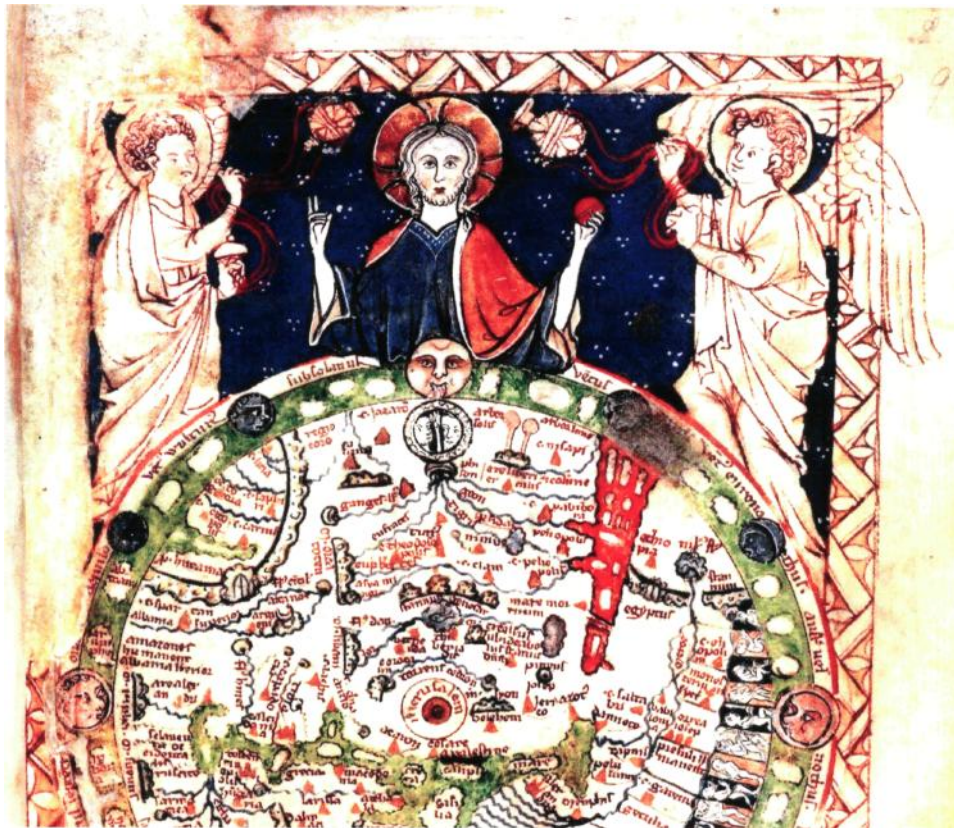

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ SACRUM IMPERIUM ΚΑΙ Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΡΙΒΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ ΤΟΥ 12^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ (1135-1177)

ΕΛΕΝΗ ΤΟΥΝΤΑ

ΑΘΗΝΑ
ΑΝΟΙΞΗ 2006

*Στην οικογένειά μου,
για την Αγάπη, την Κατανόηση και την Υποστήριξη*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
I. Η ΕΠΟΧΗ, ΤΟ ΘΕΜΑ, ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ.....	1
II. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ, ΠΗΓΕΣ, ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο - Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ (1135-1152).....	19
I. ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1135-1148	19
A. Λοθάριος Γ' - Ιωάννης Β' Κομνηνός και η αντιμετώπιση του κοινού εχθρού.....	19
B. Κορράδος Γ' - Ιωάννης Β' Κομνηνός: η μητέρα Ρώμη και η κόρη Κωνσταντινούπολη..	27
C. Κορράδος Γ' - Μανουήλ Α' Κομνηνός: η Β' Σταυροφορία και η αναγκαιότητα προβολής της οικομενικής εξουσίας.....	37
II. Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.....	47
A. Ο τόπος και ο χρόνος σύναψης της συνθήκης	50
B. Η Συνθήκη της Θεσσαλονίκης στο ιδεολογικό πλαίσιο των σχέσεων των δύο Αυτοκρατοριών και στη δυτικοευρωπαϊκή πολιτική ισορροπία δυνάμεων	54
1. Η κοινότητα συμφερόντων: η άμυνα δύο όμοιων πολιτικο-ιδεολογικά μορφωμάτων εναντίον του Σικελικού Βασιλείου και ενός ενδεχόμενου ευρωπαϊκού συνασπισμού.....	56
2. Η ιερότητα του βυζαντινού αυτοκράτορα ως στοιχείο διαμόρφωσης της δυτικοαυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας.....	60
A. Η απαλλαγή του αυτοκρατορικού τίτλου από την παπική στέψη και η ιερή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος.....	60
B. Η προίκα της Ειρήνης-Bertha και η οικουμενικότητα του δυτικού αυτοκράτορα..	70
C. Το νόημα της συγκυριαρχίας στον ιταλικό χώρο.....	73
III. ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΟΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ – ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ.....	85
IV. Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ IMPERIUM ΚΑΙ SACERDOTIUM	95
V. Η ΑΛΛΑΓΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΟΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ	101
VI. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1148-1152 ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΟΡΡΑΔΟΥ	122
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο - Ο ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ Α' ΒΑΡΒΑΡΟΣΣΑ ΚΑΙ Η ΙΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ IMPERIUM	126
I. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ Α' ΒΑΡΒΑΡΟΣΣΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ.....	126
II. IMPERIUM & SACERDOTIUM	130
A. Οι αντιλήψεις για την αυτοκρατορική και την παπική εξουσία στη Γερμανία το 12 ^ο αιώνα 130	
1. Η <i>translatio imperii</i>	134
2. Η διαμάχη <i>imperium</i> και <i>sacerdotium</i>	139
B. Η σύγκρουση των δύο ξιφών.....	149
1. Ο Φρειδερίκος και η <i>reformatio roboris Romani imperii</i>	149
2. Η διατήρηση της παπικής <i>auctoritas</i>	170
C. Από τη Συνθήκη της Κωνσταντίας (23/3/1153) στην αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη (18/6/1155)	177

1.	Η ένταξη της Συνθήκης της Κωνσταντίας στις πολιτικές-ιδεολογικές σχέσεις μεταξύ του <i>imperium</i> και του <i>sacerdotium</i>	177
2.	Η πορεία προς την αυτοκρατορική στέψη.....	192
III.	ΟΙ ΔΥΟ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΠΙΚΟ BENEFICIUM	200
A.	Η ένωση των δύο Αυτοκρατοριών.....	202
B.	Η ρήξη στις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών.....	219
C.	Οι επαφές μεταξύ Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και Αγίας Έδρας.....	231
D.	Η αμφισβήτηση της οικουμενικότητας της Δυτικής Αυτοκρατορίας.....	239
E.	Η ιεροποίηση του <i>imperium</i> (Besançon, Οκτώβριος 1157).....	249
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο - Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ IMPERIUM ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ		278
I.	ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1158-1177	278
II.	Η ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ (AUGSBURG 1158) ΚΑΙ ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΕΣ ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ PATRIMONIUM BEATI PETRI (1159).....	283
A.	Η επαναδιατύπωση της αυτοκρατορικής ιδεολογίας.....	283
B.	Οι αυτοκρατορικές αξιώσεις για τη Ρώμη και το <i>patrimonium beati Petri</i>	292
III.	ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΟΥ IMPERIUM ROMANUM ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ (1159-1177). ΤΟ SACRUM IMPERIUM	307
A.	Το σχίσμα και η ιδεολογική τοποθέτηση των καρδινάλιων.....	307
B.	Οι ιδεολογικές συνιστώσες του σχίσματος: η ιερή φύση της Αυτοκρατορίας και η οικουμενικότητα.....	313
C.	Η σύνοδος της Παβία (5-11 Φεβρουαρίου 1160).....	329
1.	Η αυτοκρατορική τοποθέτηση.....	329
2.	Η τοποθέτηση του Αλέξανδρου.....	340
D.	Από τον όρκο του Würzburg και την αγιοποίηση του Καρόλου του Μεγάλου (1165) στην κατάληψη της Ρώμης (1167).....	344
1.	Η προσπάθεια οικουμενικής αναγνώρισης του Βίκτωρος και οι πρώτες πολιτικές αποτυχίες.....	345
2.	Ο όρκος του Würzburg (25/5/1165).....	352
3.	Η αγιοποίηση του Καρόλου του Μεγάλου (Χριστούγεννα 1165).....	358
4.	Το απόγειο της επιτυχίας και η πολιτική οπισθοχώρηση, Ρώμη 1167.....	361
E.	Ο όρος <i>sacrum imperium</i>	364
IV.	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ-ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΥΟ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΩΝ.....	374
A.	Το οικουμενικό στέμμα.....	375
1.	Οι ιδεολογικές υποχωρήσεις του Αλέξανδρου και η βυζαντινή τοποθέτηση (1160-1166)....	375
2.	Το δυτικό στέμμα και η Ένωση των Εκκλησιών.....	397
3.	Η Ένωση των Εκκλησιών, το <i>sacrum imperium</i> και ο χριστός Κυρίως βυζαντινός αυτοκράτορας.....	405
B.	Το πρόβλημα της διαδοχής στο θρόνο των δύο Αυτοκρατοριών.....	423
C.	Η πολιτική μέσω των γάμων, η επιστροφή στη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης και το τέλος της βυζαντινής παρουσίας στην Ιταλία.....	433
V.	Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ 1177 ΚΑΙ ΤΟ SACRUM IMPERIUM.....	449
A.	Η πορεία των διαπραγματεύσεων και το <i>sacrum imperium</i>	449
B.	Η συνάντηση αυτοκράτορα-πάπα στη Βενετία και το <i>sacrum imperium</i> - Επίλογος;.....	461
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....		469
ΠΗΓΕΣ.....		489
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....		495

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	510
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΡΕΣΒΕΙΩΝ.....	513
ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ, ΤΟΠΩΝ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΩΝ .	516

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Το παρελθόν πρέπει και μπορεί να
καθίσταται διαρκώς επίδικο αντικείμενο.*

J. Le Goff¹

I. Η εποχή, το θέμα, οι βασικές έννοιες

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει μία συμβολή στη μελέτη της διαμόρφωσης της μεσαιωνικής πολιτικής αυτοκρατορικής ιδεολογίας την περίοδο της εξουσίας των σταουφικών αυτοκρατόρων Κορράδου Γ' (1138-1152) και Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα (1152-1190). Η συγκεκριμένη εποχή δεν απετέλεσε μία τυχαία επιλογή. Ο δωδέκατος αιώνας είναι μία από τις πιο σημαντικές και γοητευτικές εποχές της ευρωπαϊκής ιστορίας. Η ανάπτυξη που εκδηλώθηκε σχεδόν ταυτόχρονα σε όλους τους τομείς του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, του χάρισαν την επωνυμία του *αναγεννησιακού*², χωρίς δυστυχώς αυτό να μπορέσει να απαλύνει τα μελανά χρώματα που προσέδωσαν στο Μεσαίωνα οι αναγεννησιακοί και οι μεταγενέστεροι ιστορικοί. Ακόμη και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, και όχι μόνο στη χώρα μας, η ελλιπής και αποσπασματική ιστορική παιδεία σε συνδυασμό με την αρχαιολατρία της Αθήνας του Περικλή και της Ρώμης των Καισάρων, κατάλοιπο των αναγεννησιακών χρόνων, επιμένουν να διαιωνίζουν την εικόνα ενός μεσαιωνικού πολιτισμού, στον οποίο κυριαρχούσε η βία, η καταπίεση, η ανελευθερία, η προκατάληψη και η έλλειψη αισθητικής. Παραγνωρίζεται έτσι το γεγονός ότι πρόκειται για μία ιστορική περίοδο που διήρκησε σχεδόν δέκα αιώνες, και στην οποία διαμορφώθηκε, μέσα από μακροχρόνιες και επίπονες ανακατατάξεις, το σημερινό γεωγραφικό, πολιτικό και πνευματικό μόρφωμα

¹ J. LE GOFF, *Ιστορία και μνήμη*, [ελλ. μετάφ. Γ. Κουμπουρλής], Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 1998, σ. 47.

² Για την πολιτισμική αναγέννηση του 12^{ου} αιώνα, βλ. ενδεικτικά C.H. HASKINS, *The Renaissance of the twelfth century*, Cambridge, Harvard University Press, 1927. R.L. BENSON-G. CONSTABLE (eds.), *Renaissance and Renewal in the twelfth century*, Oxford, Clarendon Press, 1982. G. CONSTABLE, *The Reformation of the twelfth century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

που ονομάζεται Ευρώπη³. Οι πνευματικές αναζητήσεις του μεσαιωνικού ανθρώπου ήταν αυτές που γέννησαν τόσο την Αναγέννηση όσο και όλες τις μετέπειτα σπουδαίες στιγμές της ευρωπαϊκής διανόησης. Η βία και η καταπίεση εξάλλου είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των εποχών και των κοινωνιών, οι οποίες ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες ενδύονται διαφορετικές μορφές που, όσο εκλεπτυσμένες και αν είναι, δεν παύουν να κηλιδώνουν τον κοινωνικό βίο και να περιθωριοποιούν όσους έχουν το σθένος να τους αντιστέκονται. Για να μη μιλήσουμε βέβαια για την έλλειψη αισθητικής, την οποία βιώνουμε με διάφορες μορφές, πολιτικές, πνευματικές, καλλιτεχνικές και άλλες, στην καθημερινότητά μας.

Για να επιστρέψουμε όμως στο 12^ο αιώνα και στην πολιτική ιδεολογία που μας αφορά άμεσα, διακρίνεται την εποχή αυτή μία γόνιμη, όσο και έντονη, αντιπαράθεση μεταξύ παραδοσιακών και νεωτεριστικών μορφών πολιτικής σκέψης και διακυβέρνησης⁴. Όπως έχει διαγνωστεί από την ιστορική έρευνα, ο μοχλός που έθεσε σε κίνηση αυτή την αντιπαράθεση, ήταν η ανακάλυψη και μελέτη του ρωμαϊκού Δικαίου. Το *corpus iuris civilis* έδωσε τη δυνατότητα σε όλα τα πολιτικά μορφώματα να διερευνήσουν τις νομικές βάσεις της εξουσίας τους και να τη θεμελιώσουν θεσμικά. Η διαπίστωση αυτή είναι πολύ σημαντική, καθώς το 12^ο αιώνα, εκτός από το παραδοσιακό πολιτικό σχηματισμό της αυτοκρατορίας και του βασιλείου, έκαναν αισθητή την παρουσία τους νέες μορφές διακυβέρνησης, οι οποίες αναζήτησαν την πολιτική τους αυτονομία. Αναφερόμαστε στις πόλεις της Βορείου Ιταλίας, οι οποίες χάρη στην οικονομική τους ευμάρεια συνειδητοποίησαν τον ιδιαίτερο πολιτικό ρόλο που μπορούσαν να επιτελέσουν, συνέστησαν μορφές αυτοδιαχείρισης, τις αστικές κοινότητες, και αναζήτησαν την αυτονομία τους από την αυτοκρατορική

³ J. LE GOFF, *L'Europe est-elle née au Moyen Age?*, Paris, Éditions du Seuil, 2003.

⁴ Καθώς σ' αυτήν την Εισαγωγή παραθέτουμε τα απολύτως απαραίτητα για την έρευνα στοιχεία, για περισσότερες πληροφορίες μπορεί κανείς να ανατρέξει ενδεικτικά στα εξής έργα R.N. SWANSON, *The twelfth-century Renaissance*, Manchester and New York, Manchester University Press, 1999, p. 66-102. J. CANNING, *A History of Medieval Political Thought 300-1450*, London and New York, Routledge, 1998², p. 110-134.

εξουσία, καθώς το *regnum italicum* αποτελούσε τμήμα της Δυτικής Αυτοκρατορίας.

Το δυτικό *imperium* ήταν στη βάση της ιδεολογίας του οικουμενικό. Αφ' ενός μεν εκλαμβάνονταν ως η διάδοχη πολιτική μορφή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας των αρχαίων Χρόνων, αφ' ετέρου δε ο εκχριστιανισμός του ευρωπαϊκού πληθυσμού τού είχε αποδώσει μία συγκεκριμένη ιδεολογική υφή. Κατ' εικόνα της ουράνιας βασιλείας, όπου ο απόλυτος κύριος είναι ο Θεός, η επίγεια βασιλεία όφειλε να έχει έναν και μοναδικό, επιλεγμένο από τον ίδιο το Θεό, ηγεμόνα που αναλάμβανε το καθήκον της σωτηρίας της χριστιανοσύνης. Η έννοια βεβαίως της οικουμενικότητας είχε μόνο θεωρητική βάση, καθώς η εξουσία του δυτικού αυτοκράτορα περιοριζόταν ουσιαστικά κατά την εποχή που μας αφορά, σε τρία μόνο βασίλεια, της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Βουργουνδίας. Απέναντι στους ευρωπαίους βασιλείς ο *imperator Romanorum* επεδίωκε την αναγνώριση ενός τιμητικού προβαδίσματος, της *auctoritas*, η οποία προέκυπτε ακριβώς από τη θρησκευτικο-ιδεολογική βάση της εξουσίας του.

Η μελέτη του ρωμαϊκού Δικαίου έδωσε τη δυνατότητα στο δυτικό αυτοκράτορα, εν προκειμένω στον Φρειδερίκο Α' Βαρβαρόσσα, να ισχυροποιήσει την εξουσία του έναντι των νέων πολιτικών μορφωμάτων που έκαναν την εμφάνισή τους στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας, δηλαδή των ιταλικών αστικών κοινοτήτων. Σε συνεργασία με τους νομικούς του Πανεπιστημίου της Μπλόνια, οι οποίοι τον παρουσίασαν ως συνεχιστή του νομοθετικού έργου του Ιουστινιανού, στηρίχτηκε στις απολυταρχικές βάσεις που του προσέφερε το *corpus iuris civilis*, αποπειράθηκε να καταστείλει τις αυτονομιστικές τάσεις των πόλεων και να χρησιμοποιήσει την πολιτική και οικονομική τους δυναμική προς όφελος της Αυτοκρατορίας. Ο αγώνας που έδωσε από το 1154 έως και το 1177, δε στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία, αλλά και δεν έπληξε ουσιαστικά την αυτοκρατορική ιδεολογία. Οι ιταλικές πόλεις κέρδισαν την πολιτική τους αυτονομία όχι όμως και την ανεξαρτησία τους.

Παρέμειναν μέρος του *imperium* και η αυτονομία τους παρουσιάστηκε ως αυτοκρατορική παραχώρηση (Συνθήκη της Κωνσταντίας, 1183) και όχι ως αναγνώριση της νομιμότητας της πολιτικής τους ύπαρξης.

Ο μεγαλύτερος αγώνας που κλήθηκαν να δώσουν οι δύο πρώτοι Στάουφερ, και κυρίως ο Φρειδερίκος Α', στρεφόταν εναντίον της παπικής εξουσίας. Η Ρωμαϊκή Εκκλησία, θεσμός τόσο θρησκευτικός όσο και πολιτικός, διεκδικούσε την ανεξαρτησία της από κάθε κοσμική δύναμη και την αναγνώριση του πολιτικού της ρόλου και των πρωτείων της έναντι της αυτοκρατορικής εξουσίας. Οι τριβές με την Αυτοκρατορία συνίσταντο σε δύο συγκεκριμένα σημεία. Το πρώτο αφορούσε την αναγνώριση του δυτικού αυτοκρατορικού τίτλου. Από τα Χριστούγεννα του 800, όταν ο πάπας Λέων Γ' (795-816) έστεψε στη Ρώμη αυτοκράτορα τον Κάρολο τον Μεγάλο (768-814) και δημιούργησε έτσι τη μεσαιωνική Δυτική Αυτοκρατορία, η Αγία Έδρα διεκδικούσε σθεναρά το δικαίωμα της στέψης των αυτοκρατόρων. Ο γερμανός βασιλιάς, *rex Romanorum*, που εκλεγόταν από τους ηγεμόνες του *regnum teutonicum*, ήταν ο μοναδικός υποψήφιος του αυτοκρατορικού θρόνου, αλλά δεν μπορούσε να λάβει τον τίτλο και τις εξουσίες του *imperator Romanorum*, αν δεν είχε προηγηθεί η στέψη του στη Ρώμη από τον ίδιο τον ποντίφηκα. Το δικαίωμα αυτό που διεκδικούσε η Ρωμαϊκή Εκκλησία, είχε σημαντικές πολιτικές διαστάσεις, καθώς ο πάπας μπορούσε να αρνηθεί σε κάποιον υποψήφιο τον αυτοκρατορικό τίτλο ή ακόμη να καθαιρέσει το γερμανό βασιλιά, όπως συνέβη με τον Ερρίκο Δ' (1056-1106) στη Σύνοδο της Ρώμης το 1076 και, το σημαντικότερο, τον ίδιο τον αυτοκράτορα, όπως έγινε με τον Φρειδερίκο Β' (1212-1250) στη Σύνοδο της Λυών το 1245.

Το δεύτερο σημείο τριβής ήταν το ίδιο το *regnum italicum* και συγκεκριμένα τα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας και Σικελίας. Η περιοχή αυτή, η οποία μέχρι τον 11^ο αιώνα ανήκε εν μέρει στη Δυτική Αυτοκρατορία εν μέρει στη Βυζαντινή, είχε κατακτηθεί από νορμανδούς βαρόνους που δημιούργησαν σταδιακά ένα ισχυρό βασίλειο, το οποίο έλαβε τη νομιμότητα της πολιτικής

του ύπαρξης όχι από το δίκαιο της κατάκτησης αλλά από την παπική αναγνώριση. Συγκεκριμένα, το 1059 ο πάπας Νικόλαος Β' (1058-1061), για να προασπίσει το *patrimonium beati Petri*, το παπικό δηλαδή κράτος, από τις νορμανδικές επιθέσεις και ειμεταλλευόμενος την αδυναμία τόσο της Βυζαντινής όσο και της Δυτικής Αυτοκρατορίας να εξουδετερώσουν τη νέα αυτή απειλή, παραχώρησε στο νορμανδό βαρόνο Ροβέρτο Γυισιάρδο (1059-1085) ως φέουδο την περιοχή της Απουλίας, Καλαβρίας και τη Σικελία, η οποία μάλιστα βρισκόταν υπό την κυριαρχία των Σαρακηνών. Εμφανίστηκε έκτοτε η Αγία Έδρα ως ο νόμιμος επικυρίαρχος των εδαφών αυτών και αρνήθηκε και στις δύο Αυτοκρατορίες οποιοσδήποτε πολιτικές και εδαφικές αξιώσεις στην περιοχή. Το πρώτο μισό του 12^{ου} αιώνα, όταν την εξουσία στο νορμανδικό Βασίλειο της Σικελίας και Νοτίου Ιταλίας κατείχε ο Ρογήρος Β' (1105-1154), η φεουδαρχική τελετή απονομής των εδαφών αυτών και η παπική αναγνώριση του βασιλικού τίτλου επαναλήφθηκε τρεις φορές, το 1130 από τον αντιπάπα Ανάκλητο Β' (1130-1138), το 1139 από τον πάπα Ιννοκέντιο Β' (1130-1143) και το 1156 από τον πάπα Αδριανό Δ' (1154-1159) που απένειμε τα εδάφη στο βασιλιά Γουλιέλμο Α' (1154-1166), ο οποίος είχε διαδεχτεί τον πατέρα του Ρογήρο στο θρόνο. Η Δυτική Αυτοκρατορία δεν αποδέχτηκε βεβαίως ποτέ τις κυριαρχικές αξιώσεις της Αγίας Έδρας στη συγκεκριμένη περιοχή. Το ζήτημα παρέμεινε άλυτο στο μεγαλύτερο μέρος του 12^{ου} αιώνα δημιουργώντας ιδιαίτερες συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ των δύο δυτικών δυνάμεων, στις οποίες ενεπλάκησαν μεταξύ άλλων και οι ιταλικές αστικές κοινότητες, προσφέροντας την υποστήριξή τους στον πάπα, για να μπορέσουν από κοινού να αντιμετωπίσουν τις αυτοκρατορικές αξιώσεις.

Για να διευθετήσουν τις σχέσεις τους με τον παπισμό, ο Κορράδος και κυρίως ο Φρειδερίκος στηρίχτηκαν εμμέσως στο ρωμαϊκό Δίκαιο και άμεσα στη χριστιανική πολιτική θεολογία. Η ιδεολογική βάση του οικουμενικού *imperium*, όπως την προδιαγράψαμε, αναγνώριζε στο δυτικό ηγεμόνα μία ιδιαίτερη φύση, ιερή, αφού κυβερνούσε με τη χάρη του Θεού, *Dei gratia*, και

λάμβανε κατά τη στέψη του το χρίσμα. Το χρίσμα μάλιστα θεωρείτο μέχρι τα μέσα του 12^{ου} αιώνα μυστήριο. Η ιερή φύση του αυτοκράτορα αποτελούσε στη Δύση, όπως άλλωστε και στην Ανατολή, ένα από τα βασικότερα ιδεολογικά θεμέλια της αυτοκρατορικής εξουσίας, κληρονομιά των *sanctissimi imperatores* των Ρωμαϊκών Χρόνων. Με τον εκχριστιανισμό του *imperium* οι αυτοκράτορες έπαψαν να αποτελούν αντικείμενα θρησκευτικής λατρείας και θεωρήθηκαν αντιπρόσωποι του Θεού επί της γης, με τη χάρη του οποίου αναλαμβάνουν τη διακυβέρνηση της οικουμένης για τη διατήρηση της επίγειας αρμονίας και για τη σωτηρία των πιστών. Αυτή η ιερή φύση έδινε στον *Dei gratia* αυτοκράτορα δυνάμει απεριόριστες εξουσιαστικές δυνατότητες. Χωρίς αυτό να σημαίνει την άσκηση ιερατικών καθηκόντων, ο *imperator Romanorum*, ήδη από την εποχή των Καρολιδών και μέχρι τον 11^ο αιώνα, θεωρούταν *rex non laicus*, και ο ρόλος αυτός του έδινε το δικαίωμα να παρεμβαίνει τόσο στις κοσμικές όσο και στις εκκλησιαστικές υποθέσεις με τον τρόπο βεβαίως που ωφελούσε την Αυτοκρατορία. Αυτές οι αξιώσεις τον έφεραν αναπόφευκτα σε σύγκρουση με τον αρχηγό της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, ο οποίος έχοντας αποκτήσει κυρίως από τον 9^ο αιώνα κ.ε. σημαντική οικουμενική πολιτική δύναμη και όντας και ο ίδιος αρχηγός κράτους, δεν μπορούσε να ανέχεται παρεμβάσεις στον τομέα δικαιοδοσίας του. Εγκαινιάστηκε, λοιπόν, στη Δύση τον 11^ο αιώνα από την Αγία Έδρα μία πολεμική που στόχευε να αφαιρέσει από τον αυτοκράτορα το στοιχείο της ιερής φύσης και να τον παρουσιάσει ως έναν κοινό κοσμικό ηγεμόνα που δεν έχει κανένα δικαίωμα να διαχειρίζεται τις εκκλησιαστικές υποθέσεις.

Αναφερόμαστε βεβαίως στην έριδα περί της περιβολής που συγκλόνισε το λατινικό κόσμο από το 1076 έως το 1122, όταν επήλθε η συμβιβαστική λύση με τη Συμφωνία της Βορματίας. Η αφορμή, όπως αποκαλύπτεται από την ονομασία που δόθηκε σ' αυτήν τη διαμάχη, ήταν η περιβολή των επισκόπων και των ηγουμένων από τον αυτοκράτορα. Όπως ακριβώς η εξουσία των κοσμικών αρχόντων, έτσι και η κοσμική ισχύς των εκκλησιαστικών εντασσόταν

κατά μεγάλο μέρος στα πλαίσια της φεουδαρχικής διακυβέρνησης, όπου η πολιτική ασφάλεια και σταθερότητα εξασφαλιζόταν με τη δημιουργία ισχυρών προσωπικών δεσμών μεταξύ κυριών και υποτελών. Ο αυτοκράτορας, στα πλαίσια μιας συμβολικής τελετουργίας, έδινε την περιβολή στον επίσκοπο προσφέροντάς του την επισκοπική ράβδο και το επισκοπικό δαχτυλίδι. Εκείνος του έδινε όριο υποταγής και πίστης και ως βασιγάλος του, δηλαδή φεουδαρχικά υποτελής, υποχρεωνόταν να του παράσχει όλες τις υπηρεσίες (servitium) που απέρρεαν από το φεουδαρχικό δεσμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι ανώτατοι εκκλησιαστικοί άρχοντες γίνονταν σημαντικοί φορείς της αυτοκρατορικής εξουσίας στις περιοχές τους. Επιπλέον, η ίδια η πράξη της περιβολής ενίσχυε την ιερή φύση του αυτοκράτορα, ο οποίος την ώρα της συμβολικής τελετής δε δρούσε ως κοσμικός ηγέτης αλλά ως διατεταγμένος από το Θεό άρχοντας. Γι' αυτό το λόγο η κύρια προσπάθεια της Ρωμαϊκής Εκκλησίας κατά τη διάρκεια της έριδος ήταν να εξουδετερώσει αυτήν την ιερή φύση, προσπάθεια που στέφθηκε κατ' αρχάς με επιτυχία, καθώς για περισσότερο από έναν αιώνα η αυτοκρατορική πλευρά δε διεκδίκησε αυτό το προνόμιο.

Σε εμβρυακή μορφή κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Κορράδου και απροιάλυτα επί Φρειδερίκου, δηλώθηκε η αμεσότητα της σχέσης Θεού - αυτοκράτορα. Ο ίδιος ο Θεός επιλέγει και στέφει άμεσα το πρόσωπο που θα αναλάβει το αυτοκρατορικό αξίωμα (a Deo coronatus imperator) και του δίνει το πνευματικό χρίσμα. Η τελετή του υλικού χρίσματος, που λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια της στέψης, δεν αποτελεί παρά επιβεβαίωση της θεϊκής απόφασης και ένδειξη υποταγής σ' αυτήν. Η μόνη διαφορά έγκειται στο ότι τη συγκεκριμένη περίοδο η ιερή φύση μεταφέρθηκε από το πρόσωπο του αυτοκράτορα στην ίδια την Αυτοκρατορία (sacrum imperium), κάτι που δε συνέβαινε ούτε και στα ρωμαϊκά χρόνια. Με αυτόν τον τρόπο μπόρεσε η αυτοκρατορική εξουσία να καταστεί ένας θεσμός αυθύπαρκτος, άφθαρτος και ανεξάρτητος από τα πρόσωπα που την κατέχουν, όπως ακριβώς δηλαδή και η

Ρωμαϊκή Εκκλησία, στην οποία κάθε πάπας θεωρούταν άμεσος διάδοχος του Αποστόλου Πέτρου.

Έχει ήδη πολύ σωστά διαπιστωθεί ότι η επαφή με τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία συνέβαλε αποφασιστικά στη σταουφική σκέψη και στην απόφαση των δυτικών αυτοκρατόρων να απελευθερώσουν το αυτοκρατορικό αξίωμα από τη συστατική γι' αυτό στέψη στη Ρώμη από το ρωμαίο ποντίφηκα⁵. Στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία η ιερή φύση του αυτοκράτορα ήταν όχι απλώς μία παραδοχή αλλά, πολύ περισσότερο, αποτελούσε τη βάση της αυτοκρατορικής εξουσίας, η οποία είχε την απόλυτη προτεραιότητα τόσο έναντι άλλων κοσμικών αρχών όσο και της ίδιας της Εκκλησίας. Στο σημείο αυτό αρχίζει και η παρούσα μελέτη που επιδιώκει αφ' ενός μεν να διερευνήσει την ιδεολογική σκέψη της πρώιμης σταουφικής περιόδου, αφ' ετέρου δε να διαγνώσει το βαθμό και τη φύση της βυζαντινής επίδρασης στη διαμόρφωση της δυτικής αυτοκρατορικής ιδεολογίας αλλά και πολιτικής πρακτικής. Πριν όμως διατυπωθούν τα προς διερεύνηση θέματα, πρέπει να αναφερθεί ένας βασικός παράγοντας που καθόριζε τις σχέσεις των αυτοκρατοριών Ανατολής και Δύσης.

Όπως είναι γνωστό, από το 330, όταν ο Μεγάλος Κωνσταντίνος μετέφερε την έδρα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, οι Βυζαντινοί θεώρησαν ότι είναι οι νόμιμοι κληρονόμοι της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Όπως ακριβώς η Δυτική, έτσι και η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αντιλαμβάνονταν τον εαυτό της ως τη φυσική διάδοχη κατάσταση της Ρωμαϊκής, στην οποία όμως το χριστιανικό στοιχείο είχε δώσει ένα εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο, καθιστώντας την σκεύος εκλογής για τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους. Ο συνδυασμός του ρωμαϊκού πολιτικού αλλά και εδαφικού παράγοντα με το χριστιανικό στοιχείο προσέδωσαν στην Αυτοκρατορία την έννοια της οικουμενικότητας, η οποία απέκλειε αυτονόητα την ύπαρξη άλλων

⁵ W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, August Lax Verlagsbuchhandlung, 1947, p. 90-118 και 125-133.

αυτοκρατοριών⁶. Η έννοια αυτή κυριάρχησε στη σκέψη και τη δράση των Βυζαντινών σε όλη τη μακρόχρονη πορεία της ιστορίας τους και καθόρισε σε σημαντικό βαθμό τις σχέσεις τους με τη λατινική Δύση που οικειοποιούταν την αυτοκρατορική ιδέα. Ιστορική τομή στις σχέσεις βυζαντινής Ανατολής και λατινικής Δύσης απετέλεσε η αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου του Μεγάλου τα Χριστούγεννα του 800, που αμφισβήτησε έμπρακτα το μονοπώλιο της βυζαντινής οικουμενικής ιδέας. Διαμορφώθηκε, λοιπόν, το πεδίο εκείνο, μέσα στο οποίο άνθισε το περιώνυμο πρόβλημα των *Δύο Αυτοκρατόρων* (Zweikaiserproblem), το οποίο αποτέλεσε στοιχείο γόνιμου προβληματισμού τόσο για το μεσαιωνικό άνθρωπο όσο και για τη νεότερη έρευνα⁷. Παρ' όλες όμως τις ιδεολογικές τριβές οι επαφές των δύο Αυτοκρατοριών ποτέ δεν έφτασαν σε οριακά σημεία σύγκρουσης. Υπήρξαν μάλιστα χρονικές περίοδοι που η μεταξύ τους συνεργασία καλλιεργήθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε να καταλήξει σε συνάψεις συνθηκών που καθόριζαν σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές ισορροπίες του ευρωπαϊκού χώρου.

Αυτό ακριβώς το στοιχείο διακρίνεται στα χρόνια των σταουφικών αυτοκρατόρων Κορράδου Γ' και Φρειδερίκου Α', οι οποίοι συνέπραξαν με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες Ιωάννη Β' Κομνηνό (1118-1143) και το γιο και διάδοχό του Μανουήλ Α' (1143-1180). Την εποχή που μελετάμε, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, παράλληλα με τον παραδοσιακό της ανατολικό προσανατολισμό για την προάσπιση των βαλκανικών και μικρασιατικών εδαφών, στράφηκε με έντονο ενδιαφέρον προς τη Δύση, προσπαθώντας να αποκαταστήσει την Αυτοκρατορία στα νοτιοϊταλικά της εδάφη που είχαν απολεσθεί από το 1071 με την κατάκτησή τους από τους νορμανδούς βαρόνους. Ο πολιτικός αυτός προσανατολισμός έφερε το Βυζάντιο σε στενή επαφή τόσο με τη Δυτική Αυτοκρατορία όσο και με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, τους σημαντικότερους πολιτικούς παράγοντες της μεσαιωνικής Δύσης, που,

⁶ Γ.Ε. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1992, σ. 7-8.

⁷ W. OHNSORGE, ό.π., σημ. 5, p. 15-31.

όπως είδαμε, διεκδικούσαν και οι δύο την ίδια περιοχή. Τη δεκαετία του 1140 οι δύο ηγεμόνες, ο Κορράδος και ο Μανουήλ, συνήψαν συνθήκη που στρεφόταν εναντίον του σικελού βασιλιά Ρογήρου Β' και στόχευε σε κοινή εκστρατεία τους στην Ιταλία για την ανάκτηση της Νοτίου Ιταλίας και Σικελίας. Στα πλαίσια αυτής της συνθήκης ο γερμανός βασιλιάς ορκίστηκε ότι θα παραχωρούσε στους Βυζαντινούς μέρος των νοτιοϊταλικών εδαφών.

Οι ιδεολογικές διεργασίες της Δυτικής Αυτοκρατορίας και η βυζαντινή εμπλοκή στη δυτική πολιτική σκηνή κατά τα έτη 1135-1177 αποτελούν το αντικείμενο της παρούσης μελέτης. Το κεντρικό θέμα που κατ' αρχάς διερευνάται, είναι οι ιδεολογικές και πολιτικές προϋποθέσεις που επέτρεψαν τη σύμπραξη των δύο Αυτοκρατοριών και διαμόρφωσαν την ιδέα του διαμοιρασμού των εδαφών της Νοτίου Ιταλίας, η οποία αποτελούσε άρνηση της οικουμενικής ιδεολογικής βάσης και των δύο *imperii*. Η διερεύνηση αυτού του θέματος έφερε αναπόφευκτα στην επιφάνεια το ζήτημα της επίδρασης της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας στη σταουφική σκέψη και στη διατύπωση της ιερής φύσης της αυτοκρατορίας που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φρειδερίκου Α'. Η προβληματική που θέτουμε, είναι κατά πόσο η βυζαντινή επιρροή περιορίστηκε στην απλή παροχή ιδεολογικών προτύπων ή επεκτάθηκε σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό. Συγκεκριμένα εξετάζουμε αν η βυζαντινή ιδεολογία και η πολιτική της στο δυτικό χώρο απετέλεσαν έναν από τους μοχλούς πίεσης που ώθησαν τον Βαρβαρόσσα να διατυπώσει το ιδεολόγημα της ιερής φύσης του *imperium* και να έρθει σε άμεση σύγκρουση με τον παπισμό. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε τη δυνατότητα να επιδρά ακόμη και θεσμικά στην πολιτική ζωή του δυτικού ευρωπαϊκού χώρου.

Παράλληλα αναλύεται η ίδια η έννοια του σταουφικού *sacrum imperium*, η καταγωγή του, το ιδεολογικό του περιεχόμενο και οι πολιτικές προεκτάσεις της επιβολής του. Από τη μελέτη αυτή δεν μπορούσε να απουσιάζει και η διερεύνηση του περιεχομένου του *honor imperii*, της τιμής της

αυτοκρατορίας, που απετέλεσε θεμελιώδη όρο της πολιτικής του Φρειδερίκου. Ενώ η σύγχρονη έρευνα τον ερμηνεύει κυρίως στο νομικό πλαίσιο των αυτοκρατορικών δικαιωμάτων, η παρούσα εργασία αναζητά σ' αυτόν τις ιδεολογικές συνιστώσες του *sacrum imperium*. Οι δύο αυτές ιδεολογικές κατευθύνσεις ώθησαν, κατά τη γνώμη μας, τον Βαρβαρόσσα να έρθει σε σύγκρουση με την Αγία Έδρα, να αποπειραθεί να επιβάλει την οικουμενικότητα της Δυτικής Αυτοκρατορίας ακόμη και στο *patrimonium beati Petri* και να εμπλακεί στο σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας (1159-1177).

Κατά τη διάρκεια του Σχίσματος οι δύο Αυτοκρατορίες βρέθηκαν αντιμέτωπες, καθώς ο βυζαντινός αυτοκράτορας αναγνώρισε τον πάπα Αλέξανδρο Γ' (1159-1181), ενώ ο δυτικός υποστήριξε μία σειρά από αντιπάπες [Βίκτωρ Δ' (1159-1164), Πασχάλης Γ' (1164-1168) και Κάλιξτος Γ' (1168-1177)], οι οποίοι, σε αντίθεση με τον Αλέξανδρο, ήταν διατεθειμένοι να αποδεχτούν την προτεραιότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας τόσο στον κοσμικό όσο και στον εκκλησιαστικό τομέα. Η εμπλοκή των Βυζαντινών στη δυτική πολιτική σκηνή πρόβαλε για άλλη μία φορά την αναγκαιότητα να διερευνηθούν οι αλληλεπιδράσεις που προέκυψαν από την πολιτική σύγκρουση των δύο Αυτοκρατοριών και οι οποίες, κατά τη γνώμη μας, εκφράστηκαν τόσο σε ιδεολογικό όσο και σε θεσμικό-πολιτικό επίπεδο. Παράλληλα, εξετάζονται και πολιτικά γεγονότα, η φύση των οποίων παραμένει ακόμη αινιγματική, παρά τις ερμηνευτικές διευκρινήσεις που έχουν δοθεί από την ιστορική έρευνα. Η επαφή με τις πηγές έφερε εξάλλου στην επιφάνεια ένα σημαντικό πολιτικο-ιδεολογικό ζήτημα, το οποίο κατ' αρχάς δε συμπεριλαμβανόταν στο πεδίο των ερευνητικών μας προθέσεων. Η σημασία του όμως για τη διερεύνηση τόσο της βυζαντινής όσο και της δυτικής ιδεολογικής σκέψης το ανέδειξε ως ένα από τα κεντρικά θέματα της παρούσης μελέτης. Πρόκειται για την ένωση των Εκκλησιών Ανατολής και Δύσης που, σύμφωνα με τις δυτικές πηγές, ο βυζαντινός αυτοκράτορας προσέφερε ως αντάλλαγμα στον Αλέξανδρο Γ', για να εξασφαλίσει την παπική αναγνώριση της βυζαντινής αυτοκρατορικής

εξουσίας στη Δύση. Η κίνηση αυτή ερμηνεύεται μέχρι σήμερα ως ένδειξη της πρόθεσης του Μανουήλ να ενστερνιστεί τις λατινικές θεολογικές απόψεις και να αναγνωρίσει τα πρωτεία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Η ενασχόλησή μας με τις πηγές μάς οδήγησε στην πεποίθηση ότι το περιεχόμενο της ένωσης που διαπραγματευόταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας είναι διαφορετικό από αυτό που παρουσιάζει η σύγχρονη έρευνα.

Το 1177 με τη Συνθήκη της Βενετίας ο Φρειδερίκος αναγνώρισε τον Αλέξανδρο Γ' ως νόμιμη κεφαλή της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και έδωσε κατ' αυτόν τον τρόπο τέλος στο σχίσμα του 1159. Είναι βέβαιο ότι η ισχυρή αντίσταση που προέβαλλαν οι πόλεις της Βορείου Ιταλίας στην αυτοκρατορική πολιτική, και η συμμαχία τους με την Αγία Έδρα επέφεραν σημαντικές αλλαγές στην πολιτική πρακτική του αυτοκράτορα και τον οδήγησαν να αποδεχτεί τη νομιμότητα του ποντίφηκα και να διευθετήσει διά της διπλωματικής οδού τις σχέσεις του με τους αντιπάλους του. Το τελευταίο θέμα που ερευνά αυτή η μελέτη, είναι η ιδεολογική τοποθέτηση του Φρειδερίκου απέναντι στην παραπάνω συνθήκη και ο ρόλος του *sacrum imperium* τόσο στην πορεία των διαπραγματεύσεων όσο και στα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στη Βενετία τον Ιούλιο του 1177. Στόχος μας είναι να διακρίνουμε αν η πολιτική αυτή οπισθοχώρηση του αυτοκράτορα έπληξε την ιδέα της προτεραιότητας του *imperium* έναντι του *sacerdotium* και αν η Συνθήκη της Βενετίας απέτέλεσε τον επίλογο του *sacrum imperium*.

II. Μεθοδολογία, πηγές, ερμηνευτικά εργαλεία

Η μεθοδολογική προσέγγιση βασίστηκε σε τρεις θεμελιώδεις αρχές της επαλήθευσης των ιστορικών κρίσεων. Προσπαθήσαμε δηλαδή να λάβουμε υπόψη μας τις σχετικές πηγές και τα αποτελέσματα της προηγούμενης έρευνας, να εντάξουμε στη μελέτη τα ιστορικά δεδομένα και να χρησιμοποιήσουμε ένα ορισμένο ερμηνευτικό εργαλείο, το οποίο καθ' όλη την ερευνητική πορεία να

παραμένει ακριβές, συνεκτικό και να μην περιέχει αντιφάσεις⁸. Αυτό δεν είναι άλλο από την προβληματική των Δύο Αυτοκρατόρων και την ιδέα της ιερής φύσης του αυτοκρατορικού αξιώματος.

Οι πηγές, στις οποίες στηριχτήκαμε, είναι κυρίως τα επίσημα έγγραφα και οι επιστολές που αντάλλαζαν τα εμπλεκόμενα στην παρούσα μελέτη ιστορικά πρόσωπα. Αξιοποιήθηκαν επίσης εξαντλητικά τα βασικά ιστοριογραφικά έργα που ασχολούνται με τα πεπραγμένα των δύο Αυτοκρατοριών και του παπισμού κατ' αυτήν την περίοδο⁹. Θεωρούμε ότι οι παραπάνω πηγές παρέχουν στο μεγαλύτερο δυνατό αντικειμενικό βαθμό την εικόνα της σύγχρονης τους πολιτικής πραγματικότητας. Δε λάβαμε υπόψη μία σημαντική γραπτή παραγωγή της εποχής, την αυλική λογοτεχνία, που στόχευε κυρίως στην εξύμνηση των αυτοκρατορικών πράξεων και η οποία εντάσσεται στα πλαίσια της πολιτικής προπαγάνδας. Παρ' όλον ότι στα αυτοκρατορικά εγνώμια μπορεί κανείς να διακρίνει κάποιον ιστορικό πυρήνα¹⁰, η ανάλυση των έργων αυτών αποτελεί μία ιδιαίτερη ερευνητική εργασία που θα απομάκρυνε την παρούσα μελέτη από τους στόχους της.

Η διαπραγμάτευση των εγγράφων και των διπλωματικών επιστολών είναι ιδιαίτερα λεπτομερής. Είμαστε απολύτως πεπεισμένοι ότι η παρουσία, ή ακόμη και η απουσία, συγκεκριμένων εκφράσεων, όπως άλλωστε και το ύφος, είναι φορείς πολιτικών μηνυμάτων που ο αποδέκτης είναι σε θέση να

⁸ W. J. MOMMSEN, *Social conditioning and social relevance of historical judgments*, in *History and Theory in the Philosophy and History*, Beiheft 17(1978), p. 32-33.

⁹ *Otonis episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus* (ed. W. Lammers), [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, 16], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974³ (με γερμανική μετάφραση A. Schmidt). *Otonis episcopi Frisingensis et Rahewini Gesta Frederici seu rectius Cronica* (ed. F.J. Schmale), [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, 17], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965 (με γερμ. μετάφ. A. Schmidt). Ιωάννης Κίναμος, *Ἐπιτομή* (ed. A. Meineke), *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum* [CSHB, 15], Bonn, 1836. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική Διήγησις* (ed. J.-L. van Dieten), *Nicetae Choniatae Historia* [CFHB, XI, 1-2], Berlin – New York, 1975. *Liber Pontificalis* (ed. L. Duchesne), T. II, Paris, Bocard, 1957.

¹⁰ Για τη συγκεκριμένη προβληματική, βλ. ενδεικτικά S. G. MacCORMACK, *Art and Ceremony in late Antiquity*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1981, p. 1-14. G.T. DENNIS, *Imperial Panegyric: Rhetoric and Reality*, in H. MAGUIRE (ed.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Washington D.C., Dambarton Oaks Research Library and Collection, 1997, p. 131-140.

αποικρυπτογραφήσει. Ακόμη και όταν μία βασική ιδέα εμφανίζεται σε ένα περιορισμένο αριθμό εγγράφων, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να παραμένει ανεξερευνήτη και να αποδίδεται, όπως συνήθως γίνεται, σε υφολογικές προτιμήσεις κάποιου γραφέα ή στη μίμηση του λειπτικού κάποιας άλλης καγιελλαρίας. Κατ' αυτό τον τρόπο θα οδηγούμασταν σε ένα σοβαρό μεθοδολογικό σφάλμα, αφού θα αντιμετωπίζαμε τα κείμενα αποκομμένα τόσο από τις συνθήκες, υπό τις οποίες συνετάχθησαν, όσο και από τους στόχους που κλήθηκαν να εξυπηρετήσουν. Σε καμία όμως περίπτωση ο ιστορικός δεν πρέπει να αποκόπτει την ιστορική πηγή από το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον που τη δημιούργησε.

Ένα άλλο σημείο που διαφοροποιεί κάπως την αξιοποίηση των εγγράφων στην εργασία μας από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται συνήθως, είναι ότι λαμβάνουμε σοβαρά υπ' όψη και τα «τυπικά» μέρη του εγγράφου, όπως παραδειγματος χάριν την *intitulatio* και την *inscriptio*. Η έρευνα «περιφρονεί» συνήθως αυτό το υλικό με την πεποίθηση ότι πρόκειται για στερεότυπες τυπικές εκφράσεις χωρίς πληροφοριακή αξία. Όπως όμως ελπίζουμε ότι θα καταδείξουμε, η μελέτη των τμημάτων αυτών στα έγγραφα, ιδίως ο χρόνος και η συχνότητα με την οποία ορισμένες διατυπώσεις εξαφανίζονται ή επανέρχονται, δίνει σαφώς πληροφορίες για την πορεία και την εξέλιξη της πολιτικής ιδεολογίας. Εξάλλου δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι το προοίμιο των εγγράφων (*arrenga*), όσο και αν αποτελείτο από τόπους, εμπεριείχε την αιτιολόγηση της απόφασης, για την οποία το έγγραφο συνετάχθη, και αποτελούσε το φορέα της ιδεολογίας του εκδότη¹¹.

Στην πορεία της έρευνας βρεθήκαμε αντιμετώπι με ένα βασικό πρόβλημα που έθεσε η ίδια η φύση των διπλωματικών εγγράφων. Όταν το αντικείμενο των διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο πλευρών ήταν ιδιαίτερης πολιτικής σημασίας και επέβαλλε μυστικότητα, οι επιστολές που ανταλλάσσονταν, ήταν ιδιαίτερα φειδωλές ως προς τις πληροφορίες που παρείχαν. Τις λεπτομέρειες

¹¹ P. GANZ, "Politics" und "Policy" in the Age of Barbarossa, in *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 116(1994), p. 224-227.

διαπραγματεύονταν έμπιστοι απεσταλμένοι, τους οποίους πολλές φορές δε συνόδευε κάποιο επίσημο έγγραφο, ή τουλάχιστον δεν έχει διασωθεί. Για να αντιμετωπίσουμε αυτήν την ερευνητική δυσκολία, θέσαμε σε ένα συνεχή διάλογο τα έγγραφα και τα πολιτικά γεγονότα. Πολλές φορές προχωρήσαμε και σε ερμηνείες οι οποίες δε στηρίζονται εξολοκλήρου σε άμεσες γραπτές πηγές, αλλά προκύπτουν, κατά τη γνώμη μας, από τις συγκεκριμένες τοποθετήσεις των ιστορικών προσώπων, όπως αυτές εκφράστηκαν σε ανάλογες καταστάσεις.

Οι ιστοριογραφικές πηγές θέτουν και εκείνες ένα θεμελιώδες πρόβλημα, αυτό της αξιοπιστίας των πληροφοριών. Γι' αυτό και η ερμηνεία τους έγινε με τη δέουσα προσοχή και έλαβε υπόψη την πολιτική τοποθέτηση του συγγραφέα τους, τις επιρροές στις οποίες ήταν εκτεθειμένος και βεβαίως τις πολιτικές συνθήκες κάτω από τις οποίες συνέγραψε. Θεωρήσαμε σε πολλά σημεία της έρευνας απαραίτητο να φέρουμε σε διάλογο τις ιστοριογραφικές πηγές τόσο των δύο Αυτοκρατοριών όσο και του παπισμού, για να ανακαλύψουμε τα κοινά σημεία και τις διαφοροποιήσεις. Η αποδοχή της μίας ή της άλλης πληροφορίας εξαρτήθηκε και από την *de facto* διαμορφωθείσα πολιτική πραγματικότητα, για την οποία συνήθως δεν τίθεται θέμα αμφισβήτησης. Όπου και όταν χρειάζεται, ασκούμε βεβαίως κριτική στην αξιοπιστία της πηγής. Είναι αυτονόητο ότι λήφθηκε υπόψη και η πλούσια σύγχρονη βιβλιογραφία, η οποία και παρατίθεται στα διάφορα σημεία της έρευνας. Στηριχτήκαμε στις επισημάνσεις των προηγούμενων ιστορικών, αλλά και ασκήσαμε κριτική, κάθε φορά που το απαιτούσε η ερμηνευτική διαδικασία και τολμούμε να πιστεύουμε ότι ανατρέψαμε, με σωστή μέθοδο, ορισμένες από τις μέχρι σήμερα παραδεδεδεγμένες απόψεις της έρευνας.

Η παρούσα μελέτη εντάσσεται σαφώς στην Ιστορία των ιδεολογιών, καθώς αποπειράται να διακρίνει και να φωτίσει τις ιδεολογικές συνιστώσες που βρίσκονται κάτω από τις πολιτικές επιλογές των προσώπων. Τα γεγονότα που είναι μάλιστα πολλά σε μία έρευνα που αρχίζει το 1148 και τελειώνει το 1177,

αναφέρθηκαν όσο χρειαζόταν, για να γίνει κατανοητό το πολιτικό σκηνικό, στο οποίο αναπτύσσεται η ιδεολογική σκέψη. Ελπίζουμε ότι τελικώς αποφύγαμε το σκόπελο, να ολισθήσει αυτή η έρευνα στο πεδίο της γεγονοτολογικής ιστορίας. Το βασικό ερμηνευτικό εργαλείο είναι η προβληματική των Δύο Αυτοκρατόρων και η ιδεολογία περί της ιερής φύσης του *imperium* και του *imperator* στη λατινική Δύση και τη βυζαντινή Ανατολή. Θεωρούμε ότι πίσω απ' όλες τις πολιτικές ενέργειες των ιστορικών προσώπων της εποχής αυτής η συγκεκριμένη ιδεολογία διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο και δύναται να διαφωτίσει αινιγματικές πολιτικές τακτικές. Άλλωστε η ιδέα της από το Θεό (*Dei gratia*) δοσμένης εξουσίας ήταν καθοριστική για τη διαμόρφωση της ιδεολογικής-πολιτικής σκέψης του Μεσαίωνα. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπήρχε, τουλάχιστον μέχρι τον 11^ο αιώνα, κανένας αυστηρός διαχωρισμός μεταξύ πολιτικής (*regnum*) και θρησκευτικής (*sacerdotium*) σφαίρας, οι οποίες συναποτελούσαν το *corpus Christi*, την Εκκλησία δηλαδή που περιλαμβάνει ολόκληρη τη χριστιανοσύνη, της οποίας κεφαλή είναι ο ίδιος ο Χριστός. Η προβληματική μάλιστα των ορίων δικαιοδοσίας των δύο αυτών εξουσιών και του βαθμού παρέμβασης της μίας στις εσωτερικές υποθέσεις της άλλης απετέλεσε άλλο ένα θεμελιώδες στοιχείο που διαμόρφωσε τη δυτική μεσαιωνική πολιτική ιδεολογία και κατά συνέπεια το πολιτικό σκηνικό της εποχής αυτής¹².

Η επιλογή του συγκεκριμένου ερμηνευτικού εργαλείου δε σημαίνει βεβαίως ότι παραβλέπουμε άλλες κατευθυντήριες δυνάμεις των πολιτικών αποφάσεων και ενεργειών. Είναι αυτονόητο άλλωστε ότι μία Αυτοκρατορία προσπαθεί να διευθετήσει τις υποθέσεις της και με άλλα κριτήρια, όπως παραδείγματος χάριν οικονομικά. Ειδικά αυτό το στοιχείο είναι ιδιαίτερα έντονο στη διαμάχη του Φρειδερίκου με τις βορειοϊταλικές πόλεις. Πιστεύουμε όμως ότι πίσω από τις σημαντικότερες πολιτικές αποφάσεις υποφώσκει πάντα ένας ιδεολογικός

¹² T. STRUVE, *Voraussetzungen politischen Denkens im Mittelalter*, in I. FETSCHER-H. MÜNKLER (hrsg.), *Pipers Handbuch der politischen Ideen*, Band II: *Mittelalter. Von den Anfängen des Islams bis zur Reformation*, München-Zürich, Piper, 1993, p. 189-192.

παράγοντας, ο οποίος, όσο καλύτερα φωτίζεται, τόσο περισσότερο μπορεί να αποτελέσει εργαλείο ερμηνείας των πολιτικών συνθηκών. Στο σημείο αυτό προκύπτει άλλο ένα σημαντικό ερώτημα που έχει απασχολήσει εκτενώς τόσο την Ιστορία όσο και τη Φιλοσοφία της ιστοριογραφίας. Ο προβληματισμός αφορά τις σχέσεις ιδεολογίας και πολιτικής σκοπιμότητας, ποιο δηλαδή από τα δύο στοιχεία έχει προτεραιότητα, που σταματάει ο ρόλος του ενός και που αρχίζει ο ρόλος του άλλου. Η προσωπική μας θέση για αυτό το ζήτημα είναι ότι κάθε πολιτικός φορέας έχει μία συγκεκριμένη ιδεολογική αντίληψη του ρόλου που κλήθηκε να επιτελέσει. Η πολιτική του τακτική διαμορφώνεται ουσιαστικά από τις ιδεολογικές συνιστώσες της σκέψης του. Αυτές είναι, κατά τη γνώμη μας, εκείνες που σε πολλές περιπτώσεις προσδιορίζουν τη φύση και τα όρια των πολιτικών του φιλοδοξιών και της πολιτικής του δράσης. Αυτό δε σημαίνει, όπως είπαμε προηγουμένως, ότι δε κινείται ορμώμενος και από άλλα κίνητρα. Αυτά όμως δεν είναι παράγοντες διαμόρφωσης ιδεολογίας. Αντιθέτως, καθορίζονται και νομιμοποιούνται από αυτήν. Στις περιπτώσεις μάλιστα που η πολιτική τακτική υποχωρεί, όταν προσκρούει στη σθεναρή αντίσταση άλλων πολιτικών φορέων, δεν υποχωρεί ουσιαστικά και η ιδεολογία. Για να υπάρξει ιδεολογική μεταστροφή απαιτούνται μακροχρόνιες διεργασίες και συγκρούσεις μεταξύ των διαφορετικών ιδεολογικών κατευθύνσεων, όπως έχει αποδείξει η παγκόσμια ιστορία.

Η απουσία μίας μελέτης, η οποία εξετάζει τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών τη συγκεκριμένη περίοδο στα ιδεολογικά πλαίσια του *sacrum imperium* και της ιερής φύσης του αυτοκράτορα, μας οδήγησε στην ανάληψη της παρούσης ερευνητικής εργασίας¹³. Η δράση των δύο Αυτοκρατοριών έχει

¹³ Το μοναδικό έργο που ερευνά τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών στη χρονική τους παραλληλία είναι η μελέτη του P. LAMMA, *Commeni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l' Occidente nel secolo XII*, Roma, Nella sede dell' Istituto Storico Italiano per il medio evo. Palazzo Borromini, V. I - II, 1955-1957. Τα πορίσματα όσο και το πληροφοριακό υλικό που παραθέτει ο ιστορικός, παραμένουν ανεκτίμητα. Απουσιάζει όμως σε κρίρια σημεία η μελέτη της ιδεολογικής σκέψης, που μπορεί να δια φωτίσει τις ιδεολογικές βάσεις των σχέσεων των δύο Αυτοκρατοριών. Εκτενής και ουσιαστική αναφορά της βυζαντινής πολιτικής στα χρόνια του Φρειδερίκου γίνεται στο έργο του W. GEORGI, *Friedrich Barbarossa und die auswärtigen Mächte. Studien zur Außenpolitik 1159-1180*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1990. Και από αυτή τη μελέτη απουσιάζει όμως ο ιδεολογικός

μελετηθεί υπό το πρίσμα των πολιτικών τους ενεργειών, και μάλιστα σε ένα παράλληλο σχήμα, γεγονός που, κατά τη γνώμη μας, απέτρεψε σε ουσιαστικό βαθμό την ανάδειξη των ιδεολογικών αλληλεπιδράσεων, οι οποίες είχαν αντίκτυπο τόσο στο θεσμικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο και διαμόρφωσαν εν τέλει το ευρωπαϊκό πολιτικό σκηνικό του 12^{ου} αιώνα. Φιλοδοξούμε ότι το ερμηνευτικό εργαλείο που προτείνουμε, είναι σε θέση να διαφωτίσει τις ιδεολογικές και πολιτικές διεργασίες Ανατολής και Δύσης και να συμβάλλει ουσιαστικά στη μελέτη της ιδεολογικής σκέψης της περιόδου των Στάουφερ.

παράγοντας. Η πλούσια βιβλιογραφία, ακόμη και αυτή η οποία ασχολείται με τις ιδεολογικές βάσεις της αυτοκρατορικής εξουσίας και την οποία παραθέτουμε σε διάφορα σημεία της έρευνας, επικεντρώνεται στη δράση είτε της Δυτικής είτε της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και δεν εξετάζει τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο - Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ (1135-1152)

I. Οι ιδεολογικές και πολιτικές συνιστώσες της γερμανοβυζαντινής συμμαχίας των ετών 1135-1148

A. Λοθάριος Γ' - Ιωάννης Β' Κομνηνός και η αντιμετώπιση του κοινού εχθρού

Όπως είδαμε στην Εισαγωγή, η οικειοποίηση από πλευράς των Δυτικών του αυτοκρατορικού τίτλου και η βυζαντινή άρνηση της *translatio imperii* στη δυτική της εκδοχή δημιούργησαν ιδιαίτερες τριβές στις σχέσεις της Δυτικής Αυτοκρατορίας με τη Βυζαντινή. Παρά το διαφορετικό ιδεολογικό προσανατολισμό οι επαφές των δύο Αυτοκρατοριών δεν έφτασαν ποτέ σε οριακό σημείο σύγκρουσης. Αντίθετα ίσως απ' ό,τι θα ανέμενε κανείς, υπήρξαν χρονικές περιόδους, όπου η μεταξύ τους συνεργασία καλλιεργήθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε να καταλήξει σε συνάψεις συνθηκών και να ισχυροποιηθεί με τον εορτασμό γάμων μεταξύ πριγκιπικών τέκνων των δύο αυλών. Ενώπιον των κοινών συμφερόντων που δύο όμοια πολιτικά μορφώματα μπορούσαν να μοιράζονται, οι αξιώσεις οικουμενικής διάστασης αποσιωπούνταν επιμελώς και άφηναν ανοιχτό το πεδίο της πολιτικής, ή ακόμη και στρατιωτικής, σύμπραξης που συμπαρέσυρε και τα υπόλοιπα κρατικά μορφώματα και καθόριζε σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές ισορροπίες του ευρωπαϊκού χώρου. Αυτή ακριβώς η περίπτωση διακρίνεται στα χρόνια της βασιλείας του Λοθάριου Γ' (1125-1137) και Κορράδου Γ' (1138-1152), οι οποίοι συνέπραξαν με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες Ιωάννη Β' Κομνηνό (1118-1143) και το γιο και διάδοχό του, Μανουήλ Α' (1143-1180)¹.

¹ Για τις γερμανοβυζαντινές σχέσεις αυτής της περιόδου παραμένει σημαντική η μελέτη του P. LAMMA, *Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l' Occidente nel secolo XII*, Vol. I, Roma, Nella sede dell' Istituto Storico Italiano per il medio evo. Palazzo Borromini, 1955. Για τη δυναστεία των Κομνηνών βλ. F. CHALANDON, *Les Comnènes*, Vol. II: *Jean II Comnène et Manuel*

Το σημαντικότερο ζήτημα εξωτερικής πολιτικής που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο Λοθάριος Γ' στα χρόνια της εξουσίας του, ήταν το παπικό σχίσμα του 1130. Ύστερα από το θάνατο του πάπα Ονωρίου Β' (1124-1130) οι καρδινάλιοι της Ρωμαϊκής Εκκλησίας είχαν χωριστεί σε δύο αντίπαλες παρατάξεις που η κάθε μία υποστήριζε το δικό της υποψήφιο. Τα αίτια της διαμάχης άπτονταν περισσότερο του πολιτικού και λιγότερο του θρησκευτικού τομέα. Συγκεκριμένα, το σημείο τριβής των καρδινάλιων ήταν οι σχέσεις της Αγίας Έδρας με τον ηγεμόνα της Σικελίας και της Νοτίου Ιταλίας, Ρογήρο Β' (1105-1154), ο οποίος επιζητούσε την αναγνώριση και επομένως τη νομιμοποίηση του βασιλικού του τίτλου από τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Η φιλονορμανδική παράταξη των καρδινάλιων εξέλεξε πάπα τον Ανάκλητο Β' (αντιπάπας 1130-1138), ενώ οι αντινορμανδοί καρδινάλιοι τον Ιννοκέντιο Β' (1130-1143), ο οποίος τελικά έτυχε ευρείας αποδοχής και αναγνώρισης (1138)².

Ο Λοθάριος έκρινε αναγκαίο να ειστρατεύσει στην Ιταλία και να δώσει ένα τέλος στο σχίσμα, όχι μόνο γιατί ένα από τα βασικά καθήκοντα του αυτοκράτορα ήταν η προστασία της Εκκλησίας, αλλά κυρίως επειδή στη διαμάχη αυτή εμπλεκόταν ένας εχθρός της Δυτικής Αυτοκρατορίας και καταπατητής των εδαφών της, δηλαδή ο σικελός ηγεμόνας. Οι δυτικοί αυτοκράτορες, ύστερα από την κατάκτηση του Λομβαρδικού Βασιλείου της Ιταλίας από τον Κάρολο τον Μεγάλο (774), θεωρούσαν το *regnum italicum*

Compiègne, Paris, Librairie Alphonse Picard et fils, 1912. Αποφασιστική στην κατανόηση της διακυβέρνησης του Μανουήλ Κομνηνού αποτελεί η μελέτη του P. MAGDALINO, *The Empire of Manuel Comnenos, 1143-1180*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993. Εκτός από τα παραπάνω, πληροφορίες για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία αντλούμε από τα γενικά έργα: M. ANGOLD, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μία πολιτική ιστορία* [ελλην. μετάφ. Ε. Καργιανιώτη], Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997. C. MANGO (ed.), *The Oxford History of Byzantium*, Oxford, Oxford University Press, 2002. G. OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* [ελλην. μετάφ. Ι. Παναγόπουλου], Τόμος Γ', Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, 1989. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Τόμος Γ'1: 1081-1204, Αθήνα, 2001, κ.ά. Για την ιστορία της μεσαιωνικής Δύσης παραπέμπουμε κάθε φορά σε εξειδικευμένη βιβλιογραφία.

² P. PARTNER, *The Lands of St. Peter. The papal state in the Middle Ages and the early Renaissance*, London, Eyre Methuen, 1972, p. 168-169. C. MORRIS, *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford, Clarendon Press, 1989, p. 182-184.

αναπόσπαστο τμήμα του *imperium* και αντιμετώπιζαν ως σφετεριστές τους νορμανδούς βαρόνους που εγκαταστάθηκαν στη Νότιο Ιταλία και στη Σικελία τον 11^ο αιώνα και άρχισαν να δημιουργούν ανεξάρτητα πολιτικά μορφώματα³.

Το 1130 ο Ρογήρος Β', γιος του δούκα της Σικελίας Ρογήρου Α', ένωσε κάτω από ένα σκήπτρο τη Σικελία και τη Νότιο Ιταλία, εστέφη βασιλιάς από τον αντιπάπα Ανάκλητο Β' και έλαβε το δικαίωμα να ορίσει έναν από τους γιους του διάδοχό του, καθιστώντας έτσι κληρονομική τη διαδοχή στο Βασίλειο του⁴. Το 1133 ο Λοθάριος εξεστράτευσε στην Ιταλία μαζί με τον πάπα Ιννοκέντιο Β' που το 1130 είχε αναγκαστεί από τους αντιπάλους του να εγκαταλείψει τη Ρώμη και να καταφύγει πρώτα στη Γαλλία και μετά στη Γερμανία. Στόχος του βασιλιά ήταν να αποκαταστήσει τον Ιννοκέντιο στον παπικό θρόνο, να στεφθεί αυτοκράτορας και να ανακαταλάβει από τους Νορμανδούς τα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας. Καθώς όμως η κατάσταση στη Ρώμη ήταν λόγω του σχίσματος ιδιαίτερα τεταμένη, ο Λοθάριος κατάφερε μόνο να στεφθεί αυτοκράτορας (4 Ιουλίου 1133) και μάλιστα στη Βασιλική του Λατερανού, γιατί την εκκλησία του Αγίου Πέτρου την κατείχε ο αντιπάπας Ανάκλητος Β' και οι οπαδοί του, και λίγες μέρες αργότερα επέστρεψε στη Γερμανία⁵.

Πολιτικά όμως δικαιώματα στα νοτιοϊταλικά εδάφη διεκδικούσαν και οι βυζαντινοί αυτοκράτορες. Αν και οι τελευταίες κτήσεις τους στην Ιταλία είχαν χαθεί από το 1071 με τις κατακτήσεις των Νορμανδών⁶, οι Βυζαντινοί

³ D. MATTHEW, *The Norman Kingdom of Sicily*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, p. 9-32. Για τη διακυβέρνηση της περιοχής τον 11^ο και 12^ο αιώνα, βλ. την πιο πρόσφατη έκδοση T. BROEKMANN, «*Rigor Iustitiae*». *Herrschaft, Recht und Terror im normannisch-staufischen Süden (1050-1250)*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2005.

⁴ Για τη βασιλεία του Ρογήρου Β' βασικό έργο, απ' όπου αντλούνται και οι πληροφορίες που παρατίθενται στο κεφάλαιο αυτό, αποτελεί η μελέτη του H. HOUBEN, *Roger II. von Sizilien. Herrscher zwischen Orient und Okzident*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997 που αντικατέστησε την παλαιότερη μονογραφία του E. CASPAR, *Roger II. (1101-1154) und die Gründung der normannisch-sicilischen Monarchie*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968². Για τη στέψη του 1130 βλ. H. HOUBEN, *ό.π.*, p. 52-53.

⁵ P. PARTNER, *ό.π.*, σημ. 2, p. 170-171.

⁶ Για την ιστορία της βυζαντινής κυριαρχίας στην Ιταλία, βλ. τη μελέτη T. K. ΛΟΥΓΓΗΣ, *Η Βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία από το θάνατο του Μ. Θεοδοσίου ως την άλωση του Μπάρι 395-1071 μ.Χ.*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1989.

θεωρούσαν ότι οι περιοχές αυτές ανήκαν *de iure* στην επικυριαρχία τους και όφειλαν να τις επαναφέρουν στον έλεγχο τους. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β' Κομνηνός, ως γνήσιος βασιλεύς Ρωμαίων και κληρονόμος της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας, δεν παραιτήθηκε ποτέ από τα προαιώνια δικαιώματα της Αυτοκρατορίας στα δυτικά εδάφη. Παρ' όλον ότι τον περισσότερο χρόνο της βασιλείας του παρέμεινε προσηλωμένος στο ανατολικό μέτωπο, προσπαθώντας να επαναφέρει υπό τη βυζαντινή εξουσία τις περιοχές που είχαν καταλάβει οι Σελτζούκοι Τούρκοι και να υποτάξει το πριγκιπάτο της Αντιόχειας⁷, δεν αγνόησε τις πολιτικές διεργασίες στη Δύση, όπου οι φιλοδοξίες του Ρογήρου, που δεν περιορίζονταν μόνο στην κατάκτηση εδαφών αλλά αφορούσαν και την αναγνώριση του βασιλικού του τίτλου, έθιγαν και τη βυζαντινή οικουμενική ιδεολογία.

Γι' αυτό το λόγο ο Ιωάννης αποφάσισε να απευθυνθεί στο δυτικό αυτοκράτορα, για να αντιμετωπίσουν από κοινού τον κίνδυνο που είχε ενσκήψει στα εδάφη που διεκδικούσαν και οι δύο Αυτοκρατορίες⁸. Είναι σημαντικό ότι οι μεταξύ τους ιδεολογικές τριβές που αφορούσαν την οικουμενική διάσταση της εξουσίας τους, αποσιωπήθηκαν ενώπιον της διαμορφωθείσης στη Νότιο Ιταλία κατάστασης. Η πολιτική σύνεση επέβαλε κατ' αρχάς την απομάκρυνση του καταπατητή των εδαφών και σφετεριστή του βασιλικού τίτλου, Ρογήρου, και αργότερα, όταν το θέμα αυτό θα είχε διευθετηθεί, οι δύο αυτοκράτορες θα μπορούσαν να διαπραγματευτούν τις μεταξύ τους διαφορές. Έτσι τον

⁷ Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Δεάβολης που είχε υπογραφεί το 1108 μεταξύ του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού (1081-1118), πατέρα του Ιωάννη, και του Βοημούνδου, το πριγκιπάτο έπρεπε να ανήκει στον έλεγχο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το 1137 ο Ιωάννης εξεστράτευσε εναντίον της Αντιόχειας και ανάγκασε τον ηγεμόνα Ραϋμόνδο του Poitiers, να του δώσει όριο υποταγής.

⁸ Η πρώτη προσπάθεια συνενόησης των δύο Αυτοκρατοριών για την κοινή αντιμετώπιση του νορμανδικού κινδύνου, μετά την οριστική απώλεια των νοτιοϊταλικών εδαφών για τους Βυζαντινούς το 1071, χρονολογείται το 1082 και το 1084 (Dölger-Wirth, 1068, 1077, 1080, 1114), όταν ο Αλέξιος Α' Κομνηνός προσέφερε οικονομική και στρατιωτική βοήθεια στο δυτικό αυτοκράτορα Ερρίκο Δ' (1056-1106), για να εκστρατεύσει εναντίον του Ροβέρτου Γυισκάρδου. Η εκστρατεία του Ερρίκου δεν είχε καμία επιτυχία. Για το θέμα βλ. I.S. ROBINSON, *Henry IV of Germany 1056-1106*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 211-235. Για τις βυζαντινογερμανικές επαφές, βλ. κυρίως p. 214-217. Επίσης W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter. Die Bedeutung der byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, August Lax Verlagsbuchhandlung, 1947, p. 83-85. G. OSTROGORSKY, ό.π., σημ. 1, p. 20-22.

Αύγουστο του 1135 βυζαντινοί απεσταλμένοι έφτασαν στη Γερμανία και έγιναν δεκτοί από τον Λοθάριο στη Δίαιτα στο Merseburg⁹. Όπως πληροφορούμαστε από δυτικά χρονικά, ο Ιωάννης προσέφερε πλουσιοπάροχα δώρα και προέτρεψε το δυτικό αυτοκράτορα να αναλάβει εκστρατεία εναντίον του Ρογήρου με την οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη του Βυζαντίου¹⁰.

Η προσεκτική παρατήρηση των παραπάνω πηγών επιτρέπει να διαγνώσουμε τις ιδεολογικές τριβές που χαρακτήριζαν τις επαφές των δύο Αυτοκρατοριών, ακόμη και όταν αυτές αποφάσιζαν να συμπράξουν, όπως στην περίπτωση αυτή. Ενώ λοιπόν ο Λοθάριος αποκαλείται πάντα *imperator*, ο Ιωάννης κατέχει τον τίτλο είτε του βασιλιά, *rex*, είτε του αυτοκράτορα, *imperator*, όχι όμως των Ρωμαίων αλλά των Ελλήνων, *Grecorum*. Με τον τρόπο αυτό αναιρείται τόσο η ρωμαϊκή καταγωγή όσο και η οικουμενική διάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο αυτοκράτορας της Ανατολής διατηρεί το

⁹ Dölger-Wirth, 1309.

¹⁰ *Annales Sancti Petri Erpbesfurdenses* (ed. G. H. Pertz), MGH SS XVI, p. 18³¹⁻³³: Anno Domini 1135. Nuncii Grecorum venerunt ad imperatorem Liutherum cum magnis muneribus. *Annales Magdeburgenses* (ed. G.H. Pertz), MGH SS XVI, p. 185³⁶⁻⁴³: Anno Domini 1135. Imperator commemorationem sancti Petri ad vincula Nuenburch, et festivitatem sancti Laurentii et assumptionem sanctae Marie in Merseburch celebrat. Illuc confluebant cum primariis regni Bozislavus atque Othelricus duces, et legati Grecorum imperatoris, honorifica secum munera ferentes, pacem ab imperatore et amicitiam ac auxilium contra Ruokerum tyrannum poscentes, qui partem Romani imperii et eciam terram Grecorum nimis vexaverat. Quibus decenter remuneratis, cum suis legatis Havelbergensi episcopo Anshelmo et ceteris eis remisit in propria. Η ίδια ακριβώς πληροφορία στον *Annalista Saxo* (ed. G. Waitz), MGH SS VI, p. 769⁴³⁻⁴⁹. *Canonici Wissegradensis continuatio* (ed. R. Köpke), MGH SS IX, p. 141⁴⁵⁻⁴⁸: Anno Domini 1135. Eodem tempore legati regis Graeciae ad imperatorem venerunt, multa et magna ferentes dona, hanc videlicet ob causam. Quidam enim dux nomine Rocherius, manens ultra Siciliam, partes Graecorum infestabat, et ut hunc imperatorem compesceret, rex Graecorum postulabat. *Annales Erpbesfurdenses* (ed. G.H. Pertz), MGH SS VI, p. 540²⁶⁻³⁸: Anno Domini 1135. Venerunt quoque ad imperatorem eodem tempore dux unus et episcopus a rege missi Gretiae, cum legatis ducis Venetiae, conquerentes atque iudicium postulantes adversus Ruoggerum quendam comitem Siciliae, qui et regi Gretiae Affricam, quae tertia pars mundi esse dinoscitur, armis expugnando cum paganis abstulit suoque dominio subdidit, ibique diadema regni sibi imponens, regium nomen usurpavit, Veneticos vero despolians, diversarum mercium quadraginta milium talentorum abstulit precium. Set et de imperio Romano totam Apuliam atque Calabriam subtraxit, aliaque perplura contra ius fasque perpetravit. Contra hunc igitur promittuntur a legatis ad supplementum exercitus imperatoris naves copiosae, militum legiones innumerae, auri et argenti ad omnem huiusmodi rerum sufficientiam pecuniae. Quantis ac qualibus donis eo tempore Dominus honoraverit imperatorem, quis explicare possit? Aurum, lapides preciosos legati attulerunt Graeciae, cum diversorum colorum purpura, aromata multa nimis et in hac terra hactenus incognita.

δικαίωμα στον αυτοκρατορικό τίτλο, αλλά η οικουμενική πρωτοκαθεδρία ανήκει αδιαφιλονίκητα στον αυτοκράτορα της Δύσης.

Επιπλέον στους *Annales Magdeburgenses*, όπως και στο πανομοιότυπο απόσπασμα από τον *Annalista Saxo*, εμμέσως πλην σαφώς τίθενται σε αμφισβήτηση τα δικαιώματα που οι Βυζαντινοί θεωρούσαν ότι είχαν στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρογήρος παρουσιάστηκε να λυμάνεται μέρος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, δηλαδή της δυτικής, (*partem Romani imperii*) και τη γη των Ελλήνων (*terram Grecorum*). Πολύ περισσότερο σαφείς και πειστικοί είναι οι *Annales Erphesfurdenses*. Ο κόμης της Σικελίας, όπως αποκαλείται ο Ρογήρος, προσάρτησε στα εδάφη του την Αφρική που ανήκε στο βασιλιά της Ελλάδας (*qui et regi Gretiae Affricam, quae tertia pars mundi esse dinoscitur, armis expugnando cum paganis abstulit suoque dominio subdidit*), ενώ από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία αφαίρεσε ολόκληρη την Απουλία και την Καλαβρία (*et de imperio Romano totam Apuliam atque Calabriam subtraxit*). Ο χρονικογράφος είναι πεπεισμένος ότι μόνο στη Δυτική Αυτοκρατορία ανήκουν τα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας. Ταυτόχρονα παρουσιάζει τους Βυζαντινούς να δυσανασχετούν για τις κατακτήσεις του Ρογήρου στη Βόρειο Αφρική¹¹, γεγονός όμως που δεν αποτελούσε το πρωτεύον ζήτημα της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής, η οποία προβληματιζόταν περισσότερο από την υφαρπαγή των κυριαρχικών της δικαιωμάτων στον ιταλικό χώρο. Θεωρούμε ότι οι αναφορές αυτές των δύο χρονικών, που δεν έχουν αντιμετωπιστεί με προσοχή από την ιστορική έρευνα, αναδεικνύουν τις ιδεολογικές και πολιτικές αντιθέσεις των δύο *imperii*. Η πολιτική σκέψη της Δύσης δεν μπορούσε να συλλάβει μία στρατιωτική σύμπραξη των δύο αυτοκρατόρων, η οποία θα είχε ως στόχο την κατάκτηση εδαφών που και οι δύο διεκδικούσαν. Σε περίπτωση επιτυχημένης έκβασης της κοινής εκστρατείας εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, θα ετίθετο το ζήτημα

¹¹ Πράγματι ο Ρογήρος κατάφερε να εδραιώσει την εξουσία του και στη Βόρειο Αφρική με στόχο να κυριαρχήσει στο μεσογειακό διαμετακομιστικό εμπόριο. Βλ. F. CHALANDON, ό.π., σημ. 1, p. 167. H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 80-91.

του διαμοιρασμού των κατεκτημένων περιοχών και τότε η όποια συναινετική λύση θα διακίβευε την έννοια της οικουμενικότητας. Ενώπιον, λοιπόν, της ιδεολογικής σύγκυσης που προοαλούσε η γερμανοβυζαντινή συμμαχία, οι προαναφερθέντες χρονιογράφοι διαχωρίζουν τα εδάφη που οι δύο πιθανοί σύμμαχοι θα ελευθέρωναν, ελληνικά και αφρικανικά για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και νοτιοϊταλικά για τη Δυτική.

Η συμμαχία των δύο Αυτοκρατοριών ήταν όμως θεμιτή και απαραίτητη για την απομάκρυνση του κοινού εχθρού, με την προϋπόθεση να μην έθετε σε κίνδυνο τα ιδεολογικά και πολιτικά θεμέλια της δυτικής αυτοκρατορικής παράδοσης. Προφανώς με αυτές τις επιφυλάξεις δέχτηκε ο Λοθάριος τη βυζαντινή πρεσβεία και έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον επίσκοπο Άνσελμο του Havelberg¹², του οποίου όμως οι συνομιλίες με το βυζαντινό αυτοκράτορα δεν έχουν καταγραφεί στις πηγές. Το 1136 και σε συνεργασία με τον πάπα Ιννοκέντιο Β' ο Λοθάριος εκστράτευσε εναντίον του Ρογήρου χωρίς όμως, απ' όσο οι πηγές επιτρέπουν να γνωρίζουμε, να έχει λάβει την οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη του Ιωάννη. Μέχρι το καλοκαίρι του ίδιου έτους πέτυχε σημαντικές νίκες που κορυφώθηκαν με την κατάληψη του Μπάρι (Ιούνιος 1137). Η εξάντληση όμως του γερμανικού στρατού από τη ζέστη του μεσογειακού καλοκαιριού και τις επιδημίες και κυρίως οι διαπληκτισμοί μεταξύ του πάπα και του αυτοκράτορα για το ποιος θα έχει την επικυριαρχία και το δικαίωμα περιβολής στις κατακτηθείσες περιοχές, θέμα που θα παρουσιαστεί διεξοδικά στη συνέχεια της μελέτης, υποχρέωσαν τον

¹² Εξέχουσα εκκλησιαστική προσωπικότητα του 12^{ου} αιώνα. Γεννήθηκε περίπου το 1100 και ως πιθανοί τόποι καταγωγής του θεωρούνται η Σαξωνία, η Ρηνανία, η περιοχή της Λιέγης και η Λωρραίνη. Απέκτησε σπουδαία φιλοσοφική και θεολογική κατάρτιση και το 1129 χρίστηκε επίσκοπος Havelberg (στο σημερινό Βρανδεμβούργο). Το 1135, ως απεσταλμένος του αυτοκράτορα Λοθάριου στην Κωνσταντινούπολη, είχε σημαντικές θεολογικές συζητήσεις με εκπροσώπους της Ανατολικής Εκκλησίας, οι οποίες αποτυπώθηκαν στο έργο του *Διάλογοι*, που γράφτηκε το 1149 μετά από παρότρυνση του πάπα Ευγενίου Γ'. Με την άνοδο του Φρειδερίκου Α' στο θρόνο της Δυτικής Αυτοκρατορίας διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή ως μεσολαβητής μεταξύ του αυτοκράτορα και του πάπα. Το 1153-55 εστάλη άλλες δύο φορές στην Κωνσταντινούπολη και είχε εκ νέου δογματικές συζητήσεις με τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης Βασίλειο Αχριδηνό. Επιστρέφοντας εξέλεγή αρχιεπίσκοπος της Ραβέννα και έλαβε τον τίτλο του εξάρχου της πόλης. Πέθανε στις 12/8/1158 στη διάρκεια της πολιορκίας του Μιλάνου πολεμώντας στο πλευρό του αυτοκρατορικού στρατού.

Λοθάριο να εγκαταλείψει τον ίδιο χρόνο την ιταλική χερσόνησο¹³. Πολύ γρήγορα ο Ρογήρος κατάφερε να ανακτήσει τα απολεσθέντα εδάφη και να αποκαταστήσει την εξουσία του στη Νότιο Ιταλία. Ο θάνατος του Ανακλήτου Β' τον Ιανουάριο του 1138 σήμανε την οριστική αναγνώριση του Ιννοκέντιου Β' στο παπικό θρόνο. Ο πάπας προσπάθησε να ανακόψει την επέλαση των Νορμανδών στο *patrimonium beati Petri*, αλλά ο στρατός του κατατροπώθηκε από το νορμανδικό στράτευμα. Αναγκάστηκε λοιπόν να συνθηκολογήσει, να αναγνωρίσει το βασιλικό τίτλο του Ρογήρου και να του παραχωρήσει ως φέουδο το Σικελικό Βασίλειο¹⁴.

Από μία δυτική πηγή πληροφορούμαστε ότι ο Ιωάννης έστειλε δεύτερη πρεσβεία στη Γερμανία, το καλοκαίρι του 1137, για να συγχαρεί τον Λοθάριο για τις επιτυχίες του εναντίον του Ρογήρου¹⁵. Στο σημείο αυτό αξίζει να διερευνηθούν οι λόγοι που απέτρεψαν το βυζαντινό αυτοκράτορα να αποστείλει στο δυτικό σύμμαχό του τη βοήθεια που είχε υποσχεθεί. Βέβαιο είναι ότι την ίδια εποχή ήταν απασχολημένος στο ανατολικό μέτωπο της Αυτοκρατορίας προσπαθώντας να υποτάξει το πριγκιπάτο της Αντιόχειας¹⁶. Ίσως όμως η σημαντικότερη αιτία έγκειται στην αδυναμία ουσιαστικής προσέγγισης των δύο Αυτοκρατοριών εξαιτίας των ιδεολογικών τριβών περί οικουμενικότητας. Όπως ήδη υποστηρίξαμε, μία πιθανή νικηφόρα εκστρατεία των δύο συμμάχων εναντίον του Σικελικού Βασιλείου θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα στις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς θα ετίθετο το ζήτημα του διαμοιρασμού των εδαφών που και οι δύο θεωρούσαν ότι *de iure* ανήκαν στη δικαιοδοσία τους. Οι πηγές δυστυχώς δεν επιτρέπουν να διαγνώσουμε, αν ένα τέτοιο θέμα είχε τεθεί υπό συζήτηση και αν ο πρέσβης, Άνσελμος του Havelberg, είχε επιφορτιστεί το 1135 να το διαπραγματευτεί με το βυζαντινό αυτοκράτορα. Το

¹³ H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 71-74.

¹⁴ Συνθήκη του Mignano (1139), βλ. H. HOUBEN, ό.π., p. 74-75.

¹⁵ Dölger-Wirth, 1313. Petri Diaconi, *Chronicon* (ed. W. Wattenbach), MGH SS, VII, p. 833₂₋₄: Anno Domini 1137. His porro diebus legati Iohannis Constantinopolitani imperatoris ad augustum Lotharium pervenerunt, congratulantes, et munera magna deferentes, propter victoriam contra Rogerium a Deo sibi collatam.

¹⁶ G. OSTROGORSKY, ό.π., σημ. 1, p. 41-45.

μόνο που γνωρίζουμε για την παραμονή του στο Βυζάντιο είναι οι θεολογικές του συζητήσεις με εκπροσώπους της Ανατολικής Εκκλησίας. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι η ασυμφωνία των δύο πλευρών σε επιμέρους ζητήματα της μεταξύ τους συμμαχίας εμπόδισε τον Ιωάννη να αποστείλει τη βοήθεια που είχε υποσχεθεί.

Στο πρώτο μισό του 12^{ου} αιώνα οι ιδεολογικές τριβές που χαρακτήριζαν τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών εξαιτίας της διεκδικούμενης και από τις δύο δυνάμεις οικουμενικής υπεροχής, δεν εμπόδισε την καλλιέργεια των μεταξύ τους συμμαχικών σχέσεων, καθώς βέβαια συνέτρεχαν οι απαραίτητες προϋποθέσεις. Η αντιμετώπιση του κοινού εχθρού, του Σικελικού Βασιλείου, ήταν ο μοχλός που έθετε σε κίνηση τις προσπάθειες σύγκλισης, έστω και προσωρινής, των δύο αυτών πολιτικών μορφωμάτων. Η σύγκλιση όμως όφειλε, για τη δυτική πλευρά, να υπακούει σε συγκεκριμένους κανόνες που δεν ήταν άλλοι από την κατοχύρωση της οικουμενικής εξουσίας της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Η κατοχύρωση την περίοδο αυτή εξαιτίας των λιγιστών πηγών που διαθέτουμε, γίνεται αντιληπτή μόνο στο πεδίο της τίτλωσης των δύο αυτοκρατόρων. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας είναι είτε ο *rex Graecorum* είτε ο *imperator Graecorum*. Ακόμη και όταν δε θίγεται το δικαίωμά του στον αυτοκρατορικό τίτλο, η καταγωγή και η εμβέλεια της εξουσίας του περιορίζονται σε συγκεκριμένα τοπικά όρια.

B. Κορράδος Γ' - Ιωάννης Β' Κομνηνός: η μητέρα Ρώμη και η κόρη Κωνσταντινούπολη

Ο θάνατος του Λοθάριου το Δεκέμβριο του 1137 δεν τερμάτισε τις επαφές των δύο Αυτοκρατοριών, καθώς ο Ιωάννης προσέγγισε και τον επόμενο δυτικό αυτοκράτορα, Κορράδο Γ'¹⁷. Στις αρχές του 1140 έστειλε πρεσβεία¹⁸, για να

¹⁷ Ο Κορράδος Γ' δεν κατάφερε να στεφθεί αυτοκράτορας από τον πάπα και να λάβει, σύμφωνα με τη δυτική πρακτική, τον τίτλο του *imperator Romanorum*. Παρ' όλα αυτά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, οικειοποιούταν τον αυτοκρατορικό τίτλο στις επαφές του με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Στα πλαίσια αυτής της έρευνας αποκαλείται κάποιες φορές καταχρηστικά αυτοκράτορας, για να τονιστεί η προβληματική των *zwei Kaiser*.

¹⁸ Dölger-Wirth, 1320.

ζητήσει την ανανέωση της γερμανοβυζαντινής συμμαχίας, καθώς η προηγούμενη είχε χάσει την ισχύ της με το θάνατο του Λοθάριου. Και αυτή τη φορά η συμμαχία στρεφόταν εναντίον του Ρογήρου, του οποίου η θέση είχε ενδυναμωθεί ύστερα μάλιστα από την αναγνώριση του βασιλικού του τίτλου από τον Ιννοκέντιο Β' το 1139. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας επεδίωξε επιπλέον την ισχυροποίηση των συμμαχικών δεσμών προτείνοντας το γάμο του μικρότερου γιου του, Μανουήλ, με μία γερμανή πριγκίπισσα¹⁹. Η κατοχύρωση της συμμαχίας με τη σύναψη ενός γάμου δεν αποτελούσε πρωτόγνωρο γεγονός για τη βυζαντινή διπλωματία. Τόσο η αποστολή όσο και η αποδοχή πριγκιπικών νυμφών και νυμφίων στόχευε στη δημιουργία ισχυρών δεσμών που θα απέτρεπαν ενδεχόμενες επιθέσεις εναντίον του Βυζαντίου αλλά και θα έφεραν άλλα κρατικά μορφώματα μέσα στη σφαίρα πολιτικής του επιρροής²⁰. Άλλωστε και στη Δύση η επίρρωση συμμαχιών με σύναψη γάμου ήταν συνηθισμένη πρακτική. Ο Κορράδος αποδέχτηκε την πρόταση του Ιωάννη και προσέφερε στον Μανουήλ το χέρι της αδελφής της συζύγου του, Bertha του Sulzbach. Η απαντητική του επιστολή²¹ στο βυζαντινό αυτοκράτορα, όπως παραδίδεται από τον Όθωνα, επίσκοπο του Freising, αποτελεί εξαιρετική αποτύπωση του ιδεολογικού πλαισίου, μέσα στο οποίο μπορεί να θεωρηθεί εφικτή η συμμαχία των δύο Αυτοκρατοριών σύμφωνα με τις συνιστώσες της δυτικής αυτοκρατορικής εξωτερικής πολιτικής. Ταυτόχρονα η μελέτη της

¹⁹ GF, I, 25, p. 168: Circa idem tempus Iohannis regie urbis imperatoris apocrisiarii, viri clarissimi Romanorum principem adeunt, tam confederationis vinculum ob Rogerii Siculi insolentiam inter duo imperia, Hesperia videlicet et Orientis, renovare cupientes quam in huius rei argumentum aliquam regalis sanguinis puellam filio suo in uxorem dandam postulantes. Princeps comparis sue sororem potius illo destinavit, in huiusque rei confirmationem venerabilem Herbipolensem episcopum Embriconem, virum prudentem et litteratum, in Greciam misit, Iohanne iam mortuo sedenteque in urbe filio suo predicto Manuel.

²⁰ Για το θέμα βλ. το σύντομο αλλά περιεκτικό άρθρο της R. MAKRIDES, *Dynastic marriages and political kinship*, in J. SHEPARD – S. FRANKLIN (eds.), *Byzantine Diplomacy*. Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies (Cambridge, March 1980), Aldershot, Variorum Reprints, 1992, p. 263-280, για την περίοδο του Ιωάννη και του Μανουήλ Κομνηνού, βλ. κυρίως p. 272-279. Για μία σύντομη παρουσίαση των βυζαντινογερμανικών σχεδίων γάμου από τον 8^ο έως το 13^ο αιώνα, βλ. G. WOLF, *Die byzantinisch-abendländischen Heirats- und Verlobungspläne zwischen 750 und 1250*, in *AD*, 37(1991), p. 15-32.

²¹ Εστάλη στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 1141 - αρχές του 1142.

επιστολής που δεν έχει αναλυθεί από την ιστορική έρευνα, συμβάλλει αποφασιστικά στην κατανόηση της δυτικής πολιτικής σκέψης.

Η τίτλωση του εγγράφου αποτελεί για άλλη μία φορά χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαμάχης των δύο Αυτοκρατοριών για την οικουμενικότητα της εξουσίας τους. Ο Κορράδος, αν και δεν είχε λάβει τον τίτλο του ρωμαίου αυτοκράτορα με την καθιερωμένη στέψη από τον πάπα στη Ρώμη, προβλήθηκε ως *imperator Romanorum* και χαιρέτισε τον Ιωάννη με τον τίτλο του *imperator Constantinopolitanus*. Αντίστοιχα αποκάλεσε τους προκατόχους του στο γερμανικό θρόνο *imperatores Romanorum*, ενώ, όταν αναφέρθηκε στους αντίστοιχους βυζαντινούς, απέφυγε να δώσει ένα συγκεκριμένο τίτλο και χρησιμοποίησε τη φράση *ad antecessores vestros, scilicet regnum et populum Grecorum*²². Γίνεται κατανοητή η προσπάθεια της γερμανικής καγκελλαρίας αφ' ενός μεν να προσδώσει στην εξουσία του Κορράδου τη νόμιμη αυτοκρατορική ιδιότητα, για να μπορεί να συνδιαλέγεται επί ίσοις όροις με το βυζαντινό αυτοκράτορα²³, αφ' ετέρου δε να εξασφαλίσει στη Δυτική Αυτοκρατορία την οικουμενική διάσταση και να την παρουσιάσει ως το μόνο νόμιμο πολιτικό μόρφωμα που διαδέχτηκε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία των αρχαίων χρόνων.

Η συνέχεια του εγγράφου είναι δηλωτική της προσπάθειας αυτής και αποτελεί εμπνευσμένη πολιτική κίνηση της δυτικοαυτοκρατορικής διπλωματίας. Ο Κορράδος υποσχέθηκε ότι θα διατηρήσει τη φιλία μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών, καθώς η βυζαντινή, η Νέα Ρώμη, όπως την αποκάλεσε,

²² GF, I, 26, p. 170: Conradus Dei gratia Romanorum imperator augustus Iohanni eadem gratia Constantinopolitano imperatori salutem et fraternam dilectionem. Amicitiam, honorem et gloriam, ut parentes nostri, videlicet Romanorum imperatores, antecessores nostri, ad antecessores vestros, scilicet regnum et populum Grecorum, constituerunt, constituo et, sicut servaverunt, conservabo.

²³ W. OHNSORGE, «Kaiser» Konrad III. Zur Geschichte des staufischen Staatsgedankens, in του ιδίου, *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1958, p. 371-379. Μάλιστα ο ιστορικός στο *Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 98, υποθέτει ότι η πρωτοβουλία αυτή της γερμανικής καγκελλαρίας είχε τη σύμφωνη γνώμη του πάπα, άποψη που δε μας βρίσκει σύμφωνους. J. SCHWARZ, *Herrscher- und Reichstitel bei Kaisertum und Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, Regesta Imperii, 22], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 2003, p. 82-83.

είναι η κόρη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, δηλαδή της Δυτικής²⁴. Ευφύης είναι στο σημείο αυτό η διατύπωση *ex huius radice ramos et fructus eius processisse*, ότι δηλαδή από τις ρίζες της μητέρας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας βλάστησαν τα κλαδιά και οι καρποί της κόρης. Κατ' αυτόν τον τρόπο υποβαθμίζεται η οικουμενική εμβέλεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που ως κόρη δεν μπορεί να διεκδικήσει τα πρωτεία από τη μητέρα-αυτοκρατορία, της οποίας αποτελεί απλώς ένα παρακλάδι. Αναδεικνύεται επομένως η Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ως το μοναδικό ανά τους αιώνες οικουμενικό imperium.

Ο ισχυρισμός αυτός είναι πολύ σημαντικός για τη διερεύνηση της δυτικής πολιτικής σκέψης. Ενώ από την αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου του Μεγάλου τα Χριστούγεννα του 800 και κυρίως από το 10^ο - 11^ο αιώνα οι σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών ρυθμίζονταν σύμφωνα με τη θεωρία της *translatio imperii*, της μεταφοράς δηλαδή του διοικητικού κέντρου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από την Ανατολή στη Δύση²⁵, στο σημείο αυτό η δυτικοαυτοκρατορική διπλωματία διατύπωσε μία εντελώς διαφορετική συλλογιστική, για να τονίσει την πρωτοκαθεδρία του δυτικού imperium. Στην ουσία αρνήθηκε την ίδια την έννοια της *translatio*, τόσο αυτής του 330 με τη μεταφορά της αυτοκρατορικής έδρας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη όσο και αυτής του 800, της επαναφοράς δηλαδή του αυτοκρατορικού κέντρου στη Ρώμη. Ουδέποτε η Αυτοκρατορία μεταφέρθηκε στην Ανατολή. Το κέντρο της βρισκόταν πάντα στη Δύση. Στην Ανατολή, τη γη των Ελλήνων, εγκαταστάθηκε η κόρη της, η Νέα Ρώμη, που ως συγγενικό πολιτικό μόρφωμα είχε το δικαίωμα να φέρει τον αυτοκρατορικό τίτλο, ο οποίος όμως ήταν περιορισμένης εδαφικής και επομένως πολιτικής εμβέλειας.

²⁴ Ό.π., σημ. 22: *Non est gens, regnum aut populus, qui non noverit nostre Romane rei publice vestram novam Romam et dici et fore filiam, ex huius radice ramos et fructus eius processisse.*

²⁵ W. GOEZ, *Translatio Imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenken und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Tübingen, J.C.B. Mohr (P. Siebeck), 1958, p. 62-137. Οι Βυζαντινοί δεν αποδέχτηκαν ποτέ τη δυτική ανάγνωση της *translatio imperii*. Για το θέμα βλ. D.M. NICOL, *Byzantine political thought*, in J.H. BURNS (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997³, p. 59-60. Για τη χρήση του όρου *Nova Roma* από τους Βυζαντινούς, ο οποίος τόνιζε την πολιτική και θρησκευτική υπεροχή της Κωνσταντινουπόλεως έναντι της Ρώμης, βλ. E. FENSTER, *Laudes Constantinopolitanae*, Diss. München, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie, 1968, p. 55-96.

Διακρίνουμε στη δυτική πολιτική-ιδεολογική σκέψη την προσπάθεια να ερμηνεύσει την οικουμενικότητα του δυτικού imperium και να διευθετήσει έτσι τις σχέσεις του με το ανατολικό με τη δημιουργία μίας *οικογένειας* πολιτικών μορφωμάτων. Η διαπίστωση αυτή αποκτά μεγαλύτερη αξία, καθώς οι ίδιες ακριβώς απόπειρες γίνονταν και από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Όπως έχει καταδείξει ο Dölger, οι Βυζαντινοί είχαν δημιουργήσει το ιδεολόγημα της *Οικογένειας των βασιλέων*, για να διευθετούν τις σχέσεις τους με τα υπόλοιπα κρατικά μορφώματα. Στην κορυφή βρίσκεται ο πατέρας βυζαντινός αυτοκράτορας και έπονται τα τέκνα-βασιλείς που οφείλουν υπακοή στον πατέρα. Ακολουθούν οι αδελφοί-βασιλείς και τέλος όλοι οι άλλοι ηγεμόνες με τους οποίους το Βυζάντιο δεν είχε συνάψει στενές σχέσεις, για να τους εντάξει σ' αυτές τις *συγγενικές-πολιτικές* σχέσεις²⁶.

Το ερώτημα που τίθεται, είναι γιατί η γερμανική διπλωματία επέλεξε να χρησιμοποιήσει αυτή τη μεταφορική έκφραση των συγγενικών σχέσεων αντί της καθιερωμένης θεωρίας της *translatio imperii*. Η αιτία έγκειται, κατά τη γνώμη μας, στο ότι ο Κορράδος δεν ήταν νόμιμα εστεμμένος αυτοκράτορας. Το στοιχείο αυτό δεν αναιρούσε βέβαια στη δυτική σκέψη τη μεταφορά της έδρας της Αυτοκρατορίας από την Ανατολή στη Δύση. Εξάλλου ο γερμανός βασιλιάς ως *rex Romanorum* ήταν ο δυνάμει ρωμαίος αυτοκράτορας. Ο Κορράδος όμως μειονεκτούσε του βυζαντινού αυτοκράτορα, καθώς δεν είχε τελεστεί επισήμως η αυτοκρατορική του στέψη στη Ρώμη. Η δυτική

²⁶ F. DÖLGER, *Die «Familie der Könige» im Mittelalter*, in του ιδίου, *Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ausgewählte Vorträge und Aussätze*, Speyer, Buch-Kunstverlag Ettal, 1953, p. 34-69. Όπως παρατηρεί ο ιστορικός, αυτό το ιδεολόγημα δεν αποτέλεσε αντικείμενο συστηματικής θεωρητικής επεξεργασίας από τους Βυζαντινούς. Διακρίνεται όμως στην τίτλωση των εγγράφων που αποστέλλονται στους ηγεμόνες των άλλων κρατών. Η βυζαντινή αυτή πρακτική ήταν άλλωστε γνωστή στη Δύση ήδη από την εποχή των Σαξώνων βασιλέων που και οι ίδιοι θέλησαν να ρυθμίσουν τις σχέσεις τους με τους άλλους ηγεμόνες στα πλαίσια μίας *οικογένειας βασιλέων*, βλ. W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 69. Η θεωρία του Dölger αμφισβητήθηκε από τη Γ. Μωυσειδου σε μία μελέτη που εξετάζει τις σχέσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τα κράτη στα βόρεια σύνορά της. Η ιστορικός, ερευνώντας την τίτλωση των εγγράφων, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δε διαφαίνεται κάποια αντίληψη για την ύπαρξη μίας μεσαιωνικής οικογένειας ηγεμόνων. Βλ. Γ. ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ, *Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονές του τον 10^ο αιώνα*, Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλου, 1995. Θεωρούμε ότι το ιδεολόγημα αυτό ίσχυε γενικά για τους Βυζαντινούς ως τρόπος συμβιβασμού της ιδεολογίας με την πολιτική πραγματικότητα.

διπλωματία ήθελε να καταδείξει στους Βυζαντινούς την κατώτερη θέση τους έναντι του δυτικού, του μοναδικού στους αιώνες οικουμενικού, *imperium* και να τους αποτρέψει από το να προβάλουν ευρείες απαιτήσεις για τη σύναψη της συμμαχίας.

Επιστρέφοντας στην επιστολή διακρίνουμε τις ιδεολογικές τοποθετήσεις της Δυτικής Αυτοκρατορίας να προβάλλονται εντονότερα, καθώς ο Κορράδος τονίζει ότι «έχουμε καθορίσει αυτήν την κληρονομιά που η μητέρα οφείλει στην κόρη, και θέλουμε να ισχύει αιώνια και μάλιστα τόσο περισσότερο, όσο διακρίνουμε ότι η κόρη επιθυμεί αυτό που οφείλεται στη μητέρα, δηλαδή ότι η μητρική εξουσία προηγείται με συμβουλή και βοήθεια και ότι η αγάπη της κόρης απαντά με δόξα και τιμή» (*auctoritas materna precinat consilio, auxilio respondeat autem gloria et honore filia digna dilectio*). Τέλος με μία πληθωρική, τολμάμε να τη χαρακτηρίσουμε, αποστροφή ο γερμανός βασιλιάς έθεσε την *αυτοκρατορία των Ελλήνων* κάτω από την προστασία του, λέγοντας ότι «όποιος, φίλος ή εχθρός, στη στεριά ή στη θάλασσα, Νορμανδός ή Σικελός, οποιοσδήποτε και οπουδήποτε, δεν τιμούσε την κόρη, θα γνώριζε και θα φοβόταν τη γενναιότητα και τη δύναμη της μητέρας» (*sint ergo res utriusque communes, utriusque amicus idem, idem inimicus, sive in terra sive in mari, et cognoscat ac timeat matris virtutem et valentiam, qui non honoraverit filiam, sive Normannus sive Siculus sive quis alter quicumque ubicumque*)²⁷. Με αυτόν τον τρόπο αποδυναμώνεται το γόητρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και παύει να θεωρείται ισότιμο μέλος της συμμαχίας, αφού με την προσφερόμενη προστασία τονίζεται η εξουσία και η πρωτοκαθεδρία του δυτικού αυτοκράτορα. Έτσι παρουσιάστηκε ολοκληρωμένο το ιδεολογικό πλαίσιο, το οποίο θα ρύθμιζε τις σχέσεις της Δυτικής Αυτοκρατορίας με την Ανατολική.

²⁷ Ο.π., σημ. 22: *Propter quod hereditatem, que a matre debetur filie, constituimus eternamque volumus, et eo amplius, quod que matri debetur, filiam velle cernimus, scilicet ut auctoritas materna precinat consilio, auxilio respondeat autem gloria et honore filia digna dilectio. Sint ergo res utriusque communes, utriusque amicus idem, idem inimicus, sive in terra sive in mari, et cognoscat ac timeat matris virtutem et valentiam, qui non honoraverit filiam, sive Normannus sive Siculus sive quis alter quicumque ubicumque.*

Η συνέχεια της επιστολής στρέφεται στα πρακτικά ζητήματα της συμμαχίας. Ο Κορράδος ειδήλωσε ρητά τη στάση του απέναντι στον Ρογήρο, αποκαλώντας τον ληστή και επαναστάτη και υποσχέθηκε ότι θα ξεριζώσει το θρόνος που έκρυβε στην καρδιά του²⁸. Επιπλέον αποδέχτηκε με χαρά την ισχυροποίηση των συμμαχικών δεσμών με ένα γάμο και παρουσιάστηκε πρόθυμος να δώσει σύζυγο στον Μανουήλ την αδελφή της αυτοκράτειρας²⁹. Πληροφόρησε επίσης τον Ιωάννη ότι τόσο ο πάπας όσο και οι άρχοντες της Απουλίας, της Ιταλίας³⁰ και της Λομβαρδίας, που αντιμάχονταν τον Ρογήρο, ζήτησαν τη βοήθεια της Δυτικής Αυτοκρατορίας, για να τον αντιμετωπίσουν. Για το λόγο αυτό ο Κορράδος είχε ήδη στείλει απεσταλμένο στη Ρώμη τον επίσκοπο του Würzburg, Embrico, για να πληροφορηθεί τις προθέσεις του ποντίφηκα³¹. Στο Βυζάντιο έστειλε τον Ροβέρτο, πρίγκιπα της Καπούης, που ανήκε στη σικελική παράταξη, η οποία αντιδρούσε στην πολιτική του Ρογήρου, και τον καπελλάνο Αλβέρτο, οι οποίοι, όπως φαίνεται, είχαν επιφορτιστεί να μεταφέρουν στο βυζαντινό αυτοκράτορα μηνύματα που δεν περιλαμβάνονταν στην επιστολή. Ο Κορράδος ζήτησε από τον Ιωάννη γρήγορη απάντηση με βυζαντινούς απεσταλμένους που θα συνόδευαν τους δικούς του στο ταξίδι της επιστροφής³². Σίγουρα ένα από τα θέματα που ο βυζαντινός αυτοκράτορας

²⁸ Ό.π., σημ. 22: Videbit ergo et audiet universa regnorum latitudo, quam facili manu prosternentur latrones, qui insurrexerunt in utriusque imperii nostri monarchiam, quia cooperante Deo, si alas excutiemus, hostem modo volitantem capiemus et cordis eius eviscerabimus audaciam, que modo extollitur contra utriusque imperii nostri honorem et gloriam.

²⁹ Ό.π., p. 170-172: Conservamus igitur que iusta et amicabilia sunt ad vos, eadem vos ad nos, et tanto studiosius, quanto per coniugium sororis dilectissime coniugis nostre, imperatricis videlicet nobilissime, et filii tui confederati sumus propinquius.

³⁰ Προφανώς εννοεί την περιοχή της Καλαβρίας.

³¹ Ό.π., σημ. 22, p. 172: Nolumus etiam latere discretionis tue prudentiam, quod dominus papa totaque Apulia, Italia et Longobardia de die in diem adventum nostrum desiderant et, ut nostra eis imperiali subveniamus potentia, cum omni devotione expostulant. Huius rei gratia dilectissimum et precordiale imperii nostri principem Embriconem venerabilem Herbipolensem episcopum, amicum tuum, ad exquirendam domini pape voluntatem Romam direximus.

³² Ό.π., p. 172-174: Cognita vero ipsius circa nos voluntate, communicato principum nostrorum consilio, ea que ad utriusque imperii nostri honorem spectant per karissimos et prudentes nuntios nostros, Robertum scilicet principem Capuanum, illustrem utique virum ac nobilem nobisque fidelem, necnon Albertum, dilectum capellanum nostrum et in fide constantem, tue significamus nobilitati. Hos igitur tamquam nos audias et que tibi dixerint, sicut decet excellentiam tuam et

έπρεπε να διευθετήσει, ήταν η μετάβαση της Bertha στην Κωνσταντινούπολη και ο γάμος της με τον Μανουήλ.

Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τις πηγές, η ανανέωση της συμμαχίας των δύο Αυτοκρατοριών δεν προϋπέθετε βυζαντινή στρατιωτική επέμβαση στη Δύση για μία από κοινού με τη Δυτική Αυτοκρατορία επίθεση εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Σωστά έχει παρατηρηθεί ότι ο Ιωάννης, προετοιμάζοντας τη δεύτερη εκστρατεία του εναντίον του πριγκιπάτου της Αντιόχειας, επεδίωκε κατ' αρχάς την εξασφάλιση των δυτικών του συνόρων σε περίπτωση σικελικής επίθεσης³³. Επιπλέον έχει υποστηριχθεί ότι ο πάπας ήταν προφανώς ενήμερος για τη βυζαντινογερμανική συνθήκη, όπως εικάζεται από την επιστολή του Κορράδου³⁴, και την είχε αποδεχτεί. Συνεπώς δεν πρέπει να είχε συζητηθεί μία βυζαντινή εκστρατεία στη Δύση. Σε μία τέτοια περίπτωση ο ρωμαίος ποντίφηκας θα αντιδρούσε, καθώς μία πιθανή εγκατάσταση των Βυζαντινών στη Νότιο Ιταλία θα έθιγε τα πολιτικά και θρησκευτικά δικαιώματα της Αγίας Έδρας³⁵.

Πολύ γρήγορα, περίπου τον Απρίλιο του 1142³⁶, ο Ιωάννης έστειλε τους δικούς του απεσταλμένους στη δυτική αυλή. Αν αποδεχτούμε τη μορφή της επιστολής, όπως μεταφέρεται από τον επίσκοπο του Freising, διαπιστώνουμε ότι η βυζαντινή διπλωματία δεν αντέδρασε δυναμικά στις δυτικές ιδεολογικές τοποθετήσεις. Μόνο στην τίτλωση του εγγράφου διαφαίνεται η αξίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας για οικουμενικότητα και υπεροχή έναντι των υπόλοιπων ηγεμόνων. Έτσι ο Ιωάννης έφερε τώρα τον τίτλο του *αυτοκράτορος*

sicut de te speramus et credimus, ad effectum perducas, et honestos et idoneos apocrisarios tuos una cum nuntiis nostris sine dilatione ad nos remittas.

³³ J.-R. LILIE, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeli (1081-1204)*, Amsterdam, Verlag A.M. Hakkert, 1984, p. 387-389, ο οποίος εντάσσει και την πρόταση γάμου στο πολιτικό σχέδιο του Ιωάννη να καταστήσει το μικρότερο γιο του Μανουήλ κύριο της Αντιόχειας, της Κύπρου και της Νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας. Στην περίπτωση αυτή θα του χρειαζόταν μία ισχυρή σχέση με τη Δυτική Αυτοκρατορία, καθώς η επικυριαρχία του στο πριγκιπάτο της Αντιόχειας δε θα αντιμετωπιζόταν θετικά από τη λατινική Δύση.

³⁴ Ο.π., σημ. 31.

³⁵ O. ENGELS, *Die Staufer*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1998⁷, p. 41. H. VOLLRATH, *Konrad III. und Byzanz*, in *AJK*, 59(1977), p. 339-340. W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 91.

³⁶ Dölger-Wirth, 1322.

Ρωμαίων, που συνοδευόταν από επίθετα που τόνιζαν τη μοναδικότητα του κατόχου του, ενώ ο Κορράδος εμφανιζόταν ως απλός βασιλιάς³⁷. Η επιστολή δε δίνει πληροφορίες για τη συμμαχία των δύο ηγεμόνων εναντίον του Ρογήρου, αφού τα στοιχεία αυτά μεταφέρθηκαν προφανώς προφορικά από τους βυζαντινούς πρέσβεις που είχαν επιπλέον επιφορτιστεί με το καθήκον να οδηγήσουν την Bertha στη Βασιλεύουσα³⁸. Η μέλλουσα σύζυγος του Μανουήλ έφτασε στο Βυζάντιο το καλοκαίρι του ίδιου έτους.

Η ειλικρίνεια της πρόθεσης των δύο αυτοκρατόρων να παραμερίσουν τις ιδεολογικές τους διαφορές και να ισχυροποιήσουν τη συμμαχία τους με τη σύναψη στενών οικογενειακών δεσμών, αντικατοπτρίζεται στις ενέργειες του αντίπαλου στρατοπέδου, δηλαδή του Σικελικού Βασιλείου. Ο Ρογήρος αντιμετώπισε με ανησυχία τη σύμπραξη των δύο αυτοκρατόρων και αποφάσισε να δράσει, για να εμποδίσει τις μεταξύ τους επαφές. Απηύθυνε έτσι πρέσβεις στον Ιωάννη και πρότεινε το γάμο ενός από τους γιους του με μία βυζαντινή πριγκίπισσα³⁹. Ένας ενδεχόμενος βυζαντινοσικελικός γάμος μπορούσε να εκθρέψει τις φιλοδοξίες του βυζαντινού αυτοκράτορα για μονομερή παρέμβαση, ειρηνική αυτή τη φορά, στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας. Οι συγγενικοί δεσμοί θα επέτρεπαν δηλαδή την άσκηση της βυζαντινής πολιτικής στην προαναφερθείσα περιοχή και με έμμεσο τρόπο θα ενισχύονταν στη Δύση η οικουμενική διάσταση του βυζαντινού *imperium*. Η πρεσβεία όμως δεν κατάφερε να ολοκληρώσει την αποστολή της, αφού ο Ιωάννης πέθανε ξαφνικά την άνοιξη του 1143.

Η προάσπιση του αυτοκρατορικού τίτλου και επομένως της οικουμενικότητας απετέλεσε και αυτήν την περίοδο θεμελιώδες στοιχείο των

³⁷ GF, I, 26, p. 174: *Iohannes in Christo fidelis rex porphirogenitus, sublimis, fortis, augustus, Cominus et imperator Romanorum, ad nobilissimum fratrem et amicum imperii mei. Nobilissime et dilecte amice imperii mei, rex.*

³⁸ Ο.π., p. 176: *De causa Apulie et Longobardie prudentissimis apocrisiariis nostris, que a nobis visa sunt, iussimus. Nam etsi quidam horum ad susceptionem magis nobilissime cum Deo future nurus imperii mei missi sunt, tamen etiam communiter eis notum est imperii mei velle.*

³⁹ Κίνναμος, III, 2, σ. 91: *Ρογήριος δὲ ἐπειδὴ τοῦ κατὰ σκοπὸν ἔτυχε, πρέσβεις ἐς βασιλέα Ἰωάννην ἔτι περιόντα πέμψας ἠτεῖτο κήδους τοῦ ἐκ βασιλείων αἱμάτων ἐπὶ παιδὶ τεύξεσθαι τῷ αὐτοῦ. ἀλλ' οὐπὼ τέλος ἔσχεν τὰ τῆς πρεσβείας, καὶ Ἰωάννης τὸν βίον κατέλυε. H. HOUBEN, ὁ.π., σημ. 4, p. 93.*

διπλωματικών επαφών των αυλών Ανατολής και Δύσης. Ο Κορράδος μάλιστα, αν και δεν είχε λάβει το αυτοκρατορικό στέμμα με την καθιερωμένη στέψη στη Ρώμη, οικειοποιήθηκε τον όρο *imperator Romanorum*, για να τονίσει στο βυζαντινό αυτοκράτορα ότι η συμμαχία τους, θεμιτή και εφικτή, δε γινόταν επί ίσοις όροις. Η γερμανική μάλιστα διπλωματία, για να προασπιστεί την πρωτοκαθεδρία του δυτικού αυτοκράτορα, προχώρησε στη δημιουργία ενός διαφορετικού και, απ' όσο γνωρίζουμε, άπαξ διατυπωμένου στη μεσαιωνική Δύση ιδεολογήματος, δημιουργώντας μία *οικογένεια* πολιτικών δυνάμεων στα πλαίσια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το οποίο αναιρούσε τη θεωρία της *translatio imperii*. Από τον κορμό της μητέρας Ρώμης βλάστησε η κόρη Κωνσταντινούπολη. Συνεπώς η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ουδέποτε άλλαξε διοικητικό κέντρο και ουδέποτε η οικουμενική εξουσία μεταφέρθηκε στο βυζαντινό χώρο. Οι οικογενειακοί δεσμοί επέτρεπαν στο βυζαντινό αυτοκράτορα να φέρει τον τίτλο του *imperator* με το προσδιοριστικό όμως *Constantinopolitanus* που, όπως είπαμε, περιόριζε την εξουσία του σε συγκεκριμένα γεωγραφικά όρια. Η ιδεολογική αυτή κατασκευή καταδεικνύει άλλωστε τα προβλήματα που επέφερε στη λατινική Δύση η έλλειψη μίας συγκεκριμένης πολιτικής θεωρίας, η οποία θα προσδιόριζε επακριβώς τη φύση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Αυτοκρατορίας και θα ρύθμιζε έτσι τις πολιτικο-ιδεολογικές της σχέσεις προς τις άλλες επικράτειες⁴⁰. Η θεωρία περί *μητέρας* και *κόρης* ήταν άλλο ένα ιδεολόγημα που προσπάθησε να ισχυροποιήσει τη δυτική οικουμενική εξουσία, το οποίο πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να ενταχθεί στο σύνολο της διδασκαλίας περί Αυτοκρατορίας, η οποία δεν είχε καν ολοκληρωθεί μέχρι και το τέλος των μεσαιωνικών χρόνων⁴¹.

Εξάλλου η πρωτοκαθεδρία της Δυτικής Αυτοκρατορίας εκδηλώνεται έμμεσα αλλά με σαφήνεια στη διακήρυξη του Κορράδου ότι θα υπερασπίζεται τη βυζαντινή *κόρη* εναντίον οποιουδήποτε εχθρού. Σε όλη την ιστορία της

⁴⁰ Μ. ΒΕΛΛΑΣ, *Αυτοκρατορική οικουμενικότητα και κρατική κυριαρχία. Η Δυτική Αυτοκρατορία και το «Δεσποτάτο» της Ηπείρου στο σύστημα πολιτικών ιδεών του 13^{ου} αιώνα*, Άρτα, 1991, σ. 2.

⁴¹ Ο.π., σ. 3.

μεσαιωνικής Δύσης οι όροι «προστασία» - «εξουσία» αποτελούν ζεύγος εννοιών που αλληλοεξαρτώνται. Η παροχή προστασίας ενέχει, λοιπόν, το εξουσιαστικό στοιχείο και αυτόματα ορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα οργανωθεί η συμμαχία των δύο δυνάμεων. Ως βασικό συστατικό του συμμαχικού αυτού δεσμού παρουσιάζεται και η σύναψη του γάμου μεταξύ των τέκνων των δύο αυλών. Αν και η συγκεκριμένη διπλωματική πρακτική αποτελούσε τυπικό στοιχείο της πολιτικής όλων των εξουσιαστικών μορφωμάτων, στη συγκεκριμένη περίπτωση λαμβάνει, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερο σημασιολογικό βάρος. Η αιτία έγκειται στην ιδιαίτερη φύση της συμμαχίας, δηλαδή στην αντιμετώπιση ενός κοινού εχθρού που έχει καταλάβει εδάφη διεκδικούμενα και από τους δύο συμμάχους. Αν επιδιωκόταν η εκδίωξη του Ρογήρου από τη Νότιο Ιταλία, θα δημιουργούνταν εξουσιαστικό κενό, το οποίο και οι δύο Αυτοκρατορίες θα προσπαθούσαν να πληρώσουν με γνώμονα την πολιτική ιδεολογία περί οικουμενικότητας. Οι ισχυροί συγγενικοί δεσμοί μπορούσαν να αποτελέσουν μία βάση διαλόγου που θα έκρινε την τύχη αυτών των εδαφών.

C. Κορράδος Γ' - Μανουήλ Α' Κομνηνός: η Β' Σταυροφορία και η αναγκαιότητα προβολής της οικουμενικής εξουσίας

Το 1142 ο Ιωάννης ανέλαβε εκ νέου εκστρατεία εναντίον της Αντιόχειας, καθώς ο ηγεμόνας Ραϋμόνδος του Poitiers, παρά τον όρκο που είχε δώσει το 1137, δεν αποδέχτηκε τη βυζαντινή επικυριαρχία στα εδάφη του πριγκιπάτου. Όταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας εμποδίστηκε να εισέλθει στην πόλη, αποφάσισε να την πολιορκήσει και αποσύρθηκε με το στρατό του στην Κιλικία, για να προετοιμαστεί κατάλληλα⁴². Εκεί όμως κατά τη διάρκεια ενός κυνηγιού τρυπήθηκε από ένα δηλητηριασμένο βέλος και βρήκε αναπάντεχο θάνατο στις 8 Απριλίου του 1143⁴³. Την ώρα που ο αυτοκράτορας Ιωάννης

⁴² G. OSTROGORSKY, ό.π., σημ. 1, p. 46.

⁴³ Στην πραγματικότητα ο θάνατος του αυτοκράτορα δεν οφειλόταν στο δηλητήριο αλλά σε φλεγμονή του χεριού εξαιτίας σηψιγόνων βακτηριδίων. Μέσα στα πλαίσια της συνεργασίας των επιστημών τα ιστορικά συγγράμματα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη και τα πορίσματα των ιατρών-

πέθαινε άδοξα, είχε στο πλευρό του το μικρότερο γιο του, Μανουήλ, ο οποίος με τις εξαιρετικές πολιτικές και στρατιωτικές του ικανότητες είχε κατορθώσει να κερδίσει τη συμπάθεια τόσο του στρατού όσο και των αξιωματούχων. Ανακηρύχτηκε λοιπόν αυτοκράτορας, παρ' όλον ότι γνώριζε πως θα είχε να αντιμετωπίσει την εχθρότητα του μεγαλύτερου αδελφού του, Ισαάκιου, που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Τελικά επήλθε η συμφιλίωση και ο Μανουήλ επέστρεψε στην πρωτεύουσα, όπου και επιβεβαίωσε τον αυτοκρατορικό τίτλο με τη στέψη του από τον πατριάρχη⁴⁴.

Ο Μανουήλ, προσωπικότητα δυναμική και πολυσχιδής που προκάλεσε τόσο το θαυμασμό όσο και την αντιπάθεια των συγχρόνων του⁴⁵, συνέχισε με αμείωτη ένταση την εξωτερική πολιτική των προκατόχων του τόσο στο ανατολικό όσο και στο δυτικό μέτωπο της Αυτοκρατορίας. Τα στοιχεία που τον διαφοροποιούσαν από τους προγενέστερους αυτοκράτορες, ήταν η δυτική του παιδεία και οι καλές σχέσεις που φρόντιζε να διατηρεί με τους Δυτικούς εντός και εκτός των συνόρων της Αυτοκρατορίας σε σημείο μάλιστα ώστε να κατηγορηθεί από τους συγχρόνους του για φιλολατινισμό. Επιπλέον, ήταν το πιο φιλόδοξο μέλος της δυναστείας των Κομνηνών, αφού το πολιτικό του πρόγραμμα δεν περιοριζόταν στη διατήρηση των εδαφών της Αυτοκρατορίας αλλά προέβλεπε την επέκτασή της σε Ανατολή και Δύση για την ανασύσταση του παλιού *imperium*. Αναφέρουμε επιγραμματικά ότι στην Ανατολή το 1143 κατάφερε μία εξαιρετική νίκη εναντίον του πριγκιπάτου της Αντιόχειας και ανάγκασε τον Ραϋμόνδο του Poitiers να μεταβεί τον επόμενο χρόνο ικέτης στην Κωνσταντινούπολη. Πολύ σημαντικές επιτυχίες είχε δύο χρόνια

ιστορικών της ιατρικής. Για το θάνατο του Ιωάννη, βλ. τη μελέτη Ι. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ, *Νοσήματα Βυζαντινών Αυτοκρατόρων* [διδακτορική διατριβή στο τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου], Αθήνα, 1995, σ. 461-480.

⁴⁴ Για το θέμα βλ. μεταξύ άλλων Μ. ANGOLD, ό.π., σημ. 1, σ. 309-310. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σημ. 1, σ. 122-123.

⁴⁵ Για το πολιτικό πρόγραμμα του Μανουήλ και τις κριτικές που διατυπώθηκαν εναντίον του τόσο από τους συγχρόνους του όσο και από την ιστορική έρευνα βλ. το περιεκτικό άρθρο του Ρ. MAGDALINO, *The Phenomenon of Manuel I Komnenos*, in J.D. HOWARD-JOHNSTON (ed.), *Byzantium and the West, c. 850-c. 1200*. Proceedings of the XVIII Spring Symposium of Byzantine Studies (Oxford, 30th March-1st April 1984), Amsterdam, Verlag A.M. Hakkert, 1988, p. 171-199.

αργότερα, το 1146, εναντίον του σουλτάνου του Ικονίου, Κιλις Arslan⁴⁶. Στη Δύση επεδίωξε τη συνέχιση της συμμαχίας με τη Δυτική Αυτοκρατορία, έτσι όπως είχε διαμορφωθεί στα χρόνια του Ιωάννη. Παράλληλα όμως αποπειράθηκε να διαγνώσει κατά πόσο ήταν δυνατή μία συμφιλίωση με το Σικελικό Βασίλειο.

Ο βασιλιάς της Σικελίας, Ρογήρος, προσπάθησε για άλλη μία φορά να προσεταιριστεί το βυζαντινό αυτοκράτορα, για να αποσοβήσει τον κίνδυνο που θα διέτρεχε το Βασίλειό του από μία οργανωμένη επίθεση των συνασπισμένων Αυτοκρατοριών. Το 1143 έστειλε πρεσβεία αιτούμενος εκ νέου το γάμο του γιου του με μία βυζαντινή πριγκίπισσα και ο Μανουήλ επεδίωξε να διερευνήσει τις προθέσεις του στέλλοντας δικό του απεσταλμένο, τον Βασίλειο Ξηρό. Εκείνος, σύμφωνα με τον Κίνναμο⁴⁷, δωροδοκήθηκε από τον Ρογήρο, για να αναγνωρίσει το βασιλικό του τίτλο ως ισάξιο με αυτό του βυζαντινού αυτοκράτορα και έτσι οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο ηγεμόνων διεκόπησαν. Ο αρχιεπίσκοπος του Salerno, Romualdus, παραδίδει μία διαφορετική εκδοχή των γεγονότων. Ο Μανουήλ ήταν εκείνος που εγκαινίασε τις επαφές με το σικελό βασιλιά. Όταν ο τελευταίος έστειλε τους δικούς του απεσταλμένους, για να διευθετήσουν τα σχετικά με το γάμο, ο αυτοκράτορας, αφού τους κράτησε για πολύ κοντά του, στη συνέχεια τους φυλάκισε⁴⁸. Η προσεκτική αντιπαραβολή των δύο πηγών επιβάλλει την ανασύσταση των γεγονότων ως εξής. Ο Μανουήλ προφανώς έστειλε τον Βασίλειο Ξηρό στο Ρογήρο, για να διερευνήσει την πρόταση συμμαχίας μέσω γάμου, που ο τελευταίος είχε απευθύνει στον αυτοκράτορα Ιωάννη, ο οποίος δεν μπόρεσε να απαντήσει λόγω του αιφνιδίου θανάτου του. Ο Ξηρός όμως και οι σικελοί

⁴⁶ Για την ανατολική εξωτερική πολιτική του Μανουήλ, βλ. P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 1, p. 66-76.

⁴⁷ Κίνναμος, III, 2, σ. 91-92: Μετά δέ τινα χρόνον Μανουήλ ήδη την αυτοκρατορίαν διέποντος ταυτά καί πάλιν πέμψας (sc. ο Ρογήρος) ήξιου. ὅθεν καί Βασίλειός τις ἐπώνυμον Ξηρός εἰς Σικελίαν ἀφίκτο Ρογερίω περὶ τούτου διαλεξόμενος. ἀλλ' ἐκεῖνος χρυσίω κλαπείς παρ' αὐτοῦ ἀλλόκοτά τινα ὠμολόγει, ὧν δὴ κεφάλαιον ἦν τὸ ἐν ἴσῳ μεγαλείου βασιλεία τε τοῦ λοιποῦ καὶ Ρογέριον ἔσεσθαι. ὅθεν δὴ τὰς μεγάλας ἀνασφαγήναι συμβέβηκε μάχας.

⁴⁸ Romualdi II Annales (ed. W. Arndt), MGH SS XIX, p. 424₃₋₆: Anno Domini 1143. Hic autem ad regem Rogerium legatos de parentela inter eos componenda mandavit. Rex autem pro hac causa perficienda honorabiles legatos ad imperatorem misit, qui eos verbis suis more solito diucius detinuit, et postmodum in carcere retrudi fecit.

πρέσβεις στην επιστροφή τους στην Κωνσταντινούπολη μετέφεραν προφανώς το μήνυμα, ότι η ενδεχόμενη βυζαντινοσικελική συμμαχία θα περιελάμβανε και την αναγνώριση από τους Βυζαντινούς του βασιλικού τίτλου του Ρογήρου, κάτι που δε δέχτηκε ο βυζαντινός αυτοκράτορας, αφού σ' αυτήν την περίπτωση θα αναιρούνταν τα κυριαρχικά του δικαιώματα στην περιοχή της Νοτίου Ιταλίας.

Η φυλάκιση των πρέσβων, που παραδίδει ο Romualdus δεν μπορεί να επαληθευτεί από άλλες πηγές και ίσως πρέπει να αμφισβητήσουμε την αυθεντικότητά της. Το επεισόδιο αυτό χρησιμοποίησε άλλωστε η σικελική πλευρά, για να δικαιολογήσει την επίθεση στα βυζαντινά εδάφη. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι σικελικές δυνάμεις επετέθησαν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία το 1147-1148, όταν ειρηνή έβλεπε με ανησυχία δύο μεγάλους δυτικούς στρατούς, το γαλλικό και το γερμανικό, να διασχίζουν την επικράτεια της, για να ελευθερώσουν τους Αγίους Τόπους. Αναφερόμαστε βεβαίως στη Β' Σταυροφορία (1147-1149) που ευλογήθηκε από τον πάπα Ευγένιο Γ', καθώς ο χριστιανικός κόσμος της Δύσης ήταν συγκλονισμένος από την πτώση της Έδεσσας το Νοέμβριο του 1144 και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα σταυροφορικά κράτη της Ανατολής. Δεδομένης της παρουσίας της γερμανής πριγκίπισσας Bertha στην Κωνσταντινούπολη ήδη από το καλοκαίρι του 1142, συμφωνούμε με τους ιστορικούς που διακρίνουν στην κίνηση του βυζαντινού αυτοκράτορα να προσεγγίσει τον Ρογήρο, μία προσπάθεια άσκησης πίεσης στη γερμανική πλευρά, για να μπορέσει να πετύχει τα μέγιστα δυνατά οφέλη από αυτήν. Γι' αυτό και όταν η κίνηση αυτή απέτυχε, ο Μανουήλ επέστρεψε στην πολιτική συμμαχίας με τη Δυτική Αυτοκρατορία⁴⁹.

Οι γερμανοβυζαντινές σχέσεις κατά τα πρώτα έτη της εξουσίας του Μανουήλ δεν ήταν ιδιαίτερα αρμονικές, καθώς επηρεάζονταν αρνητικά από το

⁴⁹ Βλ. O. ENGELS, ό.π., σημ. 35, p. 42. H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 95. W. OHNSORGE, *Die Bedeutung der deutsch-byzantinischen Beziehungen im 12. Jahrhundert für den deutschen Osten*, in *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1958, p. 440. H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 342.

μακροχρόνιο αρραβώνα του με την πριγκίπισσα και αδελφή της συζύγου του γερμανού βασιλιά, Bertha του Sulzbach, η οποία βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη από το καλοκαίρι του 1142, ύστερα από την απόφαση του Κορράδου και του Ιωάννη Β' να ισχυροποιήσουν τους συμμαχικούς τους δεσμούς με ένα γάμο πολιτικής σημασίας. Μετά το θάνατο όμως του Ιωάννη και την απρόσμενη αναρρίχηση του Μανουήλ στον αυτοκρατορικό θρόνο η κατάσταση είχε διαφοροποιηθεί. Είναι βέβαιο ότι ο τελευταίος επιθυμούσε πλέον μία σύζυγο ανώτερης θέσης, που θα ικανοποιούσε καλύτερα τις πολιτικές του φιλοδοξίες, και απείλησε να διαλύσει τον αρραβώνα⁵⁰. Το 1145 ο βυζαντινός αυτοκράτορας έστειλε νέα πρεσβεία στη γερμανική αυλή⁵¹, της οποίας το περιεχόμενο εικάζεται από την απάντηση του Κορράδου, που παραδίδεται από τον επίσκοπο του Freising. Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ότι όσα είπε ο βυζαντινός απεσταλμένος Νικηφόρος εκ μέρους του αυτοκράτορά του, εξέπληξαν, πίκραναν και εξόργισαν τον Κορράδο. Μάλιστα, όπως αναφέρει η πηγή, ένοιωσε τέτοια οργή σαν να είχε δολοφονήσει ο Νικηφόρος μπροστά στα μάτια του το γιο του Ερρίκο⁵².

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η τεταμένη κατάσταση δημιουργήθηκε, επειδή ο Νικηφόρος δεν προσφώνησε τον Κορράδο κατά τον πρέποντα τρόπο, δηλαδή ως αυτοκράτορα Ρωμαίων⁵³. Η επιστολή όμως του Κορράδου δεν επιτρέπει να οδηγηθούμε σ' αυτό το συμπέρασμα. Το πρόβλημα προέκυψε από την απειλή διάλυσης του αρραβώνα. Αυτό ήταν το μήνυμα που μετέφερε ο

⁵⁰ P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 50. J.P. Niederkorn, *Die Mitgift der Kaiserin Irene. Anmerkungen zur byzantinischen Politik König Konrads III.*, in RHM 28(1986), p. 127-128.

⁵¹ Dölger-Wirth, 1338.

⁵² GF, I, 26, p. 176: Sed auditis a Nykyforo, tue dilectionis prudenti apocrisario, preter illa que in litteris continebantur, quibusdam verbis duris et, ut verum fateamur, ab omni retro tempore inauditis et nostre maiestatis, ultra quam lingua explere valeat, perturbata est mansuetudo, et est admirata universi imperii nostri latitudo. Unde vel a quo hoc tam amarum verbum processerit, miramur, presertim cum inter cetera huius mundi regna Grecorum regnum omni sapientia et discretionem hactenus floruerit. Si enim idem nuntius tuus Nykyforus unicum filium nostrum Heinricum in presentia nostra morti dedisset, ad maiorem iram maiestatis nostre animum provocare non poterat.

⁵³ H. KAP-HERR (von), *Die abendländische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Amsterdam, Verlag A.M. Hakkert, 1966 (ανατύπωση Straßburg, 1881) p. 13. W. OHNSORGE, «Kaiser»..., ό.π., σημ. 23, p. 375.

Νικηφόρος στον Κορράδο και που τόσο λύπησε και εξόργισε την αυτοκρατορική αυλή. Άλλωστε ακόμα και η διατύπωση της γερμανικής καγκελλαρίας ενισχύει το συγκεκριμένο συμπέρασμα. Η παρομοίωση της οργής που αισθάνθηκε ο βασιλιάς με αυτήν που θα ένοιωθε, αν ο Νικηφόρος δολοφονούσε το γιο του μπροστά στα μάτια του, μεταφέρει το πρόβλημα στο οικογενειακό επίπεδο. Η Bertha και ο Ερρίκος είναι για τον Κορράδο δύο προσφιλή συγγενικά του πρόσωπα. Η αποπομπή της Bertha από την Κωνσταντινούπολη θα ήταν στίγμα που θα σημάδευε το πρόσωπό της και θα μείωνε τη θέση της. Την προσβολή αυτή ο δυτικός αυτοκράτορας παραλληλίζει υπερβολικά, προς δημιουργία εντυπώσεων, με δολοφονία του γιου του.

Ο Lilié έχει ισχυριστεί ότι ο Μανουήλ απείλησε να διαλύσει τον αρραβώνα, για να εκβιάσει τη δυτική αυλή να αποδεχτεί τις απαιτήσεις του και συγκεκριμένα την παραχώρηση στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία εδαφών της Νοτίου Ιταλίας με τη μορφή προίικας της Bertha⁵⁴. Και αν ακόμα αυτό είχε συμβεί, η συνέχεια της επιστολής μας κατευθύνει στο να ισχυριστούμε ότι ουδέποτε στη διάρκεια αυτής της πρεσβείας η δυτική αυλή υποχώρησε σ' αυτήν την απαίτηση. Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ότι ο Νικηφόρος για τρεις ολόκληρες ημέρες δεν μπόρεσε με κανέναν τρόπο να κάμψει την αυστηρότητα του Κορράδου και να τον κάνει να συμφωνήσει με όσα έλεγε. Την τέταρτη πια μέρα άλλαξε εντελώς τη στάση του με αποτέλεσμα να ευχαριστήσει και να ηρεμήσει το γερμανό αυτοκράτορα, ο οποίος, όπως φαίνεται από την επιστολή, δεν υποσχέθηκε τίποτα απ' όσα πιθανώς είχε ζητήσει ο Νικηφόρος⁵⁵. Η βυζαντινή διπλωματία ήταν εκείνη που υπαναχώρησε από τις θέσεις της διακρίνοντας το τέλμα, στο οποίο θα οδηγούσε μία σθεναρή εμμονή στις

⁵⁴ R.-J. LILIE, *ό.π.*, σημ. 33, p. 401-403. Η H. VOLLRATH, *ό.π.*, σημ. 35, p. 343, υποθέτει ότι ο Νικηφόρος χρησιμοποίησε ως επιχείρημα την κατώτερη θέση της Bertha και απείλησε με διάλυση του αρραβώνα, για να πετύχει ευνοϊκότερους όρους στη συνθήκη.

⁵⁵ *Ο.π.*, σημ. 52: Cumque iam per triduum in hoc acervo laborasset et rigorem nostri animi nullo ingenio nullaque sapientia ad suam voluntatem inflectere potuisset, vix tandem quarto die aliis verbis dulcioribus excellentiam nostram exhilaravit nostreque furore indignationis mitigato nobilitatis tue voluntatem nobis aperuit.

απαιτήσεις της, είτε αυτές αφορούσαν τη ματαίωση του επικείμενου γάμου είτε, πράγμα που το θεωρούμε λιγότερο πιθανό, τις όποιες εδαφικές αξιώσεις. Βέβαιος πια για τη διπλωματική του νίκη ο Κορράδος αναφέρθηκε στη συνέχεια στην πραγματοποίηση του γάμου, τον οποίο παρουσίασε ως προϋπόθεση για τη διατήρηση της συμμαχίας (*fedus*), η οποία είχε έναν αμυντικό χαρακτήρα εναντίον των κοινών εχθρών των δύο Αυτοκρατοριών (*ut et amici amicorum tuorum et inimici simus inimicorum tuorum*)⁵⁶. Η μοναδική ενέργεια του Κορράδου, που μπορεί να θεωρηθεί υποχώρηση στις απαιτήσεις της βυζαντινής πολιτικής, ήταν η απόφασή του να υιοθετήσει την Bertha, ώστε να μην μπορεί να τεθεί στο εξής θέμα ισοτιμίας με το μελλοντικό σύζυγό της⁵⁷. Ο γάμος τελικά εορτάστηκε τον Ιανουάριο του 1146 και η βυζαντινή αυτοκρατορία έλαβε το όνομα Ειρήνη.

Ένα χρόνο αργότερα η απόφαση του Κορράδου να λάβει μέρος στη Β' Σταυροφορία, έθεσε εκ νέου σε κίνδυνο την ομαλή πορεία των βυζαντινογερμανικών επαφών. Οι Βυζαντινοί αντιμετώπισαν και αυτήν την κίνηση ως μία άμεση απειλή εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας της Αυτοκρατορίας και της ίδιας της υπόστασής της, καθώς μάλιστα οι βασικοί πρωταγωνιστές της δεν ήταν άρχοντες, όπως συνέβη στην Α' Σταυροφορία, αλλά δύο βασιλείς, ο Λουδοβίκος Ζ' της Γαλλίας (1137-1180) και ο Κορράδος Γ' της Γερμανίας⁵⁸. Ο Κίνναμος, ο οποίος απηχεί την επίσημη

⁵⁶ Ό.π., p. 176-178: *Et quoniam ita nunc est et esse debet, quod tu, amicorum amicissime, uxorem accipies dilectissimam filiam nostram, sororem videlicet nobilissime contectalis nostre, volumus, ut insit eternum fedus perennis amicitie, quam videlicet amicitiam presente apocrisiario tuo ore et manuscripto firmari iussimus, ita videlicet, ut et amici amicorum tuorum et inimici simus inimicorum tuorum.* Η Η. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 344-345, υποθέτει ότι η συνθήκη αυτή είχε τη σύμφωνη γνώμη του πάπα, επειδή ακριβώς ήταν ένας δεσμός φιλίας και άμυνας μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών και δεν αφορούσε καμία πιθανή εγνατάσταση των Βυζαντινών στη Νότιο Ιταλία.

⁵⁷ Ό.π.. Η Bertha προσαγορεύεται εκτός των άλλων *πολυγαπημένη κόρη* (*dilectissimam filiam nostram*). Για την περιγίπισσα βλ. J. DENDORFER, *Adelige Gruppenbildung und Königsherrschaft. Die Grafen von Sulzbach und ihr Beziehungsgeflecht im 12. Jahrhundert*, [Studien zur bayerischen Verfassungs- und Sozialgeschichte, Band 23], München, Kommission für bayerische Landesgeschichte, 2004, p. 98-102.

⁵⁸ Από τη Β' Σταυροφορία η οποία δεν πέτυχε τους στόχους της, θα αναφερθούν σ' αυτήν τη μελέτη μόνο τα στοιχεία εκείνα που αφορούν και διευκολύνουν την έρευνα. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τη σημαντική και πιο πρόσφατη μελέτη του J. HARRIS, *Byzantium and the Crusades*, London and New York, Hambledon and London, 2003, p. 93-101, όπου ο συγγραφέας επικεντρώνει το

αυτοκρατορική θέση, το υποστήριζε ξεκάθαρα. Στην πραγματικότητα οι σταυροφόροι επεδίωκαν την κατάκτηση της χώρας των Ρωμαίων και η απελευθέρωση των Αγίων Τόπων δεν ήταν τίποτα άλλο από μία πρόφαση⁵⁹. Άλλωστε είχαν παρέλθει μόνο πενήντα χρόνια από την πρώτη *Hierosolymitana expeditio*, κατά την οποία οι Δυτικοί επέβαλαν την παρουσία τους στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η Άννα Κομνηνή, κόρη του Αλέξιου Α' Κομνηνού, που συνέτασσε το έργο της *Αλεξιάς* την εποχή της βασιλείας του ανεψιού της Μανουήλ, και απετέλεσε πηγή για τον Κίνναμο⁶⁰, είχε τοποθετηθεί για την Α' Σταυροφορία με τον ίδιο απόλυτο τρόπο⁶¹. Και στην ιστορία του Νικητα Χωνιάτη, παρ' όλον ότι ο ίδιος δε φαίνεται να συμεριζεται την απολυτότητα της παραπάνω θέσης⁶², μπορούμε να διακρίνουμε την ανησυχία του βυζαντινού αυτοκράτορα για μία ενδεχόμενη επίθεση των δυτικών στα αυτοκρατορικά εδάφη⁶³.

ενδιαφέρον του στην αντιμετώπιση των σταυροφοριών από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες σε σχέση με το ευρύτερο πολιτικό τους πρόγραμμα στην Ανατολή και τη Δύση. Βλ. επίσης, V.G. BERRY, *The second crusade*, in K.M. SETTON (ed.), *A history of the crusades*, Vol. I: *The first hundred years*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1955, p. 463-512. H.E. MAYER, *The Crusades* [transl. by J. Gillingham], Oxford, Oxford University Press, 1972, p. 96-109.

⁵⁹ Κίνναμος, II, 12, σ. 67: Κελτοί γάρ και Γερμανοί και τὸ Γαλατῶν ἔθνος και ὅσα τὴν παλαιὰν ἀμφιέμονται Ρώμη, Βρίττιοί τε και Βρετανοί και ἅπαν ἀπλῶς τὸ ἐσπέριον ἐκεκίνητο κράτος, λόγῳ μὲν τῷ προχείρῳ ὡς ἐξ Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν διαβήσονται Πέρσαις τε μαχησόμενοι τοῖς παρὰ πόδας και τὸν ἐν Παλαιστίνῃ καταληψόμενοι νεῶν τόπους τε τοὺς ἱεροὺς ἱστορήσοντες, τῇ γε μὴν ἀληθείᾳ ὡς τὴν τε χώραν Ῥωμαίων ἐξ ἐφόδου καθέξοντες και τὰ ἐν ποσὶ καταστρέφοντες. ἦν δὲ αὐτοῖς ἡ στρατιὰ ἀριθμοῦ κρείσσων.

⁶⁰ H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, B. I, München, C.H. Beck Verlagsbuchhandlung, 1978, p. 411.

⁶¹ Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, I, V, 10: ...τῶν μὲν ἀπλουστέρων ὡς τὸν τοῦ Κυρίου προσκυνῆσαι Τάφον και τὰ κατὰ τοὺς ἱεροὺς ἱστορησάμενοι τόπους ἐπειγομένων ἐπ' ἀληθείᾳ, τῶν δὲ γε πονηροτέρων και μᾶλλον ὁποῖος ὁ Βαίμουντος και οἱ τούτου ὁμόφρονες ἄλλον ἐνδομυχοῦντα λογισμὸν ἐχόντων, εἴ που ἐν τῷ διέρχεσθαι δυνηθεῖεν και αὐτὴν τὴν βασιλεύουσαν κατασχεῖν καθάπερ πόρισμά τι ταύτην εὐρηκότες. I, VI, 7: Οἱ μὲν οὖν τῶν Λατίνων, ὁποῖος ὁ Βαίμουνδος και οἱ τούτου ὁμόφρονες, ἔρωτα τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς ἐκ μακροῦ ἔχοντες και ταύτην ἑαυτοῖς περιποιήσασθαι βουλόμενοι, πρόφασιν τὴν τοῦ Πέτρου διακηρύκευσιν εὐρηκότες, ὡς εἴρηται, τὴν τοιαύτην συγκίνησιν ἐποιήσαντο ἀπατήσαντες τοὺς ἀκεραιότερους και σχηματιζόμενοι κατὰ τῶν Τούρκων ἀπέρχεσθαι εἰς ἐκδίκησιν τοῦ Ἁγίου Τάφου τὰς ἰδίας ἐπίπρασσον χώρας.

⁶² Χωνιάτης, Μανουήλ Α, σ. 61: Αὐτὸ δὲ τὸ τῆς κινήσεως αἴτιον πρόφασιν τὸ κυριακὸν παρεῖχε κενήριον ... και ἦν, ὡς ἐκ τῶν ὕστερον ἔδειξαν, οὐ κατεψευσμένα τὰ ὑπ' ἐκείνων λεγόμενα.

⁶³ Ο.π., σ. 61-62: Ὑποβλεπόμενος δὲ και διεννοῶν, μὴ πως ἐν δέρματι προβάτων λυκιδεῖς ἔρχονται ἢ ὄνῳ ὑποκρύπτωνται λέοντες ἀπεναντίας τῷ μυθικῷ διηγῆματι ἢ τὴν λεοντὴν ξυνέχῳσι τῇ ἀλωπεκῇ, τὰς Ῥωμαϊκὰς ἀθροίζει δυνάμεις, συνδιασκέπτεται κοινῇ περὶ τῶν κοινῶν, τὸ πλῆθος τῶν παρελευσομένων στρατῶν διέξεισι, τῆς ἵππου τὸ πολὺ καταλέγει, τὸ ὀπλιτικὸν ὅσον διασαφεῖ, τῆς πεζεταίρας μοίρας παρίστησι τὸ μυριάνδρον, τὸ πάγχαλκον περιλαλεῖ και τὸ φόνιον, τὸ πῦρ τῶν ὀμμάτων ἅπαντας βλέπειν και τοῖς αἵμασιν ἐπαγάλλεσθαι ὡς οὐδὲ ὀρνιθμοῖς ὑδάτων ἔτεροι.

Οι γερμανοβυζαντινές σχέσεις κλονίστηκαν από την απόφαση του Κορράδου να επωμιστεί το ιερό βάρος του σταυρού. Στο γεγονός αυτό συνέβαλε η κίνηση του Ρογήρου Β', ο οποίος, ύστερα από την αποτυχία του να πείσει τους σταυροφόρους να μεταβούν μέσω Σικελίας στην Ανατολή και να τους συνεπικουρήσει με δικά του στρατεύματα⁶⁴, επιτέθηκε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, όταν εκείνη είχε καθηλωμένες τις στρατιωτικές της δυνάμεις στα εδάφη απ' όπου διέρχονταν οι σταυροφόροι⁶⁵. Αντί να εκστρατεύσει εναντίον του σικελού βασιλιά, για να υπερασπιστεί τους ανατολικούς του συμμάχους, ο δυτικός αυτοκράτορας, ο οποίος μάλιστα σύμφωνα με τις ιστορικές έρευνες προσπάθησε να παρουσιαστεί ως επικυρίαρχος των λατινικών κρατών της Ανατολής⁶⁶, εμφανίστηκε με πολυάριθμο στρατό έξω από τα τείχη της Βασιλεύουσας και απείλησε τον Μανουήλ με πόλεμο, αν δεν τον βοηθούσε να διεκπεραιωνόταν το συντομότερο στην ασιατική ακτή. Ο ιστορικός Κίνναμος, η σημαντικότερη βυζαντινή πηγή για τα γεγονότα της Β' Σταυροφορίας, παραδίδει τις επιστολές που αντάλλαξαν οι δύο αυτοκράτορες και που το κύριο χαρακτηριστικό τους ήταν ο σκληρός και εχθρικός τόνος, ο οποίος δε θύμιζε σε τίποτα το ύφος της προηγούμενης περιόδου⁶⁷. Από τις επιστολές αυτές θα αρκестούμε στην παρουσίαση ενός αποσπάσματος

οὐ ταῦτα δὲ μόνον τῆ γερουσία καταγγέλλει καὶ τοῖς τέλεσι καὶ στρατεύμασιν, ἀλλὰ καὶ ὅσα ὁ ἐκ Σικελίας τύραννος, ὡσπερ θῆρ ἐνάλιος, κατὰ τῶν παραθαλαττίων χωρῶν διαπράττεται, τὴν ἄλμην τύπτων τοῖς ἔρετμοῖς καὶ ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ἐνορμιζόμενος κωμοπόλεσι καὶ κείρων τὰ ἐν ποσὶ κατὰ πολλὴν τοῦ ἐπαμύνοντος ἐρημίαν. καὶ δὴ τὰς μὲν πυργοβάρεις ἐπισκευάζει τῆς πόλεως καὶ τίθησιν εὐερκέα τὴν ὄλην τοῦ περιβόλου περιμέτρον, τῇ δὲ στρατιᾷ χιτῶνας φολιδωτοὺς χορηγεῖ κοντοῖς τε καθοπλίζει χαλκήρεσι καὶ ἵπποις δρομικοῖς διεγείρει τὸ φρόνημα καὶ χρημάτων ἐπιρρώννυσι διαδόσεων, ἃ νεῦρα τῶν πραγμάτων ἀρίστως τῶν πάλαι τις κατωνόμασε.

⁶⁴ Η προσπάθεια αυτή έλαβε χώρα στο συμβούλιο των σταυροφόρων στην πόλη Étampes της Γαλλίας στις 16 Φεβρουαρίου 1147, βλ. H. HOUBEN, ὁ.π., σημ. 4, p. 94.

⁶⁵ Το 1147/48 ο Ρογήρος επιτέθηκε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ληλάτησε τα ελληνικά παράλια, πολόρηκησε και κατέλαβε προσωρινά την Κέρκυρα, εισέβαλε στην Κόρινθο και τη Θήβα, απ' όπου αποχώρησε παίρνοντας πλούσια λάφυρα και εργάτριες της τοπικής βιοτεχνίας επεξεργασίας μεταξιού, τις οποίες χρησιμοποίησε για την ανάπτυξη αντίστοιχων μονάδων στη Σικελία. Τελικά η επίθεση αποκορύφθηκε επιτυχώς από το βυζαντινό στρατό με τη βοήθεια της ναυτικής δύναμης της Βενετίας. Βλ. Μεταξύ άλλων H. HOUBEN, ὁ.π., σημ. 4, p. 89-91. Επίσης H. WIERUSZOWSKI, *The Norman Kingdom of Sicily and the Crusades*, in K.M. SETTON – R.L. WOLFF – H.W. HAZARD (eds.), *A History of the Crusades*, Vol. II: *The later Crusades 1189-1311*, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 1962, p. 13-14.

⁶⁶ R. HIESTAND, «Kaiser» Konrad III, *der zweite Kreuzzug und ein verlorenes Diplom für den Berg Thabor*, in *DA*, 35(1979), p. 82-126.

⁶⁷ Κίνναμος, II, 15-16, σ. 75-82.

δηλωτικού των ιδεολογικών τριβών των δύο Αυτοκρατοριών. Ο Μανουήλ, απολογητής της οικουμενικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τόνισε μεταξύ άλλων ότι οι δικοί του πρόγονοι είχαν κατακτήσει με τα όπλα όλη τη γη και είχαν υποτάξει και τους Γερμανούς⁶⁸. Η τοποθέτηση αυτή είναι ενδεικτική της ψυχολογίας των βυζαντινών αυτοκρατόρων, τουλάχιστον των πιο φιλόδοξων, που θεωρούσαν τους εαυτούς τους και το λαό τους απόγονους των Ρωμαίων.

Το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο που διαμόρφωσε η Δυτική Αυτοκρατορία, για να προσδιορίσει τις σχέσεις της με τη Βυζαντινή (τίτλωση, ιδεολόγημα της *μητέρας* Ρώμης, σύναψη γάμου) φάνηκε ότι ήταν ανίσχυρο να δημιουργήσει ένα καθολικά ισχύον μοντέλο πολιτικής πρακτικής. Όσο η οικουμενικότητα παρέμενε ένας *τόπος* πολιτικής κληρονομιάς και δεν αποτελούσε επιδιωκόμενη πολιτική αξία, δηλαδή επιβολή της εξουσίας της μίας Αυτοκρατορίας στα εδάφη που διεκδικούσε και η άλλη, το προαναφερθέν ιδεολογικό πλαίσιο λειτουργούσε ικανοποιητικά. Όταν όμως ο γερμανικός στρατός εμφανίστηκε μπροστά στις πύλες της Κωνσταντινουπόλεως, όσο ειρηνικές και να ήταν οι προθέσεις του, αναδείχτηκε ο κίνδυνος που δυνάμει ελλοχεύει για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, όσο υπάρχει μία εξουσία που διεκδικεί και εκείνη το στοιχείο της οικουμενικότητας. Γι' αυτό το λόγο η Β' Σταυροφορία τόνισε εκ νέου τις ιδεολογικές τριβές μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών και ώθησε το βυζαντινό αυτοκράτορα να προασπιστεί το δικαίωμα της οικουμενικότητας επικαλούμενος το ρωμαϊκό *dominium mundi*.

Η ταύτιση όμως των πολιτικών στόχων, η αντιμετώπιση δηλαδή του κοινού εχθρού, Ρογήρου της Σικελίας, θα υπαγορεύσει τη συνέχιση της γερμανοβυζαντινής συμμαχίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος ο Κορράδος, όπως διαφαίνεται από τις επιστολές του προς τον Wibald, ηγούμενο του

⁶⁸ Κίνναμος, II, 16, σ. 79: Έννόησον ὡς ἐκεῖνοι τὴν χώραν κατέχουσι ταύτην, ὧν οἱ πρόγονοι πᾶσαν τὴν γῆν περιῆλθον τοῖς ὅπλοις, ὑμῶν τε αὐτῶν καὶ λοιπῶν ἀπάντων τῶν ὑφ' ἡλίῳ ἐκυρίευσαν ἔθνων.

Stablo⁶⁹, δεν επέριψε στον αυτοκράτορα της Νέας Ρώμης καμία ευθύνη για την καταστροφική ήττα του γερμανικού στρατού στο Δορύλαιο τον Οκτώβριο του 1147 και για την εν γένει αποτυχημένη έκβαση της σταυροφορίας του⁷⁰. Κατά τη διάρκεια του δεύτερου αυτού σταυροφορικού αγώνα οι δύο αυτοκράτορες συναντήθηκαν δύο φορές, τη μία στα τέλη του 1147 και την άλλη ένα χρόνο αργότερα, στα τέλη του 1148. Τους δόθηκε έτσι η ευκαιρία συνομιλιών που οδήγησαν στην αναθέρμανση των φιλικών τους σχέσεων και στην ανανέωση της συμμαχίας τους εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Η δεύτερη μάλιστα συνάντηση κατέληξε στη συμφωνία, που οι σύγχρονοι ιστορικοί αποκάλεσαν Συνθήκη της Θεσσαλονίκης, η οποία ανέδειξε το ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο θα ενταχθούν οι σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών, και την τελική αδυναμία της ουσιαστικής τους προσέγγισης, που οφείλεται τόσο στη διαφιλονικούμενη οικουμενική ιδέα όσο και στις σχέσεις μεταξύ Δυτικής Αυτοκρατορίας και Αγίας Έδρας, οι οποίες καθόριζαν σε μεγάλο βαθμό το πολιτικό γίγνεσθαι της Δύσης.

II. Η Συνθήκη της Θεσσαλονίκης

⁶⁹ Ο Wibald (1098-1158), ηγούμενος του Stablo και του Corvey, ήταν μία επιφανής προσωπικότητα στη γερμανική αυλή με σημαντική διπλωματική δράση ήδη από τα χρόνια του αυτοκράτορα Λοθάριου, τον οποίο είχε συνοδεύσει στην εκστρατεία του στην Ιταλία. Τότε μάλιστα (1137) διετέλεσε για λίγους μήνες ηγούμενος του Montecassino, πριν απειληθεί η ζωή του από τον Ρογήρο Β' και αναγκαστεί να εγκαταλείψει κρυφά τα ιταλικά εδάφη. Από αυτή τη θέση ήρθε σε επαφή με το βυζαντινό πολιτισμό και μπόρεσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις επαφές των δύο Αυτοκρατοριών. Όταν ο Κορράδος ανήλθε στο γερμανικό θρόνο, τον ανέδειξε σε σύμβουλό του και υπεύθυνο της πολιτικής του αλληλογραφίας. Επειδή όμως πρέσβευε την αρμονική συνεργασία της Αυτοκρατορίας με την Αγία Έδρα, ο ρόλος του στην αυλή υποβιβάστηκε κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα, ο οποίος εγκαινίασε μία διαφορετική πολιτική έναντι του παπισμού. Του ανατέθηκε όμως η διεξαγωγή των διπλωματικών σχέσεων με το Βυζάντιο και ο ηγούμενος επισκέφτηκε δύο φορές την Κωνσταντινούπολη (το 1155 και το 1157) ως επίσημος απεσταλμένος του αυτοκράτορα. Για την προσωπικότητα και το έργο του, βλ. την πιο πρόσφατη μονογραφία F.-J. JAKOBI, *Wibald von Stablo und Corvey (1098-1158), benediktinischer Abt in der frühen Stauferzeit*, Münster in Westfalen, Aschendorf Verlagsbuchhandlung, 1979.

⁷⁰ Wibald, ep. 78, p. 152-153. Σε πλήρη αντίθεση με τη γαλλική παράταξη που θεώρησε τη δολιότητα του Μανουήλ την κατεξοχήν αιτία της αποτυχίας της Σταυροφορίας.

Η σταυροφορική εκστρατεία του Κορράδου έληξε άδοξα χωρίς να έχει επιτευχθεί ο ιερός στόχος της, η ανακατάληψη δηλαδή των Αγίων Τόπων. Το τέλος όμως της παραμονής του δυτικού αυτοκράτορα στην Ανατολή σημαδεύτηκε από την περαιτέρω εδραίωση των βυζαντινογερμανικών σχέσεων. Λίγο πριν αποχωρήσει οριστικά από τη βαλκανική χερσόνησο, ο Κορράδος κατέληξε με τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου σε μία συμφωνία που έχει μείνει γνωστή ως Συνθήκη της Θεσσαλονίκης και η οποία ακόμη και σήμερα παραμένει αμφιλεγόμενη ως προς το περιεχόμενό της.

Ο ιστορικός Κίνναμος είναι η μοναδική βυζαντινή πηγή που αναφέρεται σ' αυτήν τη συνθήκη δίνοντας λεπτομέρειες τόσο για τον τόπο σύναψης όσο και για τα συνομολογηθέντα⁷¹. Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι ο Κορράδος, φεύγοντας από τα Ιεροσόλυμα το φθινόπωρο του 1148, κατέπλευσε στη Θεσσαλονίκη. Εκεί συνάντησε τον αυτοκράτορα Μανουήλ που είχε μεταβεί στη Βαλκανική, για να προετοιμάσει την επίθεση εναντίον του Ρογήρου Β', ο οποίος, όπως είδαμε⁷², είχε εισβάλλει το 1147 στα εδάφη της Αυτοκρατορίας, είχε προξενήσει πολλές καταστροφές και είχε φυσικά καταφέρει και πλήγμα κατά του γοήτρου της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι δυο ηγεμόνες είχαν συνομιλίες, κατά τη διάρκεια των οποίων ο Μανουήλ υπενθύμισε στον Κορράδο όσα είχαν συμφωνήσει στο παρελθόν, δηλαδή να κατακτήσει ο βυζαντινός αυτοκράτορας τα εδάφη της Ιταλίας (δηλαδή της Απουλίας⁷³) και ο Κορράδος να του τα παραχωρήσει ως προίκα της Ειρήνης-Bertha. Τόσο ο γερμανός βασιλιάς όσο και ο δούκας της Σουηβίας, Φρειδερίκος, ο επόμενος δυτικός αυτοκράτορας, επιβεβαίωσαν για δεύτερη φορά με όρκο τη συμφωνία

⁷¹ Κίνναμος, II, 19, σ. 87: Ἐνθα καὶ ῥήξι τοῖς ἄλλοις ἐλθὼν ἐς ταῦτό καὶ τὰ εἰκότα ἐπὶ τῷ ζωοδόχῳ Χριστοῦ τελέσας τάφῳ, τῶν ἄλλων ὡς δυνατὰ ἐκάστῳ ἐγεγόνει ἐπὶ τὴν πατρίδα στελλομένων, αὐτὸς σὺν ναυσὶ ταῖς εἰρημέναις ἐκεῖθεν ἀχθεὶς Θεσσαλονίκη προσέσχευ, ἔνθα τὸ δεύτερον βασιλέα τε εἶδε καὶ λόγων αὐτῷ καὶ ὀμιλίας ἐκοινώνησεν. ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν πάλαι προσμολογηθέντων ἀνεμίμησεν αὐτῷ· ἦσαν δὲ ταῦτα, ὅπως Ἰταλίαν εἰς ἔδνον τῆ βασιλίδι ἀνασώσαιτο Εἰρήνη, ἦν καὶ αὐτὸς ξυγγενὴ οὖσαν τῷ βασιλεῖ κατηγγύησεν. ὀρκίοις οὖν δευτέροις αὐτὸς τε καὶ Φρεδερίκος τὰ σφίσι δεδογμένα πιστώσαντες τῆς Ῥωμαίων ἀπαλλάττονται γῆς. Κορράδῳ μὲν οὖν ἐνταῦθα τέλος ἔσχον τὰ πράγματα.

⁷² Ο.π., σ. 45, σημ. 65.

⁷³ Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από μεταγενέστερες αυτών των γεγονότων πηγές που θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια. Βλ. και D. ABULAFIA, *Ancona, Byzantium and the Adriatic, 1155-1173*, in *Papers of the British School at Rome*, 39(1984), p. 198.

αυτή που καταρτήθηκε περίπου τα Χριστούγεννα του 1148⁷⁴ και που επικύρωνε προφανώς μία παλαιότερη.

Από δυτικής πλευράς δύο μόνο χρονικά αναφέρονται σ' αυτή τη συνάντηση, χωρίς να παρέχουν ιδιαίτερες λεπτομέρειες και χωρίς να παραδίδουν ως τόπο των επαφών των δύο ηγεμόνων τη Θεσσαλονίκη. Πιο συγκεκριμένα, οι *Annales Praemonstratenses* του Sigbert de Blois πληροφορούν ότι ο Κορράδος, μετά τη διαμονή του στα Ιεροσόλυμα, συνάντησε τον Μανουήλ στην Ελλάδα και προετοίμασαν από κοινού μία εκστρατεία εναντίον του Ρογήρου, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ εξαιτίας της κακής κατάστασης του γερμανικού στρατεύματος⁷⁵. Σ' αυτό το χρονικό δε γίνεται λόγος για καμία συνθήκη και δεν αναφέρεται ως τόπος συνάντησης η Θεσσαλονίκη. Βέβαια η αναφορά στην Ελλάδα (*convenientes in Grecia*) μπορεί να αποκλείσει ως τόπο συνάντησης την Κωνσταντινούπολη. Περισσότερες πληροφορίες παρέχουν οι *Annales Palidenses* που αναφέρουν ότι ο Κορράδος, επιστρέφοντας από τα Ιεροσόλυμα, συνάντησε τον Μανουήλ στην Κωνσταντινούπολη και δεν έφυγε παρά μόνον αφού επιβεβαίωσε ενόρκως για δεύτερη φορά ότι θα βοηθήσει το βυζαντινό αυτοκράτορα στον πόλεμο εναντίον του Ρογήρου που είχε εισβάλει στα εδάφη της Αυτοκρατορίας⁷⁶. Σε αντίθεση με τον Κίνναμο ο χρονικογράφος αναφέρει ως τόπο συνάντησης την Κωνσταντινούπολη και όχι τη Θεσσαλονίκη και δεν κάνει καμία αναφορά στο θέμα της παραχώρησης εδαφών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Συμφωνώντας όμως με το βυζαντινό ιστορικό, ο συγγραφέας των *Annales Palidenses* κάνει

⁷⁴ Dölger-Wirth, 1374.

⁷⁵ Sigebertis *Continuatio Praemonstratensis* (ed. L. C. Bethmann), MGH SS VI, p. 454²⁸⁻³⁰: Anno Domini 1148. Sed Ierosolimitis minime iuxta condictum occurrentibus, imperator Constantinopolim navibus evehitur; ... Conradus et Manuel imperatores convenientes in Grecia, expeditionem parant contra Rogerium de Sicilia. Sed exercitibus profligatis ob famem et aurarum intemperantiam, Conradus tanquam rediturus repatriavit in Alemanniam.

⁷⁶ *Annales Palidenses* (ed. G. H. Pertz), MGH SS XVI, p. 83⁵²⁻⁵⁶: Anno Domini 1148. Quoniam autem obligaverat se iuramento reversurum, Constantinopolim regreditur, et cum rectore civitatis adversus Rozierum consilia molitur. Atheniensium namque fines invadens idem Rozierus multa cum eis conseruit prelia, quorum anceps utrobique fertur victoria. Grecus vero non ante dimisit regem Romanorum, quam iterato firmaret iuramento, cum oportuerit contra prefatum ducem auxilio sibi futurum.

λόγο για μία ένορκη επιβεβαίωση μίας προηγούμενης συμφωνίας (*iterato firmaret iuramento*).

Αντιπαραθέτοντας τη βυζαντινή και τις δυτικές πηγές, καταλήγουμε κατ' αρχάς στο συμπέρασμα ότι κατά τη διάρκεια της Β' Σταυροφορίας η γερμανοβυζαντινή συμμαχία έλαβε ένα διαφορετικό περιεχόμενο. Ενώ η συνθήκη του 1145 αποτελούσε μία συμφωνία φιλίας και άμυνας των δύο Αυτοκρατοριών εναντίον της δράσης του Ρογήρου της Σικελίας⁷⁷, τώρα, με έναν πρόσθετο όρκο, απέκτησε έναν επιθετικό χαρακτήρα. Οι δύο ηγεμόνες αποφάσισαν να εκστρατεύσουν από κοινού εναντίον του Σικελικού Βασιλείου και να διαμοιράσουν προφανώς μεταξύ τους τα εδάφη που θα κατακτούσαν. Τα διεκδικούμενα από τον Μανουήλ εδάφη θα παραχωρούνταν από τον Κορράδο στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ως προίκα της αυτοκράτειρας Ειρήνης-Bertha.

A. Ο τόπος και ο χρόνος σύναψης της συνθήκης

Λαμβάνοντας υπόψη τη σπουδαιότητα της πληροφορίας, θέτουμε εύλογα το ερώτημα της αξιοπιστίας της βυζαντινής πηγής. Η θέση που κατείχε ο Κίνναμος ως βασιλικός γραμματέας του Μανουήλ, του έδινε πρόσβαση στα κρατικά αρχεία και του επέτρεπε να γνωρίζει τα πράγματα από προσωπική πείρα⁷⁸. Το γεγονός αυτό τον καθιστά μία καλά ενημερωμένη πηγή και η ιστορική έρευνα έχει αποδεχτεί ότι πράγματι μία τέτοια συμφωνία είχε συνομολογηθεί μεταξύ των δύο αυτοκρατόρων. Το πρώτο βασικό ερώτημα που προκύπτει από τη διήγηση του Κίνναμου είναι το πότε και που συνήφθη αυτή η συμφωνία που επιβεβαιώθηκε ενόρκως στη Θεσσαλονίκη το χειμώνα του 1148⁷⁹.

Για να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα, θα ανατρέξουμε σε μία από τις σημαντικότερες δυτικές πηγές για τη Δυτική Αυτοκρατορία του 12^{ου} αιώνα, το

⁷⁷ Ο.π., σ. 43, σημ. 56.

⁷⁸ H. HUNGER, ό.π., σημ. 60, p. 409-413.

⁷⁹ Αν και το χωρίο του Κίνναμου είναι σαφές, πολλοί ιστορικοί εικάζουν ότι τότε συνήφθη η συνθήκη. Βλ. F. CHALANDON, ό.π., σημ. 1, p. 327. P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 91-92. W. OHNSORGE, *Die Bedeutung...*, ό.π., σημ. 49, p. 440. J. HARRIS, ό.π., σημ. 58, p. 101. H. E. MAYER, ό.π., σημ. 58, p. 107.

βιβλίο επιστολών του Wibald, ηγουμένου του Stablo και του Corvey. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε καμία επιστολή που αφορά τις βυζαντινογερμανικές σχέσεις της περιόδου 1147-1149, δεν αναφέρεται ή υπονοείται συνάντηση των δύο ηγεμόνων το χειμώνα του 1148 στη Θεσσαλονίκη ή σε οποιαδήποτε άλλη πόλη της βυζαντινής επικράτειας. Αντιθέτως δηλώνεται ρητά μόνο η παραμονή του γερμανού βασιλιά στην Κωνσταντινούπολη το χειμώνα του 1147/48, όταν επέστρεφε ασθενής από την Αντιόχεια. Έτσι, όταν ο Κορράδος, έχοντας επανέλθει στη Γερμανία, έγραψε στον Μανουήλ το Φεβρουάριο του 1150, δεν παραλείψε να τονίσει ότι τίποτα δε θα έσβηγε από την καρδιά του την ανάμνηση των όσων του προσέφερε ο βυζαντινός αυτοκράτορας, όσο βρισκόταν στο κρεβάτι της ασθένειας⁸⁰. Το ίδιο γεγονός ανέφερε και στην επιστολή που απηύθυνε δύο μήνες αργότερα στην αυτοκράτειρα Ειρήνη⁸¹. Αλλά και ο ίδιος ο Wibald σε επιστολή του στον Μανουήλ τον Απρίλιο του 1150 έλαβε την ευκαιρία να τον εξυμνήσει για τη βοήθεια που προσέφερε στο γερμανό βασιλιά, όσο εκείνος ήταν ασθενής⁸². Η απουσία στις επιστολές αυτές μιας οποιασδήποτε μνείας στη δεύτερη συνάντηση του Κορράδου και του Μανουήλ κατά την επιστροφή του πρώτου από τα Ιεροσόλυμα, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κατά τη διάρκεια αυτής της συναναστροφής δε συνέβη κάτι το σημαντικό που θα άξιζε να αναφερθεί ιδιαίτερω. Άλλωστε ο Κορράδος δεν είχε κανένα λόγο να αποκρύψει τη δεύτερη παραμονή του στα ελληνικά εδάφη,

⁸⁰ Wibald, ep. 237, p. 356: ... Quanta nos karitatis et devotionis instantia, quanto fidei et humilitatis studio in sacris edibus gloriosi imperii tui susceperis, quanta humanitatis et liberaliter gratia in lecto infirmitatis nostre non solum per tuos et tua set etiam in propria persona et propriis manibus ministraveris, tunc videlicet, quando manus Dei omnipotentis nos non solum in detrimento amissi exercitus verum etiam in verbera corporalis egrotationis percusserat, nulla potest rerum oblivio ab anime nostre tenaci memoria evellere.

⁸¹ Wibald, ep. 243, p. 363: ... set tua fides, tua pietas, tua devotio, tua liberalitas, quam nobis officiose exhibuisti, tunc scilicet, quando manus Domini et infirmitate corporali et rerum incommodis nos afflixerat et humiliaverat, tantum ardorem sanctae caritatis in nostra mente circa te adauxerunt, ut eam nulla difficultas, nullum periculum, nulla rerum varietas posit extinguere.

⁸² Wibald, ep. 246, p. 368: ... Quod ad gloriosam maiestatem vestram, ad sanctum et terribile imperium vestrum scribere audio, ignotus vobis tam facie quam obsequio, persuasit mihi sacratissima fides vestra, karitas et benignitas, quam exhibuistis karissimo domino meo C(onrado), serenissimo Romanorum imperatori augusto, in terra imperii vestri et magnae potestatis vestrae, quando in tali temporis et rerum articulo erat, ubi solet verus amicus probari.

τη στιγμή που τόνιζε ιδιαίτερα τη διαμονή του στο βυζαντινό παλάτι το χειμώνα του 1147/48.

Θεωρούμε λοιπόν ότι οι βασιικές συνομιλίες μεταξύ των δύο αυτοκρατόρων έλαβαν χώρα το χειμώνα του 1147/48 στην Κωνσταντινούπολη, όταν ο Κορράδος ανάρρωνε στο παλάτι με τις φροντίδες και τις ιατρικές γνώσεις του Μανουήλ⁸³ και οι δυο ηγεμόνες είχαν την ευκαιρία να περάσουν περισσότερο χρόνο μαζί⁸⁴. Μετά τη συντριπτική ήττα του γερμανικού στρατού στο Δορύλαιο τον Οκτώβριο του 1147 ο Κορράδος γνώριζε καλά ότι είχε ελάχιστες πιθανότητες να πετύχει το σταυροφορικό στόχο της εκστρατείας του. Με το γόητρό του καταρρακωμένο, την αδυναμία από την ασθένεια που τον είχε καταβάλει σωματικά, και την υποψία ότι η δεύτερη σταυροφορική δύναμη, δηλαδή ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος Ζ', μπορούσε να επιτύχει πολύ περισσότερα, ο γερμανός βασιλιάς αναζήτησε άλλους τρόπους, για να διασώσει το κύρος του. Μία νίκη εναντίον του Ρογήρου θα ήταν η καλύτερη ευκαιρία, να κάνει μία επίδειξη δυνάμεως και να αναδειχτεί άξιος ηγεμόνας στα μάτια των συμπατριωτών του, των ιταλικών πόλεων και του ίδιου του πάπα, ο οποίος δεν τον είχε θεωρήσει άξιο, να τον προσκαλέσει στη Ρώμη για την αυτοκρατορική στέψη. Κατανοώντας όμως την άσχημη κατάσταση, στην οποία είχε περιέλθει ο στρατός του, ο Κορράδος δε θεωρούσε τον εαυτό του ικανό να αναλάβει μόνος του μία τέτοια εκστρατεία. Συνέπραξε λοιπόν με τον Μανουήλ, παραχωρώντας του τα εδάφη που θα κατακτούσαν οι Βυζαντινοί στη Νότιο Ιταλία, για να αυξήσει τις πιθανότητες της επιτυχίας⁸⁵. Μάλιστα, όπως οι σχετικές με τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης πηγές αφήνουν να εννοηθεί⁸⁶, είναι πιθανό ότι στην Κωνσταντινούπολη το χειμώνα του 1147/48 οι δύο ηγεμόνες

⁸³ Για τις ιατρικές γνώσεις και δεξιότητες του Μανουήλ βλ. J. LASCARATOS – S. MARKETOS, *A little-known emperor-physician: Manuel I Comnenus of Byzantium (1143-1180)*, in *Journal of Medical Biography*, 4 (1996), p. 187-190.

⁸⁴ H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 90. J.P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 131. H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 348.

⁸⁵ Εξάλλου, όπως υποστηρίζει ο W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 95, ο Κορράδος συμμάχησε με τον Μανουήλ, γιατί γνώριζε καλά, έχοντας υπόψη του το παράδειγμα του Λοθάριου, ότι πολύ δύσκολα μπορούσε να αντιμετωπίσει τον Ρογήρο μόνο με τις δικές του δυνάμεις.

⁸⁶ Ό.π., σημ. 75, 76.

αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν την εισστρατεία εναντίον του Σικελικού Βασιλείου τον επόμενο χρόνο. Η άσχημη όμως κατάσταση του γερμανικού στρατεύματος, όπως τουλάχιστον παραδίδεται, εμπόδισε την πραγματοποίηση της εισστρατείας. Γι' αυτό το λόγο πρέπει στη Θεσσαλονίκη να καταρτίστηκε ένα νέο σχέδιο⁸⁷.

Στο σημείο αυτό και λαμβάνοντας υπόψη την αφήγηση του Κίνναμου αξίζει να διερωτηθεί κανείς για την παρουσία του ανεψιού και διαδόχου του Κορράδου στο γερμανικό θρόνο, Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα, στη Θεσσαλονίκη, όταν οι δύο αυτοκράτορες επιβεβαίωσαν τα ήδη συνομολογηθέντα. Καθώς ο Φρειδερίκος ήταν ήδη από τον Απρίλιο του 1147 δούκας Σουηβίας⁸⁸ και άρα είχε αυξημένες δικαιοδοσίες, μπορούσε να ήταν μέλος της διπλωματικής αποστολής που συνόδευε τον Κορράδο κατά τις συνομιλίες του με τον Μανουήλ. Δεν είναι απίθανο ο όρκος προς το βυζαντινό αυτοκράτορα να δόθηκε από όλους τους γερμανούς ηγεμόνες που παρευρίσκονταν στις διαπραγματεύσεις, συμπεριλαμβανομένου και του Φρειδερίκου⁸⁹. Η ιδιαίτερη αναφορά του βυζαντινού ιστορικού στο πρόσωπο του δούκα της Σουηβίας εξηγείται εύκολα. Ο Κίνναμος συγγράφει την ιστορία του έχοντας ζήσει την αποτυχημένη εισστρατεία του Μανουήλ στην Ιταλία⁹⁰ και την εξωτερική πολιτική του Βαρβαρόσσα για τη διεκδίκηση των ίδιων εδαφών. Σε πολλά σημεία του έργου του, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, ο βυζαντινός ιστορικός εμμένει στο ότι ο δυτικός αυτοκράτορας δεν τήρησε τον

⁸⁷ J.P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 132-134.

⁸⁸ F. OPPL, *Friedrich Barbarossa*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998³, p. 31.

⁸⁹ Το ίδιο υποστηρίζουν οι P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 91-92 και F. CHALANDON, ό.π., σημ. 1, p. 327. Η παρουσία του Φρειδερίκου αμφισβητείται από τους P. RASSOW, *Honor Imperii. Die neue Politik Friedrich Barbarossas 1152-1159*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974, p. 31 και W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 92.

⁹⁰ Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, ο Μανουήλ στα πλαίσια του φιλόδοξου πολιτικού του προγράμματος για τη *restauratio imperii*, την ανασύσταση δηλαδή της Αυτοκρατορίας στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας, έστειλε το 1155 στόλο στην Αγκώνα και με τη βοήθεια σικελών ευγενών, αντιπάλων του βασιλιά Γουλιέλμου Α', γιου και διαδόχου του Ρογήρου Β, υπέταξε σημαντικές πόλεις της Απουλίας και της Καλαβρίας, οι οποίες αναγνώρισαν τη βυζαντινή κυριαρχία. Ένα χρόνο αργότερα, το Μάιο του 1156, τα βυζαντινά στρατεύματα ηττήθηκαν από τις σικελικές δυνάμεις στο Μπρίντζι, αποχώρησαν από την Ιταλία και οι δύο ηγεμόνες συνήψαν συνθήκη ειρήνης το 1158.

όριο που έδωσε στη Θεσσαλονίκη και εμπόδισε κατ' αυτόν τον τρόπο τη δράση της βυζαντινής πολιτικής στη Δύση.

Ερώτημα επίσης παραμένει αν η καινούργια συνθήκη που προέβλεπε την κοινή εισστρατεία στη Νότιο Ιταλία και την παραχώρηση εδαφών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, έλαβε μία γραπτή μορφή ή ήταν μία προφορική συμφωνία, η οποία είχε όμως ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς ήταν επικυρωμένη με όριο. Δεδομένης όμως της έλλειψης πηγών δεν μπορούμε να δώσουμε μία οριστική απάντηση σ' αυτό το ερώτημα και θεωρούμε ότι οι διατυπωμένες απόψεις που κλείνουν υπέρ της μίας ή της άλλης θέσης, δε στηρίζονται σε ισχυρά επιχειρήματα⁹¹.

B. Η Συνθήκη της Θεσσαλονίκης στο ιδεολογικό πλαίσιο των σχέσεων των δύο Αυτοκρατοριών και στη δυτικοευρωπαϊκή πολιτική ισορροπία δυνάμεων

Ανεξάρτητα από τον τόπο και το χρόνο σύναψης της συνθήκης, ουσιώδες παραμένει το γεγονός ότι οι δύο ηγεμόνες ανανέωσαν ενόρκως την απόφασή τους να προχωρήσουν σε μία συντονισμένη επίθεση εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Επιπλέον, και αυτό είναι το πιο ουσιαστικό, ο Κορράδος αποδέχτηκε τη βυζαντινή εγκατάσταση στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας, που θα κατακτούσε ο Μανουήλ, αφού θα του τα παραχωρούσε ως προίκα της Ειρήνης-Bertha. Η συνθήκη αυτή θέτει σε ένα διαφορετικό πλαίσιο τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών, καθώς η δυτική παρουσιάζεται διατεθειμένη να απαρνηθεί μέρος των εδαφικών της διεκδικήσεων και συνεπώς την οικουμενικότητα της εξουσίας της ή τουλάχιστον του γοήτρου που, χάρη στην οικουμενική διάσταση, έχαιρε στη Δύση. Ο Κορράδος και ο Μανουήλ, παραμερίζοντας τις ιδεολογικές τριβές που απομάκρυναν τις δύο Αυτοκρατορίες, οδηγήθηκαν σ' ένα φιλόδοξο πρόγραμμα συγκυριαρχίας του *regnum italicum*. Το βασικό ερώτημα στο οποίο θα προσπαθήσουμε να

⁹¹ Ο Ο. ENGELS, ό.π., σημ. 35, p. 43 θεωρεί ότι η παραχώρηση εδαφών απετέλεσε μέρος γραπτής συνθήκης. Αντιθέτως, οι J.P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 128 και H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 347-348 ισχυρίζονται ότι επρόκειτο για μία προφορική συμφωνία.

απαντήσουμε, αφορά τους όρους αυτής της συγκυριαρχίας, μέσα σε ποιο δηλαδή πολιτικό-ιδεολογικό πλαίσιο γίνεται εφικτή η συνοίκηση των δύο Αυτοκρατοριών στο ιταλικό έδαφος, σε περιοχές δηλαδή που και οι δύο θεωρούσαν αναπόσπαστο τμήμα του κυριαρχικού τους χώρου.

Επιπλέον, και αυτό είναι ένα από τα κεντρικά σημεία, στο οποίο θα επικεντρωθεί η έρευνά μας, η συμφωνία παραχώρησης εδαφών ενέπλεξε στις βυζαντινογερμανικές σχέσεις έναν από τους ισχυρότερους πολιτικούς παράγοντες της Δύσης, την Αγία Έδρα. Όπως θα δούμε, η βυζαντινή εγκατάσταση στην Ιταλία θα γινόταν σε εδάφη που ο πάπας θεωρούσε ότι ανήκαν στην επικυριαρχία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και όχι της Δυτικής ή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και των οποίων επομένως έπρεπε να έχει τον πολιτικό και εκκλησιαστικό έλεγχο. Η συμφωνία μεταξύ του Μανουήλ και του Κορράδου έθιγε αυτονόητα τις πολιτικές ισορροπίες του δυτικού ευρωπαϊκού χώρου. Εξάλλου, η απόφαση του γερμανού βασιλιά έφερε τη Δυτική Αυτοκρατορία αντιμέτωπη με τον παπισμό κυρίως σε ιδεολογικό επίπεδο, αφού οι παραχωρήσεις του Κορράδου εδαφών που διεκδικούνταν από τον ποντίφηκα, έθεταν άμεσα το ζήτημα της πρωτοκαθεδρίας του imperium έναντι του sacerdotium. Παρουσιάζεται δηλαδή ο γερμανός βασιλιάς ως ο απόλυτος ρυθμιστής υποθέσεων που άπτονται και της Αγίας Έδρας. Το στοιχείο επομένως που πρέπει κατ' αρχάς να διερευνηθεί, είναι οι λόγοι που οδήγησαν το δυτικό ηγεμόνα να αποδεχτεί μία τέτοια βαρύνουσας σημασίας συμφωνία, η οποία αναιρούσε το μέχρι τότε διαμορφωμένο ιδεολογικό πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο οριζόταν η θέση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία της Δύσης και κατέλυε τις δυτικοευρωπαϊκές πολιτικές ισορροπίες εντάσσοντας σε μία διαφορετική δυναμική τις σχέσεις μεταξύ αυτοκρατορικής και εκκλησιαστικής εξουσίας.

1. Η κοινότητα συμφερόντων: η άμυνα δύο όμοιων πολιτικο-ιδεολογικά μορφωμάτων εναντίον του Σικελικού Βασιλείου και ενός ενδεχόμενου ευρωπαϊκού συνασπισμού

Η Συνθήκη της Θεσσαλονίκης βασίστηκε κατά κύριο λόγο στην ανάγκη κοινής αντιμετώπισης του Σικελικού Βασιλείου που τόσο εδαφικά όσο και πολιτικά αμφισβητούσε την οικουμενικότητα των δύο Αυτοκρατοριών. Με τη συνθήκη αυτή αποφασίστηκε επισήμως η κοινή βυζαντινογερμανική επίθεση στη Νότιο Ιταλία για την κατάλυση της εξουσίας του Ρογήρου. Κατ' αρχάς την απόφαση της κοινής επιθετικής πολιτικής εναντίον του σικελικού κινδύνου την πληροφορούμαστε ακροθιγώς στη διήγηση του Κίνναμου και στα προαναφερθέντα δυτικά Χρονικά⁹² και είναι κυρίως το βιβλίο των επιστολών του Wibald, ηγούμενου του Stablo, που μας παρέχει τη βεβαιότητα για τη λήψη αυτής της απόφασης από τους δύο ηγεμόνες.

Στην επιστολή που ο γερμανός βασιλιάς έστειλε στον Μανουήλ το Φεβρουάριο του 1150, δικαιολογήθηκε για την καθυστέρηση στην πραγματοποίηση του κοινού τους σχεδίου, το περιεχόμενο του οποίου δεν αναφέρεται ρητά, τονίζοντας ότι η καθυστέρηση αυτή δε συνεπαγόταν και ακύρωση (*propositum nostrum ad tempus est retardatum, non tamen est omnino evacuatum*). Τα αίτια της αναβολής ήταν δύο. Αφ' ενός μεν οι εξεγέρσεις στη γερμανική επικράτεια τις οποίες ο Κορράδος έπρεπε να καταστείλει, αφ' ετέρου δε μία νέα ασθένεια, ένας ισχυρός τριταίος πυρετός που τον καθήλωσε για έξι μήνες⁹³. Στην επιστολή που απηύθυνε δύο μήνες αργότερα, τον Απρίλιο του 1150, στη θετή του κόρη και αυτοκράτειρα του

⁹² Ο.π., σημ. 71, 75 και 76.

⁹³ Wibald, ep. 237, p. 356: ...*Set cum a sublimitatis tue regno corporaliter discessimus, in quo nos per fidem et benevolentiam habitare sentimus, inperium, quod nobis a superna maiestate collatum est, invenimus in quibusdam partibus suis ex occasione longe absentie nostre turbatum. Ad quos motus comprimendos et pacem reformandam dum tota cordis intentione accingimur, Pater ille misericors, qui flagellat omnem filium quem recepit, extendit manum suam in retribuendo, gravique terciana febre maceratos nos prorsus imbeciles et fere inutiles per sex mensium spatium detinuit. Si itaque, Deo impediante, propositum nostrum ad tempus est retardatum, non tamen est omnino evacuatum; et promissionis nostre effectus magis est dilatus quam frustratus.*

Βυζαντίου, ο βασιλιάς έγινε πιο αναλυτικός, ίσως γιατί η Ειρήνη λόγω καταγωγής ήταν σε θέση να κατανοήσει τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις του *regnum teutonicum* πολύ καλύτερα από τον Μανουήλ. Ο Κορράδος δήλωσε ξεκάθαρα τι είδους εξεγέρσεις έπρεπε να καταπνίξει. Επρόκειτο για την προσπάθεια του δούκα Welf Στ' να επαναστατήσει εναντίον της κεντρικής εξουσίας και μάλιστα ύστερα από ένορκη συμφωνία με τον Ρογήρο της Σικελίας, από τον οποίο έλαβε μεγάλα χρηματικά ποσά⁹⁴. Η συνάντηση των δύο αντρών πραγματοποιήθηκε κατά την επιστροφή του δούκα από τα Ιεροσόλυμα⁹⁵. Και οι *Annales Palidenses* μας ενημερώνουν για τη διαμάχη που ξέσπασε ανάμεσα στον Κορράδο και τον Welf⁹⁶. Ο Welf Στ' (1115-

⁹⁴ Wibald, ep. 243, p. 364:...Siquidem, ut tua sapientia perfecte novit, dominus ille Welpho, qui vir magnae nobilitatis et potentiae in regno nostro habetur – neque fide, qua eum in extrema necessitate adiuvimus, neque beneficiis, quibus eum commode auximus, aliqua ratione commonitus – per Sicylie tyrannum a Hierosolimis reditum habuit et, accepta non parva ipsius infami pecunia, per sacramenta et per obsides ei firmavit, quod nos et nostros et nostrum imperium perturbare et infestare modis omnibus laboraret. Quod, postquam ad propria rediit, adiunctis sibi quibusdam perfidis non parvi aput nos momenti et nominis, instanter facere cepit, filios nostros, tuos utique nepotes amantissimos et bonae spei plenos, invadendo et in terra ipsorum, quae illis patrimonii iure competit, inimica quedam castella edificando. Hoc igitur tam atrocis rei nuncio accepto, cum fama, ut in talibus fieri solet, omnia in deterius multiplicaret, prevenire cuncta et comprimere maturavimus; atque ad partes Alamanniae subito et improvise adventu accessimus. Για τη συμμαχία Ρογήρου – Welf Στ, βλ. H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 96.

⁹⁵ Οι *Annales Herbipolensis* παρέχουν την ίδια πληροφορία δίνοντας ταυτόχρονα δύο ιδιαίτερες λεπτομέρειες, των οποίων όμως η αξιοπιστία τίθεται σε αμφισβήτηση. Έτσι ο χρονικογράφος υποστηρίζει ότι ο Welf είχε μαζί του το δούκα της Σουηβίας Φρειδερίκο, το μελλοντικό αυτοκράτορα, και ότι η άφιξη των δύο στη Σικελία έγινε ύστερα από άδεια που τους έδωσε ο ίδιος ο Κορράδος. Ο Welf όμως δε θα ζητούσε ποτέ επίσημη άδεια από τον Κορράδο, για να μεταβεί στη Σικελία, όπου θα κατέστρωνε εχθρικά σχέδια εναντίον του. Και ούτε βέβαια ο Κορράδος θα είχε κάποιο λόγο να επιτρέψει στον πολιτικό του αντίπαλο να επισκεπτεί τον εχθρό της Αυτοκρατορίας. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι οι *Annales Herbipolensis* αποτελούν τη μοναδική πηγή που αναφέρει ότι ο Βαρβαρόσσα πέρασε από τη Σικελία κατά την επιστροφή του από τη Β' Σταυροφορία. Πάντως οι σχέσεις Welf και Φρειδερίκου δεν πρέπει να προκαλούν έκπληξη, αφού ο τελευταίος συγγένευε από την πλευρά της μητέρας του, Ιουδήθ, με την οικογένεια των Γουέλφων. *Annales Herbipolenses* (ed. G.H. Pertz), MGH SS XVI, p. 7₍₄₃₋₅₀₎: Anno Domini 1148. Verum Messaline civitatis portum attingentes, Welpho assumpto duce Frederico petitaque licentia a rege Syciliam applicuerunt, ubi a rege Rogerio honorifice suscepti, aliquanto tempore quieverunt. Quibus tandem repatriare disponentibus, Rogerius pecuniam et aliqua ornamentorum ludicra obtulit. Sed dum ex hiis pauca, que ad iocunditatem pro sui raritate spectarent, potius quam ad pretium acciperent, reliqua vero consueta Teutonicorum principum modestia attemptare rennuerent, in pace dimissi, non multo post in patriam reversi sunt.

⁹⁶ *Annales Palidenses* (ed. G.H. Pertz), MGH SS XVI, p. 84₍₄₀₋₄₄₎: Anno Domini 1150. Welpho dux pristinas adversus regem renovans inimicitias, ei laqueum parat, quem prior incidit. Nam fidelium regis sollercia circumventus, iamque comprehendendus, cum ipse quidem bene fortunatus vix evasisset, ab hoste captam multitudinem copiosam nobilium sibi coherentium perdidit; pro quorum ereptione cum rege necessarium fedus iniit.

1191), δούκας του Spoleto και εκπρόσωπος της οικογένειας των Welfen, αντιπάλου των Staufer, ήταν ο σημαντικότερος πολιτικός ανταγωνιστής του Κορράδου. Η διαμάχη των δύο ισχυρών οικογενειών ανάγεται στο τέλος της βασιλείας του Λοθάριου Γ', ο οποίος είχε εκφράσει την επιθυμία να τον διαδεχτεί στο θρόνο ο δούκας Σαξωνίας και Βαυαρίας, Ερρίκος ο Υπερήφανος (1100-1139), αδελφός του Welf Στ'. Οι γερμανοί ηγεμόνες όμως εξέλεξαν τον Κορράδο, ο οποίος και δε συγκατένευσε σε όλες τις εδαφικές απαιτήσεις που πρόβαλε ο Ερρίκος, για να του αποδώσει όρκο πίστης. Ξεκίνησε έτσι μία πολύχρονη διαμάχη μεταξύ των δύο οικογενειών⁹⁷. Ο δούκας Welf εκμεταλλεύτηκε την απουσία του Κορράδου από τα ευρωπαϊκά εδάφη έως και το καλοκαίρι του 1149 και, έχοντας ο ίδιος επιστρέψει από το καλοκαίρι του 1148, στράφηκε εναντίον της βασιλικής εξουσίας. Οι στρατιωτικές δυνάμεις όμως του διαδόχου Ερρίκου κατάφεραν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τον εξεγερθέντα ηγεμόνα.

Για να επιστρέψουμε στην προαναφερθείσα επιστολή, ο Κορράδος ενημέρωσε επίσης την Ειρήνη για την περιπέτεια της υγείας του, που του επέβαλε αναγκαστική αδράνεια περίπου από τον Αύγουστο του 1149 έως και τον Απρίλιο του 1150⁹⁸. Στη συνέχεια της επιστολής και αφού πληροφόρησε την αυτοκράτειρα για τις νίκες του γιου του και διάδοχου Ερρίκου εναντίον του δούκα Welf, ο Κορράδος παρέθεσε ένα ακόμη στοιχείο, το οποίο απετέλεσε αίτιο της καθυστέρησής του να υλοποιήσει την υπόσχεση που έδωσε στον Μανουήλ για την κοινή επίθεση εναντίον του Ρογήρου. Τη στιγμή λοιπόν που ο Κορράδος άρχισε να προετοιμάζει την εκστρατεία, πληροφορήθηκε τις προθέσεις του βασιλιά της Γαλλίας, Λουδοβίκου Ζ', να επιτεθεί εναντίον της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και μάλιστα ύστερα από υποκίνηση του σικελού βασιλιά. Στην προσπάθειά του να επαληθεύσει αυτήν την πληροφορία - για την

⁹⁷ Για το θέμα βλ. την πιο πρόσφατη μελέτη W. HECHBERGER, *Staufer und Welfen 1125-1190. Zur Verwendung von Theorien in der Geschichtswissenschaft*, Köln, Böhlau Verlag, 1996, για τη διαμάχη Κορράδου και Welf Στ κυρίως p. 18-38 και 226-238.

⁹⁸ Ό.π., σημ. 94, p. 364: ... Dum itaque in componendis et pacandis omnibus diligentiam adhibemus, tanta nos infirmitas corporalis in fine Augusti mensis invasit, ut usque ad pascha Domini gravioribus negociis vix utiles esse possemus.

οποία δεν παρέχει καμία άλλη λεπτομέρεια - καθυστέρησε την προετοιμασία της ιταλικής εκστρατείας⁹⁹. Η πληροφορία αυτή, η οποία είναι ακριβής, αντανακλά την προσπάθεια του Ρογήρου να σχηματίσει έναν ευρωπαϊκό συνασπισμό δυνάμεων που θα λειτουργούσε ως αντίβαρο στη γερμανοβυζαντινή συμμαχία¹⁰⁰. Γι' αυτό το λόγο προσπάθησε να προσεταιριστεί το βασιλιά της Γαλλίας, με τον οποίο συναντήθηκε κατά την επιστροφή του τελευταίου από τα Ιεροσόλυμα, τον Αύγουστο του 1149.

Ο ενδεχόμενος συνασπισμός των ευρωπαϊκών αυτών δυνάμεων παρουσίαζε για τη Δυτική Αυτοκρατορία ακόμη πιο επιτακτική τη συμμαχία με το βυζαντινό αυτοκράτορα και την πραγματοποίηση της κοινής επίθεσης εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Ο Ρογήρος όχι μόνο καταπατούσε τα κυριαρχικά δικαιώματα των δύο Αυτοκρατοριών, αλλά έθετε σε κίνδυνο την ίδια την εξουσία του Κορράδου, χρηματοδοτώντας την εξέγερση του δούκα Welf Στ'. Εξάλλου, η ενδεχόμενη συμμαχία του Σικελικού με το Γαλλικό Βασίλειο ενέπλεκε στις υποθέσεις της Αυτοκρατορίας έναν παραδοσιακό και ισχυρό πολιτικό σχηματισμό, του οποίου οι δομές και η ιδεολογία ήταν αντίθετες με

⁹⁹ Ό.π., p. 365: ... Quo munere celestis misericordiae accepto, dum contra communis hostis nostri, Siculi videlicet tyranni, temerariam insolentiam nos expedire et accingere studemus, nunciatur nobis, quod omnis Francorum populus cum ipso rege contra imperium precellentissimi germani nostri, tui scilicet gloriosissimi sponsi, conspiraret et arma movere, auctore et incentore Sicilye tyranno, cum omni virtutis suae conatu disponderet. Quam rem non facile spernendam vel omittendam ratum duximus, set finem rerum expectare et aut tumultum reprimere aut nos et imperium nostrum pro fratre nostro et rebus ipsius opponere decrevimus. Εύλογα γεννιέται η απορία, γιατί ο Κορράδος επέλεξε να ενημερώσει την Ειρήνη για ένα τόσο σημαντικό ζήτημα που αφορούσε την υπόσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, και δεν ανέφερε τίποτα στην επιστολή που έστειλε στον ίδιο τον αυτοκράτορα. Κατά πάσα πιθανότητα το θέμα αυτό θα γινόταν αντικείμενο προφορικών συζητήσεων μεταξύ του Μανουήλ και των απεσταλμένων του Κορράδου. Επιθυμούσε όμως ο βασιλιάς να ενημερώσει και την Ειρήνη η οποία δε θα παρευρισκόταν ίσως στις επίσημες συνομιλίες του αυτοκράτορα με τη γερμανική πρεσβεία.

¹⁰⁰ Στη γερμανοβυζαντινή συμμαχία συμμετείχαν και ναυτικές πόλεις της Ιταλίας, όπως η Βενετία, που βοήθησε τον Μανουήλ να αποκρούσει τη νορμανδική επίθεση του 1147/48, η Πίζα και η Γένοβα. Στον αντίθετο συνασπισμό δυνάμεων, που προωθούσε ο Ρογήρος, συμμετείχαν ο βασιλιάς της Γαλλίας, ο Welf Στ', η Ουγγαρία και η Σερβία. Μάλιστα μέσα στα πλαίσια δράσης αυτού του συνασπισμού προτάθηκε και η ανάληψη μίας καινούργιας Σταυροφορίας, η οποία, εκτός από την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων, θα είχε στόχο και την τιμωρία των *σχισματικών* Ελλήνων που, κατά τη γνώμη του συνασπισμού και ιδιαίτερα της γαλλικής πλευράς, ευθύνονταν για την αποτυχία της Β' Σταυροφορίας. Ο πάπας Ευγένιος αρνήθηκε να υποστηρίξει την πρόταση αυτή, καθώς φοβήθηκε την πολιτική του εξάρτηση από το σικελό βασιλιά. Για το θέμα βλ. P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 104-106. Ενδιαφέρουσα είναι η μελέτη του P. RASSOW, ό.π., σημ. 89, p. 35-40, ο οποίος προσεγγίζει τη γερμανοβυζαντινή συμμαχία μέσα στα πλαίσια δράσης του αντίθετου συνασπισμού και κυρίως της υπό συζήτηση ιδέας για ανάληψη μίας ακόμη Σταυροφορίας.

την οικουμενική φύση της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Τη στιγμή εκείνη ο Κορράδος δεν μπορούσε να βρει καλύτερο σύμμαχο παρά μόνο στο πρόσωπο του βυζαντινού αυτοκράτορα, καθώς και οι δύο ηγούνταν όμοιων στη φύση εξουσιαστικών μορφωμάτων που αγωνίζονταν για τον ίδιο στόχο, την κατοχύρωση δηλαδή της οικουμενικότητας της εξουσίας τους έναντι των άλλων πολιτικών σχηματισμών.

2. Η ιερότητα του βυζαντινού αυτοκράτορα ως στοιχείο διαμόρφωσης της δυτικοαυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας

A. Η απαλλαγή του αυτοκρατορικού τίτλου από την παπική στέψη και η ιερή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος

Οι διαπραγματεύσεις με τους Βυζαντινούς και κυρίως η παραμονή στην Κωνσταντινούπολη το χειμώνα του 1147/48 έφεραν τον Κορράδο σε επαφή με τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, η οποία θεωρούσε το πρόσωπο του αυτοκράτορα ιερό και επομένως την εξουσία του απόλυτη τόσο στον κοσμικό όσο και στο θρησκευτικό τομέα. Οι εντυπωσιακές τελετουργίες της βυζαντινής αυλής, στις οποίες ο Μανουήλ έδινε μεγάλη σημασία, και όπου διακρινόταν η ιδιαίτερη ιερή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος, είχαν αναμφίβολα εντυπωσιάσει το γερμανό βασιλιά του οποίου η πολιτική δύναμη στη Δυτική Αυτοκρατορία ήταν μειωμένη. Το στοιχείο που προβλημάτισε γόνιμα τη δυτική σκέψη, ήταν η ανεξαρτησία του βυζαντινού αυτοκρατορικού τίτλου από τη θρησκευτική εξουσία, στοιχείο που ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την καθιερωμένη πρακτική στη Δύση¹⁰¹. Σύμφωνα με τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, η στέψη του αυτοκράτορα από τον πατριάρχη δεν ήταν συστατική του αυτοκρατορικού αξιώματος. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας λάμβανε το στέμμα ταυτόχρονα με την εκλογή του και προσερχόταν στην Αγία Σοφία, όπου γινόταν η στέψη, φορώντας το. Το έβγαζε στο νάρθηκα του ναού, για να το λάβει αργότερα κατά τη διάρκεια της τελετής, μόνο και μόνο για να

¹⁰¹ Για την επίδραση της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας στη σκέψη των Staufer, βλ. W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 90-118 και 125-133.

αποδώσει σεβασμό στον οίκο του Θεού, ενώπιον του Οποίου και μόνον αίρονται οι εξουσίες του. Συστατικές του αυτοκρατορικού αξιώματος ήταν μόνο οι επευφημίες του στρατού, του λαού και της συγκλήτου¹⁰². Αντιθέτως, στη δυτική Ευρώπη ο πάπας διεκδικούσε αποφασιστικό ρόλο στην αναγόρευση του *imperator Romanorum*, για να τονίσει ακριβώς την υπεροχή του *sacerdotium* έναντι του *imperium*. Ο *rex Romanorum*, ο γερμανός δηλαδή βασιλιάς, του οποίου η εκλογή εναπόκειτο στην ελεύθερη βούληση των γερμανών ηγεμόνων, ήταν ο μόνος δυτικός ηγεμόνας που είχε δικαίωμα στον αυτοκρατορικό τίτλο. Δεν μπορούσε όμως να αποκτήσει τον τίτλο και τις εξουσίες του *imperator* χωρίς την αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη από τον ποντίφηκα.

Η εξάρτηση ή μη του αυτοκρατορικού τίτλου από τη θρησκευτική εξουσία βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ιερή φύση του αυτοκράτορα και του αυτοκρατορικού αξιώματος. Στη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, ταυτόχρονα με την εκλογή του από το στρατό, το λαό και τη σύγκλητο ο αυτοκράτορας λάμβανε το πνευματικό χρίσμα από το Θεό. Αυτό ακριβώς το στοιχείο προσέδιδε στο πρόσωπό του και την εξουσία του την ιερή φύση και τον καθιστούσε ανώτερο από την εκκλησιαστική αρχή, καθώς η τελευταία δε μεσολαβούσε μεταξύ του Θεού και του ηγεμόνα¹⁰³. Αντιθέτως, στη Δύση ο ποντίφηκας διεκδικούσε αυτόν το μεσολαβητικό ρόλο, για να τονίσει, όπως είπαμε, την πρωτοκαθεδρία του έναντι του *imperator* και για να αφαιρέσει από το αυτοκρατορικό αξίωμα το στοιχείο της ιερής φύσης. Στην αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη ο μελλοντικός αυτοκράτορας πρώτα λάμβανε το χρίσμα, μετά τα σύμβολα εξουσίας (δαχτυλίδι, ξίφος) και στη συνέχεια το στέμμα και το σκήπτρο¹⁰⁴.

¹⁰² G. DAGRON, *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Paris, Éditions Gallimard, 1996, p. 74-105 και 275-284.

¹⁰³ Ο.π.

¹⁰⁴ Η σειρά αυτή είναι σύμφωνα με τον *Ordo Cencius II* που εφαρμοζόταν στο πρώτο μισό του 12^{ου} αιώνα. Βλ. *Ordo Cencius II* (ed. R. Elze), in *Ordines coronationis imperialis*, p. 35-47.

Ο Κορράδος που δεν είχε προσκληθεί στη Ρώμη από τον πάπα, για να λάβει το αυτοκρατορικό στέμμα, υστερούσε ως προς αυτό απέναντι στους βυζαντινούς συνομιλητές του και γι' αυτό, όπως διακρίναμε από τις πηγές¹⁰⁵, οικειοποιούταν στις μεταξύ τους διαπραγματεύσεις τον αυτοκρατορικό τίτλο. Οι επαφές του με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία τον ώθησαν να προβάλλει και στη Δύση την ιερή φύση του αυτοκράτορα και την ανεξαρτησία του αυτοκρατορικού αξιώματος από την παπική εξουσία. Την περίοδο που προηγείται και αυτήν που ακολουθεί την παραμονή του στη Βασιλεύουσα (1147-1151), παρατηρείται στα έγγραφα της Δυτικής Αυτοκρατορίας ένας καινούργιος για τη συγκεκριμένη εποχή ιδεολογικός προσανατολισμός που, αν και εμβρυακής μορφής, αναδεικνύει την επιρροή που άσκησε η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία στη σκέψη του Κορράδου. Κατ' αυτόν τον τρόπο και κατ' αντιστοιχία με το βυζαντινό αυτοκράτορα, ο γερμανός βασιλιάς θέλησε να τονίσει και ο ίδιος το στοιχείο της ιερής φύσης της εξουσίας του, το οποίο απορρέει ακριβώς από τη θεϊκή προέλευσή της. Ο Θεός είναι εκείνος που δίνει άμεσα το χρίσμα στον αυτοκράτορα, του αναθέτει τη διακυβέρνηση της επίγειας βασιλείας και τον καθιστά τον απόλυτο κυρίαρχο της οικουμένης, ανεξάρτητο από οποιονδήποτε άλλο εξουσιαστικό φορέα, ακόμη και από τον ίδιο τον αρχηγό της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, ο οποίος έχει απλώς το καθήκον της πνευματικής σωτηρίας των πιστών. Η ιερή φύση του προσώπου του αυτοκράτορα δεν ήταν βέβαια την εποχή αυτή μία καινοφανής για τη Δύση ιδέα. Ενυπήρχε στις ρίζες της αυτοκρατορικής ιδεολογίας από την περίοδο των Καρολιδών και έφτασε στην ύψιστη ακμή με τον Όθωνα Γ' (983-1002) και τους Σάλιους αυτοκράτορες, οι οποίοι θεωρήθηκαν *rex non laicus*¹⁰⁶. Στα χρόνια όμως της έριδος περί της περιβολής (1075-1083) η ιδέα αυτή αφοπλίστηκε από την παπική εξουσία, η οποία διεκδικούσε μόνο για τον εαυτό

¹⁰⁵ Ο.π., σημ. 22.

¹⁰⁶ J. CANNING, *A History of Medieval Political Thought 350-1450*, London – New York, Routledge, 1998², p. 44-59, 74-78.

της το δικαίωμα στην ιερή φύση και επομένως την κυριαρχία τόσο στον κοσμικό όσο και στο θρησκευτικό τομέα¹⁰⁷.

Όπως ήδη αναφέραμε, τα έγγραφα, και κυρίως οι προς το Βυζάντιο απευθυνόμενες επιστολές, είναι οι πηγές που μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε την επανεμφάνιση του συγκεκριμένου ιδεολογικού προσανατολισμού. Έχει βέβαια κανείς κάθε δικαίωμα να ισχυριστεί ότι, καθώς ο αριθμός αυτών των εγγράφων είναι συγκριτικά μικρός σε σχέση με τη συνολική παραγωγή της περιόδου, δε δικαιολογείται να αναφερόμαστε με βεβαιότητα σε ιδεολογική αλλαγή. Θα μπορούσε κάλλιστα να επρόκειτο για μία απλή μίμηση του λεκτικού με το οποίο εκφερόταν η βυζαντινή πολιτικο-ιδεολογική σκέψη. Η διαπίστωση αυτή θα ίσχυε, κατά τη γνώμη μας, αν αντιμετωπίζαμε τα έγγραφα αποκομμένα τόσο από τις συνθήκες, υπό τις οποίες συνετάχθησαν, όσο και από τους στόχους που κλήθηκαν να επιτελέσουν. Η ερμηνευτική αυτή διαδικασία θα αποτελούσε όμως μεθοδολογικό σφάλμα, αφού θα απέκοπτε την ιστορική πηγή από το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον που τη δημιούργησε. Άλλωστε έχουμε κάθε δικαίωμα να πιστεύουμε ότι τα διασωθέντα έγγραφα και επιστολές είναι τα σημαντικότερα, τα οποία και απηχούν τη νοοτροπία της εποχής. Τα δεδομένα που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια, πρέπει να συνεξεταστούν με την ευρύτερη πολιτική του Κορράδου απέναντι τόσο στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία όσο και στη Δυτική Εκκλησία.

Ο εισηγητής των νέων στοιχείων στα αυτοκρατορικά έγγραφα και τις επιστολές ήταν ο ηγούμενος Wibald του Stablo, ο οποίος γνώριζε πολύ καλά τη βυζαντινή πολιτική σκέψη. Κατά τη διάρκεια της σύντομης θητείας του ως ηγούμενος του Monte Cassino (1137) ήρθε σε επαφή τόσο με το ρωμαϊκό πολιτισμό και το ρωμαϊκό Δίκαιο, που τόνιζαν την από το Θεό δοσμένη αυτοκρατορική εξουσία, όσο και με το βυζαντινό πολιτισμό. Σε μία περίοδο μάλιστα, όπου ο γερμανός βασιλιάς δεν ήταν εστεμμένος αυτοκράτορας, ο

¹⁰⁷ Ο.π., p. 84-110.

ηγούμενος εισήγαγε και χρησιμοποίησε ευρύτατα στα επίσημα έγγραφα της Αυτοκρατορίας τον όρο *imperium*, που εξήρε ιδιαίτερα την αυτοκρατορική τιμή και ήγειρε στη γερμανική αυλή τις αντίστοιχες αξιώσεις¹⁰⁸.

Σε άμεση συνάρτηση με τη χρήση του όρου *imperium* εισήχθη το επίθετο *augustus* ως συνοδευτικό του βασιλικού τίτλου *rex*. Η παρουσία του επιθέτου σε επίσημα έγγραφα είναι ενδεικτική αλλαγής πολιτικής ιδεολογίας, καθώς πρόκειται για ένα επίθετο-προνόμιο του αυτοκρατορικού τίτλου. Η χρήση του μαζί με το βασιλικό τίτλο, όπως έχει διαπιστωθεί, αποτελεί μία διαδικασία, η οποία επαναφέρει στη Δύση το ερώτημα, αν η αυτοκρατορική εξουσία βασίζεται στην εκλογή του γερμανού βασιλιά από τους ηγεμόνες ή στην παπική στέψη¹⁰⁹. Η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία και τίτλωση ήταν εκείνη που προκάλεσε στη γερμανική αυλή τους ανάλογους προβληματισμούς και οδήγησε στη σταδιακή διαμόρφωση της σταυφικής πολιτικής ιδεολογίας, η οποία άρχισε να καλλιεργείται από τον Κορράδο και θα ισχυροποιηθεί στα χρόνια του διαδόχου του, Φρειδερίκου¹¹⁰. Το επίθετο εμφανίζεται για πρώτη φορά σε έγγραφο του 1129¹¹¹ και επαναλαμβάνεται το 1138¹¹². Το έτος 1139 η συχνότητα της χρήσης του αυξάνεται¹¹³ και πολλαπλασιάζεται μετά την επιστροφή του Κορράδου από τη Β' Σταυροφορία. Στις επαφές της γερμανικής αυλής με τον πάπα το επίθετο συνοδεύει πάντα το βασιλικό τίτλο με τη μορφή *semper augustus*¹¹⁴. Ως *semper augustus* προβάλλεται ο Κορράδος και στις επαφές του με άλλες πολιτικές δυνάμεις, όπως τη ναυτική

¹⁰⁸ H. M. HERKENRATH, *Regnum und Imperium. Das „Reich“ in der frühstaufischen Kanzlei (1136-1155)*, [Sitzungsberichte der österreichische Akademie der Wissenschaften, phil-hist. Klasse, 264,5], Wien, H. Böhlau Nach., 1962, p. 11-14, 54-56. J. SCHWARZ, *ό.π.*, σημ. 23, p. 59-64.

¹⁰⁹ O. ENGELS, *ό.π.*, σημ. 35, p. 53. J. SCHWARZ, *ό.π.*, p. 81-85.

¹¹⁰ W. OHNSORGE, *„Kaiser“...*, *ό.π.*, σημ. 23, p. 378-382, όπου διαπιστώνει ότι η χρήση του *augustus* ως προσδιοριστικό του βασιλικού τίτλου έγινε κατ' αναλογία με τη βυζαντινή τίτλωση, όπως μεταφερόταν στη λατινική γλώσσα. Βλ. για παράδειγμα GF, I, 26, p. 174: *Johannes in Christo deo fidelis rex porphirogenitus sublimes fortis augustus Comninos et imperator Romanorum ...* Για την εισαγωγή του όρου βλ. H. M. HERKENRATH, *ό.π.*, σημ. 108, p. 54. J. SCHWARZ, *ό.π.*, σημ. 23, p. 81-85.

¹¹¹ DKIII, 1: *Ego Cunradus dei gratia Romanorum rex augustus*.

¹¹² DKIII, 4.

¹¹³ DKIII, 33, 36, 37, 51.

¹¹⁴ DKIII, 184 (1147), 185 (1147), 216 (1149), 218 (1150), 222 (1150), 223 (1150), 225 (1150), 230 (1150), 252 (1151), 263 (1151).

πόλη Πίζα¹¹⁵, το κοινοτικό κίνημα της Ρώμης¹¹⁶ και βέβαια τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Μεγαλύτερο ιδεολογικό βάρος ενέχει μία άλλη φράση της τίτλωσης, το *a Deo coronatus*. Στον τίτλο αυτό συνοψίζεται ολόκληρη η ιδεολογία της ιερής φύσης του αυτοκράτορα. Ο ίδιος ο Θεός επέλεξε και άμεσα έστεψε τον αυτοκράτορα παραχωρώντας του την απόλυτη επίγεια εξουσία. Για να φανεί η αλλαγή στον ιδεολογικό προσανατολισμό της Δυτικής Αυτοκρατορίας την εποχή που μελετάμε, πρέπει να αναφέρουμε ότι ο τίτλος αυτός χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά σε επίσημα αυτοκρατορικά έγγραφα από τον Κάρολο τον Μεγάλο, ο οποίος και τον παγίωσε από το 801 έως και το 812¹¹⁷. Από τότε ο τίτλος εμφανίζεται σποραδικά στα έγγραφα των δυτικών αυτοκρατόρων, ακόμη και εκείνων, όπως του Όθωνος Γ' και του Ερρίκου Δ' που τόνισαν τον ιερό χαρακτήρα του προσώπου τους και του αξιώματός τους¹¹⁸. Χωρίς αμφιβολία η επαφή με το Βυζάντιο, όπου η συγκεκριμένη ιδέα αποτελούσε μία απτή πραγματικότητα, ήταν εκείνη που έδωσε το έναυσμα στον Κορράδο να προβληματιστεί για τις ιδεολογικές βάσεις της εξουσίας του, ιδιαίτερα καθώς ο ίδιος δεν κατείχε τον τίτλο του *imperator Romanorum*. Το ότι η θέση του αυτοκράτορα στη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία είχε γίνει κατανοητή από τη γερμανική αυλή φαίνεται από τον τίτλο που απέδωσε ο Κορράδος στην Ειρήνη-Bertha, όταν της έγραψε τον Απρίλιο του 1150 και την αποιάλεσε από το Θεό εστεμμένη αυτοκράτειρα (*a Deo coronatae*)¹¹⁹. Στις πηγές η φράση αυτή απαντά άλλες τέσσερεις φορές με αποδέκτες τον ίδιο το γερμανό βασιλιά και το γιο και διάδοχό του Ερρίκο. Σε τρεις επιστολές

¹¹⁵ DKIII, 261 (1151).

¹¹⁶ DKIII, 262 (1151).

¹¹⁷ Η τίτλωση του Καρόλου ήταν: *Karolus serenissimus augustus a deo coronatus magnus pacificus imperator Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam dei rex Francorum atque Langobardorum*. Βλ. *Die Urkunden der Karolinger* (ed. A. Dopsch, J. Lechner, M. Tangl), in *MGH Diplomata Karolinum*, Band I, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1906, p. 265-291. Ο H. M. HERKENRATH, ό.π., σημ. 108, p. 56, παρατηρεί ότι ο Wibald που ήταν ο εισηγητής και αυτού του όρου, ήταν επηρεασμένος και από την καρολίδεια παράδοση.

¹¹⁸ DOI, 340 (17/4/967). DOI, 315 (16/7/983). DOIII, 339 (2/12/999), 396 (4/4/1001). DHII, 93 (5/4/1005), 281 (1014). DHIII, 192 (7/4/1047), DHIV, 361 (24/5/1084).

¹¹⁹ Wibald, ep. 243, p. 363: ... dilectae filiae suae Eirenae a Deo coronatae et exaltatae Grecorum imperatrici...

που ο ηγούμενος του Stablo απηύθυνε στον Κορράδο, μετά την επιστροφή του τελευταίου από τους Αγίους Τόπους, τονίστηκε το στοιχείο της θεϊκής στέφης με την φράση *a Deo coronatus*¹²⁰. Τον ίδιο τίτλο είχε αποδώσει ο ηγούμενος και στο διάδοχο Ερρίκο σε επιστολή που χρονολογείται τον Απρίλιο του 1148¹²¹.

Η ιδεολογική τοποθέτηση που συνοψίζεται στην προαναφερθείσα έκφραση, μπορεί να παρατηρηθεί και σε φράσεις, οι οποίες δηλώνουν ότι η εξουσία παραχωρήθηκε στο βασιλέα από τον ίδιο το Θεό. Στην επιστολή που απηύθυνε ο Κορράδος στον Μανουήλ το Φεβρουάριο του 1150, δήλωσε ότι, όταν επέστρεψε από τα Ιεροσόλυμα, βρήκε σε κατάσταση αναταραχής την Αυτοκρατορία, η οποία του είχε δοθεί από την ύψιστη μεγαλοπρέπεια, δηλαδή το Θεό (*imperium, quod nobis a superna maiestate collatum est*)¹²². Το ίδιο στοιχείο τόνισε ο γερμανός βασιλιάς και σε επιστολή που απηύθυνε στον πάπα Ευγένιο τον Αύγουστο του 1149, για να του ανακοινώσει την αποστολή πρεσβείας¹²³, και σε επιστολή προς την πόλη Πίζα, μετά τα μέσα Σεπτεμβρίου 1151, όπου ανακοίνωνε την πρόθεσή του να εκστρατεύσει στην Ιταλία τον επόμενο χρόνο¹²⁴. Αλλά και πριν ακόμη επιστρέψει ο βασιλιάς από τη Σταυροφορία, η ιδέα αυτή έκανε την εμφάνισή της στα έγγραφα, όπως παρατηρούμε από τις επιστολές που απηύθυνε ο ηγούμενος του Stablo στο διάδοχο Ερρίκο¹²⁵ και στην Hadwid, αδελφή του αρχιεπίσκοπου του Mainz, Αρνόλδου¹²⁶. Το ίδιο στοιχείο εξάλλου τόνισε και ο Ερρίκος σε δύο επιστολές

¹²⁰ Wibald, ep. 180 (Ιούνιος 1149), p. 300: *Inclito triumphatori a Deo coronato et exaltato serenissimo domino suo Cuonrado Romanorum imperatori augusto*. Ep. 201 (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1149), p. 319: *Inclito triumphatori a Deo coronato et exaltato serenissimo domino suo Cuonrado Romanorum imperatori augusto*. Ep. 205 (Δεκέμβριος 1149), p. 324: *Inclito triumphatori a Deo coronato, serenissimo domino suo Cuonrado glorioso Romanorum imperatori augusto*.

¹²¹ Wibald, ep. 88, p. 161: *Glorioso ac serenissimo domino suo a Deo coronato Romanorum regi Henrico, filio victoris et incliti Cuonradi Romanorum imperatoris augusti*.

¹²² Wibald, ep. 237, p. 356. Βλ. και σημ. 93.

¹²³ Wibald, ep. 193, p. 313: *... de nostro statu ac regni nobis a Deo concessi...*

¹²⁴ Wibald, ep. 344, p. 478: *...ad omnes regni nobis a Deo concessi partes celerius accedentes...*

¹²⁵ Wibald, ep. 88, p. 161 (Απρίλιος 1148): *Qua devotionis instantia in concilio Remensi fuimus pro stabilitate regni vobis a deo collati...*

¹²⁶ Wibald, ep. 96, p. 171 (1148): *...in amministrazione regni, sibi (στον Ερρίκο) a deo ex successione paterna collati...*

του στον πάπα Ευγένιο¹²⁷. Παρ' όλον ότι η φράση αυτή αποτελεί έναν από τους τόπους των βασιλικών-αυτοκρατορικών εγγράφων και δεν έχει επομένως μεγάλο σημασιολογικό βάρος, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι την εποχή του Κορράδου εμφανίζεται για πρώτη φορά στα επίσημα έγγραφα το 1139 και δε χρησιμοποιείται με μεγάλη συχνότητα¹²⁸.

Σύμφωνα με τους θεσμούς του *regnum teutonicum*, η εκλογή των βασιλέων εναπόκειτο στην ελεύθερη βούληση των ηγεμόνων, οι οποίοι έτσι εμφανίζονταν ως εντολοδόχοι του Θεού. Η εκλογή λάμβανε κατόπιν τις ευλογίες της θρησκευτικής αρχής και τη συναίνεση του πάπα, ο οποίος και θα έστεφε στη Ρώμη το μελλοντικό αυτοκράτορα. Στην περίπτωση όμως της βασιλικής εκλογής του διαδόχου Ερρίκου είναι χαρακτηριστικό ότι απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στη θρησκευτική εξουσία και τα μόνα στοιχεία που τονίζονται ως συστατικά της διαδικασίας διαδοχής, είναι η θέληση του Θεού και η εκλογή των ηγεμόνων. Έτσι η κοσμική εξουσία παρουσιάζεται αυτόνομη από τη θρησκευτική και ιδιαίτερος αυτήν της Αγίας Έδρας που διεκδικούσε το δικαίωμα να στέφει αυτοκράτορες. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο μπορούμε να διαγνώσουμε την επιρροή που άσκησε η βυζαντινή ιδεολογία στις αντιλήψεις του Κορράδου, καθώς, όπως είπαμε, ο βυζαντινός αυτοκράτορας εκλεγόταν από το στρατό, το λαό και τη σύγκλητο και λάμβανε το θεϊκό χρίσμα απευθείας με την εκλογή του. Η στέψη του από τον πατριάρχη ήταν μία απλή επιβεβαίωση των όσων είχαν προηγηθεί. Στην επιστολή που απηύθυνε ο Κορράδος στον πάπα Ευγένιο, για να τον ενημερώσει για την επικείμενη στέψη του δεκαετούς γιου του Ερρίκου στο Aachen, ύστερα από την εκλογή του από

¹²⁷ DKIII. Urkunden König Heinrichs VI, 5, p. 525 (Απρίλιος 1148): ...quod nostrum etatem paterno affectu visitare et consolari dignitati estis ac principibus regni nobis a deo collati sollicita benignitate scribere και 9, p. 529 (Σεπτέμβριος 1148): ... Morem regni nobis a deo collati vestram prudentiam ignorare non credimus.

¹²⁸ DKIII, 18 (1139): ... quoniam divina coadiutrice gratia regni gubernacula administranda suscepimus. 32 (1139): Si sacrosanctis dei ecclesiis et regni fidelibus, maxime episcopis de facultatibus regni nobis a deo collati... 55 (1140): ... sicut dei providentia ceteris in regali dignitate preesse constituimus. 67 (1142): ... regali potentia a deo nobis concessa. 158 (1146): Noverint omnes tam future quam presentis evi in Christo fideles, qualiter nos per gratiam dei regni gubernacula suscipientes... 164 (1147): omnipotentis dei gratia, que nos ad regie potestatis sublimavit officium. 221 (1150) :... ut et regni nobis a deo commissi gubernacula in hoc tempore.

τους γερμανούς ηγεμόνες στις 13/3/1147 στη Δίαιτα της Φραγκφούρτης, ο βασιλιάς παρουσίασε την εκλογή του Ερρίκου ως υποκείμενη μόνο στη θεία θέληση και την ελεύθερη εκλογή των ηγεμόνων. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι δε ζήτησε την τυπική συγκατάθεση του πάπα, όπως συνηθιζόταν, αλλά παρουσίασε τη στέψη ως τετελεσμένο γεγονός¹²⁹. Σ' αυτήν την επιστολή μάλιστα ο γερμανός βασιλιάς αποκαλείται για πρώτη φορά στην αλληλογραφία του με την Αγία Έδρα *rex Romanorum et semper augustus*. Ο τίτλος αυτός, σε συνδυασμό με τη φράση *de ordinatione regni nobis a deo concessi*, ανακαλεί, όπως έχει σωστά παρατηρηθεί¹³⁰, την άμεσα δοσμένη από το Θεό εξουσία.

Με τον ίδιο τρόπο παρουσίασε ο Κορράδος τη στέψη του γιου του και στην Ειρήνη-Bertha τον Απρίλιο του 1150. Ο Ερρίκος εστέφη από τον ίδιο τον πατέρα του και τους γερμανούς ηγεμόνες με τη βοήθεια του Θεού (...*tu nepote ... ad Romani imperii fastigium Deo auctore per nos et principes nostros coronato*)¹³¹. Αξιοσημείωτο είναι ότι στη φράση αυτή η βασιλική στέψη του Ερρίκου προβλήθηκε ως αυτοκρατορική. Βέβαια είναι γνωστό ότι η διαδοχή στο *regnum* αποτελούσε και διαδοχή στο *imperium*. Είναι όμως άξιο παρατήρησης ότι απουσιάζει κάθε αναφορά στον πάπα που διεκδικούσε το δικαίωμα στη συστατική στέψη του μελλοντικού αυτοκράτορα. Το ίδιο στοιχείο τονίστηκε και από τον Ερρίκο, όταν έγραψε στον Μανουήλ (Απρίλιος 1150), για να τον πληροφορήσει για τη νίκη του στρατού του εναντίον του Welf Στ'. Η θεία εύνοια και η πατρική στοργή τον έκαναν διάδοχο και

¹²⁹ DKIII, 184 (19-23 Μαρτίου 1147), p. 332-333: *Dilectissimo in Christo suo Eugenio sancte Romane ecclesie summo pontifici Conradus dei gratia Romanorum rex et semper augustus... Siquidem de ordinatione regni nobis a deo concessi, super qua nos paterna sollicitudine monere et exhortari curastis, magna cum attentione et diligentia in frequenti principum conventu apud Frankenevort, ubi generalem curiam habuimus, studiose et efficaciter deo prestante tractavimus ordinataque et firmata communi per omnes regni nostri partes solida pace filium nostrum Heinricum in regem et sceptri nostri successorem unanimi principum conventu et alacri totius regni acclamatione electum, mediante hac quadragesima (30/3/1147) in palatio Aquisgrani coronare divina preeunte misericordia decrevimus.*

¹³⁰ O. ENGELS, *Beiträge zur Geschichte der Staufer im 12. Jahrhundert (I)*, in *DA*, 27(1971), p. 396-397.

¹³¹ Wibald, ep. 243, p. 364. Η ίδια φράση επαναλαμβάνεται στην επιστολή, p. 365: *ut gloriosus filius noster, qui imperii nostri successor et heres est designatus et coronatus...*

κληρονόμο του imperium¹³². Τέτοια αντίστοιχη φράση απουσιάζει μάλιστα από οποιοδήποτε άλλο έγγραφο της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Όχι μόνο παρουσιάζεται η αυτοκρατορική στέψη απαλλαγμένη από οποιαδήποτε παπική νοηματοδότηση αλλά και από την ίδια τη μετάβαση του μελλοντικού αυτοκράτορα στη Ρώμη¹³³. Αντιθέτως με όσα έχουν ισχυριστεί οι ιστορικοί G. Koch και R. Hiestand¹³⁴, δε διακρίνουμε στις αναφορές αυτές το βυζαντινό πρότυπο του συναυτοκράτορα που θα μπορούσε να ανατρέψει τις δομές του regnum teutonicum, καθιστώντας τη διαδοχή στο θρόνο κληρονομική. Άλλωστε η εκλογή και η στέψη του Ερρίκου υπαγορεύτηκε από την ανάγκη εξασφάλισης της κρατικής πολιτικής κατά τη διάρκεια της απουσίας του Κορράδου στην Ανατολή. Η πρωτοβουλία προήλθε φυσικά από τον ίδιο τον βασιλέα, αλλά έγινε αποδεκτή από τους γερμανούς ηγεμόνες, οι οποίοι άσκησαν το δικαίωμα της ελεύθερης εκλογής¹³⁵.

Από αυτό το αρχαιολογικό υλικό διαπιστώνεται ότι η ιδέα της ιερότητας του αυτοκράτορα άρχισε στην εποχή του Κορράδου να κάνει την πρώτη της δειλή εμφάνιση ύστερα από την έριδα περί της περιβολής. Η αφορμή, όπως και τα πρότυπα, δόθηκαν αναμφίβολα από τις επαφές με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, όπου η συγκεκριμένη ιδεολογία αποτελούσε τη βάση της αυτοκρατορικής εξουσίας. Η βαθύτερη όμως αιτία πρέπει να αναζητηθεί στο πλαίσιο των πολιτικών σχέσεων, το οποίο τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οριοθετούταν από την εμπλοκή τριών δυνάμεων, των δύο Αυτοκρατοριών και της Ρωμαϊκής

¹³² Wibald, ep. 244, p. 366: Sicut propicia divinitas et paternae caritatis affectus me imperii et rerum parentis mei successorem fecit et heredem...

¹³³ Τα δύο μοναδικά παραδείγματα ανάλογης αυτοκρατορικής στέψης είναι αυτά του Λουδοβίκου του Ευσεβούς (813-840) από τον Κάρολο τον Μεγάλο στο Aachen το 813 και του Λοθάριου Α' (840-855) από τον Λουδοβίκο τον Ευσεβή στο Aachen το 817. Βέβαια για τον Λοθάριο ακολούθησε και η στέψη στη Ρώμη από τον πάπα το 823.

¹³⁴ G. KOCH, *Auf dem Weg zum Sacrum Imperium. Studien zur ideologischen Herrschaftsbegründung der deutschen Zentralgewalt im 11. und 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte, 20], Wien-Köln-Graz, H. Böhlau Nachf., 1972, p. 224. R. HIESTAND, *Neptis tua und fastus Graecorum. Zu den deutsch-byzantinischen Verhandlungen um 1150*, in *DA*, 49(1993), p. 549-552. Ο J. SCHWARZ, ό.π., σημ. 23, p. 62 συσχετίζει τον τίτλο του Ερρίκου με την ενέργεια του Κορράδου να παρουσιάζεται και ο ίδιος ως αυτοκράτορας ενώπιον των βυζαντινών συνομιλητών του.

¹³⁵ U. SCHMIDT, *Königswahl und Thronfolge im 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii, 7], Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1987, p. 109-122.

Εικλησίας, σε κοινό εδαφικό χώρο, αυτόν της Ιταλίας. Η Συνθήκη της Θεσσαλονίκης και οι εδαφικές παραχωρήσεις του γερμανού βασιλιά σε βάρος της οικουμενικότητας της εξουσίας του πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να μελετηθούν και υπό το πρίσμα της σύγκρουσης κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας, η οποία κατά καιρούς συγκλόνιζε το πολιτικό οικοδόμημα της λατινικής Δύσης.

Β. Η προίκα της Ειρήνης-Bertha και η οικουμενικότητα του δυτικού αυτοκρατορα

Υστερα από τις επαφές του με την ισχυρή βυζαντινή κεντρική εξουσία ο Κορράδος θέλησε να τονίσει την οικουμενικότητα της εξουσίας του. Έπρεπε, λοιπόν, να αποδείξει ότι τα όρια δικαιοδοσίας του δεν περιορίζονταν μόνο στο *regnum teutonicum*, αλλά αφορούσαν - τουλάχιστον - και ολόκληρο το *regnum italicum*. Άλλωστε στη βάση αυτή στηρίχτηκε η συμμαχία με τον Μανουήλ για την αντιμετώπιση του Ρογήρου που είχε καταλάβει εδάφη και των δύο Αυτοκρατοριών. Η παραχώρηση μέρους αυτών των εδαφών στο βυζαντινό αυτοκράτορα αποδεικνύει ακριβώς την απόλυτη ελευθερία κινήσεως του γερμανού βασιλιά απέναντι στον πάπα και την οικουμενικότητα της εξουσίας του.

Η διαπίστωση αυτή είναι ιδιαίζουσας σημασίας, αν αναλογιστούμε την ιδιαίτερη πολιτική κατάσταση, υπό την οποία τελούσε η Νότιος Ιταλία και η Σικελία. Όπως θίξαμε στις προηγούμενες ενότητες, ο Ρογήρος δεν ήταν ο απόλυτος κυρίαρχος των εδαφών του Βασιλείου του. Οι περιοχές αυτές τού είχαν δοθεί ως φέουδο από την Αγία Έδρα, η οποία διατηρούσε την επικυριαρχία. Έτσι και το 1130, όταν ο Ανάκλητος Β' αναγνώρισε το βασιλικό τίτλο του Ρογήρου, και το 1139 στη συνθήκη του Mignano μεταξύ του σικελού βασιλιά και του Ιννοκέντιου Β', έλαβε χώρα μία τελετή φεουδαρχικού Δικαίου, κατά την οποία ο Ρογήρος έδωσε στον πάπα όρκο υποταγής (*homagium*) και πίστης, τον αναγνώρισε ως κύριό του, έγινε βασσάλος του και του υποσχέθηκε ενόρκως *consilium et auxilium* και όποια άλλη υπηρεσία (*servitium*)

αναλάμβανε ο φεουδαρχικά υποτελής απέναντι στον κύριό του¹³⁶. Ο πάπας από την πλευρά του αποδέχτηκε τον όρκο και έδωσε στον Ρογήρο μία σημαία, η οποία συμβόλιζε την εξουσία που ο βασιλιάς θα είχε στο εξής στο παπικό αυτό φέουδο¹³⁷.

Οι αξιώσεις της Αγίας Έδρας στην περιοχή προκάλεσαν τριβές μεταξύ του Ιννοκέντιου Β' και του Λοθάριου Γ', όταν ο τελευταίος το 1136-37 προσπάθησε να ανακαταλάβει τα εδάφη που είχαν κατακτήσει οι Νορμανδοί. Χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο που προκλήθηκε μεταξύ πάπα και αυτοκράτορα, όταν ο τελευταίος θέλησε να παραχωρήσει το πριγκιπάτο της Απουλίας ως φέουδο στο σύμμαχό του Rainulf της Alife. Ο Ιννοκέντιος αντέδρασε, επειδή θεωρούσε ότι η Αγία Έδρα είχε την επικυριαρχία της περιοχής. Ενώπιον του προβλήματος που προέκυψε, και καθώς καμία από τις δύο πλευρές δεν είχε στη διάθεσή της τα σχετικά έγγραφα που αποδείκνυαν τα κυριαρχικά της δικαιώματα σε αυτά τα εδάφη, αποφασίστηκε να γίνει η περιβολή του άρχοντα και από τους δύο ταυτόχρονα. Έτσι η σημαία, το σύμβολο της εξουσίας του υποτελούς Rainulf, δόθηκε και από τον ποντίφηγα και από τον αυτοκράτορα¹³⁸. Καθώς ο Λοθάριος πέθανε τον ίδιο χρόνο, δεν

¹³⁶ Για το φεουδαρχικό Δίκαιο και την τελετή απόδοσης φέουδου, βλ. M. BLOCH, *Η φεουδαλική κοινωνία. Η διαμόρφωση των σχέσεων εξάρτησης, οι τάξεις και η διακυβέρνηση των ανθρώπων* [ελλ. μετάφ. Μ. Λυκούδη], Αθήνα, Κάλβος, 1987, κυρίως σ. 213-250.

¹³⁷ Για τη συνθήκη του 1130, βλ. J.-L. 8411. Για τη συνθήκη του Mignano J.-L. 8043. Περισσότερες πληροφορίες στο H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, π. 52-54 και 74-75. Βλ. επίσης J. DEÉR, *Papstum und Normannen. Untersuchungen zu ihren lebensrechtlichen und kirchenpolitischen Beziehungen*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1972, π. 204-217 (για τη συνθήκη του 1130) και 221-224 (για τη συνθήκη του 1139).

¹³⁸ Romualdi II Annales (ed. W. Arndt), MGH SS XIX, p. 422²⁴⁻³⁹: Anno domini 1137. Imperator vero ... habito apostolici et baronum consilio, comitem Raydulfum ducem Apulie ordinare disposuit. Propter quod inter apostolicum et imperatorem magna contentio est aborta. Apostolicus enim ascerbat investituram ducatus Apulie ad ius Romani pontificis pertinere et hoc a suis predecessoribus fuisse iam longo tempore firmiter observatum. Imperator e contrario affirmabat, hoc ad ius pertinere imperii, et ducatum Apulie debere auctoritate imperatoria ordinari. Set quia uterque in procinctu erat itineris, et deficientibus ad presens utriusque partis instrumentis et rationibus, controversia hec ad plenum difiniri non poterat, communi consensu ad hunc finem concordie devenerunt: ut apostolicus et imperator per vexillum comitem Raidulfum de ducatu Apulie investirent, et postmodum habita oportunitate loci et temporis utriusque partis allegationibus plenius exhibitis et ostensis hec controversia mediante iustitia finiretur. Quod et factum est, nam apostolicus accepto vexillo a superiori parte, imperator ab inferiori, comitem Raidulfum de ducatu Apulie investierunt. Quo facto imperator in Alamaniam rediit. Η ίδια πληροφορία με λιγότερες λεπτομέρειες στο Otto, *Chronica*, VII, 20, π. 534. Ο

έγινε καμία συζήτηση μεταξύ Αυτοκρατορίας και Ρωμαϊκής Εκκλησίας για το εδαφικό αυτό ζήτημα που εξακολούθουσε να παραμένει άλυτο και την εποχή του Κορράδου.

Οι παπικές αξιώσεις στη Νότιο Ιταλία χρονολογούνται από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα, όταν οι ισχυροί νορμανδοί κατακτητές προσπαθούσαν να εδραιώσουν την εξουσία τους στην περιοχή και οι δύο Αυτοκρατορίες ήταν αδύναμες να ελέγξουν την κατάσταση. Τότε η Αγία Έδρα άδραξε την ευκαιρία να επεκτείνει την πολιτική της δύναμη και να προστατεύσει βέβαια από τις επιθέσεις των Νορμανδών το παπικό κράτος, το *patrimonium beati Petri*. Τον Αύγουστο του 1059 ο πάπας Νικόλαος Β' (1058-1061) παραχώρησε ως φέουδο την περιοχή της Απουλίας και της Καλαβρίας στο νορμανδό ηγεμόνα Ροβέρτο Γυισιάρδο (1059-1085), τον παππού του Ρογήρου Β', και έλαβε από αυτόν το φεουδαρχικό όρκιο υποταγής και πίστης. Μάλιστα του παραχώρησε και τη Σικελία, την οποία θα έπρεπε πρώτα να κατακτήσει από τους Σαρακηνούς¹³⁹. Ποτέ βέβαια δε διευκρινίστηκε από την Αγία Έδρα σε ποιες νομικές βάσεις στηρίχτηκαν οι αξιώσεις του πάπα Νικολάου Β' για την επικυριαρχία της περιοχής που παραχώρησε ως φέουδο στο Γυισιάρδο. Εικάζεται μόνο ότι ο ποντίφηνας επικαλέστηκε τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στη Ρωμαϊκή Εκκλησία το 876, το 962 και το 1022 από τους δυτικούς αυτοκράτορες Κάρολο τον Φαλακρό (840-877), Όθωνα Α' (932-972) και Ερρίκο Β' (1002-1024) αντίστοιχα, τα οποία όμως σε καμία περίπτωση δεν επέτρεπαν στη Ρωμαϊκή Εκκλησία να διαχειρίζεται τα εδάφη αυτά με τέτοιο απόλυτο τρόπο¹⁴⁰.

Το ζήτημα, λοιπόν, της προίκας της Ειρήνης-Bertha ήταν πιο περίπλοκο απ' όσο αρχικά φαινόταν. Στις σχέσεις του Κορράδου και του Μανουήλ εμπλεκόταν άμεσα ο παπικός παράγοντας που αμφισβητούσε δυναμικά τα

Κορράδος που συμμετείχε στην εκστρατεία, θα είχε σίγουρα διαπιστώσει τις τριβές μεταξύ των δύο δυνάμεων.

¹³⁹ J.-L. 4407. D. MATTHEW, ό.π., σημ. 3, p. 15-16. P. PARTNER, ό.π., σημ. 2, p. 119-120.

¹⁴⁰ P. PARTNER, ό.π., p. 119. Για τα προνόμια βλ. για το 876: *Epistolae Karolini Aevi*, T. V (ed. E. Caspar), p. 3-4. Για το 962: *Constitutiones*, I, p. 24-27. Για το 1022: *Constitutiones*, I, p. 65-70.

δικαιώματα και των δύο Αυτοκρατοριών στην περιοχή. Η παραχώρηση των εδαφών στον Μανουήλ αντανακλά, κατά τη γνώμη μας, την προσπάθεια του Κορράδου να εμφανιστεί ως ο απόλυτος κύριος της Νοτίου Ιταλίας και να αφαιρέσει από τον πάπα τα δικαιώματα που οικειοποιούταν. Άλλωστε, όπως έχει παρατηρήσει ο Niederkorn, το 12^ο αιώνα η παραχώρηση εδαφών ως προίκα δεν ήταν μία εντελώς ασυνήθιστη τακτική για την Αυτοκρατορία¹⁴¹. Διαφωνούμε όμως με τον ισχυρισμό του, ότι η «προίκα» ήταν το επιχείρημα που θα παρουσίαζε ο Κορράδος στην Αγία Έδρα και τους γερμανούς ηγεμόνες, για να τους πείσει να αποδεχτούν τη συμμαχία του με τον Μανουήλ. Ο ποντίφικας δε θα δεχόταν ποτέ τέτοιο επιχείρημα, καθώς δε θεωρούσε ότι ο δυτικός αυτοκράτορας είχε εξουσία στα νοτιοϊταλικά εδάφη. Σ' αυτήν την πολεμική μεταξύ Δυτικής Αυτοκρατορίας και Ρωμαϊκής Εκκλησίας πρέπει να εντάξουμε ιδεολογικά, αλλά και πολιτικά, τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης και εκεί να αναζητήσουμε το ρόλο του βυζαντινού παράγοντα, που, κατά τη γνώμη μας, δεν ήταν μόνο η στρατιωτική βοήθεια για την ανακατάληψη της Νοτίου Ιταλίας.

C. Το νόημα της συγκυριαρχίας στον ιταλικό χώρο

Στην επιστολή που απηύθυνε ο Κορράδος στην αυτοκράτειρα Ειρήνη τον Απρίλιο του 1150 παρουσιάζεται ένα επιπλέον στοιχείο της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας, το οποίο δεν παρατίθεται στις βυζαντινές πηγές. Οι δύο ηγεμόνες είχαν συμφωνήσει να στερεώσουν τη φιλία τους με έναν ακόμη γάμο, αυτόν του γιου και διαδόχου του Κορράδου, Ερρίκου, με μία βυζαντινή πριγκίπισσα, ανεψιά του Μανουήλ. Ο Κορράδος τόνισε στην Ειρήνη ότι έπρεπε να φροντίσει για τη γρήγορη επιστροφή του απεσταλμένου του, κόμη Αλεξάνδρου της Gravina, ο οποίος είχε αναλάβει τις σχετικές διαπραγματεύσεις. Ο βασιλιάς αιτιολόγησε τη σπουδή του λέγοντας ότι ο Ερρίκος ήταν ήδη σε ηλικία γάμου και έπρεπε να νυμφευτεί χωρίς χρονοτριβή

¹⁴¹ P. NIEDERKORN, *Thessalonike-Konstanz-Ancona. Kontinuität und Wandel in der staufischen Aussenpolitik 1148 bis 1155*, in RHM, 42 (2000), p. 225.

τόσο για το καλό του ιδίου όσο και για το καλό της Αυτοκρατορίας (ut tam personae ipsius quam imperio nostro in contrahendo matrimonio sine mora provideamus). Επίσης η συμφωνία του γάμου θα αποδείκνυε πόσο στέρεη ήταν η φιλία των δύο Αυτοκρατοριών στους εχθρούς τους που διέδιδαν ψεύδη, για να διαλύσουν αυτούς τους δεσμούς¹⁴².

Το πρώτο ερώτημα που προκύπτει από την ανάγνωση του προαναφερθέντος τμήματος της επιστολής είναι το πότε ακριβώς οι δύο ηγεμόνες συμφώνησαν (cum presentes essemus inter nos tractatum et firmatum fuit) στη στερέωση των συμμαχικών τους δεσμών με τη σύναψη ενός ακόμα γάμου. Η συμφωνία αυτή, όπως φανερώνουν τα λόγια του γερμανού βασιλιά, συνήφθη στα τέλη του 1147 και στις αρχές του 1148, όταν ανάρρωνε στην Κωνσταντινούπολη¹⁴³. Άλλωστε το ύφος της επιστολής οδηγεί στο να πιστέψουμε ότι η Ειρήνη ήταν ενήμερη για το γεγονός αυτό που συζητήθηκε, όταν και η ίδια ήταν παρούσα, καθώς αναφέρθηκαν δύο υποψήφιες νύφες που η ίδια η αυτοκράτειρα είχε διαπαιδαγωγήσει (neptem unam mariti tui ... de

¹⁴² Wibald, ep. 243, p. 365-366: ... Et ut precelsus vir tuus maiorem de nobis amicitiae certitudinem et adimplendi conventionis habeat, firmiorem inter nos affinitatem, sicuti cum presentes essemus inter nos tractatum et firmatum fuit, ad presens fieri disponimus, ita videlicet: ut gloriosus filius noster, qui imperii nostri successor et heres est designatus et coronatus, neptem unam mariti tui, sublimis Grecorum imperatoris, uxorem presenti tempore ducat, de duabus scilicet alteram. Quae electio in tui pectoris sapientia constabit, ut illa nobis transmittatur, que moribus et forma noscetur a te, que eas educasti, precellere, sicut honor utriusque imperii et predulcissimi nepotis tui celsitudo opus habere in tali re cognoscitur. Cetera vero, que ad eundem contractum rite peragendum pertinere videntur, posuimus in ore comitis Alexandri de Gravina, qui utriusque imperio perpetua fidelitate servire manifeste consuevit, et verbi huius mediator et tractator ex precepto utrorumque, cum apud vos essemus. ... De cuius celeri reversione benignam intelligentiam tuam studiose admonemus; quia, cum sublimis nepos tuus iam adultus sit, oportet, ut tam personae ipsius quam imperio nostro in contrahendo matrimonio sine mora provideamus. Scire possunt inimici nostri, qui disseminando mendacia turbare nos et disiungere moliantur, quod amicitiae nostrae nexus indissolubilis perseveret.

¹⁴³ R. HIESTAND, ό.π., σημ. 134, p. 514-515. J. P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 135 και του ιδίου, *Thessaloniki...*, ό.π., σημ. 141, p. 223. Με την άποψη αυτή διαφωνεί η H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 359-361, που θεωρεί ότι η συμφωνία γάμου που ανέφερε ο Κορράδος στην Ειρήνη αφορούσε το γάμο του αδελφού του, Ερρίκου Jasomirgott, δούκα της Αυστρίας, και της ανεψιάς του Μανουήλ, Θεοδώρας που τελέστηκε το 1148 στην Κωνσταντινούπολη και υποστηρίζει ότι ο γάμος του Ερρίκου ήταν καινούργιο σχέδιο. Γι' αυτό το λόγο εστάλη ο κόμης Αλέξανδρος στο Βυζάντιο. Την ίδια χρονολόγηση είχε υποστηρίξει και ο W. OHNSORGE στο *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 92-93. Αναθεώρησε όμως την άποψή του και χρονολόγησε τις διαπραγματεύσεις του γάμου το 1147/48 στο *Zu den außenpolitischen Anfängen Friedrich Barbarossas*, in *drs. Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1958, p. 425.

duabus scilicet alteram ... que eas educasti). Από τη φράση αυτή φαίνεται ότι ο γάμος αυτός απετέλεσε σημαντικό μέρος των βυζαντινογερμανικών συνομιλιών και σχεδιάστηκε με κάθε λεπτομέρεια, για να αποφευχθεί μάλλον η απόδοση στον Ερρίκο νύφης που δεν ανήκε στην οικογένεια των Κομνηνών¹⁴⁴. Ενώ ο Κορράδος στην αλληλογραφία του με τον Μανουήλ το Φεβρουάριο του 1150 δεν ανέφερε τίποτα για τον επιθυμητό γάμο, μία νύξη σ' αυτό το θέμα μπορούμε να διακρίνουμε στην επιστολή που ο ίδιος ο Wibald απηύθυνε στο βυζαντινό αυτοκράτορα τον Απρίλιο του 1150¹⁴⁵. Γιατί όμως ήταν απαραίτητος ένας τρίτος γάμος, για να εδραιωνόταν η φιλία και η συμμαχία μεταξύ των ηγεμόνων, όταν υπήρχαν ήδη δύο που αφορούσαν μάλιστα σημαίνοντα πρόσωπα της Αυτοκρατορίας; Θυμίζουμε ότι εκτός από το γάμο του Μανουήλ με την Ειρήνη, η ανεψιά του, Θεοδώρα, κόρη του αδελφού του, Ανδρόνικου, νυμφεύτηκε στις αρχές του 1148 τον αδελφό του Κορράδου, Ερρίκο Jasomirgott δούκα της Αυστρίας.

Οι αναφορές του γερμανού βασιλιά στο πρόσωπο του γιου του, όπως διαπιστώσαμε στην προηγούμενη ενότητα, είναι χαρακτηριστικές των ιδεολογικών και πολιτικών διεργασιών που λάμβαναν χώρα στη δυτικοαυτοκρατορική αυλή. Ο Κορράδος όχι μόνο τόνισε στην Ειρήνη ότι ο Ερρίκος ήταν ο εστεμμένος διάδοχος και κληρονόμος της Αυτοκρατορίας (*imperii nostri successor et heres est designatus et coronatus*), αλλά και σε άλλο σημείο της ίδια επιστολής παρουσιάστηκε η αυτοκρατορική στέψη του απαλλαγμένη από οποιαδήποτε επέμβαση της θρησκευτικής εξουσίας (*ad Romani imperii fastigium Deo auctore per nos et principes nostros coronato*)¹⁴⁶, τη στιγμή μάλιστα που ούτε ο Κορράδος είχε στεφθεί *imperator Romanorum*. Μάλιστα ο ίδιος ο Ερρίκος, προφανώς με εντολή του πατέρα

¹⁴⁴ R. HIESTAND, ό.π., p. 514-515, ο οποίος εξετάζοντας προσεκτικά το γενεαλογικό δέντρο των Κομνηνών καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μία από τις δύο πιθανές υποψήφιες ήταν η Μαρία, κόρη του σεβαστοκράτορος Ισαάκιου, p. 507-514.

¹⁴⁵ Wibald, ep. 246, p. 369: *De ampliando vero et in melius firmando federe inter sanctum imperium vestrum et precelsam domini mei maiestatem suadeo magnificentiae vestrae, ut voluntatem suam, quam vestre sapientiae in presenti manifestat, adimplere non differatis.*

¹⁴⁶ Ό.π., σ. 68, σημ. 131.

του, έστειλε στη βυζαντινή αυλή δύο επιστολές, τη μία στον αυτοκράτορα¹⁴⁷ και την άλλη στη θεία του Ειρήνη¹⁴⁸, για να αναφέρει τη νίκη του εναντίον του στρατεύματος του δούκα Welf¹⁴⁹. Και στις δύο αυτοαποικλήθηκε *Dei gratia Romanorum rex* και απέδωσε τον τίτλο του *imperator Romanorum* στον πατέρα του¹⁵⁰. Στην επιστολή μάλιστα προς τον Μανουήλ, δεν παρέλειψε να τονίσει ότι η θεία ευμένεια και η πατρική αγάπη τον κατέστησαν διάδοχο και κληρονόμο του *imperium* (*propicia divinitas et paternae caritatis affectus me imperii et rerum parentis mei successorrem fecit et heredem*) και τον διαβεβαίωσε ότι θα συνέχιζε την ίδια πολιτική αναφορικά με τους συμμαχικούς δεσμούς των δύο Αυτοκρατοριών¹⁵¹. Αυτή η επιστολή του Ερρίκου ενισχύει τον ισχυρισμό μας για τις προσπάθειες του Κορράδου να αποδεσμεύσει την αυτοκρατορική στέψη από την παπική εξουσία. Και ο ίδιος ο διάδοχος φαίνεται ότι γνώριζε τις ιδεολογικές διεργασίες της δυτικής αυλής και υποστήριξε ότι διαδέχτηκε τον πατέρα του στο *imperium*.

Πιστεύουμε ότι το πρόσωπο του Ερρίκου αποτέλεσε κεντρικό σημείο των συμφωνιών μεταξύ των δύο αυτοκρατόρων, το οποίο δεν έχει διερευνηθεί όσο θα έπρεπε. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι με το γάμο αυτό θα επέστρεφαν στη Δυτική Αυτοκρατορία τα εδάφη-προίκια της Ειρήνης-Bertha, αφού ο Μανουήλ θα τα παραχωρούσε με τη σειρά του ως προίκια στη βυζαντινή πριγκίπισσα που θα παντρευόταν τον Ερρίκο¹⁵². Η άποψη αυτή δε μας βρίσκει σύμφωνους¹⁵³.

¹⁴⁷ Wibald, ep. 244. Εστάλη τον Απρίλιο του 1150.

¹⁴⁸ Wibald, ep. 245. Εστάλη τον Απρίλιο του 1150.

¹⁴⁹ Και στις δύο επιστολές βεβαιώνει τους παραλήπτες για την πρόθεση του Κορράδου να επιτεθεί εναντίον του Ρογήρου ύστερα από την απομάκρυνση του κινδύνου που είχε προκαλέσει η εξέγερση του Welf. Ό.π. σημ. 147 και 148: ... *Pater meus generalem nunc expeditionem super eundem Welphonem indixit et eum penitus exterminare aggreditur, ut de cetero ad communem imperii vestri hostem persequendum et delendum expeditus et liber existat.* Η διατύπωση είναι ακριβώς η ίδια και στις δύο επιστολές.

¹⁵⁰ Ό.π. σημ. 147 και 148: *H(einricus), filius gloriosi ac serenissimi C(onradi) Romanorum imperatoris augusti, et ipse Dei gratia Romanorum rex ...* . Η τίτλωση είναι ίδια και στις δύο επιστολές.

¹⁵¹ Ό.π. σημ. 147, p. 366: *Sicut propicia divinitas et paternae caritatis affectus me imperii et rerum parentis mei successorem fecit et heredem, sic mea intelligentia iustum arbitrat, ut amicos et federatos patris honorem et diligam, inimicos suos et suorum persequar et oprimam.* Βλ. και σ. 69, σημ. 132.

¹⁵² O. ENGELS, ό.π., σημ. 35, p. 46. H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 361-363. R. HIESTAND, ό.π., σημ. 134, p. 520-528. Οι δύο τελευταίοι ιστορικοί αιτιολογούν με βάση αυτό το επιχείρημα γιατί

Αν το ζήτημα των εδαφών λυνόταν κατ' αυτόν τον τρόπο, οι Βυζαντινοί δε θα είχαν κανένα λόγο να διατηρήσουν την εναντίον του Σικελικού Βασιλείου συμμαχία με τη Δυτική Αυτοκρατορία, αφού δε θα είχαν να προσμένουν κανένα εδαφικό όφελος. Ο γάμος αυτός πρέπει να ερμηνευθεί μέσα στα ιδεολογικά και πολιτικά πλαίσια που καθόριζαν αφ' ενός μεν την πολιτική σύγκλιση των δύο Αυτοκρατοριών, αφ' ετέρου δε τις προστριβές μεταξύ του δυτικού imperium και της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Στις διαπραγματεύσεις για το γάμο του Ερρίκου διακρίνουμε στοιχεία που μας βοηθούν να εξακριβώσουμε το περιεχόμενο των συμφωνιών μεταξύ των δύο ηγεμόνων και, αυτό είναι το σημαντικότερο, να κατανοήσουμε τους λόγους που οδήγησαν το γερμανό βασιλιά να προβεί σε εδαφικές παραχωρήσεις στον αντίπαλο διεκδικητή της οικουμενικότητας, αυτοκράτορα του Βυζαντίου, και να αποδεχτεί τη συγκυριαρχία των δύο Αυτοκρατοριών στον ιταλικό χώρο.

Η διεκδίκηση από μέρους του Κορράδου της οικουμενικής διάστασης της Δυτικής Αυτοκρατορίας τού απαγόρευε αυτονόητα για ιδεολογικούς λόγους τέτοιου είδους ενέργειες. Εξάλλου μία τέτοια σημαντική παραχώρηση εδαφών θα αποτελούσε απόδειξη της πολιτικής και στρατιωτικής αδυναμίας του ιδίου και της Δυτικής Αυτοκρατορίας, αδυναμία που με κανέναν τρόπο δεν ήθελε να φανερώσει ο βασιλιάς, ο οποίος μάλιστα στα πλαίσια της αυτοκρατορικής ιδεολογίας είχε το μειονέκτημα ότι δεν ήταν εστεμμένος. Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι η ιστοριογραφία των νέων χρόνων τον αντιμετώπισε ως αναποφάσιστο και εν πολλοίς αποτυχημένο πολιτικό, επειδή ακριβώς δε διεκδίκησε σθεναρά την αναγνώριση του αξιώματός του με μία στέψη στη

μετά το θάνατο του Ερρίκου (καλοκαίρι του 1150) παρουσιάστηκε ως υποψήφιος γαμπρός ο ίδιος ο Κορράδος και όχι ο ανήλικος γιος του, Φρειδερίκος, ο οποίος το 1150/51 ήταν 6-7 ετών και σύμφωνα με το εκκλησιαστικό Δίκαιο δεν μπορούσε να παντρευτεί πριν το 14^ο χρόνο της ηλικίας του. Θα έπρεπε λοιπόν να προηγηθεί ένας μακροχρόνιος αρραβώνας με τη βυζαντινή πριγκίπισσα, ο οποίος θα καθυστέρουσε την επιστροφή της προίικας.

¹⁵³ Την ίδια θέση υποστηρίζει και ο J.P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 134-135 και στο *Thessalonike...*, ό.π., σημ. 141, p. 224-225, ο οποίος θεωρεί ότι ο γάμος αυτός ενίσχυε τη βυζαντινογερμανική συμμαχία.

Ρώμη¹⁵⁴. Η τίτλωση των εγγράφων που η γερμανική καγκελλαρία απέστειλε στη βυζαντινή αυλή, δεν υπαγορευόταν μόνο από την αναγκαιότητα προβολής της οικουμενικότητας της Δυτικής Αυτοκρατορίας, αλλά και από τη συναίσθηση ότι οι δύο αυτοκράτορες δε διαπραγματεύονταν - θεσμικά τουλάχιστον - επί ίσοις όροις. Επιπλέον την εποχή αυτή η Δυτική Αυτοκρατορία υπολειπόταν αισθητά σε σχέση με τη Βυζαντινή, η οποία με την πολιτισμική της αίγλη γοήτευε τη λατινική Δύση, αίγλη η οποία αποτελούσε από μόνη της ουσιαστικό παράγοντα στα πλαίσια των κάθε είδους διαπραγματεύσεων. Σ' αυτό το συμπέρασμα καταλήγει όποιος διαβάσει τα λόγια που ο σύμβουλος του Κορράδου, Wibald, απηύθυνε στον Μανουήλ, τα οποία πέρα από κάθε διάθεση κολακείας και προσεταιρισμού της αντίπαλης δύναμης, δεν παύουν να αποτελούν τη δυτική παραδοχή της υπεροχής του βυζαντινού πολιτισμού. Προέβαλε λοιπόν ο Wibald όλα εκείνα τα στοιχεία που αναδείκνυαν τη βυζαντινή Ανατολή και αποτελούσαν το πολιτισμικό της γόητρο, δηλαδή τη χριστιανική πίστη που συμπορευόταν με την υπακοή στο νόμο και τη λογική του Δικαίου. Τα παραπάνω υπηρετούσαν και υπηρετούνταν από στρατιωτική ισχύ και πειθαρχία και από αξιοζήλευτη οικονομική ευμάρεια¹⁵⁵.

Επομένως ο Κορράδος δεν μπορούσε να αναλάβει μία τόσο σημαντική δέσμευση, αν και ο ίδιος δεν αποσπούσε τα μέγιστα δυνατά οφέλη, καθώς μονομερείς παραχωρήσεις της δυτικής πλευράς σε μία τέτοια δύναμη, όπως ήταν η Βυζαντινή, θα αποτελούσαν στην ουσία την πολιτική υποταγή της¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Η άποψη αυτή βέβαια διαφοροποιήθηκε με το πέρασμα των χρόνων και η ιστοριογραφία έχει επισημάνει τη θετική παρουσία του Κορράδου στο *regnum teutonicum*. Για το θέμα βλ. O. ENGELS, *Beiträge...*, ό.π., σημ. 130, p. 373-374. F. GELDNER, *Zum Beurteilung König Konrad III.*, in *Bamberger Abhandlungen und Forschungen*, 3(1955), [H. NOTTARP (hrsg.), *Festschrift für B. Kraffl*], p. 395-412. P. HIESTAND, ό.π., σημ. 134, p. 551-553. H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 321-323.

¹⁵⁵ Wibald, ep. 246, p. 369: ... Set confido de omnipotentia Dei et de ipsius clementissima iusticia, quod tantum ac tale imperium, in quo est divine religionis cultus, in quo est ordo legum et iuris civilis ratio, in quo est fortitudo et disciplina militaris, in quo est infinita diviciarum copia, nullatenus ab improbis et perversis et absque pietate divina hominibus subruui possit et superari.

¹⁵⁶ Το ζήτημα μάλιστα της ισοτιμίας των δύο ηγεμόνων θίχτηκε στα πλαίσια του τελετουργικού της υποδοχής του Κορράδου από τον Μανουήλ. Σύμφωνα με τον Αρνόλδο, συντάκτη των *Χρονικών των Σλάβων*, ο βασιλιάς των Ελλήνων που αλαζονικά αποκαλούνταν αυτοκράτορας, απαιτούσε από τους συνομιλητές του, όποιοι ήταν άξιοι να δουν το πρόσωπό του, να γονατίσουν μπροστά του, για να

Πρέπει εξάλλου να αντιμετωπίσουμε πιο αντικειμενικά την κατάσταση, στην οποία βρισκόταν ο γερμανός βασιλιάς το χειμώνα του 1147/48 στην Κωνσταντινούπολη. Παρά την ασθένειά του και την αποτυχία της Σταυροφορίας η θέση του δεν ήταν τόσο δυσχερής, ώστε να απαρνηθεί τις αξιώσεις της Δυτικής Αυτοκρατορίας για το *regnum italicum* και επομένως την οικουμενικότητα της εξουσίας του. Ήταν ο *rex romanorum*, δηλαδή ο μελλοντικός *imperator Romanorum*, και μπορούσε να έχει στη διάθεσή του μία στρατιωτική δύναμη, η οποία ήταν απαραίτητη για την πραγματοποίηση των σχεδίων του Μανουήλ. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε συνειδητοποιήσει, και μάλιστα μετά την επίθεση των Σικελών στην Αυτοκρατορία το 1147, ότι μόνο με μία ισχυρή δυτική βοήθεια θα μπορούσε να αντιμετωπίσει το σικελικό κίνδυνο και να επιτύχει τη *restauratio* της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στη Δύση. Ήταν επομένως υποχρεωμένος να προσφέρει σημαντικά ανταλλάγματα. Το ότι αυτά δόθηκαν, το πληροφορούμαστε από την επιστολή που του απέστειλε ο Κορράδος το Φεβρουάριο του 1150, όπου έγινε λόγος για *mutue pactionis obligatio*, η οποία υπήρχε ανάμεσά τους¹⁵⁷. Το ερώτημα που προκύπτει πλέον αφορά τις υποσχέσεις του ίδιου του Μανουήλ, οι οποίες, όπως είναι λογικό, πρέπει να ήταν τουλάχιστον ισοβαρείς με τις αντίστοιχες

τους δώσει το φιλί της ειρήνης. Ο Κορράδος βέβαια αρνήθηκε να γονατίσει, για να προασπίσει την τιμή της Αυτοκρατορίας. Δε δέχτηκε ούτε την πρόταση του Μανουήλ να είναι και οι δύο καθισμένοι και να ανταλλάξουν το φιλί της ειρήνης. Έτσι, σοφοί σύμβουλοι και των δύο πλευρών, για να διευθετήσουν το πρόβλημα, αποφάσισαν να συναντηθούν οι δύο ηγεμόνες καθισμένοι στα άλογά τους και να διεκπεραιώσουν το τυπικό: *Arnoldi Chronica Slavorum* (ed. I.M. Lappenberg), MGH SS XXI, p. 122₃₄-123₁: *Est enim quedam detestabilis consuetudo regi Grecorum, qui etiam propter nimium fastum divitiarum suarum imperatorem se nominat – quam tamen dignitatem a Constantino, eiusdem civitatis fundatore, traxerat – ut osculum salutationis nulli offerat, sed quicumque faciem eius videre meretur, incurvatus genua eius osculatur. Quod Conradus rex ob honorem Romani imperii omnino detestabatur. Cumque rex Grecorum in hoc consensisset, ut osculum ei porrigeret, ipso tamen sedente, nec hoc Conrado regi placuit. Tandem sapientiores ex utraque parte hoc consilium dederunt, ut in equis se viderent, et ita ex parilitate convenientes sedendo se et osculando salutarent.*

¹⁵⁷ Wibald, ep. 237, p. 356: *... Pari quoque et simili recordationis constantia fixum animo tenemus, que fuerit inter nos mutue pactionis obligatio, quid tue celsitudini sponderimus, quid perficere promiserimus.*

γερμανικές, έτσι ώστε η συμφωνία των δύο ηγεμόνων να αναδεικνύει την ιστοτιμία τους¹⁵⁸.

Οι βυζαντινές υποσχέσεις βεβαίως δεν μπορούσαν να αφορούν εδάφη, καθώς σύμφωνα με τη δυτική οικουμενική αυτοκρατορική ιδεολογία κανένα ιταλικό έδαφος δεν ανήκε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Κατά τη γνώμη μας οι δεσμεύσεις του Μανουήλ εντάσσονται στα ιδεολογικά πλαίσια της αυτοκρατορικής ιδέας, στην αναγνώριση δηλαδή στον Κορράδο και στο διάδοχο Ερρίκο του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου και στην ενίσχυση της θέσης τους στην ευρύτερη διαμάχη ανάμεσα στη θρησκευτική εξουσία του πάπα Ρώμης και την κοσμική του δυτικού αυτοκράτορα, η οποία συγκλόνιζε κατά τακτά χρονικά διαστήματα τη λατινική Δύση. Ο ιταλικός χώρος θα ήταν το πεδίο εδαφικής επαφής των δύο Αυτοκρατοριών και η καλή γειτονία θα εξασφαλιζόταν με τη σύναψη ισχυρών οικογενειακών δεσμών, του γάμου δηλαδή του Ερρίκου με μία βυζαντινή πριγκίπισσα. Κατ' αυτόν τον τρόπο η δυτική αυτοκρατορική εξουσία θα αποδεσμευόταν από την πολιτική της Αγίας Έδρας, αφού πλέον η στέψη στη Ρώμη θα είχε έναν επιβεβαιωτικό και όχι συστατικό χαρακτήρα. Άλλωστε, η κοσμική εξουσία του πάπα θα μειωνόταν αισθητά με την ύπαρξη δύο θεοστεφών ηγεμόνων στα σύνορα του *patrimonium beati Petri*, οι οποίοι, σύμφωνα με την ιδεολογική θέση της ιερότητας του αυτοκράτορα, αναγνώριζαν στους εκκλησιαστικούς ηγέτες μόνο έναν καθαρά πνευματικό ρόλο. Όπως έχει παρατηρηθεί, ο Κορράδος φάνηκε πρόθυμος να ακολουθήσει όλες τις συνέπειες και να καταστρέψει τις προοπτικές στέψης από τον ποντίφηκα στη Ρώμη, που άλλωστε δεν τη θεωρούσε απαραίτητη μετά την επαφή με τα βυζαντινά πρότυπα¹⁵⁹.

¹⁵⁸ Αυτό είναι άλλωστε και το νόημα της σύναψης μίας συνθήκης μεταξύ ισότιμων μελών, όπου κάθε δέσμευση του ενός συμβαλλομένου ανταποκρίνεται στην αντίστοιχη του άλλου. Για το θέμα βλ. H. MITTEIS, *Politische Verträge im Mittelalter*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung*, 67 (1950), p. 94.

¹⁵⁹ J.P. NIEDERKORN, *Thessalonike...*, ό.π., σημ. 141, p. 226. Ο ιστορικός αναφέρεται στον όρκο του Κορράδου για την παραχώρηση των νοτιοϊταλικών εδαφών χωρίς να εξετάζει το ζήτημα των βυζαντινών υποσχέσεων. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι γενικότερα η έρευνα δεν έχει ασχοληθεί καθόλου με τη συγκεκριμένη προβληματική που φέρνουμε για πρώτη φορά στην επιφάνεια.

Αυτό ακριβώς είναι το πλαίσιο, στο οποίο εντάσσεται η συγκυριαρχία των δύο Αυτοκρατοριών στην Ιταλία. Στην πραγματικότητα οι δύο ηγεμόνες αποφάσισαν να επαναφέρουν την οικουμένη στην πολιτική κατάσταση των υστερορωμαϊκών χρόνων, δηλαδή μία οικουμενική Αυτοκρατορία με δύο διοικητικά κέντρα, το ένα στην Ανατολή και το άλλο στη Δύση. Αυτό θα επιτυγχανόταν μόνο με την αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου από τον Μανουήλ και την κατοχύρωση της βυζαντινής παρουσίας στην Ιταλία από τον Κορράδο, η οποία σήμαινε στην ουσία τη δυτική παραδοχή της οικουμενικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι συγγενικοί δεσμοί, ο γάμος δηλαδή του διαδόχου Ερρίκου με τη βυζαντινή πριγκίπισσα, θα εξασφάλιζε την ομαλή πορεία και τη μακροβιότητα του καινούργιου πολιτικού μορφώματος. Μάλιστα η επιθυμία του Κορράδου να ολοκληρώσει όσο το δυνατόν γρηγορότερα τις διαδικασίες του γάμου τόσο για το καλό του διαδόχου όσο και της Αυτοκρατορίας¹⁶⁰, μας ωθεί να υποθέσουμε ότι ταυτόχρονα με την τέλεσή του οι Βυζαντινοί θα αναγνώριζαν επίσημα τη διαδοχή του Ερρίκου στο θρόνο του δυτικού imperium. Αυτή πρέπει να ήταν η προϋπόθεση, για να αναλάβανε ο Κορράδος την εισστρατεία εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Γι' αυτό το λόγο ο Ερρίκος, στην αλληλογραφία με τη βυζαντινή αυλή, παρουσιάστηκε ως διάδοχος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και όχι του regnum teutonicum.

Μία αναφορά του Wibald ενισχύει τον ισχυρισμό μας. Μετά τα μέσα Σεπτεμβρίου 1151 ο ηγούμενος απηύθυνε επιστολή στον Μανουήλ, για να τον ενημερώσει για την απόφαση του Κορράδου να πραγματοποιήσει την εισστρατεία στην Ιταλία τον επόμενο χρόνο. Τόνισε μάλιστα στον αυτοκράτορα ότι ο ίδιος και οι αδελφοί του προσεύχονταν στον παντοδύναμο Θεό για την υγεία και τις νικηφόρες επιχειρήσεις και των δύο αυτοκρατόρων και «για να λάμψουν οι δύο Αυτοκρατορίες πάνω απ' όλα τα βασίλεια της οικουμένης,

¹⁶⁰ Ο.π., σ. 74, σημ. 142.

όπως συνέβαινε στο παρελθόν σύμφωνα με τις ιστορίες των παλαιών»¹⁶¹. Οι ιστορίες όμως των παλαιών, όπως είναι γνωστό, αναφέρονταν πάντα στην ύπαρξη μίας και μοναδικής Αυτοκρατορίας που κατά καιρούς άλλαζε διοικητικό κέντρο. Γι' αυτό και μετά την αυτοκρατορική στέψη του 800 προέκυψε το *Zweikaiserproblem*.

Για πρώτη φορά ύστερα από αιώνες η δυτικοαυτοκρατορική πολιτική, σε συνεννόηση με τη βυζαντινή, αποφάσισε να αρνηθεί την *translatio imperii*, για να μπορέσει να επιτύχει την αναγνώριση του ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου στη Δύση από τους Βυζαντινούς. Μόνο δύο φορές στο παρελθόν είχαν γίνει ανάλογες προσπάθειες και οι δύο τον 9^ο αιώνα. Η πρώτη με τον Κάρολο τον Μεγάλο και η δεύτερη με τον Λουδοβίκο Β' τον Ιταλικό (855-875). Από το 803 και μέχρι το θάνατό του το 814 ο Κάρολος ο Μεγάλος προσπαθούσε να λάβει από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία την αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου και όλη αυτήν την περίοδο, όπως έχει παρατηρηθεί, η *translatio imperii* δε διαδραμάτιζε κανένα ρόλο στην πολιτική του σκέψη¹⁶². Στο β' μισό του 9^{ου} αιώνα η αντιμετώπιση του κοινού εχθρού των δύο Αυτοκρατοριών, των Σαρακηνών δηλαδή που κατακτούσαν τη Σικελία και τη Νότιο Ιταλία, έφερε σε συνεννόηση τον Λουδοβίκο Β' Ιταλικό και το βυζαντινό αυτοκράτορα Βασίλειο Α' (867-886). Και στη σκέψη του δυτικού αυτοκράτορα, όπως αποτυπώνεται σε επιστολή του προς τον Βασίλειο Α', διακρίνεται η ιδέα της συγκυβέρνησης της μίας οικουμενικής Αυτοκρατορίας

¹⁶¹ Wibold, ep. 343, p. 476: ... et humilibus atque assiduis precibus Dei omnipotentis clementiam cum nobis commissis fratribus exorare studemus, ut tam vestrae celsitudini quam domino meo, fratri vestro, C(onrado) Romanorum imperatori augusto sanitatem et incolomitatem et de inimicis victoriam conferre dignetur, et dilatet atque magnificet imperia vestra super omnia regna orbis terrarum, sicut priscis temporibus fuisse per historias veterum cognoscuntur. Την περίοδο αυτή βέβαια, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η γερμανική πολιτική είχε αποφασίσει να αποστασιοποιηθεί από τη συγκεκριμένη συμμαχία με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

¹⁶² W. GOEZ, ό.π., σημ. 25, p. 68-69. Βλ. επίσης W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 15-47. Παραθέτουμε μία επιστολή του Καρόλου, όπου διακρίνεται η παραπάνω ιδέα. *Epistolae Karolini Aevi*, T. II (ed. E. Dümmler), p. 556 (επιστολή του Καρόλου του Μεγάλου στον Μιχαήλ Α' το 813): *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Karolus divina largiente gratia imperator et augustus idemque rex francorum et Langobardorum dilecto et honorabili fratri Michaeli glorioso imperatori et augusto ... ut in diebus nostris diu quaesitam et semper desideratam pacem inter orientale atque occidentale imperium stabilire ...*

και επομένως η άρνηση της *translatio imperii*¹⁶³. Οι δύο αυτές απόπειρες απέτυχαν, καθώς προσέκρουσαν στη σθεναρή αντίσταση των Βυζαντινών, οι οποίοι εξαιτίας της δικής τους θεωρίας περί *translatio* δεν μπορούσαν να αποδεχτούν την επιστροφή της Αυτοκρατορίας στα πριν του Μεγάλου Κωνσταντίνου πολιτικά πλαίσια. Άλλωστε τον 9^ο αιώνα η Νότιος Ιταλία αποτελούσε τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και δεν υπήρχε κανένας λόγος αποδοχής της συγκυριαρχίας ενός δυτικού αυτοκράτορα.

Μόνο μία φορά, τον 11^ο αιώνα, η ιδέα της αναγνώρισης του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου απασχόλησε ίσως τη βυζαντινή πολιτική. Αν εμπιστευθούμε τη διήγηση του επισκόπου Benzo της Alba, το 1063 ο βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Γ' Δούκας έστειλε επιστολή στον αντιπάπα Ονώριο Β' (1061-1064), όπου εξέφρασε την επιθυμία του να συμμαχήσει με το γερμανό βασιλιά Ερρίκο Δ' εναντίον των Νορμανδών¹⁶⁴. Στην επιστολή αυτή ο Κωνσταντίνος όχι μόνο απεικάλεσε τον Ερρίκο *rex Romanus*, αλλά και εξέφρασε την επιθυμία να ενωθούν οι δυο τους, αφού και οι δύο ήταν ρωμαίοι βασιλείς, με αδιάλυτο δεσμό φιλίας (*Nam et ego Romanus sum, et ita nos ambo Romani sub te communi patre simus unum, conligati vinculo indivisae caritatis*). Αυτή είναι η έκφραση που υπαινίσσεται, κατά τη γνώμη μας, την αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου. Βέβαια, όπως σωστά τονίζει ο W. Ohnsorge, ο Ερρίκος Δ' δεν ήταν τότε εστεμμένος *imperator Romanorum*, γεγονός που διευκόλυνε την προσέγγιση

¹⁶³ W. GOEZ, ό.π., p. 105-106. Ludovici II. imperatoris epistola (ed. W. Henze), in *Epistolae Karolini Aevi*, T. V, p. 387: ... Unum est enim imperium Patris et Filii et Spiritus Sancti, cuius pars est ecclesia constituta in terris, quam tamen Deus nec per te solum nec per me tantum gubernari disposuit, nisi quia tanta sumus ad invicem caritate connexi, ut non iam divisi, set unum existere videamur.

¹⁶⁴ Benzonis episcopi Albensis, *Ad Heinricum IV. Imperatorem*, Liber II (ed. K. Pertz), p. 616₄₇-617₁₀: *Hac eadem die allate sunt ex Bizancio regales litterae... Illi vero de communi imperio, et de fraterna principum dilectione adinvicem multa dixerunt... : Romano patriarche, regia constitutione super universalis aecclesiae sublimato, Constantinus Doclitius, Constantinopolis basileus, salutem. Romana sapientia, a nostro Greco fonte derivata, ut paciatur Normannos consortes imperii. Iam enim sibi usurpant imperialia officia, ut in praesumptione Lucani pseudopapae (Αλέξανδρος Α', 1061-1073). Ad hec corrigenda, per manum fidei tuae volo firmare aeternalis amicitiae pactum cum puero Heinrico, rege Romano. Nam et ego Romanus sum, et ita nos ambo Romani sub te communi patre simus unum, conligati vinculo indivisae caritatis.*

των δύο Αυτοκρατοριών¹⁶⁵. Δεν έχουμε δυστυχώς κανένα άλλο στοιχείο, για να αξιολογήσουμε την παραπάνω πληροφορία. Την εποχή του Κορράδου και του Μανουήλ η πολιτική κατάσταση όμως ήταν πολύ διαφορετική. Το Βυζάντιο είχε χάσει τα ιταλικά εδάφη και δεν μπορούσε να τα ανακτήσει παρά μόνο με μία ισχυρή δυτική βοήθεια. Από την άλλη πλευρά η Δυτική Αυτοκρατορία έβλεπε τόσο τις κτήσεις της στο *regnum italicum* όσο και το ίδιο το αυτοκρατορικό στέμμα να αποτελούν αντικείμενο διαχείρισης της παπικής εξουσίας. Η συνεκτίμηση όλων αυτών των παραγόντων, σε συνδυασμό με τα ισχυρά πρότυπα που προσέφερε η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, έκανε εφικτή τη συμμαχία των δύο Αυτοκρατοριών στα πλαίσια που μόλις προδιαγράψαμε.

Ανακεφαλαιώνοντας, συνοψίζουμε τις βασικές μας θέσεις. Ο Μανουήλ, με αντάλλαγμα την επαναφορά της βυζαντινής εξουσίας στη Νότιο Ιταλία, δέχτηκε να αναγνωρίσει στον Κορράδο το ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο και να προχωρήσει έτσι στην επανασύσταση των δύο διοικητικών κέντρων της μίας οικουμενικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η κίνηση αυτή από βυζαντινή πλευράς ήταν απαραίτητη για την υλοποίηση των οικουμενικών οραμάτων του Μανουήλ, αφού πραγματοποιούσε τη *restauratio imperii* στο δυτικό χώρο. Οφελούσε παράλληλα και τη Δυτική Αυτοκρατορία, καθώς με αυτόν τον τρόπο κατοχυρωνόταν η εξουσία της στη Δύση και ταυτόχρονα περιοριζόταν ο πολιτικός ρόλος της Αγίας Έδρας. Το βυζαντινό μοντέλο του θεόθεν εστεμμένου αυτοκράτορα και απόλυτου κυρίαρχου τόσο των *temporalia* όσο και των *spiritualia* είχε εξάψει σίγουρα τις φιλοδοξίες του Κορράδου. Όπως πολύ σωστά έχει παρατηρήσει ο W. Ohnsorge, οι σχέσεις με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν αυτές που έδειξαν στους γερμανούς ηγεμόνες ότι η στέψη από τον πάπα δεν ήταν απαραίτητο συστατικό στοιχείο της ανάληψης του αυτοκρατορικού αξιώματος (*eine Romfreie Kaiseridee*) και ότι το *imperium*

¹⁶⁵ W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 84. Οι Dölger-Wirth, 952, κατατάσσουν τη συγκεκριμένη επιστολή στην κατηγορία των υπόπτων ως προς την αυθεντικότητά τους εγγράφων (*verdächtig*).

προτασσόταν του sacerdotium¹⁶⁶. Η ειρηνική συνύπαρξη των δύο αυτοκρατόρων, ανατολικού και δυτικού, και η συγκυριαρχία τους στα ιταλικά εδάφη διασφαλιζόταν με την περαιτέρω σύσφιξη των συμμαχικών και συγγενικών δεσμών μέσα στα πλαίσια ενός γάμου, αυτού του Ερρίκου και μίας ανεψιάς του Μανουήλ. Γι' αυτό το λόγο ο Κορράδος προέβαλλε επίμονα το γιο του ως νόμιμο κληρονόμο και διάδοχο της Αυτοκρατορίας και όχι του regnum teutonicum. Η τέλεση του γάμου θα εξασφάλιζε στον Ερρίκο τη βυζαντινή αναγνώριση της διαδοχής του στο δυτικό αυτοκρατορικό τμήμα και θα σηματοδοτούσε την έναρξη της κοινής εκστρατείας των δύο αυτοκρατόρων εναντίον του Σικελικού Βασιλείου.

III. Το ρωμαϊκό κοινοτικό κίνημα ως παράγοντας διαμόρφωσης της δυτικοαυτοκρατορικής πολιτικής – ιδεολογικής σκέψης

Οι σχέσεις imperium και sacerdotium την περίοδο της βασιλείας του Κορράδου δεν ήταν ιδιαίτερα αρμονικές. Δεν είχαν φτάσει όμως ποτέ, ούτε και τελικώς έφτασαν, σε οριακό σημείο σύγκρουσης. Τα σημεία τριβής ήταν βεβαίως ορατά, καθώς ούτε ο πάπας είχε προσκαλέσει τον Κορράδο στη Ρώμη για την καθιερωμένη αυτοκρατορική στέψη ούτε και ο γερμανός βασιλιάς είχε αποφασίσει να εκστρατεύσει στην Πόλη, για να προστατεύσει την παπική εξουσία τόσο από την επιθετική πολιτική του Ρογήρου της Σικελίας που απειλούσε και τις κτήσεις της Αγίας Έδρας, όσο και, κυρίως, από τις αξιώσεις του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος. Όπως είναι γνωστό, το 1143 εκδηλώθηκε στη Ρώμη το «δημοκρατικό» κίνημα των ρωμαίων πολιτών που στόχευε στην ανασύσταση της παλαιάς res publica¹⁶⁷. Οι ρωμαίοι πολίτες αναδιοργάνωσαν

¹⁶⁶ W. OHNSORGE, „Kaiser“..., ό.π., σημ. 23, p. 377-378 και στο *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 93-94.

¹⁶⁷ Για την ιστορία του κινήματος, βλ. P. BREZZI, *Roma e l' impero medioevale (774-1252)*, Bologna, Licinio Cappelli editore, 1947, p. 317-326. L. GATTO, *Storia di Roma nel Medioevo. Politica, religione, società, cultura, economia e urbanistica della Città Eterna tra l' avvento di Constantino et il saccheggio di Carlo V*, Roma, Newton & Compton editori, 2003⁴, p. 330-337. Για το χαρακτήρα και τους στόχους του κινήματος, όπως παρουσιάζονται μέσα από τα έγγραφα του, βλ. I. BAUMGÄRTNER, *Rombefehrschung und Romerneuerung. Die römische Kommune im 12. Jahrhundert*, in *QFLAB*, 69(1989), p. 27-79. Το κίνημα αυτό εντάσσεται στο μακροχρόνιο αγώνα που θα δώσουν σε

τη Σύγκλητο ως όργανο λαϊκής θέλησης, κατέλαβαν το Καπιτώλιο και το κατέστησαν έδρα της διοίκησης της Ρώμης. Στη συνέχεια αξίωσαν από τον πάπα Ιννοκέντιο Β' να παραιτηθεί από την πολιτική διακυβέρνηση της Πόλης. Οι συγκρούσεις τους μάλιστα με την παπική εξουσία ήταν τόσο έντονες, ώστε οι ποντίφηδες πολλές φορές αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την έδρα τους και να επιστρέφουν μόνο ύστερα από διαπραγματεύσεις με τη Σύγκλητο. Ο Κορράδος, απασχολημένος με τις εσωτερικές υποθέσεις του *regnum teutonicum*, δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα προβλήματα της παπικής εξουσίας. Έτσι είχε αγνοήσει την έκκληση του προηγούμενου πάπα, Λούκιου Β' (1144-1145), να υπερασπιστεί τη Ρωμαϊκή Εκκλησία από το κοινοτικό κίνημα¹⁶⁸, και παρά το σχέδιο του 1142 που προϋπέθετε τη συμμαχία του με τον Ιννοκέντιο Β' εναντίον του Ρογήρου και το οποίο είχε γνωστοποιήσει και στο βυζαντινό αυτοκράτορα Ιωάννη Β' Κομνηνό¹⁶⁹, δεν πραγματοποίησε ποτέ την ιταλική εκστρατεία.

Η απόφαση μάλιστα του βασιλιά να συμμετάσχει στη Β' Σταυροφορία επιδείνωσε τις σχέσεις του με την Αγία Έδρα. Ο πάπας Ευγένιος, έχοντας αναγκαστεί υπό την πίεση των ρωμαίων δημοκρατικών να εγκαταλείψει τη Ρώμη, ήλπιζε ότι ο Κορράδος θα τον βοηθούσε να εγκατασταθεί εκ νέου στην έδρα του και δεν ήθελε επομένως να απομακρυνθούν από τον ευρωπαϊκό χώρο οι αυτοκρατορικές στρατιωτικές δυνάμεις¹⁷⁰. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια των ταραγμένων σχέσεων εντάσσεται, κατά τη γνώμη μας, η επιστολή που του απηύθυνε ο Κορράδος, για να τον ενημερώσει για την εκλογή του Ερρίκου και επομένως για τη διασφάλιση της ομαλής διακυβέρνησης του *regnum teutonicum* κατά τη διάρκεια της απουσίας του, στην οποία, όπως είδαμε, δε

όλη τη διάρκεια του 12^{ου} αιώνα οι εύρωστες οικονομικά ιταλικές πόλεις με στόχο να αποκτήσουν την αυτονομία τους από τη θρησκευτική και την κοσμική εξουσία.

¹⁶⁸ Otto, *Chronica*, VII, 31: Per idem tempus (1144) Lucius papa ... gravem a civibus persecutionem passus humiles ad regem Conradum tam suam oppressionem continentes quam de incolomitate et prosperitate eius Deo gratias agentes ipsumque ad patrocinium Romanae ecclesiae invitantes litteras misit.

¹⁶⁹ Ο.π., σ. 33, σημ. 31.

¹⁷⁰ M. HORN, *Studien zur Geschichte Papsts Eugens III. (1145-1153)*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, Peter Lang, 1992, p. 51-55. H.E. MAYER, ό.π., σημ. 58, p. 98-99, 102. J.P. NIEDERKORN, *Thessalonike...*, ό.π., σημ. 141, p. 217-218.

ζητήθηκε η τυπική παπική συγκατάθεση στην ανάδειξη του νέου βασιλιά. Αντιθέτως, τονίστηκε ότι ο Ερρίκος εκλέχτηκε από τους ηγεμόνες και η εκλογή του επικυρώθηκε με την *acclamatio* όλου του βασιλείου¹⁷¹.

Κατά τη διάρκεια της Β' Σταυροφορίας, όπως ελπίζουμε ότι αποδείξαμε, ο Κορράδος έλαβε την απόφαση να αναδείξει το αυτοκρατορικό στέμμα ανεξάρτητο από την παπική εξουσία και να τονίσει την οικουμενικότητα του αυτοκρατορικού του αξιώματος. Σ' αυτό συνέβαλε η συνεργασία του με τον Μανουήλ και η κοινή τους απόφαση να επαναφέρουν τη μία οικουμενική Αυτοκρατορία στα υστερορωμαϊκά της πρότυπα, δηλαδή να δημιουργήσουν εκ νέου δύο κέντρα εξουσίας, ένα στην Ανατολή και ένα στη Δύση. Η απόφασή του Κορράδου ενισχύθηκε, όταν, επιστρέφοντας από την Ανατολή, πληροφορήθηκε τις πολιτικές ενέργειες του ποντίφηνα και συνειδητοποίησε τον κίνδυνο που αποτελούσε για τη Δυτική Αυτοκρατορία μία ισχυρή παπική εξουσία. Στα μέσα του 1149 ο Ρογήρος, επιδιώκοντας την παπική συμμαχία στον αγώνα του εναντίον των δύο Αυτοκρατοριών, προσέφερε στον Ευγένιο στρατιωτική βοήθεια, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει το κίνημα των ρωμαίων πολιτών. Κατάφερε έτσι ο πάπας να κάμψει τις ρωμαϊκές αντιστάσεις και να επιστρέψει στην Πόλη στα τέλη του 1149, όπου και παρέμεινε έως τον Ιούνιο του 1150¹⁷². Μάλιστα, τον Ιούλιο του 1150 ο πάπας και ο σικελός βασιλιάς προχώρησαν στη σύναψη μίας τετραετούς συνθήκης ειρήνης¹⁷³.

Επιστρέφοντας την ίδια εποχή, μέσα του 1149, από την Ανατολή, ο Κορράδος αντιμετώπισε την εξέγερση του δούκα Welf, που υποστηριζόταν από τον Ρογήρο, σύμμαχο του Ευγενίου. Η διαμορφωθείσα κατάσταση τον βεβαίωσε ότι μόνο η ισχυρή συμμαχία που είχε συνάψει με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, μπορούσε να απομακρύνει τον κίνδυνο της διείσδυσης της παπικής επιρροής στο *regnum teutonicum* και της αποδυνάμωσης της Αυτοκρατορίας προς όφελος του Σικελικού Βασιλείου. Έτσι αιτιολογείται,

¹⁷¹ Ο.π., σ. 68, σημ. 129.

¹⁷² H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 99.

¹⁷³ Γνωστή ως συνθήκη του Ceperano, ό.π.

κατά τη γνώμη μας, και η σπουδή που ο γερμανός βασιλιάς επέδειξε αναφορικά με το γάμο του διαδόχου Ερρίκου, παρακινώντας την Ειρήνη να μην καθυστερήσει να στείλει απάντηση με τον απεσταλμένο κόμη της Gravina, καθώς αυτός ο γάμος θα οφελούσε τόσο τον ίδιο τον Ερρίκο όσο και την Αυτοκρατορία (quia, cum sublimis nepos tuus iam adultus sit, oportet, ut tam personae ipsius quam imperio nostro in contrahendo matrimonio sine mora provideamus)¹⁷⁴.

Την ίδια περίοδο ένα καινούργιο στοιχείο προστέθηκε στις πολιτικές διεργασίες του ευρωπαϊκού χώρου, το οποίο επέδρασε θετικά στην πολιτική σκέψη του Κορράδου, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μετά τις επαφές με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Παράλληλα με τις εξελισσόμενες, όπως τις διαγράψαμε, βυζαντινογερμανικές σχέσεις, παρεμβλήθηκε στη δυτική διαμάχη imperium και sacerdotium το νέο πολιτικό μόρφωμα που διεκδικούσε εξουσία στη Ρώμη, το ρωμαϊκό κοινοτικό κίνημα. Από την άποψη της ιστορίας της πολιτικής ιδεολογίας είναι χαρακτηριστικό ότι οι ρωμαίοι πολίτες στην προσπάθειά τους να αναλάβουν την εξουσία της πόλης και να αποκτήσουν την απαραίτητη νομική βάση για την ύπαρξή του κινήματός τους, ζήτησαν αρωγό και συμπαρασάτη το δυτικό αυτοκράτορα¹⁷⁵. Δύο θέσει και φύσει εντελώς διαφορετικά ιδεολογικά μορφώματα, το imperium και η res publica, όπως αυτοαποκαλούνταν η αστική κοινότητα, αποπειράθηκαν να έρθουν σε συνεννόηση με στόχο την αντιμετώπιση του κοινού εχθρού, της κοσμικής εξουσίας της Αγίας Έδρας. Στη διαμάχη αυτή συμμετείχε έμμεσα και ο βασιλιάς της Σικελίας, Ρογήρος, που έχοντας συμμαχήσει με τον πάπα παρέχοντας του στα μέσα του 1149 στράτευμα, για να αντιμετωπίσει τους ρωμαίους επαναστάτες, αφ' ενός μεν αποτελούσε για τη ρωμαϊκή σύγκλητο δύναμη εχθρό, αφ' ετέρου δε της παρείχε την κατάλληλη αφορμή, για να προσεταιριστεί τον Κορράδο. Το ρωμαϊκό κοινοτικό κίνημα επέδρασε

¹⁷⁴ Ο.π., σ. 74, σημ. 142.

¹⁷⁵ M. THUMSER, *Die frühe römische Kommune und die staufischen Herrscher in der Briefsammlung Wibalds von Stablo*, in *DA*, 57(2001), p. 125.

αποφασιστικά στη διαμόρφωση της δυτικοαυτοκρατορικής πολιτικής σκέψης, αφού ενίσχυσε την τάση αμφισβήτησης της παπικής εξουσίας και της εξάρτησης του αυτοκρατορικού στέμματος από την Αγία Έδρα¹⁷⁶, τάση που διαμορφώθηκε, κατά τη γνώμη μας, από τις βυζαντινογερμανικές επαφές.

Το 1149, μάλλον μετά το καλοκαίρι, η ρωμαϊκή σύγκλητος απευθύνθηκε στον Κορράδο προτάσσοντας το όνομά του και προσφωνώντας τον με το μεγαλοπρεπή τίτλο *excellentissimo atque preclaro Urbis et orbis totius domino Conrado Dei gratia Romanorum regi semper augusto*¹⁷⁷. Τον προσαγόρευσε *Romanorum rex* χωρίς να του αποδώσει τον τίτλο του αυτοκράτορα, αφού δεν είχε στεφθεί στη Ρώμη. Δεν παρέλειψε όμως να θρέψει τις φιλοδοξίες του αποκαλώντας τον *dominus Urbis et orbis*, κυρίαρχο δηλαδή της Πόλης και της οικουμένης, και *semper augustus*. Αυτή μάλλον δεν ήταν η πρώτη φορά που η ρωμαϊκή σύγκλητος είχε απευθυνθεί στον Κορράδο. Πολλές επιστολές του είχαν σταλεί και στο παρελθόν, αλλά εκείνος δεν απάντησε σε καμία¹⁷⁸. Στη συνέχεια της επιστολής οι συγκλητικοί τόνισαν τις προσπάθειές τους να επανασυστήσουν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στη θέση που κατείχε επί Μεγάλου Κωνσταντίνου και Ιουστινιανού και να πολεμήσουν όσους επαναστατούσαν εναντίον του δυτικού αυτοκράτορα¹⁷⁹. Παρουσίασαν μάλλον το *imperium Romanum* να έχει αποδοθεί στον Κορράδο από το Θεό (*regnum et imperium Romanum vestro a Deo regimini concessum...*), αν

¹⁷⁶ G. KOCH, *ό.π.*, σημ. 134, p. 200-202.

¹⁷⁷ Wibald, ep. 214, p. 332.

¹⁷⁸ *Ο.π.*: *Regali excellentiae per plurima iam scripta nostra facta et negotia diligenter exposuimus, quomodo in vestra fidelitate permaneamus ac pro vestra imperiali corona exaltanda et omnimodo augenda cotidie decertamus. Ad que quia regalis industria, ut postulavimus, rescribere dignata non fuit, plane tanquam filii et fideles de domino et patre satis miramur. Για την επικοινωνία της ρωμαϊκής Σύγκλητος με τον Κορράδο, βλ. J. STROTHMANN, *Kaiser und Senat. Der Herrschaftsanspruch der Stadt Rom zur Zeit der Staufer*, [Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 47], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1998, p. 130-137.*

¹⁷⁹ *Ο.π.*, p. 332-333: *Et quidem, regnum et imperium Romanum vestro a Deo regimini concessum exaltare atque amplificare cupientes, in eum statum, quo fuit tempore Constantini et Iustiniani qui totum orbem vigore senatus et populi Romani suis tenuerunt manibus, reducere, senatu pro his omnibus Dei gratia restituto, et eis, qui vestro imperio semper rebelles erant quique tantum honorem Romano imperio subripuerant, magna ex parte conculcatis, quatinus ea, que caesari et imperatori pertinent, per omnia et in omnibus obtineatis, vehementer atque unanimiter satagimus atque studemus.*

και ο γερμανός βασιλιάς δεν ήταν εστεμμένος. Κατ' αυτόν τον τρόπο ενίσχυσαν την ιδέα ότι ο αυτοκρατορικός τίτλος είναι ανεξάρτητος από την παπική στέψη.

Η ιδέα αυτή παρουσιάζεται σαφέστερα στην επιστολή που την ίδια περίοδο (1149) απέστειλαν στον Κορράδο τρία μέλη της ρωμαϊκής συγκλήτου, ο Sixtus, ο Nicolaus και ο Guido, και η οποία είναι δηλωτική του κλίματος που επικρατούσε στη Ρώμη. Ο ρωμαϊκός λαός, απηυδισμένος προφανώς από τη διακυβέρνηση του πάπα, προσέφερε το αυτοκρατορικό στέμμα στο γερμανό βασιλιά ενεργώντας έτσι για την αποκατάσταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (*Romani imperii restaurationem*), της οποίας το κύρος καταστρατηγούταν από τις αυθαιρεσίες των κληρικών, οι οποίοι σφετερίζονταν την κοσμική εξουσία (*imperium Romanum temeraria usurpatione clericorum a suo vigore plurimum decidisse*)¹⁸⁰. Βέβαια στη δήλωση αυτή υποκρύπτονται οι εξουσιαστικές αξιώσεις του ρωμαϊκού κινήματος που, όπως θα φανεί σαφέστερα στην περίοδο διακυβέρνησης του Φρειδερίκου Α', θεωρούσε ότι μόνο ο ρωμαϊκός λαός έχει το δικαίωμα να εκλέγει τους αυτοκράτορες¹⁸¹. Οι τρεις συγκλητικοί τόνισαν επίσης ότι είχαν εκδιώξει από την πόλη τον Cencium Fraiapanem και τους γιους του κόμη Pierleoni¹⁸² που αποτελούσαν το σύνδεσμο ανάμεσα στον πάπα και τον Ρογήρο, και απέδωσαν το δεσμό αυτών των δύο στην επιθυμία τους να αποδυναμώσουν την ισχύ της Αυτοκρατορίας

¹⁸⁰ Wibald, ep. 215, p. 334-335: ... Sixtus, Nicolaus et Guido consiliatores curiae sacri senatus et communis salutis rei publicae procuratores, pro posse in omnibus fidelia servitia et Romani imperii restaurationem. Ut iam per plures litteras regiae significatum est maiestati, videntes, imperium Romanum temeraria usurpatione clericorum a suo vigore plurimum decidisse, ex quo Romanus populus multum dedecoratus erat, ad orbem vestris pedibus subdendum Christi auxilio cum summo studio senatum relevavimus; qui, pacem in Urbe conservans et iusticiam faciens, bonos exaltando, malos autem delendo, ad adipiscendam imperii coronam, omni clericorum obstaculo remoto, vestrae dignitati ad Urbem venienti congrue viam preparet.

¹⁸¹ M. THUMSER, ό.π., σημ. 175, p. 119-120.

¹⁸² Οι Frangipani και οι Pierleoni ήταν δύο σημαντικές ρωμαϊκές αριστοκρατικές οικογένειες, που ανάλογα με τις πολιτικές συγκυρίες ήταν σύμμαχος ή αντίπαλος. Σε γενικές γραμμές οι Frangipani ήταν φιλοαυτοκρατορικοί, ενώ οι Pierleoni υποστήριζαν τα παπικά συμφέροντα. Τη συγκεκριμένη εποχή τις βλέπουμε να έχουν συμμαχήσει και οι δύο με την παπική εξουσία ενάντια στα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας. Για τις οικογένειες αυτές βλ. P. BREZZI, ό.π., σημ. 167, p. 301-304. L. GATTO, ό.π., σημ. 167, p. 325-330. Συγκεκριμένα για την οικογένεια των Frangipani, βλ. M. THUMSER, *Die Frangipane. Abriß der Geschichte einer Adelsfamilie im hochmittelalterlichen Rom*, in QFIAB, 71(1991), p. 106-163. Από την εβραϊκή οικογένεια των Pierleoni καταγόταν ο αντιπάπας Ανάκλητος Β'.

(pro vestri minoratione imperii)¹⁸³. Εν κατακλείδι τον κάλεσαν να σπεύσει να βοηθήσει το λαό της Ρώμης¹⁸⁴. Η συμμαχία της Αγίας Έδρας με το Σικελικό Βασίλειο αναφέρεται και στην προηγούμενη επιστολή που απηύθυνε η σύγκλητος, και μάλιστα με περισσότερες λεπτομέρειες. Τότε πληροφορήθηκε κατά πάσα πιθανότητα ο Κορράδος τη συμμαχία του Ευγενίου με τον Ρογήρο το καλοκαίρι του 1149, κατά την οποία, σύμφωνα με τους συγκλητικούς, ο πάπας αναγνώρισε το σικελό βασιλιά παραχωρώντας του τα σύμβολα εξουσίας, συμφώνησε να μη στέλνει στα εδάφη του παπικούς λεγάτους, αν εκείνος δεν το ζητούσε, και έλαβε χρήματα για μία συμμαχία που θα στρεφόταν εναντίον του Κορράδου και της Αυτοκρατορίας¹⁸⁵.

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η επιστολή που την περίοδο Ιουλίου-Οκτωβρίου 1149 έστειλε στον Κορράδο ένας άλλος συγκλητικός, του οποίου η ταυτότητα δεν είναι γνωστή. Με παρόμοια προσφώνηση ο συγκλητικός τροφοδότησε τις φιλοδοξίες του βασιλιά για οικουμενική εξουσία (terrarum orbis domino) και ταπεινά τον συμβούλευσε να μεταβεί στη Ρώμη, να επέμβει στη διαμάχη που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στους ρωμαίους πολίτες και τον πάπα, και να λάβει υπό την προστασία του το λαό και τη σύγκλητο. Προχώρησε μάλιστα και σε πιο πρακτικές συμβουλές, αφού πρότεινε την κατάληψη του Castello di S. Angelo, ύψιστης στρατηγικής σημασίας, αφού κατ' αυτόν τον τρόπο ο γερμανός ηγεμόνας θα γινόταν κύριος της Ρώμης και ο ποντίφηκας δε

¹⁸³ Ό.π., σημ. 180: ... Nam Cencium Fraiapanem et filios Petri Leonis, quos cum papa et Siculo pro vestri minoratione imperii conspirasse cognovimus, ex Urbe deiecimus et eorum plurima bona depopulavimus, ita quod vobis resistere nullo modo quibunt.

¹⁸⁴ Ό.π.: ... Nil ergo aliud restat, si placet vobis, nisi ut celeriter Urbi appropinquetis et populo vestro succurratis, quoniam, quicquid desiderat Urbis cor imperiale, in ea obtinere procul dubio poterit.

¹⁸⁵ Wibald, ό.π. σημ. 177, p. 334: Concordiam autem inter Siculum et papam huiusmodi esse accepimus: Papa concessit Siculo virgam et anulum, dalmaticam et mitram atque sandalia, et ne ullum mittat in terram suam legatum, nisi quem Siculus petierit; et Siculus dedit ei multam pecuniam pro detrimento vestro et Romani imperii, quod Dei gratia vestrum existit. Το ακριβές περιεχόμενο της συμμαχίας Ευγενίου - Ρογήρου δεν είναι γνωστό. Όμως τόσο στις συνεννοήσεις του 1149 όσο και στη συνθήκη του Ceprano (Ιούλιος 1150) δεν πρέπει να τέθηκε ως θέμα η περιβολή του Ρογήρου με τα εδάφη της Σικελίας και της Νοτίου Ιταλίας, Συζητήθηκαν μόνο θέματα περιβολής των εκκλησιαστικών αρχόντων της περιοχής. Για το θέμα βλ. H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 99.

θα μπορούσε να προβεί στο εξής σε καμία ενέργεια χωρίς προηγουμένως να είχε λάβει τη συγκατάθεσή του¹⁸⁶.

Η παραπάνω επιστολή έχει ιστορική αξία και για έναν ακόμη λόγο. Παρουσιάζει εύγλωττα τις αντιλήψεις των ρωμαίων πολιτών, τουλάχιστον των μελών της συγκλήτου, για τις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας και για το ρόλο του πάπα και του αυτοκράτορα. Ο συγκλητικός έφερε στη μνήμη του τις παλιές καλές εποχές, όπου η Αγία Έδρα δεν ενεργούσε χωρίς την αυτοκρατορική συγκατάθεση και ευθέως κατηγορήσε τον κλήρο ως υποκινητή πολεμικών συγκρούσεων ανά τον κόσμο¹⁸⁷. Λαμβάνοντας υπόψη τη χρονολογία της επιστολής, καθώς και τον παραλήπτη, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι πόλεμοι για τους οποίους κάνει λόγο ο συγκλητικός δεν είναι άλλοι από τις Σταυροφορίες. Αν ο ισχυρισμός μας είναι σωστός, διακρίνουμε στις απόψεις του κοινοτικού κινήματος της Ρώμης μία από τις πολιτικές αντιλήψεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία έχοντας υιοθετήσει τους ρωμαϊκούς θεσμούς, θεωρούσε τον πόλεμο υπόθεση της πολιτικής και όχι της θρησκευτικής εξουσίας¹⁸⁸. Σύμφωνα με τη βυζαντινή πολιτική θεωρία ο αυτοκράτορας ήταν ο μόνος αρμόδιος να αποφασίσει την κήρυξη ενός πολέμου χάρη στη διττή φύση της εξουσίας του. Ήταν ο ανώτατος πολιτικός ηγέτης και συγχρόνως ο αντιπρόσωπος του Θεού στη γη¹⁸⁹. Εξάλλου ο ιστορικός Ohnsorge έχει διακρίνει στο κίνημα των ρωμαίων πολιτών

¹⁸⁶ Wibald, ep. 216, p. 335-336: Illustrissimo atque magnifico terrarum orbis domino Con(rado) Dei gratia Romanorum regi semper triumphatori augusto ... Si licet itaque servo domino suo consilium dare, regali prudentiae consulo, ut sine mora Romam veniatis et, medium vos inter populum et papam ponentes, senatum et populum in vestra defensione suscipiatis; quoniam castellum Sancti Angeli cum Romanis poteritis capere, et ita facere, ut sine vestra iussione ac dispositione nunquam de cetero apostolicus ordinetur. Οδηγίες στρατιωτικής φύσης απέστειλε στον Κορράδο και η σύγκλητος, Wibald, ep. 214, p. 333-334.

¹⁸⁷ Ό.π., p. 336: ... Sic enim fuit tempore beati Gregorii, qui sine assensu imperatoris Mauricii papa esse nequivit; et sic usque ad tempus Gregorii septimi perduravit. Propter id utile factum esse affirmo, ne per sacerdotes bella fiant aut homicidia in mundo. Nam non licet eis ferre gladium et calicem, set predicare, predicationem vero bonis operibus confirmare, nequaquam bella et lites in mundo committere.

¹⁸⁸ Ε. ΑΡΒΕΛΕΡ-ΓΛΥΚΑΤΖΗ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* [ελλην. μετάφ. Τ. Δρακοπούλου], Αθήνα, Εκδόσεις Ψυχογιός, 1988³, σ. 91.

¹⁸⁹ Α. ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, *Ο βυζαντινός «ιερός πόλεμος». Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος, 1991, σ. 345.

στοιχεία της βυζαντινής πολιτικής οργάνωσης, που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ imperium και sacerdotium και την υπεροχή της πολιτικής εξουσίας του αυτοκράτορα έναντι της θρησκευτικής του πατριάρχη, στοιχεία που επηρέασαν και τη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης των Staufer¹⁹⁰. Εξίσου όμως πιθανή είναι η υπόθεση να αναφέρονται οι παραπάνω επισημάνσεις στην ανάμειξη του πάπα στον ευρωπαϊκό, από τον Ρογήρο υποκινούμενο, σχηματισμό εναντίον της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο εμμέσως πλην σαφώς έκρουε στον Κορράδο τον κώδωνα του κινδύνου που αποτελούσε για την αυτοκρατορική εξουσία ο παπικός παράγοντας.

Ο γερμανός βασιλιάς ποτέ δεν αποδέχτηκε την πρόταση των συγκλητικών να μεταβεί στη Ρώμη, να αγωνιστεί εναντίον της παπικής εξουσίας και να λάβει με την acclamatio του ρωμαϊκού λαού το αυτοκρατορικό στέμμα. Μάλιστα δεν έδειξε κανένα ενδιαφέρον να απαντήσει στις ρωμαϊκές προτάσεις¹⁹¹. Η αιτία βεβαίως έγκειται στη βυζαντινογερμανική συμμαχία, σύμφωνα με την οποία ο Κορράδος θα αποκτούσε τον αυτοκρατορικό τίτλο με την αναγνώριση του αξιώματός του από τους Βυζαντινούς. Μπορούμε όμως, κατά τη γνώμη μας, να διακρίνουμε στη στάση του βασιλιά και έναν άλλο παράγοντα που αφορά την ιδέα της translatio imperii και το βαθμό συνείδησης από πλευράς των Γερμανών, των ηγεμόνων του Βασιλείου δηλαδή, της ιδιαίτερης πολιτικής τους ταυτότητας. Η στέψη του Καρόλου του Μεγάλου το 800 με την acclamatio του ρωμαϊκού λαού αντιμετωπίστηκε από τους Δυτικούς, όπως έχουμε ήδη πει, ως μεταφορά της πρωτεύουσας της Αυτοκρατορίας στη Δύση και συγκεκριμένα στη Ρώμη. Ο ρωμαϊκός λαός, ύστερα από αιώνες, άσκησε εκ νέου το δικαίωμα της εκλογής των αυτοκρατόρων¹⁹². Από τα τέλη όμως του 11^{ου} αιώνα άρχισαν να συνειδητοποιούν οι ηγεμόνες του regnum teutonicum τον ιδιαίτερο πολιτικό ρόλο που είχαν κληθεί να επιτελέσουν, να εκλέγουν δηλαδή το μελλοντικό imperator Romanorum. Έτσι ενισχύθηκε η ιδέα ότι η

¹⁹⁰ W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 93-94.

¹⁹¹ Απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, επικοινώνησε για πρώτη φορά με τη ρωμαϊκή σύγκλητο μετά τα μέσα Σεπτεμβρίου 1151.

¹⁹² W. GOEZ, ό.π., σημ. 25, p. 63-64.

μεταφορά της έδρας της πρωτεύουσας έγινε από τους Βυζαντινούς στους Φράγκους, ιδέα που αυτομάτως απέκλειε το ρωμαϊκό λαό από το δικαίωμα της αυτοκρατορικής εκλογής αλλά και την ίδια τη Ρώμη από έδρα της Δυτικής Αυτοκρατορίας¹⁹³.

Πιστεύουμε ότι η δυτικοαυτοκρατορική πολιτική σκέψη της εποχής του Κορράδου είχε διαμορφωθεί και υπό την επιρροή της παραπάνω ιδεολογικής στάσης, την οποία μπορούμε να διακρίνουμε, έστω και αμυδρά, στις αναφορές για τη στέψη του διαδόχου Ερρίκου. Η φράση *ad Romani imperii fastigium Deo auctore per nos et principes nostros coronato*, με την οποία ο Κορράδος πληροφόρησε την Ειρήνη-Bertha για τη στέψη του γιου του¹⁹⁴, όπως και η φράση *sicut propicia divinitas et paternae caritatis affectus me imperii et rerum parentis mei successorem fecit et heredem* που έγραψε ο ίδιος ο διάδοχος στον Μανουήλ¹⁹⁵, αναδεικνύουν τους Γερμανούς, μέσω του δικαιώματος ελεύθερης εκλογής των ηγεμόνων, τους μόνους υπεύθυνους να εκλέγουν τους δυτικούς αυτοκράτορες. Έχει ήδη παρατηρηθεί πόσο σημαντική είναι η προηγούμενη αναφορά του Κορράδου¹⁹⁶ και, κατά τη γνώμη μας, και του Ερρίκου και οφείλουμε και τις δύο να τις εντάξουμε στις πολιτικές-ιδεολογικές αναζητήσεις της γερμανικής αυλής ύστερα μάλιστα από τη

¹⁹³ Ο.π., p. 72-76. Δίνουμε δύο χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το έργο του Όθωνος, επισκόπου του Freising, όπου διακρίνεται η ιδέα ότι ο καινούργιος αυτοκρατορικός λαός είναι οι Φράγκοι. Otto, *Chronica*, V, 31, p. 420: Anno ab incarnatione Domini DCCC°I°, ab Urbe vero condita M°D°L°I, Karolus XXX°III° regni sui anno a summo pontifice ablato patricii nomine, coronatus omni populo ter acclamante : « Karolo augusto, a Deo coronato, magno et pacifico Romanorum imperatori vita et victoria », LX^{us}VIII^{us} ab Augusto imperator et augustus vocatur. Exhinc regnum Romanorum, quod a Constantino usque ad id temporis in urbe regia, scilicet Constantinopoli, fuit, ad Francos derivatum est. Να διευκρινίσουμε ότι ο συγγραφέας τοποθετεί τη στέψη το 801, καθώς η αρχή του έτους οριζόταν στις 25 Δεκεμβρίου. Otto, *Chronica*, Prologus libri primi, p. 12 : Ut enim de aliis taceam: regnum Romanorum, quod in Daniele propter totius orbis bello domiti singularem principatum, quam Greci monarchiam vocat, ferro comparatur, ex tot alternationibus, maxime diebus nostris, ex nobilissimo factum est pene novissimum, ut iuxta poetam vix “magni stet nominis umbra”. Ab Urbe quippe ad Grecos, a Grecis ad Francos, a Francis ad Lonbardos, a Lonbardis rursum a Teutonicos Francos derivatum non solum antiquitate senuit, sed etiam ipsa mobilitate sui veluti levis glarea hacillacque aquis circumiecta sordes multiplices ac defectus varios contraxit. Στο επόμενο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε εκτενέστερα με την πολιτική σκέψη του επισκόπου.

¹⁹⁴ Ο.π., σημ. 131.

¹⁹⁵ Ο.π., σημ. 132.

¹⁹⁶ Ο.π., σημ. 133.

βυζαντινογερμανική συμμαχία. Το δυτικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που θα δημιουργείτο με την υλοποίηση των αμοιβαίων υποσχέσεων Κορράδου - Μανουήλ, δε θα βρισκόταν σε σχέσεις πολιτικής εξάρτησης με τη Ρώμη και η εκλογή του δυτικού αυτοκράτορα θα εναπόκειτο μόνο στη βούληση των γερμανών ηγεμόνων. Τόσο ο πάπας όσο και ο ρωμαϊκός λαός αποκλείονταν από τις πολιτικές διεργασίες της αυτοκρατορικής στέψης.

IV. Η σύγκρουση imperium και sacerdotium

Ο Κορράδος, καταβεβλημένος από την ασθένεια που τον ταλαιπώρησε το δεύτερο εξάμηνο του 1149, δε γνωστοποίησε εξ αρχής και με σαφήνεια τις προθέσεις του στον πάπα. Τόσο όμως στην παπική κουρία όσο και στη βασιλική αυλή ήταν αισθητή η αλλαγή της γερμανικής πολιτικής και η ανησυχία για την έμβαση τόσο της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας όσο και των γερμανοπαπικών σχέσεων. Πολύτιμες για το θέμα αυτό είναι οι πληροφορίες που αντλούμε από το βιβλίο επιστολών του Wibald. Πρέπει να τονίσουμε ότι στις επιστολές που ανταλλάσσονται μεταξύ γερμανικής αυλής και παπικής κουρίας από τα μέσα του 1149 και ύστερα, κανένα από τα επίμαχα ζητήματα δε θίγεται άμεσα. Υπάρχουν μόνο ισχυρά υπονοούμενα και γι' αυτό τόσο το περιεχόμενο όσο και το ύφος των επιστολών χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής και έρευνας, ώστε να μπορέσουμε με τη μελέτη τους να διαγράψουμε το κλίμα των σχέσεων imperium και sacerdotium.

Η βυζαντινογερμανική συμμαχία ήταν ίσως ένα από τα θέματα που συζητήθηκαν στην πρώτη Δίαιτα των γερμανών ηγεμόνων μετά την επιστροφή του βασιλιά από τα Ιεροσόλυμα, στη Φραγκφούρτη στις 15 Αυγούστου 1149. Θεωρούμε χαρακτηριστική μία επιστολή που απηύθυνε την ίδια χρονική περίοδο ο Wibald στον καγκελλάριο της Αγίας Έδρας, καρδινάλιο Guido, η οποία δεν έχει τύχει της ανάλογης προσοχής από την έρευνα. Ο ηγούμενος που υποστήριζε την αρμονική συνεργασία της Αυτοκρατορίας με τη Ρωμαϊκή

Εκκλησία¹⁹⁷, περίμενε, όπως ανέφερε στον καρδινάλιο, να σταλεί από τον Κορράδο στη Ρώμη, όπου θα συζητούσε με τον ποντίφηγα σημαντικά σχέδια που αφορούσαν τόσο το status του Βασιλείου όσο και υποθέσεις που άπτονταν των ενδιαφερόντων της Ρωμαϊκής Εκκλησίας¹⁹⁸. Στη συνέχεια τόνισε στον Guido ότι ο Κορράδος επέστρεψε από τη Β' Σταυροφορία αλλαγμένος, δηλαδή πιο αυστηρός, με μεγαλύτερη αγάπη για δικαιοσύνη και πρόθυμος να αποδίδει το Δίκαιο¹⁹⁹. Μπορεί βεβαίως να ισχυριστεί κανείς ότι η περιγραφή αυτή δεν αποτελεί ένδειξη αλλαγής του πολιτικού προσανατολισμού του βασιλιά και ότι τα σχέδια που αναφέρει ο Wibald, δεν αφορούν κατ' ανάγκη τη βυζαντινογερμανική συμμαχία. Σε κάθε περίπτωση όμως οι εκμυστηρεύσεις του ήταν πολύ εμπιστευτικές και εστάλησαν με έμπιστο πρόσωπο, χωρίς ο βασιλιάς κατά πάσα πιθανότητα να έχει λάβει γνώση. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αντίθεση με όλες τις άλλες επιστολές σ' αυτήν ο ηγούμενος δεν αναφέρει το όνομα του απεσταλμένου²⁰⁰.

Αν η συγκεκριμένη αλληλογραφία αποτελεί μια ένδειξη των μυστικών συνεννοήσεων μεταξύ της Αγίας Έδρας και εκείνης της παράταξης της γερμανικής αυλής, που προωθούσε τη γερμανοπαπική συμμαχία, μπορεί να γίνει κατανοητή η προσωρινή απομάκρυνση των κύριων εκπροσώπων αυτής της παράταξης από το πλευρό του γερμανού βασιλιά. Όπως πληροφορούμαστε πάλι από επιστολή του Wibald, ο Κορράδος απομάκρυνε από το περιβάλλον του τον ηγούμενο και άλλους εκκλησιαστικούς άνδρες²⁰¹. Βέβαια, η αποπομπή

¹⁹⁷ G. KOCH, ό.π., σημ. 134, p. 157-157, 215-216. J.P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 135.

¹⁹⁸ Wibald, ep. 195, p. 314: Implevissemus manum vestram scedula maiore, quae de omni statu regni et de rebus, quae ad vos pertinent, plenius contineret, nisi quod a domino nostro rege nobis iniunctum est, ut legationem eius ad domnum papam cum aliis quibusdam perferamus. Presentes itaque ista tutius et iocundius tractabimus.

¹⁹⁹ Ό.π.: Set ne prorsus nunc sileamus, alteratum recepimus principem nostrum, et severitate gravem et iusticiae amatorem et in faciendo iudicio impigrum.

²⁰⁰ Ό.π.: Lator presentium non indignus est, quem pro nostra petitione honeste recipiatis et in suis propriis causis ac petitionibus benigne adiuvetis.

²⁰¹ Wibald, ep. 206, p. 325 (Δεκέμβριος 1149. Ο ηγούμενος απευθύνεται στον νοτάριο Ερρίκο): Nam illi, de quorum fide a plurimis dubitatum fuit, immo ut verius dictum sit quorum perfidia omnibus fere innotuit, honoribus ac divitiis sublimantur; nos vero, quorum fides etiam totius regni approbata est preconio, iam quasi alieni facti sumus.

τους από το πολιτικό προσκήνιο μπορεί να μη σχετίζεται άμεσα με τη βυζαντινή πολιτική του Κορράδου²⁰². Αποτελεί όμως μία σοβαρή ένδειξη των πολιτικών διεργασιών της γερμανικής αυλής, οι οποίες σίγουρα προκλήθηκαν τόσο από τη βυζαντινογερμανική συμμαχία όσο και από τις αντιαυτοκρατορικές κινήσεις του πάπα, τη σύναψη δηλαδή συμμαχίας με το Σικελικό Βασίλειο²⁰³. Ο Wibald τελικά επέστρεψε στην αυλή το 1150 και ανέλαβε εκ νέου τις διπλωματικές επαφές τόσο με τον ποντίφηκα όσο και με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Εξάλλου, η Αγία Έδρα πρέπει να γνώριζε πολύ καλά τους όρους της συμμαχίας του Κορράδου με το βυζαντινό αυτοκράτορα. Όχι μόνο είχε λάβει γνώση των διπλωματικών διεργασιών που εξελίσσονταν μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών, αλλά και είχε αντιληφθεί τη νέα πολιτική πραγματικότητα που οι δύο ηγεμόνες ήλπιζαν ότι θα δημιουργούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο. Κατά τη γνώμη μας ο σημαντικότερος πληροφοριοδότης ήταν ο ίδιος ο Wibald από τον Αύγουστο του 1149. Πιθανολογείται όμως ότι βυζαντινή πρεσβεία είχε σταλεί στην κουρία το Μάρτιο του 1149 και τότε ο πάπας πληροφορήθηκε τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης και φοβήθηκε τόσο για τη θέση του όσο και για την υπαγωγή των επισκόπων της Νοτίου Ιταλίας στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως²⁰⁴. Τον Οκτώβριο του 1149 ο καγκελλάριος της παπικής κουρίας, καρδινάλιος Guido, έγραψε στον Wibald και του ανέφερε ότι ο Ευγένιος είχε θορυβηθεί από πληροφορίες και φήμες που ανέφεραν ότι ο Κορράδος είχε συμμαχήσει με το βυζαντινό αυτοκράτορα με στόχο να πλήξουν την Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία. Στη συνέχεια ζήτησε από τον ηγούμενο να σταματήσει ως αληθινός αθλητής του Χριστού αυτές τις ανίερες

²⁰² H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 352-354.

²⁰³ J.P. NIEDERKORN, *Die Mítgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 126, 137-138.

²⁰⁴ O. ENGELS, ό.π., σημ. 35, p. 45, ο οποίος στηρίζεται σε μία αναφορά του J. DRÄSEKE, *Bischof Anselm von Havelberg und seine Gesandtschaftsreisen nach Byzanz*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 21(1901), p. 168, ότι το 1149 ένας βυζαντινός επίσκοπος είχε επισκεφτεί τον πάπα Ευγένιο και συζητήσει μαζί του τις δογματικές διαφορές που είχαν απομακρύνει τις Εκκλησίες Ανατολής και Δύσης. Τότε ο Ευγένιος κάλεσε κοντά του τον επίσκοπο του Havelberg, Άνσελμο, και του ζήτησε να καταγράψει τις θεολογικές συζητήσεις που είχε στο Βυζάντιο το 1136 με τον επίσκοπο Νικομηδείας, Νικήτα.

προσπάθειες²⁰⁵. Ο Guido πρέπει να είχε ακριβείς πληροφορίες, αφού το 1148/49 βρισκόταν για πολύ καιρό στη Γερμανία για εκκλησιαστικές υποθέσεις και καθώς ήταν παρών στη Δίαιτα της Φραγκφούρτης τον Αύγουστο του 1149²⁰⁶, μπορούσε να είχε εξακριβώσει αυτές τις φήμες.

Η φράση του καρδινάλιου *sanctam Romanam aecclesiam ... graviter si poterit affligere et infestare disponit*²⁰⁷ αποτελεί άλλη μία ένδειξη του περιεχομένου της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας. Ο πάπας που προφανώς είχε αντιληφθεί τη μεγάλη επιρροή που ασκούσε στον Κορράδο η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία περί αυτοκρατορικής στέψης²⁰⁸, ήταν σε θέση να κατανοήσει ότι η αναγνώριση από βυζαντινής πλευράς του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου θα αποδυνάμωνε τον πολιτικό ρόλο που η Αγία Έδρα επεδίωκε να διαδραματίζει στη Δύση. Επιπλέον η εγκατάσταση μιας δεύτερης ισχυρής Αυτοκρατορίας στα νότια σύνορα της επικράτειάς της διακύβευε τόσο την κοσμική όσο και τη θρησκευτική εξουσία της στην περιοχή²⁰⁹. Η ανησυχία του Ευγενίου αυξανόταν ακόμη περισσότερο, καθώς ο ίδιος την εποχή αυτή είχε εκδιωχθεί από τη Ρώμη. Ο ποντίφηκας γνώριζε ότι οι ισορροπίες στη Δύση ήταν περίπλοκες και λεπτές και, καθώς προσπαθούσε συνεχώς να τις ελέγχει, δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να τις δει να ανατρέπονται με την εμφάνιση και άλλου πολιτικού παράγοντα. Στην επιστολή του καρδινάλιου διακρίνουμε επίσης ότι η κουρία δεν ανησύχησε για τις επαφές του Κορράδου

²⁰⁵ Wibald, ep. 198, p. 316: Nunc autem, sicut domno papae ac nobis significatum est et rumores etiam increverunt, pater ipsius rex C(onradus) mala pro bonis, quod Deus avertat, reddere nititur, et cum Constantinopolitano imperatore sanctam Romanam aecclesiam, catholicorum omnium matrem, graviter si poterit affligere et infestare disponit. Sicut ergo eadem mater nostra et nos, ipsius alumni, de tuo circa eam fidei obsequio et officiosa fidelitate confidimus, ita ex parte domni papae ac nostra dilectionem tuam monemus, momendo rogamus et attentius exhortamur, ut modis quibus poteris, tanquam verus Christi athleta et in apostolorum principis fine fundatus, efficere studeas, ne adversus apostolicam Romanam aecclesiam huiusmodi fluctus insurgant, vel, si forte aliquorum pravitate insurgere ceperint, cum aliis ecclesiae Dei fidelibus pro viribus et prudentia tibi a Deo collata compescas.

²⁰⁶ H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 330-331.

²⁰⁷ Ό.π., σημ. 205.

²⁰⁸ R. HIESTAND, ό.π., σημ. 134, p. 549-550.

²⁰⁹ Και ο O. ENGELS, *Zum Konstanzer Vertrag von 1153*, in E.-D. HEHL, H. SEIBERT, F. STAAB (hrsg.), *Deus qui mutat tempora. Menschen und Institutionen im Wandel des Mittelalters*, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1987, p. 246, υποστηρίζει ότι τα λόγια του καρδινάλιου αποτελούν έμμεση αναφορά στη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης.

με τη ρωμαϊκή σύγκλητο που αποτελούσε έναν εξίσου επικίνδυνο αντίπαλο του παπισμού. Αυτό συνέβη, κατά τη γνώμη μας, γιατί η παπική διπλωματία κατανοούσε ότι μεγαλύτερη επιτυχία θα είχε η σύγκλιση δύο συγγενών ιδεολογικά μορφωμάτων, των δύο Αυτοκρατοριών δηλαδή, παρά αυτή δύο ανόμοιων πολιτικών κατευθύνσεων που κάποια στιγμή εξαιτίας του διαφορετικού ιδεολογικού προσανατολισμού τους θα έφταναν αναπόφευκτα σε οριακές καταστάσεις σύγκρουσης.

Από τον Αύγουστο του 1149 έως και τις αρχές του 1150 ο Κορράδος δεν είχε καμία διπλωματική επαφή ούτε με τον Ευγένιο ούτε με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, καθώς δεν του το επέτρεπε η κατάσταση της υγείας του. Όπως είδαμε, το Φεβρουάριο και τον Απρίλιο του 1150 έστειλε επιστολές στο βυζαντινό αυτοκράτορα και τη σύζυγό του, για να τους ενημερώσει για την πρόθεσή του να παραμείνει πιστός στους όρους της συμμαχίας τους, η οποία θα ισχυροποιούταν με το γάμο του διαδόχου Ερρίκου με μία βυζαντινή πριγκίπισσα²¹⁰. Την ίδια περίοδο, το Φεβρουάριο του 1150, ο Κορράδος απευθύνθηκε στην Αγία Έδρα, για να ενημερώσει τον πάπα για την πρόθεσή του να στείλει στην κουρία απεσταλμένους. Στην τίτλωση της επιστολής ο Κορράδος χρησιμοποίησε το βασιλικό τίτλο με το προσδιοριστικό *semper augustus* και δεν οικειοποιήθηκε τον τίτλο του αυτοκράτορα, προφανώς για να μη διαταράξει περισσότερο τις σχέσεις του με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία²¹¹. Τα θέματα που θα συζητούνταν, δεν αναφέρονται παρά μόνο έμμεσα. Η διατύπωση όμως της επιστολής είναι τόσο χαρακτηριστική, που μας επιτρέπει να προχωρήσουμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Με την πρεσβεία αυτή ο βασιλιάς επιθυμούσε να διαπραγματευτεί με τον πάπα «ζητήματα που αφορούσαν την κατάσταση και την ωφέλεια της εκκλησίας και του βασιλείου και από τα οποία αφ' ενός μεν ο χριστιανικός λαός θα ζούσε σε ειρήνη και με το φόβο του Θεού, αφ' ετέρου δε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία θα

²¹⁰ Ο.π., σ. 56-57, σημ. 93-94 και σ. 74, σημ. 142.

²¹¹ Wibald, ep. 231, p. 350: *Dilectissimo in Christo patri suo Eugenio sanctae Romanae ecclesiae summo pontifici Conradus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus filialem per omnia dilectionem et debitam in Domino reverentiam.*

αναμορφωνόταν με τη βοήθεια του Θεού στην ισχύ της προηγούμενης αξιοπρέπειάς της»²¹².

Η τελευταία φράση *imperium Romanum in pristinae dignitatis robur reformari* μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αποστολή των αυτοκρατορικών πρέσβειων ήταν να ενημερώσουν τον Ευγένιο για την πρόθεση του Κορράδου να εκστρατεύσει στην Ιταλία, για να υλοποιήσει τους όρους της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας. Η αντιμετώπιση του καταπατητή των εδαφών της Αυτοκρατορίας, Ρογήρου, και η βυζαντινή αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου ήταν οι μοναδικοί τρόποι την περίοδο εκείνη, που μπορούσαν να επαναφέρουν στη Δυτική Αυτοκρατορία την ισχύ και το κύρος, των οποίων έχαιρε στο παρελθόν. Η ισχύς αυτή είχε χαθεί τόσο επειδή ο Κορράδος δεν κατείχε τον αυτοκρατορικό τίτλο, όσο και επειδή ο σικελός βασιλιάς, με παπική μάλιστα συγκατάθεση, είχε καταλάβει εδάφη της Αυτοκρατορίας.

Από το ύφος της επιστολής οι κινήσεις του Κορράδου διακρίνονται αποφασιστικές και ιδιαίτερα απειλητικές για την παπική εξουσία. Δεν είναι, κατά τη γνώμη μας, τυχαίο, ότι από τα λόγια του απουσιάζουν αναφορές σχετικές με τη συνεργασία των δύο δυνάμεων, Αγίας Έδρας και Αυτοκρατορίας. Εκτός από την αναμόρφωση του *imperium* η αυτοκρατορική πολιτική θα ευνοούσε την Εκκλησία, το Γερμανικό Βασίλειο (*tam de ecclesiae quam de regni statu et utilitatibus*) και το χριστιανικό πληθυσμό (*populus christianus in pace et timore Dei vivere*). Καθώς η λέξη *aecclesia* δεν προσδιορίζεται από το επίθετο *Romana*, πιστεύουμε ότι ο Κορράδος αναφέρθηκε γενικά στον εκκλησιαστικό θεσμό και όχι στα συμφέροντα της Αγίας Έδρας. Η πολιτική, λοιπόν, που αποφάσισε να ακολουθήσει ο γερμανός βασιλιάς, δεν προέβλεπε στενή συνεργασία με την παπική εξουσία. Αντιθέτως, προσπαθούσε να αποδεσμευτεί από την επιρροή της και να προβάλλει την

²¹² Ο.π.: ... eosdem legatos ad vestrae celsitudinis presentiam destinare, communicato principum consilio, statuimus, ut tam de ecclesiae quam de regni statu et utilitatibus ea vobiscum tractare et ordinare possimus, per que et populus christianus in pace ac timore Dei vivere et imperium Romanum in pristinae dignitatis robur reformari Deo auctore valeat.

πρωτοκαθεδρία του imperium. Το αίτιο της νέας αυτής πολιτικής γραμμής εντοπίζεται στη συνθήκη με τους Βυζαντινούς και στα ανταλλάγματα, όπως τα προδιαγράψαμε, που προσέφερε ο Μανουήλ για την επανεδραίωση της βυζαντινής εξουσίας στη Νότιο Ιταλία.

Μάλιστα τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου, παράλληλα με την πρεσβεία προς τη βυζαντινή αυλή, ο Κορράδος έστειλε στην παπική κούρια το νοτάριο Ερρίκο. Η επιστολή που συνόδευε τον απεσταλμένο, προσφέρει άλλη μία ένδειξη για τους στόχους του βασιλιά. Οι διαπραγματεύσεις θα αφορούσαν το status της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και των άλλων Εκκλησιών και την αναμόρφωση της αξιοπρέπειας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (de totius Romani imperii reformanda dignitate)²¹³. Η εμμονή στην αναμόρφωση της Αυτοκρατορίας ώστε εκείνη να αποκτήσει την ισχύ που έχαιρε στο παρελθόν, αποκαλύπτει τη βούληση του βασιλιά να υλοποιήσει τα σχέδια που προέβλεπε η συμμαχία του με τους Βυζαντινούς.

V. Η αλλαγή της δυτικοαυτοκρατορικής πολιτικής και το τέλος της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας

Ο Κορράδος, εγκλωβισμένος in einer fatalen Zwischenstellung²¹⁴, ανάμεσα στον Μανουήλ και τον Ευγένιο Γ', και επηρεαζόμενος από τους συμβούλους του που επιδίωκαν μία αρμονική συνεργασία με την Αγία Έδρα, δεν τόλμησε τελικά να εκμεταλλευτεί ούτε το παράδειγμα που του προσέφερε η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, ούτε την υποστήριξη του βυζαντινού αυτοκράτορα. Η εξέλιξη των γεγονότων στηρίζει την υπόθεση που μόλις διατυπώθηκε. Παρ' όλα αυτά είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με απόλυτη ακρίβεια πότε ακριβώς άρχισε να αλλάζει η στάση του απέναντι στον Μανουήλ. Πάντως μέχρι και την άνοιξη του 1150 ο γερμανός βασιλιάς ενέμενε στη

²¹³ Wibald, ep. 248, p. 371: ... aliquos de magnatibus nostris ad vos dirigere, ut tam de statu sacrosanctae matris nostrae Romanae aeclesiae et aliarum ecclesiarum, quam de totius Romani imperii reformanda dignitate discretissimi consilio vestri sententiam familiari et intima inquisitione acciperemus.

²¹⁴ W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 98.

συμμαχία του με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, όπως πιστεύουμε ότι αποδείξαμε με την ανάλυση των επιστολών που απηύθηνε το Φεβρουάριο – Απρίλιο 1150 προς τη βυζαντινή αυλή και προς την παπική куουρία. Γι' αυτό το λόγο δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με τους ιστορικούς που διακρίνουν αυτήν την περίοδο την αποστασιοποίηση του γερμανού βασιλιά από τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης.

Συγκεκριμένα, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η πρεσβεία του Αλέξανδρου της Gravina τον Απρίλιο του 1150 στόχευε να προτείνει στο βυζαντινό αυτοκράτορα μία διαφοροποίηση των όρων της συμμαχίας, καθώς ο Κορράδος είχε συνειδητοποιήσει την αναστάτωση που θα προοαλούσε στη Δύση η παραχώρηση ιταλικών εδαφών στους Βυζαντινούς. Η Vollrath υποστηρίζει ότι αποστολή του Αλέξανδρου ήταν να διαπραγματευτεί έναν καινούργιο γάμο, αυτό του Ερρίκου και μίας βυζαντινής πριγκίπισσας, ώστε η προίκα της Ειρήνης-Bertha να επιστρέψει στη Δυτική Αυτοκρατορία ως προίκα της βυζαντινής πριγκίπισσας²¹⁵. Ο Ohnsorge θεωρεί ότι ο γάμος θα απέτρεπε τη διάλυση των συμμαχικών δεσμών των δύο Αυτοκρατοριών ύστερα από την άρνηση του Κορράδου να παραχωρήσει τα νοτιοϊταλικά εδάφη στον Μανουήλ²¹⁶. Ο γάμος όμως του διαδόχου, όπως είδαμε, έτυχε αντικείμενο διαπραγμάτευσης ήδη το 1147/48 και απετέλεσε, κατά τη γνώμη μας, συστατικό μέρος της συμμαχίας των δύο ηγεμόνων, αφού μετά την τέλεσή του θα αναγνωριζόταν από τους Βυζαντινούς ο δυτικός αυτοκρατορικός τίτλος, γεγονός που θα σήμανε την έναρξη της κοινής εκστρατείας εναντίον του Σικελικού Βασιλείου²¹⁷. Ο Niederkorn ισχυρίζεται ότι στόχος της πρεσβείας του Απριλίου 1150 ήταν να πειστεί ο βυζαντινός αυτοκράτορας να προβεί σε εδαφικές υποχωρήσεις υπέρ της Αγίας Έδρας και να υποσχεθεί ότι θα κατοχυρώσει τα πολιτικά και εκκλησιαστικά της προνόμια στη Νότιο Ιταλία, ώστε να γίνει δυνατή η συμμετοχή του πάπα στη συμμαχία των δύο

²¹⁵ H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 357-362.

²¹⁶ W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ.8, p. 92-93.

²¹⁷ Ό.π., σ. 80-84.

Αυτοκρατοριών εναντίον του Ρογήρου της Σικελίας²¹⁸. Η άποψη αυτή όμως δε λαμβάνει υπόψη τις γερμανοπαπικές σχέσεις της ίδιας περιόδου. Όπως είδαμε από την αλληλογραφία των δύο δυνάμεων, ο Κορράδος ήταν αποφασισμένος να υλοποιήσει τα σχέδια που προέβλεπε η συμμαχία του με τον Μανουήλ, και να προχωρήσει έτσι στη *reformatio imperiū*, η οποία στρεφόταν εναντίον των παπικών συμφερόντων. Σύμφωνα μάλιστα με τους Vollrath και Niederkorn ο Μανουήλ αποδέχτηκε την αλλαγή των όρων της συμμαχίας²¹⁹. Αυτός ο ισχυρισμός έρχεται σε αντίθεση με την πληροφορία που παρέχει ο Κίνναμος, όταν αναφέρεται στο θάνατο του Κορράδου. Τονίζει δηλαδή ότι ο βασιλιάς πέθανε χωρίς να εκπληρώσει τις υποσχέσεις που έδωσε στο βυζαντινό αυτοκράτορα²²⁰.

Οι προηγούμενοι ιστορικοί επιχειρηματολογούν για την αλλαγή του προσανατολισμού της γερμανικής αυλής στηριζόμενοι σε μία επιστολή που ο ηγούμενος Wibald απηύθυνε στον Μανουήλ με την πρεσβεία του Απριλίου 1150, και στην οποία τον συμβούλευε να αποδεχτεί την επιθυμία του Κορράδου, όπως αυτή θα του γνωστοποιούταν από τον κόμη Αλέξανδρο, έτσι ώστε να ενισχυθούν οι συμμαχικοί δεσμοί μεταξύ των δύο δυνάμεων²²¹. Κατά τη γνώμη μας, η επιστολή αυτή, όπως θίξαμε προηγουμένως²²², αναφέρεται απλώς στην επιθυμία του βασιλιά να τελεστεί ο γάμος του διαδόχου όσο το δυνατόν γρηγορότερα, για να υλοποιηθούν και όλα τα σχέδια που εξαρτώνταν από αυτόν.

Προβληματικός όμως είναι σε κάθε περίπτωση ο ρόλος του Wibald στην αυλή της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Το Φεβρουάριο του 1150 ο ηγούμενος έγραψε στην Αγία Έδρα με στόχο, όπως πιστεύουμε, να καθησυχάσει τον πάπα

²¹⁸ J. P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 136-138 και του ιδίου, *Thessaloniki...*, ό.π., σημ. 141, p. 222-229.

²¹⁹ H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 362. J. P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 138 και του ιδίου, *Thessaloniki...*, ό.π., σημ. 141, p. 231-232.

²²⁰ Κίνναμος, II, 20, σ. 88: Κορράδος δὲ εἰς τὴν πατρίδα παλινοστήσας, ὀλίγον ἐπιβιούς ἐτελεύτησεν, οὐδὲν οὐδέπω ὦν βασιλεῖ διωμολόγηκε πέρατι δεδωκώς.

²²¹ Wibald, ep. 246, p. 369: De ampliando vero et in melius firmando federe inter sanctum imperium vestrum et precelsam domini mei maiestatem suadeo magnificentiae vestrae, ut voluntatem suam, quam vestre sapientiae in presenti manifestat, adimplere non differatis.

²²² Ό.π., σ. 75, σημ. 145.

για το περιεχόμενο της επιστολής που την ίδια περίοδο του έστειλε ο Κορράδος και η οποία αναφερόταν στη *reformatio* του *imperium in pristinae dignitatis robur*²²³. Έτσι τόνισε στον ποντίφηγα ότι, αν ερχόταν στη Ρώμη ως βασιλικός απεσταλμένος, θα του ανακοίνωνε όλα όσα συνέβαιναν στην αυλή και αφορούσαν την Εκκλησία²²⁴. Επίσης τον πληροφόρησε για τις προσπάθειές του να πείσει τον Κορράδο να αγαπά και να υπερασπίζεται τη Ρωμαϊκή Εκκλησία²²⁵.

Περισσότερο όμως έχει προβληματίσει την ιστορική έρευνα η επιστολή που τον Απρίλιο του 1150, απηύθυνε ο Wibald στο διάκονο καρδινάλιο της Αγίας Μαρίας *in portico*, Guido. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η επιστολή αυτή αποτελεί απάντηση εκείνης που είχε αποστείλει στον ηγούμενο τον Οκτώβριο του 1149 ο συνονόματος καγκελλάριος της Αγίας Έδρας, Guido, διάκονος καρδινάλιος των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού, για να ζητήσει πληροφορίες για τις φήμες περί βυζαντινογερμανικής συμμαχίας που θα έπληττε τη Ρωμαϊκή Εκκλησία και να τον παρακαλέσει να σταματήσει αυτές τις προσπάθειες²²⁶. Υστερα από αυτούς τους μήνες ο Wibald δήλωσε ευθέως στον καρδινάλιο της Αγίας Μαρίας ότι έπραξε σύμφωνα με τις επιταγές του πάπα, εμποδίζοντας δηλαδή οποιαδήποτε ζημία της Αγίας Ρωμαϊκής Εκκλησίας²²⁷.

²²³ Ο.π., σ. 99, σημ. 212.

²²⁴ Wibald, ep. 232, p. 351-352: Si quid vero de rebus, quae ad vos pertinent, apud inclitum filium vestrum dominum nostrum Romanorum regem finaliter esset deliberatum, nos absque morae prolixioris interpositione seu per nostram personam seu per scripta nostra vobis intimare vigilanter curavissemus. Quod etiam, cum factum fuerit, perficere maturabimus.

²²⁵ Ο.π., p. 352: Certa etiam sit vestra beatitudo, quod, in quantum valet nostra mediocritas et in quantum divina clementia nobis apud serenissimum principem gratiae et facultatis indulisit, mentem ipsius et verba et omne opus ad dilectionem et reverentiam vestrae personae et honorem sacrosanctae matris suae Romanae aeclesiae, cui a Deo defensor ordinatus existit, mansuefacere et inclinare non desistimus.

²²⁶ Ο.π., σ. 97, σημ. 205.

²²⁷ Wibald, ep. 252, p. 377: Sane cum idem vir beatus nobis proxime scripsit, familiariter parvitati nostrae intimare dignatus est, quod quidam rumor tam domnum papam quam curiam suam perturbasset, pro eo quod serenissimus dominus noster C(onradus) Romanorum rex fedus cum imperatore Grecorum firmasse dicebatur, ita ut sanctam Romanam aeccliam, catholicorum omnium matrem, graviter si posset affligere et infestare disponderet. Iniunxit etiam parvitati nostrae ex parte domni papae et sua et attentius exhortatus est, ut modis omnibus, quibus possemus, efficere studeremus, ne adversus apostolicam sedem huiusmodi fluctus insurgerent, vel, si forte aliquorum pravitate insurgere cepissent, cum aliis aeccliae Dei fidelibus pro viribus nostris compesceremus. Fecimus, quod iussit.

Στη συνέχεια καθυσάχασε την Αγία Έδρα δηλώνοντας ότι ο Κορράδος δεν είχε διαφθαρεί από καμία συνθήκη με τους Βυζαντινούς αλλά από το θράσος και την ανυπακοή τους εξαιτίας της μακράς συναναστροφής μαζί τους. Τόνισε όμως ότι πέτυχε να ενσταλάξει στο βασιλιά το αγαθό της ταπεινότητας και της υπακοής. Εξάλλου με την τόλμη που χαρίζει η οικειότητα, κατάφερε να εμποδίσει να ακούγονται τα λόγια κάποιων που προφανώς προέτρεπαν τον Κορράδο σε συμμαχία με το βυζαντινό αυτοκράτορα²²⁸. Μάλιστα, πληροφόρησε τον καρδινάλιο και για τις κινήσεις του λαού της Ρώμης, αν και δεν του είχε ζητηθεί²²⁹. Ανέφερε λοιπόν ο Wibald τις βαρειές κατηγορίες που οι συγκλητικοί εκτόξευσαν εναντίον του ποντίφηκα στις επιστολές τους, αντίγραφα των οποίων θα είχε παραδώσει στην παπική curia, αν είχε καταφέρει να μεταβεί στη Ρώμη, όπως είχε συμφωνηθεί²³⁰.

Ο ηγούμενος, όπως είδαμε, την εποχή εκείνη είχε επιστρέψει στην αυλή ύστερα από την απομάκρυνσή του από το βασιλικό περιβάλλον από τον Αύγουστο του 1149. Θεωρούμε ότι, για να γίνει εκ νέου αποδεκτός στο πλευρό του βασιλιά, του έδειξε κατ' αρχάς ότι συμεριζόταν τους πολιτικούς του σχεδιασμούς και ότι είχε αποδεχτεί τις ιδιαίτερες συνιστώσες της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας. Παράλληλα όμως προσπαθούσε να αποτρέψει τον Κορράδο από μία οριστική ρήξη με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Σ' αυτό το πολιτικό πλαίσιο εντάσσουμε την παραπάνω επιστολή. Ο Wibald, όσο ήλπιζε ότι είχε περιθώρια να απομακρύνει το βασιλιά από την προδιαγεγραμμένη συμμαχία με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, επεδίωκε να διατηρήσει ένα καλό κλίμα ανάμεσα στη γερμανική αυλή και την παπική

²²⁸ Ό.π.: ...et homini, non federe contracto set fastu et inobedientia Grecorum aliquantulum corrupto, longa cohabitatione et assidua collucutione humilitatis et obedientiae bonum instillavimus; et aliquorum verba familiaritatis ausu severius interdum repressimus.

²²⁹ Στην επιστολή που ο Guido έστειλε στον Wibald, δε γίνεται καμία αναφορά στις διπλωματικές επαφές του Κορράδου με τη ρωμαϊκή σύγκλητο. Βλ. σημ. 205.

²³⁰ Ό.π., σημ. 227, p. 378: Scripserunt senatores vestri ad dominum nostrum graves et duras adversus domnum papam epistolas, quae ad ipsum mense Ianuario prelate sunt; quarum exempla vobis attulissemus, si ad Urbem, ut conductum fuerat, venissemus.

κουρία²³¹. Από τη μια πλευρά παρουσίαζε προφανώς στον Κορράδο τα οφέλη της συνεργασίας με τον πάπα και τα πλεονεκτήματα να στεφθεί αυτοκράτορας από εκείνον, τονίζοντας ότι από αυτή τη σχέση η οικουμενικότητα της Δυτικής Αυτοκρατορίας θα παρέμενε αλώβητη. Από την άλλη πλευρά προσπαθούσε να πείσει την Αγία Έδρα να μην ανησυχεί για τη βυζαντινογερμανική συνθήκη. Η αλλαγή της πολιτικής σκέψης του Κορράδου δεν οφειλόταν στη συνθήκη αυτή καθ' εαυτή αλλά στο *fastus* και την *inobedientia* των Ελλήνων, στα οποία θα αναγνωρίσουμε και εμείς τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία που προσέφερε στον αυτοκράτορα την πρωτοκαθεδρία έναντι της θρησκευτικής εξουσίας²³², αλλά και την ευελιξία της βυζαντινής διπλωματίας στο χειρισμό αυτών των θεμάτων. Εξάλλου, όπως έχει σωστά υποστηριχθεί, δεν πρέπει να θεωρείται ο ρόλος του ηγούμενου στην αυλή τόσο παντοδύναμος, ώστε να μπορεί να επιφέρει άμεσα ριζικές αλλαγές στη γερμανική πολιτική. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι το 1150 δεν ανέλαβε εκείνος τις σημαντικές πρεσβείες προς την παπική κουρία²³³. Δεν πρέπει επιπλέον να μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο Wibald ήταν αυτός που εισήγαγε στη διπλωματική γλώσσα εκφράσεις, οι οποίες τόνιζαν την τιμή της Αυτοκρατορίας και ήγειραν στη γερμανική αυλή τις αντίστοιχες αξιώσεις²³⁴.

Για να κατανοήσουμε την πολιτική που ασκούσε ο ηγούμενος, πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να λάβουμε υπόψη το διττό ρόλο που επωμιζόταν. Από τη μία

²³¹ Η ιστορική έρευνα έχει αποδεχτεί τη συγκεκριμένη πολιτική του ηγούμενου που κατάφερε τελικώς να αποτρέψει τον Κορράδο από τη διαμορφωθείσα συμμαχία χωρίς όμως να διακόψει τις σχέσεις με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, βλ. O. ENGELS, *Zum Konstanzer Vertrag...*, ό.π., σημ. 209, p. 247. J.P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 135. Δε θα συμφωνήσουμε με την άποψη του W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 8, p. 92-93, ότι ο ηγούμενος, πεπεισμένος για την προτεραιότητα της παπικής εξουσίας έναντι της αυτοκρατορικής, ήταν περισσότερο αφοσιωμένος στον πάπα απ' ότι στο γερμανό βασιλιά και καθοδηγούσε τον Κορράδο σύμφωνα με τα συμφέροντα της Κουρίας.

²³² P. HIESTAND, ό.π., σημ. 134, p. 545. Θα διαφωνήσουμε όμως με τον ισχυρισμό του ότι ο ηγούμενος δε θεωρούσε την ίδια τη συνθήκη επικίνδυνη. Απλώς δεν ήθελε να ομολογήσει κάτι τέτοιο στην Αγία Έδρα. Η H. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 357-361, δε θεωρεί αινιγματική τη συμπεριφορά του ηγούμενου, αφού υποστηρίζει ότι είχε πείσει τον Κορράδο για μία αναθεώρηση της βυζαντινογερμανικής συνθήκης, που δε θα έθιγε πλέον τα παπικά συμφέροντα στη Νότιο Ιταλία. Βλ. σ. 105.

²³³ O. ENGELS, *Die Staufer*, ό.π., σημ. 35, p. 48. M. HORN, ό.π., σημ. 170, p. 79-80.

²³⁴ Ό.π., σ. 63-68. Για το θέμα βλ. επίσης G. KOCH, ό.π., σημ. 134, p. 157-157, 215-216, ο οποίος πολύ σωστά επισημαίνει ότι ο ηγούμενος, παρά την εισαγωγή των καινούργιων στοιχείων στα έγγραφα, επεδίωξε την ισορροπία των δύο δυνάμεων, του *imperium* και του *sacerdotium*. Επίσης βλ. J. SCHWARZ, ό.π., σημ. 23, p. 81-84.

πλευρά είχε λάβει την περιβολή από το βασιλιά και του είχε δώσει όρκο πίστης, από τον οποίο απέρρευε η υποχρέωσή του να υπηρετεί την πολιτική της Αυτοκρατορίας και να υπερασπίζεται τα συμφέροντά της. Παράλληλα ήταν δεμένος με όρκο πίστης και με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία και προφανώς η θρησκευτική του συνείδηση δεν του επέτρεπε να βλέπει τον παραγκωνισμό της από τη βυζαντινογερμανική συμμαχία. Κατανοούσε άλλωστε ότι μία ενδεχόμενη βυζαντινή παρουσία στη Νότιο Ιταλία θα είχε συνέπειες και στο εκκλησιαστικό status της περιοχής. Ο διττός αυτός ρόλος και οι λεπτές ισορροπίες που όφειλε ο ηγούμενος να τηρήσει, αποκαλύπτονται σε μία μεταγενέστερη επιστολή του προς τον επίσκοπο του Bamberg, Eberhard, ο οποίος το 1152 ετοιμαζόταν να μεταβεί στη Ρώμη, για να εγκαινιάσει τις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ του νεοειλεγέντος βασιλιά, Φρειδερίκου Α', και του πάπα Ευγενίου. Ο Wibald συμβούλευσε τον επίσκοπο να φροντίσει να μη διαταραχτούν οι σχέσεις των δύο δυνάμεων, καθώς είναι δεμένοι με όρκο πίστης και με τις δύο²³⁵.

Επιστρέφοντας στις γερμανοπαπικές σχέσεις του 1150, επίσημα πάντως δεν είχε συζητηθεί ακόμη μεταξύ Κορράδου και Ευγενίου το ζήτημα της γερμανοβυζαντινής συμμαχίας και τα πλαίσια στα οποία θα κινούταν η επικείμενη εκστρατεία του γερμανού βασιλιά στην Ιταλία. Παρά τις επανειλημμένες ανταλλαγές επιστολών μεταξύ της γερμανικής αυλής και της παπικής κουρίας από το καλοκαίρι του 1149²³⁶, ο πρώτος επίσημος απεσταλμένος, ο νοτάριος Ερρίκος, εστάλη στη Ρώμη τον Απρίλιο του 1150, παράλληλα δηλαδή με την αποστολή του Αλέξανδρου της Gravina στο Βυζάντιο. Αυτό πληροφορούμαστε από την επιστολή που απηύθυνε ο

²³⁵ Wibald, ep. 374, p. 502: *Et subtili appendiculo cavendum, ne inter duas et interdum dissidentes potestates, quibus fidei vinculo alligati sumus, sinceritatis nostrae rectitudinem ullo dicendi vel agenda modo distorqueamus.*

²³⁶ Wibald, ep. 185 (23/6/1149: ο Ευγένιος στον Κορράδο), ep. 193 (Αύγουστος 1149: ο Κορράδος στον Ευγένιο), ep. 197 (6/10/1149: ο Ευγένιος στον Κορράδο), ep. 204 (28/11/1149: ο Ευγένιος στον Κορράδο), ep. 217 (149/1150: ο Κορράδος στον Ευγένιο), ep. 231 (Φεβρουάριος 1150: ο Κορράδος στον Ευγένιο), ep. 239 (1150: ο Κορράδος στον Ευγένιο), ep. 248 (Απρίλιος 1150: Ο Κορράδος στον Ευγένιο). Με εξαίρεση τις επιστολές 231 και 248, οι υπόλοιπες αφορούσαν υποθέσεις της Γερμανικής Εκκλησίας.

Κορράδος στον πάπα περίπου στις 20 Απριλίου 1150 χωρίς όμως να προσδιορίζει τα προς συζήτηση θέματα. Η αναφορά όμως στην αναμόρφωση της τιμής της Αυτοκρατορίας και οι αλυσιδωτές αντιδράσεις που προκάλεσε αυτή η επιστολή, μας επιτρέπει να ισχυριστούμε ότι ο νοτάριος είχε επιφορτιστεί να αναφερθεί και στη βυζαντινογερμανική συμμαχία²³⁷.

Αμέσως μετά τις 20 Απριλίου ο Wibald έγραψε στον Ευγένιο ότι από τα μέσα Δεκεμβρίου του 1149 έως και τον Απρίλιο του 1150 περίμενε στην αυλή, για να σταλεί στην Αγία Έδρα, κάτι που δεν έγινε, καθώς αποφασίστηκε να αναλάβει αυτήν την πρεσβεία ο νοτάριος Ερρίκος. Όλο αυτό το διάστημα, «νύχτα και μέρα, προσπαθούσε να οξύνει στον Κορράδο την αγάπη και την τιμή προς το πρόσωπο του ποντίφηγα και την υπεράσπιση της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και όλων των εκκλησιών»²³⁸. Στη συνέχεια εκδήλωσε την επιθυμία του να τον συναντήσει προσωπικά όχι μόνο για την τιμή και την ωφέλεια της εκκλησίας του Θεού και της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά και επειδή του είναι αγαπητός και επειδή θέλει να του μιλήσει για πράγματα που δεν επιθυμεί να του εκφράσει γραπτώς τόσο εξαιτίας της ασταθούς κατάστασης των υποθέσεων όσο και για να μη θεωρηθεί ότι εισβάλλει αλόγιστα και άκαιρα σε υποθέσεις δύσκολες και απόρρητες²³⁹. Την ίδια περίοδο έστειλε άλλωστε και την απάντηση στον καρδινάλιο της Αγίας Μαρίας in portico, Guido, όπου αναφέρθηκε στον *fastus* και την *inobedientia* των Βυζαντινών. Όλα αυτά τα υπονοούμενα του ηγουμένου αποδεικνύουν, κατά τη γνώμη μας, ότι ο Κορράδος την άνοιξη του 1150 ήταν αποφασισμένος να υλοποιήσει τους

²³⁷ Ό.π., σ. 101, σημ. 213.

²³⁸ Wibald, ep. 251, p. 374: Venimus ad curiam gloriosi filii vestri Conradi Romanorum regis in vigilia nativitatis Domini (24/12/1149); et permansimus in ea continue usque ad quintam feriam ebdomadae pascalis (20/4/1150) sub ea expectatione, ut nos et cancellarium suum ad vestrae sublimitatis presentiam, sicut iam dudum condixerat et vestrae quoque magnitudini significaverat, transmitteret. In quo temporis spacio die et nocte id efficere studiose satagemus, ut animum ipsius ad dilectionem et reverentiam vestrae personae, ad defensionem sacrosanctae matris nostrae Romanae aecclesiae et omnium aecclesiarum fortius accenderemus.

²³⁹ Ό.π., p. 375: Venissemus ad vos desideranter, non solum pro honore et utilitate aecclesiae Dei et imperii Romani, verum etiam ut faciem vestram, quam sicut vultum angeli intuemur, cernere mereremur, et humili sermone quedam vestrae excellenciae suggereremus, quae scriptis committere non presumimus tum propter varios et incertos eventus rerum, tum ne in arduas et archanas res et in secreti vestri profundum nos temere et importune ingerere estimaremur.

όρους της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας, ενώ ταυτόχρονα δεχόταν πιέσεις από το στενό του περιβάλλον να αλλάξει άποψη και να αποστασιοποιηθεί από αυτήν. Αυτό δηλώνουν τα λόγια του Wibald, ότι προσπαθούσε δηλαδή να ενσταλάξει στην ψυχή του βασιλιά την αγάπη προς τη Ρωμαϊκή Εκκλησία.

Ενδεικτική των όσων υποστηρίζουμε είναι η στάση του ίδιου του Ευγενίου. Στις 24 Ιουνίου 1150 έγραψε στον Κορράδο και τον ενημέρωσε ότι δέχτηκε το νοτάριο Ερρίκο και ότι του απευθύνει δικούς του απεσταλμένους. Η επιθυμία του ποντίφηκα ήταν να ισχυροποιηθούν όσα είχαν συμφωνηθεί μεταξύ των προηγούμενων παπών και αυτοκρατόρων, ώστε «η Εκκλησία να απολαμβάνει την ηρεμία σύμφωνα με το δίκαιό της, η Αυτοκρατορία να λάβει την οφειλόμενη ισχύ και όλος ο χριστιανικός πληθυσμός να χαιρείται την ειρήνη και την ηρεμία»²⁴⁰. Τα λόγια αυτά αποδεικνύουν ότι ο πάπας γνώριζε πολύ καλά τα πολιτικά σχέδια του Κορράδου και προσπαθούσε μέσω των απεσταλμένων του να τα ανατρέψει. Οι γερμανοπαπικές σχέσεις, εννοούσε ο Ευγένιος, θα επανέρχονταν στο status των προηγούμενων ετών, όταν ο γερμανός βασιλιάς θα λάμβανε το αυτοκρατορικό στέμμα από τα παπικά χέρια (*imperium debitum robur optineat*) και θα εξασφάλιζε τα προνόμια της Ρωμαϊκής Εκκλησίας στην περιοχή της Ιταλίας (*universalis aecclesia suo iure quiete fruatur*). Είναι χαρακτηριστικό και ενισχύει το επιχειρημά μας, ότι σ' αυτήν την επιστολή ο ποντίφηκας χρησιμοποίησε στην αλληλογραφία του με τον Κορράδο τη λέξη *imperium* για πρώτη και τελευταία φορά. Δε συμφωνούμε με την έρευνα που βλέπει στη χρήση του όρου μία απλή παραπομπή στη φράση *imperium Romanum in pristinae dignitatis robur reformari* που είχε χρησιμοποίησει ο Κορράδος²⁴¹. Ο πάπας χρησιμοποίησε τον όρο θέλοντας να τονίσει τις σχέσεις Ρωμαϊκής Εκκλησίας και

²⁴⁰ Wibald, ep. 272, p. 399-400: ... nostros quoque legatos iam diu, sicut credimus, ad tuae nobilitatis industriam misissemus. Desiderium siquidem nostrum est, ut ea, inter aecclesiam et regnum quae a predecessoribus nostris et tuis statuta sunt, inter nos et maiestatem tuam ita Domino auxiliante firmentur, quatinus sponsa Dei universalis aecclesia suo iure quiete fruatur, imperium debitum robur optineat et christianus populus iocunda pace et grata tranquillitate letetur.

²⁴¹ J. SCHWARTZ, ό.π., σημ. 23, p. 67-69. R. M. HERKENRATH, ό.π., σημ. 108, p. 18. Η επιστολή του Κορράδου στη σ. 99, σημ. 212.

Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με την πολιτική ιδεολογία της Αγίας Έδρας το *imperium* λαμβάνει την ισχύ του, και μάλιστα την οφειλόμενη (*debitum*), μόνο με την αναγόρευση του βασιλιά σε αυτοκράτορα από τον ίδιο τον ποντίφηκα. Περιττεύει να σημειώσουμε ότι ο Ευγένιος αρνήθηκε κάθε έννοια αυτοκρατορικής *reformatio*.

Ο πάπας, τόσο με τους δικούς του απεσταλμένους όσο και με τα πρόσωπα της γερμανικής αυλής, που υποστήριζαν την αρμονική συνεργασία των δύο δυτικών δυνάμεων, κατάφερε να καθυστερήσει την υλοποίηση των όρων της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας, με αποτέλεσμα ο χρόνος να κυλάει εις βάρος των σχέσεων των δύο Αυτοκρατοριών. Όταν ο Κορράδος στα τέλη Ιουλίου του 1150 έγραψε στον Wibald και του ζήτησε να παρουσιαστεί στις 8 Σεπτεμβρίου στη Νυρεμβέργη, για να αναλάβει την πρεσβεία στον πάπα μαζί με τον καγκελλάριο της γερμανικής αυλής, Αρνόλδο²⁴², ο ηγούμενος του απάντησε ότι δε θεωρούσε πρόσφορο να σταλεί εκείνη τη χρονική στιγμή πρεσβεία στην κουρία, γιατί δεν είχε επιστρέψει ο κόμης Αλέξανδρος από το Βυζάντιο και δε γνώριζαν πως εξελίχθηκαν οι διαπραγματεύσεις²⁴³.

Η χρονοτριβή αυτή ήταν πολύ σημαντική, καθώς την ίδια περίοδο άρχισαν να κλονίζονται και οι σχέσεις της Αγίας Έδρας με τον εχθρό της Αυτοκρατορίας, Ρογήρο. Παρά τη στρατιωτική βοήθεια που του είχε δώσει ο σικελός βασιλιάς, ο Ευγένιος αναγκάστηκε τον Ιούλιο του 1150 να εγκαταλείψει εκ νέου τη Ρώμη κάτω από την πίεση του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος. Η καινούργια αποπομπή του τον έκανε να συνειδητοποιήσει ότι η σικελική υποστήριξη δεν ήταν επαρκής, για να ομαλοποιήσει σε όφελός του την κατάσταση στη Ρώμη και ότι έπρεπε να αποκαταστήσει τις σχέσεις του με

²⁴² Wibald, ep. 276, p. 402-403.

²⁴³ Wibald, ep. 279, p. 407: Et non videbatur nobis pro parvitate nostri ingenii, quod iuxta qualitatem huius temporis et rerum vestrarum statum hoc tempore hanc legationem fieri oporteret, maxime cum incertum sit, quidnam rerum comes Alexander de Gravina ab imperatore Grecorum referat. Η Η. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 362 και ο J.P. NIEDERKORN, *Thessaloniki...*, ό.π., σημ. 141, p. 230, δεν αντιμετωπίζουν αυτά τα λόγια ως προσπάθεια του ηγουμένου να καθυστερήσει τον Κορράδο, αλλά τα ενσωματώνουν στο επιχειρημά τους ότι ο κόμης ήταν επιφορτισμένος να διαπραγματευτεί νέους όρους για τη συμμαχία. Έπρεπε επομένως ο βασιλιάς να περιμένει την απάντηση του Μανουήλ.

τον Κορράδο²⁴⁴. Είναι χαρακτηριστικό των πολιτικών διεργασιών της ευρωπαϊκής σκηνής ότι την ίδια χρονική περίοδο ο Ρογήρος, βλέποντας προφανώς τον πάπα να στρέφεται προς τη Δυτική Αυτοκρατορία, αποπειράθηκε και εκείνος να βελτιώσει τις σχέσεις του με το γερμανό βασιλιά. Από μία επιστολή του Κορράδου το καλοκαίρι του 1150 προς τον Wibald πληροφορούμαστε ότι από τη σικελική πλευρά είχαν υποβληθεί στη γερμανική αυλή διαπραγματευτικές προτάσεις²⁴⁵. Όπως είχε ενημερώσει και προηγουμένως ο ηγούμενος τον καρδινάλιο Guido, μεσολαβητής στις σχέσεις των δύο ηγεμόνων ήταν ο ηγούμενος του Clairveaux, Βερνάρδος, ο οποίος είχε στείλει επιστολές στον Κορράδο στις αρχές Μαρτίου με τον επίσκοπο του Freising. Ο Βερνάρδος εγκωμιάζε τον Ρογήρο για τη βοήθεια που είχε προσφέρει στη Ρωμαϊκή Εκκλησία, και τονίζε ότι στο μέλλον η βοήθεια αυτή θα ήταν μεγαλύτερη, αν δεν εμποδιζόταν από τη γενναιότητα και τη δύναμη του Κορράδου²⁴⁶. Ο ηγούμενος του Clairveaux εννοούσε προφανώς τη στήριξη που ο Ρογήρος προσέφερε στον πάπα εναντίον του ρωμαϊκού λαού, βοήθεια που θα συνεχιζόταν με την προϋπόθεση ότι ο γερμανός βασιλιάς δε θα αναλάμβανε την εισστρατεία εναντίον του. Μάλιστα προθυμοποιήθηκε να μεσολαβήσει για τη μεταξύ των δύο ηγεμόνων ειρήνη και ομόνοια, αν αυτό δε θα ήταν δυσάρεστο στον ποντίφηκα²⁴⁷. Αυτή μάλιστα δεν ήταν η πρώτη κρούση που έγινε στον Κορράδο για να συμμαχήσει με τον Ρογήρο. Ο Wibald πληροφόρησε τον καρδινάλιο Guido ότι και ο επίσκοπος της Αγίας

²⁴⁴ M. HORN, *ό.π.*, σημ. 170, p. 73.

²⁴⁵ Wibald, ep. 280, p. 408: *Preterea in processu legationis hinc ex parte fratris nostri imperatoris Constantinopolitani, inde etiam ex parte Rogerii negotia se nobis offerunt, in quibus tractandis aliquas personas preter vos admittere nec volumus nec possumus.*

²⁴⁶ Wibald, ep. 252, p. 377: *Porro in capite quadragesime domnus abbas Clarevallensis misit domno regi litteras per episcopum Frisingensem, in quibus collaudabat dominum illum Siciliae, eo quod in multis utilis et necessarius fuisset catholicae aecclesiae, futurus utilior, si non prohiberetur virtute et potentia nostri principis;*

²⁴⁷ *Ό.π.*: ... *de quorum pace et concordia se libenter acturum promittebat, si sciret, domino nostro non fore ingratum.*

Ρουφίνας, Theodewinus, αφού πέρασε από τη Σικελία μετά την επιστροφή του από τα Ιεροσόλυμα, έστειλε επιστολές για τον ίδιο σκοπό στον Κορράδο²⁴⁸.

Ο Wibald, πιστός τόσο στο βασιλιά όσο και στον πάπα, τόνισε στην επιστολή του ότι για τα σχέδια αυτά δε θέλησε να επηρεάσει τον Κορράδο, πριν πληροφορηθεί τις προθέσεις του ίδιου του ποντίφηγα για μία ενδεχόμενη προσέγγιση των δύο ηγεμόνων. Δικαιολογήθηκε για το ότι δεν είχε ενημερώσει την Αγία Έδρα νωρίτερα, και δήλωσε ότι ανέμενε εντολές, για να μπορέσει να συνεχίσει το έργο του και ότι είναι έτοιμος για οποιαδήποτε υπηρεσία²⁴⁹. Βέβαια και ο ίδιος κατανοούσε ότι δεν αποτελούσε παρά έναν από τους παράγοντες της γερμανικής διπλωματίας, που καθόριζαν τα πλαίσια δράσης της εξωτερικής πολιτικής και γι' αυτό αισθάνθηκε υποχρεωμένος να αμβλύνει την εντύπωση απόλυτης ελευθερίας δράσης, που τυχόν θα έδινε στον παραλήπτη της επιστολής, με τη φράση *quantum in nobis fuit*, ότι δηλαδή μπορούσε να επηρεάσει τον Κορράδο όσο εξηρτάτο από τις δυνατότητές του.

Ο Ευγένιος όμως σε καμία περίπτωση δεν ήθελε μία συμμαχία του Κορράδου με το Σικελικό Βασίλειο, καθώς θα διακυβεύονταν έτσι τα προνόμια της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, η Αγία Έδρα διεκδικούσε την επικυριαρχία των εδαφών του Σικελικού Βασιλείου και τα παραχωρούσε στον εκάστοτε βασιλιά ως φέουδο. Αν η πιθανή συνεννόηση Ρογήρου - Κορράδου καθιστούσε το δυτικό αυτοκράτορα επικυρίαρχο των εδαφών, η Ρωμαϊκή Εκκλησία θα έχανε αισθητά την πολιτική και θρησκευτική της δύναμη στον ιταλικό χώρο και το παπικό κράτος θα βρισκόταν περικυκλωμένο από δύο σύμμαχες δυνάμεις. Έτσι στις 24 Ιουνίου

²⁴⁸ Ό.π.: *Visus est hoc ipsum innuere domnus T(heodewinus) Sanctae Rufinae episcopus in litteris suis, quas post reditum suum a Iherosolima, cum per Siciliam transitum habuisset, domino nostro scripsit. O P. RASSOW, ό.π., σημ. 58, p. 35 διακρίνει στην προσπάθεια του Theodewinus την πρωτοβουλία είτε του Ρογήρου είτε του πάπα.*

²⁴⁹ Ό.π., p. 377-378: *Ad cuius verbi assensum nos animum nostrum et consilium domini nostri, quantum in nobis fuit, inclinare nequaquam volumus, nisi prius, quid super haec in beneplacito domni papae esset, certius intelligeremus; nec tamen ei super hec scribere presumpsimus, ne videremur altiora nobis appetere et in secreta ipsius temeraria importunitate irruere. Set quod insipientes apud vos facti sumus, fides, quam ad sanctam Romanam aecclesiam habemus, et vestra humilis et affabilis benignitas nos coegerunt. Quodsi studium nostrum taciturnitas vestra et propicia responsio adiuverint, erimus de cetero in huiusmodi officiis promptiores.*

1150 ο καρδινάλιος διάκονος της Αγ. Μαρίας in portico, Guido, απηύθυνε επιστολή στον Wibald, για να του τονίσει ότι τα σχέδια συμφιλίωσης μεταξύ Κορράδου και Ρογήρου δε γίνονταν υπό παπική υποστήριξη και ότι δε συμφέρει τη Ρωμαϊκή Εκκλησία να αποκλειστεί από τέτοιες διαπραγματεύσεις. Παράλληλα έδωσε την υπόσχεση ότι, αν ο Κορράδος ειστρατεύσει στην Ιταλία, η Ρωμαϊκή Εκκλησία θα αναμειχθεί *commode et honeste*²⁵⁰.

Για να επιστρέψουμε στη συμμαχία των δύο Αυτοκρατοριών, στα τέλη του καλοκαιριού του 1150 συνέβη ένα απρόβλεπτο γεγονός, ο θάνατος του διαδόχου Ερρίκου²⁵¹. Η δυσάρεστη αυτή κατάσταση δεν έθεσε σε κίνδυνο τις βυζαντινογερμανικές σχέσεις, καθώς ο ίδιος ο Κορράδος προσφέρθηκε να νυμφευτεί τη βυζαντινή πριγκίπισσα. Αυτή είναι άλλη μία απόδειξη που ενισχύει τα επιχειρήματά μας, για το πόσο σημαντικός ήταν αυτός ο γάμος στα πλαίσια της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας, η οποία προέβλεπε την ανασύσταση του ανατολικού και δυτικού τμήματος της μίας Αυτοκρατορίας. Πιστεύουμε ότι από το θάνατο του Ερρίκου έως και την άνοιξη του 1151 οι διαπραγματεύσεις για το γάμο είχαν ολοκληρωθεί, καθώς, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στην επικοινωνία που είχε ο βυζαντινός αυτοκράτορας με τον ηγούμενο το καλοκαίρι του 1151, απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά σ' αυτά τα γεγονότα. Γι' αυτό δε συμφωνούμε με τον Hiestand που υποστηρίζει ότι ο γάμος του Κορράδου πρέπει να συζητήθηκε στη Δίαιτα του Würzburg το Σεπτέμβριο του 1151, όπου και λήφθηκε η απόφαση της ειστρατείας στην Ιταλία²⁵².

²⁵⁰ Wibald, ep. 273, p. 401: *Illud vero, quod a domno Conrado serenissimo rege per quasdam religiosas personas perquisitum fuisse significastis, sciatis, de voluntate domni papae vel conscientia nullatenus processisse; presertim cum sciamus, hominem illum (Ρογήρος), de quo mentionem fecistis, nichil honorificentiae regii culminis exhibiturum, nisi regium adventum in Tuscia vel in Romania iam certo certius presentiret. Nec Romanae aecclesiae expediret, ut, ea exclusa, tales personae super tanto negotio convenirent. Set si ad partes Italiae regium culmen divina providentia traxerit, tunc sancta Romana aecclesia commode et honeste se interponere poterit.* Ο Μ. HORN, ό.π., σημ. 170, p. 77, υποστηρίζει ότι ο Ευγένιος δεν ήθελε να συμμετάσχει ο Κορράδος στη γαλλοσικελική συμμαχία, επειδή δε θεωρούσε τον Ρογήρο αξιόπιστο σύμμαχο.

²⁵¹ Στη χρονολόγηση αυτή καταλήγει με πειστικά επιχειρήματα ο R. HIESTAND, ό.π., σημ. 134, p. 517-519, καθώς οι πηγές που αναφέρονται σ' αυτό το γεγονός, είναι φειδωλές.

²⁵² R. HIESTAND, ό.π., σημ. 134, p. 526-527.

Οι καινούργιες διαπραγματεύσεις καθυστέρησαν ακόμη περισσότερο την υλοποίηση των όρων της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, αφού έπρεπε να διερευνηθούν πρώτα οι προθέσεις του Μανουήλ. Αυτή η καθυστέρηση συνέπεσε χρονικά με την πλήρη ρήξη των παπικών-σικελικών σχέσεων. Το Πάσχα του 1151 ο Ρογήρος έστεψε βασιλιά το γιο του Γουλιέλμο, στον οποίο παραχώρησε ως φέουδο το πριγκιπάτο της Απουλίας, χωρίς να ζητήσει την παπική συγκατάθεση²⁵³. Αυτή η πράξη ερχόταν σε αντίθεση με τη νομική κατάσταση του Σικελικού Βασιλείου, το οποίο είχε αποδοθεί στον Ρογήρο ως φέουδο από την Αγία Έδρα²⁵⁴. Από την εποχή αυτή ο Ευγένιος εγκαινίασε μία σειρά επαφών με το γερμανό βασιλιά, το περιεχόμενο των οποίων δεν έχει δυστυχώς παραδοθεί από τις πηγές. Σ' αυτό συνέβαλε βέβαια και ο αιφνίδιος θάνατος του Κορράδου (15/2/1152), που δεν του επέτρεψε να πραγματοποιήσει την ιταλική εισστρατεία. Εικάζεται όμως ότι ο πάπας στην προσπάθειά του να προσεταιριστεί το γερμανό βασιλιά, να επωφεληθεί της βοήθειάς του και κυρίως να διασφαλίσει την εξουσία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας έναντι όλων των εχθρικών πολιτικών δυνάμεων (Σικελία, Βυζάντιο, ρωμαϊκή σύγκλητος), προσπάθησε να τον πείσει να μην προβεί σε καμία εδαφική παραχώρηση στο βυζαντινό αυτοκράτορα και του προσέφερε ως αντάλλαγμα την αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη και την απομάκρυνση της Αγίας Έδρας από τη συμμαχία της με το Σικελικό Βασίλειο²⁵⁵. Από την άνοιξη-καλοκαίρι του 1151 η γερμανική πολιτική έλαβε, κατά τη γνώμη μας, την απόφαση να αποστασιοποιηθεί από τη προδιαγεγραμμένη βυζαντινή συμμαχία, όχι όμως και να διακόψει εντελώς τις σχέσεις της με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, της οποίας η βοήθεια για την αντιμετώπιση του Σικελικού Βασιλείου ήταν πολύτιμη. Έτσι η Δυτική Αυτοκρατορία εγκαινίασε μία παρελκυστική πολιτική

²⁵³ H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 102-103.

²⁵⁴ J. DEÉR, ό.π., σημ. 137, p. 242.

²⁵⁵ H. HOUBEN, ό.π., σημ. 4, p. 103. Πβλ. τη διήγηση του Όθωνος του Freising, σύμφωνα με την οποία ο Κορράδος, λίγο πριν πεθάνει, ήταν έτοιμος να πραγματοποιήσει την ιταλική εισστρατεία, για να λάβει το αυτοκρατορικό στέμμα, GF, I, 71, p. 71: Ipse vero non multo post omnibus bene in Gallia et Germania compositis, cum etiam iurata expeditione in proximo imperii coronam accepturus esset ... morbo corripitur, sicque tanto tamen non fractus infirmitatis dolore, curiam celebraturus Bavemberg venit.

έναντι της Βυζαντινής, δηλαδή αφ' ενός μεν παρουσιαζόταν πρόθυμη να συνεχιστρατεύσει εναντίον του Ρογήρου με τις βυζαντινές δυνάμεις που της ήταν αναγκαίες, αφ' ετέρου δε δεν είχε καμία πρόθεση να παραχωρήσει εδάφη και να υλοποιήσει το μεγαλεπήβολο σχέδιο για την ανασύσταση των δύο αυτοκρατοριών κέντρων Ανατολής και Δύσης.

Το καλοκαίρι του 1151 ο βυζαντινός αυτοκράτορας έγραψε στον Wibald, καθώς ανησυχούσε για την καθυστέρηση της πραγματοποίησης της ιταλικής εκστρατείας. Χωρίς να αναφερθεί ευθέως στο επίμαχο ζήτημα, ο Μανουήλ άφησε καθαρά να εννοηθεί ποιο ήταν το θέμα που τον ενδιέφερε. Έτσι, κατ' αρχάς έπλεξε το εγκώμιο του ηγουμένου, τον οποίον θεωρούσε τον καλύτερο βοηθό του Κορράδου στις υποθέσεις εναντίον του Ρογήρου. Στο τέλος της επιστολής ζήτησε να πληροφορηθεί για την υγεία του γερμανού βασιλιά, αφού η κακή της κατάσταση, όπως έχουμε ήδη δει, ήταν αυτή που δεν του είχε επιτρέψει αρχικά να πραγματοποιήσει τις υποσχέσεις που είχε δώσει στον Μανουήλ²⁵⁶.

Χαρακτηριστικός και σ' αυτήν την επιστολή είναι ο τίτλος που ο βυζαντινός αυτοκράτορας απέδωσε στον Κορράδο. Τον αποκάλεσε *rex Rome*²⁵⁷ και όχι βασιλιά των Αλαμαννών, όπως ήταν η συνήθης πρακτική της βυζαντινής διπλωματίας. Ο τίτλος αυτός βεβαίως εντάσσεται στα πλαίσια του *Zweikaiserproblem*, αφού αφ' ενός μεν παρουσιάζει τον Κορράδο ως βασιλιά και όχι ως αυτοκράτορα, αφ' ετέρου δε το όνομα της πόλης της Ρώμης, που

²⁵⁶ Wibald, ep. 325, p. 455: ... Vult igitur imperium meum, quo rursus etiam tua preciositas laboret in honorem predicti prenobilissimi regis. Numquam enim inveniet meliorem adiutorem in servitium contra Siculum et in caetera servitia sua. Vult autem imperium meum, ut etiam per scripturas tuae preciositatis doceatur sospitatem ipsius. Magnam enim affectionem habet imperium meum in tuam preciositatem, ex quo certe cognovit florentem in te virtutem. Οι Η. VOLLRATH, ό.π., σημ. 35, p. 362 και J.P. NIEDERKORN, *Die Mitgift...*, ό.π., σημ. 50, p. 138 και drs., *Thessaloniki...*, ό.π., σημ. 141, p. 231-232, διακρίνουν σ' αυτήν την επιστολή τη συμφωνία του Μανουήλ στη διαφοροποίηση του σχεδίου που του πρότεινε ο Αλέξανδρος στην πρεσβεία του Απριλίου του 1150, βλ. και ό.π., σημ. 219. Ούτε όμως από το περιεχόμενο αυτής της επιστολής προκύπτει κάποιο συμπέρασμα ότι ο Αλέξανδρος πρότεινε μία διαφοροποίηση των όρων της συμμαχίας.

²⁵⁷ Ό.π., p. 454: ... Preciosissime aba monasterii Stavlu. Imperium meum, cum didicisset a multis in te florentem virtutem, quomodoque in honorem certas prenobilissimi Regis Rome predilectissimique fratris et cognate imperii mei et in utilitatem christianorum, magnam devotionem et affectionem erga tuam preciositatem obtinet, et orationem eius invocat perpetue.

έχει αντικαταστήσει το εθνικό ουσιαστικό *Romanorum*, των Ρωμαίων, δεν ανταποκρίνεται στην ιδέα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν το αντίστοιχο της προσφώνησης του βυζαντινού αυτοκράτορα ως *imperator Constantinopolitanus*. Η χρήση όμως του ονόματος της πόλης μπορεί εξίσου να αποτελεί υπαινιγμό στην εξάρτηση της δυτικής αυτοκρατορικής εξουσία από την παπική στέψη στη Ρώμη, από την οποία ο Κορράδος θα ελευθερωνόταν, εάν εφαρμόζονταν τα συνομολογηθέντα στη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης.

Ο ηγούμενος απάντησε στον Μανουήλ μετά τα μέσα Σεπτεμβρίου, αφού είχε προηγηθεί η Δίαιτα του Würzburg (15/9/1151), όπου οι γερμανοί ηγεμόνες έλαβαν την απόφαση να ειστρατεύσουν στην Ιταλία εναντίον του Σικελικού Βασιλείου το Σεπτέμβριο του επόμενου χρόνου. Ο Wibald, σύμφωνα με τη δυτική πρακτική, αποκάλεσε τον Μανουήλ *imperator Grecorum et Romaniae* και τον Κορράδο *imperator Romanorum*²⁵⁸. Στη συνέχεια της επιστολής έδειξε στο βυζαντινό αυτοκράτορα ότι η γερμανική πολιτική εξακολουθεί να μένει πιστή στους όρους της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης. Ο Wibald ανέφερε ότι ο ίδιος και οι αδελφοί του προσεύχονταν στον παντοδύναμο Θεό για την υγεία και τις νικηφόρες επιχειρήσεις και των δύο αυτοκρατόρων και για να λάμψουν οι δύο Αυτοκρατορίες πάνω απ' όλα τα βασίλεια της οικουμένης, όπως συνέβαινε στα παλιά χρόνια σύμφωνα με τις ιστορίες των παλαιών²⁵⁹. Όπως ήδη σχολιάσαμε²⁶⁰, η διατύπωση αυτή υπαινίσσεται το σχέδιο της επαναφοράς της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην κατάσταση των υστερορωμαϊκών χρόνων και μ' αυτόν τον τρόπο ο ηγούμενος εξασφάλιζε στο βυζαντινό αυτοκράτορα ότι τα

²⁵⁸ Wibald, ep. 343, p. 475-476: *Inclito triumphatori ac serenissimo dominatori, glorioso ac sanctissimo imperatori Grecorum et Romaniae Manuēli, excelso, sublime, Porphirogenito C(onrado) Romanorum imperatori augusto ...*

²⁵⁹ Ό.π., p. 476: *... et humilibus atque assiduis precibus Dei omnipotentis clementiam cum nobis commissis fratribus exorare studemus, ut tam vestrae celsitudini quam domino meo, fratri vestro, C(onrado) Romanorum imperatori augusto sanitatem et incolomitatem et de inimicis victoriam conferre dignetur, et dilatet atque magnificet imperia vestra super omnia regna orbis terrarum, sicut priscis temporibus fuisse per historias veterum cognoscuntur.*

²⁶⁰ Ό.π., σ. 81, σημ. 161

υπό εξέλιξη σχέδια της ιταλικής εκστρατείας βασιζονταν στη συνθήκη που είχε συνάψει με τον Κορράδο. Στη συνέχεια ο Μανουήλ ενημερώθηκε για τη σύγκληση της Δίαιτας στο Würzburg και τον όρκο των γερμανών ηγεμόνων για την πραγματοποίηση της εκστρατείας τον επόμενο Σεπτέμβριο²⁶¹. Κλείνοντας την επιστολή ο Wibald δήλωσε με έμφαση ότι θα αξιωνόταν να αντικρισει για πρώτη φορά στα ιταλικά εδάφη το πρόσωπο του Μανουήλ, παρουσιάζοντας με αυτόν τον τρόπο δεδομένη την εξέλιξη των πολεμικών προετοιμασιών²⁶².

Την πρόθεση του γερμανού βασιλιά, να συνεχιστρατεύσει με το βυζαντινό αυτοκράτορα εναντίον του Ρογήρου, την επιβεβαιώνουν και άλλες δύο επιστολές που γράφτηκαν και εκείνες μετά τα μέσα Σεπτεμβρίου του 1151. Η πρώτη απευθύνεται από τον ίδιο τον Κορράδο στους άρχοντες και το λαό της Πίζας. Χαρακτηριστική είναι η τίτλωση, σύμφωνα με την οποία ο Κορράδος παρουσιάζεται ως βασιλιάς Ρωμαίων χωρίς να οικειοποιείται τον τίτλο του *imperator*, αφού δε συνομιλεί με το αντίπαλο δέος, το βυζαντινό αυτοκράτορα δηλαδή, τον οποίο σε κάποιο άλλο σημείο της επιστολής αποκαλεί αυτοκράτορα των Ελλήνων²⁶³. Από την επιστολή συνάγεται ότι οι Πιζάνοι ήταν ενήμεροι και ευνοϊκά διατιθέμενοι στα σχέδια των δύο αυτοκρατόρων, αφού άλλωστε είχαν ήδη δεχτεί και βυζαντινούς πρέσβεις²⁶⁴, καθώς ο ίδιος ο Κορράδος είχε συστήσει στον Μανουήλ να ζητηθεί η βοήθεια αυτής της

²⁶¹ Ό.π., σημ. 258: ... In quo proposito ipse felicissimus princeps cum magna mentis constantia perseverans, ordinat viriliter expeditionem suam ad partes Siciliae et Apuliae contra communem hostem utriusque imperii. Inde est, quod mediante preterito mense Septembre apud civitatem Herbipolim quosdam principes imperii sui evocavit ... [ακολουθούν τα ονόματα των ηγεμόνων που έλαβαν μέρος στη Δίαιτα] ... Qui omnes cum magna voluntatis hilaritate, fide data et iuramento prestito, promiserunt, quod ad eandem expeditionem cum omni virtute et potentia militiae suae venient et prosequentur.

²⁶² Ό.π., p. 477: ... Nos quoque in eadem expeditione cum nostra militia domino nostro famulantes, sanctissimam feciem vestram et permaximi imperii vestri decorum videre Deo prestante merebimur.

²⁶³ Wibald, ep. 344, p. 477: C(onradus) Dei gratia Romanorum rex et semper augustus consulibus, capitaneis et universo populo Pisano, tam minoribus quam maioribus, gratiam suam et bonam voluntatem. ... Inde fuit, quod legatos excellentissimi fratris nostri Grecorum imperatoris ad universitatem vestram direximus.

²⁶⁴ Dölger-Wirth, 1376 (άνοιξη 1149).

ναυτικής πόλης²⁶⁵. Στη συνέχεια ο γερμανός βασιλιάς πληροφόρησε τους κατοίκους της Πίζας για την απόφαση της Δίαιτας του Würzburg και τους τόνισε ότι έπρεπε να αναφέρουν στους πρέσβεις που έστελνε, τον καγκελάριο Αρνόλδο, αρχιεπίσκοπο Κολωνίας, το γνωστό μας Wibald και το νοτάριο Ερρίκο, τον ακριβή αριθμό του πεζικού και του ναυτικού που θα διέθεταν στον πόλεμο εναντίον του Ρογήρου²⁶⁶. Η δεύτερη επιστολή απευθυνόταν στο ρωμαϊκό λαό και τη δημοκρατική του αρχή²⁶⁷ και τον πληροφορούσε ότι ύστερα από την πρόσκληση που του έγινε, προετοίμασε την ιταλική εκστρατεία και τον ερχομό του στη Ρώμη με τη συγκατάθεση των γερμανών ηγεμόνων στην curia που συνήλθε πρώτα στο Regensburg και μετά στο Würzburg²⁶⁸.

Το Σεπτέμβριο λοιπόν του 1151 και με τη σύμφωνη γνώμη των γερμανών ηγεμόνων ο Κορράδος αποφάσισε επισήμως να εκστρατεύσει στην Ιταλία τον επόμενο χρόνο, για να αντιμετωπίσει το σικελό βασιλιά. Στα σχέδιά του αυτά όμως υπήρξε, όπως ήδη τονίσαμε, μία σημαντική διαφοροποίηση. Πλέον δεν υπήρχε καμία πρόθεση από γερμανικής πλευράς για οποιαδήποτε εδαφική παραχώρηση στους Βυζαντινούς. Η συμμαχία μαζί τους και η στρατιωτική

²⁶⁵ Ό.π., σημ. 263: ... Inde fuit, quod legatos excellentissimi fratris nostri Grecorum imperatoris ad universitatem vestram direximus; de fide et constantia vestra plurimum confidentes, quatinus ipsorum industria et vestra potenti virtute hostis utriusque imperii usque ad adventum nostrum sine intermissione bellicis incursibus quasaretur.

²⁶⁶ Ό.π., p. 477-478: ... Set recuperate per eundem misericordissimum Deum sospitate, transacto sacrae pentecostes festo, generalem curiam apud Ratisponam celebrantes, expeditionem nostram regio more versus Italiam cum mango principum favore et totius militiae alacritate indiximus. Similiter et apud Herbipolim mediante mense Septembre factum est. ... Ad huius rei evidentem noticiam adque certitudinem faciendam direximus presentes legatos nostros, viros utique illustres ac nobis inter principes nostros familiarissimos, Arnoldum videlicet Coloniensis aeccliesiae venerabilem archiepiscopum, Wiboldum Stabulensem et Corbeiensem abbatem, Heinricum curiae nostrae notarium, ad reverendum patrem nostrum papam Eugenium et ad urbem Romam nec non ad ceteras urbes Italiae. Quos venientes ad urbem vestram, quae semper ab inicio in pace et in bello terra marique imperii Romani consuevit esse domicilium, honorifice, ut vestra probitas consuevit, suscipiatis; et tam de militum quam de navium numero, quas in expeditionem Siciliae ob perpetuam felicitis remunerationis mercedem exhibebitis, per illorum noticiam nos certos efficiatis.

²⁶⁷ Wibald, ep. 345, p. 478: Cuonradus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus prefecto Urbis, consulibus, capitaneis et omni populo Romano, tam minoribus quam maioribus, gratiam suam et bonam voluntatem.

²⁶⁸ Ό.π., p. 479: ... Proinde a vestra prudentia, sicut oportuit, decenter invitati, expeditionem Ytalicam et adventum nostrum ad Urbem mango cum principum nostrorum favore et totius militia alacritate efficaciter ordinavimus, primo quidem in celebri curia Rathisbone, secundo in civitate Erbipoli.

βοήθεια που θα του προσέφεραν, ήταν επιθυμητές αλλά έπρεπε να βρεθεί ένας άλλος τρόπος διευθέτησης των σχέσεών τους, που κατ' αρχήν θα απέκλειε την παρουσία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στα ιταλικά εδάφη. Όσον αφορά την προαναφερθείσα επιστολή του Wibald προς τον Μανουήλ²⁶⁹, θεωρούμε ότι η γερμανική πλευρά ξεκίνησε μία παρελκυστική πολιτική έναντι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία στόχευε στην εκμετάλλευση των Βυζαντινών ως απειλή στις όποιες πολιτικές δυνάμεις της Ιταλίας και η οποία θα καθορίζει στο εξής τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών έως και το 1174, όπου η βυζαντινή πολιτική θα σταματήσει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη Δύση.

Η αλλαγή της γερμανικής πολιτικής παρουσιάζεται ξεκάθαρα στην επιστολή που απηύθυνε ο Κορράδος στον Ευγένιο μετά τα μέσα Σεπτεμβρίου 1151, στην οποία δήλωσε ρητά τις καλές διαθέσεις του απέναντι στη Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία και τον ίδιο τον ποντίφηγα, καθώς και τις προθέσεις του να αγωνιστεί για την «ενίσχυση της Εκκλησίας του Θεού και της τιμής του πάπα»²⁷⁰. Τα λόγια αυτά δεν αποτελούν συνήθεις κολακευτικές διπλωματικές φράσεις που προσπαθούν να προκαταλάβουν ευνοϊκά τον παραλήπτη. Κατά τη γνώμη μας η φράση *ad promovendum aecclesiae Dei et vestrum honorem, quanta debemus diligentia, semper erimus parati*, δηλώνει την πρόθεση του Κορράδου αφ' ενός μεν να αποστασιοποιηθεί από τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης, αφ' ετέρου δε να αποκαταστήσει την τιμή του Ευγενίου που είχε πληγεί τόσο από το κοινοτικό κίνημα των ρωμαίων πολιτών όσο και από την απόφαση της Δυτικής Αυτοκρατορίας να συγκυριαρχήσει στην Ιταλία με τη Βυζαντινή. Γι' αυτό το λόγο δεν μπορούμε να αποδεχτούμε τον ισχυρισμό του Niederkorn, ότι την περίοδο 1150 ο πάπας είχε αποδεχτεί τη βυζαντινογερμανική συμφωνία και γι' αυτό είχε αναθερμάνει τις σχέσεις του με

²⁶⁹ Ο.π., σ. 116-117, σημ. 258.

²⁷⁰ Wibald, ep. 346, p. 479-480: *Karissimo in Christo patri suo Eugenio sancte Romane aecclesiae summo pontifici Cuonradus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus filialem per omnia dilectionem et debitam reverentiam. Sicut paternitatis vestrae benivolentiam in omnibus nostris nostrorumque negotiis sepe usque nunc experti sumus, sic etiam adhuc in cunctis sentire non dubitamus; celsitudini vestre hoc repromittentes, quod ad promovendum aecclesiae Dei et vestrum honorem, quanta debemus diligentia, semper erimus parati.*

τον Κορράδο²⁷¹. Αρκεί να συγκρίνουμε την παραπάνω λεκτική διατύπωση με αυτή των επιστολών του Φεβρουαρίου - Απριλίου 1150²⁷², για να κατανοήσουμε την αλλαγή προσανατολισμού της γερμανικής πολιτικής. Από την επιστολή του 1151 απουσιάζει οποιαδήποτε μνεία στην ισχύ και την αξιοπρέπεια του *imperium* και γίνεται αναφορά μόνο στην παπική τιμή. Παρ' όλον ότι, όπως είπαμε, οι συμφωνίες μεταξύ των δύο δυνάμεων δε μας είναι γνωστές, εικάζουμε ότι με αντάλλαγμα το αυτοκρατορικό στέμμα, ο Κορράδος δέχτηκε να υπερασπιστεί την παπική πολιτική εναντίον όλων των δυνάμεων που την απειλούσαν, δηλαδή το ρωμαϊκό κίνημα, τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία αλλά και το Σικελικό Βασίλειο, όπου ο Ρογήρος δρούσε ανεξάρτητα από την πολιτική της Αγίας Έδρας, όπως έδειξε με τη στέψη του γιου του. Αυτοί ακριβώς θα ήταν οι στόχοι της εκστρατείας που ήταν αποφασισμένος να πραγματοποιήσει, όπως στη συνέχεια πληροφόρησε τον πάπα²⁷³.

Στην ίδια επιστολή υπάρχουν δύο άλλες ενδείξεις που επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό μας. Στη συνέλευση των γερμανών ηγεμόνων στο Würzburg ήταν παρών και ο καρδινάλιος Οκταβιανός, ο οποίος μάλιστα είχε τόσο καλές σχέσεις με τον Κορράδο, ώστε του έδωσε και συμβουλές - *consilium* - για τις κινήσεις του²⁷⁴. Η δεύτερη ένδειξη αφορά τον Wibald, ο οποίος θα μετέβαινε στη Ρώμη για συνομιλίες με τον πάπα. Ο βασιλιάς ζήτησε από τον Ευγένιο να υποδεχτεί με πρόποντα τρόπο τον απεσταλμένο του που ήταν «πιστότατος τόσο στον πάπα όσο και στη Ρωμαϊκή Εκκλησία» και να τον εισακούσει για θέματα που αφορούσαν τον ίδιο προσωπικά, τα οποία σχετιζόνταν προφανώς με την επικύρωση προνομίων του μοναστηριού του - *tam in privilegiis suis*

²⁷¹ J.P. NIEDERKORN, *Thessalonike...*, ό.π., σημ. 141, p. 233.

²⁷² Ό.π., σημ. 212 και 213.

²⁷³ Ό.π., σημ. 270, p. 480: *Inde est, quod nos generalem curiam apud Herbipolim medio mense Septembri celebravimus ibique expeditionem Italicam, receptis a principibus qui convenerant fide et sacramentis, efficaciter ordinavimus.*

²⁷⁴ Ό.π.: ... *Confisi enim de vestra sinceritate, fretique consilio dilecti nostri O(ctaviani) cardinalis vestri, qui tunc presens erat, prefatum archiepiscopum, cum iam ad iter faciendum succinctus esset, apud nos retinuimus, ut in tanta et tam celebri expeditione eum promptiorem habere valeamus.* Η συμβουλή του Οκταβιανού αφορούσε την παρουσία του αρχιεπίσκοπου της Βρέμης, Hartwicus, στην ιταλική εκστρατεία.

confirmandis quam in aliis suis petitionibus benigne exaudiatis -. Επιπλέον του ζήτησε να του δώσει το γρηγορότερο, μέσω των συνομιλιών που θα είχε με τον ηγούμενο, ένα σημείο της ευλογίας και της χάρης του - et aliqua vestrae benedictionis et gratiae prerogative insignitum ad nos cum gaudio celerius remittatis -²⁷⁵. Προφανώς στο σημείο αυτό ο βασιλιάς ζήτησε εμμέσως από τον Ευγένιο μία επίσημη πρόσκληση για την αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη.

Ο ποντίφικας φυσικά ικανοποιήθηκε πολύ, όταν συνειδητοποίησε την αλλαγή πολιτικής του Κορράδου. Στις 9 Ιανουαρίου 1152 του έγραψε ότι χάρηκε πολύ για όσα πληροφορήθηκε από τους απεσταλμένους του και άκουσε ευνοϊκά όσα του ζήτησε²⁷⁶. Του υποσχέθηκε μάλιστα ότι θα απευθύνει στους ηγεμόνες του Βασιλείου, εκκλησιαστικούς και κοσμικούς, έκκληση να υποστηρίξουν την εκστρατεία και δήλωσε ότι αναμένει τον ερχομό του για την «προαγωγή της Εκκλησίας και του βασιλείου και τη σωτηρία του χριστιανικού λαού», αποικαλώντας τον ανώτερο ανάμεσα στους χριστιανούς ηγεμόνες της οικουμένης²⁷⁷. Ο Κορράδος όμως δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει τους στόχους του, διότι πέθανε ξαφνικά στις 15 Φεβρουαρίου του 1152.

²⁷⁵ Ό.π.: Sanctitati vestrae attente commendamus karissimum nobis Corbeensem abbatem Wibaldum, virum utique prudentem et tam vobis quam sacrosanctae matri nostre Romane aecclesiae per omnia fidelissimum, ut eum pro nostrae dilectionis et petitionis intuitu clementer excipiatis, tam in privilegiis suis confirmandis quam in aliis suis petitionibus benigne exaudiatis, et aliqua vestrae benedictionis et gratiae prerogativa insignitum ad nos cum gaudio celerius remittatis.

²⁷⁶ Wibald, ep. 349, p. 483: Quanto sepius de incolumitatis tuae statu et bona voluntate, quam erga beatum Petrum, celorum regni clavigerum, atque matrem tuam sacrosanctam Romanam aecclesiam gerere diceris, per litteras et nuncios magnificentiae tuae instruimur, tanto magis ac magis gaudium et laeticiam in nostris mentibus diebus singulis augmentatur, cor nostrum ad amorem tuum vehementius affectu paterno accenditur et ad exaudiendas postulationes tuas, in quantam cum Deo possumus, aures benivolas commodamus.

²⁷⁷ Ό.π., p. 483-484: Ita tam ipsos quam alios archiepiscopos, episcopos sive principes regni tui ad servitium tuum et expeditionem, quam ad honorem Dei et aecclesiae suae sanctae atque exaltationem regni facere divina favente clementia ordinasti, per apostolica scripta commonere et animare diligenter curavimus. Tua itaque, karissime fili, interest, pro commisi tibi regni et sanctae Dei aecclesiae honore et exaltatione, tamquam inter alios orbis christianos reges precipuus et excellentior princeps, attentam curam et sollicitudinem gerere, ut adventum tuum, quem ad provectum aecclesiae ac regni et salutem christiani populi expectamus, cum desiderato fructu prestante Domino percipere valeamus. Ο Ευγένιος πράγματι έγραψε στους γερμανούς ηγεμόνες, βλ. Wibald, ep. 362, p. 490-491.

VI. Αποτίμηση των βυζαντινογερμανικών σχέσεων των ετών 1148-1152 και της εξωτερικής πολιτικής του Κορράδου

Οι πολιτικές και ιδεολογικές συνιστώσες της γερμανοβυζαντινής συμμαχίας των ετών 1148-1152 σημαδεύτηκαν από δύο αξιοσημείωτα στοιχεία που τις διαφοροποίησαν από αυτές των ετών 1136-1148. Και αυτήν την περίοδο η αντιμετώπιση του κοινού εχθρού, του σικελού βασιλιά που είχε γίνει περισσότερο επίφοβος ενισχύοντας και δυνάμεις εχθρικές προς τις δύο Αυτοκρατορίες, αποτέλεσε το στοιχείο που τις έφερε σε στενή επαφή. Για πρώτη φορά όμως ο δυτικός και ο βυζαντινός αυτοκράτορας έλαβαν με τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης την απόφαση να ανασυστήσουν τα δύο διοικητικά κέντρα, ανατολικό και δυτικό, της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και να συγκυριαρχήσουν στον ιταλικό χώρο. Οι δύο ηγεμόνες φάνηκαν διατεθειμένοι να αποποιηθούν την ιδέα της απόλυτης οικουμενικότητας και να μοιραστούν μεταξύ τους το, θεωρητικό βέβαια, *dominium mundi*. Τα οφέλη που προέκυπταν από αυτή τη συμμαχία ήταν πολύ σημαντικά. Κατ' αρχάς η Βυζαντινή Αυτοκρατορία θα ανακτούσε τα εδάφη της στη Δύση για πρώτη φορά ύστερα από δύο σχεδόν αιώνες. Από την άλλη πλευρά ο δυτικός αυτοκράτορας θα ενίσχυε την πολιτική του θέση, αφού πλέον θα είχε την αναγνώριση των Βυζαντινών και το δυτικό αυτοκρατορικό στέμμα θα απελευθερωνόταν κατ' αυτόν τον τρόπο από την παπική εξουσία.

Το δεύτερο πρωτοεμφανιζόμενο στοιχείο στις πολιτικο-ιδεολογικές σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών που βρίσκεται σε άμεση σχέση και συνάρτηση με το πρώτο, είναι η επιρροή που άσκησε η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία στη αντίστοιχη γερμανική και η εμπλοκή της στη δυτική διαμάχη μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium*. Οι γερμανοβυζαντινές σχέσεις, όπως διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της Β' Σταυροφορίας και ως το 1152, δεν μπορούν να θεωρηθούν μόνο μέσα από το πρίσμα του σφετερισμού των κυριαρχικών δικαιωμάτων των δύο Αυτοκρατοριών στη Νότιο Ιταλία από τον Ρογήρο Β'. Η ιστορική έρευνα παρέμενε εγκλωβισμένη στο ερώτημα - βασιικό,

οφείλουμε να ομολογήσουμε - αν ο Κορράδος μπορούσε να παραβιάσει τη θεμελιώδη ιδεολογική αρχή της οικουμενικότητας και να προχωρήσει σε εδαφικές παραχωρήσεις στην αντίπαλη ιδεολογικά Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Κατ' αυτόν τον τρόπο παρέμεινε ανεξερεύνητο το ζήτημα των υποχρεώσεων του βυζαντινού αυτοκράτορα απέναντι στο δυτικό ηγεμόνα. Οι υποχρεώσεις αυτές επιδέχονται διερεύνησης και ερμηνείας μόνο μέσα στα πλαίσια της διαμάχης της κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας στη Δύση, που επηρέαζε τις πολιτικές ευρωπαϊκές ισορροπίες. Ο Μανουήλ εκμεταλλεύτηκε την επιθυμία του Κορράδου να αναγνωριστεί επίσημα ως αυτοκράτορας χωρίς όμως να υποταχθεί στην Αγία Έδρα. Με αντάλλαγμα τα ιταλικά εδάφη τού προσέφερε την υποστήριξη και την αναγνώριση του αξιώματος τόσο του ιδίου όσο και του γιου και διαδόχου του, Ερρίκου.

Η διαπίστωση αυτή ανοίγει καινούργιες προοπτικές στην έρευνα, καθώς φαίνεται ότι η βυζαντινή ιδεολογία και πολιτική πρακτική επηρέαζε ουσιαστικά τη διαμόρφωση της πολιτικής και ιδεολογικής σκέψης της Δυτικής Αυτοκρατορίας και επομένως, σ' ένα μεγάλο βαθμό, τη δυτικοευρωπαϊκή πολιτική σκηνή. Εξάλλου στον ευρωπαϊκό χώρο του 12^{ου} αιώνα επικρατούσε ένα ρευστό πολιτικό κλίμα που διευκόλυνε τις βυζαντινές παρεμβάσεις. Η δυτική αυτοκρατορική εξουσία διεκδικούσε την ανεξαρτησία της από την Αγία Έδρα, ενώ παράλληλα έκαναν την εμφάνισή τους στον ιταλικό χώρο τα πρώτα συστήματα δημοκρατικής διακυβέρνησης. Είναι χαρακτηριστικό της ασταθούς πολιτικής κατάστασης ότι το κοινοτικό κίνημα των ρωμαίων πολιτών θεωρούσε μεγαλύτερό του αντίπαλο τη θρησκευτική εξουσία από την αυτοκρατορική. Έτσι επιζητούσε υποστήριξη σ' ένα πολιτικό μόρφωμα, την Αυτοκρατορία, που ήταν φύσει και θέσει αντίθετο με τις δημοκρατικές αρχές του κινήματος. Και βεβαίως η πολιτική αστάθεια γινόταν εντονότερη με την ισχυροποίηση του Σικελικού Βασιλείου που κατείχε εδάφη διεκδικούμενα από τη Δυτική Αυτοκρατορία, τα οποία όμως είχε λάβει ως φέουδο από την Αγία Έδρα.

Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν, θα δούμε μία μεγάλη μορφή της μεσαιωνικής ιστορίας, τον Φρειδερίκο Α' Βαρβαρόσσα, ένθερμο υποστηρικτή της αυτοκρατορικής εξουσίας στην απόλυτη μορφή της, μία οικουμένη, ένας αυτοκράτορας-αντιπρόσωπος του Θεού στη γη, να προσπαθεί να χειραγωγήσει όλα αυτά τα αντιμαχόμενα ή κατά περιπτώσεις συγκλίνοντα στοιχεία προς όφελος της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Στην προσπάθειά του αυτή η πολιτική κληρονομιά του θείου του και προκατόχου στο θρόνο ήταν πολύτιμη. Ο Κορράδος, αν και αρνήθηκε τελικά να εφαρμόσει τους όρους της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, έθεσε, κατά τη γνώμη μας, τις βασικές συνισταμένες της πολιτικής ιδεολογίας της Δυτικής Αυτοκρατορίας το 12^ο αιώνα. Κατ' αρχάς για πρώτη φορά ύστερα από πολλές δεκαετίες επανέφερε, έστω και υπαινικτικά, στο προσκήνιο την ιδέα της ιερότητας του αυτοκράτορα και της εξουσίας του και έθεσε αυτομάτως το ζήτημα της πρωτοκαθεδρίας του imperium έναντι των εξουσιαστικών αξιώσεων της Αγίας Έδρας. Ακολούθως ανέδειξε τον προβληματισμό για τη φύση της αυτοκρατορικής στέφης από τον πάπα και προέβαλε την ιδέα να καταστεί η στέφη στη Ρώμη επιβεβαιωτική και όχι συστατική του αξιώματος του δυτικού αυτοκράτορα. Κατ' αυτόν τον τρόπο ενίσχυσε τη συνείδηση των γερμανών ηγεμόνων για τον ιδιαίτερο πολιτικό τους ρόλο, την εκλογή δηλαδή του βασιλιά του regnum teutonicum και αυτοκράτορα του imperium romanum.

Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, οι ενέργειες του Κορράδου απέδειξαν πόσο πολύτιμοι σύμμαχοι είναι οι Βυζαντινοί, καθώς μπορούσαν να καταστούν απειλή εναντίον των εχθρών της Αυτοκρατορίας. Η βυζαντινή συμμαχία απέβαινε, με επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς, αξιοσημείωτος διαπραγματευτικός παράγοντας στις σχέσεις του δυτικού αυτοκράτορα τόσο με το Σικελικό Βασίλειο όσο και με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Η πολιτική γραμμή που έθεσε ο Κορράδος το 1151-1152, δηλαδή η παρεκλυστική πολιτική έναντι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η συμμαχία με τον πάπα εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, θα υλοποιηθεί μετά το θάνατό του από το

διάδοχό του Φρειδερίκο. Το Μάρτιο του 1153, ο Βαρβαρόσσα θα συνάψει με τον πάπα Ευγένιο Γ' τη Συνθήκη της Κωνσταντίας, η οποία διαμορφώθηκε στις συνιστώσες της υπό συζήτησης συμμαχίας μεταξύ του Κορράδου και του ποντίφηκα την περίοδο από το Πάσχα έως το Σεπτέμβριο του 1151 και της οποίας οι όροι προέβλεπαν την αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη, την προστασία της Αγίας Έδρας από τη δράση της ρωμαϊκής συγκλήτου και του Σικελικού Βασιλείου και, το σημαντικότερο, την απόκρουση των όποιων εδαφικών διεκδικήσεων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στον ιταλικό χώρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο - Ο ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ Α' ΒΑΡΒΑΡΟΣΣΑ ΚΑΙ Η ΙΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ IMPERIUM

I. Η εμφάνιση του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή

Ο Κορράδος Γ' πέθανε στο Bamberg στις 15 Φεβρουαρίου 1152. Στις 4 Μαρτίου του ίδιου χρόνου ο ανεψιός του, δούκας της Σουηβίας Φρειδερίκος, εκλέχτηκε από τη συνέλευση των γερμανών ηγεμόνων στη Φραγκφούρτη νέος βασιλιάς και η εκλογή επικυρώθηκε με τη στέψη του στις 9 Μαρτίου στο Άαχεν από τον αρχιεπίσκοπο Κολωνίας, Αρνόλδο. Τηρήθηκε λοιπόν καθ' όλα η καθιερωμένη διαδικασία αναδείξεως του rex Romanorum. Ο Φρειδερίκος Α' συγκέντρωνε στο πρόσωπό του όλα εκείνα τα στοιχεία, που θα τον αναδείκνυαν σε μία μεγάλη πολιτική προσωπικότητα του 12^{ου} αιώνα¹. Οι σύγχρονοί του το είχαν ήδη διαβλέψει. Ο συγγραφέας των *Annales Palidenses* έγραφε με αφορμή την άνοδο του Βαρβαρόσσα στο γερμανικό θρόνο ότι ο νέος βασιλιάς ήταν άνδρας ισχυρός και ικανός για όλα². Ο ηγούμενος του Stablo, Wibald, στην επιστολή που απηύθυνε στον πάπα Ευγένιο Γ' το Μάρτιο του 1152, για να τον ενημερώσει για την αλλαγή στο γερμανικό θρόνο, δεν παρέλειψε να σκιαγραφήσει και την προσωπικότητα του Φρειδερίκου. Αν και δεν ήταν ακόμη ούτε τριάντα χρόνων, παρουσίαζε οξύτητα πνεύματος, είχε

¹ Για την προσωπικότητα και το έργο του Φρειδερίκου βλ. το πιο πρόσφατο έργο του F. OPPL, *Friedrich Barbarossa*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998³, ιδιαίτερα τις σελίδες 41-59 για τα έτη 1152-1157, που αφορούν τα γεγονότα αυτού του κεφαλαίου. Αρχιετά κατατοπιστικό είναι επίσης το έργο του M. PACAUT, *Frédéric Barberousse*, Paris, Fayard, 1990². Ενδιαφέρουσα είναι και η μελέτη του P. MUNZ, *Friedrich Barbarossa. A Study in Medieval Politics*, London, Eyre and Spottiswoode, 1969, ο οποίος παρουσιάζει την πολιτική του Βαρβαρόσσα κάτω από το πρίσμα του Great Design, όπως ο ίδιος το αποκαλεί, δηλαδή τη δημιουργία ενός ισχυρού κέντρου εξουσίας μέσα στην Αυτοκρατορία, το οποίο θα βρισκείται πολιτικά και οικονομικά υπό τον έλεγχο του ίδιου του αυτοκράτορα. Το κέντρο θα περιελάμβανε τη Σουηβία, τη Βουργουνδία και τη Λομβαρδία. Ο ίδιος ο ιστορικός δηλώνει (p. 39) ότι αντιμετωπίζει την πολιτική του αυτοκράτορα, όπως αυτή διαμορφώνεται κάτω από τις υπάρχουσες κάθε φορά συνθήκες, και δε διακρίνει συγκεκριμένες ιδεολογικές αρχές.

² *Annales Palidenses* (ed. G.H. Pertz), MGH SS XVI, p. 86²⁷⁻²⁹: Anno Domini 1152. Huic successit in regnum Fridericus dux, filius Friderici ducis, vir strenuus et manu promptus ad omnia.

επιτυχίες στις πολεμικές αναμετρήσεις και επιθυμούσε τη δόξα. Δεν ανεχόταν την αδικία, ήταν ευπροσήγορος και γενναιόδωρος³.

Ο δούκας της Σουηβίας απετέλεσε προσωπική επιλογή του Κορράδου και εκλέχτηκε ομόφωνα από τους γερμανούς ηγεμόνες⁴. Σύμφωνα μάλιστα με τα *Βασιλικά Χρονικά της Κολωνίας* ο Κορράδος, λίγο πριν πεθάνει, του απέστειλε τα σύμβολα της βασιλικής εξουσίας⁵. Ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματά του, το οποίο ώθησε τους ηγεμόνες να υποστηρίξουν την εκλογή του, ήταν η καταγωγή του. Πατέρας του ήταν ο Φρειδερίκος ο Μονόφθαλμος, δούκας της Σουηβίας και αδελφός του Κορράδου, και μητέρα του η Ιουδήθ, αδελφή του Ερρίκου του Υπερήφανου. Δηλαδή ο νέος βασιλιάς ανήκε και στις δύο μεγάλες οικογένειες, τους Στάουφερ και τους Γουέλφους, των οποίων οι πολιτικές διαμάχες τάραζαν το Γερμανικό Βασίλειο. Μάλιστα ο Φρειδερίκος ήταν ιδιαίτερα συνδεδεμένος με το δούκα Welf Στ', το μεγαλύτερο πολιτικό αντίπαλο του Κορράδου. Στο πρόσωπό του, λοιπόν, οι γερμανοί ηγεμόνες βρήκαν εκείνον που μπορούσε να χαρίσει την ενότητα και την ειρήνη στο *regnum teutonicum*.

Εξάλλου ο Βαρβαρόσσα, καθώς ήταν γιος ενός δραστήριου δούκα και ανεψιός βασιλιά, είχε συγκεντρώσει μία πολύτιμη πολιτική πείρα, την οποία εκτιμούσαν οι σύγχρονοί του. Δεν αγνοούσε σε καμία περίπτωση το πολιτικό

³ Wibald, ep. 375, p. 505: Hoc ideo dicimus, quod princeps noster, nondum ut credimus annorum triginta, fuit antehac ingenio acer, consilio promptus, bello felix, rerum arduarum et gloriae appetens, iniuriae omnino impatiens, affabilis ac liberalis, et splendide disertus iuxta gentile idioma linguae suae.

⁴ Wibald, ό.π., p. 504: Itaque, concurrentibus omnium votis, immo, ut verius dictum sit, precurrere certantibus singulorum desideriis, electus est cum summo universorum favore is, qui nunc rerum potitur, Fridericus, dux antea Sueviae. *Annales Magdeburgenses* (ed. G. H. Pertz), MGH SS XVI, p. 191_{3,4}: Anno Domini 1152. Dux Fridericus in regem eligitur in media quadragesima communi omnium principum assensu.

⁵ *Chronica Regia Coloniensis* (ed. G. Waitz), MGH Scriptores, p. 88: Anno Domini 1152. Rex Cuonradus apud Babinberg infirmitate decubans et diem mortis sibi adesse sentiens, duci Friderico, filio fratris sui, regalia tradidit, filium suum Fridericum adhuc parvulum commendavit et ut pro regno sibi acquirendo principibus loqueretur suasit. Για την εκλογή του Φρειδερίκου βλ. O. ENGELS, *Beiträge zur Geschichte der Staufer im 12. Jahrhundert (II)*, in F.R. ERKENS – H. WOLFF (hrsg.), *Von Sacerdotium und Regnum. Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 2002, p. 423-459. Επίσης U. SCHMIDT, *Königswahl und Thronfolge im 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, 7], Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1987, p. 124-144.

σικηνικό, όπως είχε διαμορφωθεί από τη συμμαχία του Κορράδου με τον πάπα και με το βυζαντινό αυτοκράτορα. Άλλωστε, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, ήταν γνώστης της πολιτικής του προηγούμενου βασιλιά. Με το αξίωμα του δούκα της Σουηβίας, που κατείχε από τον Απρίλιο του 1147, είχε συνοδεύσει το θείο του στη Β' Σταυροφορία και, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κίνναμου, παρευρισκόταν στη σύναψη της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης⁶. Παράλληλα, όπως μπορεί κανείς να διακρίνει από τις πηγές, ήταν εξίσου ενήμερος και για τις προσπάθειες του Welf Στ' να συμμαχήσει με τον Ρογήρο της Σικελίας εναντίον του Κορράδου. Μία πληροφορία που απαντά άπαξ στους *Annales Herbipolenses* εμφανίζει τον Φρειδερίκο και τον Welf να μεταβαίνουν μετά το τέλος της Β' Σταυροφορίας στη Σικελία και να διαμένουν για λίγο στο περιβάλλον του σικελού βασιλιά⁷. Επίσης από τη συλλογή επιστολών του Wibald λαμβάνουμε την πληροφορία, ότι ο Ρογήρος Β' είχε αποπειραθεί να έρθει σε επαφή με ηγεμόνες του regnum teutonicum, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Φρειδερίκος, με στόχο να τους πείσει να κινηθούν εναντίον του Κορράδου⁸.

Η μοναδική βυζαντινή πηγή που αναφέρεται στην άνοδο του Βαρβαρόσσα στο γερμανικό θρόνο, είναι το έργο του Κίνναμου. Η αφήγησή του είναι πολύ σημαντική, καθώς αποκαλύπτει τόσο το ενδιαφέρον όσο και τις γνώσεις των Βυζαντινών για τα τεκταινόμενα στη Δύση. Διηγείται, λοιπόν, ο ιστορικός ότι, όταν πέθανε ο βασιλιάς Ερρίκος (αναφέρεται προφανώς στον Ερρίκο Ε'), οι Γερμανοί δεν έδωσαν το βασιλικό αξίωμα σε κανέναν από τους δύο γιους του, τον Κορράδο και τον Φρειδερίκο, τον πατέρα του Φρειδερίκου Α', επειδή ο

⁶ Κίνναμος, II, 19, σ. 87. Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 48, σημ. 71. Όσον αφορά τον όρκο που ο Βαρβαρόσσα έδωσε στη Θεσσαλονίκη, βλ. σ. 53.

⁷ *Annales Herbipolenses* (ed. G. H. Pertz), MGH SS XVI, p. 743-50. Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 57, σημ. 95.

⁸ Wibald, ep. 147, p. 228-229 (ο νοτάριος Ιωάννης γράφει στους ιταλούς, πρίγκιπα R. και κόμη Ricardus στα τέλη του 1148): Sciatis itaque, Guelfum, domni regis Counradi proditorem, cum Siculo concordem esse magnamque pecuniam ab eo accepisse. Et clam ductu Cencii Fraiapane et Gataguefi Romam transit. Homines tamen sui cum quator Sarracenis et totidem dextrariis Rome a senatoribus capti et dimissi fuere. Qui litteras ex parte Siculi Frederico duci Suaviae, Enrico duci Saxoniae, Bretolfo filio ducis Conradi, Conrado duci de Cebering pro dampno et guerra domni regis Conradi defferabant, quibus commonebantur et rogabantur a Siculo, ut, quae illis Guelfus de suo proficuo diceret, facerent.

αυτοκράτορας είχε συγκρουστεί με τον πάπα και κατείχε παράνομα την εξουσία. Επέλεξαν, λοιπόν, να εκλέξουν νέο βασιλιά τον Λουθήρη, δηλαδή τον Λοθάριο. Οι δύο γιοι του Ερρίκου όμως επαναστάτησαν και τότε ο Λουθήρης, επειδή ήταν καλοκάγαθος, τους υποσχέθηκε να τους παραχωρήσει το στέμμα, όταν πεθάνει. Πράγματι, ύστερα από το θάνατό του εξελέγη βασιλιάς ο Κορράδος και όχι ο μεγαλύτερος αδελφός του, Φρειδερίκος, επειδή ήταν μονόφθαλμος. Ορκίστηκε όμως σ' αυτόν ότι, όταν πεθάνει, θα παραδώσει την εξουσία στο συνονόματο γιο του, Φρειδερίκο⁹.

Η διήγηση του Κίνναμου, παρ' ότι ενέχει ιστορικά στοιχεία, δεν είναι ακριβής¹⁰. Φαίνεται ότι οι Βυζαντινοί γνώριζαν τις τριβές του Ερρίκου Ε' (1106-1125) με τον πάπα, χωρίς όμως να μπορεί να διαγνωσθεί σε ποιο βαθμό ήταν ενήμεροι για την έριδα περί της περιβολής. Σίγουρα αγνοούσαν τη συμβιβαστική λύση που επήλθε με τη Συμφωνία της Βορματίας (1122) μεταξύ του δυτικού αυτοκράτορα και του πάπα Καλλίστου Β' (1119-1124), η οποία έθεσε προσωρινό τέλος στη μακρόχρονη διαμάχη της αυτοκρατορικής και της παπικής εξουσίας. Ο Κίνναμος δε γνώριζε εξάλλου ότι ο Ερρίκος πέθανε το 1125 άτεκνος και ότι οι γερμανοί ηγεμόνες που διαφωνούσαν με την εσωτερική του κυρίως πολιτική, εξέλεξαν βασιλιά τον Λοθάριο, ο οποίος ήταν ένας από

⁹ Κίνναμος, II, 20, σ. 88-89: Κορράδος δὲ εἰς τὴν πατρίδα παλινოსτήσας, ὀλίγον ἐπιβιούς ἐτελεύτησεν, οὐδὲν οὐδέπω ὦν βασιλεῖ διωμολόγηκε πέρατι δεδωκώς. μεθ' ὃν Φρεδερίκος τὴν ἀρχὴν ἔσχεν. ὅθεν δὲ ἐπὶ Φρεδερίκον μετὰ Κορράδον τὸ Αλαμανῶν ξυνέπεσε κράτος, ὁ λόγος ἐξῆς παραστήσει μοι. ὁ Αλαμανῶν ῥήξ Ἐρρίκος ἐτι περιόντα τὸν πατέρα καθείρξας τοῦ Ῥώμης τε ἀρχιερέως πολέμῳ περιγεγονώς αὐτὸς παρανομώτατα τὴν ἀρχὴν ἔσχεν. οὐ δὴ ἔνεκα ἀμυνόμενοι τοῦτον Αλαμανοί, τετελευτηκότος οὐκέτι παισὶ τοῖς αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν ξυγχαρεῖν ἔγνωσαν (ἦσαν δὲ αὐτῷ παῖδες Κορράδος τε οὗτος καὶ ὁ Φρεδερίκου πατήρ), Λουτήρη δὲ τινα ἄνδρα ἔσχατογέροντα καλέσαντες ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, τούτῳ τὴν Αλαμανῶν ἐπικράτησιν ἔδοσαν. ἀλλ' ἐκεῖνοι οὐκ ἀνασχόμενοι εἰ τῆς πατρῴας ἐκπεσοῦνται ἀρχῆς, νεωτέροις ἐγχειρεῖν ἔγνωσαν πράγμασιν. ὁ γνοὺς ὁ Λουτήρης, γέρων μὲν καὶ ἄλλως ἀκριβῶς ὦν καὶ ἡλικίας πόρρω ἦκων, φύσει δὲ καλοκαγαθία συνῶν ἀεὶ καὶ οὐδὲν ὅ τι μὴ σὺν ἀπλότητι καὶ λέγειν καὶ πράττειν εἰδώς, ὡμολόγει ἐπ' αὐτοὺς μὲν ἀρχὴν διαβιβάσαι, ἐπειδὰν τὸ χρεῶν αὐτὸν καταλήψεται. ἐπειδὴ γοῦν ὀλίγω ὕστερον ἀπεβίω, τοῦ κλήρου ἐπὶ τὸν πρεσβύτατον τῶν ἀδελφῶν πίπτοντος, λέγω δὲ τὸν Φρεδερίκου πατέρα, αὐτὸς τὸν ἕνα πεπηρωμένος τοῖν ὀφθαλμοῖν Κορράδον τὸν ἀδελφὸν ἀνθ' ἑαυτοῦ εἴλετο, ὅρκους ὁμολογήσαντα πρότερον ἐς Φρεδερίκον τὸν υἱέα τὴν ἀρχὴν ἐπειδὰν θνήσκοι διαβιβάσαι. διὸ Κορράδος τελευτῶν, ὥσπερ ἔφην, Φρεδερίκῳ τὸ στέμμα περιετίθει.

¹⁰ Ο Ο. ENGELS, ὁ.π., σημ. 5, p. 444-446, υποστηρίζει ότι κατά πάσα πιθανότητα πηγή των πληροφοριῶν του Κίνναμου δεν ήταν η αυτοκράτειρα Ειρήνη-Bertha αλλά ο ηγούμενος του Stablo, Wibald, ο οποίος, ὄντας καλὸς γνώστης της βυζαντινῆς πολιτικῆς, προσπάθησε να δικαιολογήσει τον παραμερισμὸ του Φρειδερίκου του Μονόφθαλμου προβάλλοντας τη σωματικὴ του αναπηρία.

τους σημαντικότερους πολιτικούς του αντιπάλους. Η εκλογή αυτή μάλιστα είχε ως συνέπεια την έναρξη της διαμάχης μεταξύ της οικογένειας των Γουέλφων, που υποστήριζε το βασιλιά, και των σταουφικών δουκών της Σουηβίας, Φρειδερίκου και Κορράδου, που ήταν ανεψιοί του Ερρίκου και εποφθαλιμούσαν την εξουσία. Το 1127 οι φιλοσταουφικοί ηγεμόνες ανακήρυξαν βασιλιά τον Κορράδο, ο οποίος τον επόμενο χρόνο, αν και αφορισμένος από τον πάπα, μετέβη στην Ιταλία, κέρδισε την υποστήριξη των ιταλικών πόλεων και στέφθηκε στη Monza βασιλιάς του *regnum italicum*. Τελικώς το 1135 οι Στάουφερ αναγνώρισαν τη νομιμότητα του τίτλου του Λοθάριου. Το 1137, ύστερα από το θάνατό του, οι γερμανοί ηγεμόνες εξέλεξαν βασιλιά τον Κορράδο, γεγονός που, όπως φαίνεται από τη διήγηση του Κίνναμου, γνώριζε σε κάποιο βαθμό η βυζαντινή διπλωματία. Η θετική εικόνα του Λοθάριου στο έργο του βυζαντινού ιστορικού, οφείλεται κατά τη γνώμη μας στη συμμαχία του με τον αυτοκράτορα Ιωάννη Β' Κομνηνό, η οποία στόχευε στην από κοινού αντιμετώπιση του βασιλιά της Σικελίας, Ρογήρου. Στην πραγματικότητα ο Λοθάριος, όχι μόνο δεν είχε υποσχεθεί στους Στάουφερ την εξουσία, αλλά και είχε εκφράσει την επιθυμία να τον διαδεχτεί ο αρχηγός των Γουέλφων, Ερρίκος ο Υπερήφανος. Τελικά οι γερμανοί ηγεμόνες, φοβούμενοι τη μεγάλη δύναμη του τελευταίου, έδωσαν το στέμμα στον Κορράδο¹¹.

II. Imperium & Sacerdotium

A. Οι αντιλήψεις για την αυτοκρατορική και την παπική εξουσία στη Γερμανία το 12^ο αιώνα

Όποιος επιθυμεί να διερευνήσει τις πολιτικές-ιδεολογικές αντιλήψεις που επικρατούσαν στη Δυτική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φρειδερίκου Α', οφείλει, κατά τη γνώμη μας, να καταφύγει στην ανάγνωση του

¹¹ Για τα γεγονότα που αναφέρθηκαν, βλ. Β. ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΣ, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, Τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Δ. Μαυρομάτη, 1987, σ. 308-337. Για τη συμμαχία του Λοθάριου με τον Ιωάννη Β' Κομνηνό, βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 22-27.

έργου *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* του επισκόπου του Freising, Όθωνος. Πρέπει να δηλώσουμε εξ αρχής ότι δεν πρόκειται για ένα πόνημα πολιτικής ιδεολογίας. Άλλωστε στο Μεσαίωνα δεν υπήρξαν ποτέ επαγγελματίες πολιτικοί επιστήμονες, με αποτέλεσμα οι ιστορικοί να αναγκάζονται να αντλούν ψήγματα πολιτικής σκέψης από τα διάφορα είδη του πεζού αλλά και έμμετρου λόγου, όπως τα χρονικά πόλεων, τα ποιήματα και κυρίως τα θεολογικά κείμενα¹². Το έργο του Όθωνος είναι ένα χρονικό που εξετάζει την ανθρώπινη ιστορία από τη δημιουργία του κόσμου έως την ανάληψη της εξουσίας από τον Φρειδερίκο και είναι εμπνευσμένο μεθοδολογικά, όπως ο τίτλος αποκαλύπτει, από το *De civitate Dei* του Αγίου Αυγουστίνου. Σε αντίθεση όμως με το θεολόγο Αυγουστίνο, ο Όθων γράφει ως ιστορικός και κατανοεί ιστορικά τη σχέση μεταξύ επίγειας και ουράνιας πολιτείας¹³.

Η επιλογή από τη γράφουσα αυτού του έργου ως δείκτη πολιτικής σκέψης στηρίζεται σε τρία κριτήρια. Πρώτον, πρόκειται για το πιο σημαντικό έργο που γράφτηκε στα πρώτα χρόνια της εξουσίας του Φρειδερίκου, το οποίο γνώρισε μάλιστα μεγάλη διάδοση στον ευρωπαϊκό χώρο. Δεύτερον, ο Όθων, ετεροθαλής αδελφός του Κορράδου Γ' και θείος του Φρειδερίκου, ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό αναμειγμένος με τις υποθέσεις της Αυτοκρατορίας και είχε επομένως μία καλά διαμορφωμένη άποψη για τη θέση του δυτικού *imperium* στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή. Το τρίτο κριτήριο αφορά τις προθέσεις του επισκόπου, τις οποίες ο ίδιος αποκαλύπτει στην επιστολή που απηύθυνε στο δυτικό αυτοκράτορα, όταν του παρέδωσε το πόνημά του. Επιθυμία του ήταν να βοηθήσει τον Βαρβαρόσσα να διαχειριστεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις υποθέσεις της Αυτοκρατορίας. Η πολιτεία, όπως ο ίδιος ανέφερε, δε διοικείται μόνο με τα όπλα, αλλά και με τους νόμους και την

¹² Για το θέμα αυτό βλ. J. COLEMAN, *A History of Political Thought From the Middle Ages to the Renaissance*, Oxford, Blackwell Publishers, 2000, p. 9-11.

¹³ W. LAMMERS, *Otonis episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus* (ed. W. Lammers), [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, 16], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974³, p. XLIV-XLV. Για το ιστοριογραφικό έργο του Όθωνος βλ. το πιο πρόσφατο έργο με αναφορές στην προηγούμενη βιβλιογραφία, H.W. GOETZ, *Das Geschichtsbild Ottos von Freising. Ein Beitrag zur historischen Vorstellungswelt und zur Geschichte des 12. Jahrhunderts*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1984.

κρίση. Έπρεπε, λοιπόν, ο Φρειδερίκος να επιθυμεί να γνωρίσει όσα έπραξαν οι προγενέστεροι αυτοκράτορες¹⁴.

Αν θέλουμε να είναι έγκυρη η ανάλυση της ιδεολογικής σκέψης, όπως αυτή εκφράζεται στο έργο¹⁵, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τις πολλαπλές ιδιότητες του συγγραφέα. Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να παρουσιαστεί με συντομία αυτή η σημαντική προσωπικότητα της Γερμανίας του 12^{ου} αιώνα. Ο Όθων γεννήθηκε το 1114/1115 και καταγόταν από μία οικογένεια που ήταν στενά συνδεδεμένη με το δυτικό αυτοκρατορικό αξίωμα. Μητέρα του ήταν η κόρη του Ερρίκου Δ', Αγνή, και πατέρας του ο μαρκήσιος Λεοπόλδος Γ' της Αυστρίας, δεύτερος σύζυγος της Αγνής. Αρχικά, εκείνη είχε παντρευτεί το δούκα της Σουηβίας, Φρειδερίκο, με τον οποίο είχε αποκτήσει δύο γιους, τον Φρειδερίκο τον Μονόφθαλμο, πατέρα του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Α', και τον Κορράδο Γ'. Έτσι ο Όθων ήταν ετεροθαλής αδελφός του Κορράδου και θείος του Βαρβαρόσσα. Σπούδασε θεολογία και φιλοσοφία στο Παρίσι, το μεγάλο, τότε, κέντρο των ευρωπαϊκών σπουδών. Το 1132/1133, επιστρέφοντας στη Γερμανία, περιβλήθηκε το μοναχικό σχήμα των κιστεριανών και παρέμεινε στο μοναστήρι του Morimund (στην επισκοπή της Langres), του οποίου διετέλεσε ηγούμενος. Το 1138 χειροτονήθηκε επίσκοπος του Freising και έλαβε την περιβολή από τον ίδιο τον Κορράδο. Κατά τη διάρκεια της επισκοπικής του θητείας διαπραγματεύτηκε τις υποθέσεις της Δυτικής Αυτοκρατορίας με σημαντικούς άνδρες της εποχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1145 είχε συνομιλίες στη Ρώμη με τον πάπα Ευγένιο Γ', ύστερα από

¹⁴ Otto, *Chronica*, p. 2: Petivit vestra imperialis maiestas a nostra parvitate, quatenus liber, qui ante aliquot annos de mutatione rerum a nobis ob nubilosa tempora conscriptus est, vestrae transmitteretur serenitati. Parui ergo libens et lubens vestro imperio tanto devotius, quanto regiae excellentiae convenientius esse considero ob rei publicae non solum armis tutandae, sed et legibus et iudiciis informandae incrementum antiqua regum seu imperatorum gesta vos velle cognoscere.

¹⁵ Θα συμφωνήσουμε με την άποψη του G. KOCH, *Auf dem Wege zum Sacrum Imperium. Studien zur ideologischen Herrschaftsbegründung der deutschen Zentralgewalt im 11. und 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte, 20], Wien-Köln-Graz, H. Böhlau Nachf., 1972, p. 166-167, ότι το έργο δεν αποτελεί εξολοκλήρου ένα πόνημα πολιτικής ιδεολογίας, αλλά παρέχει στοιχεία που αξίζει να διερευνηθούν. Αντιθέτως, υπάρχουν ερευνητές που υποστηρίζουν ότι τα *Χρονικά* γράφτηκαν, για να υμνήσουν το σταουφικό imperium και ότι οι δύο πολιτείες είναι η Αυτοκρατορία και η Εκκλησία, βλ. ό.π.

εντολή του Κορράδου. Το 1147 έλαβε μέρος στη Β' Σταυροφορία και επιστρέφοντας το 1149 στην πατρίδα του μέσω Γαλλίας συναντήθηκε με τον Βερνάρδο, ηγούμενο του Clairveaux, τη μεγαλύτερη αυθεντία της εποχής σε θεολογικά, αλλά και πολιτικά ζητήματα, με τον οποίον συζήτησε τις πιθανότητες συμφιλίωσης του γερμανού βασιλιά με τον Ρογήρο Β' της Σικελίας. Στα πρώτα χρόνια της εξουσίας του Φρειδερίκου Α' εξακολούθησε να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις υποθέσεις της Αυτοκρατορίας όντας στενός σύμβουλος του αυτοκράτορα. Άρχισε να γράφει το έργο του το 1143 και το ολοκλήρωσε το 1157. Στη συνέχεια ασχολήθηκε με τη συγγραφή των *Gesta Frederici seu rectius Cronica*, που αποτελούν διήγηση της βασιλείας του Βαρβαρόσσα. Πρόλαβε όμως να γράφει μόνο τα δύο πρώτα βιβλία, δηλαδή τα γεγονότα των ετών 1152-1157. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1158 πέθανε στο μοναστήρι του Morimund, όπου είχε καταλύσει, πηγαίνοντας στο Cîteaux, για να παραστεί στη γενική σύνοδο (*capitulum abbatum*) των κιστερικιανών ηγουμένων. Το έργο ολοκληρώθηκε από το γραμματέα του, Rahewin, ο οποίος προσέθεσε άλλα δύο βιβλία για τα έτη 1157-1160.

Ο Όθων ήταν ένας επίσκοπος εξοικειωμένος με τη θρησκευτική και πολιτική εξουσία που συγκέντρωνε αυτό το αξίωμα στα μεσαιωνικά χρόνια. Ήταν ένας κιστερικιανός μοναχός με εξαιρετική μόρφωση και ένας σημαντικός πολιτικός άνδρας. Ήταν υποχρεωμένος από τη μία πλευρά να υπερασπίζεται τα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας και από την άλλη να υπακούει στους θρησκευτικούς του όρκους που περιελάμβαναν βέβαια και πίστη στον αρχηγό της Δυτικής Εκκλησίας. Κάτω από αυτό το πρίσμα θα αποπειραθούμε να μελετήσουμε την πολιτική του σκέψη που πιστεύουμε ότι αφ' ενός μεν είναι αντιπροσωπευτική της ευρύτερης μεσαιωνικής πολιτικής ιδεολογίας, αφ' ετέρου δε ενέχει νεωτερισμούς, οι οποίοι αποκαλύπτονται στη δράση του δυτικού αυτοκράτορα. Είναι δε φυσικό ότι οι τοποθετήσεις του απεικονίζουν τις ιδέες του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος της εποχής του. Στόχος μας είναι να διερευνηθούν οι απόψεις για τη θέση του δυτικού *imperium* στην οικουμένη

και οι δυτικές αντιλήψεις για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Παράλληλα θα μας απασχολήσουν οι σχέσεις μεταξύ της πολιτικής και της θρησκευτικής εξουσίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα γίνει προσπάθεια να διαγνωσθεί ο εξουσιαστικός ρόλος που αναγνώριζε ο επίσκοπος στον αρχηγό της Δυτικής Εκκλησίας και στον αυτοκράτορα. Ιδιαίτερο βάρος θα δοθεί επίσης και στην έρευνα των ιδεολογημάτων με τα οποία γίνονταν αντιληπτές αυτές οι σχέσεις.

1. *H translatio imperii*

Ο Όθων, όπως θα περίμενε κανείς, εμμένει στη μεσαιωνική αντίληψη της *translatio imperii*. Αυτή η πολιτική θεωρία εκφράζει την αναγκαιότητα ύπαρξης μίας και μοναδικής επίγειας Αυτοκρατορίας κατ' εικόνα της μοναδικής ουράνιας εξουσίας του Θεού. Υποστηρίζει δηλαδή την παρουσία μίας οικουμενικής Αυτοκρατορίας, της οποίας η πρωτεύουσα στο πέρασμα των χρόνων και ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες μεταφέρεται σε διαφορετικό πολιτικό κέντρο. Ήδη, λοιπόν, στην επιστολή που απηύθυνε στο δυτικό αυτοκράτορα, ο επίσκοπος ανέφερε ότι η Αυτοκρατορία, όπως δημιουργήθηκε από τους Ρωμαίους με έδρα την Πόλη (Urbs), τη Ρώμη, πέρασε στους Έλληνες και στη συνέχεια στους Φράγκους. Από αυτούς έφτασε στους Λομβαρδούς, για να καταλήξει στους Γερμανούς που ο επίσκοπος αποκαλεί Τεύτονες Φράγκους¹⁶.

Θα επιμείνουμε στη μεταφορά του *imperium* από τους Έλληνες στους Φράγκους, καθώς μας επιτρέπει να εξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ της Βυζαντινής και της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Η

¹⁶ Otto, *Chronica*, p. 12 : Ut enim de aliis taceam: regnum Romanorum, quod in Daniele propter totius orbis bello domiti singularem principatum, quam Greci monarchiam vocant, ferro comparatur, ex tot alternationibus, maxime diebus nostris, ex nobilissimo factum est pene novissimum, ut iuxta poetam vix “magni stet nominis umbra”. Ab Urbe quippe ad Grecos, a Grecis ad Francos, a Francis ad Lonbardos, a Lonbardis rursum ad Teutonicos Francos derivatum non solum antiquitate senuit, sed etiam ipsa mobilitate sui veluti levis glarea hac illacque aquis circumiecta sordes multiplices ac defectus varios contraxit. Ο επίσκοπος του Freising ήταν ο πρώτος μεσαιωνικός συγγραφέας που ασχολήθηκε τόσο διεξοδικά με την *translatio imperii*. Για το θέμα βλ. W. GOEZ, *Translatio Imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdanken und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Tübingen, J.C.B. Mohr (P. Siebeck), 1958, p. 112-128.

μεταφορά αυτή, όπως έχουμε τονίσει και σε προηγούμενο σημείο της μελέτης, σηματοδοτήθηκε με την αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου του Μεγάλου στη Ρώμη τα Χριστούγεννα του 800. Ο συγγραφέας αναφέρει πως ύστερα από μία πανηγυρική τελετή ο Κάρολος ονομάστηκε αυτοκράτορας και αύγουστος και από τότε το βασίλειο των Ρωμαίων, που από τα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, μεταφέρθηκε στους Φράγκους¹⁷. Παρά την *translatio* ο επίσκοπος δε στερεί από τους Βυζαντινούς την αυτοκρατορική ιδιότητα. Επειδή οι αποδιδόμενοι στους ηγεμόνες τίτλοι είναι σημαντικοί πολιτικής ιδεολογίας αλλά και πρακτικής, διατρέξαμε το χρονικό, για να διερευνήσουμε πώς ο Όθων αποκαλεί τους βυζαντινούς αυτοκράτορες ύστερα από τη μεταφορά του διοικητικού κέντρου της Αυτοκρατορίας. Εξακολουθεί να τους προσδίδει τον τίτλο *imperator* με το προσδιοριστικό βέβαια *Constantinopolitanus*, που περιορίζει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία μέσα σε συγκεκριμένα τοπικά όρια και της αφαιρεί το ρωμαϊκό χαρακτήρα και την οικουμενική διάσταση¹⁸. Μάλιστα, όσο ο γερμανός βασιλιάς δεν έχει λάβει το αυτοκρατορικό στέμμα, όπως συνέβη στην περίπτωση του Κορράδου, μειονετεί στην τίτλωση απέναντι στο βυζαντινό αυτοκράτορα. Το σημείο αυτό που έτυχε διεξοδικής ανάλυσης στην προηγούμενη ενότητα, αποκαλύπτεται και στο έργο του Όθωνος¹⁹. Στην

¹⁷ Otto, *Chronica*, V, 31, p. 420: Anno ab incarnatione Domini DCCC^oI^o, ab Urbe vero condita M^oD^oL^oI, Karolus XXX^oIII^o regni sui anno a summo pontifice ablato patricii nomine, coronatus omni populo ter acclamante : « Karolo augusto, a Deo coronato, magno et pacifico Romanorum imperatori vita et victoria », LX^{us}VIII^{us} ab Augusto imperator et augustus vocatur. Exhinc regnum Romanorum, quod a Constantino usque ad id temporis in urbe regia, scilicet Constantinopoli, fuit, ad Francos derivatum est. Ο συγγραφέας τοποθετεί τη στέψη το 801, καθώς το νέο έτος άρχιζε στις 25 Δεκεμβρίου.

¹⁸ Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποια χωρία. Otto, *Chronica*, V, 31, p. 420: Porro Hyrene Constantinopolitana imperatrix missis legatis ad Karolum pacem inter Grecos et Francos firmari rogavit. VI, 1, p. 432: Diviso Francorum regno Lotharius, cui, ut dixi, cum Lotharingia Romanorum imperium devenerat, LXX^{us}I^{us} ab Augusto imperavit, Theofilo mortuo filioque eius Michahela apud Grecos in urbe regia imperante. VI, 24, p. 468: Dehinc vocato ad se filio suo Othone eum a summo pontifice coronari et augustum vocari fecit eique Constantinopolitani imperatoris Theophanu filiam in matrimonio coniunxit. VII, 1, p. 500: Itaque Christicolae, qui miserabiliter illic sub tributo vivebant, simul cum Alexio Constantinopolitano imperatore missis ad Urbanum papam epistolis auxilium flagitabant. VII, 28, p. 548: Anno ab incarnatione Domini M^oC^oXL^oIII^o Kaloiohannes Constantinopolitanus imperator, qui filio suo Manuel sororem reginae Gerdrudis desponsando cum Romano rege Conrado amicitiae fedus inierat.

¹⁹ Ο.π., VII, 28, p. 548.

ιστορική διήγηση τονίζεται και ένα άλλο χαρακτηριστικό της πολιτικής των δυτικών αυτοκρατόρων, η συμμαχία δηλαδή με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ο συγγραφέας αντιμετωπίζει αυτήν την πρακτική ως συνήθεια που ξεκίνησε ήδη από τα χρόνια της μεταφοράς της Αυτοκρατορίας στους Φράγκους και που ωφελούσε ποικιλοτρόπως και τις δύο πλευρές²⁰.

Το 962 με την αυτοκρατορική στέψη του Όθωνος Α' (936-972), ιδρυτή της σαξωνικής δυναστείας, η Αυτοκρατορία μεταφέρθηκε από τους Φράγκους στους Τεύτονες. Με τους Τεύτονες ο επίσκοπος εννοεί τους Σάξωνες, οι οποίοι πάντα τόνιζαν ότι αποτελούσαν μέρος του φραγκικού κράτους. Εντύπωση προκαλεί στον αναγνώστη η επιμονή του συγγραφέα να καταδείξει ότι οι Τεύτονες αποτελούσαν μέρος της Αυτοκρατορίας των Φράγκων. Συγκεκριμένα τους αποκαλεί ανατολικούς Φράγκους και αναφέρει διεξοδικά τις περιοχές φραγκικής δικαιοδοσίας, για να διευκρινίσει ότι αυτοί ανήκαν στο ανατολικό μέρος της Αυτοκρατορίας. Στόχος του επισκόπου είναι να τονίσει ότι με τη στέψη του Όθωνος άλλαξε απλώς η οικογένεια που κατείχε την αυτοκρατορική εξουσία, και δε σημειώθηκε έτσι μεταφορά του *imperium*. Εξηγεί μάλιστα ότι ο τίτλος του Όθωνος, *rex Teutonicorum*, προκύπτει από το γεγονός ότι επανέφερε την Αυτοκρατορία στους Τεύτονες Φράγκους, όπως ακριβώς οι Καρολίδες Φράγκοι ανέλαβαν την εξουσία μετά τους Μεροβίγγειους²¹. Κατά

²⁰ Otto, *Chronica*, VII, 28, p. 548: At Manuel ad regnum sublimatus nuncios ad regem Conradum cum preciosis muneribus, sicut et prius pater eius fecerat, dirigens fedus renovavit. Et sicut frequenter inter hos duos imperatores a translato ad Francos imperio pro diversis oportunitatibus mos iste servatus est, sic et nunc inter Iohannem, patrem huius, et Conradum contra Rogerium, utriusque imperii invasorem, hec facta est confederatio.

²¹ Otto, *Chronica*, VI, 17, p. 456: Michi autem videtur regnum Teutonicorum, quod modo Romam habere cernitur, partem esse regni Francorum. Denique, ut in superioribus patet, tempore Karoli regni Francorum tota Gallia, id est Celtica, Belgica, Lugdunensis, omnisque Germania, a Rheno scilicet ad Illiricum, terminus fuit. Dehinc diviso inter filiorum filios regno aliud orientale, aliud occidentale utrumque tamen Francorum dicebatur regnum. In orientali ergo, quod Teutonicorum dicitur, deficiente Karoli stirpe primus, manente adhuc in occidentali Francia ex successoribus Karoli Karolo, ex gente Saxorum successit Heinricus. Cuius filius Otto, quia iam imperium a Longobardis usurpatum reduxit ad Teutonicos orientales Francos, forsan dictus est primus rex Teutonicorum, non quod primus apud Teutonicos regnaverit, sed quod primus post eos, qui a Karolo Karoli vel Karolingi, sicut et a Meroveo Merovingi, dicti sunt, ex alio, id est Saxonum, sanguine natus imperium ad Teutonicos Francos revocaverit. Sicut autem Merovingis deficientibus ac Karolis succedentibus regnum tamen mansit Francorum, sic et Karolis decedentibus ex alia familia seu lingua in uno tamen regno Ottones subintroiere.

τα λεγόμενά του δεν ήταν ο μόνος που ασπαζόταν αυτή την εκδοχή. Επαναλαμβάνει, λοιπόν, ότι το *imperium romanum* επανήλθε στους Φράγκους και παραλληλίζει την ιστορική του πορεία με αυτήν της Βαβυλωνιακής Αυτοκρατορίας. Όπως η τελευταία γνώρισε μόνο δύο μεταβολές, μία με τους Μήδους και μία με τους Πέρσες, έτσι και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία πέρασε πρώτα στην εξουσία των Ελλήνων και μετά των Φράγκων²². Η ίδια αντίληψη απαντά άλλη μία φορά στο σημείο, όπου συνοψίζεται η δράση του Όθωνος Α'. Ήταν αυτός που με τη γενναιότητά του οδήγησε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στους ανατολικούς Φράγκους²³.

Κατά τη γνώμη μας οι επισημάνσεις του επισκόπου δεν είναι άνευ πολιτικής και ιδεολογικής σημασίας. Αυτό που διακρίνουμε στις αναφορές του, είναι η πολιτική συνείδηση, η οποία διακατείχε το 12^ο αιώνα τους ηγεμόνες του *regnum teutonicum* ότι δηλαδή, μετά τη στέψη του Καρόλου του Μεγάλου, οι Φράγκοι απετέλεσαν το νέο *αυτοκρατορικό* λαό που έχει το δικαίωμα να εκλέγει τους *imperatores Romanorum*. Η ιδέα αυτή που άρχισε να αναπτύσσεται από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα²⁴, έχει πλέον αποκρυσταλλωθεί στη δυτικοαυτοκρατορική ιδεολογική σκέψη. Εξάλλου, ο επίσκοπος, αποδεχόμενος τη συνέχεια της Φραγκικής Αυτοκρατορίας μέσω της τευτονικής οικογένειας των Σαξώνων, της οικογένειας δηλαδή του Όθωνος Α' και των διαδόχων του, αποδέχεται τη συνέχεια του πολιτικού μορφώματος και της πολιτικής σκέψης και δράσης. Η διαπίστωση αυτή είναι πολύ σημαντική,

²² Otto, *Chronica*, VI, 22, p. 464-466: Exhinc regnum Romanorum post Francos et Longobardos ad Teutonicos vel, ut aliis videtur, rursus ad Francos, unde quodammodo elapsum fuerat, retranslatum est. Cui opinioni accommodatum videtur, quod regnum Romanorum iuxta maiores nostros Babyloniorum imperio similem ortum et progressum habere dicitur. Sicut ergo illud duabus famosis mutationibus, Medorum scilicet et Persarum, succubuisse constat, sic et istud item duabus tantum, Grecorum et Francorum, subiaccere debere volunt.

²³ Otto, *Chronica*, VI, 24, p. 470: Hic est Otho, qui post multas, quas nominavi, victorias Grecos quoque in Apulia et Calabria superavit ac Romanorum imperium virtute sua ad Francos orientales reduxit. Να σημειώσουμε τη διαπίστωση του P. CLASSEN, *Res Gestae, Universal History, Apocalypse*, in R.L. BENSON – G. CONSTABLE (eds.), *Renaissance and Renewal in the twelfth century*, Oxford, Clarendon Press, 1982, p. 402, ότι ο ιστορικός Όθων προσπαθεί να μείνει πιστός στη θεωρία των *regna*, χωρίς όμως να αλλοιώσει τα ιστορικά γεγονότα.

²⁴ W. GOEZ, ό.π., σημ. 16, p. 63-64.

καθώς στη συνέχεια θα διακρίνουμε ότι και ο ίδιος ο Φρειδερίκος θεωρούσε τον εαυτό του συνεχιστή της καρολίδειας και σαξωνικής παράδοσης.

Στον τομέα της πολιτικής ιδεολογίας που μας αφορά άμεσα, οι Φράγκοι βασιλείς εισήγαγαν στη μεσαιωνική ιστορία την ελέω Θεού βασιλεία σύμφωνα με την οποία ο βασιλιάς, επειδή είχε λάβει το αξίωμά του άμεσα από το Θεό (*rex Dei gratia*) ασκούσε εξουσία τόσο σε θέματα κοσμικά (*temporalia*) που αφορούσαν τη διακυβέρνηση της Αυτοκρατορίας, όσο και σε ζητήματα πνευματικά (*spiritualia*) που σχετιζόνταν με την Εκκλησία και επομένως τη σωτηρία των χριστιανών²⁵. Οι ίδιες αντιλήψεις επικράτησαν και στα χρόνια της σαξωνικής δυναστείας, όπου μάλιστα το πρόσωπο του αυτοκράτορα περιβλήθηκε έναν οιονεί ιερατικό χαρακτήρα (*rex non laicus*), και έφτασαν στο απόγειό τους με τη βασιλεία του Όθωνος Γ' (983-1002), ο οποίος θεωρούσε ότι ο πάπας έπρεπε να υποτάσσεται στην εξουσία του αυτοκράτορα. Την ίδια ακριβώς στάση τήρησε και η επόμενη δυναστεία της Δυτικής Αυτοκρατορίας, οι Σάλιοι βασιλείς (1024-1125)²⁶. Οι παπικές όμως αξιώσεις για ανάληψη ουσιαστικού εξουσιαστικού ρόλου στη Δύση και οι προσπάθειες για την ανεξαρτησία της Δυτικής Εκκλησίας από τον κοσμικό έλεγχο (*libertas ecclesiae*) έφεραν τον αρχηγό της Αγίας Έδρας σε σύγκρουση με την κοσμική εξουσία. Από την άλλη πλευρά, η απαίτηση του αυτοκράτορα να αναμιγνύεται στις εσωτερικές υποθέσεις της Εκκλησίας χάρη στον οιονεί ιερατικό χαρακτήρα του προσώπου του, συνέβαλε καθοριστικά στην όξυνση των σχέσεων των δύο δυνάμεων, οι οποίες κατά καιρούς περιέρχονταν σε κατάσταση πλήρους ρήξεως.

²⁵ Για την πολιτική και ιδεολογική σημασία του όρου *rex Dei gratia* βλ. το πάντα επικαιρο έργο του W. ULLMANN, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, London, Methuen & Co Ltd, 1974², p. 117-137. Από την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία βασική είναι η ανάλυση του J. CANNING, *A History of Medieval Political Thought 300-1450*, London, Routledge, 1998², p. 49-59, ενώ βασικές αρχές μπορεί κανείς να αντλήσει στο έργο της J. COLEMAN, ό.π., σημ. 12, p. 19-22.

²⁶ Για την *Dei gratia* εξουσία των Οθώνων και Σαλίων αυτοκρατόρων, βλ. την πιο πρόσφατη και εμπειριστατωμένη μελέτη του L. KÖRNTGER, *Königsherrschaft und Gottes Gnade. Zu Kontext und Funktion sakraler Vorstellungen in Historiographie und Bildzeugnissen der ottonisch-frühsalischen Zeit*, [Orbis Mediaevalis. Vorstellungswelten des Mittelalters, Band 2], Berlin, Akademie Verlag, 2001. Βλ. επίσης J. CANNING, ό.π., p. 75-76.

2. Η διαμάχη *imperium* και *sacerdotium*.

Την πρώτη αναφορά στις ταραγμένες σχέσεις μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium* τη συναντάμε στη διήγηση της δράσης του Μεγάλου Κωνσταντίνου, όπου ο επίσκοπος του Freising αναφέρεται στο *Constitutum Constantini*. Πρόκειται για ένα πλαστό έγγραφο που συνετάχθη περίπου μεταξύ 750 και 850, σύμφωνα με το οποίο ο Μέγας Κωνσταντίνος, μεταφέροντας την έδρα της Αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, παρέδωσε στον πάπα Σίλβεστρο Α' και τους διαδόχους του το ανάκτορο του Λατεράνου, το αυτοκρατορικό στέμμα και την εξουσία σε ολόκληρο το δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Το κείμενο αυτό, όπως γίνεται κατανοητό, αποτέλεσε τη βάση τόσο για τις εδαφικές αξιώσεις του παπισμού στη Ρώμη και την ευρύτερη περιοχή, το *patrimonium beati Petri*, όσο και για την ανάληψη κοσμικής εξουσίας στη Δύση²⁷. Ο Όθων επισημαίνει ότι η Κωνσταντίνιος Δωρεά, όπως είναι γνωστό αυτό το έγγραφο, αμφισβητήθηκε από τα δύο βασίλεια των Φράγκων, εννοώντας προφανώς τους Καρολίδες και τους Σάξωνες, και παραθέτει τα επιχειρήματα των *fautores imperii*, των υπερασπιστών δηλαδή της αυτοκρατορικής εξουσίας. Εκείνοι διατείνονταν ότι ο Κωνσταντίνος είχε αναθέσει απλώς στους ποντίφηκες να στηρίζουν με τις προσευχές τους την Αυτοκρατορία. Άλλωστε αυτό αποδεικνυόταν και από τις ίδιες τις πράξεις των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου και Θεοδοσίου που μοίρασαν στους γιους τους την εξουσία στην Ανατολή και τη Δύση. Αν η εξουσία στο δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας ανήκε στη Ρωμαϊκή Εκκλησία, αυτοί οι ευσεβέστατοι αυτοκράτορες δε θα είχαν τολμήσει να την υφαρπάσουν²⁸.

²⁷ Για το θέμα αυτό βλ. J. CANNING, ό.π., σημ. 25, p. 73-74. Σημείο αναφοράς αποτελεί επίσης η μελέτη του D. MAFFEI, *La donazione di Costantino nei giuristi medievali*, Milano, Dott. A. Giuffrè editore, 1969², όπου ερευνάται η θέση της Δωρεάς στο Δημόσιο και Κανονικό Δίκαιο των μεσαιωνικών χρόνων.

²⁸ Otto, *Chronica*, IV, 3, p. 304-306: Et, ut Romanorum habet hystoria, non solum his serenissimus imperator assensum prebebat, sed et aliis exempla dans caput omnium in tantum Romanan exaltavit ecclesiam, ut beato Silvestro eiusdem urbis pontifici insignibus regni traditis ipse se Byzantium transferret ibique sedem regni constitueret. Exhinc Romana ecclesia occidentalia regna sui iuris tanquam a Constantino sibi tradita affirmat, in argumentumque

Ο συγγραφέας αντιπαρέρχεται το ακανθώδες αυτό ζήτημα χωρίς να λάβει κάποια συγκεκριμένη θέση. Αυτό βέβαια που ενδιαφέρει δεν είναι τόσο η προσωπική του αντίληψη, όσο το πώς η Δυτική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε τις παπικές αξιώσεις τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Αν και εξακολουθεί να επικρατεί η άποψη ότι ο πρώτος που αρνήθηκε την αυθεντικότητα της Δωρεάς ήταν ο Όθων Γ'²⁹, στην πραγματικότητα η πρώτη επίσημη αμφισβήτηση του κειμένου επιχειρήθηκε το 12^ο αιώνα, συγκεκριμένα το 1152, και μάλιστα όχι από την αυτοκρατορική πλευρά αλλά από έναν εκπρόσωπο του κοινοτικού κινήματος της Ρώμης, όπως θα διαπιστώσουμε σε επόμενο σημείο της μελέτης. Θα σταθούμε όμως στην αναφορά ότι μόνο τα δύο βασίλεια των Φράγκων αμφισβήτησαν αυτές τις παπικές αξιώσεις. Θεωρούμε ότι η επισήμανση του επισκόπου του Freising είναι ενδεικτική των απόψεων που επικρατούσαν στον αυτοκρατορικό κύκλο, και μάλιστα σε μία εποχή, όπου πύκνωναν οι διαμαρτυρίες εναντίον του κύρους της Δωρεάς από φορείς διαφορετικών πολιτικών ιδεών.

Η διαμάχη μεταξύ κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας κορυφώθηκε, όπως είναι γνωστό, στην περίφημη έριδα περί της περιβολής (1075-1122), που είχε αρχικούς πρωταγωνιστές τον πάπα Γρηγόριο Ζ' (1073-1085) και τον

tributum exceptis duobus Francorum regnis usque hodie exigere non dubitat. Verum imperii fautores Constantinum non regnum Romanis pontificibus hoc modo tradidisse, sed ipsos tanquam summi Dei sacerdotes ob Domini reverentiam in patres assumpsisse, ab eis se ac successores suos benedicendos et patrocinio orationum fulciendos contendunt. Atque ad hoc probandum, quod ipse Constantinus regno inter filios diviso alii Occidentem, alteri Orientem tradiderit, et sic per successiones Theodosio quoque et aliis non solum hereticis, sed et religiosis principibus cum Occidente Roma sorte devenerit, inducunt. Aiunt enim nunquam tam religiosum principem, quod prius ecclesiae tradiderat, filiis reliquisse vel tamen catholicum imperatorem, utpote Theodosium, quod suum non erat, si ecclesiae esset, usurpasse. Quae omnia diffinire presentis negotii non est. Ο Όθων αναφέρεται στο Constitutum Constantini άλλη μία φορά στο 7^ο βιβλίο, όταν διηγείται τις προσπάθειες της Αγίας Έδρας να καταστείλει το κοινοτικό κίνημα των πολιτών της Ρώμης. VII, 27, p. 546-548: Idcirco nulla, nisi qua diximus, conventionem usque hodie se posse placari asserunt. Verum sapientissimus antistes (πρόκειται για τον Ιννοκέντιο Β') previdens, ne forte ecclesia Dei, quae per multos annos secularem Urbis honorem a Constantino sibi traditum potentissime habuit, hac occasione quandoque perderet, multis modis, tam minis quam muneribus ne ad affectum res procebat, impedire conatur.

²⁹ Ο Όθων Γ' δεν αρνήθηκε την αυθεντικότητα της Δωρεάς, αλλά τόνισε ότι του παρουσιάστηκε ως πρωτότυπο ένα πλαστό αντίγραφο της Δωρεάς. Για το θέμα βλ. R. L. BENSON, *Political Renovatio: Two models from Roman Antiquity*, in R. L. BENSON - G. CONSTABLE (eds.), *Renaissance and Renewal in the twelfth century*, Oxford, Clarendon Press, 1982, p. 344-345.

αυτοκράτορα Ερρίκο Δ' (1056-1106). Η investitura (περιβολή) επισκόπων και ηγουμένων από τον αυτοκράτορα αποτελούσε την απαραίτητη προϋπόθεση, για να μπορεί ο τελευταίος να ασκεί ουσιαστική εξουσία στην Αυτοκρατορία. Οι επίσκοποι και οι ηγούμενοι, πριν λάβουν το εκκλησιαστικό χρίσμα, του έδιναν, σύμφωνα με το φεουδαρχικό Δίκαιο, όρκο υποταγής (homagium) και πίστης και λάμβαναν από εκείνον την επισκοπική ράβδο και το επισκοπικό δαχτυλίδι ως σύμβολα εξουσίας στις περιοχές της δικαιοδοσίας τους. Καθώς, λοιπόν, ήταν στην ουσία φεουδαρχικά υποτελείς του αυτοκράτορα, γίνονταν δραστικοί φορείς της πολιτικής του στις επικράτειές τους³⁰.

Επιπλέον η περιβολή ήταν μία σημαντική συμβολική πράξη, η οποία επιβεβαίωνε την ιερή φύση του αυτοκράτορα και τη θεόθεν νομιμοποίηση της εξουσίας του. Όπως έχει σημειωθεί, κατά τη διάρκεια της investitura των επισκόπων ο κοσμικός ηγεμόνας ενεργούσε όχι ως ενσάρκωση και προσωποποίηση του Κράτους αλλά ως vicarius Dei³¹. Η Ρωμαϊκή Εκκλησία που ήθελε να αφαιρέσει τον ιερό χαρακτήρα από το πρόσωπο του αυτοκράτορα, για να τονίσει την πρωτοκαθεδρία της έναντι της αυτοκρατορικής εξουσίας, αρνήθηκε και εν συνεχεία απαγόρευσε την περιβολή των εκκλησιαστικών ανδρών από τους κοσμικούς άρχοντες. Γι' αυτό το λόγο ξέσπασε τον 11^ο αιώνα η έριδα περί της περιβολής, της οποίας όμως οι αιτίες ήταν πολύ βαθύτερες, αφού η διαμάχη αφορούσε την ιερή ή μη φύση του αυτοκράτορα και το βαθμό εξουσίας που κατέχει μέσα στη χριστιανική κοινότητα ο ίδιος και ο πάπας³². Αφορούσε επίσης και τη διοίκηση των επαρχιών της Αυτοκρατορίας, η οποία διεξήγετο κυρίως διά των επισκόπων. Εάν ο imperator έχανε το δικαίωμα περιβολής τους, έχανε και τον έλεγχο της διοικητικής μηχανής της Αυτοκρατορίας.

Η αφήγηση της έριδος είναι ένα πολύ σημαντικό σημείο των *Χρονικών* του Όθωνος και επιτρέπει τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ imperium και

³⁰ Βλ. W. ULLMANN, ό.π., σημ. 25, p. 135.

³¹ H. KELLER, *Die Investitur. Ein Beitrag zur Problem der Staatssymbolik im Hochmittelalter*, in *Frühmittelalterliche Studien*, 27(1993), p. 65-67.

³² J. CANNING, ό.π., σημ. 25, p. 84-110.

sacerdotium. Η νηφάλια παράθεση των γεγονότων³³ αποτελεί ένδειξη τόσο του ήθους όσο και των στόχων του συγγραφέα, ο οποίος, όπως έχει διαπιστωθεί³⁴, αποπειράθηκε με το έργο του να δώσει μία φιλοσοφία και μία θεολογία της ιστορίας. Ο επίσκοπος δεν τάχθηκε ανοιχτά υπέρ της μίας ή της άλλης πλευράς. Θεωρούσε ότι η ειρηνική συνεργασία των δύο δυνάμεων ήταν απαραίτητη για τη σωτηρία των χριστιανών, χωρίς όμως να αποδέχεται την παρέμβαση της Εκκλησίας στα κοσμικά ζητήματα³⁵. Ο στοχασμός του αναφορικά με το επίμαχο αυτό ζήτημα είναι, κατά τη γνώμη μας, ενδεικτικός των ιδεολογικών τάσεων που επικρατούσαν στο αυτοκρατορικό περιβάλλον το 12^ο αιώνα.

Η άποψη του επισκόπου, που προφανώς συμμερίζονταν και οι υποστηρικτές της Αυτοκρατορίας, είναι ότι από αυτή τη διαμάχη τραυματίστηκε η αυτοκρατορική εξουσία. Ο Όθων εξηγεί τα αίτια της έριδος με το προφητικό όνειρο του βιβλικού βασιλέα Ναβουχοδονόσορα, που ερμήνευσε ο προφήτης Δανιήλ, και το οποίο απετέλεσε στοιχείο γόνιμου προβληματισμού της μεσαιωνικής ιστορικο-θεολογικής σκέψης³⁶. Διευκρινίζει, λοιπόν, ότι η πέτρα που απειόπη από το βουνό χωρίς την παρέμβαση ανθρώπινου χεριού, είναι η Εκκλησία. Αυτή εισφενδονίστηκε στην Αυτοκρατορία που βρισκόταν σε στάδιο παρακμής, όπως συμβολίζουν τα πόδια του αγάλματος που συνέτριψε η πέτρα, τα οποία ήταν φτιαγμένα από σίδηρο και πηλό. Η πράξη αυτή συντελέστηκε, όταν η Εκκλησία αποφάσισε να μην τιμά το βασιλιά της Ρώμης ως κύριο της οικουμένης αλλά να τον θεωρεί σαν πλασμένο από πηλό σύμφωνα με την ανθρώπινη κατάσταση. Ο τρόπος που επέλεξε, για να τον πλήξει, ήταν το ανάθεμα. Το αποτέλεσμα ήταν η ίδια η

³³ Otto, *Chronica*, VI, 34, p. 488-490.

³⁴ W. LAMMERS, ό.π., σημ. 13, p. XXXVIII.

³⁵ H.W. GOETZ, ό.π., σημ. 13, p. 243-264.

³⁶ Δν, 2, 27-45. Το απόσπασμα αυτό απετέλεσε τη βάση για τη θεωρία της *translatio imperii* και της διαρθρώσεως του ιστορικού χρόνου. Βλ. W. GOEZ, ό.π., σημ. 16, p. 6-7.

Εκκλησία που πριν ήταν μικρή και ταπεινή, να υψωθεί σε μεγάλο όρος, να αποκτήσει δηλαδή τέτοια δύναμη, ώστε να είναι ορατή από όλους³⁷.

Το στοιχείο που αξίζει να διερευνηθεί, είναι η στάση της Εκκλησίας απέναντι στον αυτοκράτορα. Ο επίσκοπος τονίζει ότι όλα άρχισαν, όταν η Εκκλησία αποφάσισε να μην τιμά τον *rex Urbis* ως κύριο της οικουμένης (*dum regem Urbis non tanquam orbis dominum vereri*), αλλά να τον πλήξει με το ξίφος του αναθέματος σαν να ήταν φτιαγμένος από πηλό σύμφωνα με την ανθρώπινη κατάσταση (*sed tanquam de limo per humanam conditionem factum fictilem gladio anathematis ferire decrevit*). Στο σημείο αυτό θίγεται ξεκάθαρα το πρόβλημα της αυτοκρατορικής ιερότητας. Πράγματι, ο αυτοκράτορας, έχοντας την εξουσία *Dei gratia*, εξυψωνόταν από την ανθρώπινη κατάσταση και μετείχε του ιερού. Αυτή η δεύτερη φύση, δωρεά του Θεού, που δε σήμαινε βέβαια την κατοχή ιερατικού αξιώματος, του έδινε το δικαίωμα να ασκεί ουσιαστική εξουσία και στην Εκκλησία. Ο Γρηγόριος Ζ', αναθεματίζοντας τον Ερρίκο Δ', αρνήθηκε την ιερότητα του βασιλιά και με το περίφημο σχεδιάσμα του, *Dictatus papae* (1075), υποστήριξε μεταξύ άλλων ότι μόνο ο ύψιστος ποντίφικας είχε την εξουσία να διορίζει και να καθαιρεί επισκόπους, να κηρύσσει έκπτωτους τους αυτοκράτορες, να φέρει τα αυτοκρατορικά εμβλήματα και να αποδεσμεύει τους υπηκόους από τον όρκο υποταγής τους στον αυτοκράτορα³⁸.

³⁷ Otto, *Chronica*, VI, 36, p. 490-492: Hic quod supra distuli solvendum puto, quod Romanum imperium, ferro in Daniele comparatum, *pedes ex parte ferreos, ex parte fictiles* habuit, *donec a lapide exciso de monte sine manibus percussum* subrueretur. Quid enim aliud, sine melioris sententiae preiudicio, lapidem sine manibus excisum quam ecclesiam, capitis sui corpus sine carnali commixtione ex spiritu sancto conceptum et virgine natum, ipsam quoque sine humana operatione et ex spiritu et aqua regeneratam dixerim? ... Haec nimirum regnum circa finem suum, quem pedes significant, ferreum propter Martem, fictile propter conditionem, in ea parte, quae infirmior fuit, percussit, dum regem Urbis non tanquam orbis dominum vereri, sed tanquam de limo per humanam conditionem factum fictilem gladio anathematis ferire decrevit. Ipsa vero, quae antea parva fuit et humilis, in quantum montem excreverit, ab omnibus iam videri potest.

³⁸ Βλ. J. CANNING, ό.π., σημ. 25, p. 84-88. Το *Dictatus papae* αποτελείται από 27 θέσεις που ίσως προορίζονταν να ενταχθούν σε μία συλλογή Κανονικού Δικαίου. Παρ' όλον ότι αυτό δε συνέβη, επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τη σκέψη των μεταγενέστερων παπών. Η έκδοσή τους στο *Gregorii VII Registrum* (ed. E. Caspar), T. I, Buch II, 55a, p. 201-208.

Η σιέψη του Όθωνος αναπτύσσεται με περισσότερες λεπτομέρειες στον πρόλογο του 7^{ου} βιβλίου των *Χρονικών*, το οποίο είναι αφιερωμένο στη δεύτερη έλευση του Χριστού στη γη. Σύμφωνα με τον ιστορικό-θεολογικό προβληματισμό του συγγραφέα, οι δύο πολιτείες, η επίγεια και η ουράνια, ήταν αρχικά σαφώς διαχωρισμένες. Από τα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου και του Θεοδοσίου και χάρη στην επικράτηση του Χριστιανισμού, οι δύο πολιτείες αναμείχθηκαν, για να αποτελέσουν την *civitas permixta*³⁹, της οποίας η ενότητα καταλύθηκε εξ αιτίας της έριδος περί της περιβολής. Μετά το διαχωρισμό αυτό αναμενόταν η δεύτερη έλευση του Χριστού και η επικράτηση της ουράνιας βασιλείας.

Αναφερόμενος, λοιπόν, στη διαμάχη *imperium* και *sacerdotium*, που συντάραξε τη δυτική χριστιανοσύνη, ο επίσκοπος παρέθεσε την άποψη των υποστηρικτών της Εκκλησίας, που ισχυρίζονταν ότι ο ίδιος ο Θεός θέλησε να αποδυναμώσει τη βασιλική εξουσία, - *Deum ad hoc regnum inminuit voluisse* -, για να ανυψώσει την Εκκλησία - *ecclesiam exaltaret* -. Ο Όθων, πιστός στην ιδέα της συνεργασίας των δύο δυνάμεων, αναίρεσε αυτόν το συλλογισμό τονίζοντας ότι η Εκκλησία ανυψωνόταν με τις δυνάμεις της βασιλείας και τις ευεργεσίες των βασιλέων. Η ίδια δε θα είχε μπορέσει ποτέ να ταπεινώσει τη βασιλική εξουσία, αν εκείνη δεν είχε καταστραφεί εξαιτίας της επιδίωξης θρησκευτικής εξουσίας και δεν είχε χτυπηθεί από το ίδιο της το ξίφος, το υλικό, και όχι από το πνευματικό της Εκκλησίας⁴⁰. Στη συνέχεια ο επίσκοπος κατηγορήσε τους εκπροσώπους της εκκλησιαστικής εξουσίας, ότι αποπειράθηκαν να

³⁹ Otto, *Chronica*, Prologus Libri Quinti, p. 374: Porro de duabus civitatibus, qualiter una in alia latendo usque ad adventum Christi ac inde ad Constantinum paulatim progressa profecerit, supra sat dictum puto. A Constantino vero exterioribus malis ad plenum sopitis cepit intestinis malis instigante diabolo, auctore Arrio, cooperantibus rerum dominis augustis, graviter angi usque ad Theodosium seniore. At deinceps, quia omnis non solum populus, sed et principes, exceptis paucis, katholici fuere, videor mihi non de duabus civitatibus, sed pene de una tantum, quam ecclesiam dico, hystoriam texuisse. Non enim, quamvis electi et reprobi in una sint domo, has civitates, ut supra, duas dixerim, sed proprie unam, sed permixtam tanquam grana cum paleis.

⁴⁰ Otto, *Chronica*, Prologus Libri Septimi, p. 496: Non desunt tamen, qui dicant Deum ad hoc regnum inminui voluisse, ut ecclesiam exaltaret. Regni quippe viribus ac beneficentia regum exaltatam et ditatam nemo ambigit ecclesiam, constatque non prius eam in tantum regnum humiliare potuisse, quam ipso ob amorem sacerdotii eviscerato ac viribus exhausto, non eius tantum, id est spirituali, sed suo proprio, materiali scilicet, (gladio) percussum destrueretur.

αποδυναμώσουν την κοσμική. Φαίνεται ότι οι κληρικοί ήταν υπεύθυνοι για όλα, καθώς προσπάθησαν να πλήξουν τη βασιλεία όχι με το πνευματικό ξίφος που τους ανήκε, αλλά με το κοσμικό που η ίδια η κοσμική εξουσία τους παραχώρησε. Στο σημείο αυτό μάλιστα ο Όθων τους παρομοιάζει με τον Δαβίδ, ο οποίος πρώτα τραυμάτισε τον Φιλισταίο με τη δύναμη του Θεού, το πνευματικό δηλαδή ξίφος, και εν συνεχεία τον σκότωσε με το δικό του, το κοσμικό⁴¹. Μάλιστα όσο η βασιλική εξουσία αποδυναμωνόταν, τόσο η Εκκλησία που θα έπρεπε να ετοιμάσει την ανταμοιβή της αιώνιας πατρίδας και την ανάπαυση μετά τους κόπους της επίγειας ζωής, αποκτούσε μεγαλύτερη εξουσία⁴².

Η παραπάνω επιχειρηματολογία στηρίζεται ιδεολογικά στη «θεωρία των δύο ξιφών», η οποία κυρίως από τον 11^ο αιώνα είχε καταστεί ένα από τα βασικότερα πολιτικά ιδεολογήματα που περιέγραφαν τις σχέσεις μεταξύ imperium και sacerdotium. Όπως συνηθιζόταν στη μεσαιωνική σκέψη, η θεωρία αυτή στηρίχτηκε σε μία περικοπή από το Ευαγγέλιο του Λουκά. Κατά τη διάρκεια του Μυστικού Δείπνου, ο Χριστός έδωσε τη συμβουλή στους Αποστόλους να πωλήσουν τα ιμάτιά τους, σε περίπτωση που δεν έχουν χρήματα, και να αγοράσουν «μάχαιρα». Τότε αυτοί τού έδειξαν δύο μαχαίρια και Εκείνος είπε ότι είναι αρκετά⁴³. Ο Ιερώνυμος στη Vulgata απέδωσε το «μάχαιρα» με τη λέξη «gladius», δηλαδή «ξίφος», και έδωσε έτσι αφορμή στη δημιουργία μιας ολόκληρης πολιτικής θεωρίας. Από τη στιγμή που υποστηρίχτηκε ότι τα δύο ξίφη συμβόλιζαν τη θρησκευτική και κοσμική εξουσία, οι υποστηρικτές της μίας ή της άλλης πλευράς προσπάθησαν να ερμηνεύσουν το συμβολισμό με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποδώσουν βαρύνουσα

⁴¹ Ό.π.: Videntur tamen per omnia culpandi sacerdotes, qui regnum suo gladio, quem ipsi ex regum habent gratia, ferire conantur, nisi forte David imitari cogitent, qui Philisteum primo virtute Dei percussum post modum proprio gladio iugulavit.

⁴² Ό.π.: Verum quia regno decrescente ecclesia, ut dixi, bravium eterne patriae ac post vitae presentis laborem requiem adeptura, in presenti quoque in magnum montem crescens in magna auctoritate stare cepit.

⁴³ Λκ, 22, 36-38: ...Εἶπεν οὖν αὐτοῖς· ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλλάντιον ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν, καὶ ὁ μὴ ἔχων πωλήσει τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ καὶ ἀγοράσει μάχαιραν... Οἱ δὲ εἶπον· Κύριε, ἰδοῦ μάχαιραι ὡδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἰκανόν ἐστι.

σημασία, και επομένως την απόλυτη εξουσία, στο ένα ή το άλλο ξίφος και να απαντήσουν στο ερώτημα, ποιος δικαιούται να φέρει το ένα ή το άλλο⁴⁴.

Ο επίσκοπος του Freising, όπως αποκαλύπτει ο συλλογισμός του, επέμενε στο σαφή διαχωρισμό της κατοχής των ξιφών και άρα των δικαιοδοσιών των δύο εξουσιών. Είναι όμως χαρακτηριστικό και αξίζει να επισημανθεί ότι αρνήθηκε στην Εκκλησία την άσκηση οποιασδήποτε πρωτογενούς κοσμικής εξουσίας. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, δηλώνει η φράση *videntur tamen per omnia culpandi sacerdotes, qui regnum suo gladio, quem ipsi ex regum habent gratia, ferire conantur*⁴⁵. Η Εκκλησία ασκούσε κοσμική εξουσία, μόνο όταν ο βασιλιάς της παραχωρούσε το συγκεκριμένο δικαίωμα. Συνεπώς η εμπλοκή του ποντίφηκα σε ζητήματα που αφορούσαν την Αυτοκρατορία, δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή.

Από την άλλη πλευρά, είναι νόμιμη η επέμβαση του αυτοκράτορα στις εκκλησιαστικές υποθέσεις; Θεωρούμε ότι ο συλλογισμός του επισκόπου παραμένει μετέωρος, όσον αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα. Αποκαλύπτονται όμως ξεκάθαρα οι πεποιθήσεις του για τον ιερό χαρακτήρα της βασιλικής εξουσίας. Ο τρόπος με τον οποίο αναφέρεται στην προσπάθεια της Εκκλησίας να απογυμνώσει το πρόσωπο του αυτοκράτορα από την ιερή του φύση⁴⁶, επιτρέπει να υποθέσουμε ότι αυτή η ενέργεια δεν έβρισκε σύμφωνο, αν όχι τον ίδιο, τουλάχιστον τους φορείς της κοσμικής εξουσίας. Στη λεκτική του διατύπωση είναι χαρακτηριστικό ότι συνδέει την ιερότητα του προσώπου του

⁴⁴ Η χρήση της ευαγγελικής αυτής περικοπής χρονολογείται ήδη από τον 9^ο αιώνα. Ο πρώτος που σχολίασε το απόσπασμα ήταν ο σύμβουλος του Καρόλου του Μεγάλου, Αλκουίνος, ο οποίος δεν του προσέδωσε καμία πολιτική χροιά. Για να περιγράψει τις σχέσεις μεταξύ των δύο εξουσιών, χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά τον 11^ο αιώνα από τον καρδινάλιο Petrus Damianus, ο οποίος απέδωσε το πνευματικό ξίφος στην Εκκλησία και το κοσμικό στην Αυτοκρατορία και τόνισε ότι τα δύο ξίφη θα έπρεπε να συνεργάζονται αρμονικά. Το 1076 ο υποστηρικτής της πολιτικής του Ερρίκου Δ', ο αυτοκρατορικός καπελλάνος Gottschalk του Aachen, τόνισε την υπεροχή του κοσμικού ξίφους έναντι του πνευματικού. Ως αντίδραση οι εκκλησιαστικοί άνδρες άρχισαν να ερμηνεύουν το ευαγγελικό χωρίο με στόχο να αναδείξουν την ανωτερότητα της παπικής εξουσίας. Για το θέμα βλ. J. CANNING, *ό.π.*, σημ. 25, p. 99-100. Βλ. επίσης J. COLEMAN, *ό.π.*, σημ. 12, p. 28-29. Για την ερμηνεία του χωρίου από τους εκπροσώπους της Εκκλησίας βλ. H. HOFFMANN, *Die beiden Schwerter im hohen Mittelalter*, in *DA*, 20(1964), p. 78-114.

⁴⁵ *Ο.π.*, σημ. 41.

⁴⁶ *Ο.π.*, σημ. 37.

αυτοκράτορα με την εξουσία επί της Ρώμης και επί της οικουμένης (*dum regem Urbis non tanquam orbis dominum vereri, sed tanquam de limo per humanam conditionem factum fictilem gladio anathematis ferire decrevit*⁴⁷). Η άρνηση συνεπώς της μίας ιδιότητας συνεπαγόταν αυτόματα την άρνηση και της άλλης. Ο Όθων όμως σε καμία περίπτωση δε θα αμφισβητούσε την οικουμενικότητα του δυτικού αυτοκράτορα. Άρκει να θυμηθούμε την επιμονή με την οποία παρουσίασε τη μεταφορά της εξουσίας από τους Φράγκους στους Τεϋτονες⁴⁸. Εξ άλλου, και το ίδιο το ρήμα *decrevit* (αποφάσισε) δεν ενέχει αξιολογική χροιά και δεν μπορεί από μόνο του να δηλώσει ότι η ενέργεια αυτή της Εκκλησίας ήταν σωστή. Κατά τη γνώμη μας η συγκεκριμένη διατύπωση αφήνει πολλά περιθώρια, για να υποθέσει κανείς ότι η ιερότητα του προσώπου του βασιλιά όχι μόνο δεν είχε ξεχαστεί στη Δυτική Αυτοκρατορία του 12^{ου} αιώνα, αλλά και αποτελούσε ένα από τα βασικά στοιχεία της πολιτικής σκέψης, αφού μάλιστα δεν μπορούσε να αποκοπεί από την οικουμενική διάσταση του *imperium*. Ο επίσκοπος, μετέχοντας και των δύο εξουσιών, προτίμησε προφανώς να παραμείνει ουδέτερος.

Για τον ίδιο λόγο άλλωστε δεν αποδεχόταν το χωρισμό του *imperium* από την Εκκλησία. Ονόμαζε την Αυτοκρατορία χριστιανική και τόνιζε ότι δύο είναι τα πρόσωπα που αναγνωρίζονται στην Εκκλησία του Θεού (εδώ ο όρος Εκκλησία χρησιμοποιείται με την έννοια της χριστιανοσύνης), το ιερατικό, δηλαδή ο ποντίφικας, και το βασιλικό, ο βασιλιάς. Στη συνέχεια μάλιστα διατύπωσε μία έμμεση κριτική στην προσπάθεια της Εκκλησίας να αποδυναμώσει τη βασιλική εξουσία αφορίζοντας τους αυτοκράτορες. Ο Θεός είναι αρμόδιος να κρίνει, και την ώρα της κρίσης όλοι, ιερείς και κοσμικοί, θα λάβουν την αμοιβή που τους αναλογεί⁴⁹.

⁴⁷ Ο.π.

⁴⁸ Ο.π., σημ. 16, 17, 21.

⁴⁹ Otto, *Chronica*, Prologus Libri Septimi, p. 496-497: Nemo autem propter haec verba nos Christianum imperium ab ecclesia separare putet, cum duae in ecclesia Dei personae, sacerdotalis et regalis, esse noscantur, memineritque nos supra dixisse a tempore Theodosii senioris usque ad tempus nostrum non iam de duabus civitatibus, immo de una pene, id est ecclesia, sed permixta, historiam texuisse. Quod temperamentum propter hereticos vel excommunicatos ex regibus

Συνοψίζοντας, υποστηρίζουμε ότι οι θέσεις του επισκόπου του Freising αντικατοπτρίζουν τη μεσαιωνική πολιτική ιδεολογία και σε ένα μεγάλο βαθμό τις τοποθετήσεις της αυτοκρατορικής εξουσίας, όπως αυτές θα εκφραστούν στη συνέχεια από τον Φρειδερίκο. Πιο συγκεκριμένα, αυτονόητη και αυταπόδειχτη είναι η οικουμενικότητα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που έχει πλέον περιέλθει στα χέρια των Τευτόνων Φράγκων. Οι Βυζαντινοί έχουν δικαίωμα στον περιορισμένο αυτοκρατορικό τίτλο, όχι όμως και στην οικουμενικότητα. Η συμμαχία μαζί τους είναι θεμιτή, όταν μπορεί να αποβεί ωφέλιμη και για τις δύο πλευρές. Ο δυτικός αυτοκράτορας είναι ο *Dei gratia* κύριος της οικουμένης. Η ιερή φύση μάλιστα του προσώπου του εξακολουθεί να αποτελεί μέρος της ιδεολογικής κληρονομιάς της γερμανικής αυλής. Χάρη στο κοσμικό ξίφος που του έχει δοθεί από το Θεό, ο *imperator* κυβερνά τον κόσμο και υπερασπίζεται και το θεσμό της Εκκλησίας. Εκείνη κατέχει το πνευματικό ξίφος που την καθιστά υπεύθυνη για τη σωτηρία των χριστιανών. Όπου και όταν ασκεί κοσμική εξουσία, χρησιμοποιεί τη δύναμη, το κοσμικό ξίφος που της παραχωρεί ο ίδιος ο βασιλιάς. Άλλωστε η Εκκλησία ανυψώνεται με τη βοήθεια της κοσμικής εξουσίας και τις ευεργεσίες των βασιλέων. Σε μία χριστιανική Αυτοκρατορία, όπως είναι η Δυτική, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να γίνει λόγος για χωρισμό της από την Εκκλησία. Οπότε ως μόνη λύση παρουσιάζεται αυτονόητα ο σαφής διαχωρισμός των δικαιοδοσιών των δύο εξουσιών.

posuimus. Alios enim Christianam fidem, etiamsi opere quae credunt non secuntur, in ecclesia secundum presentem statum computandos esse nemo, qui sagemam Domini malos et bonos continere scit, dubitat. Non enim discerni possunt in presenti, ecclesia tantum *quae manifesta sunt* iudicante, Deo solo, qui novit, qui sint eius, *cuius ventilabrum in manu eius*, merita singulorum pensante. Porro ecclesiam ecclesiasticas personas, id est sacerdotes Christi eorumque sectatores, tam ex usu locutionis quam consideratione potioris partis diximus, non ignorantes, quod et ipsi, si reprobam vitam duxerint, ad civitatem Dei in eternum non pertinebunt.

B. Η σύγκρουση των δύο ξιφών

1. Ο Φρειδερίκος και η *reformatio roboris Romani imperii*

Μία από τις πρώτες φροντίδες του νεοεκλεγέντος βασιλιά ήταν να διασφαλίσει τις διπλωματικές σχέσεις της Αυτοκρατορίας με τον αρχηγό της Δυτικής Εκκλησίας. Γι' αυτό αμέσως μετά την άνοδό του στο γερμανικό θρόνο έγραψε στον Ευγένιο Γ', για να τον ενημερώσει για την εκλογή του⁵⁰. Το περιεχόμενο του κειμένου, όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε, είναι δηλωτικό των ιδεολογικών τοποθετήσεων του Βαρβαρόσσα και της απορρέουσας από αυτές πολιτικής, με την οποία θα καθορίσει τις σχέσεις του με την Αγία Έδρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο στόχος της επιστολής ήταν η ανακοίνωση της αλλαγής στο γερμανικό θρόνο και όχι η εξασφάλιση, όπως συνηθιζόταν, της τυπικής συγκατάθεσης του πάπα στη βασιλική εκλογή. Παρ' όλα αυτά ο Φρειδερίκος, με μετριοφροσύνη προσφώνησε τον εαυτό του βασιλιά των Ρωμαίων, *rex Romanorum*, αφού δεν είχε ακόμη στεφθεί αυτοκράτορας στη Ρώμη. Έμμεσα, λοιπόν, αναγνώρισε στον ποντίφηκα το δικαίωμα να στέφει αυτοκράτορες, τονίζοντας όμως ότι ο ίδιος ως *rex Romanorum* είχε δικαίωμα στην αυτοκρατορική στέψη⁵¹.

Με την ίδια μετριοφροσύνη διατύπωσε ότι η περιένδυσή του με τα σύμβολα της βασιλικής εξουσίας έγινε εν μέρει με τη συναίνεση των ηγεμόνων, εν μέρει με τις ευλογίες των παπών⁵². Το συστατικό στοιχείο επομένως της

⁵⁰ Η επιστολή αυτή έχει γίνει αντικείμενο διεξοδικών υφολογικών αναλύσεων με στόχο να αποκαλυφθεί ο συντάκτης της. Όπως θα δούμε παρακάτω, ο ίδιος ο ηγούμενος του *Stablo*, *Wibald*, δηλώνει ότι έγραψε το κείμενο. Η έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι στη συγγραφή συνεργάστηκαν ο ηγούμενος, ο *Eberhard*, επίσκοπος του *Bamberg*, και ο νοτάριος *Erzricus*. Έχει υποστηριχτεί επίσης η άποψη ότι το κείμενο συνετάχθη από τον *Wibald*, αλλά τελειοποιήθηκε από τον *Eberhard*. Για το θέμα βλ. *H. APPELT, Die Kaiseridee Friedrich Barbarossas*, Wien, *H. Böhlau Nachf.*, 1967, p. 7-8. Ο *R. M. HERKENRATH, Regnum und Imperium. Das „Reich“ in der frühstaufischen Kanzlei (1136-1155)*, [Sitzungsberichte der österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 264,5] Wien, *H. Böhlau Nachf.*, 1962, p. 24-30, υποστηρίζει ότι είναι πιθανό να είναι ο *Wibald* ο μοναδικός συντάκτης της επιστολής.

⁵¹ DFI¹, 5, p. 10: *Dilectissimo in Christo patri suo E(u)genio) sanctę Romanę ecclesię summo pontifici Fredericus dei gratia Romanorum rex et semper augustus filialem per omnia dilectionem et debitam in domino reverentiam.*

⁵² Ο.π., p. 11: *Nos vero in multiplicibus regię dignitatis ornamentis, quibus partim per laicorum principum obsequia, partim per reverendas pontificum benedictiones vestiti sumus...*

βασιλικής στέψης, όπως παρουσιάζεται στην επιστολή του Φρειδερίκου, είναι η απόφαση των ηγεμόνων να εκλέξουν το μελλοντικό βασιλιά και να προσφέρουν όριο υποταγής. Η αναφορά στις ευλογίες της Αποστολικής Έδρας σε καμία περίπτωση δε σημαίνει παπική ανάμειξη στη βασιλική εκλογή στο *regnum teutonicum*. Η έκφραση αυτή στοχεύει απλώς να προκαταλάβει θετικά τον ποντίφηκα, ώστε να αποφευχθούν τριβές που θα καθυστερούσαν την αυτοκρατορική στέψη. Γι' αυτό και στη συνέχεια ο Φρειδερίκος υποσχέθηκε ότι από τη θέση που κατείχε, θα υπερασπιζόταν τη Ρωμαϊκή Εκκλησία και όλα τα εκκλησιαστικά πρόσωπα, καθώς και τους αδύναμους και θα προσέφερε ειρήνη στο λαό του⁵³. Παρουσιάστηκε λοιπόν ως ο ιδανικός, κατά τα πρότυπα των μεσαιωνικών χρόνων, ηγεμόνας, τέτοιος που κάθε πάπας θα επιθυμούσε να ευλογήσει και να του δώσει το αυτοκρατορικό στέμμα. Παρ' όλα αυτά θεωρούμε ότι στην επιστολή αυτή μπορούμε να διακρίνουμε στοιχεία της ιδεολογικής τοποθέτησης του Βαρβαρόσσα απέναντι στην παπική εξουσία, τα οποία προοιωνίζουν τις συγκρούσεις που θα ακολουθήσουν μεταξύ των δύο δυνάμεων.

Στη συνέχεια της επιστολής ο νέος βασιλιάς αναφέρθηκε στις δύο εξουσίες, οι οποίες κυβερνούν τον κόσμο. Αυτές δεν είναι άλλες από την ιερή εξουσία του ποντίφηκα (*auctoritas sacra pontificum*) και τη βασιλική κυριαρχία (*regalis potestas*)⁵⁴. Είναι προφανές ότι στο σημείο αυτό ο Φρειδερίκος επικαλέστηκε την πασίγνωστη διατύπωση του πάπα Γελάσιου Α' (492-496), που απετέλεσε ένα από τα βασικότερα ιδεολογικά στηρίγματα των παπικών αξιώσεων για την άσκηση ελέγχου στην κοσμική εξουσία. Θεωρούμε χρήσιμο

⁵³ Ό.π., p. 11: ... *regium animum induimus tota mentis virtute intendentes, ut iuxta professionis nostrae formulam, quam ab orthodoxis presulibus in ipso regni throno et unctione sacra accepimus, honorem vobis et dilectionem et sacrosanctę matri nostre Romane ecclesię et omnibus ecclesiasticis personis promptam et debitam iusticiam ac defensionem exhibeamus, viduis ac pupillis et universo populo nobis commisso legem et pacem faciamus et conservemus.*

⁵⁴ Ό.π.: *Cum enim duo sint, quibus principaliter hic mundus regitur, videlicet auctoritas sacra pontificum et regalis potestas, omnium Christi sacerdotum obędientię devoti colla submittere parati sumus, ut propitiā divinitate temporibus nostri principatus verbum dei expedite currere non prohibeatur et paternas regulas ac decreta sanctissimis diffinita conciliis nullus audeat absque penę gravioris vindicta violare, quatinus per studii nostri instantiam catholica ecclesia suę dignitatis privilegiis decoretur et Romani imperii celsitudo in pristinum suę excellentię robur deo adiuvante reformetur.*

να παρουσιάσουμε εν συντομία τη σκέψη του Γελάσιου, για να μπορέσουμε στη συνέχεια να διακρίνουμε τον τρόπο με τον οποίο την ερμηνεύει ο βασιλιάς. Σε επιστολή, λοιπόν, που απηύθυνε το 494 ο πάπας στον αυτοκράτορα Αναστάσιο Α' (491-518), υποστήριξε ότι δύο εξουσίες κυβερνούν τον κόσμο, η *auctoritas sacrata pontificum* και η *regalis potestas*⁵⁵. Οι δύο εξουσίες είναι κατ' αρχήν διακριτές, αφού τόσο οι αυτοκράτορες οφείλουν να υποτάσσονται στους ποντίφηκες σε ό,τι αφορά τα θρησκευτικά ζητήματα, όσο και οι ποντίφηκες πρέπει να υπακούουν τους αυτοκράτορες σε κοσμικά θέματα⁵⁶. Οι δύο εξουσίες όμως δεν είναι ίσες. Προηγουμένως ο Γελάσιος είχε τονίσει ότι μεγαλύτερη βαρύτητα έχει η παπική εξουσία, καθώς ο πάπας την ημέρα της Κρίσεως λογοδοτεί για τους βασιλείς ενώπιον του Θεού. Συνεπώς ο αυτοκράτορας οφείλει να σκύβει ταπεινά το κεφάλι στον κλήρο και να περιμένει από αυτόν τη σωτηρία του⁵⁷. Όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο J. Canning, η ανωτερότητα της Εκκλησίας σύμφωνα με τον Γελάσιο έγκειται στο δεδομένο ότι εκείνη, έχοντας το καθήκον της πνευματικής σωτηρίας των πιστών, καθορίζει τα όρια μεταξύ κοσμικού και πνευματικού μέσα σε μία χριστιανική κοινωνία. Επομένως έχει κάθε δικαίωμα να κρίνει τις ενέργειες της κοσμικής εξουσίας και να ασκεί έλεγχο σ' αυτήν⁵⁸.

Ο Φρειδερίκος, κατά τη γνώμη μας, δεν αποδεχόταν τις απόψεις του Γελάσιου και θεωρούσε ότι η *regalis potestas* ήταν εκείνη που υπερείχε, επειδή ακριβώς υπερασπιζόταν τη *sacra auctoritas pontificum*. Η ιδεολογική του τοποθέτηση δεν εκφράστηκε άμεσα, αλλά μέσα από περίτεχνες διατυπώσεις. Κατ' αρχάς δήλωσε ότι ήταν έτοιμος «να δείξει υποταγή στους ιερείς του

⁵⁵ Η επιστολή παρατίθεται στην έκδοση *Epistolae Romanorum pontificum genuinae et quae ad eos scriptae sunt a S. Hilario usque ad Pelagium II*, (ed. A. THIEL), Vol. I, Epistola 12, c. 2, Braunsberg, Edward Peter, 1868, p. 350-1. Duo quippe sunt, imperator auguste, quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacrata pontificum et regalis potestas.

⁵⁶ Ο.π.: ...ut et Christiani imperatores pro aeterna vita pontificibus indigerent, et pontifices pro temporalium cursu rerum imperialibus dispositionibus uterentur.

⁵⁷ Ο.π.: In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus hominum in divino reddituri sunt examine rationem. Nosti, etenim, fili clementissime, quod licet praesideas humano generi dignitate, rerum tamen praesulibus divinarum devotus colla submittis, atque ab eis causas tuae salutis exspectas...

⁵⁸ Ο.π., σημ. 25, p. 35-39.

Χριστού, ώστε ο λόγος του Θεού να επικρατήσει χωρίς εμπόδια στο Βασίλειό του και κανείς να μην παραβιάζει τα παραδεδομένα δόγματα χωρίς το φόβο παραδειγματικής τιμωρίας⁵⁹. Ταυτίζοντας όμως κατ' αυτόν τον τρόπο το ρόλο της Εκκλησίας με την επικράτηση του θείου λόγου, της απέδωσε έναν πνευματικό ρόλο, τον οποίο μάλιστα ο ίδιος ο αυτοκράτορας θα υπερασπιζόταν. Βέβαια, ήδη από τα χρόνια των Καρολιδών είχε παγιωθεί η άποψη ότι το χριστιανικό βασίλειο όφειλε να προστατεύει την Εκκλησία⁶⁰. Προστασία όμως και κυριαρχία απετέλεσαν και αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Συνεπώς ο βασιλιάς ήταν αυτός που είχε την πρωτοκαθεδρία έναντι του πάπα⁶¹. Η λέξη *obedientia*, έτσι όπως παρατίθεται χωρίς κανένα προσδιορισμό, δεν επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο Φρειδερίκος υποσχέθηκε ότι θα υπακούει σε αποφάσεις του κλήρου, που άπτονταν εκκλησιαστικών ή κοσμικών υποθέσεων. Η υποταγή έχει μόνο την έννοια της αποδοχής και προστασίας του θρησκευτικού δόγματος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνέχεια της επιστολής. Ο βασιλιάς ισχυρίστηκε ότι με αυτές τις προσπάθειές του αφ' ενός μεν «η Εκκλησία θα κοσμούταν με τα προνόμια που ταίριαζαν στην αξιοπρέπειά της», αφ' ετέρου δε «η υψηλότητα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας θα αναμορφωνόταν στην προηγούμενη ισχύ της εξοχότητάς της» (*Romani imperii celsitudo in pristinum suę excellentię robur deo adiuvante reformetur*)⁶². Η φράση αυτή

⁵⁹ Ο.π., σημ. 54.

⁶⁰ Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι, όταν ο σύμβουλος του Καρόλου του Μεγάλου, Αλκουίνος, σχολίασε για πρώτη φορά στη Μεσαιωνική Ιστορία το απόσπασμα του ευαγγελιστή Λουκά αναφορικά με τα δύο ξίφη (ό.π., σ. 144, σημ. 43), τόνισε ότι και τα δύο δόθηκαν από το Θεό στον αυτοκράτορα, το ένα, για να πολεμά τους εσωτερικούς εχθρούς της Εκκλησίας, δηλαδή τους αιρετικούς, και το άλλο, για να την υπερασπίζεται από τους εξωτερικούς εχθρούς, δηλαδή τους απίστευτους: *Epistolae Karolini Aevi*, T. II (ed. E. Dvemmler), 171, p. 282 (ο Αλκουίνος γράφει στον Καρλομάγνο, Μάρτιος 799): *Hoc mirabile et speciale in te pietatis Dei donum praedicamus, quod tanta devotione ecclesias Christi a perfidorum doctrinis intrinsecus purgare tuerique niteris, quanta forinsecus a vastatione paganorum defendere vel propagare conaris. His duobus gladiis vestram venerandam excellentiam dextra levaque divina armavit potestas; in quibus victor laudabilis et triumphator gloriosus existis.*

⁶¹ Για την προβληματική προστασίας-κυριαρχίας στη δυτική αυτοκρατορική σκέψη βλ. J. SCHATZ, *Imperium, Pax et Iustitia. Das Reich-Friedensstiftung zwischen Ordo, Regnum und Staatlichkeit*, [Beiträge zur politischen Wissenschaft, Band 114], Berlin, Duncker und Humblot, 2000, p. 141-142.

⁶² Ο.π., σημ. 54. Πιστεύουμε ότι η φράση αυτή του Φρειδερίκου δεν αποτελεί απλώς μία προγραμματική δήλωση αλλά απορρέει από ένα βαθύ προβληματισμό για την κατάσταση της

είναι άκρως δηλωτική της ιδεολογικής σκέψης του Φρειδερίκου και της πολιτικής καταστάσεως που θα επιδιώξει να διαμορφώσει⁶³. Είναι σημαντικό ότι κάνει λόγο για *reformatio in pristinum robur*, αναμόρφωση δηλαδή ώστε η Αυτοκρατορία να αποκτήσει την παλαιά της ισχύ. Κατά τη γνώμη μας η παλαιά ισχύς της Αυτοκρατορίας εντοπίζεται χρονολογικά στα χρόνια των Φράγκων, Σαξώνων και Σαλίων βασιλέων, όταν η εξουσία του αυτοκράτορα, χάρη στην ιερή φύση της, δεν περιοριζόταν σε υποθέσεις καθαρά κοσμικού χαρακτήρα, αλλά διευρυνόταν και σε θέματα που αφορούσαν την εσωτερική οργάνωση της Εκκλησίας. Και η ισχύς του *imperium romanum* αποδυναμώθηκε, για να επανέλθουμε στην άποψη του επισκόπου του Freising⁶⁴, όταν η Εκκλησία αποφάσισε να αντιμετωπίσει τον αυτοκράτορα μόνο σύμφωνα με την ανθρώπινη φύση του, να του αρνηθεί τον ιερό χαρακτήρα και να περιορίσει έτσι την εξουσία του. Εκδηλώνεται, κατά τη γνώμη μας, έμμεσα αλλά με σαφήνεια η πρόθεση του γερμανού βασιλιά να αποδεσμεύσει το *imperium* από την εξουσία του *sacerdotium* και να το αναδείξει ως την ανώτερη επί γης αρχή. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστική η αναφορά στη σύμπραξη του Θεού (*deo adiuvante*). Ο Θεός συμφωνούσε και

Αυτοκρατορίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι πέντε ημέρες μετά το θάνατο του Κορράδου και πριν την εκλογή του ο μελλοντικός βασιλιάς είχε μία σειρά συζητήσεων με τους επισκόπους του Bamberg, Eberhard και του Würzburg, Gebhard, των οποίων το περιεχόμενο δε μας έχει παραδοθεί. Μία μικρή όμως μνεία σε μία επιστολή του Gebhard προς το μοναστήρι του Langheim πληροφορεί για colloquium de reformando et componendo regni statu. Βλ. Regesta Imperii, IV, 2, 61.

⁶³ Ο P. Lamma στην κλασική μελέτη του για τις σχέσεις της Βυζαντινής και της Δυτικής Αυτοκρατορίας υποστηρίζει ότι η επιστολή αυτή του Φρειδερίκου διακρίνεται για το σεβασμό της απέναντι στον ποντίφηγα, παρ' όλων ότι δε ζητείται η συγκατάθεσή του για τη στέψη. Παραδέχεται όμως ο ιστορικός ότι η λέξη *robur* είναι ανοικτή για διάφορες ερμηνείες, τις οποίες στοχεύουμε να αναδείξουμε. Βλ. P. LAMMA, *Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l' Occidente nel secolo XII*, Vol. I, Roma, Nella sede dell' Istituto Storico Italiano per il medio evo. Palazzo Borromini, 1955, p. 122-123. Δε θα συμφωνήσουμε με τον H. Appelt που ναι μεν αναγνωρίζει ότι η φράση αυτή αποτελεί κατευθυντήρια ιδέα της πολιτικής του Φρειδερίκου αλλά μέσα στα πλαίσια της συνεργασίας των εξουσιών, χωρίς να εκδηλώνεται κάποια αρνητική στάση απέναντι στην Εκκλησία. Βέβαια παρατηρεί ότι η χρήση του γελασιανού δόγματος από τον Φρειδερίκο υπογραμμίζει την ανεξαρτησία του *imperium* έναντι της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, βλ. H. APPELT, ό.π., σημ. 50, p. 9-11. Την άποψη του Appelt συμμερίζονται και οι F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 42, και M. HORN, *Studien zur Geschichte Papsts Eugens III. (1145-1153)*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, Peter Lang, 1992, p. 80-83.

⁶⁴ Ο.π., σ. 142, σημ. 37.

θα συνεργούσε στην ύπαρξη μίας επίγειας Αυτοκρατορίας κατ' εικόνα της ουράνιας, που θα διοικούνταν δηλαδή από έναν κύριο.

Από την άλλη πλευρά, η Εκκλησία έπρεπε να αρκιστεί στα προνόμια που θα της παραχωρούσε ο αυτοκράτορας, όσα ο ίδιος έκρινε ότι ταίριαζαν στην αξία της. Σ' αυτό το συμπέρασμα καταλήγουμε, αν διαβάσουμε προσεκτικά τη φραστική διατύπωση *per studii nostri instantiam catholica ecclesia sue dignitatis privilegiis decoretur*⁶⁵. Η επιλογή της παθητικής φωνής (*decoretur*) δεν είναι καθόλου τυχαία. Ο καθέννας είναι σε θέση να αναγνωρίσει το πρόσωπο που θα κοσμήσει την Εκκλησία με προνόμια, δηλαδή τον αυτοκράτορα. Άλλωστε έχει προηγηθεί και η φράση *per studii nostri instantiam*. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε τον ισχυρισμό του επισκόπου Όθωνος, ότι η Εκκλησία ανυψώνεται με τις δυνάμεις της βασιλείας και τις ευεργεσίες των βασιλέων⁶⁶. Ο δικαιопάροχος όμως των προνομίων έντεχνα δε δηλώνεται, για να μην εκδηλωθούν τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή τριβές που θα αποσταθεροποιούσαν την προσπάθεια του Φρειδερίκου για αναμόρφωση της αυτοκρατορικής ισχύος. Άλλωστε επείγον τώρα είναι το θέμα της στέψης στη Ρώμη και γι' αυτό δεν πρέπει να προκληθεί καμία δυσαρρέσκεια στον ποντίφηκα. Ακόμη και η απουσία εδώ κάποιας φράσης ανάλογης της *deo adiuvante* είναι χαρακτηριστική ιδεολογικής σιέψης. Ο Θεός δε μεσολαβεί στις σχέσεις μεταξύ του αυτοκράτορα και του πάπα, αφού έχει ήδη ορίσει τον πρώτο υπεύθυνο των υποθέσεων της *επίγειας πολιτείας*.

Στην πρόθεση του Φρειδερίκου να αναμορφώσει το *imperium*, διακρίνουμε την πολιτική κληρονομιά του Κορράδου. Αν και εκείνος δεν τόλμησε να αντιταχθεί σθεναρά στην παπική εξουσία και δεν εκμεταλλεύτηκε ούτε το παράδειγμα ούτε την ενίσχυση που του προσέφερε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, εν τούτοις έθεσε τις ιδεολογικές βάσεις της πολιτικής του ανεψιού του. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι την εποχή που ο Κορράδος έμενε πιστός στη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης, είχε υπαινιχθεί στον πάπα τα σχέδιά

⁶⁵ Βλ. σημ. 54.

⁶⁶ Ο.π., σ. 143, σημ. 40.

του με την ίδια ακριβώς φράση, για να τονίσει την πρόθεσή του να απελευθερώσει το δυτικό αυτοκρατορικό αξίωμα από την παπική στέψη και να ισχυροποιήσει την εξουσία της Αυτοκρατορίας στα ιταλικά εδάφη⁶⁷. Όταν άλλαξε η πολιτική του στάση και αποστασιοποιήθηκε από τη συμφωνία του με τον Μανουήλ, άλλαξε και το φραστικό με το οποίο δήλωνε τις προθέσεις του στην Αγία Έδρα. Τότε, λοιπόν, η φράση *imperium Romanum in pristinae dignitatis robur reformari* άλλαξε σε *ad promovendum aecclisiae Dei et vestrum honorem*⁶⁸.

Ο Φρειδερίκος φάνηκε διατεθειμένος να ακολουθήσει το πολιτικό πρόγραμμα που ο Κορράδος καθόρισε τους τελευταίους μήνες της βασιλείας του, και υποσχέθηκε στον Ευγένιο να τηρήσει όσα ο προκάτοχός του είχε συμφωνήσει με εκείνον και να αγωνιστεί έτσι εναντίον των εχθρών της Ρωμαϊκής Εκκλησίας⁶⁹. Όπως όμως αποδείξαμε με την ερμηνεία αυτής της επιστολής που σήμανε την έναρξη των διπλωματικών σχέσεων με την Αποστολική Έδρα, ο Βαρβαρόσσα θα αποπειραθεί να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις του με τον παπισμό προς όφελος της Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τις ιδεολογικές του καταβολές, θα επιδιώξει την ανάδειξη της *regalis potestas* ως της πρωταρχικής εξουσίας που κυβερνά την οικουμένη, και θα αναγνωρίσει στην Εκκλησία έναν καθαρά πνευματικό ρόλο. Στην πρώτη του επαφή με τον ποντίφηκα διατήρησε ένα μετριοπαθή τόνο, γιατί υπήρχαν δύο σημαντικά ζητήματα που έπρεπε να διευθετηθούν, η αυτοκρατορική στέψη και η πρόθεση των Βυζαντινών να επέμβουν στην Ιταλία, οι οποίοι, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, αποτελούσαν ρυθμιστικό παράγοντα στις σχέσεις αυτοκρατορικής και θρησκευτικής εξουσίας στη Δύση.

⁶⁷ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 99-101, σημ. 212 και 213.

⁶⁸ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 119, σημ. 270.

⁶⁹ Ό.π., σημ. 51, p. 11: Et quoniam beatitudinis vestre animum de obitu predicti serenissimi principis scimus non immerito perturbatum, vobis tamquam patri karissimo constanter promittimus, quod, sicut eidem glorioso quondam regi in regni solio successimus, ita hereditariam dilectionem tam ad vestram personam omnino specialem quam ad sacrosanctę matris nostre Romanę eccliesię promptissimam ac devotissimam defensionem suscepimus hac scilicet ordinis ratione, ut, quęcumque ad liberationem et honorationem apostolicę sedis intenderat et ordinaverat, nos constanter perficere studeamus, ita ut iuxta felicem ad sanctum virum domini promissionem inimicis vestris inimici simus et odientes vos affligamus.

Στη γερμανική αυλή είχε γίνει κατανοητή η στάση που θα τηρούσε στο εξής ο νέος βασιλιάς απέναντι στην Αγία Έδρα. Ακόμη και τα πρόσωπα που ο Φρειδερίκος έστειλε στην παπική αυλή, φανέρωναν την καινούργια πολιτική γραμμή⁷⁰, καθώς από την αντιπροσωπεία αυτή απουσίαζε ο Wibald, που προωθούσε την αρμονική συνεργασία των δύο δυνάμεων και που θεωρούσε τον εαυτό του τον κατ' εξοχήν αρμόδιο να συνομιλεί με τον πάπα. Γι' αυτό το λόγο ανησύχησε βαθύτατα για την πορεία των συνομιλιών και αποφάσισε να απευθυνθεί γραπτώς στον επίσκοπο του Bamberg, Eberhard, για να του δώσει συμβουλές για τη σημαντική πρεσβεία που είχε αναλάβει⁷¹. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια της μελέτης, ο ρόλος του Wibald στη γερμανική αυλή θα εξασθενήσει στα χρόνια του Βαρβαρόσσα, επειδή ακριβώς η ιδεολογική του τοποθέτηση δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει τη νέα αυτοκρατορική πολιτική. Ο ηγούμενος θα συνεχίσει όμως να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις με τους Βυζαντινούς, καθώς ήταν καλός γνώστης της βυζαντινής πολιτικής⁷².

Ο Wibald τόνισε με ευγενικό ύφος στον επίσκοπο ότι δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να αλλοιωθεί το περιεχόμενο της επιστολής του Φρειδερίκου προς τον πάπα, την οποία ο ίδιος συνέταξε⁷³. Για να γίνει ακόμη πιο κατηγορηματικός, υπενθύμισε τον επί τριακονταετίας ρόλο του στη γερμανική αυλή και τη συνεργασία του με βασιλείς, όπως ο Ερρίκος, που συγκρατούσαν καλά στη μνήμη τους τα λόγια που απηύθυναν στην Αγία Έδρα και δεν επέτρεπαν αυτά να αλλοιωθούν από τις νέες πρεσβείες, ή από αγροίκους

⁷⁰ Η αντιπροσωπεία αποτελείτο από τους Eberhard, επίσκοπο Bamberg, Hillin, επίσκοπο Trier και Adam, ηγούμενο του Ebrach.

⁷¹ Wibald, ep. 374.

⁷² Για το θέμα αυτό και για τους καινούργιους συμβούλους του Φρειδερίκου, που υποστήριζαν την ανωτερότητα του imperium σε σχέση με το sacerdotium, βλ. K. ZEILLINGER, *Friedrich Barbarossa, Wibald von Stablo und Eberhard von Bamberg*, in *MIÖG*, 78 (1970), p. 210-223.

⁷³ Ο.π., σημ. 71, p. 501: Non sumus de scola Phitagore, ut auditores nostros in verba nostra iurare cogamus. Licebit itaque vobis absque ingenii nostri acerba reprehensione de scriptura nostra immutare demere vel adicere; unusquisque enim in suo sensu abundat. Verumtamen, quoniam ars nulla sine preceptore usque ad plenam rerum certitudinem capitur, licet benignum pectus vestrum scientia et eloquentia non deseratur, nostra tamen verborum liniamenta, quae disertitudinis vestrae picturae substravimus, nullo erunt facundiae ornamento penitus obliteranda.

απεσταλμένους, «για να μη ρυπανθεί η βασιλική μεγαλοπρέπεια και η τάξη της πειθαρχίας»⁷⁴.

Η ανησυχία του για τις διαπραγματεύσεις εκδηλώθηκε εμφανέστερα, όταν επισήμανε στον επίσκοπο να προσέξει τις μικρές προσθήκες στα λόγια του, ώστε ανάμεσα στις δύο διαφορετικές εξουσίες, στις οποίες ήταν και οι δύο δεμένοι με δεσμό πίστης, «να μη διαστρεβλωνόταν με λόγια ή με πράξεις η ειλικρίνεια των λόγων»⁷⁵. Η αναφορά στις δύο εξουσίες, στις οποίες οι δύο τους, ως άνθρωποι της Εκκλησίας και κρατικοί αξιωματούχοι, είχαν δώσει όρκο πίστης, φανερώνει τον προβληματισμό του ηγούμενου για τις σχέσεις *imperium* και *sacerdotium*. Ο ίδιος έμμεσα εκδηλώνει το φόβο του ότι οι σχέσεις αυτές ήταν τόσο εύθραυστες, ώστε ακόμη και ασήμαντες λεπτομέρειες διατυπώσεων μπορούσαν να τις καταλύσουν. Θυμίζοντας ακόμη στον Eberhard τον όρκο πίστης που είχαν δώσει τόσο στο βασιλιά όσο και στον πάπα, ο Wibald συνιστούσε μία μετριοπαθή στάση των εκκλησιαστικών ανδρών στις επαφές κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας. Η ανησυχία του γίνεται εύκολα κατανοητή, αν αναλογιστούμε τη στάση που για μικρό βέβαια χρονικό διάστημα τήρησε ο Κορράδος απέναντι στην Αγία Έδρα. Ο ηγούμενος, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, κατέβαλε προσπάθειες, για να απομακρύνει το βασιλιά από τη βυζαντινογερμανική συνθήκη που προέβλεπε την αναγνώριση από τους Βυζαντινούς του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου και θα οδηγούσε κατ' αυτόν τον τρόπο στη σύγκρουση του *imperium* με το *sacerdotium*. Οι φόβοι του επανέρχονται, καθώς τώρα το γερμανικό θρόνο τον κατέχει ένας δυναμικός βασιλιάς που είναι αποφασισμένος να τονίσει

⁷⁴ Ο.π.: Siquidem, cum nos adhuc iuvenes curiam intravissemus ante annos sursum versum plus minusve triginta, invenimus in quibusdam viris gravioribus imperatoriae maiestatis reliquias de contubernio et disciplina imperatoris Heinrici senioris, qui verba, quae ad domnum papam et ad Urbem ab imperatore diriguntur, tanquam appensa et dimensa memoriter retinebant, neque novis legationibus immutari vel a rudibus legatis alterari permittebant; ne videlicet maiestas imperii et ordo disciplinae obsolesceret.

⁷⁵ Ο.π.: Et subtili appendiculo cavendum, ne inter duas et interdum dissidentes potestates, quibus fidei vinculo alligati sumus, sinceritatis nostrae rectitudinem ullo dicendi vel agendi modo distorqueamus.

την πρωτοκαθεδρία και την οικουμενικότητα του δυτικού imperium τόσο έναντι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας όσο και της παπικής εξουσίας.

Με την ίδια πρεσβεία ο Wibald απέστειλε επιστολή στον Ευγένιο Γ', η οποία αποκαλύπτει εξίσου το φόβο του για τις διαπραγματεύσεις που θα ακολουθούσαν⁷⁶. Πρόθεση του ήταν προφανώς να αποτελέσουν οι παραινέσεις του κατευναστικό παράγοντα, σε περίπτωση που οι συζητήσεις ξέφευγαν από τον έλεγχο, ώστε να μη διαταραχθούν οι σχέσεις των δύο εξουσιών, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί τους τελευταίους μήνες της βασιλείας του Κορράδου. Ο άμεσος στόχος του ήταν να πληροφορήσει τον πάπα για την αλλαγή στο γερμανικό θρόνο, να τον διαβεβαιώσει για τη συνέχιση της γερμανικής πολιτικής, όπως είχε προσδιοριστεί από τον Κορράδο λίγο πριν πεθάνει, και να ζητήσει τη συναίνεσή του στη βασιλική στέψη του Φρειδερίκου, κάτι που, όπως είδαμε, παρέλειψε, κατά τη γνώμη μας εσκεμμένα, ο νεοεκλεγείς βασιλιάς. Τίποτα μάλιστα δεν αποκλείει την υπόθεση ότι ο Βαρβαρόσσα είχε λάβει γνώση της συγκεκριμένης επιστολής και είχε επιτρέψει την αποστολή της, αφού εξυπηρετούσε και το δικό του άμεσο στόχο, δηλαδή τη δημιουργία κλίματος συνεργασίας με την Αγία Έδρα, ώστε να πραγματοποιούνταν απρόσκοπτα η στέψη του στη Ρώμη.

Σημαντική για όλα τα συναισθήματα του ηγούμενου είναι η εισαγωγή της επιστολής, όπου δήλωνε τη λύπη του για ό,τι συνέβη, το θάνατο δηλαδή του Κορράδου, και το άγχος του, να μην κλονιζόταν η ελπίδα του ποντίφηκα για την πραγματοποίηση της εκστρατείας στην Ιταλία εξ αιτίας μιας διαφορετικής έκβασης των γεγονότων. Δικαιολόγησε το φόβο του λέγοντας ότι «τον τρομοκρατούσαν όσα είχε ακούσει, είχε δει και είχε διαβάσει να συμβαίνουν μεταξύ των παπών και των αυτοκρατόρων»⁷⁷. Η φράση αυτή είναι δηλωτική των

⁷⁶ Wibald, ep. 375. Την ανησυχία του ηγούμενου επισημαίνει και ο P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 124-125.

⁷⁷ Ό.π., p. 503: Etsi enim casum hunc, de quo non inmerito dolemus, minime persentiebamus, quadam tamen presensione futurorum angebamur, ne forte spes vestra, quam de expeditione futura conceperatis, aliquo rerum eventu vacillaret. Multa enim, quae legimus et audivimus et vidimus inter reverendos Urbis pontifices et imperatores facta et dicta, non indebita nos sollicitudine terrebant.

ιδεολογικών και πολιτικών διεργασιών που συνέβαιναν την περίοδο αυτή στην αυτοκρατορική αυλή, τις οποίες βέβαια ο Wibald αποσιώπησε. Ο Rassow συνδέει τους φόβους του ηγούμενου με την άρνηση του Φρειδερίκου να εκστρατεύσει αμέσως στην Ιταλία, για να βοηθήσει τον Ευγένιο Γ' εναντίον των Ρωμαίων⁷⁸. Στην πραγματικότητα, οι ανησυχίες του πρέπει να ήταν πολύ πιο βαθιές, καθώς είχε διακρίνει τις καινούργιες ιδεολογικές συνιστώσες που θα επικρατήσουν, και είχε κατανοήσει ότι η διαμόρφωση της πολιτικής ξέφευγε από τα χέρια του. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από το περιεχόμενο της επιστολής του προς τον επίσκοπο Eberhard, την οποία εξετάσαμε παραπάνω.

Στη συνέχεια ο ηγούμενος, αφού αναφέρθηκε διεξοδικά στο θάνατο του Κορράδου και την εκλογή του Φρειδερίκου, πληροφόρησε τον Ευγένιο για τις συζητήσεις που έλαβαν χώρα στην αυτοκρατορική αυλή με θέμα την ιταλική εκστρατεία. Η εμμονή του στο θέμα αυτό γίνεται εύκολα κατανοητή, καθώς η κάθοδος του γερμανικού στρατού στην Ιταλία θα συνέβαλλε στη σύσφιξη των δεσμών της Αυτοκρατορίας με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, αν βέβαια ακολουθούσαν οι κατευθυντήριες γραμμές που είχε ορίσει ο Κορράδος. Πληροφορούμαστε ότι, ενώ ο αρχιεπίσκοπος Κολωνίας και οι επίσκοποι υποστήριζαν ότι ο βασιλιάς έπρεπε να ορίσει αμέσως την ημερομηνία αναχώρησης, για να υπερασπιστεί την Αποστολική Έδρα, οι κοσμικοί ηγεμόνες θεώρησαν καλό να πραγματοποιηθεί η εκστρατεία, αφού πρώτα ο Φρειδερίκος διευθετούσε τις εσωτερικές υποθέσεις του Βασιλείου, για μην εκμεταλλευτούν την απουσία του επίδοξοι επαναστάτες. Υποστήριζαν μάλιστα ότι ο πάπας έπρεπε να καλέσει το βασιλιά και όχι να εκστρατεύσει εκείνος *sponte sua*⁷⁹.

⁷⁸ P. RASSOW, *Honor Imperii. Die neue Politik Friedrich Barbarossas 1152-1159*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974², p. 46.

⁷⁹ Ο.π., σημ. 76, p. 504: Multorum vox erat, ut in ipsa impositione diadematis expeditionem Ytalicam, quam patruus eius strenue ordinaverat, ipse firmaret ac perficeret. Sequenti vero die tam Coloniensis quam episcoporum, qui illic aderant, consilium et exhortatio erat, ut, eadem die militiae sacramentis acceptis, expeditionem Ytalicam ad propulsandas apostolicae sedis iniurias promoveret. Set laici principes, simplici fortasse animo, studiose suggerebant: non oportere in

Ο Wibald που επιθυμούσε ασφαλώς την άμεση πραγματοποίηση της εκστρατείας, απέδωσε έναν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα χαρακτηρισμό στους ηγεμόνες που συνιστούσαν την αναστολή της, προσάπτοντάς τους ένα είδος απλοϊκότητας (*simplici fortasse animo*). Αυτό που συμπεραίνουμε από τα λόγια του είναι ότι οι κοσμικοί ηγεμόνες ενδιαφέρονταν περισσότερο για τη διευθέτηση των εσωτερικών υποθέσεων του *regnum teutonicum* παρά για την υπεράσπιση του *patrimonium beati Petri* και της παπικής εξουσίας. Και ίσως αυτό ήταν το σημείο στο οποίο ο ηγούμενος επιθυμούσε να επιστήσει την προσοχή του Ευγενίου, η διαμόρφωση δηλαδή ενός καινούργιου κλίματος στη γερμανική αυλή που στο εξής θα φρόντιζε περισσότερο για τα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας, παρά για εκείνα της Αγίας Έδρας. Όσον αφορά τους εκκλησιαστικούς άρχοντες διατυπώνουμε σοβαρές αμφιβολίες για το αν συμφωνούσαν στο σύνολό τους με την πραγματοποίηση της ιταλικής εκστρατείας. Όπως θα εξακριβωθεί στη συνέχεια, στη διάρκεια της εξουσίας του Φρειδερίκου οι γερμανοί επίσκοποι, με λιγοστές εξαιρέσεις, απετέλεσαν ουσιαστικό στήριγμα της αυτοκρατορικής πολιτικής, επειδή έτσι διασφάλιζαν και τη δική τους ανεξαρτησία έναντι της Ρωμαϊκής Εκκλησίας.

Κλείνοντας την επιστολή ο Wibald ζήτησε ταπεινά από τον Ευγένιο να αποδεχτεί τη βασιλική εκλογή. Αφού παρουσίασε έμμεσα τον Φρειδερίκο ως επιλογή του Θεού (*augeat in eo Deus omnium virtutum nutrimenta*), για να εξαπλώσει τη δικαιοσύνη επί της γης, ζήτησε από τον πάπα να τον ανακηρύξει βασιλιά και υπερασπιστή της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Και ο βασιλιάς αντίστοιχα θα έπραττε όσα είχε επιφορτιστεί για τη δόξα της καθολικής Εκκλησίας και τη σωτηρία του χριστιανικού λαού⁸⁰.

hac rerum novitate tam gravi sponsione principem devinciri, ne improbitas rebellantium, de ipsius celeri egressu certa, in extremam dementie audatiam prorumperet; decere etiam, ut vocatus a vobis potius quam sponte sua veniret.

⁸⁰ Ο.π., p. 505: *Augeat in eo Deus omnium virtutum nutrimenta, ut faciat iudicium et iusticiam in terra. Et sit vobiscum magni consilii angelus, ut declaretis eum in regem ac defensorem Romane aecclisiae; et illa ipsi ac principibus suis facere iniungatis, quae ad honorem catholicae aecclisiae et salutem populi christiani proficiant.*

Η σύγκρουση των δύο εξουσιών που τόσο φοβόταν ο ηγούμενος, δεν άργησε να εκδηλωθεί. Ο Φρειδερίκος, πεπεισμένος, όπως είδαμε, για την ανωτερότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας, παρενέβη στις εσωτερικές υποθέσεις της Γερμανικής Εκκλησίας. Στη Δίαιτα του Merseburg στις 18 Μαΐου 1152 αποφάσισε τη μετακίνηση του επισκόπου του Naumburg-Zeitz, Wichmann, στην αρχιεπισκοπή του Μαγδεμβούργου. Ο Βαρβαρόσσα γνώριζε πολύ καλά ότι αυτή η ενέργεια που ερχόταν σε σύγκρουση με τη Συμφωνία της Βορματίας⁸¹ (1122), θα προκαλούσε τριβές με την Αποστολική Έδρα, αλλά δε δίστασε να δράσει προς αυτήν την κατεύθυνση. Αυτό αποκαλύπτεται ξεκάθαρα στην επιστολή που απηύθυνε στον επίσκοπο του Freising, Όθωνα, και η οποία προτάσσεται του έργου του τελευταίου *Gesta Frederici seu rectius Cronica*. Ο αυτοκράτορας αναφέρει ότι η μετακίνηση του Wichmann στην αρχιεπισκοπή του Μαγδεμβούργου δημιούργησε πολλές διαμάχες με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Τελικά όμως η αποστολική auctoritas επιβεβαίωσε αυτό που κατά τρόπο άξιο επαίνου έγινε από τον ίδιο⁸².

Οι ιστορικοί έχουν διακρίνει τα πολιτικά κίνητρα που κρύβονταν πίσω από αυτήν την ενέργεια. Η αρχιεπισκοπή του Μαγδεμβούργου ήταν πολύ σημαντική, καθώς συνδεόταν στενά με τον εκχριστιανισμό των Σλάβων, και ο Φρειδερίκος επιδίωκε να έχει στη θέση αυτή έναν έμπιστό του, ο οποίος, εκτός

⁸¹ Η Συμφωνία της Βορματίας όριζε ότι ο βασιλιάς είχε το δικαίωμα να επέμβει σε επισκοπική εκλογή στο regnum teutonicum μόνο όταν το σώμα των εκλεκτόρων ήταν μοιρασμένο ανάμεσα σε δύο υποψηφιότητες, όπως συνέβη και στην περίπτωση του Μαγδεμβούργου. Ο βασιλιάς όφειλε τότε να ενισχύσει το sanior pars. Ο Φρειδερίκος έδρασε ανεξάρτητα. Όχι μόνο δεν επέλεξε μεταξύ των δύο υποψηφίων, αλλά αποφάσισε την εκλογή ενός τρίτου, του Wichmann, τον οποίο μάλιστα μετέφερε από άλλη επισκοπή. *Constitutiones*, I, 108 (*Pax Wormatiensis, Privilegium Pontificis*), p. 161: Ego Calixtus episcopus servus servorum Dei tibi dilecto filio Heinrico Dei gratia Romanorum imperatori augusto concede, electiones episcoporum et abbatum Teutonicum regni, qui ad regnum pertinent, in praesentia tua fieri, absque simonia et aliqua violentia; ut si qua inter partes discordia emergerit, metropolitani et conprovincialium consilio vel iudicio, saniori parti assensum et auxilium praebeas. Όπως παρατηρεί και ο J. HALLER, *Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit*, Band III, Stuttgart, Port Verlag, 1952, p. 116, με την ενέργεια αυτή ο Φρειδερίκος επέστρεψε στα πριν την έριδα περί της περιβολής πρότυπα.

⁸² GF, p. 82: Deinde Cicensem episcopum Wicmannum ad archiepiscopatum Magdeburgensem transtulimus, et quamquam multe lites et controversie inter nos et Romanam ecclesiam inde fuissent, ad ultimum tamen quod a nobis laudabiliter factum fuit auctoritas apostolica confirmavit. Το πρόβλημα λύθηκε μετά το θάνατο του Ευγενίου (8/7/1153). Ο επίσκοπος αναγνωρίστηκε το Μάιο του 1154 από τον επόμενο πάπα, Αναστάσιο Δ' (1153-1154).

από το λόγο του Θεού, θα προωθούσε και την αυτοκρατορική πολιτική στις σλαβικές περιοχές⁸³. Είναι, άλλωστε, γνωστό, ότι οι επίσκοποι, οι οποίοι στα πλαίσια του φεουδαρχικού Δικαίου ελάμβαναν την περιβολή από τον αυτοκράτορα πριν το επισκοπικό χρίσμα⁸⁴ και του έδιναν προσωπικό όρκο, για να ασκούν εξ ονόματός του κοσμική εξουσία, πάντα ήταν χρήσιμοι για την επιβολή της πολιτικής του στις επικράτειές τους. Ο Φρειδερίκος μάλιστα, πολύ περισσότερο από τους προηγούμενους αυτοκράτορες, εκμεταλλευόταν όλες τις ευκαιρίες που του δίνονταν, για να επηρεάζει τους επισκόπους και να τους έχει συμμάχους⁸⁵. Το ερώτημα που μας αφορά, είναι αν μπορεί κανείς να συλλάβει και ιδεολογικά κίνητρα πίσω από αυτήν την πράξη. Έχοντας διακρίνει στην επιστολή του Βαρβαρόσσα προς τον Ευγένιο τις ιδεολογικές του αρχές που θα καθορίσουν τις σχέσεις του με την Αποστολική Έδρα, η εκλογή του Μαγδεμβούργου αποτελεί κατά τη γνώμη μας μία πρώτη απόπειρα για την απαλλαγή της αυτοκρατορικής εξουσίας από την παπική κηδεμονία. Ίσως αυτό εννοεί και ο Rassow λέγοντας ότι αυτή η ενέργεια πρέπει να ερμηνευτεί ως προσπάθεια του Φρειδερίκου να διερευνήσει, αν μπορεί να δημιουργήσει νέες σχέσεις με τον πάπα στα πλαίσια της Συμφωνίας της Βορματίας⁸⁶. Αν και οι πηγές δεν επιτρέπουν περισσότερες επισημάνσεις όσον αφορά τον ιδεολογικό παράγοντα, δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι η συγκεκριμένη κίνηση χωρίς αμφιβολία ανακάλεσε στη μνήμη πολλών την έριδα περί της περιβολής, η οποία πέρα από το καθαρά πολιτικό της σκέλος, χαρακτηριζόταν και από μία

⁸³ B. TÖPFER, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat* in A. HAVERKAMP (hrsg.), *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, [Vorträge und Forschungen, 40], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1992, p. 397-398.

⁸⁴ Σύμφωνα με τη Συμφωνία της Βορματίας η περιβολή πριν το επισκοπικό χρίσμα επιτρεπόταν μόνο για τους επισκόπους του Γερμανικού Βασιλείου και όχι του Ιταλικού. *Constitutiones*, I, 108 (*Pax Wormatiensis, Privilegium Pontificis*), p. 161: *Electus (Teutonici regni) autem regalia per sceptrum a te recipiat et quae ex his iure tibi debet faciat. Ex aliis vero partibus imperii consecratus infra sex menses regalia per sceptrum a te recipiat et quae ex his iure tibi debet faciet; exceptis omnibus quae ad Romanam ecclesiam pertinere noscuntur.*

⁸⁵ B. TÖPFER, ό.π., σημ. 83, p. 417-426.

⁸⁶ P. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 46. Δε θα συμφωνήσουμε με τον H. KRIEG, *Herrscherdarstellung in der Stauferzeit. Friedrich Barbarossa im Spiegel seiner Urkunden und der staufischen Geschichtsschreibung*, Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag GmbH, 2003, p. 162-163, που συνδέει την ενέργεια αυτή μόνο με την προάσπιση της δόξας και της υπόληψης του βασιλιά.

μεγάλη ιδεολογική σύγκρουση, τη διατήρηση δηλαδή από την αυτοκρατορική πλευρά και την αφαίρεση από την παπική πλευρά του ιερού χαρακτήρα του *imperator*. Ήταν άλλωστε μια διαμάχη που είχε αρχίσει με αφορμή ακριβώς την πλήρωση μιας επισκοπικής έδρας⁸⁷.

Για να συλλάβει κανείς στην ολότητά τους τα ιδεολογικά κίνητρα που σηματοδοτούσαν τις πολιτικές επιλογές του νέου βασιλιά, πρέπει να διερευνήσει και τον τρόπο που αντιμετώπιζε το κοινοτικό κίνημα της Ρώμης. Όπως και ο προκάτοχός του, Κορράδος, ο Φρειδερίκος δεν επιδίωξε καμία στενή επαφή και συνεργασία με τους εκπροσώπους του κινήματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένας από αυτούς, ο Wezel⁸⁸, απηύθυνε το 1152 επιστολή στο βασιλιά και τον κατηγόρησε γι' αυτόν ακριβώς το λόγο. Αφού τον συνεχάρη για την άνοδό του στο θρόνο, εξέφρασε τη λύπη του διότι δεν ενημέρωσε την πόλη της Ρώμης για το γεγονός αυτό και δε ζήτησε τη συγκατάθεση των ρωμαίων πολιτών, όπως όφειλε⁸⁹. Μάλιστα δεν τον αποκάλεσε *rex Romanorum*, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά μόνον *clarissimus*⁹⁰. Ο Benson παρατηρεί ότι με την προσφώνηση αυτή που αποτελούσε συγλητικό τίτλο κατά την ύστερη αρχαιότητα, ο Wezel αρνήθηκε κάθε σχέση μεταξύ της Ρώμης και του *regnum teutonicum*. Η εκλογή, λοιπόν, του Φρειδερίκου δε δικαιολογούσε καμία αξίωση εκ μέρους του ούτε στο Ιταλικό Βασίλειο ούτε στο αυτοκρατορικό αξίωμα⁹¹. Παράλληλα στην ίδια επιστολή διακρίνεται έντονα η ρήξη των κατοίκων της Ρώμης με την Αποστολική Έδρα

⁸⁷ Συγκεκριμένα για την αρχιεπισκοπική έδρα του Μιλάνου, όπου ο Ερρίκος Δ' δεν αναγνώρισε τον εκλεγμένο από τη Ρωμαϊκή Εκκλησία αρχιεπίσκοπο Wido και τοποθέτησε δικό του αρχιεπίσκοπο. Βλ. W. GOEZ, *Kirchenreform und Investiturstreit 910-1122*, Stuttgart-Berlin-Köln, Kohlhammer, 2000, p.120-122.

⁸⁸ Παρ' όλον ότι ο Wezel φαίνεται να είναι ένας σημαντικός εκπρόσωπος του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος, δε γνωρίζουμε τίποτα γι' αυτόν. Πιστεύεται μόνο ότι ήταν γερμανικής καταγωγής.

⁸⁹ Wibald, ep. 404, p. 539: *Inmensa lacticia, quod gens vestra vos sibi in regem elegerit, moveor. Ceterum, quod consilio clericorum et monachorum, quorum doctrina divina et humana confusa sunt, sacrosanctam Urbem, dominam mundi, creatricem et matrem omnium imperatorum, super hoc sicut deberetis non consulistis, et eius confirmationem, per quam omnes et sine qua nulli umquam principum imperaverunt, non requisistis, nec ei sicut filius matri, si tamen filius et minister eius esse proposuistis, non scripsistis, vehementer doleo.*

⁹⁰ Ό.π.: *Clarissimo Dei gratia F(riderico) Wezel, ad summa animae et corporis leta undique proficere.*

⁹¹ R. L. BENSON, ό.π., σημ. 29, p. 348.

και η επιθυμία τους να αναλάβουν όχι μόνο τη διακυβέρνηση της Πόλης αλλά και το δικαίωμα να απονέμουν τον αυτοκρατορικό τίτλο. Δεν αποδέχονταν μάλιστα την Κωνσταντίνειο Δωρεά και κατηγορούσαν τους ποντίφηγες για συμπεριφορά που δε συμφωνούσε με τις ευαγγελικές επιταγές⁹².

Ενδιαφέρουσα είναι η ιδεολογική τοποθέτηση του κοινού της Ρώμης όσον αφορά το δικαίωμά του να αναδεικνύει αυτοκράτορες. Στα λόγια του Wezel διακρίνει κανείς την προσπάθεια να συνδυαστεί η απόλυτη εξουσία του αυτοκρατορικού θεσμού με τις δημοκρατικές επιδιώξεις του κοινοτικού κινήματος. Έτσι, λοιπόν, «μπορεί ό,τι άρесе στον ηγεμόνα, να είχε ισχύ νόμου, αλλά ο λαός ήταν εκείνος που του παραχώρησε την Αυτοκρατορία και την εξουσία. Αφού, λοιπόν, η αυτοκρατορία και το κύρος της πολιτείας ανήκαν στους ρωμαίους πολίτες, αφού ο αυτοκράτορας ανήκε στους Ρωμαίους και όχι οι Ρωμαίοι στον αυτοκράτορα, κανένας νόμος και καμία λογική δεν εμπόδιζε τη σύγκλητο και το λαό να ανακηρύσσει αυτοκράτορες»⁹³. Στην τοποθέτηση αυτή διακρίνεται ένας έντονος απόηχος της ιουστινιάνειας νομοθεσίας, η οποία το 12^ο αιώνα έγινε εις νέου αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης. Ο κανόνας του ιουστινιανείου Δικαίου *quod principi placuit legis habet vigorem*, μετριάζεται με τη συνέχεια του νόμου, που θεωρεί πηγή αυτοκρατορικής εξουσίας το λαό⁹⁴. Πρόκειται βέβαια για την περίφημη *lex regia* που απετέλεσε την έκφραση των κυριαρχικών δικαιωμάτων των πολιτών⁹⁵.

⁹² Ό.π., σημ. 89, p. 542: *Mendacium vero illud et fabula heretica, in qua refertur, Constantinum Silvestro imperialia symoniace concessisse*. Αυτής της φράσης είχε προηγηθεί ένας πύρινος λόγος εναντίον της συμπεριφοράς των εκκλησιαστικών ανδρών, κατάστιχος από ευαγγελικές περικοπές. Η επιστολή αυτή αποτελεί την πρώτη επίσημη αμφισβήτηση της Δωρεάς.

⁹³ Ό.π.: *Set et, quod principi placuit, legis habeat vigorem et quare, subinfert, cum populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. Set cum imperium et omnis rei publicae dignitas sit Romanorum, et dum imperator sit Romanorum, non Romani imperatoris, quod sequatur considerantibus Quae lex, quae ratio senatum populumque prohibet, creare imperatorem? Ο G. KOCH, ό.π., σημ. 15, p. 203-204, παρατηρεί ότι σύμφωνα με τη λογική του Wezel η παραχώρηση της εξουσίας είναι ανακλήσιμη και το στοιχείο αυτό τονίζει τη δύναμη της ρωμαϊκής συγκλήτου.*

⁹⁴ *Πανδέκτης*, 1.4.1: *Quod principi placuit legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.*

⁹⁵ Σύμφωνα με τη *lex regia*, ό,τι αποφασίζει ο ηγεμόνας έχει ισχύ νόμου, αφού ο λαός με βασιλικό νόμο (*lex regia*) του έδωσε κάθε κυριαρχία και δύναμη που απέρρεε απ' αυτόν. Ό.π., σημ. 94. Για το νόμο αυτό βλ. J. CANNING, ό.π., σημ. 25, p. 8-10.

Καθώς, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν υπήρξε απάντηση σ' αυτήν την επιστολή, για να παρακολουθήσουμε τη στάση του Βαρβαρόσσα απέναντι στην ιδεολογική αυτή τοποθέτηση, πρέπει να προχωρήσουμε στο καλοκαίρι του 1155, κατά τη διάρκεια της πρώτης ιταλικής του εισστρατείας, όταν βρισκόταν στο Sutri και περίμενε να συναντηθεί με τον πάπα Αδριανό Δ'⁹⁶ (1154-1159), για να διευθετήσουν τα ζητήματα σχετικά με την επικείμενη αυτοκρατορική στέψη. Οι εκπρόσωποι του κοινοτικού κινήματος συνάντησαν τον Φρειδερίκο μεταξύ Sutri και Ρώμης. Είχαν σταλεί, όπως οι ίδιοι δήλωσαν, από τη σύγκλητο και το ρωμαϊκό λαό, για να του παραδώσουν με ευχαρίστηση το αυτοκρατορικό στέμμα, και ανέμεναν από εκείνον να τους απαλλάξει από το ζυγό των κληρικών⁹⁷. Ο νέος αυτός παράγων αναζητούσε τις πολιτικές του καταβολές στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, πριν όμως χαθεί από εκείνη η δύναμη της συγκλητικής τάξης και της τάξης των ιππέων. Αυτή ακριβώς ήταν η εποχή, που η Αυτοκρατορία έφτασε στη μεγαλύτερη ακμή της⁹⁸. Έτσι, οι Ρωμαίοι υποστήριζαν ότι εκείνοι σύννομα είχαν την απόλυτη εξουσία και είχαν έρθει, για να την παραδώσουν στον Φρειδερίκο. Σε αντάλλαγμα ζήτησαν την τήρηση των αρχαίων νόμων, χρηματικές παροχές, προνόμια και την εκδίωξη της παρανομίας από την πόλη, εννοώντας μάλλον την παπική εξουσία⁹⁹.

⁹⁶ Ο Ευγένιος Γ' πέθανε στις 8 Ιουλίου του 1153. Τον διαδέχτηκε ο Αναστάσιος Δ', που πέθανε το Δεκέμβριο του 1154. Επόμενος πάπας εκλέχτηκε ο Αδριανός Δ'.

⁹⁷ GF, II, 31, p. 342-344: *Urbis legati nos, Urbis non parvum momentum, rex optime, ad tuam a senatu populoque Romano destinati sumus excellentiam... Coronam prebitura gratanter assurgo, iocanter occurro. Cur enim suum visitaturus populum non pacifice adveniret, non gloriosa munificentia respiceret, qui indebitum clericorum excussurus iugum ipsius magna ac diutina expectatione prestolatus est adventum?*

⁹⁸ Ο.π., p. 344: *Revertantur, opto, pristina tempora; redeant, rogo, inclite Urbis privilegia; orbis Urbs sub hoc principe recipiat gubernacula, refrenetur hoc imperatore ac ad Urbis reducatur monarchiam orbis insolentia! Talis rector Augusti sicut nomine sic induatur et gloria! Scis, quod urbs Roma ex senatorie dignitatis sapientia ac equestris ordinis virtute et disciplina a mari usque ad mare palmites extendens, non solum ad terminus orbis imperium dilatavit, quin etiam insulas extra orbem positas orbi adiciens principatus eo propagines propagavit. Non illos procellosi fluctus equorum, non hos scopulose et inaccessibleis rupes Alpium tueri poterant: Romana virtus indomita cuncta perdomuit.*

⁹⁹ Ο.π., p. 344-346: *Assurrexi tue ac dive rei publice profuturum glorie ad sacrum sancte Urbis senatum equestremque ordinem instaurandum, quatenus huius consiliis, illius armis Romano imperio tueque persone antiqua redeat magnificentia. Numquid hoc placere non debet tue nobilitati? Nonne etiam remunerabile iudicabitur tam insigne facinus tamque tue competens auctoritati? Audi ergo, princeps, patienter et clementer pauca de tua ac de mea iustitia! Prius*

Ο Βαρβαρόσσα, όπως ήταν αναμενόμενο, απέρριψε τις αξιώσεις των ρωμαίων πολιτών και για να αντιμετωπίσει τις κυριαρχικές απαιτήσεις τους, στηρίχτηκε στο ιδεολόγημα της *translatio imperii*. Τόνισε, λοιπόν, ότι, αφού η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία υπέστη τον προαιώνιο νόμο της φθοράς, η δύναμή της μεταφέρθηκε πρώτα στη βασιλική πόλη της Ανατολής, δηλαδή την Κωνσταντινούπολη, όπου για πολλά χρόνια οι πεινασμένοι Γραικύλοι την απομυζούσαν. Οι Φράγκοι ήταν αυτοί που στη συνέχεια κατέκτησαν ό,τι είχε απομείνει από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Έκτοτε η Αυτοκρατορία, η σύγκλητος και οι γενναίοι ιππείς μόνο σ' αυτούς βρίσκονται¹⁰⁰. Είναι σημαντικό ιδεολογικής τοποθέτησης ότι ο Φρειδερίκος επικαλέστηκε την αυτοκρατορική άποψη για την *translatio*, δηλαδή ότι η μεταφορά του *imperium* από το Βυζάντιο στη Δύση επετεύχθη μόνο με τις αυτοκρατορικές ενέργειες, την κατάκτηση δηλαδή, χωρίς την ανάμειξη της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, όπως η παπική πλευρά υποστήριζε και πρόβαλλε έντονα, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της έριδος περί της περιβολής, με στόχο να υπερασπιστεί το κατ' αυτήν

tamen de tua quam de mea. Etenim a Iove principium. Hospes eras, civem feci. Advena fuisti ex Transalpinis partibus, principem constitui. Quod meum iure fuit, tibi dedi. Debes itaque primo ad observandas meas bonas consuetudines legesque antiquas, mihi ab antecessoribus tuis imperatoribus idoneis instrumentis firmatas, ne barbarorum violentur rabie, securitatem prebere, officialibus meis, a quibus tibi in Capitolio adclamandum erit, usque ad quinque milia librarum expensam dare, iniuriam a re publica etiam usque ad effusionem sanguinis propellere et hec omnia privilegiis munire sacramentique interpositione propria manu confirmare.

¹⁰⁰ GF, II, 32, p. 346-348: Sensit Roma tua, immo et nostra, vicissitudines rerum. Sola evadere non potuit eterna lege ab auctore omnium sancctam cunctis sub lunari globo degentibus sortem. Quid dicam? Clarum est, qualiter primo nobilitatis tue robur ab hac nostra urbe translatum sit ad Orientis urbem regiam, et per annorum curricula ubera deliciarum tuarum Greculus esuriens suxerit. Supervenit Francus, vere nomine et re nobilis, eamque, que adhuc in te residua fuit, ingenuitatem fortiter eripuit. Vis cognoscere antiquam tue Rome gloriam? Senatorie dignitatis gravitatem? Tabernaculorum dispositionem? Equestris ordinis virtutem et disciplinam, ad conflictum procedentis intemeratam ac indomitam audaciam? Nostram interue rem publicam. Penes nos cuncta hec sunt. Ad nos simul omnia hec cum imperio demanarunt. Non cessit nobis nudum imperium. Virtute sua amictum venit, ornamenta sua secum traxit. Penes nos sunt consules tui. Penes nos est senatus tuus. Penes nos est miles tuus. Proceres Francorum ipsi te consilio regere, equites Francorum ipsi tuam ferro iniuriam propellere debebunt. O G. KOCH, ό.π., σημ. 15, p. 205-207, επισημαίνει ότι το δίκαιο της κατάκτησης που επικαλέστηκε ο Φρειδερίκος, τονίζει ότι η κατοχή της εξουσίας από τους Φράγκους είναι ένα μη αναστρέψιμο γεγονός. Συνεπώς οι Ρωμαίοι δεν έχουν κανένα δικαίωμα στον αυτοκρατορικό τίτλο.

αναφαίρετο δικαίωμά της να αναγορεύει αυτοκράτορες¹⁰¹. Όπως γίνεται κατανοητό, η αυτοκρατορική αυτή ιδεολογική τοποθέτηση θα αποτελέσει το πλαίσιο στο οποίο θα διαμορφωθούν οι σχέσεις του Φρειδερίκου όχι μόνο με το ρωμαϊκό κοινοτικό κίνημα αλλά και με την Αγία Έδρα.

Εξάλλου, ο βασιλιάς τοποθέτησε τις πολιτικο-ιδεολογικές βάσεις της εξουσίας του στην καρολίγγεια και οθωνική παράδοση και γι' αυτό θεώρησε τον εαυτό του νόμιμο κάτοχο της αυτοκρατορικής εξουσίας¹⁰². Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο Φρειδερίκος, παρ' όλον ότι δεν ενστερνιζόταν οποιοδήποτε είδος λαϊκής κυριαρχίας, αποδεχόταν την αναφορά των κοινοτικών στην αρχαία Αυτοκρατορία, καθώς του προσέδιδε κύρος όχι μόνο απέναντι στον πάπα αλλά και έναντι του βυζαντινού αυτοκράτορα¹⁰³. Όπως προκύπτει όμως από τη συγκεκριμένη πηγή, ο Βαρβαρόσσα εντόπιζε την πολιτική κληρονομιά του περισσότερο στα χρόνια των Καρολιδών και των Οθώνων και λιγότερο στην αρχαία ή στην ύστερη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Γι' αυτό, κατά τη γνώμη μας, μίλησε για *reformatio imperii*¹⁰⁴ και όχι για *renovatio*, έκφραση που χρησιμοποίησαν οι Φράγκοι και Σάξωνες βασιλείς, για να αναγάγουν την εξουσία τους στα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου και του Ιουστινιανού¹⁰⁵. Το γεγονός αυτό πρέπει να συνεξεταστεί και με τη διαμορφωθείσα συνείδηση των ηγεμόνων του *regnum teutonicum* που, όπως

¹⁰¹ Για το θέμα βλ. W. GOEZ, ό.π., σημ. 16, p. 125-156. Την εποχή της Έριδος άλλωστε άρχισε να καλλιεργείται από τη σαλική δυναστεία η ιδέα της κατάκτησης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, βλ. G. KOCH, ό.π., σημ. 15, p. 210.

¹⁰² Ό.π., σημ. 100, p. 348: *Revolvamus modernorum imperatorum gesta, si non divi nostri principes Karolus et Otto nullius beneficio traditam, sed virtute expugnatam Grecis seu Longobardis Urbem cum Italia eripuerint Francorumque apposuerint terminis. Docet hec Desiderius et Berengarius, tyranni tui, in quibus gloriabaris, quibus tamquam principibus innitebaris. Eos a Francis nostris non solum subactos et captos fuisse, sed et in servitute ipsorum consenuisse, vitam finisse vera relatione didicimus.* Να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι ο γενεαλογικός μύθος των Staufer εντόπιζε την καταγωγή τους στους Καρολίδες μέσω των Σαλίων αυτοκρατόρων, με στόχο βέβαια να αναδείξει την ευγένεια της γενιάς τους και να νομιμοποιήσει την εξουσία τους. Βλ. K. SCHMID, *De regia stirpe Waiblingensium. Bemerkungen zum Selbstverständnis der Staufer*, in *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 124 (1976), p. 63-73. Για τη λειτουργία των γενεαλογικών μύθων, βλ. G. ALTHOFF, *Genealogische und andere Fiktionen in mittelalterlicher Historiographie*, in του ίδιου, *Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003, p. 25-51.

¹⁰³ Βλ. P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 135-136.

¹⁰⁴ Ό.π., σημ. 54.

¹⁰⁵ R. L. BENSON, ό.π., σημ. 29, p. 359-360.

είδαμε, θεωρούσαν ότι είναι οι μόνοι αρμόδιοι να εκλέγουν τους imperatores Romanorum¹⁰⁶. Για τον ίδιο λόγο και ο Κορράδος, όπως υποστηρίξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αρνήθηκε να διαπραγματευτεί τη στέψη του με τους ρωμαίους συγκλητικούς¹⁰⁷.

Επιπλέον ο Φρειδερίκος στην απάντησή του προς τους ρωμαίους απεσταλμένους διακήρυξε το απόλυτο της εξουσίας του τονίζοντας ότι «ταιριάζει ο ηγεμόνας να συντάσσει τους νόμους για το λαό και όχι ο λαός για τον ηγεμόνα του», φράση που απηχεί το ιουστινιάνειο *quod principi placuit legis habet vigorem*. Θεωρούσε τη Ρώμη κτήση του και δεν ανεχόταν από κανέναν οποιαδήποτε αξίωση¹⁰⁸. Στη συνέχεια με μία ρητορική αποστροφή ταύτισε τους αρχαίους νόμους που οι Ρωμαίοι του ζήτησαν να υπερασπιστεί, με την ίδια την Αυτοκρατορία. Και στο σημείο αυτό εκδήλωσε τις πολιτικές του βλέψεις που ήταν η ανασύσταση του imperium στο παλιό του οικουμενικό μεγαλείο (*patriam et precipue imperii mei sedem ... quantum est in me restaurare cogitaverim*). Υπενθύμισε μάλιστα την περίπτωση του Βασιλείου της Δανίας που υποτάχθηκε και ενσωματώθηκε εκ νέου στην Αυτοκρατορία, και ισχυρίστηκε ότι και πολλές άλλες περιοχές και βασιλεια θα γνώριζαν τη δύναμη του imperium, αν ο ίδιος τώρα δεν ήταν απασχολημένος με την ιταλική εκστρατεία¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Ό.π., σ. 136.

¹⁰⁷ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 94-94.

¹⁰⁸ Ό.π., σημ. 100, p. 350: Taceo, quod principem populo, non populum principi leges prescribere oporteat. Pretermitto, quod quilibet possessor possessionem suam ingressurus nullum conditionis preiudicium pati debeat.

¹⁰⁹ Ό.π.: Quomodo enim tibi tuam iustitiam infringerem, qui quibuslibet infinis etiam quod suum est servare cupio? Quomodo patriam et precipue imperii mei sedem usque ad periculum capitis non defenderem, qui et ipsius terminos non sine eiusdem periculi estimatione, quantum est in me, restaurare cogitaverim? Experta est hoc Dania nuper subacta Romanoque reddita orbi, et fortasse plures provincie pluraque sensissent regna, si presens negotium non impedisset. Στη συνέλευση του Merseburg (18/5/1152) ο βασιλιάς της Δανίας έδωσε στον Φρειδερίκο όρκο υποτέλειας. Είχε προηγηθεί δυναστική διαμάχη στο δανικό θρόνο μεταξύ του πρίγκιπα Sveno και του πρίγκιπα Knuth. Ο Βαρβαρόσσα προσέφερε τη βοήθειά του στον πρώτο και τον αναγνώρισε νόμιμο βασιλιά της Δανίας. Κατ' αυτό τον τρόπο βέβαια ενίσχυσε την οικουμενική διάσταση της Αυτοκρατορίας, ως μόνη υπεύθυνη να διευθετεί τα διάφορα προβλήματα, που προκύπτουν *ανά τον κόσμο*.

Είναι χαρακτηριστικό ότι απέναντι στους εκπροσώπους του κοινοτικού κινήματος και τις εξουσιαστικές τους βλέψεις ο Βαρβαρόσσα προέταξε εντελώς διαφορετικά επιχειρήματα απ' ό,τι στις επαφές του με τον πάπα. Μπορεί κατ' αρχάς να στηρίχτηκε στη θεωρία της *translatio imperii*, στη συνέχεια όμως αντιμετώπισε τις σχέσεις του με τη *res publica* υπό το πρίσμα του ρωμαϊκού Δικαίου. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί η επαφή που είχε ο Φρειδερίκος με τους νομικούς, καθηγητές του Δικαίου, της Μπολόνια το Μάιο του 1155, πριν μεταβεί στη Ρώμη για την αυτοκρατορική στέψη. Οι καθηγητές προσέφεραν, στην πλειοψηφία τους, νομική κάλυψη στις απόλυτες και οικουμενικές αξιώσεις του βασιλιά. Γι' αυτό και εκείνος εκτίμησε το έργο τους και τους παραχώρησε ύστερα από δικό τους αίτημα σημαντικά προνόμια, τα οποία εξασφάλιζαν τη σωματική και πνευματική προστασία καθηγητών και φοιτητών¹¹⁰. Η *Authentica Habita*, όπως είναι γνωστό το σύνολο αυτών των προνομίων, απετέλεσε θεμελιώδη νόμο των μεσαιωνικών πανεπιστημίων. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι καθηγητές της Μπολόνια εισήγαγαν το νόμο αυτό στον *corpus iuris civilis* και σηματοδότησαν έτσι τη συνέχεια της νομοθεσίας του Ιουστινιανού μέσω του νομοθετικού έργου του Φρειδερίκου. Κατ' αυτό τον τρόπο εξύψωσαν την εξουσία του δυτικού αυτοκράτορα¹¹¹.

Συνοψίζοντας, διακρίνουμε στον πυρήνα του ιδεολογικού στοχασμού του Βαρβαρόσσα, όπως αυτός παρουσιάζεται αμέσως μετά την άνοδό του στο θρόνο, ένα πολύ βασικό σημείο. Το κεντρικό αυτό στοιχείο αφορά τις πολιτικές καταβολές της εξουσίας του, που τοποθετούνται από τον ίδιο στη Φραγκική Αυτοκρατορία, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη δυναστεία των Καρολιδών και κληροδοτήθηκε στη δυναστεία των Οθώνων. Η αποδοχή της συγκεκριμένης πολιτικής κληρονομιάς του δίνει το νόμιμο δικαίωμα να αναμορφώσει (*reformatio*) το *imperium*, ώστε να αποκτήσει εκ νέου τη

¹¹⁰ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 50.

¹¹¹ W. STELZER, *Zum Scholarenprivileg Friedrich Barbarossas (Authentica «Habita»)*, in *DA*, 34(1978), p. 153-158.

δύναμη που το χαρακτήριζε αυτήν την εποχή (*pristinum robur*¹¹²). Η δύναμη αυτή εντοπίζεται σε δύο βασικούς κατευθυντήριους άξονες ιδεολογικής σκέψης και, ακολούθως, πολιτικής δράσης. Ο πρώτος άξονας αφορά την οικουμενική και απόλυτη μορφή του αυτοκρατορικού αξιώματος. Ο δυτικός αυτοκράτορας, ο μόνος οικουμενικός, έχει τη νόμιμη εξουσία να καθορίζει τις σχέσεις του με τους υπηκόους του σε νομικά πλαίσια που ο ίδιος διαμορφώνει. Ο δεύτερος άξονας εντοπίζεται στις σχέσεις μεταξύ *imperium* και *sacerdotium*. Η *regalis potestas* είναι ανώτερη από τη *sacra auctoritas pontificum* και δρα αυτόνομα από αυτήν. Ο δυτικός *dei gratia* αυτοκράτορας έχει κάθε δικαίωμα να παρεμβαίνει και στα εκκλησιαστικά ζητήματα, καθώς αυτά αποτελούν μέρος των υποθέσεων του *imperium*. Η *reformatio* που οραματίζεται ο Φρειδερίκος, θα επιδιώξει να αποκαταστήσει τη δύναμη της αυτοκρατορικής εξουσίας στα πλαίσια που είχαν διαμορφωθεί πριν την έριδα περί της περιβολής.

2. Η διατήρηση της παπικής *auctoritas*

Η αλλαγή στο γερμανικό θρόνο ανησύχησε ασφαλώς τον πάπα Ευγένιο, ο οποίος, ύστερα από το θάνατο του Κορράδου, αισθάνθηκε την πολιτική συμμαχία με την Αυτοκρατορία να κλονίζεται. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο ποντίφικας είχε προσπαθήσει και τελικά καταφέρει να πάρει με το μέρος του τον Κορράδο και να τον απομακρύνει από τη βυζαντινή επιρροή. Προφανώς με αντάλλαγμα το αυτοκρατορικό στέμμα είχε εξασφαλίσει τη βοήθειά του για την αντιμετώπιση αφ' ενός μεν των δύο μεγάλων αντιπάλων του, δηλαδή του Ρογήρου Β' και του κοινοτικού κινήματος στη Ρώμη, αφ' ετέρου δε μιας πιθανής βυζαντινής διείσδυσης στον ιταλικό χώρο. Εύλογη ήταν λοιπόν η προσπάθεια προσεταιρισμού και του νέου βασιλιά.

Στις 17 Μαΐου 1152 ο Ευγένιος έστειλε επιστολή στον Φρειδερίκο, για να τον συγχαρεί για την άνοδό του στο θρόνο και να δώσει την τυπική συγκατάθεση στην εκλογή του. Ο πάπας, διαφυλάττοντας σθεναρά το

¹¹² Ο.π., σημ. 54.

προνόμιο να στέφει αυτοκράτορες, αποκάλεσε τον Βαρβαρόσσα rex Romanorum και εξεδήλωσε τη χαρά του για τη βασιλική στέψη με πολλούς επαίνους¹¹³. Προσπάθησε μάλιστα να προκαταλάβει θετικά το νέο βασιλιά απέναντι στην παπική εξουσία, με το να εκφράσει την πεποίθηση ότι ο Φρειδερίκος θα τηρούσε όσα ο προκάτοχός του είχε υποσχεθεί στην Αγία Έδρα¹¹⁴. Ο Ευγένιος δεν επανέλαβε τις υποσχέσεις του Κορράδου, αφού ο Βαρβαρόσσα τις γνώριζε πολύ καλά, καθώς ως δούκας της Σουηβίας μετείχε στις συνελεύσεις της γερμανικής αυλής. Έντεχνα όμως χρησιμοποίησε το επίρρημα *firmiter*, για να τονίσει ότι αυτές οι υποσχέσεις, αν και προφορικές, είχαν ισχύ που δεν έπρεπε να αμφισβητηθεί. Στη συνέχεια ο ποντίφικας υποσχέθηκε από την πλευρά του ότι «με τη βοήθεια του Θεού θα εργαζόταν για την αύξηση της τιμής και της δόξας του βασιλιά». Γι' αυτό το λόγο άλλωστε ανακοίνωσε στον Φρειδερίκο την αποστολή λεγάτου, ο οποίος θα του μετέφερε τις παπικές προθέσεις¹¹⁵. Στην έμμεση αλλά σαφή αυτή διατύπωση διακρίνεται η υπόσχεση του Ευγενίου να προχωρήσει στην αυτοκρατορική στέψη του Βαρβαρόσσα, όταν ο τελευταίος θα παρουσιαζόταν πρόθυμος να τηρήσει τις συμφωνίες που ο Κορράδος είχε αποδεχτεί. Ο πάπας έκλεισε την επιστολή δίνοντας στο νεοεκλεγέντα βασιλιά συμβουλές ορθής διακυβέρνησης, στις οποίες μπορούμε να διακρίνουμε το πρότυπο του μεσαιωνικού rex, ο

¹¹³ Wibald, ep. 382, p. 513: Eugenius episcopus servus servorum Dei karissimo in Christo filio F(rideric)o illustri Romanorum regi salutem et apostolicam benedictionem. Nuntius egregiae tuae nobilitatis et litteris benigne ac honeste susceptis, et ipsorum fideli et prudenti narratione et illarum diligentissima inspectione, personam tuam, iam pridem nobis dilectam, post decessum patris tui, recolendae memoriae C(onradi) Romanorum regis, pari voto et unanimi consensu principum in regni fastigium promotam esse, manifeste cognovimus. Quod tanto uberiore exultatione suscepimus, quanto per dilecti filii nostri O(ctaviani) presbiteri cardinalis narrationem et tuarum litterarum susceptionem spem certiore de tua industria iam antea tenebamus. Deo igitur, a quo est omne datum optimum et omne donum perfectum, de corde gratias debitas persolventes, quod de tua strennitate divina clementia disponente tam concorditer factum esse cognovimus, benigno favore sedis apostolicae approbamus.

¹¹⁴ Ό.π.: Credimus enim, quod bonum, a iam dicto patre et predecessore tuo firmiter nobis et ecclesiae Romanae promissum, per generosae devotionis tuae studium desideratum a nobis auxiliante Domino sortietur effectum.

¹¹⁵ Ό.π.: Nos siquidem ad honoris et exaltationis tuae augmentum pro debito commissi nobis officii, superna cooperante gratia, attentius intendimus laborare. Eapropter de communicato fratrum nostrorum consilio legatum de latere nostro ad tuam serenitatem disposuimus in proximo destinare, per quem intentionem et propositum nostrum tuae gloriae disposuimus aperire.

οποίος όφειλε να υπερασπίζεται την Εκκλησία και τους αδυνάτους, να είναι δίκαιος και ειρηνοποιός. Με αυτόν τον τρόπο ο Φρειδερίκος θα λάμβανε παρ' ανθρώποις δόξα και παρὰ του Θεού την αιώνια ζωή¹¹⁶.

Δεν μπορούμε παρὰ να παρατηρήσουμε ότι η απάντηση του Ευγενίου είναι μετριοπαθής και ουδέτερη και δεν εκδηλώνει καμία προσπάθεια επιβολής της παπικής εξουσίας. Άλλωστε η κατάσταση στην οποία βρισκόταν, δεν του επέτρεπε να αντιταχθεί σθεναρά στο δυναμικό βασιλιά. Είχε εκδιωχθεί από τη Ρώμη από τα μέσα του 1150 και αντιμετώπιζε τόσο τις πολιτικές φιλοδοξίες του Ρογήρου όσο και εκείνες των Βυζαντινών, οι οποίες παρουσιάζονταν ακόμη πιο επικίνδυνες λόγω του χωρισμού των Εκκλησιών και της διεκδίκησης των πρωτείων από την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Αρχιέστημε, λοιπόν, στην προσπάθεια προσεταιρισμού του Φρειδερίκου με την έμμεση υπόσχεση της αυτοκρατορικής στέψης, για να μπορέσει να επωφεληθεί από τη δημιουργία ενός κλίματος σύμπνοιας και ομόνοιας.

Θα σταθούμε όμως σε ένα σημείο της επιστολής, που παρουσιάζει, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερο ιδεολογικό ενδιαφέρον και δεν έχει τύχει της ανάλογης προσοχής. Ο Ευγένιος υποσχέθηκε ότι με τη συνεργασία της θείας χάριτος θα εργαστεί «για την αύξηση της τιμής και της δόξας του βασιλιά»¹¹⁷. Να θυμίσουμε ότι η αντίστοιχη έκφραση στην επιστολή του Φρειδερίκου αναφερόταν στην κόσμηση της Εκκλησίας με τα προνόμια που ταίριαζαν στην αξία της και στην αναμόρφωση της δύναμης της Αυτοκρατορίας¹¹⁸. Ο Ευγένιος όμως απέφυγε να αναφερθεί στην Αυτοκρατορία και προτίμησε να τονίσει το πρόσωπο του Φρειδερίκου. Στη λεκτική αυτή διατύπωση (*ad honoris et exaltationis tuae augmentum*) διακρίνουμε την προσπάθεια της παπικής

¹¹⁶ Ο.π., p. 513-514: *Interim autem regiam dignitatem tuam attente monemus, ut professionis regiae formam perspicaci lumine mentis semper attendas et aecclesiae Dei et aecclesiasticis personis promptam et debitam iusticiam ac defensionem infatigabiliter et semper exhibeas, viduis, pupillis, orphanis et universo populo regimini tuo subiecto sine tarditate pacem et iusticiam facias, ut ipsi, de tua protectione ac defensione pro regiae dignitatis excellentia muniti et tibi devote obedientes, letentur et tu de regia sollicitudine apud homines gloriam et apud illum, per quem reges regnant, cum sanctis regibus vitam percipere merearis aeternam.*

¹¹⁷ Ο.π., σημ. 115.

¹¹⁸ Ο.π., σημ. 54.

εξουσίας να ταυτίσει το imperium με το πρόσωπο του εκάστοτε αυτοκράτορα και με την πολιτική που εκείνος ακολουθούσε ή αναγκαζόταν από την επίδραση εξωτερικών παραγόντων να ακολουθήσει. Κατ' αυτό τον τρόπο θα επιτύχανε ο πάπας τη διατήρηση του υπάρχοντος status quo των σχέσεων imperium και sacerdotium, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί μετά την έριδα περί της περιβολής¹¹⁹. Έτσι, ενώ ο βασιλιάς στην επιστολή που απηύθυνε στον πάπα, αναφέρθηκε στις δύο εξουσίες και όχι στα εφήμερα πρόσωπα που τις κατείχαν, ο ποντίφηκας έστρεψε την προσοχή του στο άτομο και όχι την εξουσία. Ο Φρειδερίκος ήθελε να αναμορφώσει το imperium, ενώ ο Ευγένιος ήθελε να τιμήσει το βασιλιά¹²⁰.

Το παπικό αξίωμα ήταν εντελώς αυτόνομο από το πρόσωπο που κατείχε τον παπικό θρόνο, καθώς ο κάθε πάπας θεωρούταν ο άμεσος διάδοχος του Αποστόλου Πέτρου. Αυτή η θέση, διαμορφωμένη μέσα από περίτεχνες ερμηνείες αντίστοιχων χωρίων της Καινής Διαθήκης, έδινε στη Ρωμαϊκή Εκκλησία εξουσιαστική δύναμη τόσο πνευματικού όσο και κοσμικού χαρακτήρα και την ενίσχυε στη διαμάχη της με τους εκπροσώπους της αυτοκρατορικής εξουσίας¹²¹. Αντιθέτως, το imperium δεν μπόρεσε ποτέ να στηρίξει σε θεολογικά επιχειρήματα την αυθυπαρξία του ανεξάρτητα από το πρόσωπο του κυριάρχου. Συνεπώς ήταν καταδικασμένο να υφίσταται στο

¹¹⁹ Να υπενθυμίσουμε ότι στη Συμφωνία της Βορματίας οι υποσχέσεις του αυτοκράτορα ίσχυαν για τον πάπα και τους διαδόχους του, ενώ οι υποσχέσεις του πάπα μόνον για το συγκεκριμένο αυτοκράτορα. *Constitutiones*, I, 108 (Privilegium Pontificis), p. 161: Ego Calixtus episcopus servus servorum Dei tibi dilecto filio Heinrico Dei gratia Romanorum imperatori augusto concedo...

¹²⁰ Το χωρίο έχει μεταφραστεί λανθασμένα από τον M. MACCARRONE, *Papato e Impero dalla elezione di Federico I alla morte di Adriano IV (1152-1159)*, Roma, Facultas Theologica Pontificiae Universitatis Lateranensis, 1959, p. 26, που υποστηρίζει ότι «a dimostrazione della propria benevolenza, il papa annuncia che a sua volta adempirà i propri impegni verso il sovrano e contribuirà all' onore del suo regno».

¹²¹ Για το συγκεκριμένο θέμα βλ. την εμπειριστατωμένη ανάλυση του W. ULLMANN, ό.π., σημ. 25, p. 32-56. Βέβαια πουθενά στην Καινή Διαθήκη δεν παρουσιάζεται ο Απόστολος ως ιδρυτής της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Αυτή ήταν μία αντίληψη που καλλιεργήθηκε, με την ανάπτυξη και των αντίστοιχων *ιδρυτικών μύθων*, από τους πρώτους ρωμαίους επισκόπους, για να τονίσουν την πρωτοκαθεδρία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Βλ. J. HALLER, ό.π., σημ. 81, Band I, Stuttgart, Port Verlag, 1950, p. 1-25. B. SCHIMMELPFENNIG, *Das Papsttum von der Antike bis zur Renaissance*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2005⁵, p. 2-7.

πέραςμα των χρόνων αλλοιώσεις της εξουσιαστικής του δύναμης¹²². Ο Φρειδερίκος όμως θεωρούσε ότι η Αυτοκρατορία, όπως είχε διαμορφωθεί την εποχή των Φράγκων και των Σαξόνων *Dei gratia* αυτοκρατόρων, ενείχε ιδιότητες που, χάρι στη θείκη και άρα αυτόνομη φύση τους, δεν μπορούσαν να εκμηδενιστούν, παρά μόνο να αποδυναμωθούν πρόσκαιρα λόγω εξωτερικών παραγόντων. Ο στόχος της *reformatio* ήταν ακριβώς η επαναδραστηριοποίηση αυτών των δυνάμεων. Καθώς ο Ευγένιος δε χρησιμοποίησε στη συγκεκριμένη επιστολή τη λέξη *imperium*, αρνήθηκε την αυθυπαρξία των ιδιοτήτων του αυτοκρατορικού αξιώματος και επομένως τις αξιώσεις του Φρειδερίκου να το αποκαταστήσει στη θέση που κατείχε στο παρελθόν.

Λιγότερο ήπια ήταν η αντίδραση του πάπα, όταν πληροφορήθηκε την αλλαγή στην αρχιεπισκοπή του Μαγδεμβούργου. Δεν απευθύνθηκε στο βασιλιά, αλλά στους γερμανούς επισκόπους, οι οποίοι είχαν ήδη έρθει σε επικοινωνία μαζί του¹²³. Σε όλη την έκταση της επιστολής κατάφωρες είναι οι ενδείξεις της σύγκρουσης των δύο εξουσιών. Κατηγόρησε κατ' αρχάς τους επισκόπους ότι, ενώ τέθηκαν στην κορυφή της Εκκλησίας, για να την υπερασπίζονται, ικανοποίησαν την κοσμική εξουσία αδιαφορώντας για το συμφέρον της Εκκλησίας και το απαραβίαστο των ιερών κανόνων¹²⁴. Ενδεικτική είναι η βιβλική περικοπή που χρησιμοποίησε, για να δείξει ακριβώς την υποταγή των επισκόπων στη βασιλική εξουσία. Τους υπενθύμισε τα λόγια του Πέτρου και των άλλων Αποστόλων, *πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ*

¹²² Από τον 9^ο αιώνα άρχισε να γεννιέται η ιδέα της διάκρισης ανάμεσα στο άτομο του βασιλιά και του απρόσωπου (ή υπερατομικού, *transpersonal*) αξιώματος, η οποία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα την εποχή των Σαλίων Αυτοκρατόρων. Βλ. H. BEUMANN, *Zur Entwicklung transpersonaler Staatsvorstellungen*, in του ιδίου, *Wissenschaft vom Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze*, Wien-Köln, Böhlau Verlag, 1972, p. 135-174.

¹²³ Wibal, ep. 402, p. 535 (με ημερομηνία 17/8/1152): *Litteras, quas pro causa Madeburgensis aecclisiae vestra nobis prudentia delegavit, debita benignitate suscepimus.*

¹²⁴ Ο.π., p. 536: *Cum enim in aecclisiae vertice sitis ex divina providentia constituti, ut de medio eius, quae fuerint nociva, propellere, quae utilia, debeatis attento studio conservare, in causa ista, sicut ex suggestione litterarum vestrarum nobis innotuit, non quid expediat aecclisiae Dei, quid sacrorum canonum sanctioni concordet, quid exinde a celesti arbitro comprobetur, set quid terrenis principibus placeat, attendistis.*

ἀνθρώποις¹²⁵, και τους τόνισε ότι εκείνοι δε διαφώνησαν με τους επίγειους άρχοντες για το θέμα της αρχιεπισκοπής του Μαγδεμβούργου, ο χειρισμός του οποίου ερχόταν σε αντίθεση τόσο με τους εκκλησιαστικούς θεσμούς όσο και με τη θεία θέληση¹²⁶. Παρ' όλα αυτά ο Ευγένιος δεν τόλμησε μία ανοιχτή σύγκρουση με τον Φρειδερίκο. Πρόβαλε την απόφασή του να υπερασπιστεί το δόγμα και τους εκκλησιαστικούς θεσμούς και υπέδειξε στους επισκόπους την αναγκαιότητα να πείσουν το βασιλιά να αλλάξει τη στάση του και να επιτρέψει στις τοπικές εκκλησίες να εκλέγουν ελεύθερα τον ποιμένα τους. Σε διαφορετική περίπτωση ο πάπας δε θα έδινε τη συγκατάθεσή του σε μετακίνηση επισκόπου¹²⁷.

Η επιστολή αυτή που δεν έχει τύχει της ανάλογης ανάλυσης¹²⁸, είναι πολύ σημαντική για τη διερεύνηση της μεσαιωνικής πολιτικής ιδεολογίας του 12^{ου} αιώνα, καθώς αποκαλύπτει τις ιδεολογικές βάσεις, πάνω στις οποίες θα θεμελιωθούν οι σχέσεις μεταξύ του imperium και του sacerdotium κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φρειδερίκου. Ο Ευγένιος ενέταξε τις σχέσεις αυτές,

¹²⁵ Πραξ, 5, 29.

¹²⁶ Ό.π., σημ. 124: Set, comminantibus seculi filiis et apostolis, si predicarent in nomine Iesu, mortis exterminium intentantibus, confisus de Domini virtute, respondit: *Oportet obedire Deo magis quam hominibus*. Vos autem, ne a terrenis videamini principibus dissentire, illi causae vestrum favorem impenditis, cui et ecclesiasticae auctoritas constitutionis et supernae voluntatis examen pro certo creditur obviare.

¹²⁷ Ό.π., p. 536-537: Quoniam igitur, quicumque temporalis aerae flatibus agitentur, nos, in illius petre soliditate fundati, quae in fundamento meruit ecclesiae collocari, sicut non debemus ita nec volumus omni vento circumferri doctrinae aut a sacrorum canonum rectitudine impulse aliquo deviare, per presentia vobis scripta mandamus, quatenus causae isti favorem ulterius non prestetis, et apud karissimum filium nostrum F(ridericum), quem Deus hoc tempore pro servanda libertate ecclesiae in eminentiam regni evexit, efficere vestris exhortationibus studeatis, ut et ipse a sua super hoc intentione desistat et contra Deum et contra sacros ordines, contra regiae dignitatis officium eidem causae favorem suum non ulterius impendat, set ecclesiae Madeburgensi, sicut et aliis ecclesiis regni a Deo sibi commissi, liberam facultatem quem voluerit secundum Deum eligendi relinquat, et electionem ipsam postmodum favore suo, sicut decet maiestatem regiam, prosequatur. Nos vero, si, quod de supra dicto fratre nostro facere nititur, videremus ratione fulciri, nec voluntati eius nec postulationi vestrae duceremus aliquatenus obviandum; contra Deum autem et sacrorum canonum sanctiones nulli omnino petitioni possumus prebere consensum.

¹²⁸ Ο P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 131, σημειώνει απλώς ότι η επιστολή καταδεικνύει την ύπαρξη κινήτρων για μία πιθανή σύγκρουση μεταξύ των δύο εξουσιών. Ο M. HORN, ό.π., σημ. 63, p. 94-96, χωρίς να αναλύει την επιστολή, υποστηρίζει ότι οι σχέσεις των δύο εξουσιών δεν έφτασαν σε οριακό σημείο σύγκρουσης. Σημειώνει μάλιστα ότι υποχωρήσεις έγιναν και από τη γερμανική πλευρά, καθώς στα έγγραφα του 1154 ο Wichmann φέρεται ως επίσκοπος του Neumburg-Zeits και όχι ως αρχιεπίσκοπος Μαγδεμβούργου.

τόσο σε πολιτικό όσο και σε ιδεολογικό επίπεδο, στα πλαίσια της έριδος περί της περιβολής. Με τον ισχυρισμό του, ότι κάποιος *temporalis aerae flatibus agitentur*¹²⁹, έθιξε, κατά τη γνώμη μας, το θέμα της σιμωνίας, που αποτελούσε ένα από τα κυριότερα επιχειρήματα του Γρηγορίου Ζ', για να απαγορεύσει την περιβολή εκκλησιαστικών προσώπων από λαϊκούς¹³⁰. Το επόμενο βήμα του ποντίφηκα ήταν να καθορίσει το συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ της *regalis potestas* και της *sacra auctoritas pontificum*. Ο Φρειδερίκος ανυψώθηκε από το Θεό στην κορυφή του Βασιλείου για να εξασφαλίσει την ελευθερία της Εκκλησίας (*quem Deus hoc tempore pro servanda libertate ecclesiae in eminentiam regni evexit*¹³¹). Αν ο βασιλιάς ενέμενε στην απόφασή του για την αρχιεπισκοπή του Μαγδεμβούργου, θα φαινόταν ότι καταφερόταν εναντίον του Θεού, των ιερών κανόνων αλλά και της ίδιας της βασιλικής εξουσίας (*ut et ipse a sua super hoc intentione desistat et contra Deum et contra sacros ordines, contra regiae dignitatis officium eidem causae favorem suum non ulterius impendat*¹³²). Το απόσπασμα αυτό είναι ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο γινόταν αντιληπτός ο ρόλος της βασιλικής εξουσίας από την Αγία Έδρα. Η *regalis potestas*, η κοσμική εξουσία, αποκτά τη νομιμοποίησή της μέσα από την υπεράσπιση της ελεύθερης βούλησης και δράσης της *auctoritas pontificum*, της θρησκευτικής εξουσίας. Οι δύο εξουσίες είναι μεν διακριτές, αλλά η θρησκευτική έχει την απόλυτη ελευθερία κινήσεων. Επιπλέον η κοσμική εξουσία ιδρύθηκε από το Θεό για την υπεράσπιση της ελευθερίας της Εκκλησίας. Οι όποιες ενέργειες του βασιλιά, που αντιτίθενται στη *libertas ecclesiae*, έρχονται σε σύγκρουση με την ίδια τη λειτουργία της βασιλικής εξουσίας και τον ίδιο το Θεό. Όπως φάνηκε από την ερμηνευτική ανάλυση τόσο των επιστολών της Αυτοκρατορίας όσο και της Αποστολικής Έδρας, η ελευθερία άσκησης εξουσίας και ο καθορισμός των ορίων του πεδίου δράσης της καθεμίας θα αποτελέσουν τα σημεία τριβής των δύο δυνάμεων.

¹²⁹ Ο.π., σημ. 127.

¹³⁰ Βλ. J. CANNING, ό.π., σημ. 25, p. 84-85.

¹³¹ Ο.π., σημ. 127.

¹³² Ο.π.

C. Από τη Συνθήκη της Κωνσταντίας (23/3/1153) στην αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη (18/6/1155)

1. Η ένταξη της Συνθήκης της Κωνσταντίας στις πολιτικές-ιδεολογικές σχέσεις μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium*

Έχει συμβεί πολλές φορές στην πολιτική ιστορία να παραμερίζονται, όσο αγεφύρωτες και αν είναι, οι ιδεολογικές διαφορές που χωρίζουν δύο παρατάξεις και να βρίσκεται ένας διάυλος επικοινωνίας, όταν ειδικά το επιβάλλουν ιδιαίτερες καταστάσεις. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση του Φρειδερίκου και του Ευγενίου. Παρά τις τριβές που δημιουργήθηκαν από τις ενέργειες του βασιλιά, οι διπλωματικές διεργασίες ανάμεσα στην Αγία Έδρα και τη γερμανική αυλή συνεχίστηκαν και κατέληξαν στη σύναψη της Συνθήκης της Κωνσταντίας (23 Μαρτίου 1153), με την οποία τα δύο συμβαλλόμενα μέρη επικύρωσαν τις προφορικές τους συμφωνίες και έδωσαν νομική πλέον ισχύ στις εκατέρωθεν υποσχέσεις. Ο Φρειδερίκος δεσμεύτηκε να υπερασπιστεί τον πάπα έναντι του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος και του Σικελικού Βασιλείου και ο Ευγένιος υποσχέθηκε να του προσφέρει το αυτοκρατορικό στέμμα. Και οι δύο ορκίστηκαν να μην παραχωρήσουν ιταλικά εδάφη στο «βασιλιά των Ελλήνων». Το αρχικό κείμενο της συνθήκης διαμορφώθηκε από την παπική κουρία (Δεκέμβριος 1152/Ιανουάριος 1153) και επικυρώθηκε από τη Δίαιτα της γερμανικής αυλής που είχε συνέλθει στην Κωνσταντία, με τη σύνταξη ενός δεύτερου κειμένου στις 23 Μαρτίου 1153.

Με εξαίρεση κάποιες φραστικές διαφορές που δεν αφορούν όμως το περιεχόμενο των όρων της συνθήκης, τα δύο κείμενα είναι πανομοιότυπα. Στο παπικό αρχείο δεν έχει βρεθεί το πρωτότυπο κείμενο της Κωνσταντίας, το οποίο διασώζεται σε οκτώ χειρόγραφα αντίγραφα και έχει τύχει διεξοδικής υφολογικής ανάλυσης από πολλούς μελετητές, οι οποίοι προσπαθούν να δικαιολογήσουν τις όποιες λεκτικές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται ανάμεσα

στο κείμενο της παπικής γραμματείας και αυτό της γερμανικής. Οι εκφραστικές αποκλίσεις που απαντούν στο έγγραφο της Κωνσταντίας, είναι κατά τη γνώμη μας σημαντικές, αφού καταδεικνύουν την αυτοκρατορική ιδεολογική σκέψη του Βαρβαρόσσα και υποδηλώνουν τη στάση που θα τηρήσει απέναντι στην Αγία Έδρα. Το παπικό κείμενο αποιάλεσε τον Φρειδερίκο *rex Romanorum*, αφού δεν είχε ακόμη στεφθεί αυτοκράτορας στη Ρώμη από τον πάπα. Κατ' αυτόν τον τρόπο η παπική στέψη παρουσιάστηκε ξεκάθαρα ως συστατική του αυτοκρατορικού αξιώματος¹³³. Αντίθετα στο κείμενο της Κωνσταντίας ο Φρειδερίκος, αν και δεν ήταν ακόμη εστεμμένος αυτοκράτορας, οικειοποιήθηκε τον αυτοκρατορικό τίτλο, απελευθερώνοντάς τον έτσι από την παπική εξουσία¹³⁴. Αλλά και στο εισαγωγικό κείμενο, το οποίο συνόδευε το έγγραφο της Κωνσταντίας, ο βασιλιάς αυτοαποκλήθηκε *Romanorum imperator augustus*. Επιπλέον παρουσίασε το αυτοκρατορικό αξίωμα να εκπορεύεται άμεσα από τη χάρη του Θεού, όπως ακριβώς και το παπικό, χωρίς τη μεσολάβηση της εκκλησιαστικής εξουσίας¹³⁵. Τόνισε βέβαια ότι θα εργαζόταν με την απαιτούμενη φροντίδα, για να σταθεροποιήσει όσα συνομολογούνταν στη συνθήκη, τα οποία και θα οδηγούσαν στην ειρήνη, την

¹³³ DFI¹, 51, p. 86: In nomine domini amen. Hęc est forma concordie et conventionis inter dominum papam Eugenium et dominum regem Romanorum Fridericum.

¹³⁴ DFI¹, 52, p. 88: In nomine domini amen. Hęc est concordie forma et conventionis inter dominum papam Eugenium et dominum Fridericum Romanorum imperatorem. Ο Μ. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 57-61, παρατηρεί ότι η αλλαγή αυτή δεν πρέπει να υπήρχε στο πρωτότυπο, καθώς μέσα στο κείμενο αναφέρεται πολλές φορές ο Φρειδερίκος και ως *rex*. Δε θα μπορούσε, λοιπόν, ποτέ η γερμανική καγκελαρία να είχε υποπέσει σε τέτοια στιλιστικά σφάλματα σ' ένα τόσο σημαντικό έγγραφο. Θεωρεί ότι ο τίτλος *imperator* οφείλεται στο γραφέα που αντέγραψε το έγγραφο, όταν ο Φρειδερίκος είχε ήδη ανακηρυχτεί αυτοκράτορας. Από την άλλη πλευρά ο Ρ. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 62-63, θεωρεί τις αλλαγές ασήμαντες, αφού δεν αλλοιώνουν το περιεχόμενο της συνθήκης. Θα συνταχθούμε με την άποψη του W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, August Lax Verlagsbuchhandlung, 1947, p. 102, ο οποίος θεωρεί τη Συνθήκη της Κωνσταντίας ως μία «*romfreie Interpretation des römischen Kaisertums*». Ενδιαφέρον είναι επίσης ο συλλογισμός του R. M. HERKENRATH, ό.π., σημ. 50, p. 31-32, που αιτιολογεί την εισαγωγή του όρου *imperator* ως απαραίτητο διαφοροποιητικό στοιχείο μεταξύ του Φρειδερίκου και του βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος στο κείμενο της συνθήκης αποκαλείται *rex*. Να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι μόνο σε ένα έγγραφο ο Φρειδερίκος αποκαλείται *imperator* πριν τη στέψη του: DFI¹, 106, p. 180 (15/5/1155, Bologna), με το οποίο επιβεβαιώνει τις κτήσεις μίας μονής.

¹³⁵ Ό.π.: *Venerabili in Christo patri Eugenio dei gratia apostolice sedis pontifici Fridericus dei gratia Romanorum imperator augustus filialem dilectionem et debitam in Christo reverentiam.*

ομόνοια και την αγαστή σχέση μεταξύ *regnum* και *sacerdotium*¹³⁶. Δεν καθόρισε όμως τα πλαίσια αυτής της συνεργασίας, τα οποία, όπως είδαμε, είχε ήδη προσδιορίσει με την άνοδό του στο γερμανικό θρόνο¹³⁷. Η γερμανική διπλωματία παρενέβη, ουσιαστικά κατά τη γνώμη μας, και σε άλλο ένα σημείο του κειμένου. Πρόκειται για την παράγραφο, όπου ο πάπας υπόσχεται να στέψει τον Φρειδερίκο αυτοκράτορα και να εργαστεί για «τη διατήρηση, την αύξηση και τη διεύρυνση της τιμής του βασιλείου», *ad manutenendum atque augendum ac dilatandum honorem regni*¹³⁸. Στο κείμενο της Κωνσταντίας η φράση *honorem regni* άλλαξε σε *honorem imperii*¹³⁹, διατύπωση που θα αποτελέσει ουσιαστική έκφραση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του αυτοκράτορα, για να δηλώσει τις νόμιμες αξιώσεις του¹⁴⁰.

Τόσο η εισαγωγική παράγραφος όσο και οι τροποποιήσεις του κειμένου αναδεικνύουν την τάση που επικρατούσε στη γερμανική αυλή ήδη από τα χρόνια του Κορράδου, να αποδεσμευτεί το αυτοκρατορικό αξίωμα από την παπική στέψη, ώστε η τελευταία να καταστεί επιβεβαιωτικό και όχι συστατικό στοιχείο της αυτοκρατορικής εκλογής. Η μελέτη που ακολουθεί, αποπειράται ακριβώς να διερευνήσει το ρόλο της Συνθήκης της Κωνσταντίας στις ιδεολογικές σχέσεις μεταξύ της αυτοκρατορικής και της εκκλησιαστικής εξουσίας, όπως αυτές έχουν ήδη διαμορφωθεί ύστερα από τις πρώτες επαφές

¹³⁶ Ό.π.: *Regie maiestatis dignitas postulat, que ad pacis et concordie bonum spectare noscuntur, attenta sollicitudine stabilire et, ut inter regnum et sacerdotium indissolubili caritate bonum ipsum perpetuo perseveret, diligenti studio et exacta diligentia laborare.*

¹³⁷ Ό.π., σ. 149-153.

¹³⁸ Ό.π., σημ. 133, p. 86: *Dominus vero papa apostolicę auctoritatis verbo una cum predictis cardinalibus in presentia prescriptorum legatorum domini regis promisit et observabit, quod eum sicut karissimum filium beati Petri honorabit et venientem pro plenitudine coronę sue sine difficultate et contradictione, quantum in ipso est, in imperatorem coronabit et ad manutenendum atque augendum ac dilatandum honorem regni pro debito officii sui iuvabit.*

¹³⁹ Ό.π., σημ. 134, p. 89: *Dominus vero papa apostolicę auctoritatis verbo una cum predictis cardinalibus in presentia prescriptorum legatorum domini regis promisit et observabit, quod eum sicut carissimum beati Petri filium honorabit et venientem pro corone sue plenitudine sine difficultate et contradictione, quantum in ipso est, imperatorem coronabit et ad manutenendum atque augendum ac dilatandum honorem imperii pro debito officii sui iuvabit.*

¹⁴⁰ P. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 60. Ο H. APPELT, ό.π., σημ. 50, p. 31, δίνει στον πολυσήμαντο αυτό όρο και τη σημασία της αξιοπρέπειας, της εξωτερικής αίγλης και δύναμης που ο αυτοκράτορας είναι υποχρεωμένος να υπερασπίζεται. Στη συνέχεια της μελέτης και κυρίως στο επόμενο κεφάλαιο θα διερευνηθεί αν ο όρος αυτός μπορεί να εμπλουτιστεί και με ερμηνεία που άπτεται της ιερότητας του αυτοκρατορικού αξιώματος.

του Φρειδερίκου και του Ευγενίου. Δε θα αποφύγει όμως να ασχοληθεί και με ζητήματα πολιτικής ιστορίας, καθώς η πολιτική πρακτική καθορίζεται και από τις ιδεολογικές συνιστώσες που κάθε φορά θέτει ο φορέας της εξουσίας.

Αν πραγματικά ο Βαρβαρόσσα επιζητούσε την απαλλαγή του αυτοκρατορικού αξιώματος από την παπική στέψη, και εκ των πραγμάτων από την εξουσία της Αγίας Έδρας, το πρώτο ερώτημα που πρέπει να τεθεί, είναι γιατί επέμεινε τόσο στην αυτοκρατορική στέψη από το ρωμαίο ποντίφηκα, ώστε αυτή να αποτελέσει ιδιαίτερο όρο της συνθήκης, ως υποχρέωση της παπικής πλευράς¹⁴¹. Η απάντηση βρίσκεται στην υπάρχουσα πολιτική κατάσταση. Ο Φρειδερίκος βρισκόταν στην αρχή της βασιλείας του και είχε να διευθετήσει πολύ σημαντικές υποθέσεις στο εσωτερικό του *regnum teutonicum*. Παράλληλα, με τις ενέργειές του αναφορικά με την αρχιεπισκοπή του Μαγδεμβούργου είχε ήδη ανοίξει το πρώτο μέτωπο με την Αγία Έδρα¹⁴². Επιπλέον οι επιδιώξεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην Ιταλία συνέχιζαν να αποτελούν, όπως θα δούμε στη συνέχεια, μία υπαρκτή απειλή, η οποία απαιτούσε κατάλληλους χειρισμούς. Η επιθυμία του επομένως για την αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη σύμφωνα με το ισχύον *status quo* έγκειται στον προσεκτικό συνυπολογισμό όλων των δυνάμεων που συνιστούσαν την πολιτική δυναμική της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Ως εστεμμένος αυτοκράτορας δε θα έβλεπε το αξίωμά του να τίθεται υπό αμφισβήτηση και ταυτόχρονα θα ήταν σε θέση να διαπραγματεύεται ως οικουμενικός αυτοκράτορας τόσο με τους ευρωπαϊούς βασιλείς, όσο και με τον «αυτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως». Κατά τη γνώμη μας, η στέψη απέτελεσε το ισχυρότερο κίνητρο, για να προχωρήσει ο Φρειδερίκος στη σύναψη μίας συνθήκης με τον πάπα. Άλλωστε, όπως θα δούμε και στη συνέχεια της μελέτης, αυτό που επεδίωξε ο Βαρβαρόσσα, ήταν να καταστήσει την αυτοκρατορική

¹⁴¹ Ο.π., σημ. 138 και 139.

¹⁴² Ο Ρ. ΛΑΜΜΑ, ό.π., σημ. 63, ρ. 134, αναφέρει και την υπόθεση του Μαγδεμβούργου ως ένα ζήτημα που ο Φρειδερίκος επιθυμούσε να διευθετήσει με τη Συνθήκη της Κωνσταντίας. Η προσωπική μας άποψη είναι ότι ο βασιλιάς θεωρούσε ειλημμένη την απόφασή του και για λόγους ισχύος δε θα διαπραγματευόταν ποτέ αυτό το θέμα.

στέψη στη Ρώμη επιβεβαιωτικό και όχι συστατικό στοιχείο του αυτοκρατορικού αξιώματος, όπως ακριβώς συνέβαινε και στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Παρενθετικά σημειώνουμε ακόμη ένα κίνητρο που αφορούσε τόσο την προσωπική ζωή του Φρειδερίκου όσο και τις πολιτικές του βλέψεις και έχει διαγνωστεί από πολλούς ιστορικούς¹⁴³. Ο βασιλιάς ήταν νυμφευμένος με την Adela, κόρη του μαρκήσιου Diepold του Vohburg, με την οποία δεν είχε αποκτήσει ακόμη παιδιά. Με την εκλογή του στο γερμανικό θρόνο η συγκεκριμένη σύζυγος δεν μπορούσε να του προσφέρει κανένα επιπλέον κύρος και βοήθεια στις πολιτικές του φιλοδοξίες για την ισχυροποίηση της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Αμέσως, λοιπόν, ο Φρειδερίκος, προχώρησε στις διαδικασίες λύσης του γάμου προβάλλοντας ως αιτία την πιο συνηθισμένη δικαιολογία της εποχής, δηλαδή την εξ αίματος συγγένεια των δύο συζύγων. Ο γάμος όμως εθεωρείτο στα μεσαιωνικά χρόνια θεσμός που έδρευε τόσο στο κοσμικό όσο και στο θρησκευτικό πεδίο. Επομένως η Εκκλησία έπρεπε να δώσει τη συγκατάθεσή της για τη διάλυση ενός γάμου. Στην περίπτωση που επρόκειτο για το γάμο ενός βασιλιά, εμπλεκόταν προσωπικά ο ίδιος ο πάπας που μπορούσε ακόμη και να αρνηθεί και να επιβάλει κυρώσεις στον ηγεμόνα¹⁴⁴. Αν αυτό συνέβαινε στην περίπτωση του Φρειδερίκου, θα περιέπλεκε περισσότερο την πολιτική κατάσταση, γεγονός που ο ίδιος ήθελε βεβαίως να αποφύγει. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λύση του γάμου του έλαβε χώρα στην Κωνσταντία λίγες μέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης (στις 28/3), παρουσία παπικών απεσταλμένων. Οι πηγές μάλιστα που αναφέρονται σ' αυτό το γεγονός,

¹⁴³ P. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 15-16 με αναφορά στην προηγούμενη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης O. ENGELS, *Zum Konstanzer Vertrag von 1153*, in E.D. HEHL-H. SEIBERT-F. STAAB (hrsg.), *Deus qui mutat tempora. Menschen und Institutionen im Wandel des Mittelalters*, Sigmaringen, Jan. Thorbecke Verlag, 1987, p. 255.

¹⁴⁴ Για το ενδιαφέρον αυτό θέμα βλ. G. DUBY, *Le chevalier, la femme et le prêtre*, in *Féodalité*, Paris, Quarto Gallimard, 1996, p. 1161-1377.

τονίζουν την παρουσία των λεγάτων της Αγίας Έδρας, οι οποίοι προφανώς μετέφεραν την παπική συγκατάθεση¹⁴⁵.

Επειδή ακριβώς η συγκεκριμένη συνθήκη υπαγορεύτηκε πρωτίστως από την επιθυμία του Φρειδερίκου να λάβει το αυτοκρατορικό στέμμα, για να διευθετήσει τις τρέχουσες πολιτικές καταστάσεις, θεωρούμε ότι δεν κατέχει βαρύνουσα σημασία στη διαμόρφωση της πολιτικής του 12^{ου} αιώνα και δεν αποτέλεσε κομβικό σημείο των σχέσεων μεταξύ των δύο εξουσιών. Ο ρόλος της ήταν περισσότερο να καθησυχάσει τον πάπα ενόψει της εκστρατείας του Βαρβαρόσσα στην Ιταλία και να διευκολύνει έτσι τις διαδικασίες της στέψης, παρά να καθορίσει ένα μακροπρόθεσμο πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ των δύο κέντρων εξουσίας. Εξάλλου, η ίδια η απαίτηση της γερμανικής πλευράς, να δεσμευτεί ο Ευγένιος για την αυτοκρατορική στέψη, παρουσιάζει εύγλωττα τις τριβές μεταξύ Αυτοκρατορίας και Αγίας Έδρας, που διαγνώστηκαν στην προηγούμενη ενότητα.

Οι πολιτικές συγκυρίες της εποχής διευκόλυναν τον Φρειδερίκο να συνάψει με τον πάπα μία συνθήκη, η οποία πρόσφερε στο βασιλιά τα πλεονεκτήματα που επιθυμούσε τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ο Ευγένιος επιζητούσε πολύ σημαντικότερα οφέλη από τις σχέσεις του με το μελλοντικό αυτοκράτορα, καθώς η θέση του ήταν δυσχερής. Είχε εκδιωχτεί από τη ρωμαϊκή σύγκλητο από τα μέσα του 1150 και ήλπιζε ότι με τη γερμανική βοήθεια θα μπορούσε να διασφαλίσει την εξουσία του. Ύστερα από συμφωνίες με τους κοινοτικούς, στις οποίες όμως, όπως καλά γνώριζε, δεν μπορούσε να βασίζεται επ' άπειρον, επέστρεψε στη Ρώμη στις 9 Δεκεμβρίου του 1152, λίγο πριν αρχίσει τις διαπραγματεύσεις για τη συνθήκη με τους γερμανούς απεσταλμένους. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό επηρεάστηκε η απόφαση των κοινοτικών να επιτρέψουν την επιστροφή του πάπα στην Πόλη από το γεγονός ότι στη γερμανική αντιπροσωπία συμμετείχαν και πρόσωπα

¹⁴⁵ *Annales Magdeburgenses* (ed. G. H. Pertz), MGH SS XVI, p. 191₁₀₋₁₁: Annus Domini 1153. Fridericus ab uxore sua separatus est coram legatis apostolici. *Annales Palidenses* (ed. G.H. Pertz), MGH SS XVI, p. 88₁₇: Anno Domini 1153. Fridericus rex separatus est ab uxore sua coram legatis sedis apostolice.

που οι ίδιοι είχαν ζητήσει από τον Φρειδερίκο να τους αποσταλούν για συνομιλίες¹⁴⁶. Επιπλέον, οι πολιτικές αξιώσεις του Ρογήρου ανησυχούσαν τον Ευγένιο, όπως άλλωστε και οι αντίστοιχες του βυζαντινού αυτοκράτορα που ήθελε να ανασυγκροτήσει την Αυτοκρατορία του στα παλιά της ιταλικά εδάφη. Γι' αυτό το λόγο ο πάπας απαίτησε από το βασιλιά να υποσχεθεί στα πλαίσια της συνθήκης ότι δε θα συμμαχούσε μονομερώς ούτε με τον Ρογήρο ούτε με τους κοινοτικούς, τους οποίους μάλιστα θα υπέτασσε στην εξουσία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας¹⁴⁷.

Ο όρος αυτός δεν αποτέλεσε προσωπική νίκη του Ευγενίου, επειδή ο ίδιος δεν ανέλαβε αντίστοιχη δέσμευση, όπως έχουν ισχυριστεί ιστορικοί¹⁴⁸. Αν αξιολογηθεί αντικειμενικά η διαμορφωθείσα την εποχή εκείνη πολιτική κατάσταση, θα φανεί ότι ο συγκεκριμένος όρος δεν εμπόδιζε τον Φρειδερίκο να διασφαλίσει τα κυριαρχικά δικαιώματα και τα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας στην Ιταλία¹⁴⁹. Κατ' αρχάς η γερμανική διπλωματία γνώριζε πολύ καλά ότι αποκλειόταν μία σοβαρή συμμαχία του πάπα με τους

¹⁴⁶ Οι γερμανοί απεσταλμένοι ήταν ο Άνσελμος, επίσκοπος του Havelberg, ο επίσκοπος Hermann της Κωνσταντίας, ο κόμης Guido του Biandrate, ο κόμης Guido Guerra και ο κόμης του Lenzburg, Ulrich που η παρουσία του είχε ζητηθεί από τον εκπρόσωπο των κοινοτικών, Wezel, στην επιστολή που είχε αποστείλει στον Φρειδερίκο, για να τον συγχαρεί για την άνοδό του στο θρόνο, βλ. Wibald, ep. 404, p. 543: Comitem Rodulfum de Ramesberch et comitem Oudelicum de Lencenburch et alios idoneos, scilicet Eberhardum de Bodemen, qui, assumptis peritis legum qui de iure imperii sciant, et audeant tractare, Romam quantocius poteritis mittere non dubitetis.

¹⁴⁷ Ό.π., σημ. 133, p. 86: Dominus siquidem rex iurare faciet unum de ministerialibus regni in anima regis et ipse idem manu propria data fide in manu legati domini papae promittet, quod ipse nec trevam nec pacem faciet cum Romanis nec cum Rogerio Siciliae sine libero consensu et voluntate Romanae ecclesiae et domini papae Eugenii vel successorum eius, qui tenorem subscriptae concordiae tenere cum rege F(rideric) voluerint, et pro viribus regni laborabit Romanos subiugare domino papae et Romanae ecclesiae, sicut unquam fuerunt a centum annis retro.

¹⁴⁸ W. GEORGI, *Friedrich Barbarossa und die auswärtigen Mächte. Studien zur Außenpolitik 1159-1180*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1990, p. 10. με αναφορά στην προηγούμενη βιβλιογραφία. M. HORN, ό.π., σημ. 63, p. 87-88. M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 64-65. Ο P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 138-140, υποστηρίζει ότι αυτή η ασυμμετρία στις διμερείς δεσμεύσεις οφειλόταν στην αναγνώριση ότι το ζήτημα των κοινοτικών και του Σικελικού Βασιλείου αφορούσαν αποκλειστικά τον πάπα και θα μπορούσε να το διευθετήσει, όπως εκείνος θεωρούσε καλό, χωρίς να δώσει σε κανέναν λόγο. Ούτε αυτή την εξήγηση θεωρούμε απόλυτα ασφαλή, καθώς ο Φρειδερίκος δε θα ανεχόταν μία διευθέτηση, η οποία θα έθιγε τα κυριαρχικά του δικαιώματα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο βασιλιάς ελίσσεται σύμφωνα με μία διαμορφωμένη κατάσταση, την οποία και θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε.

¹⁴⁹ Και ο P. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 55-56, παρατηρεί ότι ο όρος αυτός δεν αποτέλεσε νίκη του Ευγενίου, αφού η γερμανική πλευρά γνώριζε ότι ο πάπας δε θα προτιμούσε να δεσμευτεί σε συμμαχίες με τους κοινοτικούς και το σικελό βασιλιά.

κοινοτικούς, καθώς αυτή δεν μπορούσε να βασισθεί σε καμία ιδεολογική σύγκλιση. Η *res publica*, όπως την οραματίζονταν οι ρωμαίοι πολίτες, δεν αναγνώριζε στον ποντίφηγα κανένα ουσιαστικό πολιτικό ρόλο. Ακόμα και αν η σύγκλητος δεχόταν την παρουσία του στη Ρώμη και βελτίωνε τις σχέσεις της μαζί του, θα επιθυμούσε να απογυμνώσει το αξίωμά του από κάθε κοσμική εξουσία. Άλλωστε, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η πρώτη επίσημη αμφισβήτηση της Δωρεάς του Κωνσταντίνου, και επομένως της κοσμικής εξουσίας της Αγίας Έδρας, προήλθε από έναν εκπρόσωπο του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος¹⁵⁰.

Επιπλέον, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι σχέσεις του ποντίφηγα με το Σικελικό Βασίλειο είχαν διαταραχθεί, καθώς ο Ρογήρος ακολουθούσε μία πολιτική, η οποία ερχόταν σε σύγκρουση με τα κυριαρχικά δικαιώματα της Αγίας Έδρας στην περιοχή του Βασιλείου του¹⁵¹. Ο Φρειδερίκος, ο οποίος, όπως θα φανεί στη συνέχεια, σκόπευε μετά τη στέψη του να ειστρατεύσει εναντίον των Σικελών, ήλπιζε ότι θα μπορούσε να ωφεληθεί από τη διαμορφωθείσα κατάσταση, για να ανακτήσει τα αυτοκρατορικά δικαιώματα στην περιοχή. Η αντισικελική στάση άλλωστε αποτελούσε κεντρικό στοιχείο της γερμανικής πολιτικής και η αποδοχή του συγκεκριμένου όρου της συνθήκης από τον Βαρβαρόσσα, χωρίς τις ανάλογες ένορκες διαβεβαιώσεις του πάπα, δε συνιστούσε παραχώρηση της αυτοκρατορικής πλευράς προς όφελος των παπικών συμφερόντων¹⁵².

Πράγματι όμως η γερμανική πλευρά πίστευε ότι ο Ευγένιος δεν ανέλαβε καμία δέσμευση όσον αφορά το Σικελικό Βασίλειο; Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο¹⁵³, το πολιτικό και εδαφικό καθεστώς της Νοτίου

¹⁵⁰ Ό.π., σ. 163, σημ. 92.

¹⁵¹ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 113.

¹⁵² J.P. NIEDERKORN, *Thessalonike-Konstanz-Ancona. Kontinuität und Wandel in der staufischen Aussenpolitik 1148 bis 1155*, in RHM, 42(2000), p. 215-216. Ο W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 134, p. 100, παρατηρεί ότι με τη Συνθήκη της Κωνσταντίας ο Φρειδερίκος κατάφερε να αποσπάσει τον Ευγένιο από την ταλαντευόμενη σχέση με τους Σικελούς και να τον δέσει στην Αυτοκρατορία. Ο O. ENGELS, *Zum Konstanzer Vertrag...*, ό.π., σημ. 143, p. 253-254, ισχυρίζεται ότι για τον Φρειδερίκο η αυτοκρατορική στέψη ήταν ίσως η απαραίτητη προϋπόθεση, για να μπορέσει να πάρει υπό την κατοχή του τα εδάφη του Σικελικού Βασιλείου. Σ' αυτήν την περίπτωση ο Ευγένιος του έδωσε έμμεσα μία σημαντική βοήθεια.

¹⁵³ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 72-73.

Ιταλίας αποτελούσε ένα ιδιαίτερα λεπτό ζήτημα, καθώς τόσο η Δυτική Αυτοκρατορία όσο και η Ρωμαϊκή Εκκλησία διεκδικούσαν την κυριαρχία σε αυτά τα εδάφη. Ο Ρογήρος το 1130 και το 1139 είχε δώσει όρκο υποταγής και πίστης στον ποντίφηκα, για να λάβει τις περιοχές του Βασιλείου του ως φέουδο και να πετύχει την αναγνώριση του βασιλικού του τίτλου. Ο Φρειδερίκος δεν μπορούσε να πιέσει τον Ευγένιο να δεσμευτεί ενόρκως στα πλαίσια μίας συνθήκης, ότι δε θα συμμαχούσε με το Σικελικό Βασίλειο, αν πρώτα δε λυνόταν το ζήτημα της επικυριαρχίας σε αυτήν την περιοχή. Τέτοιου είδους όμως διαπραγματεύσεις απαιτούσαν πολύ χρόνο και θα καθυστέρούσαν την αυτοκρατορική στέψη που ήταν, όπως τονίσαμε, το ζητούμενο του βασιλιά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Αρκούσε όμως στον Βαρβαρόσσα η ένορκη διαβεβαίωση του πάπα ότι θα διατηρούσε και θα ενίσχυε την τιμή της Αυτοκρατορίας, τον *honor imperii*, και δε θα επέτρεπε σε κανέναν να τη θίξει¹⁵⁴. Στην πολιτική σκέψη του Φρειδερίκου τα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας και Σικελίας ανήκαν μόνο στην Αυτοκρατορία. Επομένως η οποιαδήποτε ενέργεια του ποντίφηκα, η οποία θα ευνοούσε το Σικελικό Βασίλειο, θα έθιγε την τιμή της Αυτοκρατορίας και θα αποτελούσε βέβαια παραβίαση των όρων της συνθήκης¹⁵⁵. Στη συνέχεια της μελέτης θα έχουμε την ευκαιρία να επαληθεύσουμε αυτό το επιχείρημα.

¹⁵⁴ Ό.π., σημ. 134, p. 89: Dominus vero papa apostolice auctoritatis verbo una cum predictis cardinalibus ... promisit et observabit ... ad manutendum atque augendum ac dilatandum honorem imperii pro debito officii sui iuvabit. Et quicumque iusticiam et honorem regni conculcare aut subvertere ausu temerario presumpserint, dominus papa a regie dignitatis dilectione premonitus canonicè ad satisfactionem eos commonebit. Quodsi regi ad apostolicam admonitionem de iure et honore regio iusticiam exhibere contempserint, excommunicationis sententia innodentur.

¹⁵⁵ Ο P. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 60-61, ισχυρίζεται ότι ο όρος *honor imperii* δηλώνει τα κυριαρχικά δικαιώματα και τις νόμιμες αξιώσεις της Αυτοκρατορίας. Παραδέχεται βέβαια ότι καθώς ο Φρειδερίκος υποσχέθηκε να υπερασπίζεται τον *honor papatus*, ο Αδριανός θα μπορούσε να επικαλεστεί τη Συνθήκη της Κωνσταντίας, για να στηρίξει τις νόμιμες αξιώσεις του στα εδάφη του Σικελικού Βασιλείου. Παρ' όλα αυτά, συνεχίζει ο ιστορικός, η υπόσχεση του πάπα έδινε στον Φρειδερίκο τη δυνατότητα να προπαγανδίσει εναντίον της Αγίας Έδρας σε περίπτωση που εκείνη συμμαχούσε μονομερώς με το σικελό βασίλειο. Ο H. GRUNDMANN, *Rezension von: Peter Rassow, Honor Imperii*, in G. WOLF (hrsg.), *Friedrich Barbarossa, [Wege der Forschung 390]*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970, p. 29, παρατηρεί ότι η ερμηνεία του Rassow όσον αφορά τη λέξη *honor*, οδηγεί αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι ο Φρειδερίκος στον *honor papatus* αναγνώρισε την επικυριαρχία της Αγίας Έδρας στα εδάφη του Σικελικού Βασιλείου. Η υπόσχεση του Βαρβαρόσσα, ό.π., σημ. 134, p. 89: *Honorem papatus et regalia beati Petri sicut devotus et*

Εξάλλου οι σχέσεις με το Σικελικό Βασίλειο δεν πρέπει να αποτελούσαν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο το μεγαλύτερο πρόβλημα εξωτερικής πολιτικής που είχε να επιλύσει η Δυτική Αυτοκρατορία. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουμε ανατρέχοντας σε μεταγενέστερα γεγονότα και συγκεκριμένα στον Ιούνιο του έτους 1156 μετά την αποτυχημένη εισστρατεία του Μανουήλ στην Ιταλία (1155-1156). Έλληνες πρέσβεις είχαν φτάσει στο Würzburg και ο Φρειδερίκος δε θέλησε να τους δεχτεί, καθώς ήταν αγανακτισμένος από τις ενέργειες του βυζαντινού αυτοκράτορα στο δυτικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, ο Βαρβαρόσσα δεν ήθελε οι παραμεθόριες περιοχές της Αυτοκρατορίας του, που είχαν καταπατηθεί από την τυραννική εξουσία του Ρογήρου, να κατακτηθούν από εξωτερικούς εχθρούς, δηλαδή τους Βυζαντινούς. Όταν όμως πληροφορήθηκε την αποτυχία τους και την ανακατάληψη της Απουλίας και της Καλαβρίας από τους Σικελούς, αποφάσισε να στρέψει την οργή του όχι στους «Έλληνες» αλλά στους εξεγερμένους εναντίον της Αυτοκρατορίας κατοίκους του Μιλάνο¹⁵⁶. Αυτή η πολιτική αντίδραση, όπως τη διασώζει ο επίσκοπος του Freising, δύναται να εξηγήσει σε μεγάλο βαθμό την απόφαση του βασιλιά να οριστεί ότι δε θα συμμαχήσει με το Σικελικό Βασίλειο, χωρίς να αναμένει την αντίστοιχη δέσμευση από την παπική πλευρά. Από τη διήγηση φαίνεται ξεκάθαρα ότι ο Βαρβαρόσσα θεωρούσε τους Βυζαντινούς πιο επίφοβους εχθρούς από τους Σικελούς¹⁵⁷. Αυτή η στάση ερμηνεύεται πολύ εύκολα, αν λάβουμε υπόψη τις αξιώσεις των Βυζαντινών για την αποκατάσταση της Αυτοκρατορίας τους στα ιταλικά εδάφη, τα οποία διεκδικούνταν και από το δυτικό αυτοκράτορα στο όνομα της οικουμενικότητας της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Εξάλλου, ακόμη και από την πλευρά του ευρύτερου

specialis advocatus sancte Romane ecclesie contra omnes homines pro posse suo conservabit et defendet, que nunc habet. Que vero nunc non habet, recuperare pro posse iuvabit et recuperata defendet.

¹⁵⁶ GF, II, 52, p. 384: Ipse vero, quamvis Guillelmum odiret, nolens tamen imperii sui limites tyrannica Rogerii rabie usurpatos ab exteris eripi, expeditionem illo iurari fecit. Non multo tamen post, ex quo cognovit Willelmum fuis Grecis Apuliam et Calabriam recepissee, consilium mutavit et ad compescendam Mediolanensium contumaciam iram convertit.

¹⁵⁷ Γεγονός που παρατηρείται και από τον W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 134, p. 99.

πολιτισμικού χώρου, στο οποίο ανήκαν οι λαοί της Δυτικής Ευρώπης, πιο εύκολη προοιωνιζόταν μία σύγκλιση των Γερμανών με το Σικελικό Βασίλειο παρά με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία¹⁵⁸.

Η επισφαλής πολιτική κατάσταση που αντιμετώπιζε ο Ευγένιος, και η σημασία που ο ίδιος απέδιδε στη συνθήκη, φαίνονται στην επιστολή που απηύθυνε στον ηγούμενο του *Stablo, Wibald*, με την πρεσβεία που έστειλε στην Κωνσταντία για την ολοκλήρωση της συμφωνίας¹⁵⁹. Ο πάπας δεν απευθύνθηκε τυχαία στον ηγούμενο. Γνώριζε πως εκείνος προσπαθούσε να διατηρήσει τις ισορροπίες ανάμεσα στη βασιλική και την εκκλησιαστική εξουσία και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο τού είχε μεγάλη εμπιστοσύνη. Έτσι, καθώς εκτιμούσε «την αφοσίωση και την ειλικρινή αγάπη του», του εμπιστεύτηκε «όλα όσα προωθούνταν για τη δόξα του Θεού και της Εκκλησίας και την εξύψωση του βασιλείου», δηλαδή τις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της συνθήκης¹⁶⁰. Μάλιστα κατηύθυνε σ' αυτόν τους απεσταλμένους του και του ζήτησε να εργαστεί προσωπικά για τη διεκπεραίωση όλων των υποθέσεων¹⁶¹. Παρ' όλον ότι ο *Wibald* δεν είχε λάβει μέρος στις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της συνθήκης, ο Ευγένιος αισθάνθηκε την ανάγκη να επικοινωνήσει μαζί του, αφού τον θεωρούσε πιστό τέκνο της Εκκλησίας στο αυτοκρατορικό περιβάλλον. Και βέβαια το περιεχόμενο της επιστολής ήταν προσεκτικά διατυπωμένο, ώστε να διατηρήσει τις ισορροπίες μεταξύ των δύο εξουσιών.

¹⁵⁸ Ο όρος της Συνθήκης της Κωνσταντίας, που αφορά τις σχέσεις των δύο συμβαλλομένων μερών με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία θα αναλυθεί στην επόμενη ενότητα της μελέτης.

¹⁵⁹ *Wibald*, ep. 409 με ημερομηνία 8 Φεβρουαρίου 1153.

¹⁶⁰ Ό.π., p. 548: *De quorum devotione ac sincera karitate amplius confidimus, eis, quae ad honorem Dei et ecclesiae atque regni exaltationem promovenda et dirigenda sunt, securius commendamus.*

¹⁶¹ Ό.π.: *Per presentia scripta mandantes, quatinus honeste eos suscipias, honeste pertractes, et in exequendis et perficiendis, quae cum predicto filio nostro eis tractanda et disponenda commisimus, pro beati Petri et nostra reverentia ipsis diligenter assistas, ut de studio et labore tuo ecclesiae Dei honor et regno augmentum Domino largiente proveniat et nos tibi gratias agere debeamus.* Ο M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 89-95, υποθέτει ότι οι παπικοί απεσταλμένοι ήταν επιφορτισμένοι να διαπραγματευτούν και την υπόθεση του Μαγδεμβούργου και γι' αυτό ο Ευγένιος ζήτησε τη συνδρομή του ηγούμενου. Από την επιστολή όμως δεν μπορεί να συναχθεί ένα τέτοιο συμπέρασμα.

Ο επιφανειακός χαρακτήρας της συνθήκης, η οποία δεν είχε κανένα στόχο από πλευράς του Φρειδερίκου να τροποποιήσει το ιδεολογικό πλαίσιο, στο οποίο ενέτασσε τις σχέσεις του με την Εκκλησία, δηλαδή την ανωτερότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας έναντι της παπικής, αποκαλύπτεται και από τα γεγονότα που ακολούθησαν την υπογραφή της. Στις 8 Ιουλίου του 1153 ο Ευγένιος πέθανε και τον διαδέχτηκε ο Αναστάσιος Δ', ο οποίος μάλιστα επικύρωσε τις ενέργειες του βασιλιά στο ζήτημα της αρχιεπισκοπής του Μαγδεμβούργου. Το Δεκέμβριο του επόμενου χρόνου πέθανε και ο ηλικιωμένος Αναστάσιος και στις 3 Δεκεμβρίου 1154 εκλέχτηκε νέος ποντίφικας ο Αδριανός Δ', ο μόνος Άγγλος πάπας στην Ιστορία του παπισμού, προσωπικότητα δυναμική που, όπως έχουν αποφανθεί οι ιστορικοί, δρούσε στη βάση της παπικής θεοκρατικής ιδέας¹⁶². Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου ο Φρειδερίκος είχε ξεκινήσει την πρώτη του ιταλική εισστρατεία. Στο σημείο αυτό φάνηκε ολοφάνερα ο προσωρινός χαρακτήρας της Συνθήκης της Κωνσταντίας, καθώς η γερμανική καγκελλαρία και η Αγία Έδρα άρχισαν να επιδίδονται εκ νέου σε διαπραγματεύσεις που στόχευαν στην ανανέωσή της. Ο Αδριανός δεν ήταν λιγότερο ταραγμένος από τον προκάτοχό του Ευγένιο λόγω του ιδεολογικού στίγματος της πολιτικής του βασιλιά. Σίγουρα, με την οξύνση που διέθετε, διέκρινε τις ιδεολογικές τριβές που χαρακτήριζαν τις σχέσεις των δύο μεγαλύτερων εξουσιών της Δυτικής Ευρώπης¹⁶³. Είναι χαρακτηριστικό ότι και εκείνος απηύθυνε επιστολή στον ηγούμενο του Stablo, με την εντολή να δεχτεί τους παπικούς απεσταλμένους και να εργαστεί για την ανανέωση της συνθήκης¹⁶⁴.

Διαβάζοντας την επιστολή διακρίνει κανείς να υποψώσκουν δύο πολύ σημαντικά στοιχεία. Κατ' αρχάς την αγωνία του πάπα για την πορεία των

¹⁶² Για την προσωπικότητα του Αδριανού Δ' βλ. W. ULLMANN, *The Pontificate of Adrian IV*, in *The Papacy and Political Ideas in the Middle Ages*, London, Variorum Reprints, 1976, III 233-252.

¹⁶³ Θα διαφωνήσουμε με τον P. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 70, που ισχυρίζεται ότι οι καινούργιες διαπραγματεύσεις δεν υποδήλωναν την έλλειψη εμπιστοσύνης του Αδριανού στο πρόσωπο του βασιλιά αλλά την ανησυχία του για την ιταλική εισστρατεία.

¹⁶⁴ Wibald, ep. 434 με ημερομηνία 29 Δεκεμβρίου 1154.

διαπραγματεύσεων¹⁶⁵ και δεύτερον, και αυτό είναι που ενδιαφέρει περισσότερο, τις προσωπικές ιδεολογικές τοποθετήσεις του Αδριανού, οι οποίες θα καθορίσουν τις σχέσεις του με το μελλοντικό αυτοκράτορα. Είναι εντυπωσιακό ότι η επιστολή στο σύνολό της αποτελεί μία επιταγή προς τον Wibald να δείξει, όπως έκανε πάντα, την αφοσίωσή του στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και να εργαστεί προς όφελός της και μόνο¹⁶⁶. Ο πάπας απαιτούσε από τον ηγούμενο και κατ' επένταση από κάθε εκκλησιαστικό αξιωματούχο, την απόλυτη υποταγή και αφοσίωση στην Αποστολική Έδρα. Σε αντίθεση με τον Ευγένιο που ζήτησε τη βοήθειά του με ύφος πολύ πιο μετριοπαθές, ο Αδριανός απαίτησε και δεν άφησε περιθώρια στον Wibald να ενδιαφερθεί και για το πρόσωπο του αυτοκράτορα¹⁶⁷.

Θα σταθούμε σ' ένα σημείο της επιστολής, το οποίο θεωρούμε δείκτη ιδεολογικής σκέψης. Ενώ ο Ευγένιος στην επιστολή του ανέφερε ότι οι διαπραγματεύσεις της συνθήκης θα συντελούσαν «τόσο στην τιμή της Εκκλησίας όσο και στην αύξηση του βασιλείου»¹⁶⁸, ο Αδριανός ισχυρίστηκε ότι

¹⁶⁵ Το ύφος της επιστολής δεν επιτρέπει να δεχτούμε τον ισχυρισμό του M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 109, ότι ο Αδριανός βρισκόταν σε ευνοϊκή θέση, για να δεχτεί ή να απορρίψει τη συνθήκη.

¹⁶⁶ Το γεγονός αυτό παρατηρεί και ο M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 108, μιλώντας μάλιστα για *motivo dominante*.

¹⁶⁷ Ο.π., σημ. 164, p. 569-570: *Devotionem ac reverentiam, quam sacrosanctae Romanae aecclisiae matri tuae hactenus dependisti, et nos ipsi cognoscimus et fratres nostri, qui plenius norunt, nobis plenius retulerunt. Conveniens equidem est et consentaneum rationi, ut eidem aecclisiae, quae tam pro tua quam pro cunctorum salute fidelium laborat assidue, te devotum et subiectum debeas exhibere, et de eius semper honore atque utilitate, sicut hucusque fecisse dinosceris, sollicite cogitare. Superest autem, ut bonum inceptum atque propositum ita laudabiliter exsequaris, ut nos et fratres nostri, qui bonum de te perhibent testimonium, fidelitatem et devotionem tuam ipso rei effectu possimus evidentem agnoscere. Et ideo dilectioni tuae per apostolica scripta mandamus et exhortamur in Domino, quatinus Romanam aecclisiam, cui omnem obedientiam debes et subiectionem impendere, omni conanime studeas honorare et ad eius utilitatem atque servitium te non dubites promptissimum exhibere. Inventa itaque hoc tempore oportunitate, apud dilectum in Christo filium nostrum F(ridericum) illustrem Romanorum regem ita eidem aecclisiae sollicitus sis assistere et ita eam sibi assidue commendare atque cum ipso de eius utilitate et incremento tractare, ut eadem mater tua te specialem et devotissimum filium ipso rei effectu patenter agnoscat, et tu apostolicae sedis auxilium, quotiens tibi fuerit oportunitate, cum maiori fiducia debeas implorare.... rogantes, ut eos tamquam nosmet ipsos honeste recipere ac modis omnibus studeas honorare et in suis oportunitatibus eis honorifice providere. Si enim matrem tuam ipsam Romanam ecclesiam recognoveris et ei studueris debitum servitium et honorem impendere, ipsa quoque te suum specialem filium recognoscet et te curabit in tuis postulationibus celerius et facilius exaudire.*

¹⁶⁸ Ο.π., σημ. 161.

αυτές θα οδηγούσαν «στην τιμή και την ανύψωση της Εκκλησίας και στη σωτηρία του βασιλείου»¹⁶⁹. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο ποντίφικας προέτασε την υπεροχή της Εκκλησίας έναντι της κοσμικής εξουσίας και έμμεσα συνέδεε την ισχύ της τελευταίας με την ισχυρή θέση της θρησκευτικής εξουσίας. Η Εκκλησία είναι αυτή που δύναται να χαρίσει τη σωτηρία στο *regnum*, όσο η ίδια διατηρεί αλώβητη την εξουσιαστική της υπεροχή. Τίθεται, λοιπόν, για άλλη μία φορά ολοφάνερα το πρόβλημα της ιδεολογικής διαμάχης των δύο εξουσιών¹⁷⁰. Τελικά η Συνθήκη της Κωνσταντίας ανανεώθηκε μεταξύ των μηνών Ιανουαρίου - Μαρτίου 1155, όταν ο Φρειδερίκος βρισκόταν στον ιταλικό βορρά προσπαθώντας να κάμψει την αντίσταση που προέβαλλαν στην αυτοκρατορική εξουσία οι ιταλικές πόλεις¹⁷¹.

Παρά το δυναμισμό του, ο Αδριανός δεν μπορούσε να μην ανανεώσει τη συνθήκη, αν και, όπως είδαμε, είχε συνειδητοποιήσει ποια ήταν η ιδεολογική πηγή των φιλοδοξιών του Φρειδερίκου. Και η δική του θέση ήταν ιδιαίτερα επισφαλής. Στη Ρώμη η κατάσταση ήταν επικίνδυνη για την παπική εξουσία ύστερα μάλιστα από την επιστροφή του «πνευματικού ηγέτη» του κοινοτικού κινήματος, του μοναχού Αρνάλδου της Brescia¹⁷². Επιπλέον οι σχέσεις της Αγίας Έδρας με το Σικελικό Βασίλειο ήταν ιδιαίτερα ταραγμένες. Στο γεγονός

¹⁶⁹ Ό.π., σημ. 164, π. 570: Ad haec venerabilem fratrem nostrum Cencium Portuensem episcopum et dilectos filios nostros B(ernhardum) tituli sancti Clementis et O(ctavianum) tituli sanctae Ceciliae presbiteros cardinales, qui apud memoratum F(ridericum) illustrem Romanorum regem ex mandato nostro legatione funguntur, de honore et exaltatione Romanae ecclesiae et de salute regni cum eo, auctore Domino, tractaturi, discretioni tuae attentius commendamus.

¹⁷⁰ Γι' αυτό και δε γίνεται αποδεκτός ο ισχυρισμός του M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, π. 109, ότι οι εκφράσεις αυτές είναι «espressioni generiche ma corrispondenti al contenuto del Concordato del 1153».

¹⁷¹ DF¹, 98, π. 165-167. Το κείμενο είναι ίδιο με αυτό της Συνθήκης της Κωνσταντίας.

¹⁷² Ο Αρνάλδος († 1155) κήρυττε εναντίον της κοσμικής εξουσίας της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και υπέρ της επιστροφής των εκκλησιαστικών ανδρών στα πρότυπα ζωής των αποστολικών χρόνων. Γι' αυτό το λόγο εκδιώχτηκε από τη Ρώμη την εποχή του Ιννοκέντιου Β'. Πήγε στο Παρίσι, όπου παρακολούθησε μαθήματα του Αβελάρδου και συνέχισε το έργο του. Στη συνέχεια μετέβη στη Ζυρίχη και επέστρεψε στη Ρώμη, αφού συμφιλώθηκε προσωρινά με τον Ευγένιο Γ'. Στην Πόλη συνέχισε το κήρυγμά του και βρήκε πολλούς οπαδούς από τους κόλπους του κοινοτικού κινήματος, οι οποίοι τον αντιμετώπισαν ως τον πνευματικό τους ηγέτη. Συνελήφθη το 1155 από τους στρατιώτες του Φρειδερίκου, παραδόθηκε στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και εν συνεχεία δολοφονήθηκε. Δεν άφησε κανένα γραπτό κείμενο. Βλ. A. FRUGONI, *Arnaldo da Brescia nelle fonti del secolo XII*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1954. J. STROTHMANN, *Kaiser und Senat. Der Herrschaftsanspruch der Stadt Rom zur Zeit der Staufer*, [Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 47], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1988, π. 57-65.

αυτό συνέβαλε και η αλλαγή της πολιτικής κατάστασης στο εσωτερικό του Βασιλείου ύστερα από το θάνατο του Ρογήρου το Φεβρουάριο του 1154 και την άνοδο στο θρόνο του γιου του Γουλιέλμου Α' (1154-1166).

Ένα άλλο στοιχείο που κατά τη γνώμη μας υποδηλώνει την αρνητική στάση του Αδριανού απέναντι στον Φρειδερίκο, αλλά και την προσπάθειά του να εξέλθει από την αδύναμη θέση και να διαπραγματευτεί από θέση ισχύος με το βασιλιά, είναι η απόπειρά του να συνάψει διπλωματικές σχέσεις με τον Γουλιέλμο Α'. Μεταξύ Φεβρουαρίου - Μαρτίου 1155, παράλληλα δηλαδή με τις διαπραγματεύσεις για την ανανέωση της Συνθήκης της Κωνσταντίας, ο Αδριανός έστειλε παπικό απεσταλμένο στη σικελική αυλή. Επειδή όμως στην επιστολή δεν αναγνώριζε τον Γουλιέλμο ως βασιλιά αλλά ως κύριο της Σικελίας (*non regem sed dominum Sicilie nominabat*), ο τελευταίος αρνήθηκε να δεχτεί τον παπικό λεγάτο και τον έστειλε πίσω στη Ρώμη. Από το γεγονός αυτό, αναφέρει στο *Χρονικό* του ο αρχιεπίσκοπος του Σαλέρνο, Romualdus, ο Αδριανός και η παπική κουρία ταράχτηκαν¹⁷³. Η αποτυχημένη αυτή διπλωματική επαφή αποδυνάμωσε ακόμη περισσότερο τη θέση του Αδριανού. Τον Απρίλιο - Μάιο του 1155 οι σικελικές δυνάμεις πολιορκήσαν το Μπενεβέντο και ύστερα από την αποτυχία της πολιορκίας εισέβαλαν στα παπικά εδάφη και λεηλάτησαν μικρές πόλεις. Ο Αδριανός αντέδρασε αφορίζοντας τον Γουλιέλμο.

Η Συνθήκη της Κωνσταντίας, όπως πιστεύουμε ότι δείξαμε και όπως θα φανεί και στη συνέχεια, δεν απετέλεσε για κανένα από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη ουσιαστικό παράγοντα διευθέτησης των μεταξύ τους σχέσεων. Η υπογραφή της εντάσσεται στο πολιτικό πρόγραμμα που διαμόρφωσε ο Κορράδος τους τελευταίους μήνες της βασιλείας του, το οποίο συνεχίστηκε και από τον Βαρβαρόσσα, καθώς του εξασφάλιζε άμεσα την αυτοκρατορική στέψη.

¹⁷³ Romoaldi II Annales (ed. W. Arndt), MGH SS XIX, p. 428₁₋₄: Anno Domini 1155. Quo cognito, Adrianus papa Henricum cardinalem Sanctorum Nerei et Acillei ad eum misit, quem rex recipere noluit set Romam redire precepit, eo quod in literis apostolicis, quas regi portabat, papa ipsum non regem, set Wilhelmum dominum Sicilie nominabat. Pro quo facto Adrianus papa et tota Romana curia contra regem turbata est et commota.

Οι μονόπλευρες υποσχέσεις του βασιλιά, όσο και αν φαίνεται οξύμωρο, υποδηλώνουν την θέση αδυναμίας που βρισκόταν ο ποντίφικας, ο οποίος μπορούσε να εξασφαλίσει την αυτοκρατορική βοήθεια μόνο αν προχωρούσε άμεσα στη στέψη του Φρειδερίκου. Εξάλλου, το περίπλοκο ζήτημα της κυριότητας των εδαφών του Σικελικού Βασιλείου αποδυνάμωνε αυτομάτως τη συνθήκη και οποιαδήποτε άλλη προσέγγιση μεταξύ Αυτοκρατορίας και Αγίας Έδρας. Το ευρύ περιεχόμενο της έννοιας του *honor imperii* που υποσχέθηκε να υπερασπίζεται ο πάπας, και του *honor paratus*, για τον οποίο δεσμεύτηκε ο Φρειδερίκος, άφηνε και στις δύο πλευρές πολλά περιθώρια επανερμηνείας των όρων της συνθήκης.

2. Η πορεία προς την αυτοκρατορική στέψη

Παρά την ανανέωση της συνθήκης η παρουσία του Φρειδερίκου στην Ιταλία εξακολουθούσε να προκαλεί φόβο στον αρχηγό της Δυτικής Εκκλησίας και να θέτει σε δοκιμασία τις μεταξύ τους σχέσεις. Στο γεγονός αυτό συνέβαλε χωρίς αμφιβολία και η δυναμική στάση, την οποία τήρησε ο βασιλιάς εναντίον εκείνων των πόλεων της Βορείου Ιταλίας, που είχαν εξεγερθεί ζητώντας την αυτονομία τους από την αυτοκρατορική επικυριαρχία. Η βίαιη καταστολή των εξεγέρσεων στις πόλεις Asti, Chieri και Tortona, όπως και οι καταστροφές στα περίχωρα του Μιλάνου¹⁷⁴, απέδειξαν στον Αδριανό την αποφασιστικότητα του Φρειδερίκου να διευθετήσει τις υποθέσεις του *regnum italicum* με τρόπο που θα ωφελούσε την αυτοκρατορική εξουσία. Ο επίσκοπος του Freising, *επίσημος προπαγανδιστής* της πολιτικής του Βαρβαρόσσα, προτίμησε παρ' όλα αυτά να αποσιωπήσει οποιοδήποτε στοιχείο κρίσης ανάμεσα στις δύο εξουσίες και ανέφερε απλώς ότι, όταν ο Φρειδερίκος στρατοπέδευσε κοντά στη Ρώμη, τον Ιούνιο του 1155, υποδέχτηκε τον Αδριανό με τις τιμές που άρμοζαν στο αξίωμά του¹⁷⁵.

¹⁷⁴ F. OPPL, *ό.π.*, σημ. 1, p. 48-50.

¹⁷⁵ GF, II, 30, p. 338: *Igitur rex ad Urbem tendens circa Biterbium castrametatur. Quo Romanus antistes Adrianus cum cardinalibus suis veniens ex debito officii sui honorifice suscipitur.* Στο σημείο αυτό ο επίσκοπος κάνει ένα λάθος. Ο Φρειδερίκος συναντήθηκε με τον Αδριανό στις 5

Περισσότερες πληροφορίες για αυτήν τη συνάντηση και κυρίως για τις σκέψεις του Αδριανού λαμβάνουμε από το συγγραφέα του βίου του στον *Liber Pontificalis*, καρδινάλιο Boso. Ο ποντίφηκας δεν είχε την παραμικρή εμπιστοσύνη στο βασιλιά και φοβόταν ακόμη και για την ίδια του τη ζωή. Οι δύο πλευρές, πριν ακόμη συναντηθούν στο Sutri, είχαν ανταλλάξει διπλωματικές αποστολές, για να διαπραγματευτούν προφανώς τα ζητήματα τα σχετικά με την επικείμενη στέψη. Όταν έφτασαν στον πάπα οι γερμανοί απεσταλμένοι, ο αρχιεπίσκοπος Κολωνίας, Αρνόλδος, και ο αρχιεπίσκοπος Ραβέννας, Άνσελμος, δεν είχαν επιστρέψει ακόμη οι καρδινάλιοι που εκείνος είχε προηγουμένως στείλει στο βασιλιά. Ο Αδριανός που υποπευόταν τον Φρειδερίκο, έπεσε σε μεγαλύτερο δίλημμα, όταν πληροφορήθηκε την έλευση των αρχιεπισκόπων. Και έτσι αποφάσισε να μεταβεί στην πόλη Castellana, όπου μπορούσε να προφυλαχθεί καλύτερα, καθώς ήταν φυσικό οχυρό, σε περίπτωση που ο βασιλιάς προσπαθούσε να του επιτεθεί¹⁷⁶. Παρ' όλον ότι οι αρχιεπίσκοποι τον διαβεβαίωσαν για τη *bona voluntas* του Φρειδερίκου απέναντι στον ίδιο και τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, ο Αδριανός δεν προχώρησε σε καμία συμφωνία. Έτσι εκείνοι επέστρεψαν άπρακτοι στο γερμανικό στρατόπεδο και εξ ίσου άπρακτοι επέστρεψαν στον πάπα και οι καρδινάλιοι απεσταλμένοι του¹⁷⁷. Εν τω μεταξύ ο Βαρβαρόσσα κατάφερε να συλλάβει τον Αρνάλδο της

Ιουνίου 1155 όχι στο Viterbo αλλά στο Sutri. Το γεγονός ότι ο Όθων δεν ήταν παρών στη συνάντηση των δύο ανδρών, δε δικαιολογεί την ελλιπή περιγραφή της. Ο επίσκοπος ήταν πολύ καλά πληροφορημένος, όπως αποδεικνύει η αφήγηση των υπόλοιπων γεγονότων της πρώτης ιταλικής εισστρατείας του Φρειδερίκου, η οποία είναι ιδιαίτερα αναλυτική.

¹⁷⁶ Boso, p. 390: Ceterum ante adventum ipsorum cardinalium idem rex promiserat Arnoldum Coloniensem et Anselmum Ravennatem archiepiscopos ad presentiam sepedicti pontificis, ut de ipsius coronatione cum eo tractarent et de aliis insimul convenirent; ideoque responsum cardinalibus dare non poterat nisi prius archiepiscopos ipsos reciperet. Pontifex autem, qui propter nimium suspectum imperatoris adventum ad Urbevetanam civitatem transire et illuc imperatorem disposuerat expectare, pro repentino et inopinato illorum adventu in maiorem dubitationem devenit. Set cum ad locum illum tutissimum iam secure non posset transire, ad Civitatem Castellanam festinanter ascendit; ubi si de persona eius rex male cogitasset, iram illius secure declinare et iniquos cogitatus ipsius facile posset elidere.

¹⁷⁷ Ό.π.: Archiepiscopi vero secuti sunt eum, exponentes bonam regis voluntatem, quam erga eum et totam Romanam ecclesiam habebat, et alia que sibi erant imposita nichilominus ostendentes. Quibus pontifex de consilio fratrum suorum dixit: «Nisi prius recepero fratres meos cardinales quos ad regem delegavi, nullum vobis responsum dabo». Cardinales itaque a rege et archiepiscopi a pontifice infecto negotio redeuntes obviaverunt sibi, dicentes ad invicem quod propter eorum absentiam responsum ab utraque parte dilatum fuerat.

Brescia, δείχνοντας τις καλές του προθέσεις, όπως παρατηρεί ο F. Orpl¹⁷⁸, και μόνο τότε ο ποντίφηγας αποφάσισε να συνεχίσει τις διαπραγματεύσεις.

Ο Αδριανός έστειλε εκ νέου καρδινάλιους στον Φρειδερίκο που είχε φτάσει στο Viterbo, και οι συζητήσεις συνεχίστηκαν υπό την απειλή μάλιστα ταραχών που προσπάθησε να προκαλέσει ο καρδινάλιος της Αγίας Καιιλίας, Οκταβιανός, ο μελλοντικός αντιπάπας Βίκτωρ Δ', ο οποίος υποστηρίχτηκε κατά τη διάρκεια του σχίσματος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (1159-1177) από το αυτοκρατορικό περιβάλλον. Δυστυχώς δεν υπάρχει καμία άλλη πηγή, η οποία θα επέτρεπε να διερευνήσουμε τη στάση του Οκταβιανού στις συγκεκριμένες συνομιλίες, τι είδους προβλήματα προσπάθησε δηλαδή να δημιουργήσει, και κυρίως αν εξυπηρετούσε προσωπικά του συμφέροντα ή την πολιτική του δυτικού αυτοκράτορα. Πρέπει να σημειωθεί ιδιαίτερα ο ρόλος του ως μεσολαβητή μεταξύ της Αποστολικής Έδρας και της γερμανικής αυλής ήδη από τα χρόνια του Κορράδου. Συμμετείχε μάλιστα και στις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη της Συνθήκης της Κωνσταντίας. Πάντως, σύμφωνα με τον *Liber Pontificalis*, παρουσιάστηκε αυτόκλητος στο γερμανικό στρατόπεδο και αποπειράθηκε, επιθυμώντας ήδη σχίσμα, να δηλητηριάσει τις συνομιλίες. Έγκαιρα όμως εμποδίστηκε από τους άλλους καρδινάλιους¹⁷⁹.

Οι διαπραγματεύσεις ευοδώθηκαν (6-7 Ιουνίου), μόνο όταν ο Φρειδερίκος ορκίστηκε, με αντιπρόσωπο, ότι δε θα έβλαπτε ούτε τον πάπα ούτε τους καρδινάλιους, δε θα κατέστρεφε την τιμή και τα αγαθά του και δε θα επέτρεπε να καταστραφούν αυτά από άλλους, τους οποίους θα εμπόδιζε και θα εκδικούταν, αν τυχόν έβλαπταν τον ποντίφηγα. Τέλος ορκίστηκε ότι θα

¹⁷⁸ Ό.π., σημ. 1, π. 50. Ο Αρνάλδος παραδόθηκε στους εκπροσώπους της Εκκλησίας, καταδικάστηκε σε θάνατο, το πτώμα του κήφη και οι στάχτες διασκορπίστηκαν στον Τίβερη, ώστε να μην αποτελούσε ένας πιθανός τάφος του τόπο λατρείας από τους οπαδούς του.

¹⁷⁹ Boso, p. 390-391: Venerat autem ad eum Octavianus tituli sancte Cecilie presbiter cardinalis, non missus a pontifice set dimissus, iam spirans seditionis et scismatis. Postquam vero predicti cardinales intraverunt ad regem et haberetur consilium super eorum legationem de satisfaciendo mandatis Romani pontificis, idem Octavianus quod hauserat virus evomere cepit et pacem turbare; set in brevi et ratione valida repressus est a fratribus suis cardinalibus et sicut dignus erat multa confusione respersus.

διατηρούσε την ομόνοια μεταξύ των δύο μερών¹⁸⁰. Ο όρκος αυτός, που αποτελεί κυρίως εγγύηση της σωματικής ακεραιότητας του πάπα, καταδεικνύει, κατά τη γνώμη μας, την αδυναμία της Συνθήκης της Κωνσταντίας να ομαλοποιήσει ουσιαστικά τις σχέσεις των δύο δυνάμεων. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από τη στάση του Αδριανού, όταν πληροφορήθηκε τον όρκο του Φρειδερίκου. Χάρηκε, όπως ήταν φυσικό, και τότε μόνο δέχτηκε να του δώσει το αυτοκρατορικό στέμμα (*ideoque omni mala suspitione sublata de medio, regie petitioni de imponenda sibi corona imperii benigne annuit*)¹⁸¹. Τα γεγονότα αυτά επαληθεύουν τη θέση μας, ότι οι όροι της Συνθήκης της Κωνσταντίας δεν είχαν μόνιμη ισχύ, ή τουλάχιστον τα δύο συμβαλλόμενα μέρη δεν επεδίωκαν να τους αποδώσουν μόνιμη ισχύ, και έπρεπε να τίθενται, κάθε φορά που παρουσιαζόταν ανάγκη, υπό διαπραγμάτευση¹⁸².

Η αδυναμία της Συνθήκης εξηγείται από έναν και μοναδικό παράγοντα, τη διαμάχη κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας. Ούτε ο πάπας ούτε ο μελλοντικός αυτοκράτορας επιθυμούσαν να δεσμευθούν ο ένας απέναντι στον άλλον με όρους συγκεκριμένης πολιτικής κατεύθυνσης και απεριόριστης χρονικής ισχύος. Μία τέτοια περίπτωση θα απέβαινε εις βάρος της εκάστοτε πολιτικής που θα επιθυμούσαν να ακολουθήσουν. Επιπλέον, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Φρειδερίκος έχει αποδείξει, με τη στάση που τήρησε απέναντι

¹⁸⁰ Ο.π., p. 391: *Tandem adversario confutato et salubri consilio comprobato, rex omnium procerum et militum suorum curiam maximam congregavit; et presentia eorundem cardinalium allata sunt sacra pignora, crux et evangelia, super que nobilis quidam miles de ceteris electus et coniuratus atque tertio iurare iussus, in anima sua et eiusdem regis iuravit vitam et membra non auferre set conservare pape Adriano et cardinalibus eius, nec malam captionem facere, honorem et bona sua eis non auferre nec auferri permittere, set et si quis auferre vellet, omnimodis prohibere et contradicere, post illatam vero iniuriam pro posse suo et vindicari faceret et emendari, atque concordiam iam pridem per principales personas utriusque curie factam inviolatam de cetero conservare.*

¹⁸¹ Ο.π.: *Hoc itaque iuramento sicut dictum est et a rege prestito et a cardinalibus ipsis cum alacritate recepto, continuo accepta licentia concito gradu cardinales reversi sunt ad summum pontificem, universa que fecerant sibi et fratribus cum diligentia referentes. Placuit ergo pontifici et eius collateralibus quod talis securitas eis a rege data et per consilium principum suorum firmiter roborata est; ideoque omni mala suspitione sublata de medio, regie petitioni de imponenda sibi corona imperii benigne annuit, et ut ad invicem sese viderent locus congruus et dies certus ab utraque parte statutus est.*

¹⁸² Αντιθέτως ο M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 115-116, που αναγνωρίζει την εισαγωγή της Συνθήκης της Κωνσταντίας στον όρκο, υποστηρίζει ότι αυτή η αναφορά στη συνθήκη δείχνει πόσο σημαντική ήταν και για τις δύο πλευρές.

στις ιταλικές πόλεις, οι οποίες αμφισβητούσαν τα αυτοκρατορικά δικαιώματα, πόσο δυναμικά ήταν διατεθειμένος να κινηθεί, για να προασπίσει τον *honor imperii*, στον οποίο πρέπει να εντάξουμε και τη φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος, όπως ο ίδιος το αντιλαμβανόταν¹⁸³. Ο Αδριανός αντιμετώπιζε με φόβο τις κινήσεις του αντιπάλου του και εκμεταλλευόταν το μοναδικό όπλο που είχε στα χέρια του, και που επιθυμούσε διακαώς ο βασιλιάς, το αυτοκρατορικό στέμμα¹⁸⁴.

Η ιδεολογική πεποίθηση του Φρειδερίκου για την ανωτερότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας έναντι της παπικής εκδηλώθηκε απροκάλυπτα στη συνάντηση των δύο ανδρών στο Sutri, όπου ο βασιλιάς αρνήθηκε να προσφέρει στον πάπα την υπηρεσία του ιπποκόμου (*officium stratoris*) και ο πάπας με τη σειρά του αρνήθηκε να δεχτεί από αυτόν το φιλί της ειρήνης¹⁸⁵. Ύστερα όμως από συζητήσεις μεταξύ των δύο πλευρών, ο Βαρβαρόσσα αποδέχτηκε τελικά την επιθυμία του ποντίφηγα για την απόδοση της οφειλόμενης προς το πρόσωπό του τιμής. Η *Chronica Slavorum* παραδίδει μια διαφορετική εικόνα των γεγονότων, που αξίζει να παρουσιαστεί, καθώς αποκαλύπτει τη σκέψη του βασιλιά. Σύμφωνα λοιπόν με το *Χρονικό*, ο Φρειδερίκος απέδωσε την υπηρεσία του ιπποκόμου κρατώντας όμως το αριστερό χαλινάρι του αλόγου του πάπα

¹⁸³ Το θέμα αυτό θα διερευνηθεί διεξοδικά σε επόμενο στάδιο της μελέτης.

¹⁸⁴ Και στο σημείο αυτό αναγκάζομαστε να διαφωνήσουμε με τον ιδεαλιστικό ισχυρισμό του M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 117, αναφερόμενος στο προηγούμενο απόσπασμα του *Liber Pontificalis*, ότι «si pone in luce, infatti, come la corona venisse liberamente data dal pontefice e rappresentasse il contraccambio di ordine morale e religioso, di fronte all' aiuto militare e politico promesso dal sovrano. Ciò rifletteva la più antica e più genuina tradizione delle relazioni tra papa e imperatore e sollevava il loro reciproco rapporto dall' ambito e dal giuoco della immediata politica all' alta sfera dell' equilibrio tra la sacrata auctoritas e la regalis potestas, consacrato dalla formula gelasiana sui due poteri e necessario nella concezione unitaria della società cristiana medievale».

¹⁸⁵ Boso, p. 391-392: Processit igitur rex cum exercitu suo in territorium Sutrinum, et castrametatus est in campo Grasso; pontifex autem ad civitatem Nepesinam descendit, et in secunda die, occurrentibus multis Teutonicorum principibus cum plurima clericorum et laycorum multitudine, ad presentiam sepedicti regis cum episcopis et cardinalibus suis usque ad ipsius tentorium cum iocunditate deductus est. Cum autem rex de more officium stratoris eidem pape non exhiberet, cardinales qui cum eo venerant, turbati et valde perterriti, abierunt retrorsum et in predicta Civitate Castellana se receperunt, relicto pontifice ad tentorium regis. Quocirca dominus papa nimio stupore turbatus et quid sibi foret agendum incertus, licet tristis descendit, et in preparato sibi faldistrodio sedit. Tunc rex ad eius vestigia procidit, et deosculatis pedibus ad pacis osculum accedere voluit.

και όχι το δεξί, όπως όφειλε. Όταν ο Αδριανός διαμαρτυρήθηκε για έλλειψη απόδοσης τιμής, ο Βαρβαρόσσα δικαιολογήθηκε προβάλλοντας την άγνοιά του, καθώς ήταν η πρώτη φορά που απέδιδε τέτοιου είδους υπηρεσία¹⁸⁶. Στη συνέχεια ζήτησε να πληροφορηθεί, αν το *officium stratoris* αποδίδεται στον πάπα από την καλή θέληση του βασιλιά ή από καθήκον. Κατά την άποψή του και στις δύο περιπτώσεις η διαφορά μεταξύ αριστερού και δεξιού χαλιναριού δεν ήταν τόσο σημαντική¹⁸⁷. Ο Αδριανός βέβαια δεν πείστηκε και αποχώρησε. Οι γερμανοί ηγεμόνες, φοβούμενοι τη ρήξη των σχέσεων, έπεισαν τον Φρειδερίκο να αποδώσει την υπηρεσία με το σωστό τρόπο, όπως και έγινε. Ανεξαρτήτως της αυθεντικότητας των πληροφοριών, θεωρούμε ότι ο προβληματισμός του Βαρβαρόσσα για την *ex benevolentia* ή *ex debito* οφειλόμενη στον πάπα απόδοση τιμής καταδεικνύει τη δομή των ιδεολογιών του τοποθετήσεων. Ο βασιλιάς ήθελε να προβάλλει την ανωτερότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας έναντι της παπικής ή τουλάχιστον την ισότητα των δύο αξιωμάτων. Το πρόβλημα που τον απασχολούσε, δεν ήταν η απόδοση τιμής στον κάτοχο της Αγίας Έδρας αλλά η ιδεολογική βάση στην οποία θα τοποθετούνταν οι υπηρεσίες του και κατ' επέκταση οι σχέσεις του με τον παπισμό.

Το *officium stratoris* αποτελούσε βέβαια ένα ταπεινωτικό έθιμο σύμφωνα με τη φεουδαρχική σκέψη¹⁸⁸. Στις συναντήσεις όμως μεταξύ ενός ηγεμόνα και του ποντίφηκα η απόδοση αυτής της τιμής συμβόλιζε την αναγνώριση της

¹⁸⁶ Helmoldi Chronica Slavorum (ed. I.M. Lappenberg), MGH SS XXI, p. 72⁴⁵⁻⁴⁹: Anno Domini 1155. Ad hec domnus papa respondit: *Sed beatus Petrus magis videtur inbonoratus; denique cum dexteram deberet tenere strepam, tenuit sinistram.* Hec cum per interpretem regi nunciata fuissent, humiliter ait: *Dicite ei, quia defectus hic non fuit devotionis, sed scientie. Non enim tenendis strepis magnopere studium dedi; enimvero ipse, ut memini, primus est cui tale obsequium impendi.*

¹⁸⁷ Ο.π., p. 72⁵¹⁻⁷³⁴: *Vellem melius instrui, unde mos iste inoleverit, ex benevolentia, an ex debito? Si ex benevolentia, nil causari habet domnus papa, si vacillaverit obsequium, quod de arbitrio, non de iure subsistit. Quod si dicitis, quia ex debito prime institutionis hec reverentia debetur principi apostolorum, quid interest inter dexteram strepam et sinistram, dum modo servetur humilitas, et curvetur princeps ad pedes summi pontificis?*

¹⁸⁸ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 204.

νομιμότητας του πάπα, γεγονός που πρέπει να γνώριζε ο Φρειδερίκος¹⁸⁹. Για ποιο λόγο, λοιπόν, θεώρησε ότι η εκτέλεση αυτού του τυπικού θα οδηγούσε σε μία φεουδαρχική ερμηνεία των σχέσεων του με την Αγία Έδρα και γι' αυτό προσπάθησε να το αποφύγει; Οι προβληματισμοί του τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν προέκυψαν τυχαία. Όπως πληροφορούμαστε από τα *Gesta Frederici*, ο Βαρβαρόσσα ήταν εξοργισμένος εξαιτίας μίας τοιχογραφίας στο Λατεράνο, η οποία παρίστανε τη στέψη του αυτοκράτορα Λοθάριου και έφερε επιγραφή ότι αυτός έγινε άνθρωπος (homo = φεουδαρχικά υποτελής) του πάπα λαμβάνοντας από αυτόν το στέμμα¹⁹⁰. Ο βασιλιάς που είχε πληροφορηθεί την ύπαρξη της από οπαδούς του, ζήτησε από τον Αδριανό να την καταστρέψει, για να σταματήσει να αποτελεί αιτία διχόνοιας μεταξύ της Αυτοκρατορίας και της Εκκλησίας¹⁹¹. Βεβαίως, όπως έχει σημειωθεί από την έρευνα, οι σχέσεις του Λοθάριου με τον πάπα Ιννοκέντιο Β' σε καμία περίπτωση δε ρυθμιζόνταν σύμφωνα με το φεουδαρχικό Δίκαιο. Η ύπαρξη όμως της τοιχογραφίας αποδεικνύει την τάση της Αγίας Έδρας να παρουσιάζει την παπική εξουσία ανώτερη από την αυτοκρατορική¹⁹².

¹⁸⁹ S. SCHOLZ, *Symbolik und Zeremoniell bei den Päpsten in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts*, in S. WEINFURTER (hrsg.), *Stauferzeit im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 134-137, 147.

¹⁹⁰ GF, III, 12, p. 416: Unde de imperatore Lothario in palatio Lateranensi super huiusmodi picturam scriptum est: Rex venit ante fores, iurans prius Urbis honores / Post homo fit pape, sumit quo dante coronam. Η τοιχογραφία έχει καταστραφεί. Τη γνωρίζουμε από ένα σχέδιο του ιστοριογράφου Onofrio Orsini (16^{ος} αι.) που βρίσκεται στον Cod. Lat. 2738 (f. 104 v-105 r) της Βατικανής Βιβλιοθήκης. Πέρα από την επιγραφή η ίδια η τοιχογραφία δεν αναπαριστά τη στέψη ως μία τελετή φεουδαρχικού Δικαίου. Για το θέμα βλ. A. FRUGONI, «*A pictura cepit*», in *BISI*, 78(1967), p. 123-135.

¹⁹¹ Ό.π.: Talis pictura talisque superscriptio principi, quando alio anno circa Urbem fuerat, per fideles imperii delata cum vehementer displicuisset, amica prius invectione precedente, laudamentum a papa Adriano accepisse memoratur, ut et scriptura pariter atque pictura talis de medio tolleretur, ne tam vana res summis in orbe viris litigandi et discordandi prebere posset materiam. Ο Φρειδερίκος είχε λάβει πληροφορίες για την τοιχογραφία από οπαδούς του και ίσως από τον καρδινάλιο Οκταβιανό, βλ. K. ZEILLINGER, *Kaiseridee, Rom und Rompolitik bei Friedrich I. Barbarossa*, in *BISI*, 96(1990), p. 385.

¹⁹² W. HEINEMEYER, *Beneficium-non feudum sed bonum factum. Der Streit auf dem Reichstag zu Besançon 1157*, in *AD*, 15(1969), p. 186-197, 229-230. Ο K. GÖRICH, *Die Ehre Friedrich Barbarossas. Kommunikation, Konflikt und politisches Handeln im 12. Jahrhundert*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001, p. 94-96, υποστηρίζει ότι σε καμία περίπτωση ο Αδριανός δε θα ερμήνευε την απόδοση αυτής της τιμής στα πλαίσια του φεουδαρχικού Δικαίου και τονίζει ότι η προστριβή ήταν και για τους δύο θέμα προάσπισης του honor.

Αφού τελικά εξομαλύνθηκαν οι σχέσεις των δύο πλευρών, ακολούθησε στις 18 Ιουνίου 1155 η πανηγυρική στέψη στο ναό του Αγίου Πέτρου, κατά τη διάρκεια της οποίας ο βασιλιάς έλαβε τον πολυπόθητο τίτλο του *imperator Romanorum*. Το κλίμα όμως στη Ρώμη δεν ήταν αυτό που αντιστοιχούσε σε μία τόσο σημαντική τελετή. Οι ρωμαίοι κοινοτικοί, ύστερα από την άρνηση του Φρειδερίκου να αποδεχτεί τις εξουσιαστικές τους αξιώσεις¹⁹³, εξεγέρθηκαν βλέποντας το γερμανικό στρατό να εισέρχεται στην πόλη. Αμέσως μετά τη στέψη εκδηλώθηκαν ταραχές, τις οποίες κατέστειλαν οι αυτοκρατορικές δυνάμεις, χωρίς όμως να καταφέρουν να υποτάξουν τους ρωμαίους κοινοτικούς. Στη συνέχεια ο Βαρβαρόσσα, μαζί με τον Αδριανό, εγκατέλειψε την πόλη και κατευθύνθηκε προς τις ακτές της Αδριατικής¹⁹⁴.

Η περιγραφή των παραπάνω γεγονότων από δύο σύγχρονές τους πηγές επιτρέπει να παρακολουθήσουμε ένα βασικό στοιχείο της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας, που σχετίζεται άμεσα με την *translatio imperii* και επομένως με την αυτοκρατορική εκλογή, και το οποίο επιβεβαιώνει την αντιπαράθεση του Φρειδερίκου με τους ρωμαίους κοινοτικούς στο Sutri λίγο καιρό πριν τη στέψη. Ο επίσκοπος του Freising τονίζει στη διήγησή του ότι οι Ρωμαίοι εξεγέρθηκαν, όταν πληροφορήθηκαν ότι ο αυτοκράτορας έλαβε το στέμμα χωρίς τη δική τους συναίνεση¹⁹⁵. Αυτή η αναφορά αποδεικνύει έμμεσα την πεποίθηση των ηγεμόνων του *regnum teutonicum*, ότι πλέον μόνο εκείνοι έχουν το δικαίωμα να εκλέγουν τον *imperator Romanorum* και ότι οι αξιώσεις του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος δεν έχουν καμία νομιμότητα. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι η αυτοκρατορική στέψη έγινε υπό τις τρομακτικά βροντερές επιδοκιμασίες των «Γευτόνων», - «σαν να έπεφτε φοβερός κεραυνός

¹⁹³ Ό.π., σ. 164-167.

¹⁹⁴ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 51-52. Μάλιστα ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 148, p. 15, υποστηρίζει ότι ο Φρειδερίκος, καθώς δεν υπέταξε τους Ρωμαίους, δεν τήρησε τον αντίστοιχο όρο της Συνθήκης της Κωνσταντίας (για τον όρο, ό.π., σημ. 147). Ο J. HALLER, ό.π., σημ. 81, p. 125-126, σημειώνει ότι ο Αδριανός αισθανόταν προδομένος από τον αυτοκράτορα, καθώς αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Πόλη λόγω των επεισοδίων και δεν μπορούσε να επιστρέψει πίσω.

¹⁹⁵ GF, II, 35, p. 354: *Dum hec agerentur, Romanus populus cum senatoribus suis in Capitolio convenerant. Audientes autem imperatorem sine sua adstipulatione coronam imperii accepisse, in furorem versi, cum impetu mango Tyberim transeunt ac iuxta ecclesiam beati Petri procurrentes quosdam ex stratoribus, qui remanserant, in ipsa sacrosancta ecclesia necare non timuerunt.*

από τον ουρανό»¹⁹⁶ - οι οποίες αντικατέστησαν τις acclamations των ρωμαίων πολιτών.

III. Οι δύο Αυτοκρατορίες και το παπικό *beneficium*

Από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του ο Φρειδερίκος, ακολουθώντας την πολιτική του προκατόχου του Κορράδου Γ', επεδίωξε την καλλιέργεια επαφών με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, καθώς εκείνη αποτελούσε ένα δυνάμει σύμμαχο, όταν βέβαια τα συμφέροντά της στη Δύση δεν έθιγαν την πολιτική της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Το εδαφικό αλλά και πολιτικό κέντρο, στο οποίο εντοπίζονται οι επαφές των δύο δυνάμεων, είναι βεβαίως η Νότιος Ιταλία, όπου η πολιτική του Σικελικού Βασιλείου έθιγε τα κυριαρχικά δικαιώματα και των δύο. Ο Φρειδερίκος όμως, σε αντίθεση με τον Κορράδο, ήταν πεπεισμένος για τη μοναδικότητα του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου και δεν ήταν διατεθειμένος να μοιραστεί την οικουμενικότητα με το βυζαντινό αυτοκράτορα. Γι' αυτό και είχε συνειδητοποιήσει ότι μία ουσιαστική συμμαχία των δύο Αυτοκρατοριών ήταν ανέφικτη εξαιτίας των συγκρουόμενων αξιώσεών τους, οι οποίες σε πολιτικό επίπεδο μεταφράζονταν στην κυριαρχία στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας και σε ιδεολογικό στην επιβεβαίωση της οικουμενικότητας της εξουσίας τους, η οποία βρισκόταν σε άμεση σχέση και συνάρτηση με την ιερή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος.

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία όμως παρέμενε ένας παράγων, ο οποίος μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις σχέσεις του δυτικού *imperium* με την Αγία Έδρα. Όπως φάνηκε και στην περίοδο της βασιλείας του Κορράδου, μία ισχυρή, στα πλαίσια της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, συμμαχία των δύο Αυτοκρατοριών, που θα οδηγούσε στην εγκατάσταση των Βυζαντινών στα νοτιοϊταλικά εδάφη και στην αναγνώριση από εκείνους του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου, αποτελούσε ένα ισχυρό

¹⁹⁶ Boso, p. 392: ... rex ad pontificem coronandus accessit, et presentatis imperialibus signis, gladium et sceptrum atque imperii coronam de manibus eiusdem pape suscepit. Statim tam vehemens et fortis Teutonicorum conclamatio in vocem laudis et letitiae concrepuit, ut horribile tonitruum crederetur de celis subito cecidisse.

διπλωματικό όπλο με το οποίο ο δυτικός αυτοκράτορας μπορούσε να απειλεί τον παπισμό, ώστε ο τελευταίος να δένεται στο άρμα της γερμανικής πολιτικής. Γι' αυτό το λόγο ο Βαρβαρόσσα θα ακολουθήσει μία παρελκυστική πολιτική απέναντι στους ανατολικούς του συμμάχους, έτσι ώστε να εξουδετερώσει το δυναμισμό τους και να είναι ελεύθερος να επιβάλει την πολιτική του στην Ιταλία. Θα επιδιώξει, λοιπόν, τη συνέχιση των βυζαντινογερμανικών σχέσεων εκτρέφοντας τις φιλοδοξίες των Βυζαντινών για μία επανεγκατάσταση στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας, ενώ στην πραγματικότητα θα κάνει τα πάντα, για να αποτρέψει αυτό το ενδεχόμενο. Η πολιτική του θα έχει άμεσο στόχο την υπεράσπιση της πρωτοκαθεδρίας του δυτικού αυτοκρατορικού αξιώματος τόσο απέναντι στο βυζαντινό αυτοκράτορα όσο και απέναντι στο ρωμαίο ποντίφηκα.

Η επιθετική όμως τακτική που θα ακολουθήσει ο Μανουήλ κατά τα έτη 1155-1156 στην προσπάθειά του να επεκτείνει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στα παλαιά ιταλικά της εδάφη, θα φέρει τις δύο δυνάμεις σε σύγκρουση. Στο σημείο αυτό εμπλέκεται και ο ρόλος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, η οποία θα προσπαθήσει να επωφεληθεί αυτής της κατάστασης, για να απαλλαγεί από τον κίνδυνο της πολιτικής της εξάρτησης από τη Δυτική Αυτοκρατορία. Την περίοδο αυτή ο Αδριανός και ο Μανουήλ εγκαινιάζουν μία σειρά διαπραγματεύσεων που, από βυζαντινής πλευράς, στοχεύουν στην αναγνώριση της οικουμενικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από την Αγία Έδρα.

Η βυζαντινή πολιτική απετέλεσε, κατά τη γνώμη μας, τη λυδία λίθο στις σχέσεις imperium και sacerdotium στη Δύση. Οι βυζαντινο-παπικές σχέσεις ανέδειξαν για τη Δυτική Αυτοκρατορία το θεμελιώδες ζήτημα της ιερότητας του imperium και της ανεξαρτησίας του από οποιαδήποτε άλλη αρχή. Η θεϊκή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος είναι αυτή που το καθιστά οικουμενικό και το υψώνει στην κορυφή της επίγειας εξουσίας, καθώς ο ίδιος ο Θεός έχρισε τον αυτοκράτορα υπεύθυνο για τη σωτηρία της χριστιανοσύνης. Ο θεόθεν εστεμμένος αυτοκράτορας δεν υπόκειται σε καμία σχέση εξάρτησης από τη θρησκευτική εξουσία, η οποία έχει επωμισθεί το καθήκον της πνευματικής

σωτηρίας των χριστιανών. Για να αντιμετωπίσει τις παπικές αξιώσεις που ενείχαν και τον κίνδυνο αναγνώρισης της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση, ο Φρειδερίκος θα προχωρήσει στη διατύπωση της ιερότητας της Αυτοκρατορίας τονίζοντας ακριβώς ότι ο αυτοκράτορας είναι *χριστός Κυρίου* και επομένως η αυτοκρατορία ιερή. Το περίφημο επεισόδιο στην Besançon τον Οκτώβριο του 1157, όπου ο Αδριανός παρουσίασε το αυτοκρατορικό στέμμα ως παπικό *beneficium* προσπαθώντας να νομιμοποιήσει την εξάρτηση του *imperium* από το *sacerdotium*, και όπου ο Φρειδερίκος ανταπάντησε εξαίροντας την ιερότητα του αυτοκρατορικού αξιώματος, δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ανεξάρτητα από τη γενική πολιτική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στη σκηνή της Νοτίου Ιταλίας ύστερα από τη στρατιωτική επέμβαση των Βυζαντινών και τη συμμαχία τους με την Αγία Έδρα και το Σικελικό Βασίλειο.

A. Η ένωση των δύο Αυτοκρατοριών

Σε αντίθεση με τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης που αναλύσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η Συνθήκη της Κωνσταντίας δίνει στον ερευνητή την εντύπωση ότι πρόκειται για ένα ξεκάθαρο διπλωματικό γεγονός που δεν αφήνει περιθώρια σε παρερμηνείες. Είναι γνωστά τα πρόσωπα, ο τόπος, ο χρόνος, οι όροι, ό,τι δηλαδή δίνει σ' ένα διπλωματικό έγγραφο τη νομική του ισχύ, και το σημαντικότερο, βρισκόμαστε στην ευχάριστη θέση να έχουμε στα χέρια μας το ίδιο το έγγραφο. Παρ' όλα αυτά πιστεύουμε ότι, όσον αφορά τις βυζαντινογερμανικές σχέσεις θεωρούμενες κάτω από το πρίσμα της ιδεολογικής σύγκρουσης των δύο Αυτοκρατοριών, η γερμανοπαπική προσέγγιση της Κωνσταντίας έθεσε στην έρευνα ερωτήματα, στα οποία δε δόθηκε μία συγκεκριμένη και ασφαλής απάντηση, επειδή ακριβώς η συνθήκη δεν εξετάστηκε παράλληλα με την πολιτική του Κορράδου και δε συσχετίστηκε με το περιεχόμενο της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης.

Η στάση που τήρησαν τα δύο συμβαλλόμενα μέρη, ο αυτοκράτορας και ο πάπας, απέναντι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία υπαγορεύτηκε από την ιδεολογική αρχή της ύπαρξης μίας οικουμενικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή της

Δυτικής, και μεταφράστηκε πολιτικά στην απόρριψη οποιασδήποτε αξίωσης που τυχόν θα έθετε ο βυζαντινός αυτοκράτορας στα ιταλικά εδάφη. Έτσι δεν έγινε δεκτός ο βυζαντινός αυτοκρατορικός τίτλος και ο *imperator Romanorum*, όπως οι Βυζαντινοί ήθελαν το αυτοκρατορικό τους αξίωμα, υποβιβάστηκε σε *rex Grecorum*. Παράλληλα τόσο ο ποντίφηκας όσο και ο Φρειδερίκος ορίστηκαν ότι όχι μόνο δε θα παραχωρούσαν ιταλικά εδάφη στους Βυζαντινούς, αλλά και θα τους αντιμετώπιζαν στρατιωτικά, αν αυτοί εισέβαλλαν στην Ιταλία¹⁹⁷. Ο συγκεκριμένος όρος επιβεβαιώνει εμμέσως το περιεχόμενο της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, όπως παραδίδεται από το βυζαντινό ιστορικό Κίνναμο. Πράγματι ο Κορράδος είχε συμφωνήσει προς στιγμή να παραχωρήσει νοτιοϊταλικά εδάφη στον αυτοκράτορα Μανουήλ, για να υπαναχωρήσει από αυτή τη θέση και να συσφίξει τις σχέσεις του με τον πάπα Ευγένιο Γ'. Ο ξαφνικός θάνατός του όμως τον εμπόδισε να επισημοποιήσει την καινούργια του πολιτική στάση, κάτι που έπραξε ο διάδοχός του Φρειδερίκος με τη συνομολόγηση της Συνθήκης της Κωνσταντίας. Γι' αυτό το λόγο θεωρούμε ότι ο συγκεκριμένος όρος δεν αποτέλεσε μία καινούργια πολιτική στάση του Βαρβαρόσσα έναντι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία¹⁹⁸. Ο γερμανός βασιλιάς ακολούθησε την πολιτική παρακαταθήκη του Κορράδου, ο οποίος, συμμαχώντας με την Αγία Έδρα, αρνήθηκε να υλοποιήσει τη βυζαντινογερμανική συνθήκη¹⁹⁹. Παρ' όλα αυτά ο όρος αυτός δεν εμπόδιζε κανένα από τα συμβαλλόμενα μέρη να συνάψουν μονομερείς διπλωματικές

¹⁹⁷ Ο.π., σημ. 133 και 134, p. 86 & 89 (η λεκτική διατύπωση και στα δύο κείμενα είναι ίδια): Ο Φρειδερίκος υπόσχεται: *Grecorum quoque regi nullam terram ex ista parte maris concedet. Quodsi forte ille invaserit, pro viribus regni, quantotius poterit, ipsum eicere curabit. Hec omnia faciet et observabit sine fraude et malo ingenio.* Ο ποντίφηκας υπόσχεται: *Regi etiam Grecorum ex ista parte maris terram non concedet. Quodsi ille invadere presumpserit, dominus papa viribus beati Petri eum eicere curabit.*

¹⁹⁸ Το αντίθετο ισχυρίζονται οι J.-R. LILIE, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genus in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081-1204)*, Amsterdam, Verlag A. M. Hakkert, 1984, p. 416. W. OHNSORGE, *Zu den außenpolitischen Anfängen Friedrich Barbarossas*, in του ιδίου, *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1959, p. 429. P. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 57. K. ZEILLINGER, *Friedrich I. Barbarossa, Manuel I. Komnenos und Süditalien in den Jahren 1155/1156*, in RHM, 27(1985), p. 55.

¹⁹⁹ O. ENGELS, *Zum Konstanzer Vertrag...*, ό.π., σημ. 143, p. 251-255. W. GEORGI, ό.π., σημ. 148, p. 11. J.P. NIEDERKORN, ό.π., σημ. 152, p. 213-214.

σχέσεις με τη βυζαντινή πλευρά, με την προϋπόθεση βέβαια ότι αυτές οι σχέσεις δε θα κατέληγαν στην παραχώρηση ιταλικών εδαφών²⁰⁰. Ο Φρειδερίκος επεδίωξε, λοιπόν, τη συνέχιση των βυζαντινογερμανικών σχέσεων, οι οποίες θα καλλιεργηθούν κατά τα έτη 1153 – 1155 και από τις δύο πλευρές στα πλαίσια της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης.

Ο νέος βασιλιάς, πεπεισμένος για την απόλυτη οικουμενική εξουσία της Δυτικής Αυτοκρατορίας, θα ακολουθήσει έναντι της Βυζαντινής την παρεκλυστική πολιτική που εγκαινίασε ο προκάτοχός του στο γερμανικό θρόνο Κορράδος²⁰¹. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο Μανουήλ, εμμένοντας στη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης, περίμενε τη γερμανική συγκατάθεση για μία από κοινού εισβολή στη Νότιο Ιταλία και το μόνο ζήτημα που δεν είχε διευθετηθεί μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών, ήταν οι εδαφικές παραχωρήσεις των Δυτικών προς τους Βυζαντινούς. Ο Φρειδερίκος, για να εκμεταλλευτεί όλα τα πλεονεκτήματα που προέκυπταν από τη συμμαχία με την Ανατολική Αυτοκρατορία, η οποία μπορούσε με κατάλληλους διπλωματικούς χειρισμούς να αξιοποιηθεί ως αντίβαρο σε περίπτωση μίας ενδεχόμενης σύμπραξης της Αγίας Έδρας με το Σικελικό Βασίλειο, θα συνεχίσει τις συμμαχικές σχέσεις στο πνεύμα της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, αποφεύγοντας όμως κάθε επίσημη δέσμευση όσον αφορά το ζήτημα των εδαφικών παραχωρήσεων. Αποτελούσε μάλιστα πλεονέκτημα για την πολιτική της Δυτικής Αυτοκρατορίας το γεγονός ότι και ο ποντίφικας ορκίστηκε στα πλαίσια της Συνθήκης της Κωνσταντίας, ότι δε θα επιτρέψει μία βυζαντινή εγκατάσταση στην Ιταλία. Η παπική αυτή δέσμευση ήταν επιθυμητή από το γερμανό βασιλιά, αφού διευκόλυνε τις διαπραγματεύσεις του με τους Βυζαντινούς. Ο Φρειδερίκος μπορούσε να ελίσσεται ευκολότερα στις συνομιλίες του με τον

²⁰⁰ Γι' αυτό το λόγο δε θεωρούμε σωστή την τοποθέτηση του γάλλου ιστορικού F. Chalandon, που διακρίνει στην επιθυμία του Φρειδερίκου για τη συνέχιση των βυζαντινογερμανικών σχέσεων μία θετική αλλαγή απέναντι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και την αιτιολογεί ως απόρροια του θανάτου του πάπα Ευγενίου Γ' τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Βλ. F. CHALANDON, *Les Comnènes*, Vol. II, *Jean II Comnène et Manuel Comnène*, Paris, Librairie Alphonse Picard et fils, 1912, p. 344.

²⁰¹ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 114-118.

Μανουήλ, καθώς είχε εξασφαλίσει ότι εκείνος δεν μπορούσε να υπολογίζει σε ενδεχόμενη παπική βοήθεια.

Λίγους μήνες μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Κωνσταντίας, περίπου το Μάιο - Ιούλιο του 1153, ο βυζαντινός αυτοκράτορας έστειλε πρεσβεία στη γερμανική αυλή²⁰². Το γεγονός αυτό μας παραδίδεται έμμεσα από τις απαντητικές επιστολές που ο Φρειδερίκος και ο ηγούμενος του *Stablo*, *Wibald*, του απέστειλαν το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου²⁰³. Εξ ίσου έμμεσα, όπως θα φανεί παρακάτω, μαθαίνουμε το σκοπό της πρεσβείας του βυζαντινού αυτοκράτορα, που ήταν η συνέχιση της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας μέσω της σύναψης γάμου του Φρειδερίκου με μία βυζαντινή πριγκίπισσα. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η βυζαντινή διπλωματία είχε ήδη λάβει γνώση της Συνθήκης της Κωνσταντίας και, ανήσυχη για τις πολιτικές αυτές εξελίξεις, έστειλε πρέσβεις στο γερμανό βασιλιά, για να πληροφορηθεί τη στάση του απέναντι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και να ενισχύσει τη συμμαχία μαζί του. Άλλωστε, προκαλεί απορία το γεγονός ότι η πρεσβεία αυτή, όσο τουλάχιστον παραδίδουν οι πηγές, αποτελεί την πρώτη διπλωματική προσέγγιση των δύο Αυτοκρατοριών ύστερα από το θάνατο του Κορράδου και την εκλογή του Φρειδερίκου στο γερμανικό θρόνο. Πώς είναι δυνατόν η βυζαντινή διπλωματία να μην είχε φροντίσει να έλθει σε επαφή με τη Δυτική Αυτοκρατορία, μόλις πληροφορήθηκε αυτήν την αλλαγή στο πολιτικό σκηνικό; Πάντως οι επιστολές της γερμανικής καγκελλαρίας δεν περιέχουν καμία μνεία για τη Συνθήκη της Κωνσταντίας, ούτε αφήνουν υπονοούμενα για μία ενδεχόμενη ανησυχία από βυζαντινής πλευράς²⁰⁴.

Η τίτλωση και η επιγραφή της επιστολής του Φρειδερίκου είναι ενδεικτική των ιδεολογικών τριβών που χαρακτήριζαν τις σχέσεις των δύο

²⁰² Dölger-Wirth, 1390a.

²⁰³ Wibald, ep. 410 & 411.

²⁰⁴ Στο σημείο αυτό δεχόμαστε την άποψη του P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 142, ο οποίος υποστηρίζει ότι το ύφος και το περιεχόμενο της επιστολής που δεν κάνει καμία μνεία στην άνοδο του Φρειδερίκου στο θρόνο, προϋποθέτει την ύπαρξη προηγούμενης αλληλογραφίας. Σύμφωνα μάλιστα με τον W. GEORGI, ό.π., σημ. 148, p. 13, ο Φρειδερίκος πρέπει να προσέγγισε πρώτος το βυζαντινό αυτοκράτορα το Μάρτιο του 1153 και ο Μανουήλ να του απάντησε το καλοκαίρι.

Αυτοκρατοριών. Ο ίδιος αυτοαποκλήθηκε *imperator Romanorum* και απέδωσε στον Μανουήλ τον τίτλο *imperator Constantinopolitanus*²⁰⁵. Είναι δηλωτικό, κατά τη γνώμη μας, της προσπάθειας πολιτικής σύγκλισης, ότι ο Φρειδερίκος αποδεχόταν τις αξιώσεις των Βυζαντινών στον αυτοκρατορικό τίτλο, αλλά ηρνεύτο την οικουμενική εμβέλεια της Αυτοκρατορίας τους, αφού ο προσδιορισμός *Constantinopolitanus* απέκλειε οποιαδήποτε σχέση με την παλαιά Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Επίσης, όπως ακριβώς ο Κορράδος²⁰⁶, ο νέος βασιλιάς οικειοποιήθηκε τον τίτλο του *imperator*, παρ' όλων ότι δεν είχε στεφθεί ακόμη αυτοκράτορας από τον πάπα. Συγκρίνοντας όμως την τίτωση της πρώτης επιστολής του Βαρβαρόσσα προς τον Μανουήλ με αυτές του προκατόχου του, παρατηρούμε μία σημαντική διαφοροποίηση. Και οι δύο αναφέρονταν στη θεϊκή - *dei gratia* - προέλευση του αξιώματός τους, αλλά ο Φρειδερίκος τόνισε επιπλέον ότι ήταν εστεμμένος από το Θεό, *a Deo coronatus*²⁰⁷. Πιστεύουμε ότι η συγκεκριμένη φράση αποτελεί την προσπάθειά του να τονίσει στο βυζαντινό αυτοκράτορα την αποσύνδεση του δυτικού αυτοκρατορικού αξιώματος από την παπική εξουσία²⁰⁸. Ο εκλεγμένος βασιλιάς

²⁰⁵ Wibald, ep. 410, p. 548-549: F(ridericus) Dei gratia Romanorum imperator augustus, magnus ac pacificus, a Deo coronatus, dilectissimo fratri et amico suo M(anueli), Porphirogenito, sublimi et glorioso imperatori Constantinopolitano, fraternam dilectionem et de inimicis victoriam.

²⁰⁶ Wibald, ep. 218, p. 337 (1149/1150): C(onradus) Dei gratia Romanorum imperator et semper augustus dilectissimo in Christo fratri suo E(manueli) imperatori Grecorum prepotentissimo indissolubilem fraternae dilectionis affectum. Ep. 237, p. 355-356 (Φεβρουάριος 1150): C(onradus) Dei gratia Romanorum imperator augustus karissimo fratri et unico amico suo E(manueli) eadem gratia Grecorum imperatori augusto, sublime, Porfirogenito, felici, fraternam dilectionem et omnem bonum.

²⁰⁷ Ό.π., σημ. 205.

²⁰⁸ Για τη σημασία του όρου και τη χρήση του από τον Κορράδο, βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 65-66. Ο Φρειδερίκος χρησιμοποίησε τη φράση *a Deo coronatus* άλλες τρεις φορές, τον Μάιο του 1157 σε επιστολή του προς τον βασιλιά της Αγγλίας (Wibald, ep. 461, p. 594: *Fridericus Dei gratia Romanorum imperator augustus, magnus et pacificus, a Deo coronatus*), τον Απρίλιο του 1162 σε έγγραφο με το οποίο έπαιρνε υπό την προστασία του την Εκκλησία του Gurk (DFI², 358) και το Μάρτιο του 1170 σε έγγραφο με το οποίο παραχωρούσε δωρεές προς την ίδια Εκκλησία (DFI³, 563). Και στα δύο έγγραφα η τίτωση είναι η εξής: *Fredericus divina favente clementia Romanorum imperator a deo coronatus magnus et pacificus inclitus triumphator et semper augustus*. Η ίδια φράση χρησιμοποιήθηκε επίσης σε επιστολή που ο Βαρβαρόσσα απέστειλε στον Μανουήλ το 1177 και στην οποία τόνιζε ότι η εξουσία του εκτείνεται και στο «Βασίλειο των Ελλήνων». Η επιστολή δε χαρακτηρίζεται αυθεντική από τον εκδότη των εγγράφων του Φρειδερίκου, H. Appelt, DFI⁴, p. 508. Αντίθετη είναι η άποψη του O. KRESTEN, *Der "Anredestreit" zwischen Manuel I. Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach dem Schlacht von Myriokephalon*, in RHM, 34/35(1992-93), p. 65-110, με την οποία και συντασσόμαστε. Η τίτωση από την έκδοση του

του γερμανικού θρόνου, απόγονος των Καρολιδών και των Οθώνων, είναι ο νόμιμος ρωμαίος αυτοκράτορας. Η παπική στέψη δεν αποτελεί τίποτα άλλο από μία επιβεβαιωτική διαδικασία. Με αυτόν τον τρόπο ο Φρειδερίκος ήθελε να δείξει στον Μανουήλ ότι οι σχέσεις τους εισέρχονταν σε ένα διαφορετικό ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο. Ενώ ο Κορράδος στηρίχθηκε στη βυζαντινή συμμαχία, για να αναγνωριστεί ο αυτοκρατορικός του τίτλος χωρίς την παρέμβαση της Αγίας Έδρας, ο Βαρβαρόσσα δήλωσε με σαφήνεια ότι κατέχει θεόθεν τον τίτλο του *imperator Romanorum* από τη στιγμή της εκλογής του στο *regnum teutonicum* και ότι δε χρειάζεται τη βυζαντινή υποστήριξη, για να διευθετήσει τις σχέσεις του με την παπική εξουσία.

Στη συνέχεια ο βασιλιάς εκδήλωσε τη χαρά του για την καλή κατάσταση του Μανουήλ, που την πληροφορήθηκε από τους βυζαντινούς απεσταλμένους και ανέφερε τις παραινέσεις που δέχτηκε από τον Κορράδο, για να διατηρήσει τη βυζαντινογερμανική φιλία²⁰⁹. Η λεκτική διατύπωση που χρησιμοποιήθηκε, είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα. Ο Κορράδος συμβούλευε τον Φρειδερίκο να πλέξει την αδελφική σχέση που τον ένωνε με τον Μανουήλ, με αδιάλυτο δεσμό, «μέχρις ότου οι δύο Αυτοκρατορίες γίνουν από αγάπη μία και έχουν και οι δύο τους ίδιους εχθρούς και φίλους» (*ut amicitiam tuam fideliter amplecteremur et fraternitatis vinculum inter nos indissolubili vinculo necteremus, quatenus imperia nostra per dilectionem unum fierent et utrique idem amicus idemque hostis existeret*). Όσο και αν η φράση *imperia nostra per dilectionem unum fierent* μπορεί να θεωρηθεί ρητορικός τόπος διπλωματικής αβρότητας, η

παραπάνω ερευνητή, p. 108: *Fridericus divina favente clementia inclitus triumphator, Romanorum imperator, a Deo coronatus, sublimis, in Christo fidelis, magnus, pacificus, gloriosus, cesar, Grecorum moderator et semper augustus*. Ο G. KOCH, ό.π., σημ. 15, p. 210-211, σωστά διακρίνει στη χρήση του όρου την επίδραση της καρολίδειας παράδοσης.

²⁰⁹ Ό.π., σημ. 205, p. 549: *Magnitudinis tuae litteras nuper ad nostram presentiam per nuntium tuum directas cum benivolentia et alacritate suscepimus. Quibus inspectis et diligenter intellectis, gaudio gavisus sumus tam de sospitate celsitudinis tuae et imperii tui prosperitate, quam de tua erga germanitatis nostrae coniunctionem affectione. Siquidem beatae ac semper recolendae memoriae predecessor ac patruus noster, inclitus triumphator, sanctissimus videlicet imperator Conradus, moriens, cum nos declarasset imperii sui successores, inter precipua pie ac paterne ammonitionis documenta instanter nos hortatus est: ut amicitiam tuam fideliter amplecteremur et fraternitatis vinculum inter nos indissolubili vinculo necteremus, quatenus imperia nostra per dilectionem unum fierent et utrique idem amicus idemque hostis existeret.*

δήλωση του Φρειδερίκου, ο οποίος παρουσίασε ενωμένες τις δύο Αυτοκρατορίες, προκαλεί έκπληξη.

Πιστεύουμε ότι η φράση αυτή δεν αποτελούσε έναν απλό ρητορικό τόπο. Αντιθέτως, ήταν φορέας πολιτικών μηνυμάτων, τα οποία η βυζαντινή διπλωματία ήταν σε θέση να αποκρυπτογραφήσει. Ενταγμένη στα πλαίσια της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης η *ένωση* υπαινισσόταν μία ισχυρή συμμαχία των δύο Αυτοκρατοριών, η οποία θα βασιζόταν στη συγκυριαρχία των ιταλικών εδαφών και στην ανασύσταση του δυτικού και ανατολικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Μόνο με αυτόν τον τρόπο οι δύο Αυτοκρατορίες θα γίνονταν μία. Ο Μανουήλ, λοιπόν, θα λάμβανε το μήνυμα ότι και ο νέος βασιλιάς ήταν αποφασισμένος να τηρήσει τα συνομολογηθέντα της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης. Το ερώτημα που προκύπτει από τη συγκεκριμένη ανάγνωση αυτής της φράσης, είναι κατά πόσο ο Φρειδερίκος ήταν ειλικρινής στις υποσχέσεις του, δεδομένης μάλιστα της Συνθήκης της Κωνσταντίας. Όπως θα φανεί από την εξέλιξη των βυζαντινογερμανικών σχέσεων, ο δυτικός αυτοκράτορας, ακολουθώντας την πολιτική του τελευταίου έτους της βασιλείας του Κορράδου, δεν είχε καμία πρόθεση να παραχωρήσει νοτιοϊταλικά εδάφη στους Βυζαντινούς. Όχι μόνο επειδή δεσμευόταν από τη Συνθήκη της Κωνσταντίας, αλλά επειδή μία τέτοια πράξη θα ακύρωνε την οικουμενικότητα της εξουσίας του²¹⁰. Τη συγκεκριμένη όμως χρονική στιγμή, όπου σχεδίαζε την πρώτη του εκστρατεία στην Ιταλία, η καλλιέργεια καλών διπλωματικών σχέσεων με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία επιβαλλόταν, καθώς αυτή μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μέσο πίεσης εναντίον των πολιτικών αξιώσεων που πιθανόν θα προέβαλλε ο ποντίφικας. Άλλωστε ο Βαρβαρόσσα αναμφίβολα επιθυμούσε την αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου από τους Βυζαντινούς - γεγονός που θα ενίσχυε τη θέση του απέναντι στην Αγία Έδρα - χωρίς βέβαια να είναι διατεθειμένος να προβεί σε εδαφικές παραχωρήσεις, να αναγνωρίσει δηλαδή και εκείνος την οικουμενικότητα του

²¹⁰ Για την πεποίθηση του Φρειδερίκου στην απόλυτη οικουμενική ιδέα, βλ. W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 134, p. 99-101.

βυζαντινού αυτοκράτορα. Συνέχισε, λοιπόν, την παρεκκυστική πολιτική απέναντι στο Βυζάντιο, η οποία του έδινε τη δυνατότητα εκμετάλλευσης όλων των πλεονεκτημάτων που επέφερε αυτή η συμμαχία, χωρίς ο ίδιος να αναλάβει συγκεκριμένες υποχρεώσεις απέναντι στον Μανουήλ.

Όπως ακριβώς και στα χρόνια του Κορράδου, έτσι και τώρα η ένωση των δύο Αυτοκρατοριών θα επιτυγχανόταν με τη σύναψη ενός γάμου. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο γάμος αποτελούσε βασικό σημείο της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας του 1147/48, αφού θα οδηγούσε στην αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου από τους Βυζαντινούς και εν συνεχεία στην έναρξη της κοινής εκστρατείας εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, η οποία θα σήμαινε την επανεγκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην Ιταλία²¹¹. Ο ίδιος ο Μανουήλ, όπως πληροφορούμαστε από την επιστολή του Φρειδερίκου, του πρότεινε να νυμφευτεί μία βυζαντινή πριγκίπισσα από τη γενιά των Κομνηνών. Εκείνος αποδέχτηκε την πρόταση «που θα στερέωνε την ομόνοια μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών» και γι' αυτό το λόγο έστειλε δικούς του πρέσβεις, για να πληροφορηθούν επακριβώς τη θέληση του βυζαντινού αυτοκράτορα και να του τη γνωστοποιήσουν επιστρέφοντας από την Κωνσταντινούπολη όσο το δυνατόν γρηγορότερα²¹². Στη συνέχιση της συμμαχίας μέσω ενός γάμου προέτρεψε τον Μανουήλ και ο ηγούμενος του *Stablo* που του απέστειλε επιστολή με την ίδια πρεσβεία. Του υπενθύμισε ότι είχε σταθεί πιστός υπηρέτης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και τόνισε ότι προσπαθούσε να πείσει τον Φρειδερίκο να προχωρήσει σε γάμο με μία βυζαντινή πριγκίπισσα, όπως ακριβώς ήθελε να κάνει και ο Κορράδος, για να συναφθεί με αυτόν τον τρόπο μία συνθήκη φιλίας - *fedus amicitiae* -. Στην προσπάθειά του άλλωστε να εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη του βυζαντινού

²¹¹ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 80-84.

²¹² Ο.π., σημ. 205, p. 549: *Inde est, quod nos, ammonitionem eius effectu prosequente complere maturantes, et etiam voluntati tuae, quam ex litteris tuis persensimus, ad confirmandam inter nos amicitiam fraterna benignitate occurrantes, ad augmentum firmioris concordiae et incrementum utriusque imperii thalamum nobis de aula imperii tui preparari et de sanguine tuo uxorem ducere Deo annuente desideramus. Eapropter sublimitati tuae celeres et expeditos nuntios premittere curavimus, per quos, sub omni festinatione ad nos remissos, sapientiae tuae super hoc voluntatem in brevi cognoscamus.*

αυτοκράτορα, ο Wibald δεν παρέλειψε να αναφέρει την εύνοια που του έδειχνε ο γερμανός βασιλιάς²¹³.

Η απόφαση του Βαρβαρόσσα να νυμφευτεί μία βυζαντινή πριγκίπισσα, δεν αποτελούσε παράβαση των όρων της Συνθήκης της Κωνσταντίας ούτε υπαναχώρηση από τις οικουμενικές ιδεολογικές αρχές του, καθώς ένας γάμος, τουλάχιστον όπως τον εννοούσε ο ίδιος, δε θα συνοδευόταν κατ' ανάγκη από εδαφικές παραχωρήσεις στους Βυζαντινούς. Η άποψη ότι ο βασιλιάς προσδοκούσε εδάφη ως προίκα, η οποία θα ήταν δυνατόν να αντισταθμίσει την προίκα της Ειρήνης-Bertha²¹⁴, δε μας βρίσκει σύμφωνους, καθώς, όπως υποστηρίζαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ούτε ο σχεδιαζόμενος γάμος του γιου του Κορράδου, Ερρίκου, είχε αυτόν το στόχο²¹⁵. Η επιστροφή της προίκας της Ειρήνης-Bertha θα τερμάτιζε και τη βυζαντινογερμανική συμμαχία, αφού οι Βυζαντινοί δε θα κέρδιζαν τίποτα από μία συντονισμένη επίθεση εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Για τον ίδιο λόγο δεν μπορούμε να δεχτούμε ούτε τη γνώμη, ότι ο Φρειδερίκος ήλπιζε ότι η σύναψη ενός τέτοιου

²¹³ Wibald, ep. 411, p. 550: Eapropter ex devoto famulo factus devotissimus servus, ad augmentum et gloriam sanctissimi imperii vestri insudare et decertare non cessavi, donec beatissimae recordationis clementissimus imperator Counradus ad magnificentiam vestram nuntios direxit, quatinus ad augmentum maioris inter vos et ipsum concordiae uxorem de vestro sanguine duceret. Set eo interim ab hac mortalitate in terram viventium sublato, dolor, qui ex eius transitu mentem meam acerbius occupaverat, non parvam consolationem recepit, pro eo quod nepos eius, qui nunc rerum potitur, magnificus scilicet imperator Fredericus, non solum imperii fastigium optinuit, verum etiam exiguitatem meam pari et simili benivolentia et credulitate honoravit. Inde est, quod instanter persuadere non cessavi, quatenus inclitus atque victor dominus meus Fredericus imperator cum constantissimo imperio vestro fedus amicitiae iniret et de sanguine vestro uxorem duceret. Quod etiam vestra sapientia complere indubitanter maturabit. Ο W. OHNSORGE, *Zu den aussenpolitischen...*, ό.π., σημ. 198, p. 414, θεωρεί ότι κατά πάσα πιθανότητα ο Μανουήλ είχε πληροφορηθεί τη Συνθήκη της Κωνσταντίας και είχε παύσει να εμπιστεύεται τον ηγούμενο.

²¹⁴ O. ENGELS, *Zum Konstanzer Vertrag...*, ό.π., σημ. 143, p. 255-257. Ο ιστορικός τονίζει ότι ο Φρειδερίκος, καθώς στη Θεσσαλονίκη δεν ήταν διάδοχος του θρόνου, δεν είχε καμία νομική υποχρέωση να παραχωρήσει νοτιοϊταλικά εδάφη ως προίκα της Ειρήνης-Bertha. Επειδή όμως αναγνώριζε τη σημασία της βυζαντινής υποστήριξης εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, έπρεπε να λάβει υπόψη του τα συνομολογηθέντα του 1148. W. GEORGI, ό.π., σημ. 148, p. 11. R. HIESTAND, *Neptis tua und fastus Graecorum. Zu den deutsch-byzantinischen Verhandlungen um 1150*, in *DA*, 49(1993), p. 530-532, ο οποίος μάλιστα υποστηρίζει ότι η απόφαση των ηγεμόνων να ειλέξουν rex teutonicorum τον Φρειδερίκο της Σουηβίας και όχι το γιο του Κορράδου, Φρειδερίκο του Rothenburg, καθορίστηκε και από το γεγονός ότι ο τελευταίος δεν ήταν σε ηλικία γάμου. Ήταν τότε 6-7 χρόνων και, σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς κανόνες, θα έπρεπε να περάσουν 7-6 χρόνια, για να μπορέσει να παντρευτεί. Συνεπώς ένας μακροχρόνιος αρραβώνας θα περιέπλεκε τις βυζαντινογερμανικές σχέσεις, καθώς θα καθυστερούσε την απόδοση της προίκας.

²¹⁵ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 76-77.

γάμου θα ωθούσε τον Μανουήλ, λόγω συγγενικών σχέσεων, να εγκαταλείψει τις επεκτατικές του βλέψεις στη Δύση²¹⁶. Πόσο μάλλον, όταν γνωρίζουμε ότι στα πλαίσια των γερμανοβυζαντινών σχέσεων των προηγούμενων ετών η συμμαχία μέσω ενός γάμου και η κατάκτηση των ιταλικών εδαφών ήταν αλληλένδετα στοιχεία στις επιδιώξεις της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής.

Την ίδια ακριβώς πρακτική συναντάμε και τη συγκεκριμένη περίοδο, όπως επιτρέπει να τη συλλάβουμε ο Κίνναμος. Από την ιστορική του διήγηση αντλούμε τις ίδιες πληροφορίες για τον ενδεχόμενο γάμο με περισσότερες όμως λεπτομέρειες που αξίζει να διερευνηθούν. Κατ' αρχάς ο βυζαντινός ιστορικός υποστηρίζει ότι ο Φρειδερίκος πρώτος προσέγγισε τον Μανουήλ και του ζήτησε να νυμφευτεί μία βυζαντινή πριγκίπισσα και συγκεκριμένα τη Μαρία, κόρη του σεβαστοκράτορα Ισαάκιου, αδελφού του αυτοκράτορα. Μάλιστα, συνεχίζει ο ιστορικός, ο γερμανός βασιλιάς, ως εγγύηση για το γάμο, δεσμεύτηκε ότι θα εκπληρώσει όσα ακριβώς είχαν υποσχεθεί τόσο ο Κορράδος όσο και ο ίδιος, όταν επέστρεφαν από την Παλαιστίνη, δηλαδή την παραχώρηση των ιταλικών εδαφών²¹⁷. Στο σημείο αυτό ο Κίνναμος αναφέρεται στη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης και είναι χαρακτηριστικό ότι για άλλη μία φορά επιμένει στην τότε προσωπική δέσμευση του Φρειδερίκου όσον αφορά το ζήτημα των εδαφικών παραχωρήσεων.

Η γερμανική διπλωματία γνώριζε καλά ότι η πραγματοποίηση ενός γάμου σε καμία περίπτωση δε θα απομάκρυνε το βυζαντινό αυτοκράτορα από τις προσπάθειες επανεγκατάστασης της Αυτοκρατορίας στα ιταλικά της εδάφη. Όπως φάνηκε από τη διήγηση του Κίνναμου, ο Μανουήλ εναπόθετε σ' αυτόν το γάμο τις πολιτικές του φιλοδοξίες και δε θα δεχόταν ποτέ να επέστρεφε τα

²¹⁶ Βλ. P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 142. Το ίδιο υποστηρίζει και ο W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 134, p. 102-103, ο οποίος θεωρεί τον ηγούμενο του *Stablo* διαμορφωτή αυτής της πολιτικής.

²¹⁷ Κίνναμος, IV, 1, σ. 134-135: Οὗτος ἐπειδὴ ποτε λόγον εὐγενείας πέρι ποιούμενος (ἦν γὰρ αὐτῷ περὶ πλείστου γυναικὶ ξυνοικήσοντι τὴν εὐγενῆ μάλιστα ἐκ πασῶν ἐλέσθαι) Μαρίαν τὴν Ἰσαακίου τοῦ σεβαστοκράτορος θυγατέρα γένει τε καὶ περιουσίᾳ κάλλους διάφορον οὖσαν ἐν Βυζαντίῳ τρέφεσθαι ἤκουσεν, ἤλω αὐτίκα τῆς κόρης καὶ πρέσβεις ἐς βασιλέα πέμψας ἠτέιτο πρὸς γάμον αὐτῷ κατεγγυθῆναι ταύτην, πάντα ποιήσειν ἐπαγγελλόμενος ὅποσα Κορράδος τε ὁ θεῖος καὶ αὐτός, ὀπηνίκα Παλαιστίνης ἀνέστρεφον, ἐπὶ τῇ Ἰταλίᾳ κατακτήσει Ῥωμαίοις ὑπηρετήσειν ὑπέσχοντο. ἡ μὲν Φρεδερίκου πρεσβεία ἐν τούτοις ἦν.

υπεσχημένα ιταλικά εδάφη ως προίκα της βυζαντινής νύφης που θα δινόταν στο γερμανό βασιλιά. Ο Φρειδερίκος πρότεινε αυτόν το γάμο στα πλαίσια της παρεκλυστικής του πολιτικής απέναντι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Οι άξονες αυτής της πολιτικής, όπως ήδη καταδείξαμε, ήταν η καλλιέργεια καλών διπλωματικών σχέσεων με τους Βυζαντινούς, οι οποίες θα λειτουργούσαν ως μέσο πίεσης απέναντι στις παπικές αξιώσεις και στη σικελική πολιτική και ίσως θα οδηγούσαν στην αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου. Γι' αυτό το λόγο η διήγηση του Κίνναμου πρέπει να θεωρηθεί αληθής. Ο Φρειδερίκος άφησε να εννοηθεί ότι ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει τα εδάφη, για να μη χάσει σ' αυτό το κρίσιμο πολιτικά χρονικό διάστημα τα πλεονεκτήματα της βυζαντινής συμμαχίας. Γι' αυτό και πριν κλείσει την επιστολή του, αναφέρθηκε στο κεντρικό σημείο της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας, δηλαδή το Σικελικό Βασίλειο, και δήλωσε στον Μανουήλ ότι το ερχόμενο καλοκαίρι, του 1154, θα εξεστράτευε εναντίον της Απουλίας και της Σικελίας με τη σύμφωνη γνώμη των γερμανών ηγεμόνων²¹⁸.

Στο σημείο αυτό θέλουμε να παρουσιάσουμε μία άποψη, η οποία εμφανίστηκε στην πρόσφατη έρευνα και που δε μας βρίσκει σύμφωνους. Σύμφωνα με τον Niederkorn, ο Φρειδερίκος πράγματι σκόπευε να παραχωρήσει στους Βυζαντινούς εδάφη, καθώς ήταν ο μόνος τρόπος, για να λάβει τη βοήθειά τους στον πόλεμο εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, αφού το παράδειγμα του Λοθάριου Γ' (αποτυχημένη εισστρατεία 1135-36) τον είχε πείσει ότι χωρίς τη βοήθεια ισχυρού συμμαχικού στρατού η εισστρατεία δε θα είχε κανένα αποτέλεσμα. Υποστηρίζει, λοιπόν, ο ιστορικός ότι ο βασιλιάς που ήθελε να παραμείνει πιστός στη Συνθήκη της Κωνσταντίας, στόχευε να συζητήσει το ζήτημα αυτό με τον πάπα, όταν θα ερχόταν για τη στέψη στην Ιταλία, και να τον πείσει να αποδεχτεί την παραχώρηση εδαφών στον

²¹⁸ Ό.π., σημ. 205, p. 549: Quoniam, omnibus per imperii nostri latitudinem provinciis, Dei prestante omnipotentia, quieta pace fruentibus, expeditionem nostram versus Apuliam et Siciliam cum ingenti principum nostrorum ac tocius militiae favore, iuramentis omnium ex more firmatam, ordinavimus, et in superveniente estate, tempore videlicet quo reges ad bella solent procedere, in fortitudine magna imperii nostri Alpes transire disposuimus.

Μανουήλ, αφού και ο ίδιος ο ποντίφηγας αναγνώριζε την αναγκαιότητα της βυζαντινής βοήθειας. Γι' αυτό άλλωστε ο Βαρβαρόσσα πέρασε τις Άλπεις με μικρή στρατιωτική δύναμη, μόνο με 1800 ιππείς²¹⁹. Αφ' ενός μιν δεν υπάρχει καμία πηγή που να προσφέρει έστω τον παραμικρό υπαινιγμό για το σχέδιο αυτό, αφ' ετέρου δε ο πάπας, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, δε θα αποδεχόταν σε καμία περίπτωση τη βυζαντινή εγκατάσταση στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας χωρίς να έχει προηγουμένως ρυθμιστεί το εκκλησιαστικό-ιδεολογικό ζήτημα και ο πολιτικός του ρόλος.

Για να επιστρέψουμε στις υποσχέσεις του Φρειδερίκου, και η διήγηση του επισκόπου του Freising, Όθωνος, περιέχει υπονοούμενα για τις βάσεις στις οποίες ανανεώθηκε η βυζαντινογερμανική συμμαχία. Ο επίσκοπος αναφέρει ότι ο Βαρβαρόσσα το Σεπτέμβριο του 1153 έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον Άνσελμο, επίσκοπο του Havelberg και τον ιταλό κόμη από την Απουλία Αλέξανδρο της Gravina που είχε εκδιωχθεί από τον Ρογήρο. Οι πρέσβεις θα είχαν συνομιλίες αφ' ενός μιν για το γάμο του γερμανού βασιλιά με μία βυζαντινή πριγκίπισσα, αφ' ετέρου δε για τον Γουλιέλμο της Σικελίας, γιο και διάδοχο του Ρογήρου, «εισβολέα και των δύο αυτοκρατοριών»²²⁰. Η λεκτική διατύπωση με την οποία ο επίσκοπος χαρακτήρισε τον Ρογήρο, *utriusque imperii invasor*, ωθεί στο να συμπεράνουμε ότι οι διαπραγματεύσεις αφορούσαν μία συντονισμένη επίθεση των δύο Αυτοκρατοριών εναντίον του σικελού βασιλιά, όπως άλλωστε είχε συμφωνηθεί μεταξύ Κορράδου και Μανουήλ. Οι

²¹⁹ J.P. NIEDERKORN, ό.π., σημ. 152, p. 235-240. Αντίθετα ο W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 134, p. 103 υποστηρίζει ότι ο Φρειδερίκος είχε συνειδητοποιήσει ότι δε χρειαζόταν βυζαντινή βοήθεια για την εκστρατεία εναντίον της Σικελίας.

²²⁰ GF, II, 11, p. 300: Circa idem tempus, mense Septembre, principes maioresque Baioarie a rege Ratispone convocantur, sed nihil ibi de bono pacis in illa provincia propter duorum ducum litem terminari poterat. Rex tamen, quia non multo ante hec per apostolice sedis legatos ab uxore sua ob vinculum consanguinitatis separatus fuerat, pro ducenda alia pertractans, ad Manuel Grecorum imperatorem tam pro hoc negotio quam pro Guillelmo Siculo, qui patre suo Rogerio noviter defuncto successerat, utriusque imperii invasore, debellando in Greciam legatos destinandos ordinat, sicque primatum suorum consilio Anselmus Havelbergensis et Alexander Apulie quondam comes, sed a Rogerio cum ceteris eiusdem provincie nobiles ob suspicionem dominandi propulsus, eandem legationem suscipiunt. Ο επίσκοπος κάνει ένα χρονολογικό σφάλμα. Ο Γουλιέλμος διαδέχθηκε τον πατέρα του τον Φεβρουάριο του 1154. Το σφάλμα οφείλεται ίσως στο ότι ο Φρειδερίκος έστειλε άλλη μία πρεσβεία στο Βυζάντιο την άνοιξη του 1154.

πρέσβεις μάλιστα που απεστάλησαν, δεν επελέγησαν τυχαία. Ο επίσκοπος Άνσελμος θεωρούταν ειδικός στα ζητήματα που αφορούσαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, καθώς βρισκόταν σε επαφή με τους Βυζαντινούς ήδη από τα χρόνια του Λοθάριου. Το 1135 είχε μεταβεί για πρώτη φορά στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήρθε σε επαφή με την Ανατολική Εκκλησία. Τον επόμενο χρόνο μάλιστα (Απρίλιος 1136) είχε συνομιλίες με τους εκπροσώπους της για τα θεολογικά ζητήματα που δημιουργούσαν τριβές μεταξύ των δύο Εκκλησιών. Ο κόμης Αλέξανδρος ήταν ένας από τους ιταλούς ευγενείς που αμφισβητούσαν την πολιτική του Ρογήρου και του διαδόχου του και είχαν έλθει σε επαφή και με τις δύο Αυτοκρατορίες στην προσπάθειά τους να βρουν συμμάχους εναντίον του σικελού βασιλιά. Άλλωστε ήταν εκείνος που διαπραγματεύτηκε και το γάμο του Ερρίκου, γιου του Κορράδου²²¹.

Στις 22 Νοεμβρίου του ίδιου έτους (1153) και από την Πελαγονία, όπου βρισκόταν, ο Μανουήλ απάντησε στη γερμανική αυλή. Από την πρεσβεία αυτή διασώζεται η επιστολή που ο βυζαντινός αυτοκράτορας απηύθυνε στον ηγούμενο του Stablo. Πριν εντρυφήσουμε στο περιεχόμενό της, αξίζει να σταθούμε στην τίτλωση. Ο Μανουήλ, πέρα από τις άλλες δοξαστικές προσφωνήσεις, αναφέρεται ως *imperator Romeon*²²². Γίνεται κατανοητό ότι η γενική πτώση *Ρωμαίων* δεν έχει μεταφραστεί στα λατινικά, όπως όφειλε, *Romanorum*, αλλά έχει απλώς μεταγραφεί με λατινικούς χαρακτήρες. Στο σημείο αυτό διακρίνουμε ένα διπλωματικό τέχνασμα που προσπαθεί να ικανοποιήσει ταυτόχρονα τις οικουμενικές αξιώσεις και των δύο αυτοκρατόρων. Με αυτόν τον τρόπο και ο Μανουήλ δε στερείται του τίτλου που, σύμφωνα με την πολιτική του ιδεολογία, του ανήκει δικαιωματικά, και ο οικουμενικός ρόλος του Φρειδερίκου δε θίγεται, καθώς παραμένει ο μόνος *imperator Romanorum*. Το στοιχείο που αξίζει να διαγνώσουμε πίσω από το

²²¹ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 74, σημ. 142. Για τις διπλωματικές αποστολές του Άνσελμου, βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 25, σημ. 12 και σ. 26-27.

²²² Wibald, ep. 424, p. 561: Manuel in Christo deo fidelis rex, Porphirogenitus, sublimis, fortis, excelsus augustus et imperator Romeon, o Comninos, honorabilissimo et sanctissimo abbati monasterii Stabulensis gratiam suam et bonam voluntatem.

λεκτικό αυτό παιχνίδι είναι η διάθεση και των δύο Αυτοκρατοριών να αποσιωπήσουν έντεχνα τις ιδεολογικές διαφορές, για να οδηγηθούν με αυτόν τον τρόπο σε μία επιθυμητή πολιτική σύγκλιση²²³.

Η επιστολή του Μανουήλ αναφέρεται στο επίμαχο ζήτημα του γάμου. Δεν είμαστε όμως σε θέση να αντλήσουμε λεπτομερή στοιχεία, καθώς ο ίδιος δήλωσε ότι είχε αναθέσει στους απεσταλμένους του να αποκαλύψουν τις προθέσεις του²²⁴. Φαίνεται όμως ότι διέκειτο ευνοϊκά στο θέμα αυτό, καθώς τόνισε ότι η Αυτοκρατορία του επιθυμούσε όλο και περισσότερο την ένωση των δύο βασιλείων²²⁵. Όπως ακριβώς ο Φρειδερίκος²²⁶, έτσι και αυτός μίλησε για ένωση αναφερόμενος, κατά τη γνώμη μας, στο περιεχόμενο της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας μάλιστα, για να πιέσει τα πράγματα προς την επιθυμητή γι' αυτόν κατεύθυνση, τήρησε μία δυναμική στάση απέναντι στον Βαρβαρόσσα. Κατ' αρχάς τον αποκάλεσε *rex Romae*. Αυτόματα λοιπόν τόνισε ότι όχι μόνο δεν ήταν εστεμμένος αυτοκράτορας αλλά και ότι η εξουσία του δεν είχε οικουμενικά ερείσματα, ανταποδίδοντας ίσως τον τίτλο *imperator Constantinopolitanus* που του είχε αποδοθεί από τον Φρειδερίκο²²⁷. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε, όπως και στην περίπτωση του Κορράδου²²⁸, ότι ο Μανουήλ με την αναφορά στη Ρώμη υπαινίχθηκε την υποχρεωτική για την αναγνώριση του δυτικού αυτοκρατορικού αξιώματος

²²³ Και ο W. OHNSORGE, "Kaiser" Konrad III. Zur Geschichte des staufischen Staatsgedanken, in του ίδιου, *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1958, p. 369, παρατηρεί ότι η φράση αυτοκράτωρ Ρωμαίων δε μεταφράζεται αλλά μεταγράφεται στα λατινικά. Δε δίνει καμία πιθανή εξήγηση για αυτή τη μεταγραφή. Ο O. KRESTEN, *Zur Rekonstruktion der Protokolle kaiserlich-byzantinischer Auslandsschreiben des 12. Jahrhunderts aus lateinischen Quellen*, in C. SCHOLZ – G. MAKRI (hrsg.), ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΟΣ ΝΟΙΣ. *Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, Leipzig, K.G. Saur München, 2000, S. 135, σημειώνει απλώς ότι η γερμανική καγκελαρία χρησιμοποίησε προς όφελός της αυτή τη μεταγραφή, που βασάνιζε το «λατινικό τμήμα» της βυζαντινής καγκελαρίας, και με τον τίτλο *rex ... et imperator Romanorum/Romeon* έδινε την ευκαιρία στους δυτικούς να αποκαλούν το βυζαντινό αυτοκράτορα *rex*.

²²⁴ Ο.π., σημ. 222: *De negotio vero connubii, de quo prenobilissimus rex Romae et dilectus frater imperii mei nostro declaravit inperio, remisit et inperium meum intentionem suam diffusius cum presentibus nuntiis inperii mei.*

²²⁵ Ο.π.: *Vult enim inperium meum magis ac magis utrorumque regnorum unitionem.*

²²⁶ Ο.π., σημ. 209.

²²⁷ Ο.π., σημ. 205.

²²⁸ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σελ. 115.

στέψη από τον πάπα στην αιώνια Πόλη, από την οποία ο βυζαντινός αυτοκράτορας ήταν απαλλαγμένος. Υπενθύμισε λοιπόν στο μη εστεμμένο γερμανό βασιλιά το πλέγμα των σχέσεων που τον ένωναν με την παπική εξουσία, για να τονίσει την ανωτερότητα ως προς αυτό το ζήτημα του βυζαντινού αυτοκράτορα και να καταδείξει στον Φρειδερίκο την αναγκαιότητα να συμμαχήσει μαζί του για τον περιορισμό της εξουσίας της Αγίας Έδρας. Στη συνέχεια αναφερόμενος στο θέμα του γάμου, υπογράμμισε την αυτοκρατορική εξουσία των Βυζαντινών χρησιμοποιώντας σε μία μόνο περίοδο τέσσερις φορές τον όρο *imperium*²²⁹.

Η επιθετική αυτή στάση οφείλεται στο ότι ο Μανουήλ, περιμένοντας για μεγάλο χρονικό διάστημα την εφαρμογή της βυζαντινογερμανικής συνθήκης, δεν ακριούνταν πλέον σε αόριστες υποσχέσεις. Μάλιστα, ο Κίνναμος αναφέρει ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε δώσει εντολή στους απεσταλμένους του της πρεσβείας του Νοεμβρίου να επιβεβαιώσουν όσα είχαν συμφωνηθεί²³⁰. Και αυτά βέβαια που είχαν συμφωνηθεί ήταν, εκτός του γάμου, η αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου, η εισστρατεία στην Ιταλία και η παραχώρηση στους Βυζαντινούς των ιταλικών εδαφών. Μία τέτοιου είδους διαπραγμάτευση απαιτούσε τη λήψη μίας δυναμικής στάσης από πλευράς του αυτοκράτορα. Παρ' όλες, όμως, τις διπλωματικές προσπάθειες οι βυζαντινοί πρέσβεις, όπως μας πληροφορεί ο Κίνναμος, αποχώρησαν άπρακτοι από τη γερμανική αυλή, καθώς διέγνωσαν ότι ο Φρειδερίκος *δε σκεφτόταν τίποτα υγιές*²³¹. Η φράση αυτή αποκαλύπτει ότι ο γερμανός βασιλιάς αρνήθηκε να δεσμευτεί επίσημα για τις εδαφικές παραχωρήσεις και δια της διπλωματικής οδού ανέβαλλε τη λήψη μιας συγκεκριμένης απόφασης. Αποδεικνύεται έτσι ο ισχυρισμός μας για την παρεκλυστική πολιτική που εφάρμοζε ο Βαρβαρόσσα στις σχέσεις του με τους ανατολικούς του συμμάχους.

²²⁹ Ο.π., σημ. 224 και 225.

²³⁰ Κίνναμος, IV, 1, σ. 135: Βασιλεύς δὲ τοὺς λόγους ἀποδεξάμενος πρέσβεις καὶ αὐτὸς ἐπὶ Φρεδερίκον ἔπεμψεν ἐμπεδοῦν τὰ δεδογμένα κελεύσας.

²³¹ Ο.π.: Ἄλλ' ἐκεῖνοι, ἐπειδὴπερ εἰς λόγους ἤλθον αὐτῶ, μηδὲν ὑγιὲς βεβουλεῦσθαι τὸν ἄνδρα διαγνόντες ἄπρακτοι ἐκεῖθεν ἀπηλλάττοντο.

Την άνοιξη του 1154 η γερμανική πλευρά ανέλαβε εκ νέου την πρωτοβουλία σύναψης διπλωματικών επαφών με αποστολή πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη. Πιθανόν και αυτή η αποστολή ανατέθηκε στη μεγάλη πείρα του Ανσέλμου, αφού ο επίσκοπος Όθων τον παρουσιάζει να επιστρέφει από την Ελλάδα το Μάιο του 1155²³². Ο Wibald ανέλαβε πάλι το καθήκον να απευθύνει επιστολή στο βυζαντινό αυτοκράτορα. Εμφανής και αυτή τη φορά είναι η προσπάθεια να μη διαταραχτούν οι σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών εξαιτίας του ιδεολογικού σχήματος της οικουμενικότητας. Γι' αυτό ο ηγούμενος αποκάλεσε τον Μανουήλ *imperator Romeon* και τον Φρειδερίκο *imperator Romanorum*²³³. Είναι χαρακτηριστικό ότι όσο δυσκόλευαν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο μερών, τόσο πιο λακωνικές και υπαινικτικές είναι οι επιστολές. Η ουσία των διαπραγματεύσεων ανετίθετο στους πρέσβεις, καθώς λεπτομερή έγγραφα μπορούσαν να αποβούν ένα σημαντικό όπλο άσκησης διπλωματικής πίεσης στα χέρια του αποδέκτη.

Μετά τις απαραίτητες φιλοφρονήσεις, ο ηγούμενος συμβούλευσε το βυζαντινό αυτοκράτορα να αποδεχτεί τις προτάσεις του Φρειδερίκου, που θα του ανακοινώνονταν από τους απεσταλμένους²³⁴. Δε γίνεται καμία αναφορά στα προς συζήτηση θέματα, δηλαδή στη σύναψη του γάμου και κυρίως στην ιταλική εκστρατεία. Είναι εύλογο λοιπόν να αναρωτηθεί κανείς σε τι συνίστατο η θέληση του Φρειδερίκου. Σε ό,τι αφορά το γάμο, είναι εύκολο να δοθεί μία απάντηση. Ο βασιλιάς επιθυμούσε να νυμφευτεί μία βυζαντινή πριγκίπισσα. Είναι δύσκολο όμως να διαγνωσθούν με ακρίβεια οι προθέσεις του αναφορικά με την ιταλική εκστρατεία. Πάντως είναι βέβαιο ότι και αυτή τη φορά δεν

²³² GF, II, 29, p. 338: Circa idem tempus (προηγουμένως είχε αναφερθεί στον εορτασμό της Πεντηκοστής στις 16 Μαΐου 1155) Anselmus Havelbergensis episcopus a Grecia reversus Ravennatensem archiepiscopatum per cleri et populi electionem, simul et eiusdem provincie exarchatum, laboris sui magnificam recompensationem, a principe accepit.

²³³ Wibald, ep. 432, p. 568: Inclito triumphatori et glorioso domino suo Manuēli, fideli in Christo regi, Porphirogenito, sublimi, forti, excelso augusto et inperatori Romeon, o Comninos, Wiboldus Dei gratia abbas venerabilium monasteriorum, scilicet Corbeiae et Stabulaus, fideles orationes et devotum servitium. ... Frithericum Romanorum inperatorem augustum et sanctum inperium vestrum firmanda pro facultate nostra diligentem operam impendimus.

²³⁴ Ό.π.: Et, ut secundum datam a Deo sapientiam voluntati dilectissimi fratris vestri, quam per legatos suos maiestati vestrae insinuat, assensum prebeatis, plurimum desideramus.

εμφανίστηκε έτοιμος να βεβαιώσει ενόρκως ότι θα παραχωρούσε στους Βυζαντινούς μέρος των εδαφών που οι δύο Αυτοκρατορίες θα κατακτούσαν ύστερα από μία κοινή εκστρατεία στην Ιταλία. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουμε διαβάζοντας την αναφορά του Κίνναμου για τη συγκεκριμένη πρεσβεία. Οι γερμανοί πρέσβεις θέλησαν να πείσουν τον αυτοκράτορα, αλλά εκείνος αρνήθηκε και αυτή τη φορά να αποδεχτεί τις προτάσεις του Βαρβαρόσσα²³⁵.

Στο σημείο αυτό αξίζει να προβληματιστεί κανείς για το αν η γερμανική πρωτοβουλία επιδίωξε να προλάβει ενδεχόμενες διπλωματικές επαφές μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του Σικελικού Βασιλείου και μάλιστα εν όψει της επικείμενης εκστρατείας του Φρειδερίκου στην Ιταλία. Μετά το θάνατο του Ρογήρου, το Φεβρουάριο του 1154, ο γιος και διάδοχός του Γουλιέλμος Α', όπως διηγείται ο Κίνναμος, προσπάθησε να επαναλάβει τις διπλωματικές επαφές με το Βυζάντιο. Έστειλε, λοιπόν, πρέσβεις και υποσχέθηκε να αποκαταστήσει όλες τις ζημίες που είχε προκάλψει ο πατέρας του με την επέμβαση στα εδάφη της Αυτοκρατορίας το 1147, αλλά και να υπηρετήσει τον αυτοκράτορα σε ό,τι εκείνος ήθελε. Ο Μανουήλ όχι μόνο απάντησε αρνητικά, αλλά και προετοιμάστηκε για πόλεμο. Γι' αυτόν το λόγο έστειλε στη Λακωνική στόλο με αρχηγό τον Κωνσταντίνο Άγγελο²³⁶. Η γερμανική διπλωματία ήταν σε θέση να γνωρίζει αυτές τις προσπάθειες προσέγγισης, καθώς στη δυτική αυλή συνέρρεαν ιταλοί αντιφρονούντες που

²³⁵ Κίνναμος, IV, 1, σ. 135: Δευτέρα πρεσβεία πρὸς βασιλέα χρῆσθαι αὐτὸν ἀναπέισαντες. ἤς καὶ αὐτῆς τῷ βασιλεῖ ἀποψηφισθείσης ...

²³⁶ Κίνναμος, III, 12, σ. 118-119: Ῥογερίου δὲ τοῦ Σικελῶν τυράννου τὸ ζῆν καταστρέψαντος, Γλιέλμος ὁ ἐκείνου παῖς τὴν ἡγεμονίαν παραλαβὼν πολλά τε ξυνειδῶς ἐς τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν τῷ πατρὶ διημαρτημένα, δεῖν ἔγνω πρέσβεις ἐς βασιλέα πέμψαι οὕτω τε τὰ διάφορα λύσαι. ἦκον οὖν ἄνδρες ἐπίσκοπον ἕκαστος περικείμενος ἀρχὴν. ἦν δὲ ὁ τῆς πρεσβείας νοῦς τοιοῦτος. χρήματα μὲν καὶ σώματα ὅποσα Ῥογήριος Εὐβοίας τε καὶ Θηβῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεώς τε Κορίνθου, καθάπερ μοι δεδιήγηται, ναυσὶ περιαρπασάμενος ἔτυχε, ταῦτα δὲ πάντα ἀποδοῦναι ἀπηγγέλλετο, βασιλεῖ δὲ πάντα ὅσα βουλομένῳ ἔσται ὑπηρετήσιν ἄσμενος ὠμολόγει. ἀλλὰ βασιλεὺς τοὺς πρέσβεις μὲν ἀπεπέμψατο, στόλον δὲ νεῶν ἀγείρας στρατόν τε ἐμβιβάσας αὐτῷ στρατηγοῦντι Κωνσταντίνῳ ὄν Ἄγγελον ἐπεκάλουν θεῖον αὐτῷ γεγονότα, ἐκέλευε περὶ που τὴν Λακωνικὴν προσεσηκῶτα ἐνταῦθα καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ στόλου ὅσον οὐδέπω ἀφιξόμενον περιμεῖναι μέρος. Ὁ Ἄγγελος δὲν ἀκολούθησε τὴν ἐντολὴν τοῦ αυτοκράτορα, να περιμένει δηλαδή τα υπόλοιπα πλοία, ἐπιτέθηκε σε νορμανδικὸ στόλο που ἐπέστρεφε ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ ἠττήθηκε. Βλ. F. CHALLANDON, ὁ.π., σ. 200, p. 348.

ήθελαν να κερδίσουν την υποστήριξη του Φρειδερίκου εναντίον του σικελού βασιλιά. Αναμφίβολα θα είχε θορυβηθεί, αφού μία πιθανή συμμαχία μεταξύ του Μανουήλ και του Γουλιέλμου διευκόλυνε την παρουσία των Βυζαντινών στη Νότιο Ιταλία και μείωνε τη σημασία των γερμανοβυζαντινών σχέσεων. Γι' αυτό αντέδρασε άμεσα και έστειλε την άνοιξη του 1154 την πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, για να υποδαυλίσει τις επιθυμίες του αυτοκράτορα για μία κοινή εκστρατεία εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Ο Μανουήλ βέβαια είχε αρνηθεί την προσφορά του Γουλιέλμου, γιατί, όπως θα δείξουν και τα γεγονότα των επόμενων ετών, ήταν αποφασισμένος να κατακτήσει στο όνομα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας τα ιταλικά εδάφη, είτε μόνος του είτε με τη συνεργασία του Φρειδερίκου. Γι' αυτό και νομίζουμε ότι εσφαλμένως υποστηρίζουν ο Chalandon και ο Lamma ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας αρνήθηκε την ειρήνη που του προσέφερε ο Γουλιέλμος και προετοιμάστηκε για πόλεμο, επειδή δεν προέβλεψε ότι οι διαπραγματεύσεις με τη Δυτική Αυτοκρατορία θα αποτύχουν²³⁷.

B. Η ρήξη στις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών

Μέχρι το καλοκαίρι του 1155 δεν υπήρξε καμία άλλη διπλωματική επαφή μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών. Μετά τη στέψη του στη Ρώμη από τον πάπα Αδριανό Δ', ο Φρειδερίκος κατευθύνθηκε προς τις ακτές της Αδριατικής και στρατοπέδευσε στην Αγκώνα. Εκεί τον συνάντησαν βυζαντινοί πρέσβεις, οι οποίοι είχαν φτάσει στην Ιταλία, για να προετοιμάσουν τη βυζαντινή εκστρατεία. Είναι πολύ πιθανό ότι ο Βαρβαρόσσα γνώριζε τους στόχους της βυζαντινής αποστολής, αφού με αυτήν πρέπει να επέστρεψε και ο απεσταλμένος του στο Βυζάντιο από το 1154 επίσκοπος Άνσελμος του Havelberg και τον είχε πληροφορήσει για τις προθέσεις του Μανουήλ²³⁸. Η αφήγηση του επισκόπου Όθωνος, διεξοδική ως προς τα πρόσωπα των απεσταλμένων, είναι φειδωλή ως προς το σιμπό της πρεσβείας.

²³⁷ F. CHALANDON, ό.π., σημ. 200, p. 347-349. P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 149.

²³⁸ W. GEORGI, ό.π., σημ. 148, p. 14.

Πληροφορούμαστε λοιπόν ότι ο Παλαιολόγος και ο Μαροδούκας, άνδρες ευγενείς, ήρθαν στον Φρειδερίκο εις μέρος του ηγεμόνα τους φέροντας πλούσια δώρα. Ο αυτοκράτορας, αφού τους άκουσε, τους κράτησε κοντά του για λίγες μέρες και απάντησε με μία νέα πρεσβεία, αναθέτοντας στον ηγούμενο του Stablo να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη²³⁹. Πιο αναλυτικός είναι ο ίδιος ο Φρειδερίκος στην επιστολή που έστειλε στον επίσκοπο του Freising, η οποία προτάσσεται του έργου *Gesta Frederici*. Γράφει λοιπόν ο αυτοκράτορας ότι, όταν βρισκόταν στην Αγκώνα, συνάντησε τον Παλαιολόγο, τον Μαροδούκα και άλλους πρέσβεις του αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως. Αυτοί θέλησαν να του προσφέρουν τεράστια χρηματικά ποσά, για να εκστρατεύσει στην Απουλία εναντίον του Γουλιέλμου. Επειδή όμως ο στρατός ήταν εξαντλημένος, ο γερμανοί ηγεμόνες προτίμησαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους²⁴⁰. Μία άλλη δυτική πηγή της ίδιας εποχής, το *Carmen de gestis Frederici I imperatoris in Lombardia*, αναφέρει ότι στόχος της βυζαντινής πρεσβείας ήταν η σύναψη συμμαχίας μέσω ενός γάμου, η πρόταση όμως απερρίφθη από τον Φρειδερίκο²⁴¹.

²³⁹ GF, II, 38, p. 360-362: Ibi in confiniis Anchone imperator castra ponens Palologum -, quod nos veterem sermonem dicere possumus -, nobilissimum Grecorum regalisque sanguinis procerem et Marodocum, egregium virum, ex parte principis sui Constantinopolitani venientes muneraque non parva deferentes obvios habuit. Quibus auditis causaque vie cognita, per aliquot dies secum detinuit. Dehinc accepto principum, qui cum ipso erant, consilio, Guibaldum Corbeensem simul et Stabulensem abbatem regalem, virum prudentem ac in curia magnum, in Greciam legatione ipsius ad regie urbis principem functurum destinavit.

²⁴⁰ GF, Epistula Frederici, p. 88: Inde euntes versus Anconam Paliologum nobilissimum principem Grecorum et Maroducam socium eius cum ceteris nuntiis Constantinopolitani obvios habuimus. Qui ut in Apuliam iremus et hostem utriusque imperii Guillelmum potentia virtutis nostre conterere vellemus, infinitam pecuniam nobis dare sponderunt. Quia vero militia nostra propter multos labores et bella nimis attrita fuit, placuit magis principibus redire quam in Apuliam descendere. Την ίδια πληροφορία για την εξάντληση του γερμανικού στρατού παραδίδει και ο αρχιεπίσκοπος της Τύρου, Γουλιέλμος, χωρίς να αναφέρει τίποτα για μία ενδεχόμενη βυζαντινογερμανική συμμαχία εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Willelmi Tyrensis archiepiscopi Chronicon (ed. R. B. C. Huygens), 18, 7, p. 819: Romanorum etiam imperator dominus Fredericus, circa partes Anconitanas cum exercitibus suis moram facians, tantam in legionibus, quas in Italiam introduxerat, cladem patiebatur, ut deficientibus maioribus et nobilioribus imperii principibus vix decimus superesset: unde eos, qui supererant, ad propria redire volentes cohibere non valens, ipse quoque ad reditum, licet invitus, accingebatur: multa enim supererant negocia et maxime contra eundem Siculum regem, que eius exigebant presentiam.

²⁴¹ *Carmen de gestis Frederici I imperatoris in Lombardia* (ed. I. Schmale – Ott), MGH Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum, στίχοι 1030-1042: Rex quoque regrediens patriasque revisere sedes / Inde volens Anconam ivit, paucisque diebus / Illic cum ducibus populo

Από τη βυζαντινή πλευρά ο Κίνναμος αναφέρει ότι ο Μανουήλ έστειλε στην Ιταλία τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, τον Ιωάννη Δούκα και τον κόμη Αλέξανδρο της Gravina με εντολή να προσφέρουν στο γερμανό ηγεμόνα χρήματα, αν εκείνος βρισκόταν εντεύθεν των Άλπεων (δηλαδή στον ιταλικό χώρο). Αν όμως βρισκόταν μακριά, ο Μιχαήλ είχε διαταγή να παραμείνει με τα χρήματα στην Ιταλία (εννοείται η περιοχή της Απουλίας) και οι άλλοι δύο να μεταβούν στον Φρειδερίκο. Ακόμη και αν εκείνος δεν τηρούσε όσα είχαν συμφωνηθεί, οι πρέσβεις έπρεπε να προχωρήσουν στην προσάρτηση των ιταλικών εδαφών, όπως και έγινε²⁴². Για μία ακόμη φορά ο στόχος της βυζαντινής πρεσβείας ήταν να πεισθεί ο Βαρβαρόσσα να παραχωρήσει τα εδάφη της Απουλίας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Αν δε διαβεβαίωνε τους πρέσβεις για αυτές του τις προθέσεις, εκείνοι είχαν την εντολή να κατακτήσουν τα εδάφη αυτά στο όνομα του βυζαντινού αυτοκράτορα. Τελικά, όπως επισήμανε και ο Κίνναμος, ο Φρειδερίκος αδιαφόρησε για τις συμφωνίες που είχε συνάψει, και οι βυζαντινοί ξεκίνησαν μόνοι τους τον πόλεμο εναντίον του βασιλιά της Σικελίας, Γουλιέλμου.

Αν παρατηρήσει κανείς προσεκτικά τις φαινομενικά παρόμοιες αφηγήσεις του Φρειδερίκου και του Κίνναμου, συνειδητοποιεί ότι διαφέρουν εντελώς ως προς τα αίτια διακοπής των συνομιλιών. Ο δυτικός αυτοκράτορας δεν αναφέρει πουθενά ότι δεν κατέληξε σε κάποια συμφωνία με τους Βυζαντινούς. Από την επιστολή του συνάγεται ότι, αν ο στρατός του δεν ήταν τόσο εξαντλημένος, θα

gaudente moratur. / Tunc Bizanteꝝ rector ditissimus urbis / Munera Romano mittit largissima regi, / Pallia, equos, vestes, auri argentique talenta; / Pluraque missurum se spondet, si Frederico / Complacemat regi secum componere fedus. / Neptem namque suam Frederico tradere nuptum / Optavit thalamoque sibi coniungere amorem / Principis egregii; set tedas fata repellunt / Et prohibent geminos tali sibi federe iungi / Orbis rectores varii thalamoque desistunt.

²⁴² Κίνναμος, IV, 1, σ. 135-136: ... άνδρες τών επί δόξης έσαυθις έστέλλοντο, Μιχαήλ τε ό Παλαιολόγος και Ιωάννης ό Δούκας, άμφω εις τό τών σεβαστών άξίωμα ήκοντε· έν οίς ήν και Αλέξανδρος, Γραβίνης μέν πόλεως άρχας Ιταλικής, Τογερίου δέ αυτόν άπελάσαντος βασιλεί προτέρον ήδη προσπεφευγώς. έντέταλτο δέ αυτοίς χρήματα μεγάλα πρός βασιλέα κεκομισμένοι, ει μέν έντός Άλπεων διατριβήν ποιείσθαι τόν Φρεδερίκον άκούσαιεν, όμοϋ πάντας έντυγχάνειν αυτόϋ· άποτέρω δέ γεγονότος, τόν Μιχαήλ μέν σύν τοίς χρήμασιν επί Ιταλίαν ίέναι, τούς δέ τήν επί Φρεδερίκον στέλλεσθαι, καν εκείνος τών δεδομένων άμελήση, αυτούς λοιπόν και καθ' έαυτούς Ιταλίας μεταποιείσθαι, όπερ δήτα και γέγονε. Η άφιξη του Παλαιολόγου στην Αγκώνα με μεγάλα χρηματικά ποσά παραδίδεται και από τον Boso, p. 394: *Interea imperator Grecorum maximam de thesauro pecuniam per quendam principem suum nominem Pilialogum misit Anconam.*

προχωρούσε στην Απουλία, για να πολεμήσει μαζί τους τον Γουλιέλμο. Αντιθέτως, ο Κίνναμος αναφέρει ρητά ότι ο Φρειδερίκος δε θέλησε να τηρήσει τα συνομολογηθέντα, και γι' αυτό οι βυζαντινοί απεσταλμένοι αποχώρησαν και ανέλαβαν να προετοιμάσουν μόνοι τους την εκστρατεία στην Ιταλία. Η ίδια η λογική των καταστάσεων επιβάλλει να αξιολογήσουμε ως αντιειμενική τη διήγηση του Κίνναμου. Οι δύο πλευρές ποτέ δε θα μπορούσαν να διευθετήσουν το μελλοντικό status quo της Νοτίου Ιταλίας, μετά από μία νικηφόρα προέλασή τους. Άλλωστε, αν ο δυτικός αυτοκράτορας είχε την πρόθεση να παραχωρήσει εδάφη στους Βυζαντινούς, θα είχε καταλήξει πολύ νωρίτερα σε κάποια συμφωνία²⁴³. Σε καμία όμως περίπτωση δε συνέφερε τον Φρειδερίκο να διακόψει τις επαφές του με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Γι' αυτό το λόγο εστάλη, όπως είδαμε, το καλοκαίρι του 1155 στην αυλή του Μανουήλ ο ηγούμενος του Stablo, ο οποίος ήταν πολύ καλός γνώστης των βυζαντινογερμανικών σχέσεων. Προφανώς θα προσπαθούσε ο Wibald να μη διαταραχτούν οι σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών ύστερα από την αποτυχημένη έκβαση των συνομιλιών στην Αγκώνα. Όπως θα μας δοθεί η ευκαιρία να διαπιστώσουμε, ο Φρειδερίκος ποτέ δε σταμάτησε τις διαπραγματεύσεις με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στα πλαίσια της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, οι οποίες του έδιναν τη δυνατότητα να προωθεί δύο σημαντικούς πολιτικούς στόχους, αφ' ενός μεν την αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου από τους Βυζαντινούς, αφ' ετέρου δε την

²⁴³ Στο σημείο αυτό θα διαφωνήσουμε με τον R. J. LILIE, ό.π., σημ. 198, p. 430-433, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο Φρειδερίκος στην Αγκώνα ήταν έτοιμος να συνεχιστρατεύσει με τους Βυζαντινούς και να μοιραστεί μαζί τους τα εδάφη, σχέδιο που προσέκρουσε στην άρνηση των γερμανών ηγεμόνων. Την άποψη ότι ο Φρειδερίκος στην Αγκώνα δεν κατέληξε σε καμία συμφωνία με τους Βυζαντινούς διατυπώνει και ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 148, p. 19. Και ο O. ENGELS, *Zum Konstanzer Vertrag...*, ό.π., σημ. 143, p. 257-258, υποστηρίζει ότι στην Αγκώνα δεν επετεύχθη καμία συμφωνία. Θεωρεί ότι το βασικό θέμα συζήτησης ήταν ο γάμος του αυτοκράτορα με μία βυζαντινή πριγκίπισσα και μέσω αυτού η επιστροφή στη Δυτική Αυτοκρατορία της εδαφικής προίκας της Ειρήνης-Bertha. Οι Βυζαντινοί, σύμφωνα με τον ιστορικό, συνειδητοποίησαν τις προθέσεις του Βαρβαρόσσα και θέλησαν να τον πείσουν για το αντίθετο. Τότε παρενέβησαν οι γερμανοί ηγεμόνες που αρνήθηκαν οποιαδήποτε εδαφική παραχώρηση στους Βυζαντινούς και επομένως τη συνέχιση της εκστρατείας. Πρέπει να τονίσουμε πάντως ότι καμία από τις υπάρχουσες πηγές δε δίνει πληροφορίες για τη στάση των ηγεμόνων του regnum teutonicum απέναντι στη βυζαντινογερμανική συμμαχία.

αποτροπή του κινδύνου μία προσέγγισης του Μανουήλ με τις άλλες δυτικές δυνάμεις, δηλαδή το Σικελικό Βασίλειο και την Αγία Έδρα.

Κατά τη διάρκεια της βυζαντινής εκστρατείας στην Ιταλία οι διπλωματικές επαφές των δύο Αυτοκρατοριών διακόπηκαν, επειδή ακριβώς η βυζαντινή πλευρά, ύστερα από την αποτυχία των συνομιλιών στην Αγκώνα, προχώρησε στην κατάκτηση των ιταλικών εδαφών ανεξάρτητα από τη θέληση του δυτικού αυτοκράτορα. Ο Μανουήλ συμμάχησε με τους νορμανδούς βαρόνους που είχαν επαναστατήσει εναντίον του Γουλιέλμου Α' και επεδίωξε με τη βοήθειά τους να επιβάλει τη βυζαντινή παρουσία στην Ιταλία²⁴⁴. Για ένα περίπου χρόνο ο βυζαντινός στρατός με τους ιταλούς συμμάχους του κατάφερε να κατακτήσει πολλές πόλεις της Απουλίας και της Καλαβρίας και να εδραιώσει εκεί τη βυζαντινή εξουσία. Ηττήθηκε όμως από τους Σικελούς το Μάιο του 1156 στο Μπρίντζι και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα ιταλικά εδάφη²⁴⁵.

Ένα μήνα αργότερα, τον Ιούνιο του 1156, ο Wibald συνοδευόμενος από βυζαντινούς πρέσβεις επέστρεψε από την Κωνσταντινούπολη στην αυλή του Φρειδερίκου στο Würzburg (10 - 17 Ιουνίου 1156), όπου μάλιστα ο δυτικός αυτοκράτορας γιόρταζε το γάμο του με τη Βεατρίκη της Βουργουνδίας. Η απόφαση του Μανουήλ να διεκδικήσει με τις δικές του δυνάμεις νοτιοϊταλικά εδάφη, προκάλεσε τη ρήξη των βυζαντινογερμανικών σχέσεων. Όπως είχαμε διαπιστώσει και στο προηγούμενο κεφάλαιο, όταν η οικουμενικότητα παύει να είναι ένας τόπος πολιτικής κληρονομιάς και αποτελεί μία επιδιωκόμενη πολιτική αξία, οι σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών εισέρχονται σε στάδιο

²⁴⁴ Για τη συμμαχία του Μανουήλ με τους νορμανδούς βαρόνους, βλ. στη συνέχεια του κεφαλαίου, σ. 227-228.

²⁴⁵ Να σημειώσουμε ότι η βυζαντινή στρατιωτική δύναμη ήταν μικρή για ένα τέτοιο εγχείρημα. Γι' αυτό κύρια προσπάθεια των στρατηγών ήταν η συγκέντρωση μισθοφορικού στρατεύματος. Ο Κίνναμος αναφέρει ότι οι Βυζαντινοί προσέγγισαν την Ιταλία με δέκα πολεμικά πλοία (IV, 2, σ. 137). Στις αρχές του 1156 προστέθηκε ένα επικουρικό στράτευμα (IV, 4, σ. 143 και IV, 6, σ. 148) και η τελευταία στρατιωτική ενίσχυση έφτασε στην Ιταλία τον Απρίλιο-Μάιο, λίγο πριν την ήττα στο Μπρίντζι (IV, 11, σ. 162). Αναλυτικά για την εκστρατεία του Μανουήλ στην Ιταλία βλ. F. CHALANDON, *ό.π.*, σημ. 200, p. 348-381. Βλ. επίσης P. MAGDALINO, *The Empire of Manuel Comnenos, 1143 – 1180*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 56-61. Να σημειώσουμε ότι ο Magdalino θεωρεί ότι η εκστρατεία του Μανουήλ και η κατάληψη των παραλιακών πόλεων της Απουλίας στόχευε πρωτίστως στη διασφάλιση των ανατολικών συνόρων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από μελλοντικές επιθέσεις των Νορμανδών.

σύγκρουσης. Ο Φρειδερίκος αποστασιοποιήθηκε από το σχέδιο γάμου με μία βυζαντινή πριγκίπισσα και νυμφεύτηκε τη Βεατρίκη. Άλλωστε, καθώς εκείνη ήταν κληρονόμος της κομητείας της Βουργουνδίας, ο γάμος αυτός του έδινε το πλεονέκτημα να ισχυροποιήσει την αυτοκρατορική εξουσία στην περιοχή αυτή²⁴⁶. Ο Μανουήλ, υπό το βάρος της πρόσφατης αποτυχίας του στην ιταλική πολιτική που ως τότε ακολουθούσε, θέλησε προφανώς να ανανεώσει τις σχέσεις του με τη Δυτική Αυτοκρατορία. Γι' αυτόν το λόγο πρότεινε εκ νέου το γάμο του Φρειδερίκου με μία βυζαντινή πριγκίπισσα και τη συμμαχία των δύο Αυτοκρατοριών εναντίον της Ουγγαρίας²⁴⁷. Οι βυζαντινοί πρέσβεις όμως δεν έγιναν αμέσως δεκτοί στην αυλή, αλλά τους δόθηκε εντολή να περιμένουν στο Salzburg.

Η αιτία της αρνητικής στάσης του αυτοκράτορα παραδίδεται στη διήγηση του επισκόπου Όθωνος, η οποία ταυτόχρονα δίνει μία διαφορετική διάσταση στα όσα διαδραματίστηκαν μεταξύ του Φρειδερίκου και των βυζαντινών πρέσβεων στην Αγκώνα το καλοκαίρι του 1155. Ο Βαρβαρόσσα ήταν οργισμένος με τους Βυζαντινούς, επειδή κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο στρατόπεδο έκλεψαν επιστολές σφραγισμένες με τις σφραγίδες του (*litteras quasdam sigillo suo clausas per surreptionem acceperant*). Στη συνέχεια χρησιμοποίησαν αυτές τις επιστολές, για να πείσουν τις παραλιακές ιταλικές πόλεις ότι τις καταλαμβάνουν με τη συναίνεση του δυτικού αυτοκράτορα που τους τις είχε παραχωρήσει (*Greci Campaniam simul et Apuliam ingrediuntur ostensisque imperialibus litteris maritima sibi a principe concessa fuisse mentiuntur*). Οι ιθύνοντες των πόλεων, επειδή αφ' ενός μεν φοβήθηκαν τον Φρειδερίκο, αφ' ετέρου δε έλαβαν από τους Βυζαντινούς μεγάλα χρηματικά ποσά, έθεσαν τις πόλεις υπό την εξουσία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Σ' αυτό συνέβαλε άλλωστε και η βοήθεια που προσέφεραν στους Βυζαντινούς οι

²⁴⁶ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 53-54.

²⁴⁷ GF, II, 55, p. 388: *Eapropter predicti nuntii non solum ob firmandum conubium ad imperatorem venerant, sed etiam ad vindicandam suam de Ungaris auctoritate principis iniuriam. In utroque frustrati sunt. ... Admittuntur tamen eius conspectui, scripta recipiuntur. Remittitur cum eis Stephanus capellanus imperatoris, per quem princeps de illius principis voluntate amplius cognoscat.*

νορμανδοί άρχοντες που είχαν εκδιωχτεί από τον Ρογήρο και είχαν χάσει την εξουσία τους. Βέβαια, όπως εύστοχα αναφέρει ο επίσκοπος του Freising, ένα άλλο στοιχείο που διευκόλυνε την κατάκτηση των πόλεων ήταν η βαθιά δυσαρέσκεια του λαού για την τυραννική εξουσία των σικελών βασιλέων²⁴⁸.

Συμφωνούμε με τον Lilie και υποστηρίζουμε ότι δε συνέβη ποτέ το γεγονός της κλοπής που αναφέρει ο Όθων, ο οποίος και στη συγκεκριμένη περίπτωση εξωραΐζει την πολιτική του αυτοκράτορά του. Δεν αποδεχόμαστε όμως τον ισχυρισμό του ότι η αναφορά αυτή αποδεικνύει έμμεσα ότι στην Αγκώνα το 1155 είχε συναφθεί μία συμφωνία μεταξύ των δύο μερών και ότι ο Φρειδερίκος έδωσε στους βυζαντινούς πρέσβεις επιστολές, οι οποίες είτε περιείχαν την παραχώρηση των παραλιακών πόλεων της Απουλίας, είτε απευθύνονταν στους ιθύνοντες αυτών των πόλεων και τους ζητούσαν να υποστηρίξουν τους Βυζαντινούς²⁴⁹. Διαφωνούμε και με τον Niederkorn, ο οποίος, εμμένοντας στη θέση του ότι η Δυτική Αυτοκρατορία ήταν διατεθειμένη να παραχωρήσει εδάφη στον Μανουήλ, υποστηρίζει ότι ο

²⁴⁸ GF, II, 51, p. 382-384: Ad eam curiam Guibaldus Corbagensis abbas a Grecia rediens venit. Nam legati Grecorum, qui cum eo ad imperatorem destinati fuerant, apud Iuvaniam relictis presentie principis non admittebantur. Cuius rei ratio hec fuit. Cum ab eo circa Anconam recepissent, litteras quasdam sigillo suo clausas per surreptionem acceperant. Igitur redeunte ad Transalpina principe, Greci Campaniam simul et Apuliam ingrediuntur ostensisque imperialibus litteris maritima sibi a principe concessa fuisse mentiuntur, sicque indigenas quosque non solum auctoritate imperatoris terrendo, sed et auro corrumpendo, totam provinciam ad suam ditionem inclinant. Inde Barrum usque procedentes arcem, ubi Guillelmi presidia posita erant, expugnant. Mortuus fuit ibi Palologus et ad terram suam deportatus. Adiuvantur non solum exulum, videlicet principis Capuani, Andree comitis, aliorumque, qui noviter terras suas receperant, auxilio, sed et Roberti Cavillensis cuiusdam comitis, magni de terra illa viri, quem per pecuniam sibi allegerant. Preterea totus pene populus in civitatibus oppidisque manens, eo quod iam diu Guillelmi huius patrisque sui Rogerii tyrannide premeretur, tamquam de iugo tam gravi liberari optans, illis adhebat. Η λέξη surreptio και συγκεκριμένα, αν αυτή προέρχεται από το ρήμα subrepro (οικειοποιούμαι με δόλο) ή από το subripio (κλέβω), έχει απασχολήσει ορισμένους ιστορικούς. Για το θέμα βλ. K. ZEILLINGER, *Friedrich I. Barbarossa, Manuel I...*, ό.π., σημ. 198, p. 65-66, n. 43. Και οι δύο πιθανές ερμηνείες της λέξης προϋποθέτουν την ύπαρξη επιστολών, γεγονός που εμείς αμφισβητούμε.

²⁴⁹ R.-J., LILIE, ό.π., σημ. 198, p. 435-440. Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 148, p. 23-24, θεωρεί ότι δόθηκαν στους βυζαντινούς πρέσβεις επιστολές που θα διευκόλυναν το ταξίδι τους στη Βόρειο Ιταλία και συγκεκριμένα στον Tortona, για να επισκεφτούν κάποιον Βυζαντινό που είχε φυλακιστεί από τις τοπικές αρχές και ελευθερωθεί από τον Φρειδερίκο. Αυτές οι επιστολές θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί από τους πρέσβεις και για τους στόχους τους στη Νότιο Ιταλία. Ο P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 175-176, υποστηρίζει ότι οι βυζαντινοί πρέσβεις θα είχαν προσπαθήσει να πείσουν τις ιταλικές πόλεις προβάλλοντας τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης και τις πρόσφατες συνομιλίες στην Αγκώνα.

Φρειδερίκος, όσο χρόνο κρατούσε κοντά του τους βυζαντινούς πρέσβεις, προσπαθούσε να πείσει τον πάπα να αποδεχτεί τη συμφωνία παραχώρησης εδαφών. Η γερμανική καγκελλαρία μάλιστα, σύμφωνα με τον ιστορικό, είχε ετοιμάσει τα σχετικά έγγραφα που θα παραδίδονταν στους Βυζαντινούς ύστερα από την παπική συναίνεση. Αυτά είναι και τα έγγραφα που έκλεψαν ή οικειοποιήθηκαν με δόλο οι βυζαντινοί πρέσβεις²⁵⁰. Δε μας βρίσκει σύμφωνους ούτε η άποψη του Zeillinger ότι οι επιστολές αυτές ήταν αποτέλεσμα των κρυφών συνεννοήσεων του Φρειδερίκου με τους βυζαντινούς απεσταλμένους. Ο δυτικός αυτοκράτορας δηλαδή, έχοντας προσκρούσει στην άρνηση των ηγεμόνων να συνεχίσουν την εκστρατεία, έπρεπε να δείξει στον Μανουήλ την πρόθεσή του να διατηρήσει τη βυζαντινογερμανική συμφωνία, καθώς δεν ήθελε να χάσει τη βυζαντινή ενίσχυση για την κατάκτηση της Νοτίου Ιταλίας. Γι' αυτό έγραψε τις επιστολές που θα χρησίμευαν ως νέα διαπραγματευτική βάση, αφού πλέον ο Βαρβαρόσσα θα αποδεχόταν τη βυζαντινή κατάληψη συγκεκριμένων πόλεων της Απουλίας, μόνο αν αυτές παρέμεναν υπό γερμανική επικυριαρχία. Έτσι, η διατήρηση της επικυριαρχίας δε θα έδινε στην Αγία Έδρα το δικαίωμα να τον κατηγορήσει για παραβίαση της Συνθήκης της Κωνσταντίας. Ο δυτικός αυτοκράτορας εξοργίστηκε στη συνέχεια, γιατί οι Βυζαντινοί κατέκτησαν περισσότερα εδάφη, απ' όσα είχαν συμφωνηθεί²⁵¹. Όπως υποστηρίξαμε προηγουμένως, στην Αγιάνα το 1155 δεν επετεύχθη καμία συμφωνία μεταξύ των δύο μερών και γι' αυτό ο Μανουήλ προχώρησε στην ανακατάληψη των εδαφών της Νοτίου Ιταλίας στηριζόμενος στις βυζαντινές στρατιωτικές δυνάμεις και στη συμμαχία του με τους νορμανδούς αντιφρονούντες βαρόνους.

Για να επιστρέψουμε στις κλεμμένες επιστολές, η αφήγηση του επισκόπου παρουσιάζει αντιφάσεις και λογικά χάσματα. Ακόμη και αν οι βυζαντινοί απεσταλμένοι οικειοποιήθηκαν παράνομα τις σφραγισμένες με την

²⁵⁰ J.P. NIEDERKORN, ό.π., σημ. 152, p. 241-242.

²⁵¹ K. ZEILLINGER, *Friedrich I. Barbarossa, Manuel I...*, ό.π., σημ. 198, p. 77-83. Ο P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 245, p. 59, και ο F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 52, συμμαρτυρούν τη θέση του Zeillinger.

αυτοκρατορική σφραγίδα επιστολές, δε θα κατάφεραν ποτέ να πείσουν τις ιταλικές πόλεις, αν το περιεχόμενο αυτών των εγγράφων δεν ήταν ανάλογο. Σύμφωνα με τη διήγηση του επισκόπου, οι επιστολές ανέφεραν ότι ο Φρειδερίκος παραχωρούσε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία παραθαλάσσιες πόλεις της Απουλίας και ότι με δική του σύμφωνη γνώμη βρισκόταν ο βυζαντινός στρατός σ' εκείνα τα εδάφη. Αυτό σημαίνει ότι ο Βαρβαρόσσα έπρεπε να είχε γράψει τις επιστολές που με νόμιμο ή παράνομο τρόπο έφτασαν στα χέρια των Βυζαντινών. Ο δυτικός αυτοκράτορας όμως δε θα δεσμευόταν ποτέ επισήμως για μία τέτοια παραχώρηση. Αυτό αποδείχτηκε και σε όλες τις προηγούμενες πρεσβείες που αντηλλάγησαν μεταξύ των δύο αυτοκρατόρων. Από την άλλη πλευρά στη βυζαντινή ιστοριογραφία της εποχής απουσιάζει οποιαδήποτε μνεία για τέτοιου είδους επιστολές. Αν πράγματι είχαν υπάρξει, ο βυζαντινός ιστορικός της ιταλικής εκστρατείας του Μανουήλ, Κίνναμος, σίγουρα θα τις είχε αναφέρει στο έργο του, αφού μάλιστα παρουσιάζει επανειλημμένως το δυτικό αυτοκράτορα επίορκο και αρνητή όλων των προηγούμενων δεσμεύσεων του αναφορικά με την παραχώρηση των ιταλικών εδαφών στους Βυζαντινούς. Εξάλλου και στην επιστολή που έστειλε ο Φρειδερίκος στον επίσκοπο του Freising, δεν υπάρχει η παραμικρή αναφορά σ' ένα τόσο σημαντικό γεγονός, όπως αυτό της κλοπής των αυτοκρατορικών επιστολών. Και μας προβληματίζει η απουσία μιας οποιασδήποτε αναφοράς, γιατί σ' αυτήν την επιστολή ο δυτικός αυτοκράτορας παρουσίασε τα πιο σημαντικά σημεία της πρώτης του εκστρατείας στην Ιταλία. Ανέφερε απλώς ότι μετά την αποχώρηση του γερμανικού στρατού από την Αγκώνα, οι Βυζαντινοί κατάφεραν, προσφέροντας τεράστια χρηματικά ποσά, να καταλάβουν περιοχές της Νοτίου Ιταλίας, πριν νικηθούν και εκδιωχθούν από τον Γουλιέλμο²⁵². Εξάλλου, όπως υποστηρίξαμε προηγουμένως, ουδέποτε σ' αυτή την πρεσβεία ο

²⁵² GF, *Epistula Frederici*, p. 88: *Sicque nobis redeuntibus et Grecis cum superbia multitudinis sue et copiosa pecunia in Apuliam euntibus, Paliologus post adeptum Barum et munitionem destructam obiit, et Willelmus congregato exercitu repente in Grecos irruit et paucis captis et ceteris occisis omnem pecuniam absportavit.* Αυτό το επιχείρημα προβάλλει και ο R.-J., LILIE, ό.π., σημ. 198, p. 435-440, για να τονίσει ότι οι βυζαντινοί πρέσβεις δεν έκλεψαν τις επιστολές, αλλά τις έλαβαν από τον Φρειδερίκο.

Φρειδερίκος αποδέχτηκε να συνειστρατεύσει με τους Βυζαντινούς εναντίον του Σικελικού Βασιλείου.

Εύλογα τίθεται το ερώτημα γιατί ο επίσκοπος του Freising στηρίζει την οργή του δυτικού αυτοκράτορα προς τους Βυζαντινούς στο τόσο αμφιλεγόμενο, και κατά τη γνώμη μας κατασκευασμένο, ζήτημα των κλεμμένων επιστολών. Για να απαντήσουμε, θα ανατρέξουμε στη διήγηση του Κίνναμου για τα γεγονότα που ακολούθησαν την πρεσβεία στην Αγκώνα. Όταν οι βυζαντινοί απεσταλμένοι έφυγαν άπρακτοι από το γερμανικό στρατόπεδο, ένας από αυτούς, ο κόμης της Gravina, Αλέξανδρος, συνάντησε τυχαία ανθρώπους του Ροβέρτου, κόμη της Cavilla, και ανεψιού του Ρογήρου, από τον οποίο ο Γουλιέλμος είχε αφαιρέσει κάθε εξουσία. Ο κόμης τότε αποστάτησε και ζήτησε βοήθεια από τον Φρειδερίκο, για να πολεμήσει το σικελό βασιλιά, παραχωρώντας του ως αντάλλαγμα την εξουσία στη Σικελία και τη Νότιο Ιταλία. Εκείνος όμως αρνήθηκε να αναλάβει ένα τέτοιο εγχείρημα. Εκτός από την επιθυμία των γερμανών ηγεμόνων να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, η άρνηση του Βαρβαρόσσα αιτιολογείται σαφέστατα στη βάση της πολιτικής του ιδεολογίας. Από τη στιγμή που η οικουμενική του εξουσία και το δυτικό αυτοκρατορικό αξίωμα τού παραχωρούσε *de iure* τα ιταλικά εδάφη, δεν ήταν δυνατόν να διαπραγματευτεί μία τέτοια υπόθεση.

Η πρεσβεία αυτή πρέπει να συνάντησε τον Φρειδερίκο ύστερα από τη βυζαντινή, αφού ο Κίνναμος αναφέρει ότι οι απεσταλμένοι του Ροβέρτου επιστρέφοντας άπρακτοι από το γερμανικό στρατόπεδο συνάντησαν τον Αλέξανδρο που και εκείνος μαζί με τον Δούκα δεν είχαν καταφέρει να επιτύχουν αυτά για τα οποία είχαν συναντήσει τον Βαρβαρόσσα²⁵³. Ο Αλέξανδρος, χωρίς να χάσει την ευκαιρία, είπε στους ανθρώπους του Ροβέρτου ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας ήταν σε θέση να ικανοποιήσει το αίτημά τους και γι' αυτό το σκοπό έχει στείλει ανθρώπους του στην Ιταλία με πολλά

²⁵³ Παρ' όλα αυτά ο Lammas δεν είναι σε θέση να χρονολογήσει την πρεσβεία αυτή και προτείνει δύο ημερομηνίες, το χειμώνα του 1154 ή την άνοιξη-καλοκαίρι του 1155. Βλ. P. LAMMAS, *ό.π.*, σημ. 63, p. 192-193. Κατά τη γνώμη μας, η αφήγηση του Κίνναμου θέτει ολοφάνερα το χρονικό προσδιορισμό, δηλαδή το καλοκαίρι του 1155, μετά τη στέψη του Φρειδερίκου.

χρήματα. Αμέσως οι απεσταλμένοι του Ροβέρτου επικοινωνήσαν μαζί του, για να τον ενημερώσουν για τα τεκταινόμενα²⁵⁴. Την άρνηση του Φρειδερίκου να ενισχύσει στρατιωτικά τους νορμανδούς επαναστάτες, την πληροφορούμαστε και από τον επίσκοπο του Freising, ο οποίος την αιτιολογεί με την εξάντληση του γερμανικού στρατού εξαιτίας των συνθηκών του μεσογειακού καλοκαιριού²⁵⁵.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις πηγές ο Φρειδερίκος αρνήθηκε δύο φορές να πολεμήσει το σικελό βασιλιά, παρά τα οφέλη που θα αποκόμιζε, συνεργαζόμενος είτε με τους ιταλούς αντικαθεστωτικούς είτε με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ένα χρόνο αργότερα και χωρίς ακόμα να γνωρίζει το αποτέλεσμα της βυζαντινής εισστρατείας, ο δυτικός αυτοκράτορας κατανόησε πόσο λανθασμένη ήταν αυτή η πολιτική κίνηση, η οποία άφησε ελεύθερο το πεδίο στον Μανουήλ να κατακτήσει με τις δυνάμεις νοτιοϊταλικά εδάφη. Και καθώς δεν μπορούσε να δεχτεί τη δυναμική της βυζαντινής πολιτικής, προσπάθησε να τη μειώσει με την ιστορία των κλεμμένων επιστολών²⁵⁶. Το γεγονός αυτό μπορεί εύκολα να διαπιστωθεί από τη συνέχεια της διήγησης του Όθωνος για τη βυζαντινή πρεσβεία που περίμενε στο Salzburg να γίνει δεκτή από τον Βαρβαρόσσα. Στη γερμανική αυλή είχε

²⁵⁴ Κίνναμος, IV, 2, σ. 136-137: Ρογερίω γάρ τῷ Σικελῶν τυράννῳ ἀδελφιδούς ἦν ὄνομα Βασαβίλας. οὗτος Ρογερίου μὲν ἔτι περιόντος τὴν Ἰταλίαν διεῖπεν ἀρχὴν, ἐκείνου δὲ τετελευτηκότος ἐπὶ τὸν υἱὸν τε Γυλιέλμον τῆς ἀρχῆς μετελθούσης, ἠνάγκαστο λοιπὸν ἐν ὑποστρατήγῳ λόγῳ διατελεῖν, ἐτέρου τὴν Ἰταλίαν διεπόντος. καὶ δὴ τὴν ὕβριν οὐκ ἐνεγκῶν εἰς ἀποστασίαν εἶδε. τοίνυν καὶ ἐπὶ Φρεδερίκον πέμψας Ἰταλίαν τε πάσαν καὶ Σικελίαν αὐτὴν ἐγχειριεῖν ἐπήγγελλε τούτῳ. Φρεδερίκου δὲ πρὸς τὸ δυσχερὲς ὀκνήσει ἐχομένου, συνέβαιναν ἀπράκτους τοὺς Βασαβίλα πρέσβεις ἐπανιόντας Ἀλεξάνδρῳ συνηνητέκναι. ἤδη γὰρ καὶ οὗτος οὐδὲν ὦν ἔνεκα παρὰ Φρεδερίκον ἦλθε πέρατι δούς, σὺν τῷ Δούκα ἐκειθεν ἀπηλλάττετο. ὡς οὖν εἰς λόγους ἀλλήλοις ἦλθον Ἀλέξανδρός τε καὶ οἱ Βασαβίλα πρέσβεις, μαθὼν Ἀλέξανδρος ὅτου ἔνεκα παρὰ Φρεδερίκον ἦλθον «ἐγγύς», ἔφη πρὸς αὐτοὺς «ἄνδρες φίλοι, ὅς πέρατι αὐτίκα τὴν πρεσβείαν ὑμῖν δώσει». τῶν δὲ μαθεῖν βουλομένων «βασιλεὺς Ῥωμαίων» ὑπολαβὼν εἶπεν ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ ἐξῆς πάντα κατέλεγε προστιθεὶς ὅτι δὴ καὶ Παλαιολόγος ἀνὴρ βουλῆς μὲν τῆς Ῥωμαίων ὧν εἰς δὲ τὸ τῶν σεβαστῶν ἀξίωμα [ἀναρχεῖς] σὺν χρήμασι μεγάλοις ἐνταῦθα που παρὰ πόδας ἐστί, τούτου ἔνεκα ἐνταῦθα παραγεγονῶς ὅπως ἂν Ἰταλίαν βασιλεῖ καταστήσαιο. ταῦτα οἱ Βασαβίλα πρέσβεις ἀκούσαντες γράμμασιν αὐτῷ τὰ παρόντα ἐδήλουν. Για τη συμμαχία των Βυζαντινῶν με τον κόμη Ροβέρτο και το μεσολαβητικό ρόλο του Αλέξανδρου της Gravina, βλ. F. CHALANDON, ὁ.π., σημ. 200, p. 349, 352-353.

²⁵⁵ GF, II, 39, p. 362.

²⁵⁶ Στο σημείο αυτό συντασσόμαστε με τον P. LAMMA, ὁ.π., σημ. 63, p. 175-176, που διακρίνει στις κλεμμένες επιστολές την επιθυμία του Φρειδερίκου να δικαιολογήσει την εύκολη επιτυχία των Βυζαντινῶν, για να διασώσει τον honor imperii.

διαδοθεί η φήμη ότι ο Γουλιέλμος είτε ήταν νεκρός, είτε είχε χάσει εξ αιτίας μιας ασθένειας την επαφή με την πραγματικότητα και ότι οι Βυζαντινοί είχαν κατακτήσει όλες τις επαρχίες. Αγανακτισμένος ο Φρειδερίκος δεν ήξερε αν έπρεπε να τιμωρήσει ή όχι τους απεσταλμένους του Μανουήλ. Τελικά, αποφάσισε να τους δεχτεί τον Ιούλιο στη Νυρεμβέργη²⁵⁷. Εν τω μεταξύ άρχισε να σχεδιάζει μία εκστρατεία στην Ιταλία, επειδή δεν ήθελε τα εδάφη του Σικελικού Βασιλείου να κατακτηθούν από άλλους. Όταν όμως λίγο αργότερα πληροφορήθηκε ότι ο Γουλιέλμος ήταν ζωντανός και είχε καταφέρει να εκδιώξει τους Βυζαντινούς από την Ιταλία, εγκατέλειψε το σχέδιο αυτής της εκστρατείας, για να ασχοληθεί με την αντίσταση που του προέβαλλε η πόλη του Μιλάνου²⁵⁸.

Παρ' όλο που το απόσπασμα αυτό έχει ήδη σχολιαστεί²⁵⁹, πρέπει να επαναληφθούν κάποιες βασικές επισημάνσεις που αφορούν την ιδεολογική σκέψη του δυτικού αυτοκράτορα. Ο Φρειδερίκος προτιμούσε να βλέπει τις παραμεθόριες περιοχές της Αυτοκρατορίας του να κυβερνώνται από τον Γουλιέλμο και όχι από τον Μανουήλ. Η προτίμηση γίνεται εύκολα κατανοητή, αν αναλογιστούμε τη σύγκρουση των δύο Αυτοκρατοριών στον τομέα της οικουμενικότητας της εξουσίας τους. Η οικουμενικότητα στην πολιτική τοποθέτηση των Βυζαντινών συνίστατο και στην κατοχή των ιταλικών εδαφών. Συνέφερε, λοιπόν, τη Δυτική Αυτοκρατορία να εντοπίζει τον αντίπαλό της στο

²⁵⁷ Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό την άποψη του P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 245, p. 62, ότι ο Φρειδερίκος καθυστέρησε να δεχτεί τους βυζαντινούς πρέσβεις, γιατί ήθελε πρώτα να μιλήσει με τον Wibald, να λάβει νέα από το Μπρίντζι και επειδή γιόρταζε το γάμο του με τη Βεατρίκη της Βουργουνδίας. Δε θα ήταν λοιπόν ευγενικό να προσκαλέσει στην αυλή τους βυζαντινούς πρέσβεις που είχαν έλθει να διαπραγματευτούν τον γάμο του αυτοκράτορα με μία βυζαντινή πριγκίπισσα.

²⁵⁸ GF, II, 51-52, p. 384: Diffamabatur non solum per vicinas regiones, sed et ad nos usque pervenit, Guillelmum vel vitam finisse vel ex vi morborum sensum amisisse, Grecos iam omnes illas possidere provincias. Audivit hoc princeps indignationeque motus consultabat diutissime, an predicti legati, qui ex parte principis sui Manuel advenerant, presentie sue admittendi vel tamquam traditores puniendi vel contemptibiliter facultatem redeundi accepturi forent. Tandem inclinatus quorundam precibus audientiam eis prestare disponit, et ob hoc dies eis in Norico castro mense Iulio prescribitur. Ipse vero, quamvis Guillelmum odiret, nolens tamen imperii sui limites tyrannica Rogerii rabie usurpatos ab exteris eripi, expeditionem illo iurari fecit. Non multo tamen post, ex quo cognovit Willelmum fuis Grecis Apuliam et Calabriam recepisse, consilium mutavit et ad compescendam Mediolanensium contumaciam iram convertit.

²⁵⁹ Ο.π., σ. 185, σημ. 156.

πρόσωπο ενός βασιλιά χωρίς οικουμενικές αξιώσεις και όχι στο πρόσωπο του κατ' εξοχήν ιδεολογικού της αντιπάλου, δηλαδή του βυζαντινού αυτοκράτορα. Ο Φρειδερίκος όμως κατανοούσε ότι, ύστερα από το γάμο του με τη Βεατρίκη της Βουργουνδίας, η συμμαχία με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κλονιζόταν επικίνδυνα, καθώς διαγραφόταν πλέον σε πολύ διαφορετικά πλαίσια από αυτά που είχαν προσδιοριστεί από τον Μανουήλ και τον Κορράδο το 1147/48. Γι' αυτό το λόγο έστειλε αμέσως πρεσβεία στη βυζαντινή αυλή, συγκεκριμένα τον αυτοκρατορικό καπελλάνο Στέφανο²⁶⁰, για να μπορέσει να εξασφαλίσει τη συνέχιση των βυζαντινογερμανικών σχέσεων και κυρίως, όπως πιστεύουμε, για να εμποδίσει τις επαφές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Αγίας Έδρας, που έθεταν σε κίνδυνο την πολιτική του δυτικού imperium.

C. Οι επαφές μεταξύ Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και Αγίας Έδρας

Κατά τη διάρκεια της βυζαντινής επέμβασης στον ιταλικό χώρο η Βυζαντινή Αυτοκρατορία και η Αγία Έδρα εγκαινίασαν μία σειρά διαπραγματευτικών επαφών που αξίζει να τύχουν διερεύνησης, καθώς όχι μόνο αποσαφηνίζουν τις σχέσεις των δύο δυνάμεων, αλλά αποτελούν, κατά τη γνώμη μας, ερμηνευτικό εργαλείο των ιδεολογικών αναζητήσεων που παρατηρούνται την ίδια εποχή στην αυλή της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με το *Βίο του Αδριανού* του καρδινάλιου Boso, το καλοκαίρι του 1155, παράλληλα με την πρεσβεία στον Φρειδερίκο που βρισκόταν στην Αγκώνα, ο Μανουήλ έστειλε απεσταλμένους και στον πάπα και ζήτησε να του παραχωρήσει τρεις παραλιακές πόλεις της Απουλίας. Σε αντάλλαγμα του προσέφερε χρήματα και στρατό, για να πολεμήσει τον Γουλιέλμο²⁶¹. Ο Αδριανός όμως δεν αποδέχτηκε την πρόταση του Μανουήλ, επειδή προφανώς φοβόταν ότι μία βυζαντινή

²⁶⁰ Ο.π., σημ. 247.

²⁶¹ Boso, p. 394: Interea imperator Grecorum maximam de thesauro pecuniam per quendam principem suum nomine Pilialogum misit Anconam. Scripsit etiam eidem pontifici, rogans et petens ab eo ut de civitatibus Apulie que site sunt in maritimis tres eidem imperatori eo tenore concederet, ut ipse ad expugnandum predictum regem et de tota Sicilia expellendum sufficienter eidem pontifici vires tam in pecunia quam in militibus et aliis armatorum presidiiis indeficienter conferret; preterea quinque millia libras auri eidem pape eiusque curie nichilominus dare promisit.

εγκατάσταση στα ιταλικά εδάφη θα δημιουργούσε πολλά προβλήματα στην Αποστολική Έδρα δεδομένων μάλιστα των τριβών μεταξύ των Εκκλησιών Ανατολής και Δύσης. Εξάλλου, οι εδαφικές παραχωρήσεις προς τους Βυζαντινούς θα σήμαιναν την παραβίαση των όρων της Συνθήκης της Κωνσταντίας και την έναρξη της πολεμικής με τη Δυτική Αυτοκρατορία, που η Αγία Έδρα δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει, καθώς η θέση της την περίοδο αυτή είχε χειροτερεύσει ύστερα από τις σικελικές εισβολές στα νότια εδάφη του *patrimonium beati Petri*²⁶². Αντιθέτως, ο ποντίφικας προτίμησε να συμμαχήσει με τους σικελούς αντιφρονούντες, οι οποίοι μάλιστα του έδωσαν φεουδαρχικό όρκο και τον αναγνώρισαν ως κύριό τους στη θέση του Γουλιέλμου²⁶³. Με αυτόν τον τρόπο, άλλωστε, εξασφάλισε τις αξιώσεις της Αγίας Έδρας για τα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας και Σικελίας.

Τις απόπειρες επαφής μεταξύ βυζαντινού αυτοκράτορα και πάπα αναφέρει και ο Κίνναμος. Στη δική του εκδοχή ο Αδριανός είναι αυτός που έλαβε την πρωτοβουλία να προσεγγίσει τον Μανουήλ. Ενώ η βυζαντινή εκστρατεία είχε ήδη αρχίσει, ο Αδριανός έστειλε πρέσβεις στους βυζαντινούς στρατηγούς και ζήτησε ένας ή δύο από αυτούς να μεταβούν στη Ρώμη, για να συνομιλήσουν μαζί του για πολύ σημαντικά θέματα. Μάλιστα τους πληροφόρησε ότι είχε ήδη συγκεντρώσει στρατιωτικές δυνάμεις, με την πρόθεση να συμμαχήσει μαζί τους. Οι στρατηγοί απάντησαν στον ποντίφικα με την αποστολή του υπογραμματέα Βασιλάκιου, στον οποίο είχε ανατεθεί να μεταφέρει και χρυσό,

²⁶² J. HALLER, ό.π. σημ. 81, p. 119. Δε θα συμφωνήσουμε με τον M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 45, που υποστηρίζει ότι ο Αδριανός δε συμάχησε με τους Βυζαντινούς, επειδή ήθελε να μείνει πιστός στη Συνθήκη της Κωνσταντίας, για να δείξει την καλή του θέληση απέναντι στο δυτικό αυτοκράτορα. Άλλωστε, σε περίπτωση συμμαχίας με τους Βυζαντινούς και παραχώρησης εδαφών ο πάπας θα μπορούσε να επικαλεστεί ότι ο Φρειδερίκος ήταν αυτός που πρώτος υποχώρησε από τους όρους της Συνθήκης, καθώς δεν παρέμεινε στην Ιταλία, για να υποτάξει τους Ρωμαίους και να αντιμετωπίσει τους Σικελούς που απειλούσαν το *patrimonium beati Petri*.

²⁶³ Boso, p. 393-394: *Quippe maiores eius comites atque barones cum maioribus Apulie civitatibus ubi a tanta eum perversitate revocare nullatenus potuerunt, eo relicto nuncios suos ad domnum Adrianum papam tanquam ad principalem dominum destinarunt, rogantes ut ad partes illas dignaretur accedere et terram ipsam, que iuris beati Petri esse dinoscitur, ac personas et eorum bona in manu et potestate sua reciperet...* *Ibique (sc. S. Germanus) recepta fidelitate et hominio a Roberto principe Capuano et Andrea comite aliisque nobilium illarum partium ...*

για να στρατολογήσει μισθοφόρους²⁶⁴. Πάντως η απροθυμία των βυζαντινών στρατηγών να σπεύσουν στην Αποστολική Έδρα, επιτρέπει να υποθέσουμε ότι πράγματι ο Αδριανός ανέλαβε αυτήν την πρωτοβουλία και μάλιστα σε χρονική στιγμή μη αναμενόμενη από τον Μανουήλ που φαίνεται να μην είχε εξουσιοδοτήσει τους στρατηγούς του και να μην τους είχε εφοδιάσει με συγκεκριμένες οδηγίες για μία ενδεχόμενη συνομιλία με τον πάπα²⁶⁵. Εστάλη όμως ο χρυσός, για να δελεάσει τον Αδριανό να υποχωρήσει στα αιτήματα των Βυζαντινών. Από τον αρχιεπίσκοπο Τύρου, Γουλιέλμο, λαμβάνουμε μία ενδιαφέρουσα πληροφορία για τις σχέσεις Μανουήλ - Αδριανού, η οποία συνάδει με τη διήγηση του Κίνναμου. Ο Γουλιέλμος υποστηρίζει ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας εισέβαλλε στην Απουλία ύστερα από πρόταση του πάπα, *verbum domini pape sequutus*²⁶⁶. Δυστυχώς στη συνέχεια της διήγησής του δεν προσφέρει άλλες πληροφορίες που θα διευκόλυναν την περαιτέρω διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των δύο δυνάμεων.

Παρ' όλον ότι δε διαθέτουμε επαρκείς πληροφορίες, για να εξακριβώσουμε το κέντρο εκκίνησης των διπλωματικών αυτών επαφών καθώς και την πορεία τους, θεωρούμε ότι αυτές πρέπει να ξεκίνησαν από τον πάπα όχι βέβαια ως πρόσκληση στους Βυζαντινούς να κατακτήσουν τα ιταλικά εδάφη. Ο Αδριανός όμως, αναγνωρίζοντας τη δυναμική της βυζαντινής παρουσίας, θέλησε να καλλιεργήσει τέτοιες σχέσεις με τον Μανουήλ, ώστε να μπορεί να ελέγχει τις κινήσεις του. Εξάλλου, η δύσκολη θέση, στην οποία βρισκόταν, απαιτούσε τη λήψη βοήθειας πέρα από αυτή που του προσέφερε η συμμαχία με τους ιταλούς

²⁶⁴ Κίνναμος, IV, 5, σ. 146-147: Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐγένετο, πρέσβεις πρὸς τοῦ Ῥώμης ἀρχιερέως ἐπὶ τοὺς Ῥωμαίων ἦλθον στρατηγούς, ὃν πάπαν Λατίνοις ὀνομάζειν ἔθος ἐστίν. ἐβούλετο δὲ αὐτοῖς ἢ πρεσβεία ἢ ἄμφω ἢ τὸν ἓνα αὐτῶν ἐπὶ Ῥώμην ἔλθειν, περὶ μεγάλων τῶ ἀρχιερεῖ κοινωρησόμενον. ἤδη γὰρ (ἔφασαν) δυνάμεις ὡς πλείστας αὐτὸς ἠθροικῶς Ῥωμαίοις συμμαχήσειν ἐν παρασκευῇ γέγονεν. οἱ δὲ Ῥωμαίων στρατηγοὶ πρὸς μὲν τοῦτο γράμμασιν ἀπέϊπαντο, Βασιλάκιον δὲ τινα ἐς τοὺς βασιλέως τελέσαντα ὑπογραμματεῖς, τότε δὲ σφίσις ἐπόμενον καὶ αὐτόν, σὺν χρυσίῳ ἐφ' ᾧ ἵππεάς ἐκείθεν μισθοῦ ἀγαγεῖν ἔστελλον.

²⁶⁵ Ο F. CHALLANDON, ὀ.π., σημ. 200, p. 359, θεωρεῖ ὅτι οἱ βυζαντινοὶ στρατηγοὶ δὲν παρουσιάστηκαν στον πάπα, γιατί δὲν μπορούσαν νὰ εγκαταλείψουν τὶς πολεμικὲς επιχειρήσεις.

²⁶⁶ Willelmi Tyrensis archiepiscopi Chronicon (ed. R.B.C. Huygens), 18,7, p. 818: Anno Domini 1155. Interea, dum pontifices Orientis una cum domino patriarcha fines attigissent Apulie, ut premisimus, Constantinopolitanus imperator, verbum domini pape sequutus, immisissis de principibus suis cum infinita pecunia, consentientibus eis illarum partium proceribus regionem violenter invaserat ...

αντιφρονούντες ευγενείς που αναζητούσαν και οι ίδιοι στήριγμα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Επιπλέον, είχε χαθεί και κάθε ελπίδα γερμανικής βοήθειας ύστερα από την άρνηση του Φρειδερίκου να προχωρήσει εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, και την επιστροφή του στη Γερμανία. Ίσως ο χρυσός που μετέφερε ο βυζαντινός απεσταλμένος Βασιλάκιος, χρησιμοποιήθηκε και για την άμυνα της Αγίας Έδρας εναντίον του Γουλιέλμου²⁶⁷.

Οι επαφές μεταξύ Μανουήλ και Αδριανού τη συγκεκριμένη περίοδο αντικατοπτρίζονται, κατά τη γνώμη μας, στις ενέργειες του σικελού βασιλιά, ο οποίος στα τέλη του 1155 προσέφερε στον ποντίφηκα μία ευνοϊκή για τα συμφέροντα της Αγίας Έδρας συνθήκη ειρήνης²⁶⁸. Με αντάλλαγμα την άρση του αφορισμού και την αναγνώριση της εξουσίας του, ο Γουλιέλμος αποδεχόταν την επικυριαρχία του πάπα στα εδάφη της Σικελίας και της Νοτίου Ιταλίας, του παραχωρούσε απόλυτη ελευθερία στις εκκλησιαστικές υποθέσεις του Βασιλείου, τρία κάστρα, την καθυπόταξη των Ρωμαίων και χρηματικά ποσά μεγαλύτερα από αυτά που του προσέφεραν οι Βυζαντινοί²⁶⁹. Αν και, σύμφωνα με τον ισχυρισμό του Boso, η συμφωνία δεν επετεύχθη εξαιτίας της άρνησης της maior pars των καρδινάλιων που φοβόταν μία συμμαχία με τον Γουλιέλμο²⁷⁰, πιστεύουμε ότι ο Αδριανός δίστασε να αποδεχτεί τις σικελικές προτάσεις λόγω και της μέχρι τότε επιτυχημένης βυζαντινής εκστρατείας στην Ιταλία. Άλλωστε το ίδιο χρονικό διάστημα η Αγία Έδρα συνέχιζε τις επαφές της με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

²⁶⁷ F. CHALANDON, *ό.π.*, σσμ. 200, p. 360-361.

²⁶⁸ D. MATTHEW, *The Norman Kingdom of Sicily*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, p. 65.

²⁶⁹ Boso, p. 394: In primis “petebat absolvi secundum Ecclesie morem; deinde hominum et fidelitatem ipsi pontifici facere promittebat; omnes quoque terre sue ecclesias cum plenaria libertate restituet; tria castra pro illatis dampnis, Padulem videlicet, Montem Fuscum et Morconem, cum pertinentiis suis in propriam hereditatem beato Petro et ecclesie Romane nichilominus dabit; Romam preterea, que tunc adversabatur pontifici, dominio ipsius armis vel pecunia subiugavit; post recuperatam domni pape et Ecclesie gratiam tantundem pecunie quantum Greci obtulerant largietur”.

²⁷⁰ *Ο.π.*: Bonum igitur visum est eidem pontifici ut tam utilis concordia et cum magno honore Ecclesie compositio deberet admitti. Set quia maior pars fratrum, alta nimis et omnino incerta sentiens, consentire nullatenus voluit, disturbatum est totum quod oblatum fuerat et penitus refutatum.

Στα τέλη του 1155 ο πάπας απηύθυνε επιστολή στον αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης, Βασίλειο Αχριδινό²⁷¹. Ο Αδριανός δεν έκανε καμία νύξη στη διαμορφωθείσα στην Ιταλία κατάσταση. Ζήτησε μόνο από τον αρχιεπίσκοπο να εργαστεί για την ένωση των Εκκλησιών Ανατολής και Δύσης²⁷² και τόνισε τη βασική θέση της Αγίας Έδρας για τα πρωτεία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας²⁷³. Η επιστολή αυτή προκαλεί την υπόθεση ότι στις βυζαντινο-παπικές επαφές είχε συζητηθεί το θέμα της ένωσης των Εκκλησιών. Ο Αδριανός, απειλούμενος από τους Σικελούς και βλέποντας τις επιτυχίες του βυζαντινού στρατού, ήθελε να εξασφαλίσει τη θέση της Ρωμαϊκής Εκκλησίας στην περίπτωση βυζαντινής εγκατάστασης στην Ιταλία. Το γεγονός ότι απευθύνθηκε σε έναν εκκλησιαστικό αξιωματούχο και όχι στον ίδιο τον Μανουήλ αποδεικνύει, κατά τη γνώμη μας, ότι δεν είχε εκδηλωθεί από αυτοκρατορικής πλευράς ούτε η επιθυμία να συζητηθεί επισήμως το επίμαχο αυτό ζήτημα και βέβαια ούτε η πρόθεση να προχωρήσουν οι Βυζαντινοί σε δογματικές παραχωρήσεις, για να επιτευχθεί η ένωση των Εκκλησιών²⁷⁴.

Η άποψή μας ενισχύεται από την απάντηση του Βασιλείου, η οποία χαρακτηρίζεται από ευφυή διπλωματία. Χωρίς να αναφερθεί ονομαστικά στο θέμα των πρωτειών ή σε δογματικά ζητήματα, υποστήριξε ότι οι Βυζαντινοί δεν απομακρύνθηκαν από τους κόλπους του πάπα και δεν έπρατταν

²⁷¹ Η χρονολόγηση της επιστολής είναι δύσκολη. Τα σοβαρά γεγονότα στη Νότιο Ιταλία το 1155 δικαιολογούν την κίνηση του πάπα. Η ήττα του βυζαντινού στρατού και η Συνθήκη του Μπενεβέντο μεταξύ πάπα και Γουλιέλμου Α' αποτρέπουν τη χρονολόγηση της επιστολής το 1156. Για το θέμα βλ. J. DARROUZÈS, *Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine*, in *Revue d'études byzantines*, 23(1965), p. 68.

²⁷² PG 119, col. 927: Unde, frater in Christo, dilectionem tuam his litteris admonemus, ut hanc rem diligenter cures. Nam una sola est Ecclesia, et una sola sanctificationis arca, in quam unumquemque fidelium e diluvio servari oportet: et circa unionem ejus modis omnibus labores.

²⁷³ Ό.π.: Traditum est quonam modo sancti Patres, divino Spiritu illuminati, omnium Ecclesiarum primatum sacrosanctam Romanam Ecclesiam absolute obtinere jusserint et ad ejus sententiam omnium judicium referri praescripserint.

²⁷⁴ Θα διαφωνήσουμε με τους F. CHALANDON, ό.π., σημ. 200, p. 360, και P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 167, οι οποίοι με αφορμή την παπική επιστολή προς τον Βασίλειο Θεσσαλονίκης ισχυρίζονται ότι ο Μανουήλ ήταν πρόθυμος να προσφέρει την ένωση των Εκκλησιών ως αντάλλαγμα της αναγνώρισης της βυζαντινής εξουσίας στα ιταλικά εδάφη. Και ο G. OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* [ελλην. μετάφ. Ι. Παναγόπουλου], Τόμος Γ', Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, 1989, σ. 52, θεωρεί ότι η ένωση των Εκκλησιών ήταν το τίμημα που έπρεπε να πληρώσει ο Μανουήλ για τη δυτική του πολιτική. Ο P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 245, p. 59-60, n. 118, αναφέρει απλώς ότι την ίδια περίοδο γίνονταν συζητήσεις για την ένωση.

διαφορετικά, παρά ακολουθούσαν τις «ομολογίες του Αποστόλου Πέτρου» και το λόγο του Θεού²⁷⁵. Η αναφορά στον Απόστολο, τον οποίο η Αγία Έδρα προέβαλλε ως θεμελιωτή της Ρωμαϊκής Εκκλησίας αντιμετωπίζοντας τον εκάστοτε πάπα ως άμεσο διάδοχό του, αποτελεί ένδειξη της πολεμικής μεταξύ των Εκκλησιών, καθώς σε κανένα σημείο της Καινής Διαθήκης δε δηλώνεται ρητά η ίδρυση της Εκκλησίας της Ρώμης από τον Πέτρο και επομένως η ιδιαίτερη θέση της έναντι των άλλων Εκκλησιών, αντίληψη που καλλιέργησε η Ρωμαϊκή Εκκλησία από τα μέσα του 2^{ου} αιώνα, για να νομιμοποιήσει την πρωτοκαθεδρία των επισκόπων της Πόλης²⁷⁶. Με μεγάλη ευστροφία, λοιπόν, ανέφερε ο Βασίλειος ότι η Ανατολική Εκκλησία δεν είχε απομακρυνθεί από το κήρυγμα του Πέτρου και στη συνέχεια τόνισε τις ομοιότητες των δύο Εκκλησιών²⁷⁷. Εν τέλει μετακύλυσε στον ίδιο τον πάπα την ευθύνη για την ένωση²⁷⁸. Κλείνοντας την επιστολή ο αρχιεπίσκοπος ανέφερε στον Αδριανό ότι στις προσπάθειες που θα αναλάμβανε για το ζήτημα αυτό, θα είχε συνεργό τον αυτοκράτορα, στις επιταγές του οποίου η Ανατολική Εκκλησία πρόθυμα θα υπάκουε²⁷⁹.

Από την επιστολή του αρχιεπισκόπου πρέπει να συγκρατήσουμε τρία στοιχεία. Κατ' αρχάς δε γίνεται καμία δογματική παραχώρηση από βυζαντινής πλευράς, ώστε να θεωρηθεί ότι μία ενδεχόμενη ένωση θα σήμαινε υποχώρηση

²⁷⁵ PG 119, col. 932: Ἡμεῖς γὰρ οὔτε ἐκπεσόντας ἑαυτοῦς τῶν σῶν κόλπων φαμέν, οὔτε τὴν υἰότητα ἢ τὴν ποιμαντικὴν ἀποφεύγομεν, ἵνα καὶ οὕτως ὀνειδιζώμεθα ἑστήκαμεν δέ, Θεοῦ χάριτι, ἐπὶ τῆς τοῦ μακαρίου Πέτρου ὁμολογίας ἀσφαλῶς τε καὶ ἀκλινῶς ἢ καὶ ὄν ἐκεῖνος ὡμολόγησε καὶ ἐκήρυξεν, ὁμολογοῦμεν καὶ κηρύσσομεν μὴ καινίζοντές τι τῶν τοῖς ἁγίοις Πατράσι συνοδικῶς δεδογμένων, μὴ προστίθεντες τοῖς εὐαγγελικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς λόγοις, ἄχρι καὶ μιᾶς κεραίας, ἢ ἰῶτα ἑνός.

²⁷⁶ Για την προπαγάνδα αυτή των ρωμαίων επισκόπων, βλ. ὁ.π., σ. 172, σημ. 121.

²⁷⁷ Ὁ.π., σημ. 275: Εἰ τοιοῦτοί σοι ἦμεν, ἁγιώτατε Πάτερ, πῶς ἂν ἄλλως εἶχες ὀνομάζειν ἡμᾶς ἢ πρόβατα πλανηθέντα, καὶ δραχμὴν ἀφανισθεῖσαν, καὶ νεκρὸν ἐν τάφῳ κείμενον πολυήμερον; Ἀλλὰ μὴ οὕτως οἶου περὶ ἡμῶν. Οὔτε γὰρ θεμέλιον ἄλλον οἶδαμεν παρὰ τὸν κείμενον, καὶ τὰ αὐτὰ σοι πρεσβεύομεν καὶ διδάσκομεν ... καὶ εἰς ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Ἐκκλησίαις ὁ καλούμενος λόγος τῆς πίστεως ἢ καὶ ὁ αὐτὸς ἄμνός θύεται ...

²⁷⁸ Ὁ.π., σημ. 275, col. 932-933: Ἄ (προσκόμματα) πάντως ἐξελεῖν ἐκ τοῦ μέσου, καὶ ὡς λίθους τινὰς ἐκ τῆς ὁδοῦ διαρῶϊψαι, κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον, καὶ ἀπρόσκοπτον τὴν ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν καταστήσαι, τῆς σῆς ἔσται ἁγιοσύνης, τῆς χριστομιμήτως ὡς ἐξ οὐρανοῦ διακυπτούσης, καὶ τὰ διεστώτα συνάγειν καὶ βουλομένης καὶ δυναμένης εἰς ἓν.

²⁷⁹ Ὁ.π., col. 932: Ἐχει δὲ πρὸς τοῦτο ἡ ἀγιότης σου σύμπνουν καὶ συνεργὸν τὸν κραταιότατον καὶ μέγιστον ἐν βασιλεῦσι ... οὗ τῷ νεύματι καὶ ἡμεῖς ὑπέιξομεν καὶ τῷ Δεσποτικῷ θελήματι οἱ δοῦλοι ὑπηρετήσομεν.

της Ανατολικής Εκκλησίας από τις βασικίες της θέσεις. Δεύτερον, ο Βασίλειος καθιστά, προφανώς ύστερα από συνεννόηση με τον Μανουήλ, τον πάπα υπεύθυνο για την προσέγγιση των δύο Εκκλησιών. Η προσωπική μας άποψη είναι ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή ο αυτοκράτορας ανέμενε όχι θεολογικούς περιεχομένους κινήσεις από την Αγία Έδρα αλλά πολιτικές τοποθετήσεις αναφορικά με το status της βυζαντινής εγκατάστασης στην Ιταλία και την αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στην περιοχή αυτή²⁸⁰. Τρίτον, ο Μανουήλ παρουσιάζεται ως ο μόνος υπεύθυνος να λάβει αποφάσεις ακόμη και για ζητήματα καθαρά θρησκευτικά, στις οποίες οι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι είναι υποχρεωμένοι να υπακούσουν. Αυτό ακριβώς το τελευταίο στοιχείο, η παντοδυναμία δηλαδή του βυζαντινού αυτοκράτορα και η υπεροχή της κοσμικής εξουσίας έναντι της θρησκευτικής, όχι απλώς δεν έβρισκε σύμφωνο τον πάπα, αλλά και απειλούσε τη θέση του σε περίπτωση μίας μόνιμης βυζαντινής εγκατάστασης στη Νότιο Ιταλία.

Στις αρχές του 1156 ο Μανουήλ απάντησε στον Αδριανό με επιστολή που συνέταξε ο μητροπολίτης Εφέσου, Γεώργιος Τορνίκης, και η οποία εστάλη στη Ρώμη με τους νοταρίους που μετέφεραν την παπική επιστολή του προηγούμενου έτους²⁸¹. Και στην επιστολή αυτή δε γίνεται καμία νύξη στα σύγχρονα πολιτικά γεγονότα που κατά πάσα πιθανότητα απετέλεσαν αντικείμενο προφορικών συνομιλιών. Ολόκληρο το περιεχόμενο αναφέρεται στην ενότητα που πρέπει να διακρίνει την εκκλησία του Θεού²⁸². Παρ' όλον ότι ο αυτοκράτορας τόνισε ότι επιθυμούσε την ένωση των Εκκλησιών²⁸³, πουθενά στην επιστολή δε διακρίνεται ποια ήταν η συγκεκριμένη αντίληψή του για

²⁸⁰ Ο P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 171, διακρίνει αμυδρά στην απάντηση του Βασιλείου την προοπτική μίας υποψηφιότητας του βυζαντινού αυτοκράτορα στο δυτικό αυτοκρατορικό στέμμα.

²⁸¹ J. DARROUZÈS, *Les documents byzantins...*, ό.π., σημ. 271, p. 69.

²⁸² Η επιστολή έχει εκδοθεί από τον J. DARROUZÈS, *Georges et Démétrios Tornikès: Lettres et discours*, Paris, Éditions du Centre de la Recherche Scientifique, 1970, p. 324-345. Ο εκδότης στο άρθρο του *Les documents byzantins*, ό.π., σημ. 271, p. 72, τονίζει ότι ο Μανουήλ πρέπει να παρακολούθησε στενά τη σύνταξη της επιστολής και γι' αυτό δεν μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα στη διπλωματία και τη δογματική, τι δηλαδή προέρχεται από τον αυτοκράτορα και τι από τον κλήρο.

²⁸³ J. DARROUZÈS, *Georges et Démétrios Tornikès...*, ό.π., p. 325: Απεκομίσθη τῆ βασιλεία μου τὸ γράμμα τῆς σῆς ἀγιότητος καὶ ἐδήλου ὅτι, μαθοῦσα παρὰ τοῦ πρίγκιπος Καπύης ὅπως ἐρωτικῶς ἔχω περὶ τῆν τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν ἔνωσιν, ἀπεδέξατο τοῦτο.

αυτήν, με ποιο τρόπο δηλαδή θα μπορούσε να επιτευχθεί. Κατά τη γνώμη μας, ο Μανουήλ δεν ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει στην ένωση, όπως την επιθυμούσαν οι Δυτικοί και την παρουσιάζει η σύγχρονη ιστοριογραφία. Αντιθέτως, υπάρχουν χωρία της επιστολής, που επιτρέπουν να διαγνώσουμε ότι ο αυτοκράτορας σε καμία περίπτωση δε θα υποχωρούσε από τις βυζαντινές δογματικές θέσεις.

Κατ' αρχάς χωρίς να κάνει καμία αναφορά στη Ρωμαϊκή Εκκλησία, ο Μανουήλ τόνισε τη σπουδαιότητα της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως²⁸⁴. Επιπλέον παρότρυνε τον πάπα να εργασθεί και εκείνος για την ένωση των Εκκλησιών και δήλωσε ότι για την ευόδωση αυτής της προσπάθειας όλοι έπρεπε να απαλλαγούν από κάθε ανθρώπινη πρόθεση και να στηριχτούν στα λόγια των Αποστόλων και των Πατέρων²⁸⁵. Στην τελευταία αυτή πρόταση και πίσω από τις αβρές διπλωματικές διατυπώσεις διακρίνουμε κατηγορίες εναντίον των πολιτικών φιλοδοξιών της Αγίας Έδρας, τις οποίες ο Μανουήλ σύμφωνα με τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία δεν μπορούσε να αποδεχτεί. Συμπερασματικά, ο αυτοκράτορας ήθελε τη συναίνεση του ποντίφηκα για τα ιταλικά του σχέδια, αλλά δεν ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει στην ένωση των Εκκλησιών, όπως την αντιλαμβανόταν η Ρωμαϊκή Εκκλησία, αφού μία τέτοια ενέργεια θα σήμαινε την αναγνώριση του πολιτικού ρόλου του πάπα στη Δύση και στην Ανατολή. Εξάλλου, οι συγκυρίες της εποχής - αρχές του 1156 - ήταν ευνοϊκές γι' αυτόν, καθώς η ανάκτηση των ιταλικών εδαφών προχωρούσε επιτυχώς. Έτσι ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν είχε κανένα λόγο να δεσμευτεί με την Αγία Έδρα, προβαίνοντας μάλιστα σε υποχωρήσεις που θα

²⁸⁴ Ο.π., p. 327: Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Πέτρος ... καὶ πρῶτον ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν Ἐκκλησίαν συστησάμενος αὐτὸς τε καὶ ἡ θεόλεκτος δωδεκάς, ἔπειτα ἐν Ἀντιοχείᾳ ὅπου καὶ πρῶτον τὸ Χριστιανὸς ὄνομα τέθειται, οὕτως ἀπανταχοῦ καὶ τὰς κατὰ μέρος συνεστήσατο ἐκκλησίας διὰ τοῦ θεοῦ κηρύγματος. p. 329: Γέγονε γὰρ Χριστὸς καὶ τῆς Ἐκκλησίας θεμέλιος καὶ κεφαλὴ γωνίας ... Ἐπὶ τούτῳ τῷ θεμελίῳ καὶ ἡ περιδοξὸς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησία ἀεὶ ἐστήρικται.

²⁸⁵ Ο.π., p. 333-335: Προσῆκει δὲ τὴν σὴν ἀγιότητα μὴ μόνον τὸν ἑμὸν τοῦτον ἀποδέχεσθαι πόθον, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτῆ τὴν προσήκουσαν προσεπάγειν σπουδὴν καὶ καθάπερ οἱ τέκτονες, ὅταν ξύλον ξύλῳ προσενῶσαι μελετῶσι τὸ λείον προσυποτιθέντες καὶ ὁμαλές, ἐκ θατέρου τὸ τραχὺ καὶ ἀντίξουν ἀποξέουσιν εὐτεχνότατα, οὕτω καὶ τὴν σὴν ποιεῖν ἀγιότητα. ... Οὕτω χρὴ καὶ ἡμᾶς πᾶν ἀνθρώπινον ἀπορρίψαι διανόημα καὶ μόνον τὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τὰ τῶν πατέρων ἀσπάζεσθαι. Καὶ οὕτως ἐσεῖται ῥαδίως πάντως ἡ ἔνωσις καὶ τὰ μέλη ἀλλήλων παρ' ἑαυτῶν προσφυήσονται.

αποτελούσαν την άρνηση των βασικών βυζαντινών θεολογικών και πολιτικών θέσεων.

Η προσέγγιση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Ρωμαϊκής Εκκλησίας είναι ένα ακόμη στοιχείο, στο οποίο, κατά τη γνώμη μας, πρέπει να αναζητήσουμε τα αίτια της οργής του Φρειδερίκου εναντίον των βυζαντινών πρέσβων στο Würzburg τον Ιούνιο του 1156. Παρ' όλον ότι το στοιχείο αυτό δεν παρουσιάζεται στις πηγές, δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι η Δυτική Αυτοκρατορία δεν είχε λάβει γνώση των επαφών μεταξύ του Μανουήλ και του Αδριανού. Την περίοδο των βυζαντινο-παπικών διαπραγματεύσεων ο ηγούμενος του Stablo βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Για να μην αναφέρουμε βέβαια τους σικελούς αντιφρονούντες, οι οποίοι διατηρούσαν ταυτόχρονα επαφές και με τις δύο αυλές. Οι σχέσεις της Αγίας Έδρας και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αποδυνάμωναν τη θέση του δυτικού αυτοκράτορα τόσο στην Ιταλία όσο και στην *οικουμένη*. Πέρα από την επέκταση της βυζαντινής εξουσίας στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας, που σύμφωνα με τη δυτική αντίληψη αποτελούσαν τμήμα του δυτικού imperium, η όποια συναίνεση του πάπα στα σχέδια του Μανουήλ συνιστούσε αυτόματα άρνηση τόσο των κυριαρχικών δικαιωμάτων του δυτικού αυτοκράτορα όσο, και αυτό είναι το σημαντικότερο, άρνηση της οικουμενικότητας της εξουσίας του.

D. Η αμφισβήτηση της οικουμενικότητας της Δυτικής Αυτοκρατορίας

Την περίοδο 1156-1157 η οικουμενικότητα της Δυτικής Αυτοκρατορίας βάλλεται από τις συντονισμένες ενέργειες του παπισμού, του Σικελικού Βασιλείου και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Γουλιέλμος, αφού κατάφερε να εξουδετερώσει τις βυζαντινές δυνάμεις, στράφηκε εναντίον του πάπα, ο οποίος το καλοκαίρι του 1156 βρισκόταν στο Μπενεβέντο. Ο σικελικός στρατός πολιορκήσε την πόλη, ακολούθησαν διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών και στις 18 Ιουνίου ο Αδριανός συνήψε με τον Γουλιέλμο Α' της

Σικελίας τη Συνθήκη του Μπενεβέντο²⁸⁶. Ο πάπας, αρνούμενος τα κυριαρχικά δικαιώματα του δυτικού αυτοκράτορα, αντιμετώπισε τα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας και της Σικελίας σαν να ανήκαν στη δική του σφαίρα επιρροής και συμπεριφέρθηκε ως μονάρχης που είχε το δικαίωμα να διαθέτει τα εδάφη της επικράτειάς του με τον τρόπο που ήθελε, και να απονέμει εξουσιαστικούς τίτλους στα πρόσωπα που επιθυμούσε. Έτσι, σύμφωνα με τις ενέργειες των προκατόχων του το 1130 και το 1139²⁸⁷, ο Αδριανός αναγνώρισε στον Γουλιέλμο τον τίτλο του βασιλιά και του παραχώρησε ως φέουδο τη Σικελία, το δουκάτο της Απουλίας, το πριγκιπάτο της Καπούης και άλλες περιοχές της Νοτίου Ιταλίας. Ο Γουλιέλμος τον αναγνώρισε ως κύριό του και του έδωσε το φεουδαρχικό όρκο υποταγής και πίστης. Ο πάπας άλλωστε υποσχέθηκε ότι θα στηρίζει το Βασίλειο εναντίον οποιουδήποτε εχθρού²⁸⁸. Σε σχέση μάλιστα με τις προηγούμενες συνθήκες, το 1156 ο ποντίφικας αναγνώρισε περισσότερα εδάφη στο σικελό βασιλιά²⁸⁹. Ακόμη και τα προνόμια για τον έλεγχο των εκκλησιών του Βασιλείου, που παραχώρησε η Αγία Έδρα στον Γουλιέλμο²⁹⁰, ήταν τέτοια που, όπως χαρακτηριστικά ελέχθη²⁹¹, ο Φρειδερίκος δε θα απολάμβανε ποτέ στην Αυτοκρατορία.

Με τη συνθήκη αυτή, στην κατάρτιση της οποίας συνέβαλε καθοριστικά ο φιλοσικελός καρδιναλίσκος της Αγίας Έδρας, καρδινάλιος Ρολάνδος, μετέπειτα

²⁸⁶ Για τα γεγονότα βλ. D. MATTHEW, ό.π., σημ. 268, p. 65-66.

²⁸⁷ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 70-71.

²⁸⁸ Constitutiones, I, 413, p. 590 : Profecto vos nobis et Rogerio duci filio nostro et heredibus nostris, qui in regnum pro voluntaria ordinatione nostra successerint, conceditis regnum Sicilie, ducatum Apulie et principatum Capue cum omnibus pertinentiis suis, Neapolim, Salernum et Amalfiam cum pertinentiis suis, Marsiam et alia que ultra Marsiam debemus habere et reliqua tenimenta, que tenemus a predecessoribus nostris, hominibus sacrosancte Romane ecclesie, iure detenta, et contra omnes homines adiuvabitis honorifice manutere. ... Pro quibus omnibus vobis vestrisque successoribus et sancte Romane ecclesie fidelitatem iuravimus et vobis ligium hominifum fecimus, sicut continetur in duobus similibus capitularibus, quorum alterum penes vestram maiestatem sigillo nostro aureo, alterum vero sigillo vestro signatum penes nos habetur.

²⁸⁹ J. DEÉR, *Papsttum und Normannen. Untersuchungen zu ihren lehnsrechtlichen und kirchenpolitischen Beziehungen*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1972, p. 249. Αναλυτικά για τους όρους της συνθήκης p. 248-253.

²⁹⁰ Constitutiones, I, 413, p. 589.

²⁹¹ D. MATTHEW, ό.π., σημ. 268, p. 193.

πάπας Αλέξανδρος Γ'²⁹², ο Αδριανός εξασφάλισε τα προνόμια του *patrimonium beati Petri* στη Νότιο Ιταλία και Σικελία. Μπόρεσε εξάλλου με την οικονομική βοήθεια του Γουλιέλμου, που δελέασε τους ρωμαίους κοινοτικούς, να επιστρέψει στη Ρώμη το Νοέμβριο του 1156, την οποία είχε αναγκαστεί να εγκαταλείψει μετά τη στέψη του Βαρβαρόσσα τον Ιούνιο του προηγούμενου έτους²⁹³. Οι παπικές ενέργειες ανέδειξαν για άλλη μία φορά τις τριβές μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium*, καθώς ο ποντίφικας ενέμενε στις αξιώσεις του επί των εδαφών του Σικελικού Βασιλείου. Από ιδεολογική άποψη η συνθήκη αυτή εξασθένησε την οικουμενική εξουσία της Δυτικής Αυτοκρατορίας και την πρωτοκαθεδρία του *imperator Romanorum*, επειδή αφ' ενός μεν έθιγε τις εδαφικές αξιώσεις της Αυτοκρατορίας, αφ' ετέρου δε παρουσίαζε τον αρχηγό της Ρωμαϊκής Εκκλησίας ως ανώτερη αρχή, τόσο με πνευματικές όσο και με κοσμικές δικαιοδοσίες.

Η παπική δράση εναντίον του αυτοκράτορα δε σταμάτησε εκεί. Ο Αδριανός, στην προσπάθειά του να ισχυροποιήσει τη θέση του απέναντι στο δυναμικό και φιλόδοξο Φρειδερίκο, αποφάσισε να δημιουργήσει ένα πλέγμα συμμαχιών, ικανό να καταστεί μέσο πίεσης για την αντιμετώπιση των αξιώσεων της Δυτικής Αυτοκρατορίας στην Ιταλία. Έτσι ερμηνεύεται η προσωπική του παρέμβαση, για να διευθετηθούν οι σχέσεις μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του Σικελικού Βασιλείου. Την άνοιξη-καλοκαίρι του 1157 ο Μανουήλ έστειλε τον Αλέξιο Αξούχ στην Αγώνα που θα αποτελέσει εκ νέου το ορμητήριο της εξάπλωσης της βυζαντινής πολιτικής²⁹⁴. Σύμφωνα με τον Χωνιάτη η απόφαση του Μανουήλ να αποκαταστήσει τις σχέσεις του με τον Γουλιέλμο, στηρίχτηκε στις προτροπές του Αδριανού, ο οποίος έστειλε γι'

²⁹² J. DEÉR, ό.π., σημ. 289, p. 247. J. LAUDAGE, *Alexander III. und Friedrich Barbarossa*, [Forschungen zur Kaiser-und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer], Regesta imperii, 16, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1997, p. 88.

²⁹³ J. LAUDAGE, ό.π., p. 84-88. J. HALLER, ό.π., σημ. 81, p. 129.

²⁹⁴ D. ABULAFIA, *Ancona, Byzantium and the Adriatic, 1155-1173*, in *Papers of the British School at Rome*, 39(1984), p. 195-216.

αυτό το λόγο πρεσβεία στο Βυζάντιο²⁹⁵. Ο πολυπράγμων όμως βυζαντινός αυτοκράτορας δεν εγκατέλειψε τα σχέδιά του για την κυριαρχία της Ιταλίας. Γι' αυτό και, όπως αποκαλύπτει η προηγούμενη διήγηση του Χωνιάτη, ο στόχος του βυζαντινού απεσταλμένου ήταν διττός, αφ' ενός μεν να συγκεντρώσει μισθοφόρους για μία πιθανή εκστρατεία στη Νότιο Ιταλία, αφ' ετέρου δε να διερευνήσει τις δυνατότητες συμμαχίας με το σικελό βασιλιά²⁹⁶. Οι σχέσεις που δημιούργησε ο Αζούχ με τους ιταλούς συμμάχους, θα ανησύχησαν σίγουρα τη δυτικοαυτοκρατορική αυλή, έστω και αν, όπως αναφέρει ο Κίνναμος, οι κάτοικοι της Αγκώνα ορρίστηκαν ότι δε θα πολεμούσαν με τη θέλησή τους εναντίον του Φρειδερίκου²⁹⁷.

Η ανεξάρτητη πολιτική που επιθυμούσε να ακολουθήσει ο Μανουήλ στην Ιταλία, αντικατοπτρίζεται και στις παπικές ενέργειες, όπως τις μεταφέρει ο Κίνναμος. Ο ποντίφηκας, που είχε συμμαχήσει με τον Γουλιέλμο και θεωρούσε πιο σωστό να υποστηρίζουν οι Ρωμαίοι το «σικελό δυνάστη», προσπάθησε να εμποδίσει τις ενέργειες των βυζαντινών απεσταλμένων, όταν εκείνοι, με την υποστήριξη πολλών πολιτών, προχώρησαν στην περιοχή της Ρώμης, για να στρατολογήσουν μισθοφόρους, και γι' αυτό το λόγο αφόρισε το

²⁹⁵ Χωνιάτης, σ. 97: Τοίνυν δεξάμενος οὐκ ἀηδῶς τὴν τοῦτο ἐπισκῆπτουσαν πρεσβείαν τοῦ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης προέδρου καὶ ὡς ἄγγελον εὐξύμβολον ἀσπασάμενος στέλλει κατὰ τὸν Ἀγκῶνα τὸν πρωτοστράτορα Ἀλέξιον, ὃς ἦν πρεσβύτερος τῶν υἱέων τοῦ μεγάλου δομεστίκου, πρὸς ἀμφοτέρω μερίσας τὸ σκέμμα τε καὶ τὸ βούλευμα, δηλαδὴ καὶ πρὸς ἑτοίμασίαν ὄπλων καὶ ξενικοῦ στρατεύματος ξυλλογὴν ἀπὸ τῶν Ἰταλιωτίδων χωρῶν, εἰ τούτου δεήσει, καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἡγῶς φιλίαν, εἰ προχωροῦν ὄρῳ τὸ τῆς ζυμβάσεως. Ο J. HALLER, ὁ.π., σημ. 81, p. 129, σημειώνει ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ πάπα ἔφερε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία, τὸ Σικελικὸ Βασιλεῖο καὶ τὴν Ἁγία Ἐδρα ἐνωμένους ἐναντίον τῆς Δυτικῆς Αυτοκρατορίας.

²⁹⁶ Ο P. LAMMA, ὁ.π., σημ. 63, p. 235, υποθέτει ὅτι ὁ Αζούχ ἦταν ἐπιφορτισμένος νὰ διερευνήσει καὶ τὶς δυνατότητες γιὰ στενότερη συνεργασία με τὴν Ἁγία Ἐδρα καὶ γιὰ τὴ συμφιλίωση τῶν Ἐκαλησίων.

²⁹⁷ Κίνναμος, IV, 14, σ. 170: Ἀλέξιον τοίνυν, ὃς τὸ τοῦ πρωτοστράτορος ἀνεζώννυτο τότε λειτουργημάτων, ἐπὶ Ἀγκῶνα Ἰταλίας αὐθις ὡς ἐξ ὄρητηρίου τινὸς ἐντεῦθεν μεταποιησόμενον ἐπεμψεν. οἱ γὰρ τῆδε ἄνθρωποι ὄρκους βασιλεῖ φθάσαντες ἔδοσαν, ῥηγὶ μὲν τῷ Ἀλαμανῶν οὐποτε ἐκόντες πολεμήσειν, χρήματα δὲ τοῦ βασιλέως καὶ Ῥωμαίων οὐς ἂν αὐτὸς πέμψει, τούτους δὴ τηρήσειν ὅσα καὶ ἑαυτοῦς. Ο R.-J. LILIE, ὁ.π., σημ. 198, p. 441-442, υποστηρίζει ὅτι ὁ ὄρκος αὐτὸς τῶν κατοίκων τῆς Αγκῶνα φανερῶναι ὅτι ὁ Μανουήλ ἤλπιζε ἀκόμη στὴ συμμαχία με τὴ Δυτικὴ Αυτοκρατορία γιὰ μίαν ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Σικελικοῦ Βασιλείου. Πάντως ὁ Αζούχ κατὰφερε σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα νὰ δημιουργήσῃ ἓνα πλέγμα συμμαχιῶν καὶ νὰ στρατολογήσῃ μισθοφόρους. Στὰ τέλη τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1157 οἱ Βυζαντινοὶ καὶ οἱ ἰταλοὶ υποστηρικτὲς τοὺς προχώρησαν σὲ ἐχθροπραξίες κατὰ μῆκος τῶν βορείων συνόρων τοῦ Σικελικοῦ Βασιλείου. Γιὰ τὸ θέμα βλ. F. CHALANDON, ὁ.π., σημ. 200, p. 378-379.

λαό της πόλης. Ύστερα όμως από έντονες αντιδράσεις αναγκάστηκε να άρει τον αφορισμό²⁹⁸. Τελικά η συμμαχία μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του Σικελικού Βασιλείου επετεύχθη στις αρχές του επόμενου χρόνου (1158) και μάλιστα, όπως αναφέρει ο Κίνναμος, ο Γουλιέλμος υποσχέθηκε ότι θα βοηθήσει τους Βυζαντινούς στις επιχειρήσεις τους στη Δύση, προφανώς εναντίον της Δυτικής Αυτοκρατορίας²⁹⁹.

Το Σεπτέμβριο του 1157 συνέβη ένα γεγονός που αποδεικνύει, κατά τη γνώμη μας, την απόφαση του Φρειδερίκου να οριοθετήσει αυστηρότερα τις σχέσεις του τόσο με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία όσο και με τη Δυτική Εκκλησία, ύστερα μάλιστα από την υπογραφή της Συνθήκης του Μπενεβέντο και την παρέμβαση της Αγίας Έδρας για την αποκατάσταση των σχέσεων του Μανουήλ με το Σικελικό Βασίλειο, που σίγουρα θα είχε γίνει γνωστή στη Δυτική Αυτοκρατορία. Στις 28 Σεπτεμβρίου βυζαντινή πρεσβεία έφτασε στην αυλή του Φρειδερίκου στο Würzburg και δημιούργησε ένα πολύ άσχημο κλίμα. Όπως αναφέρει ο Rahewin, τα υπερήφανα λόγια των βυζαντινών πρέσβων προκάλεσαν την οργή των παρευρισκομένων και μόνο ύστερα από τις παρακλήσεις και τα δάκρυα τους ο Φρειδερίκος τους συγχώρησε, αφού πρώτα του υποσχέθηκαν ότι στο εξής θα του αποδίδουν με τους χαιρετισμούς

²⁹⁸ Κίνναμος, IV, 14, σ. 170-171: Ὁ Ρώμης ἀρχιερεὺς Γιλιάμω φίλιαν ἤδη ὁμολογήσας, ἐπειδὴ τῷ ἄνδρῳ τούτῳ διὰ τῶν Ρώμης ἰόντε ἔγνω χωρίων, ἰσχυρότατα διεκώλυεν. ἀλλὰ τῶν ἐπὶ δόξης τινές, οἱ Ρωμαίους εὐνοίαν φθάσαντες ὠμολόγησαν (ἔθος γὰρ αἰεὶ βασιλεῖ Μανουήλ ἦν τῶν τῆδε πολλοὺς ἔταιρίζεσθαι), ἐπαναστήσαντες τὸν δῆμον αὐτῷ, τὸ βασιλείον τε σημειῶν ἐντιμότητα τῇ δεήσει εἰσεδέξαντο καὶ τῷ Κοντοστεφάνῳ κατ' ἐξουσίαν. Οὐδ' ἂν βούλοιο μισθοῦσθαι ἐφήκαν. ἐφ' οἷς χαλεπήνας ὁ ἀρχιερεὺς, ὁ μόνον εἶχεν, ἐπιτιμῶ τὸν δῆμον καθυποβάλλει, μηδὲν μετὸν εἶναι λέγων Ρώμῃ τῇ νεωτέρῃ πρὸς τὴν πρεσβυτέραν, πάλαι ἀπορραγείων. «χρὴ δὲ μᾶλλον τῷ Σικελῶν ἀμύνειν δυνάστη· μέλει γὰρ αὐτῶν ὄντι, εἴτα κακῶς πεπονθότι τῇ πρὸς πολλῶ αὐτοῦ κρείττονα διαγωνίσει μὴ βεβοηθηκέναι ἀνόσιον». τοῦτο δὴ τὸ ἐπιτίμιον εὐλαβηθεὶς ἤδη τις ἀφίσταται μὲν τῶν τὰ βασιλείως περιεπόντων, εἰς δὲ τὸν ἀρχιερέα παλιμβόλῳ μετετίθετο γνώμη. ἀλλ' οἱ τὰ Ρωμαίων πρεσβεύοντες τοῦτον μὲν βία πολλῇ ἐκείθεν ἀπέσπασαν. ὡς δὲ τὴν ἀπιστίαν αὐτῷ στηλιτεύσαιεν, βάρβαρον τινὰ τρόπον καὶ ἀπειροκαλίας οὐ πόρρω τινός τὴν παντευχίαν καὶ τὸν ἵππον ἐπὶ ζύλου τινός ἠρημένα ἀπὸ καλωδίων ἀφήκαν φέρεσθαι. ἐπὶ τε τὸν ἀρχιερέα ἐμφανῶς ἤδη συστάντες ἄκοντα τῶν ἐπιτιμίων ἀνεῖναι τοὺς ἀνθρώπους ἀνέπεισαν ὅθεν τὰ Ρωμαίων αὐθις πολλῇ τὸ ἐντεῦθεν ἐχρήτο τῇ παρρησίᾳ.

²⁹⁹ Κίνναμος, IV, 15, σ. 175: ... πρὸς δὲ καὶ τὰ πιστὰ πρὸς Γιλιάμω λαβὼν σύμμαχον ἐν ταῖς κατὰ τὴν ἐσπέραν ἔξειν αὐτόν, τὸν πόλεμον ἔλυσεν. Οἱ δύο ηγεμόνες υπέγραψαν συνθήκη εἰρήνης γιὰ τριάντα χρόνια. Για τὴν συμμαχία Μανουήλ-Γουλιέλμου βλ. F. CHALANDON, ὁ.π., σημ. 200, p. 378-381. P. LAMMA, ὁ.π., σημ. 63, p. 275-283. O R.-J. LILIE, ὁ.π., σημ. 198, p. 446, ἀμφιβάλλει ἀν ὁ Γουλιέλμος που διαπραγματευόταν ἀπὸ θέσης ἰσχύος, ἀποδέχτηκε τέτοιον ὄρο, νὰ ἀκολουθεῖ δηλαδὴ τὸ βυζαντινὸ αυτοκράτορα σὲ πολεμικὲς τοῦ επιχειρήσεις σὲ τὴ Δύση.

τους την τιμή που άρμοζε στο ρωμαίο ηγεμόνα (*romanum principem*) και τον κυρίαρχο της Πόλης και του κόσμου (*Urbis ac orbis dominatorem*)³⁰⁰. Όπως έχει ήδη διαπιστωθεί, το σημείο τριβής ήταν προφανώς ο τίτλος που οι βυζαντινοί πρέσβεις απέδωσαν στο δυτικό αυτοκράτορα³⁰¹. Το ερώτημα που προκύπτει, είναι γιατί αυτός ο χαιρετισμός προκάλεσε την οργή του, καθώς κατά πάσα πιθανότητα δε θα διέφερε σε τίποτα από αυτόν που χρησιμοποιούταν σε όλες τις προηγούμενες πρεσβείες και που ήταν *rex* ή *imperator Francorum*, ή *rex Romae*, τίτλος δηλαδή που αρνούταν την οικουμενική εμβέλεια της Δυτικής Αυτοκρατορίας.

Οι τριβές που προκλήθηκαν, ερμηνεύονται, κατά τη γνώμη μας, στα πλαίσια της πολιτικής κατάστασης που έχει διαμορφωθεί στη Δύση. Ύστερα από τη Συνθήκη του Μπενεβέντο και την παρέμβαση του Αδριανού για την υπογραφή ειρήνης μεταξύ του Μανουήλ και του Γουλιέλμου ο δυτικός αυτοκράτορας όφειλε να υπερασπιστεί το δυτικό αυτοκρατορικό αξίωμα και τις οικουμενικές αξιώσεις του. Γι' αυτό το λόγο επέβαλε στους βυζαντινούς πρέσβεις να του αποδώσουν το χαιρετισμό που άρμοζε στον *Urbis ac orbis dominator*. Πιστεύουμε ότι κατά τη διάρκεια αυτού του επεισοδίου πρέπει να θίχτηκε το ζήτημα της ιερής φύσης του αυτοκράτορα και του αυτοκρατορικού αξιώματος, καθώς η αμεσότητα της σχέσης μεταξύ Θεού και αυτοκράτορα είναι εκείνη που, όχι μόνο δηλώνει, αλλά και διασφαλίζει στην ουσία την οικουμενική εξουσία. Η κυριαρχία επί της Ρώμης και η οικουμενικότητα, που απαίτησε ο Φρειδερίκος να προβληθούν μέσα από το χαιρετισμό των βυζαντινών πρέσβων, βρίσκονται σε άμεση σχέση με την ιερότητα του

³⁰⁰ GF, III, 6, p. 404: *Non multo post apud Herbiopolim civitatem Constantinopolitani imperatoris legati coram principe cum muneribus suam peragunt legationem. Quia tamen verba eorum in quibusdam fastum regalem et Grecum in subornato sermone videbantur sapere tumorem, imperator eos despexit, et nisi in melius commutata sententia commodius sibi prospexissent, si fieri poterat salvo nuntiorum privilegio, dissimulationem agente principe, prope fuit, ut a quibusdam ignominiosum et erumnosum accepissent responsum. Placatus tamen multis eorum precibus et lacrimis imperator veniam super his donavit, accepta sponsione, quod deinceps spernentes ampullosa, nonnisi eam quam deceret Romanum principem et Urbis ac orbis dominatorem, reverentiam suis salutationibus apportarent.*

³⁰¹ P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 251.

αυτοκρατορικού αξιώματος, όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε στην προηγούμενη ενότητα³⁰².

Η συνέχεια της διήγησης του Rahewin αναδεικνύει και ένα άλλο ζήτημα, το οποίο ίσως προβλημάτισε το δυτικό αυτοκράτορα. Η πρεσβεία μετέφερε το αίτημα της βυζαντινής αυτοκράτειρας Ειρήνης να χρισθεί ιππότης ο γιος του Κορράδου και ανεψιός της, Φρειδερίκος του Rothenburg³⁰³. Όπως σχολίασε ο Lamma, η κίνηση αυτή πιθανόν θεωρήθηκε ως προσπάθεια των Βυζαντινών να εμπλακούν στις εσωτερικές υποθέσεις του Γερμανικού Βασιλείου, πράγμα που σε καμία περίπτωση ο Φρειδερίκος δε θα επέτρεπε να συμβεί³⁰⁴. Ενδιαφέρουσα επίσης είναι η άποψη του Hiestand ότι υπήρξε σ' αυτήν την πρεσβεία υπαινιγμός γάμου μιας βυζαντινής πριγκίπισσας με τον Φρειδερίκο του Rothenburg στα πρότυπα της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης. Την εποχή αυτή, καθώς ο Βαρβαρόσσα δεν είχε ακόμη παιδιά, ο εξάδελφός του αποτελούσε το σημαντικότερο υποψήφιο για το γερμανικό θρόνο και με το γάμο του μπορούσε να διευθετηθεί το ζήτημα των ιταλικών εδαφών³⁰⁵. Ο ιστορικός εντάσσει αυτήν την υπόθεση στο βασικό του συλλογισμό, ότι ο Φρειδερίκος δεν είχε αποστασιοποιηθεί από τη βυζαντινογερμανική συμμαχία της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης και επομένως κάθε γάμος αποτελούσε δύναμη επιστροφή της εδαφικής προίκας της Ειρήνης-Bertha. Είναι πολύ δύσκολο να διαγνωσθεί αν ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε την πρόθεση να προκαλέσει δυναστικές διαμάχες στο εσωτερικό του *regnum teutonicum*. Οι εσωτερικές δομές του Βασιλείου και η ισχυρή θέση που είχε κατακτήσει ο Φρειδερίκος, αποκλείουν, κατά τη γνώμη μας, το ενδεχόμενο μίας ριζικής

³⁰² Ό.π., σ. 142, σημ. 37.

³⁰³ Ό.π., σημ. 300: *Indulgentiam et gratiam consecuti Fredericum ducem Suevie, filium Conradi regis, adhuc adolescentulum, in presentia sua gladio accingi et militem profiteri postulant et impetrant. Amita siquidem sua Herena, imperatrix Constantinopolitana, et antea et nunc multis et magnificis eundem puerum visitaverat largitionum muneribus idque legatis in mandatis dedisse traditur, ne quando nisi completo negotio in Greciam reverterentur, astipulante sibi cum mango favore proprio marito ob gratiam et antiquam amicitiam cum patre pueri rege Conrado habitam.*

³⁰⁴ P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 252-253. Ο R.-J. LILIE, ό.π., σημ. 198, p. 445, υποθέτει ότι με το αίτημα αυτό ο Μανουήλ ήθελε να διερευνήσει, αν υπήρχαν περιθώρια, για να προσελκύσει το δυτικό αυτοκράτορα προς το μέρος του. Μπορεί ο Φρειδερίκος να αποδέχτηκε να χρίσει τον ανεψιό του ιππότη, αλλά αρνήθηκε μία στενή συνεργασία με το Βυζάντιο.

³⁰⁵ R. HIESTAND, ό.π., σημ. 214, p. 533.

ανατροπής της υπάρχουσας πολιτικής κατάστασης με την παρέμβαση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας³⁰⁶. Άλλωστε ο Φρειδερίκος ικανοποίησε αμέσως το αίτημα της Ειρήνης-Bertha. Είναι λογικότερο να υποθέσουμε ότι η επιθυμία της βυζαντινής αυτοκρατορίας να χρισθεί ιππότης ο ανεψιός της, ίσως θεωρήθηκε από τον Βαρβαρόσσα ως προσπάθεια του Μανουήλ να κερδίσει υποστηρικτές ανάμεσα στους γερμανούς ηγεμόνες.

Η βυζαντινή πρεσβεία του Würzburg σε συνδυασμό με την ευρύτερη πολιτική κατάσταση στην Ιταλία ώθησε, κατά τη γνώμη μας, τον Φρειδερίκο να συνειδητοποιήσει την επισφαλή θέση της εξουσίας του και μάλιστα απέναντι σε μία ενδεχόμενη συμμαχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Αγίας Έδρας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η γερμανική διπλωματία λόγω των στενών επαφών των δύο αυλών γνώριζε πολύ καλά τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία. Ήξερε, λοιπόν, την αυτονομία του βυζαντινού αυτοκρατορικού αξιώματος από την εκκλησιαστική εξουσία και ασφαλώς είχε λάβει γνώση των βυζαντινών θέσεων για τις σχέσεις μεταξύ *imperium* και *sacerdotium* στη Δύση. Οι θέσεις αυτές αποικρυστώνονται σε ένα απόσπασμα της διήγησης του Κίνναμου, που πρέπει να παρακολουθήσουμε. Το χωρίο αυτό έχει τύχει διεξοδικής ανάλυσης από τον P. J. Alexander σε μία μελέτη που αφορούσε τις γνώσεις των Βυζαντινών για την Κωνσταντινείο Δωρεά και τη στάση που τήρησαν απέναντί της³⁰⁷. Εμείς θα ασχοληθούμε με τον αντίκτυπο που είχαν οι απόψεις αυτές στο δυτικό αυτοκράτορα. Αφορμή για να εκδηλώσει ο βυζαντινός ιστορικός την αντίθεσή του στις δυτικές αυτοκρατορικές αξιώσεις, έδωσε η πράξη του Κορράδου να προσφέρει τον τίτλο του βασιλιά στον ηγεμόνα της Βοημίας,

³⁰⁶ Μετά το θάνατο του Κορράδου κάποιοι ηγεμόνες είχαν εκδηλώσει την επιθυμία τους να εκλεγεί ο γιος του βασιλιάς, αλλά αυτό δεν προκάλεσε προβλήματα στις διαδικασίες εκλογής του Φρειδερίκου Α' ούτε και στις σχέσεις μεταξύ των δύο ανδρών που ήταν πολύ καλές έως και το θάνατο του Φρειδερίκου του Rothenburg το 1167. Για το θέμα βλ. O. ENGELS, *Beiträge ...*, ό.π., σημ. 5, p. 401-411. U. SCHMIDT, ό.π., σημ. 5, p. 125-134.

³⁰⁷ P. J. ALEXANDER, *The donation of Constantine at Byzantium and its earliest use against the Western Empire*, in *Religious and Political History and Thought in the Byzantine Empire*, London, Variorum Reprints, 1978, IV, p. 18-25.

Βλαδισλάβο Β'³⁰⁸. Ο Κίνναμος στηλιτεύει την αξίωση των Δυτικών στην οικουμενικότητα της Αυτοκρατορίας τους και θέλοντας να μειώσει το δυτικό αυτοκρατορικό αξίωμα αναφέρεται στο *officium stratoris*, τονίζοντας ότι δεν αρμόζει σ' έναν αυτοκράτορα να γίνεται αντικείμενο τέτοιου είδους μεταχείρισης. Παράλληλα, αρνείται το ίδιο το δικαίωμα του προιαθημένου της Δυτικής Εκκλησίας να στέφει αυτοκράτορες³⁰⁹.

Η βυζαντινή τοποθέτηση κατέδειξε στον Φρειδερίκο την αναγκαιότητα να κατοχυρώσει την εξουσία του έναντι των αξιώσεων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κατ' αρχάς έπρεπε να αποδεσμεύσει το αυτοκρατορικό αξίωμα από τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Οποιοδήποτε στοιχείο εξάρτησης ήταν ένα επιχείρημα στα χέρια των Βυζαντινών στην προσπάθειά τους να αναιρέσουν την οικουμενικότητα του δυτικού *imperium*, αφού δεν αναγνώριζαν το δικαίωμα του ποντίφηκα να στέφει αυτοκράτορες. Επιπλέον, η εξάρτηση αυτή έκανε τον εκάστοτε πάπα να εμμένει στην ιδεολογική αρχή της αναγόρευσης των αυτοκρατόρων και του επέτρεπε να απειλεί την εξουσία του δυτικού αυτοκράτορα. Όφειλε, λοιπόν, ο Φρειδερίκος να καταδείξει ότι το *imperium* έχει θεϊκή προέλευση και είναι ανεξάρτητο από οποιαδήποτε άλλη επίγεια

³⁰⁸ Κίνναμος, V, 7, σ. 218. Στην πραγματικότητα ο Φρειδερίκος προέβη σ' αυτήν την κίνηση το 1158.

³⁰⁹ Κίνναμος, V, 7, σ. 220-221: Αλλ' ἤδη καὶ τὴν ἐν Βυζαντίῳ βασιλείαν ἑτέραν παρὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ ἀποφαίνειν τολμῶσιν. ἄπερ ἐμοὶ διασκοπούμενῳ πολλάκις ἤδη καὶ δακρῦσαι ἐπῆλθεν. οἶον γάρ, οἶον ἢ Ῥώμης ἀρχὴ βαρβάροις καὶ δεινῶς ἀνδραποδώδεσιν ἀνθρώποις διεκατηλεύθη χρῆμα· κἀντεῦθεν οὔτε ἀρχιερέως αὐτῇ μέτεστιν οὔτε πολλῶ δῆπουθεν ἀρχοντος. ὁ μὲν γὰρ τῷ τῆς βασιλείας ἐπεμβαίνων μεγαλείῳ, ἀναξίως ἑαυτῷ ἰππευομένῳ πεζῇ τῷ ἀρχιερεὶ παραθέει καὶ ὅσα καὶ ἰπποκόμος αὐτῷ γίνεται, ὁ δὲ ἱμπεράτορα τοῦτον εἰς ταῦτον ἄγων βασιλεῖ ὀνομάζει. πῶς, ὦ βέλτιστε, καὶ πόθεν σοὶ τοῖς Ῥωμαίων βασιλεῦσιν εἰς ἰπποκόμους κεχρησθαι ἐπῆλθεν; ἀλλ' οὔτε ποθὲν ἔσχες, καὶ σὺ μὲν ψεύδη τὸν ἀρχιερέα, ὁ δὲ τὸν βασιλέα διακιβδηλεύει. μὴ γὰρ τὸν ἐν Βυζαντίῳ τῆς βασιλείας θρόνον Ῥώμης θρόνον εἶναι διομολογοῦντί σοι, πόθεν αὐτῷ σοὶ τὸ Πάπα κεκλήρωται ἀξίωμα; εἰς ἐστὶν ᾧ ταῦτα ἔδοξε Κωνσταντῖνος, ὁ πρῶτος ἐν βασιλεῦσι Χριστιανός. πῶς οὖν τὸ μὲν αὐτοῦ ἄσμενος δέχη, τὸν θρόνον φημί καὶ τὸ τῆς ἀξίας ὑπερβάλλον, τὸ δὲ ἀπροσποῦη; ἢ ἀμφοτέρω στέρεξον ἢ καὶ θατέρω ἀπόστηθι. ἀλλ' ἐμοί, φησί, βασιλέας προβεβλησθαι ἔξεστι. ναί, ὅσον ἐπιθεῖναι χεῖρας, ὅσον ἀγιάσαι ταῦτα δὴ τὰ πνευματικά. οὐχὶ δὲ καὶ βασιλείας ἤδη καταχαρίζεσθαι καὶ τὰ γε τοιαῦτα καινοτομεῖν. ἐπεὶ εἴ γε ὑμέτερον ἦν βασιλείας μετατιθεῖναι, τί μὴ τὴν ἐν Ῥώμῃ αὐτοὶ μετετάξατε; ἀλλ' ἑτέρου πράξαντος ἄκων ἠγάπα τοῖς δεδογμένοις ὁ τηλικαῦτα τὴν καθ' ὑμᾶς ἐκκλησίαν λαχόν. σὺ δὲ καὶ περιπίπτεις τοῖς σεαυτοῦ καὶ λανθάνεις πῶς τάναντία ποιῶν. οὐς γὰρ οὐ πολλῶ πρότερον εἰς βασιλέα μὲν καλῶς ποιῶν οὐκουν ἐδέξω παρακαλοῦντας, ὅτι μὴδὲ ἐξῆν, εἰς δὲ ἰπποκόμους κατέλεξας, νῦν οὐκ οἶδ' ὅπως εἰς βασιλέας παραλαμβάνεις, καὶ κρίνεις τὸν ἐξ οὐ καὶ δι' οὐ καὶ καθ' οὐ σοὶ τοῦ θρόνου μέτεστιν οὐδὲ ταῦτον τῷ βαρβάρῳ ἴσως, τῷ τυράννῳ, τῷ δούλῳ.

αρχή. Θεωρούμε πολύ πιθανό ότι αυτή η προβληματική ήλθε στην επιφάνεια εξαιτίας του πολιτικού σκηηνικού, όπως διαμορφώθηκε ύστερα από τη Συνθήκη του Μπενεβέντο και την παρέμβαση του Αδριανού για τη συμφιλίωση του Μανουήλ με τον Γουλιέλμο.

Η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία καθίσταται έτσι ρυθμιστικός παράγοντας στις σχέσεις μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium* στη Δύση και επηρεάζει άμεσα τη διαμόρφωση της δυτικοαυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας. Από τη μία πλευρά, στην προσπάθεια του Φρειδερίκου να εξυψώσει την αυτοκρατορική εξουσία και να την απελευθερώσει από την παπική στέψη, το παράδειγμα του βυζαντινού αυτοκρατορικού αξιώματος που ήταν εντελώς ανεξάρτητο από την ύψιστη εκκλησιαστική αρχή της Ανατολής, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, απέβαινε ένας χρήσιμος οδηγός πολιτικής δράσης³¹⁰. Αυτός, άλλωστε, ήταν, κατά τη γνώμη μας, και ο ρόλος της φράσης *a Deo coronatus* που πρόσθεσε ο Φρειδερίκος στην τίτλωσή του στην επιστολή που απηύθυνε στον Μανουήλ τον Σεπτέμβριο του 1153³¹¹. Από την άλλη πλευρά, η πιθανή συμμαχία μεταξύ του βυζαντινού αυτοκράτορα και του ποντίφηκα επέβαλλε τη διατύπωση από πλευράς του Βαρβαρόσσα της ιερότητας της Αυτοκρατορίας, που, όπως είδαμε, είναι αναπόσπαστα δεμένη με το στοιχείο της οικουμενικότητας. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να αντιμετωπίσει τις οικουμενικές αξιώσεις των Βυζαντινών. Η Συνθήκη του Μπενεβέντο, το τρίγωνο των βυζαντινών-παπικών-σικελικών σχέσεων και οι προσπάθειες του Μανουήλ να κερδίσει υποστηρικτές στο εσωτερικό του *regnum teutonicum* είναι το ευρύτερο πολιτικό σκηηνικό, στο οποίο πρέπει να εντάξουμε τόσο την κρίση στην οποία θα διέλθουν οι σχέσεις της Αγίας Έδρας και της Δυτικής Αυτοκρατορίας τον Οκτώβριο του 1157, όσο και τις προσπάθειες του δυτικού αυτοκράτορα για την ανασύσταση του *sacrum imperium*.

³¹⁰ W. OHNSORGE, ό.π., σημ. 134, p. 101.

³¹¹ Ό.π., σημ. 205.

Ε. Η ιεροποίηση του imperium (Besançon, Οκτώβριος 1157)

Μετά τη Συνθήκη του Μπενεβέντο, ο Αδριανός επιζήτησε να ομαλοποιήσει τις σχέσεις της Αγίας Έδρας με τη Δυτική Αυτοκρατορία. Για να πετύχει το στόχο του, αποφάσισε να απευθυνθεί στον πιο πιστό σύμμαχο που είχε στη γερμανική αυλή, τον ηγούμενο του Stablo. Η επιστολή που του απέστειλε στις 19 Ιανουαρίου 1157, φαίνεται να είναι διερευνητική των προθέσεων του Φρειδερίκου³¹². Ο Αδριανός εξέφρασε την ανησυχία του για τις σχέσεις της Δυτικής Αυτοκρατορίας με το Βυζάντιο και για την παραμονή του Wibald στη βυζαντινή αυλή (Ιούνιος 1155- Ιούνιος 1156), καθώς οι φήμες ανέφεραν ότι οι βυζαντινογερμανικές διαπραγματεύσεις στρέφονταν εναντίον της Δυτικής Εκκλησίας (*contra nos et matrem tuam sacrosanctam Romanam ecclesiam fueris machinatus*). Βέβαια, διατηρώντας έναν ήπιο τόνο, ισχυρίστηκε ότι δεν πίστευε αυτά που είχε ακούσει³¹³. Στη συνέχεια ο πάπας ανέφερε ότι κάποιοι από εκείνους που συναναστρέφονταν τον Φρειδερίκο, «προσπαθούσαν να σβήσουν από την ψυχή του την πίστη στη Ρωμαϊκή Εκκλησία». Ζήτησε, λοιπόν, από τον ηγούμενο να προσπαθήσει να μην ευοδωθούν οι προσπάθειες αυτών των ανθρώπων³¹⁴. Αυτές οι επισημάνσεις,

³¹² Θα συμφωνήσουμε με τον ισχυρισμό του M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 163, ότι ο Αδριανός προσπαθεί να διερευνήσει τις βυζαντινογερμανικές σχέσεις ύστερα από την υπογραφή της Συνθήκης του Μπενεβέντο.

³¹³ Wibald, ep. 454, p. 585: *Devotionem illam, quam, dum presens esses, discretio tua nobis exhibuit, adtendentes, nichil aliud de persona tua, quam quod probo viro et devoto filio conveniat, arbitramur. Inde siquidem est, quod, licet plurimi astruere moliantur, quod multa in Grecia preter eam quam de te habemus opinionem contra nos et matrem tuam sacrosanctam Romanam aecclesiam fueris machinatus, nos tamen huic assertioni fidem nolumus adhibere; quoniam ea devotio, quam coram positus nobis exhibuisti, talia nos credere non permittit. Caeterum quia, ut ait quidam, sequens vita iudicat de priori, ex futuris attendimus, quid de predictis credere debeamus.* Ο F. CHALANDON, ό.π., σημ. 200, p. 373, θεωρεί ότι ο Αδριανός αναφέρεται στην πρεσβεία του αυτοκρατορικού καπελλάνου Στέφανου το καλοκαίρι του 1156 (ό.π., σημ. 247) και υποθέτει ότι ο Στέφανος ήταν επιφορισμένος να συζητήσει και το σικελικό ζήτημα. Την άποψη αυτή συμμερίζεται και ο P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 245. Θεωρεί μάλιστα ο ιστορικός ότι ο Αδριανός ήθελε να διερευνήσει τη γερμανική στάση ύστερα από την υπογραφή της Συνθήκης του Benevento. Καθώς γνώριζε τον αρνητικό αντίκτυπο που αυτή είχε στην αυτοκρατορική αυλή, αποφάσισε να «επιτεθεί» πρώτος, για να προλάβει μία ενδεχόμενη βυζαντινογερμανική προσέγγιση.

³¹⁴ Ό.π.: *Quoniam igitur circa karissimum filium nostrum F(ridericum) Romanorum imperatorem quidam esse dicuntur, qui ad hoc modis omnibus elaborant, ut in animo eius sacrosanctae Romanae aecclesiae devotionem extinguant, dilectioni tuae per apostolica scripta mandamus, quatinus iuxta prudentiam tuam pravis suggestionibus illorum obsistas, et predictum imperatorem in veneratione apostolicae sedis, sicut debet, moneas permanere, ita ut a bono et recto sensu*

πέρα από το διερευνητικό τους χαρακτήρα, υποδηλώνουν και τις πολιτικο-ιδεολογικές διεργασίες στην αυλή του δυτικού αυτοκράτορα με αφορμή και τη Συνθήκη του Μπενεβέντο. Η πίστη στη Ρωμαϊκή Εκκλησία που ο Αδριανός φοβόταν ότι θα σβήσει, δε σημαίνει τίποτε άλλο από την πίστη ότι ο αρχηγός της δυτικής Εκκλησίας έχει το δικαίωμα να απονέμει τον αυτοκρατορικό τίτλο, αντίληψη που σίγουρα είχε εξασθενήσει αυτήν την περίοδο στην αυλή της Δυτικής Αυτοκρατορίας.

Η επιστολή αυτή αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, άλλη μία απόδειξη του ότι ο Φρειδερίκος, παρ' όλον ότι το καλοκαίρι του 1155 αρνήθηκε να παραχωρήσει νοτιοϊταλικά εδάφη στον Μανουήλ και να ειστρατεύσει μαζί του εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, συνέχισε τις επαφές με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στα πλαίσια της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, προσπαθώντας δηλαδή να εξασφαλίσει από τους Βυζαντινούς την αναγνώριση του δυτικού ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου, η οποία θα οδηγούσε στην πολιτική αποδυνάμωση της Αγίας Έδρας στο δυτικό χώρο³¹⁵. Το γεγονός ότι οι ανησυχίες του ποντίφηγα είναι έντονες ακόμη και μετά τη ρήξη των σχέσεων μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών, που προκλήθηκε από την ιταλική εισστρατεία του Μανουήλ, και το γάμο του Φρειδερίκου με τη Βεατρίκη της Βουργουνδίας που έθεσε σε άλλο πλαίσιο τη βυζαντινογερμανική συμμαχία, αποδεικνύει ότι ο Βαρβαρόσσα δεν είχε σταματήσει να ελπίζει στο ενδεχόμενο της αναγνώρισης του τίτλου του. Ίσως μάλιστα αυτός ήταν και ο στόχος της πρεσβείας του αυτοκρατορικού καπελλάνου Στέφανου τον Ιούλιο του 1156³¹⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται κατανοητή η προσπάθεια της Αγίας Έδρας στις αρχές του 1157 να συμφιλιώσει το βυζαντινό αυτοκράτορα με το σικελό βασιλιά, ώστε να αποτρέψει την αναθέρμανση μίας ισχυρής βυζαντινογερμανικής συμμαχίας.

Για να επιστρέψουμε στην επιστολή του Αδριανού, ο Wibald δε θα μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ως σύμβουλος του αυτοκράτορα.

nullius penitus suggestionibus moveatur. Ex hoc enim nosse poterimus, quid de animi tui devotione sine dubitatione aliqua tenere possimus.

³¹⁵ Ο.π., σ. 221-222.

³¹⁶ Ο.π., σημ. 247.

Ο ηγούμενος δεν ήταν πλέον σε θέση να εξυπηρετήσει την καινούργια πολιτική της Δυτικής Αυτοκρατορίας, που στηριζόταν ιδεολογικά στην απόλυτη εξουσία του *Dei gratia* και *a Deo coronatus* αυτοκράτορα. Η υποβάθμιση του πολιτικού του ρόλου γίνεται εύκολα αντιληπτή με την ανάγνωση της επιστολής που του απέστειλε ο Φρειδερίκος το Μάρτιο του 1157. Ο Wibald δεν είχε κληθεί να εμφανιστεί στην αυλή από τον Ιούνιο του 1156 και ο αυτοκράτορας δικαιολογήθηκε λέγοντας ότι ήθελε να του παράσχει περίοδο αναπαύσεως μετά την κοπιαστική του πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη (Ιούνιος 1155 – Ιούνιος 1156)³¹⁷. Επειδή όμως εξακολουθούσε να παραμένει ειδήμων της βυζαντινής πολιτικής, ο Φρειδερίκος τον κάλεσε να παραστεί στις συνομιλίες με τους βυζαντινούς πρέσβεις που αναμένονταν στη Γερμανία τον Αύγουστο του 1157 και έγιναν δεκτοί στις 28 Σεπτεμβρίου στο Würzburg. Εν συνεχεία ο Wibald εστάλη στη βυζαντινή αυλή, για να διεκπεραιώσει την τελευταία διπλωματική του αποστολή³¹⁸.

Η αντίστροφη όμως μέτρηση για την πλήρη ρήξη των σχέσεων μεταξύ της Δυτικής Αυτοκρατορίας και της Αγίας Έδρας είχε ήδη αρχίσει. Ο Φρειδερίκος, ιδιαίτερα προβληματισμένος για τη διαμορφωθείσα πολιτική κατάσταση στην Ιταλία, αποφάσισε να τονίσει τις ιδεολογικές του θέσεις, ψήγματα των οποίων είχε παρουσιάσει από τη στιγμή που ανέλαβε την εξουσία στη Αυτοκρατορία. Το Δεκέμβριο του 1156 ή τον Ιανουάριο του 1157, σχεδόν παράλληλα με την επιστολή που ο Αδριανός απηύθυνε στον ηγούμενο του Stablo, ο αυτοκράτορας προχώρησε σε μία άνευ προηγουμένου από την

³¹⁷ Wibald, ep. 456, p. 588: Quod autem iam longo tempore personam tuam ad nos venire non iussimus, causa fuit, quia de immensis Ytalicae expeditionis et Graecae legationis laboribus nuper reversum diuturne pausationis licentia placandum esse putavimus; causa etiam fuit, quia nusquam tuis partibus in tantum approximavimus, ut te ad nos sine difficultate tua vocare possemus. Nunc autem, quia statim post pascha versus inferiores partes iter dirigimus, omnia illius provinciae negotia sapientiae tuae consilio tractare volentes, rogamus, ut in tertia dominica post pascha apud Novimagum nobis occurras. Για τον ρόλο του ηγούμενου και την αποδυνάμωση της θέσης του τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, βλ. P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 244, 248-249.

³¹⁸ Wibald, ep. 470, p. 602: Caeterum, quia in legatione Grecorum prudentiam tuam nobis adesse desideramus, mandando rogamus dilectionem tuam, quatinus in vigilia sancti Michaelis Wirzeburc nobis occurrere festines. Για την αποστολή του ηγούμενου στο Βυζάντιο βλ. GF, IV, 24, p. 568. Ο Wibald πέθανε στις 18 Ιουλίου 1158 επιστρέφοντας από την Κωνσταντινούπολη.

εποχή της έριδος περί της περιβολής λειτική υποβάθμιση του ρόλου του ποντίφηκα. Σε ένα έγγραφο, με το οποίο ανέθετε στον αρχιεπίσκοπο του Μαγδεμβούργου, Wichmann, να διευθετήσει μία διαμάχη που είχε προκύψει μεταξύ του ηγουμένου του Stablo και του επισκόπου του Osnabrück, Φιλίππου, αναφορικά με τα προνόμια της εκκλησίας του Corvey, ο αυτοκράτορας απεικάλεσε τον πάπα «ποντίφηκα της σεβαστής μας πόλης της Ρώμης»³¹⁹. Με το χαρακτηρισμό αυτό ο Βαρβαρόσσα διατύπωσε δύο ιδεολογικές του θέσεις, οι οποίες δε θα αργήσουν να αποτελέσουν μέρος της πολιτικής του πρακτικής. Κατ' αρχάς διεκήρυξε τις αξιώσεις του για την κυριότητα της πόλης της Ρώμης. Δεύτερον υποβίβασε τον πάπα στη θέση του απλού επισκόπου μίας ακόμη αρχιεπισκοπής της Αυτοκρατορίας.

Λίγους μήνες αργότερα, στις 24/31 Μαρτίου 1157 ο αυτοκράτορας προέβη επισήμως σ' ένα καθοριστικό για τις σχέσεις imperium και sacerdotium βήμα. Σε μία επιστολή που απηύθυνε στον επίσκοπο του Freising, Όθωνα, για να τον ενημερώσει ότι δε θα πραγματοποιήσει την εκστρατεία στην Απουλία εναντίον των Ελλήνων, καθώς αυτοί υποχώρησαν από τα ιταλικά εδάφη, αλλά θα κινηθεί, για να αντιμετωπίσει τους εξεγερμένους εναντίον της αυτοκρατορικής εξουσίας κατοίκους του Μιλάνο, απεικάλεσε την αυτοκρατορία ιερή, *sacrum imperium*. Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι, «αφού από τη θεία πρόνοια κατέχει το πηδάλιο της Πόλης και της Οικουμένης, όφειλε, σύμφωνα με τη διαφορετική έκβαση των καταστάσεων και τη διαδοχή των καιρών, να φροντίζει την ιερή αυτοκρατορία και τη θεία πολιτεία»³²⁰. Αυτή είναι η πρώτη φορά³²¹ που εισήχθη επισήμως στα αυτοκρατορικά έγγραφα ο όρος *sacrum imperium*, στον οποίο διακρίνεται η προσπάθεια του Φρειδερίκου να ιεροποιήσει την Αυτοκρατορία.

³¹⁹ DFI², 155, p. 266: Unde quoniam a pontifice alme nostre urbis Rome iudicem te ordinatum esse cognovimus ...

³²⁰ DFI¹, 163, p. 280: Fridericus dei gratia Romanorum imperator et semper augustus dilecto patruo suo Ottoni Frisingensi episcopo gratiam suam et omne bonum. Quia divina providente clementia urbis et orbis gubernacula tenemus, iuxta diversos eventus rerum et successiones temporum sacro imperio et divinae rei publicae consulere debemus.

³²¹ Το ιστορικό της εισαγωγής του όρου στα αυτοκρατορικά έγγραφα θα παρουσιαστεί αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο, καθώς η χρήση του πληθαίνει στα χρόνια που θα ακολουθήσουν.

Η συγκεκριμένη διατύπωση αποτελεί σημαντική ένδειξη της ιδεολογικής σκέψης του Βαρβαρόσσα. Η αυτοκρατορική εξουσία παρουσιάζεται αφ' ενός μεν να είναι δοσμένη από το Θεό, *divina providente clementia*, αφ' ετέρου δε να απλώνεται στην οικουμένη και στη Ρώμη. Γι' αυτό το λόγο ο αυτοκράτορας οφείλει να φροντίζει το *sacrum imperium* και τη *diva res publica*. Σε αντίθεση με τον Appelt που υποστηρίζει ότι αυτοί οι δύο όροι είναι ταυτόσημοι και θεωρεί ότι ο δεύτερος δηλώνει τη χριστιανική φύση της Αυτοκρατορίας, με σκοπό να θεμελιωθεί το αυτοκρατορικό δικαίωμα επεμβάσεως και στον εκκλησιαστικό τομέα³²², πιστεύουμε ότι ο δεύτερος όρος προσδιορίζει τη Ρώμη. Κατ' αυτόν τον τρόπο υπάρχει χιαστή σχήμα στις εκφράσεις *urbis et orbis* και *sacro imperio et divinae rei publicae*. Εξάλλου το *imperium* είναι χριστιανικό και δε θα ήταν απαραίτητος ένας δεύτερος προσδιορισμός. Αντιθέτως, με την αναφορά στη Ρώμη, πόλη-κοιτίδα της Αυτοκρατορίας και πόλη-σύμβολο της οικουμενικότητας, τονίζεται η στενή σχέση μεταξύ της ιερής φύσης του *imperium* και της οικουμενικής εξουσίας. Πρόκειται για τα δύο αλληλένδετα στοιχεία, τα οποία, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ο Φρειδερίκος θα προσπαθήσει να επιβάλει με την πολιτική του δράση. Δεν πρέπει άλλωστε να παραβλέπουμε ότι ο συσχετισμός των τριών αυτών στοιχείων, Ρώμης, ιερότητας και οικουμενικότητας, είχε προβληθεί από τον Όθωνα, επίσκοπο του Freising, στο έργο του *Chronica*. Προσπαθώντας να αιτιολογήσει την έριδα περί της περιβολής, ο επίσκοπος υποστήριξε ότι αυτή ξέσπασε, όταν η Εκκλησία αποφάσισε να μην τιμά το βασιλιά της Ρώμης σαν κύριο της οικουμένης αλλά σαν πλασμένο από πηλό σύμφωνα με την ανθρώπινη κατάσταση³²³. Στην αντίληψη του Όθωνος συνδέεται άμεσα η οικουμενικότητα που συμβολίζεται με την κυριαρχία της Ρώμης, και η ιερή φύση του αυτοκράτορα, την οποία ο Φρειδερίκος θα μεταφέρει από το πρόσωπό του στο *imperium*.

³²² H. APPELT, ό.π., σημ. 50, p. 12.

³²³ Ό.π., σ. 142, σημ. 37.

Η προσπάθεια ιεροποίησης της Αυτοκρατορίας και η διατύπωση των αξιώσεων για την εξουσία στην ίδια την πόλη της Ρώμης, που αποτελεί προϋπόθεση *sine qua non* για την οικουμενικότητα, ερμηνεύονται χρονικά από τη διαμορφωθείσα στην Ιταλία πολιτική κατάσταση, όπως την έχουμε ήδη σκιαγραφήσει. Δεν είναι, κατά τη γνώμη μας, τυχαίο ότι ο όρος *sacrum imperium* πρωτοεμφανίστηκε σε ένα έγγραφο που αφορούσε την κατάσταση στο *regnum italicum*, όπου ναι μεν ο βυζαντινός κίνδυνος φαινόταν να έχει αποσοβηθεί, αλλά η αυτοκρατορική εξουσία απειλούταν από τους εξεγερθέντες κατοίκους του Μιλάνο³²⁴. Γι' αυτό και συμφωνούμε με την άποψη που διακρίνει στην εισαγωγή του όρου και την προσπάθεια να διατυπωθεί η ισοτιμία της Δυτικής Αυτοκρατορίας με τη Βυζαντινή και να νομιμοποιηθούν οι αξιώσεις της επί των ιταλικών εδαφών³²⁵. Άλλωστε δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας ότι την ίδια περίπου περίοδο παρενέβη η Αγία Έδρα, για να διευθετήσει τις σχέσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με το Σικελικό Βασίλειο. Ύστερα μάλιστα από την ανάγνωση της παραπάνω επιστολής γίνεται κατανοητή η διαμάχη που ξέσπασε λίγους μήνες αργότερα, το Σεπτέμβριο, στο Würzburg μεταξύ του αυτοκράτορα και των βυζαντινών πρέσβων όσον αφορά τον τίτλο, με τον οποίο τον προσφώνησαν. Η φράση *quia divina providente clementia urbis et orbis gubernacula tenemus, iuxta diversos eventus rerum et successiones temporum sacro imperio et divinae rei publicae consulere debemus*, που χρησιμοποίησε ο Φρειδερίκος στην αλληλογραφία του με τον επίσκοπο του Freising, βρίσκεται, κατά τη γνώμη μας, σε νοηματική αντιστοιχία με το χαιρετισμό που επέβαλε στους βυζαντινούς πρέσβεις να του αποδώσουν, αυτόν δηλαδή «που άρμοζε στον

³²⁴ Ό.π., σημ. 320: Cum enim ea, quae necessitatis causa instituta fuerint, cessante necessitate cessare debeant, expeditionem, quam proxime Wirzeburch propter invasionem Grecorum in Apuliam iurari precepimus, post fugam eorum tibi caeterisque principibus relaxamus, ut ad alia imperii negotia promptiores eos invenire possimus. Verum quia Mediolanensium superbia iam diu caput contra Romanum erexit imperium et modo sua fortitudine totam Italiam subvertere vel suo nititur subiugare dominio, ne tanta presumptio nostro tempore prevaleat vel gloriam nostram plebs improba usurpare vel conculcare valeat, futuris casibus viriliter occurrere et ad destructionem eorum omne robur imperii excitare intendimus.

³²⁵ S. WEINFURTER, *Wie das Reich heilig wurde*, in drs., *Gelebte Ordnung - Gedachte Ordnung. Ausgewählte Beiträge zu König, Kirche und Reich* [Aus Anlaß des 60. Geburtstages hrsg. von H. KLUGER-H. SEIBERT-W. BOMM], Ostfildern, J. Thorbecke Verlag, 2005, p. 377.

πρίγκιπα των Ρωμαίων και τον κυρίαρχο της Πόλης και της οικουμένης» (eam quam deceret Romanum principem et Urbis ac orbis dominatorem, reverentiam suis salutationibus apportarent). Ενισχύεται έτσι ο ισχυρισμός μας ότι στην πρεσβεία στο Würzburg θίχτηκε το ζήτημα της ιερότητας του αυτοκρατορικού αξιώματος³²⁶.

Ένα μήνα αργότερα, τον Οκτώβριο του 1157, η αυτοκρατορική αυλή συγκεντρώθηκε στην πόλη Βεσανçon, όπου σημειώθηκε η πρώτη έντονη σύγκρουση του Φρειδερίκου με τον αρχηγό της Δυτικής Εκκλησίας³²⁷. Το επεισόδιο αυτό αποτελεί την κορύφωση των ιδεολογικών αναζητήσεων του δυτικού αυτοκράτορα και της πολιτικής του επιδίωξης να αποδεσμεύσει την εξουσία του από την εποπτεία της Αγίας Έδρας. Στόχος μας είναι να διερευνήσουμε τα στοιχεία ιδεολογικής σκέψης των πρωταγωνιστών του επεισοδίου και να το εντάξουμε στη σύγχρονή του πραγματικότητα. Θεωρούμε ότι η χρονική στιγμή που συνέβη, δεν ήταν καθόλου τυχαία. Αντιθέτως, σχετίζεται με τις συγκεκριμένες πολιτικές ενέργειες των μεγάλων δυνάμεων της εποχής και απορρέει από την αντίστοιχη ιδεολογική τους σκέψη, όπως τις προδιαγράψαμε.

Διαβάζοντας την περιγραφή της συνέλευσης στην Βεσανçon από τον Rahewin, συνεχιστή των *Gesta Friderici* του επισκόπου του Freising Όθωνος, δεν μπορεί κανείς παρά να αισθανθεί τον οικουμενικό προσανατολισμό του Φρειδερίκου. Σ' αυτόν τον τόπο που διατηρούσε έντονες τις μνήμες από τον πρώτο δυτικό αυτοκράτορα, τον Καρλομάγνο, είχαν συγκεντρωθεί απεσταλμένοι από όλη σχεδόν την *οικουμένη* (in qua civitate pene omnibus proceribus terre illius adunatis, multis quoque exterarum gentium, utpote Romanis, Apulis, Tuscis, Venetis, Italis, Francis, Anglis et Hispanis), για να

³²⁶ Ό.π., σ. 243, σημ. 300.

³²⁷ Για τα γεγονότα στην Βεσανçon, βλ. μεταξύ άλλων το λεπτομερέστατο άρθρο του W. HEINEMEYER, ό.π., σημ. 192, p. 155-236, με αναφορά και κριτική στην προηγούμενη βιβλιογραφία στις σελίδες 155-160. M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 158-243. M. PACAUT, *Alexandre III. Étude sur la conception du pouvoir pontifical dans sa pensée et dans son œuvre*, Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1956, p. 92-102, όπου γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο ρόλο του καρδινάλιου Ρολάνδου, του μετέπειτα πάπα Αλέξανδρου Γ'.

αποδώσουν τιμές στο διάδοχό του, Φρειδερίκο³²⁸. Μπορεί οι χρονιές συγχυρίες για την πρόκληση του επεισοδίου να μην ήταν καθόλου τυχαίες, σε καμία περίπτωση όμως δεν περίμενε ο Βαρβαρόσσα ότι θα του προσφερόταν μία τέτοια στιγμή θριάμβου, να μπορέσει δηλαδή να διακηρύξει την ιερή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος και την ανωτερότητα του *imperium* έναντι της παπικής εξουσίας.

Στη Δίαιτα αυτή παρουσιάστηκαν δύο παπικοί απεσταλμένοι, ο Ρολάνδος, πρεσβύτερος καρδινάλιος Αγίου Μάρκου και καγκελλάριος της Αγίας Έδρας, και ο Βερνάρδος, πρεσβύτερος καρδινάλιος του Αγίου Κλήμεντος. Η αποστολή τους ήταν να επιδώσουν μία επιστολή με την οποία ο Αδριανός διαμαρτυρόταν για την απαγωγή του αρχιεπισκόπου του Lund, Eskil, στα αυτοκρατορικά εδάφη και για την αδιαφορία που επέδειξε ο Φρειδερίκος για το γεγονός αυτό³²⁹. Στο σημείο αυτό πρέπει να δοθούν κάποια ιστορικά στοιχεία, για να φανεί πόσο βαρύνουσας σημασίας ήταν και για τις δύο πλευρές το επεισόδιο με τον αρχιεπίσκοπο του Lund. Ο Eskil ήταν μία πολύ σημαντική εκκλησιαστική προσωπικότητα που διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στο βασίλειο της Δανίας και είχε αναπτύξει στενές σχέσεις με τον Αδριανό, όταν ο τελευταίος βρισκόταν εκεί (1152-1154). Το φθινόπωρο του 1156 ο αρχιεπίσκοπος πήγε στη Ρώμη, όπου ο πάπας τον διόρισε λεγάτο στην

³²⁸ GF, III, 10, p. 408: Mense Octobre mediante imperator apud Bisuntium curiam celebraturus in Burgundiam iter aggreditur. Est autem Bisuntium una metropoleos eius tertie partis, in quas imperator gloriosus Karolus Magnus suum inter tres filios suos, omnes regio nomine gaudentes, divisit imperium, sita super amnem Tōba. In qua civitate pene omnibus proceribus terre illius adunatis, multis quoque exterarum gentium, utpote Romanis, Apulis, Tuscis, Venetis, Italis, Francis, Anglis et Hispanis, per legatos suos imperatoris adventum prestolantibus, festivissimo apparatu et sollempni favore excipitur. Tota siquidem terra eundem fortissimum cognoscens et clementissimum, amore pariter et timore permixto, novis illum fascibus honorare, novis laudibus attollere satagebat.

³²⁹ GF, III, 11, p. 410: Adrianus episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Frederico, illustri Romanorum imperatori, salutem et apostolicam benedictionem. Imperatorie maiestati paucis retroactis diebus recolimus nos scripsisse, illud horrendum et execrabile facinus et piaculare flagitium tempore nostro commissum, in Teutonicis partibus, sicut credimus, aliquando intemptatum, excellentie tue ad memoriam revocantes, non sine grandi admiratione ferentes, quod absque digna severitate vindicte usque nunc transire passus sis tam perniciosi sceleris feritatem. Qualiter enim venerabilis frater noster E. Lundenensis archiepiscopus, dum a sede apostolica remearet, a quibusdam impiis et scelestis, quod sine grandi animi merore non dicimus, in partibus illis captus fuerit et adhuc in custodia teneatur...

Εκκλησία της Σουηδίας. Καθώς επέστρεψε, στα τέλη του 1156, του επιτέθηκαν ληστές στην περιοχή της Βουργουνδίας και τον απήγαγαν ζητώντας λύτρα. Σύμφωνα με επιστολή του ίδιου του αρχιεπισκόπου³³⁰, ο Φρειδερίκος παρενέβη προσωπικά, ώστε να μη δοθεί κάποια λύση και να συνεχιστεί η κράτησή του. Οι λόγοι που οδήγησαν τον Βαρβαρόσσα στη συγκεκριμένη ενέργεια, υπαγορεύτηκαν από την ανάγκη προάσπισης των αυτοκρατορικών συμφερόντων. Όπως έχει σημειωθεί, οι ενέργειες του Eskil στη Δανία περιόριζαν τη δράση της αρχιεπισκοπής Αμβούργου-Βρέμης που είχε εντολές να ελέγχει την πολιτική σκηνή των περιοχών αυτών σύμφωνα με τα συμφέροντα της Δυτικής Αυτοκρατορίας³³¹.

Το πρόβλημα όμως είχε βαθύτερες ρίζες, καθώς ο βασιλιάς της Δανίας ήταν φεουδαρχικά υποτέλης του δυτικού αυτοκράτορα και η πολιτική της Ρωμαϊκής Εκκλησίας στην περιοχή στρεφόταν εναντίον των γερμανο-δανικών σχέσεων³³². Πέρα από την πολιτική σκοπιμότητα, η αυτοκρατορική στάση δύναται να ερμηνευτεί και από καθαρά ιδεολογική άποψη. Ο Φρειδερίκος, όπως θα φανεί ξεκάθαρα στη συνέχεια, θεωρούσε και την Εκκλησία ως σφαίρα επιβολής της εξουσίας του. Ο *Dei gratia* αυτοκράτορας, ως ανώτατη επίγεια αρχή, είχε κάθε δικαίωμα να παρεμβαίνει στα εσωτερικά θέματα των εκκλησιών και να ρυθμίζει την πολιτική τους, καθώς είχε οριστεί από τον ίδιο το Θεό υπεύθυνος της σωτηρίας της χριστιανοσύνης. Η παπική παρέμβαση στην πολιτική που ο ίδιος ακολουθούσε, θεωρούταν ανάρμοστη και έπρεπε να κατασταλεί. Ακολούθως έπρεπε να αποφευχθεί οποιαδήποτε ανάμειξη της Αγίας Έδρας στις εσωτερικές υποθέσεις των εκκλησιών της Αυτοκρατορίας και να επιτευχθεί η απαλλαγή τους από την παπική κηδεμονία.

³³⁰ Την παραθέτει ο M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 168-169, και σύμφωνα με παλαιογραφικές μελέτες θεωρείται αυθεντική. Ο αρχιεπίσκοπος απελευθερώθηκε σχεδόν αμέσως μετά το επεισόδιο της Besançon. Ο W. HEINEMEYER, ό.π., σημ. 192, p. 165, σημειώνει ότι η απελευθέρωση του Eskil δείχνει ότι η παπική παρέμβαση ήταν επιτυχημένη. Η διαμάχη όμως μεταξύ *imperium* και *sacerdotium* έλαβε άλλη τροπή.

³³¹ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 57. J. HALLER, ό.π., σημ. 81, p. 135.

³³² O. ENGELS, *Friedrich Barbarossa und Dänemark*, in A. HAVERKAMP (hrsg.), *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, [Vorträge und Forschungen, 40], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, p. 353-385.

Επιστρέφουμε στο επεισόδιο της Besançon: Το κλίμα που θα διαμορφωνόταν με την ανάγνωση της παπικής επιστολής φάνηκε αμέσως από το χαιρετισμό που απηύθυναν στον Φρειδερίκο οι δύο καρδινάλιοι. Τόνισαν ότι ο πάπας τού στέλνει χαιρετισμούς ως πατέρα και οι καρδινάλιοι ως αδελφοί³³³. Ο χαιρετισμός αυτός υποβίβασε την αυτοκρατορική εξουσία έναντι της παπικής, αφού έθεσε το δυτικό αυτοκράτορα στην ίδια θέση με τους καρδινάλιους, στοιχείο που σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να ανεχτεί ο αυτοκράτορας³³⁴. Ο Αδριανός είχε εξοργιστεί με τη στάση του Φρειδερίκου, όχι μόνο επειδή ο τελευταίος δεν έκανε τίποτα, για να προστατεύσει τον απεσταλμένο της Αγίας Έδρας Eskil, αλλά κυρίως επειδή γνώριζε τα ιδεολογικά κίνητρα της δράσης του αυτοκράτορα. Η επιχειρηματολογία του πάπα στηρίχτηκε στη θεωρία των δύο ξιφών. Του τόνισε ότι, ενώ θα έπρεπε να είχε χρησιμοποιήσει το ξίφος που του δόθηκε από τη θεία πρόνοια, για να τιμωρεί τους κακούς και να ανταμείβει τους καλούς, εκείνος το έκρυψε στην θήκη³³⁵. Στη συνέχεια του υπενθύμισε πόσο ευνοϊκά τον αντιμετώπισε η Ρωμαϊκή Εκκλησία, η οποία θα αισθανόταν μεγάλη χαρά, αν ο Φρειδερίκος λάμβανε από το χέρι της μεγαλύτερα *beneficia*³³⁶. Αυτή είναι η επίμαχη λέξη

³³³ GF, III, 10, p. 410: Exordium autem sermonis illorum in fronte ipsa notabile comparuit, quod tale fuisse dicitur: «Salutat vos beatissimus pater noster papa Adrianus et universitas cardinalium sancte Romane ecclesie, ille ut pater, illi ut fratres».

³³⁴ Θα πρέπει βέβαια να επισημανθεί ότι η προσφώνηση *frater* δηλώνει επίσης και μία κατάταξη του αυτοκράτορα στην εκκλησιαστική ζωή. Από τον Όθωνα Γ' οι δυτικοί αυτοκράτορες κατά τη διάρκεια της στέψης ελάμβαναν και το αξίωμα του διακόνου. Όπως σημειώνει ο W. HEINEMEYER, ό.π., σημ. 192, p. 170-171, σίγουρα ο Ερρίκος Στ', ίσως και ο Φρειδερίκος ήταν κανονικοί του Αγίου Πέτρου και έτσι δικαιολογημένα οι καρδινάλιοι απειάλεσαν τον αυτοκράτορα αδελφό τους. Κατά τη γνώμη μας, αυτή η προσφώνηση είναι και δηλωτική του ιδεολογικού προσανατολισμού της Αγίας Έδρας που ήθελε να υποδείξει στον Φρειδερίκο ότι όφειλε να υποτάσσεται στις επιταγές της παπικής πολιτικής.

³³⁵ GF, III, 11, p. 412: Ad cuius utique vehementissimi facinoris ultionem, sicut his cui bona placere, mala vero displicere credimus, constantius exurgere debuisti, et gladium, qui tibi ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum est ex divina provisione concessus, in cervicem desevire oportuit impiorum et gravissime conterere presumptores.

³³⁶ Ό.π.: Debes enim, gloriosissime fili, ante oculos mentis reducere, quam gratanter et quam iocunde alio anno mater tua sacrosancta Romana ecclesia te susceperit, quanta cordis affectione tractaverit, quantam tibi dignitatis plenitudinem contulerit et honoris, et qualiter imperialis insigne corone libentissime conferens benignissimo gremio suo tue sublimitatis apicem studuerit confovere, nihil prorsus efficiens, quod regie voluntati vel in minimo cognosceret obviare. Neque tamen penitet nos desideria tue voluntatis in omnibus implevisse, sed, si maiora beneficia

που λόγω της δισημίας της (φέουδο, ευεργεσία) προκάλεσε την οργή των γερμανών ηγεμόνων και του αυτοκράτορα. Ο καγκελλάριος (από το Μάιο του 1156) Rainald von Dassel, ο οποίος μετέφραζε την επιστολή, απέδωσε τη λέξη ως *φέουδο*. Αυτόματα, λοιπόν, εμφανίστηκε ο πάπας να προσφέρει την αυτοκρατορική εξουσία ως φέουδο και ο αυτοκράτορας να τίθεται στη θέση του φεουδαρχικά υποτελούς. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι, ενώ στα μέσα του 12^{ου} αιώνα στη Γαλλία και στο μεγαλύτερο μέρος της Ιταλίας η λέξη *beneficium* στα πλαίσια του φεουδαρχικού Δικαίου είχε αντικατασταθεί από τη λέξη *feudum*, στη Γερμανία παρέμεινε *terminus technicus* μέχρι το 13^ο αιώνα³³⁷.

Πολλές φορές έχει τεθεί το ερώτημα, αν στη μετάφραση του καγκελλαρίου υπήρχε ορισμένη πρόθεση³³⁸. Ακόμη όμως και αν ερευνήσουμε την επιστολή ανεξάρτητα από τη σύγχρονη της πολιτική πραγματικότητα, η απόδοση της λέξης *beneficia* κατ' αυτόν τον τρόπο ήταν η άμεση συνέπεια της ανάγνωσης όλου του περιεχομένου της επιστολής. Ο Αδριανός, όταν διαβεβαίωνε τον Φρειδερίκο ότι δεν τον υποψιάζοταν για συγκάλυψη του εγκλήματος που διεπράχθη εις βάρος του αρχιεπισκόπου του Lund, τον παρουσίασε να στερεώνεται με τη χάρη του Θεού στην Αγία Έδρα (*in apostolice confessionis petra per Dei gratiam solidatum*)³³⁹. Η δήλωση αυτή βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τις επιδιώξεις του αυτοκράτορα, να καταστεί ο ίδιος

excellencia tua de manu nostra suscepisset, si fieri posset, considerantes, quanta ecclesie Dei et nobis per te incrementa possint et commoda provenire, non inmerito gauderemus.

³³⁷ W. HEINEMEYER, ό.π., σημ. 192, p. 160.

³³⁸ Ο Rainald von Dassel ήταν ο κατεξοχήν υποστηρικτής και διαμορφωτής της πολιτικής ιδεολογίας της εποχής του Βαρβαρόσσα, με τον οποίο είχε άριστη συνεργασία. Το σύνολο σχεδόν των ιστορικών αποδίδει στον καγκελλάριο την ευθύνη της μετάφρασης. Η προσωπική μας θέση είναι ότι η μετάφραση αυτή ήταν απόρροια του συνόλου της επιστολής, η οποία είχε στόχο να διακηρύξει την ανωτερότητα της παπικής εξουσίας έναντι της αυτοκρατορικής. Θα συμφωνήσουμε με τον W. HEINEMEYER, ό.π., σημ. 192, p. 203-204, που ισχυρίζεται ότι ο καγκελλάριος συνειδητοποίησε τη συλλογιστική πορεία της Αγίας Έδρας, η οποία εσκεμμένα χρησιμοποίησε την αμφίσημη αυτή λέξη, και μετέφρασε τη λέξη ως φέουδο. Για τη χρήση της λέξης από τον πάπα, βλ. στη συνέχεια, σημ. 381.

³³⁹ Ό.π., σημ. 335, p. 412: *Cuius quidem dissimulationis et negligentie causam penitus ignoramus, quoniam nos in aliquo serenitatis tue gloriam offendisse conscientie scrupulus nostrum animum non accusat, sed personam tuam sicut karissimi et specialis filii nostri et principis christianissimi, quem in apostolice confessionis petra non ambigimus per Dei gratiam solidatum, sincera semper dileximus karitate et debite tractavimus benignitatis affectu.*

στήριγμα της παπικής έδρας, αποδίδοντας έτσι στο *imperium* τα πρωτεία της εξουσίας. Επιπλέον, πριν διατυπωθεί η επίμαχη λέξη, ο Αδριανός υποστήριξε ότι ο Βαρβαρόσσα όφειλε να αναλογιστεί ότι αυτός του έδωσε πρόθυμα το αυτοκρατορικό στέμμα (*qualiter imperialis insigne corone libentissime conferens*)³⁴⁰. Πρόκειται για άλλη μία δήλωση που εξόργισε τον αυτοκράτορα, ο οποίος, όπως έχει λεχθεί, προσπαθούσε να αποδεσμεύσει το αυτοκρατορικό αξίωμα από την παπική στέψη και να καταστήσει την τελευταία μία επιβεβαιωτική πράξη. Η λέξη *libentissime* υποδηλώνει ότι ο πάπας είχε την ευχέρεια να δίνει το αυτοκρατορικό στέμμα σε όποιον θέλει. Αντιθέτως, όπως θα φανεί ξεκάθαρα παρακάτω, ο Φρειδερίκος ήταν πεπεισμένος ότι το αυτοκρατορικό αξίωμα ανήκε στο βασιλιά του *regnum teutonicum*, τον *rex Romanorum* δηλαδή, στον οποίον ο εκάστοτε πάπας είναι υποχρεωμένος να προσφέρει το στέμμα. Κλείνοντας την επιστολή ο Αδριανός προέτρεψε τον αυτοκράτορα να ακούσει προσεκτικά τους απεσταλμένους του, οι οποίοι θα αναφέρονταν σε ζητήματα που θα συνέβαλλαν «στην τιμή του Θεού και της ιερότατης Ρωμαϊκής Εκκλησίας» (*ad honorem Dei et sacrosancte Romane ecclesie*), καθώς «και στην ευπρέπεια και την εξύψωση της αυτοκρατορίας» (*ad decus et exaltationem imperii*)³⁴¹. Θεωρούμε ότι και αυτή η φράση ήχησε άσχημα στα αυτιά του Φρειδερίκου, επειδή ακριβώς η τιμή της αυτοκρατορίας, ο περιφημος *honor imperii*, δε συμβάδιζε στη δήλωση του πάπα με την τιμή της Εκκλησίας. Παρ' όλων ό,τι είναι πολύ δύσκολο να διαγνωσθεί, πιστεύουμε ότι ακόμη και η απουσία μιας λέξης είναι δηλωτική συγκεκριμένης ιδεολογικής σκέψης. Γίνεται, λοιπόν, φανερό, και θεωρούμε ότι έχει διαφύγει της προσοχής των ερευνητών, ότι ολόκληρη η επιστολή είχε στόχο να προβάλει τα πρωτεία της παπικής εξουσίας. Απλώς η λέξη *beneficia* έδωσε την αφορμή για το ξέσπασμα του επεισοδίου, καθώς ήταν πιο εύκολο, ως μία λέξη, να μείνει στη μνήμη των παρευρισκομένων.

³⁴⁰ Βλ. ό.π., σημ. 336.

³⁴¹ Ό.π., σημ. 335, p. 414: ...quatinus eos tam honorifice quam benigne recipias, honeste tractes et ea, que ipsi super hoc et super aliis ad honorem Dei et sacrosancte Romane ecclesie, ad decus etiam et exaltationem imperii pertinentia ex parte nostra imperatorie proposuerint dignitati.

Η αντίδραση της γερμανικής αυλής στην επιστολή ήταν ιδιαίτερα οξεία, καθώς μάλιστα όλοι έφεραν στη μνήμη τους την περίφημη τοιχογραφία του Λατερανού, που παρίστανε τον αυτοκράτορα Λοθάριο και έφερε επιγραφή ότι αυτός έγινε άνθρωπος (homo = φεουδαρχικά υποτελής) του πάπα και έλαβε από αυτόν το στέμμα³⁴². Οι ιδεολογικές κατευθύνσεις του Αδριανού και των απεσταλμένων του, εκ των οποίων ο Ρολάνδος είναι ο μελλοντικός πάπας Αλέξανδρος Γ', εκδηλώθηκαν, όταν ένας από τους δύο καρδινάλιους αναφώνησε «από ποιον κατέχει την αυτοκρατορική εξουσία ο αυτοκράτορας, αν όχι από τον πάπα;». Αυτή ήταν και η σταγόνα που έκανε να ξεχειλίσει η οργή και ο παλατινός κόμης Όθων επιτέθηκε εναντίον του με το ξίφος, αλλά συγκρατήθηκε από τους άλλους. Ο αυτοκράτορας έσπευσε τότε να οριοθετήσει τις σχέσεις του με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία στα πλαίσια του ιδεολογικού του προσανατολισμού. Διακηρύσσοντας στην ουσία τόσο την παντοδυναμία της αυτοκρατορικής εξουσίας όσο και την αυτονομία της Γερμανικής Εκκλησίας, απαγόρευσε στους παπικούς απεσταλμένους να επισκεφτούν τις επισκοπές της χώρας του και τους διέταξε να επιστρέψουν στη Ρώμη³⁴³.

³⁴² GF, III, 12, p. 414-416: Talibus litteris lectis et per Reinaldum cancellarium fida satis interpretatione diligenter expositis, magna principes qui aderant indignatione commoti sunt, quia tota litterarum continentia non parum ac redinis habere et occasionem futuri mali iamiam fronte sua preferre videbatur. Precipue tamen universos accenderat, quod in premissis litteris inter cetera dictum fuisse acceperant dignitatis et honoris plenitudinem sibi a Romano pontifice collatam et insigne imperialis corone de manu eius imperatorem suscepisse, nec ipsum penetrare, si maiora beneficia de manu eius suscepisset, habita consideratione, quanta ecclesie Romane per ipsum possent incrementa et commoda provenire. Atque ad horum verborum strictam expositionem ac prefate interpretationis fidem auditores induxerat, quod a nonnullis Romanorum temere affirmari noverant imperium Urbis et regnum Italicum donatione pontificum reges nostros hactenus possedisse, idque non solum dictis, sed et scriptis atque picturis representare et ad posterum transmittere. Unde de imperatore Lothario in palatio Lateranensi super huiusmodi picturam scriptum est: Rex venit ante fores, iurans prius Urbis honores / Post homo fit pape, sumit quo dante coronam. Για τα προβλήματα που προέκυψαν μεταξύ Φρειδερίκου και Αδριανού λίγο πριν τη στέψη του αυτοκράτορα εξαιτίας αυτής της τοιχογραφίας, βλ. ό.π., σ. 197, σημ. 190-191.

³⁴³ Ό.π., p. 416-418: ... dixisse ferunt unum de legatis: 'A quo ergo habet, si a domno papa non habet imperium?' Ob hoc dictum eo processit iracundia, ut unus eorum, videlicet Otto palatinus comes de Baioaria, ut dicebatur, prope exerto gladio cervici illius mortem intentaret. At Fredericus auctoritate presentie sue interposita tumultum quidem compescuit, ipsos autem legatos securitate donatos ad habitacula deduci ac primo mane via sua proficisci precepit, addens in mandatis, ne hac vel illac in territoriis episcoporum seu abbatum vagarentur, sed recta via, nec ad dexteram nec ad sinistram declinantes, reverterentur ad Urbem. Υπάρχει παράδοση να

Ο ιδεολογικός προσανατολισμός του Φρειδερίκου αποκαλύφθηκε στην εγκύκλιο που απέστειλε μετά το επεισόδιο της Besançon στους ηγεμόνες του *regnum teutonicum*³⁴⁴. Στην εισαγωγή ο αυτοκράτορας δήλωσε για πρώτη φορά ότι είναι *χριστός Κυρίου* (*christo eius*) και ότι ο ίδιος ο Παντοδύναμος του ανέθεσε να εξουσιάζει το Βασίλειο και την Αυτοκρατορία και «να διατηρεί την ειρήνη στις εκκλησίες με τα αυτοκρατορικά όπλα»³⁴⁵. Η φράση αυτή αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, τον πυρήνα της πολιτικής του ιδεολογίας. Ακολουθώντας τα πρότυπα του παλαιοδιαθητικού βασιλιά³⁴⁶, ο Φρειδερίκος τόνισε ότι επελέγη από τον ίδιο το Θεό στην κορυφή της Αυτοκρατορίας και έλαβε το θείο χρίσμα ταυτόχρονα με την εκλογή του. Κατ' αυτόν τον τρόπο αποσυνέδεσε το αυτοκρατορικό αξίωμα από την εξωτερική τυπική πράξη του χρίσματος κατά την αυτοκρατορική στέψη και ανέδειξε την αυτοκρατορική εξουσία ανεξάρτητη από την εκκλησιαστική. Η στέψη από τον πάπα δεν αποτελεί τίποτα άλλο από τυπική επικύρωση της θείκης απόφασης. Παράλληλα, η φράση *christus eius*, που έμμεσα παραπέμπει στον Υιό του Θεού, δημιουργεί κατά τη γνώμη μας συνειρμούς που άπτονται μίας ιερής εξουσίας, ενός *sacrum imperium*. Χάρη στο θείο χρίσμα ο αυτοκράτορας και το αυτοκρατορικό αξίωμα μετέχουν στη θεία φύση. Πρέπει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι το χρίσμα αποτελούσε μία πολύ σημαντική στιγμή της βασιλικής και αυτοκρατορικής στέψης (εισήλθε στο τελετουργικό από τον 8^ο αιώνα), καθώς ήταν αυτό που εγκαθίδρυε τη σχέση μεταξύ Θεού και βασιλιά και αποτελούσε ουσιαστική έκφραση της *Dei gratia* μοναρχίας. Μάλιστα, θεωρούνταν μυστήριο μέχρι το 12^ο αιώνα. Η μετατροπή όμως του πνευματικού χρίσματος σε υλικό στα πλαίσια του τελετουργικού της στέψης αποδυνάμωσε

θεωρείται ότι η επίμαχη αυτή φράση ειπώθηκε από τον καρδινάλιο Ρολάνδο. Καμία όμως πηγή δε διευκρινίζει το γεγονός αυτό.

³⁴⁴ Όπως έχει αποδειχτεί ύστερα από διπλωματικές μελέτες, η επιστολή γράφτηκε από τον καγκελλάριο Rainald von Dassel. Για το θέμα βλ. E. OTTO, *Friedrich Barbarossa in seinen Briefen*, in *DA*, 5 (1941), p. 72-111.

³⁴⁵ GF, III, 13, p. 418: *Cum divina potentia, a qua omnis potestas in celo et in terra, nobis, christo eius, regnum et imperium regendum commiserit et pacem ecclesiarum imperialibus armis conservandam ordinaverit...*

³⁴⁶ Όπως παρατήρησε και ο G. WOLF, *Imperator und Caesar – Zu den Anfängen des staufischen Erbreichsgedankens*, in G. WOLF (hrsg), *Friedrich Barbarossa, [Wege der Forschung, 390]*, 1975, p. 361-362.

στην ουσία την αμεσότητα της σχέσης Θεού - αυτοκράτορα. Επιπλέον, η Εκκλησία από τα μέσα του 12^ο αιώνα και ύστερα αποπειράθηκε να μειώσει και αυτήν την αξία του υλικού χρίσματος, ώστε να απεικδύσει το αυτοκρατορικό αξίωμα και το πρόσωπο του αυτοκράτορα από οποιοδήποτε στοιχείο ιερότητας. Έτσι άρχισε να χρησιμοποιείται λάδι κατηγουμένων αντί για μύρο και η χρίση δε γινόταν πλέον στο κεφάλι και το στήθος του αυτοκράτορα αλλά πάνω και ανάμεσα στους ώμους³⁴⁷.

Με τη συγκεκριμένη δήλωση ο δυτικός αυτοκράτορας όχι απλώς αποδέσμευσε το αυτοκρατορικό αξίωμα από την παπική κηδεμονία, αλλά, πράγμα που είναι πολύ πιο σημαντικό, επανέφερε επισήμως την ιερή φύση του αυτοκράτορα, η οποία είχε αμφισβητηθεί από την εποχή της έριδος περί της περιβολής. Στο σημείο αυτό γίνεται πλέον κατανοητό και το σημασιολογικό περιεχόμενο της τίτλωσης που ο Φρειδερίκος χρησιμοποίησε απευθυνόμενος στο βυζαντινό αυτοκράτορα Μανουήλ το Σεπτέμβριο του 1153, δηλαδή *Fridericus Dei gratia Romanorum imperator augustus, magnus ac pacificus, a Deo coronatus*³⁴⁸. Η διατύπωση *a Deo coronatus* πρέπει, κατά τη γνώμη, μας να συσχετιστεί με τη φράση *christus Dei*. Αποκαλύπτεται κατ' αυτόν τον τρόπο η συνέχεια της ιδεολογικής σκέψης του Βαρβαρόσσα, ο οποίος δεν εκμεταλλεύτηκε το επεισόδιο που προέκυψε στην Besançon, απλώς και μόνο για να μειώσει την παπική εξουσία³⁴⁹.

³⁴⁷ Για το θέμα βλ. J. CANNING, ό.π., σημ. 25, p. 53-57. W. ULLMANN, *Principles ...*, ό.π., σημ. 25, p. 121. J. SCHATZ, ό.π., σημ. 61, p. 141. Ενδιαφέρον είναι επίσης το άρθρο του F. HEILER, *Fortleben und Wandlungen des antiken Gottkönigtums im Christentum*, in *La regalità sacra. Contributi al tema dell' VIII congresso internazionale di storia delle religioni* (Roma, Aprile 1955), Leiden, E.J. Brill, 1959, p. 569-578, όπου ερευνώνται παράλληλα οι αντιλήψεις των Βυζαντινών και των Δυτικών αναφορικά με το χρίσμα και το χαρισματικό χαρακτήρα του αυτοκράτορα.

³⁴⁸ Ό.π., σημ. 205.

³⁴⁹ Στο σημείο αυτό αξίζει να παρουσιαστεί ο σχολιασμός του επισκόπου του Freising, Όθωνος, αναφορικά με τα τεκταινόμενα στη διάρκεια της βασιλικής στέψης του Φρειδερίκου στο Aachen. Επειδή την ίδια ημέρα χρίστηκε και ο επίσκοπος της πόλης Münster, ο Όθων αναφέρει ότι με το χρίσμα δύο χριστών Κυρίου, του βασιλιά και του επισκόπου, θα νόμιζε κανείς ότι ο ίδιος ο ύψιστος ιερέας και βασιλιάς, ο Χριστός δηλαδή, παρευρισκόταν στη στέψη. GF, II, 3, p. 288: *Sed et hoc silentio tegendum non erit, quod eadem die in eadem ecclesia Monasteriensis electus item Fredericus ab eisdem, a quibus et rex, episcopis in episcopum consecratur, ut revera summus rex et sacerdos presenti iocunditati hoc quasi prognostico interesse crederetur, quia in una ecclesia una dies duarum personarum, que sole novi ac veteris instrumenti institutione sacramentaliter unguuntur et christi Domini rite dicuntur, vidit unctionem*. Σύμφωνα με τον G. KOCH, ό.π., σημ.

Αντιθέτως, η υποβάθμιση της εξουσίας της Ρωμαϊκής Εκκλησίας έναντι της αυτοκρατορικής αποτελεί το λογικό αποτέλεσμα της προαναφερθείσας ιδεολογικής τοποθέτησης. Η συμμετοχή στην ιερή φύση και η εκπόρευση του αυτοκρατορικού αξιώματος άμεσα από το Θεό καθιστούν τον αυτοκράτορα ρυθμιστή των επίγειων υποθέσεων είτε αυτές αφορούν τον κοσμικό είτε τον πνευματικό τομέα. Αυτή είναι και η ολοκληρωμένη έννοια της φράσης *Cum divina potentia, a qua omnis potestas in cello et in terra, nobis, christo eius, regnum et imperium regendum commiserit et pacem ecclesiarum imperialibus armis conservandam ordinaverit*. Η εκκλησιαστική ειρήνη που ο *χριστός Κυρίου* ηγεμόνας οφείλει να διατηρεί με τα όπλα, δεν παραπέμπει μόνο στις κοσμικές, εξωτερικές, υποθέσεις των εκκλησιών αλλά και στα εσωτερικά τους ζητήματα. Αυτό αποδεικνύεται άλλωστε από το γεγονός ότι ο αυτοκράτορας απαγόρευσε στους καρδινάλιους να έρθουν σε επαφή με τις εκκλησίες του *regnum teutonicum*. Γι' αυτό και στη συνέχεια, ως *rex pacificus*, κατηγορήσε τον αρχηγό της Ρωμαϊκής Εκκλησίας ότι προκαλούσε διχόνοια, η οποία θα οδηγούσε, αν ο Θεός δεν το απέτρεπε, σε *σχίσμα* ανάμεσα στη βασιλική και τη θρησκευτική εξουσία (*inter regnum et sacerdotium scisma fieri*)³⁵⁰. Προφανώς, όταν ο Φρειδερίκος μιλάει - ή και απειλεί - για *σχίσμα*, αναφέρεται στη διακοπή οποιωνδήποτε σχέσεων με την Αποστολική Έδρα και ίσως, αν και πρόκειται για τολμηρή τοποθέτηση, στη μη αναγνώριση από αυτοκρατορικής πλευράς του συγκεκριμένου πάπα. Μάλιστα ο όρος «*σχίσμα*» που χρησιμοποιείται συνήθως σε εκκλησιαστικές διαιρέσεις, παραπέμπει σε δύο ιερά μεγέθη, αυτό της Εκκλησίας και αυτό της Αυτοκρατορίας, και τονίζει περισσότερο την ιερότητα του *imperium*.

15, p. 186, η διατύπωση του επισκόπου δείχνει ότι στη σκέψη του το βασιλικό χρίσμα ήταν ισότιμο με το επισκοπικό, στοιχείο που παραπέμπει στη διπλή ιδιότητα του βασιλιά ως *rex* και *sacerdos*, δηλαδή *rex non laicus*, την οποία η Ρωμαϊκή Εκκλησία θέλησε να αναιρέσει με την έριδα περί της περιβολής.

³⁵⁰ Ο.π., σημ. 345: ...non sine maximo dolore cordis conqueri cogimur dilectioni vestre, quod a capite sancte ecclesie, cui Christus pacis ac dilectionis sue caracterem impressit, cause dissensionum, seminarium malorum, pestiferi morbi venenum manare videntur; de quibus, nisi Deus avertat, totum corpus ecclesie commaculati, unitatem scindi, inter regnum et sacerdotium scisma fieri pertimescimus.

Αφού ο Βαρβαρόσσα διατύπωσε τις βασικές ιδεολογικές του αρχές, αναφέρθηκε στο επεισόδιο που είχε προκύψει. Ισχυρίστηκε, λοιπόν, ότι στην Besançon «διαπραγματευόταν με την οφειλόμενη φροντίδα για την τιμή της Αυτοκρατορίας και τη σωτηρία των εκκλησιών» και κατ' αρχήν θεώρησε ότι η παρουσία της παπικής πρεσβείας θα συνέβαλλε στην αύξηση του *honor imperii*, όπως βεβαίωναν και οι ίδιοι οι απεσταλμένοι της Αγίας Έδρας³⁵¹. Αποτελεί ένα ενδιαφέρον σημείο έρευνας η εμμονή του Φρειδερίκου σ' αυτόν τον όρο. Ο τρόπος με τον οποίο τον χρησιμοποιούσε, μας ωθεί να πιστέψουμε ότι υπήρχε ένα ολόκληρο οικοδόμημα σκέψεων, το οποίο ήταν γνωστό στους γερμανούς ηγεμόνες και που κανένας δεν τολμούσε να αμφισβητήσει. Αυτό είναι ένα άλλο στοιχείο που αποδεικνύει, γιατί, όπως υποστηρίζαμε, ήχησαν τόσο προκλητικά τα λόγια του Αδριανού, όταν αναφέρθηκε μόνο στην τιμή της Εκκλησίας και όχι σ' αυτήν της Αυτοκρατορίας³⁵². Οδηγούμαστε τελικά στο συμπέρασμα ότι ο *honor* της μιας εξουσίας ερχόταν σε σύγκρουση με τον *honor* της άλλης. Στην περίπτωση αυτή, ο *honor imperii*, όπως χρησιμοποιεί ο Φρειδερίκος τον όρο, ενέχει και την ίδια τη φύση του *Dei gratia* αυτοκρατορικού αξιώματος που τίθεται υπεράνω της παπικής εξουσίας. Ύστερα από μία διεξοδική αναφορά στο επεισόδιο που δημιουργήθηκε, ο αυτοκράτορας τόνισε στην εγκύκλιό του ότι απαγόρευσε στους παπικούς απεσταλμένους κάθε επαφή με τις εκκλησίες του Βασιλείου, καθώς ανακαλύφθηκαν στις αποσκευές τους επιστολές οι οποίες θα δηλητηρίαζαν τη Γερμανική Εκκλησία³⁵³. Είναι ευδιάκριτη στο σημείο αυτό η αποστροφή του για τις επεμβάσεις της Αγίας Έδρας στις εσωτερικές εκκλησιαστικές υποθέσεις. Γι' αυτό το λόγο πιστεύουμε ότι, όταν ο αυτοκράτορας στην εισαγωγή της

³⁵¹ Ό.π.: Cum enim nuper in curia Bisuntii essemus et de honore imperii et salute ecclesiarum debita sollicitudine tractaremus, venerunt legati apostolici, asserentes se talem legationem nostre afferre maiestati, unde honor imperii non parvum accipere deberet incrementum.

³⁵² Ό.π., σ. 259, σημ. 341.

³⁵³ Ό.π., σημ. 345, p. 420: Porro quia multa paria litterarum apud eos reperta sunt et scedule sigillate ad arbitrium eorum adhuc scribende, quibus, sicut hactenus consuetudinis eorum fuit, per singulas ecclesias Teutonici regni conceptum iniquitatis sue virus respergere, altaria denudare, vasa domus Dei asportare, cruces excoiriare nitebantur, ne ultra procedenti facultas eis daretur, eadem qua venerant via ad Urbem eos redire fecimus.

εγκυκλίου τόνισε ότι ο Θεός τον κατέστησε υπεύθυνο να υπερασπίζεται την ειρήνη των Εκκλησιών με τα αυτοκρατορικά όπλα, δεν αναφερόταν μόνο στη ρύθμιση των εξωτερικών, κοσμικών υποθέσεων των Εκκλησιών, αλλά και στα εσωτερικά ζητήματα που τις απασχολούσαν, και κυρίως στις επεμβάσεις της Αγίας Έδρας.

Πριν ολοκληρώσει την εγκύκλιο, ο Βαρβαρόσσα προχώρησε στην υπεράσπιση της ανωτερότητας της κοσμικής εξουσίας, φέρνοντας πολύ ενδιαφέροντα επιχειρήματα που συντελούν στο να συλλάβουμε το ιδεολογικό του οικοδόμημα³⁵⁴. Το πρώτο αφορά την πηγή της αυτοκρατορικής εξουσίας. Το Βασίλειο και η Αυτοκρατορία δόθηκαν από το Θεό διά της εκλογής των ηγεμόνων (*per electionem principum a solo Deo regnum et imperium nostrum sit*). Συγκρίνοντας τη φράση αυτή με την αντίστοιχη που χρησιμοποίησε στη επιστολή που απέστειλε αμέσως μετά την εκλογή του στον πάπα Ευγένιο, μπορούμε να διακρίνουμε την εξέλιξη της σκέψης του. Ενώ στην πρώτη περίπτωση ανέφερε ως συστατικό στοιχείο ανάληψης εξουσίας την εκλογή των ηγεμόνων³⁵⁵, στο σημείο αυτό παρουσιάζει την εξουσία να δίνεται από το Θεό και μόνο, μέσω της εκλογής των ηγεμόνων, οι οποίοι παρουσιάζονται έτσι ως εντολοδόχοι της θείας πρόνοιας. Μάλιστα, όπως έχει παρατηρηθεί, στο σημείο αυτό οι ηγεμόνες παρουσιάζονται να εκλέγουν όχι απλώς τον βασιλιά του *regnum teutonicum* αλλά τον *imperator Romanorum*³⁵⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο το *imperium* κερδίζει την πολιτική του ανεξαρτησία από το *sacerdotium*. Παράλληλα, είναι σημαντικός πολιτικής πρακτικής ο τονισμός του ρόλου των γερμανών ηγεμόνων. Αναμφίβολα εκείνοι κατείχαν το αναφαίρετο δικαίωμα της ελεύθερης εκλογής του βασιλιά τους. Ο Φρειδερίκος όμως προχώρησε σε μία αποφασιστική κίνηση, η οποία και

³⁵⁴ Ό.π.: *Cumque per electionem principum a solo Deo regnum et imperium nostrum sit, qui in passione Christi filii sui duobus gladiis necessariis regendum orbem subiecit, cumque Petrus apostolus hac doctrina mundum informaverit: Deum timete, regem honorificate, quicumque nos imperialem coronam pro beneficio a domino papa suscepisse dixerit, divine institutioni et doctrine Petri contrarius est et mendacii reus erit.*

³⁵⁵ Ό.π., σ. 148, σημ. 52.

³⁵⁶ G. KOCH, ό.π., σημ. 15, p. 193-196.

στήριξε εν τέλει ολόκληρη την πολιτική του. Όπως έχει παρατηρηθεί από τους ιστορικούς³⁵⁷, ήταν ο πρώτος δυτικός αυτοκράτορας που αποπειράθηκε με επιτυχία να εμπλέξει τους ηγεμόνες στην αντίληψη που ο ίδιος είχε για τη φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος. Παρουσιάζονται, λοιπόν, εκείνοι ως φορείς και εγγυητές της ιερής φύσης του imperium και καλούνται να τη διαφυλάξουν απέναντι στις παπικές αξιώσεις. Στο σημείο αυτό πρέπει να διακρίνουμε και άλλο ένα στοιχείο της πολιτικής κληρονομιάς που κληροδότησε ο Κορράδος στον ανεψιό του. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, εκείνος πρώτος, στηριζόμενος βεβαίως στη βυζαντινή συμμαχία, αμφισβήτησε το συστατικό ρόλο της αυτοκρατορικής στέψης από τον πάπα και τόνισε το ρόλο των ηγεμόνων παρουσιάζοντας το γιο του Ερρίκο ως *ad Romani imperii fastigium Deo auctore per nos et principes nostros coronato*³⁵⁸.

Επιστρέφοντας στην εγκύκλιο, το δεύτερο επιχείρημα του αυτοκράτορα εντάσσεται στην προβληματική της θεωρίας των δύο ξιφών, που αυτή τη φορά παραλλάσσεται με την εισαγωγή ενός καινούργιου για την επιχειρηματολογία του Φρειδερίκου στοιχείου. Ο Θεός επέβαλε να διοικείται η οικουμένη από τα δύο ξίφη, αλλά ο απόστολος Πέτρος διεκήρυξε το δόγμα, τὸν Θεὸν φοβέισθε· τὸν βασιλέα τιμᾶτε³⁵⁹. Η *sacra auctoritas pontificum*, η οποία είχε αναφερθεί στην επιστολή προς τον Ευγένιο Γ' το 1152, αποσιωπήθηκε εντελώς. Τότε ο αυτοκράτορας είχε δηλώσει ότι δύο είναι οι εξουσίες που κυβερνούν τον κόσμο, η παπική και η βασιλική³⁶⁰. Στο σημείο αυτό, και επειδή δεν μπορούσε να αναιρέσει αυτή την ευρέως αποδεκτή θεωρία, εξουδετέρωσε την όποια αξίωση του πνευματικού ξίφους για ανάληψη κοσμικής εξουσίας με τη ρήση

³⁵⁷ Για το θέμα βλ. τη μελέτη της J. SCHLICK, *König, Fürsten und Reich (1056-1159). Herrschaftsverständnis im Wandel*, [Mittelalter-Forschungen, Band 7], Stuttgart, Jan Thorbecke, 2001, p. 174-180. Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι κανείς προηγούμενος αυτοκράτορας δεν είχε χρησιμοποιήσει τόσο όσο ο Φρειδερίκος τις δυνατότητες, που του προσέφεραν οι Δίαιτες, για να καλλιεργεί τις επαφές με τους ηγεμόνες, τόσο κοσμικούς όσο και εκκλησιαστικούς, να δέχεται τη γνώμη και τις συμβουλές τους και να στηρίζει εν τέλει πάνω τους ολόκληρη την πολιτική του. Για τη θέση που κατείχε ο ρόλος των ηγεμόνων στη σταουφική πολιτική ιδεολογία, βλ. επίσης G. KOCH, *ό.π.*, σημ. 15, p. 191-199.

³⁵⁸ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 68, σημ. 131.

³⁵⁹ Α' Πε, 2, 17.

³⁶⁰ *Ο.π.*, σ. 149, σημ. 54.

του Πέτρου, ο οποίος άλλωστε θεωρούταν ο ιδρυτής της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και τα λόγια του αποτελούσαν παρακαταθήκη για τους ποντίφηγες. Η φράση αυτή, σύμφωνα με την αυτοκρατορική ιδέα, τονίζει την αμεσότητα της σχέσης μεταξύ του Θεού και του αυτοκράτορα και απαγορεύει την παρέμβαση της θρησκευτικής εξουσίας στις υποθέσεις της Αυτοκρατορίας.

Τα σπέρματα σκέψης, που είχαν γίνει αντιληπτά στην αρχή της βασιλείας του Φρειδερίκου, τώρα αποκρυσταλλώθηκαν πλήρως και μάλιστα εν είδει διαγγέλματος προς το Γερμανικό Βασίλειο. Κατ' εικόνα της ουράνιας βασιλείας, μία εξουσία υπάρχει στη γη που δίνεται στον εκάστοτε αυτοκράτορα από το Θεό δια της εκλογής των ηγεμόνων. Ο ποντίφηγας που έχει αναλάβει έναν καθαρά πνευματικό ρόλο, οφείλει να τιμά τον αυτοκράτορα, να διατηρεί την ομόνοια και την ειρήνη. Δεν έχει ούτε καν το δικαίωμα να παρεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις των εκκλησιών, γιατί αυτό αποτελεί καταπίεση και ανάξια δουλεία. Έτσι ισχυρίζεται ο Βαρβαρόσσα, ο οποίος, όπως ευθαρσώς ομολογεί, από καιρό αγωνιζόταν για την απελευθέρωση της Γερμανικής Εκκλησίας από την παπική δουλεία³⁶¹, η οποία δηλώνεται μεταφορικά με τη φράση *a manu Egyptiorum*³⁶². Η απαγόρευση των καρδινάλιων να έρθουν σε επαφή με τις γερμανικές εκκλησίες αποτελεί στην ουσία την υλοποίηση αυτής της προσπάθειας. Θεωρούμε ότι οι προκλητικές αυτές δηλώσεις καθιστούν την ιδεολογική σκέψη του Φρειδερίκου πρωτοπόρο όσον αφορά τη διαμόρφωση των σχέσεων πολιτικής και κοσμικής εξουσίας. Η στηλίτευση των εξουσιαστικών δομών της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, που εγκαινιάστηκε την περίοδο των Staufer, θα αποκρυσταλλωθεί το 13^ο-14^ο αιώνα στον πολιτικό στοχασμό δύο σημαντικών μεσαιωνικών φιλοσόφων, του Μαρσίλιου της Πάδοβα (1270/80-1342/3) και του Γουλιέλμου του Ockham (1280-1349), οι

³⁶¹ Ό.π., σημ. 354: Quia vero hactenus honorem ac libertatem ecclesiarum, que iam diu indebite servitutis iugo depressa est, a manu Egyptiorum studuimus eripere et omnia eis dignitatum suarum iura conservare intendimus...

³⁶² Εξ, 18, 9: Ὑπερεχάρη δὲ ὁ Ἰσθὸρ διὰ πάντα τὰ ἀγαθὰ ὅσα ὁ Κύριος ἔκαμεν εἰς τὸν Ἰσραὴλ, τὸν ὁποῖον ἠλευθέρωσεν ἐκ χειρὸς τῶν Αἰγυπτίων.

οποίοι θα κατακρίνουν τις παπικές αξιώσεις για απόλυτη εξουσία, τόσο κοσμική όσο και εκκλησιαστική³⁶³.

Επιστρέφοντας στον Φρειδερίκο, πιστεύουμε ότι η εγκύκλιος που απέστειλε στους γερμανούς ηγεμόνες, επιτρέπει να εντοπίσουμε τον ιδεολογικό πυρήνα της έννοιας του *honor imperii*³⁶⁴. Η τιμή της αυτοκρατορίας συνίσταται και στην αναγνώριση της ιερής φύσης της και εξαρτάται από το βαθμό της ανεξαρτησίας της και της οικουμενικής υπεροχής της. Ο *honor* διαφυλάσσεται και αγγίζει την ολοκλήρωσή του, μόνο όταν το *imperium* γίνεται αποδεκτό ως η μοναδική επίγεια εξουσία που όλοι τιμούν. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουμε διαβάζοντας την τελευταία φράση της αυτοκρατορικής εγκυκλίου. Ο Φρειδερίκος ζήτησε από τις αρχές του Βασιλείου «να μην επιτρέψουν να μειωθεί ο *honor* της αυτοκρατορίας, ο οποίος έχει παραμείνει ένδοξος και αλώβητος από την ίδρυση της Ρώμης και την εισαγωγή της χριστιανικής θρησκείας, από την ανήκουστη καινοτομία που θέλησε να εισαγάγει με θρασεία έπαρση ο πάπας»³⁶⁵. Η *inaudita novitas* που μείωσε την αυτοκρατορική τιμή, δηλαδή ο ισχυρισμός ότι η αυτοκρατορική εξουσία αποδίδεται από τον πάπα στον αυτοκράτορα ως φέουδο, αρνείται αυτομάτως την ιερότητα του αυτοκρατορικού αξιώματος. Γι' αυτό θεωρούμε

³⁶³ J. COLEMAN, ό.π., σημ. 12, p. 134-198.

³⁶⁴ Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το περιεχόμενο του όρου *honor imperii* έχει ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως από την έρευνα. Ο H. APPELT, ό.π., σημ. 50, p. 31, θεωρεί ότι ο όρος αφορά τα αυτοκρατορικά δικαιώματα, την αξιοπρέπεια, την αίγλη και τη δύναμη που ο αυτοκράτορας οφείλει να υπερασπίζεται. Για τον P. RASSOW, ό.π., σημ. 78, p. 60, ο *honor* είναι οι νόμιμες αξιώσεις της Αυτοκρατορίας. Από τις πλέον πρόσφατες μελέτες, ο K. GÖRICH, ό.π., σημ. 192, p. 58-185, 91, 179, θεωρεί τον όρο παράγοντα κλιμάκωσης της διαμάχης μεταξύ *imperium* και *sacerdotium*, χωρίς όμως να προσδιορίζει το περιεχόμενό του. Αν και η μελέτη του είναι αφιερωμένη σ' αυτό το θέμα, εμμένει, κατά τη γνώμη μας, περισσότερο στην περιγραφή των γεγονότων και όχι στην ιδεολογία που υποκρύπτεται του όρου. Ο H. KRIEG, ό.π., σημ. 86, p. 139-271, παρουσιάζει το ρόλο που ο όρος διαδραμάτισε στις πολιτικές αντιπαραθέσεις του Φρειδερίκου και τον συσχετίζει κυρίως με την έννοια της δικαιοσύνης. Ο G. WOLF, ό.π., σημ. 346, p. 297-322, συσχετίζει τον όρο με τη δικαιοσύνη αλλά μέσα από τα βιβλικά πρότυπα του χριστού και δικαίου βασιλιά και δίνει έτσι στον όρο κάποιο στοιχείο ιερότητας. Ο G. KOCH, ό.π., σημ. 15, p. 247-251, τονίζει ότι ο όρος αυτός, που αποτελεί κληρονομιά της σαλικής δυναστείας, ενέχει μία αφηρημένη και *transpersonal* σημασία που εξυψώνει το *imperium*, αφού το απελευθερώνει από την εξάρτηση από τον εκάστοτε αυτοκράτορα.

³⁶⁵ Ό.π., σημ. 361: ...universitatem vestram super tanta ignominia nobis et imperio condolere rogamus, sperantes, ne honorem imperii, qui a constitutione Urbis et Christiane religionis institutione ad vestra usque tempora gloriosus et imminutus extitit, fidei vestre indivisa sinceritas tam inaudita novitate, tam presumptuosa elatione imminui patiatur...

ότι η έννοια του *honor imperii* αφορά και την ιερή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ξεχωριστά από αυτήν.

Για να παρουσιάσουμε ολοκληρωμένο το οικοδόμημα της ιδεολογικής σκέψης του Φρειδερίκου, θα ανατρέξουμε στα λόγια του, τα οποία είναι ενσωματωμένα στην απάντηση που έδωσαν στα τέλη Ιανουαρίου του 1158 οι γερμανοί επίσκοποι στην επιστολή που τους απηύθυνε ο Αδριανός³⁶⁶. Ο αυτοκράτορας διατήρησε έναν πιο ήπιο τόνο, αλλά παρέμεινε σταθερός στις αντιλήψεις του για το αυτοκρατορικό αξίωμα. Τόνισε για άλλη μία φορά ότι θεϊκό *beneficium* του απέδωσε το στέμμα, το οποίο χαρακτηριστικά αποκάλεσε ελεύθερο (*liberam imperii nostri coronam*), εννοώντας προφανώς ότι δεν υπόκειται σε κανενός είδους φεουδαρχικές ή άλλες εξαρτήσεις. Την επιλογή του Θεού ακολουθεί η εκλογή των ηγεμόνων, με επικεφαλής τον εκλέκτορα αρχιεπίσκοπο του Mainz³⁶⁷. Η μοναδική θρησκευτική παρέμβαση που ο Φρειδερίκος αποδεχόταν για το αυτοκρατορικό αξίωμα, ήταν το βασιλικό χρίσμα που έλαβε από τον αρχιεπίσκοπο Κολωνίας και το σημαντικότερο, το αυτοκρατορικό, που έλαβε από τον ύψιστο ποντίφηγα³⁶⁸. Αλλά, όπως κατά τη γνώμη μας, δήλωσε με τη φράση *christo suo (sc. Dei)*³⁶⁹, το επίγειο χρίσμα δεν αποτελούσε παρά την επιβεβαίωση του ουράνιου. Η παπική επομένως παρέμβαση επικύρωνε απλώς τη θεϊκή απόφαση.

Είναι ενδιαφέρουσα η χρήση εκ μέρους του Βαρβαρόσσα της αμφίσημης λέξης *beneficium*, για να προσδιορίσει το αυτοκρατορικό αξίωμα. Κατά τη γνώμη μας, ο αυτοκράτορας χρησιμοποιεί τη λέξη με τη σημασία του *φέουδου* και όχι της *ευεργεσίας*. Παρουσιάζεται λοιπόν ο Θεός, ο απόλυτος κυρίαρχος της ουράνιας και της επίγειας εξουσίας, να έχει απονείμει το αυτοκρατορικό αξίωμα ως *φέουδο*, με αποτέλεσμα ο αυτοκράτορας να έχει υποχρέωση να

³⁶⁶ GF, III, 19, p. 430-434, όπου παραδίδεται ολόκληρη η επιστολή που έστειλε στα τέλη του 1157 ο Αδριανός στους γερμανούς επισκόπους.

³⁶⁷ Ήταν από εκκλησιαστικής πλευράς ο επικεφαλής του εκλογικού σώματος.

³⁶⁸ GF, III, 20, p. 436: *Debitam patri nostro reverentiam libenter exhibemus, liberam imperii nostri coronam divino tantum beneficio ascribimus, electionis primam vocem Maguntino archiepiscopo, deinde quod superest ceteris secundum ordinem principibus recognoscimus, regalem unctionem Coloniensi, supremam vero, que imperialis est, summo pontifici.*

³⁶⁹ Ο.π., σημ. 345.

λογοδοτεί μόνο σε Αυτόν³⁷⁰. Δικαιολογούμε τον ισχυρισμό μας με δύο επιχειρήματα. Πρώτον, ο φεουδαρχικός τρόπος σκέψης κυριαρχούσε τόσο στην πολιτική πρακτική της Αυτοκρατορίας όσο και στις ιδεολογικές τοποθετήσεις του αυτοκράτορα. Γι' αυτό άλλωστε δεν πρέπει να προιαλεί επιπληξη η μετάφραση από τον καγιελλάριο Rainald στην Besançon της λέξης *beneficium* ως φέουδο. Το δεύτερο επιχείρημα που, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν έχει παρατηρηθεί από τη μέχρι στιγμής έρευνα, αφορά τη θεολογική-πολιτική σκέψη του συντάκτη της επιστολής. Όπως έχει εξακριβωθεί από διπλωματικές μελέτες, η απάντηση των γερμανών επισκόπων συνετάχθη από τον επίσκοπο του Bamberg, Eberhard³⁷¹. Ο επίσκοπος με αφορμή τη διπλή φύση του Χριστού είχε αναπτύξει ένα θεολογικό προβληματισμό όσον αφορά τις σχέσεις Πατρός και Υιού, ο οποίος βασιζόταν στο φεουδαρχικό τρόπο οργάνωσης των διαπροσωπικών σχέσεων³⁷². Μέσα σε αυτά τα πλαίσια είχε αποκαλέσει μάλιστα το Χριστό βασιτάλο του Θεού³⁷³ και είχε έρθει σε ρήξη με το μεγάλο γερμανό

³⁷⁰ Και ο G. KOCH, ό.π., σημ. 15, p. 172, παρατηρεί ότι το θεϊκό *beneficium* υποβαθμίζει τη σημασία της παπικής στέψης. Υπάρχει και η αντίθετη άποψη του W. ULLMANN, *The Pontificate...*, ό.π., σημ. 162, p. 244, που ισχυρίζεται ότι με αυτό το επιχείρημα ο Φρειδερίκος αποδυναμώνει τη θέση του, αφού μόνο από τον πάπα που είναι ιερέας του Θεού, μπορεί να λάβει αυτό το *beneficium*. Νομίζουμε ότι αυτός ο ισχυρισμός είναι λανθασμένος, γιατί δεν ακολουθεί την ιδεολογική σκέψη του Φρειδερίκου, που πλέον έχει αποδεσμεύσει το αυτοκρατορικό αξίωμα από την παπική εξουσία. Ο W. HEINEMEYER, ό.π., σημ. 192, p. 206-211, υποστηρίζει ότι ο Φρειδερίκος χρησιμοποίησε τη λέξη *beneficium*, για να τονίσει την ενέργεια του Αδριανού. Ο αυτοκράτορας, όπως παρατηρεί ο ιστορικός, φαίνεται να αρνείται ακόμη και τη σημασία της λέξης ως *αγαθοεργία*, καθώς και αυτή δημιουργεί σχέσεις εξάρτησης με την παπική εξουσία και τοποθετεί τον πάπα σε ανώτερη θέση από τον αυτοκράτορα.

³⁷¹ W. FÖHL, *Bischof Eberhard II. von Bamberg, ein Staatsmann Friedrichs I. als Verfasser von Briefen und Urkunden*, in *MIÖG*, 50(1936), p. 119-123.

³⁷² PL 193, epistola XI, col. 525A: *Jure civili is possidet, cujus nomine possidetur, ejusdemque rei et vassallus et dominus possessor est. Quidquid unus possidet, et alter possidet : ergo vassallus domino aequalis in possessione est ? Secundum hominem dico, Absit! Alius enim possessor principalis, alius secundarius est. Unus enim suo nomine possidet, alius autem alieno, ejus videlicet, qui principalis possessor est. Et quamvis totum possideat, quod dominus, non tamen aequale possessionis dominium est inter vassallum et dominum...* col. 526A: *Nihil aliud vel tunc vel etiam nunc dicere intendimus, quam quod omnis divina clamat auctoritas quia, "quod Filius Dei habet per naturam filius hominis habet per gratiam"*. Unde necessario consequitur, quod non aequalis est Deo secundum quod homo est ipso testante, cujus Evangelium et testimonium non erubescimus: *Pater*, inquit, *major me est* (Joann. XIV). Οι απόψεις του επισκόπου παρουσιάζονται στις επιστολές του: PL 193, epistolae VIII, IX, XIV, XI.

³⁷³ PL 193, epistola VIII, col. 501A: *Magis autem ac magis eo laborante in suis probationibus, cum adduceretur ab eo ad improbandam veritatem ipsius Veritatis testimonium Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* (Luc. X), et caetera huic similia, ad denegandum quod inde ei confici videbatur, videlicet, quod Christus esset aequalis Patri, secundum quod homo est, similitudo proposita est a

θεολόγο Gerhoch του Reichersberg³⁷⁴. Σύμφωνα με την παραπάνω συλλογιστική που ο Φρειδερίκος κατά πάσα πιθανότητα συμμεριζόταν, ο αυτοκράτορας μέσω του χρίσματος είχε λάβει από το Θεό ως φέουδο τη διακυβέρνηση της επίγειας αυτοκρατορίας. Γι' αυτό και έχει όχι μόνο το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να παρεμβαίνει στις κοσμικές και τις εκκλησιαστικές υποθέσεις, ώστε να υπηρετεί στη γη το λόγο του Θεού.

Στη συνέχεια της απάντησής του προς τους γερμανούς επισκόπους ο αυτοκράτορας παρουσιάστηκε για άλλη μία φορά ως προστάτης της Γερμανικής Εκκλησίας. Τόνισε ότι διέταξε τους καρδινάλιους να επιστρέψουν αμέσως στη Ρώμη, επειδή μετέφεραν επιστολές που αποτελούσαν όνειδος και σκάνδαλο για την Αυτοκρατορία. Τους διαβεβαίωσε στη συνέχεια ότι δεν είχε απαγορεύσει με έδικτο τη μετακίνηση από και προς τη Ρώμη, αλλά ότι ήταν αποφασισμένος να προστατεύσει τις εκκλησίες του *regnum teutonicum* από καταχρήσεις, προφανώς της Αγίας Έδρας, που την είχαν αποδυναμώσει³⁷⁵. Κάτω από αυτή τη διατύπωση υποκρύπτεται, κατά τη γνώμη μας, ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, το οποίο αφορά άμεσα τις σχέσεις *imperium* και *sacerdotium*. Αναφερόμαστε στην αντιμετώπιση της Ρωμαϊκής Εκκλησίας ως μίας ακόμη επισκοπής της Αυτοκρατορίας. Σε

me de vassallo et domino...Col. 501B: Non aliter comparavi Christum vassallo, neque vassallum Christo, nisi, ut praedictum est, ad specificandum quodammodo, quod Beda ait "Quidquid habet Filius Dei per naturam, dedit assumpto homini habere per gratiam".

³⁷⁴ Ο Gerhoch του Reichersberg (c. 1092/3 – 1169) ήταν ένας από τους σημαντικότερους γερμανούς θεολόγους και θρησκευτικούς μεταρρυθμιστές του 12^{ου} αιώνα, ο οποίος πρέσβευε την επιστροφή της εκκλησιαστικής ζωής στα πρότυπα των αποστολικών χρόνων. Παράλληλα, έγραψε και πολλές μελέτες για θεολογικά ζητήματα. Από το 1131 έως το θάνατό του διετέλεσε ηγούμενος στο μοναστήρι του Reichersberg (στο σημερινό Inn της Αυστρίας). Για την προσωπικότητα και το έργο του, βλ. P. CLASSEN, *Gerhoch von Reichersberg. Eine Biographie mit einem Anhang über die Quellen, ihre handschriftliche Überlieferung und ihre Chronologie*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1960. Για τη θεολογική διαμάχη μεταξύ του Gerhoch και του επισκόπου Eberhard βλ. F. HEER, *Die Tragödie des heiligen Reiches*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1952, p. 49-57.

³⁷⁵ Ο.π., σημ. 368: Cardinales in contemptum dilectissimi et reverentissimi patris nostri et consecratoris a finibus terre nostre exire non coegimus. Sed cum his et pro his, que et scripta et scribenda ferebant, in dedecus et scandalum imperii nostri ultra eos prodire pati nolimus. Introitum et exitum Italie nec clausimus edicto nec claudere aliquo modo volumus peregrinantibus vel pro suis necessitatibus rationabiliter cum testimonio episcoporum et prelatorum suorum Romanam sedem adeuntibus; sed illis abusionibus, quibus omnes ecclesie regni nostri gravate et attenuate sunt et omnes pene claustrales discipline emortue et sepulte, obviare intendimus.

ιδεολογικό επίπεδο οι απαγορεύσεις που εξέδωσε ο Φρειδερίκος, είχαν στόχο να στερήσουν από την Αγία Έδρα την οικουμενικότητα της εξουσίας της και το δικαίωμα να παρεμβαίνει στις τοπικές εκκλησίες³⁷⁶.

Η ιδεολογική αυτή τοποθέτηση είναι εύγλωττη στον επόμενο ισχυρισμό του αυτοκράτορα. Εκδηλώνοντας το σεβασμό του προς την Εκκλησία, δεν παρέλειψε να τονίσει για άλλη μία φορά την ανωτερότητα του *imperium*. Ενώ «ο Θεός ανύψωσε την Εκκλησία στην κορυφή της οικουμένης μέσω της Αυτοκρατορίας, η Εκκλησία, στην κορυφή της οικουμένης, αποπειράθηκε να καταστρέψει την Αυτοκρατορία όχι βέβαια μέσω του Θεού»³⁷⁷. Διακρίνει κανείς πόσο εύστοχη είναι η λεκτική διατύπωση της παραπάνω φράσης. Στην κορυφή της οικουμένης, όπου βρισκόταν το *imperium*, θέλησε ο Θεός να ανυψωθεί και η Εκκλησία μέσω αυτού και κατ' αυτόν τον τρόπο αποδεικνύεται η προτεραιότητα της κοσμικής εξουσίας. Γι' αυτόν το λόγο ο αυτοκράτορας αναφέρθηκε στην τοιχογραφία στο Λατερανό και τόνισε για άλλη μία φορά ότι αυτή πρέπει να καταστραφεί. Η φράση μάλιστα που χρησιμοποίησε, είναι εξαιρετική, καθώς αποκαλύπτει και τη νοοτροπία του μεσαιωνικού ανθρώπου, στον οποίο η εικόνα διαδραμάτιζε ένα πολύ σημαντικό ρόλο, ελλείπει βέβαια της δυνατότητας για ανάγνωση. Είπε, λοιπόν, ότι η προσπάθεια άρχισε από την εικόνα, προχώρησε στην ενεπίγραφη εικόνα, για να αποκτήσει τελικά η επιγραφή κύρος αυθεντίας. Κατέληξε διατάζοντας σχεδόν να καταστραφεί η εικόνα μαζί με την επιγραφή, για να μην υπάρχουν αιώνια μνημεία εχθρότητας μεταξύ του *regnum* και του *sacerdotium*³⁷⁸.

³⁷⁶ Σύμφωνα με τον P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 278-281, ο οποίος δε δίνει ιδιαίτερο βάρος στο ιδεολογικό υπόβαθρο της σύγκρουσης, ο φόβος για μία ενδεχόμενη συμμαχία της Αγίας Έδρας με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και το Σικελικό Βασιλείο ήταν για τον Φρειδερίκο ένα ισχυρό κίνητρο, για να περιορίσει τη δράση των παπικών απεσταλμένων στη Γερμανία και μάλιστα την παραμονή της καθόδου του στην Ιταλία.

³⁷⁷ Ό.π., σημ. 368: *In capite orbis Deus per imperium exaltavit ecclesiam, in capite orbis ecclesia, non per Deum, ut credimus, nunc demolitur imperium.* Να σημειωθεί ότι μεταφράσαμε τον ενεστώτα *demolitur* ως αποπειρατικό, γιατί πιστεύουμε ότι αποδίδεται καλύτερα η σκέψη του αυτοκράτορα.

³⁷⁸ Ό.π., p. 436-438: *A pictura cepit, ad scripturam pictura processit, scriptura in auctoritatem prodire conatur. Non patiemur, non sustinebimus; coronam ante ponemus, quam imperii coronam una nobiscum sic deponi consentiamus. Picture deleantur, scripture retractentur, ut inter regnum et sacerdotium eterna inimicitiarum monumenta non remaneant.*

Είναι ενδιαφέρον να διαγνωσθεί η θέση που έλαβε η γερμανική εξουσία, κοσμική και θρησκευτική, απέναντι στη συγκεκριμένη ιδεολογική τοποθέτηση του αυτοκράτορα. Νομίζουμε ότι από τις οργισμένες αντιδράσεις των κοσμικών ηγεμόνων στο άκουσμα της παπικής επιστολής, όπως τις περιέγραψε ο Rahewin³⁷⁹, μπορεί κανείς να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι κοσμικοί άρχοντες συμμαρμούσαν τις θέσεις του αυτοκράτορα, τουλάχιστον για την ανεξαρτησία της αυτοκρατορικής εξουσίας από την παπική κηδεμονία. Οι θέσεις αυτές έβρισκαν σύμφωνους και τους εκκλησιαστικούς ηγεμόνες, όπως τουλάχιστον φαίνεται από την απάντηση που έδωσαν στον Αδριανό, όταν ο τελευταίος τους εξέθεσε τις απόψεις του για το επεισόδιο στην Besançon.

Για την ολοκληρωμένη παράθεση των γεγονότων θεωρούμε σκόπιμο, πριν αναφερθούμε στις αντιλήψεις των γερμανών επισκόπων, να παρουσιάσουμε την παπική επιστολή. Προκαλεί μεγάλη εντύπωση το ότι ο Αδριανός, αναφερόμενος στο επεισόδιο της Besançon, δεν αίρει την αμφισημία της επίμαχης λέξης³⁸⁰. Κατά τη γνώμη μας αυτό είναι ένα ικανό στοιχείο, για να επιχειρηματολογήσει κανείς ότι ο ποντίφηκας γνώριζε πολύ καλά τι εννοούσε χρησιμοποιώντας τον όρο *beneficium*³⁸¹. Δεν ήθελε βεβαίως να δημιουργήσει σχέσεις φεουδαρχικής εξάρτησης μεταξύ της Αγίας Έδρας και της Αυτοκρατορίας. Προσπάθησε μόνο να προβάλλει την πρωτοκαθεδρία της παπικής εξουσίας, να δοκιμάσει μέχρι που μπορούσε να προχωρήσει με τις

³⁷⁹ Βλ. σημ. 342 και 343.

³⁸⁰ GF, III, 19, p. 432: *Sequenti vero die, cum redirent ad eum et littere nostre in eius auribus legerentur, accepta occasione cuiusdam verbi, quod ipsarum litterarum series continebat, insigne videlicet corone beneficium tibi contulimus, in tantam animi commotionem exarsit, ut convitia, que in nos et legatos nostros dicitur coniecisse, et quam inhoneste ipsos a presentia sua recedere ac de terra sua velociter exire compulerit, et audire obprobrium et lamentabile sit referre.*

³⁸¹ Δεν αποδεχόμαστε την ερμηνεία του M. MACCARRONE, ό.π., σημ. 120, p. 228, που θεωρεί ότι ο Αδριανός χρησιμοποίησε τη φράση με την έννοια της αγαθοεργίας και τη χρησιμοποιεί ξανά, για να δείξει την αναντιστοιχία ανάμεσα στην αφορμή και τις γερμανικές αντιδράσεις. Θα συμφωνήσουμε με τους ερευνητές που υποστηρίζουν ότι ο Αδριανός στην Besançon επίτηδες χρησιμοποίησε την αμφίσημη λέξη, όχι για να δημιουργήσει σχέσεις υποτέλειας μεταξύ της Αγίας Έδρας και του γερμανού αυτοκράτορα, αλλά για να προβάλλει την παπική εξουσία ως ανώτερη από την αυτοκρατορική, βλ. W. HEINEMEYER, ό.π., σημ. 192, p. 201-207, με αναφορά στην προηγούμενη βιβλιογραφία. Ο W. ULLMANN, *The Pontificate...*, ό.π., σημ. 162, p. 243 υποστηρίζει ότι ο Αδριανός χρησιμοποίησε τη λέξη με τη σημασία του *bonum factum*. Το ίδιο και ο K. GÖRICH, ό.π., σημ. 192, p. 107.

αξιώσεις του και να κάνει μία εμφάνιση ισχύος απέναντι στον Φρειδερίκο³⁸², ο οποίος στόχευε να εξουδετερώσει τις παπικές παρεμβάσεις στην Αυτοκρατορία. Ο ποντίφηκας, όπως ανέφερε στην επιστολή του, ήλπιζε ότι οι απαγορεύσεις επικοινωνίας με την Αγία Έδρα, δεν έβρισκαν σύμφωνους ούτε τους κοσμικούς ούτε τους εκκλησιαστικούς άρχοντες, στους οποίους ήθελε να καταστήσει σαφές ότι το γεγονός αυτό δεν αφορούσε μόνο τη Ρωμαϊκή Εκκλησία αλλά και τις δικές τους επισκοπές. Γι' αυτό και τους προέτρεψε να προσπαθήσουν να επαναφέρουν τον Φρειδερίκο στο σωστό δρόμο που ακολουθούσαν οι προγενέστεροι αυτοκράτορες, όπως για παράδειγμα ο Ιουστινιανός, και να τον απομακρύνουν από την αρνητική επιρροή του καγκελλαρίου και του παλατινού κόμη. Μόνο έτσι θα διατηρούσαν οι γερμανοί επίσκοποι την ελευθερία για τους ίδιους και για τις εκκλησίες τους³⁸³.

Οι επίσκοποι έστειλαν την απάντησή τους περίπου στα τέλη Ιανουαρίου 1158. Απευθύνθηκαν στον πάπα με σεβασμό και αρνήθηκαν να εμπλακούν σε προστριβές μαζί του, εκδηλώνοντας σε πολλά σημεία της επιστολής τους την ταραχή τους για όσα συνέβησαν και την αδυναμία τους να αναλάβουν καιρία δράση³⁸⁴. Δήλωσαν όμως ότι δεν μπορούσαν να αποδεχθούν τις πρωτάκουστες

³⁸² Θα πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό την άποψη του M. PACAUT, ό.π., σημ. 327, p. 92-93, ότι ένας από τους στόχους του Αδριανού ήταν να πιέσει τον αυτοκράτορα να αποδεχτεί τη Συνθήκη του Μπενεβέντο.

³⁸³ Ό.π., σημ. 380, p. 432-434: Super quo facto licet aliquantulum perturbemur, ex hoc tamen in nobis ipsis maiorem consolationem accipimus, quod ad id de vestro et principum consilio non processit. Unde confidimus eum a sui animi motu consilio et persuasione vestra facile revocandum. Quocirca, fratres, quoniam in hoc facto non solum nostra, sed vestra et omnium ecclesiarum res agi dinoscitur, karitatem vestram monemus et exhortamur in Domino, quatenus opponatis vos murum pro domo Domini et prefatum filium nostrum ad viam rectam quam citius reducere studeatis, attentissimam sollicitudinem adhibentes, ut a Reinaldo cancellario suo et palatino comite, qui magnas blasphemias in prefatos legatos nostros et matrem vestram sacrosanctam Romanam ecclesiam evomere presumpserunt, talem et tam evidentem satisfactionem faciat exhiberi, ut, sicut, multorum aures amaritudo sermonis eorum offendit, ita etiam satisfactio multos ad viam rectam debeat revocare. Non acquiescat idem filius noster consiliis iniquorum, consideret novissima et antiqua et per illam viam incedat, per quam Iustinianus et alii catholici imperatores incessisse noscuntur... Vos etiam, si eum ad rectam semitam reduceritis, et beato Petro apostolorum principi gratum dependetis obsequium et vobis et ecclesiis vestris conservabitis libertatem. Σύμφωνα με τον P. LAMMA, ό.π., σημ. 63, p. 286, η αναφορά στον Ιουστινιανό αποτελούσε έμμεση απειλή ότι ο πάπας ήταν διατεθειμένος να συμμαχήσει με το βυζαντινό αυτοκράτορα.

³⁸⁴ GF, III, 20, p. 434: ...nos tamen infirmiores et pusillanimes, si quando huiusmodi contigerint impetus, concutimur et contremiscimus. Inde nimirum graviter conturbati sumus et conterriti

παπικές δηλώσεις, που ξεσήκωσαν την οργή των ηγεμόνων³⁸⁵. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην επιστολή αυτή διατυπώνονται για πρώτη φορά κατηγορίες για τη συμμαχία του Αδριανού με τον Γουλιέλμο Α' της Σικελίας. Ανέφεραν οι εκκλησιαστικοί άνδρες ότι πληροφορήθηκαν αυτές τις κατηγορίες από τον ίδιο τον Φρειδερίκο και ήταν τέτοιες που δεν μπορούσαν καν να τις προφέρουν³⁸⁶. Δικαιολόγησαν έτσι την απόφασή τους να στηρίξουν τον αυτοκράτορα στην πολιτική του έναντι της Αγίας Έδρας. Μάλιστα εμμέσως πλην σαφώς μετακάλυσαν στον Αδριανό την ευθύνη να λύσει το πρόβλημα που δημιουργήθηκε. Έτσι τον πληροφόρησαν ότι ο καγκελλάριος Rainald δεν τους ανέφερε τίποτα και αυτό κατά τη γνώμη τους ήταν σημάδι ταπεινότητας. Έκλεισαν την επιστολή ζητώντας από τον πάπα αφ' ενός μεν να δείξει επιείκεια στην αδυναμία τους, προφανώς να δράσουν πιο ενεργά, αφ' ετέρου δε ναπραΰνει το θυμό του Φρειδερίκου με επιστολές που θα έχουν πιο γλυκό περιεχόμενο. Με αυτό τον τρόπο «και η Εκκλησία θα χαιρόταν με την ήρεμη αφοσίωση και η Αυτοκρατορία θα δοξαζόταν στην υψηλότητά της με τη βοήθεια Εκείνου που είναι μεσολαβητής μεταξύ Θεού και ανθρώπων, δηλαδή του Ιησού Χριστού»³⁸⁷.

super his, que inter vestram sanctitatem et filium vestrum devotissimum, dominum nostrum imperatorem, magni mali, nisi Deus avertat, seminarium prebitura videntur.

³⁸⁵ Ό.π., p. 434-436: Equidem a verbis illis, que in litteris vestris continebantur, quas per nuntios vestros prudentissimos et honestissimos, dominum Bernardum et dominum Rolandum cancellarium, venerabiles presbiteros cardinales, misistis, commota est universa res publica imperii nostri; aures imperialis potentie ea patienter audire non potuerunt neque aures principum sustinere; omnes ita continuerunt aures suas, quod nos, salva gratia vestre sanctissime paternitatis, ea tueri propter sinistram ambiguitatis interpretationem vel consensu aliquo approbare nec audemus nec possumus, eo quod insolita et inaudita fuerunt usque ad hec tempora.

³⁸⁶ Ό.π., p. 438: Hec et alia, utpote de concordia Rogerii et Willelmi Siculi et aliis que in Italia facta sunt conventionibus, que ad plenum prosequi non audemus, ab ore domini nostri imperatoris audivimus.

³⁸⁷ Ό.π.: Absente autem palatino comite et in preparatione expeditionis in Italiam premissa, a cancellario ibidem adhuc presente aliud non audivimus, nisi quod humilitatis erat et pacis, preter quod eis pro periculo vite, quod a populo imminabat, pro viribus suis astiterit, cunctis qui ibi aderant huius rei testimonium eis perhibentibus. De cetero sanctitatem vestram suppliciter rogamus et obsecramus, ut nostre parcatis infirmitati, ut magnanimitatem filii vestri sicut bonus pastor leniatis scriptis vestris scripta priora suavitate mellita dulcorantibus, quatenus et ecclesia Dei tranquilla devotione letetur et imperium in sue sublimitatis statu glorietur, ipso mediante et adiuvante, qui mediator Dei et hominum factus est homo Christus Iesus.

Το επεισόδιο στην Besançon έδωσε στον Φρειδερίκο την αφορμή να διακηρύξει τις ιδεολογικές συνιστώσες της πολιτικής του σκέψης. Η αιτία βεβαίως ήταν η προάσπιση της Αυτοκρατορίας από την πολιτική που ακολουθούσαν τη συγκεκριμένη περίοδο η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, το Σικελικό Βασίλειο και η Αγία Έδρα. Απροκάλυπτα, σε σχέση με τον πρώτο χρόνο της ανόδου του στο γερμανικό θρόνο, προσδιόρισε τη θέση της αυτοκρατορικής εξουσίας θέτοντάς την υψηλότερα από την εκκλησιαστική. Ονόμασε το *imperium sacrum* και παρουσίασε το αυτοκρατορικό αξίωμα ως εκπορευόμενο άμεσα από το Θεό διά της εκλογής των γερμανών ηγεμόνων. Κατ' αυτόν τον τρόπο περιόρισε το ρόλο της αυτοκρατορικής στέψης σε μία τυπική επιβεβαίωση της ουράνιας βούλησης. Επαναδιατύπωσε έτσι την ιερή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος, η οποία αμφισβητούνταν από τον παπισμό προς όφελος των προνομίων της Αγίας Έδρας. Αυτές οι ιδεολογικές τοποθετήσεις καθόρισαν, κατά τη γνώμη μας, τη γερμανική πολιτική έναντι της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, πολιτική που τα επόμενα χρόνια θα αποκρυσταλλωθεί στις προσπάθειες του αυτοκράτορα να απαλλάξει τις εκκλησίες του *imperium* από την παπική κηδεμονία και επιπλέον να ελέγξει την ίδια τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, η οποία θα αντιμετωπιστεί ως μία από τις επισκοπές της Αυτοκρατορίας. Η σημασία που ο αυτοκράτορας απέδιδε στις ιδεολογικές αυτές κατευθύνσεις, εκδηλώνεται στο γεγονός ότι τις συμπεριέλαβε και τις θεώρησε ουσιαστικό στοιχείο του *honor imperii*, το οποίο χωρίς αυτές δεν μπορούσε να πετύχει την ολοκλήρωσή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο - Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ IMPERIUM ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

I. Παρουσίαση των σημαντικότερων γεγονότων των ετών 1158-1177

Στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης προσδιορίζουμε τις βασικές δομές της δυτικοαυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας την περίοδο του σχίσματος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (1159-1177) και εντοπίζουμε τις ιδεολογικές και θεσμικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών. Καθώς η ανάλυση της ιδεολογικής σκέψης επεκτείνεται σε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, από το 1158 ως το 1177, θεωρούμε χρήσιμο να προτάξουμε μία σύντομη ανασκόπηση των σημαντικότερων γεγονότων αυτής της περιόδου, εστιάζοντας την προσοχή μας στη δράση των δύο αυτοκρατόρων και της Αγίας Έδρας¹.

Στις αρχές του 1158 και ύστερα από το επεισόδιο της Besançon ο Φρειδερίκος έστειλε στην Ιταλία τον καγκελλάριο Rainald von Dassel και τον παλατινό κόμη Otto του Wittelsbach, για να προετοιμάσουν τη δεύτερη ιταλική εκστρατεία του αυτοκράτορα. Αν και αρκετές ιταλικές πόλεις (Βερόνα, Μάντοβα, Κρεμόνα, Παβία) έδωσαν όρκο υποταγής, η αποστολή δεν ήταν εύκολη για τους γερμανούς απεσταλμένους. Η παρουσία του βυζαντινού αξιωματούχου Αλέξιου Αζούχ στην Αγκώνα από την άνοιξη του 1157, ο

¹ Για τα γεγονότα αυτών των ετών βλ. F. OPPL, *Friedrich Barbarossa*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998³, p. 62-123. O. ENGELS, *Die Staufer*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1998⁷, p. 76-95. Πολύ χρήσιμη και πλούσια σε πληροφοριακό υλικό για την εξωτερική πολιτική του Φρειδερίκου είναι η μελέτη του W. GEORGI, *Friedrich Barbarossa und die auswärtigen Mächte. Studien zur Außenpolitik 1159-1180*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, Peter Lang, 1990. Βλ. επίσης K. GÖRICH, *Die Ehre Friedrich Barbarossas. Kommunikation, Konflikt und politisches Handeln im 12. Jahrhundert*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001, που, αν και ασχολείται με τη διερεύνηση του όρου *honor imperii* στα αυτοκρατορικά έγγραφα, προσφέρει μία διεξοδικότατη παρουσίαση των γεγονότων. Βλ. επίσης P. MUNZ, *Frederick Barbarossa. A Study in Medieval Politics*, London, Eyre & Spottiswoode, 1969, p. 346-433. Για την εκκλησιαστική πολιτική του Φρειδερίκου κατά τη διάρκεια του σχίσματος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας βασικό είναι το έργο του J. LAUDAGE, *Alexander III. und Friedrich Barbarossa*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, Regesta imperii, 16], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1997, p. 103-221. Για τις βυζαντινογερμανικές σχέσεις σημαντική παραμένει η μελέτη του P. LAMMA, *Commeni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l' Occidente nel secolo XII*, Vol. II, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1957, p. 1-292.

ο οποίος προσπαθούσε να προσεταιριστεί τις ιταλικές πόλεις προς όφελος της πολιτικής του Μανουήλ, δυσκόλευε τις κινήσεις της γερμανικής πρεσβείας. Γι' αυτόν το λόγο οι γερμανοί πρέσβεις αποφάσισαν να διαπραγματευτούν με τους βυζαντινούς. Οι διαπραγματεύσεις κύλησαν ομαλά, καθώς καμία από τις δύο πλευρές δεν επιθυμούσε μία οριστική ρήξη, λιγότερο η γερμανική που είδε τον Αξούχ να της προσφέρει οικονομική ενίσχυση. Εντωμεταξύ, ο πάπας Αδριανός Δ', απομονωμένος και από τον Γουλιέλμο της Σικελίας, αναγκάστηκε να υποταχθεί στην αυτοκρατορική θέληση και με απεσταλμένους του στη Δίαιτα του Augsburg τον Ιούνιο του 1158, διευκρίνισε στην αυτοκρατορική αυλή ότι χρησιμοποίησε τη λέξη *beneficium* με την έννοια της *αγαθοεργίας* (*bonum factum*) και όχι του *φέουδου*.

Στα τέλη Ιουνίου 1158 ο Φρειδερίκος αναχώρησε για την Ιταλία (β' ιταλική εκστρατεία 1158-1162) και στις 5 Αυγούστου στρατοπέδευσε έξω από το Μιλάνο, την πόλη που τόλμησε να αντιταχθεί σθεναρά στην αυτοκρατορική εξουσία. Ύστερα από τις μάχες που ακολούθησαν, και τις νίκες που κατήγαγε ο γερμανικός στρατός, οι κάτοικοι ορκίστηκαν πίστη στον αυτοκράτορα (7/9/1158) και τον αναγνώρισαν ως κύριό τους. Στις 11 Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου, στην περιοχή Ρονιάλια της Λομβαρδίας, ο Φρειδερίκος συγκάλεσε συνέλευση των γερμανών ηγεμόνων και των αντιπροσώπων των πόλεων και προχώρησε σε αναδιανομή των βασιλικών προνομίων (*regalia*) στις ιταλικές πόλεις με τέτοιον τρόπο, ώστε να διασφαλίσει την κυριαρχία του. Επιπλέον, πέτυχε η εκλογή των διοικητικών εκπροσώπων των πόλεων να επικυρώνεται από τους αυτοκρατορικούς αντιπροσώπους. Η επιτυχία αυτή ήταν πρόσκαιρη, αφού στα τέλη Ιανουαρίου του 1159 οι κάτοικοι του Μιλάνου εξεγέρθηκαν με τη δικαιολογία ότι ο Rainald von Dassel και ο Otto του Wittelsbach θέλησαν να επιβάλουν άλλους εκπροσώπους από αυτούς που η πόλη είχε εκλέξει παρουσία τους.

Το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου παρουσιάστηκε εις νέου ένταση στις αυτοκρατορικές-παπικές σχέσεις. Ο Αδριανός, φοβούμενος για την εδαφική

ακεραιότητα του παπικού κράτους, ζήτησε από τον αυτοκράτορα τις ανάλογες διαβεβαιώσεις, οι οποίες όμως προσέκρουσαν στη σθεναρή του άρνηση. Ο ποντίφικας δεν πρόλαβε να αναλάβει δράση, διότι απεβίωσε την 1 Σεπτεμβρίου 1159 στο Anagni. Με το θάνατό του άρχισε στη Δυτική Εκκλησία το σχίσμα που έμελε να την ταλαιπωρήσει μέχρι το 1177. Η μερίδα των καρδινάλιων που προσέκριντο στον Φρειδερίκο, εξέλεξε πάπα τον καρδινάλιο Ουταβιανό με το όνομα Βίκτωρ Δ', ο οποίος είχε την υποστήριξη τόσο του αυτοκράτορα όσο και του λαού της Ρώμης. Η αντιαυτοκρατορική μερίδα εξέλεξε τον καγκελλάριο της Αγίας Έδρας, καρδινάλιο Ρολάνδο Μπαντινέλλι, που έλαβε το όνομα Αλέξανδρος Γ' και υποστηρίχθηκε από τις βόρειες ιταλικές πόλεις, το Γαλλικό και Αγγλικό Βασίλειο και το βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος εκμεταλλεύτηκε τη διαμορφωθείσα κατάσταση, για να πραγματοποιήσει τα φιλόδοξα σχέδιά του για οικουμενική εξουσία σε Ανατολή και Δύση. Ο Φρειδερίκος συγκάλεσε το Φεβρουάριο του 1160 σύνοδο στην Παβία, για να δώσει λύση στο σχίσμα. Ο Αλέξανδρος όμως αρνήθηκε να παραστεί και η σύνοδος τον αφόρισε. Εκείνος με τη σειρά του αφόρισε τον Βίκτωρα, τους κληρικούς που τον υποστήριζαν, και τον Φρειδερίκο, ενώ απήλλαξε τους υπηκόους του τελευταίου από τον όρκο πίστης που του είχαν δώσει.

Το Μάρτιο του 1162 ο δυτικός αυτοκράτορας κατέλαβε και κατέστρεψε ολοσχερώς το Μιλάνο. Στις 25 του ίδιου μήνα ο Αλέξανδρος αυτοεξορίστηκε στη Γαλλία φοβούμενος την οργή του Βαρβαρόσσα, ο οποίος εντωμεταξύ επέστρεψε στη Γερμανία, όπου και παρέμεινε μέχρι τον επόμενο χρόνο. Έπρεπε να διευθετήσει την εσωτερική πολιτική κατάσταση που διαμορφωνόταν εξαιρετικά δύσκολη ύστερα από τη μεγάλη δύναμη που είχαν αποκτήσει οι Γουέλφοι, και την εύνοια που έδειχναν προς τον Αλέξανδρο αρκετοί κοσμικοί και εκκλησιαστικοί άρχοντες. Ο πάπας, ύστερα από τη σύνοδο της Tour το 1163, αποφάσισε να κάνει την πρώτη κρούση προς την αυτοκρατορική πλευρά στέλνοντας απεσταλμένους στη Γερμανία για συμφιλίωση (τέλη 1163-αρχές

1164). Την ίδια περίοδο συνεχίζονταν και οι επαφές του Μανουήλ τόσο με την Αγία Έδρα όσο και με το βασιλιά της Γαλλίας, Λουδοβίκο Ζ'.

Το φθινόπωρο του 1163 ο Φρειδερίκος εξεστράτευσε για τρίτη φορά στην Ιταλία (γ' ιταλική εκστρατεία 1163-1164) έχοντας ως στόχο να επιτεθεί και εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Τον Απρίλιο του 1164 απεβίωσε ο Βίκτωρ Δ' και ο καρδινάλιος Guido της Crema ενθρονίστηκε ως νέος αντιπάπας με το όνομα Πασχάλης Γ'. Εντωμεταξύ, πολλές πόλεις της Βορείου Ιταλίας συνασπίστηκαν στη Lega Veronese, για να αντιμετωπίσουν τις αυτοκρατορικές αξιώσεις. Το καινούργιο αυτό δεδομένο ανάγκασε το δυτικό αυτοκράτορα να εγκαταλείψει την Ιταλία τον Οκτώβριο του 1164, χωρίς να έχει επιτύχει τίποτα.

Τον Οκτώβριο του 1166 ο Βαρβαρόσσα εξεστράτευσε εκ νέου στην Ιταλία (δ' ιταλική εκστρατεία 1166-1168) με στόχο να στέψει τον αντιπάπα Πασχάλη Γ' στη Ρώμη και να επιτεθεί στο Σικελικό Βασίλειο, όπου, ύστερα από το θάνατο του Γουλιέλμου Α' το Μάιο του 1166, κυβερνούσε ο γιος του, Γουλιέλμος Β'. Τον Αύγουστο του 1167 ο γερμανικός στρατός συνέτριψε την αντίσταση των ρωμαίων πολιτών και εισήλθε στην πόλη μαζί με τον Πασχάλη. Ο Αλέξανδρος αναγκάστηκε να καταφύγει στο Μπενεβέντο. Όμως μία επιδημία ελονοσίας που ενέσκηψε στο στρατόπεδο, αποδεικνύοντας τους Γερμανούς, οι οποίοι εγκατέλειψαν βιαστικά την περιοχή. Τότε πέθαναν, προσβεβλημένοι από την ασθένεια, ο καγκελλάριος Rainald von Dassel (14/8) και ο Φρειδερίκος του Rothenburg (19/8), ο γιος του Κορράδου Γ'. Εντωμεταξύ η Lega Veronese είχε διευρυνθεί με τη συμμετοχή και άλλων βορειοϊταλικών πόλεων, είχε μετονομαστεί σε Lega Lombarda και ουσιαστικά ήλεγχε τη Βόρειο Ιταλία. Είχε συνάψει μάλιστα συμμαχία με το βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος την ενίσχυε οικονομικά με αντάλλαγμα τον όρκο πίστης από τους εκπροσώπους των πόλεων. Εκ των πραγμάτων ο Φρειδερίκος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Ιταλία στις 10 Μαρτίου 1168. Η Lega, σε ένδειξη της αντίθεσής της με την αυτοκρατορική πολιτική, ίδρυσε στις 24 Απριλίου του ίδιου χρόνου μία καινούργια πόλη, την οποία ονόμασε

Αλεξάνδρεια προς τιμή του πάπα. Στις 20 Σεπτεμβρίου πέθανε ο Πασχάλης και νέος αντιπάπας εκλέχθηκε ο Κάλιξτος Γ'. Το 1169 ο Βαρβαρόσσα, στην προσπάθεια να εξασφαλίσει τη διαδοχή του, πέτυχε την εκλογή του γιου του Ερρίκου (8/6/1169), ο οποίος στέφθηκε rex Romanorum στις 15/8/1169. Τον ίδιο χρόνο και ο βυζαντινός αυτοκράτορας Μανουήλ απέκτησε γιο, τον Αλέξιο Β', τον οποίον όρισε διάδοχο και συμβασιλέα. Στα χρόνια που ακολούθησαν, μέχρι το 1172, εντάθηκαν οι επαφές μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών, που στόχευαν στη σύναψη στενών δεσμών φιλίας με το γάμο του διαδόχου του γερμανικού θρόνου, Ερρίκου, και της κόρης του Μανουήλ, Μαρίας.

Το φθινόπωρο του 1174 ο Φρειδερίκος εισήλθε εκ νέου στην Ιταλία (ε' ιταλική εκστρατεία 1174-1178), για να αντιμετωπίσει τη Lega που, ισχυρή πλέον, είχε αρχίσει από τον προηγούμενο χρόνο να ανοικοδομεί την πόλη του Μιλάνου. Η εκστρατεία άρχισε με την πολιορκία της Αλεξάνδρειας, που διήρκησε μέχρι τον Απρίλιο του επόμενου έτους χωρίς καμία επιτυχία. Οι πολιτικές και στρατιωτικές δυσκολίες ανάγκασαν το δυτικό αυτοκράτορα να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις, οι οποίες απέβησαν άκαρπες. Οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν και στις 29 Μαΐου 1176 ο Βαρβαρόσσα αντιμετώπισε τις δυνάμεις του Μιλάνου στην πεδιάδα του Legnano, βορειοδυτικά της πόλης, όπου και γνώρισε την ήττα. Από εκείνη τη στιγμή άρχισαν πυρετώδεις συνομιλίες μεταξύ της Δυτικής Αυτοκρατορίας, του Αλέξανδρου και των βορειοϊταλικών πόλεων για τη σύναψη ειρήνης, της οποίας το τελικό κείμενο αναγνωρίστηκε απ' όλες τις δυνάμεις στη Βενετία τον Ιούλιο του 1177. Μετά τη σύντομη αυτή έκθεση των γεγονότων, επιστρέφουμε στα θέματα πολιτικής ιδεολογίας, για να εξετάσουμε την εξέλιξή της κατά το διάστημα αυτό.

*II. Η συνθηκολόγηση του Αδριανού (Augsburg 1158) και οι αυτοκρατορικές απαιτήσεις για το *patrimonium beati Petri* (1159)*

A. Η επαναδιατύπωση της αυτοκρατορικής ιδεολογίας

Η σκληρή στάση που τήρησε ο Φρειδερίκος απέναντι στη Ρωμαϊκή Εκκλησία μετά το επεισόδιο της Besançon ώθησε τον πάπα Αδριανό Δ' να αναζητήσει στήριξη στη σικελική πλευρά. Όμως παρά τη Συνθήκη του Μπενεβέντο (1156)² οι σχέσεις του Σικελικού Βασιλείου με την Αγία Έδρα είχαν εισέλθει σε κατάσταση κρίσης, καθώς εξαιτίας της ισχυρής παρουσίας μίας μερίδας φιλοαυτοκρατορικών καρδινάλιων ο Γουλιέλμος θεωρούσε ότι η παπική πολιτική δεν ήταν αξιόπιστη³. Επιπλέον την ίδια εποχή η Αγία Έδρα είχε να αντιμετωπίσει και έναν άλλο σημαντικό κίνδυνο που προερχόταν από την παρουσία στην Ιταλία βυζαντινών απεσταλμένων, οι οποίοι προσπαθούσαν να προσεταιριστούν τις νοτιοϊταλικές πόλεις προς όφελος μίας μελλοντικής βυζαντινής επέκτασης στη Δύση⁴. Ο Αδριανός εξαιτίας της πολιτικής του απομόνωσης αναγκάστηκε να επαναδιατυπώσει σε διαφορετικά πλαίσια τις σχέσεις του με τον Φρειδερίκο. Τον Ιούνιο του 1158 έστειλε πρεσβεία στο δυτικό αυτοκράτορα, ο οποίος τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή βρισκόταν στο Augsburg, έτοιμος να ξεκινήσει τη δεύτερη ιταλική εκστρατεία.

Η προσφώνηση των παπικών απεσταλμένων φανερώνει τη μεγάλη επιθυμία του ποντίφηκα να συμφιλιωθεί με τον αυτοκράτορα και μάλιστα εν όψει της εκστρατείας του τελευταίου στην Ιταλία, από την οποία σίγουρα ένοιωθε ότι απειλούταν. Η παπική πρεσβεία όχι μόνον αποκάλυψε τον Φρειδερίκο πολυαγαπημένο και πνευματικό γιο του Αγίου Πέτρου, αλλά και τον χαιρέτησε ως κύριο της Πόλης και της οικουμένης⁵. Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι οι

² Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 239-240.

³ F. CHALANDON, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, T.II, Paris, Librairie Alphonse Picard et fils, 1907, p. 235.

⁴ F. CHALANDON, *ό.π.*, p. 248-250. Βλ. επίσης κεφάλαιο 2^ο, σ. 240-242.

⁵ GF, III, 25, p. 448: Presul sancte Romane ecclesie, vestre excellentie devotissimus in Christo pater, salutat vos sicut karissimum et spiritalem sancti Petri filium. Salutant etiam vos venerabiles fratres nostri, clerici autem vestri, universi cardinales, tamquam dominum et imperatorem Urbis et orbis.

καρδινάλιοι εμφανίστηκαν ως κληρικοί του (clerici vestri) σε αντίθεση με την Besançon, όπου, όπως είδαμε, οι καρδινάλιοι Ρολάνδος και Βερνάρδος είχαν παρουσιάσει τους καρδινάλιους της Αγίας Έδρας ως αδελφούς του Φρειδερίκου⁶. Βέβαια η παρουσίαση των καρδινάλιων ως κληρικών του αυτοκράτορα είναι ένας τόπος διπλωματικής αβρότητας και δεν υποδηλώνει σε καμία περίπτωση την εξάρτησή τους από την αυτοκρατορική εξουσία⁷. Είναι όμως μία ένδειξη των προθέσεων του ποντίφηκα και του κλίματος που προσπαθούσε να καλλιεργήσει. Οι παπικοί απεσταλμένοι δήλωσαν επίσης ότι η Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία έχει περιβάλλει τόσο τον ίδιο τον αυτοκράτορα όσο και την τιμή της Αυτοκρατορίας με μεγάλη αγάπη και επιδίωκε να λυθεί η παρεξήγηση που είχε προκύψει μεταξύ των δύο πλευρών⁸. Στη συνέχεια παρέδωσαν την παπική επιστολή που αυτή τη φορά μετέφρασε ο επίσκοπος Όθων του Freising, ο οποίος, όπως σημειώνει και ο συνεχιστής του έργου του Rahewin, λυπόταν πολύ για τη διαμάχη μεταξύ regnum και sacerdotium⁹. Στην επιστολή ο Αδριανός διευκρίνισε ότι χρησιμοποίησε τη λέξη *beneficium* με την έννοια του bonum factum και όχι αυτή του feudum¹⁰. Δεν παρέλειψε επίσης να διευκρινήσει τη θέση του αναφορικά με την επίμαχη φράση *contulimus tibi insigne imperialis corone*¹¹, λέγοντας ότι εννοούσε απλώς την πράξη

⁶ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 257, σημ. 333.

⁷ Ο W. HEINEMEYER, *Beneficium – non feudum sed bonum factum. Der Streit auf dem Reichstag zu Besançon 1157*, in *AD*, 15(1969), p. 173, θεωρεί ότι οι καρδινάλιοι, παρ' όλων ότι αντιπροσώπευαν τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, δεν αρνήθηκαν τις σχέσεις εξάρτησης από τον αυτοκράτορα, αφού τον χαιρέτισαν ως *dominum et imperatorem Urbis et orbis*. Ο ιστορικός υποστηρίζει μάλιστα (p. 212-219) ότι η παπική υποχώρηση στο Augsburg οφειλόταν στην απομόνωση του Αδριανού από το γερμανικό κλήρο. Για το θέμα βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 274-275.

⁸ Ό.π., σημ. 5: *Quanta dilectione sancta Romana ecclesia amplitudinem et honorem imperii vestri amplectatur, quam sine conscientia peccati vestram satis invita sustinuerit indignationem, et scripta presentia et in ore nostro posite vive vocis officium declarabit.*

⁹ Ό.π.: *Post hec verba litteras efferunt, que venerabili Ottoni Frisingensi episcopo ad legendum simul et interpretandum date sunt, viro utique, qui singularem habebat dolorem de controversia inter regnum et sacerdotium.*

¹⁰ GF, III, 26, p. 450: *Licet enim hoc nomen, quod est “beneficium”, apud quosdam in alia significatione, quam ex inpositione habeat, assumatur, tunc tamen in ea significatione accipiendum fuerat, quam nos ipsi posuimus, et quam ex institutione sua noscitur retinere. Hoc enim nomen ex bono et facto est editum, et dicitur beneficium apud nos non feudum, sed bonum factum.*

¹¹ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 259, σημ. 340.

της τοποθέτησης του στέμματος¹². Οι διευκρινήσεις αυτές ήταν αρκούντως προς το παρόν για τον Φρειδερίκο, ο οποίος και δέχτηκε να συμφιλιωθεί με τον πάπα¹³.

Όπως θα φανεί και από την πορεία των γεγονότων, η συμφιλίωση αυτή ήταν μία τυπική διευθέτηση της διένεξης μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium* και στόχευε, από πλευράς Αδριανού, στο να δημιουργήσει ένα ασφαλές κλίμα για την Αγία Έδρα εν όψει της καθόδου του Βαρβαρόσσα στην Ιταλία. Κανείς από τους δύο πρωταγωνιστές δεν ήταν διατεθειμένος να υπαναχωρήσει από τις βασικές ιδεολογικές του τοποθετήσεις, όπως αυτές εκφράστηκαν στην Βεσανçon. Ο πάπας, έχοντας προσκρούσει στη σθεναρή αυτοκρατορική αντίσταση και, έχοντας, παρά τη Συνθήκη του Μπενεβέντο, απομονωθεί από το σικελό βασιλιά, δεν είχε άλλα περιθώρια από την επιδίωξη ενός ήρεμου κλίματος. Ο δυτικός αυτοκράτορας αποδέχτηκε τη συνδιαλλαγή αυτή που του προσέφερε την ευκαιρία να αυξήσει το γόητρό του, καθώς αφ' ενός μεν δεν αναγκάστηκε να υποχωρήσει από τη βασική του ιδεολογική τοποθέτηση, όσον αφορά το θεόθεν δοσμένο αυτοκρατορικό αξίωμα, αφ' ετέρου δε εκδήλωσε τη μεγαλοψυχία του, όπως άρμοζε σ' έναν πραγματικό βασιλιά. Βέβαια, ως ευφυής πολιτικός ήταν σε θέση να συνειδητοποιήσει τα κίνητρα που ώθησαν τον Αδριανό σ' αυτήν τη συμφιλίωση. Κίνητρα, τα οποία, κατά τη γνώμη μας, διακρίνονται στην παπική επιστολή, όσο οξύμωρο και αν φαίνεται, με την απουσία συγκεκριμένων διατυπώσεων.

Αυτό που αξίζει να προσεχθεί στην επιστολή είναι η παντελής απουσία της λέξης *imperium*. Σύμφωνα με την πάγια τακτική της Αγίας Έδρας, να θεωρεί δηλαδή τις δεσμεύσεις του κάθε αντισυμβαλλομένου ως υποχρεώσεις απέναντι

¹² Ό.π., σημ. 10: Unde quod quidam verbum hoc et illud, scilicet: “contulimus tibi insigne imperialis corone”, a sensu suo nisi sunt ad alium retorquere, non ex merito cause, sed de voluntate propria et illorum suggestione, qui pacem regni et ecclesie nullatenus diligunt, hoc egerunt. Per hoc enim vocabulum “contulimus” nil aliud intelleximus, nisi quod superius dictum est “imposuimus”.

¹³ GF, III, 27, p. 452: Quibus ad nutum principis et per omnia bene respondentibus presulemque Romanum in nullo regie dignitati derogare, sed honorem ac iustitiam imperii semper illibatam conservare pollicentibus, pacem et amicitiam tam summo pontifici quam omni clero Romano reddidit eamque signo pacis et osculo absentibus per presentes destinavit. Sicque hilariores facti legati donatique regalibus muneribus divertunt in civitatem.

όλων των διαδόχων του Αγίου Πέτρου και τις δικές της ως ισχύουσες μόνο για το συγκεκριμένο πρόσωπο, και στο σημείο αυτό η συμφιλίωση αφορούσε προσωπικά τον αυτοκράτορα και την Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία¹⁴. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με βεβαιότητα τον αντίτυπο που τυχόν είχε στον Φρειδερίκο η απουσία της λέξης *imperium* ή της φράσης *honor imperii* που αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής του. Μπορούμε όμως να διακρίνουμε για άλλη μία φορά την προσπάθεια της παπικής πολιτικής να στερήσει από το *imperium* τόσο την αυτόνομη ύπαρξη όσο και τη θεϊκή προέλευση που ήθελε να του αποδώσει ο Βαρβαρόσσα, και να το ταυτίσει με το πρόσωπο του εκάστοτε αυτοκράτορα. Και στο προηγούμενο κεφάλαιο εντοπίσαμε τέτοιου είδους διπλωματικές διατυπώσεις, λεπτές στην έκφραση, αλλά δηλωτικές μιας ιδεολογίας που ήθελε μόνο την Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία θεσμό αυθύπαρκτο και αιώνιο, ιδρυμένο από το Θεό, ενώ υποβίβαζε την Αυτοκρατορία συνδέοντας την τύχη της με το συγκεκριμένο αυτοκράτορα που ήταν θνητός¹⁵.

Υστερα από τα γεγονότα στο Augsburg ο Φρειδερίκος στα τέλη Ιουνίου του 1158 αναχώρησε για την Ιταλία. Αφού κατάφερε να κάμψει την αντίσταση του Μιλάνου και να λάβει από τους κατοίκους του όρκο πίστης (7/9/1158), προετοιμάστηκε να ισχυροποιήσει την αυτοκρατορική εξουσία στο *regnum italicum* με τη σύγκληση Δίαιτας στη Ρονιάλια της Λομβαρδίας, στην οποία, εκτός από τους γερμανούς ηγεμόνες, συμμετείχαν αντιπρόσωποι των ιταλικών πόλεων και πολλοί εκκλησιαστικοί άρχοντες. Η Ρονιάλια απετέλεσε σημείο-

¹⁴ Παραθέτουμε τις σχετικές φράσεις από την επιστολή, ό.π., σημ. 10, p. 448-452: *Ex quo universalis ecclesie curam Deo, prout ipsi placuit, disponente suscepimus, ita in cunctis negotiis magnificentiam tuam honorare curavimus ... duos de melioribus et maioribus fratribus nostris, Rolandum scilicet cancellarium tituli Sancti Marci et Bernardum tituli Sancti Clementis presbiteros cardinales, qui pro tue maiestatis honore in Romana ecclesia solliciti semper extiterant, pro voluntatis tue cognitione ad tuam presentiam destinavimus, aliter quam imperialem decuerit honorificentiam sunt tractati... Nos honori tuo curavissimus, sicut filii karissimi, providere... ut inter te ac matrem tuam sacrosanctam Romanam ecclesiam nullius discordie seminarium debeat remanere.*

¹⁵ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 171-173. Βέβαια όταν οι καρδινάλιοι παρουσιάστηκαν ενώπιον του Φρειδερίκου, αναφέρθηκαν στον *honor imperii* (ό.π., σημ. 8), προφανώς για να καλλιεργήσουν ένα θετικό κλίμα συνομιλιών. Η πολιτική όμως της Αγίας Έδρας αποκραυγαλώνεται κυρίως στο επίσημο παπικό κείμενο και όχι στον προφορικό χαιρετισμό προς τον αυτοκράτορα.

σταθμό της αυτοκρατορικής πολιτικής, καθώς ο Βαρβαρόσσα κατάφερε με τις αποφάσεις που ελήφθησαν, να διασφαλίσει την κυριαρχία του επί των ιταλικών πόλεων¹⁶. Παραμερίζοντας τους πολιτικούς και οικονομικούς στόχους της Δίαιτας, θα επικεντρωθούμε στο λόγο που εκφώνησε ο αυτοκράτορας στην έναρξη της συνέλευσης, στις 11 Νοεμβρίου 1158. Θεωρούμε ότι η συγκεκριμένη ομιλία είναι δηλωτική της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας όσον αφορά τις σχέσεις *imperium* και *sacerdotium* και δεν έχει τύχει της ανάλογης προσοχής από τους μελετητές¹⁷.

Στο προοίμιο του λόγου ο Φρειδερίκος υποσχέθηκε ότι «αφού κατέχει το πηδάλιο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σύμφωνα με την προαίρεση της θείας διάταξης, από την οποία προέρχεται κάθε εξουσία σε ουρανό και γη, θα επιδιώξει άξια, όσο μπορεί με την εύνοια του Θεού, όσα είναι γνωστό ότι ταιριάζουν σ' αυτό το αξίωμα»¹⁸. Είναι φανερό ότι ο αυτοκράτορας τόνισε εκ νέου τη θείκη φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος (*cum placitum sit ordinationi divine*) και με τη διαπίστωση ότι κάθε εξουσία σε ουρανό και γη προέρχεται από το Θεό (*ex qua omnis potestas in cello et in terra*), παρουσίασε το *imperium* ανεξάρτητο από οποιονδήποτε άλλο θεσμό. Εμβραθύνοντας στην ανάλυση της φράσης και λαμβάνοντας υπόψη τις περιστάσεις υπό τις οποίες εκφωνήθηκε, δηλαδή κατά τη διάρκεια μίας Δίαιτας που συγκλήθηκε για να νομοθετήσει, διακρίνουμε ότι σύμφωνα με τη σκέψη του Φρειδερίκου, ο Θεός του ανέθεσε (και αναθέτει στον εκάστοτε αυτοκράτορα) την επίγεια εξουσία, ώστε να διατηρεί τη θεία τάξη στη γη. Η διατήρηση του *ordo* αποτελούσε μία έννοια πολύ σημαντική για το Μεσαίωνα,

¹⁶ Για τους νόμους που θεσπίστηκαν στη Ροναλία, βλ. *Constitutiones*, I, 175-178, p. 244-249. Για το θέμα βλ. A. HAVERKAMP, *Die Regalien-, Schutz- und Steuerpolitik in Italien unter Friedrich Barbarossa bis zur Entstehung des Lombardenbundes*, in *ZFBL*, 29(1966), p. 3-156.

¹⁷ Ο λόγος αυτός και γενικότερα η Δίαιτα στη Ροναλία έχουν μελετηθεί με βάση την εισαγωγή του ρωμαϊκού Δικαίου στην πολιτική σκέψη και δράση της Αυτοκρατορίας. Βλ. για παράδειγμα P. LAMMA, *ό.π.*, σημ. 1, p. 13-14. Είναι χαρακτηριστικό, όπως σημειώνει και ο Rahewin, *GF*, IV, 6, p. 520, ότι ο Φρειδερίκος είχε προσκαλέσει ως συμβούλους τους καθηγητές Δικαίου της Μπολόνια, τους *Bulgarus*, *Martinus*, *Iacobus*, *Hugo*, οι οποίοι σίγουρα συνέβαλαν στη διαμόρφωση των εισηγμένων αποφάσεων.

¹⁸ *GF*, IV, 4, p. 514: *Cum placitum sit ordinationi divine, ex qua omnis potestas in cello et in terra, Romani nos imperii gubernacula tenere, non immerito que ad statum eius dignitatis pertinere noscuntur, quantum Deo propitio valemus, prosequimur.*

έννοια που διαμόρφωσε όχι μόνο τη θεολογική σκέψη, αλλά και την πολιτική, και προσδιόρισε εν τέλει την ίδια την καθημερινότητα. Όλες οι ενέργειες του μεσαιωνικού ανθρώπου στόχευαν στη διευθέτηση των επίγειων υποθέσεων σύμφωνα με τα ουράνια πρότυπά τους, καθώς μόνο έτσι ήταν δυνατόν να εξασφαλιστεί σε εσχατολογικό επίπεδο η σωτηρία του¹⁹. Στα πλαίσια τώρα της πολιτικής ιδεολογίας, ο από το Θεό δοσμένος ρόλος του μεσαιωνικού βασιλιά, να διατηρεί δηλαδή την επίγεια τάξη κατά τα πρότυπα της ουράνιας, για την οποία φροντίζει ο Θεός, τόνιζε την ιερή υπόσταση τόσο του βασιλιά όσο και του βασιλικού αξιώματος.

Το ακριβές περιεχόμενο της έννοιας της θείας τάξης, η οποία πρέπει να τηρείται και στην επίγεια ζωή, παρουσιάζεται στη συνέχεια του λόγου. Το καθήκον της αυτοκρατορικής μεγαλοπρέπειας (*imperialis maiestatis officium*) συνίσταται «στον περιορισμό των αδικιών και των επαναστατών μέσω της αυτοκρατορικής φροντίδας και του φόβου των ποινών και στην ανύψωση των αγαθών ανθρώπων, οι οποίοι θα περιθάλλονται σε κλίμα ειρήνης»²⁰. Όπως φαίνεται από την παραπάνω διατύπωση, το πεδίο της αυτοκρατορικής δράσης είναι απεριόριστο και η αυτοκρατορική εξουσία απλώνεται σε όλους ανεξαιρέτως για την επιβολή της ειρήνης και την απομάκρυνση της αδικίας και της άνομης στάσης. Αυτό σημαίνει ότι ο αυτοκράτορας έχει με εντολή του Θεού, όχι μόνο το δικαίωμα, αλλά και το καθήκον (*officium*) να παρεμβαίνει παντού, ακόμη και στις εκκλησιαστικές υποθέσεις, όταν διακρίνει ότι παραβιάζονται το δίκαιο και η ειρήνη. Αυτή η διαπίστωση, όπως άλλωστε και οι έννοιες της δικαιοσύνης και της ειρήνης, είναι βασικές για την κατανόηση της ιδεολογικής σκέψης του Φρειδερίκου και της πολιτικής έκφρασης που αυτή βρήκε, και θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια της μελέτης.

¹⁹ Για μία συνοπτική παρουσίαση της θεολογικής-πολιτικής έννοιας του *ordo*, βλ. O.G. OEXLE, *Ordo (Ordines)*, in *Lexikon des Mittelalters*, Band, VI, col. 1436-1437.

²⁰ Ο.π., σημ. 18: *Cumque imperialis maiestatis hoc esse non ignoremus officium, ut studio nostre vigilantie ac penarum metu improbi et inquieti coherceantur, boni sublevantur atque in pacis tranquillitate foveantur.*

Ο Βαρβαρόσσα είχε πλήρη συναίσθηση της νομιμότητας της θέσης του και των δικαιωμάτων που απέρρεαν από αυτήν, καθώς δήλωσε ενώπιον των ακροατών του ότι γνώριζε «το δίκαιο και την τιμή τόσο των θείων όσο και των ανθρώπινων νόμων που είχαν απονεμηθεί στην κορυφή της βασιλικής εξουσίας», δηλαδή στο πρόσωπο του αυτοκράτορα²¹. Αυτό είναι ένα από τα σημεία, όπου οι ιστορικοί του Δικαίου αναγνωρίζουν την επιρροή των νομικών της Μπολόνια. Ο Φρειδερίκος που κυβερνούσε την Αυτοκρατορία κυρίως σύμφωνα με το φεουδαρχικό Δίκαιο, ήρθε σε επαφή με τους νόμους του *corpus iuris civilis* και συνειδητοποίησε τα πλεονεκτήματα που μπορούσε να του προσφέρει για την εγκαθίδρυση μίας απολυταρχικής εξουσίας²². Όπως έχει παρατηρηθεί, άντλησε από αυτό αρχές και κανόνες διακυβέρνησης, που ήταν ανεξάρτητοι από τη Βίβλο και μ' αυτόν τον τρόπο μπόρεσε να αμυνθεί τόσο ενάντια στον πάπα όσο και ενάντια στις νέες δυνάμεις που εμφανίστηκαν στην ευρωπαϊκή σκηνή²³. Βέβαια η επίδραση του ρωμαϊκού Δικαίου βρισκείται ακόμη σε εμβρυακή μορφή. Οι νομικοί της Μπολόνια προσιλήθηκαν στη Roncaglia, επειδή ήταν πολύ καλοί γνώστες των θεμάτων που θα συζητούνταν. Η διακυβέρνηση της Αυτοκρατορίας δεν επηρεάστηκε ουσιαστικά στην πράξη από το ρωμαϊκό Δίκαιο²⁴, απ' αυτό όμως αντλήθηκαν κανόνες θεμελιώσεως της εξουσίας.

Στην ομιλία του, και αυτό μας ενδιαφέρει κυρίως για τη διερεύνηση των σχέσεων *imperium* και *sacerdotium*, ο αυτοκράτορας δεν περιορίστηκε μόνο στους ανθρώπινους νόμους, αλλά ανέφερε και τους θείους που έχουν δώσει εξουσίες στην «αυτοκρατορική εξουσία». Πώς μπορούμε να ορίσουμε τους

²¹ Ό.π.: ...ita novimus, quid iuris, quid honoris tam divinarum quam humanarum legum sanctio culmini regalis excellentie accomodaverit.

²² P.E. SCHRAMM, *Kaiser, Könige und Papste*, Band III, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1969, p. 435.

²³ W. KIENAST, *Deutschland und Frankreich in der Kaiserzeit (900-1270)*. *Weltkaiser und Einzelkönige*, [Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 9 II], Stuttgart, Anton Hiersemann, 1975, p. 285-286. J. HALLER, *Das Papsttum. Idee und Wirklichkeiten*, Vol. III, Stuttgart, Port Verlag, 1952, p. 143.

²⁴ H. APPELT, *Friedrich Barbarossa und das römische Recht*, in G. WOLF (hrsg.), *Friedrich Barbarossa*, [Wege der Forschung, 390], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970, p. 58-82. G. DILCHER, *Die staufische Renovatio im Spannungsfeld von traditionalem und neuem Denken. Rechtskonzeptionen als Handlungshorizont der Italienpolitik Friedrich Barbarossas*, in HZ 276(2003), p. 613-646.

θειούς νόμους; Και που βρίσκονται αυτοί καταγεγραμμένοι; Κατά τη γνώμη μας, στο σημείο αυτό ο Φρειδερίκος αναφέρεται στο λόγο του Θεού, όπως αυτός διατυπώνεται στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη. Εξάλλου, το ίδιο το προοίμιο της ομιλίας του δεν είναι παρά ένας συνδυασμός φράσεων της Καινής Διαθήκης. Όταν λέει *cum placitum sit ordinationi divinae, ex qua omnis potestas in cello et in terra*²⁵, επικαλείται το χωρίο από το ευαγγέλιο του Ματθαίου (Και προσελθών ό Ίησους έλάλησεν αυτοίς, λέγων') έδόθη μοι πάσα έξουσία έν ούρανῶ και επί γῆς²⁶ και το χωρίο από την επιστολή του Παύλου προς Ρωμαίους Ου γάρ έστιν έξουσία ει μή υπό Θεου· αί δε ούσαι έξουσίαι υπό του Θεου τεταγμέναι εισίν²⁷. Μέσω της Καινής Διαθήκης πιστοποιεί, λοιπόν, τη νομιμότητα της εξουσίας του και των δικαιωμάτων και καθηκόντων που απορρέουν από αυτήν. Θα μας δοθεί η ευκαιρία να επανέρθουμε σ' αυτήν τη διαπίστωση, όταν σχολιάσουμε έγγραφα, στα οποία ο αυτοκράτορας επικαλείται βιβλικά χωρία, για να στηρίξει τις θέσεις του. Θα αρκεστούμε στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε πόσο σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε στη μεσαιωνική σκέψη η Βίβλος και πόσο μεγάλη ήταν η προσπάθεια των ανθρώπων να την ερμηνεύσουν, για να μπορέσουν να ζήσουν σύμφωνα με τα διδάγματα του Θεού. Όπως παρατηρείται σε μία πρόσφατη και εξαιρετική μελέτη για την ερμηνεία της Βίβλου, τα κείμενα αυτά προσέφεραν αναφορές ζωής, μοντέλα που είχαν το ρόλο αρχετύπων, και ταυτόχρονα παρείχαν και το γλωσσικό εργαλείο που επέτρεπε την έκφραση αυτών των ιδεών. Οι ερμηνευτές της Βίβλου, η οποία έφερε το θείο μήνυμα και αποτελούσε τη μεταγραφή του θείου λόγου, προσπαθούσαν να αποκρυπτογραφήσουν αυτό το ιερό μήνυμα για τους πιστούς που ήθελαν να προσαρμοστούν στις εντολές του Θεού²⁸.

Πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι στο λόγο του Φρειδερίκου η αυτοκρατορική εξουσία δεν παρουσιάζεται προσωποπαγής. Σαφώς βεβαίως

²⁵ Ο.π., σημ. 18.

²⁶ Μτ, 28, 18.

²⁷ Ρωμ, 13, 1.

²⁸ G. DAHAN, *L' exégèse chrétienne de la Bible en Occident médiéval XIIe-XIVe siècle*, Paris, Les éditions du CERF, 1999, p. 1-45.

φαίνεται το πρόσωπο που την κατέχει τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Όταν όμως γίνεται αναφορά στα αυτοκρατορικά καθήκοντα και τους ανθρωπίνους και θεϊκούς νόμους που τα έχουν εμπιστευθεί στον ηγεμόνα, είναι ορατή η προσπάθεια της αποδέσμευσης του *imperium* από το ατομικό πεπρωμένο του εκάστοτε αυτοκράτορα και η απόδοση σ' αυτό αυτόνομης, θεϊκής προέλευσης. Στη συνέχεια του λόγου, που δε θα μας απασχολήσει, καθώς αναφέρεται κυρίως στις νομικές προϋποθέσεις που θα καθορίσουν τις σχέσεις των ιταλικών πόλεων με την Αυτοκρατορία, ο Φρειδερίκος παρουσιάστηκε έτοιμος να θεσπίσει με τη συνεργασία όλων δίκαιους νόμους και τόνισε ότι, άπαξ και οι νόμοι θεσπιστούν, κανείς δε θα έχει το δικαίωμα να τους κρίνει, αλλά θα οφείλει να κρίνει σύμφωνα με αυτούς²⁹. Σ' αυτά τα λόγια και κάνοντας ένα τολμηρό βήμα, μπορούμε να διακρίνουμε *in nuce* την έννοια του κράτους ως «νομικού προσώπου» και το δικαίωμα του αυτοκράτορα να νομοθετεί. Στην περίπτωση αυτή η επίδραση των νομικών της Μπολόνια, *Bulgarus*, *Martinus*, *Iacobus* και *Hugo*, στη σκέψη του Βαρβαρόσσα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα ισχυρή.

Η ομιλία αυτή αποτέλεσε ένα μήνυμα με πολλαπλούς αποδέκτες. Άλλωστε, όπως ακριβώς η Δίαιτα στην *Besançon*³⁰, έτσι και η Ρονιάλια ήταν μία πανηγυρική συγκέντρωση κοσμικών και εκκλησιαστικών ηγεμόνων, η οποία προσέφερε την ιδανική ευκαιρία, για να δημοσιοποιηθεί η επίσημη ιδεολογική τοποθέτηση του αυτοκράτορα. Ο Φρειδερίκος άδραξε την ευκαιρία που του δόθηκε, και επαναδιατύπωσε τις βασικές ιδεολογικές του θέσεις, οι οποίες όριζαν την πολιτική του δράση. Αυτές συνοψίζονται στο εξής δόγμα: ο αυτοκρατορικός θεσμός έχει θεϊκή υπόσταση, γιατί είναι δοσμένος από το Θεό με στόχο την περιφρούρηση της τάξης στη γη. Από το δόγμα αυτό νομιμοποιείται η απόλυτη ελευθερία δράσης της αυτοκρατορικής εξουσίας σε

²⁹ GF, IV, 4, p. 516: *Sive ergo ius nostrum sive vestrum in scriptum redigatur, in eius constitutione considerandum est, ut sit honestum, iustum, possibile, necessarium, utile, loco temporisque conveniens, ideoque tam nobis quam vobis, dum ius condimus, cautius previdendum est, quia, cum leges institute fuerint, non erit liberum iudicari de eis, sed oportebit iudicare secundum ipsas.*

³⁰ GF, IV, 3, p. 512-513. Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 254-255 .

όλους τους τομείς της επίγειας ζωής, όταν ο στόχος είναι η υπεράσπιση της δικαιοσύνης και της ειρήνης. Και μιλήσαμε για επαναδιατύπωση του παραπάνω *δόγματος*, γιατί οι ίδιες ιδέες είχαν εκφραστεί από τον αυτοκράτορα στην εγκύκλιο που έστειλε στους γερμανούς επισκόπους αμέσως μετά το επεισόδιο της Besançon. Στο προοίμιο της εγκυκλίου ο Φρειδερίκος είχε τονίσει με σαφήνεια τη θεϊκή προέλευση του αξιώματός του και την παροχή από το Θεό της εξουσίας να διοικεί την Αυτοκρατορία και να διατηρεί την ειρήνη με τα αυτοκρατορικά όπλα³¹.

Αυτή ακριβώς η απόλυτη ελευθερία δράσης του αυτοκράτορα, του *Χριστού Κυρίου*, που τον τοποθετούσε στην κορυφή της επίγειας εξουσίας, οδήγησε εκ νέου σε κρίση τις σχέσεις του *imperium* και του *sacerdotium*. Το μόνο που χρειαζόταν ήταν μία αφορμή, για να διαταραχτεί το προσωρινό *modus vivendi* που πέτυχε ο Αδριανός στο Augsburg. Αναφερόμαστε σε αφορμή, αφού η αιτία, όπως έχει καταδειχτεί, ήταν η διαφορετική ιδεολογική τοποθέτηση δύο πολιτικών μορφωμάτων που το καθένα προσπαθούσε να αναιρέσει την απόλυτη ελευθερία αποφάσεων και κινήσεων του άλλου. Καθώς οι πολιτικές-ιδεολογικές τριβές μεταξύ Δυτικής Αυτοκρατορίας και Αγίας Έδρας εντοπίζονται ακριβώς στο ζήτημα της πρωτοκαθεδρίας της εξουσίας, κάθε γεγονός που οδηγεί σε κρίση, δεν αποτελεί παρά αφορμή εκδήλωσης των ιδεολογικών αυτών διαφορών.

B. Οι αυτοκρατορικές αξιώσεις για τη Ρώμη και το *patrimonium beati Petri*

Η αφορμή δόθηκε με το θάνατο του αρχιεπισκόπου Ραβέννας, Άνσελμου του Havelberg, ο οποίος σκοτώθηκε στις 12 Αυγούστου 1158 σε συμπλοκές έξω από το Μιλάνο³². Ο Φρειδερίκος θεώρησε καθήκον του να επέμβει για την πλήρωση της κενής αρχιεπισκοπικής έδρας και αποφάσισε να ορίσει νέο

³¹ GF, III, 13, p. 418: Cum divina potentia, a qua omnis potestas in cello et in terra, nobis, christo eius, regnum et imperium regendum commiserit et pacem ecclesiarum imperialibus armis conservandam ordinaverit. Βέβαια στη συγκεκριμένη εγκύκλιο η διατήρηση της ειρήνης περιορίζεται στους κόλπους των εκκλησιών, καθώς αυτό απαιτούσε η κρίση που είχε προκύψει.

³² GF, IV, 17, p. 548-550.

αρχιεπίσκοπο τον Guido, γιο του φίλου και συμμάχου του Guido Biandrate. Ο υιός Guido ήταν ήδη διάκονος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και, σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς κανόνες, για τη μετακίνησή του από τη μία επισκοπική έδρα σε άλλη χρειαζόταν η συγκατάθεση της εκκλησιαστικής αρχής στην οποία υπαγόταν, δηλαδή εν προκειμένω η συγκατάθεση του πάπα. Έτσι ξεκίνησε μία ανταλλαγή πρεσβειών μεταξύ του αυτοκράτορα και του Αδριανού, για να πειστεί ο τελευταίος να τοποθετήσει τον Guido στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Ραβέννα. Σύμφωνα με τη διήγηση του Rahewin³³, οι επιστολές, που αντηλλάγησαν μεταξύ των δύο πλευρών, χαρακτηρίζονταν από ευγένεια και καλή διάθεση. Ο ποντίφικας όμως δεν υποχώρησε στην επιθυμία του Φρειδερίκου, καθώς δεν ήθελε με κανένα τρόπο να εξαρτάται η αρχιεπισκοπή της Ραβέννα από την Αυτοκρατορία και μάλιστα σε μία εποχή που οι κτήσεις της Αγίας Έδρας απειλούνταν από τις αυτοκρατορικές διεκδικήσεις³⁴. Εξάλλου σύμφωνα με τη Συμφωνία της Βορματίας ο αυτοκράτορας δεν είχε κανένα δικαίωμα παρέμβασης στις επισκοπικές εκλογές στο *regnum italicum*. Έτσι ο Αδριανός αρνήθηκε ευγενικά να ικανοποιήσει το αίτημα του αυτοκράτορα, άρνηση που δεν εμπόδισε τον Φρειδερίκο να αναγορεύσει τον Guido αρχιεπίσκοπο και να του δώσει την περιβολή με το σκήπτρο. Βεβαίως η ενέργεια αυτή που ερχόταν για άλλη μία φορά σε σύγκρουση με τη Συμφωνία της Βορματίας, σηματοδοτούσε την επιθυμία του αυτοκράτορα να ασκεί πλήρη έλεγχο στις εκκλησιαστικές υποθέσεις της Αυτοκρατορίας.

Θα σταθούμε σε δύο σημεία της επιστολής που απηύθυνε ο αυτοκράτορας στον πάπα για το θέμα αυτό, τα οποία αντικατοπτρίζουν τη διαμάχη μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium* για την πρωτοκαθεδρία στην επίγεια εξουσία. Το πρώτο αφορά την τίτλωση του εγγράφου, όπως τουλάχιστον

³³ GF, IV, 18-20, p. 550-554. Η διήγηση του Rahewin είναι η μοναδική πηγή παράθεσης των γεγονότων και πρέπει να είμαστε πολύ προσεχτικοί στην αντιμετώπισή της. Επιπλέον, δεν μπορούμε να αναφέρουμε με βεβαιότητα και τη χρονολόγηση των γεγονότων, καθώς ο Rahewin τα τοποθετεί στις αρχές του 1159, ενώ, κατά πάσα πιθανότητα, οι συζητήσεις για την πλήρωση της αρχιεπισκοπικής έδρας της Ραβέννα πρέπει να άρχισαν αμέσως μετά το θάνατο του Άνσελμου, τον Αύγουστο του 1158.

³⁴ P. PARTNER, *The Lands of St. Peter. The papal state in the Middle Ages and the early Renaissance*, London, Eyre Methuen, 1972, p. 197-199.

παραδίδεται από τον Rahewin. Αντίθετα με την καθιερωμένη συνήθεια απόδοσης τιμής στον ποντίφηκα, ο Φρειδερίκος προέταξε το δικό του όνομα και τον τίτλο και δεν απηύθυνε στον Αδριανό κανένα χαιρετισμό³⁵. Για να φανεί η ιδιαίτερη ιδεολογική και πολιτική βαρύτητα της συγκεκριμένης προσφώνησης, υπενθυμίζουμε ότι ο προηγούμενος γερμανός βασιλιάς που είχε φερθεί ανάλογα, ήταν ο Ερρίκος Δ' απευθυνόμενος στον πάπα Γρηγόριο Ζ', όταν είχε ξεσπάσει η έριδα περί της περιβολής (1076) και ο ποντίφηκας είχε απειλήσει να καθαιρέσει τον Ερρίκο από το θρόνο του *regnum teutonicum*³⁶.

Το δεύτερο στοιχείο αφορά την ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση του αυτοκράτορα απέναντι στις εκκλησίες του *imperium*. Ο Βαρβαρόσσα ανέφερε στην επιστολή του ότι όφειλε να φροντίσει για την πλήρωση της κενής αρχιεπισκοπικής έδρας με ένα πρόσωπο, το οποίο και την εκκλησία θα ανορθώνε από τις βλάβες που είχε υποστεί, και θα προσέφερε στον αυτοκράτορα την αρμόζουσα υπηρεσία (*servitium*)³⁷. Η λέξη αυτή παραπέμπει βέβαια στο φεουδαρχικό Δίκαιο, το οποίο ρύθμιζε και τις σχέσεις του ηγεμόνα με τους εκκλησιαστικούς άρχοντες³⁸. Ο Φρειδερίκος έδινε μεγάλη σημασία στο *servitium* των εκκλησιαστικών ηγεμόνων, καθώς, όπως τονίσαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, αυτοί αποτελούσαν τους φορείς της αυτοκρατορικής πολιτικής³⁹. Η διαπίστωση αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία για την αρχιεπισκοπική έδρα της Ραβέννα, η οποία χάρη στην παλιά της αίγλη,

³⁵ GF, IV, 19, p. 552: *Fredericus Dei gratia Romanorum imperator et semper augustus Adriano Romane ecclesie venerabili pontifici*. Ο Rahewin, χρονολογώντας λανθασμένα, τοποθετεί τη συγκεκριμένη τίτωση σε επιστολή που έστειλε ο Φρειδερίκος μετά την αρνητική απάντηση του πάπα. GF, IV, 21, p. 556: *Princeps, ergo, et ipse accepta occasione, suam hoc modo solatur indignationem. Iubet notario, ut in scribendis cartis nomen suum preferens Romani episcopi subsecundet et dictionibus singularis numeri ipsum alloquatur*.

³⁶ *Constitutiones*, I, 60, p. 109 (24/1/1076): *Heinricus Dei gratia rex Hildebrando*. *Constitutiones*, I, 62, p. 110 (27/3/1076, όταν ο Ερρίκος είχε αφοριστεί και καθαιρεθεί από τη Σύνοδο της Ρώμης, στις αρχές Μαρτίου του 1076): *Heinricus non usurpative sed pia Dei ordinatione rex Hildebrando iam non apostolico sed falso monacho*.

³⁷ GF, IV, 19, p. 552: *... operam dare curavimus, loco eius talem subrogari personam, que pro tempore ad resarcienda ecclesie illius dampna et ad nostrum peragendum servitium apta videretur*.

³⁸ Για τον όρο και τις σχέσεις μεταξύ του κυρίου και του φεουδαρχικά υποτελούς βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 70-71.

³⁹ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 140 και 161.

αποτελούσε διακριτό στοιχείο της ιταλικής πολιτικής του αυτοκράτορα. Ο Άνσελμος είχε καταλάβει το 1155 την αρχιεπισκοπική έδρα με τον τίτλο του εξάρχου, καθώς ο Φρειδερίκος θέλησε να επανιδρύσει το εξαρχάτο, για να αντισταθμίσει τις βυζαντινές απαιτήσεις στην Ιταλία⁴⁰ και να τονίσει την υποταγή του *regnum italicum* στη Δυτική Αυτοκρατορία.

Ο Αδριανός που γνώριζε καλά την αυτοκρατορική εκκλησιαστική πολιτική, όχι μόνο δεν υποχώρησε από τις θέσεις του, αλλά και καταφέρθηκε εν γένει εναντίον των αποφάσεων της Ρονκάλια, που αντιμετώπιζαν τους εκκλησιαστικούς άρχοντες, όπως ακριβώς και τους κοσμικούς και που, κυρίως, έθεταν σε άμεσο κίνδυνο τα παπικά προνόμια. Όπως έχει υποστηριχτεί, η διαμάχη μεταξύ του Αδριανού και του Φρειδερίκου το διάστημα 1158-1159 αφορούσε ακριβώς την αναγνώριση από αυτοκρατορικής πλευράς των εδαφικών και πολιτικών προνομίων της Αγίας Έδρας⁴¹. Και αυτό είναι το δεύτερο σημείο τριβής, μετά τη Ραβέννα, που οδήγησε στη διατάραξη των σχέσεων μεταξύ των δύο δυνάμεων. Σύμφωνα με τη διήγηση του Rahewin, ο οποίος εξακολουθεί να είναι η μοναδική μας πηγή, ο ποντίφηκας δε θέλησε να αναγνωρίζονται τα βασιλικά προνόμια (*regalia*) του αυτοκράτορα και από τους επισκόπους και τους ηγουμένους του παπικού κράτους⁴². Βλέποντας να απειλούνται τα συμφέροντα της Αγίας Έδρας έστειλε απεσταλμένους στον Φρειδερίκο το Μάρτιο-Απρίλιο 1159, για να του συστήσει να τηρήσει τον όρο της Συνθήκης της Κωνσταντίας (23/3/1153), που προέβλεπε το σεβασμό και τη διατήρηση της περιουσίας και των προνομίων του *patrimonium beati*

⁴⁰ P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, Vol. I, 1955, p. 290-291.

⁴¹ J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 143.

⁴² GF, IV, 18, p. 550: Proinde occasionem querens, cum audisset, quod regalia principi tam ab episcopis et abbatibus quam a civitatibus et proceribus recognita fuere, litteras in fronte quidem leniores, diligentius vero considerate acriori commonitione plenas, super hoc negotio dirigit, easque quidam indignus et vilis nuntius presentans, antequam recitate fuissent, disparuit. Ο Rahewin είναι η μοναδική πηγή και για αυτά τα γεγονότα, τα οποία μάλιστα δε χρονολογεί με ακρίβεια. Κατά πάσα πιθανότητα αυτές οι πρώτες διαμαρτυρίες του Αδριανού πρέπει να εκδηλώθηκαν στις αρχές του 1159. Για μία λεπτομερή παρουσίαση των γεγονότων, βλ. την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία, K. GÖRICH, ό.π., σημ. 1, p. 118-126.

Petri⁴³. Αυτό τουλάχιστον ανέφερε ο ίδιος ο αυτοκράτορας σε επιστολή που απηύθυνε στον αρχιεπίσκοπο του Salzburg, Eberhard τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου⁴⁴. Ο Βαρβαρόσσα απάντησε στους παπικούς απεσταλμένους ότι πρώτος ο Αδριανός παρέβη τους όρους της συνθήκης, καθώς συμάχησε με το σικελό βασιλιά. Παρ' όλα αυτά θα ήταν πρόθυμος να αποκατασταθούν οι σχέσεις και να αποδοθεί δικαιοσύνη σύμφωνα με τους ανθρώπινους και τους θεϊκούς νόμους. Πρότεινε μάλιστα τη σύγκληση συνόδου κοσμικών και εκκλησιαστικών ηγεμόνων, πρόταση που, όπως ο ίδιος υποστήριξε, άρσεσε στην παπική πρεσβεία⁴⁵.

Στο σημείο αυτό επιβάλλεται να επιστρέψουμε στη Συνθήκη της Κωνσταντίας και να επαναλάβουμε τις βασικές μας επισημάνσεις, οι οποίες επαληθεύονται από τα γεγονότα του 1159. Η συνθήκη αυτή, υποστηρίξαμε, σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσε οριστική διευθέτηση των αυτοκρατορικών-παπικών σχέσεων, καθώς δεν έθιγε τα ουσιαστικά ζητήματα τριβής των δύο δυνάμεων. Ο όρος που αφορούσε την προάσπιση της τιμής της Αυτοκρατορίας από τον πάπα, και ο αντίστοιχος της υπεράσπισης του *honor papatus* από τον αυτοκράτορα, ήταν επιδεικτικός οποιασδήποτε ερμηνείας από τη μία ή την άλλη πλευρά. Ειδικότερα, αποσιωπήθηκε εντελώς το ζήτημα των εδαφών της Νοτίου Ιταλίας και επομένως κάθε συμβαλλόμενος συνέχιζε να εμμένει στα κυριαρχικά του δικαιώματα στην περιοχή⁴⁶. Οι κατηγορίες που επιρρίπτει η μία πλευρά στην άλλη το 1159, αποδεικνύουν την αδυναμία της συνθήκης να

⁴³ Ο όρος της Συνθήκης της Κωνσταντίας: DFI¹, 52, p. 89: *Honorem papatus et regalia beati Petri sicut devotus et specialis advocatus sancte Romane ecclesie contra omnes homines pro posse suo conservabit et defendet, que nunc habet. Que vero nunc non habet, recuperare pro posse iuvabit, et recuperata defendet.*

⁴⁴ DFI², 269, p. 77: *Venerunt siquidem ad nos duo cardinales a papa missi ad hoc, ut inter nos et illum fieret concordia. Dixerunt igitur, quod papa illam requireret pacem atque concordiam, quae inter papam Eugenium et nos facta fuerat et scripta.*

⁴⁵ Ό.π.: *Nos respondimus, quod pacem quidem inviolabiliter huc usque tenuissemus, de caetero autem neque eam tenere neque ea teneri vellemus, quoniam ipse prior eam violasset in Siculo, cui ipse sine nobis reconciliari non debuisset. Adiecimus tamen, quod omnem iusticiam dare et accipere parati essemus sive secundum humana sive secundum scripta divina. Si vero iusticia gravis videretur, consilio principum et religiosorum virorum pro amore dei et ecclesiae libenter nos supponeremus. Placuit verbum nostrum cardinalibus.*

⁴⁶ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 183-184 και 190-191.

καταστεί ουσιαστικός παράγοντας προσέγγισης των δύο δυνάμεων. Από τη μία πλευρά, ο Αδριανός κατηγόρησε τον Φρειδερίκο ότι τα διατάγματα της Roncaglia προσέειραν στη Συνθήκη της Κωνσταντίας, αφού δεν προάσπιζαν τα παπικά προνόμια και από την άλλη πλευρά ο Φρειδερίκος κατηγόρησε τον Αδριανό ότι πρώτος αυτός με τη Συνθήκη του Μπενεβέντο (Ιούνιος 1156) παρέβη τους όρους της Κωνσταντίας. Ο πάπας βέβαια δεν είχε δεσμευτεί ενόρκως ότι δε θα συμμαχούσε με το Σικελικό Βασίλειο. Είχε όμως οριστεί ότι θα προάσπιζε τον *honor imperii*. Όπως τονίσαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η τιμή της Αυτοκρατορίας ήταν αναπόσπαστα δεμένη και με την εδαφική της ακεραιότητα και ο Φρειδερίκος που θεωρούσε ότι τα νοτιοϊταλικά εδάφη ανήκουν στην Αυτοκρατορία, ερμήνευσε τη Συνθήκη του Μπενεβέντο ως παραβίαση των όρων της Κωνσταντίας⁴⁷.

Επιστρέφοντας στα γεγονότα του 1159, την ίδια περίπου εποχή (Απρίλιος-Ιούνιος 1159) η παπική στάση σιλήρυνε και ο ποντίφικας διεκδίκησε δυναμικά τα προνόμια της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Οι απαιτήσεις του Αδριανού είναι γνωστές από μία επιστολή που απηύθυνε ο επίσκοπος του Bamberg, Eberhard, στο συνονόματό του αρχιεπίσκοπο του Salzburg. Ο Eberhard ανέφερε ότι ο Αδριανός έστειλε πρέσβεις στον αυτοκράτορα και απαίτησε τα εξής⁴⁸: να μη στέλνονταν αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι στη Ρώμη χωρίς να είχε λάβει προηγουμένως γνώση ο πάπας, καθώς κάθε εξουσία εκεί και κάθε προνόμιο ανήκαν στον Απόστολο Πέτρο. Ο αυτοκράτορας δε θα εισέπραττε το

⁴⁷ Και ο J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 130, σημειώνει ότι ο Αδριανός σε καμία περίπτωση δε θεώρησε ότι παρέβη τη Συνθήκη της Κωνσταντίας, αφού θεωρούσε τα σικελικά εδάφη αναπόσπαστο τμήμα του *patrimonium beati Petri*. Όπως παρατηρεί και ο H. GRUNDMANN, *Rezension von: Peter Rassin, Honor Imperii*, in G. WOLF (hrsg.), *Friedrich Barbarossa, [Wege der Forschung, 390]*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970, p. 31, οι αυτοκρατορικές κατηγορίες εναντίον του Αδριανού ήταν πολιτικά και όχι νομικά δικαιολογημένες.

⁴⁸ GF, IV, 34, p. 584-586: *Nuntios ad Urbem ignorante apostolico ab imperatore non esse mittendos, cum omnis magistratus inibi beati Petri sit cum universis regalibus; de dominicalibus apostolici fodrum non esse colligendum, nisi tempore suscipiende corone; episcopus Italie solum sacramentum fidelitatis sine hominio facere debere domno imperatori, neque nuntios imperatoris in palatiis episcoporum recipiendos; de possessionibus ecclesie Romane restituendis et tributis, Ferrarie, Masse, Ficorolii, totius terre comitisse Mahtildis, totius terre, que ab Aquapendente est usque Romam, ducatus Spoletani, insularum Sardinie, Corsice.*

fodrum⁴⁹, παρά μόνο όταν ερχόταν στη Ρώμη για την τελετή της στέψης. Οι επίσκοποι της Ιταλίας θα έδιναν στον αυτοκράτορα μόνο όριο πίστης χωρίς να έχουν την υποχρέωση του *homagium*, θα είναι δηλαδή ανεξάρτητοι από φεουδαρχικούς δεσμούς. Επιπλέον, οι αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι δε θα φιλοξενούνταν στα παλάτια των επισκόπων. Τέλος θα έπρεπε να αναγνωρίζονταν στη Ρωμαϊκή Εκκλησία οι κτήσεις στη Ferrara, Massa, Figheruolo, τα εδάφη που ανήκαν στην κληρονομία της κόμισσας Ματθιλδης⁵⁰ και που ήταν ιδιαίτερα σημαντικά, όλη η περιοχή από το *Aquapendente* ως τη Ρώμη, το δουκάτο του *Spoleto* και οι νήσοι *Σαρδηνία* και *Κορσική*.

Η απάντηση του Φρειδερίκου στους παπικούς απεσταλμένους ήταν, κατά τη γνώμη μας, συνεπής με τον ιδεολογικό του προσανατολισμό. Αφού πρώτα δήλωσε ότι δεν μπορούσε να αναλάβει τέτοιου είδους διαπραγματεύσεις χωρίς συνεννόηση με τους γερμανούς ηγεμόνες, κατέληξε τονίζοντας ότι, «με θεία επιταγή και ονομάζεται και είναι *Romanus imperator*. Θα ήταν όμως μόνον ένα είδωλο αυτοκράτορα και θα έφερε έναν κενό τίτλο, αν επέτρεπε να φύγει από τα χέρια του η εξουσία (*potestas*) επί της Ρώμης»⁵¹. Παρ' όλον ότι αυτή η απάντηση παραδίδεται μόνο από τον *Rahewin*, του οποίου τα φιλοαυτοκρατορικά αισθήματα είναι γνωστά⁵², πιστεύουμε ότι μπορούμε να διαγνώσουμε σ' αυτήν στοιχεία της αυτοκρατορικής ιδεολογίας και να την

⁴⁹ Τα χρήματα που απαιτούνταν για τη φιλοξενία (στέγαση και τροφή) του αυτοκράτορα και της συνοδείας του. Ο *Rahewin* αναφέρει ότι το χειμώνα του 1158/59 ο Φρειδερίκος είχε στείλει απεσταλμένους στην *Τοσκάνη*, στην *Campania* και στη *Maritima* για τη συλλογή του *fodrum*. GF, IV, 13, p. 536: ... colligendo fodro per totam Tusciam et maritima atque Campaniam direxit.

⁵⁰ Τα εδάφη αυτά που διεκδικούσε ο πάπας, ο Φρειδερίκος θεωρούσε ότι ανήκαν στην Αυτοκρατορία και μάλιστα αμέσως μετά τη Δίαιτα της Ρονιάλια φρόντισε για την αναδιοργάνωσή τους. GF, IV, 13, p. 536: *Redditus quoque imperiales, que dicuntur domus Mehtildis, a duce Guelfone seu ab aliis distractos et dispersos, congregavit, quos postmodum eidem nobilissimo principi adunatos et melioratos liberali restitutione noscitur reddidisse. Quorum prediorum magnitudinem eiusque terre copiosam opulentiam qui ripas Eridani pervagati sunt non ignorant.*

⁵¹ GF, IV, 35, p. 588: *Nam cum divina ordinatione ego Romanus imperator et dicar et sim, speciem tantum dominantis effingo et inane utique porto nomen ac sine re, si urbis Rome de manu nostra potestas fuerit excussa.*

⁵² Για την προσωπικότητα και το έργο του *Rahewin*, βλ. R. DEUTINGER, *Rahewin von Freising. Ein Gelehrter des 12. Jahrhunderts*, [MGH Schriften, Band 47], Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1999.

αποδεχτούμε ως αληθινή⁵³. Ανήκε άλλωστε ο χρονικογράφος στο περιβάλλον του Φρειδερίκου και είχε, πιθανότατα, πρόσβαση στα σχετικά έγγραφα. Κατ' αρχάς για άλλη μία φορά διατυπώνεται η θεϊκή προέλευση του αυτοκρατορικού αξιώματος (cum divina ordinatione ego Romanus imperator et dicar et sim). Αυτή ακριβώς η έννοια, όπως είδαμε προηγουμένως, ήταν αυτή που προσέφερε στον αυτοκράτορα απόλυτες δικαιοδοσίες στις επίγειες υποθέσεις⁵⁴. Εξάλλου, η σύνδεση Ρώμης, Αυτοκρατορίας και ιερότητας του αυτοκρατορικού αξιώματος ήταν ο βασικός ιδεολογικός προσανατολισμός της Δυτικής Αυτοκρατορίας, όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει⁵⁵. Αν η εξουσία (*potestas*) επί της Ρώμης, κοιτίδας του *imperium*, ξέφυγε από τα χέρια του αυτοκράτορα, αυτό θα σήμανε αυτόματα την άρνηση της θεϊκής φύσης του αυτοκρατορικού αξιώματος.

Το ερώτημα που προκύπτει από την παραπάνω θέση και έχει απασχολήσει τους ιστορικούς, είναι αν πραγματικά ο Φρειδερίκος είχε αξιώσεις για τον απόλυτο και ουσιαστικό έλεγχο της Ρώμης και επομένως του *patrimonium beati Petri*, δηλαδή των παπικών κτήσεων, με όσες εξουσίες αυτό συνεπάγεται και επί της Αγίας Έδρας. Πιστεύουμε ότι αυτός πράγματι ήταν ο πολιτικός προσανατολισμός του αυτοκράτορα, καθώς η κυριαρχία στη Ρώμη, πόλη σύμβολο της Αυτοκρατορίας, ήταν η απαραίτητη ιδεολογική προϋπόθεση για την άσκηση ουσιαστικής εξουσίας⁵⁶. Άλλωστε, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το

⁵³ Γι' αυτό το λόγο θα διαφωνήσουμε με τον K. GÖRICH, ό.π., σημ. 1, p. 123, ο οποίος υποστηρίζει ότι τα λόγια του αυτοκράτορα, όπως παραδίδονται από τον Rahewin, δεν πρέπει να θεωρηθούν αυθεντικά.

⁵⁴ Ο.π., σ. 286-289

⁵⁵ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 141-142, 243-244, 251-252. Μάλιστα ο W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, August Lax Verlagsbuchhandlung, 1947, p. 102, σημειώνει ότι η ιδέα της άμεσα από το Θεό δοσμένης εξουσίας πρόβαλλε την αναγκαιότητα κυριαρχίας επί της Ρώμης και επί του παπισμού.

⁵⁶ G. KOCH, *Auf dem Wege zum Sacrum Imperium. Studien zur ideologischen Herrschaftsbegründung der deutschen Zentralgewalt im 11. und 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte, 20], Wien-Köln-Graz, H. Böhlau Nachf., 1972, p. 214. K. ZEILLINGER, *Kaiseridee, Rom und Rompolitik bei Friedrich I. Barbarossa*, in *BISI*, 96(1990), p. 368. Ο ιστορικός μάλιστα αποδίδει τη διαμόρφωση αυτής της ιδεολογίας στον καγκελλάριο Rainald von Dassel (p. 372-373) και τη συνδέει με τη θέση που κατείχε η Ρώμη στην πολιτική ιδεολογία των Σαλίων αυτοκρατόρων, μιλώντας μάλιστα για *imitatio Heinrici IV.* από τον Φρειδερίκο, p. 409-415. Για το θέμα βλ. τη μελέτη P.E. SCHRAMM, *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien zur Geschichte des römischen*

γεγονός ότι ο Φρειδερίκος είχε γνωστοποιήσει αυτές τις αξιώσεις στους εκπροσώπους του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος το καλοκαίρι του 1155 έξω από το Sutri λίγο πριν στεφθεί *imperator Romanorum*. Τότε είχε διακηρύξει την απόλυτη εξουσία του στη Ρώμη, την οποία στήριζε στην *translatio imperii*, το δίκαιο της κατάκτησης και την πολιτική κληρονομιά των Καρολιδών και των Οθώνων αυτοκρατόρων⁵⁷. Να θυμηθούμε επίσης τον τίτλο που απέδωσε ο αυτοκράτορας στον πάπα στην επιστολή που απηύθυνε το χειμώνα του 1156-1157 στον αρχιεπίσκοπο Magdeburg, Wichmann⁵⁸. Ο Βαρβαρόσσα είχε αποκαλέσει τον πάπα *pontifex alme nostre urbis Rome*, τίτλος ο οποίος εκφράζει τις αυτοκρατορικές αξιώσεις τόσο για τη Ρώμη όσο και το *patrimonium beati Petri* και υποβιβάζει τον ποντίφηκα σε επίσκοπο μιας ακόμη αρχιεπισκοπής της Αυτοκρατορίας⁵⁹.

Την εποχή που μας αφορά, ο Φρειδερίκος προχώρησε σε δύο σημαντικές ενέργειες, οι οποίες αποκαλύπτουν με σαφήνεια τη θέση που κατείχαν τα προνόμια της Αγίας Έδρας στην πολιτική του σκέψη και δράση. Το Μάιο-Ιούνιο του 1159 παραχώρησε στον καρδινάλιο Οκταβιανό, το μελλοντικό αντιπάπα Βίκτωρα Δ', και στους αδελφούς του την πόλη και την κομητεία της Terni⁶⁰. Οι Monticelli, η οικογένεια του Οκταβιανού, ήταν γνωστή για τα φιλοαυτοκρατορικά της αισθήματα⁶¹ και ο Βαρβαρόσσα θέλησε προφανώς να τους ανταμείψει προσμένοντας ακόμη μεγαλύτερη υποστήριξη στο μέλλον. Η περιοχή όμως που τους έδωσε ως φέουδο, ανήκε σύμφωνα με τις παπικές

Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975³, p. 188-305.

⁵⁷ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 164-167.

⁵⁸ DFI¹, 155, p. 266. Βλ. κεφάλαιο 2, σ. 251, σημ. 319.

⁵⁹ Συμμεριζόμαστε την άποψη των ιστορικών που διακρίνουν ότι ο Φρειδερίκος θεωρούσε και τα *regalia* της Αγίας Έδρας αναπαλλοτριώτη περιουσία της Αυτοκρατορίας. Για το θέμα βλ. μεταξύ άλλων Ο. ENGELS, ό.π., σημ. 1, p. 81-82. J. FRIED, *Der Regalienbegriff im 11. und 12. Jahrhundert*, in *DA*, 29(1973), p. 520-521. J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 143. J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 100-102.

⁶⁰ DFI², 274, p. 84: Octaviano sancte Romane ecclesie presbitero cardinali et fratribus suis Ottoni, Gottifredo et Solimanno civitatem et comitatum Interampnensem cum omni dignitate vel iure seu proprietate ad ipsum comitatum vel ad ipsam civitatem pertinente in perpetuum iure feudi concessimus secundum metas et terminos subnotatos.

⁶¹ M. THUMSER, *Rom und der römische Adel in der späten Stauferzeit*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1995, p. 158. Βλ. επίσης H. SCHWARZMAIER, *Zur Familie Viktors IV. in der Sabina*, in *QFLAB*, 48(1969), p. 76-77.

αξιώσεις στο *patrimonium beati Petri*. Και βέβαια μία τέτοια ενέργεια θεωρήθηκε σίγουρα προσβολή των εδαφικών δικαιωμάτων της Αγίας Έδρας⁶². Την ίδια εποχή, Ιούνιος 1159, ο αυτοκράτορας με επίσημο έγγραφο πήρε υπό την προστασία του τους κανονικούς του Αγίου Πέτρου της Ρώμης και επιβεβαίωσε τα περιουσιακά τους δικαιώματα με την επιφύλαξη μελλοντικών δικαστικών αποφάσεων⁶³. Επομένως μία απάντηση στον Αδριανό, όπως αυτή που παραδόθηκε από τον Rahewin⁶⁴, είναι σύμφωνη τόσο με τις αυτοκρατορικές ιδεολογικές τοποθετήσεις όσο και με τις τρέχουσες πολιτικές συγκυρίες και πρέπει να θεωρήσουμε ότι ενέχει τα στοιχεία της σκέψης του Φρειδερίκου.

Η συγκεκριμένη αυτοκρατορική πολιτική των ετών 1158-1159, δηλαδή οι εξουσιαστικές αξιώσεις επί της Ρώμης και της περιουσίας της Αγίας Έδρας, μπορεί να μεταφραστεί στο νομικό επίπεδο ως άρνηση του *Constitutum Constantini*. Ο επίσκοπος Όθων του Freising είχε σχολιάσει ότι πολλοί υπερασπιστές της αυτοκρατορικής εξουσίας είχαν αμφισβητήσει το κείμενο της Δωρεάς⁶⁵ και συνεπώς τα από αυτό απορρέοντα παπικά δικαιώματα. Η πρώτη επίσημη αμφισβήτηση προήλθε από το ρωμαϊκό κοινοτικό κίνημα, όπως πληροφορηθήκαμε από την επιστολή που έστειλε ο εκπρόσωπός τους, Wezel, στον Φρειδερίκο μετά τη στέψη στο Aachen⁶⁶. Πιστεύουμε ότι στην αυτοκρατορική αυλή πρέπει να πύκνωναν την εποχή αυτή οι διαμαρτυρίες εναντίον του *Constitutum Constantini*. Η ιδέα της ιερότητας του αυτοκρατορικού αξιώματος και συνεπώς της πρωτοκαθεδρίας του δεν μπορούσε να συμβαδίσει με τις κοσμικές αξιώσεις του πάπα, οι οποίες

⁶² K. ZEILLINGER, *Zwei Diplome Barbarossas für seine römischen Parteigänger*, in *DA*, 20(1964), p. 568-571.

⁶³ DFI², 275, p. 85: ... quod predictam beati Petri ecclesiam cum omnibus canonicis et universis rebus atque possessionibus sub nostram imperialem tutelam cum omni integritate recipimus et universa bona, quecunque canonici eiusdem ecclesie beati Petri iuste in presenti possident vel imposterum legitime in imperio nostro iuvante deo acquirere poterunt, nostra auctoritate privilegii salva per omnia imperiali iusticia eis confirmamus, ut, sicut auctoritatis et dignitatis prerogativa ipsos aliarum ecclesiarum constat esse prelatos, ita quoque a nostra imperiali munificentia hoc presenti nostre auctoritatis caractere se gaudeant esse communitos.

⁶⁴ Ο.π., σημ. 51.

⁶⁵ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 138, σημ. 28.

⁶⁶ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 163, σημ. 92.

στηρίζονταν στο έγγραφο αυτό. Και σίγουρα οι αντιλήψεις του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος συνέβαλαν στην αμφισβήτηση της Δωρεάς και επομένως των παπικών αξιώσεων⁶⁷.

Τηρουμένων όλων των αναλογιών που επιβάλλουν οι μεθοδολογικοί κανόνες της έρευνας, είναι πρόσφορο να παρουσιάσουμε στο σημείο αυτό ένα έγγραφο, που αν και πλαστό, αποτέλεσε όργανο της σταουφικής προπαγάνδας την περίοδο του σχίσματος, όπως αποκαλύπτει η μεγάλη διάδοση που είχε το 12^ο αιώνα. Πρόκειται για δύο επιστολές που υποτίθεται ότι αντήλλαξαν ο Αδριανός και ο Φρειδερίκος. Σύμφωνα με το σημαντικότερο μελετητή τους, το N. Höing, οι επιστολές αυτές συνετάχθησαν στον κύκλο της επισκοπής του Bamberg στα τέλη του δευτέρου μισού του 12^{ου} αιώνα και απετέλεσαν, όπως είπαμε, όργανο προώθησης της αυτοκρατορικής πολιτικής⁶⁸. Στην πρώτη επιστολή ο πάπας διαμαρτύρεται στον αυτοκράτορα για τον ανάρμοστο τρόπο με τον οποίο τον προσφώνησε, προτάσσοντας δηλαδή το όνομά του (του αυτοκράτορα) και τον κατηγορεί, επειδή ζητούσε από τους εκκλησιαστικούς άνδρες όρκο υποταγής⁶⁹. Στην επιστολή του Φρειδερίκου αντικατοπτρίζονται οι απόψεις του για την εξουσία επί της Αγίας Έδρας. Απάντησε, λοιπόν, ότι πριν το Μεγάλο Κωνσταντίνο ο πάπας Σίλβεστρος δεν είχε κανένα αυτοκρατορικό προνόμιο. Και επομένως ό,τι είχε η παπική εξουσία, το όφειλε στη γενναιοδωρία των αυτοκρατόρων. Γι' αυτό το λόγο δικαιωματικά ο αυτοκράτορας προτάσσει το όνομά του, όταν απευθύνεται στον πάπα. Όσον αφορά τον όρκο των εκκλησιαστικών ανδρών, ο Βαρβαρόσσα τόνισε ότι ο Χριστός, ιδρυτής και των δύο εξουσιών, ο οποίος δεν αφείρεσε τίποτα από τον

⁶⁷ G. KOCH, ό.π., σημ. 56, p. 200-202.

⁶⁸ N. HÖING, *Der angebliche Briefwechsel Papst Hadrians IV und Kaiser Friedrichs I. Ein Werk aus dem Kreis um Bischof Eberhard von Bamberg*, in *AD*, 3(1957), p. 162-163, 177-190.

⁶⁹ Το κείμενο παρατίθεται από μία πηγή του 12^{ου} αιώνα, το χρονικό του μοναστηριού Anchin στο Βέλγιο, το οποίο θεωρήθηκε κατ' αρχάς από την έρευνα και ως κέντρο εξάπλωσης των εγγράφων. Sigebertis Continuatio Aquicinctina (ed. D.L.C. Bethmann), in *MGH SS VI*, p. 408⁶⁻¹²: Quapropter, dilecte mi in Domino fili, super prudentia tua non mediocriter admiramur, quod beato Petro et sancte Romane ecclesie illi commisse non quantam deberes reverentiam exhibere videris. In litteris enim ad nos missis nomen tuum nostro preponis; in quo insolentie, ne dicam arrogantie, notam incurris. Quid dicam de fidelitate beato Petro et nobis a te promissa et iurata, quomodo eam observes, qui ab his, qui Dii sunt et filii Excelsi omnes, episcopis scilicet, hominagium requiris, fidelitatem exigis, manus eorum consecratas manibus tuis innectis...

επίγειο βασιλιά, αλλά έδωσε όλα τα αγαθά στους ανθρώπους και κατέβαλε τον οφειλόμενο φόρο στον Καίσαρα και για τον ίδιο και για τον Πέτρο, έδωσε το παράδειγμα δράσεως για τους άνδρες της Εκκλησίας⁷⁰. Δε θα αναφερθούμε περισσότερο σ' αυτές τις πλαστές επιστολές. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι η σύνταξή τους δε θα ήταν απαραίτητη, αν δεν υπήρχε ήδη διαμορφωμένη η σχετική ιδεολογία, την οποία και στόχευαν, στο μέτρο του δυνατού, να προπαγανδίσουν.

Δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι και οι συγκεκριμένες πολιτικές συνθήκες ήταν ώριμες για τη διεκδίκηση ουσιαστικής αυτοκρατορικής εξουσίας στη Ρώμη και τις κτήσεις της Αγίας Έδρας. Και αυτό χάρη στην πολιτική μεταστροφή του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος. Σε αντίθεση με την περίοδο 1152-1155, όταν οι κοινοτικοί θεωρούσαν ότι κατείχαν την εξουσία του *imperium Romanum* και ότι από αυτούς έπρεπε να τη ζητήσει ο Φρειδερίκος⁷¹, το 1158 η στάση τους είχε αλλάξει ριζικά. Στις 11 Μαΐου 1158 πρεσβεία συγκλητικών υπό την αρχηγία του Otto Monticelli, ανεψιού του καρδινάλιου Οκταβιανού, προσέγγισε τον καγκελλάριο Rainald von Dassel και τον παλατινό κόμη Otto του Wittelsbach και δήλωσε ότι επιθυμούσε να «φροντίσει για την τιμή της αυτοκρατορίας»⁷². Μάλιστα το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου ρωμαίοι πολίτες συμμετείχαν στην πολιορκία του Μιλάνο στο πλευρό του αυτοκράτορα⁷³. Το 1159 και παράλληλα με την παπική πρεσβεία που

⁷⁰ Ό.π., p. 408²¹⁻²⁸: Nusquam enim ante tempora Constantini Silvester regale aliquid habuisse dinoscitur; set eius pietatis concessione pax reddita est ecclesie, libertas restituta, et quicquid hodie papatus vester regale habere dinoscitur, largitione principum optinet. Unde cum Romano pontifici scribimus, iure et antique nomen nostrum vestro preponimus. Ab his autem, qui Dii sunt per adoptionem et regalia nostra tenent, cur hominagium et regalia sacramenta non exigamus, cum ille noster et vester verus institutor ab homine rege nichil accipiens, et omnia bona omnibus conferens, qui pro se et pro Petro censum cesari persolvit, et exemplum dedit vobis, ut et vos ita faciatis...

⁷¹ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 162-167.

⁷² MG Selecta, (ed. M. Doeberl), Band IV, XXXVI, p. 123 (επιστολή που έστειλαν οι δύο αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι στην Ιταλία στον Φρειδερίκο τον Μάιο του 1158: In dominica, qua cantatur iubilate, senatores et nobiles Romanorum cum Ottone nepote cardinalis Octaviani ad nos venturi erant, ea, quae ad honorem imperii spectant, ex parte populi ad nos delaturi. Cum acceperimus illorum legationem, verum vobis scribemus.

⁷³ Vincentii Pragensis Annales (ed. W. Wattenbach), MGH SS XVII, p. 673⁴¹⁻⁴⁴: Anno Domini 1158. Ipsi quoque Romani harum civitatum commotionem in auxilium domni imperatoris venire

μετέφερε τις αξιώσεις του Αδριανού για τα regalia του Αγίου Πέτρου, εμφανίστηκε ενώπιον του Φρειδερίκου και δεύτερη πρεσβεία κοινοτικών, η οποία ζήτησε από τον αυτοκράτορα ειρήνη και το αίτημά της έγινε δεχτό. Και αυτή η πληροφορία παραδίδεται μέσω της επιστολής του επισκόπου του Bamberg, Eberhard⁷⁴.

Η ρωμαϊκή πρεσβεία μάλιστα ήταν παρούσα, όταν οι παπικοί απεσταλμένοι ανακοίνωναν τις αξιώσεις του πάπα. Αυτό αναφέρεται σε επιστολή του ίδιου του αυτοκράτορα προς τον αρχιεπίσκοπο του Salzburg, Eberhard, που εστάλη τον Απρίλιο του 1159 και στην οποία τόνισε ότι οι ρωμαίοι απεσταλμένοι αγανάκτησαν με τα όσα άκουσαν⁷⁵. Για το σκοπό αυτής της πρεσβείας ενημερωνόμαστε από τον Rahewin, ο οποίος παραδίδει ότι οι ρωμαίοι κοινοτικοί θέλησαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον Φρειδερίκο και να τον αναγνωρίσουν ως αυτοκράτορα της Πόλης και της οικουμένης. Εκείνος τους κράτησε κοντά του για λίγες μέρες και στη συνέχεια τους αποχαιρέτησε στέλνοντας μαζί τους τον κόμη Otto του Wittelsbach και το μάγιστρο Haribertus του Aachen⁷⁶. Προφανώς, όπως φαίνεται και από τη διήγηση του Rahewin, οι γερμανοί απεσταλμένοι στη Ρώμη είχαν επιφορτιστεί με το καθήκον να διευθετήσουν τα αυτοκρατορικά προνόμια και την εκλογή των συγκλητικών σύμφωνα με τις αποφάσεις της συνόδου στη Ρονιάλια και παράλληλα να διαπραγματευτούν με τον πάπα τα σημεία τριβής μεταξύ Αγίας

considerantes, domnum Petrum urbis prefectum cum suis senatoribus in servicium domni imperatoris transmittunt.

⁷⁴ GF, IV, 35, p. 586: Et dum hec agerentur, nuntii Romanorum supervenientes et ea que pacis sunt rogantes bene recepti ac dimissi sunt.

⁷⁵ DFI², 269, p. 77: Presentes ibidem fuere Romanorum civium legati, qui cum indignatione mirabantur super his, quae audierunt.

⁷⁶ GF, IV, 49, p. 606-608: Cumque hec apud Cremam agerentur, nuntii de nobilioribus Romane urbis ex parte senatus populique Romani ad curiam veniunt, omni devotione omnique reverentia suum promittentes obsequium. Rogare, ne pro iniquitate paucorum malorum et de plebe multos bonos et nobiles velit pessumdare; se esse, quorum occasione acceperit, ut imperator Urbis et orbis nominetur. Fredericus eo quod in priori expeditione severius cum illis egerat, indulgentius eorum accepta legatione, benignum illis dedit responsum et per aliquot dies secum commoratos regaliter donavit et absolvit, mittens cum eis legatos Ottonem sepe iam dictum palatii comitem et magistrum Haribertum Aquensem prepositum, virum prudentem et in negotiis regni longa eruditione exercitatum, dans hoc in mandatis, ut et ea, que cum populo Romano seu de stabiliendo senatu de recipiendo prefecto agenda forent, terminarent et cum Romano pontifice, si is hoc eligeret, de prenotatis capitulis finem facerent et concordiam stabiliarent.

Έδρας και Αυτοκρατορίας⁷⁷. Είναι ολοφάνερο ότι η στάση των Ρωμαίων απέναντι στην αυτοκρατορική εξουσία είχε αλλάξει. Οι κοινοτικοί παρουσιάστηκαν έτοιμοι να συνταχθούν με τις αυτοκρατορικές επιθυμίες, καθώς είχαν έναν κοινό στόχο με τον αυτοκράτορα, την αποδυνάμωση δηλαδή της παπικής εξουσίας. Γι' αυτό θεωρούμε εύστοχη την παρατήρηση του Zeillinger, ο οποίος βλέπει τη στάση του κοινοτικού κινήματος να διαφοροποιείται μετά το επεισόδιο της Besançon, όπου παρευρίσκονταν και ρωμαίοι απεσταλμένοι. Οι ρωμαίοι πολίτες προσεταιρίστηκαν τον αυτοκράτορα, για να εκμεταλλευτούν τη διαμάχη που προέκυψε μεταξύ *imperium* και *sacerdotium* προς όφελός τους⁷⁸. Η σύμπραξη του κοινοτικού κινήματος με την Αυτοκρατορία ήταν αυτή που, κατά τη γνώμη μας, έδωσε το πλεονέκτημα στον Φρειδερίκο να σκληρύνει τη στάση του απέναντι στον παπισμό και του επέτρεψε να εκδηλώσει απροκάλυπτα τις εξουσιαστικές του απαιτήσεις για την Πόλη και την Αγία Έδρα, οι οποίες ήταν συνεπείς με την ιδεολογική βάση της πολιτικής του.

Οι σχέσεις των δύο δυνάμεων χειροτέρευσαν ακόμη περισσότερο, όταν ο πάπας αποπειράθηκε να βρει στήριγμα στις βορειοϊταλικές πόλεις και να τις ωθήσει σε εξέγερση εναντίον του αυτοκράτορα. Ο Rahewin αναφέρει ότι βρέθηκαν επιστολές του Αδριανού, που προέτρεπαν το Μιλάνο και άλλες πόλεις σε αποστασία⁷⁹. Και ίσως πρέπει να δεχτούμε αυτές τις πληροφορίες ως αληθείς, καθώς στα τέλη Ιανουαρίου του 1159 το Μιλάνο εξεγέρθηκε, παρά τον όρκο πίστης που είχε δώσει στον αυτοκράτορα το προηγούμενο καλοκαίρι. Εξάλλου, ο ποντίφικας είχε άμεση επικοινωνία με τις αντιαυτοκρατορικές πόλεις. Όπως πληροφορούμαστε από μία επιστολή του

⁷⁷ Για τις παπικές απαιτήσεις βλ. ό.π., σημ. 50. K. ZEILLINGER, *Kaiseridee...*, ό.π., σημ. 56, p. 395-398. Ο J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 145, υποστηρίζει ότι ο κόμης θα προσπαθούσε επίσης να βελτιώσει τις σχέσεις του αυτοκράτορα με τον πάπα και, αν αποτύγχανε, τότε θα επεδίωκε μία στενή συμμαχία με τους Ρωμαίους.

⁷⁸ Ό.π., p. 388. Αυτή άλλωστε ήταν η πάγια πολιτική του ρωμαϊκού κινήματος, βλ. G. KOCH, ό.π., σημ. 56, p. 200.

⁷⁹ GF, IV, 21, p. 556-558: Hec itaque causa sermonum et nuntiorum maiorem inter eos simultatis fomitem ministravit, in tantum, ut quedam littere deprehense dicerentur a sede apostolica directe, que Mediolanenses et quasdam alias civitates rursus ad defectionem hortarentur.

επισκόπου του Bamberg, Eberhard, που απηύθυνε το καλοκαίρι του 1159 στον πρεσβύτερο καρδινάλιο των Αγίων Νηρέως και Αχιλλέως, Ερρίκο, ο αυτοκράτορας ήταν εξοργισμένος με τη στάση που τήρησε ο Αδριανός στη διαμάχη των πόλεων Brescia και Bergamo, κυρίως επειδή ο πάπας, με επιστολή του προς τον αυτοκράτορα στις αρχές του 1159, απαγόρευσε στον Βαρβαρόσσα να παρέμβει σ' αυτή τη διαμάχη⁸⁰. Η επόμενη ενέργεια του Αδριανού, που διατάραξε τις σχέσεις imperium και sacerdotium ήταν η συμφωνία του με βορειοϊταλικές πόλεις το καλοκαίρι του 1159, η οποία προέβλεπε ότι αυτές δε θα συμμαχούσαν με τον αυτοκράτορα χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του ιδίου ή του διαδόχου του. Ο ποντίφικας τους υποσχέθηκε, χωρίς όμως να ορμιστεί, ότι μέσα σε σαράντα ημέρες θα αφόριζε τον Φρειδερίκο⁸¹.

Λίγο πριν ξεσπάσει το σχίσμα που θα συγκλονίσει τη μεσαιωνική Δύση σχεδόν δύο ολόκληρες δεκαετίες (1159-1177), διακρίνουμε ότι η ιδεολογική σκέψη του δυτικού αυτοκράτορα ακολουθεί τις ίδιες συνιστώσες με αυτές της εποχής της Besançon. Και τελικά είναι αυτή η ιδεολογία που θα τον οδηγήσει στην πλήρη ρήξη με την Αγία Έδρα, καθώς καμία από τις δύο δυνάμεις δε θα θελήσει να αναγνωρίσει τις εξουσιαστικές αξιώσεις της άλλης, ιδιαίτερα όταν αυτές εδράζονται σε μία ιδεολογική βάση, η οποία σχετίζεται με την ιερότητα της φύσης τους. Στην περίοδο του σχίσματος ο Φρειδερίκος θα τονίσει τη

⁸⁰ GF, IV, 22, p. 562: Si qua exorbitatio consuetudinis moderne facta est, his exemplis facta est et hac occasione, quia flamma sopita denuo quodam vento resuscitata est per litteras, quas dominus papa nuper direxit domno imperatori super ea questione, que vertitur inter Brixinenses et Pergamenos de contentione duorum castrorum, quas quidam pannosus et velut hostis et insidiator domno imperatori despective quodammodo obtrusit, et ultra non comparuit; que videbantur duriores et quasi interdicti vim in se continentis, ne dominus imperator cause illius iudicium sibi assumeret. Η επιστολή που απέστειλε ο Αδριανός στον Φρειδερίκο, δε σώζεται. Γνωρίζουμε την ύπαρξή της από μία αναφορά του Rahewin, ο οποίος μάλιστα σχολιάζει και την υβριστική συμπεριφορά του παπικού απεσταλμένου. GF, IV, 18, p. 550: ... easque quidam indignus et vilis nuntius presentans, antequam recitate fuissent, disparuit.

⁸¹ *Civis Mediolanensibus anonymi Narratio de Longobardie ob pressione et subiectione* (ed. F.-J. Schmale), p. 266: Sed interim, dum obsideretur Crema, Mediolanenses iuraverunt cum Brixinensibus et Placentinis et miserunt legatos ad Adrianum papam, qui erat in Anagnia, et concordiam fecerunt iste tres civitates cum eo, quod exinde non paciscerentur vel aliquam concordiam facerent cum Federico imperatore absque licentia Adriani pape vel eius catholici successoris, et ita iuraverunt Cremenses Papa quoque e converso idem convenit cum eis et convenit, quod ab illa die usque ad XL dies excommunicaret imperatorem, qui tamen non iuravit.

θεόθεν προέλευση του αυτοκρατορικού αξιώματος και την ιερή του - *sacra* - φύση και θα διεκδικήσει δυναμικά την άσκηση όλων των δικαιωμάτων που *de iure* κατέχει όποιος βρίσκεται στην κορυφή του *sacrum imperium*.

III. Οι ιδεολογικές συνιστώσες του *imperium Romanum* την περίοδο του σχίσματος (1159-1177). Το *sacrum imperium*

A. Το σχίσμα και η ιδεολογική τοποθέτηση των καρδινάλιων

Ενώ αναμενόταν ο αφορισμός του Φρειδερίκου, *accidit autem, ut infra statutam diem papa moreretur*⁸². Ο πάπας Αδριανός Δ' πέθανε στο Anagni την 1 Σεπτεμβρίου 1159. Κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων για την ανάδειξη νέου ποντίφηκα, ξέσπασε αντιγνωμία στις τάξεις των καρδινάλιων, οι οποίοι είχαν χωριστεί σε δύο διαφορετικά πολιτικά αλλά και ιδεολογικά στρατόπεδα, τους αντιαυτοκρατορικούς και αυτούς που προσέκειντο φιλικά στην αυτοκρατορική πολιτική. Ύστερα από πολλά επεισόδια κάθε παράταξη εξέλεξε πάπα το δικό της υποψήφιο⁸³, οι αντιαυτοκρατορικοί τον καγκελλάριο της παπικής κουρίας και καρδινάλιο Ρολάνδο Μπαντινέλλι με το όνομα Αλέξανδρος Γ' (18/9/1159) και οι φιλοαυτοκρατορικοί τον καρδινάλιο Οκταβιανό με το όνομα Βίκτωρ Δ' (5/9/1159)⁸⁴. Ο Αλέξανδρος και οι υποστηρικτές του θεώρησαν τον Φρειδερίκο υπαίτιο της δημιουργίας του σχίσματος. Σύμφωνα με τις αντιαυτοκρατορικές πηγές, ο παλατινός κόμης Otto του Wittelsbach που βρισκόταν τότε στη Ρώμη, ενέργησε κατάλληλα, για να εξασφαλίσει την άνοδο του Οκταβιανού στον παπικό θρόνο⁸⁵. Άλλωστε το

⁸² Ο.π.

⁸³ Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 146, η διάσταση του σώματος των καρδινάλιων είχε φανεί πολύ νωρίτερα, καθώς τον Αδριανό συνόδευσαν στο Anagni μόνο οι αντιαυτοκρατορικοί καρδινάλιοι, οι οποίοι και τελικώς εξέλεξαν τον Ρολάνδο.

⁸⁴ Για τα γεγονότα της εκλογής βλ. κυρίως J. HALLER, ό.π., p. 145-149. Ο J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 103-118 αναλύει τα νομικά επιχειρήματα και των δύο πλευρών και παρουσιάζει λεπτομερειακά την προηγούμενη βιβλιογραφία.

⁸⁵ Boso, p. 400: *Interea domnus Alexander cum fratribus suis ad Terracinam descenderat, volens cognoscere quid acturi essent in facto Ecclesie Otto palatinus et Guido Blandradensis comites, quos eo tempore idem imperator ad beate memorie Adrianum papam transmiserat. Ipsi vero, licet veritatem ipsius facti plene cognoscerent et de canonica electione domni Alexandri nullatenus dubitarent, timentes tamen offendere dominum suum quem cognoverant ipsi*

ότι ο καρδινάλιος διατηρούσε καλές σχέσεις με τον αυτοκράτορα είχε φανεί από την πράξη του τελευταίου να παραχωρήσει σ' εκείνον και τους αδελφούς του μία σημαντική έκταση γης ως φέουδο, η οποία μάλιστα ανήκε, κατά τον πάπα, στο *patrimonium beati Petri*⁸⁶. Ανεξάρτητα από την εμπλοκή ή μη του αυτοκράτορα στην παπική εκλογή⁸⁷, πιστεύουμε ότι οι διαφορετικές πολιτικές αλλά και ιδεολογικές τοποθετήσεις των δύο αντιμαχόμενων πλευρών του σώματος των καρδινάλιων όσον αφορά τις σχέσεις με την Αυτοκρατορία και το *status* του *patrimonium beati Petri*, ήταν τέτοιες που θα τους οδηγούσαν αναπόφευκτα στη σύγκρουση⁸⁸. Αυτές οι τριβές παρουσιάζονται εύγλωττα στις εγκυκλίους και επιστολές που απηύθυναν οι δύο εκλεγέντες.

Στην εγκύκλιο που εξαπέλυσε ο Βίκτωρ Δ', απευθυνόμενος στους εκκλησιαστικούς και κοσμικούς ηγεμόνες και στον ίδιο τον αυτοκράτορα, θεώρησε καθήκον του να δηλώσει εξ αρχής την αγάπη του προς «την τιμή της αυτοκρατορίας». Επιπλέον υποσχέθηκε ότι θα συνεχίσει να έχει τα ίδια συναισθήματα απέναντι στο *imperium* και με το καινούργιο του αξίωμα⁸⁹. Γι' αυτό κάλεσε τον Φρειδερίκο, ο οποίος είχε οριστεί από το Θεό να υπερασπίζεται την εκκλησία - *cuius* (sc. *ecclesia*) *advocatus et defensor divinitus est constitutus* - , να ενεργήσει για την αποσόβηση της διχόνοιας που είχε ενσκήψει⁹⁰. Στη συνέχεια, και αφού περιέγραψε με συντομία τα γεγονότα της

Octaviano valde amicum et presenserant animum eius commotum adversus Romanam ecclesiam, favorem et vires prestabant Octaviano, et simulatorie ac fraudulenter incedebant cum Alexandro.

⁸⁶ Ο.π., σ. 299-300.

⁸⁷ Οι απόψεις των ιστορικών διίστανται. Ο F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 206-207 σημειώνει ότι η παρουσία του παλατινού κόμη θα διαδραμάτιζε κάποιο ρόλο στην παπική εκλογή, αλλά η έλλειψη πηγών δε μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε αυτόν το ρόλο με ακρίβεια. Σίγουρα όμως ο Φρειδερίκος επιθυμούσε την εκλογή του Οκταβιανού. Αντιθέτως, ο J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 151, σημειώνει ότι ο Φρειδερίκος δεν επιθυμούσε το σχίσμα, αφού δυσκόλευε την πολιτική κατάσταση στην Ιταλία. Ο J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 118-119, τονίζει ότι με την έναρξη του σχίσματος ο Φρειδερίκος δεν πήρε το μέρος κανενός υποψηφίου.

⁸⁸ J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 103-104.

⁸⁹ GF, IV, 60, p. 622: *Quam et in quantum et ecclesiastici status decorem et honorem Romani imperii et nobilitatem omnium bonorum hactenus sincere dilexerimus et que mutue karitatis sint invicem frequenter exhibita, nequaquam credimus a vestre magnitudinis excidisse memoria. Nunc autem tanto propensioris dilectionis efficaciam vobis et imperio cupimus exhibere, quanto Deo auctore ad maiorem conscendimus dignitatem.*

⁹⁰ Ο.π.: *...domnum imperatorem invictissimum commonendo rogetis, quatinus imperio sibi a divina clementia commisso et ecclesie Dei, sponse Iesu Christi, cuius advocatus et defensor divinitus est constitutus, providere et subvenire non tardet, ne in tanta discordia adversariorum*

διχοστασίας, κατηγόρησε τον Ρολάνδο για συμμαχία με το βασιλιά της Σικελίας εναντίον τόσο της Εκκλησίας όσο και της Αυτοκρατορίας και συμβούλευσε τους άρχοντες και τον αυτοκράτορα να μη λάβουν υπόψη τα λόγια που αυτός ο σχισματικός θα τους απηύθυνε⁹¹.

Δύο στοιχεία πρέπει να συγκρατήσουμε από την παραπάνω επιστολή. Στο ιδεολογικό επίπεδο ο Βίκτωρ φαίνεται να συμμερίζεται την τοποθέτηση του Φρειδερίκου για τη θεόθεν δοσμένη αυτοκρατορική εξουσία, καθώς τόνισε ότι η εξουσία αυτή δόθηκε στον αυτοκράτορα *divina clementia*⁹². Η θείκη προέλευση του αξιώματος τονίζεται ακόμη περισσότερο από τη φράση *advocatus et defensor ecclesie Dei divinitus est constitutus*. Ο τίτλος *advocatus et defensor ecclesie* ήταν συνήθης για το πρόσωπο του αυτοκράτορα. Εδώ όμως ο Βίκτωρ επιμένει στη θείκη προέλευση του ρόλου αυτού και εμμέσως στη θείκη προέλευση του αυτοκρατορικού αξιώματος. Στο πολιτικό τώρα επίπεδο, η αντιαυτοκρατορική συμμαχία του Αδριανού με τον Γουλιέλμο Α' της Σικελίας, που προωθήθηκε από τον καρδινάλιο Ρολάνδο⁹³, ήταν το στοιχείο εκείνο που πυροδότησε τις διαμάχες στο σώμα των καρδινάλιων και έδωσε έτσι την ευκαιρία να εκδηλωθούν οι πολιτικές και ιδεολογικές διαφορές που τους χώριζαν.

Την ίδια κατηγορία επέρριψαν στον Αδριανό και οι καρδινάλιοι που εξέλεξαν τον Βίκτωρα, σε επιστολή που απηύθυναν στους εκκλησιαστικούς και κοσμικούς ηγεμόνες. Κατηγόρησαν μάλιστα την αντίπαλη πλευρά, ότι προσπάθησε να πείσει τον ποντίφηκα, να αφορίσει τον Φρειδερίκο, όταν

malitia nequiter prevalere, navicula beati Petri procellis et tempestatibus suo tempore quassari et decus imperiale valeat aliquatenus obnubilari.

⁹¹ Ό.π., p. 624: Si autem ex parte illius Rolandi quondam cancellarii, per conspiracyonem et coniurationem contra ecclesiam Dei et imperium Willelmo Siculo astricti, qui die XII. post electionem nostram se fecit intrudi, quod a seculis non est auditum, ad vos scripta pervenerint, tamquam mendacio plena et a scismatico et heretico destinata respuatis et aures vestras nequaquam illis ullatenus prebeatis.

⁹² Βέβαια αυτή ήταν και η επίσημη τίτλωση των αυτοκρατόρων στα έγγραφα: N divina clementia imperator Romanorum.

⁹³ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 240.

εκείνος εισήλθε για δεύτερη φορά στην Ιταλία⁹⁴. Μάλιστα, συνέχισαν οι καρδινάλιοι, οι αντίπαλοί τους ορκίστηκαν ότι θα αφορίσουν τον αυτοκράτορα και, όταν πέθαινε ο Αδριανός, θα εξέλεγαν πάπα από την παράταξή τους⁹⁵.

Ο Αλέξανδρος, ύστερα από την εκλογή του, απευθύνθηκε μεταξύ άλλων στους κανονικούς και στους καθηγητές του Δικαίου της Μπολόνια⁹⁶. Αμέσως εκδηλώθηκε η διαφορετική ιδεολογική και πολιτική του στάση απέναντι στον αυτοκράτορα. Σε αντίθεση με τον Βίκτωρα που απευθύνθηκε στον Φρειδερίκο και σε όλους τους εκκλησιαστικούς και κοσμικούς ηγεμόνες, ο Αλέξανδρος στράφηκε προς τους μελετητές του Κανονικού Δικαίου θεωρώντας ότι αυτοί με τις νομικές τους γνώσεις έπρεπε να σταθούν στο πλευρό του και να υπερασπιστούν την ενότητα της Εκκλησίας⁹⁷. Επιπλέον επιζητούσε με το Κανονικό Δίκαιο να νομιμοποιήσει την εκλογή του και να καταδείξει ότι ο αντίπαλός του είχε σφετεριστεί το παπικό αξίωμα⁹⁸. Ύστερα από μία διεξοδική

⁹⁴ GF, IV, 62, p. 634: Ex quo contra honorem ecclesie Dei et imperii amicitia inter domnum papam Adrianum et Willelmum Siculum apud Beneventum facta est, dissensio et discordia non modica inter cardinales sacrosancte Romane ecclesie non sine causa oborta est, nobis scilicet, qui honorem et dignitatem sancte Dei ecclesie et imperii nullatenus diminui volebamus, amicitie, que facta fuerat in detrimentum ecclesie et imperii, nequaquam consentientibus, aliis vero, qui pecunia et multis promissionibus obcecati, iam dicto Siculo tenebantur astricti ... Proinde procedente tempore, cum iam fama ferret imperatorem Italiam intrasse et plurimam eius partem sue potestati subiugasse, predicti fratres Siculo astricti domnum papam sollicitare ac circumvenire omni sagacitate ceperunt, qualiter aliqua occasione assumpta domnus imperator et omnes sequaces eius excommunicationi subderentur et nos ad id faciendum una cum eis iuramento astringeremur.

⁹⁵ Ό.π., p. 636: Ubi tunc demum manifesta conspiratione omnes prefati Willelmi fautores in presentia domni pape sacramento firmaverunt personam imperatoris excommunicationi subiciendam et extunc in antea eius honori et voluntati usque ad mortem immutabiliter contraire et, si contingeret domnum papam vita decedere, neminem se nisi de illis qui coniuraverant in pontificem eligere.

⁹⁶ GF, IV, 61, p. 624: Alexander episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Gerardo episcopo et dilectis filiis canonicis Bononiensis ecclesie et legis doctoribus ceterisque magistris Bononie commorantibus salutem et apostolicam benedictionem.

⁹⁷ Ό.π., p. 632: Nunc igitur, quia nos de nostrorum meritorum qualitate diffidimus et de honestate et religione vestra plenam habemus fiduciam, vestris et universalis ecclesie precibus infirmitatem nostram petimus adiuvari, karitatem vestram per apostolica scripta rogantes et componententes attentius, ut sicut viri catholici vos pro domo Domini muros inexpugnabiles opponatis, et in devotione ac fidelitate matris vestre sacrosancte Romane ecclesie immobiliter persistentes ab eius unitate nullatenus recedatis. Ο Αλέξανδρος είχε σπουδάσει Κανονικό Δίκαιο στη σχολή της Μπολόνια. Σύμφωνα με τον M. PACAUT, *Alexandre III. Étude sur la conception du pouvoir pontifical dans sa pensée et dans son œuvre*, Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1956, p. 58, διδάξε μάλιστα στην ίδια σχολή κατά τα έτη 1139-1142.

⁹⁸ J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 109. Ο ιστορικός προσεγγίζει νομικά το περιεχόμενο της επιστολής με βάση το Κανονικό Δίκαιο, p. 108-116.

αναφορά στα γεγονότα της εκλογής, όπου επεσήμανε ιδιαίτερα τη βιαιότητα που επέδειξαν ο Οικταβιανός και οι υποστηρικτές του⁹⁹, ο Αλέξανδρος έθιξε εμμέσως το θέμα της αυτοκρατορικής εμπλοκής, καθώς, όπως ανέφερε, ο αντιπάπας προσπάθησε να πείσει τους επισκόπους και με αυτοκρατορικές απειλές¹⁰⁰.

Αντιθέτως, οι καρδινάλιοι που εξέλεξαν τον Αλέξανδρο, απευθύνθηκαν στον αυτοκράτορα και μάλιστα στην επιστολή τους, τον χαιρέτισαν με μία μεγαλοπρεπέστατη προσφώνηση, προφανώς για να τον προκαταλάβουν θετικά¹⁰¹. Κατά τη γνώμη μας, η στάση τους δεν ήταν προϊόν δική τους πρωτοβουλίας, αλλά διαμορφώθηκε σε συνεργασία με τον Αλέξανδρο. Ο στόχος ήταν, όπως θα φανεί ξεκάθαρα και από την πορεία των γεγονότων, να προσελκύσουν τον Φρειδερίκο στη δική τους πολιτική προκαλώντας θετικά απεναντί τους συναισθήματα. Παράλληλα, η τιμή του πάπα θα παρέμενε άθιχτη, καθώς ο ίδιος δε θα διαπραγματευόταν την εκλογή του με τον αυτοκράτορα. Γι' αυτόν το λόγο και εκείνοι, όπως και ο Βίκτωρ, τόνισαν την από το Θεό δοσμένη στον Βαρβαρόσσα εξουσία και την απορρέουσα από αυτήν υποχρέωση να τιμά και να προασπίζεται τη Ρωμαϊκή Εκκλησία¹⁰². Παρ' όλα αυτά έθιξαν το ζήτημα της αυτοκρατορικής υπαιτιότητας στο σχίσμα, χωρίς όμως να επιρρίψουν ευθύνες στον ίδιο τον αυτοκράτορα. Κατηγόρησαν μόνο τον παλατινό κόμη Otto τόσο για ανάμειξη στην παπική εκλογή όσο και για επέμβαση στα παπικά εδάφη¹⁰³ και ζήτησαν από τον Φρειδερίκο να μην

⁹⁹ GF, IV, 61, p. 626-630.

¹⁰⁰ Ό.π., p. 630: Quosdam tamen episcopos imperialibus minis, quosdam violentia laicali, quosdam vero pecuniis et blanditiis allicere voluit, sed nil, Domino impediante, profecit.

¹⁰¹ GF, IV, 63, p. 640: Frederico Dei gratia glorioso, magnifico et sublimi Romanorum imperatori...

¹⁰² Ό.π., p. 640-642: Quanto excellentie vestre maior a Deo collata est et attributa potestas et quanto sublimiorem inter mortales dignitatis locum constat vos obtinere, tanto amplius imperialem convenit maiestatem, sacrosanctam Romanam ecclesiam specialem et unicam matrem vestram in omnibus honorare et ei semper et presertim necessitatis tempore salubriter atque utiliter providere.

¹⁰³ Ό.π.: Ad hec noverit sublimis gratia vestra, quod Otto palatinus comes, occasione de intrusione Octaviani suscepta, prefatum dominum nostrum et nos omnes plurimum infestavit et ecclesiam Dei nisus est scindere et multipliciter absque rationabili causa turbare, campaniam siquidem et patrimonium beati Petri cum intruso et apostatico Octaviano violenter intravit et terram ipsam studuit ei quibuscumque modis subiugare.

ανεχθεί αυτή τη χρήση βίας για τη σωτηρία της ψυχής του και την τιμή της αυτοκρατορίας¹⁰⁴. Κλείνοντας την επιστολή, οι καρδινάλιοι υποσχέθηκαν να τιμούν τον αυτοκράτορα ως υπερασπιστή και *advocatus* της Εκκλησίας και του ζήτησαν να μην υποβάλει τους σχισματικούς¹⁰⁵.

Όπως διακρίνουμε από την ανταλλαγή των επιστολών, ήταν γενικευμένη η αντίθεση ανάμεσα στις τάξεις των καρδινάλιων όσον αφορά την ιδεολογική τους τοποθέτηση απέναντι στο *imperium*. Ο Βίκτωρ Δ' και οι υποστηρικτές του καρδινάλιοι αναγνώριζαν στον Φρειδερίκο την εξουσία που απέρρεε από το θεόθεν δοσμένο αξίωμά του και του ζητούσαν να επέμβει, για να δώσει μία λύση στο πρόβλημα της παπικής εκλογής. Ο Αλέξανδρος Γ' αρνήθηκε να παραχωρήσει στον αυτοκράτορα δικαιοδοσίες στις εσωτερικές υποθέσεις της Εκκλησίας και θεωρούσε ότι το πρόβλημα έπρεπε να αντιμετωπιστεί σύμφωνα με τις επιταγές του Κανονικού Δικαίου. Από πολιτική άποψη ο πάπας επιδίωκε, όπως θα φανεί καλύτερα στη συνέχεια, την ανεξαρτησία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, τη *libertas ecclesiae*, από οποιαδήποτε αυτοκρατορική παρέμβαση. Στο ιδεολογικό επίπεδο όμως η πολιτική αυτή στάση μεταφράζεται σε άρνηση της ιερής φύσης του αυτοκρατορικού αξιώματος, από την οποία ο αυτοκράτορας λάμβανε τη δικαιοδοσία να επεμβαίνει και στα *spiritualia*, όταν το έκρινε αναγκαίο. Η ιδεολογική αυτή τοποθέτηση θα φέρει τον Αλέξανδρο αναπόφευκτα σε σύγκρουση με τον Φρειδερίκο, η οποία θα καταλήξει στην πλήρη ρήξη των σχέσεών τους.

¹⁰⁴ Ό.π.: *Nos itaque et tota ecclesia Dei nobiscum maiestatem vestram suppliciter exoramus, ut tam violenta intrusione ita sicut est intellecta et diligenter inspecta, qualiter vobis ad salutem anime vestre et honorem imperii super tanto negotio sit procedendum, diligenter attendatis.*

¹⁰⁵ Ό.π., p. 642-644: *Nos siquidem vos sicut specialem defensorem et patronum ecclesie Romane modis omnibus honorare intendimus atque ad augmentum glorie vestre quibus modis possumus cum Deo aspiramus. Rogamus autem et instantius supplicamus, ut matrem vestram sanctam Romanam ecclesiam diligatis et honoretis et ad pacem et tranquillitatem ipsius quibus modis imperialem convenit excellentiam intendatis et tantam prefati invasoris atque scismatici iniquitatem nullatenus foveatis.*

B. Οι ιδεολογικές συνιστώσες του σχίσματος: η ιερή φύση της Αυτοκρατορίας και η οικουμενικότητα

Ο Φρειδερίκος, μένοντας συνεπής στην ιδεολογική γραμμή που είχε χαράξει από την άνοδό του στον αυτοκρατορικό θρόνο, ήθελε να επαναφέρει τις σχέσεις *imperium* και *sacerdotium* στην κατάσταση που αυτές βρίσκονταν πριν την έριδα περί της περιβολής. Ο στόχος του ήταν, όσο τολμηρό και αν ακούγεται, να αποκτήσει, στηριζόμενος στα δικαιώματα που του παρείχε ο τίτλος του, τον έλεγχο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και να καταστήσει τον εκάστοτε ρωμαίο αυτοκράτορα ικανό να επεμβαίνει στις εκκλησιαστικές υποθέσεις, κάθε φορά που παρουσιαζόταν ανάγκη. Θεώρησε, λοιπόν, τον εαυτό του τον κατεξοχήν αρμόδιο να επιλύσει το πρόβλημα της παπικής εκλογής και, για να διευθετήσει την ταραγμένη κατάσταση στους κόλπους της Εκκλησίας, αποφάσισε να συγκαλέσει εκκλησιαστική σύνοδο στην πόλη Παβία το Φεβρουάριο του 1160. Αυτή η ενέργεια δηλώνει ξεκάθαρα την ιδέα του Βαρβαρόσσα για το αυτοκρατορικό αξίωμα. Για να γίνει καλύτερα αντιληπτή η σημασία της απόφασής του, πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι το ερώτημα ποιος είναι υπεύθυνος για τη σύγκληση μίας συνόδου, αποτελέσει κεντρικό ζήτημα στη διάρκεια της έριδος περί της περιβολής¹⁰⁶. Ο πάπας Γρηγόριος Ζ', στηριζόμενος στις ψευδο-ισιδώρειες διατάξεις¹⁰⁷, διατύπωσε στο *Dictatus papae* ότι ο μόνος υπεύθυνος για τη σύγκληση μίας γενικής εκκλησιαστικής συνόδου είναι ο ποντίφικας¹⁰⁸. Η διατύπωση του Γρηγόριου στρεφόταν εναντίον τόσο των κοσμικών αρχόντων όσο και των εκκλησιαστικών, καθώς μία γενική σύνοδος αποτελούσε μία δυνάμει απειλή για την παπική εξουσία, αφού

¹⁰⁶ Και άλλοι ιστορικοί τοποθετούν ιδεολογικά την απόφαση του Φρειδερίκου στα πλαίσια της έριδος περί της περιβολής. Βλ. J. HALLER, *ό.π.*, σημ. 23, p. 148. W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 43, με αναφορά στην προηγούμενη βιβλιογραφία.

¹⁰⁷ Συλλογή κανονικών νόμων του 9^{ου} αιώνα, η οποία κατά πάσα πιθανότητα δημιουργήθηκε στον κύκλο του αρχιεπισκόπου της Reims, Ebo (816-841). Αποτελείται από πλαστά και αυθεντικά παπικά διατάγματα και αυθεντικούς συνοδικούς κανόνες. Ο στόχος της συλλογής ήταν να δικαιολογήσει νομικά την ανεξαρτησία της Εκκλησίας από τον κοσμικό έλεγχο. Γνώρισε πολύ μεγάλη διάδοση τον 11^ο αι. και πολλοί από τους κανόνες ενσωματώθηκαν στο εγχειρίδιο Κανονικού Δικαίου του Γρατιανού, που δημοσιεύτηκε περίπου το 1140.

¹⁰⁸ *Gregorii VII Registrum* (ed. E. Caspar), T. I, Buch II, 55a, p. 205, XVI: *Quod nulla synodus absque precepto eius debet generalis vocari.*

μπορούσε να καταστεί ανεξάρτητη πηγή κανόνων και να οδηγήσει στην επισκοπική ελευθερία. Συνεπώς ο πάπας έπρεπε να έχει τον απόλυτο έλεγχο της σύγκλησης των συνόδων¹⁰⁹.

Ο Φρειδερίκος που υποστήριζε την πρωτοκαθεδρία του *imperium* έναντι του *sacerdotium*, θεωρούσε ότι ο αυτοκράτορας έχει κάθε δικαίωμα στη σύγκληση μίας συνόδου, επειδή ακριβώς το απαιτεί ο θεόθεν δοσμένος ρόλος του, να υπερασπίζεται την τάξη. Επιπλέον, νομιμοποίησε την ενέργειά του στηριζόμενος στο παράδειγμα των πρωτοχριστιανικών αυτοκρατόρων και των Καρολιδών. Ο Rahewin αποκάλυψε με σαφήνεια τις ιδεολογικές τάσεις του αυτοκράτορα, τονίζοντας τα πρόσωπα των παλαιότερων αυτοκρατόρων που αποτελούσαν για εκείνον πρότυπα δράσης¹¹⁰. Είναι μάλιστα χαρακτηριστική της ιδεολογικής αυτοκρατορικής σκέψης η απόπειρα να λάβει αυτή η σύνοδος οικουμενικό χαρακτήρα, καθώς προσκλήθηκαν εκκλησιαστικοί και κοσμικοί ηγεμόνες τόσο από την Αυτοκρατορία όσο και από τα βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας. Για να παρακολουθήσουμε λεπτομερέστερα την ιδεολογική σκέψη του αυτοκράτορα, θα στηριχτούμε στις επιστολές που αντάλλαξε με διάφορα πρόσωπα την περίοδο που μεσολάβησε από τη διπλή παπική εκλογή έως τη σύνοδο.

Στις 16 Σεπτεμβρίου 1159 και ενώ ο γερμανικός στρατός πολιορκούσε την πόλη της Crema, ο Φρειδερίκος απηύθυνε επιστολή στον αρχιεπίσκοπο του Salzburg, Eberhard, για να τον πληροφορήσει για τα όσα διαδραματίζονταν στη Ρωμαϊκή Εκκλησία μετά το θάνατο του Αδριανού. Το μένος του αυτοκράτορα εναντίον του ποντίφηκα είναι έκδηλο, καθώς παρουσίασε το

¹⁰⁹ Για το θέμα αυτό βλ. J. CANNING, *A History of Medieval Political Thought 300-1450*, London-New York, Routledge, 1998², p. 96-97.

¹¹⁰ GF, IV, 64, p. 644: *Fridericus ancipiti malo novi scismatis permotus, consilio principum decrevit dare operam, ne quid exinde seu status ecclesie seu res publica imperii detrimenti caperet. Audiens itaque utrumque electum in episcopatus ordinem consecratum, alterum ab altero excommunicationis sententia condemnatum, sine iudicio ecclesie controversiam terminari posse non putavit. Auctoritatem autem congregandi concilii exemplo antiquorum imperatorum, verbi causa Iustiniani, Theodosii, Karoli, sibi congruere putans litisque decisionem legitimam esse non posse nisi partibus hinc inde congregatis considerans...*

θάνατό του ως αποτέλεσμα της θείας πρόνοιας, η οποία δε λανθάνει ποτέ¹¹¹. Στην ουσία αυτό που εκφράζει εδώ ο Βαρβαρόσσα, είναι ότι ο Θεός προνόησε για την Αυτοκρατορία ύστερα από την ανήκουστη πρεσβεία του Αδριανού, που αμφισβητούσε τα αυτοκρατορικά προνόμια στη Ρώμη. Στη συνέχεια ο αυτοκράτορας εξέφρασε τη λύπη του για τα γεγονότα της διπλής παπικής εκλογής, αφού, όπως χαρακτηριστικά δήλωσε, το πρόσωπο του ποντίφηκα ήταν εκείνο που όφειλε να φέρει την ενότητα στους πιστούς όλων των εκκλησιών. Δεν παρέλειψε όμως να προσθέσει ότι ο νέος αρχηγός της Ρωμαϊκής Εκκλησίας έπρεπε επίσης να μεταχειρισθεί την Αυτοκρατορία και τους πιστούς της με την οφειλόμενη σε αυτήν τιμή¹¹². Σύμφωνα με την οικουμενική αυτοκρατορική ιδεολογία, η ενότητα της χριστιανοσύνης αποτελεί και ενότητα της ίδιας της Αυτοκρατορίας. Συνεπώς ο αυτοκράτορας έχει κάθε δικαίωμα να επεμβαίνει, για να διασφαλίζει το πολυπόθητο αυτό αγαθό. Παράλληλα, με αυτή την ενέργεια διαφυλάττει και την ίδια την τιμή της αυτοκρατορίας, καθώς, κατά τη γνώμη μας, είναι ο *honor imperii*, που υποκρύπτεται της φράσης *talis persona, que ... ipsum imperium ac fideles imperii honestius tractaret*. Έτσι, λοιπόν, αποκάλυψε ο Φρειδερίκος στον αρχιεπίσκοπο την πρόθεσή του να αναμειχθεί προσωπικά στη διευθέτηση του σχίσματος και του ζήτησε επιτακτικά (*commonentes, hortantes et quam maxime rogantes*) να μην εκδηλώσει την εύνοιά του σε κανέναν από τους δύο πάπες, πριν διασκεφτεί μαζί του. Επίσης τον παρακάλεσε να μεταφέρει αυτό το μήνυμα και στους άλλους επισκόπους¹¹³.

¹¹¹ DFI², 281, p. 92: Cum autem essemus in eorum cottidiana exspectatione et interim nuntii pape cum ipsis de verbo pacis et concordie agerent, divina providentia, que in sui dispositione numquam fallitur, ipsum papam in nocte beati Egidii de medio transtulit.

¹¹² Ο.π., p. 92-93: Quod vero substituenda necessario esset talis persona, que ad universorum salutem fidelium ecclesiarum dei statum in unionem pacis reformaret et ipsum imperium ac fideles imperii honestius tractaret, pro electione pontificis facienda iam in Romana ecclesia partes esse audivimus et plurimum inde condolemus.

¹¹³ Ο.π., p. 93: Inde est, quod pro huius rei novitate tibi nuncianda nuntium tuum dilectioni tue remittimus fidelitatis tue sinceritatem intime commonentes, hortantes et quam maxime rogantes, ut, si forte pro aliquo Romane sedis electo assensus discretionis tue requisitus fuerit, non statim quasi precipitata ratione vel nobis inconsultis favorem tuum adhibeas, sed ne imperium nostris temporibus in se ipsum divisum desoletur, ad unitatem nobiscum studeas operam dare. Idem quoque tuis suffraganeis et coepiscopis nunciandum et precipiendum attentius rogamus. O

Η επιθυμία του Φρειδερίκου να προσδώσει οικουμενική χροιά στη διευθέτηση της παπικής εκλογής, και να τονίσει επομένως την οικουμενικότητα του *imperium*, εκδηλώθηκε στην απόφασή του να έρθει σε συνεννόηση με τους βασιλείς της Αγγλίας και της Γαλλίας για το επίμαχο ζήτημα της παπικής εκλογής¹¹⁴. Οι ρητορικές εκφράσεις περί φιλίας, συμμαχίας και κοινής απόφασης για την εκλογή του ποντίφικα δεν πρέπει να μας απομακρύνουν από τη βασική ιδεολογική τοποθέτηση του αυτοκράτορα. Στην πραγματικότητα η σύμπραξη των τριών ηγεμόνων δε θα ήταν ισότιμη. Στην πρόσκληση του Βαρβαρόσσα προς τους βασιλείς ενυπάρχει μόνο η θέλησή του να δώσει οικουμενικές διαστάσεις στην εξουσία του, να δείξει δηλαδή το τιμητικό προβάδισμα, την *auctoritas*, την οποία έχαιρε έναντι των άλλων ηγεμόνων, και να διευθετήσει το θέμα της εκλογής με μία οικουμενική σύνοδο, αντάξια εκείνων που συγκαλούσαν οι παλαιότεροι αυτοκράτορες, τους οποίους είχε ως πρότυπα. Στην ουσία, ο Φρειδερίκος ήταν εκείνος που θα επικύρωνε την απόφαση για το ποιος υποψήφιος θα ανερχόταν στην Αγία Έδρα. Η συνέχεια της επιστολής δεν αφήνει καμία αμφιβολία για αυτήν τη διαπίστωση. Ο αυτοκράτορας τόνισε στον αρχιεπίσκοπο ότι «γι' αυτό το υψηλό αξίωμα δε σκόπευε να αποδεχτεί κανέναν άλλον, παρά αυτόν που οι πιστοί ομόφωνα θα εξέλεξαν για την τιμή της αυτοκρατορίας και τη γαλήνη και ενότητα της εκκλησίας»¹¹⁵. Η παπική εκλογή έπρεπε να αποσκοπεί στην τιμή της

Φρειδερίκος θα απευθύνει εκ νέου επιστολή στον αρχιεπίσκοπο στις 26 Ιανουαρίου 1160, για να του ζητήσει να παραστεί στη Σύνοδο της Παβίας. Για την επιστολή αυτή βλ. DFP, 296, p. 109.

¹¹⁴ Ό.π.: *Preterea dilectionem tuam volumus non latere, quod iuxta petitionem regis Francorum venerabilem legatum nostrum Papiensem episcopum prudentem ac discretum magneque sanctitatis virum a curia nostra transmisimus, qui duo tanti nominis regna, Anglorum videlicet ac Francorum, ipsosque reges ad firmam pacem et stabilem amicitiam vice nostra commoneat, auctoritate reformet et supra firmissimum dilectionis et amicitiae nostre fundamentum cum omni plenitudine et integritate stabiliat. Noveris etiam, quod hec tria regna in tantam nostre voluntatis et dilectionis unitatem inclinata firmabuntur, quod, ex quo primum stabilita fuerunt, numquam in tam concordii pace ligata manserunt. De cetero noster predictus legatus hoc verbum electionis de Romano pontifice in cordibus eorum ita firmabit, ut ipsi una nobiscum unum inde velint et sapiant nec in aliquam personam favorem suum tam subito ponant, nisi quam nostrum trium unicus laudaverit assensus.*

¹¹⁵ Ό.π.: *De his autem omnibus per Alemanniam et Burgundiam et Aquitaniam apices nostros direximus universitatem fidelium hoc scire volentes, quod ad cathedram tanti regiminis aliam personam nullatenus recipere intendimus, nisi quam ad honorem imperii et quietem ac unitatem ecclesie unanimi et concordii assensu fideles elegerint.*

αυτοκρατορίας (*ad honorem imperii*). Επομένως, ο αυτοκράτορας θα διασφάλιζε με τις ενέργειές του, ακόμη και αν εκείνες έρχονταν σε σύγκρουση με τη βούληση των άλλων ηγεμόνων, την άνοδο στην Αγία Έδρα ενός ποντίφηκα, ο οποίος δε θα έθιγε τον *honor imperii*.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο υποστηρίξαμε ότι ο πολυσήμαντος όρος *honor imperii* περιλαμβάνει και την έννοια της ιερής φύσης του θεόθεν δοσμένου αυτοκρατορικού αξιώματος¹¹⁶. Στην παραπάνω επιστολή ο Φρειδερίκος συσχέτισε τον *honor imperii* με την *quies* και την *unitas ecclesie* (*ad honorem imperii et quietem ac unitatem ecclesie ... elegerint*). Η αυτοκρατορική τιμή εισάγεται στο θρησκευτικό πεδίο, συναρτάται με τη θρησκευτική ενότητα της οικουμένης και συνίσταται, μεταξύ άλλων, στη μέριμνα για τη διατήρησή της. Η κινητήριος δύναμη, όμως, που αποδίδει αυτές τις ιδιότητες στον *honor* είναι ο ίδιος ο Θεός, από τον οποίο εκπορεύεται το αυτοκρατορικό αξίωμα. Στη διάρκεια του σχίσματος θα μας δοθεί η ευκαιρία να διαγνώσουμε περισσότερο έντονα αυτόν το συσχετισμό και να μπορέσουμε έτσι να εξαγάγουμε ασφαλέστερα συμπεράσματα για το περιεχόμενο του όρου που απετέλεσε πυρήνα της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας.

Επιπλέον πρέπει να επισημανθεί ότι ο Βαρβαρόσσα απαιτούσε από τον ελάχιστο ποντίφηκα να διαφυλάττει την αυτοκρατορική τιμή, όπως ακριβώς το αξίωνε και από τους επισκόπους του *regnum teutonicum* ή του *regnum italicum*. Αποκάλυψε κατ' αυτόν τον τρόπο τη διάθεσή του να επεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις της Ρωμαϊκής Εκκλησίας με την ίδια αποφασιστικότητα, με την οποία παρενέβαινε και στα ζητήματα των αυτοκρατορικών εκκλησιών, όπως είδαμε π.χ. στην περίπτωση της αρχιεπισκοπής του Μαγδεμβούργου¹¹⁷ ή της Ραβέννα¹¹⁸. Όπως ακριβώς οι εκκλησιαστικοί ηγεμόνες της Αυτοκρατορίας όφειλαν να είναι φορείς της αυτοκρατορικής πολιτικής, έτσι και ο ποντίφηκας

¹¹⁶ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 264 και 268-269.

¹¹⁷ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 160-162.

¹¹⁸ Ο.π., σ. 291-294.

θα έπρεπε να υπερασπίζεται τον *honor imperii*, ιδέα βεβαίως που εκφράστηκε και στους όρους της Συνθήκης της Κωνσταντίας.

Ένα μήνα περίπου αργότερα, στις 23 Οκτωβρίου 1159, ο αυτοκράτορας απευθύνθηκε στον επίσκοπο της Brescia, Hartmann, για να τον προσκαλέσει στη σύνοδο στην Παβία. Για να δηλώσει τη λύπη του για το σχίσμα, κατέφυγε στη θεωρία των δύο ξιφών, πνευματικό και κοσμικό, που κυβερνούν τον κόσμο. Τα δύο ξίφη αποδεικνύουν ότι πρέπει να υπάρχει ένας μόνο αυτοκράτορας και ένας μόνο πάπας¹¹⁹. Ο Φρειδερίκος όμως δε θεωρούσε τα δύο ξίφη ισότιμα, καθώς αναγνώριζε στο κοσμικό το δικαίωμα να επεμβαίνει και να ρυθμίζει τα εκκλησιαστικά ζητήματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη συνέχεια της επιστολής τόνισε ότι το *imperium romanum* όφειλε να δώσει λύση στην υπόθεση του σχίσματος, αφού η ίδια η θεία πρόνοια το κατέστησε φάρμακο τέτοιου επικίνδυνου νοσήματος (*quod ad remedium tam perniciosi morbi divina clementia providit*)¹²⁰. Η αυτοκρατορική εξουσία τίθεται αυτόματα σε ανώτερη θέση από την παπική, καθώς το *imperium* παρουσιάζεται υπεύθυνο για τη σωτηρία της εκκλησίας, τόσο με τη στενή έννοια, του θεσμού δηλαδή της Ρωμαϊκής και της Εκκλησίας του *regnum Italicum* (*tota nimirum Italica aecclesia*) όσο και με την ευρεία έννοια της κοινότητας των πιστών (*totum aecclesiae corpus*).

Οι θεολογικές καταβολές αυτής της σκέψης συνυπάρχουν με το φεουδαρχικό Δίκαιο, σύμφωνα και με το οποίο διοικούταν σε μεγάλο βαθμό η Αυτοκρατορία. Η περιβολή των επισκόπων από τον αυτοκράτορα του έδινε το δικαίωμα να τους αντιμετωπίζει ως φεουδαρχικά υποτελείς και να επεμβαίνει

¹¹⁹ DFI², 284, p. 95: *Quod in passione sua Christus duobus gladiis contentus fuit, hoc in Romana aecclesia et in imperio Romano credimus mirabili providentia declarasse, cum per haec duo rerum capita et principia totus mundus tam in divinis quam in humanis ordinetur. Cumque unus deus, unus papas, unus imperator sufficiat et una aecclesia dei esse debeat, quod sine dolore cordis dicere non possumus, duos apostolicos in Romana aecclesia habere videmur.*

¹²⁰ Ο.π., p. 96: *Pro tanta namque et tam perniciosa aecclesiae iactura tota nimirum Italica aecclesia conturbatur et dissensiones scismate orto in capite iam in inferiora membra defluxissent et totum aecclesiae corpus defadassent, nisi nos consilio et auxilio religiosorum virorum, qui spiritu dei aguntur, tam impudicae iniquitati iusticiae rigorem opposuissemus. Ne itaque in tantae discrimine discordiae universalis aecclesia periclitari possit, Romanum imperium, quod ad remedium tam perniciosi morbi divina clementia providit, universorum salutem debet sollicite providere et, ne tanta mala in aecclesia dei premineant, futuris casibus sollerter obviare.*

κατευθύνοντας το έργο τους ανάλογα με τις ανάγκες της Αυτοκρατορίας. Γι' αυτό και στην επικείμενη σύνοδο οι επίσκοποι, σύμφωνα με τις απορρέουσες από το φεουδαρχικό Δίκαιο νομικές υποχρεώσεις, ήταν υποχρεωμένοι να παράσχουν στον κύριό τους *consilium et auxilium* (*consilio et auxilio religiosorum virorum*)¹²¹, για να μπορέσει εκείνος να αντιμετωπίσει το σχίσμα. Στο ερώτημα, αν ο Φρειδερίκος επιζητούσε την ίδια θέση και για το ρωμαίο ποντίφηκα, θα απαντήσουμε θετικά, χωρίς να εννοούμε ότι επιδίωκε να τοποθετήσει τις σχέσεις του με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία αυστηρά στα πλαίσια του φεουδαρχικού Δικαίου. Καθώς όμως η οικουμενική της διάσταση την τοποθετούσε αναμφισβήτητα στην κορυφή όλων των εκκλησιών, όφειλε εκείνη πρώτη να αγωνίζεται για τον *honor imperii*. Έτσι ερμηνεύονται οι απόπειρες του Φρειδερίκου να διευθετήσει την παπική εκλογή, αλλά και να θέσει υπό αυτοκρατορική δικαιοδοσία τα εδάφη του *patrimonium beati Petri*, καθώς τα αντιμετώπιζε ως αναπόσπαστο μέρος της Αυτοκρατορίας¹²². Ο αυτοκράτορας όμως δεν παρεμβαίνει στις εκκλησιαστικές υποθέσεις με τη συμπεριφορά ενός τυράννου. Όλες οι ενέργειές του για την αντιμετώπιση του σχίσματος πρέπει να είναι σύννομες, αφού, όπως υπόσχεται στον επίσκοπο της Brescia, η σύνοδος θα έκρινε σύμφωνα με τα *decreta* των ρωμαίων επισκόπων και τους κανόνες της Εκκλησίας¹²³. Επιπλέον είχαν προσκληθεί και οι δύο αντίδικοι, για να υπερασπιστούν την εκλογή τους και να αποφασιστεί έτσι ποιος σύμφωνα με το δίκαιο - *de iure* - θα ανερχόταν στον παπικό θρόνο¹²⁴.

Η προβληματική της οικουμενικότητας που τίθεται πάντα σε συνδυασμό με τη θεϊκή προέλευση της αυτοκρατορικής εξουσίας, εμφανίζεται, κατά τη

¹²¹ Ό.π.

¹²² Ό.π., σ. 298-300.

¹²³ Ό.π., σημ. 120: ... *diligenter investigavimus ex decretis Romanorum pontificum et statutis aecclisiae veraciter accipientes, quod exorto scismate in Romana aecclisia ex duorum apostolicorum dissensione ambos vocare et secundum sententiam et consilium orthodoxorum litem decidere deberemus.*

¹²⁴ Ό.π.: *Ex consilio itaque omnium, qui aderant, episcoporum caeterorumque principum curiam sollempnem et generalem conventum omnium aecclasiasticorum virorum in octava epiphaniae Papiiae celebrandam indiximus, ad quam ambos, qui se dicunt Romanos pontifices, vocavimus omnesque episcopos imperii nostri et aliorum regnorum, Franciae videlicet, Angliae, Hispaniae atque Ungariae, ut eorum in presentia nostra iusto declaretur examine, quis illorum regimen universalis aecclisiae de iure debeat obtinere.*

γνώμη μας, στην επιστολή που απηύθυνε ο Φρειδερίκος στο βασιλιά της Αγγλίας, Ερρίκο Β' στις 28 Οκτωβρίου 1150¹²⁵. Το περιεχόμενο της επιστολής είναι πανομοιότυπο με το της επιστολής προς τον επίσκοπο της Brescia, που μόλις αναλύσαμε. Θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στην πρόκληση που απηύθυνε στον Ερρίκο, καθώς τη θεωρούμε ενδεικτική των ιδεών του αυτοκράτορα όσον αφορά τη θέση που αναγνώριζε στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και το ρόλο που επιδίωκε να της δώσει. Ο Φρειδερίκος, προσκαλώντας τον Ερρίκο στη σύνοδο, τον αναγνώρισε ως ένα από τα σημαντικότερα μέλη της εκκλησίας, χωρίς το *consilium et auxilium cuius* δε θα μπορούσε να λάβει χώρα μία τόσο σημαντική ενέργεια¹²⁶. Πώς ερμηνεύεται η φράση αυτή στις σχέσεις του αυτοκράτορα με το βασιλιά της Αγγλίας; Σαφώς και οι σχέσεις αυτές δε ρυθμιζόνταν από το φεουδαρχικό Δίκαιο και ούτε ο Φρειδερίκος είχε αποπειραθεί ποτέ να αντιμετωπίσει ανάλογα τους ευρωπαϊούς βασιλείς. Ο Ερρίκος θα έδινε *consilium et auxilium* ως ένα εξέχον μέλος της *ecclesia Dei* (*unum de principalibus membris aeccliesiae*), δηλαδή της οικουμενικής χριστιανοσύνης, η οποία στα πνευματικά ζητήματα, ακολουθούσε τις νοθεσίες της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Ο έλεγχος, λοιπόν, της Αγίας Έδρας ήταν αυτός που μπορούσε να δώσει *de facto* στον αυτοκράτορα την *auctoritas* έναντι σε όλους τους άλλους πολιτικούς σχηματισμούς. Και αυτή η *auctoritas* πρέπει να γίνει αντιληπτή όχι ως διάθεση του αυτοκράτορα να εμπλακεί στις εσωτερικές υποθέσεις των Βασιλείων¹²⁷, αλλά ως επιδίωξη της αναγνώρισης του *honor imperii*, της θεϊκής του φύσης και του ρόλου που κλήθηκε από τον ίδιο

¹²⁵ Constitutiones, I, 183, p. 254-255.

¹²⁶ Ό.π., p. 255: Sane cum sis unum de principalibus membris aeccliesiae, sine cuius consilio et auxilio tam arduum tamque necessarium negotium salutarem effectum sortiri nec debet nec potest, si fieri posset, pro reformanda unitate ecclesie etiam persone tue sublimitas insudare deberet.

¹²⁷ Όπως με προπαγανδιστική διάθεση διατεινόταν ο Ιωάννης του Salisbury: *Universalem ecclesiam quis particularis ecclesiae subiecit iudicio? Quis Teutonicos constituit iudices nationum? Quis hanc brutis et inpetuosis hominibus auctoritatem contulit, ut pro arbitrio principem statuunt super capita filiorum hominum?* The Letters of John of Salisbury (ed. J. Millor-H.E. Butler-C.N.L. Brooke), Vol. I, ep. 124, p. 206 (Ιούνιος-Ιούλιος 1160).

το Θεό να επιτελέσει, την προάσπιση δηλαδή της επίγειας ζωής¹²⁸. Γι' αυτό, άλλωστε, ο Φρειδερίκος ταυτίζει με χαρακτηριστικό τρόπο το αξίωμά του με το σώμα της εκκλησίας, δηλαδή τη χριστιανοσύνη, την ενότητα της οποίας επικουρεί (nos, qui unitatem colimus et omnes unum corpus sumus ecclesie), ιδέα η οποία ανάγεται στην εποχή του Καρόλου του Μεγάλου και του συμβούλου του Αλκουίνου¹²⁹.

Η πιο αποκαλυπτική επιστολή είναι εκείνη που ο αυτοκράτορας απηύθυνε στα τέλη Οκτωβρίου 1159 στον ίδιο τον Αλέξανδρο Γ' και στους καρδινάλιους που τον εξέλεξαν, για να τους καλέσει να παρουσιαστούν στη σύνοδο. Καθώς ο Φρειδερίκος δεν είχε αναγνώρισε την εκλογή του πάπα, τον προσφώνησε με το κοσμικό του όνομα και με τη μέχρι πριν την εκλογή ιδιότητά του¹³⁰. Αμέσως μετά υπερασπίστηκε τη θεϊκή προέλευση της αυτοκρατορικής εξουσίας τονίζοντας ότι «χάρη στη θεία επιείκεια που προσδιορίζει τα πάντα, του δόθηκε το πηδάλιο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας» και γι' αυτό όφειλε να περιφρουρεί

¹²⁸ Ο F. OPPÉ, ό.π., σημ. 1, p. 272-273, σημειώνει, χωρίς όμως να εντοπίζει τις ρίζες της αυτοκρατορικής πολιτικής, ότι η οικουμενική κυριαρχία του αυτοκράτορα είχε θρησκευτικό περιεχόμενο και σήμαινε την εξουσία στη *res publica christiana*, ενώ την ίδια στιγμή αντιμετώπιζε ισότιμα τα άλλα βασίλεια. Και ο J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 158-159, αναφέρει ότι τα λόγια του Ιωάννη του Salisbury αποτελούν δημαγωγία. Ο Φρειδερίκος επιζητούσε μόνο ένα τιμητικό προβάδισμα σε σχέση με τους άλλους ηγεμόνες. Ο F. HEER, *Die Tragödie des Heiligen Reiches*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1952, p. 159-162 και 240-245, υποστηρίζει ότι η ιδέα της *Weltherrschaft* του αυτοκράτορα αφορούσε τη σωτηρία των χριστιανών. Αντίθετα, ο W. KIENAST, ό.π., σημ. 23, p. 339-340, υποστηρίζει ότι ο Φρειδερίκος είχε επιθυμίες για το *dominium mundi*, που όμως δεν τις υλοποίησε ποτέ. Αλλά μόνο η πρόθεση αποδεικνύει την αλλαγή της πολιτικής σκέψης της εποχής.

¹²⁹ Ό.π., σημ. 125, p. 254: *Unde nos, qui unitatem colimus et omnes unum corpus sumus ecclesie, non dolere non debemus, quod, scissa illa tunica inconsutili, unitate scilicet ecclesie, duos apostolicos in Romana ecclesia videmur habere.* Για την πολιτική σκέψη του Αλκουίνου που διαμόρφωσε το πρότυπο του ειρηνοποιού βασιλέα, ο οποίος φροντίζει για την ειρήνη και την ενότητα της Εκκλησίας, βλ. L. WALLACH, *Alcuin und Charlemagne: Studies in Carolingian History and Literature*, Ithaca-New York, Cornell University Press, 1959, p. 12-28.

¹³⁰ DFP², 285, p. 97: *Fridericus dei gratia Romanorum imperator et semper augustus Rolando cancellario caeterisque cardinalibus, qui eum elegerunt Romanum pontificem, salutem et omne bonum.* Ο Boso κατηγορεί τον Φρειδερίκο ότι μόνο τον Αλέξανδρο αποκάλεσε με το κοσμικό του όνομα, ενώ αντίθετα την ίδια στιγμή αποκαλούσε τον Οκταβιανό ποντίφηκα: Boso, p. 401: *Illud preterea fratrum animos non mediocriter contristabat quod idem imperator et Octavianum in suis litteris Romanum pontificem et Alexandrum papam cancellarium nominabat.* Δεν υπάρχουν όμως πηγές που επιβεβαιώνουν αυτήν την κατηγορία.

το νόμο Εκείνου, με τη θέληση του οποίου κατέλαβε αυτή τη θέση¹³¹. Η ιδεολογική του τοποθέτηση εμφανίζεται σαφέστερα στη συνέχεια της επιστολής, όταν δηλώνει ότι η προάσπιση της εκκλησίας ήταν δικαίωμα που του είχε δοθεί από το Θεό. Όπως ακριβώς προστάτευε όλες τις εκκλησίες που βρισκόνταν στην Αυτοκρατορία, όφειλε να προνοεί και για τη Ρωμαϊκή Εκκλησία και μάλιστα ιδιαίτερα πρόθυμα, διότι η φροντίδα και η υπεράσπιση της δόθηκαν σ' αυτόν από τη θεία πρόνοια¹³². Γι' αυτό το λόγο η πρόσκληση του Αλέξανδρου στη σύνοδο γινόταν εκ μέρους του παντοδύναμου Θεού και ολόκληρης της καθολικής εκκλησίας¹³³.

Πέρα από την πάγια αυτοκρατορική θέση αναφορικά με τη θείκη προέλευση της εξουσίας, η οποία υψώνει το *imperium* στην κορυφή της οικουμένης και το καθιστά προσάτη και ρυθμιστή τόσο των κοσμικών όσο και των εκκλησιαστικών υποθέσεων, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στην επιστολή αυτή εκφράζεται για πρώτη φορά επισήμως η εξίσωση της Ρωμαϊκής Εκκλησίας με τις υπόλοιπες εκκλησίες της Αυτοκρατορίας (*cum omnibus aecclesiis in imperio nostro constitutes debeamus patrocinari, sacrosanctae Romanae aecclesiae tanto propensius debemus providere...*), γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη, που διατυπώσαμε παραπάνω. Η πολιτική στοχοθεσία του αυτοκράτορα, απορρέουσα από τον ιδεολογικό του προσανατολισμό, ήταν να αποκτήσει το δικαίωμα να παρεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις της Αγίας Έδρας, όταν το έκρινε απαραίτητο. Στο ιδεολογικό επίπεδο αυτός ο πολιτικός στόχος εδράζει στην αναγνώριση της ιερής και οικουμενικής φύσης του αυτοκρατορικού αξιώματος.

¹³¹ Ό.π.: *Quoniam divina preordinante clementia Romani imperii gubernacula suscepimus, oportet, ut in omnibus viis nostris ipsius legem custodiamus, cuius munere, cuius voluntate dignitatis nostrae apicem adepti sumus.*

¹³² Ό.π.: *In hoc itaque sacratissimo proposito constituti, cum omnibus aecclesiis in imperio nostro constitutis debeamus patrocinari, sacrosanctae Romanae aecclesiae tanto propensius debemus providere, quanto ipsius cura et defensio a divina providentia creditur esse commissa nobis specialius.*

¹³³ Ό.π.: *Proinde eruditioni vestrae mandamus et ex parte dei omnipotentis et totius aecclesiae catholicae praecepimus, ut ad eandem curiam sive conventum veniatis...*

Γι' αυτό και η σύνοδος της Παβία, στην οποία προσιλήθηκαν οι παραλήπτες της επιστολής, παρουσιάστηκε ως θεραπεία αρεστή στο Θεό (*deo gratum exhibeamus remedium*)¹³⁴. Οι διαπραγματεύσεις στόχευαν στη διατήρηση της τιμής του Θεού, στην ακεραιότητα και διαφύλαξη της απονομής δικαιοσύνης της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και στην ηρεμία της Ρώμης που παρουσιάζεται ως η κεφαλή της Αυτοκρατορίας (*caput imperii nostri*)¹³⁵. Η πόλη-σύμβολο της οικουμενικότητας του *imperium Romanum* εμπλέκεται στην πολεμική του σχίσματος, για να εκφράσει τη στάση του Φρειδερίκου απέναντι στην Αγία Έδρα, στην οποία δεν ήταν πρόθυμος να αναγνωρίσει την απόλυτη εξουσία στην Πόλη. Αντιθέτως επιθυμούσε, όπως είδαμε, να ρυθμίσει τις κοσμικές εξουσίες της Ρωμαϊκής Εκκλησίας στα πλαίσια των αποφάσεων της συνέλευσης της Ρονιάλια και στα πλαίσια με τα οποία διευθετούσε την εξουσία των αυτοκρατορικών επισκοπών.

Η επιστολή προς τον Αλέξανδρο κλείνει με μία φράση, η οποία για άλλη μία φορά είναι δηλωτική της ιερής φύσης του αυτοκρατορικού αξιώματος και της ανωτερότητας του έναντι της κεφαλής της Εκκλησίας. «Αν ο Αλέξανδρος αρνηθεί να παρουσιαστεί στη σύνοδο και να υποβληθεί στη δικαιοσύνη του Θεού και της Εκκλησίας, ο ίδιος ο Θεός θα τον κρίνει. Ο αυτοκράτορας με τη χάρη του Θεού που δίνει τη σωτηρία στους βασιλείς, θα επιδιώξει να απονείμει τη θεία δικαιοσύνη, και η αρμοδιότητα αυτή σε κανέναν άλλον δεν ταιριάζει περισσότερο απ' όσο στον αυτοκράτορα των Ρωμαίων»¹³⁶. Τα λόγια αυτά αποτελούν την καλύτερη απόδειξη του ιδεολογικού προσανατολισμού του Φρειδερίκου. Ο αυτοκράτορας δεν επιδίωκε απλώς την ανεξαρτησία του

¹³⁴ Ό.π.: *Ut autem huic pesti competens et deo gratum exhibeamus remedium, religiosorum virorum consilio generalem curiam et conventum in octava epiphaniae Paviae indiximus celebrandam.*

¹³⁵ Ό.π.: ... *quatinus remoto omni seculari iudicio hoc tam magnum aecclesiae negotium aecclesiasticarum tantum personarum sententia ita sopiatur, ut et deo debitus exinde honor deferatur et aecclesia Romana sua integritate et iusticia non possit a quoquam privari vel status urbis, quae caput imperii nostri est, inquietari...* p. 98: *Testis enim nobis est deus, quia in hac curia nec amore nec odio alicuius personae quicquam aliud querimus quam honorem dei et aecclesiae suae unitatem.*

¹³⁶ Ό.π., σημ. 130, p. 98: *Si vero iusticiam dei et aecclesie in tam sollempni conventu recipere nolueritis, videat deus et iudicet. Nos autem ipsius favente gratia, qui dat salutem regibus, iusticiam dei, quae nullum magis quam imperatorem Romanum decet, prosequemur.*

imperium από το sacerdotium και την υποταγή του τελευταίου στην αυτοκρατορική πολιτική. Πολύ περισσότερο, ήταν πεπεισμένος για την ιερή φύση της Αυτοκρατορίας και την ιερή αποστολή που είχε αναλάβει να φέρει εις πέρας στο επίγειο βασίλειο. Ο Χριστός του Θεού είναι ο κατεξοχήν φορέας της θείας δικαιοσύνης σε αυτόν τον κόσμο, την οποία έχει υποχρέωση να επιβάλλει στους υπηκόους του για τη διατήρηση της τάξης, ιδέα που εκφράστηκε και στη Δίαιτα στη Ρονιάλια. Αυτή η ιδιότητα του μεσαιωνικού αυτοκράτορα, που τονίστηκε ιδιαίτερα στα χρόνια της σαξωνικής δυναστείας, παρουσίαζε το βασιλιά ως απεικόνιση του Δαβίδ που αποτελούσε το πρότυπο της χριστής βασιλείας, συνέδεε την αυτοκρατορική τιμή με τη διατήρηση της δικαιοσύνης και ενέδουε με ιερή ποιότητα ακόμη και το ίδιο το πρόσωπο του βασιλιά¹³⁷. Ως προς αυτό το σημείο, δεν είναι, κατά τη γνώμη μας, καθόλου τυχαία η αναφορά του Φρειδεरिकού στον ψαλμό του Δαβίδ, ότι ο Θεός *dat salutem regibus*¹³⁸. Η προσφυγή στη Βίβλο και στους παλαιδιαθημικούς βασιλείς προσέφερε στους μεσαιωνικούς αυτοκράτορες προεικονίσεις του αξιώματός τους και νομιμοποιούσε την εξουσία τους¹³⁹.

Συνοψίζοντας, η στάση που τήρησε ο Φρειδεरिकός στην έναρξη του σχίσματος δε διαφοροποιείται από την πολιτική του των προηγούμενων ετών, η οποία στόχευε, μεταξύ άλλων, στον έλεγχο της Αγίας Έδρας από την αυτοκρατορική εξουσία. Πέρα από τα στενά πολιτικά και οικονομικά οφέλη που θα απέφερε στο imperium αυτός ο έλεγχος, το στοιχείο που δεσπόζει, κατά τη γνώμη μας, στη σκέψη του αυτοκράτορα είναι η ιερή φύση της Αυτοκρατορίας. Αυτή η ιερή φύση τού επιβάλλει το καθήκον να προασπίζεται το σύνολο των Εκκλησιών, δηλαδή εν τέλει το σύνολο της χριστιανοσύνης. Η Ρωμαϊκή Εκκλησία δεν είναι παρά μία ακόμη αυτοκρατορική Εκκλησία, η οποία βέβαια διαφοροποιείται απ' όλες τις άλλες, καθώς μετέχει και εκείνη

¹³⁷ H. KRIEG, *Herrscherdarstellung in der Stauferzeit. Friedrich Barbarossa im Spiegel seiner Urkunden und der staufischen Geschichtsschreibung*, Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2003, p. 241.

¹³⁸ Ο.π., σημ. 136. Ψλ 144, 10: τὸν διδόντα σωτηρίαν εἰς τοὺς βασιλεῖς.

¹³⁹ Για το συγκεκριμένο ρόλο της Βίβλου στα μεσαιωνικά χρόνια και το πώς χρησιμοποιήθηκε από τους αυτοκράτορες στα πλαίσια της imitatio sacerdotii, βλ. P. E. SCHRAMM, ὁ.π., σημ. 22, Band IV, 1, p. 123-140. Επίσης βλ. F. HEER, ὁ.π., σημ. 128, p. 229-235.

στην έννοια της οικουμενικότητας. Ο έλεγχός της επομένως είναι απαραίτητος για την επιβεβαίωση της οικουμενικής αυτοκρατορικής εξουσίας, η οποία αποτελεί ταυτόχρονα επιβεβαίωση του *sacrum imperium*. Γι' αυτό το λόγο ο αυτοκράτορας αρνείται στην Αγία Έδρα να επιβάλλει τη δική της πολιτική, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις αυτοκρατορικές αποφάσεις. Νομίζουμε ότι κάτω από αυτό το πρίσμα γίνονται ακόμη πιο ξεκάθαρες οι δηλώσεις που απηύθυνε ο Φρειδερίκος στους επισκόπους του *regnum teutonicum* μετά το επεισόδιο της Besançon. Τότε είχε δηλώσει ότι αγωνιζόταν για την τιμή και την ελευθερία των Εκκλησιών από την ανάξια δουλεία, στην οποία ήθελε να τις υποβάλλει η παπική πολιτική¹⁴⁰. Επιπλέον, είχε ζητήσει από τους επισκόπους να μη συμπράξουν με τον πάπα, αλλά να συμβάλουν στη διατήρηση του *honor imperii*, ο οποίος είχε παραμείνει ένδοξος και αλώβητος από την ίδρυση ακόμη της Ρώμης και την εισαγωγή της χριστιανικής θρησκείας¹⁴¹. Ειδικά η τελευταία φράση περικλείει όλη την πολιτική ιδεολογία περί οικουμενικότητας, που, όπως τονίσαμε, βρίσκεται σε στενή σχέση και εξάρτηση τόσο με τη θεϊκή προέλευση της εξουσίας όσο και με τις αυτοκρατορικές αξιώσεις για τον έλεγχο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας.

Η ιδεολογία του Βαρβαρόσσα και η από αυτήν απορρέουσα πολιτική τακτική επιβεβαιώνεται και από την κριτική που του ασκούν οι αντίπαλοί του. Ο καρδινάλιος Boso στη *Vita Alexandri* σχολιάζοντας την επιστολή που απηύθυνε ο αυτοκράτορας στον πάπα, παρατηρούσε ότι ο Φρειδερίκος «δε μίλησε ως υπερασπιστής της Εκκλησίας αλλά ως ανώτερος, δικαστής και κύριος, νομίζοντας ότι μπορούσε να προσβάλει το προνόμιο της ελευθερίας της Εκκλησίας, που της είχε δοθεί από τον ίδιο το Θεό»¹⁴². Μάλιστα, συνέχισε

¹⁴⁰ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 267, σημ. 361.

¹⁴¹ GF, III, 14, p. 420: ...universitatem vestram super tanta ignominia nobis et imperio condolare rogamus, sperantes, ne honorem imperii, qui a constitutione Urbis et Christiane religionis institutione ad vestra usque tempora gloriosus et imminutus extitit, fidei vestre indivisa sinceritas tam inaudita novitate, tam presumptuosa elatione imminui patiatur...

¹⁴² Boso, p. 400: Cogitans autem libertatis privilegium ab ipso Domino Ecclesie concessum posse irritare et iuxta sue voluntatis arbitrium papam in sede apostolica ponere, duos ex fautoribus suis, Verdensem scilicet et Pragensem episcopos, ad fratres qui cum domno Alexandro venerant in

ο βιογράφος του Αλέξανδρου, όταν οι καρδινάλιοι πληροφορήθηκαν το περιεχόμενο της επιστολής, φοβήθηκαν βλέποντας να καταστρέφεται άρδην η ελευθερία της Εκκλησίας¹⁴³. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι η θέση του Boso επιβάλλει να είμαστε προσεκτικοί στη χρήση της πηγής. Καρδινάλιος ο ίδιος και ένας από τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές του Αλέξανδρου, τηρούσε μία μεροληπτική στάση και παρουσίαζε τον πάπα ως άνθρωπο άγιο και ανιδιοτελή, σε αντίθεση με τον Φρειδερίκο, τον οποίο ζωγράφιζε με τα πιο μελανά χρώματα¹⁴⁴. Παρ' όλα αυτά, θεωρούμε ότι, όταν το έργο αυτό συνεκτιμάται με τις υπόλοιπες πηγές της εποχής, παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την ιδεολογική σκέψη των πρωταγωνιστών του σχίσματος. Και στη συγκεκριμένη περίπτωση η μαρτυρία του καρδινάλιου εκφράζει, κατά τη γνώμη μας, την αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία και παρουσιάζει με ακρίβεια το σημείο τριβής του *imperium* και του *sacerdotium*. Και είναι σημαντικό ότι σε αυτό το σημείο συμπίπτουν φιλο- και αντιαυτοκρατορικές πηγές.

Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι η απάντηση του Αλέξανδρου στην επιστολή-πρόσκληση του Φρειδερίκου, την οποία παραδίδει ο Boso, και στην οποία διακρίνουμε αφ' ενός μεν τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές στις οποίες θα κινηθεί το σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας, αφ' ετέρου δε κατανοούμε καλύτερα τις αυτοκρατορικές ιδέες. Ο Αλέξανδρος δήλωσε ότι αναγνώριζε τον αυτοκράτορα ως ιδιαίτερο υπερασπιστή της Εκκλησίας και θα τον τιμούσε μόνο όσο οι ενέργειές του δε θα έβλαπταν την τιμή του Θεού¹⁴⁵. Ήδη με την

civitatem Anagninam destinavit, scribens non sicut advocatus et defensor Ecclesie, sed tanquam superior, iudex et dominus, potestatem super eos habens.

¹⁴³ Ο.π., p. 400-401: Hinc namque maxime timebatur imminens persecutio principis tam potentis, hinc Ecclesie libertas infringi videbatur et penitus destrui.

¹⁴⁴ Για τη μεροληψία του καρδινάλιου Boso βλ. O. ENGELS, *Kardinal Boso als Geschichtsschreiber*, in G. SCHWAIGER (ed.), *Konzil und Papst. Festgabe für H. Tüchle*, München-Paderborn-Wien, 1975, p. 147-168. Ενδιαφέρουσες είναι επίσης οι παρατηρήσεις του P. MUNZ στην εισαγωγή που προτάσσεται της αγγλικής μετάφρασης της *Vita Alexandri*. P. MUNZ, *Boso's Life of Alexander* (translated by G.M. Ellis), Oxford, Basil Blackwell, 1973, p. 1-39.

¹⁴⁵ Boso, p. 401: Nos recognoscimus domnum imperatorem, ex collato sibi debito dignitatis, advocatum ac specialem sacrosancte Romane ecclesie defensorem; unde ipsum, si per eum non steterit, pre ceteris principibus orbis intendimus honorare ac per omnia ei deferre in quibus Regis regum honor nullum capiat detrimentum.

εισαγωγική αυτή φράση ο πάπας εγκαινίασε την πολεμική που θα ακολουθήσει. Πουθενά δεν ανέφερε ότι ο ρόλος αυτός του αυτοκράτορα, ως υπερασπιστή της Εκκλησίας, είναι δοσμένος από το Θεό. Υπενθυμίζουμε ότι στην αντίστοιχη φράση της επιστολής του Φρειδερίκου προς τον Αλέξανδρο, το λειτούργημα της υπεράσπισης της Εκκλησίας ήταν δοσμένο από τη θεία πρόνοια¹⁴⁶. Επιπλέον, και ο Βίκτωρ, όπως είδαμε, αναγνώριζε τη θείκη προέλευση αυτού του λειτουργήματος¹⁴⁷.

Η κριτική του Αλέξανδρου στην αυτοκρατορική απόφαση της σύγκλησης συνόδου γίνεται πιο οξεία στη συνέχεια της επιστολής. Ο πάπας κατηγορησε τον Φρειδερίκο ότι είχε απομακρυνθεί από τις συνήθειες των προκατόχων του αυτοκρατόρων και είχε υπερβεί τα όρια δικαιοδοσίας του, αφού συγκάλεσε σύνοδο χωρίς ο ποντίφικας να είχε λάβει προηγουμένως γνώση του γεγονότος, και τον κάλεσε να παρουσιαστεί σ' αυτήν, σαν να είχε εξουσία πάνω του. Του υπενθύμισε ότι ο Απόστολος Πέτρος, ο ιδρυτής της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, έλαβε νόμιμα από το Θεό το προνόμιο να διευθετεί τις υποθέσεις όλων των εκκλησιών και ο ίδιος να μην υπόκειται σε καμία κρίση, προνόμιο που οι ποντίφικες διαφυλάσσουν θυσιάζοντας και την ίδια τους τη ζωή, αν χρειαστεί. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος, ως διάδοχος του Αγίου Πέτρου, δε θα ανεχόταν σε καμία περίπτωση να προσβάλλεται αυτό το προνόμιο αφήνοντας τον αυτοκράτορα να απευθύνεται στη Μητέρα Εκκλησία σαν να ήταν υποτελής του. Γι' αυτούς τους λόγους αποφάσισε να μην παραστεί στη σύνοδο ούτε να αποδεχτεί τις αποφάσεις της, αφού αυτό δεν του το επέτρεπαν ούτε η κανονική παράδοση ούτε η αυθεντία των Αγίων Πατέρων. Δε θα ανεχόταν επίσης να δει την Εκκλησία να περιπέσει σε κατάσταση δουλείας, αλλά, όπως οι προκάτοχοί του, θα αγωνιζόταν για την απομάκρυνση αυτού του κινδύνου¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Ο.π., σ. 321-322, σημ. 132-134.

¹⁴⁷ Ο.π., σ. 307, σημ. 90. Ο M. PACAUT, ό.π., σημ. 97, p. 231, υποστηρίζει ότι ο Αλέξανδρος δεν αρνήθηκε ποτέ τη θείκη προέλευση της αυτοκρατορικής εξουσίας. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ποτέ δεν την παραδέχτηκε και δεν της αναγνώρισε ανάλογες δικαιοδοσίες.

¹⁴⁸ Ο.π., σημ. 145: In quo nimirum longe a consuetudine predecessorum suorum recessisse videtur et dignitatis sue terminum excessisse, dum sine conscientia Romani pontificis concilium convocavit et nos ad presentiam suam, sicut homo super nos potestatem habens, precepit

Στην παπική απάντηση διαγιγνώσκουμε και πάλι την ιδεολογική θέση του Φρειδερίκου και τις βασικές γραμμές στις οποίες θα κινηθεί το σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας. Οι φράσεις *super nos potestatem habens ... scriptum est matri sicut quilibet subiecte persone* αποτελούν πράγματι σύνοψη της πολιτικής του αυτοκράτορα απέναντι στην Αγία Έδρα, όπως την περιγράψαμε προηγουμένως. Να παρατηρήσουμε επίσης την κατηγορία που επέριψε ο Αλέξανδρος στον Βαρβαρόσσα για απομάκρυνση από την πολιτική των προκατόχων του, στους οποίους πρέπει να αναγνωρίσουμε τη σειρά των αυτοκρατόρων που ακολούθησαν την έριδα περί της περιβολής. Πράγματι, ο Φρειδερίκος εγκαινίασε μία πολιτική, της οποίας οι καταβολές εντοπίζονται στη διαμορφωθείσα εκκλησιαστική κατάσταση πριν τη μεγάλη διαμάχη μεταξύ του πάπα Γρηγορίου Ζ' και του αυτοκράτορα Ερρίκου Δ'.

Στις αυτοκρατορικές αξιώσεις ο ποντίφηκας δεν αντέταξε κανένα άλλο επιχείρημα πέρα από την ίδρυση της Ρωμαϊκής Εκκλησίας από τον Απόστολο Πέτρο. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αυτή η *ιδρυτική πράξη* αποτελούσε το πάγιο ιδεολογικό όπλο στον αγώνα της Εκκλησίας ενάντια στις εξουσιαστικές απαιτήσεις των αυτοκρατόρων που δεν μπορούσαν να παρουσιαστούν ως διάδοχοι ενός αγίου, με αποτέλεσμα το *imperium* να είναι καταδικασμένο να συνδέει τις τύχες του με την πολιτική του εκάστοτε αυτοκράτορα¹⁴⁹. Παράλληλα, και αυτό είναι ενδεικτικό της πολεμικής που θα ακολουθήσει, ο Αλέξανδρος επέμενε στο δικαίωμα του ποντίφηκα να κρίνει

convenire. Sane beato Petro, et per eum sacrosancte Romane ecclesie cuius ipse per Deum magister extitit ac fundator, hoc privilegium legitime a domino Iesu Christo sanctisque Patribus traditum, et per prospera et adversa, etiam cum effusione sanguinis cum oportuit, usque ad hec tempora conservatum, ut universarum ecclesiarum causas cum res exigeret ipsius auctoritas discuteret ac finiret, ipsa vero nullius umquam iudicio subiaceret. Unde quia nunc ab eo contra privilegium Ecclesie indultum fieri videmus, per quem deberet ab aliorum inpugnatione defendi, et quia ita scriptum est matri sicut quilibet subiecte persone, hoc absque ammiratione nimia ferre non possumus nec debemus. Ad curiam vero eius accedere vel sententiam curie sue in hac parte suscipere, canonica traditio et reverenda sanctorum Patrum auctoritas non permittit. ... diebus nostris iste morbus inciperet, et nos Ecclesiam pretioso sanguine Christi redemptam in servitutem redigi sineremus, pro cuius libertate tuenda patres nostri proprium sanguinem effuderunt, et nos ipsi ad eorum exemplum, exigente necessitatis articulo, extrema deberemus pericula sustinere.

¹⁴⁹ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 171-173.

τους πάντες, αλλά να μην κρίνεται από κανέναν (ut universarum ecclesiarum causas cum res exigeret ipsius auctoritas discuteret ac finiret, ipsa vero nullius umquam iudicio subiaceret). Η φράση αυτή απηχεί τον κανόνα *prima sedes a nemine iudicatur*, που πρωτοεμφανίστηκε στις ψευδο-ισιδώρειες διατάξεις, τονίστηκε ιδιαίτερα από τον Γρηγόριο Ζ'¹⁵⁰ και συμπεριελήφθη στο εγχειρίδιο Κανονικού Δικαίου του Γρατιανού το 1140 περίπου¹⁵¹. Από τη σύνοδο της Παβία και έως το τέλος του σχίσματος ο Φρειδερίκος, πεπεισμένος για την ανωτερότητα του αυτοκρατορικού αξιώματος έναντι του παπικού και με ιδεολογικό όπλο την ιερή φύση της Αυτοκρατορίας, θα προσπαθήσει να αποκρούσει το παπικό αυτό δόγμα και να υποβάλει τον ποντίφηκα σε κρίση.

C. Η σύνοδος της Παβία (5-11 Φεβρουαρίου 1160)

1. Η αυτοκρατορική τοποθέτηση

Στη σύνοδο στην Παβία, που συγκάλεσε ο αυτοκράτορας, παρευρέθησαν εκκλησιαστικοί και κοσμικοί ηγεμόνες απ' όλη την Αυτοκρατορία και από τα γειτονικά Βασίλεια. Ο Αλέξανδρος και οι υποστηρικτές του καρδινάλιοι, εμμένοντας στο δόγμα, ότι ο πάπας δεν κρίνεται από κανέναν, όχι μόνο δεν παρέστησαν, αλλά και δεν έστειλαν αντιπροσώπους, για να αποκρούσουν τις κατηγορίες που τους προσήψαν. Επομένως, πρέπει να τονίσουμε εξ αρχής ότι οι περιγραφές της συνόδου, τις οποίες αντλούμε από τους ιστοριογράφους της εποχής και τα συνοδικά πρακτικά, απηχούν κυρίως τις ιδεολογικές και πολιτικές τοποθετήσεις των υποστηρικτών του Βίττωρος.

Ο Φρειδερίκος, παρ' ότι γνώριζε καλά τη σημασία της απόφασής του, να συγκαλέσει δηλαδή μία γενική εκκλησιαστική σύνοδο, και την ιδεολογία στην οποία βασίζεται αυτή η ενέργεια, παρουσιάζεται στις πηγές της εποχής πολύ μετριοπαθής και αποφασισμένος να αποδεχτεί την όποια συνοδική απόφαση.

¹⁵⁰ Gregorii VII Registrum (ed. E. Caspar), T. I, Buch II, 55a, p. 206, XIX: Quod a nemine ipse iudicari debeat.

¹⁵¹ Βλ. J. CANNING, ό.π., σημ. 109, p. 95-96.

Η εικόνα αυτή όμως δεν πρέπει να μας αποπροσανατολίσει από το θεμελιώδες στοιχείο της σκέψης του, που ήταν η υπαγωγή των εκκλησιαστικών υποθέσεων στον αυτοκράτορα και η ανάδειξη του αυτοκρατορικού αξιώματος ως απόλυτου ρυθμιστή τόσο των κοσμικών όσο και των θρησκευτικών ζητημάτων. Η μετριοπάθεια που φαίνεται να τον διακατέχει, εξηγείται από την ίδια τη φύση των πηγών. Αφ' ενός μεν ο Rahewin, ο κατεξοχήν βιογράφος του, δεν ήθελε να κηλιδώσει την υστεροφημία του αυτοκράτορα, αφ' ετέρου δε τα ίδια τα έγγραφα που απέστειλε ο Βαρβαρόσσα, υπόκεινται στους νόμους της διπλωματίας, η οποία προωθούσε την καλλιέργεια κλίματος σύμπνοιας για την επίτευξη των αυτοκρατορικών στόχων.

Στην εναρκτήριο ομιλία που απηύθυνε στους συμμετέχοντες, ο αυτοκράτορας τόνισε εξ αρχής ότι το ίδιο το αξίωμά του και η τιμή της Αυτοκρατορίας τού έδιναν το δικαίωμα να συγκαλεί συνόδους, και μάλιστα σε περιπτώσεις, όπου η εκκλησία βρισκόταν σε μεγάλο κίνδυνο, όπως ακριβώς έπρατταν και οι παλαιοί αυτοκράτορες, Κωνσταντίνος, Θεοδόσιος, Ιουστινιανός, Καρλομάγνος και Όθων¹⁵². Με τη φράση αυτή ειδηλώθηκε για άλλη μία φορά σαφώς η ιδέα για τη φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος. Το αξίωμα, ιερό, αυτόνομο και ανεξάρτητο από εφήμερα πρόσωπα και καταστάσεις, έχει την εξουσία (*potestas*) να εκφέρει λόγο για τα εκκλησιαστικά δρώμενα. Η αναφορά στους παλαιούς αυτοκράτορες τίθεται, κατά τη γνώμη μας, όχι μόνο για να παράσχει ένα μοντέλο δράσης στον Φρειδερίκο και να δικαιολογήσει τις ενέργειές του με την ένταξή τους στη μακροχρόνια αυτοκρατορική παράδοση, αλλά και για να επισημάνει το ιδιαίτερο ιδεολογικό φορτίο της αυτοκρατορικής σκέψης. Η επιλογή των αυτοκρατόρων δεν ήταν τυχαία. Η παράθεση των ονομάτων τους έφερε στη μνήμη όλων τις εποχές, όπου ακόμη και το ίδιο το πρόσωπο του αυτοκράτορα θεωρούταν ιερό και όπου, ο οικουμενικός αυτοκράτορας, μοναδική πηγή νόμου, αποφάσιζε τόσο

¹⁵² GF, IV, 74, p. 660-662: Quamvis noverim officio ac dignitate imperii penes nos esse potestatem congregandorum conciliorum, presertim in tantis ecclesie periculis – hoc enim et Constantinus et Theodosius necnon Iustinianus seu recentioris memorie Karolus Magnus et Otto imperatores fecisse memorantur - ...”

για κοσμικά όσο και για θρησκευτικά-δογματικά ζητήματα. Άλλωστε στη μεσαιωνική σκέψη οι παρούσες ενέργειες νομιμοποιούνταν πάντα με αναφορά στο παρελθόν.

Η λεπτή όμως φύση της υπόθεσης απαιτούσε προσεκτικές κινήσεις και μετριοπαθή συμπεριφορά. Γι' αυτό ο Φρειδερίκος δήλωσε στη συνέχεια ότι εξουσιοδοτεί τους εκκλησιαστικούς άνδρες να αποφασίσουν για μία τόσο σημαντική απόφαση. Ο Θεός τους όρισε ιερείς και τους έδωσε την εξουσία να κρίνουν τους ανθρώπους, καθώς, όσα αφορούν το Θεό, δεν υπόκεινται στην αυτοκρατορική κρίση. Και τελειώνοντας έτσι την ομιλία του, αποσύρθηκε από τη σύνοδο¹⁵³. Με τα λόγια αυτά έθεσε τα θεμέλια για την καταδίκη του Αλέξανδρου. Η αναφορά του στην εξουσία που από το Θεό έχουν οι επίσκοποι να κρίνουν, αποτελούσε, κατά τη γνώμη μας, μία έμμεση απάντηση στην αξίωση του πάπα να κρίνει χωρίς να κρίνεται. Ο αυτοκράτορας τονίζοντας την επισκοπική αυτή εξουσία, φάνηκε ότι επιθυμούσε να ενισχύσει τη θέση των επισκόπων έναντι της Αγίας Έδρας, παρέχοντάς τους την *auctoritas* να κρίνουν την τύχη του παπικού θρόνου, τοποθέτηση που σίγουρα θα κολάκευσε πολλούς από τους συμμετέχοντες. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι στο σημείο αυτό εμφανίζεται, τηρουμένων όλων των αναλογιών, μία πρώιμη μορφή συνοδισμού. Έχει λεχθεί βεβαίως ότι, όταν μία σύνοδος συγκαλείται από κοσμικούς ηγεμόνες εναντίον της παπικής πολιτικής, η οποία έρχεται σε σύγκρουση με τα

¹⁵³ Ό.π.: ... “auctoritatem tamen diffiniendi huius maximi et summi negotii vestre prudentie vestreque potestati committo. Deus enim constituit vos sacerdotes et potestatem vobis dedit de nobis quoque iudicandi. Et quia in his que ad Deum sunt non est nostrum de vobis iudicare, tales vos et taliter in hac causa hortamur habere tamquam solius Dei de vobis expectantes iudicium”. Cum hec dixisset, ipse se consilio subtraxit, examen totum ecclesie et ecclesiasticis, que ibi innumerabiles erant, commitens personis. Το ίδιο ισχυρίστηκε ο αυτοκράτορας και σε επιστολή που απηύθυνε στις 15 Φεβρουαρίου 1160 στον αρχιεπίσκοπο του Salzburg, Eberhard, για να τον ενημερώσει για τη συνοδική απόφαση. Είπε ότι κάλεσε τους δύο πάπες να υποστούν όχι την κρίση των κοσμικών αλλά την εξέταση της εκκλησίας. DFI², 307, p. 124: Sane ex consilio orthodoxorum, sicut alia vice vobis mandasse meminimus, generalem conventum religiosorum Papie indiximus, ad quem ambos, qui se dixerunt Romanos pontifices, non ad iudicium seculare, sicut ora mendacium astruunt, sed ad examen ecclesie, per duos venerabiles episcopos, Ferdensem videlicet et Pragensem, convocavimus.

συμφέροντά τους, δεν μπορεί να γίνει λόγος για συνοδισμό¹⁵⁴. Αν όμως λάβουμε υπόψη μας αφ' ενός μεν ότι στον πυρήνα αυτής της ιδέας ενυπάρχει ακριβώς η υποταγή του ποντίφηκα στη γενική εκκλησιαστική σύνοδο, τον ανώτερο φορέα εξουσίας της Εκκλησίας¹⁵⁵, αφ' ετέρου δε τις αντιδράσεις που είχε ξεσηκώσει η προσπάθεια της Ρωμαϊκής Εκκλησίας από την έριδα περί της περιβολής και ύστερα να ασκεί ουσιαστικό έλεγχο στις επισκοπές¹⁵⁶, μπορούμε να σκεφτούμε ότι οι εκκλησιαστικοί άνδρες στην Παβία αποδέχτηκαν με ικανοποίηση την πρόσκληση του Φρειδερίκου να αποφασίσουν οι ίδιοι για αυτήν την πρωταρχικής σημασίας υπόθεση που αφορούσε το σύνολο της χριστιανοσύνης.

Η απόφαση της συνόδου, η οποία κατά τις πηγές εργάστηκε αμερόληπτα¹⁵⁷, ήταν μάλλον η αναμενόμενη. Ο Αλέξανδρος καταδικάστηκε ερήμην και ο παρευρισκόμενος Οκταβιανός ανακηρύχτηκε πανηγυρικά νόμιμος πάπας¹⁵⁸. Η άρνηση του Αλέξανδρου να παρουσιαστεί στη σύνοδο, σε αντίθεση με τον Βίκτωρα που δέχτηκε να υποβληθεί σε κρίση, διαδραμάτισε ασφαλώς σημαντικό ρόλο στη λήψη της απόφασης, όπως πληροφορούμαστε από δύο χρονικά, τα οποία συσχετίζουν την καταδικαστική απόφαση με την

¹⁵⁴ J.T. McNEILL, *Die Bedeutung des Konziliarismus*, in R. BAÜMER (hrsg.), *Die Entwicklung des Konziliarismus. Werden und Nachwirken der konziliaren Idee*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, p. 83-84.

¹⁵⁵ Για την ιδέα του συνοδισμού βλ. τη συνοπτική παρουσίαση του A. FRANZEN, *Konziliarismus*, in R. BAÜMER (hrsg.), ό.π., p. 75-81.

¹⁵⁶ J. CANNING, ό.π., σημ. 109, p. 92-93. Μάλιστα ήδη από το 12^ο αιώνα οι νομικοί του Κανονικού Δικαίου απασχολούνταν ευρέως με το ερώτημα αν ο πάπας ή το σύνολο της Εκκλησίας κατέχει την εξουσία των εκκλησιαστικών υποθέσεων. Το ερώτημα αυτό προοιλήθηκε κυρίως από τις αντινομίες που περιείχε το εγχειρίδιο Κανονικού Δικαίου του Γρατιανού. Για το θέμα βλ. B. TIERNEY, *Foundations of the Conciliar Theory. The contribution of the Medieval Canonists from Gratian to the Great Schism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968², p. 1-84.

¹⁵⁷ J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 153. Οι πηγές που βεβαίως προσέκειντο στην αυτοκρατορική πλευρά, τόνιζαν τη νομιμότητα της απόφασης της συνόδου. Βλ. Otto Morena (ed. F. Güterbock), p. 126: *Cum igitur orthodoxorum Papie congregatorum universitas in nomine Domini consedisset, causa sedis apostolice per aliquot dies continuos remoto omnis seculare iudicio legitime et canonice agitate et diligenter inspecta sufficienter et canonice in conspectus concilii per testes ydoneos est probatum.*

¹⁵⁸ GF, IV, 75, p. 662: *Residentibus itaque episcopis et clero universo, septem diebus causa ventilata est, tandemque domno Octaviano, qui cum presens advenisset et haberet, qui partem suam defenderent, cessit litis victoria, et pro ipso concilium dedit sententiam, condemnato Rolando et reprobato, qui citatus legitime concilio se presentare contumaciter abnuisse dicebatur.*

απουσία του Αλέξανδρου¹⁵⁹. Κατ' αυτόν τον τρόπο θριάμβευσε η πολιτική του Βαρβαρόσσα, ο οποίος χρησιμοποίησε την άρνηση του πάπα προς όφελός του. Η σύνοδος έλαβε την επιθυμητή για την Αυτοκρατορία απόφαση και μάλιστα χωρίς καμία ανάμειξη του αυτοκράτορα¹⁶⁰.

Η καταδίκη στηρίχτηκε τόσο σε εκκλησιαστικούς-κανονικούς όσο και σε πολιτικούς λόγους. Οι κανονικοί του Αγίου Πέτρου της Ρώμης αναφέρθηκαν διεξοδικά στην ομιλία τους σε ό,τι συνέβη την ημέρα της εκλογής του νέου ποντίφηκα και στις προσπάθειες του «αντιπάπα» Αλέξανδρου να καταλάβει το παπικό αξίωμα. Στηριζόμενοι στο Κανονικό Δίκαιο προσπάθησαν να πείσουν ότι η διαδικασία της εκλογής του Οικταβιανού ήταν νόμιμη και αρχικά έγινε αποδεκτή και από τον ίδιο τον Αλέξανδρο, ο οποίος όμως ύστερα από λίγες μέρες ανακηρύχτηκε πάπας από τους δικούς του υποστηρικτές¹⁶¹. Η καταληκτική φράση της ομιλίας τους έδωσε ακροθιγώς και το πολιτικό-ιδεολογικό στίγμα του κατηγορητηρίου. Με έμμεσο αλλά σαφή τρόπο κατηγορήσαν τον Αλέξανδρο για σιμωνία, χωρίς όμως να προσδιορίσουν συγκεκριμένες πράξεις¹⁶². Συγκεκριμένες ενέργειες που δεν αφορούσαν όμως την κατηγορία της σιμωνίας, παρουσιάστηκαν σε άλλες μαρτυρίες και

¹⁵⁹ *Chronica Regia Coloniensis* (ed. G.Waitz), p. 106: Anno Domini 1161. Itaque imperator, qui adhuc in obsidione Mediolani morabatur, ut hoc scisma sanctae ecclesiae removeret, curiam et concilium generale in octava epyphaniae (13/1/1160) apud Papiam indixit omnibus episcopis et principibus tam totius Alamanniae quam Lombardiae, Tusciae, Ungariae et Franciae, misitque episcopos Praiensem, Verdensem et Mantuanum, vocans utrosque electos et electores ad iudicium ecclesiae. Itaque Octavianus, qui et Victor, cum suis fautoribus curiae et concilio se devote presentavit. Ruolandus vero, qui et Alexander, audita legatione imperatoris, venire recusavit. Qua de causa omnes episcopi qui presenti concilio aderant Ruolandum excommunicaverunt et Octavianum pro apostolico susceperunt. Similia acta sunt apud curiam et synodum, quam imperator Cremonae habuit in dominica (21/5/1160) quae est ante ascensionem Domini. *Otonis de Sancto Blasio Chronica* (ed. A. Hofmeister), p. 15: Anno Domini 1160. Rulandus autem ... electum affirmans nec summum pontificem a laico citari omnesque ipsius iudicio subiacere et ipsum a nemine iudicari debere contestans huic concilio se absentavit nec responsales aliquos pro se destinavit. Cuius absentacione concilio presidentes permoti electionem domini Victoris canonicam iudicantes Alexandro reprobato...Το ίδιο υποστηρίζει και ο J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 122-123.

¹⁶⁰ J. LAUDAGE, ό.π.

¹⁶¹ GF, IV, 76, p. 662-670.

¹⁶² Ό.π., p. 670: Omnipotentis sapientia Patris, qui novit et potest unire vota et voluntates omnium, doceat vos omnes et uniat ad confusionem Babylonicam destruendam et simoniam de ecclesia propellendam et pacem toti mundo desiderabilem in integrum reformandam.

καταγράφηκαν στα πρακτικά της Συνόδου¹⁶³. Ιερείς του Αγίου Πέτρου υποστήριζαν ενόρκως ότι άκουσαν τον Αδριανό, όταν έφευγε από τη Ρώμη, να λέει ότι δε συμφωνούσε με τον αφορισμό των κατοίκων του Μιλάνου, που επεδίωκε ο Οκταβιανός, ότι υποστήριζε τη συμμαχία των Μιλανέζων με τους κατοίκους της Brescia εναντίον του αυτοκράτορα και ότι είχε συνεννοηθεί με τους προσκείμενους σ' αυτόν καρδινάλιους ύστερα από το θάνατό του να μην εκλεγεί ποτέ ο Οκταβιανός πάπας¹⁶⁴.

Το πολιτικό, λοιπόν, σιηνικό που υποκρύπτεται στο σχίσμα, ήταν η συμμαχία του Αδριανού, του Αλέξανδρου και των οπαδών τους καρδινάλιων με τις ιταλικές πόλεις, οι οποίες δεν αποδέχονταν την πλήρη υποταγή τους στην αυτοκρατορική εξουσία και επεδίωκαν ανάλογη αυτονομία. Διατυπώθηκε πλέον επίσημα ότι το σχίσμα προήλθε από τις διαφορετικές ιδεολογικές-πολιτικές τοποθετήσεις των δύο αντιμαχόμενων πλευρών. Ο Αλέξανδρος και οι υποστηρικτές του επεδίωκαν την αποδυνάμωση της αυτοκρατορικής εξουσίας στην Ιταλία, σε αντίθεση με την παράταξη του Βίκτωρος. Το αντιαυτοκρατορικό μένος του Αλέξανδρου τονίστηκε αρκετές φορές στη διάρκεια της συνόδου και μάλιστα με πολύ πιο συγκεκριμένες αναφορές. Χαρακτηριστική ήταν η ομιλία των καρδινάλιων-υπερασπιστών του Βίκτωρος. Η φιλοαυτοκρατορική τους τοποθέτηση εκδηλώθηκε στην αρχή ήδη του λόγου τους, καθώς ανέφεραν ότι θα μιλήσουν, «αφού αυτό αρέσει στον ηγεμόνα των ηγεμόνων, που κατέχει την οικουμενική μοναρχική εξουσία και το διάδημα»¹⁶⁵.

Αφού αναφέρθηκαν στη Συνθήκη της Κωνσταντίας (23/3/1153), κατηγόρησαν τον Αδριανό και τον Αλέξανδρο, ότι πρώτοι κατέλυσαν τους

¹⁶³ GF, IV, 77, p. 672-680.

¹⁶⁴ Ό.π., p. 680: Iohannes de Sancto Stephano et Wolframms dicunt se audivisse, quod papa Adrianus dixit ad eos, cum de Urbe exiret: "Octavianus", inquit, "quem ego misi in Longobardiam, vult excommunicare Mediolanenses; sed ego mandavi Mediolanensibus, ut non curent de eo, sed fortiter se habeant tam ipsi quam Brixianses contra imperatorem, et ego cum eis disposui, quod imperator propter eorum impedimenta non poterit Romam venire".

¹⁶⁵ Constitutiones, I, 187, p. 258: Et quia placuit principum principi universae monarchiae imperium ac diadema tenenti et reverendissimis dominis ac patribus in nomine Domini congregatis, ut qualitatem et ordinem electionis Romani pontificis in medium proponamus, imploramus clementiam auditorum ...

όρους, όταν συμμάχησαν με το βασιλιά της Σικελίας, Γουλιέλμο, χωρίς την αυτοκρατορική έγκριση και του παραχώρησαν το δουκάτο Απουλίας και Καλαβρίας και το πριγκιπάτο της Καπούης. Άλλωστε συμμάχησαν και με τους κατοίκους του Μιλάνου και γενικά με όλους τους εχθρούς της Αυτοκρατορίας¹⁶⁶. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατήγγειλαν ως εμπνευστή της συγκεκριμένης πολιτικής τον καρδινάλιο Ρολάνδο, ο οποίος δε σταμάτησε εκεί, στην προδοσία δηλαδή της αυτοκρατορικής εξουσίας, αλλά έφτασε στο σημείο να προδώσει και την εκκλησιαστική, αφού παραχώρησε στον Γουλιέλμο το δικαίωμα απόλυτης ελευθερίας δράσης στα εκκλησιαστικά ζητήματα του Βασιλείου του¹⁶⁷. Η κατηγορία αυτή, που ευσταθεί, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο¹⁶⁸, παρουσίασε τον Αλέξανδρο εμπνευστή μιας πολιτικής, η οποία εκτός του ότι οδηγούσε στο διαμελισμό του imperium, διακύβευε και την ελευθερία της ίδιας της Ρωμαϊκής Εκκλησίας¹⁶⁹. Από τους υποστηρικτές του Βικτωρος πληροφορούμαστε άλλη μια φορά για τη συνομωσία του Αδριανού και των αντιαυτοκρατορικών καρδινάλιων να εκλέξουν πάπα από τη δική τους παράταξη, με την πρόσθετη μάλιστα πληροφορία ότι ο Ρολάνδος σχεδίαζε να συλλάβει τον Βικτωρα και τους υποστηρικτές του καρδινάλιους με τη βοήθεια του Γουλιέλμου και να τους

¹⁶⁶ Ό.π.: Hoc foedus nisu et operatione Romani cancellarii suorumque complicitium non sine periurio est refragatum, ruptum et evacuatum. Cum Siculo namque pacem et firmam amicitiam sine consensu divi imperatoris fecerunt, manifestos hostes imperii Mediolanenses post ternam et centesimam commonitionem non excommunicaverunt, immo ut plenius dicamus, omnibus hostibus imperii vires [et] audaciam modis quibus poterant praestiterunt, ad maiorem autem imperii et ecclesiae confusionem ducatum Apuliae et Calabriae ac principatum Capuae cum adiacentibus provinciis Siculo per tria vexilla concesserunt et privilegio confirmaverunt.

¹⁶⁷ Ό.π., σημ. 165, p. 258-259: Attendite, quis est hic cui secta Romani cancellarii tanta concessit. Certe ille est, de cuius terra ad sedem apostolicam nullus appellat. Nemo sine voluntate et iussu Siculi in episcopum eligitur, nec etiam ad sedem apostolicam vocatus quis venit nisi cum illius mandato. Nullus canonicus, nullus archidiaconus vel abbas vel praepositus vel alius ecclesiae praelatus sine illius iussu promovetur. Nullus legatus Romanae ecclesiae vel ipse apostolicus terram eius ingreditur, nisi nominatim et specialiter ab eo vocatus; et cum terram eius ingressus fuerit, conductum vel cibaria vel hospitium non habet, nisi per manum et dispositionem scutiferi Siculi, cui hoc erit iniunctum et cui litterae a Siculo datae sunt, in quibus modus et mensura victualium est designata. Et si aliquis regum vel principum manifeste terram Siculi invaserit, Romana ecclesia ex tenore privilegii debet illum excommunicare.

¹⁶⁸ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 239-240.

¹⁶⁹ Ό.π., σημ. 165, p. 259: In his tam nefariis tamque horribilis factis iura imperii confusa sunt et Romanae ecclesiae dignitas inminuta. Ibi imperium est demembratum. Ibi ecclesia est mutilata et ancillata.

εξορίσει στη Σικελία¹⁷⁰. Η σικελική αυτή *secta*, κατέληξαν, φανερά ξεσηκώθηκε εναντίον της Αυτοκρατορίας¹⁷¹. Εν τέλει και η εγκύκλιος της συνόδου τόνισε τη συνομωσία του Αδριανού και του Ρολάνδου με τον Γουλιέλμο και τις ιταλικές πόλεις, όπως επίσης και τον όρκο τους, να εκλέξουν πάπα από τη δική τους παράταξη¹⁷². Επομένως έγινε κατά τις συζητήσεις φανερό ότι η σύγκρουση είχε και συγκεκριμένα πολιτικά αίτια.

Στην επιστολή που απηύθυνε από την Παβία στις 15 Φεβρουαρίου 1160 ο Φρειδερίκος στον αρχιεπίσκοπο του Salzburg, Eberhard, ο οποίος δεν μπόρεσε λόγω ασθένειας να παραστεί στη σύνοδο¹⁷³, επανέλαβε τις κατηγορίες της συνομωσίας, κατηγορώντας τον Ρολάνδο για σιμωνία¹⁷⁴, εννοώντας προφανώς ότι είχε χρηματιστεί από το Σικελικό Βασίλειο και τις βορειοϊταλικές πόλεις, για να ακολουθήσει μία αντιαυτοκρατορική πολιτική. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του αυτοκράτορα, οι κατηγορίες επιβεβαιώθηκαν από τους ίδιους τους κατοίκους του Μιλάνου, οι οποίοι παραδέχτηκαν τις σχέσεις τους με τον Αδριανό και τον καρδινάλιο του. Επιπλέον ανακαλύφθηκαν επιστολές, το περιεχόμενο των οποίων επαλήθευσε τους ισχυρισμούς των αντιπάλων του Ρολάνδου¹⁷⁵. Ο χαρακτηρισμός *είδωλο το οποίο*

¹⁷⁰ Ό.π.: Per quam duntaxat coniurationem assumpta audacia, cancellarius in viscera ecclesiae manus extendens statuit, ut dominus Octavianus, qui hodie Victor divino munere apostolica dignitate censetur, et fratres eius cardinales, qui in praesentiarum esse noscuntur, per potentiam Siculi caperentur et in Siciliam mitterentur perpetuis exiliis cruciandi.

¹⁷¹ Ό.π.: Tunc secta illa cancellarii vocata est Ciciliana et manifeste se contra imperium erexit.

¹⁷² Constitutiones, I, 190, p. 265-270 = GF, IV, 80, p. 686-696.

¹⁷³ GF, IV, 83, p. 702-704. Αυτή είναι η αιτιολογία που παρουσιάζει ο Rahewin. Στην πραγματικότητα ο αρχιεπίσκοπος είχε σοβαρούς ενδοιασμούς για την απόφαση της συνόδου. Ο Eberhard του Salzburg ήταν υποστηρικτής του Αλέξανδρου και απέφευγε να συναντήσει τον αυτοκράτορα παρά τις επίμονες εκκλήσεις που του απηύθυνε. Για τα γεγονότα της αντιπαράθεσης ανάμεσα στον Φρειδερίκο και την αρχιεπισκοπή του Salzburg, βλ. K. GÖRICH, ό.π., σημ. 1, p. 58-73.

¹⁷⁴ DFI², 307, p. 123-124: Hac de causa XII die post electionem domini Victoris pape eo sedente in sede beati Petri iam dicti conspiratores egressi ab urbe ad Cisternam Neronis derelinquentes venam aquarum viventium se contulerunt et idolum sibi Rolandum cancellarium erexerunt dicentes hunc esse Symonem Petrum, qui apostolice dignitatis apicem tam nefaria invasione attingere presumebat.

¹⁷⁵ Ό.π., p. 124: Qui recepto a nobis verbo pacis dum ad Mediolanenses pro investiganda eorum voluntate redirent, acceperunt ab eis tale responsum: Domini patres, nos tenemur astricti iuramento domino pape et cardinalibus, quod non debeamus redire ad gratiam imperatoris sine eorum voluntate et ipsi econtra sine nostra voluntate nullam pacem facere possunt. Responderunt eis abbates: Vos de cetero non tenemini domino pape, quia mortuus est. Et illi

λατρεύουν οι σπαδοί του (*idolum sibi Rolandum cancellarium erexerunt*), που απέδωσε ο Φρειδερίκος στον Αλέξανδρο και που παραπέμπει σε λατρεία ειδώλων, και η κατηγορία της σιμωνίας προβάλλουν ακόμη περισσότερο το θείο καθήκον του αυτοκράτορα να καθάρει την εκκλησία από ένα τέτοιο μίasma. Επιπλέον, για πρώτη φορά ο Βαρβαρόσσα στιγματίσε την εμμονή του Αλέξανδρου στο δικαίωμά του να μην κρίνεται από κανέναν¹⁷⁶.

Είναι σημαντικό ότι στην παραπάνω επιστολή ο αυτοκράτορας χαρακτήρισε για πρώτη φορά τη σύνοδο ιερή (*sacro concilio*)¹⁷⁷. Στην εποχή του Φρειδερίκου παρατηρείται μία ευρεία χρήση του επιθέτου *sacer* για το χαρακτηρισμό όσων άπτονται της Αυτοκρατορίας, χρήση που πολλές φορές έχει ερμηνευθεί από τους ιστορικούς ως μία απλή υφολογική κλίση των συντακτών των εγγράφων. Κατά τη γνώμη μας, στη συγκεκριμένη περίπτωση η χρήση του επιθέτου αντανάκλα την αυτοκρατορική ιδεολογία. Η σύνοδος είναι ιερή, καθώς έχει συγκληθεί από τον αυτοκράτορα, φορέα της ιερής Αυτοκρατορίας, και υπακούει στις εντολές του Θεού για τη διεύθυνση του επίγειου βασιλείου. Γι' αυτό και, κλείνοντας την επιστολή, ο Φρειδερίκος ζήτησε από τον αρχιεπίσκοπο «να αποδεχτεί τη συνοδική απόφαση χάρη της ειρήνης ολόκληρης της εκκλησίας, δηλαδή της χριστιανοσύνης, και της σωτηρίας της Αυτοκρατορίας»¹⁷⁸.

Sancta, αγία δηλαδή, αποικλήθηκε η σύνοδος και στην επιστολή που απηύθυνε ο αυτοκράτορας στους ιερείς της Halberstadt το Μάρτιο-Απρίλιο

statim subiunxerunt: Si mortuus est papa, nos ideo non sumus absoluti, quia nichilominus tenemur cardinalibus et ipsi tenentur nobis. Hec predicti patres in responsis a Mediolanensibus accepisse testificati sunt coram multis religiosis viris. Preter hec multa experimenta facte conspirationis per litteras in via deprehensas accepimus, sicut nuncius iste plenius vidit et audivit. Αναφορά σ' αυτά τα γράμματα γίνεται και στην επιστολή που απηύθυνε στον ίδιο αρχιεπίσκοπο ο Ερρίκος, ιερέας του Berchtesgaden. GF, IV, 82, p. 700.

¹⁷⁶ Ο.π.: *Alter vero eorum, eo quod puriorem haberet conscientiam, dominus Victor videlicet, iudicio ecclesie ultro se obtulit, altero, videlicet Rolando, contumaciter renitente et dicente, quia, cum ipse deberet omnes iudicare, ipse a nullo vellet iudicari.*

¹⁷⁷ Ο.π., σημ. 173, p. 123: *Si sacro concilio Papie celebrato interfuissetis ... Πρέπει να σημειώσουμε ότι η Εκκλησία συνήθιζε να αποκαλεί τις εκκλησιαστικές συνόδους ιερές. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης περίπτωσης έγκειται στο ότι ο αυτοκράτορας ήταν υπεύθυνος για τη σύγκληση της συνόδου.*

¹⁷⁸ Ο.π., p. 124: *...a vestra beatitudine pro pace tocius ecclesie et salute imperii approbari ...*

1160, για να τους προτρέψει να αναγνωρίσουν τον Βίκτωρα, καθώς ο επίσκοπος της περιοχής τους ήταν ο μοναδικός επίσκοπος του *regnum teutonicum* που αρνήθηκε επίσημα να αποδεχτεί τη συνοδική απόφαση¹⁷⁹. Η ιερή ή αγία σύνοδος καταδίκασε εκείνους που αποπειράθηκαν να διαταράξουν την ενότητα μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium*, για να βλάψουν το αυτοκρατορικό αξίωμα¹⁸⁰. Η σύνδεση της σωτηρίας του αυτοκρατορικού αξιώματος με την ενότητα του *imperium* και του *sacerdotium* αποκαλύπτει για άλλη μία φορά την ιδεολογική στάση του αυτοκράτορα. Η ενότητα των δύο δυνάμεων είναι εν τέλει η ενότητα της οικουμένης, της οποίας ο ίδιος, φορέας του θεόθεν δοσμένου αυτοκρατορικού αξιώματος, προϊσταται. Η συνομωσία, λοιπόν, των καρδινάλιων διακύβευσε την ηθική τάξη και την τάξη του κόσμου και γι' αυτό ο Φρειδερίκος συγκάλεσε την ιερή σύνοδο. Έτσι, γίνεται καλύτερα κατανοητή και η έκκληση στον αρχιεπίσκοπο του Salzburg να αποδεχτεί τη συνοδική απόφαση για χάρη της ειρήνης της χριστιανοσύνης και της σωτηρίας του *imperium*¹⁸¹.

Ο Βαρβαρόσσα δεν καταφέρθηκε με έντονο τρόπο εναντίον του επισκόπου της Halberstadt. Παρουσιάζοντας απλώς την ενέργειά του ζήτησε από τους ιερείς της επισκοπής να δεχτούν να συνομιλήσουν με τον απεσταλμένο του Βίκτωρος για τη σωτηρία της εκκλησίας τους και την τιμή της Αυτοκρατορίας (*ad salutem ecclesie vestre et ad honorem imperii nostri*). Στη συνέχεια τόνισε ότι όποιος αντιστεκόταν στον πάπα, θα διατάραζε την ηρεμία της εκκλησιαστικής ειρήνης και με κανένα τρόπο δε θα μπορούσε πλέον να είναι φίλος του καίσαρα, δηλαδή του αυτοκράτορα¹⁸². Η ίδια έντονη παράκληση

¹⁷⁹ DFI², 313, p. 133: ...quanta dispensatione electionem canonicam reverendi patris nostri Victoris pape in sancto concilio Papiensi a sanctis patribus ventilatam...

¹⁸⁰ Ό.π.: qualiter etiam electum partis adverse, qui per conspirationem et coniurationem unitatem imperii et sacerdotii ad detrimentum corone nostre scindere conabatur, ...

¹⁸¹ Ό.π., σημ. 178.

¹⁸² Ό.π., σημ. 179, p. 133-134: ... dominum Victorem in patrem et in papam elegit, recepit et prima pre omnibus confirmavit excepto uno episcopo vestro, qui, sicut in veritate cognovimus, Rol(andum) cancellarium et eius partem fovet et commendat et universalem patrem nostrum Victorem abicit et condempnat. Unde quia vestra discretio novit, quid in tam arduo tamque necessario negotio facto sit opus, mandamus universitati vestre consulentes in deo et propter deum, ut ad salutem ecclesie vestre et ad honorem imperii nostri cum venerabili legato domini

κλείνει και την επιστολή. Επισημαίνεται μάλιστα ότι η σύμφωνη με τη συνοδική απόφαση στάση των ιερών θα ανύψωνε την εκκλησία τους σε ανώτερη θέση και ταυτόχρονα θα απέδιδε στην Αυτοκρατορία την οφειλόμενη τιμή και υπηρεσία (*imperium quoque debitum honorem et debita servicia sortiat*)¹⁸³. Για άλλη μία φορά ο *honor imperii* συσχετίζεται με μία ενέργεια που άπτεται των *spiritualia*, και ζητείται για τη διατήρησή του η συναίνεση των εκπροσώπων της Εκκλησίας. Αφού, λοιπόν, η αυτοκρατορική τιμή έγκνεται στην αναγνώριση του ποντίφηκα, τον οποίο εξέλεξε μία σύνοδος συγκληθείσα από τον αυτοκράτορα με το δικαίωμα που του έδινε το θεόθεν αξίωμά του, η τιμή αυτή τελικά εμπεριέχει, πέρα από κάθε άλλη νόμιμη αξίωση, και την έννοια της ιερής φύσης της Αυτοκρατορίας. Το ιερό σημασιολογικό περιεχόμενο που λαμβάνει η έννοια της αυτοκρατορικής τιμής, είναι εύγλωττο σε μία μεταγενέστερη επιστολή, όπου ο *honor imperii* τίθεται παράλληλα με τη *gloria dei*¹⁸⁴. Οι ίδιες ενέργειες που δοξάζουν το Θεό, τιμούν και την Αυτοκρατορία (*pro gloria dei et honore imperii promovendo*), επειδή ακριβώς η τελευταία μετέχει της φύσης του θείου.

Επειδή η σύνοδος απεικατέστησε τον *honor imperii*, ο Φρειδερίκος αποδέχτηκε και ενέκρινε με μεγάλη χαρά την ανύψωση του Βίκτωρος στον παπικό θρόνο. Σύμφωνα με το μεσαιωνικό τυπικό, ο αυτοκράτορας απέδωσε στον πάπα το *officium stratoris*, τον οδήγησε στο θρόνο και του φίλησε τα πόδια σε ένδειξη αναγνώρισης και σεβασμού¹⁸⁵. Ευελπιστούσε ο Βαρβαρόσσα

pape Victoris et nostro nuntio fideli B(urchardo) Coloniensi tale consilium et auxilium vobis et nobis provideatis, quod et imperium honorem dignum recipiat et ecclesia vestra in pristinam reformetur dignitatem. Vobis enim precise denuntiamus, quod, quicumque patri nostro V(ictori) pape contradicit, tranquillitatem ecclesiastice pacis perturbat et amicus cesaris esse nullo modo potest.

¹⁸³ Ό.π., p. 134: ... rogantes, quatinus ad honorem dei et fructum ecclesie legato karissimi patris nostri V(ictoris) pape et dilecto capellano nostro et nuntio B(urchardo) tale consilium prebeat et auxilium prestetis, per quod deus honoretur et ecclesia vestra ad meliorem statum relevetur, imperium quoque debitum honorem et debita servicia sortiat.

¹⁸⁴ DFI², 327, p. 154 (Μάιος 1161. Ο Φρειδερίκος γράφει στον αρχιεπίσκοπο του Salzburg): ...ad Papiensem curiam, ubi tam ecclesiastici principes quam seculares pro gloria dei et honore imperii promovendo sollemniter convenerant...

¹⁸⁵ GF, IV, 78, p. 680-682: Confirmato et recepto taliter in papatu Victore, defertur ad principem sacerdotialis concilii sententia. Qua venerabiliter suscepta et approbata, Victor ad ecclesiam vocatur et magna sollempnitate et frequentia cleri et populi suscipitur, ipsique ut summo pontifici

ότι θα είχε στο πρόσωπο του ποντίφηκα ένα σύμμαχο που δε θα αντιστεκόταν στην προσπάθειά του για την περίφημη *reformatio imperii*, η οποία, κατά τη γνώμη μας, είχε στόχο, εκτός από τα εφήμερα πολιτικά και οικονομικά οφέλη, τη διατύπωση της ιερότητας της Αυτοκρατορίας. Η νομιμοποίηση του Βίκτωρος οδήγησε στην ειρήνη μεταξύ του *sacrum imperium* και του *sacerdotium* και στην ενότητα της οικουμένης. Για τη διατήρηση αυτής της ειρήνης και της ενότητας, απαραίτητης για την αναγνώριση της ιδεολογικής του τοποθέτησης και την προώθηση των πολιτικών του σχεδίων, ο Φρειδερίκος θα μεταχειριζόταν στο εξής κάθε δυνατό μέσο.

2. Η τοποθέτηση του Αλέξανδρου

Ο Αλέξανδρος, πιστός στις ιδέες του, δεν παρουσιάστηκε στη σύνοδο, ούτε έστειλε απεσταλμένο, για να αντιρρούσει τις βαριές κατηγορίες για συνωμοσία εναντίον τόσο της Αυτοκρατορίας όσο και της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τη σκέψη του στηριζόμενοι στη διήγηση του Boso, λαμβάνοντας πάντα υπόψη την ιδιαιτερότητα αυτής της ιστορικής πηγής. Ο βιογράφος του Αλέξανδρου δεν απαντά σε καμία από τις κατηγορίες που διατυπώθηκαν εναντίον του πάπα, όσο ήταν καρδινάλιος, τις οποίες βεβαίως γνώριζε καλά. Αυτή είναι φυσικά άλλη μία ένδειξη της μεροληψίας του υπέρ του προσφιλούς του βιογραφουμένου. Αντιθέτως, για άλλη μία φορά κατηγορήσε τον αυτοκράτορα ότι θέλησε με τη σύνοδο της Παβία να υποδουλώσει τη Ρωμαϊκή Εκκλησία και γι' αυτό παρουσίασε τον Αλέξανδρο να έχει συνωμοτήσει με τους εχθρούς της Αυτοκρατορίας¹⁸⁶. Αγγίζοντας μάλιστα την υπερβολή υποστηρίζει με προπαγανδιστική διάθεση ότι ο Φρειδερίκος

et universali pape adclamatur. Divus quoque imperator consuetam ei reverentiam et stratoris officium sicut Constantinus beato Silvestro humiliter pro foribus ecclesie exhibuit, et manu eius accepta usque ad sedem deduxit et intronizavit.

¹⁸⁶ Boso, p. 402: Imperator autem F. conceptam iamdiu malitiam de subiuganda sibi Ecclesia Christi ad effectum posse perducere inaniter sperans, ascito ad se in Lombardiam ipso heretico, et congregatis quos potuit episcopis atque aliis ecclesiarum prelatis de terra dominationis sue, generalem celebraturus curiam cum eodem Octaviano perrexit Papiam, ibique prophanam intentionem et detestandum propositum suum callida circumventionem detexit, asserens domnum Alexandrum eiusque fratres et socios inimicos imperii ac suos et coniurasse cum inimicis et adversariis suis.

εξέδωσε εγκύκλιο διατάζοντας τους επισκόπους όλης της Αυτοκρατορίας να αποδεχτούν τον Βίκτωρα και σε περίπτωση που κάποιος δε συμμορφωνόταν, θα έφευγε από την περιοχή του χωρίς να επιστρέψει πια¹⁸⁷.

Η αντίδραση του Αλέξανδρου στη συνοδική απόφαση ήταν άμεση. Στις 24 Μαρτίου 1160 στο Anagni ανανέωσε τον αφορισμό εναντίον του Βίκτωρος, αφόρισε τον Φρειδερίκο και απάλλαξε τους υπηκόους του από τον όρκο πίστης που του είχαν δώσει¹⁸⁸. Η ενέργεια αυτή χαρακτηρίστηκε μάλιστα από το βιογράφο του ως σύμφωνη με τη συνήθεια των προηγούμενων πατέρων¹⁸⁹. Ήταν η πρώτη φορά ύστερα από την έριδα περί της περιβολής, που πάπας προέβη σε μία τέτοια ενέργεια. Βέβαια, η διαφορά ανάμεσα στα δύο ιστορικά γεγονότα είναι μεγάλη, καθώς ο Αλέξανδρος δεν προχώρησε στην καθαίρεση του Φρειδερίκου από το θρόνο, όπως είχε κάνει ο Γρηγόριος Ζ' για τον Ερρίκο Δ'¹⁹⁰. Όπως μάλιστα έχει σημειωθεί, αυτές οι παπικές ενέργειες δεν έβλαψαν ούτε τον αυτοκράτορα ούτε την πολιτική του¹⁹¹.

¹⁸⁷ Ό.π.: Quo facto per totum sibi subiectum imperium misit edictum ut ecclesiarum prelati ad statuatam quam erexerat adoraturi accederent; quod quicumque agere nollent, de terra sua non reversuri exirent.

¹⁸⁸ PL, 200, ep. XX, col. 92C (προς τον αρχιεπίσκοπο του Salzburg, 24/3/1160 = J.-L., 10628): ... tam ipsum Fridericum, non jam imperatoris officium, sed quae tyranni sunt exercentem, quam praedictum Octavianum schismaticum et Ottonem comitem Palatinum, atque omnes principales fautores eorum in Coena Domini, coetu clericorum et multorum virorum nobilium in ecclesia congregato, accensis candelis publice excommunicavimus, et tradidimus hujusmodi Satanae in interitum carnis, ut spiritus eorum salvi sint in die Domini. De communi fratrum nostrorum consilio atque voluntate, vos omnes specialiter et communiter universos a fidelitate, quam ei fecistis, et ab omni debito imperii ex parte Dei omnipotentis, et beatorum apostolorum Petri et Pauli auctoritate apostolica absolvimus, ita, quod in nullo ei de caetero teneamini obedire, sed potius in remissionem vobis injungimus delictorum, ut contra eos quos ipse per tyrannidem suam sibi subjugare, opprimere et vastare voluerit, nullum ei consilium vel auxilium ministretis.

¹⁸⁹ Boso, p. 403: Cum autem beatus Alexander papa eundem imperatorem, benigne ac frequenter commonitum, a sua perfidia non posset ullatenus revocare, cum episcopis et cardinalibus, in Cena Domini, apud Anagniam, ipsum tanquam principalem Ecclesie Dei persecutorem, excommunicationis vinculo sollempniter innodavit, et omnes qui ei iuramento fidelitatis tenebantur astricti, secundum antiquam predecessorum patrum consuetudinem ab ipso iuramento absolvit, atque in Octavianum et eius complices iamdiu prolatam excommunicationis sententiam innovavit. Για το θέμα βλ. J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 124-125.

¹⁹⁰ Gregorii VII. Registrum (ed. E. Caspar), T. I, Buch III, 10a, p. 270 (Πρωτόκολλο της Συνόδου στη Ρώμη, 14-20/2/1076): Hac itaque fiducia fretus pro ecclesie tue honore et defensione ex parte omnipotentis Dei Patris et Filii et Spiritus sancti per tuam potestatem et auctoritatem Heinrico regi, filio Heinrici imperatoris, qui contra tuam ecclesiam inaudita superbia insurrexit, totius regni Teutonicorum et Italie gubernacula contradico et omnes christianos a vinculo iuramenti, quod sibi fecerunt vel facient, absolvo et, ut nullus ei sicut regi serviat, interdico. Βλ. I.

Οι απόψεις του Αλέξανδρου αποκαλύπτονται στην επιστολή που απέστειλε την 1 Απριλίου 1160 στον επίσκοπο της γαλλικής πόλης Lisieux, Αρνούλφο, για να τον ενημερώσει για τα γεγονότα που συγκλόνιζαν την Αγία Έδρα, και να τον ευχαριστήσει, καθώς χάρη στις προσπάθειές του ο βασιλιάς της Αγγλίας, Ερρίκος Β΄ Πλανταγενέτης, πήρε το μέρος του. Στην επιστολή αυτή κατηγορήσε τον Φρειδερίκο ότι ήδη επί Αδριανού προσπαθούσε να καταπιέσει και να καταστρέψει τη Ρωμαϊκή Εκκλησία και έφερε ως παράδειγμα τη γνωστή υπόθεση, χωρίς να την κατονομάσει, του αρχιεπίσκοπου Eskil¹⁹² και ακροθιγώς το επεισόδιο της Besançon. Ανέφερε μάλιστα ότι ο Φρειδερίκος εισέβαλε στα εδάφη του Patrimonium θέλοντας να τα καταλάβει. Στη συνέχεια κατηγορήσε τον αυτοκράτορα ότι επέβαλε τον Οκταβιανό στον παπικό θρόνο¹⁹³. Όσον αφορά τη σύνοδο στην Παβία τόνισε ότι ο Βαρβαρόσσα ενήργησε εναντίον των ιερών κανόνων σαν να είχε *auctoritas* επί της Εκκλησίας. Ο Αλέξανδρος μάλιστα δε δίστασε να διατυπώσει και άλλες κατηγορίες λέγοντας ότι ο αυτοκράτορας ήταν αυτός που έδωσε την περιβολή στον Βίκτωρα παραχωρώντας του το επισκοπικό δαχτυλίδι, γεγονός που αποτελεί απόδειξη του σχεδίου του να υποτάξει την Εκκλησία¹⁹⁴. Μάλιστα με τυραννικό τρόπο

ROBINSON, *The Papacy 1073-1198. Continuity and Innovation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, p. 478-479.

¹⁹¹ J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 156-157.

¹⁹² Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 255-256.

¹⁹³ RHG, XV, ep. XVII, p. 760-761: A tempore siquidem antecessoris nostri piae recordationis Adriani Papae, et ab exordio dignitatis suae, coepit sanctam Romanam ecclesiam tamquam tyrannus opprimere, et non mediocriter infestare. Archiepiscopos namque et episcopos a sede apostolica redeuntes, in ignominiam et detrimentum ecclesiae, plerumque capi turpiter et inhoneste praecepit, eosque fecit carceris custodiae mancipari. Nos quoque in minori officio constitutos, qui cum venerabili fratre nostro B(ernardo) nunc Portuensi episcopo ad eum fuimus delegati, qualiter apud Bisuntium ipse tractaverit, et quam indigne receperit, non opus est nos in praesentia referre, quia credimus te idipsum plenarie cognovisse. Vivente etiam praedicto antecessore nostro, patrimonium B. Petri violenter invasit, et eandem Romanam ecclesiam nisus est modis omnibus conculcare; ita quod a pluribus dicebatur, et quasi fama communis habebat, quoniam eo superstite Octavianum, qui semper fuit domesticus ecclesiae inimicus, ordinare apostolicum, immo apostaticum, si opportunitatem acciperet, intendebat.

¹⁹⁴ Ό.π., p. 761: Unde ad confirmationem ipsius, immo ut omnem videretur in ecclesia Dei auctoritatem habere, archiepiscopos, episcopos et alios ecclesiarum praelatos, apud Papiam, contra sacrorum instituta canonum, prout ei placuit, convocavit... Caeterum, ut praedictus Imperator ecclesiam Dei suae videretur subjugare et supponere ditioni, et eam in supremam redigere servitutem, memorato apostatico, sicut dictum est, pontificalia insignia reddidit, et eum de papatu (quod est a saeculis inauditum) per anulum, prout dicitur, investivit. O J. HALLER,

επέβαλε σε κάποιους επισκόπους να αναγνωρίσουν τον Βίκτωρα. Ο απώτερος στόχος ήταν να υποτάξει όλους τους βασιλείς και τους ηγεμόνες τόσο με το πνευματικό όσο και με το κοσμικό ζήφορ¹⁹⁵.

Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν ο Αλέξανδρος θα προσπαθήσει να διαφυλάξει το παπικό γόητρο και την υπεροχή της εξουσίας της Αγίας Έδρας έναντι της αυτοκρατορικής. Όπως φάνηκε από το περιεχόμενο της παραπάνω επιστολής, δε θα δεχόταν σε καμία περίπτωση να θυσιάσει τα προνόμια της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και να την καταστήσει αυτοκρατορική επισκοπή, όπως θα επιθυμούσε ο Βαρβαρόσσα. Με σαφήνεια αρνήθηκε να αναγνωρίσει στον αυτοκράτορα οποιοδήποτε δικαίωμα στην εκλογή των επισκόπων και στην όποια επέμβασή του στις εσωτερικές υποθέσεις της Εκκλησίας. Επιπλέον, η δημαγωγική κατηγορία ότι ο Φρειδερίκος αποπειράθηκε να υποτάξει όλους τους βασιλείς και ηγεμόνες τόσο με το πνευματικό όσο και με το κοσμικό ζήφορ, φανερώνει εμμέσως ότι ο ποντίφηκας είχε συνειδητοποιήσει τις φιλοδοξίες του αυτοκράτορα για οικουμενική αναγνώριση της *auctoritas* μέσω του ρόλου του ως προστάτη της χριστιανοσύνης και προέβαλε αυτό το γεγονός σαν αξίωση πραγματικής κυριαρχίας επί των άλλων κρατών. Ο αφορισμός του Φρειδερίκου και η απαλλαγή των υπηκόων του από τον όρκο πίστης έδειξε ξεκάθαρα ότι ο πάπας όχι μόνο δε θα συντασσόταν ποτέ με αυτές τις φιλοδοξίες, αλλά και θα επέβαλε την εξουσία της Αγίας Έδρας ως τη μόνη πραγματικά οικουμενική λόγω της θείας προελεύσεώς της¹⁹⁶. Στην ιδεολογική αυτοκρατορική σκέψη όμως αυτές οι παπικές προσπάθειες θα μεταφραστούν ως άρνηση της ιερής φύσης του *imperium*.

ό.π., σημ. 23, p. 157, σημειώνει ότι αυτή η δημαγωγία που ανήκει στη σφαίρα του μύθου, διαδόθηκε από τον ίδιο τον Αλέξανδρο.

¹⁹⁵ Ό.π.: *Quosdam etiam episcopos, aliis discretioribus et honestioribus occulte de illo conciliabulo fugientibus, reverentiam exhibere laicali violentia et tyrannica oppressione coegit. Sic enim Reges et Principes diversarum partium sibi intendit tum spirituali, tum materiali gladio subjugare, si in hac parte (quod absit!) nefandissimam ejus propositum praevaleret.* Η επιστολή του Αλέξανδρου προς τον αρχιεπίσκοπο του Salzburg, Eberhard, στις 24/3/1160 (J-L, 10628) έχει ακριβώς το ίδιο περιεχόμενο.

¹⁹⁶ Για την ιδεολογική τοποθέτηση του Αλέξανδρου, βλ. M. PACAUT, ό.π., σημ. 97, p. 179-206.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Αλέξανδρος, παρά την άρνησή του να παραστεί στη σύνοδο στην Παβία, δεν τήρησε εξ αρχής σκληρή στάση απέναντι στον αυτοκράτορα. Στις επιστολές που απέστειλε σε διάφορους επισκόπους και στην ίδια τη βασίλισσα της Γαλλίας από το Σεπτέμβριο του 1159 ως και τον Ιανουάριο του 1160, πριν δηλαδή τη σύνοδο, απουσιάζουν εντελώς οι κατηγορίες για τα *ανόσια* αυτοκρατορικά σχέδια. Το κεντρικό πρόσωπο είναι ο Βίκτωρ και οι σχισματικές του ενέργειες που προβάλλονται από τον Αλέξανδρο ως *σιμωνιακές*¹⁹⁷. Προφανώς ήλπιζε ο πάπας μέχρι την τελευταία στιγμή ότι ο Φρειδερίκος θα άλλαζε στάση ή ότι οι εκκλησιαστικοί άνδρες θα λάμβαναν μία ευνοϊκή γι' αυτόν απόφαση. Έτσι μόνο εξηγείται η ήπια στάση του απέναντι στον αυτοκράτορα κατά το διάστημα αυτό.

D. Από τον όρκο του Würzburg και την αγιοποίηση του Καρόλου του Μεγάλου (1165) στην κατάληψη της Ρώμης (1167)

Αφού παρουσιάσαμε την αυτοκρατορική ιδεολογία και το πώς αυτή διατυπώθηκε στις αρχές της δεύτερης ιταλικής εκστρατείας του Φρειδερίκου (1158-1162) και κατά την εκδήλωση του σχίσματος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, θα σκιαγραφήσουμε την ιδεολογική πορεία του αυτοκράτορα κατά τα επόμενα έτη έως και την πρόσκαιρη κατάληψη της Ρώμης από το γερμανικό στρατό τον Αύγουστο του 1167. Θεωρούμε την ημερομηνία αυτή σταθμό, καθώς, όπως θα φανεί στη συνέχεια, απετέλεσε ταυτόχρονα τόσο την κορύφωση των ιδεολογικών του αναζητήσεων όσο και την οπισθοχώρηση της πολιτικής του. Αυτό που θα μας απασχολήσει είναι η αυτοκρατορική σκέψη, όπως εκδηλώνεται στα επίσημα έγγραφα που αφορούσαν το σχίσμα και εστάλησαν την περίοδο αυτή σε διάφορους παραλήπτες. Η αναφορά μας σε πολιτικά-στρατιωτικά γεγονότα θα είναι φειδωλή και αυτά θα παρουσιάζονται μόνο όταν αφορούν άμεσα την ιδεολογική τοποθέτηση του αυτοκράτορα. Άλλωστε μία συνοπτική έκθεση των γεγονότων έχει καταχωρηθεί στην αρχή του κεφαλαίου.

¹⁹⁷ J.-L., 10584, 10592, 10595, 10596, 10600, 10601, 10602.

Έτσι πιστεύουμε ότι θα αποφύγουμε τον κίνδυνο να ολισθήσει η μελέτη της ιδεολογίας στο πεδίο της γεγονотоλογικής ιστορίας.

1. Η προσπάθεια οικουμενικής αναγνώρισης του Βίκτωρος και οι πρώτες πολιτικές αποτυχίες

Η απόφαση της συνόδου της Παβία ήταν καθοριστική για την εξέλιξη της αυτοκρατορικής πολιτικής. Από εκείνη τη στιγμή το κύρος και η εξουσία του αυτοκρατορικού αξιώματος συνδέθηκε αναπόσπαστα με την προσπάθεια επιβολής του Βίκτωρος. Όπως έχει διαπιστωθεί, το γόητρο και οι εξουσιαστικές αξιώσεις του Φρειδερίκου θα έπρεπε στο εξής να κρίνονται με το κατά πόσο ο Αλέξανδρος θα υποτασσόταν στην απόφαση της συνόδου¹⁹⁸. Γι' αυτό το λόγο ο αυτοκράτορας προσπάθησε τα επόμενα χρόνια να κάμψει κάθε αντίσταση στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας, αλλά και να δημιουργήσει έναν ευρωπαϊκό σχηματισμό εναντίον του Αλέξανδρου. Ο αγγλικός και γαλλικός κλήρος είχαν όμως αναγνωρίσει τον πάπα σε σύνοδο στο Beauvais της Γαλλίας το καλοκαίρι του 1160¹⁹⁹. Αυτός ήταν ο λόγος που τον Ιούνιο του 1161 στο Lodi ο αυτοκράτορας συγκάλεσε νέα σύνοδο, η οποία επιβεβαίωσε τη νομιμότητα του Βίκτωρος²⁰⁰.

Το 1162 και ενώ ο Φρειδερίκος βρισκόταν στην Παβία απολαμβάνοντας την αύξηση του γοήτρου του ύστερα από την κατεδάφιση της πόλης του Μιλάνου και την υποταγή των κατοίκων του (Μάρτιος 1162)²⁰¹, εκμεταλλεύτηκε τις διαμάχες μεταξύ του Ερρίκου Β' της Αγγλίας και του Λουδοβίκου Ζ' της Γαλλίας και προσπάθησε να προσεταιριστεί τον τελευταίο, για να επιτύχει την αναγνώριση του αντιπάπα από τη γαλλική πλευρά²⁰². Η

¹⁹⁸ S. WEINFURTER, *Papsttum, Reich und kaiserliche Autorität von Rom 1111 bis Venedig 1177*, in E.-D. HEHL – I.H. RINGEL – H. SEIBERT (hrsg.), *Das Papsttum in der Welt des 12. Jahrhunderts*, Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 94-95.

¹⁹⁹ O. ENGELS, ό.π., σημ. 1, p. 83. J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 160-162. W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 50-51.

²⁰⁰ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 74.

²⁰¹ F. OPPL, ό.π., p. 76-79. Η κατεδάφιση της πόλης εορτάστηκε στην Παβία με μία εορταστική στέψη του αυτοκράτορα και της συζύγου του στον καθεδρικό ναό της πόλης.

²⁰² Οι σχέσεις των Βασιλείων Αγγλίας – Γαλλίας την περίοδο αυτή δεν ήταν καθόλου αρμονικές εξαιτίας των προσπαθειών του Ερρίκου να επεκτείνει τα εδάφη του στη Νορμανδία, που βρισκόνταν

αναγκαιότητα μίας γαλλο-γερμανικής συμμαχίας υπαγορεύτηκε από το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος είχε καταφύγει από τον Απρίλιο του 1162 στη Γαλλία, χωρίς όμως να έχει βρει και την πιο θερμή υποστήριξη από το γάλλο βασιλιά²⁰³. Έτσι ο αυτοκράτορας προετοίμασε μία σύνοδο εκκλησιαστικών και κοσμικών ηγεμόνων κοντά στη γαλλική πόλη Saint Jean-de-Losne στον ποταμό Saône για τις 29 Αυγούστου 1162. Οι δύο ηγεμόνες θα προσέρχονταν συνοδευόμενοι από τους πάπες και η σύνοδος θα έκρινε για τη νομιμότητά τους. Δε θα αναφερθούμε στα γεγονότα αυτής της συνόδου, που έχουν άλλωστε ερευνηθεί διεξοδικά²⁰⁴, αλλά θα προσπαθήσουμε να συλλάβουμε την αυτοκρατορική ιδεολογική σκέψη που υποκρύπτεται στην πολιτική αυτή πρακτική. Η πρόταση του Φρειδερίκου ήταν ανάλογη των ιδεολογιών του τοποθετήσεων. Για άλλη μία φορά αποπειράθηκε να δώσει ένα τέλος στο σχίσμα με τον τρόπο που απαιτούσε το θεόθεν δοσμένο αξίωμά του, με τη σύγκληση δηλαδή μίας συνόδου. Παράλληλα, η παρουσία του ίδιου του γάλλου βασιλιά θα επιβεβαίωνε τον οικουμενικό ρόλο του αυτοκράτορα, προστάτη της christianitas, όπως τον περιγράψαμε παραπάνω²⁰⁵.

Η προσπάθεια βέβαια του Βαρβαρόσσα να προσεταιριστεί τον Λουδοβίκο κάθε άλλο παρά φιλική ήταν, αφού του δήλωσε μέσω του καγκελλάριου της

υπό γαλλική επικυριαρχία. Το Μάιο του 1160 οι δύο βασιλείς σύνηψαν συνθήκη ειρήνης και συμφωνήθηκε ο γάμος μεταξύ του οκτάχρονου γιου του Ερρίκου και της πεντάχρονης κόρης του Λουδοβίκου, η οποία θα λάμβανε προίκα εδάφη στα σύνορα της Νορμανδίας. Στη σύνοδο στο Beauvais στα τέλη Ιουλίου του 1160, όπου ο αγγλικός και ο γαλλικός κλήρος αναγνώρισαν τον Αλέξανδρο, ο Ερρίκος αποδέχτηκε τον πάπα, αφού εξασφάλισε ότι εκείνος θα επέτρεπε το γάμο των δύο βασιλικών τέκνων, παρά την ηλικία τους, έτσι ώστε ο αγγλος βασιλιάς να επωφεληθεί άμεσα της προίκας. Όταν ο Λουδοβίκος πληροφορήθηκε το γεγονός, σιλήρυνε τη στάση του τόσο απέναντι στον Ερρίκο όσο και στον Αλέξανδρο. Βλ. J. HALLER, *ό.π.*, σημ. 23, p. 160-162.

²⁰³ Ο Αλέξανδρος κατέφυγε στη Γαλλία, γιατί φοβήθηκε τις δυνάμεις του Φρειδερίκου, που βρισκόνταν στη Βόρειο Ιταλία. Άλλωστε όλο το προηγούμενο διάστημα δε βρισκόταν στη Ρώμη, αλλά στο Anagni ή στην Terracina, κοντά στα σύνορα του Σικελικού Βασιλείου, για να έχει την υποστήριξη του Γουλιέλμου, ο οποίος τον είχε αναγνωρίσει. Το 1161-1162 όμως οι αντιφρονούντες σικελοί ευγενείς είχαν ξεσηκωθεί εναντίον της κεντρικής κυβέρνησης και ο πάπας θεώρησε ότι ο Γουλιέλμος δεν μπορούσε να του παράσχει την απαραίτητη βοήθεια. Προτίμησε έτσι να αυτοεξοριστεί σε γαλλικό έδαφος. Βλ. W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 53-54.

²⁰⁴ Οι δύο βασιλικές μελέτες είναι των W. HEINEMEYER, *Die Verhandlungen an der Saône im Jahre 1162*, in *DA*, 20(1964), p. 155-189 και F.J. SCHMALE, *Friedrich I. und Ludwig VII. im Sommer des Jahres 1162*, in *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 31(1968), p. 315-368. Βλ. επίσης J. LAUDAGE, *ό.π.*, σημ. 1, p. 132-145. F. ÖPPL, *ό.π.*, σημ. 1, p. 81-84.

²⁰⁵ *Ο.π.*, σ. 318-320.

γαλλικής αυλής Hugo, αρχιεπισκόπου της Soissons, ότι σε περίπτωση που θα αποδεχόταν τον Αλέξανδρο, θα προκαλούσε το μίσος μεταξύ του Γαλλικού Βασιλείου και της Αυτοκρατορίας²⁰⁶. Ο Λουδοβίκος που την εποχή εκείνη δεν είχε καλές σχέσεις ούτε με το βασιλιά της Αγγλίας, φοβήθηκε την πολιτική του απομόνωση και έστειλε το Μάιο του 1162 στη γερμανική αυλή το γαμπρό του, κόμη της Troyes, Ερρίκο, ο οποίος διαπραγματεύθηκε με τον αυτοκράτορα τη συνάντηση στο Saint Jean-de-Losne. Από μία επιστολή (Μάιος 1162, Παβία) που απηύθυνε ο Φρειδερίκος στον αρχιεπίσκοπο της Λυών, Ηράκλειο, πληροφορούμαστε ότι ο απεσταλμένος του Λουδοβίκου, κόμης Ερρίκος, απέδωσε τιμές στον Βίκτωρα και συμφώνησε για τη σύγκληση της συνόδου²⁰⁷. Η αισιοδοξία του Βαρβαρόσσα για την πορεία των διαπραγματεύσεων ήταν έκδηλη, καθώς ανέφερε ότι με τη θεία χάρη θα επιτύγχανε την επιβεβαίωση του Βίκτωρος ως μοναδικού ποντίφηκα και θα προσέφερε την ενότητα στην εκκλησία²⁰⁸.

Η συνάντηση με το γάλλο κόμη είχε πείσει τον αυτοκράτορα ότι θα ήταν πολύ εύκολο να επιβάλει τις απόψεις του στον Λουδοβίκο. Κατ' αυτόν τον τρόπο η αυτοκρατορική οικουμενική ιδεολογία θα κέρδιζε σε γόητρο και ταυτόχρονα θα αποδυναμωνόταν η θέση του Αλέξανδρου που στήριζε τις ελπίδες του στην υποστήριξη του γάλλου βασιλιά. Στα συμπεράσματα αυτά

²⁰⁶ RHG, XVI, ep. X, p. 202 (1162): ... Rogantes itaque tuam dilectionem intimo et pleno affectu monemus, quatinus praedictum schismaticum, nostrum et totius imperii atrocem inimicum, nullo modo recipias, nec recipi ab aliquot permittas; Regique Francorum bona fide consulas ne ipsum vel aliquem de suis pseudo-cardinalibus vel nunciis recipiat. Tantum enim ac tale odium inter nostrum imperium et suum regnum posset oriri, quod non de facili compescere possemus aut sedare.

²⁰⁷ DFI², 365, p. 218: Comes siquidem Henricus Trecensis cum ad curiam nostram in legationem domini sui regis Francorum venisset et reverendum patrem nostrum papam Victorem humili veneratione honorasset, studiosae a nobis postulavit, quatenus ad colloquium inter nos et eum regem habendum accederemus, tantumque huic verbo institit, quoadusque universorum nostrorum principum consilio colloquium indiximus III° kal. septembris ad pontem Saone inter Diuionem et Dolum cum archiepiscopis, abbatibus aliisque cleri nostri prioribus illo venturi. Οι ιστορικοί διαφωνούν, αν ο Λουδοβίκος γνώριζε τις διαπραγματεύσεις του Ερρίκου της Troyes. Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 66-70, υποστηρίζει ότι ο Λουδοβίκος δεν είχε επιφορτίσει τον Ερρίκο για τέτοια συμφωνία. Το αντίθετο ο W. HEINEMEYER, *Die Verhandlungen...*, ό.π., σημ. 204, p. 162-171.

²⁰⁸ Ό.π.: ... quia nos ibidem divina gratia promovente super ecclesie dei restituenda unitate et super domini pape Victoris confirmatione finem imponemus.

καταλήγουμε διερευνώντας τις αυτοκρατορικές επιστολές που εστάλησαν με αυτήν την ευκαιρία. Σε εγκύκλιο που απηύθυνε από την Παβία στους γερμανούς επισκόπους το Μάιο του 1162, για να τους καλέσει να παραστούν στη συνάντηση, ο αυτοκράτορας ανέφερε ότι σκοπός της συνόδου ήταν η αναγνώριση του Βίκτωρος από τον Λουδοβίκο²⁰⁹. Στο τέλος της εγκυκλίου, επαναλαμβάνεται για άλλη μία φορά ο συσχετισμός της δόξας του Θεού και της τιμής της Αυτοκρατορίας, αυτή τη φορά σε συνδυασμό με την ειρήνη και την ενότητα της Αγίας Εκκλησίας²¹⁰. Η καινούργια αυτή σύνοδος, επιβεβαιώνοντας τη νομιμότητα του Βίκτωρος, θα δόξαζε το Θεό και θα επιβεβαίωνε ταυτόχρονα την ιερή φύση και την οικουμενικότητα της Αυτοκρατορίας.

Η μετοχή του *imperium* στο θείο παρουσιάζεται, κατά τη γνώμη μας, με έναν ιδιαίτερο τρόπο στην εισαγωγή της εγκυκλίου, η οποία αξίζει να τύχει προσοχής και ανάλυσης. Αμέσως μετά την *intitulatio*, ο αυτοκράτορας αναφέρθηκε στο πρόσωπο του Ιησού²¹¹, που λύτρωσε με το αίμα του την εκκλησία και έδωσε την υπόσχεση ότι δε θα αφήσει τους πιστούς του ορφανούς²¹²,

²⁰⁹ DFI², 363, p. 216: Pro illa siquidem controversia, que inter nos et regem Francorum pro scismate Romane ecclesie iam diu agitabatur, aspirante spiritus sancti gratia, que facit habitare unanimes in domo domini, mediantibus hinc inde legatis tandem pari voluntate et unanimi consensu inter nos convenit, quod nos videlicet una cum archiepiscopis, episcopis et patribus orthodoxis ac viris religiosis, baronibus et universis utriusque regni principibus III kal. septembris, in die videlicet decollationis sancti Iohannis baptiste, super fluvium Saonam in episcopatu Bisuntino concilium generale pariter celebraturi sumus, in quo rex Francorum dilectus consanguineus noster cum universis archiepiscopis suis, episcopis et cum omnibus regni sui principibus et tota Gallicana ecclesia reverendum patrem nostrum dominum papam Victorem, sicut per sacramenta et firmissimas securitates preordinatum est, in apostolicum et universalem sancte dei ecclesie pontificem recipiet et debitam ei exhibebit reverentiam.

²¹⁰ Ό.π.: Ibi enim per gratiam dei totum negotium domini pape V(ictoris) ad gloriam dei et ad pacem et unitatem sancta ecclesie et omnimodum honorem imperii honesto fine terminabitur.

²¹¹ Ό.π., σημ. 209, p. 215-216: Inter innumeras et tumescentes tempestatum procellas, quibus iam diu navicula beati Petri quassata, et inter pressuras diversas, quibus sancta dei ecclesia frequenter afflicta et tribulata est, tandem verus ille mediator dei et hominum Christus Iesus, qui ecclesiam suam velut unicam sponsam proptio caractere sui pretiosi sanguinis insignivit et redemit, consolationis gratiam, quam ascendens in celum fidelibus suis repromisit, inquit: non relinquam vos orphanos, ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi, evidentibus et manifestis declarat indicium. Ipse enim sicut stella matutina in medio nebule oriens solita pietate ecclesiam suam in tribulatione respexit et surgens imperavit ventis et mari, et facta est tranquillitas magna.

²¹² Ιω, 14, 18: Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς...

αλλά θα είναι μαζί τους μέχρι τη συντέλεια του αιώνα²¹³. Εκείνος, που πρόσταξε τους ανέμους και τη θάλασσα, πρόσφερε τη γαλήνη²¹⁴. Αμέσως μετά από αυτήν την εισαγωγή ο Φρειδερίκος τόνισε την προσωπική του προσπάθεια για τη σύγκληση της συνόδου στο Saint Jean-de-Losne. Τολμάμε να διακρίνουμε σ' αυτήν την αναφορά μία έμμεση σύγκριση του ρόλου του Ιησού και αυτού του αυτοκράτορα. Όπως ακριβώς ο Χριστός έφερε τη γαλήνη, έτσι και ο αυτοκράτορας, *imitator Christi*, θα ηρεμήσει την ταραχή που είχε χωρίσει την Εκκλησία στα δύο. Θεωρούμε χαρακτηριστικό τον προσδιορισμό του προσώπου του Ιησού ως *mediator dei et hominum*, καθώς πρόκειται για τον ίδιο ρόλο που διεκδικούσαν τόσο οι μεσαιωνικοί αυτοκράτορες όσο και οι ποντίφηκες και που έφερε σε σύγκρουση το *imperium* και το *sacerdotium*. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Φρειδερίκος ήταν ο *mediator dei et hominum*, του οποίου οι ενέργειες στόχευαν *ad gloriam dei et ad pacem et unitatem sanctae ecclesie et omnimodum honorem imperii*²¹⁵. Άλλωστε, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Βαρβαρόσσα θεωρούσε ότι το έργο του αναφορικά με τη λύση του σχίσματος ήταν όχι μόνο θεάρεστο αλλά και διατεταγμένο από το Θεό²¹⁶. Γι' αυτό και οι επίσκοποι προσκλήθηκαν στη σύνοδο στο Saint Jean-de-Losne στο όνομα της ίδιας πίστης, την οποία όφειλαν στην Αυτοκρατορία, στην αγία εκκλησία του Θεού και στην ψυχή τους²¹⁷. Η πίστη στην Αυτοκρατορία τίθεται παράλληλα με τη θρησκευτική πίστη και ανυψώνει έτσι το *imperium* στη σφαίρα του θείου. Αυτόματα, επιβάλλεται και ο ρόλος του αυτοκράτορα ως *mediator dei et hominum* και νομιμοποιούνται οι ενέργειές του που άπτονται των εκκλησιαστικών υποθέσεων. Οι επίσκοποι βεβαίως οφείλουν πίστη στον αυτοκράτορα εξαιτίας της περιβολής τους. Η πράξη της *investitura* είναι όμως αυτή που αναδεικνύει και νομιμοποιεί την ιερή φύση του αυτοκρατορικού

²¹³ Μτ, 28, 20: Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἶμαι μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.

²¹⁴ Μτ, 8, 26: Τότε ἐγεῖρεθεὶς ἐπέτιμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

²¹⁵ Ο.π., σημ. 210.

²¹⁶ Ο.π., σημ. 120, 132, 134.

²¹⁷ Ο.π., σημ. 209, π. 216: ...exoramus te et monemus in ea fide, quam debes imperio et sancte dei ecclesie et anime tue...

αξιώματος και γι' αυτό το λόγο άλλωστε το αυτοκρατορικό δικαίωμα στην περιβολή των επισκόπων αμφισβητήθηκε τόσο έντονα από την Εκκλησία²¹⁸.

Για να επιστρέψουμε στα γεγονότα του Saint Jean, οι δύο ηγεμόνες δε συναντήθηκαν ποτέ. Ο αυτοκράτορας έφτασε αργά στην καθορισμένη συνάντηση και ο Λουδοβίκος αρνήθηκε να τον περιμένει. Στην πραγματικότητα φοβήθηκε τη συνάντηση, καθώς δεν είχε καταφέρει να πείσει τον Αλέξανδρο να εμφανιστεί στη σύνοδο²¹⁹. Ο Φρειδερίκος του έδωσε προθεσμία τριών εβδομάδων, για να προσέλθει εκ νέου, αλλά τότε απαξίωσε να παρευρεθεί ο ίδιος, καθώς είχε πληροφορηθεί την απουσία του Αλέξανδρου και επομένως, κατά τη γνώμη μας, δε θα μπορούσε να επιτελέσει, *imitatione Christi*, το ρόλο του ως *rex pacificus* και να επιβεβαιώσει τη θεόθεν δοσμένη εξουσία του και την ιερή φύση της Αυτοκρατορίας. Πριν φύγει όμως φρόντισε να συγκαλέσει άλλη μία σύνοδο με τους παρευρισκομένους εκκλησιαστικούς άνδρες, η οποία επιβεβαίωσε άλλη μία φορά τη νομιμότητα του Βίκτωρος²²⁰. Η αποτυχία της συνάντησης, όπως έχει διαγνωσθεί από τους ιστορικούς²²¹, απέτελεσε σε πολιτικό επίπεδο πλήγμα για το γόητρο της αυτοκρατορικής εξουσίας, γιατί έπληξε την *auctoritas*, το τιμητικό δηλαδή προβάδισμα που επιζητούσε, και την περιόρισε στα σύνορα της Αυτοκρατορίας.

Χαρακτηριστικά ως προς αυτή τη διαπίστωση είναι τα λόγια που απηύθυνε στο γάλλο βασιλιά εκ μέρους του αυτοκράτορα ο καγκελλάριος Rainald von Dassel. Σύμφωνα με το βιογράφο του Αλέξανδρου, ο καγκελλάριος είπε στον Λουδοβίκο ότι μόνο στους εκκλησιαστικούς άνδρες της αυτοκρατορίας επιτρεπόταν να κρίνουν την παπική εκλογή και σε κανέναν άλλον²²². Ο γάλλος

²¹⁸ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 140.

²¹⁹ J. HALLER, *ό.π.*, σημ. 23, p. 170-172.

²²⁰ *Ό.π.*, p. 173.

²²¹ W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 73-80. Σημειώνει ότι το Μάρτιο του 1163 ο Λουδοβίκος συναντήθηκε με τον Αλέξανδρο στο Παρίσι και του απέδωσε τις οφειλόμενες στο πρόσωπο του ποντίφηκα τιμές. J. LAUDAGE, *ό.π.*, σημ. 1, p. 148-149. Μάλιστα το Μάιο του 1163 στη σύνοδο της Tours ο Αλέξανδρος ανανέωσε τον αφορισμό του Βίκτωρος.

²²² Boso, p. 407: *Mandat vobis dominus noster F. imperator Romanorum et specialis advocatus Romane ecclesie quod ad nullos ecclesiarum prelatos de causa electionis Romani pontificis pertinet iudicium ferre, nisi ad eos tantum qui sub imperio Romano existunt; Ideoque bonum videtur et iustum ut cum episcopis et clero vestro ad eum tanquam amicum et socium accedere et*

βασιλιάς απάντησε ότι ο Θεός ανάθεσε στον Πέτρο και τους διαδόχους του τη φροντίδα του ποιμνίου του και οι γάλλοι επίσκοποι αποτελούν μέρος αυτού του ποιμνίου που ο Θεός εμπιστεύθηκε στον Πέτρο²²³. Στο διάλογο αυτό αναγνωρίζουμε για άλλη μία φορά την ιδεολογική τοποθέτηση του Φρειδερίκου ως προς το ρόλο που επιθυμούσε να επιτελέσει ως προστάτης της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και επομένως της οικουμενικής *res publica christiana*. Επιπλέον είναι χαρακτηριστική η θέση στην οποία εξύψωνε τους αυτοκρατορικούς επισκόπους, τους οποίους θεωρούσε μόνους αρμόδιους να κρίνουν την παπική εκλογή. Αυτή η διαπίστωση πρέπει πάλι να συσχετιστεί με την προσπάθεια του Βαρβαρόσσα σε εκκλησιαστικό επίπεδο να ελευθερώσει τις αυτοκρατορικές εκκλησίες από την παπική κηδεμονία, όπως δήλωσε μετά την Besançon. Αντιθέτως, ο γάλλος βασιλιάς, αρνούμενος να δει το γαλλικό ποίμνιο να προστατεύεται από το δυτικό αυτοκράτορα²²⁴, υπερασπίστηκε την πρωτοκαθεδρία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, παρουσιάζοντας τον πάπα ως διάδοχο του Αποστόλου Πέτρου και τους γάλλους επισκόπους ως μέρος του ποιμνίου του.

Το ότι η αναγνώριση του Βίττωρος αποτελούσε, τη συγκεκριμένη περίοδο, τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής του Βαρβαρόσσα, μπορεί να διαγνωστεί και από ένα άλλο έγγραφο του έτους 1162 (πριν την 1^η Αυγούστου), που δεν

illorum sententiam debeatis audire. Παρόμοια περιγράφεται το περιστατικό και από το *Saxonis Gesta Danorum* (ed. J. Olrik-H. Raeder), XIX, 28, 18, p. 443, όπου μάλιστα ο καγκελλάριος Rainald φέρεται να αποκάλεσε τους ευρωπαϊούς βασιλείς *reges provinciales*. Όπως όμως έχει αποδειχτεί, ο χαρακτηρισμός αυτός που σε καμία περίπτωση δεν ερμηνεύεται στα πλαίσια του φεουδαρχικού Δικαίου, τόνιζε απλώς την υψηλή αυτοκρατορική συνείδηση και όχι την αξίωση για *Weltherrschaft*. Βλ. H. J. KIRFEL, *Weltherrschaft und Bündnispolitik. Untersuchung zur auswärtigen Politik der Staufer*, Bonn, Ludwig Röhrscheid Verlag, 1959, p. 20-83.

²²³ Ο.π.: *Quibus verbis auditis, rex modicum subridens hoc modo respondit eis: "Miror prudentem virum varia et fabulosa michi verba misisse. An ignorat quod dominus noster Jesus Christus cum esset in terris, beato Petro et per eum universis successoribus eius oves suas pascendas commiserit? Nonne audivit in Evangelio ab eodem filio Dei eidem principi apostolorum dictum: Si diligis me, Petre, pascere oves meas. Numquid sunt hic Francorum reges vel aliqui ecclesiarum prelati excepti? An episcopi regni mei non sunt de ovibus quas filius Dei beato Petro commisit?"*

²²⁴ Εκτός από αυτό, ο Λουδοβίκος φοβήθηκε ότι ο Αλέξανδρος θα κατέφευγε στον Ερρίκο. Βλ. W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 74-75. W. HEINEMEYER, *Die Verhandlungen...*, ό.π., σημ. 204, p. 155-189. W. KIENAST, ό.π., σημ. 23, p. 204-209.

άπτεται των εκκλησιαστικών θεμάτων²²⁵. Πρόκειται για την παραχώρηση φέουδων στον κόμη της Μπαρτσελόνα, Ραϊμόνδο και στον ομώνυμο ανεψιό του, Ραϊμόνδο από την Προβηγκία. Μεταξύ των άλλων υποχρεώσεων που θα επωμίζονταν οι βασσάλοι του αυτοκράτορα, ήταν και η επιβολή του Βίκτωρος στην περιοχή τους. Επιπλέον, δε θα έπρεπε να επιτρέπουν σε απεσταλμένους του Ρολάνδου να εισέρχονται στα εδάφη τους, και σε περίπτωση που αυτό συνέβαινε, όφειλαν να τους συλλαμβάνουν και να τους αντιμετωπίζουν ως εχθρούς²²⁶.

Μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων με το γάλλο βασιλιά ο αυτοκράτορας άρχισε να προετοιμάζει την τρίτη ιταλική εκστρατεία (1163-1164) που στόχευε στην επιβολή της αυτοκρατορικής πολιτικής, τόσο κοσμικής όσο και εκκλησιαστικής, στις ιταλικές πόλεις και στην υποτελή του Σικελικού Βασιλείου. Ο Φρειδερίκος ήρθε όμως αντιμέτωπος με δύο αρνητικά γεγονότα. Το πρώτο ήταν ο θάνατος του αντιπάπα στις 20 Απριλίου 1164 στη Lucca²²⁷ και το δεύτερο η μεγάλη αντίσταση που προέβλεπαν οι συνασπισμένες στη Lega Veronese βορειοϊταλικές πόλεις, η οποία ανάγκασε τον αυτοκράτορα να εγκαταλείψει την Ιταλία το φθινόπωρο του 1164²²⁸.

2. Ο όρκος του Würzburg (25/5/1165)

Λίγες μέρες μετά το θάνατο του Βίκτωρος νέος αντιπάπας εξελέγη ο καρδινάλιος Guido της Crema με το όνομα Πασχάλης Γ'. Από εκείνη τη

²²⁵ W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 70-73.

²²⁶ DFI², 378, p. 244-245: Comes quoque Provincie dominum papam Vic(torem) recipiet et per totam terram suam tamquam catholicum et universalem papam reci[p]i faciet et obediet et ei obediri faciet bona fide absque fraude et malo ingenio et legatos suos recipient. Et si aliquem episcopum dominus papa Vic(tor) depo[s]uerit, comes eum non manutenebit et laborabit bona fide, quod alius substituat, qui ei obediat. Rolandum autem et eius cardinales ceterosque nuncios eius terram suam intrare non permittet et, ubicumque poterit, bona fide capiet eos et tamquam hostes tractabit. Si quos etiam dominus imperator in banno suo posuerit, eos comes Provincie tamquam hostes persequetur.

²²⁷ O. J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 177-178, σημειώνει όσον αφορά το θάνατο του Βίκτωρος ότι στην Ιστορία του παπισμού το όνομά του συνδέθηκε με την προσπάθεια να αποκαταστήσει τις σχέσεις μεταξύ του imperium και του sacerdotium, όπως ήταν πριν καταστραφούν από τη συμμαχία του Αδριανού με τον Γουλιέλμο Α' της Σικελίας. Δεν ενεργόυσε υπό αυτοκρατορικές διαταγές και γι' αυτό ο θάνατός του λύπησε και τους ίδιους τους αντιπάλους του. Αντιθέτως, ο νέος αντιπάπας Πασχάλης ήταν εντελώς εξαρτημένος από την αυτοκρατορική πολιτική.

²²⁸ C. VIGNATI, *Storia diplomatica della Lega Lombarda*, Torino, Bottega d' Erasmo, 1966, p. 82-99.

στιγμή η στάση του Φρειδερίκου έγινε πιο απόλυτη και άκαμπτη. Η αναγνώριση του Πασχάλη έχει εγείρει πολλές συζητήσεις μεταξύ των ιστορικών, καθώς πολλοί καταλογίζουν αυτήν την ενέργεια στον αυτοκρατορικό καγκελλάριο, Rainald von Dassel και τονίζουν μάλιστα ότι εξεβίασε, ενεργώντας ταχύτατα, τη συγκατάθεση του Φρειδερίκου²²⁹. Ο ρόλος του Rainald στη διαμόρφωση της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας ήταν πολύ σημαντικός και μία ιστορική έρευνα οφείλει να λαμβάνει υπόψη τη δράση αυτής της εξέχουσας προσωπικότητας. Παρ' όλα αυτά σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τον Βαρβαρόσσα έρμαιο των πολιτικών σχεδιασμών του καγκελλάριου, όχι μόνο, επειδή, όπως αναγνώριζαν και οι σύγχρονοί του, ο αυτοκράτορας ήταν ένας οξυδερκής πολιτικός, αλλά και διότι ο Rainald αποτελούσε προσωπική επιλογή του και δρούσε υπό τις διαταγές του. Επιπλέον η ίδια η φύση αυτής της έρευνας απαγορεύει να αποδώσουμε συγκεκριμένες ιδεολογικές γραμμές σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Ο στόχος είναι να παρουσιαστεί η κατευθυντήριος ιδεολογία της Δυτικής Αυτοκρατορίας την περίοδο αυτή και όχι να γραφτεί η βιογραφία ενός προσώπου. Δεν μπορούμε, λοιπόν, παρά να θεωρήσουμε τη διαμορφούμενη ιδεολογία και πολιτική τακτική της εποχής ως απορρέουσα από τη σύμπραξη όλων των δυνάμεων της Αυτοκρατορίας, κατά κύριο λόγο του αυτοκράτορα και των συμβούλων του.

Η σιλήρυνση της αυτοκρατορικής πολιτικής εκδηλώθηκε στη Δίαιτα του Würzburg στις 25 Μαΐου 1165, όπου οι γερμανοί ηγεμόνες και ο ίδιος ο Φρειδερίκος ορκίστηκαν ότι δε θα αναγνώριζαν ποτέ τον Αλέξανδρο και επέβαλαν να δοθεί ο όρκος αυτός απ' όλους τους υπηκόους της Αυτοκρατορίας²³⁰. Στη Δίαιτα παρευρίσκονταν και απεσταλμένοι του άγγλου

²²⁹ Για το θέμα βλ. J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 153-154 με παράθεση της προηγούμενης βιβλιογραφίας. Θα συμφωνήσουμε με τον ιστορικό ότι ο Φρειδερίκος δεν είχε κανένα λόγο να μην εγκρίνει την ενέργεια του καγκελλάριου, τον οποίο εμπιστευόταν απόλυτα. Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 86-88, υποστηρίζει ότι ο Πασχάλης ήταν επιλογή του Rainald, την οποία αποδέχτηκε ο αυτοκράτορας. Ο K. GÖRICH, ό.π., σημ. 1, p. 144-145 (όπου και αναλυτική παράθεση των απόψεων που έχουν διατυπωθεί), θεωρεί ότι είναι αβέβαιο αν ο καρδινάλιος παρέσυρε τον αυτοκράτορα ή το αντίθετο.

²³⁰ J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 156-166. Σύμφωνα με τον W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 122-129, ο καγκελλάριος Rainald ήταν εκείνος που επέβαλε να δοθεί ο όρκος. Παρουσιάζει μάλιστα τις

βασιλιά. Την ίδια περίοδο ο Ερρίκος Β' προσπαθούσε να υποβάλει την αγγλική Εκκλησία υπό βασιλικό έλεγχο και γι' αυτό το λόγο θέσπισε τον Ιανουάριο του 1164 τα Διατάγματα του Clarendon. Η προσπάθειά του αυτή προσέκρουσε στη σθεναρή αντίσταση του αρχιεπισκόπου του Canterbury και πρώην καγκελλάριου της αγγλικής αυλής, Thomas Becket, τον οποίον μάλιστα ο Ερρίκος θέλησε να δικάσει για εσχάτη προδοσία (Οκτώβριος 1164). Ο Becket, για να αποφύγει την καταδίκη, κατέφυγε στη Γαλλία στο φιλοαλεξανδρινό περιβάλλον, με αποτέλεσμα ο Ερρίκος να στραφεί εναντίον του πάπα. Τον Απρίλιο του 1165 ο καγκελλάριος Rainald βρισκόταν στην αγγλική αυλή στη Rouen, όπου συμφώνησε το γάμο του πρωτότοκου γιου του αυτοκράτορα, Φρειδερίκου, με την κόρη του Ερρίκου, Ελεονώρα, και το γάμο του Ερρίκου του Λέοντα, δούκα της Σαξωνίας και ισχυρότερου άνδρα στην Αυτοκρατορία μετά τον Βαρβαρόσσα, με την άλλη κόρη του βασιλιά, Μαθίλδη. Στη συνέχεια μετέβη στο Λονδίνο για την επικύρωση αυτής της συμφωνίας και επέστρεψε στο Würzburg συνοδευόμενος από άγγλους πρέσβεις²³¹.

Η αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία παρουσιάζεται εύγλωττα σε επιστολή που απέστειλε ο αυτοκράτορας από το Würzburg την 1^η Ιουνίου 1165 στον κόμη της Troyes, Ερρίκο. Η επιστολή αναφέρεται στην εκλογή του Πασχάλη που έτυχε ευρείας αποδοχής και υποστήριξης και στην απόφαση του αυτοκράτορα να αγωνιστεί εναντίον των σχισματικών²³². Η σκλήρυνση της

σύγχρονες φιλοαλεξανδρινές πηγές που επιρρίπτουν κατηγορίες στον καγκελλάριο και όχι στον αυτοκράτορα.

²³¹ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 90. J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 179-189. W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 117-119. Μάλιστα, πολλοί ιστορικοί αποδίδουν στην αγγλική παρουσία την τροπή που πήρε η διαίτα του Würzburg, η οποία, κατά τη γνώμη τους, είχε κατ' αρχήν συγκληθεί, για να επιτευχθεί μία συμφωνία με τον Αλέξανδρο, βλ. O. ENGELS, ό.π., σημ. 1, p. 88. J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 162-166. Να σημειώσουμε ότι ύστερα από τη δολοφονία του Becket μέσα στον καθεδρικό ναό της αρχιεπισκοπής του (1170), ο Ερρίκος που κατηγορήθηκε για προσωπική ανάμειξη, στην προσπάθειά του να αντιμετωπίσει το σκάνδαλο, εγκατέλειψε τη γερμανική συμμαχία και υποστήριξε τον Αλέξανδρο.

²³² DFI², 480, p. 396: Denique beatissimo papa Victore ad paradisi gaudia feliciter assumpto et in eius locum ab episcopis ac cardinalibus alme sedis apostolice domino Paschali viro christianissimo in presentia episcoporum et religiosorum Lonbardie ac Tuscie, illustris quoque prefecti urbis Rome ac multorum nobilium Romanorum catholice substituto, ipsum etiam dominum Pascalem ex ecclesie ac principum imperii iudicio atque consilio in papam et patrem

αυτοκρατορικής πολιτικής φαίνεται από τον τρόπο με τον οποίο ο αυτοκράτορας καταφέρθηκε εναντίον του γάλλου βασιλιά. Κατηγόρησε τον Λουδοβίκο για σύμπραξη με τους σχισματικούς και προσπάθεια μείωσης της αυτοκρατορικής τιμής. Γι' αυτό το λόγο συνήλθε και η Δίαιτα στο Würzburg στις 25 Μαΐου 1165²³³. Στα λόγια του Φρειδερίκου πρέπει να παρατηρήσουμε δύο βασικά δεδομένα της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Για πρώτη φορά από την έναρξη του σχίσματος παρουσιάστηκε στα αυτοκρατορικά έγγραφα η τιμή της Αυτοκρατορίας, ο περίφημος *honor imperii*, τόσο στενά συνδεδεμένος με την αναγνώριση της εκκλησιαστικής πολιτικής του αυτοκράτορα στο θέμα του ποντίφηκα. Και για πρώτη φορά κατηγορήθηκε άλλος ηγεμόνας για προσβολή της αυτοκρατορικής τιμής. Για να κατανοήσουμε αυτή τη στάση, αρκεί να ανατρέξουμε στα όσα υποστηρίξαμε για τις οικουμενικές συνιστώσες της αυτοκρατορικής πολιτικής.

Η έντονη επιθυμία του Φρειδερίκου να επιβάλει την πολιτική του εντός και εκτός της Αυτοκρατορίας δε σήμαινε σε καμία περίπτωση βούληση να αναμειγνύεται στις εσωτερικές πολιτικές υποθέσεις των άλλων Βασιλείων, για να καταστεί έτσι απόλυτος ρυθμιστής της οικουμένης. Ήθελε απλώς να προβάλλει το τιμητικό προβάδισμα, την *auctoritas* που έπρεπε να αναγνωρίζεται στο πρόσωπό του. Η ίδια η φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος που είναι δοσμένο από το Θεό για την επιβολή της τάξης στη γη, καθιστούσε την επίγεια αυτοκρατορική εξουσία οικουμενική, αφού αφορούσε όλη τη χριστιανοσύνη, τον *populus christianus* ή την *res publica christiana*. Γι' αυτό συχνά στο δυτικό Μεσαίωνα τόσο ο πάπας όσο και ο αυτοκράτορας αποκαλούνταν *fundamentum et caput totius christianitatis* ή *caput christianitatis* ή *christianitatis*

catholicum sollempniter recepimus debitoque honore venerari semper intendimus. Proinde obstinata scismaticorum perfidia mortem viri iusti suis successibus aperta fronte asscribens syreneis suis blandiciis fidelium quorundam nostrorum animos adeo molita est de novo immutare, ut, nisi morbis novis nova maturius remedia obicerentur, pars nostrorum non modica videretur ex fiducia nostre lenitatis seducenda.

²³³ Ο.π.: Igitur zelo reformandi decoris domus dei ardentius accensi, cum regem Francorum, qui nulla nostra culpa preeunte una cum Rolando imperii nostri hoste publico eiusque sequacibus imperialem nostrum honorem manifeste molitur auferre, post multos nostros ammonitus irrevocabilem persensissemus, universis imperii nostri principibus in sancto pentecoste curiam generalem Wirzeburc indiximus.

*supremus princeps*²³⁴. Η πολιτική στοχοθεσία όμως του Φρειδερίκου αφορούσε τον έλεγχο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας που και η ίδια από τη φύση της έχει οικουμενικές διαστάσεις. Το ζήτημα, αν μέσω του ελέγχου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας θα στόχευε να επιβάλει την πολιτική του και στους άλλους ηγεμόνες, οι οποίοι αναγνώριζαν την οικουμενικότητα του ρωμαίου ποντίφηγα, είναι ένα μεγάλο ερώτημα που δεν μπορεί να απαντηθεί, καθώς δεν το επιτρέπουν οι υπάρχουσες πηγές.

Η Δίαιτα του Würzburg, όπου αναγνωρίστηκε ο Πασχάλης, έλαβε σιληρά μέτρα εναντίον όσων αντιστέκονταν στην αυτοκρατορική πολιτική. Κατ' αρχάς όλοι ορκίστηκαν δημόσια σε λείψανα αγίων, ότι δεν επρόκειτο να αναγνωρίσουν ούτε τον Αλέξανδρο ούτε τους διαδόχους του. Στη Δίαιτα αυτή ορκίστηκε προσωπικά και ο ίδιος ο αυτοκράτορας και όχι μέσω αντιπροσώπου, όπως γινόταν συνήθως σύμφωνα με βασιλικό προνόμιο. Η πράξη αυτή του Φρειδερίκου δείχνει τη σημασία που απέδιδε στην πολιτική του, όπως άλλωστε και τη βαρύνουσα σημασία της απόφασης του Würzburg²³⁵. Ο όρκος μάλιστα θα είχε ισχύ και για τους διαδόχους του αυτοκράτορα²³⁶. Τον ίδιο όρκο έδωσαν και οι παρευρισκόμενοι απεσταλμένοι του άγγλου βασιλιά στο όνομα του κυρίου τους²³⁷. Με αυτή την ενέργεια επιβεβαιώθηκε

²³⁴ O. HAGENEDER, *Weltherrschaft im Mittelalter*, in *MIÖG*, 93(1985), p. 262-264.

²³⁵ W. GOEZ, "...iuravit in anima regis". *Hochmittelalterliche Beschränkungen königlicher Eidesleistung*, in *DA* 42(1986), p. 529-531, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Φρειδερίκος απέδιδε μεγάλη σημασία στο αυτοκρατορικό δικαίωμα να ορκίζεται μέσω αντιπροσώπου και δεν έδωσε μάλιστα προσωπικό όρκο ούτε στη Συνθήκη της Βενετίας (1177) με την οποία έληξε το σχίσμα.

²³⁶ Ό.π., σημ. 232, p. 396-397: ... ipsi nos manu propria super sanctorum reliquias iuramentum publice prestittimus, quod Rolandum scismaticum vel eius successorem, quem pars ipsius elegerit, in papam numquam recipiemus nec ad eum recipiendum assensum umquam alicui prebebimus. ... Preterea noster in imperio successor, quem principes universi elegerint, hunc honorem ecclesie dei et imperii et hanc partem nostram sub eodem iuramento tuebatur semper atque tenebit.

²³⁷ Ό.π., p. 397: Ad hec honorabiles legati illustris amici nostri Henrici gloriosi Anglorum regis ad nos ab ipso transmissi in totius curie nostre presentia super sanctorum reliquias ex parte regis Anglie publice nobis iuraverunt, quod rex ipse cum toto regno suo in parte nostra fideliter stabit, dominum papam Pascalem, quem nos tenemus, nobiscum semper tenebit, de Rolando autem scismatico manutenendo nullatenus de cetero se intromittet. Στα επόμενα χρόνια ο Ερρίκος Β' αρνήθηκε κατηγορηματικά ότι οι πρέσβεις του έδωσαν τον ίδιο όρκο. Βλ. W.L. WARREN, *Henry II*, London, Eyre Methuen, 1977, p. 492-493.

τελικά η αυτοκρατορική ιδεολογία για την ιερή φύση του imperium, καθώς ο όρκος δόθηκε «για τη δόξα του θεού και την τιμή της Αυτοκρατορίας»²³⁸.

Οι ποιτές που ορίστηκαν για όσους αντιστέκονταν και δεν έδιναν τον όρκο, ήταν πολύ σκληρές. Σύμφωνα με το φεουδαρχικό Δίκαιο, αν ήταν κληρικοί ή μοναχοί, θα έχαναν τη θέση τους και το φέουδο, και αν ήταν κοσμικοί, θα έχαναν το φέουδο και την προσωπική τους περιουσία²³⁹. Όσον αφορά τη διακυβέρνηση της Αυτοκρατορίας με βάση το φεουδαρχικό Δίκαιο για άλλη μία φορά παρατηρείται η εξάρτηση των εκκλησιαστικών ανδρών από την αυτοκρατορική πολιτική μέσω βέβαια της παροχής φέουδων. Οι κληρικοί αυτόματα καθίστανται υπερασπιστές της πολιτικής του ηγεμόνα και αυτός είναι ο σπουδαιότερος λόγος, για να επιθυμεί ένας αυτοκράτορας την παρέμβαση στα εκκλησιαστικά ζητήματα και στις εκλογές των επισκόπων. Η συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζει ένα πρόσθετο ενδιαφέρον, αφού ζητείται στην ουσία από τους κληρικούς και τους μοναχούς όρκος πίστης στις αποφάσεις του αυτοκράτορα, οι οποίες αφορούν ένα μέγιστο εκκλησιαστικό και όχι κοσμικό ζήτημα. Θεωρούμε ότι αυτή είναι η μεγαλύτερη απόδειξη όχι μόνο της πολιτικής που ήθελε να ακολουθήσει ο Φρειδερίκος, αλλά κυρίως της ιδεολογικής του τοποθέτησης, η οποία αναγνωρίζει στον αυτοκρατορικό θεσμό την υπεροχή τόσο στα temporalia όσο και στα spiritualia. Η αυτοκρατορική αυτή απόφαση ανακοινώθηκε σε όλη την Αυτοκρατορία με εγκύκλιο στις 2 Ιουνίου 1165. Το κείμενο της εγκυκλίου είναι πανομοιότυπο με αυτό της προηγούμενης επιστολής. Λαμβάνουμε μόνο τις πρόσθετες πληροφορίες ότι ο

²³⁸ Ό.π.: ...quod electi omnes, qui presentes aderant, ... ad laudem dei et honorem imperii sacros ordines devotissime susceperunt.

²³⁹ Ό.π.: Ad perfectum vero huius negotii firmamentum ex totius Herbipolensis concilii decreto firmissime precipimus, ut, si quis ad sui mandatum antistitis aut presidis provincie vel domini sui sacramentum suprascriptum non prestiterit, si clericus sit aut monachus, ecclesiastico privetur honore ac beneficio, si laicus, allodia et beneficia, quecumque possidet, nostra ipsi auctoritate a suo iudicio vel domino prorsus adimantur. Ο αρχιεπίσκοπος του Mainz, Konrad, που δε δέχτηκε να ορκιστεί, αυτοεξορίστηκε στη Γαλλία.

ὄρκος ἔπρεπε να δοθεῖ ἀπ' ὅλους μέσα σε ἕξι εβδομάδες και ὅτι οἱ ποινές προέβλεπαν ἀκόμη και την ἐξορία²⁴⁰.

Ἡ αποφασιστικότητα του αυτοκράτορα να ἐπιβάλει τον ὄρκο στα αυτοκρατορικά ἐδάφη, διακρίνεται σε μία ἐπιστολή ἀπευθυνόμενη σε ἐπίσκοπο της Αυτοκρατορίας, που δεν εἶχε ευθυγραμμιστεῖ με την ἀπόφαση της Δίαιτας του Würzburg. Τον Οκτώβριο του ἴδιου χρόνου ο Φρειδερίκος ἐγράψε στον Νικόλαο, ἐπίσκοπο του Cambrai, για να τον ἐπιπλήξει, καθὼς στην περιοχή του πολλοὶ κληρικοὶ δεν εἶχαν ἀκόμη ἀναγνωρίσει ἐνόρκως τον Πασχάλη. Του ζήτησε να φροντίσει ὥστε να δοθεῖ ο ὄρκος και του τόνισε ὅτι ὅποιος κληρικός δε συμμορφωνόταν με τις αυτοκρατορικές ἐπιταγές, ἔπρεπε να ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ την ἐπισκοπή²⁴¹. Και σ' αὐτή την ἐπιστολή διακρίνουμε το ἱερό περιεχόμενο της ἐννοιας του honor imperii, καθὼς συσχετίζεται με την υπακοή και το σεβασμὸ στο πρόσωπο του ποντίφηγα (nec debitus honor, ut deceret, imperio impendatur nec obedientia seu etiam reverentia domino pape Paschali). Για ἄλλη μία φορά η πίστη στην Αυτοκρατορία και η πίστη στην Ἐκκλησία, ἐπομένως στο Θεό, τίθενται παράλληλα και καταδεικνύεται κατ' αὐτὸν τον τρόπο η ἱερὴ φύση της πρώτης.

3. Ἡ ἀγιοποίηση του Καρόλου του Μεγάλου (Χριστούγεννα 1165)

Μέσα σε αὐτὰ τα πλαίσια ἀκολούθησε πολὺ φυσικά στις 25 Δεκεμβρίου του ἴδιου χρόνου η ἀπόφαση ἀγιοποίησης του Καρόλου του Μεγάλου στο Aachen, η διαδικασία της οποίας ἦταν ἀπόλυτα ἐναρμονισμένη με την αυτοκρατορική

²⁴⁰ DFI², 481, p. 399: Edictum quoque et statutum est, ut hec omnia iuramenta infra VI ebdomadas ab omnibus compleantur. ... ex totius Herbipolensis concilii decreto firmissime precipimus, ut, si quis ad sui mandatum antistitis aut provincie presidis vel domini sui sacramentum non prestiterit, si clericus sit vel monachus, ecclesiastico privetur honore *, si laicus, allodia et beneficia, quecumque possidet, nostra ipsi auctoritate a suo iudice vel domino prorsus adimantur et de toto imperio nostro eiciatur.

²⁴¹ DFI², 494, p. 419: Audivimus ... quod in partibus tuis nec debitus honor, ut deceret, imperio impendatur nec obedientia seu etiam reverentia domino pape Paschali, prout expediret, exhibeatur, presertim cum multi clericorum et prelatorum, immo etiam religiosorum tua nimia patientia abutentes per episcopatum Cameracensem debitum iuramentum nondum prestiterint. ... A nostra enim maiestate in mandatis accepit, quod nulli rebelli clerico vel monacho in toto episcopatu tuo oculus eius parcat vel lingua, sed in eius presentia et tua eos, qui nondum iuraverunt domino pape Paschali, iurare faciat, nolentes autem et contradicentes nostra iussione et auctoritate ab episcopatu Cameracensi prorsus eliminat atque eiciat.

ιδεολογία. Η αγιοποίηση δηλαδή δεν επήλθε με απόφαση της Εκκλησίας αλλά με αυτοκρατορική διαταγή. Βέβαια η διαδικασία ήταν απολύτως σύμφωνη με το Κανονικό Δίκαιο, αφού ο αντιπάπας Πασχάλης έδωσε τη συγκατάθεσή του²⁴². Ο συμβολισμός της πράξης γίνεται εύκολα κατανοητός. Ο πρώτος δυτικός οικουμενικός αυτοκράτορας αναδείχτηκε σε προστάτη άγιο της Δυτικής Αυτοκρατορίας²⁴³. Στο εξής, κάθε φορά που κάποιος αυτοκράτορας θα τοποθετεί τις καταβολές της σκέψης και της δράσης του στον Κάρολο τον Μεγάλο, θα επικαλείται στην ουσία έναν άγιο. Επομένως η πολιτική του θα λαμβάνει ακόμη μεγαλύτερη νομιμότητα στα μάτια των υπηκόων του. Αυτή η νομιμότητα αποκτά βαρύνουσα σημασία στο πεδίο της εκκλησιαστικής πολιτικής. Αυτή η λογική νομίζουμε ότι υποκρύπτεται στην απόφαση του αυτοκράτορα να αγιοποιήσει τον Κάρολο τον Μεγάλο και γι' αυτό θα τολμήσουμε μία σύγκριση τηρουμένων όλων των αναλογιών. Όπως ο εκάστοτε πάπας αναφέρεται στη διαδοχή του Αποστόλου Πέτρου, για να νομιμοποιήσει την πολιτική του στάση, έτσι και ο κάθε αυτοκράτορας θα μπορεί στο εξής να επικαλείται έναν Άγιο και να λαμβάνει τις ευλογίες του για την υλοποίηση των πολιτικών του στόχων.

Έχει επισημανθεί επίσης ότι η μεταφορά των οστών του Καρόλου από τη σαρκοφάγο σε λειψανοθήκη (*translatio*) έλαβε χώρα στις 29 Δεκεμβρίου, την

²⁴² DFI², 502, p. 432-433 (8/1/1166, Aachen): *Inde est, quod nos gloriosis factis et meritis tam sanctissimi imperatoris Karoli confidenter animati et sedula petitione karissimi amici nostri Heinrici illustris regis Anglie inducti assensu et auctoritate domini pape Paschalis et ex consilio principum universorum tam secularium quam ecclesiasticorum pro revelatione et exaltatione atque canonizatione sanctissimi corporis eius sollempnem curiam in natali domini apud Aquisgranum celebravimus...* Για τη νομιμότητα της αγιοποίησης του Καρόλου, που είχε αμφισβητηθεί από τους ιστορικούς, βλ. J. PETERSOHN, *Saint-Denis – Westminster – Aachen. Die Karls-Translatio von 1165 und ihre Vorbilder*, in *DA*, 31(1975), p. 422-428. Ο J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 168-169, θεωρεί ότι αυτή η συναίνεση ανύψωσε στα μάτια των πιστών τη θέση του Πασχάλη, στοιχείο που αποτελούσε στόχο του αυτοκράτορα. Ο H. APPELT, *Die Kaiseridee Friedrichs Barbarossa*, Wien, H. Böhlau Nachf., 1967, p. 10, σημειώνει ότι δεν υπήρξε παπική βούλα παρά μόνο αυτοκρατορικό έγγραφο για την αγιοποίηση και θεωρεί τον καργελλάριο Rainald εμπνευστή και αυτής της ενέργειας.

²⁴³ J. PETERSOHN, ό.π., p. 440. Ο. ENGELS, ό.π., σημ. 1, p. 88-89. Ο F. HEER, ό.π., σημ. 128, p. 246-259 βλέπει στην αγιοποίηση του Καρόλου την νομιμοποίηση της ιερής φύσης της Αυτοκρατορίας, καθώς ο Κάρολος θεωρούταν από τους συγχρόνους του *sacer imperator*. Θα πρέπει να αναφέρουμε επίσης και την άποψη του F. OPPL, *Amator ecclesiarum. Studien zur religiösen Haltung Friedrich Barbarossa*, in *MIÖG*, 88(1980), p. 84, ότι η αγιοποίηση του Καρόλου φανερώνει, πέρα των πολιτικών προθέσεων, τη βαθειά θρησκευτική πίστη του Φρειδερίκου.

ημέρα της εορτής του Δαβίδ, ο οποίος αποτελούσε το πρότυπο του χρισμένου από το Θεό βασιλιά²⁴⁴. Η επιλογή της ημερομηνίας δεν ήταν τυχαία, όπως άλλωστε και η επιλογή όλων των ημερομηνιών, κατά τις οποίες ο αυτοκράτορας ήθελε να προβεί σε ενέργειες βαρύνουσας σημασίας²⁴⁵. Το σχήμα Δαβίδ – Κάρολος – Φρειδερίκος επιβεβαίωνε τη θείκη προέλευση και την ιερή φύση της Αυτοκρατορίας και αποτελούσε ένα ακόμη επιχείρημα στην πολεμική εναντίον του παπισμού. Ο αυτοκράτορας, όπως και ο Δαβίδ, λάμβανε το χρίσμα κατ' ευθείαν από το Θεό τη στιγμή της εκλογής του. Το υλικό χρίσμα που ακολουθούσε, αποτελούσε την ένδειξη υποταγής του εκκλησιαστικού θεσμού στη θέληση του Θεού. Νομιμοποιήθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο η ανεξαρτησία του *imperium* από την παπική στέψη²⁴⁶. Εξάλλου, όπως έχει παρατηρηθεί, η αγιοποίηση του Καρόλου ένωσε όλες τις δυνάμεις της Αυτοκρατορίας, κοσμικές και πνευματικές, κάτω από ένα σύμβολο και μάλιστα σε μία κρίσιμη περίοδο, κατά την οποία προωθούνταν η αναγνώριση του αντιπάπα Πασχάλη²⁴⁷.

Αξιζει να παρακολουθήσουμε την παραπάνω σκέψη στο έγγραφο με το οποίο ο αυτοκράτορας προέβη στην αναγνώριση προνομίων στην πόλη του Aachen με την ευκαιρία της αγιοποίησης του Καρλομάγνου. Αμέσως μετά την τίτλωση ο Φρειδερίκος δήλωσε τη θείκη προέλευση της εξουσίας του (*ex quo primitus divina ordinante clementia imperii Romani fastigia gubernanda suscepimus*) και την επιθυμία του να μιμείται τους προκατόχους του θείους βασιλείς και αυτοκράτορες (*divos reges et imperatores*) και κυρίως τον Καρλομάγνο. Έχοντας αυτούς ως πρότυπο υπηρετεί τη διακυβέρνηση του

²⁴⁴ W. KIENAST, ό.π., σημ. 23, p. 521-522, όπου επισημαίνει ότι ο Κάρολος στους αυλικούς κύκλους αποκαλούνταν Δαβίδ.

²⁴⁵ Για το θέμα, βλ. H. M. SCHALLER, *Der heilige Tag als Termin der mittelalterlicher Staatsakte*, in *DA*, 30(1974), p. 1-24, όπου για την ημερομηνία 29/12/1165 σημειώνει ότι ο στόχος του Φρειδερίκου ήταν να θεωρηθούν τόσο ο Κάρολος όσο και ο ίδιος διάδοχοι του Δαβίδ, p. 10.

²⁴⁶ J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 169-171, ο οποίος σημειώνει ότι νομιμοποιήθηκε και η εξουσία στην πόλη της Ρώμης.

²⁴⁷ J. PETERSOHN, *Kaisertum und Kultakt in der Stauferzeit*, in drs. (hrsg.), *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, [Vorträge und Forschungen, 42], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1994, p. 128-129.

imperium²⁴⁸. Στη συνέχεια μάλιστα του εγγράφου αποκαλύπτεται η αυτοκρατορική στοχοθεσία αναφορικά με την πράξη της αγιοποίησης, καθώς αυτή, όπως υποστήριξε ο Φρειδερίκος, θα συνέβαλλε μεταξύ άλλων και στην ενδυνάμωση της Αυτοκρατορίας (ad corroborationem Romani imperii)²⁴⁹. Εξάλλου, το πόσο ο αυτοκράτορας επιθυμούσε να ταυτιστεί με το πρόσωπο του Καρόλου, με στόχο τη νομιμοποίηση της πολιτικής του, το φανερώνει η εντολή που έδωσε αμέσως μετά την αγιοποίηση να κυκλοφορήσουν νομίσματα που στη μία πλευρά θα είχαν τη μορφή του Αγίου Καρόλου και στην άλλη τη μορφή του ίδιου του αυτοκράτορα²⁵⁰.

4. Το απόγειο της επιτυχίας και η πολιτική οπισθοχώρηση, Ρώμη 1167

Ιδεολογικά οπλισμένος ύστερα από την αγιοποίηση του Καρόλου, ο Φρειδερίκος αποφάσισε να δώσει ένα τέλος στο σχίσμα, το οποίο με την τροπή που είχε λάβει, διακύβευε την αυτοκρατορική τιμή, καθώς ο Αλέξανδρος είχε επιστρέψει στη Ρώμη από τις 23 Νοεμβρίου του 1165 και είχε την υποστήριξη του μεγαλύτερου μέρους του ρωμαϊκού λαού²⁵¹. Έτσι ο αυτοκράτορας, για να αντιμετωπίσει αυτήν την πολιτική ήττα²⁵², ξεικίνησε τον Οκτώβριο του 1166 την τέταρτη ιταλική εκστρατεία με στόχο να εκδιώξει από την Πόλη τον Αλέξανδρο και να ενθρονίσει τον αντιπάπα Πασχάλη Γ'. Ο επόμενος στόχος ήταν η εκστρατεία εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, για να

²⁴⁸ Ό.π., σημ. 242, p. 432 (8/1/1166, Aachen): Ex quo primitus divina ordinante clementia imperii Romani fastigia gubernanda suscepimus, voluntatis nostre atque propositi summum desiderium fuit, ut divos reges et imperatores, qui nos precesserunt, precipue maximum et gloriosum imperatorem Karolum quasi formam vivendi atque subditos regendi sequeremur et sequendo pre oculis semper haberemus, ad cuius imitationem ius ecclesiarum, statum rei publice incolumen et legum integritatem per totum imperium nostrum servaremus.

²⁴⁹ Ό.π., p. 433: ...sollemnem curiam in natali domini apud Aquisgranum celebravimus, ubi corpus eius sanctissimum pro timore hostis exteri vel inimici familiaris caute reconditum, sed divina revelatione manifestatum ad laudem et gloriam nominis Christi et ad corroborationem Romani imperii...

²⁵⁰ DFI², 503, p. 435 (9/1/1166, Aachen): Forma vero denariorum talis erit, quod in una parte erit imago sancti Karoli et eius superscriptio, ex altera parte nostra imago cum nostri nominis superscriptione.

²⁵¹ Ο Αλέξανδρος επέστρεψε στη Ρώμη ύστερα από συμφωνία με τη σύγκλητο. Οι Ρωμαίοι τον αναγνώρισαν ως κυρίαρχο της Πόλης και του έδωσαν όρκο πίστης. Σε αντάλλαγμα ο πάπας επέτρεψε την αυτοδιοίκησή τους. Βλ. J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 193-194. J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 171-175.

²⁵² W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 163. O. ENGELS, ό.π., σημ. 1, p. 79.

διευθετηθούν τα εδαφικά δικαιώματα της Αυτοκρατορίας στην περιοχή της Νοτίου Ιταλίας²⁵³. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Ρώμης, ο Φρειδερίκος δεν εγκατέλειψε τα σχέδιά του να δώσει ένα τέλος στο σχίσμα με αυτοκρατορική παρέμβαση, για να επιβεβαιώσει κατ' αυτόν τον τρόπο το από το Θεό δοσμένο καθήκον του αυτοκράτορα να διευθετεί τις εκκλησιαστικές υποθέσεις. Γι' αυτό ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με τους ρωμαίους πολίτες και τους καρδινάλιους με στόχο, όπως αναφέρει ο βιογράφος του Αλέξανδρου, να καθαιρεθούν και οι δύο πάπες και να εκλεγεί με τη σύμφωνη γνώμη όλων ένας τρίτος. Οι διαπραγματεύσεις όμως απέτυχαν, αφού ο λαός της Ρώμης παρέμενε πιστός στον Αλέξανδρο και οι καρδινάλιοι αρνήθηκαν να αποδεχτούν τη σύγκληση μίας συνόδου εμμένοντας στη θέση ότι η *prima sedes a nemine iudicatur*²⁵⁴. Νομίζουμε ότι ο Georgi έχει δίκαιο, όταν αμφισβητεί το περιεχόμενο των διαπραγματεύσεων, όπως το παρουσιάζει ο Boso²⁵⁵. Κατ' αρχάς η κατάσταση του γερμανικού στρατού ήταν πολύ καλύτερη από αυτήν που περιγράφεται, και όλα έδειχναν ότι πολύ γρήγορα θα καταλάμβανε την Πόλη. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Φρειδερίκος πρότεινε μόνο την ειρηνική αποδοχή του Πασχάλη.

Υστερα από την αποτυχία των διαπραγματεύσεων ο αυτοκράτορας έκαμψε την αντίσταση των ρωμαίων πολιτών, οι οποίοι συνθηκολόγησαν, και εισήλθε

²⁵³ W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 172-179.

²⁵⁴ Boso, p. 417: *Cum autem cives Romani adversus F. fortius solito starent et ei cotidie graviora dampna ferrent, videns quod adversus eos virtute armorum prevalere non posset, tanquam vulpis callida convertit se ad consueta perspicacioris astutiae argumenta. Misit itaque episcopus et cardinales per Corradum Maguntinum archiepiscopum, qui ad eum ex permissione Alexandri pape iverat, pacis verba in hunc modum: «Si vos apud Alexandrum effeceritis quod salva eius omni ordinatione cesset a papatu, ego cessare faciam Guidonem Cremensem; et tunc insimul convenient omnes Ecclesie persone, et tertiam personam in summum pontificem libere eligant; ego autem reddam Ecclesie firmam pacem et ulterius de causa electionis Romani pontificis me nullatenus intromittat.» Populo quoque Romano propter hoc ipsum nichilominus promittebat omnes captivos suos reddere et quicquid residui ex eorum spoliis appareret. Quod verbum ita populo favorabile fuit ut omnes id faciendum esse unanimiter collaudarent. Dicebant enim quod pro redimendis ovibus suis dominus papa maiora deberet facere quam papatum relinquere. Episcopi vero et cardinales deliberato consilio una voce ipsi Frederico firmissime responderunt, dicentes: «Non est nostrum iudicare summum pontificem quem suo Deus iudicio reservavit, quoniam, sicut attestatur Scriptura, non est discipulus super magistrum.»*

²⁵⁵ Ο W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 178-179, αμφισβητεί το περιεχόμενο των διαπραγματεύσεων λόγω του όρκου του Würzburg, τον οποίο ο Φρειδερίκος ανανέωσε πριν αρχίσει την εκστρατεία, δηλώνοντας ότι ο στόχος της θα ήταν η ενθρόνιση του Πασχάλη.

νικητής στην Πόλη στις 27 Ιουλίου του 1167. Ο Αλέξανδρος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Ρώμη και να καταφύγει στο Μπενεβέντο. Στις 30 Ιουλίου ο Πασχάλης ενθρονίστηκε με κάθε επισημότητα στο ναό του Αγίου Πέτρου και δύο μέρες αργότερα έστεψε αυτοκράτειρα τη σύζυγο του Φρειδερίκου, Βεατρίκη της Βουργουνδίας.

Με τη συνθηκολόγηση των ρωμαίων πολιτών, με την οποία θα ασχοληθούμε και στη συνέχεια της μελέτης, ο Φρειδερίκος άγγιξε το απόγειο της επιτυχίας του, αφού εκείνοι του έδωσαν όρκο πίστης και η Ρώμη κατέστη έτσι αυτοκρατορική πόλη έως και το 1177²⁵⁶. Με τον όρκο των Ρωμαίων ο αυτοκράτορας κατάφερε να εξουδετερώσει την παπική κυριαρχία στην Πόλη και να επιβάλει την αναγνώριση της αυτοκρατορικής εξουσίας και των αυτοκρατορικών προνομίων²⁵⁷. Η επιτυχία όμως δε διήρχησε πολύ. Ένας απρόβλεπτος παράγοντας, ένα τυχαίο γεγονός πέρα από τις δυνάμεις και τους σχεδιασμούς του αυτοκράτορα, άλλαξε οριστικά την πορεία των γεγονότων. Ο θρίαμβος του Φρειδερίκου με την κατάληψη της Ρώμης, την ειδίωξη του Αλέξανδρου και τη στέψη του Πασχάλη, εκμηδενίστηκε, όταν ενέσκηψε μία επιδημία ελονοσίας²⁵⁸, που αποδεκάτισε το γερμανικό στρατό και στέρησε την Αυτοκρατορία από σπουδαίους άνδρες, μεταξύ των οποίων και ο καγκελλάριος Rainald von Dassel. Επιπλέον η διευρυμένη στη Lega Lombarda συμμαχία των πόλεων της Βορείου Ιταλίας, που ήλεγχε ουσιαστικά την περιοχή, έκανε την κατάσταση για τον αυτοκράτορα ιδιαίτερα επικίνδυνη²⁵⁹. Ο Φρειδερίκος εγκατέλειψε την Ιταλία την άνοιξη του 1168 και δεν επέστρεψε παρά έξι χρόνια αργότερα. Όλο αυτό το διάστημα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν

²⁵⁶ Για το θέμα βλ. J. PETERSOHN, *Friedrich und Rom*, in A. HAVERKAMP (hrsg.), *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaiser*, [Vorträge und Forschungen, 40], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1992, p. 137-138. Για το κείμενο της συνθήκης (DFI², 533, p. 477-478) βλ. τη μελέτη J. PETERSOHN, *Der Vertrag des Römischen Senats mit Papst Clemens III. (1188) und das Pactum Friedrich Barbarossas mit den Römern (1167)*, in *MIÖG*, 82(1974), p. 298-317. Ο J. HALLER, ό.π., σημ. 1, p. 197-198, σημειώνει ότι η φυγή του Αλέξανδρου διευκόλυνε τις διαπραγματεύσεις με τη σύγκλητο.

²⁵⁷ J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 181-183. J. PETERSOHN, *Der Vertrag...*, ό.π., p. 309-313.

²⁵⁸ Για τις ιατρικές διαστάσεις του θέματος, βλ. το ενδιαφέρον άρθρο του P. HERDE, *La catastrofe alle porte di Roma dell' agosto 1167. Uno studio storico-epidemiologico*, in *BISI*, 96(1990), p. 175-200.

²⁵⁹ C. VIGNATI, ό.π., σημ. 228, p. 120-163 με πλούσια παρουσίαση πηγών.

εγκατέλειψε τις προσπάθειές του για την επιβολή της αυτοκρατορικής πολιτικής στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και την επιβεβαίωση της ιερής φύσης της Αυτοκρατορίας, του *sacrum imperium*.

Ε. Ο όρος *sacrum imperium*

Από μία μελέτη της ιδεολογικής σκέψης του Φρειδερίκου δεν μπορεί να απουσιάζει η διερεύνηση του όρου *sacrum imperium* ή *sacratissimum imperium* που απετέλεσε κεντρική έννοια στα αυτοκρατορικά έγγραφα κυρίως της περιόδου 1157 έως 1167. Ούτε η εισαγωγή του όρου ούτε το σημασιολογικό του φορτίο απετέλεσαν νεωτερισμό της πολιτικής του Φρειδερίκου. Η ιερότητα του προσώπου του αυτοκράτορα, η οποία αυτόματα μεταφερόταν και στο αυτοκρατορικό αξίωμα και σε ο,τιδήποτε σχετιζόταν με αυτό, χαρακτήριζε τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο. Στα ρωμαϊκά χρόνια ο *imperator* ήταν *sacratissimus*, έννοια που υποδήλωνε το θείο χρίσμα, και *sacer* ό,τι ανήκε στη δικαιοδοσία του. Το *imperium* όμως δε χαρακτηρίστηκε ποτέ *sacrum*, καθώς, σύμφωνα με τη νομική ρωμαϊκή σκέψη δεν ανήκε στον αυτοκράτορα ως προσωπική του περιουσία²⁶⁰. Εξαιτίας μάλιστα της ιερής φύσης του ο αυτοκράτορας απετέλεσε αντικείμενο θρησκευτικής λατρείας. Η ρωμαϊκή ιδεολογία μεταφέρθηκε τόσο στη Βυζαντινή όσο και στη Δυτική Μεσαιωνική Αυτοκρατορία με τη διαφορά βεβαίως ότι ο αυτοκράτορας παύει να θεοποιείται και να δέχεται λατρευτικές τιμές. Παραμένει όμως πρόσωπο ιερό, αφού έχει λάβει το θείο χρίσμα και θεωρείται αντιπρόσωπος του Θεού στη γη, εξ' ονόματος του οποίου κατέχει τη διακυβέρνηση.

Ο όρος *sacrum imperium* απαντά ήδη από την εποχή του Καρόλου του Μεγάλου και της σαξωνικής και σαλικής δυναστείας, σπάνια όμως στα επίσημα έγγραφα, και προέρχεται ίσως από βυζαντινή επίδραση²⁶¹. Σ' αυτές τις

²⁶⁰ Για τη διερεύνηση του όρου *sacer* στην υστερορωμαϊκή περίοδο βλ. O. HILTBAUNNER, *Die Heiligkeit des Kaisers. Zur Geschichte des Begriffs sacer*, in *Frühmittelalterliche Studien*, 2(1968), p. 1-30.

²⁶¹ G. KOCH, *Sacrum Imperium. Bemerkungen zur Herausbildung der staufischen Herrschaftsideologie*, in M. KERNER (hsg), *Ideologie und Herrschaft im Mittelalter*, in *Wege der Forschung* 530, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1982, p. 277-278. Βλ. επίσης του ίδιου, *Auf dem Wege...*, ό.π.,

περιόδους όπως ακριβώς και στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή, θεωρούνταν ιερό το πρόσωπο του αυτοκράτορα και όχι η ίδια η Αυτοκρατορία. Εκείνη λάμβανε την ιδιότητα της ιερότητας από τον ίδιο τον αυτοκράτορα²⁶². Τον 11^ο αιώνα στα πλαίσια της διαμάχης *imperium* και *sacerdotium* η Εκκλησία προσπάθησε να μονοπωλήσει την ιερή φύση και κατάφερε να αφαιρέσει από τον αυτοκράτορα την ιδιότητα του *rex non laicus* και να τον καταστήσει απλό λαϊκό²⁶³. Γι' αυτό από την έριδα περί της περιβολής και ύστερα ο όρος απουσιάζει από τα αυτοκρατορικά έγγραφα, για να κάνει εκ νέου την εμφάνισή του το 12^ο αιώνα. Στα χρόνια του Λοθάριου Γ' (1125-1137) ο ηγούμενος του Stablo, Wibald, απέδωσε στο *imperium* το χαρακτηρισμό *sacrum*. Το 1137 από το μοναστήρι του Monte Cassino, του οποίου διητέλεσε ηγούμενος για λίγους μήνες, απηύθυνε επιστολή στον αυτοκράτορα, στην οποία τον αποκαλούσε *sanctus imperator* και την αυτοκρατορία του *sacratissimum imperium*²⁶⁴. Στα χρόνια του Κορράδου Γ' ο ίδιος ηγούμενος χρησιμοποίησε τον όρο στην επικοινωνία του με το βυζαντινό αυτοκράτορα Μανουήλ²⁶⁵. Είναι πολύ πιθανό ότι ο Wibald, πολύ καλός γνώστης τόσο του αρχαίου ρωμαϊκού πολιτισμού όσο και της βυζαντινής πολιτικής, χρησιμοποίησε τον όρο κάτω από ρωμαϊκή και κυρίως βυζαντινή επίδραση²⁶⁶. Και επειδή γνωρίζουμε καλά τις ιδεολογικές τοποθετήσεις του ηγουμένου, ο οποίος προωθούσε την αρμονική συνεργασία της Αυτοκρατορίας και της Αγίας Έδρας²⁶⁷, θεωρούμε ότι η χρήση του όρου στις επιστολές του δεν ενέχει κάποια συγκεκριμένη ιδεολογική τοποθέτηση που να σχετίζεται με τη μεταγενέστερη χρήση του όρου από τον Βαρβαρόσσα. Απέβλεπε μόνο στην ισοτιμία της Δυτικής με τη

σημ. 56, p. 263-270. Για τον όρο και την ευρύτερη πολιτική των δυναστειών, βλ. P. E. SCHRAMM, ό.π., σημ. 22, p. 76-84, για την οποία ο ιστορικός χρησιμοποιεί τον όρο *imitatio sacerdotii*.

²⁶² J. SCHATZ, *Imperium, Pax et Iustitia. Das Reich – Friedensstiftung zwischen Ordo, Regnum und Staatlichkeit*, [Beiträge zur Politischen Wissenschaft, Band 114], Berlin, Duncker & Humblot, 2000, p. 140-154. F. HEER, ό.π., σημ. 128, p. 226-227.

²⁶³ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 140 και 142.

²⁶⁴ Wibald, ep. 11, 12.

²⁶⁵ Wibald, ep. 246, 343, 411, 432.

²⁶⁶ G. KOCH, *Sacrum Imperium...*, ό.π., σημ. 261, p. 282-284

²⁶⁷ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 155 και 249-250.

Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Άλλωστε, ο όρος δεν εμφανίστηκε σε κανένα επίσημο έγγραφο πέρα από αυτές τις επιστολές.

Αντιθέτως, στα χρόνια του Φρειδερίκου ο όρος εμφανίστηκε και σε επίσημα έγγραφα, για να τονίσει τις προσπάθειες του αυτοκράτορα για την επιβολή της ιερής φύσης του *imperium*. Σε αντίθεση με τη ρωμαϊκή και βυζαντινή παράδοση, η ιδεολογική σκέψη της εποχής απέδωσε την ιερή φύση στην Αυτοκρατορία και όχι στο πρόσωπο του αυτοκράτορα²⁶⁸. Αυτή η διαφορά πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να αιτιολογηθεί με την πεποίθηση του Βαρβαρόσσα ότι το αυτοκρατορικό αξίωμα έχει μία αυτόνομη από τα πρόσωπα που το ασκούν και δοσμένη από το Θεό υπόσταση, όπως ακριβώς και η Ρωμαϊκή Εκκλησία. Και όπως έχει επισημανθεί, αυτή η θείκη φύση βοήθησε στην ανεξαρτητοποίηση του *imperium* από την Αγία Έδρα²⁶⁹.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στα χρόνια του Φρειδερίκου ο όρος *sacrum imperium* απαντά για πρώτη φορά σε μία επιστολή που απηύθυνε ο αυτοκράτορας στον επίσκοπο του Freising, Otto, στις 24/31 Μαρτίου 1157, για να τον ενημερώσει ότι δε θα πραγματοποιήσει την εκστρατεία στην Απουλία εναντίον των Ελλήνων, καθώς αυτοί υποχώρησαν από τα ιταλικά εδάφη, αλλά θα κινηθεί, για να αντιμετωπίσει το Μιλάνο, που είχε εξεγερθεί εναντίον της Αυτοκρατορίας²⁷⁰. Στη συγκεκριμένη επιστολή ο όρος *sacrum imperium* τονίζει τη στενή σχέση μεταξύ της ιερής φύσης του θεόθεν δοσμένου αυτοκρατορικού αξιώματος, της οικουμενικότητας και της κυριαρχίας επί της Ρώμης, τα τρία αλληλένδετα στοιχεία της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας. Ο Φρειδερίκος υποστηρίζει ότι, αφού έλαβε με θεία πρόνοια τη

²⁶⁸ Ο H. KRIEG, ό.π., σημ. 137, p. 343-346, αιτιολογεί το γεγονός ως συγκράτηση της αυτοκρατορικής καγκελλαρίας.

²⁶⁹ G. KOCH, *Sacrum Imperium...*, ό.π., σημ. 261, p. 270. Μάλιστα ο ίδιος στο *Auf dem Wege...*, ό.π., σημ. 56, p. 275-278, θεωρεί ότι αυτός ο όρος είναι το σημείο αμής σε μία αλυσίδα χρησιμοποίησης abstract-transpersonale Staatsymbole που στόχευαν να αναδείξουν την Αυτοκρατορία ως αυτόνομο θεσμό. Και ο H. KRIEG, ό.π., σημ. 137, p. 358-359, αντιμετωπίζει τον όρο ως τάση ισχυροποίησης της αυτοκρατορικής εξουσίας και ανεξαρτητοποίησής της από την παπική. Ο J. SCHWARTZ, *Herrscher- und Reichstitel bei Kaisertum und Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, Regesta Imperii, 22], Köln-Wiener-Wien, Böhlau Verlag, 2003, p. 86-110, υποστηρίζει ότι ο όρος πρέπει να συσχετισθεί με την άμεσα από το Θεό εκλογή του αυτοκράτορα.

²⁷⁰ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 251-253.

διακυβέρνηση της Πόλης και της οικουμένης, οφείλει να φροντίζει την ιερή Αυτοκρατορία και τη θεία πολιτεία, στην οποία αναγνωρίσαμε τη Ρώμη²⁷¹. Άλλωστε, η αυτοκρατορική ιδεολογία το 12^ο αιώνα, όπως υποστηρίζει και ο Koch, δεν αποσκοπούσε τόσο στην εσωτερική παγίωση του Κράτους όσο στη στήριξη της οικουμενικής εξουσίας²⁷².

Η δεύτερη αναφορά του όρου απαντά λίγους μήνες αργότερα (23/6/1157) σ' ένα έγγραφο με το οποίο ο αυτοκράτορας προέβη σε δωρεές στο μοναστήρι του Walkenried²⁷³. Το περιεχόμενο του εγγράφου δε σχετίζεται με την αυτοκρατορική πολιτική. Θα τολμήσουμε όμως την παρακάτω υπόθεση: Το έγγραφο απευθύνεται σε ανθρώπους της Εκκλησίας λίγους μήνες πριν το επεισόδιο της Besançon και αφού είχαν γίνει κατά πάσα πιθανότητα γνωστές στον Φρειδερίκο οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του πάπα Αδριανού Δ' και του Γουλιέλμου Α' της Σικελίας για τη σύναψη της Συνθήκης του Μπενεβέντο (18 Ιουνίου 1156). Ο αυτοκράτορας, προσφέροντας τις δωρεές, ζήτησε από τους μοναχούς να είναι πρόθυμοι να στηρίζουν την ιερή Αυτοκρατορία (*credimus eos promptiores in sustentione nostri sacri imperii et devotiores in orationis constantia pro nobis semper permanere atque apud remuneratorem omnium bonorum divinis nos premiis remunerari*) υπονοώντας ίσως την πολεμική που ο πάπας ασιούσε εναντίον της. Ακόμη κι αν αυτή η υπόθεση είναι παρακινδυνευμένη, η χρήση του όρου αποτελεί ένδειξη της σταδιακής διαμόρφωσης της αυτοκρατορικής ιδεολογίας όσον αφορά τη φύση του *imperium*.

²⁷¹ DFI¹, 163, p. 280: *Fridericus dei gratia Romanorum imperator et semper augustus dilecto patrio suo Ottoni Frisingensi episcopo gratiam suam et omne bonum. Quia divina providente clementia urbis et orbis gubernacula tenemus, iuxta diversos eventus rerum et successiones temporum sacro imperio et divae rei publicae consulere debemus.*

²⁷² G. KOCH, *Sacrum Imperium...*, ό.π., σημ. 261, p. 287.

²⁷³ DFI¹, 171, p. 291: *Si religiosis personis, que sub obtentu sacre religionis iugiter divinis manciantur officiis, aures serenitatis nostre benigno favore accomodaverimus et aliquod de imperialis munificentie indulgentia emolumentum eis contulerimus, liquido credimus eos promptiores in sustentatione nostri sacri imperii et devotiores in orationis constantia pro nobis semper permanere atque apud remuneratorem omnium bonorum divinis nos premiis remunerari.*

Οι αναφορές του όρου στα αυτοκρατορικά έγγραφα αυξάνονται στο διάστημα 1159 έως 1167²⁷⁴. Πρέπει να τονίσουμε εξ αρχής ότι ο αριθμός αυτών των εγγράφων δεν αποτελεί παρά ένα ελάχιστο τμήμα του συνόλου της ίδια περιόδου. Στην πραγματικότητα πρόκειται μόνο για δεκαέξι έγγραφα²⁷⁵. Τα οκτώ απευθύνονται σε μοναστήρια, τα οποία ο Φρειδερίκος παίρνει υπό την προστασία του και επιβεβαιώνει τις κτήσεις τους²⁷⁶. Δύο είναι επιστολές που απευθύνονται, η μία στον αρχιεπίσκοπο του Salzburg, Eberhard, και η άλλη στον επίσκοπο Roman του Gurk²⁷⁷. Τρία αφορούν συνθήκες μεταξύ της Αυτοκρατορίας και των ιταλικών πόλεων, Κρεμόνα, Sarzana, Gubbio²⁷⁸. Και τα υπόλοιπα τρία αφορούν παραχωρήσεις φέουδων σε ηγεμόνες²⁷⁹. Γίνεται κατανοητό ότι η εμφάνιση του όρου είναι περιορισμένη, για να επιτρέψει την εξαγωγή γενικευμένων συμπερασμάτων όσον αφορά την ιδεολογική τοποθέτηση του Φρειδερίκου. Δεδομένων όμως των συνθηκών διαδόσεως μεσαιωνικών εγγράφων, ο αριθμός τους δεν μπορεί να θεωρηθεί αμελητέος. Θα προχωρήσουμε λοιπόν σε κάποιες παρατηρήσεις που μπορούν ίσως να αιτιολογήσουν την εμφάνιση του όρου στα συγκεκριμένα έγγραφα. Η πρώτη παρατήρηση αφορά τον τόπο σύνταξης. Τα περισσότερα συνετάχθησαν στην Ιταλία²⁸⁰, το κέντρο της πολιτικής του αυτοκράτορα τη συγκεκριμένη χρονική

²⁷⁴ Οι ερευνητές θεωρούν εισηγητή του όρου τον καγκελλάριο και αρχιεπίσκοπο Κολωνίας Rainald von Dassel, ο οποίος, σύμφωνα με διπλωματικές μελέτες, είναι και ο συγγραφέας των περισσότερων εγγράφων που εμπεριέχουν τον όρο. Για το θέμα βλ. R.M. HERKENRATH, *Rainald von Dassel als Verfasser und Schreiber von Kaiserurkunden*, in *MIÖG*, 72 (1964), p. 34-62. Ο H. Appelt, *Die Kaiseridee...*, ό.π., σημ. 242, p. 8-9, 14, θεωρεί πιθανό εισηγητή του όρου *sacer* τον επίσκοπο Eberhard του Bamberg, καθώς διακρίνει στον όρο επιρροές από το ρωμαϊκό Δίκαιο, το οποίο ο επίσκοπος γνώριζε καλά. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι την ίδια περίοδο εμφανίζεται στα αυτοκρατορικά έγγραφα και ο όρος *riissimum imperium*, που ορισμένοι ερευνητές θεωρούν γλωσσική-στιλιστική παραλλαγή του *sacrum imperium*. Βλ. J. SCHWARZ, ό.π., σημ. 269, p. 97-98.

²⁷⁵ Ο όρος απαντά και στο DFI², 530 (1167), που όμως θεωρείται από τον εκδότη H. Appelt πλαστό και γι' αυτό δε θα μας απασχολήσει.

²⁷⁶ DFI², 254 (1159, S. Maria di Lucedio). DFI², 267(1159, Fruttuaria). DFI², 406 (1163, S. Trinità nell'Fonte Benedetta). DFI², 409 (1163, San Sepolcro). DFI², 413 (1163, S. Pietro). DFI², 500 (1165, Bonne-Espérance). DFI², 536 (1167, S. Maria di Serena). DFI³, 618 (1174, Siegburg).

²⁷⁷ DFI², 341 (1161, στον Eberhard), DFI², 342 (1161, στον Roman).

²⁷⁸ DFI², 369 (1162, Κρεμόνα), DFI², 405 (1163, Sarzana), DFI², 410 (1163, Gubbio).

²⁷⁹ DFI², 445 (1164, Rainald von Dassel). DFI², 516 (1166, αρχιεπίσκοπος Wichmann του Magdberg και κόμης Albrecht). DFI², 532 (1167, Rainald von Dassel).

²⁸⁰ DFI², 254, 369, 405, 406, 409, 410, 413, 445, 532, 536.

περίοδο, όπου αντιμετώπιζε δύο βασικούς αντιπάλους, τον παπισμό και τις βορειοϊταλικές πόλεις, οι οποίες είχαν αναγνωρίσει τον Αλέξανδρο.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά την ενσωμάτωση του όρου στο κείμενο και τα σημασιολογικά του συμφραζόμενα. Σε δύο περιπτώσεις ο όρος προσδιορίζει την Αυτοκρατορία στις εδαφικές της διαστάσεις. Στο έγγραφο DFI², 413 και στο έγγραφο DFI², 500 ο αυτοκράτορας επιβεβαιώνει τις κτήσεις των μοναστηριών του Αγ. Πέτρου στην Perugia και της Bonne-Espérance αντίστοιχα, όπου κι αν βρίσκονται αυτές οι κτήσεις, σε οποιοδήποτε μέρος μέσα στα όρια της ιερής Αυτοκρατορίας²⁸¹.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο όρος, όταν εμφανίζεται στη στερεότυπη φράση, με την οποία γνωστοποιείται το περιεχόμενο του εγγράφου στους τωρινούς και μελλοντικούς πιστούς της ιερής ή ιερότατης αυτοκρατορίας, δηλαδή στην Promulgatio των εγγράφων: *Noverit universorum tam futurorum quam presentium domini dei ac sacratissimi imperii nostri fidelium sagacitas...* (DFI², 254, p. 54)²⁸². Στο μεσαιωνικό κόσμο οι στερεότυπες φράσεις που ήταν φορείς συγκεκριμένων μηνυμάτων, διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στα έγγραφα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση διακρίνεται η προσπάθεια να δηλωθεί ότι το imperium έχει έναν ιερό χαρακτήρα, ο οποίος δεν είναι πρόσκαιρος, αλλά εκτείνεται τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον, αφού αφορά τόσο τους τωρινούς όσο και τους μελλοντικούς πιστούς του. Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στον όρο, όταν απαντά στη στερεότυπη έκφραση *domini dei ac sacratissimi imperii nostri fidelium* (DFI², 254 - DFI², 267). Η φράση *domini dei ac imperii (ή regis) fideles* που εμφανίστηκε στα χρόνια των Καρολιδών και έτυχε

²⁸¹ DFI², 413, p. 298: ... et quicquid in hiis omnibus iuris habet prefatum monasterium, seu quicquid in aliis aliquibus locis de rebus eius aut pertinentiis infra sacri imperii nostri terminos inventum fuerit... DFI², 500, p. 428: vel adhuc ibidem aut in aliquibus locis infra sacri imperii nostri terminos.

²⁸² Επίσης DFI², 267, p. 74: Quapropter noverit universorum domini dei ac sacratissimi imperii nostri fidelium tam futurorum quam presentium solers industria, qualiter nos pro divino amore... DFI², 405, p. 283: Universis igitur sacri imperii fidelibus presentibus ac futuris innotescat. DFI², 410, p. 292: Ideoque universis sacratissimi imperii nostri fidelibus presentibus ac futuris cupientes innotescere. DFI², 445, p. 344: Ideoque presenti nostre maiestatis edicto universis sacri imperii nostri fidelibus presentibus ac futuris notum facimus. DFI², 536, p. 482: Quocirca notum facimus omnibus sacratissimi imperii nostri fidelibus presentibus et futuris...

ευρείας χρήσης στα χρόνια της δυναστείας των Σαλίων, προσδίδει από μόνη της ιερή φύση στην Αυτοκρατορία αλλά και στο πρόσωπο του αυτοκράτορα, καθώς απαιτείται από τους πιστούς ανάλογη πίστη με αυτή που αποδίδουν στο Θεό. Γι' αυτό και πολεμήθηκε στα χρόνια της έριδος περί της περιβολής από τον Γρηγόριο Ζ', ο οποίος αντέταξε την έκφραση *militēs et fideles beati Petri*. Είναι χαρακτηριστικό ότι η φράση αυτή έπαψε να χρησιμοποιείται με την πτώση της δυναστείας των Staufer²⁸³.

Στο έγγραφο DFI³, 618 επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτούσια η φράση, στην οποία εμφανίστηκε για πρώτη φορά ο όρος²⁸⁴ (p. 109: Quoniam auctore deo sacri imperii gubernacula amministramus, paci totius imperii et maxime ecclesiarum dei quieti oportet nos sollicite providere.). Ενώ στο DFI², 516 η υπόσταση της ιερής Αυτοκρατορίας εκτείνεται στο μέλλον, καθώς σχετίζεται με τους διαδόχους του Φρειδερίκου, οι οποίοι δεν πρέπει να μεταβάλουν τις αποφάσεις των προκατόχων τους, κατά τη γενική μεσαιωνική αντίληψη ότι το Δίκαιο δεν αλλάζει (p. 453: que ab imperatoribus vel regibus coram regno rationabiliter promoventur, firma sint et semper incommutabiliter in suo robore permaneant, potissimum ne nostra dispositio et legitima et voluntaria traditio per successores nostri sacri imperii oblivione vel aliqua ratione ab aliquo possit immutari aut deleri ...).

Στο έγγραφο DFI², 409 ο αυτοκράτορας αναφέρεται στα δικαιώματα της ιερής Αυτοκρατορίας στην περιοχή της Τοσκάνης, που είχαν παραμεληθεί από τους προγενέστερους αυτοκράτορες και βασιλείς και τώρα χάρη στις νόμιμες ενέργειες του καγκελλάριου Rainald von Dassel αποκαταστάθηκαν²⁸⁵. Το DFI², 406 αναφέρεται στη διατήρηση του status του ίδιου του αυτοκράτορα και της ιερής Αυτοκρατορίας (p. 285:...dum pacis per nos eis redditur ac

²⁸³ Για το θέμα βλ. H. HELBIG, *Fideles Dei et Regis. Zur Bedeutungsentwicklung von Glaube und Treue im hohen Mittelalter*, in *AJK*, 33(1951), p. 288-306.

²⁸⁴ Ο.π., σημ. 271.

²⁸⁵ DFI², 409, p. 290: Neglecta diu predecessorum nostrorum imperatorum seu regum tempore sacratissimi nostri iura imperii ubicunque in Tuscie partibus per gloriosum principem nostrum Rainaldum illustrem Coloniensem electum in nostre serenitatis legatione iuste ac legaliter ad pristinam integritatem revocata sunt...

conservatur tranquillitas, pro nostro et sacri imperii nostri statu altissimum semper interpellandi maior ipsis prebeaturoportunitas.). Το DFI², 532 αφορά την ανύψωση του *sacrum imperium*, η οποία πραγματοποιήθηκε χάρη στη νίκη εναντίον των ρωμαίων πολιτών (Ρώμη, Ιούλιος 1167) και χάρη στη γενναιότητα που επέδειξε ο καγιελλάριος Rainald και ο στρατός του (p. 476:... quia deo auctore Romanis in conflictu publico per invictam eius et illustris Coloniensis militie virtutem gloriosissime superatis sacratissimum nostrum imperium inexplicabiliter est exaltatum...).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα έγγραφα, όπου η ιερή Αυτοκρατορία σχετίζεται με την οφειλόμενη σ' αυτήν πίστη και παροχή υπηρεσιών. Είναι χαρακτηριστικό ότι η διατύπωση αυτή εμφανίζεται σε έγγραφα με τα οποία αναγνωρίζονται προνόμια σε ιταλικές πόλεις την κρίσιμη περίοδο 1162-1163, όταν ο Φρειδερίκος προσπαθούσε να επιβάλει την πολιτική του στο *regnum italicum*. Έτσι στο έγγραφο που αφορά την πόλη Cremona (DFI², 369, p. 228) διαβάζουμε: *Proinde quia vos consules et totum commune Cremonensium inter alia Italie civitates in sacratissimi imperii nostri servitio excellenter enituitis, placuit nostre serenitati concordie confirmationem...* Αντίστοιχα στο DFI², 405 που αφορά τα προνόμια της πόλης Sarzana, τονίζονται εξίσου οι προσφερόμενες υπηρεσίες στην ιερή Αυτοκρατορία (p. 283: *Universis igitur sacri imperii fidelibus presentibus ac futuris innotescat, quod ea, que burgensibus Sarrazanensibus pro sincerissima ipsorum fidelitate, quam sacratissimo imperio nostro devotis semper animis exhibuerunt ... sub nostram tutelam ac protectionem perpetuo recipimus et specialem nostram ac sacri imperii cameram eum esse precipimus*). Μάλιστα στο συγκεκριμένο έγγραφο παρατηρείται μία εμμονή στη χρήση του όρου που απαντά τρεις φορές μέσα στην ίδια παράγραφο.

Η οφειλόμενη υπηρεσία στην ιερή Αυτοκρατορία τονίζεται και στην επιστολή (DFI², 342) που απηύθυνε ο Φρειδερίκος στον επίσκοπο του Gurk, Roman, για να τον ενημερώσει για την αδιαφορία του αρχιεπισκόπου του

Salzburg απέναντι στις αυτοκρατορικές εκκλήσεις και να του ζητήσει να τον νουθετήσει, ώστε ο τελευταίος να εμφανιστεί στην αυλή, για να εκπληρώσει τα φεουδαρχικά του καθήκοντα²⁸⁶. Αντίστοιχα στην επιστολή που απηύθυνε ο αυτοκράτορας στον ίδιο τον αρχιεπίσκοπο (DFI², 341), τονίζεται η απορία που έχει προκαλέσει στην ιερή Αυτοκρατορία η στάση του και μάλιστα σε στιγμές τόσο δύσκολες²⁸⁷. Στα συγκεκριμένα έγγραφα η αναγκαιότητα της κατάστασης θα μπορούσε να δικαιολογήσει τη χρήση του όρου. Ο αρχιεπίσκοπος του Salzburg εναντιώθηκε στη συνοδική απόφαση της Παβία και δεν αναγνώριζε τον Βίκτωρα. Παράλληλα, παρά τις επίμονες εκκλήσεις του αυτοκράτορα, απέφυγε πεισματικά να εμφανιστεί στις διάφορες Δίαιτες στην Ιταλία. Η συμπεριφορά του αυτή αποτελούσε για τον Φρειδερίκο όχι μόνο παραβίαση του φεουδαρχικού Δικαίου, σύμφωνα με το οποίο ο αρχιεπίσκοπος είχε λάβει την περιβολή από τον αυτοκράτορα και του είχε οριστεί υποταγή, πίστη και το απορρέον από τους παραπάνω όρκους *servitium*, αλλά και άρνηση της βασικής αυτοκρατορικής ιδεολογίας όσον αφορά την ιερότητα της Αυτοκρατορίας. Αυτή η πολεμική αιτιολογεί, κατά τη γνώμη μας, στο συγκεκριμένο έγγραφο την εισαγωγή του επιθέτου *sacer* ως προσδιορισμό του *imperium*.

Από τη σύντομη αυτή παρουσίαση γίνεται κατανοητό ότι η περιορισμένη χρήση του όρου δε βοηθά άμεσα στη διερεύνηση της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Σωστά, νομίζω, ο Appelt κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρξε ποτέ συγκεκριμένη αυτοκρατορική διαταγή για την ενσωμάτωση του όρου στα έγγραφα. Από την άλλη όμως μεριά, δεν είναι σωστό να θεωρήσουμε, όπως κάνει ο ίδιος, τη φράση ως υφολογική προτίμηση ενός συντάκτη που μάλλον ήταν ο καγκελλάριος Rainald, και γι' αυτό ο όρος αδρανοποιήθηκε

²⁸⁶ DFI², 342, p. 179: *Cum ab ipsa veritate omnis homo, sed et quantumcumque religiosus, que sunt cesaris, cesari reddere iubeatur et Salzburgensis ecclesia quam maximi servitii debito sacro teneatur imperio, mirari non sufficimus, quare archiepiscopus Salzburgensis tociens rogatus et vocatus nec ad consilium nec ad expeditionis auxilium venire noluerit...*

²⁸⁷ DFI², 341, 178: *Cum sacri imperii nostri dispositio consilio principum, et maxime religiosorum, frequenter indigeat ...venire nolueris ...miramur et de ratione non videmus, quare in summis imperii necessitatibus ... tanti servitii intolerabilem defectum perferre debeamus.*

μετά το θάνατό του στη Ρώμη τον Αύγουστο του 1167²⁸⁸. Ούτε ο αυτοκράτορας ούτε ο καγκελλάριος και πολιτικός του σύμβουλος χρησιμοποιούσαν τυχαία και μόνον για λόγους ύφους αυτόν τον όρο. Αν συνεξεταστεί με την αυτοκρατορική πολιτική και με τη γενικότερη διπλωματική γλώσσα, όπως διεξοδικά αναλύσαμε, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η χρήση του όρου, έστω και περιορισμένη, εντάσσεται στα πλαίσια της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Δηλώνει ακριβώς τις προσπάθειες του Φρειδερίκου να τονίσει τη θείκη υπόσταση του *imperium*, να το ανυψώσει στην κορυφή της επίγειας εξουσίας και να αποκτήσει έτσι το δικαίωμα, για τον ίδιον και για τους διαδόχους του, να διαχειρίζονται τόσο τα *temporalia* όσο και τα *spiritualia*. Εντάσσεται στην προσπάθεια «επανιεροποίησης», για να ανακτηθεί το ιδεολογικό έδαφος που είχε χαθεί στην έριδα περί της περιβολής. Προφανώς οι πολιτικές συνθήκες της εποχής δεν επέτρεψαν στον Βαρβαρόσσα να καταστήσει τον όρο ουσιαστικό συστατικό των διπλωματικών εγγράφων. Κατά τη γνώμη μας, η ισχυρή αντίσταση των ιταλικών πόλεων στην αυτοκρατορική πολιτική, η συμμαχία τους με την Αγία Έδρα και η καταστροφή του 1167 στη Ρώμη επέφεραν σημαντικές αλλαγές στην πολιτική πρακτική του αυτοκράτορα και τον εμπόδισαν να επιβάλει τη χρήση του όρου *sacrum imperium*. Αυτή όμως η διαπίστωση σε καμία περίπτωση δε σημαίνει και οπισθοχώρηση του Φρειδερίκου από τις κατευθυντήριες γραμμές της ιδεολογικής του σκέψης, όπως τις έχουμε διαγράψει. Μπορεί ο όρος να απουσιάζει από το μεγαλύτερο μέρος των εγγράφων, η ιερή φύση όμως της Αυτοκρατορίας δηλώνεται τόσο με τις ενέργειες του αυτοκράτορα όσο και με άλλα λεκτικά σχήματα, τα οποία, όπως δείξαμε, είναι εξίσου ενδιαφέροντα και σημασιολογικά πλούσια.

²⁸⁸ H. APPELT, *Die Kaiseridee...*, ό.π., σημ. 242, p. 14. Ο όρος επανεμφανίζεται πάλι σε περιορισμένη χρήση σε έγγραφα από το 1180 και ύστερα: DFI⁴, 877, 879, 883, 886, 911, 920, 930, 946, 955, 1074.

IV. Ο ρόλος του βυζαντινού παράγοντα και οι ιδεολογικές-θεσμικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών

Κατά τη διάρκεια του σχίσματος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, που στην ουσία αποτελούσε, όπως είδαμε, ιδεολογική ρήξη μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium*, η παρουσία του βυζαντινού παράγοντα στη Δύση ήταν έντονη. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Κομνηνός έλαβε ανοιχτά θέση υπέρ του Αλέξανδρου Γ' και ενίσχυσε οικονομικά τον αγώνα των βορειοϊταλικών πόλεων, χωρίς όμως να διακόψει εντελώς τις επαφές του με τη Δυτική Αυτοκρατορία. Η συγκεκριμένη μελέτη δεν επιζητεί να αφηγηθεί τα γεγονότα που είναι αρκετά γνωστά, αλλά να διαγνώσει τα αίτια των ιδεολογικών συγκρούσεων των δύο Αυτοκρατοριών και κυρίως τις ιδεολογικές επιδράσεις που άσκησε η μία στην άλλη τόσο σε θεσμικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο.

Στη διάρκεια της έρευνας ήρθαμε αντιμέτωποι με ένα σημαντικό μεθοδολογικό πρόβλημα. Το υλικό των πηγών, αν και είναι πλούσιο σε πληροφορίες γεγονοτολογικού χαρακτήρα, σιωπά σε ό,τι αφορά τις ιδεολογικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών και του παπισμού. Επιπλέον, το περιεχόμενο των διαπραγματεύσεων μεταξύ των αντίπαλων δυνάμεων παραμένει στο μεγαλύτερό του μέρος άγνωστο, καθώς κανένα επίσημο έγγραφο δε συνόδευε τους πρεσβευτές ή τουλάχιστον δεν έχει διασωθεί. Και τέλος δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι όλες οι παρεχόμενες πληροφορίες διυλίζονται μέσα από την προσωπική πολιτική και ιδεολογική τοποθέτηση της πηγής από την οποία προέρχονται. Για να αντιμετωπίσουμε αυτό το πρόβλημα, λάβαμε υπόψη δύο βασικές αρχές της ιστορικής έρευνας. Κατ' αρχάς αντιμετωπίσαμε τις σχέσεις των τριών δυνάμεων στο σχήμα δράσης και αντίδρασης. Σε αντίθεση με την προγενέστερη έρευνα, η οποία, κατά τη γνώμη μας, έβλεπε τις ενέργειες των πρωταγωνιστών να εξελίσσονται παράλληλα μέσα στο χρόνο, ερευνήσαμε τον αντίκτυπο που είχε η δράση της μίας στην άλλη και το πώς εκδηλώθηκε αυτός ο αντίκτυπος σε συγκεκριμένες ενέργειες. Η δεύτερη βασική αρχή που αφορά τον τρόπο

προσπέλασης των πηγών, είναι ότι ο ιστορικός, και όχι μόνο ο μεσαιωνικός, δεν ασχολείται διεξοδικά μόνο με ό,τι αποτελεί την παγιωμένη κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική κατάσταση, αλλά προβάλλει και τονίζει πολλές φορές ό,τι αφορά την υπέρβαση αυτής της κατάστασης. Ξεκινώντας από αυτές τις αρχές και υποβάλλοντας σε συνεχή έρευνα τις πηγές και τα γεγονότα, παρουσιάζουμε τους ιδεολογικούς μηχανισμούς που έφεραν τόσο σε αντιπαράθεση όσο και σε προσέγγιση τις δύο Αυτοκρατορίες και τον παπισμό, στους οποίους μηχανισμούς κυρίαρχη ήταν, κατά τη γνώμη μας, η έννοια του *sacrum imperium*.

A. Το οικουμενικό στέμμα

1. Οι ιδεολογικές υποχωρήσεις του Αλέξανδρου και η βυζαντινή τοποθέτηση (1160-1166)

Παρά την καταστροφική ήττα του βυζαντινού στρατού στο Μπρίντζι το Μάιο του 1156, ο Μανουήλ δεν εγκατέλειψε τα σχέδιά του για τη *reformatio* του δικού του *imperium*, δηλαδή την αποκατάσταση της βυζαντινής εξουσίας στην Ιταλία. Όπως είδαμε σε προηγούμενες ενότητες, την άνοιξη του 1157 έστειλε τον Αλέξιο Αζούχ στην Αγκώνα που απετέλεσε εκ νέου το ορμητήριο για την εξάπλωση της πολιτικής του βυζαντινού αυτοκράτορα²⁸⁹. Ο Αζούχ είχε αναλάβει τη λεπτή διπλωματική αποστολή να διερευνήσει την κατάσταση στην Ιταλία, να οργανώσει μισθοφορικά στρατεύματα και επιπλέον να διαγνώσει αν υπήρχαν περιθώρια συνεννόησης τόσο με το σικελό βασιλιά όσο και με τον πάπα. Όταν στις αρχές του 1158 έφτασαν στην Ιταλία οι απεσταλμένοι του Φρειδερίκου, ο καγκελλάριος Rainald von Dassel και ο παλατινός κόμης Otto του Wittelsbach, για να προετοιμάσουν τη β' ιταλική εκστρατεία του αυτοκράτορα²⁹⁰, οι προστριβές μεταξύ των δύο δυνάμεων ήταν αναμενόμενες, καθώς η γερμανική πλευρά ήταν πεπεισμένη ότι οι Βυζαντινοί δε στόχευαν να επιτεθούν εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, αλλά επιδίωκαν την εξάπλωση της

²⁸⁹ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 240-242.

²⁹⁰ GF, III, 21, p. 438.

εξουσίας τους στις παραλιακές πόλεις της Απουλίας και της Romagna²⁹¹, γεγονός που αποδεικνύει ότι είχε λάβει γνώση των διπλωματικών διεργασιών μεταξύ της Αγίας Έδρας, της βυζαντινής και της σικελικής αυλής.

Στη Ραβέννα, παραδείγματος χάριν, και παρά την παρουσία του δυναμικού αρχιεπισκόπου Άνσελμου, οι πολίτες ήταν έτοιμοι να συμμαχήσουν με τον Μανουήλ και να δώσουν όρκο στους απεσταλμένους του. Για το λόγο αυτό είχαν στείλει αντιπροσώπους στην Αγκώνα. Στην επιστροφή τους οι απεσταλμένοι συνελήφθησαν από τους στρατιώτες του καγκελλάριου Rainald που είχε πληροφορηθεί τα τεκταινόμενα και γι' αυτό το λόγο αποφάσισε να επιτεθεί εναντίον των Βυζαντινών²⁹². Επειδή όμως οι δύο γερμανοί αξιωματούχοι δεν ήθελαν να διαταράξουν τις βυζαντινογερμανικές σχέσεις την παραμονή της καθόδου του Φρειδερίκου στην Ιταλία και επειδή φοβούνταν την επικείμενη συμμαχία του Μανουήλ με το Σικελικό Βασίλειο ύστερα από τη μεσολάβηση του πάπα, αποφάσισαν να συνδιαλεχθούν με τους Βυζαντινούς²⁹³. Οι συζητήσεις ήταν υπέρ το δέον φιλικές και μάλιστα ο Αξούχ έθεσε στη διάθεσή τους βυζαντινούς οικονομικούς πόρους²⁹⁴. Ύστερα από την επιτυχία

²⁹¹ GF, III, 23, p. 442: Inde per Ariminum versus Anconam tendunt (sc. οι δύο γερμανοί απεσταλμένοι); compererant enim logothetam seu Paliologum cum aliis nuntiis Constantinopolitani imperatoris ibidem morari, specie quidem, quo adversus Wilhelmum Siculum largitione pecunie milites qui solidarii vocantur colligerent, re autem vera, ut civitates maritimas, quod sepius antehac attemptatum novimus, seu vi seu dolo sub Grecorum redigerent ditionem.

²⁹² GF, III, 23, 442-444: Cumque Ravenna exeuntes non longe adhuc a civitate processissent, obvius habuere non paucos de melioribus terre, qui ad prefatos Grecorum legatos ierant et cum ipsis colloquium familiare tenuerant. Qua de re commoti et in iram versi, pro eo quod se despexisse et Grecos spe lucri sibi preposuisse viderentur, ... iter peregit ac contra Grecos qui, ut diximus, apud Anconam tunc morabantur, profecturus non parvam militiam collegit et prope civitatem castra posuit.

²⁹³ P. LAMMA, ό.π., σημ.1, p. 298-299.

²⁹⁴ MG Selecta, (ed. M. Doeberl), Band IV, XXXVI, p. 118 (επιστολή που έστειλαν οι δύο αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι από την Ιταλία στον Φρειδερίκο το Μάιο του 1158: De quibus ipse (ο Αλέξιος Αξούχ) satis competenter et manifeste se excusavit, asserens se et totam pecuniam domini sui ad beneplacitum nostrum expositurum. Ο R.-J. LILIE, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeli (1081-1204)*, Amsterdam, Verlag A.M. Hakkert, 1984, p. 445-445, υποστηρίζει ότι ο Μανουήλ δεν πρόπει να είχε εγκαταλείψει την ελπίδα για μία κοινή εκστρατεία με τη Δυτική Αυτοκρατορία εναντίον του Σικελικού Βασιλείου. Γι' αυτό το λόγο ο Αξούχ προσπαθούσε να δημιουργήσει στην Αγκώνα μία ισχυρή βάση και ήρθε σε συνεννόηση με τους γερμανούς απεσταλμένους. Βέβαια, όπως παρατηρεί ο D. ABULAFIA, *Ancona, Byzantium and the Adriatic, 1155-1173*, in *Papers of the British School at Rome*, 39(1984), p. 202, οι γερμανοί απεσταλμένοι δεν μπόρεσαν να σταματήσουν τη βυζαντινή επιρροή στην περιοχή της Αγκώνα και της Romagna.

των συνομιλιών οι γερμανοί πρέσβεις επέστρεψαν στη Ραβέννα, ελευθέρωσαν τους πολίτες που είχαν συλλάβει, και κατάφεραν να αποσπάσουν από το λαό της πόλης όρκο πίστης στον Φρειδερίκο²⁹⁵.

Δεν έχουμε καμία πληροφορία για το περιεχόμενο των βυζαντινογερμανικών επαφών στην Αγκώνα. Η επιτυχημένη έκβασή τους όμως ωθεί στο να διακρίνουμε κάποιες ομοιότητες με τις διαπραγματεύσεις των προηγούμενων ετών. Προφανώς ο σικελικός κίνδυνος απέτέλεσε για άλλη μία φορά τη βάση των συνομιλιών μεταξύ των δύο πλευρών. Βέβαια, ο Μανουήλ διαπραγματευόταν την υπογραφή συνθήκης ειρήνης με τον Γουλιέλμο Α', η οποία και επετεύχθη την ίδια περίπου χρονική περίοδο. Όπως όμως παρατήρησε και ο βυζαντινός ιστορικός Χωνιάτης, η φιλία αυτή ήταν περισσότερο «λυκοφιλία» και όχι ουσιαστικός δεσμός μεταξύ των δύο ηγεμόνων²⁹⁶. Μπορούμε επίσης να ισχυριστούμε ότι έγιναν εις νέου προτάσεις στον Μανουήλ για την παραχώρηση ιταλικών εδαφών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή οι πολιτικές συγκυρίες ήταν τέτοιες, ώστε οι γερμανοί πρέσβεις έπρεπε να προβούν σε παρελκυστικές υποσχέσεις, για να διευκολύνουν την εκστρατεία του δυτικού αυτοκράτορα.

Η υπόθεσή μας για το περιεχόμενο των συνομιλιών ενισχύεται από τη δράση της αμέσως επόμενης πρεσβείας που εστάλη από τη γερμανική πλευρά στο Βυζάντιο. Μετά τη Σύνοδο στην Παβία (Φεβρουάριος 1160) ο Φρειδερίκος έστειλε απεσταλμένους στον Μανουήλ, για να συζητήσουν τις βυζαντινές αξιώσεις στην Πεντάπολη και στις παραλιακές πόλεις της Απουλίας.

²⁹⁵ *Chronica Regia Coloniensis* (ed. G. Waitz), MGH Scriptores, p. 96: Post hec intercedente archiepiscopo Ravennati pro civibus suis, quos cancellarius captos tenebat, eorum absolutionem meruit, totaque civitas domno imperatori fidelitatem iuramento firmavit, quod ante 200 annos nulli imperatorem exhibitum fuerat.

²⁹⁶ Χωνιάτης, Μανουήλ Β', σ. 98: Καί Αλέξιος μὲν οὕτως ἐκ τοῦ Ἀγκῶνος ἀπενόστησε, βασιλέως δὲ καὶ ἠγῆγός εἰρηνικὰ φρονησάντων καὶ βλεψάντων πρὸς τὰς σπονδὰς, ἢ τάληθές εἶπεῖν, οὐ καθαρῶς ὁμονοησάντων, λυκοφιλίαν δὲ σχηματισαμένων...Ο D. ABULAFIA, ὁ.π., σημ. 294, p. 202-203, υποστηρίζει ότι με τη συνθήκη αυτή ο Μανουήλ αποδέχτηκε τη νομιμότητα του Σικελικού Βασιλείου και πλέον δεν ήταν διατεθειμένος να εκστρατεύσει εναντίον του. Ο R.-J. LILIE, ὁ.π., σημ. 294, p. 445-447, τονίζει ότι η συνθήκη σήμαινε προσωρινή τουλάχιστον παραίτηση από τη διεκδίκηση των σικελικών εδαφών. Ο Μανουήλ δέχτηκε να συμφιλιωθεί με τον Γουλιέλμο όχι μόνο εξαιτίας της ήττας στο Μπρίντζι, αλλά και για να είναι σε θέση να εμποδίσει την ενδυνάμωση της θέσης της Δυτικής Αυτοκρατορίας στην Ιταλία.

Επιπλέον οι διαπραγματεύσεις θα αφορούσαν και κάποιο σχέδιο εναντίον του Γουλιέλμου της Σικελίας²⁹⁷. Ο Βαρβαρόσσα αναμφίβολα ενημέρωσε τον Μανουήλ και για το σχίσμα της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και την υποστήριξη που ο ίδιος προσέφερε στον Βίκτωρα Δ'. Ο στόχος του ήταν να απομακρύνει το βυζαντινό αυτοκράτορα από μία συμμαχία τόσο με την Αγία Έδρα όσο και με το Σικελικό Βασίλειο, για να μπορέσει να επιβάλλει τη δική του πολιτική στην Ιταλία²⁹⁸. Για να εξασφαλίσει ότι οι Βυζαντινοί δε θα αναμειγνύονταν στις δυτικές υποθέσεις προς όφελος του Αλέξανδρου, ο δυτικός αυτοκράτορας χρησιμοποίησε την ίδια τακτική με αυτή των ετών 1154-1155, δηλαδή παρελκυστικές συζητήσεις όσον αφορά τις βυζαντινές απαιτήσεις στην Ιταλία, χωρίς να προσφέρει κάτι συγκεκριμένο, αφού αυτό θα αποτελούσε άρνηση των δικών του κυριαρχικών δικαιωμάτων και της ιδεολογίας του²⁹⁹.

Σχεδόν ταυτόχρονα με τη γερμανική πρεσβεία και ο Αλέξανδρος έστειλε απεσταλμένο στο Βυζάντιο στα τέλη Μαρτίου, μετά τον αφορισμό του Φρειδερίκου και την απαλλαγή των υπηκόων του από τον όρκο υποταγής (24/3/1160, Anagni)³⁰⁰. Η επιθυμία του ποντίφηγα να καλλιεργήσει επαφές με τον Μανουήλ ήταν μεγάλη, αφού τον Αύγουστο του 1161 έστειλε και δεύτερη πρεσβεία, ενώ, απ' όσο γνωρίζουμε, ο ίδιος δεν είχε δεχθεί κανένα βυζαντινό απεσταλμένο³⁰¹. Πέρα από την αναμενόμενη ενημέρωση για το σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας, ο καρδινάλιος Boso δεν κάνει καμία νύξη για το περιεχόμενο της παπικής αποστολής. Ανατρέχοντας όμως σε άλλες πηγές,

²⁹⁷ GF, IV, 84, p. 704-705: *Compositis ita rebus et gestis concilii, ... ad imperatorem quoque Grecorum Manuel nuntios dirigit, videlicet Heinricum ducem Carentanum, fortem et exercitatum in bellicis consiliis virum, et Heinricum sacri palatii notarium, omni probitate et industria predictum, ac Neimerium, filium Petri Polani ducis Veneticorum, iam dudum in captivitate sua tentum, sed absolutum, responsa portantes, ut dicebatur, super petitione Constantinopolitani principis de Pentapoleos et maritimis in Apulia et quibusdam secretioribus consultationibus contra Wilhelmum, Rogerii Siculi filium et in regno successorem.*

²⁹⁸ W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 55-56.

²⁹⁹ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 203-218.

³⁰⁰ Boso, p. 403: *Missi sunt ergo ... ad imperatorem quoque Constantinopolitanum episcopus Tiburtinus cum Ardicione sancti Theodori diacono cardinali.*

³⁰¹ Για την παπική πρεσβεία του Αυγούστου 1161, βλ. *Italia Pontificia* (ed. P.F. Kehr), Vol. VI,2, n. 25, p. 328: *...ut Henricum Beneventanum archiepiscopum et Bonadium titulo sancti Grisogoni presbyterum cardinalem, ad Emanuelem Constantinopolitanum imperatorem pro negotiis ecclesiae destinatos...*

μπορούμε να διαγνώσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τους στόχους του Αλέξανδρου. Στα τέλη του 1161 ο Burcardus, νοτάριος της γερμανικής καγκελλαρίας, απηύθυνε επιστολή στον ηγούμενο του Siegburg, Νικόλαο, για να τον ενημερώσει για τα γεγονότα του παρελθόντος έτους. Δεν παρέλειψε να αναφέρει ότι ο πάπας απευθύνθηκε στο βυζαντινό αυτοκράτορα και του υποσχέθηκε *vanitates vanitatum*³⁰². Από αυτήν την πληροφορία του καλὰ ενημερωμένου νοτάριου³⁰³ συμπεραίνουμε ότι ο Αλέξανδρος εξέθρεψε τις προσδοκίες του Μανουήλ για κάποιο σημαντικό ρόλο που θα μπορούσε να διαδραματίσει στη Δύση η Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Στο γεγονός αυτό οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, και η ύποπτη σιωπή του καρδινάλιου Boso. Οι παπικές υποσχέσεις δεν αφορούσαν τίποτα άλλο, παρά την άσκηση βυζαντινής εξουσίας και στο δυτικό κόσμο. Μία μικρή αναφορά του βιογράφου του Αλέξανδρου ενισχύει την άποψή μας. Εξιστορώντας την επικείμενη συνάντηση του δυτικού αυτοκράτορα και του Λουδοβίκου της Γαλλίας στο St. Jean-de-Losne (Αύγουστος 1162), ο Boso ανέφερε ότι ο Φρειδερίκος φοβήθηκε μήπως χάσει το αυτοκρατορικό στέμμα και γι' αυτό αποφάσισε να διαπραγματευτεί με το γάλλο βασιλιά ώστε να κερδίσει την υποστήριξή του στο θέμα της παπικής εκλογής³⁰⁴. Η μαρτυρία αυτή, σε συνδυασμό με την πληροφορία του Burcardus, αποδεικνύει ότι στη δυτική αυλή είχε διαδοθεί η φήμη ότι ο πάπας προσπαθούσε να προσεταιριστεί το βυζαντινό αυτοκράτορα υποσχόμενος την αναγνώριση της εξουσίας του στη Δύση.

Ανάλογες πληροφορίες λαμβάνουμε μάλιστα και από τη βυζαντινή πλευρά. Στο έργο του Κίνναμου απαντούν δύο χαρακτηριστικές αναφορές που

³⁰² F. GÜTERBOCK, *Le lettere del notaio imperiale Burcardo intorno alla politica del Barbarossa nello scisma e dalla distruzione di Milano*, in *BISI*, 61(1949), p. 57: *Nec pretereundum, quod miser ille Rolandus, quasi in agone laborans et undique etiam ridicula querens auxilia, scripsit Constantinopolitano, promittens ei vanitates vanitatum, quas ipse non attendit.* Η φράση *vanitates vanitatum* προέρχεται από τον Εκκλησιαστή.

³⁰³ Για την προσωπικότητα του Burcardus και το ρόλο του στην αυτοκρατορική καγκελλαρία βλ. F. GÜTERBOCK, *ό.π.*, p. 36-46. Ο νοτάριος ήταν στενός συνεργάτης του Φρειδερίκου και μάλιστα το 1161 είχε σταλεί από τον αυτοκράτορα στη Νότιο Ιταλία και στην Ουγγαρία, για να προπαγανδίσει υπέρ του αντιπάπα Βίκτωρος Δ', βλ. F. OPPL, *ό.π.*, σημ. 1, p. 75-76.

³⁰⁴ Boso, p. 405: *Ex alia vero parte dubitabat plurimum ac timebat de ammissione imperialis corone, si Alexander suis temporibus prevaleret.* Για τη συνάντηση αυτή βλ. *ό.π.*, σ. 344-350.

επιβεβαιώνουν ότι οι πρεσβείες του Αλέξανδρου υπόσχονταν την αναγνώριση της οικουμενικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, για να εξασφαλίσουν προφανώς τη βοήθεια του Μανουήλ εναντίον του δυτικού αυτοκράτορα. Διαβάζουμε, λοιπόν, ότι ο Φρειδερίκος λίγο έλειψε να χάσει την εξουσία της Ρώμης, καθώς ο πάπας είχε αποφάσισε να επιστρέψει *ἐς τὸ πάλαι ἔθος*, στην αποδοχή δηλαδή της οικουμενικότητας των βυζαντινών αυτοκρατόρων³⁰⁵. Μάλιστα ο ιστορικός, αφού πρόβαλε τη βυζαντινή θέση για την *translatio imperii* και αρνήθηκε στην Αγία Έδρα κάθε δικαίωμα στην αναγόρευση των αυτοκρατόρων³⁰⁶, ασκεί αυστηρή κριτική στον Αλέξανδρο, γιατί παρά τις υποσχέσεις που έδωσε στον Μανουήλ, αναγνώρισε τελικά τον Φρειδερίκο ως νόμιμο αυτοκράτορα. Δεν αποδέχεται μάλιστα τη δικαιολογία του ποντίφηγα, ότι εξαναγκάστηκε να πράξει αναλόγως, και του υπενθυμίζει τις συμφωνίες του με το βυζαντινό αυτοκράτορα, οι οποίες μάλιστα πιστοποιούνται από έγγραφα που συνέταξε ο ίδιος ο πάπας³⁰⁷. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε σε τι είδους κείμενα αναφέρεται ο Κίνναμος. Σε καμία περίπτωση πάντως ο Αλέξανδρος δε θα είχε δεσμευτεί επισήμως με τη σύνταξη ενός κειμένου να αποδεχτεί τη βυζαντινή εξουσία στη Δύση. Προφανώς στο σημείο αυτό γίνεται μνεία σε κάποια από τις επιστολές που μετέφεραν οι παπικές πρεσβείες, και στις οποίες ο πάπας εξεδήλωνε την πρόθεση και την καλή του διάθεση να διαπραγματευτεί το συγκεκριμένο θέμα.

Ο Αλέξανδρος, λοιπόν, ήταν αυτός που πρώτος αποπειράθηκε να εμπλέξει τον Μανουήλ στην προβληματική των σχέσεων μεταξύ του δυτικού *imperium* και του *sacerdotium*, για να επωφεληθεί από τη βυζαντινή ενίσχυση. Σε καμία

³⁰⁵ Κίνναμος, VI, 4, σ. 261: Φρεδερίκος γάρ, ὡς ἐν τοῖς ἔξωθέν μοι δεδιήγηται λόγοις, βασιλέως ἀντιπράττοντος αὐτῷ, τὴν τε Ῥώμης ἀρχὴν παρὰ μικρὸν ἀφηρησθαι ἤλθεν, ἐς τὸ πάλαι ἔθος ἀνακεχωρηκέναι τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως συνομολογήσαντος...

³⁰⁶ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 246, σημ. 309.

³⁰⁷ Κίνναμος, V, 7, σ. 200: Οὐς γὰρ οὐ πολλῶ πρότερον εἰς βασιλέα μὲν καλῶς ποιῶν οὐκ οὐκ ἐδέξω παρακαλοῦντας, ὅτι μὴδὲ ἐξήν, εἰς δὲ ἵπποκόμους κατέλεξας, νῦν οὐκ οἶδ' ὅπως εἰς βασιλέας παραλαμβάνεις, καὶ κρίνεις τὸν ἐξ οὐ καὶ δι' οὐ καὶ καθ' οὐ σοὶ τοῦ θρόνου μέτεστιν οὐδὲ ταῦτόν τῷ βαρβάρῳ ἴσως, τῷ τυράννῳ, τῷ δούλῳ. ἀλλὰ τυραννοῦμαι, φησίν, ἀλλὰ βιάζομαι. οὐκ ἔχει σοὶ χώραν ἢ σκῆψις. χθές γὰρ καὶ οὐ πολλῶ πρότερον βασιλεῖ Μανουήλ ταῦτα διωμολόγεις. κὰν αὐτὸς ἀρνηθεῖς, ἀλλ' αἱ βίβλοι κηρύττουσιν αἱ τὰ γράμματά σου τῷ ἑδαφίῳ μετεδέξαντο. ἀλλ' ὄντως βωμολοχία τίς ἐστὶ τὸ πρᾶγμα καὶ τρόπος μικροπρεπῆς καὶ ἀνελεύθερος, καὶ κοθόρνου δίκην αἰὲ μεθαρόμζη ταῖς τύχαις.

περίπτωση, βέβαια, οι προτάσεις του δεν μπορούσαν να ήταν ειλικρινείς³⁰⁸, όπως άλλωστε φάνηκε και από την εξέλιξη των γεγονότων. Η προσεκτική ανάγνωση των πηγών δεν επιτρέπει να ισχυριστούμε, ότι ο Μανουήλ αποπειράθηκε να εκμεταλλευτεί πρώτος το σχίσμα, για να αναγνωριστεί η οικουμενικότητα της εξουσίας του από τους Δυτικούς³⁰⁹. Κατά τη γνώμη μας, ο πάπας ήταν αυτός που εξέθρεψε τις φιλοδοξίες του ανοίγοντας του το δρόμο για την πραγματοποίηση των οικουμενικών του οραμάτων που ούτως ή άλλως καθόριζαν την πολιτική του³¹⁰. Όπως θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε στη συνέχεια, ο βυζαντινός αυτοκράτορας, τουλάχιστον κατά τα πρώτα έτη του σχίσματος, δε θέλησε να εξαρτήσει την πολιτική του από αυτήν της Αγίας Έδρας.

Η στάση του Μανουήλ απέναντι στις προτάσεις του Αλέξανδρου δεν μπορεί να διαγνωσθεί με απόλυτη ακρίβεια εξαιτίας της λακωνικότητας των πηγών. Πάντως οι δύο πρώτες παπικές πρεσβείες δε φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένες, καθώς κανένας βυζαντινός πρέσβης δε συνόδεψε τους απεσταλμένους του Αλέξανδρου στην επιστροφή τους στην Ιταλία, για να μεταφέρει κάποιο αυτοκρατορικό μήνυμα, όπως συνηθιζόταν³¹¹. Κατά τη γνώμη μας, ο Μανουήλ δεν έδωσε καμία συγκεκριμένη απάντηση στις παπικές

³⁰⁸ Θα διαφωνήσουμε με τον ιστορικό P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 77, ο οποίος διακρίνει στη διήγηση του καρδινάλιου Boso I' eco – ci sembra di non ingannarci – del progetto di passare la corona imperiale a Manuele. Την ανειλικρινεία του Αλέξανδρου επισημαίνει και ο I. S ROBINSON, ό.π., σημ. 190, p. 478-490.

³⁰⁹ Όπως ισχυρίζεται ο W. OHNSORGE, *Die Legaten Alexanders III im ersten Jahrzehnt seines Pontifikats (1159-1169)*, Vaduz, Kraus Reprint Ltd, 1965², p. 70-74.

³¹⁰ Και άλλοι ιστορικοί έχουν καταλήξει σ' αυτό το συμπέρασμα. Βλ. H.-D., KAHL, *Römische Krönungspläne im Komnenenhaus? Ein Beitrag zur Entwicklung des Zweikaiserproblems im 12. Jahrhundert*, in *AJK*, 59(1977), p. 285. R.-J. LILIE, *Das „Zweikaiserproblem“ und sein Einfluss auf die Außenpolitik der Komnenen*, in *BF*, 9(1985), p. 239-240. Θα διαφωνήσουμε όμως με τον ισχυρισμό του ότι η πολιτική του Μανουήλ δεν καθορίστηκε από το Zweikaiserproblem (p. 241-242). P. MAGDALINO, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 86-88. Πρβ. και W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hilesheim, August Lax Verlagsbuchhandlung, 1974, p. 107, που τονίζει ότι ο Αλέξανδρος χρησιμοποίησε τον Μανουήλ ως εκφοβισμό προς τον Φρειδερίκο.

³¹¹ W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 56. Ο W. OHNSORGE, *Die Legaten...*, ό.π., σημ. 309, p. 70-74, παρατηρεί ότι οι δύο πρώτες πρεσβείες απέτυχαν, επειδή οι παπικοί απεσταλμένοι δεν ήταν επιφορτισμένοι να διαπραγματευτούν το ζήτημα της αναγνώρισης της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση, που έθεσε ο Μανουήλ. Όμως από βυζαντινής πλευράς δεν υπάρχει καμία τέτοιου είδους ένδειξη.

πρεσβείες όσον αφορά το θέμα της αναγνώρισης της βυζαντινής εξουσίας, που εκείνες έθιζαν, επειδή δεν ήθελε τη συγκεκριμένη περίοδο να ταυτιστεί με την πολιτική του Αλέξανδρου. Ύστερα από δύο χρόνια, τον Ιούλιο του 1163, αποφάσισε ο βυζαντινός αυτοκράτορας να συνομιλήσει τόσο με τον πάπα που την εποχή εκείνη είχε καταφύγει στη Γαλλία, όσο και με το γάλλο βασιλιά³¹². Οι επιστολές που εστάλησαν από διάφορες πλευρές και αφορούν αυτήν την πρεσβεία που παρέμεινε σε γαλλικό έδαφος έως και τις αρχές του 1164, παρέχουν μόνο την πληροφορία ότι ο Μανουήλ αναγνώρισε τον Αλέξανδρο ως μοναδικό ρωμαίο ποντίφηγα. Δεν επιτρέπουν όμως να διαγνώσουμε και τη σκέψη του βυζαντινού αυτοκράτορα ως προς μία ενδεχόμενη αναγνώριση του ιδίου ως οικουμενικού αυτοκράτορα Ανατολής και Δύσης μέσω του πάπα.

Πρέσβεις του Μανουήλ ήταν ο ιερέας της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας Αδριανουπόλεως, Ugo, και ο Πέτρος, prior του Αγ. Ιωάννη Κωνσταντινουπόλεως³¹³. Στις 15 Ιουλίου 1163 ο Αλέξανδρος έγραψε στον Λουδοβίκο, για να τον ενημερώσει για την παρουσία των βυζαντινών απεσταλμένων, οι οποίοι κόμιζαν επιστολές με προτάσεις χρήσιμες τόσο στον ίδιο όσο και στο γάλλο βασιλιά. Επιπλέον του ζήτησε να ορίσει μία συνάντηση σε τόπο, όπου θα μπορούσε να εμφανιστεί και αυτός³¹⁴. Ο Λουδοβίκος όμως δε βιάστηκε ιδιαίτερα να έρθει σε επαφή με τη βυζαντινή πρεσβεία, προφανώς λόγω της κρίσης, στην οποία είχαν περιέλθει οι γαλλοβυζαντινές σχέσεις ύστερα από την αποτυχία της Β' Σταυροφορίας. Ο ποντίφηγας του έστειλε εκ

³¹² Μετά από τις προστριβές των δύο ηγεμόνων κατά τη διάρκεια της Β' Σταυροφορίας, οι συνθήκες ήταν ιδανικές για μία προσέγγιση Βυζαντίου και Γαλλίας, καθώς ο Μανουήλ, ύστερα από το θάνατο της Ειρήνης-Bertha το 1160, παντρεύτηκε στις 25 Δεκεμβρίου του 1161 τη Μαρία της Αντιόχειας, κόρη της Κωνσταντίας του Poitiers, ενισχύοντας έτσι τους συγγενικούς δεσμούς με το Γαλλικό Βασίλειο.

³¹³ RHG, XVI, ep. CLXIV, p. 50-51. Επιστολή του επισκόπου Όστιας, Hubaldus, προς τον Λουδοβίκο Ζ' (1163).

³¹⁴ RHG, XV, ep. XCI, p. 801: *Inde est quod receptis nuper literis a nunciis carissimi filii nostri illustris Constantinopolitani Imperatoris ... in quibus siquidem continetur, quod ex parte ejusdem Imperatoris quaedam dictu accommoda et ad utilitatem respicientia nobis tantum et excellentiae tuae deferunt proponenda ... rogantes attentius quatinus eos (sc. τους βυζαντινούς πρέσβεις) regia pietate suscipiens, benigne audias, et consilium tuum, super his quae tibi proposuerint, per eosdem literis tuis aperias. Aliquos etiam a latere tuo cum praedictis filiis nostris ad memoratos Imperatoris nuncios, qui securum eis per terram tuam usque ad tuam et nostram praesentiam debeant praestare ducatum, nostro interventu transmittas.*

νέου επιστολή στις 20 Αυγούστου 1163, για να τον πληροφορήσει ότι ο ένας από τους δύο βυζαντινούς απεσταλμένους, ο Πέτρος, βρισκόταν κοντά του στην Bruges, ενώ ο άλλος, ο Ugo, παρέμεινε λόγω ασθένειας στο St. Aegidium (Saint-Gilles). Για άλλη μία φορά ο Αλέξανδρος δε γνωστοποίησε τους στόχους της βυζαντινής πρεσβείας. Αναφέρθηκε μόνο σε μυστικές προτάσεις, χωρίς να διευκρινίζει το περιεχόμενό τους και ζήτησε από το βασιλιά να μην έρθει στην Bruges, αλλά να ορίσει κάπου αλλού μία συνάντηση³¹⁵.

Στη συνάντηση που τελικά πρέπει να έλαβε χώρα πριν τον Οκτώβριο του 1163, δεν εμφανίστηκε ο Αλέξανδρος, ο οποίος όμως φρόντισε να απευθυνθεί στον Λουδοβίκο, για να τον ευχαριστήσει για την υποδοχή των βυζαντινών απεσταλμένων³¹⁶. Από τις ελάχιστες πληροφορίες που παραδίδει η επιστολή του, φαίνεται ότι ένας τουλάχιστον σκοπός αυτής της πρεσβείας ήταν η αναγνώριση από βυζαντινής πλευράς του ιδίου ως ποντίφηκα της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (*de honore et reverentia ab eodem Imperatore nobis et sanctae Romanae ecclesiae exhibenda*). Από τη φράση αυτή όμως δεν μπορούμε να διαγνώσουμε με βεβαιότητα τυχόν άλλες προτάσεις του Μανουήλ, δηλαδή την αναγνώριση της εξουσίας του στο δυτικό χώρο με μία παράλληλη υπόσχεση για ένωση των Εκκλησιών Ανατολής και Δύσης. Το σύνολο σχεδόν της ιστορικής έρευνας ισχυρίζεται ότι την περίοδο 1163-1170 ο βυζαντινός αυτοκράτορας προσπαθούσε να κερδίσει από την Αγία Έδρα την αναγνώριση της οικουμενικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και πρόσφερε ως αντάλλαγμα την ένωση των Εκκλησιών. Παρουσιάζεται μάλιστα από τους ιστορικούς έτοιμος για κάθε είδους θεολογικές παραχωρήσεις, καθώς η ένωση

³¹⁵ RHG, XV, ep. XCVII, p. 804: *Noverit autem excellentia tua, quod, altero nunciorum illorum urgente in valetudine apud Sanctum-Aegidium remorante, alter ad praesentiam nostram accedit. Quia vero quoddam verbum secretum nobis et tibi tantum habet proponere, sicut ex literis nobis olim ab eisdem nunciis destinatis, quas tibi transmisimus, agnoscere potuisti, voluntatis illud est, si tuae placitum fuerit majestati, quod in aliquo loco praesentes simus, ut verbum illud a predicto nuncio pariter audiamus.*

³¹⁶ RHG, XV, ep. CVII, p. 808: *Accepimus siquidem et veraciter intelleximus ... quod audito a nunciis carissimi filii nostri, illustris Constantinopolitani Imperatoris, de honore et reverentia ab eodem Imperatore nobis et sanctae Romanae ecclesiae exhibenda, tam tu quam barones tui, qui consilio interfuerant, intuitu habitae circa nos devotionis laetitiam non modicam concepistis.*

ήταν το τμήμα που έπρεπε να πληρώσει για τα πολιτικά του σχέδια³¹⁷. Στην πορεία της έρευνας θα αποπειραθούμε να ανατρέψουμε αυτόν τον ισχυρισμό διευκρινίζοντας τους λόγους για τους οποίους ο αυτοκράτορας δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να προχωρήσει στην ένωση, όπως την αντιλαμβανόταν η Δυτική Εκκλησία, δηλαδή με ενστερνισμό των λατινικών θεολογικών απόψεων και αναγνώριση του πρωτείου του πάπα. Επιστρέφοντας στην επιστολή του 1163, η απόδοση τιμής στην Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία σημαίνει απλώς την αναγνώριση του Αλέξανδρου. Κατά πάσα πιθανότητα όμως αυτό που επεδίωξε ο Μανουήλ ήταν η συμμαχία του με τον Λουδοβίκο εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, ώστε να εμποδίσει τον Φρειδερίκο να κατακτήσει μόνος του τα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας και να θίξει έτσι τα κυρίαρχα δικαιώματα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας³¹⁸.

Βέβαια, η έλλειψη πηγών ως προς τη συνάντηση του γάλλου βασιλιά με τους απεσταλμένους του Μανουήλ δε βοηθάει να εξαγάγουμε ασφαλή συμπεράσματα. Η θέση όμως που τήρησε ο πάπας, επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι οι βυζαντινοί πρέσβεις δεν ήταν σε καμία περίπτωση εξουσιοδοτημένοι να διαπραγματευτούν ούτε το ζήτημα της αναγνώρισης της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση ούτε της ένωσης των Εκκλησιών. Δεν μπορεί να αιτιολογηθεί διαφορετικά η απουσία του Αλέξανδρου από τις συνομιλίες, όταν δύο φορές δήλωσε στον Λουδοβίκο ότι επιθυμούσε να παραβρεθεί και ο ίδιος στις διαπραγματεύσεις³¹⁹. Αν ο ποντίφικας είχε την παραμικρή ένδειξη ότι η βυζαντινή πρεσβεία θα προχωρούσε σε ανάλογες πολιτικές συνεννοήσεις, θα ήθελε οπωσδήποτε να ήταν παρών. Πολύ περισσότερο τη στιγμή που θα

³¹⁷ W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 83-86, 167. R.-J. LILIE, ό.π., σημ. 294, p. 463. H.-D., KAHN, ό.π., σημ. 310, p. 286-295. I.S. ROBINSON, ό.π., σημ. 190, p. 490 με αναφορά στην προηγούμενη βιβλιογραφία. P. CLASSEN, *Die Komnenen und die Kaiserkrone des Westens*, in *Journal of Medieval History*, 3.1(1977), p. 212 και του ίδιου, *Das Konzil von Konstantinopel 1166 und die Lateiner*, in *BZ*, 48(1955), p. 344, που υποστηρίζει ότι ο Μανουήλ επεδίωξε τόσο την ένωση της Αυτοκρατορίας όσο και των Εκκλησιών. W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 310, p. 106-107. Ο P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 130, δεν παίρνει συγκεκριμένη θέση. Υποστηρίζει ότι ο Μανουήλ δεν μπορούσε ή δεν ήθελε να υποτάξει την Ορθοδοξία στη Δυτική Εκκλησία. Την ίδια άποψη και ο P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 91.

³¹⁸ W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 83.

³¹⁹ Ό.π., σημ. 314, 315.

εμπλεκόταν στις συνομιλίες και ο γάλλος βασιλιάς, ο οποίος, λόγω της εχθρικής του στάσης απέναντι στο Βυζάντιο, δε θα αντιμετώπιζε θετικά τέτοιου είδους σχέδια.

Οι *vanitates vanitatum* των παπικών προτάσεων αποδεικνύονται και από ένα άλλο γεγονός που έλαβε χώρα την ίδια χρονική περίοδο. Ο Αλέξανδρος, παράλληλα με τις συνομιλίες του με τους βυζαντινούς πρέσβεις, προέβη τον Αύγουστο του 1163 στο πρώτο βήμα για μία συμφιλίωση με τον Φρειδερίκο. Όπως πληροφορούμαστε από μία επιστολή του επισκόπου Albert του Freising προς τον αρχιεπίσκοπο Eberhard του Salzburg, ο πάπας έστειλε απεσταλμένους στο δυτικό αυτοκράτορα, για να τον ανακαλέσουν στην ενότητα και την ειρήνη της εκκλησίας. Ο Αλέξανδρος μάλιστα ήταν διατεθειμένος να καθάρει τη Ρωμαϊκή Εκκλησία από την κατηγορία της συνομωσίας με το Σικελικό Βασίλειο, με την προϋπόθεση βέβαια ότι ο Φρειδερίκος θα τον αναγνώριζε³²⁰. Αυτή η παπική πρόταση που, αν γινόταν αποδεκτή, θα σήμανε την επιστροφή των παπικών-σικελικών σχέσεων στην προηγούμενη της Συνθήκης του Μπενεβέντο κατάσταση, είναι άλλη μία ένδειξη της παρεκλυστικής πολιτικής της Αγίας Έδρας απέναντι στις πολιτικές δυνάμεις της εποχής. Λίγους μήνες αργότερα, το Νοέμβριο-Δεκέμβριο, ο Αλέξανδρος απευθύνθηκε εκ νέου στον Βαρβαρόσσα. Καμία όμως από τις δύο πρεσβείες δε βρήκε απήχηση στο αυτοκρατορικό περιβάλλον³²¹. Γι' αυτό το

³²⁰ Die Salzburger Briefsammlung, ep. 33 (Αύγουστος-23 Σεπτεμβρίου 1163), p. 194-195: Ad dominum imperatorem modo nuntii papae Alexandri venerunt ... ad quos dominus imperator missis quibusdam principibus inquiri fecit qualitatem et formam legationis. Illi primo se non ad alios praeter dominum imperatorem missos asserentes tandem aperunt se ad hoc destinatos, ut principem Romani imperii ad unitatem et pacem ecclesiae revocent, Romanam ecclesiam de conspiratione cum Siculo purgent, Alexandrum canonice electum, personam Octaviani violenter intrusam et ad rapatum nullo modo idoneum demonstrant.

³²¹ Die Salzburger Briefsammlung, ep. 27 (ο επίσκοπος Ulrich του Τρεβίζο γράφει στον αρχιεπίσκοπο Eberhard του Salzburg, Μάρτιος-Απρίλιος 1164), p. 187: De ecclesia hoc certum habeo, quod Papiensis expulsus (Πέτρος Α' της Παβία) et domini Iacintus (καρδινάλιος διάκονος της S. Maria in Cosmedina, ο μετέπειτα πάπας Κελεστίνος Γ' [1191-1198], atque Willelmus (καρδινάλιος ιερέας του S. Pietro in Vincoli) cardinales Segusam venerant et conductum veniendi ad curiam expetebant. Quibus fuit obviam transmissus archicancellarius comes Biandratus, ut, si iuxta conductum et statutum venissent, confidenter ad curiam accederent, alias enim summa horum creditur, quod nusquam cassaretur.

λόγο, όπως υποστηρίζει ο Georgi, ο ποντίφικας χρησιμοποίησε ως εναλλακτική λύση τη συμμαχία με το Βυζάντιο³²².

Το 1164 ο Μανουήλ έστειλε εκ νέου επιστολές στον Αλέξανδρο και τον Λουδοβίκο, αυτή τη φορά μέσω του αρχιεπισκόπου του Μπενεβέντο, Ερρίκου³²³. Η ιδεολογική τοποθέτηση του βυζαντινού αυτοκράτορα αποκαλύπτεται αμέσως στην τίτλωση της επιστολής, όπου ο Μανουήλ τονίζει την οικουμενική εμβέλεια της εξουσίας του αυτοαποκαλούμενος *αυτοκράτορας Ρωμαίων*³²⁴. Ο τίτλος αυτός όμως δε μεταφράστηκε, αλλά απλώς μετεγράφη στα λατινικά (*autocrator Romeon*). Όπως έχουμε υποστηρίζει και σε παρόμοιες περιπτώσεις στο παρελθόν³²⁵, η μεταγραφή αυτή δηλώνει την προσπάθεια να αποσιωπηθούν οι ιδεολογικές τριβές που δημιουργούσε το *Zweikaiserproblem*. Η διατύπωση εξασφάλιζε το ότι ο Λουδοβίκος δε θα δυσανασχετούσε με την πεποίθηση του βυζαντινού αυτοκράτορα ότι κατέχει την οικουμενική εξουσία τόσο σε Ανατολή όσο και σε Δύση. Είναι φανερές, λοιπόν, οι προσπάθειες να επιτευχθεί μία συμφωνία μεταξύ των Βυζαντινών, της Αγίας Έδρας και του γάλλου βασιλιά, η οποία θα λειτουργούσε ως αντίβαρο

³²² W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 81.

³²³ Η επιστολή δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια. Οι Dölger-Wirth, 1456a την χρονολογούν μετά το 1164. Ο Bouquet, εκδότης του RHG, δίνει το έτος 1164 και θα συνταχθούμε με τη χρονολόγηση αυτή, αφού ο μεσολαβητής στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι άλλος και όχι οι απεσταλμένοι του Ιουλίου 1163. Ο Lamma, ό.π., σημ. 1, p. 98-99, θεωρεί ότι η επιστολή εστάλη πριν την πρεσβεία του Ιουλίου 1163 βασιζόμενος κυρίως στις πληροφορίες που δίνει ο Μανουήλ για το γάμο του με τη Μαρία της Αντιόχειας (Δεκέμβριος 1161) και στο γεγονός ότι ο αρχιεπίσκοπος του Μπενεβέντο είχε σταλεί στο Βυζάντιο το καλοκαίρι του 1161. Παρ' όλο που τα επιχειρήματά του είναι πειστικά, υπάρχει μία ένδειξη στην επιστολή, που προβληματίζει ιδιαίτερα. Ο Μανουήλ αναφέρει ότι είχε προηγουμένως λάβει νέα από τον Λουδοβίκο, όπου τον ενημέρωνε για το σχίσμα και τη στάση που ο ίδιος κράτησε (RHG, XVI, ep. CCXLIX (1164), p. 82: *Quamobrem literas nobilitatis vestrae suscipientes, in quibus continebatur, quoniam coadunatione ecclesiarum, caeterumque nobilium personarum, a vobis tractatum confirmatumque est, quasi justum Papam sanctissimum Alexandrum suscipiendum esse, quem vos utique quasi patrem summumque Pontificem suscepistis, et ideo nostro imperio scripsistis, quatenus ei condcentem honorem et amorem, utpote tali tantoque viro, exhiberet, hoc nostrum vobis imperium rescribit*). Μία τέτοια επιστολή, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν είχε φτάσει στο Βυζάντιο πριν το 1164. Ο H. von KAP-HERR, *Die abendländische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Amsterdam, Verlag Adolf M. Hakkert, 1966, p. 75 την τοποθετεί τον Ιανουάριο του 1165, βρισκόμενος πολύ κοντά στη χρονολόγηση του Bouquet.

³²⁴ RHG, XVI, ep. CCXLIX (1164), p. 82: *Manuel in Christo Deo fidelis Imperator, porphyrogenitus, regnator, fortis, excelsus, semper augustus, et autocrator Romeon, Comninos, dilectissimo consanguineo et amico imperii sui, Ludovico nobilissimo Regi Francorum, salutes, et consanguineae dilectionis indissolubile vinculum.*

³²⁵ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 213, σημ. 222 και σ. 216, σημ. 233.

στην πολιτική του Φρειδερίκου. Βέβαια και από τη συγκεκριμένη επιστολή δεν εξάγουμε περισσότερα στοιχεία εκτός από την υποστήριξη του Μανουήλ στον Αλέξανδρο (*condignam reverentiam ipsius sanctitati exhibemus*) και τη θέλησή του να συνεχίσει τις επαφές μαζί του, αφού επιθυμεί να τον συμπεριλάβει ο ποντίφηκας στις προσευχές του (*orationum ejus participes fieri optamus*)³²⁶.

Μέχρι το 1164 δεν έχουμε κανένα στοιχείο ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας επεδίωξε να χρησιμοποιήσει το σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας προς όφελος των οικουμενικών του φιλοδοξιών, παρέχοντας ταυτόχρονα υποσχέσεις για μία ενδεχόμενη ένωση των Εκκλησιών. Αντιθέτως, υπάρχει μία άλλη πηγή που ενισχύει την άποψή μας, ότι η πρωτοβουλία προήλθε από την παπική πλευρά. Παράλληλα με τις παραπάνω πρεσβείες και ανταλλαγές επιστολών, ο Γουλιέλμος, πρεσβύτερος καρδινάλιος του Αγίου Πέτρου *in Vinculo* απηύθυνε το 1163 επιστολή στο βυζαντινό αυτοκράτορα, στην οποία του υποδείκνυε ότι οι συγκυρίες ήταν ευνοϊκές, για να συμμαχήσει με το γάλλο βασιλιά. Η επιστολή αυτή, παρ' όλο που έχει γίνει αντικείμενο έρευνας³²⁷, δεν έχει τύχει της δέουσας προσοχής. Στην επιγραφή (*inscriptio*) ο καρδινάλιος αποκάλεσε τον Μανουήλ *imperator semperque augustus*, αποφεύγοντας, κατά τη γνώμη μας εσκεμμένα, να αποδώσει το γνωστό προσδιορισμό *Constantinopolitanus*³²⁸. Με το συγκεκριμένο τίτλο που άφηγε ανοιχτό το ζήτημα των ορίων της Αυτοκρατορίας, ο καρδινάλιος προσπάθησε να εκθρέψει τις οικουμενικές φιλοδοξίες του βυζαντινού αυτοκράτορα. Χαρακτηριστική είναι και η προσφώνηση *semperque augustus*, που, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν αποδιδόταν από δυτικής πλευράς στους βυζαντινούς αυτοκράτορες, καθώς ήταν μέρος του

³²⁶ Ό.π., σημ. 324: *Antea quidem addiscebat imperium nostrum de statu sapientiae sobrietatisque ipsius; nunc vero tale de sanctitate ejusdem testimonium suscipiens, scripto tanti viri, qualis vos estis, tum praeclarae coronae insigniti, tum fide et veritate decorati, et consanguinitatis propinquitate et amicitia imperio nostro obligati, credibile et receptibile testimonium vestrum decernimus, et condignam reverentiam ipsius sanctitati exhibemus, et orationum ejus participes fieri optamus.*

³²⁷ Βλ. P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 99-101.

³²⁸ RHG, XVI, ep. CLXXXIII, p. 55: *Manuel, Dei gratia serenissimo imperatori, semperque augusto, Willelmus eadem gratia S. Petri ad vincula presbyter cardinalis, salutem et continuae prosperitatis augmentum.*

οικουμενικού αυτοκρατορικού τίτλου. Ο καρδινάλιος βέβαια δεν αποκάλεσε τον Μανουήλ *imperator Romanorum*, αλλά ακριβώς η έλλειψη κάποιου προσδιοριστικού, είναι αυτή που, κατά τη γνώμη μας, προσπαθεί να δημιουργήσει στον αυτοκράτορα ελπίδες για μία πιθανή αναγνώριση της οικουμενικότητας της εξουσίας του. Η συνέχεια της επιστολής είναι ακόμη πιο αξιόλογη. Ο Γουλιέλμος τόνισε τις τιμές και τα προνόμια που η Ρωμαϊκή Εκκλησία είχε δεχτεί από τους προκατόχους του Μανουήλ, και του υπενθύμισε πόσο η ίδια αυτή Εκκλησία έχει υποφέρει από την τυραννία των βαρβάρων, οι οποίοι σφετερίστηκαν τον αυτοκρατορικό τίτλο³²⁹. Το χωρίο αυτό που είναι τόσο εύγλωττο, ερμηνεύεται με έναν και μοναδικό τρόπο. Ο καρδινάλιος αρνήθηκε την *translatio imperii* από τους Βυζαντινούς στους Φράγκους, τους οποίους παρουσίασε ως σφετεριστές του αυτοκρατορικού τίτλου. Ο Φρειδερίκος, σύμφωνα με αυτήν τη συλλογιστική, έπαυε να είναι ο νόμιμος *imperator Romanorum* και ο Μανουήλ *de iure* όφειλε να απαιτήσει να αναγνωριστεί ο τίτλος του επίσημα από τη Δύση.

Η επιστολή αυτή αποτελεί την πρώτη επίσημη αμφισβήτηση από δυτικής πλευράς της *translatio imperii*. Παρ' όλων ότι θεωρούμε ότι οι προθέσεις του καρδινάλιου δεν ήταν ειλικρινείς και ότι ο μοναδικός του στόχος ήταν να παρακινήσει τον Μανουήλ να συμμαχήσει με τον Αλέξανδρο και τον Λουδοβίκο³³⁰, δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε ότι το συγκεκριμένο χωρίο ενέχει μία μοναδική δυναμική ως προς την κρίση, στην οποία είχαν περιέλθει την περίοδο αυτή οι σχέσεις του δυτικού *imperium* και του *sacerdotium*. Η κουριά, εξαιτίας των προστριβών με τον Φρειδερίκο,

³²⁹ Ο.π.: *Ex imperialibus gestis et ipsorum augmentis operum cognoscentes quantis honoribus praedecessorum vestrorum reverentia, christianorum omnium matrem, sacrosanctam Romanam ecclesiam sublimaverit, quantisque donaverit privilegiis, intuentes; et quanta eidem ecclesiae a barbarorum tyrannide fuerint inflicta gravamina, ex quo imperatorium nomen noscitur ab illis usurpatum.*

³³⁰ Ο.π.: *Inde est quod desideraremus ut jam dictam Romanam ecclesiam debita velletis ratione diligere, et cum christianissimo ac vere catholico domino Ludovico illustrissimo Rege Franciae, qui eidem Romanae ecclesiae et beatissimo patri nostro Alexandro vera fide et integra devotione astringitur, firmum curaretis amicitiae foedus inire: ut quasi funiculum triplicem, qui difficile rumpitur, contextentes, trium potestatum viribus adunatis, dignitates ut vestras invicem conservare possetis intemeratas et inconcussas, et honores vestros alternis auxiliis ampliare.*

αρνήθηκε σχεδόν πέντε αιώνες ιστορίας, τη μετάβαση δηλαδή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τους Βυζαντινούς στους Φράγκους. Αν και ήταν δύσκολο καρδινάλιος να αποστείλει τέτοια επιστολή χωρίς την έγκριση του πάπα, δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε κατά πόσο ο Αλέξανδρος είχε λάβει γνώση αυτού του διαβήματος. Μπορούμε όμως να διαπιστώσουμε ότι η παπική πλευρά εμφανίστηκε έτοιμη για τις μεγαλύτερες δυνατές υποχωρήσεις προκειμένου να προσεταιριστεί τον Μανουήλ. Μάλιστα, όπως παρατηρεί και ο Lamma, δε δίστασε να χρησιμοποιήσει τα ίδια τα βυζαντινά επιχειρήματα αναφορικά με τους σφετεριστές δυτικούς αυτοκράτορες³³¹. Μπορούμε κάλλιστα να υποθέσουμε ότι σε τέτοιου είδους επιστολές αναφέρεται ο Κίνναμος, όταν ισχυρίζεται ότι ο πάπας εγγράφως υποσχέθηκε στον αυτοκράτορα να μην αναγνωρίσει το δυτικό αυτοκρατορικό τίτλο³³².

Η βυζαντινή όμως αυλή δεν είχε εκδηλώσει ακόμη τις προθέσεις της. Το γεγονός αυτό είχε προφανώς ανησυχήσει τον ποντίφηγα, ο οποίος συνέχισε με την ίδια ένταση τις κρούσεις του προς τον Μανουήλ. Όπως πληροφορούμαστε από μία επιστολή του κόμη της Τουλούζης, Ραϊμούνδου, προς το γάλλο βασιλιά, ο Αλέξανδρος έστειλε απεσταλμένους στο βυζαντινό αυτοκράτορα στις αρχές του 1164, ύστερα από τη βυζαντινή πρεσβεία του Ιουλίου 1163³³³. Επίσης υπάρχει μία μικρή αναφορά ότι το 1166 βρισκόταν ει νέου στο

³³¹ Βλ. P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 244. Ο H.-D., KAHN, ό.π., σημ. 310, p. 286, θεωρεί ότι είναι άγνωστο, αν αυτή η επιστολή εστάλη ποτέ. Πάντως σε κάθε περίπτωση φανερώνει ότι στο στενό κύκλο του Αλέξανδρου επικρατούσε ένας προβληματισμός αναφορικά με το θέμα της αναγνώρισης του Μανουήλ. Ο W. OHNSORGE, *Das Zweikaaiserproblem...*, ό.π., σημ. 310, p. 107, υποστηρίζει ότι η επιστολή αυτή, την οποία γνώριζε ο Αλέξανδρος, αποδεικνύει ότι για μια στιγμή ο πάπας σκέφτηκε σοβαρά να αναγνωρίσει τη βυζαντινή εξουσία στη Δύση.

³³² Ό.π., σ. 379, σημ. 307.

³³³ RHG, XVI, ep. CLXXXIV (1163), p. 56: Pro negotio super quo legati imperatoris Constantinopolitani cum nostris ad honorem regni vestri, sicut credimus, vobiscum convenerunt, legatos nostros cum legatis domini A. summi pontificis ad Graecorum imperatorem transmisimus. Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 162, υποθέτει ότι σ' αυτή την πρεσβεία συζητήθηκε το θέμα της ένωσης των Εκκλησιών και η επιθυμία του Μανουήλ να αναγνωριστεί η εξουσία του στη Δύση.

Βυζάντιο ως παπικός απεσταλμένος ο αρχιεπίσκοπος του Benevento, Ερρίκος³³⁴.

Ένα άλλο στοιχείο που στηρίζει την άποψή μας ότι ο Μανουήλ δεν είχε αρχικά καμία πρόθεση να εμπλακεί στην παπική πολιτική, είναι το ότι βυζαντινοί απεσταλμένοι δεν επισκέφτηκαν ξανά τον Αλέξανδρο παρά στα τέλη του 1166 - αρχές του 1167. Για τρία-τέσσερα χρόνια οι βυζαντινο-παπικές συνομιλίες είχαν, τουλάχιστον επισήμως, διακοπεί. Η αιτία, όπως τονίσαμε, είναι ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας προτίμησε να ακολουθήσει μία ανεξάρτητη πολιτική για τις επιδιώξεις του στη Δύση. Αν είχε αφεθεί στους σχεδιασμούς της Αγίας Έδρας, θα όφειλε στον πάπα τις όποιες του επιτυχίες. Στην περίπτωση μάλιστα που θα επέβαλλε τη βυζαντινή παρουσία στη Δύση και θα πετύχαινε την αναγνώριση της οικουμενικής υφής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, θα έπρεπε να αντιμετωπίσει και τις παπικές αξιώσεις για την απονομή του αυτοκρατορικού τίτλου. Ο Μανουήλ όμως σε ιδεολογικό επίπεδο δεν ήταν διατεθειμένος να αναγνωρίσει στον πάπα περισσότερες εξουσίες από αυτές που είχε ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως³³⁵. Το θέμα αυτό θα παρουσιαστεί διεξοδικά αργότερα. Στο σημείο αυτό θα περιοριστούμε στην ανάλυση της πολιτικής δράσης του βυζαντινού αυτοκράτορα, η οποία την εποχή αυτή κατευθύνθηκε προς τους υπόλοιπους ευρωπαϊκούς σχηματισμούς και προς τις εσωτερικές δυνάμεις της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Οι προσπάθειες του Μανουήλ τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο να δημιουργήσει ένα συνασπισμό εναντίον του Φρειδερίκου είναι γνωστές, όπως γνωστά είναι και τα σχετικά γεγονότα. Εξετάζονται όμως εδώ κάτω από μία νέα οπτική γωνία. Στο συνασπισμό αυτό απουσιάζει, κατά τη γνώμη μας, ο πολιτικός ρόλος της Αγίας Έδρας, ο οποίος θα της επέτρεπε να καθορίσει τις ενέργειες του βυζαντινού

³³⁴ Italia Sacra (ed. F. Ughelli), Tom. VIII, p. 119: De nostro Henrico unum restat addendum a Vipera omissum illum scilicet anno 1166 functum esse legationis munere apud Constantinopolitanum. Βλ. επίσης W. OHNSORGE, *Die Legaten...*, ό.π., σημ. 309, p. 79.

³³⁵ Για την εξουσία του βυζαντινού αυτοκράτορα επί της Εκκλησίας και του πατριάρχη βλ. A. MICHEL, *Die Kaisermacht in der Ostkirche (843-1204)*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1959, κυρίως p. 119-138. Και ο R.-J. LILIE, *Handel...*, ό.π., σημ. 294, p. 463 σημειώνει ότι, αν και ο Μανουήλ διαπραγματευόταν την ένωση με αντάλλαγμα την αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση, δεν είχε καμία πρόθεση να αποδεχτεί το παπικό πρωτείο.

αυτοκράτορα, να χειραγωγήσει δηλαδή τη βυζαντινή υποστήριξη με το δέλεαρ της παπικής αναγνώρισης της οικουμενικής εξουσίας του βυζαντινού imperium.

Όσον αφορά τις σχέσεις με τον Φρειδερίκο, η βυζαντινή πολιτική φαίνεται ότι έχει εγκαταλείψει, κατά την περίοδο αυτή, τα σχέδια μιας συμμαχίας με τη Δυτική Αυτοκρατορία. Από τη γερμανική πρεσβεία του 1160 και μετά δεν υπήρξε καμία άλλη επαφή μεταξύ των δύο δυνάμεων, καθώς ο Μανουήλ είχε αποφασίσει να εκμεταλλευτεί την κατάσταση στην Ιταλία προς όφελός του³³⁶. Ίσως μία από τις πιο ενδιαφέρουσες στιγμές της βυζαντινής πολιτικής είναι η πρεσβεία που εστάλη το 1164 στο δούκα της Σαξωνίας, Ερρίκο τον Λέοντα, το σημαντικότερο αντίπαλο του Φρειδερίκου στο regnum teutonicum³³⁷. Η πηγή είναι λακωνική όσον αφορά τους στόχους της βυζαντινής αποστολής. Πρέπει όμως να συγκρατήσουμε την προθυμία του Ερρίκου να συναντήσει τους πρέσβεις, καθώς αμέσως εγκατέλειψε την εκστρατεία του στην Πομερανία, που είχε στόχο να επεκτείνει τα εδάφη του στην περιοχή των ανατολικών Σλάβων, και έσπευσε στο Braunschweig, για να συνομιλήσει μαζί τους. Πρέπει προφανώς να συμφωνήσουμε με τους ιστορικούς, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι ο Μανουήλ αναζητούσε στο Γερμανικό Βασίλειο συμμάχους, ώστε να απειλήσει εκ των έσω τον Φρειδερίκο³³⁸. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η πρεσβεία δεν επέφερε κανένα αποτέλεσμα, καθώς την εποχή αυτή οι σχέσεις του Δούκα της Σαξωνίας και του Βαρβαρόσσα ήταν πολύ καλές³³⁹.

Η στάση αντιπαλότητας μεταξύ του βυζαντινού και του δυτικού αυτοκράτορα αντικατοπτρίζεται και στην πολιτική του πρώτου απέναντι στην Ουγγαρία, κράτος που λόγω της γειννίας και με τις δύο Αυτοκρατορίες, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις μεταξύ τους τριβές. Ο Μανουήλ είχε

³³⁶ Όπως παρατηρεί και ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 155-161, η πολιτική του Μανουήλ από το 1163 είχε στόχο τη δημιουργία μίας αντισταυφικής συμμαχίας.

³³⁷ Helmoldi Chronica Slavorum (ed. I.M. Lappenberg), MGH SS XXI, p. 91³²⁻³⁵: Anno Domini 1164. In diebus illis venit nuncius in terram Sclavorum, qui diceret duci: *Ecce legatus regis Grecie cum multo comitatu venit Brunneswich, loqui tibi. Ad hunc audiendum dux egressus est Sclaviam, omisso exercitu et prosperis expeditionis successibus.*

³³⁸ P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 122-123. W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 310, p. 107-108. Με την άποψη αυτή συντάσσεται η σύγχρονη έρευνα.

³³⁹ K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, München, Verlag C.H. Beck, 1979, p. 166.

αναμειχθεί στις εσωτερικές υποθέσεις του Βασιλείου, όπου, ύστερα από το θάνατο του βασιλιά Geyza Β' το 1161, είχαν προκύψει δυναστικές διαμάχες. Το Βυζάντιο ενίσχυσε οικονομικά και στρατιωτικά τους αδελφούς του Geyza, Στέφανο Δ' και Λαδισλάβο, εναντίον του γιου του, Στεφάνου Γ', ο οποίος υποστηριζόταν από τον Φρειδερίκο. Το 1164 υπεγράφη συνθήκη ειρήνης με την οποία ο βυζαντινός αυτοκράτορας αναγνώρισε τελικά τον Στέφανο Γ' και αποκόμισε πολλά εδαφικά και πολιτικά προνόμια. Αρραβώνιασε μάλιστα την κόρη του Μαρία με τον αδελφό του βασιλιά, τον Βέλα, τον οποίο όρισε διάδοχο του θρόνου απονέμοντας του τον τίτλο του *δεσπότη*³⁴⁰.

Παράλληλα, περίπου το 1165 ο Μανουήλ προσέφερε στη Βενετία σημαντικά χρηματικά ποσά, για να την προσελκύσει σε μία συμμαχία εναντίον της Δυτικής Αυτοκρατορίας³⁴¹. Μάλιστα, η βοήθειά της παρουσιαζόταν ιδιαίτερος αναγκαία, καθώς ο Φρειδερίκος το 1162-1163 είχε συμμαχήσει με τις άλλες δύο ισχυρές ναυτικές ιταλικές δυνάμεις, την Πίζα και τη Γένοβα, κυρίως εναντίον του Σικελικού Βασιλείου αλλά και όποιου άλλου εχθρού³⁴². Επιπλέον η Βενετία είχε ανοιχτά ταχθεί υπέρ του πάπα Αλέξανδρου και γι' αυτό ο Βαρβαρόσσα τη θεωρούσε επίσημα εχθρική προς τη Δυτική Αυτοκρατορία δύναμη³⁴³. Στα λόγια του βυζαντινού απεσταλμένου, Νικηφόρου Χαλούφη, γίνεται φανερή η ιδεολογική απόσταση που χώριζε τις δύο Αυτοκρατορίες³⁴⁴. Το στοιχείο που τονίστηκε από τον απεσταλμένο, ήταν η αλαζονεία του Φρειδερίκου, ο οποίος δεν αναγνώριζε τον Μανουήλ ως

³⁴⁰ P. MAGDALINO, *ό.π.*, σημ. 310, p. 79-80. H. von KAP-HERR, *ό.π.*, σημ. 323, p. 78-81. G. OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* [ελλην. μετάφ. Ι. Παναγόπουλου], Τόμος Γ', Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, 1989, σ. 55-56.

³⁴¹ W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 158-159. Οι Dölger-Wirth, 1464, χρονολογούν την αποστολή της πρεσβείας από το 1165 έως τις αρχές του 1167.

³⁴² W. GEORGI, *ό.π.*, p. 58-62. Για τα κείμενα των συνθηκών βλ. DFP², 356 (6/4/1162, συνθήκη με την Πίζα), DFP², 367 (9/6/1162, συνθήκη με τη Γένοβα).

³⁴³ W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 160.

³⁴⁴ Κίνναμος, V, 9, σ. 230: ...ἵνα τοίνυν μὴ καὶ ὑμῖν σὺν ἄλλοις, ὅσοις οὐ τῆς βασιλείας μέτεστιν εὐμενείας, βεβιάσθαι παρὰ Φρεδερίκου συμβαίῃ, ἀνδρὸς ὑπὸ φιλαρχία καὶ τὰ χρόνῳ καὶ ἔθει κεκρατηκότα μακρῶ διαλύειν πόνῳ οὐδενὶ φιλονεικοῦντος, ἐμὲ παρ' ὑμᾶς ὡς ὁράτε ἐπεμψε πάντα παρεξόμενον ὅσων ἂν τυχεῖν παρ' αὐτοῦ δέησθε. καὶ τὴν ἐν Μεδιολάνοις γὰρ ποτε βασιλέως συμπράξαντος πρὸς Φρεδερίκον τόνδε διαράμενοι μάχην ἴστε ὅπως αὐτοῦ ἐκρατήσατε. δι' ἃ καὶ δι' ἀπεχθείας αὐτὸς βασιλεῖ φέρεται, ἀλογίστω τε πιστεύων εὐπραγία καὶ Ῥωμαίων οὐδὲν προσήκον αὐτοκράτωρ κεκλησθαι ἄξιοι...

imperator Romanorum. Στο σημείο αυτό διακρίνονται άλλωστε οι βαθύτερες φιλοδοξίες του βυζαντινού αυτοκράτορα. Με την ανάμειξή του στις δυτικές υποθέσεις δεν επεδίωκε απλώς τη βυζαντινή επανεγκατάσταση στα ιταλικά εδάφη, αλλά επιθυμούσε και την αναγνώριση του τίτλου του από τους ευρωπαίους συμμάχους.

Η πιο σημαντική κίνηση του Μανουήλ κατευθύνθηκε τον επόμενο χρόνο προς το Σικελικό Βασίλειο. Την 15^η Μαΐου 1166 απεβίωσε ο βασιλιάς της Σικελίας, Γουλιέλμος Α' και τον διαδέχτηκε στο θρόνο ο δωδεκαετής συνονόματος γιος του υπό την κηδεμονία της μητέρας του. Αμέσως ο Μανουήλ αποπειράθηκε να ισχυροποιήσει τη συμμαχία του με τους Σικελούς. Αυτές ακριβώς οι σχέσεις επιτρέπουν να διαγνώσουμε καλύτερα την πολιτική του και τη στάση που, όπως υποστηρίζουμε, τηρούσε απέναντι στον πάπα. Σύμφωνα με τον αρχιεπίσκοπο του Salerno, Romualdus, ο βυζαντινός αυτοκράτορας έστειλε πρεσβεία στη σικελική αυλή, για να ανανεώσει τη συνθήκη ειρήνης του 1158. Παράλληλα προσέφερε στο νεαρό βασιλιά ως σύζυγο την κόρη του Μαρία δίνοντας του την υπόσχεση ότι θα είναι ο κληρονόμος της Αυτοκρατορίας³⁴⁵. Να θυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι η Μαρία ήταν ήδη αρραβωνιασμένη με τον Βέλα της Ουγγαρίας, ο οποίος είχε επίσης οριστεί διάδοχος του βυζαντινού θρόνου. Οι διαπραγματεύσεις δεν απέφεραν στον Μανουήλ το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η βασίλισσα και ο Γουλιέλμος Β' αποφάσισαν την ανανέωση της συνθήκης ειρήνης, όχι όμως και την αποδοχή της πρότασης γάμου, η οποία προσέκρουσε σε *multa capitula*, σύμφωνα με τον αρχιεπίσκοπο³⁴⁶. Σε αντίθεση με τους ιστορικούς, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι μέσω αυτών των επαφών ο αυτοκράτορας επιζητούσε να λάβει την υποστήριξη του Σικελικού Βασιλείου για την αναγνώρισή του από

³⁴⁵ Romualdi II. Annales (ed. W. Arndt), MGH SS XIX, p. 436₃₋₆: Anno Domini 1166. Emanuel autem imperator Constantinopolitanus, cognita morte Regis Wilhelmi, nuncios suos ad regem Wilhelmum iuniorem in Siciliam misit, mandans quod libenter pacem cum eo innovaret, et filiam suam unicam et heredem sui imperii simul cum imperio illi in uxorem traderet. Dölger-Wirth, 1470.

³⁴⁶ Ο.π.: Rex autem et regina, habito consilio, frequentes pro hoc negotio legatos ad imperatorem misit et recepit, pacem cum eo pristinam innovavit, negotio parentele propter multa capitula, que interveniebant, indiscusso manente.

τον πάπα ως μοναδικού *imperator Romanorum*³⁴⁷, θεωρούμε ότι η βυζαντινή πολιτική ήταν πιο επιθετική. Αυτό που επιδίωκε ο Μανουήλ μέσω αυτής της συμμαχίας ήταν η πολιτική ένωση του Σικελικού Βασιλείου με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία³⁴⁸. Η Νότιος Ιταλία και η Σικελία θα υπερασπίζονταν την πολιτική της Αυτοκρατορίας και η οικουμενικότητα του βυζαντινού αυτοκράτορα θα ενισχυόταν χωρίς την παρέμβαση της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και χωρίς καμία ιδεολογική παραχώρηση προς αυτήν. Σωστά, κατά τη γνώμη μας, τονίζει ο Georgi, ότι ο ενδεχόμενος γάμος θα άλλαζε τον πολιτικό προσανατολισμό του Σικελικού Βασιλείου και ίσως γι' αυτό το λόγο οι Σικελοί απέρριψαν την πρόταση του Μανουήλ³⁴⁹.

Επιπλέον, όπως έχει παρατηρηθεί, το *status quo* του Σικελικού Βασιλείου δημιουργούσε προβλήματα στις επαφές του με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, αφού με τη Συνθήκη του Μπενεβέντο (1156) ο σικελός βασιλιάς είχε αναγνωρίσει ως επικυρίαρχο τον πάπα, από τον οποίο άλλωστε είχε λάβει σημαντικά προνόμια³⁵⁰. Οι Σικελοί δεν ήταν διατεθειμένοι να αποστασιοποιηθούν από αυτήν τη συμμαχία και μάλιστα σε μία περίοδο μεγάλης πολιτικής αστάθειας, με τον Φρειδερίκο να ετοιμάζεται για μία νέα

³⁴⁷ J. PARKER, *The attempted Byzantine alliance with the Sicilian Norman kingdom (1166-7)*, in *Papers of the British School at Rome*, 24 (1956), p. 89, ο οποίος μάλιστα θεωρεί ότι το σχέδιο της στέψης του Μανουήλ απέτυχε, επειδή δεν είχε την υποστήριξη των Σικελών, p. 92. Ο ιστορικός συμμερίζεται την άποψη του F. CHALANDON, *ό.π.*, σημ. 3, p. 357-358. Και οι δύο τονίζουν ότι το Σικελικό Βασίλειο θα πρόβαλλε τις περισσότερες αντιρρήσεις σε μία ενδεχόμενη αναγνώριση της οικουμενικής εξουσίας του Μανουήλ από τον πάπα. Την ίδια άποψη και ο W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 168, ο οποίος προσθέτει ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας ήθελε να εξασφαλίσει την ουδετερότητα του Σικελικού Βασιλείου σε περίπτωση βυζαντινογερμανικού πολέμου. Το ίδιο ο H.-D. KAHN, *ό.π.*, σημ. 310, p. 289. Στο πιο πρόσφατο έργο για τον Γουλιέλμο Β' υποστηρίζεται η ίδια άποψη με αναφορά στην προηγούμενη βιβλιογραφία, βλ. A. SCHLICHTE, *Der „gute“ König Wilhelm II. von Sizilien (1166-1189)*, [Bibliothek des deutschen historischen Instituts in Rom, Band 110], Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2005, p. 235-239. Με τη λογική αυτή δε συμφωνεί ο R.-J. LILIE, *Handel...*, *ό.π.*, σημ. 294, p. 465, n. 193.

³⁴⁸ Και ο P. MAGDALINO, *ό.π.*, σημ. 310, p. 89-90, υποστηρίζει ότι ο Μανουήλ επεδίωκε με αυτό το γάμο να κερδίσει τον έλεγχο στην Απουλία και την Καλαβρία. Υποθέτει επίσης ότι θα πρότεινε τα εδάφη αυτά να δοθούν ως προίκα στη Μαρία.

³⁴⁹ W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 165-166. Ένας δεύτερος λόγος, κατά τη γνώμη του, ήταν και η υποστήριξη που έβρισκαν στο Βυζάντιο οι σικελοί αντιφρονούντες. Το στοιχείο αυτό σημειώνει και ο F. CHALANDON, *ό.π.*, σημ. 3, p. 299-300. Και ο R.-J. LILIE, *Handel...*, *ό.π.*, σημ. 294, p. 465-466, τονίζει ότι οι Σικελοί φοβήθηκαν τη βυζαντινή επιρροή στο Βασίλειό τους. Επιπλέον, οι ευγενείς θα έβγαιναν από το προσκήνιο και θα έχαναν την πολιτική τους δύναμη.

³⁵⁰ P. MAGDALINO, *ό.π.*, σημ. 310, p. 89.

εκστρατεία στην Ιταλία, που στόχευε στην κατάληψη της Ρώμης και του Σικελικού Βασιλείου³⁵¹. Αυτός είναι, κατά τη γνώμη μας, ο λόγος που οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν. Ο αρραβώνας της Μαρίας με το Βέλα δε διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη λήψη της σικελικής απόφασης, όπως υποστηρίζει ο Parker³⁵². Ίσως λειτούργησε ως ένας επί πλέον λόγος που έδειξε στους Σικελούς ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν ήταν ο πλέον αξιόπιστος σύμμαχος, στον οποίο θα μπορούσαν να στηριχτούν.

Θα ήταν ενδιαφέρον να μπορούσε να διαγνωστεί, αν ο Αλέξανδρος διαδραμάτισε κάποιο ρόλο στην αρνητική απάντηση που δόθηκε στον Μανουήλ. Είναι γνωστό ότι την εποχή αυτή οι σχέσεις του ποντίφηγα με το Σικελικό Βασίλειο ήταν άριστες³⁵³ και από το Μάιο του 1166 έως και τον Αύγουστο του 1167 πολλαπλές παπικές πρεσβείες εστάλησαν στη Σικελία³⁵⁴. Κατά πάσα πιθανότητα μια από τις πρεσβείες του 1166 είχε συμπέσει χρονικά με τη βυζαντινή. Και είναι βέβαιο ότι ο Αλέξανδρος δεν είχε κανένα συμφέρον από μία ισχυρή συμμαχία μεταξύ Βυζαντίου και Σικελίας. Όχι μόνο θα έχανε πιθανώς τα προνόμια που του εξασφάλιζε η Συνθήκη του Μπενεβέντο, αλλά θα έπρεπε να αποδεχτεί *de facto* τη βυζαντινή παρουσία που με εφιαλτήριο τη Σικελία και τη Νότιο Ιταλία θα προσπαθούσε να εδραιωθεί σε ολόκληρη την ιταλική χερσόνησο. Γι' αυτό το λόγο διαφωνούμε με τον Georgi που ισχυρίζεται ότι οι παπικές πρεσβείες του 1166 στο Σικελικό Βασίλειο στόχευαν στο να κερδίσουν την υποστήριξη των Σικελών στη βυζαντινο-παπική συμμαχία³⁵⁵. Η κατάσταση το 1166 διαγραφόταν πολύ διαφορετική από εκείνη του 1157, όταν ο προηγούμενος ποντίφηγας μεσολάβησε για τη σύναψη συνθήκης ειρήνης μεταξύ του Σικελικού Βασιλείου και της Βυζαντινής

³⁵¹ Πρόκειται για την τέταρτη εκστρατεία του Φρειδερίκου στην Ιταλία, που ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1166 και ολοκληρώθηκε με την κατάληψη της Ρώμης. Όπως μάλιστα παρατηρεί και ο F. OPPL, *ό.π.*, σημ. 1, p. 94, ο θάνατος του Γουλιέλμου Α διευκόλυνε τον Φρειδερίκο να λάβει την απόφαση να εκστρατεύσει και εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, καθώς η πολιτική κατάσταση στο Βασίλειο ήταν ασταθής.

³⁵² *Ο.π.*, σημ. 347, p. 91.

³⁵³ F. CHALANDON, *ό.π.*, σημ. 3, p. 355-356.

³⁵⁴ W. OHNSORGE, *Die Legaten...*, *ό.π.*, σημ. 309, p. 94-97.

³⁵⁵ W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 168.

Αυτοκρατορίας³⁵⁶. Καθώς τότε η βυζαντινή δύναμη στην Ιταλία είχε ηττηθεί, η Αγία Έδρα δεν απειλούταν από την πολιτική του Μανουήλ αλλά από αυτήν του Φρειδερίκου, την οποία ο Αδριανός θέλησε να αντιμετωπίσει με την οργάνωση μίας ισχυρής συμμαχίας μεταξύ του ιδίου, του βυζαντινού αυτοκράτορα και του Γουλιέλμου Α'. Το 1166 οι Βυζαντινοί έχουν επανακάμψει στα δυτικά εδάφη, έχοντας οργανώσει ένα ισχυρό πλέγμα συμμαχιών, και ο Μανουήλ δεν έχει φανεί διατεθειμένος να ακολουθήσει την πολιτική του ποντίφηκα. Γι' αυτό το λόγο, κατά τη γνώμη μας, ο Αλέξανδρος ενήργησε ώστε να αποσοβηθεί ο κίνδυνος ενός βυζαντινο-σιελικού γάμου.

Για να ολοκληρώσουμε τη σύντομη αυτή παρουσίαση της ανεξάρτητης πολιτικής του Μανουήλ, πρέπει να αναφέρουμε και τη συμμαχία του με τις ιταλικές πόλεις που αντιμάχονταν τον Φρειδερίκο³⁵⁷. Για να τις προσελκύσει στην πολιτική του, ώστε να ενισχύσει τη βυζαντινή επιρροή στην Ιταλία, τους πρόσφερε σημαντική οικονομική υποστήριξη που έγινε ιδιαίτερα αισθητή από το 1167 και ύστερα. Το Βυζάντιο χρηματοδότησε μάλιστα και την ανοικοδόμηση της κατεδαφισθείσας από το γερμανικό στρατό πόλης του Μιλάνου (1162)³⁵⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας, σε αντάλλαγμα για τα χρήματα που προσέφερε αδρά, ζητούσε όρκους πίστης σύμφωνα με το φεουδαρχικό Δίκαιο³⁵⁹. Ως προς αυτό το θέμα είναι

³⁵⁶ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 240-241.

³⁵⁷ Κίνναμος, V, 9, σ. 231: Καὶ δὴ Κρεμῶν τε καὶ Παταβία καὶ πλείοσαι ἄλλαι τῶν ἐν Λιγούροις περιφανεστάτων πόλεων βασιλεῖ προσεχώρησαν. Χωνιάτης, Μανουήλ Ζ', σ. 200: Ἰταλιῶτας οὖν πλειστάκις κατὰ τοῦ ἡγήτος Ἀλαμανίας τοῦ Φρεδερίχου ἀνθῶπλισεν.

³⁵⁸ Χωνιάτης, Μανουήλ Ζ', σ. 200.

³⁵⁹ P. CLASSEN, *La politica di Manuele Comneno tra Federico Barbarossa et le città italiane*, in *Popolo e Stato in Italia nell'età di Federico Barbarossa. Alessandria e la Lega Lombarda*, Torino, Deputazione subalpina di storia patria, 1970, p. 271-274. Ο όρκος πίστης δινόταν από τους εκπροσώπους των πόλεων. Για το θέμα και κυρίως για τον όρκο πίστης των κατοίκων του Μιλάνου, βλ. αναλυτικά P. CLASSEN, *Milands Treneid für Manuel Komnenos*, in J. Fleckenstein (hrsg.), *Ausgewählte Aufsätze von P. Classen*, [Vorträge und Forschungen, 28], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1983, p. 147-153. Για τη χρήση από τους Κομνηνούς των δυτικών φεουδαρχικών όρκων βλ. J. FERLUGA, *La ligesse dans l'empire byzantin. Contribution à l'étude de la féodalité byzantine*, in *ZRVI*, 7(1961), p. 97-123. Πιο αναλυτικά για την ιταλική πολιτική του Μανουήλ βλ. P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 83-95. Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 180, υποστηρίζει ότι ο Μανουήλ στράφηκε στις λομβαρδικές πόλεις, επειδή οι διαπραγματεύσεις του με τον Αλέξανδρο απέτυχαν. Θα διαφωνήσουμε, καθώς οι διαπραγματεύσεις τόσο με τον Αλέξανδρο όσο και με τις πόλεις συμπορεύονται χρονικά. Επιπλέον, η συμμαχία με τις πόλεις είναι, όπως τονίσαμε, άλλο ένα στοιχείο της ανεξάρτητης από την Αγία Έδρα πολιτικής του Μανουήλ.

χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ένα δυτικό χρονικό αναφέρεται στον Μανουήλ αργότερα, με αφορμή το θάνατό του. Ήταν εκείνος που με χρήματα προσείλκυσε τις ιταλικές πόλεις με το μέρος του και ξεσήκωσε τους Λομβαρδούς εναντίον του αυτοκράτορα Φρειδερίκου³⁶⁰. Με όλες αυτές τις συντονισμένες κινήσεις η Βυζαντινή Αυτοκρατορία για πρώτη φορά, παράλληλα με τον παραδοσιακό προσανατολισμό της προς την Ανατολή, μεταφέρει το κέντρο βάρους της πολιτικής της στη Δύση. Εξάλλου, η εμπλοκή σχεδόν όλων των ευρωπαϊκών δυνάμεων στο Σχίσμα και στη διαμάχη Βυζαντινής - Δυτικής Αυτοκρατορίας αποκαλύπτουν τη σημαντική θέση που κατέχει στην Ευρωπαϊκή Ιστορία ο 12^{ος} αιώνας με την πολλαπλότητα των πολιτικών δυνάμεων και τις δημιουργίες ισορροπιών που διαρκούν μέχρι σήμερα.

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη τις παπικές πρεσβείες προς το Βυζάντιο των ετών 1160-1166 και την πολιτική του Μανουήλ την αντίστοιχη χρονική περίοδο, κατανοούμε ότι ο Αλέξανδρος ήταν αυτός που πρώτος υποσχέθηκε στο βυζαντινό αυτοκράτορα την αναγνώριση της οικουμενικής του εξουσίας στη Δύση. Ο Μανουήλ κινήθηκε πολύ προσεχτικά, δεν εξάρτησε την πολιτική του από την Αγία Έδρα και αποπειράθηκε να πραγματοποιήσει τα σχέδιά του μέσω συμμαχιών με τα άλλα ευρωπαϊκά πολιτικά μορφώματα. Τα κίνητρα της συγκεκριμένης πολιτικής, όπως θα φανεί στη συνέχεια, άπτονταν περισσότερο του ιδεολογικού υπόβαθρου της βυζαντινής σκέψης.

2. Το δυτικό στέμμα και η Ένωση των Εκκλησιών

Για πρώτη φορά ύστερα από το καλοκαίρι του 1163, ο Μανουήλ αποφάσισε να προσεγγίσει τον Αλέξανδρο στα τέλη του 1166 - αρχές του 1167³⁶¹. Σύμφωνα με το βιογράφο του ποντίφηνα, ο βυζαντινός αυτοκράτορας,

³⁶⁰ Continuatio Zwetlensis altera (ed. W. Waltenbach), in MGH SS IX, p. 541⁴¹⁻⁴⁵: Anno Domini 1180. Manuel imperator Grecorum, cum iam fere omnes civitates Ytalie sibi pecunia adtraxisset, Lombardos etiam contra dominum suum imperatorem Fridericum concitasset, obiit.

³⁶¹ Και για αυτήν την πρεσβεία η χρονολόγηση είναι αρκετά δύσκολη, γεγονός που επηρεάζει και την ακριβή αποτίμηση των γεγονότων. Ο Boso την εξιστορεί αμέσως μετά από την αναφορά του στο θάνατο του Γουλιέλμου Α (Μάιος 1166). Οι Dölger-Wirth, 1480, την εντοπίζουν στα τέλη του 1167.

γνωρίζοντας τη δύσκολη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Ρωμαϊκή Εκκλησία εξαιτίας της δράσης του Φρειδερίκου, έστειλε στην παπική αυλή τον «σεβαστό» Ιορδάνη, γιο του κόμη Ροβέρτου της Καπούης, για να προσφέρει βοήθεια στον Αλέξανδρο, στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και στις ιταλικές πόλεις που απειλούνταν από τον Φρειδερίκο. Το αντάλλαγμα που ζήτησε για αυτήν τη βοήθεια, ήταν η απόδοση στον ίδιο του αυτοκρατορικού στέμματος που του ανήκε σύμφωνα με το Δίκαιο. Παράλληλα, για να διαλύσει κάθε αμφιβολία του Αλέξανδρου, διαβεβαίωσε ότι θα ένωνε την Ανατολική Εκκλησία με τη Δυτική και υποσχέθηκε ότι, όταν λάμβανε το στέμμα, θα φρόντιζε να αποκαταστήσει την εξουσία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας όχι μόνο στη Ρώμη αλλά και σε όλη την Ιταλία³⁶².

Τα ερωτήματα που προκύπτουν από την αποστολή αυτής της πρεσβείας είναι δύο. Το πρώτο αφορά τη βούληση του βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος, όπως είδαμε, ακολουθούσε ανεξάρτητη πολιτική, να επιλέξει τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, για να απευθυνθεί στον ποντίφηγα και να ζητήσει την αναγνώριση του αξιώματός του στη Δύση. Η αποτυχία του σχεδίου του για μία μελλοντική πολιτική ένωση του Σικελικού Βασιλείου και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας συνέβαλε κατά τη γνώμη μας ουσιαστικά στη λήψη της συγκεκριμένης απόφασης. Θεωρούμε ότι σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε

Ο W. OHNSORGE, *Die Legaten...*, ό.π., σημ. 309, p. 81, τη χρονολογεί τον Απρίλιο-Μάιο του 1167. Ο P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 129 στα τέλη 1166-αρχές 1167. Στο β' μισό του 1166 την τοποθετεί και ο J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 175. Ακολουθούμε αυτήν τη χρονολόγηση, γιατί το περιεχόμενο της πρεσβείας αντανάκλα, κατά τη γνώμη μας, το κλίμα που επικρατούσε στην Ιταλία στις αρχές της τέταρτης εισπρατείας του Φρειδερίκου.

³⁶² Boso, p. 415: Per idem quoque tempus Hemmanuel, magnus et excelsus Constantinopolis imperator, sciens molestias et gravamina que predictus Fredericus venerando pape Alexandro contra Deum et omnem iustitiam conabatur inferre, misit ad urbem Romam Iordanem imperii sui sebaston, filium Roberti quondam Capuani principis, ad subventionem et servitium eiusdem pontificis... Asseruit enim quod idem imperator ecclesiam suam Grecam unire volebat, sicut melius antiquitus fuit, cum matre omnium ecclesiarum, sacrosancta Romana ecclesia, ut sub una divine legis observantia et uno Ecclesie capite uterque clerus et populus, Latinus videlicet atque Grecus, perpetua firmitate subsisteret. Nichilominus quoque petebat ut quia occasio iusta et tempus oportunum atque acceptabile se obtulerat, Romani corona imperii a sede apostolica sibi redderetur, quoniam non ad Frederici Alamanni set ad suum ius asserit pertinere. Ad quos opus perficiendum tantas auri argentique opes et fortium virorum potentiam se largiturum firmiter spondebatur quod non solum Romam sed totam Ytaliam ad Ecclesie servitium et restituendam sibi coronam habere absque dubio poterit.

επίσης και η πρόθεση του δυτικού αυτοκράτορα να αναλάβει μία καινούργια εκστρατεία εναντίον της Ρώμης, της Απουλίας και της Σικελίας³⁶³, την οποία ο Μανουήλ είχε πληροφορηθεί. Η κίνηση του Φρειδερίκου, που απειλούσε και τα διεκδικούμενα από τους Βυζαντινούς ιταλικά εδάφη, προσέφερε στο βυζαντινό αυτοκράτορα μία ευκαιρία να εμφανιστεί ως σωτήρας της Ιταλίας και να πραγματοποιήσει έτσι τα πολιτικά του οράματα.

Η άποψή μας ενισχύεται από την πορεία των επαφών μεταξύ Βυζαντινής και Δυτικής Αυτοκρατορίας. Ο Κίνναμος μας πληροφορεί ότι το φθινόπωρο του 1166³⁶⁴, όταν ο Φρειδερίκος αναχωρούσε για την Ιταλία, μία γερμανική πρεσβεία συνάντησε στη Σόφια τον Μανουήλ, ο οποίος εκείνη την περίοδο ετοιμαζόταν να εκστρατεύσει εναντίον της Ουγγαρίας. Η πρεσβεία ήταν βαρύνουσας σημασίας, όπως επιτρέπεται να διαγνώσουμε λαμβάνοντας υπόψη τα πρόσωπα που την αποτελούσαν. Απεσταλμένοι ήταν ο Ερρίκος Jasomirgott, Δούκας της Αυστρίας, συγγενής του Μανουήλ, ως σύζυγος (από το 1148) της ανεψιάς του αυτοκράτορα, Θεοδώρας, κόρης του αδελφού του Ανδρόνικου, η οποία και τον συνόδευε, και ο παλατινός κόμης Otto του Wittelsbach. Ο στόχος της πρεσβείας, σύμφωνα με τον Κίνναμο, ήταν να αποτρέψει το βυζαντινό αυτοκράτορα από την εκστρατεία εναντίον της Ουγγαρίας³⁶⁵ και να τον συμφιλιώσει με τον Φρειδερίκο, καθώς η εξουσία του τελευταίου απειλούταν τόσο από την απόφαση του πάπα να επιστρέψει ές τὸ πάλαι ἔθος, δηλαδή να αναγνωρίσει την οικουμενικότητα του βυζαντινού αυτοκράτορα, όσο και από την εξέγερση των ιταλικών πόλεων με βυζαντινή υποκίνηση. Ο Μανουήλ αποδέχτηκε το αίτημα για την Ουγγαρία, αλλά δε δέχτηκε να προχωρήσει σε καμία κίνηση συμφιλίωσης με τον Βαρβαρόσσα³⁶⁶.

³⁶³ Ο.π., σημ. 351.

³⁶⁴ Όπως χρονολογεί ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 170, βασιζόμενος στην παρουσία του κόμη Otto του Wittelsbach στη γερμανική αυλή.

³⁶⁵ Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της Δυτικής Αυτοκρατορίας για την Ουγγαρία φαίνεται και από το γεγονός ότι μετά την παραμονή του στη Σόφια ο Δούκας της Αυστρίας επέστρεψε στην Ουγγαρία και πάντρεψε την κόρη του, Αγνή, με τον Στέφανο Γ'. Βλ. W. GEORGI, ό.π., p. 171.

³⁶⁶ Κίνναμος, VI, 4, σ. 261-262: Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐγένετο, Ἐρρίκος Ὀστροχίων δούξ σὺν τῇ γυναικὶ Θεοδώρα τῇ βασιλέως ἀδελφιδῆ ἐπὶ Σαρδικὴν ἦλθε, Φρεδερίκον τε τὸν Ἀλαμανῶν ῥῆγα τῷ βασιλεῖ διαλλάξων καὶ πολέμων ἐκεχειρίαν Οὐννοὶς ἐξαιτησόμενος. Φρεδερίκος γάρ, ὡς ἐν τοῖς ἔξωθέν μοι

Παρ' όλον ότι οι πληροφορίες για τη συγκεκριμένη πρεσβεία είναι ελάχιστες, διακρίνει κανείς τη δύσκολη θέση του δυτικού αυτοκράτορα και την επιθυμία του να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη πορεία της ιταλικής του εισστρατείας απομακρύνοντας το βυζαντινό κίνδυνο³⁶⁷. Ο Μανουήλ, συνυπολογίζοντας την πολιτική κατάσταση της Ιταλίας, θεώρησε ότι ήταν σε θέση να αντιταχθεί στον Φρειδερίκο και να κερδίσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη, μένοντας πιστός στους ιταλούς του συμμάχους.

Υστερα από την αιτιολόγηση του χρονικού σημείου που επέλεξε ο βυζαντινός αυτοκράτορας, για να αποστείλει την πρεσβεία στον Αλέξανδρο, θα προχωρήσουμε στο δεύτερο ερώτημα που θέτει η κίνηση αυτή, το οποίο και μας αφορά περισσότερο, αφού εντάσσεται στην προβληματική των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων που έφεραν σε σύγκρουση τις δύο Αυτοκρατορίες μεταξύ τους αλλά και τις δύο με τον παπισμό, αν δηλαδή ο Μανουήλ προσέφερε την ένωση των Εκκλησιών, όπως την αντιλαμβανόταν η Δυτική Εκκλησία, ως αντάλλαγμα για την αναγνώριση της εξουσίας του στη Δύση. Το μοναδικό σημείο της εξιστόρησης του καρδινάλιου Bosso, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί αυθεντικά βυζαντινό, είναι η απαίτηση για την απόδοση του αυτοκρατορικού στέμματος που ανήκει στο βυζαντινό αυτοκράτορα de

δεδιήγηται λόγοις, βασιλέως αντιπράττοντος αυτώ, τήν τε Ρώμης αρχήν παρά μικρόν ἀφηρησθαι ἤλθεν, ἐς τὸ πάλαι ἔθος ἀνακεχωρηκέναι τοῦ ἐν Ρώμῃ ἀρχιερέως συνομολογήσαντος, καὶ ἄλλα τῶν οὐ κατὰ γνώμην ὑπέστη πολλά, τῶν τῆδε ἔθνων ἐκπεπολεμημένων αυτώ ταῖς ἐν βασιλέως συνωθήσεσι. ... ἀλλὰ βασιλεὺς ταῦτα ἐννοησάμενος Ἐρρίκον μὲν σὺν εὐμενεῖα εἶδεν ἄνεσιν τε πολέμου Οὐννοῖς αἰτήσαμένῳ ἐπένευσε, τῶν δὲ ἀμφὶ τῷ Φρεδερίκῳ πέρατι δέδωκεν οὐδὲν. Τὴν πληροφορία για την ἔλευση της πρεσβείας λαμβάνουμε καὶ ἀπὸ το *Rahewini Gesta Friderici Appendix* (ed. G. Waitz), MGH SS in usum scholarum, p. 348: *Eodem anno dux Austriae H. et O. palatini comes maior in Greciam destinati, sine effectu, preter quod magnifice donati sunt, revertuntur.*

³⁶⁷ P. LAMMA, ὁ.π., σημ. 1, p. 137-143, σημειώνει ὅτι ὁ Φρειδερίκος φοβόταν τις σχέσεις τοῦ Μανουήλ με τὸν πάπα καὶ τὸ Σικελικὸ Βασίλειο. Μάλιστα ὁ O. ENGELS, *Beiträge zur Geschichte der Staufer im 12. Jahrhundert (II)*, in F.R. ERKENS-H. WOLFF (hrsg.), *Von Sacerdotium und Regnum. Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 2002, p. 436, σημειώνει ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Ἐρρίκου, τοῦ οὐοίου ὁ γάμος με τὴ Θεοδώρα εἶχε λάβει χώρα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Β' Σταυροφορίας, ἦταν συμβολικὴ, για να θυμίσει στον Μανουήλ τὴ Συνθήκη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ να τὸν στρέψει ἔτσι στην πολιτικὴ τοῦ δυτικοῦ αυτοκράτορα. Ὁ W. GEORGI, ὁ.π., σημ. 1, p. 171, θεωρεῖ ὅτι εἶναι ανοιχτὸ τὸ ἐνδεχόμενον να θεωρηθεῖ ἀληθινὴ ἡ αιτιολόγηση τῆς πρεσβείας που παραθέτει ὁ Κίνναμος. Αναρωτιέται μάλιστα τι θα μπορούσε να εἶχε προσφέρει ὁ Φρειδερίκος στον Μανουήλ ως ἀντάλλαγμα, για να διακόψει τις σχέσεις τοῦ με τὴν Ἁγία Ἐδρα.

iure. Οι Βυζαντινοί δεν αποδέχτηκαν ποτέ την έννοια της *translatio imperii* στη δυτική της μορφή, και γι' αυτό θεωρούσαν τους δυτικούς αυτοκράτορες σφετεριστές του τίτλου. Όπως είδαμε προηγουμένως, αυτό ήταν και το επιχείρημα του καρδινάλιου Γουλιέλμου, για να υποδαυλίσει τις φιλοδοξίες του Μανουήλ³⁶⁸. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας σε καμία περίπτωση βέβαια δεν επεδίωκε μία τελετή στέψης στη Ρώμη. Οι σχέσεις *imperium* και *sacerdotium* στην Ανατολή ήταν εντελώς διαφορετικές απ' ό,τι στη Δύση. Στο Βυζάντιο η στέψη του αυτοκράτορα από τον πατριάρχη δεν ήταν συστατική του αυτοκρατορικού αξιώματος. Όπως τονίσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, ο βυζαντινός αυτοκράτορας λάμβανε το στέμμα ταυτόχρονα με την εκλογή του από τη σύγκλητο το στρατό και το λαό, των οποίων οι επευφημίες ήταν συστατικές του αυτοκρατορικού αξιώματος. Εξάλλου, η τελετή του χρίσματος απουσίαζε εντελώς στο Βυζάντιο μέχρι τις αρχές του 13^{ου} αιώνα, αφού ο αυτοκράτορας θεωρούταν *Χριστός Κυρίου* με την εκλογή του³⁶⁹. Σε καμία περίπτωση, λοιπόν, ο Μανουήλ δε θα δεχόταν να υποβληθεί σε μία τελετή στέψης στη Ρώμη κατά τα δυτικά πρότυπα, ούτε θα αναγνώριζε στον πάπα οποιαδήποτε εξουσία στην απονομή του αυτοκρατορικού αξιώματος. Η φράση *Romani corona imperii a sede apostolica sibi redderetur* στο κείμενο του Boso, όπως έχει εύστοχα επισημανθεί από τους ιστορικούς, δηλώνει την αναγνώριση του Μανουήλ ως οικουμενικού αυτοκράτορα. Η λέξη *corona* χρησιμοποιείται μετωνυμικά αντί για τον όρο αυτοκρατορικό αξίωμα³⁷⁰.

³⁶⁸ Ο.π., σ. 386-388.

³⁶⁹ G. DAGRON, *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Paris, Éditions Gallimard, 1996, p. 74-105 και 275-284. H.-G. BECK, *Senat und Volk von Konstantinopel. Probleme der byzantinischen Verfassungsgeschichte*, in H. HUNGER (hrsg.), *Das byzantinische Herrscherbild*, [Wege der Forschung, 341], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975, p. 353-378. Βλ. επίσης O. TREITINGER, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956², p. 7-31. Βλ. επίσης κεφάλαιο 1^ο, σ. 60-61.

³⁷⁰ P. CLASSEN, *Die Komnenen...*, ό.π., σημ. 317, p. 212. Πολύ ενδιαφέρον είναι το άρθρο του ιδίου, *Corona Imperii. Die Krone als Inbegriff des römisch-deutschen Reiches im 12. Jahrhundert*, in P. CLASSEN – P. SCHESBERT (hrsg.), *Festschrift P.E. Schramm*, Band I, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1964, p. 90-101, όπου αναλύει τη μετωνυμία μέσα από παραδείγματα του 12^{ου} αιώνα. Για το συγκεκριμένο απόσπασμα του καρδινάλιου Boso, βλ. το σχολιασμό, p. 95. Βλ. επίσης H.-D. KAHL, ό.π., σημ. 310, p. 295-298, με αναφορά στις προηγούμενες απόψεις για το θέμα. Επίσης W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 167.

Όσον αφορά την ένωση των Εκκλησιών δεν έχουμε καμία ένδειξη από βυζαντινής πλευράς ότι ο Μανουήλ είχε προχωρήσει σε τέτοιου είδους πρόταση. Ο ιστορικός Χωνιάτης τονίζει απλώς τις προσπάθειες του αυτοκράτορα να πεισθεί ο πάπας να μην αναγνωρίσει τη νομιμότητα του δυτικού αυτοκράτορα³⁷¹. Κατά πάσα πιθανότητα η παπική πλευρά ή, όπως έχει υποστηριχτεί, παρερμήνευσε τα λόγια του βυζαντινού απεσταλμένου για ομόνοια της χριστιανοσύνης υπό το στέμμα του Μανουήλ³⁷², ή απλώς πρόβαλε στην εξιστόρηση των γεγονότων τους δικούς της ευσεβείς πόθους ή, για να παρουσιάσουμε την προσωπική μας θέση, πρόβαλε τις δικές της προσπάθειες για την ένωση των Εκκλησιών. Στην αρχή της ενότητας υποστηριζάμε ότι ο Αλέξανδρος, εκμεταλλευόμενος τις φιλοδοξίες του βυζαντινού αυτοκράτορα, του προσέφερε πρώτος το δυτικό στέμμα, εγκαινιάζοντας μία σειρά παρελκυστικών συζητήσεων, από τις οποίες όμως, όπως πιστεύουμε ότι αποδείξαμε, ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν αφέθηκε να παρασυρθεί. Στις διαπραγματεύσεις που είχαν επωμιστεί οι τέσσερις παπικές πρεσβείες από το 1160 έως το 1166, το ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών πρέπει να είχε πρωτεύοντα ρόλο. Και όπως ακριβώς στο θέμα του στέμματος, έτσι και στο συγκεκριμένο ζήτημα θεωρούμε ότι η παπική πλευρά ήταν εκείνη που άρχισε το διάλογο. Η αιτιολόγηση είναι απλή. Το πρόβλημα της ένωσης ήταν αυτό που έπρεπε πρώτα να λυθεί, πριν αρχίσουν οι ουσιαστικές διαπραγματεύσεις για την απονομή του στέμματος. Ο ατέρμων διάλογος γύρω από το θέμα αυτό επιμήκυνε τις διαπραγματεύσεις και εξασφάλιζε τη συνέχιση των βυζαντινών-παπικών σχέσεων, την ώρα που ο Μανουήλ ακολουθούσε τη δική του πολιτική, προσπαθώντας να εξασφαλίσει συμμαχίες ευνοϊκότερες από την παπική, οι

³⁷¹ Χωνιάτης, Μανουήλ Ζ', σ. 200: Αλλά και τὴν πρεσβυτέραν Ῥώμην εἰσιέναι καὶ στεφθῆναι τὸν αὐτὸν ῥήγα (sc. ο Φρειδερίκος) πολλάκις ἐπιβαλόμενον ἀπειρῶσε τοῦ ἐγχειρήματος «μὴ δώσεις ἑτέρῳ τὴν δόξαν σου» γράφων τῷ πάπα, «μηδὲ πατέρων ὄρια μέταιρε, μὴ πως τὸ ἀπρομήθευτον ὕστερον ἔργοις αὐτοῖς ὁποῖόν ἐστιν ἐπιγνοὺς τηνικαῦτα πλήττη τὴν ψυχὴν μεταμέλω διὰ τὴν τοῦ εἰκότος ὀλιγορίαν, ὅποτε τὸ κακὸν παντάπασιν ἀθεράπευτον». καὶ ἦν ἐκ τούτου τῆς μεγαλοδόξου Ῥώμης ἀποκλειόμενος καθὰ τις ἄνοπλος ὁ μυριάσι γαυριῶν στρατευμάτων.

³⁷² Βλ. P. LAMMA, ὁ.π., σημ. 1, p. 133.

οποίες δε θα απαιτούσαν οπισθοχώρηση από τις βασικές ιδεολογικές τοποθετήσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Στη Δύση πρέπει να είχε γίνει γνωστή η πρόθεση του Αλέξανδρου να εγκαινιάσει μία σειρά τέτοιου είδους συζητήσεων με το βυζαντινό αυτοκράτορα. Κάνοντας μία παρένθεση και μεταφερόμενοι στο έτος 1161, πληροφορούμαστε ότι ο γερμανός θεολόγος Gerhoch του Reichersberg ανέλαβε την πρωτοβουλία να στείλει στον πάπα ένα πόνημα για τις λανθασμένες θεολογικές απόψεις των Ελλήνων, που ήλπιζε ότι θα βοηθήσει τους παπικούς απεσταλμένους να υπερασπιστούν την αληθινή πίστη στο Βυζάντιο³⁷³.

Επιστρέφοντας στο 1167 και την πρεσβεία του Μανουήλ, πληροφορούμαστε από τον καρδινάλιο Boso ότι ο Αλέξανδρος δεν έδωσε μία οριστική απάντηση στο αίτημα του αυτοκράτορα για το στέμμα και την Ένωση, καθώς ήταν πολύπλοκο και απαιτούσε διεξοδικές συζητήσεις με τους καρδινάλιους. Επειδή όμως δεν ήθελε να διακόψει τις επαφές, έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον επίσκοπο της Όστια, Hubaldus, και τον Ιωάννη, καρδινάλιο πρεσβύτερο των Αγ. Ιωάννη και Παύλου³⁷⁴. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι απεσταλμένοι, στους οποίους προστέθηκε λίγο αργότερα και ο Βερνάρδος, καρδινάλιος επίσκοπος της St. Rufina, είχαν στόχο να διατηρήσουν τα σχέδια για την ένωση των Εκκλησιών και να προτρέψουν το βυζαντινό αυτοκράτορα να παραιτηθεί από το δυτικό στέμμα³⁷⁵. Η άποψη, νομίζουμε, πρέπει να διορθωθεί, με την έννοια ότι η πρεσβεία αυτή είχε στόχο

³⁷³ *Germania Pontificia* (ed. A. Brackmann), Vol. I, n. 29 (τέλη 1161), p. 199: Alexandro III frater Gerhohus de Richersperge ... disserit de quaestione super filio Dei nunc agitata et de controversia inter se et Folmarum (de Triefenstein); monet, ut legati, quos papa, ut fama refert, in Graeciam de fide instruenda mittere velit, libellum suum contra Graecorum errores antehac a se in curiam missum considerent.

³⁷⁴ Boso, p. 415: Quod verbum licet nimis difficile videretur et de multa deliberatione opus haberet, utile tamen visum est ut pontifex, habito cum fratribus suis atque fidelioribus viris ipsius Urbis consilio, episcopum Hostiensem et cardinalem sanctorum Iohannis et Pauli pro causa ipsa tractanda de latere suo cum predicto sebasto ad eiusdem imperatoris presentiam destinaret. Ο J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 194-195, υποστηρίζει ότι ο Αλέξανδρος δεν απέρριψε κατ' αρχήν την πρόταση του Μανουήλ και γι' αυτό έστειλε πρέσβεις στην Κωνσταντινούπολη. Οι συζητήσεις εκεί αφορούσαν δογματικά ζητήματα και δημιουργήθηκαν τριβές.

³⁷⁵ W. OHNSORGE, *Die Legaten...*, ό.π., σημ. 309, p. 82.

να διατηρήσει το διάλογο για την ένωση, για να καθυστερήσει μία οριστική απάντηση προς τον Μανουήλ για το στέμμα. Για να εκτιμήσουμε αυτή τη θέση, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και τις πολιτικές συγκυρίες της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Την ώρα που οι παπικοί απεσταλμένοι αναχωρούσαν για το Βυζάντιο στις αρχές του 1167, ο γερμανικός στρατός ήταν προ των πυλών της Ρώμης και η θέση του Αλέξανδρου αποδεικνυόταν ιδιαίτερα επισφαλής. Μάλιστα, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του πάπα και του βυζαντινού αυτοκράτορα, που αποτελούσαν απειλή για την εξουσία του Βαρβαρόσσα, ήταν ένας από τους λόγους που τον ώθησαν να εκστρατεύσει εναντίον της Ρώμης, για να ισχυροποιήσει την εξουσία του³⁷⁶. Σε καμία περίπτωση, λοιπόν, δε συνέφερε την παπική πλευρά να διακόψει τις επαφές της με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Οι παπικοί απεσταλμένοι έδωσαν μάλιστα ιδιαίτερο βάρος στον ενωτικό διάλογο, καθώς προέτρεψαν το σύμβουλο του Μανουήλ σε θεολογικά ζητήματα, Hugo Eterianus³⁷⁷, να συγγράψει ένα πόνημα, για να προβληθούν οι δυτικές θεολογικές απόψεις. Την πληροφορία αυτή τη δίνει ο ίδιος ο Hugo στον πρόλογο του έργου του *De haeresibus Graecorum*³⁷⁸.

Ο Μανουήλ δεν είχε κανένα λόγο να αρνηθεί τη διεξαγωγή ενός ενωτικού διαλόγου. Η αγάπη του για τις θεολογικές συζητήσεις, όπως και η επιθυμία του να επιβάλλει τις θεολογικές του απόψεις, ήταν γνωστές και στους συγχρόνους του, που δεν τις αντιμετώπιζαν πάντοτε με τον καλύτερο τρόπο, αν λάβουμε υπόψη μας το ύφος του Χωνιάτη, όταν αναφέρεται στις θεολογικές

³⁷⁶ J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 177-180.

³⁷⁷ Για τα αδέρφια Hugo Eterianus και Leo Toscanus, που κατάγονταν από την Πίζα και κατόρθωσαν να λάβουν υψηλές θέσεις στη βυζαντινή αυλή, ο πρώτος ως σύμβουλος σε θεολογικά ζητήματα και ο δεύτερος ως μεταφραστής, βλ. A. DONDAINE, *Hugues Éthérien et Léon Toscan*, in *Archives d' Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge*, 27(1952), p. 67-134.

³⁷⁸ Hugo Eterianus, *De haeresibus Graecorum*, in PL 202, col. 233: Et quoniam intuitus sum tunc imperii serenitatem intendere ad divinae disputationis religionem, involucrum verborum rimari subtiliter, gravissimosque disceptationum labyrinthos solvendo sufficere voluntatis multum irrepsit de altissimo hoc negotio pertractare diligentius. Huc quoque accessit Hugbaldi Ostiae, ac Bernardi Portus magnorum pontificum. Joannes quoque sanctorum Joannis et Pauli reverendi cardinalis, iterata eadem prorepetitio multoties.

ενασχολήσεις του αυτοκράτορα³⁷⁹. Με προθυμία, λοιπόν, είχε δεχτεί να συνομιλήσει με τους παπικούς απεσταλμένους για τις θεολογικές διαφορές που είχαν απομακρύνει τις δύο Εκκλησίες. Άλλωστε, αυτός ήταν και ένας από τους βασικούς ρόλους του χριστιανού αυτοκράτορα, του *rex pacificus*, η προσπάθεια δηλαδή εγκαθίδρυσης της ομόνοιας στην κοινότητα των πιστών³⁸⁰. Απ' όλες όμως τις πηγές που διαθέτουμε, δεν έχουμε καμία ένδειξη ότι ο Μανουήλ, πέρα από τις συζητήσεις, σκεφτόταν σοβαρά και είχε προτείνει πρώτος την Ένωση, όπως την αντιλαμβανόταν η παπική πλευρά, υποταγή δηλαδή της Ανατολικής Εκκλησίας στη Δυτική ως αντάλλαγμα του δυτικού στέμματος. Στην ιδεολογική σκέψη και την πολιτική πρακτική του βυζαντινού αυτοκράτορα η Ένωση δεν ήταν σε καμία περίπτωση προϋπόθεση της απόδοσης του στέμματος. Αντιθέτως, όπως θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε, η κατοχή του οικουμενικού στέμματος ήταν η *conditio sine qua non* για την ένωση του χριστιανικού πληθυσμού της οικουμένης.

3. Η Ένωση των Εκκλησιών, το *sacrum imperium* και ο χριστός Κυρίου βυζαντινός αυτοκράτορας

Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι συζητήσεις για την Ένωση δεν προσέκρουαν, όπως ευρέως έχει υποστηριχτεί, μόνο στα δογματικά ζητήματα και στο θέμα των πρωτείων της Κωνσταντινουπόλεως ή της Ρώμης. Ο μεγαλύτερος σκόπελος που, κατά τη γνώμη μας, δεν έχει φωτιστεί όσο θα έπρεπε, ήταν ιδεολογικός και αφορούσε συγκεκριμένα την προβληματική της ιερής φύσης του αυτοκρατορικού αξιώματος και ό,τι αυτή συνεπαγόταν για την αυτοκρατορική πολιτική απέναντι στην Εκκλησία. Την ίδια εποχή που στη

³⁷⁹ Χωνιάτης, Μανουήλ Ζ', σ. 210: Καί ὁ βασιλεὺς ...ὁδῶ δὲ προϊῶν καὶ δογμάτων ἤπτετο θείων καὶ περὶ θεοῦ διελέγετο...ἀλλ' ἦν ἂν ἐπαινετός κἀν τούτοις, εἰ μέχρι τούτων τὴν λιχνεῖαν ἐκτείνων τοῖς δυσεφίκτοις οὐ προσέβαινε δόγμασιν ἢ καὶ τούτοις ἐφιστάνων τὸν νοῦν οὐκ ἦν ἰσχυρογνωμῶν, οὐδὲ τὸν νοῦν τῶν γραφομένων πρὸς τὴν οἰκείαν μεθειλκεν ἐν πολλοῖς πρόθεσιν, ὀρίζων καὶ προσεπάγων ἐξηγήσεις ἐν οἷς πρὸς ὀρθὴν ἔννοιαν οἱ πατέρες ἐφθέγγαντο, ὡς εἶπερ ὅλον αὐτὸν συνείληφε τὸν Χριστὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ μεμύηται τὰ περὶ αὐτοῦ τρανότερον καὶ θεϊότερον.

³⁸⁰ Θα συμφωνήσουμε στο σημείο αυτό με τον P. MAGDALINO, ὁ.π., σημ. 310, p. 290-291, που θεωρεῖ ὅτι οἱ συζητήσεις γιὰ τὴν ἔνωση ἦταν ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Μανουήλ, ὁ ὁποῖος ἐπιδίωκε νὰ ἐντυπωσιάσει τὸ δυτικὸ κόσμον ὡς ρυθμιστὴς τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος.

Δύση ο Φρειδερίκος προσπαθούσε να προβάλλει την ιερότητα του imperium, για να τονίσει τη θεϊκή του προέλευση και να το ανυψώσει στην κορυφή της επίγειας εξουσίας, στην Ανατολή σημειώνονταν απόπειρες να τονιστεί η ιερή φύση του ίδιου του προσώπου του αυτοκράτορα και να επαναπροβληθεί η ανωτερότητά του έναντι των θρησκευτικών ηγετών. Δυστυχώς δε διαθέτουμε πηγές, οι οποίες θα μπορούσαν να φωτίσουν με βεβαιότητα τυχόν αλληλοεπιδράσεις μεταξύ των ταυτόχρονων ιδεολογικών ρευμάτων στις δύο Αυτοκρατορίες. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η δυτική προβληματική για την ιερότητα του αυτοκρατορικού αξιώματος δεν έγινε αντιληπτή στο Βυζάντιο. Εμφανίστηκε όμως και εκεί, επειδή σχετίζεται με το θέμα της χριστιανικής βασιλείας³⁸¹. Προσθέτουμε ότι είναι εγγενής προβληματική οποιασδήποτε εξουσίας, χριστιανικής ή μη, που θεωρεί ότι εμπορεύεται από μία μεταφυσική δύναμη, και η οποία συνυπάρχει με μία οργανωμένη Εκκλησία. Η ύπαρξη όμως της ίδιας προβληματικής την ίδια χρονική στιγμή σε δύο Αυτοκρατορίες που βρίσκονται σε στενή επαφή, αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω, έστω και σε επίπεδο απλών επισημάνσεων.

Κατ' αρχάς δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι τέτοιου είδους θέματα έμεναν άγνωστα στη μία Αυτοκρατορία ή στην άλλη. Το σταουφικό *sacrum imperium* είχε γίνει γνωστό στην Ανατολή με τόσες ανταλλαγές πρεσβειών και τόσους Λατίνους στην αυτοκρατορική αυλή. Αν δεν έγινε αντικείμενο συγκεκριμένης συζήτησης, αυτό οφείλεται στο ότι για το Βυζάντιο η ιερή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος ήταν μία παραδοχή που δεν υπέκειτο σε καμία αμφισβήτηση. Στο Βυζάντιο ήταν επίσης κοινή πεποίθηση, αν και είχε εξασθενήσει με την πάροδο των ετών, και η ιερή φύση του ίδιου του αυτοκράτορα, που ο Μανουήλ θα θελήσει εκ νέου να τονίσει. Γιατί να δημιουργούσαν, λοιπόν, εντύπωση οι ιδεολογικές τοποθετήσεις του Φρειδερίκου και μάλιστα τη στιγμή που ο ίδιος αντιμετωπιζόταν από τους

³⁸¹ G. DAGRON, *Le caractère sacerdotal de la royauté d'après les commentaires canoniques du XIIe siècle*, στο Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Το Βυζάντιο κατά τον 12^ο αιώνα. Κανονικό δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, [Εταιρεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών. Διπτύχων-Παράφυλλα 3], Αθήνα, 1991, σ. 166.

Βυζαντινούς ως απλός σφετεριστής του αυτοκρατορικού αξιώματος; Η Ανατολική Αυτοκρατορία έστρεψε την προσοχή της ακριβώς στην οικειοποίηση από τον Βαρβαρόσσα του αυτοκρατορικού τίτλου, γιατί αυτό το στοιχείο αποτελούσε σκάνδαλο για την πολιτική της ιδεολογία.

Η στάση του Μανουήλ απέναντι στην Εκκλησία άλλαξε από το 1158, και μάλιστα επισήμως με την έκδοση ενός χρυσόβουλου, το οποίο κήρυσσε ανίσχυρες όλες τις προηγούμενες και μεταγενέστερες αυτοκρατορικές πράξεις, εφ' όσον δε συμφωνούν με το ισχύον Δίκαιο³⁸². Όπως έχει επισημάνει ο Magdalino, αυτό το χρυσόβουλο, αν και δεν αναφέρεται άμεσα στα εκκλησιαστικά θέματα, αποκάλυψε την αλλαγή της ιδεολογικής τοποθέτησης του αυτοκράτορα και την πρόθεσή του να επιβληθεί στην Εκκλησία. Ενώ όλα τα προηγούμενα ξεκινούσαν από το σκεπτικό ότι ο αυτοκράτορας κέρδιζε τη θεία χάρη ευνοώντας τους ιερείς και τους μοναχούς, το χρυσόβουλο του 1158 τόνιζε ότι το ιερό αυτοκρατορικό καθήκον είναι η επιβολή της δικαιοσύνης³⁸³. Ας θυμηθούμε ότι από το 1157 και ύστερα εκδηλώθηκε απροκάλυπτα και ο ιδεολογικός προσανατολισμός του Φρειδερίκου και εισήχθη για πρώτη φορά στα έγγραφα ο όρος *sacrum imperium*. Από το 1165 η στάση του Μανουήλ απέναντι στην Εκκλησία έγινε ακόμη πιο ακραία³⁸⁴. Το 1165, όπως είδαμε, απετέλεσε έτος-τομή και για το δυτικό αυτοκράτορα με τον όρκο του Würzburg και την αγιοποίηση του Καρλομάγνου.

Όπως ήδη τονίσαμε, αυτές οι συμπτώσεις προβάλλονται στο επίπεδο των απλών επισημάνσεων εξαιτίας της έλλειψης πηγών. Τολμώντας όμως μία υπόθεση, παρουσιάζουμε μία πηγή που αξιολογείται, κατά τη γνώμη μας, ως αρκετά ενδιαφέρουσα. Το 1170, όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, εστάλη από τη Δυτική Αυτοκρατορία στο Βυζάντιο για συνομιλίες ο ίδιος ο αυτοκρατορικός καγκελλάριος, Χριστιανός του Mainz. Η σπουδαιότητα του απεσταλμένου (πρώτη φορά επισκέπτεται τη βυζαντινή αυλή αυτοκρατορικός

³⁸² Dölger-Wirth, 1426 (Νοέμβριος 1158): chrysobulle und prostagmata welche gegen das bestehende recht ergangen sind oder etwa noch ergehen sollten, werden für ungültig erklärt.

³⁸³ P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 286-287.

³⁸⁴ Ό.π., p. 292-293.

καγκελλάριος) υποδηλώνει και το ειδικό βάρος των διαπραγματεύσεων που έλαβαν χώρα. Σε έγγραφο της αρχιεπισκοπής του Mainz διαβάζουμε ότι ο Χριστιανός πήγε στην Ελλάδα για σημαντικές διαπραγματεύσεις που αφορούσαν την εκκλησία του Θεού και την Αυτοκρατορία³⁸⁵. Πολλές δυτικές πρεσβείες που έφταναν στη βυζαντινή αυλή, έδιναν αφορμές για θεολογικές συζητήσεις - θα δούμε και ανάλογο παράδειγμα στη συνέχεια -, στις οποίες με ευχαρίστηση συμμετείχαν οι βυζαντινοί κληρικοί και κοσμικοί, για να διαγνώσουν τις δυτικές απόψεις και να υποστηρίξουν τις δικές τους δογματικές τοποθετήσεις, αλλά και από ευχαρίστηση για τις θεολογικές συζητήσεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως έχουμε μία κοσμική πρεσβεία που ξεκινάει από τη Γερμανία με στόχο να συνομιλήσει για την *ecclesia Dei*. Θεωρούμε ότι ο Χριστιανός του Mainz αποκλείεται να ήταν επιφορτισμένος από το δυτικό αυτοκράτορα να εγκαινιάσει έναν κύκλο δογματικών συζητήσεων σε επίπεδο αυτοκρατόρων για την ένωση των Εκκλησιών, όπως την εννοούσαν οι δυτικοί θεολογικοί υποστηρικτές της. Άλλωστε ο ίδιος ο όρος *ecclesia Dei* που παραπέμπει περισσότερο στο σύνολο των πιστών, δηλαδή στη χριστιανική οικουμένη, μας αποτρέπει να σκεφτούμε μία συζήτηση με στενό δογματικό περιεχόμενο. Η προσωπική μας πεποίθηση, όπως αναλυτικά θα υποστηρίξουμε στη συνέχεια, είναι ότι ο Φρειδερίκος ήθελε να προτείνει τη στενή σύμπραξη των δύο αυτοκρατόρων, η οποία αυτομάτως θα έφερνε την ειρήνη και την ομόνοια στους χριστιανούς Ανατολής και Δύσης. Σε μία πιθανή σύμπραξη όμως δύο *a Deo coronati imperatores* ο πάπας ή ο πατριάρχης δεν έχουν κανένα ουσιαστικό ρόλο να διαδραματίσουν. Η πρεσβεία αυτή, κατά τη γνώμη μας, έθιξε και ζητήματα που αφορούσαν την ιερή φύση του αυτοκράτορα και της Αυτοκρατορίας.

Ανάμεσα στα έτη 1170 και 1178, άλλη μία ενδιαφέρουσα σύμπτωση, αν λάβουμε υπόψη τη γερμανική πρεσβεία του 1170, ο μεγάλος βυζαντινός

³⁸⁵ Regesten zur Geschichte der Mainzer Erzbischöfe (ed. J.F Böhmer – C. Will), Band II, n. 72, p. 28: In der Urkunde vor September 1 heisst es «...quod anno illo quo pro magnis ecclesie Dei et imperii negotiis in Greciam profecti sumus».

κανονολόγος του 12^{ου} αιώνα, Βαλσαμών, επιφορτίστηκε από τον Μανουήλ³⁸⁶ με το σχολιασμό του *Νομοκανόνος*, συλλογής Κανονικού Δικαίου του 6^{ου} αιώνα, που είχε αναθεωρηθεί τελευταία φορά το 883³⁸⁷. Είναι χαρακτηριστικό της δυναμικής του βυζαντινού αυτοκράτορα ότι προσπάθησε και κατάφερε να δώσει νομιμότητα στις απόψεις του, όσον αφορά την ιερότητα του αυτοκράτορα και την προτεραιότητα της κοσμικής εξουσίας έναντι της θρησκευτικής, εισάγοντάς τις στο Κανονικό Δίκαιο. Γι' αυτό επέλεξε έναν κανονολόγο, ο οποίος συμμεριζόταν τις τοποθετήσεις του στο ζήτημα αυτό και είχε μεγάλο κύρος³⁸⁸.

Ο Βαλσαμών ασχολήθηκε με ένα πολύ σημαντικό θέμα που άπτεται της ιερής φύσης του αυτοκράτορα, το θέμα του χρίσματος³⁸⁹. Σύμφωνα με τα σχόλιά του, το χρίσμα που την εποχή εκείνη - υπενθυμίζουμε - δεν είχε τελετουργικά οριοθετηθεί και άρα αποδυναμωθεί από την Εκκλησία, έδινε το δικαίωμα στον αυτοκράτορα όχι μόνο να εισέρχεται στο ιερό των εκκλησιών, αλλά και να επιτελεί μία σειρά ιερατικών πράξεων, όπως η θυμίαση και η κατήχηση³⁹⁰. Μάλιστα, ο κανονολόγος παρουσίασε το αυτοκρατορικό χρίσμα

³⁸⁶ Ράλλης-Ποτλής, I, σ. 31: Τῷ τοι καὶ ὑμεῖς ὀρισθέντες παρὰ τοῦ θεοστεφοῦς ἀγίου ἡμῶν Αὐτοκράτορος κυροῦ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ ...τοὺς ἱεροὺς κανόνας κατασκέψασθαι, καὶ τὰ ἐν τούτοις ἀσαφῆ, καὶ τοῖς νόμοις τὸ δοκεῖν ἐναντιούμενα σαφηνίσαι καὶ ἐρμηνεύσαι...

³⁸⁷ G. DAGRON, *Empereur...*, ὁ.π., σημ. 369, p. 266.

³⁸⁸ Για την προσωπικότητα και το έργο του κανονολόγου, βλ. P. MAGDALINO, ὁ.π., σημ. 310, p. 293-297. Ενδεικτικός ο χαρακτηρισμός που του απευθύνει ο ιστορικός, p. 294: *emperor's man through and through* (η υπογράμμιση δική μας). A palace official could hardly have done more to assert and justify imperial prerogatives over the Church. Για το ίδιο θέμα βλ. C. GALLAGHER, *Gratian and Theodore Balsamon. Two twelfth-century canonistic methods compared*, στο Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Το Βυζάντιο κατά τον 12^ο αιώνα. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, [Εταιρεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών. Διπτύχων-Παράφυλλα 3], Αθήνα, 1991, σ. 66-70.

³⁸⁹ Στη σύντομη αυτή παρουσίαση των θεολογικών απόψεων του Βαλσαμώνος, την οποία χρησιμοποιούμε, για να στηρίξουμε τη θέση μας, ότι σε καμία περίπτωση ο Μανουήλ δεν πρότεινε στον πάπα την ένωση των Εκκλησιών, όπως ο ποντίφικας την εννοούσε, στηριχθήκαμε στη μελέτη του G. DAGRON, *Empereur...*, ὁ.π., σημ. 369, p. 263-275 και στο άρθρο του ίδιου, *Le caractère...*, ὁ.π., σημ. 381, p. 167-177.

³⁹⁰ Ράλλης-Ποτλής, II, σ. 466-467: ...Ὁρθόδοξοι βασιλεῖς,... καὶ χριστοὶ ὄντες Κυρίου, ἀκωλύτως, ὅτε καὶ βούλονται, εἰς τὸ ἅγιον θυσιαστήριον εἰσέρχονται, καὶ θυμιῶσι, καὶ σφραγίζουσι μετὰ τρικηρίου, καθὼς καὶ οἱ ἀρχιερεῖς· ἀλλὰ καὶ κατηχητικῶς διδάσκουσι τὸν λαὸν, ὅπερ μόνοις ἐδόθη τοῖς ἐγχωρίοις ἀρχιερεῦσιν. Ο Βαλσαμών σχολιάζει τον 69^ο κανόνα της ἐν Τρούλλῳ συνόδου, που επιτρέπει κατ' ἐξαιρεση στους βασιλεῖς να εἰσέρχονται στο ιερό, μόνο για να προσφέρουν τα δῶρα στο Θεό και αιτιολογεί αυτή την ἐξαιρεση λόγω παλαιᾶς συνήθειας. Για τις ιερατικές πράξεις που μπορούν οι βασιλεῖς να επιτελοῦν βλ. και Ράλλης-Ποτλής, IV, σ. 544 και V, σ. 429.

ως πρότυπο του επισκοπικού ή του πατριαρχικού³⁹¹. Χάρη στο χρίσμα ο αυτοκράτορας μπορεί να ασκεί και το δικαίωμα της οικονομίας (διά τινα οικονομίαν λυσιτελοῦσαν κοινῇ)³⁹². Εν τέλει, επειδή οι αυτοκράτορες είναι *χριστοί του Κυρίου* και ο Χριστός λαμβάνει, μεταξύ άλλων, και τον τίτλο του επισκόπου, και οι αυτοκράτορες κοσμούνται με επισκοπικά χαρίσματα³⁹³. Και χάρη σ' αυτά τα χαρίσματα νομιμοποιείται ο αυτοκράτορας να αναγορεύει τον πατριάρχη, επικαλούμενος την Αγία Τριάδα³⁹⁴.

Από τη σύντομη παρουσίαση των θεολογικών προβληματισμών του Βαλσαμώνος, που αποτελούν και την ιδεολογική τοποθέτηση του Μανουήλ, γίνεται κατανοητό ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας σε καμία περίπτωση δε σκόπευε να υποχωρήσει στο θέμα της ένωσης των Εκκλησιών, όπως το οραματιζόνταν οι Δυτικοί, ούτε να προσφέρει την ένωση ως αντάλλαγμα, για να αναγνωριστεί η εξουσία του στη Δύση³⁹⁵. Η αντίληψη που είχε για τη φύση του προσώπου του αυτοκράτορα, δεν του επέτρεπε τέτοιες ενέργειες. Οι απόψεις μάλιστα του Βαλσαμώνος για τα πρωτεία της Κωνσταντινουπόλεως και τα αντιλατινικά του αισθήματα ήταν τέτοια, που η έρευνα υποθέτει ότι επηρέασε αρνητικά τον Μανουήλ έναντι του Αλέξανδρου³⁹⁶. Η ένωση που οραματιζόταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας, ήταν διαφορετικής υφής. Η επίτευξη του στόχου της αναγνώρισης της εξουσίας του και στη Δύση θα επέφερε αυτόματα και την ένωση της κοινότητας των χριστιανών υπό το σκήπτρο του μοναδικού αυτοκράτορα. Στην περίπτωση αυτή μάλιστα ο Μανουήλ θα ήταν αυτός που θα επιχειρούσε κατά πάσα πιθανότητα να επιβάλει τις ανατολικές θεολογικές απόψεις και την αυτοκρατορική εκκλησιαστική πολιτική. Να υπενθυμίσουμε, τηρουμένων όλων των αναλογιών, ότι, όταν το 1158 ο βυζαντινός

³⁹¹ Ο.π., III, σ. 44-45: Ὡς γὰρ οἱ βασιλεῖς Χριστοὶ Κυρίου κέκληνται καὶ εἰσὶν, οὕτω καὶ οἱ ἀρχιερεῖς εἰσὶ τε καὶ ὀνομάζονται.

³⁹² Ο.π., V, σ. 428.

³⁹³ Ο.π., II, σ. 467: Ὅτι δὲ καὶ χριστὸς Κυρίου ὁ κατὰ καιροὺς βασιλεὺς ἐστὶ διὰ τὸ χρίσμα τῆς βασιλείας, ὁ δὲ Χριστὸς καὶ Θεὸς ἡμῶν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἀρχιερεὺς ἀνακηρύττεται, εὐλόγως καὶ αὐτὸς ἀρχιερατικοῖς κατακοσμεῖται χαρίσμασι.

³⁹⁴ Ο.π., II, σ. 466-467: Οἱ γὰρ πατριάρχας προβαλλόμενοι ὀρθόδοξοι βασιλεῖς, δι' ἐπικλήσεως τῆς ἀγίας Τριάδος...

³⁹⁵ Για την αντίθετη άποψη που προβάλλει η ιστορική έρευνα, βλ. ό.π., σ. 383, σημ. 317.

³⁹⁶ Για το θέμα βλ. C. GALLAGHER, ό.π., σημ. 388, p. 80-85.

αυτοκράτορας υπέταξε το πριγκιπάτο της Αντιόχειας και απέσπασε όριο πίστης από τον ηγεμόνα του, Ρευνάλδο του Chatillon, επέβαλε την εκλογή έλληνα πατριάρχη στην πατριαρχική έδρα της Αντιόχειας³⁹⁷.

Κινούμενος σε αυτά τα ιδεολογικά πλαίσια ο Μανουήλ αναγνώρισε τον Αλέξανδρο, όπως ακριβώς επέλεγε τον πατριάρχη, θέλοντας να δηλώσει την οικουμενική του εξουσία τόσο στον κοσμικό όσο και στον εκκλησιαστικό τομέα. Μέσα στα ίδια ιδεολογικά πλαίσια, του *imperator christianus et pacificus* που, ως οικουμενικός, έχει καθήκον να αποκαταστήσει την ειρηνική ενότητα της χριστιανοσύνης, ερμηνεύουμε και το ενδιαφέρον του Μανουήλ να έρθει σε επαφή με τη λατινική θεολογική σκέψη. Έτσι αιτιολογείται παραδειγματος χάρη η θέση που κατείχαν δυτικοί θεολόγοι στην αυτοκρατορική αυλή, όπως ο Hugo Eterianus, τον οποίον ο αυτοκράτορας είχε μάλιστα επιφορτίσει με τη συγγραφή ενός έργου, *De sancto et immortalī Deo*, το οποίο παρουσίαζε τις λατινικές δογματικές απόψεις³⁹⁸. Εξάλλου, όσον αφορά την περίφημη σύνοδο του 1166³⁹⁹ η υιοθέτηση και η επιβολή από τον Μανουήλ των απόψεων του Hugo Eterianus σε καμία περίπτωση δε δηλώνει τις ενωτικές του προθέσεις - το επαναλαμβάνουμε -, όπως έχει συχνά υποστηριχθεί⁴⁰⁰. Στην περίπτωση της Συνόδου έχουμε έναν αυτοκράτορα που επιβάλλει τις θεολογικές απόψεις που ο ίδιος θεωρεί σωστές, σύμφωνα με το χαρακτήρα του, όπως τον περιέγραψε ο Χωνιάτης⁴⁰¹.

³⁹⁷ Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Τόμος Γ' 1 1081-1204, Αθήνα, 2001, σ. 137.

³⁹⁸ Α. DONDAINE, ό.π., σημ. 377, p. 83-84.

³⁹⁹ Η Σύνοδος (2/3/1166-4/4/1166), που συνήλθε με αυτοκρατορική διαταγή, ασχολήθηκε με το χριστολογικό πρόβλημα που απορρέει από τη φράση του Κατά Ιωάννην Ευαγγελίου (14,28) ό πατήρ μου μείζων μου έστι, για να δώσει την επιβληθείσα από αυτοκρατορικής πλευράς εξήγηση ότι η φράση αυτή αναφέρεται στην ανθρώπινη φύση του Χριστού. Για τα γεγονότα της Συνόδου, βλ. Κίναμος, VI, 2, σ. 251-257. Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση των απόψεων στο P. CLASSEN, *Das Konzil...*, ό.π., σημ. 317, p. 339-368. Βλ. επίσης P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 287-288.

⁴⁰⁰ W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 164. Ο H.-D. KAHL, ό.π., σημ. 310, p. 286-289. Η. von KAP-HERR, ό.π., σημ. 323, p. 100. Α. DONDAINE, ό.π., σημ. 377, p. 67-73 και 82. W. OHNSORGE, *Die Legaten...*, ό.π., σημ. 309, p. 78-79.

⁴⁰¹ P. CLASSEN, *Das Konzil...*, ό.π., σημ. 317, p. 362-363. Την ίδια άποψη συμμερίζεται και ο P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 287-288. Ο ιστορικός αποδεικνύει άλλωστε ότι ο Μανουήλ επιζητούσε να επιβάλλει τις απόψεις του και να έχει τον έλεγχο της Εκκλησίας, βλ. p. 267-309.

Η τίτλωση του εδίκτου (4/4/1166) που επικύρωσε τις αποφάσεις της Συνόδου⁴⁰², αποδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο ότι ουδέποτε ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε διανοηθεί να προσεγγίσει τον πάπα προσφέροντας του την ένωση των Εκκλησιών. Παράλληλα επιβεβαιώνει και τη βασιική μας διαπίστωση, ότι δηλαδή ο Μανουήλ στις συνομιλίες με τους παπικούς απεσταλμένους τόνιζε την ιερή φύση του αξιώματός του, *de iure* οικουμενικού, που από μόνο του μπορούσε να προσφέρει την ομόνοια στους Χριστιανούς. Στην τίτλωση ο Μανουήλ αποκαλείται κληρονόμος τοῦ στέμματος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ψυχῇ νεμόμενος πάντα τὰ τούτου δίκαια ὡς τινων ἀποστατησάντων τοῦ κράτους ἡμῶν⁴⁰³. Τα δίκαια όμως του Μεγάλου Κωνσταντίνου αφορούσαν και τη Ρώμη, την έδρα της παπικής εξουσίας, αφού ποτέ οι Βυζαντινοί δεν αποδέχτηκαν το *Constitutum Constantini* στη δυτική του ερμηνεία. Επιπλέον, στο προοίμιο του εδίκτου που προτάσσεται της απόφασης, ο αυτοκράτορας τονίζει επανειλημμένα τη θεϊκή προέλευση της εξουσίας του, η οποία του δίνει όχι μόνο το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να παρεμβαίνει στις εκκλησιαστικές υποθέσεις⁴⁰⁴. Η κληρονομία του στέμματος του Μεγάλου Κωνσταντίνου, που αναιρεί το *Constitutum Constantini*, και η θεϊκή φύση του αυτοκράτορα, του οποίου η δικαιοδοσία εκτείνεται τόσο στα *temporalia* όσο και στα *spiritualia*, δε μας επιτρέπουν να τοποθετήσουμε τις επαφές του Μανουήλ με τον Αλέξανδρο στη λογική της προσφοράς από τον αυτοκράτορα στον πάπα της ένωσης των Εκκλησιών με αντάλλαγμα την αναγνώριση της εξουσίας του⁴⁰⁵.

⁴⁰² Dölger-Wirth, 1469.

⁴⁰³ C. MANGO, *The conciliar edict of 1166*, in *Dumbarton Oaks Papers*, 17(1963), p. 324.

⁴⁰⁴ Ό.π.: Ἐπὶ ταύτην τὴν πρὸς θεὸν εὐλικρινεστάτην εὐσέβειαν ὡς ἐπὶ πέτρῳ ἀρραγεστάτην ἡ θεόθεν ἡμῶν βασιλεία τὸν ἑαυτῆς θεμέλιον προσεδράζουσα καὶ ταύτη προσεποικοδομῆσθαι τὸ ὑπήκοον ἅπαν σπουδάζουσα, μυρίαν ὅτι τὴν περὶ τοῦτου φροντίδα διηνεκῶς ἐπιδείκνυται. οἶδαμεν γὰρ ἀκριβῶς, ὡς εἰ καὶ βασιλεύειν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς θεὸς ἡμᾶς ἐπευδόκησεν, ἀλλ' οὖν ἐκεῖθεν βασιλευόμεθα. καὶ ὡσπερ παρὰ τῶν ὑπὸ χεῖρα λαμβάνειν πίστιν ἀνεπιμώμητον τῶν ἐξ ἀνάγκης εἶναι τιθέμεθα, οὕτω καὶ προεισφέρειν θεῷ τῷ βασιλεύειν ἡμᾶς προορίσαντι τὴν ἀπαρέγκλιτον πίστιν παρὰ τοῦ δικαίου προσαπαιτούμεθα.

⁴⁰⁵ Θα συμφωνήσουμε με τον P. CLASSEN, *Die Komnenen...*, ό.π., σημ. 317, p. 218-220, που θεωρεῖ ότι η τίτλωση του εδίκτου απαντά στις αξιώσεις του δυτικού αυτοκράτορα και του πάπα για το στέμμα και κάνει αφάνταστη μία βυζαντινή σκέψη για στέψη στη Ρώμη. Παρ' όλα αυτά ο ιστορικός

Άλλη μία απόδειξη του συλλογισμού μας προέρχεται από τον πολιτικό στοχασμό του Κίνναμου, που, επειδή είναι χαρακτηριστικός, αξίζει να τον παρουσιάσουμε αναλυτικά. Ο ιστορικός, αναφερόμενος στο σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας, τονίζει ότι ο Φρειδερίκος καθαίρεσε από τον ιερατικό θρόνο τον Αλέξανδρο και ανύψωσε τον Οκταβιανό οικειοποιούμενος το αξίωμα του αυτοκράτορα των Ρωμαίων, καθώς μόνο στο βασιλέα των Ρωμαίων επιτρέπεται να ορίζει τον αρχιερέα. Από τότε όμως που εξαιτίας της ολιγωρίας των εν Βυζαντίω βασιλέων χάθηκε αυτή η συνήθεια, κανείς δε διορίζει τον αρχιερέα της Ρώμης αλλά αυτός εκλέγεται από επισκοπικές συνόδους. Ο Φρειδερίκος που από παλιά εποφθαλμιούσε την εξουσία του αυτοκράτορα, σφετερίστηκε το πιο σημαντικό της γνώρισμα (δηλαδή τον ορισμό του ποντίφηκα) και επικύρωσε το νεωτερισμό με σύνοδο. Και ενώ κανείς άλλος ηγεμόνας δεν τόλμησε να τον αντιμετωπίσει, ο Μανουήλ με χρήματα και άλλα τεχνάσματα τον εμπόδισε και εγγατέστησε τον Αλέξανδρο πάλι στο θρόνο⁴⁰⁶.

Το μικρό αυτό χωρίο είναι πολύτιμο για τρεις λόγους. Κατ' αρχάς αποκαλύπτει τις ιδεολογικές τριβές μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών. Δεύτερον δείχνει ότι οι Βυζαντινοί ήταν ενήμεροι των ιδεολογικών διεργασιών στη Δύση (άλλα ο Φρειδερίκος τη αυτοκράτορος πάλαι εποφθαλμιζων αρχή, και τουτο δη μέγιστον αυτής γνώρισμα ύφαρπασάμενος έδοξεν έχειν). Και τρίτον, αποτελεί την καλύτερη απόδειξη για το ότι ο Μανουήλ δεν προσέφερε ποτέ ως αντάλλαγμα στον πάπα την ένωση των Εκκλησιών. Γι' αυτό το λόγο ο

θεωρεί ότι ο Μανουήλ προσέφερε την ένωση των Εκκλησιών, για να αναγνωριστεί η εξουσία του στη Δύση, βλ. σημ. 317.

⁴⁰⁶ Κίνναμος, V, 9, σ. 228-229: Φρειδερίκος δε Ρώμης ήδη περιγεγονώς άλλα τε πολλά ένεωτέρισε και δη και Αλέξανδρον τον τηδε αρχιερέα του θρόνου κατασπάσας Οκταβιανόν αντεισηξεν, έντευθεν οίμαι του Ρωμαίων αυτοκράτορος προσαρμόσειν αυτω το αξίωμα οίηθείς. ουδενι γάρ άλλω ότι μη βασιλεί Ρωμαίων αρχιερέα προβεβλήσθαι τη Ρώμη εφέιται. τοίνυν και έξοτου ολιγωρία των εν Βυζαντίω βασιλέων το τοιουτον απεσβήκει έθος, ουδεις ουδένα εν Ρώμη αρχιερέα καθίστη, άλλ' επισκοπικων συνόδων και του κατά την Ρώμην αρχιερατικού ταυτα ετελείτο. άλλα Φρειδερίκος τη αυτοκράτορος πάλαι εποφθαλμιζων αρχή, και τουτο δη μέγιστον αυτής γνώρισμα ύφαρπασάμενος έδοξεν έχειν. ο δε και των επισκόπων ύποποιησάμενος πολλους ύπο συνόδω δηθεν εκύρωσε τα του νεωτερισμού. τουτο όρηξι τοις άλλοις έδοξε μèn ούκ επαινετόν, έδυνηθη δε ουδεις Φρειδερίκω αντίπρωξαι δυνάμεως επί πλείστον ήκοντι, ότι μη βασιλεύς χρήμασί τε και μηχαναίς έτέραις έμποδών αυτω καν τουτω έγένητο, Αλέξανδρον επί του θρόνου εισαυθις καταστησάμενος.

Αλέξανδρος, σύμφωνα με τον Boso, επέδειξε τόσο συγκρατημένη στάση⁴⁰⁷. Αυτό που είχε να αντιμετωπίσει εξ ανατολών ήταν η *de iure* απαίτηση για στέψη ενός αυτοκράτορα, ο οποίος είχε την αξίωση, χάρη στην ιερή του φύση, να διορίζει τους πατριάρχες (Αλέξανδρον ἐπὶ τοῦ θρόνου εἰσαῦθις καταστησάμενος). Αν υποτασσόταν στη θέλησή του, θα εκμηδένιζε τη δική του δύναμη⁴⁰⁸. Ο διάλογος της Ένωσης ξεκίνησε από τον Αλέξανδρο και απετέλεσε το παρελκυστικό μέσο, για να καθυστερήσει μία οριστική απάντηση στον Μανουήλ για την αναγνώριση της βυζαντινής οικουμενικής εξουσίας στη Δύση, καθώς η βυζαντινή βοήθεια τού ήταν απαραίτητη, όσο εκ δυσμών αντιμετώπιζε παρόμοιες ιδεολογικές απαιτήσεις από έναν εξίσου δυναμικό αυτοκράτορα. Γι' αυτό και τελικά οι διαπραγματεύσεις ναυάγησαν. Η αιτιολογία που δίνει ο Κίνναμος για την αποτυχία των συνομιλιών, ενισχύει τα επιχειρήματά μας. Οι δύο πλευρές δεν κατέληξαν σε συμφωνία, καθώς ο αυτοκράτορας υποστήριζε ότι η αυτοκρατορία της Ρώμης βρισκόταν στο Βυζάντιο, ενώ ο πάπας που δεν αποδεχόταν αυτόν τον ισχυρισμό, ήθελε να εξουσιάζει στη Ρώμη⁴⁰⁹.

Για τις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν στην Κωνσταντινούπολη μετά την πρεσβεία του «σεβαστού» Ιορδάνη (τέλη 1166-αρχές 1167) αξίζει να παρουσιαστούν τρεις ενδιαφέρουσες πηγές που δεν τονίζονται, όσο θα έπρεπε, από την ιστορική έρευνα ή δε γίνεται καμία προσπάθεια να ερμηνευθούν σε βάθος με βάση τα πολιτικά και ιδεολογικά δεδομένα της εποχής τους και τις τοποθετήσεις των συντακτών τους. Η πρώτη πηγή αφορά ένα διάλογο μεταξύ του Μανουήλ και των καρδινάλιων-απεσταλμένων του Αλέξανδρου. Βρίσκεται στο προοίμιο του έργου *Ἱερὸν Ὀπλοστάσιον* του μεγάλου δρουγγάρου Ανδρόνικου Καματερού, ο οποίος το συνέταξε το 1170 ύστερα από αυτοκρατορική διαταγή, για να διασωθούν στη μνήμη οι προσπάθειες του βυζαντινού αυτοκράτορα για την ένωση των Εκκλησιών με τους Λατίνους και

⁴⁰⁷ Ο.π., σημ. 374.

⁴⁰⁸ M. PASCUT, ό.π., σημ. 97, p. 236-237.

⁴⁰⁹ Κίνναμος, VI, 4, p. 262: Ἐπεὶ δὲ τὰ ἀμφὶ τῇ Ῥώμῃ ἀρχῇ τῷ πάπᾳ διωμολογημένα ἀνατετράφθαι ξυνέβη, ἅτε δὴ βασιλέως μὲν ἐπὶ Βυζάντιον τὴν Ῥώμῃ καὶ αὐθις μείναι ἰσχυριζομένου βασιλείαν, τοῦ δὲ πάπα τοῦτο μὲν οὐ καταδεχομένου ἐν Ῥώμῃ δὲ βασιλεύειν αὐτὸν ἀξιοῦντος...

τους Αρμενίους⁴¹⁰. Ο Μανουήλ, λοιπόν, αποδεχόμενος την πρόταση των καρδινάλιων να αποδώσουν στον Καίσαρα τα του Καίσαρος, δηλαδή την εξουσία στη Ρώμη και την Ιταλία, δηλώνει ότι επιθυμεί να διαπραγματευτεί την ένωση των Εκκλησιών. Οι καρδινάλιοι όμως επιρρίπτουν όλες τις ευθύνες για το σχίσμα στην Ανατολική Εκκλησία και τονίζουν τα πρωτεία της Ρωμαϊκής. Ο αυτοκράτορας αρνείται αυτούς τους ισχυρισμούς και κυρίως το επιχείρημα ότι οι ποντίφηδες έχουν τα πρωτεία, καθώς είναι διάδοχοι του Αποστόλου Πέτρου. Υποστηρίζει ότι η Ρώμη είχε προνόμια, γιατί ήταν η αυτοκρατορική πόλη, γεγονός που άλλαξε με τη μεταφορά της έδρας της Αυτοκρατορίας στο Βυζάντιο από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο. Καταλήγει τονίζοντας ότι υπεύθυνη για το σχίσμα είναι η Δυτική Εκκλησία.

Από την αυτοκρατορική απάντηση διαπιστώνουμε ότι ο Μανουήλ δεν ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει σε μία ένωση των Εκκλησιών, η οποία θα προϋπέθετε την αναγνώριση των πρωτειών της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και τον ενστερνισμό των λατινικών θεολογικών θέσεων. Αυτό που τον ενδιέφερε περισσότερο από τα θεολογικά ζητήματα, ήταν η πολιτική θέση της Αυτοκρατορίας στην οικουμένη. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε αναφέρθηκε στον Μεγάλο Κωνσταντίνο. Η απάντησή του, όπως υποστηρίζει και ο Darrouzès, ήταν μία πολιτική πράξη. Τα δογματικά θέματα ουσιαστικά δεν αναλύθηκαν και αυτό εξηγεί, κατά τη γνώμη του, την αποτυχία των διαπραγματεύσεων⁴¹¹.

Μία διαφορετική πληροφορία λαμβάνουμε από τον αδελφό του Hugo Eterianus, τον Leo Tuscanus, που βρισκόταν εκείνη την περίοδο στο Βυζάντιο και εργαζόταν ως μεταφραστής στην αυτοκρατορική γραμματεία. Στο έργο του *De haeresibus et praevaricationibus Graecorum*, όπου καταδεικνύει τις κατά τη γνώμη του λανθασμένες θεολογικές θέσεις της Ανατολικής Εκκλησίας, αναφέρει ότι ο Μανουήλ και οι καρδινάλιοι συζητούσαν επί μακρόν για την

⁴¹⁰ P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 290. Το κείμενο που βρίσκεται στον Cod. Monacensis 229, f. 4^v-106^v είναι ανέκδοτο. Εδώ παρατίθεται από τη γαλλική μετάφραση του J. DARROUZES, *Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine*, in *Revue d'études byzantines*, 23(1965), p. 75-77 (διάλογος του Μανουήλ με τους καρδινάλιους, f. 7^v-27^v).

⁴¹¹ J. DARROUZES, ό.π., p. 77-78.

ένωση των Εκκλησιών και της Αυτοκρατορίας. Οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν τελικά από βυζαντινής πλευράς στη σύνταξη ενός χρυσόβουλου και από πλευράς καρδινάλιων ενός κειμένου που συντάζαν και υπέγραψαν οι ίδιοι. Όταν όμως επέστρεψαν στη Δύση, ο Αλέξανδρος αρνήθηκε να επικυρώσει τα έγγραφα από φόβο μήπως κατηγορηθεί για σιμωνία, καθώς ο Μανουήλ προσέφερε γενναιόδωρα μεγάλα χρηματικά ποσά για την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων⁴¹².

Η ιστορική έρευνα, χωρίς να προχωρήσει σε ουσιαστικό σχολιασμό της πηγής, διακρίνει σ' αυτήν την αφήγηση τις επίσημες ενωτικές προσπάθειες του βυζαντινού αυτοκράτορα⁴¹³. Η άποψή μας είναι διαφορετική. Κατ' αρχάς είναι αμφίβολο αν συνετάγη καν χρυσόβουλο. Μάλιστα ούτε οι Dölger-Wirth το έχουν συμπεριλάβει στα Regesten των αυτοκρατορικών εγγράφων. Πιστεύουμε ότι ο Leo, αν και βρισκόταν στο αυτοκρατορικό περιβάλλον, δεν είχε επαρκείς πληροφορίες για την πορεία των διαπραγματεύσεων και το πολιτικό γίνεσθαι της εποχής. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από δύο στοιχεία. Το πρώτο είναι οι ελάχιστες πληροφορίες που δίνει για το χρυσόβουλο και το αντίστοιχο έγγραφο των καρδινάλιων. Ενώ προηγουμένως είχε αναφερθεί διεξοδικά στις συζητήσεις που ο αδελφός του Hugo Eterianus είχε με τον αυτοκράτορα για το θέμα της ένωσης και τις ενέργειες, στις οποίες όφειλαν να προβούν οι Βυζαντινοί, για να αντιμετωπιστεί το σχίσμα⁴¹⁴, προσπερνά το πλέον επίμαχο σημείο των διαπραγματεύσεων με τη φράση *pro ecclesiarum et imperii reconciliatione*. Η φράση αυτή όμως δεν προσφέρει ουσιαστικά καμία επιπλέον πληροφορία, ούτε διευκρινίζει τις σχέσεις του Μανουήλ για τον τρόπο, με τον

⁴¹² Leo Tuscanus, *De haeresibus et praevaricationibus Graecorum* (ed. A. Dondaine), p. 127: *Igitur <ad> Alexandrum apostolice sedis antistitem legati ab imperiali clementia pro ecclesiarum et imperii reconciliatione directi sunt bis et ter. Et rursus Constantinopolim cardinales, precipiente papa, multociens venerunt. Ventilatum est negotium diu, trutinata sunt hinc inde verba, conditum est aureis litteris chrisobulium, pereque vero in continenti expressum latina oratione scripserunt quoque cardinales atque subscripserunt. Oblata est autem Summo pontifici editio utraque. At vero venerabilis pontifex Alexander, ne locum symonie nomen audiret, confirmationi cessit; nam pars imperatoris magnum auri pondus pro negotii distributa expletione advexerat.*

⁴¹³ H.-D. KAHL, ό.π., σημ. 310, p. 291-293. P. CLASSEN, *Das Konzil...*, ό.π., σημ. 317, p. 344-345. W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 183.

⁴¹⁴ Ό.π., σημ. 412, p. 126-127.

οποίο θα επιτυγχανόταν η ένωση. Το δεύτερο στοιχείο που αποκαλύπτει την ελλιπή ενημέρωση του συγγραφέα, είναι το ότι συνδέει την υπογραφή της Συνθήκης της Βενετίας του 1177, με την οποία αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις του Αλέξανδρου και του Φρειδερίκου, με τους φόβους του τελευταίου ότι ο ποντίφικας θα μπορούσε να αναγνωρίσει το αυτοκρατορικό αξίωμα του Μανουήλ. Μάλιστα είναι η μοναδική πηγή που αναφέρει βυζαντινούς απεσταλμένους στη Βενετία την εποχή της υπογραφής της συνθήκης⁴¹⁵. Όπως όμως θα δούμε στη συνέχεια, ήδη από το 1173 η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε απολέσει κάθε πολιτικό ή στρατιωτικό έρεισμα στη Δύση. Η συνθήκη της Βενετίας υπαγορεύτηκε από την αποτυχία της πολιτικής του Βαρβαρόσσα να επιβάλλει με τη βία τα αυτοκρατορικά προνόμια στο *regnum italicum* και να παρέμβει στα εσωτερικά ζητήματα της Ρωμαϊκής Εκκλησίας.

Ακόμη και αν υπήρξε κάποιο χρυσόβουλο στις διαπραγματεύσεις του 1167, αυτό θα ήταν μία επιστολή-έκθεση των βυζαντινών προτάσεων, που ίσως είχε ξανασταλεί στον Αλέξανδρο με την πρεσβεία του «σεβαστού» Ιορδάνη το 1166-1167⁴¹⁶. Ποτέ ο Μανουήλ, όπως ελπίζουμε ότι αποδείξαμε, δε θα υπέγραφε ένα έγγραφο, στο οποίο θα αποδεχόταν την ένωση των Εκκλησιών, όπως την εννοούσε ο πάπας. Η διατύπωση μάλιστα του Leo, δηλαδή *pro ecclesiarum et imperii reconciliatione*, οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι ο αυτοκράτορας ζήτησε εκ νέου την ένωση της Αυτοκρατορίας Ανατολής και Δύσης, η οποία και θα επέφερε, σύμφωνα με την ιδεολογία του, την αρμονική συμβίωση του χριστιανικού κόσμου. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικός ο λόγος για τον οποίο, σύμφωνα με τον Leo, ο πάπας αρνήθηκε να επικυρώσει τις γραπτές συμφωνίες,

⁴¹⁵ Ό.π., p. 127: Interea imperatorie Alamanie Federici aures ... fama succendit. Precognita igitur per cancellarium suum nomine Christianum, virum eloquentem et industrium, negotii gestione, ipsum eundem cum aliis delectis viris subditiōnis nomine ad supremum antistitem legavit. Ipse autem, cum in Ytalia esset, vestigia illorum concito gressu secutus est et in synodo apud Venecias pedibus pape prevolutus, temeritatis, inobediencie, prevaricationis et tyrannidis se ipsum arguens, stare per omnia mandatis summi pontificis iuravit. Magnus ergo Petri successor Alexander, apostolica reddita gratia ecclesieque communione, ipsum ostendit solutum super terram. Et idcirco cum missam celebraret, coronam capiti eius reformavit. Autocratoris autem Romeon Manuel legati glutinum immisum dissolverunt et lucernam quam accenderant sciverunt marcescere.

⁴¹⁶ Ό.π., σ. 397, σημ. 362.

δηλαδή ο φόβος μήπως κατηγορηθεί για σιμωνία, καθώς μάλιστα το χρυσόβουλο του Μανουήλ συνοδευόταν από μία σημαντική οικονομική ενίσχυση. Αυτό το αδίκημα όμως συνίσταται, μεταξύ άλλων, στην εξαγορά εκκλησιαστικών αξιωμάτων. Η πληροφορία αυτή μας ωθεί να συναγάγουμε ότι η μοναδική παραχώρηση του βυζαντινού αυτοκράτορα προς τον Αλέξανδρο ήταν η αναγνώρισή του ως νόμιμη κεφαλή της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, που άλλωστε είχε διατυπωθεί και στην πρεσβεία του Ιορδάνη το 1166/1167. Κατ' αυτόν τον τρόπο πρέπει να ερμηνεύσουμε τη διήγηση του Bosso, ότι ο Μανουήλ υποσχέθηκε να αποκαταστήσει την εξουσία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας όχι μόνο στη Ρώμη αλλά και σε ολόκληρη την Ιταλία⁴¹⁷. Αυτό θα ήταν το αντάλλαγμα για την αναγνώριση της οικουμενικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Σ' αυτήν την περίπτωση βεβαίως οι Δυτικοί που θα αντιδρούσαν με τη συγκεκριμένη παπική πολιτική και κυρίως όσοι δεν είχαν αναγνωρίσει ακόμη τη νομιμότητα του Αλέξανδρου, θα τον κατηγορούσαν για σιμωνία⁴¹⁸. Εξίσου πιθανό όμως είναι ότι ο Leo Tuscanus έπλασε αυτήν την πληροφορία στα πλαίσια της φιλοπαπικής του στάσης.

Η τρίτη πηγή, πολύ μεταγενέστερη, προέρχεται από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα. Πρόκειται για το έργο *Δογματική Ιστορία* του Γεώργιου Μετοχίτη († 1328). Ο Γεώργιος, πατέρας του σημαντικού βυζαντινού φιλοσόφου Θεόδωρου Μετοχίτη, ήταν αρχιδιάκονος στην Κωνσταντινούπολη, φιλοενωτικός και είχε ενστερνιστεί τις λατινικές δογματικές θέσεις. Για το λόγο αυτό μάλιστα καταδικάστηκε και φυλακίστηκε μετά τη Β' Σύνοδο των Βλαχερνών το 1278⁴¹⁹. Έγραψε το έργο του μετά την ενωτική σύνοδο της Λυών (1274) ακριβώς, για να υποστηρίξει την ορθότητα των λατινικών θεολογικών απόψεων και την αναγκαιότητα της Ένωσης. Αναφέρει, λοιπόν, ότι

⁴¹⁷ Ό.π. Αντίθετα ο P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 89, θεωρεί, σχολιάζοντας το αντίστοιχο απόσπασμα του Bosso, ότι ο Μανουήλ δέχτηκε πιθανόν ως διαπραγματευτική βάση το *Constitutum Constantini*.

⁴¹⁸ Ο H.-D. KAHN, ό.π., σημ. 310, p. 293, υποστηρίζει ότι στην άρνηση του πάπα διακρίνεται η απροθυμία του να υποταχθεί σε μία κοσμική εξουσία.

⁴¹⁹ H. J. SIEBEN, *Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters (847-1378)*, in W. BRANDMÜLLER (hrsg.), *Konziliengeschichte*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1984, p. 304-305.

σε κάποιο ταξίδι του στην Ιταλία⁴²⁰, ιερείς στο Μπενεβέντο του έδειξαν ένα έγγραφο του Μανουήλ, με το οποίο ο αυτοκράτορας αναγνώριζε τις λατινικές δογματικές θέσεις και προχωρούσε στην ένωση των Εκκλησιών⁴²¹. Μάλιστα, αν η περιγραφή του Μετοχίτη αληθεύει, επρόκειτο για έναν από τους επισημότερους τύπους εγγράφων που χρησιμοποιούσε η βυζαντινή διπλωματία στις επαφές της με τις ξένες δυνάμεις, δηλαδή χρυσή γραφή πάνω σε πορφυρό φόντο⁴²². Ο Kahl μάλιστα θεωρεί ότι μπορούμε να αναγνωρίσουμε σ' αυτό το έγγραφο το χρυσόβουλο που αναφέρει ο Leo Tuscanus⁴²³.

Ο προσωπικός ιδεολογικός και πολιτικός προσανατολισμός του Μετοχίτη και οι ιδιαιτερότητες της περιόδου, στην οποία συγγράφει, και η οποία σε τίποτα δε θυμίζει την ισχυρή αυτοκρατορική περίοδο των Κομνηνών, πρέπει να μας κάνουν πολύ προσεκτικούς στην αντιμετώπιση αυτής της πηγής. Για άλλη μία φορά αμφισβητούμε την ειλικρίνεια της πληροφορίας που δεν αξιοποιήθηκε ούτε από τους Dölger-Wirth⁴²⁴. Αν Μανουήλ είχε αποστείλει τέτοιους είδους έγγραφο, θα είχε γίνει ασφαλώς γνωστό. Επιπλέον, αν αυτό που

⁴²⁰ Γνωρίζουμε ότι ο Γεώργιος Μετοχίτης συνόδευε σε πρεσβεία στον πάπα το 1277 τον Θεόδωρο Σκυταριώτη που ήταν ο βασιικός διαπραγματευτής της ένωσης των Εκκλησιών επί Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, και τον Κων/νο Μελιτηνιώτη, βλ. H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Band I, München, C. H. Beck Verlagsbuchhandlung, 1978, p. 474.

⁴²¹ Georgii Metochitae diaconi, *Historiae dogmaticae* (ed. A. Mai-J. Cozza), Liber I, p. 24-25: Καί οὐδὲ τοῦτο παραδραμούμεθα, ὅπερ ἐνοπτρίσασθαί με συνέβη ἔν τινι πόλει περὶ τὰ Ἰταλικά μέρη διακεκλιμένη Βενεβενδὸς ταύτη τὸ ἰδιαζόμενον ὄνομα· αὐτοῦ γὰρ ἐν τῷ διῆναι τὴν ἦν ἐστελλόμεν ὁδοιπορίαν αὐλισαμένων, τῶν τινες ἀπὸ τοῦ κλήρου τῆς πόλεως εὐσταλῶν καὶ κοσμίων ἀνδρῶν κομισάμενοι χάρτας μοι ἐγχειρίζουσι· καὶ ἦσαν οὗτοι πορφύρεοι, χρυσοκολλήτοις στοιχείοις ἐγκεχαραγμένοι δι' ὄλου, καὶ πολλὴν διαύγειαν ἐκ τε τοῦ χρώματος καὶ τῆς χρυσοῦφους τῶν γραμμάτων ποικιλίας ἐναποπάλλοντες· ἐπιστολιμαῖον δὲ χαρακτηρὰ ἐδείκνυσον ἐξ αὐτοῦ διαμορφωθέντα τοῦ προσεχῶς δηλοποιηθέντος σκηπτούχου (Μανουήλ) πρὸς τὸν τῆνικαῦτα ποιμενάρχην ἐκκλησίας δὴ τῆς ῥωμαϊκῆς· ὧν καὶ τὰ τῆς περιλήψεως οὐκ ἔστιν εἰπεῖν διὰ βραχέων ὄσσην καὶ οἶαν διεζωγράφουν τὴν πρὸς αὐτὸν ὑπακοήν, καὶ ὡς ἐντελὴ τὴν πληροφορίαν παρεῖχον ἐπὶ πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς πνευματικοῖς, οἷς ὁ ἀληθὴς ἄρα καὶ οἰκουμενικὸς διδάσκαλος ὑπογράφεται, καὶ ὡς τελείαν ὑπισχνούντο γενέσθαι τὴν τῆς διαστάσεως ἀποχὴν, καὶ τὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον εἰρηνοποίησιν·

⁴²² F. DÖLGER – J. KARAYANNOPOULOS, *Byzantinische Urkundenlehre*, Erster Abschnitt: *Die Kaiserurkunden*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1968, p. 89-107.

⁴²³ H.-D. KAHN, ὁ.π., σημ. 310, p. 291.

⁴²⁴ Η πληροφορία αυτή αξιοποιείται μόνο από τον F. DÖLGER, *Byzantinische Diplomatie*, Spreyer, Buch-Kunstverlag Ettal, 1957, p. 37, ὅσον ἀφορᾷ τὴν προβληματικὴν, ἀν τὰ ἐγγράφα με χρυσὴν γραφὴν ἔφεραν καὶ χρυσὴν σφραγίδα. Ο ερευνητὴς θεωρεῖ ὅτι στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἡ χρυσὴ σφραγίδα θεωροῦταν περιττὴ καὶ, μεταξύ ἄλλων, φέρνει ὡς παράδειγμα τὴν περιγραφή του Μετοχίτη, ὁ ὁποῖος δὲν ἀναφέρει καμία χρυσὴ σφραγίδα. Μάλιστα ὁ H.-D. KAHN, ὁ.π., σημ. 310, p. 292, n. 101c, διατυπώνει τὸ ερώτημα, ἀν μπορεῖ αὐτὸ τὸ ἐγγράφο νὰ θεωρηθεῖ χρυσόβουλο, ἐστὶ ὥστε νὰ ταιριάζει με τὴ διήγηση του Leo Tuscanus.

επεδίωκε ο Μετοχίτης ήταν η αντικειμενική παρουσίαση των γεγονότων, θα αναφερόταν και στις προσπάθειες του αυτοκράτορα να αναγνωριστεί η βυζαντινή εξουσία στη Δύση. Αλλά για το θέμα αυτό δεν παραδίδει καμία πληροφορία. Κατά την άποψή μας, ο Μετοχίτης που σίγουρα γνώριζε τις βυζαντινο-παπικές σχέσεις επί Μανουήλ, ή είχε πρόσβαση στη διήγηση του Leo Tuscanus και την εκμεταλλεύτηκε για τους σκοπούς του έργου του ή είδε στο Μπενεβέντο άλλα έγγραφα που τα ερμήνευσε όπως εκείνος ήθελε, για να υπερασπιστεί τις πολιτικές και θεολογικές του θέσεις.

Όσον αφορά την πρώτη εκδοχή, πρέπει να σημειώσουμε ότι την εποχή εκείνη το έργο του Leo ήταν γνωστό, τουλάχιστον στη Δύση. Ο Humbert de Romans στο έργο του *Opusculum Tripartitum* που γράφτηκε για την ενωτική σύνοδο της Λυών, παραθέτει δώδεκα αίτια για το σχίσμα, τα οποία, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, τα άντλησε από τη συγγραφή του Leo Tuscanus⁴²⁵. Η δεύτερη εκδοχή προϋποθέτει ότι την εποχή της επίσκεψης του Μετοχίτη στην Ιταλία υπήρχαν στην αρχιεπισκοπή του Μπενεβέντο επιστολές που έστειλε ο Μανουήλ στον Αλέξανδρο με την αμέσως επόμενη πρεσβεία που του απηύθυνε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στα τέλη του 1169⁴²⁶. Όπως έχουμε ήδη τονίσει, οι επιστολές αυτές δεν περιείχαν τίποτα περισσότερο από την απαίτηση του βυζαντινού αυτοκράτορα να αναγνωριστεί *de iure* η οικουμενικότητα της εξουσίας του, που θα οδηγούσε και στην ενότητα της χριστιανοσύνης. Ο Μετοχίτης, όπως και ο Leo Tuscanus, απέδωσε στην επιστολή που είδε ή την ύπαρξη της οποίας απλώς πληροφορήθηκε, τους δικούς του ευσεβείς πόθους και την ερμήνευσε με βάση τη φιλοδυτική του στάση και στα πλαίσια βεβαίως της πολιτικής προπαγάνδας. Εξάλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και η βυζαντινή ιστοριογραφία, συγκεκριμένα ο Κίνναμος, αναφέρει παπικό έγγραφο, στο οποίο ο Αλέξανδρος υποσχόταν

⁴²⁵ A. DONDAINE, ό.π., σημ. 377, p. 117.

⁴²⁶ Ο Αλέξανδρος βρισκόταν στο Μπενεβέντο από τον Αύγουστο του 1167 έως το Φεβρουάριο του 1170. Βλ. J.-L., p. 205-231. Είναι πολύ πιθανό ότι παπικά έγγραφα είχαν παραμείνει στην αρχιεπισκοπή.

στον Μανουήλ την αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση⁴²⁷. Αλλά ούτε τη διήγηση του Κίνναμου μπορούμε να θεωρήσουμε αληθής.

Οι διαπραγματεύσεις του 1166-1167 απέτυχαν, καθώς ο βυζαντινός αυτοκράτορας που τόσο σθεναρά επέβαλλε τις πολιτικές και θεολογικές του απόψεις, δεν ήταν σε καμία περίπτωση διατεθειμένος να υποχωρήσει προς όφελος των δογματικών και πολιτικών θέσεων της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Παρ' όλα αυτά, στο απόγειο των επιτυχιών της εξωτερικής του πολιτικής⁴²⁸, στα τέλη του 1169, έστειλε και δεύτερη πρεσβεία στον πάπα με το ίδιο αίτημα, για να λάβει πάλι την ίδια απάντηση⁴²⁹. Οι παπικοί απεσταλμένοι που εστάλησαν στα τέλη 1169 - αρχές 1170 στο Βυζάντιο, είχαν κατά τη γνώμη μας τον ίδιο στόχο, να παρασύρουν δηλαδή τον Μανουήλ σε αδιέξοδες συζητήσεις, ώστε να μη χαθεί για τον πάπα και τους δυτικούς του συμμάχους η βυζαντινή υποστήριξη⁴³⁰. Και σ' αυτές τις διαπραγματεύσεις το θέμα που κυριάρχησε, ήταν αυτό της ένωσης των Εκκλησιών. Αν και δεν έχουμε αναφορές για επίσημες ανταλλαγές πρεσβειών, οι συζητήσεις επανελήφθησαν αρκετές φορές στα έτη 1170-1173. Αυτό αποδεικνύεται από την αλληλογραφία μεταξύ του Αλέξανδρου και του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ του Αγκιάλου

⁴²⁷ Ο.π., σ. 379, σημ. 307.

⁴²⁸ R.-J. LILIE, *Handel...*, ό.π., σημ. 294, p. 469-470, σημειώνει ότι η μέγιστη πολιτική ακμή της εξουσίας του Μανουήλ παρατηρείται στα έτη 1166-1171 και αφορά τόσο τις δυτικές όσο και τις ανατολικές υποθέσεις της Αυτοκρατορίας.

⁴²⁹ Boso, p. 419-420. Καθώς το περιεχόμενο είναι το ίδιο και αλλάζουν μόνο οι φραστικές διατυπώσεις, ισχύουν και για αυτήν την πρεσβεία όσα υποστηρίξαμε παραπάνω. Για τη χρονολόγηση αλλά και για την ίδια την ύπαρξη αυτής της πρεσβείας οι γνώμες δίστανται. Οι Dölger-Wirth, 1480 δε θεωρούν ότι εστάλη ποτέ και πιστεύουν ότι ο Boso επαναλαμβάνει την πρεσβεία του 1167. Ο καρδινάλιος Boso, p. 419, την τοποθετεί το καλοκαίρι του 1168 και μία άλλη σύγχρονη πηγή, ο αρχιεπίσκοπος του Salerno, Romualdi II Annales (ed. W. Arndt), p. 437⁴⁴⁻⁴⁵ το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου. Ο H. OHNSORGE, *Die Legaten...*, ό.π., σημ. 309, p. 150-151 τη χρονολογεί στα τέλη του 1169-αρχές 1170, φέροντας ένα πειστικό επιχείρημα. Βασίζεται σε μία αναφορά του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ του Αγκιάλου, ο οποίος μιλάει για την ύπαρξη παπικών απεσταλμένων στην Πόλη. Ο Μιχαήλ αναγορεύτηκε στα τέλη του 1169 και για τον Ohnsorge αυτό είναι το *terminus post quem*.

⁴³⁰ Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 183-184, υποστηρίζει ότι ο Αλέξανδρος αρνήθηκε τις βυζαντινές προτάσεις αυτής της πρεσβείας, γιατί είχε κατανοήσει την αδυναμία του Φρειδερίκου, έχαιρε της υποστήριξης των ισχυρών λομβαρδικών πόλεων και φοβόταν τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία.

στις αρχές του 1173⁴³¹. Ο Αλέξανδρος συνεχάρη τον πατριάρχη για την επιθυμία του αναφορικά με την ένωση των Εκκλησιών και τον παρακάλεσε να πείσει τον αυτοκράτορα να επιδείξει τον ανάλογο ζήλο⁴³². Η απάντηση του Μιχαήλ, που χαρακτηρίζεται από διπλωματική ευγένεια χωρίς να περιλαμβάνει κανενός είδους δογματική ή πολιτική παραχώρηση⁴³³, ολοκληρώνεται με τη θέση ότι ο ίδιος ο αυτοκράτορας εξετάζει το θέμα της ένωσης, για να φέρει εις πέρας τις εντολές του Σωτήρος Χριστού⁴³⁴. Σύμφωνα με την απάντηση του πατριάρχη ο μόνος αρμόδιος να αποφασίσει και να διευθετήσει αυτό το θέμα ήταν ο ίδιος ο θεοστεφής αυτοκράτορας, ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν παρουσιάζεται να σικοπεύει στην ένωση των Εκκλησιών με τον τρόπο που επιθυμούσε η Ρωμαϊκή Εκκλησία⁴³⁵.

Κάτι τέτοιο βεβαίως θα προσέκρουε στη βασική πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας περί οικουμενικότητας και στην πολιτική θεολογία περί ιερής φύσης του αυτοκράτορα. Η ένωση που οραματιζόταν ο Μανουήλ δεν προϋπέθετε την αποδοχή των λατινικών δογματικών θέσεων και την αναγνώριση των πρωτείων της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, που επιζητούσε ο Αλέξανδρος. Αντιθέτως, επρόκειτο για την, μάλλον ιδεαλιστική, ένωση της χριστιανοσύνης κάτω από ένα σκήπτρο, το βυζαντινό. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο

⁴³¹ Η επιστολή, όπως και η απάντηση του πατριάρχη, έχουν εκδοθεί από τον G. HOFMANN, *Papst und Patriarch unter Kaiser Manuel I. Komnenos. Ein Briefwechsel*, στο *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 23(1953), σ. 76-77(επιστολή Αλέξανδρου), σ. 77-80 (επιστολή Μιχαήλ).

⁴³² Ό.π., σ. 76: Ανέφερον ἡμῖν ὁ ἀγαπητὸς υἱὸς Πέτρος ὁ ὑποδιάκονος ἡμῶν, ὁ ἀποκομιστὴς τῶν παρόντων γραμμάτων, σὲ διακαῆ ἐπιθυμίαν ἐν τῷ στήθει φέρειν, τοῦ τὴν ἀνατεθείσάν σοι ἐκκλησίαν τῆ ῥωμαϊκῆ ἐκκλησία, ἣτις πασῶν ἐκκλησιῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μήτηρ κατέστη καὶ διδάσκαλος, καθὼς εὐσεβὲς καὶ δίκαιον καὶ κανονικόν ἐστιν, ἐνωθῆναι. ... Ἐπεὶ οὖν πρέπει τῆς διακρίσεώς σου τῆ φρονήσει τὸ ζέον τῆς τοιαύτης ἐπιθυμίας εἰς ἀποτέλεσμα ἔργου ἀποδείξει, τὴν ἀδελφότητά σου παρακαλοῦμεν, ὑπομνησκομεν καὶ συμβουλεύομεν ἐνδιαθέτως, ἵνα τὸν περιπόθητον ἐν Χριστῷ υἱὸν ἡμῶν Μανουὴλ τὸν κράτιστον καὶ δόξης πλήρη Κωνσταντινουπόλεως βασιλέα, ὃν πιστεύομεν τὸν αὐτὸν ζῆλον ἔχειν, ὑπομνησῆσαι σπουδάσης ἐπιμελέστερον καὶ ἀγαγεῖν, ἵνα εἰς τὸ ἐνωθῆναι τὴν ἐκκλησίαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ τῆ ῥωμαϊκῆ ἐκκλησία...

⁴³³ Ό.π., σ. 77-80.

⁴³⁴ Ό.π., σ. 80: Τὸ δὲ μέγιστον ὕψος τοῦ θεοστεφοῦς ἡμῶν αὐτοκράτορος χάριν τούτου οὐχ ὑπομνήσεως δεῖται παρά τινος. Μόνος γὰρ καὶ πρὸ ἡμῶν καὶ πρὸ πάντων, μελέτην ποιεῖ διηνεκῆ τὰς ἀποπερατώσεις τῶν ἀγίων ἐντολῶν τοῦ σωτήρος ἡμῶν Χριστοῦ ποιούμενος, καὶ ταύτας τῆ αὐτοῦ χάριτι ὡς οὐδεὶς ἕτερος κατορθῶν, οὐδὲ τὴν τῶν ἀγίων ἐκκλησιῶν ἐνώσιν τῆς αὐτοῦ προμηθείας ἀφῆκεν ἐκτός, ἀλλὰ πρὸ μακρῶν χρόνων καὶ ὡς ἡ τῆς σῆς ἱεραρχίας ἐκτελεσάτη γνῶσις ἐπίσταται, διὰ μερίμνης ὅτι πολλῆς τὰ περὶ ταύτης ἐποίησε.

⁴³⁵ G. HOFMANN, ό.π., σημ. 431, σ. 80-82. Βλ. ἐπίσης J. DARROUZES, ό.π., σημ. 410, p. 78-79.

αυτοκράτορας θα προσέφερε την ειρήνη και την ενότητα στους χριστιανικούς πληθυσμούς της οικουμένης⁴³⁶. Γι' αυτό το λόγο ο Μανουήλ συμμετείχε με ευχαρίστηση στις θεολογικές συζητήσεις που οι παπικοί απεσταλμένοι χρησιμοποιούσαν, για να καθυστερήσουν μία οριστική απάντηση για την απόδοση του δυτικού στέμματος στο Βυζάντιο. Για τον ίδιο λόγο ο αυτοκράτορας είχε δεχτεί στο περιβάλλον του δυτικούς θεολόγους, με την υποστήριξη των οποίων μπορούσε να εντυπωσιάσει το λατινικό κόσμο για τις ενωτικές του, όπως ο ίδιος τις εννοούσε, πρωτοβουλίες. Στο ερώτημα βέβαια πώς θα διευθετούσε το δογματικό ζήτημα και το παπικό πρωτείο, αν επιτύχανε την πολιτική ένωση όλων των χριστιανών κάτω από το σκήπτρο του, δεν μπορεί να δοθεί μία ασφαλής απάντηση. Αν λάβουμε όμως υπόψη τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, κατά πάσα πιθανότητα θα επεδίωκε ο βυζαντινός αυτοκράτορας να επιβάλει τις δογματικές θέσεις της Ανατολικής Εκκλησίας. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε ότι παρά την αυστηρή κριτική που του ασκήθηκε από τους συγχρόνους του για την εσωτερική και εξωτερική του πολιτική και την εύνοια που έδειχνε στους ξένους υπηκόους της Αυτοκρατορίας, ο Μανουήλ δεν κατηγορήθηκε ποτέ για προδοσία του ανατολικού ορθόδοξου δόγματος⁴³⁷.

B. Το πρόβλημα της διαδοχής στο θρόνο των δύο Αυτοκρατοριών

Οι σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών κατά την περίοδο του σχίσματος δεν αποκάλυψαν μόνο τις ιδεολογικές τριβές που απομάκρυναν τα δύο αυτά πολιτικά μορφώματα το ένα από το άλλο. Υποστηρίζουμε ότι εξίσου σημαντική ήταν και η ιδεολογική τους σύγκλιση, η οποία, κατά τη γνώμη μας, εκφράστηκε τόσο σε πολιτικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο. Η προβληματική όμως του *Zweikaiserproblem* και η θεώρηση της δράσης των δύο

⁴³⁶ Θα συμφωνήσουμε με τη διαπίστωση του P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 106, ότι ο Μανουήλ ένοιωθε την πολιτική και θρησκευτική απομάκρυνση Ανατολής και Δύσης ως μία ανωμαλία που δεν είχε θέση στο μικρό κόσμο του 12^{ου} αιώνα.

⁴³⁷ P. MAGDALINO, ό.π., p. 106-107, ο οποίος τονίζει ότι δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί η λατινοφιλία του αυτοκράτορα, καθώς οι Λατίνοι δεν ήταν οι μόνοι ξένοι που ευνοούσε, ο ίδιος δεν ήταν ο μόνος κοσμοπολίτης στην αυλή του και η βυζαντινή αυλή δεν ήταν η μόνη κοσμοπολίτικη αυλή αυτήν την περίοδο στο μεσογειακό χώρο.

Αυτοκρατοριών με βάση το σχήμα δύο παράλληλων ευθειών, καταδικασμένων να μη συναντηθούν ποτέ, απέτρεψε την έρευνα από το να επικεντρωθεί στις επιδράσεις που ο ιδεολογικός και πολιτικός προσανατολισμός της μίας άσκησε στον αντίστοιχο προσανατολισμό της άλλης. Οι συγκρουσιακές σχέσεις των δύο *imperiū* με τον παπισμό απέτέλεσαν κομβικό σημείο που διευκόλυνε, κατά τη γνώμη μας, τη μεταξύ τους επικοινωνία τόσο σε επίπεδο προστριβής όσο και γόνιμης αλληλεπίδρασης. Στην προηγούμενη ενότητα είδαμε, έστω και σε επίπεδο απλών επισημάνσεων, ότι και στις δύο Αυτοκρατορίες επανεμφανίστηκε ταυτόχρονα η προβληματική της ιερής φύσης του αυτοκρατορικού αξιώματος, που είχε ως άμεσο στόχο την ενδυνάμωση της κοσμικής εξουσίας έναντι της θρησκευτικής. Στην ενότητα αυτή θα αποπειραθούμε να προσδιορίσουμε και τις ιδεολογικές-θεσμικές επιδράσεις που άσκησε το ένα *imperium* στο άλλο.

Οι διαπραγματεύσεις που εκτυλίσσονταν μεταξύ του Μανουήλ και του Αλέξανδρου, δε διέφυγαν της προσοχής του Φρειδερίκου. Ο πάπας δεν είχε παραλείψει να διαδώσει την *πρόθεσή* του για την αναγνώριση της οικουμενικής εξουσίας του βυζαντινού αυτοκράτορα. Από μία μάλιστα μεταγενέστερη πηγή πληροφορούμαστε ότι οι φήμες για τη σχεδιαζόμενη υποταγή της Ιταλίας στη βυζαντινή εξουσία με τις ευλογίες του Αλέξανδρου ήταν ιδιαίτερα έντονες⁴³⁸. Στη διάδοση της φημολογίας συνέβαλε και η παρουσία των Βυζαντινών στην Ιταλία και η γενναία οικονομική υποστήριξη του Μανουήλ στον αγώνα των ιταλικών πόλεων εναντίον των δυτικών αυτοκρατορικών αξιώσεων. Σε κάθε περίπτωση, αυτός ήταν και ο πρωταρχικός στόχος της πολιτικής της Αγίας Έδρας. Η προβολή του αντίπαλου βυζαντινού δέους μπορούσε να πιέσει τον

⁴³⁸ *Chronicum universale anonymi laudunensis* (ed. O. Holder-Egger), in MGH SS XXVI, p. 446²⁶⁻³²: Anno Domini 1174. Lombardi per insolentias imperatoris Frederici tedio et angore fatigati, Manuēli Graecorum imperatori submittere eorum regnum delibaraverunt. Qui, eorum nuntiis ex diversis urbibus Lombardorum ad hoc peragendum directis cum ingenti gaudio susceptis et imperatorie muneratis, mandavit, quodsi id ad effectum perducerent, quod omnia eorum mobilia duplicaret. Habito super his Lombardi cum papa Alexandro consilio, retraxerunt se ab Manuelis Graecorum fidelitate, eo quod Greci sint pusillanimitate notati et semper animi levitate infideles inventi. Η πηγή αυτή αναφέρεται στο έτος 1174, όταν πλέον οι λομβαρδικές πόλεις είχαν απομακρυνθεί από τη βυζαντινή επιρροή.

Φρειδερίκο, για να υποχωρήσει από τις ιδεολογικές του τοποθετήσεις και να αναγνωρίσει στο πρόσωπο του Αλέξανδρου τη νόμιμη κεφαλή της Ρωμαϊκής Εκκλησίας.

Προφανώς, λοιπόν, τόσο οι φήμες για την απόδοση του στέμματος στον Μανουήλ όσο και η ίδια η απαίτηση του βυζαντινού αυτοκράτορα ήταν ευρέως διαδεδομένες. Τον Ιούλιο του 1167, λίγους μήνες μετά τη βυζαντινή πρεσβεία του Ιορδάνη που ζήτησε από τον πάπα την αναγνώριση της βυζαντινής οικουμενικής εξουσίας (τέλη 1166 – αρχές 1167), ο Φρειδερίκος εισήλθε θριαμβευτής στη Ρώμη. Θεωρούμε χαρακτηριστικό των τριβών των δύο Αυτοκρατοριών ότι η συνθήκη ειρήνης που ο Βαρβαρόσσα επέβαλε στους Ρωμαίους, τους υποχρέωνε να δηλώσουν πίστη στον αυτοκράτορα και να οριστούν ότι θα διαφυλάξουν και θα υπερασπιστούν το αυτοκρατορικό στέμμα εναντίον οποιουδήποτε⁴³⁹. Τη συγκεκριμένη εποχή ο μόνος που μπορούσε να απειλήσει την *corona imperii*, δηλαδή την αυτοκρατορική εξουσία, αφού ο όρος τίθεται μετωνυμικά, ήταν ο Μανουήλ που πριν λίγους μήνες την είχε διεκδικήσει επίσημα. Η συνθήκη αυτή αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, μία πολύτιμη μαρτυρία των πολιτικών-ιδεολογικών διεργασιών της δυτικής αυτοκρατορικής αυλής ενάντια στην ενδεχόμενη αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση.

Βεβαίως πρέπει να αναφερθεί ότι η Ρώμη δεν ήταν η μοναδική πόλη που ανέλαβε ένορκα την παραπάνω υποχρέωση. Την περίοδο 1161/62 άλλες τρεις πόλεις της Ιταλίας, η Πίζα, η Piacenza και η Lucca, υποχρεώθηκαν να δώσουν στον αυτοκράτορα ανάλογο όρκο⁴⁴⁰. Η συνθήκη ειρήνης όμως του

⁴³⁹ DFI², 533, p. 478: *Iuraverunt presentes et iurabunt futuri senatores et totus populus Romanus domno Friderico imperatori fidelitatem et quod iuvabunt eum coronam imperii Romani retinere et defendere contra omnes homines, et iusticias suas tam infra urbem quam extra urbem iuvabunt eum retinere.*

⁴⁴⁰ DF², 356 (6/4/1162, ο Φρειδερίκος επιβεβαιώνει όλα τα εμπορικά προνόμια της Πίζα και συνάπτει συνθήκη εναντίον του Σικελικού Βασιλείου), p. 202: *... iuvabo eum retinere coronam suam et imperium et honorem, ... et nominatim civitatem Pisanam cum comitatu suo et districtu, contra omnes homines et, si perdidit, iuvabo eum recuperare bona fide.* DF², 362 (11/5/1162, ο Φρειδερίκος συνάπτει συνθήκη με την Piacenza για τους όρους με τους οποίους θα δεχτεί την πόλη υπό την προστασία του), p. 212: *Et adiuvabunt eum retinere coronam suam et imperium et Italiam et Lombardiam, specialiter autem et nominatim civitatem Placentiam et totum*

Φρειδερίκου με το ρωμαϊκό λαό και τη σύγκλητο αποκτά μεγαλύτερη σημασία λόγω των ιδιαίτερων συγκρουσιακών σχέσεων που υπήρχαν ανάμεσα στο κοινοτικό κίνημα και την Αυτοκρατορία. Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε ότι το καλοκαίρι του 1152, λίγο πριν τη στέψη του ο Βαρβαρόσσα αρνήθηκε τις αξιώσεις των ρωμαίων πολιτών για την κατοχή και απονομή του αυτοκρατορικού στέμματος και θεμελίωσε την άρνησή του στο δίκαιο της κατάκτησης που συνετέλεσε στην *translatio imperii* από τους Έλληνες στους Φράγκους, το νέο αυτοκρατορικό λαό⁴⁴¹. Υπό την απειλή όμως της βυζαντινής παρουσίας στη Δύση ο Φρειδερίκος φέρεται το 1167 να αναγνωρίζει εμμέσως στους Ρωμαίους κάποιο δικαίωμα στην αναγόρευση των αυτοκρατόρων. Αυτή είναι, κατά τη γνώμη μας, η σημασία του όρου *eum coronam imperii Romani retinere et defendere contra omnes homines*, που επιβλήθηκε τόσο στη σύγκλητο όσο και σε όλους τους ρωμαίους πολίτες. Για να γίνει καλύτερα κατανοητός αυτός ο συλλογισμός, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι με τη συνθήκη αυτή η ρωμαϊκή σύγκλητος κέρδισε τη νομιμότητα της πολιτικής της ύπαρξης και ένα είδος αυτοδιοικήσεως που επιζητούσε ήδη από τις επαφές της με τον Κορράδο, χωρίς βεβαίως να κατορθώσει να επιβληθεί ως μία εξουσιαστική δύναμη αντίστοιχη του πάπα ή του αυτοκράτορα⁴⁴². Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι παραχωρήθηκαν στους Ρωμαίους πολίτες σημαντικά οικονομικά προνόμια, και συγκεκριμένα ελεύθερο από δασμούς εμπόριο σε

episcopatum et comitatum, contra omnem hominem bona fide. DF², 375 (μετά τις 15/6/1162, ο Φρειδερίκος επιβεβαιώνει τη συνθήκη που η πόλη Lucca είχε συνάψει με τον καγκελλάριο Rainald von Dassel), p. 239-240: *Et bona fide iuvabo eum retinere coronam et honorem suum, et nominatim civitatem Luccam et eius comitatum ...*

⁴⁴¹ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 164-167. Για τον ίδιο λόγο ούτε ο Κορράδος καλλιέργησε επαφές με τη σύγκλητο, όπως υποστηρίζαμε στο κεφάλαιο 1^ο, σ. 93-94.

⁴⁴² Ο.π., σημ. 439: *Domnus imperator confirmabit senatum perpetuo in eo vigore, in quo nunc est, et augebit illum tali tenore, ut senatus per eum ordinetur et si subiectus fiat, et faciet inde privilegium cum sigillo auri, in quo contineantur haec: videlicet confirmatio senatus, et quod faciat salva omnia iusta tenementa populi Romani, quantum ad imperatorem pertinet; quod ea illis non auferet et bonos usus urbis et locationes, libellos tercii et quarti generis conservabit*. J. PETERSOHN, *Der Vertrag...*, ό.π., σημ. 256, p. 309-315, ο οποίος μάλιστα σημειώνει ότι μόνο συνάπτοντας μία συνθήκη με έναν τυπικά ισότιμο συμβαλλόμενο, μπορούσε ο Φρειδερίκος να εξασφαλίσει την εξουσία στη Ρώμη. J. STROTHMANN, *Kaiser und Senat. Der Herrschaftsanspruch der Stadt Rom zur Zeit der Staufer*, Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 47, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1998, p. 254-257. Να σημειώσουμε ότι οι παραπάνω ιστορικοί δεν εντοπίζουν πουθενά στη μελέτη τους το βυζαντινό παράγοντα.

όλη την Αυτοκρατορία, που μόνο δύο αυτοκρατορικές πόλεις έχαιραν, η Monza ως παραδοσιακή πρωτεύουσα του regnum italicum και το Aachen ως caput του regnum teutonicum⁴⁴³.

Το ερώτημα των ιστορικών, γιατί ο Φρειδερίκος προέβη το 1167 στην αναγνώριση της νομιμότητας της Ρωμαϊκής Συγκλήτου και όχι το 1159, όπου οι σχέσεις τους ήταν πιο αρμονικές⁴⁴⁴, νομίζουμε ότι δεν μπορεί να απαντηθεί, αν δε ληφθεί υπόψη ο βυζαντινός παράγοντας. Η συνθήκη του 1167 αποτελεί κατά μία έννοια μία οπισθοχώρηση της αυτοκρατορικής αντίληψης περί translatio imperii, που αναγνωρίζει πλέον στο ρωμαϊκό λαό κάποια σχέση με το αυτοκρατορικό στέμμα. Ο άμεσος πολιτικός στόχος αυτής της ιδεολογικής οπισθοχώρησης ήταν βέβαια ο προσεταιρισμός των Ρωμαίων στη δυτική αυτοκρατορική πολιτική. Η βυζαντινή δυναμική στην Ιταλία είχε διαμορφώσει ένα περίπλοκο πολιτικό κλίμα το οποίο, όπως φάνηκε και από την παραπάνω συνθήκη, επηρέαζε ακόμη και την ιδεολογική σκέψη της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Ο Βαρβαρόσσα όφειλε να προβεί σε ευέλικτες πολιτικές κινήσεις, για να αντιμετωπίσει τη διαμορφωθείσα κατάσταση. Βέβαια πρέπει να τονίσουμε ότι η συνθήκη ειρήνης με τους Ρωμαίους δε μείωσε σε καμία περίπτωση το γόητρο του, αφού η Ρώμη κατακτήθηκε από το γερμανικό στρατό, οδηγήθηκε με τη βία στην αποδοχή της συνθήκης και ο αυτοκράτορας έλαβε το προνόμιο να συγκροτεί ο ίδιος ή μέσω αντιπροσώπου τη σύγκλητο.

Η επίδραση της βυζαντινής πολιτικής στη Δυτική Αυτοκρατορία εκδηλώθηκε σύντομα και σε θεσμικό επίπεδο. Ο Φρειδερίκος έπρεπε να αντιδράσει στις εξουσιαστικές αξιώσεις του Μανουήλ, για να διασφαλίσει την οικουμενική του εξουσία. Η έννοια της οικουμενικότητας δεν επιδεχόταν καμία

⁴⁴³ Ό.π., σημ. 439: Et precipiet in eodem privilegio non auferri Romanis in toto imperio suo plateaticum, portaticum, pedagium aut ripaticum, et si auferre presumpserit, indicat in penam 100 librarum auri. K. ZEILLINGER, *Kaiseridee...*, ό.π., σημ. 56, p. 406-407.

⁴⁴⁴ Ο K. ZEILLINGER, ό.π., p. 408-409, θέτει το ερώτημα και απαντά λέγοντας ότι ο Φρειδερίκος το 1167 διαπραγματευόταν από θέση ισχύος και γι' αυτό αναγνώρισε τη σύγκλητο και της παραχώρησε τέτοια προνόμια. Αντιθέτως, το 1159 οι Ρωμαίοι θα ήταν αυτοί που θα ωφελούνταν περισσότερο. Ο J. STROTHMANN, ό.π., σημ. 442, p. 256-257, δε θεωρεί ουσιαστική την απάντηση του Zeillinger. Παρατηρεί ότι ο αυτοκράτορας ενίσχυσε την εξουσία της συγκλήτου, για να μπορέσει να έχει στην πόλη ένα διοικητικό όργανο υπό την εξουσία του, ανεξάρτητο από τον πάπα και τους ευγενείς. Για τις σχέσεις Ρώμης-Αυτοκρατορίας το 1159, βλ. ό.π., σ. 302-304.

παρέκλιση από τη βασιική ιδεολογική του τοποθέτηση, την ανωτερότητα δηλαδή της αυτοκρατορικής εξουσίας έναντι της παπικής και το θεόθεν δικαίωμα της πρώτης να επεμβαίνει, κάθε φορά που το απαιτούν οι περιστάσεις, στις εκκλησιαστικές υποθέσεις για την αποκατάσταση τόσο του honor Dei όσο και του honor imperii. Πιστεύουμε ότι η αντίδραση του δυτικού αυτοκράτορα στις βυζαντινο-παπικές διαπραγματεύσεις, όπως αυτές προβάλλονταν από την παπική πλευρά, εμπεριέχεται στα αυτοκρατορικά σχέδια περί διαδοχής του θρόνου και περί συμφιλίωσης του imperium και του sacerdotium, που καταστρώθηκαν το 1169. Το γεγονός αυτό έχει διαφύγει της προσοχής των ερευνητών, καθώς οι ενέργειες βυζαντινού και δυτικού αυτοκράτορα, όπως τονίσαμε, δεν έχουν αναλυθεί σύμφωνα με το εννοιολογικό μοντέλο της δράσης-αντίδρασης. Πολύ περισσότερο, δεν έχει γίνει προσπάθεια να μεταφερθεί αυτό το σχήμα στο θεσμικό επίπεδο, όπου μπορεί να αποκαλύψει ότι οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις αλλά και οι συγκλίσεις, επηρέαζαν και την ίδια τη θεσμική δομή των Αυτοκρατοριών.

Στις 8 Ιουνίου 1169 στο Bamberg οι γερμανοί ηγεμόνες εξέλεξαν ως διάδοχο του γερμανικού θρόνου το γιο του Φρειδερίκου, Ερρίκο Στ'. Στις 15 Αυγούστου του ίδιου έτους στο Aachen ο Ερρίκος στέφθηκε και χρίστηκε rex Romanorum, αν και ήταν μόλις τεσσάρων ετών⁴⁴⁵. Το ότι ο Φρειδερίκος υπέδειξε στους ηγεμόνες την εκλογή του Ερρίκου είναι αναμφισβήτητο. Ήταν η τακτική της designatio, που εφήρμοζαν κατά κανόνα οι αυτοκράτορες. Ποια ήταν όμως η αναγκαιότητα να στεφθεί ο Ερρίκος τη συγκεκριμένη στιγμή rex Romanorum, αναγκαιότητα που αποδέχτηκαν οι γερμανοί ηγεμόνες και τον εξέλεξαν διατηρώντας ταυτόχρονα το δικαίωμα της ελεύθερης εκλογής; Η άποψη ότι ο Φρειδερίκος φοβήθηκε για έναν ξαφνικό θάνατο και γι' αυτό θέλησε να εξασφαλίσει τη διαδοχή του, δε μας βρίσκει σύμφωνους⁴⁴⁶. Τα

⁴⁴⁵ *Annales Palidenses* (ed. G. H. Pertz), MGH SS XVI, p. 94²⁷⁻²⁹: Anno Domini 1169. Inperator curiam habuit Erpesford in natale sancti Iohannis baptiste, ubi filius eius Heinricus in regem eligitur, et in assumptione sancta Marie Aquisgrani ungitur.

⁴⁴⁶ U. SCHMIDT, *Königswahl und Thronfolge im 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, *Regesta Imperii*, 7], Köln-Wien,

κίνητρα αυτής της απόφασης δεν μπορούν να εντοπιστούν, κατά τη γνώμη μας, παρά στη διαμορφωθείσα πολιτική κατάσταση. Απέναντι στις οικουμενικές αξιώσεις του Μανουήλ, που έδειχναν να έχουν βρει απήχηση στην παπική πολιτική, ο δυτικός αυτοκράτορας έπρεπε να αντιτάξει την εικόνα μίας εύρωστης Αυτοκρατορίας, η οποία εντόπιζε το παρελθόν της στον Κάρολο τον Μεγάλο, το παρόν της στην πολιτική του Φρειδερίκου και το εξασφαλισμένο μέλλον της στον Ερρίκο Στ'. Όφειλε με άλλα λόγια να υπερασπιστεί την *translatio imperii*, την οποία έβλεπε να διακυβεύεται από τη βυζαντινή και την παπική πολιτική.

Δύο σημαντικά στοιχεία ενισχύουν την άποψή μας. Το πρώτο αφορά την ίδια τη στέψη του Ερρίκου. Στις 15 Αυγούστου 1169 στο Aachen απουσίαζε ο αυτοκράτορας που εκείνη τη χρονική στιγμή βρισκόταν στο Salzburg, όπου θα γινόταν η εγκατάσταση του νεοειλεγέντος αρχιεπισκόπου Adalbert, γιου του βασιλιά της Βοημίας⁴⁴⁷. Η παρουσία του βέβαια δε θα είχε καμία νομική συνέπεια. Θα προσέδιδε μόνο μεγαλύτερη λαμπρότητα στην τελετή και θα χάραζε στη μνήμη των παρευρισκομένων την αδιατάρακτη συνέχιση της δυναστείας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως η απουσία του αυτοκράτορα είναι αυτή που ενέχει το σημαντικότερο συμβολικό ρόλο. Ο Φρειδερίκος ήθελε να επιδείξει ότι δεν επηρεάζει τους ηγεμόνες και δεν ενεργεί εναντίον της απόφασης του Θεού. Το αυτοκρατορικό αξίωμα δόθηκε a Deo, μέσω της εκλογής των ηγεμόνων που έδρασαν ως φορείς της θείας θέλησης. Στη στέψη του Ερρίκου συνοψίζεται η ιδεολογική τοποθέτηση του Βαρβαρόσσα για το *sacrum imperium*, την οποία είχε διακηρύξει, όπως έχουμε δει, ήδη από το 1157 μετά το επεισόδιο της Besançon. Ο από τον Θεό επιλεγμένος

Böhlau Verlag, 1987, p. 173, όπου τονίζει την ηλικία του, περίπου 45 ετών τότε, και τους πιθανούς φόβους για την υγεία του, που προκάλεσε η επιδημία ελονοσίας το 1167 στη Ρώμη. Εντοπίζει μάλιστα στην απόφαση των ηγεμόνων να αποδεχτούν την πρόταση του Φρειδερίκου για άμεση εκλογή διαδόχου, ενώ δε συνέτρεχε κανένας ουσιαστικός λόγος, στη δύναμη που έχαιρε ο αυτοκράτορας τη συγκεκριμένη περίοδο, p. 186-194.

⁴⁴⁷ F. OPPL, *Das Itinerar Kaiser Friedrich Barbarossas (1152-1190)*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, Regesta Imperii], Wien-Köln-Graz, Hermann Böhlau Nachf., 1978, p. 48-49. Σημειώνει επίσης ότι ο συγγραφέας των *Annales Palidenses* (ό.π., σημ. 445) δε δίνει τον πραγματικό τόπο της εκλογής του διαδόχου, που ήταν το Bamberg και όχι το Erpesford.

αυτοκράτορας, ο *χριστός Κυρίου*, εκλέγεται από τους ηγεμόνες, φορείς της θείας θέλησης, και στη συνέχεια λαμβάνει το χρίσμα από τον αρχιεπίσκοπο της Κολωνίας, ο οποίος με το συγκεκριμένο τελετουργικό επιβεβαιώνει τη θεία απόφαση⁴⁴⁸. Τη στιγμή των έντονων πολιτικών και ιδεολογικών τριβών που απειλούσαν την επίγεια τάξη, επομένως και την ουράνια, η θεία θέληση επενέβη και με την εκλογή των ηγεμόνων και τη στέψη του διαδόχου διασφάλισε τη συνέχεια του *sacrum imperium*.

Το δεύτερο στοιχείο που μας ωθεί να αντιμετωπίσουμε τη στέψη του Ερρίκου ως αντίδραση στη δράση της βυζαντινο-παπικής πολιτικής είναι η προσπάθεια να αποκατασταθούν στο πρόσωπο του νέου *rex Romanorum* οι διαταραγμένες σχέσεις μεταξύ του *imperium* και του *sacerdotium*. Σύμφωνα με μία επιστολή του Ιωάννη του Salisbury, το 1169 ο Φρειδερίκος πρότεινε στον Αλέξανδρο ένα σχέδιο συμφιλίωσης. Ο πάπας θα αναγνώριζε την αυτοκρατορική διαδοχή (*in imperatorem recipiat*) και ο Ερρίκος θα ανταπέδιδε την αναγνώριση αποδεχόμενος τον Αλέξανδρο ως νόμιμο ποντίφηκα⁴⁴⁹. Η πληροφορία αυτή παραδίδεται μόνο από τη συγκεκριμένη πηγή, της οποίας όμως την αντικειμενικότητα, όπως έχει επισημανθεί⁴⁵⁰, δεν μπορούμε να αρνηθούμε, αν και πρέπει να είμαστε προσεκτικοί στη χρήση της. Η αναγνώριση που θα προσέφερε ο διάδοχος στον Αλέξανδρο εξυπηρετούσε έναν πολύ σημαντικό στόχο. Απομακρυνόταν ο βυζαντινός κίνδυνος, καθώς ο ποντίφικας θα αναγνώριζε με τη σειρά του στο πρόσωπο του Ερρίκου όχι απλώς το *rex Romanorum*, αλλά τον συναυτοκράτορα, το μοναδικό διάδοχο

⁴⁴⁸ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 265-266 και 269.

⁴⁴⁹ The Letters of John of Salisbury (ed. W.J. Millor – C.N.L. Brooke), Vol. II, ep. 289 (πιθανώς τέλη Αυγούστου 1169. Ο Ιωάννης γράφει στον Βαλδουίνο, αρχιδιάκονο του Exeter), p. 656-658: *Ut autem sollicitudinem tuam ex aliqua parte mitigem, Fredericus Teutonicus tyrannus, Deo propitiante, pacem cum ecclesia facturus creditur, petens ut filium suum natu secundum, quem in regem eligi fecit, in imperatorem recipiat dominus papa et a catholicis episcopis praecipiat consecrari, apostolicae sedi pariturum, dum tamen Fredericus in persona sua nullum apostolicum, nisi velit, recipere compellatur praeter Petrum et alios qui in caelis sunt.*

⁴⁵⁰ J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 190-191. Την πληροφορία αποδέχονται και οι W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 196, J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 226-227 και U. SCHMIDT, ό.π., σημ. 446, p. 173-179, όπου και παρατίθεται αναλυτικά η προηγούμενη βιβλιογραφία για το θέμα αυτό. Μάλιστα σημειώνει ο ιστορικός ότι στις διαπραγματεύσεις με τον πάπα οφείλεται η καθυστέρηση της στέψης του Ερρίκου, που έλαβε χώρα δύο περίπου μήνες μετά την εκλογή του.

στην κορυφή του *sacrum imperium*⁴⁵¹. Στο σημείο αυτό μάλιστα μπορούμε να διαγνώσουμε και την ισχυρή επιρροή των βυζαντινών πολιτικών προτύπων στη Δυτική Αυτοκρατορία, όπου απουσίαζε ο θεσμός του συναυτοκράτορα⁴⁵².

Το 1169 ο βυζαντινός αυτοκράτορας απέκτησε και αυτός τον πολυπόθητο υιό, τον Αλέξιο Β' που θα εξασφάλιζε τη συνέχεια της δυναστείας των Κομνηνών. Ο Μανουήλ, όπως άλλωστε και οι προγενέστεροι αυτοκράτορες, προσπάθησε να εξασφαλίσει στο πρόσωπο του γιου του και τη συνέχεια της αυτοκρατορικής εξουσίας και τον έστεψε συμβασιλέα. Τον Μάρτιο του 1171 μάλιστα επέβαλε σε εκκλησιαστική σύνοδο να δώσει όρκο πίστης στον ίδιο, στον Αλέξιο αλλά και σε όλους τους πιθανούς διαδόχους του. Ένας τέτοιος όρκος πίστης δεν ήταν κάτι καινούργιο στο Βυζάντιο, όπου απουσίαζε οποιοσδήποτε νόμος που να ρυθμίζει τη διαδοχή, και η εκλογή του αυτοκράτορα γινόταν από τη σύγκλητο, το στρατό και το λαό. Και ο συγκεκριμένος όρκος πίστης ήταν μία συνοδική απόφαση και σε καμία περίπτωση δεν αποτέλεσε νόμο περί διαδοχής⁴⁵³. Πρέπει όμως να μας προβληματίσει το γεγονός ότι ο Μανουήλ επανέφερε αυτόν τον όρκο ύστερα από ένα σχεδόν αιώνα και ίσως αυτή ήταν η πρώτη φορά που ο όρκος αυτός απαιτήθηκε γραπτώς⁴⁵⁴. Επιπλέον, σε ιδεολογικό επίπεδο, ο όρκος πίστης των

⁴⁵¹ Αυτό το σχέδιο συμφιλίωσης έχει ερμηνευτεί διαφορετικά από την έρευνα που δε λαμβάνει υπόψη της το βυζαντινό παράγοντα: Ο Φρειδερίκος δεν ήθελε να οπισθοχωρήσει από την πολιτική του και να αναγνωρίσει τον Αλέξανδρο αποδίδοντάς του όλες τις οφειλόμενες τιμές, δηλαδή την προσκύνηση και το *officium stratoris*, και γι' αυτό πρότεινε την αναγνώριση μέσω του διαδόχου Ερρίκου, ο οποίος θα διεκπεραίωνε αυτό το τελετουργικό. Βλ. K. GÖRICH, ό.π., σημ. 1, p. 157-158. Ο U. SCHMIDT, ό.π., σημ. 446, p. 177, σημειώνει ότι ο Φρειδερίκος δεν μπορούσε να αναγνωρίσει τον Αλέξανδρο, γιατί δεσμευόταν από τον όρκο του Würzburg (1165).

⁴⁵² Το 1184 ο Φρειδερίκος ζήτησε ει νέου την αυτοκρατορική στέψη του γιου του και η άρνηση του πάπα Λούκιου Γ' (1181-1185) οδήγησε στη ρήξη των σχέσεων μεταξύ Αγίας Έδρας και Αυτοκρατορίας. Για το θέμα βλ. G. BAAKEN, *Unio Regni ad Imperium. Die Verhandlungen von Verona 1184 und die Eheabredung zwischen König Heinrich VI. und Konstanze von Sizilien*, in *QFLAB*, 52(1972), p. 238-240.

⁴⁵³ I. MEDVEDEV, Η συνοδική απόφαση της 24^{ης} Μαρτίου 1171 ως νόμος για τη διαδοχή στο θρόνο του Βυζαντίου, στο Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Το Βυζάντιο κατά το 12^ο αιώνα. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, [Εταιρεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών. Διπτύχων-Παράφυλλα 3], Αθήνα, 1991, σ. 236-237.

⁴⁵⁴ N.G. SVORONOS, *Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle*, in *REB*, 9(1951), p. 114-122. A. PERTUSI, *Il pensiero politico bizantino dalla fine del secolo VI al secolo XIII*, in L. FIRPO (ed.), *Storia delle idee politiche, economiche e sociali*, T. II, Torino, Unione tipografico-Editrice Torinese, 1983, p. 786.

εκκλησιαστικών λειτουργιών προς τον αυτοκράτορα ήταν μία πράξη θρησκευτικής σημασίας, που ισχυροποιούσε την εξουσία του, επιβεβαιώνοντας την απόλυτη ισχύ της, και τόνιζε το θεϊκό χαρακτήρα του αυτοκρατορικού αξιώματος⁴⁵⁵. Αν παρατηρήσουμε το κείμενο της συνοδικής απόφασης, συνειδητοποιούμε ότι η αντίληψη της θεόθεν εξουσίας προβάλλεται περισσότερο απ' ο,τιδήποτε άλλο. Ο βασιλέας κατέχει με τη θεία θέληση την επίγεια εξουσία, όπως ο Θεός την ουράνια. Και επειδή ακριβώς είναι χριστός Κυρίου, η άρνηση πίστης στο πρόσωπό του έχει τα ίδια ολέθρια αποτελέσματα με την άρνηση πίστης στον Χριστό⁴⁵⁶.

Η ιστορική έρευνα έχει αντιμετωπίσει τη βούληση του Μανουήλ, να απαιτήσει το συγκεκριμένο όρκο πίστης, μόνο μέσα στα πλαίσια της εσωτερικής πολιτικής σκηνής, ως δηλαδή μία προσπάθεια να εξασφαλιστεί η ομαλή διαδοχή στο θρόνο και η επιβίωση της δυναστείας των Κομνηνών⁴⁵⁷. Ο προσωπικός μας όμως προβληματισμός έγκειται στο κατά πόσο η ενέργεια αυτή δύναται να θεωρηθεί ως αντίδραση στην απόφαση του Φρειδερίκου να στέψει τον τετραετή γιο του rex Romanorum. Μήπως τελικά αυτό που επεδίωξε ο Μανουήλ για τον Αλέξιο ήταν μία ανάλογη θέση με αυτή που κέρδισε ο Ερρίκος με τη στέψη του; Και δεν εννοούμε βέβαια την εξασφάλιση της διαδοχής στα στενά τοπικά όρια του regnum teutonicum ή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά τη διαδοχή στην οικουμενική διάσταση του ενός και μοναδικού imperium romanum. Ο Αλέξιος, όπως ακριβώς και ο Ερρίκος για τη δυτική πλευρά, απετέλεσε ένα ακόμη διαπραγματευτικό όπλο στα χέρια του βυζαντινού αυτοκράτορα στον αγώνα του για την αναγνώριση της οικουμενικής του εξουσίας. Έδειξε στους δυτικούς, συμμάχους ή μη, ότι το μέλλον του

⁴⁵⁵ N.G. SVORONOS, ό.π., p. 107, 125-126, 129.

⁴⁵⁶ Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής σταχυολογίας (εκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς), αρ. 33, σ. 110: (ώς) ό γάρ Θεός έν ούρανῶ και έν άπασι, τούτο επί γης μετά Θεόν έν τοίς υπό τήν αὐτοῦ επικράτειαν τὸ βασιλικὸ ὕψος και ἀξίωμα. και ὄν τρόπον ό τήν περι τὸ θεϊον πίστιν άπαρησάμενος τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὀμηγύρεως έξωστράκισται, τὸν αὐτὸν και ό τήν πρὸς τὸ βασιλειον κράτος πίστιν έξομοσάμενος, και (ό) δολερῶς και ύπούλως πρὸς αὐτὸ διακειμένος ανάξιος ἡμῖν δοκεῖ και από Χριστοῦ κεκλησθαι και ὀνομάζεσθαι, εἴπερ δὴ χριστός Κυρίου και ό τὸ στέφος τοῦ κράτους και τὸ διάδημα περικείμενος.

⁴⁵⁷ P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 175. P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 290. A. PERTUSI, ό.π., σημ. 454, p. 786.

imperium Romanum ήταν σε κάθε περίπτωση εξασφαλισμένο. Μπορούσε, λοιπόν, ο αυτοκράτορας να διαπραγματευτεί στη Δύση με ακόμη μεγαλύτερη άνεση. Βέβαια, δεν υπάρχει καμία γραπτή πηγή που να αποσαφηνίζει τη σκέψη του Μανουήλ. Πρέπει όμως να επικεντρώσουμε την προσοχή μας στη χρονική εγγύτητα των δύο διαδοχών και στις ιδεολογικές τριβές αλλά και συγκλίσεις που χαρακτήριζαν τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών. Εξάλλου, και αυτό είναι ένα στοιχείο που ενισχύει τον ισχυρισμό μας, ο βυζαντινός αυτοκράτορας φρόντισε να διαδώσει στη Δύση και να τονίσει στον πάπα την εξασφάλιση της διαδοχής του στο θρόνο. Αυτό πληροφορούμαστε από μία επιστολή του Αλέξανδρου, που εστάλη τον Αύγουστο του 1171 στον αρχιεπίσκοπο της Reims, Ερρίκο, και στην οποία ο πάπας συμβουλεύει τον αρχιεπίσκοπο να προτρέψει το βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο να στέψει το γιο του συμβασιλέα, για να εξασφαλιστεί η διαδοχή, όπως ακριβώς έπραξε και ο βυζαντινός αυτοκράτορας⁴⁵⁸. Περισσότερο όμως η εξέλιξη των ιδίων των γεγονότων είναι αυτή που αποτελεί μία ένδειξη για τους στόχους του Μανουήλ.

C. Η πολιτική μέσω των γάμων, η επιστροφή στη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης και το τέλος της βυζαντινής παρουσίας στην Ιταλία

Το 1170 ο Φρειδερίκος αποφάσισε να αναθερμάνει τις σχέσεις του με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και οι προτάσεις του πρέπει να ήταν πολύ σημαντικές, καθώς ανέθεσε τη διπλωματική αποστολή στον ίδιο τον καγκελλάριο του imperium, τον αρχιεπίσκοπο Χριστιανό του Mainz, ο οποίος εστάλη στο Βυζάντιο το φθινόπωρο του ίδιου έτους⁴⁵⁹. Ο καγκελλάριος, πέρα

⁴⁵⁸ RHG, XV, ep. CCCXXXIX, p. 925-926 (3/8/1172): ... per apostolica scripta monemus, consulimus, atque mandamus, quatenus eundem regem moneas diligentius et horteris, et cum omni instantia inducas, ut sibi et filio suo providens, eum habito tuo et aliarum magnarum personarum regni saniori consilio, cum auxilio coelestis gratiae faciat coronari et unungi in regem et universum regnum iuramento sibi fidelitatis astringi... Nam illustris imperator Constantinopolitanus, providere cupiens ne imperium suum aliqua posset mutatione turbari, filium, cum vix sit triennis, jam fecit coronari, et ei totum imperium iuramento fidelitatis astringi, et hoc idem alias sublimes personas fecisse vidimus.

⁴⁵⁹ *Annales Sancti Petri Erphesfordenses* (ed. G. W. Pertz), MGH SS XVI, p. 23²²⁻²⁴: Anno Domini 1170. Cristanus archiepiscopus, legatus imperatoris, Greciam profiscitur, pluresque reliquias sanctorum reportavit. Για την ημερομηνία άφιξης βλ. F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 107. Την ημερομηνία αμφισβητεί ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 197, που την τοποθετεί μεταξύ του

των άλλων ικανοτήτων του, γνώριζε, κατά μία πληροφορία, και ελληνικά⁴⁶⁰, γεγονός που, αν αληθεύει, διευκόλυνε πολύ τις διαπραγματεύσεις. Γνωρίζουμε δυστυχώς ελάχιστα για τους στόχους της πρεσβείας. Η πολιτική κατάσταση όμως, καθώς και τα γεγονότα που ακολούθησαν, επιτρέπουν να προχωρήσουμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Προφανώς ο βασιικός στόχος του Φρειδερίκου ήταν να προσελκύσει τον Μανουήλ σε μία συμμαχία απομακρύνοντας τον έτσι από την παπική πολιτική, καθώς οι φήμες για την απόδοση του δυτικού στέμματος στο βυζαντινό αυτοκράτορα ήταν ακόμη έντονες. Μάλιστα λίγους μήνες πριν, περίπου τον Απρίλιο-Μάιο του 1170, ο Μανουήλ έδωσε σύζυγο την ανεψιά του Ευδοκία στον πιστό σύμμαχο του πάπα, Odo Frangipane. Η γαμήλια τελετή, που έλαβε χώρα στην Ιταλία, ευλογήθηκε από τον ίδιο τον Αλέξανδρο⁴⁶¹. Ο γάμος αυτός έχει ερμηνευτεί από τους ιστορικούς ως προσπάθεια του βυζαντινού αυτοκράτορα να εξασφαλίσει ένα στήριγμα στη Ρώμη μέσω του ισχυρού οίκου των Frangipani και να ασκήσει επιπλέον πιέσεις στον πάπα, ο οποίος υποστηριζόταν από την οικογένεια αυτή⁴⁶². Επιπλέον η γερμανική πολιτική είχε εισέλθει σε μία πολύ επικίνδυνη φάση ύστερα από την

Ιανουαρίου και Σεπτεμβρίου του 1170. Σύμφωνα με τα έγγραφα της αρχιεπισκοπής του Mainz, ο καγκελλάριος ήταν σίγουρα παρών στην αρχιεπισκοπή και γενικότερα στη Γερμανία τον Ιανουάριο έως και τα μέσα Φεβρουαρίου 1170, τον Ιούνιο και από τον Αύγουστο έως και τον Οκτώβριο του 1170. Όλες οι πηγές αναφέρουν ως ημερομηνία επιστροφής το 1171. Θα τοποθετήσουμε, λοιπόν, το ταξίδι του από τον Οκτώβριο του 1170 και ύστερα.

⁴⁶⁰ *Annales Stadenses* (ed. I.M. Lappenberg), MGH SS XVI, p. 347³⁰⁻³²: Christianus archiepiscopus licet Teutonicus, scilicet Thuringus, disertus extitit et facundus, vir largus et illustris, utens lingua Latina, Romana, Gallica, Graeca, Apulica, Lombardica, Brabantina, uti lingua materna.

⁴⁶¹ *Annales Ceccanenses* (ed. L.C. Bethmann), MGH SS XIX, p. 286¹⁹⁻²⁴: Anno Domini 1170 ind. 3. mense Martii, die 15. Kal. Aprilis venit Alexander papa Verulas, ordinavit ibi archiepiscopis, episcopis, abbatibus et aliis ordinibus. Hoc autem anno misit Constantinopolitanus nepotem suam cum episcopis Graecis et cum comitibus et cum multis militibus et cum magna pecunia ad Alexandrum papam, ut daret eam in coniugio Odoni Fraiapanis de Roma. Qui apud Verulas eam coniugavit, et tunc ipse Oddo cum ea reversus est Romam.

⁴⁶² J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 229. J. PETERSON, *Der Vertrag...*, ό.π., σημ. 256, p. 312. W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 192-193, ο οποίος υποθέτει ότι οι ιερείς που βρίσκονταν στη συνοδεία της Ευδοκίας, ήταν επιφορτισμένοι να συζητήσουν την ένωση των Εκκλησιών. Βέβαια δεν υπάρχει καμία πηγή που να υπαινίσσεται κάτι τέτοιο. Αν υπήρξαν συζητήσεις για την ένωση, σίγουρα θα θίχτηκε και η αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση. Και οι δύο ιστορικοί σημειώνουν ότι τα σχέδια του Μανουήλ απέτυχαν, καθώς οι Ρωμαίοι τηρούσαν πιστά τη συνθήκη ειρήνης με τον Βαρβαρόσσα (1167).

αναγκαστική αποχώρηση του γερμανικού στρατού από την Ιταλία το 1167-68 και την ενδυνάμωση της Lega Lombarda⁴⁶³.

Η μοναδική πληροφορία που έχουμε για την πρεσβεία του Χριστιανού προέρχεται από το αρχιερατικό υλικό της αρχιεπισκοπής του Mainz. Όπως είδαμε, ο καγκελλάριος εστάλη στο Βυζάντιο *pro magis ecclesie Dei et imperii negotia*⁴⁶⁴. Η φράση αυτή βέβαια απαντά συχνά στα μεσαιωνικά έγγραφα και καλύπτει μία ποικιλία θεμάτων⁴⁶⁵. Εμείς θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε πώς συσχετίζονται τα δύο αυτά στοιχεία – *ecclesia Dei* και *imperii negotia* – στην αποστολή του καγκελλάρου. Θα επιμείνουμε στη σκέψη που διατυπώσαμε προηγουμένως. Ο Φρειδερίκος στόχευε να παρουσιάσει μία πρόταση που θα ωφελούσε την Αυτοκρατορία και επομένως τη σωτηρία των πιστών, για την εξασφάλιση της οποίας άλλωστε ο αυτοκράτορας λάμβανε τη θεόθεν εξουσία του. Αυτό, λοιπόν, που επιζητούσε ήταν μία συνεργασία των δύο Αυτοκρατοριών, που θα είχε σαν αποτέλεσμα και την επίγεια αρμονία. Από τη συνεργασία αυτή θα απουσίαζε ο πάπας, του οποίου ο ρόλος θα ήταν περιθωριακός, αν συγκριθεί με τις οικουμενικές διαστάσεις της πολιτικής που ασκούσαν οι δύο *χριστοί Κυρίου* αυτοκράτορες, οι οποίοι συνέπρατταν για τη σωτηρία της οικουμένης. Η σύμπραξη δεν μπορούσε να είχε άλλη μορφή παρά αυτή της ένωσης των αυτοκρατορικών δυνάμεων μέσω ενός γάμου. Πιστεύουμε ότι ο Χριστιανός έφτασε στο Βυζάντιο για να προτείνει μία βυζαντινο-γερμανική συμμαχία μέσω ενός γάμου και μάλιστα στα πλαίσια των διαμορφωμένων από τον Μανουήλ και τον Κορράδο βυζαντινο-γερμανικών σχέσεων⁴⁶⁶.

⁴⁶³ Ό.π., σ. 362.

⁴⁶⁴ Ό.π., σ. 407, σημ. 385.

⁴⁶⁵ Πρέπει πάντως να σημειώσουμε ότι σε καμία άλλη διπλωματική αποστολή του Χριστιανού δεν απαντά η φράση αυτή, για να χαρακτηρίσει τους στόχους της πρεσβείας του, βλ. Regesten zur Geschichte der Mainzer Erzbischöfe (ed. J.F Böhmer – C. Will), Band II, n. 1-201, p. 17-59. Άλλωστε και οι ιστορικοί που προσπαθούν να ερμηνεύσουν τι σημαίνουν οι διαπραγματεύσεις αναφορικά με την Εκκλησία του Θεού, υποστηρίζουν ότι ο Χριστιανός ήταν επιφορτισμένος να εγκαινιάσει δογματικές συζητήσεις με τον Μανουήλ, βλ. την επόμενη σημείωση.

⁴⁶⁶ Αντιθέτως, ο W. OHNSORGE, *Die Byzanzpolitik Friedrich Barbarossas und der "Landesverrat" Heinrichs des Löwen*, in drs., *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1958, p. 466-

Είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο την επιδίωξη των δύο αυτοκρατόρων να συνάψουν μία τέτοιου είδους συμμαχία, η οποία θα εξασφάλιζε τόσο την ιταλική πολιτική και τις οικουμενικές φιλοδοξίες του Μανουήλ, όσο και τη στέψη του Κορράδου απαλλαγμένη από παπικές νοηματοδοτήσεις. Η συμμαχία αυτή στόχευε στην επανασύσταση του δυτικού και ανατολικού κέντρου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και κατοχύρωνε και στους δύο ηγεμόνες τον οικουμενικό αυτοκρατορικό τίτλο⁴⁶⁷. Όταν ο Φρειδερίκος ανέλαβε την εξουσία, θέλοντας να δείξει ότι είχε παραμείνει πιστός στην πολιτική του προκατόχου του, είχε προτείνει το 1153 να νυμφευτεί μία βυζαντινή πριγκίπισσα και είχε αναφερθεί στην ένωση των Αυτοκρατοριών μέσω του γάμου με τη χαρακτηριστική φράση *quatenus imperia nostra per dilectionem unum fierent*⁴⁶⁸. Οι συγκυρίες του 1170 αποδεικνύονταν ακόμη πιο ευνοϊκές, καθώς τώρα η ένωση θα επιτυγχανόταν μέσω των τέκνων των δύο αυτοκρατόρων, της Μαρίας και του Ερρίκου. Διερωτώμαστε στο σημείο αυτό κατά πόσο η παρουσία του Χριστιανού στο Βυζάντιο στα τέλη του 1170 συνέβαλε στην απόφαση του Μανουήλ, να ζητήσει από εκκλησιαστική σύνοδο λίγους μήνες αργότερα, το Μάρτιο του επόμενου χρόνου, όρκο πίστης στο πρόσωπό του και στο πρόσωπο όλων των πιθανών διαδόχων του. Το μεγαλεπήβολο σχέδιο της ανασύστασης των δύο διοικητικών κέντρων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας απαιτούσε την εξασφαλισμένη διαδοχή στο θρόνο, κάτι που ο δυτικός αυτοκράτορας είχε ήδη κατοχυρώσει με τη στέψη του Ερρίκου το 1169.

Η πεποίθησή μας για το περιεχόμενο των συνομιλιών μεταξύ του Χριστιανού και του Μανουήλ ενισχύεται και από ένα άλλο γεγονός. Το Μάρτιο του 1170 ο Φρειδερίκος έστειλε στο Veroli, όπου βρισκόταν ο πάπας, τον

467, υποστηρίζει ότι συζητήθηκαν δογματικά θέματα. Συμπληρώνει βεβαίως ότι προτάθηκαν από γερμανικής πλευράς εδαφικές παραχωρήσεις, που όμως δεν εννοούνταν. Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 197-199, θεωρεί ότι στην πρεσβεία του Χριστιανού το 1170 συνεχίστηκαν οι δογματικές συζητήσεις που είχαν διακοπεί με τον πάπα. Ο J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 230-231, θεωρεί ότι ο Φρειδερίκος έστειλε τον Χριστιανό, για να εξασφαλίσει καλές βυζαντινογερμανικές σχέσεις εν όψει της νέας εισστρατείας του στην Ιταλία.

⁴⁶⁷ Βλ. κεφάλαιο 1^ο, σ. 80-84.

⁴⁶⁸ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 206, σημ. 209.

επίσκοπο του Bamberg, Eberhard, για να διαπραγματευτούν τη συμφιλίωση των δύο δυνάμεων. Η πρεσβεία αυτή, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά στη συνέχεια, απέτυχε οικτρά. Η τελευταία λέξη του Αλέξανδρου, όπως τη μεταφέρει ο Boso, ήταν ότι, όσο ο Φρειδερίκος δε σέβεται την Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία που τον ύψωσε στην κορυφή της Αυτοκρατορίας, και δε διαφυλάσσει την ελευθερία της, ο Αλέξανδρος δε θα τον τιμήσει πάνω απ' όλους τους άλλους ηγεμόνες⁴⁶⁹. Μπορούμε να φανταστούμε ποια ήταν η απήχηση αυτής της απάντησης στη γερμανική αυλή που ήταν πεπεισμένη ότι το αυτοκρατορικό αξίωμα δίνεται άμεσα από το Θεό. Αυτές οι τριβές ενίσχυσαν την απόφαση του δυτικού αυτοκράτορα να διαπραγματευτεί με τον Μανουήλ τη σύναψη μίας συμμαχίας, η οποία θα ήταν ικανή να εξοβελίσει τον πολιτικό ρόλο του πάπα από την ευρωπαϊκή σκηνή. Γι' αυτό το λόγο εστάλη ο Χριστιανός λίγους μήνες αργότερα στη βυζαντινή αυλή.

Μετά τη συνοδική απόφαση του 1171, και σίγουρα μετά τα μέσα Ιουνίου, βυζαντινή πρεσβεία έφτασε στη γερμανική αυλή, προφανώς ως απάντηση της πρεσβείας του Χριστιανού⁴⁷⁰. Σύμφωνα με το *Βασιλικό Χρονικό της Κολωνίας* η πρεσβεία μετέφερε την επιθυμία του Μανουήλ να παντρεύει την κόρη του Μαρία με τον Ερρίκο, γιο και διάδοχο του Φρειδερίκου⁴⁷¹. Δε θα συμφωνήσουμε με τους ιστορικούς που ερμηνεύουν την πηγή εμφανίζοντας τον βυζαντινό αυτοκράτορα να προτείνει ένα νέο γάμο⁴⁷². Ναι μεν η βυζαντινή

⁴⁶⁹ Boso, p. 422: Nos vero, si per eum non steterit, parati et prompti sumus pre ceteris mundi principibus honorare ipsum et diligere, et suam sibi iustitiam integre conservare, dummodo matrem suam sacrosanctam Romanam ecclesiam que ipsum ad imperii culmen evexit, filiali devotione diligat et suam ei libertatem conservet.

⁴⁷⁰ Οι Dölger-Wirth, 1503 τοποθετούν την πρεσβεία την άνοιξη του 1171. Ο Φρειδερίκος βρισκόταν στην Κολωνία από τα μέσα Ιουνίου μέχρι και το Σεπτέμβριο, όπου και πρέπει να προσδιορίσουμε χρονικά την έλευση της βυζαντινής πρεσβείας. Για την παραμονή του Φρειδερίκου στην πόλη, βλ. F. OPPL, *Das Itinerar...*, ό.π., σημ. 447, p. 53.

⁴⁷¹ *Chronica Regia Coloniensis* (ed. G.Waitz), p. 121: Anno Domini 1171. Imperator Coloniensibus gratiam suam, accepto ab eis non modico argento, reddidit, et cum magna gloria et pace civium Coloniā intravit, ubi et nuncios Regis Grecorum pro coniunctione filiae eius filio suo accepit.

⁴⁷² P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 228-229. P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 92. W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 310, p. 111. Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 197-199, θεωρεί ότι η πρόταση γάμου προήλθε από τον Μανουήλ και ότι στην πρεσβεία του Χριστιανού το 1170 συνεχίστηκαν οι δογματικές συζητήσεις που είχαν διακοπεί με τον πάπα, και δεν τέθηκε το θέμα της παραχώρησης ιταλικών εδαφών στη βυζαντινή αυτοκρατορία σύμφωνα με τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης.

πρεσβεία συνάντησε τον Βαρβαρόσσα στην Κολωνία και οι συνομιλίες εκεί αφορούσαν έναν ενδεχόμενο γάμο μεταξύ της Μαρίας και του Ερρίκου, αλλά ο Μανουήλ δεν ήταν ο εμπνευστής αυτού του σχεδίου. Αυτός που πρώτος σκέφτηκε να ισχυροποιήσει τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών ήταν ο Φρειδερίκος και γι' αυτό έστειλε τον προηγούμενο χρόνο στο Βυζάντιο έναν τόσο σημαντικό απεσταλμένο, όπως τον Χριστιανό. Οι διαπραγματεύσεις όμως στην Κολωνία απέτυχαν, καθώς στην πραγματικότητα ο δυτικός αυτοκράτορας δεν ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει σε καμία πολιτική, εδαφική ή ιδεολογική παραχώρηση προς τους Βυζαντινούς και από την άνοδό του στο θρόνο ακολούθουσε μία παρελκυστική πολιτική που στόχευε στην εκμετάλλευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ως μέσο πίεσης εναντίον του πάπα και του Σικελικού Βασιλείου.

Οι βυζαντινοί πρέσβεις προσπάθησαν προφανώς να αποσπάσουν από τον Βαρβαρόσσα συγκεκριμένες προτάσεις και η πίεση που άσκησαν, ήταν μεγάλη, καθώς στις βυζαντινογερμανικές επαφές είχε υπεισέλθει ένας νέος παράγοντας, τον οποίο αναμφίβολα είχε πληροφορηθεί η βυζαντινή αυλή. Τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1171 ο δυτικός αυτοκράτορας, στα πλαίσια της διαφορετικής κατά μέτωπο πολιτικής που χαρακτήριζε την περίοδο αυτή, είχε αποπειραθεί να αναθερμάνει τις σχέσεις του με το Γαλλικό Βασίλειο, για να προσεταιριστεί το γάλλο βασιλιά εναντίον του Αλέξανδρου. Γι' αυτό το λόγο συναντήθηκε μαζί του και του πρότεινε να ισχυροποιήσουν τους δεσμούς τους με το γάμο του διαδόχου του imperium Ερρίκου και της κόρης του γάλλου βασιλιά⁴⁷³. Τα σχέδια αυτά απέτυχαν και μάλιστα εξαιτίας της παρέμβασης του Αλέξανδρου, ο οποίος μέσω του αρχιεπισκόπου της Reims, Ερρίκου, συμβούλευσε τον Λουδοβίκο να δώσει την κόρη του στο γιο του βυζαντινού αυτοκράτορα⁴⁷⁴.

⁴⁷³ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 108. Για τον W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 201, η γαλλογερμανική αυτή προσέγγιση είναι μία απόδειξη ότι τα σχέδια γάμου της Μαρίας και του Ερρίκου τον Ιούνιο του 1171 προήλθαν από τη βυζαντινή πλευρά. Για τις προσπάθειες σύναψης γαλλογερμανικής συμμαχίας βλ. W. GEORGI, ό.π., p. 280-283.

⁴⁷⁴ RHG, XV, ep. CCXCIX, p. 901-902 (29/2/1172): Suggestum est nobis quod carissimus in Christo filius noster Ludovicus, illustris Francorum Rex, fuerit requisitus ut filio persecutoris ecclesiae suam desponsaret filiam in uxorem. Quia vero id regno periculosum et ecclesiae posset

Πιστεύουμε ότι στην Κολωνία οι βυζαντινοί πρέσβεις ήταν επιφορτισμένοι με την αποστολή, να αποδεχτούν την πρόταση γάμου της πρεσβείας του Χριστιανού, μόνο αν ο Φρειδερίκος εξασφάλιζε με συγκεκριμένες προτάσεις την εκπλήρωση των όρων της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης. Οι διαπραγματεύσεις όμως απέτυχαν, καθώς για άλλη μία φορά η απάντηση του δυτικού αυτοκράτορα χαρακτηριζόταν από διπλωματική ευγένεια, χωρίς όμως να περιέχει κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο κοινής πολιτικής δράσης. Γι' αυτόν το λόγο ο Μανουήλ αποφάσισε εκ νέου να δράσει ανεξάρτητα στο ιταλικό πολιτικό σκηνικό.

Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από την αμέσως επόμενη διπλωματική κίνησή του, που κατευθύνθηκε προς το Σικελικό Βασίλειο. Μεταξύ Αυγούστου 1171 και αρχών 1172 ο Μανουήλ προσέφερε στον Γουλιέλμο Β' την κόρη του Μαρία ως σύζυγο⁴⁷⁵. Η διήγηση του Χωνιάτη είναι χαρακτηριστική και μία προσεκτική μελέτη μπορεί να οδηγήσει σε πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Ο ιστορικός αναφέρει ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας αναζητούσε με μεγάλη επιμέλεια το μελλοντικό σύζυγο της κόρης του. Και ύστερα από προσεκτική εξέταση όλων, έκρινε καταλληλότερο τον Γουλιέλμο, με τον οποίον άρχισε συνομιλίες. Βέβαια ο γάμος αυτός δεν έγινε ποτέ, γιατί κάποια στιγμή φάνηκε στον Μανουήλ ασύμφορος⁴⁷⁶. Η αναφορά του Χωνιάτη στους *δυνάστας ἐθνῶν*

esse damnosum, fraternitatem tuam monemus atque mandamus quatenus ne matrimonium illud fiat, praedicto Regi omnibus modis studeas dissuadere, et rem penitus impedire. Si enim Regi placuerit, eam filio Imperatoris Constantinopolitani poterit tradere in uxorem, quia nos opportune, Deo adjuvante, laborabimus quod res celeri compleatur effectu. Sane apud Imperatorem regnum et consanguinei puellae aerarium indeficiens semper invenient.

⁴⁷⁵ Dölger-Wirth, 1504.

⁴⁷⁶ Χωνιάτης, Μανουήλ Ε', σ. 170: Ὁ δὲ βασιλεὺς αὐθις ἀνηρεῦνα ἐπιμελῶς τὸν τῆ ἐκείνου θυγατρὶ συζευξόμενον. καὶ Ῥωμαίων ἀθερίζων ὅσοι πρὸς γάμον ἐπίδοξοι ἐφιλοκρῖνει τοὺς δυνάστας ἐθνῶν, ὅπόσοι μὴ ζυγίται, καὶ τοὺς ὅσοι παίδων γονεῖς τὴν πατρῶαν διαδεξομένον μετὰ πότμον τῶν γειναμένων τούτους ἀρχὴν. καὶ ἐπειδὴ περ ἔπιπτε τὸ πρωτεῖον πρὸς τὸν κρατοῦντα Σικελίας Γυλιέλμον, ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ πρέσβυς εἰς ἐκεῖνον ἐστέλλετο καὶ παρ' ἐκείνου αὐθις τὸ κῆδος πρεσβεύοντος ἐπάλληλα ἦν τὰ κηρύκεια καὶ ἦν ἐφ' ἱκανὸν τὰ τῶν γάμων λογολεσχούμενα προεισόδια. ἀμφιτάλαντον δὲ τὴν ἐπὶ τούτοις καὶ τὰ πρῶτα ἔχων ῥοπήν καὶ οἷον κυμαίνουσαν καὶ πολλὰς μεταβολὰς λαμβάνουσαν καὶ τροπὰς ὅσπερ ποτε μεθίσταται τοῦ σκοποῦ Ῥωμαίοις κρίνας ἀσύμφορα τὰ μετὰ τοῦ ἡγῶς Σικελίας μνηστεύματα. Βλ. ἐπίσης Romoaldi II Annales (ed. W. Arndt), ὁ.π., σημ. 369, p. 439¹⁹⁻²⁵: Anno Domini 1172. Eo tempore cum Emmanuel imperator Constantinopolitanus frequentibus nunciis delegatis filiam suam Zura Mariam Wilhelmo regi Sicilie in uxorem tradere promisisset, tandem ex convencionem utriusque partis factum est, quod

αφορά σίγουρα και το γιο του Φρειδερίκου. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας έκρινε συμφερότερο το γάμο της Μαρίας με τον Γουλιέλμο, επειδή είχε συνειδητοποιήσει, αντιλαμβανόμενος την παρελκυστική πολιτική του Βαρβαρόσσα, ότι δεν είχε τίποτα να κερδίσει από μία συμμαχία με τη Δυτική Αυτοκρατορία. Αντιθέτως, στο πρόσωπο του βασιλιά της Σικελίας, του μελλοντικού γαμπρού του, οι οικουμενικές του αξιώσεις έβρισκαν τον καλύτερο σύμμαχο. Μέσω αυτού του γάμου θα επέβαλλε τη βυζαντινή παρουσία στη Νότιο Ιταλία, η οποία θα άνοιγε το δρόμο για την αναγνώριση της εξουσίας του από τους Δυτικούς⁴⁷⁷. Μάλιστα, την περίοδο αυτή οι σχέσεις του Μανουήλ με τους ιταλούς του συμμάχους κλονίζονταν επικίνδυνα. Ο Αλέξανδρος, όπως έχουμε δει, δεν έκανε κανένα ουσιαστικό βήμα για την αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση. Επιπλέον, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία διέλυσε τις σχέσεις της με τη μεγάλη ναυτική δύναμη της εποχής, τη Βενετία, και μάλιστα με ένα μαζικό διωγμό όλων των Βενετών της Αυτοκρατορίας και την κατάσχεση των περιουσιών τους το Μάρτιο του 1171⁴⁷⁸. Αυτή η ενέργεια είχε ως αποτέλεσμα και την απομάκρυνση των λομβαρδικών πόλεων από τη βυζαντινή πολιτική⁴⁷⁹. Έπρεπε, λοιπόν, ο Μανουήλ να δημιουργήσει άλλες συμμαχίες, για να εξασφαλίσει την επιβίωση της βυζαντινής επιρροής στον

imperator, presentibus legatis eiusdem Regis, in anima sua iurare fecit, et iuramentum suum magnatum suorum iureiurando firmare, quod in termino et loco ab utraque parte prefixo filiam suam regi pro uxore transmitteret. Et simile iuramentum ex parte regis et suorum familiarium de filia imperatoris recipienda prestitum est et iuratum. Και οι δύο πηγές συμφωνούν αναφορικά με τη σπουδαιότητα και επισημότητα των συζητήσεων, γεγονός που δείχνει ότι οι προθέσεις του Μανουήλ τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή ήταν απόλυτα ειλικρινείς. Γι' αυτό δε θα συμφωνήσουμε με τον W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 310, p. 111, ο οποίος θεωρεί ότι ο Μανουήλ έπαιζε διπλό παιχνίδι. Δεν υπήρξε διπλό παιχνίδι, αφού οι συζητήσεις με τη γερμανική πλευρά είχαν καταρρεύσει.

⁴⁷⁷ Ο F. CHALANDON, ό.π., σημ. 3, p. 371, αιτιολογεί αυτή την προσέγγιση στις απειλές, που δεχόταν ο Μανουήλ από τη Βενετία ύστερα από το μαζικό διωγμό των Βενετών από την Αυτοκρατορία το Μάρτιο του 1171. Ο P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 99, με τον οποίο και θα συμφωνήσουμε, υποστηρίζει ότι ο Μανουήλ φάνηκε πιο διαλλαχτικός γι' αυτόν το γάμο, γιατί η Μαρία δεν ήταν πια η διάδοχος και υποθέτει ότι ο αυτοκράτορας θα ζήτησε ιταλικές περιοχές ως προίκα για την κόρη του. Ο W. OHNSORGE, *Die Byzanzpolitik...*, ό.π., σημ. 466, p. 465-468, υποστηρίζει ότι με αυτόν το γάμο ο Μανουήλ ήθελε να πιέσει τον Φρειδερίκο να προχωρήσει σε εδαφικές παραχωρήσεις προς το Βυζάντιο, τις οποίες είχε υποσχεθεί με την πρεσβεία του Χριστιανού το 1170.

⁴⁷⁸ Για μία αναλυτική περιγραφή των γεγονότων, βλ. P. LAMMA, ό.π., σημ. 1, p. 205-227. Επίσης R.-J. LILIE, *Handel...*, ό.π., σημ. 294, p. 490-496.

⁴⁷⁹ P. CLASSEN, *La politica...*, ό.π., σημ. 359, p. 272 και 277.

ιταλικό χώρο και να αφήσει ανοιχτό το ενδεχόμενο της αναγνώρισης της οικουμενικής εξουσίας του ιδίου και του διαδόχου Αλέξιου.

Ο Φρειδερίκος που είχε σίγουρα πληροφορηθεί αυτή την κίνηση, αποφάσισε τον επόμενο χρόνο να απευθύνει και άλλη διπλωματική αποστολή στο Βυζάντιο. Και αυτή τη φορά τα πρόσωπα που έφτασαν στη βυζαντινή αυλή το Πάσχα του 1172, κάθε άλλο παρά ταπεινά ήταν. Επικεφαλής της γερμανικής πρεσβείας ήταν ο επίσκοπος της Worms, Κορράδος Β', ο οποίος συνόδευε τον Ερρίκο τον Λέοντα, το δούκα της Σαξωνίας, που πήγαινε να προσκυνήσει τους Αγίους Τόπους. Ο στόχος του επισκόπου της Worms ήταν να πείσει τον Μανουήλ να δώσει την κόρη του στο γιο του Φρειδερίκου⁴⁸⁰. Η αναφορά αυτή ενισχύει την πεποίθησή μας να αμφισβητήσουμε την αξιοπιστία της πληροφορίας της *Chronica Regia Coloniensis*, ότι δηλαδή ήταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας εκείνος που πρώτος σχεδίασε αυτόν το γάμο. Από βυζαντινής πλευράς ο Κίνναμος παραδίδει ότι ο στόχος της γερμανικής πρεσβείας του 1172, ο οποίος και επετεύχθη, ήταν να συμφιλιώσει τον αυτοκράτορα με τὸν ῥήγα Αλαμανῶν, καθώς η υποψία μεταξύ των δύο πλευρών ήταν πολύ μεγάλη⁴⁸¹. Ο Ερρίκος ο Λέων επιστρέφοντας από τα Ιεροσόλυμα, παρέμεινε λίγες μέρες στην Κωνσταντινούπολη, αλλά το μόνο που γνωρίζουμε για την παραμονή του είναι η συμμετοχή του σε μεγαλοπρεπείς τελετές και τα πλούσια δώρα που έλαβε από το βυζαντινό αυτοκράτορα⁴⁸².

⁴⁸⁰ *Arnoldi Chronica Slavorum* (ed. I.M. Lappenberg), MGH SS XXI, p. 117⁵⁻⁷: Nec pretereundum, quod domnus Wormaciensis huic itineri se sociavit, non peregrinationis gratia, sed legatione functus imperatoris ad regem Grecorum Manoe pro filia ipsius filio suo matrimonio socianda. Στη διάρκεια της πρεσβείας αυτής ειδηλώθηκε και η αγάπη του Μανουήλ για τις θεολογικές συζητήσεις, καθώς παράλληλα με τις διαπραγματεύσεις για συμμαχία έλαβε χώρα και μία θεολογική συζήτηση για την επόρευση του Αγίου Πνεύματος. Βλ. *Arnoldi Chronica Slavorum* p. 119³⁴⁻¹²⁰²⁶. Ο W. GEORGI, ὁ.π., σημ. 1, p. 212, υποστηρίζει ότι ο Κορράδος της Worms είχε επιφορτιστεί με το καθήκον να συνεχίσει τις θεολογικές συζητήσεις του Χριστιανού.

⁴⁸¹ Κίνναμος, VI, 11, σ. 286: Ὑπὸ τούτους τοὺς χρόνους καὶ Σαξόνων ὁ δούξ, ἔθνος πολυανθρωποτάτου καὶ εὐδαίμονος, σὺν μεγίστη παρασκευῇ ἐπὶ Βυζάντιον ἦλθεν ἐφ' ᾧ τὸν ῥήγα Αλαμανῶν διαλλάξειεν (ὕποψία γὰρ πολλῇ ἐς ἀλλήλους ἐχρῶντο), πάντα τε ὧν ἔνεκα ἦλθε διαπεπραγμένους ἀπηλλάσσετο.

⁴⁸² *Arnoldi Chronica Slavorum*, (ed. I.M. Lappenberg), MGH SS XXI, p. 124³⁴⁻⁴². Για την πρεσβεία του Ερρίκου στην Κωνσταντινούπολη βλ. J. EHLERS, *Heinrich der Löwe. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter*, Zürich-Göttingen, Muster-Schmidt Verlag, 1997, p. 96-103.

Η παρουσία του δούκα της Σαξωνίας στη Βασιλεύουσα έχει δημιουργήσει και εξακολουθεί να δημιουργεί στους ερευνητές ένα πολύ μεγάλο ερμηνευτικό πρόβλημα, καθώς ταυτόχρονα με τη γερμανική πρεσβεία ο Μανουήλ διέλυσε τον αρραβώνα της κόρης του Μαρίας με το βασιλιά της Σικελίας Γουλιέλμο Β'. Η πρώτη συνάντηση των δύο μελλόνυμφων είχε οριστεί για το Μάρτιο-Απρίλιο του 1172 στον Τάραντα⁴⁸³. Μάταια όμως ο σικελός βασιλιάς περίμενε τη βυζαντινή νύφη, η οποία δεν έφτασε ποτέ⁴⁸⁴. Έχει γίνει πολύ μεγάλη συζήτηση, χωρίς να έχει προκύψει λόγω έλλειψης πηγών κάποιο ασφαλές συμπέρασμα, για το αν αυτή η πρεσβεία του Βαρβαρόσσα ήταν υπεύθυνη για τη διάλυση των σχεδίων του βυζαντινο-σικελικού γάμου. Οι περισσότεροι ιστορικοί πάντως συμφωνούν στο ότι ο Φρειδερίκος υποσχέθηκε εδαφικές παραχωρήσεις στον Μανουήλ, για να τον απομακρύνει από τη σικελική συμμαχία και στηρίζονται στην αναφορά του Κίνναμου, ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας αποδέχτηκε την πρόταση συμφιλίωσης με τον δυτικό⁴⁸⁵.

⁴⁸³ W. OHNSORGE, *Die Byzanzpolitik...*, ό.π., σημ. 466, p. 475-476.

⁴⁸⁴ Romualdi II Annales (ed. W. Arndt), ό.π., σημ. 369, p. 439²⁵⁻³¹: Anno domini 1172. Quo facto, rex Wilhelmus, utpote vir legalis et Deum metuens, iuramentum suum observare desiderans, simul cum Henrico fratre suo Capuanorum principe Tarentum venit, et ibi nuncios imperatoris cum eius filia in prefixo loco et termino aliquandiu expectavit. Dehinc ad Sanctum Angelum in Montem Garganum orationis studio devotus princeps accessit, et post hec Barolum rediit, et ibi aliquantis diebus demoratus est. Sed imperator iuramenti sui et promissionis oblitus, filiam suam regi statuto loco et termino non transmisit.

⁴⁸⁵ F. CHALANDON, ό.π., σημ. 3, p. 373. W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem...*, ό.π., σημ. 310, p. 111-112 και στο ίδιο, *Die Byzanzpolitik...*, ό.π., σημ. 466, p. 475. Ο F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 109, υποστηρίζει ότι αυτός ακριβώς ήταν ο στόχος της πρεσβείας, να απομακρύνει δηλαδή την επικίνδυνη για τη Δυτική Αυτοκρατορία κατάσταση που είχε δημιουργηθεί ύστερα από τον αρραβώνα της Μαρίας και του Γουλιέλμου Β' και γι' αυτό ο Ερρίκος προσέφερε στον Μανουήλ ελπίδες για την αποκατάσταση των ιταλικών εδαφών. Την ίδια άποψη συμμερίζεται και ο P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 92-94. Αντιθέτως, ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 244-245, υποστηρίζει ότι ο Μανουήλ ήθελε να εξασφαλίσει με αυτόν το γάμο τη βοήθεια του Σικελικού Βασιλείου εναντίον των Βενετών, οι οποίοι εκδιώχθηκαν από την Αυτοκρατορία το Μάρτιο του 1171. Ένα χρόνο αργότερα και αφού η βενετική εστρατεία εναντίον της Αυτοκρατορίας (Σεπτέμβριος 1171-Απρίλιος 1172) απέτυχε, ο Μανουήλ δεν είχε πλέον λόγο να διατηρήσει τη συμμαχία με το Σικελικό Βασίλειο. Η A. SCHLICHTER, ό.π., σημ. 347, p. 241-243, δε λαμβάνει συγκεκριμένη θέση για το θέμα. Θεωρεί πιθανή τόσο την εκδοχή του Georgi όσο και των άλλων ιστορικών. Το θέμα των πιθανών εδαφικών παραχωρήσεων του Ερρίκου του Λέοντα προς τον Μανουήλ σχετίζεται βεβαίως με το κατηγορητήριο που του απηγγέλθη το 1178 και την τροπή που πήρε η υπόθεση αυτή, καθώς ο Ερρίκος για τρία χρόνια δεν παρουσιαζόταν ενώπιον του αυτοκράτορα. Το 1181 του αφαιρέθηκε το δουκικό αξίωμα και το δουκάτο και αναγκάστηκε να εξοριστεί στην Αγγλία.

Παρ' όλον ότι δε στοχεύουμε να δώσουμε μία οριστική απάντηση στο συγκεκριμένο θέμα, θα προχωρήσουμε σε κάποιες βασικές επισημάνσεις και θα προτείνουμε μία διαφορετική θεώρηση της πολιτικής κατάστασης. Όσον αφορά τη διάλυση των σχεδίων γάμου της Μαρίας και του Γουλιέλμου, παρατηρούμε μία χρονική ασυμφωνία. Η συνάντηση των μελλονύμφων είχε οριστεί για το Μάρτιο-Απρίλιο του 1172. Ο Ερρίκος ο Λέων ξεκίνησε από τη Γερμανία τέλη Ιανουαρίου του ίδιου έτους, προσέγγισε τα βυζαντινά εδάφη στα τέλη Φεβρουαρίου και έφτασε στην Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο. Πότε κοινοποίησε τις προσφορές του Φρειδερίκου στον Μανουήλ για να λάβει εκείνος την απόφαση να μη στείλει τη Μαρία στον Τάραντα; Ο Ohnsorge δικαιολογεί τη χρονική αυτή ασυμφωνία στηριζόμενος στις πηγές που αναφέρουν ότι ο Γουλιέλμος περίμενε τη Μαρία μέχρι το Μάιο. Συνεπώς ο βυζαντινός αυτοκράτορας που συναντήθηκε με τον Ερρίκο το Λέοντα τον Απρίλιο, είχε όλο το χρόνο να αποφασίσει⁴⁸⁶. Αν όμως ο Μανουήλ πείστηκε από το δούκα της Σαξωνίας να διαλύσει τη βυζαντινο-σικελική συμμαχία, γιατί δεν επεδίωξε να έρθει αμέσως σε επαφή με το δυτικό αυτοκράτορα, για να σταθεροποιήσει τις μεταξύ τους σχέσεις και να διεκδικήσει τα εδάφη που του υποσχέθηκε; Βυζαντινή πρεσβεία έφτασε στη Γερμανία δύο ολόκληρα χρόνια αργότερα, το 1174. Πολύ περισσότερο, γιατί αυτή την περίοδο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ακολούθησε μία πολιτική που στρεφόταν εναντίον της Δυτικής Αυτοκρατορίας; Κατά τη γνώμη μας, η πρεσβεία του 1172 είχε κατά πάσα πιθανότητα το στόχο να αποτρέψει το βυζαντινο-σικελικό γάμο. Όταν όμως έφτασε στο Βυζάντιο, η απόφαση του Μανουήλ ήταν ήδη ειλημμένη. Γι' αυτό το λόγο, αν και πιθανόν συζητήθηκε ένας βυζαντινογερμανικός γάμος - έτσι αιτιολογείται ίσως και η αναφορά του Κίνναμου για συμφιλίωση των δύο πλευρών -, δεν έγινε στον Μανουήλ καμία εδαφική παραχώρηση. Για τον ίδιο λόγο ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν αποπειράθηκε να αναθερμάνει τις

⁴⁸⁶ W. OHNSORGE, *Die Byzanzpolitik...*, ό.π., σημ. 466, p. 475-476. Την άποψή του συμμερίζεται και η A. SCHLICHTE, ό.π., σημ. 347, p. 240.

σχέσεις του με τον Φρειδερίκο παρά δύο χρόνια αργότερα και μάλιστα υπό την πίεση της αποτυχημένης βυζαντινής πολιτικής στην Ιταλία.

Πρέπει συνεπώς να αναζητήσουμε σε άλλο μέτωπο την αιτία της απόφασης του Μανουήλ να αποστασιοποιηθεί από τη συμμαχία με το Σικελικό Βασίλειο. Η αμέσως επόμενη, μετά τη Δυτική Αυτοκρατορία, πολιτική δύναμη που δεν ήθελε σε καμία περίπτωση μία ισχυρή βυζαντινοσικελική συμμαχία, ήταν η Αγία Έδρα. Διαγνώσαμε αυτό το στοιχείο και στις επαφές Μανουήλ-Γουλιέλμου Β' το 1166, οι οποίες, όπως υποστηρίξαμε, απέτυχαν και εξαιτίας της παρέμβασης του πάπα που δεν ήθελε να εδραιωθεί η βυζαντινή πολιτική στη Δύση με εφιαλτήριο το Σικελικό Βασίλειο⁴⁸⁷. Οι πηγές δεν παρέχουν παρά ελάχιστες πληροφορίες για τις σχέσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Αγίας Έδρας την περίοδο 1171-1173. Πάντως οι δύο δυνάμεις είχαν επαφές και ο Αλέξανδρος γνώριζε καλά τα εσωτερικά θέματα της βυζαντινής αυλής, όπως αποδεικνύουν οι δύο επιστολές του το έτος 1171 προς τον αρχιεπίσκοπο της Reims⁴⁸⁸. Εξάλλου, η αλληλογραφία μεταξύ του ποντίφηγα και του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ του Αγκιάλου το 1173⁴⁸⁹, αποκαλύπτουν ότι οι συζητήσεις μεταξύ των δύο πλευρών δεν είχαν διακοπεί εντελώς μετά την τελευταία πρεσβεία του Μανουήλ στον πάπα στα τέλη 1169-αρχές 1170. Αν και δεν έχουμε επίσημες αναφορές για ανταλλαγές πρεσβειών, οι συζητήσεις για την ένωση των Εκκλησιών και για τον πολιτικό ρόλο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας συνεχίζονταν. Θεωρούμε ότι οι βυζαντινο-παπικές σχέσεις αυτής της περιόδου είναι ικανές να φωτίσουν την πραγματικά σκοτεινή πολιτική του Μανουήλ, ο οποίος ματαιώσε το γάμο του Γουλιέλμου και της Μαρίας και ταυτοχρόνως αρνήθηκε να συμμαχήσει με τη Δυτική Αυτοκρατορία.

⁴⁸⁷ Ο.π., σ. 392-395. Η Α. SCHLICHTER, ό.π., σημ. 347, p. 241, υποστηρίζει ότι ο πάπας δεν είχε κανένα λόγο να διαλύσει τα σχέδια γάμου του 1172, καθώς είχε προτείνει μάλιστα στον Λουδοβίκο Ζ' να παντρεύει την κόρη του με τον γιο του Μανουήλ. Θεωρούμε ότι το επιχείρημα αυτό δε λαμβάνει υπόψη τις αλλαγές που θα προκαλούνταν στο Σικελικό Βασίλειο ύστερα από το γάμο του βασιλιά με τη Μαρία Κομνηνή και οι οποίες θα επηρέαζαν τα συμφέροντα της Αγίας Έδρας.

⁴⁸⁸ Ο.π., σ. 432, σημ. 458 και σ. 437, σημ. 474.

⁴⁸⁹ Ο.π., σ. 420-421.

Η Αγία Έδρα πιθανόν υποσχέθηκε εκ νέου στον αυτοκράτορα *vanitates vanitatum*, για να τον απομακρύνει από το Σικελικό Βασίλειο. Μάλιστα, την άνοιξη του 1173 (πριν τον Απρίλιο) ο Μανουήλ προσπάθησε να ανακάμψει στην Ιταλία και γι' αυτό το λόγο έστειλε αντιπροσώπους στην Αγκώνα υπό την αρχηγία του Κωνσταντίνου Δούκα, για να λάβει από τους κατοίκους της και από άλλες πόλεις όρκο πίστης⁴⁹⁰. Υποθέτουμε ότι η κίνηση αυτή έγινε ύστερα από ενθάρρυνση του Αλέξανδρου που την εποχή εκείνη απειλούταν από την επιθετική πολιτική στην Ιταλία του αυτοκρατορικού καγκελλάριου, Χριστιανού του Mainz, ο οποίος προετοίμαζε την επόμενη εκστρατεία του Φρειδερίκου⁴⁹¹. Ο Μανουήλ προσπάθησε να ισχυροποιήσει τη θέση του στην Ιταλία, όσο προχωρούσαν οι συζητήσεις με τον πάπα, και ήθελε να κερδίσει συμμαχίες, οι οποίες θα αναγνώριζαν *de facto* τη βυζαντινή εξουσία στην περιοχή⁴⁹². Μάλιστα η παρουσία των βυζαντινών πρέσβειων και οι ενέργειες τους ήταν αυτές που εξώθησαν τον Χριστιανό να πολιορκήσει τον Απρίλιο του 1173 την Αγκώνα και να απαιτήσει να του παραδοθούν οι πρέσβεις, για να αποτρέψει τον προσεταιρισμό των ιταλικών πόλεων από τον Μανουήλ⁴⁹³. Η πόλη άντεξε την

⁴⁹⁰ Για την ημερομηνία βλ. Dölger-Wirth, 1515. Χωνιάτης, Μανουήλ Ζ', σ. 201: Άλλοτε δέ ποτε κατά τὸν Ἀγκῶνα ἦκον ἐκ βασιλέως τινές, δεῖσαν οὕτω, κατὰ χρεῖαν πραγμάτων. Οἱ μὲν οὖν τὰ κατὰ σκοπὸν ἐξεπέραινον καὶ τὰ διατεταγμένα σφίσι ἐδίδοσαν πέρατι, εἴτε τὸ εἰς φιλίαν ἐκείνου ἔλκύσαι τινὰς ἦν, οὐς λιζίους φασίν, εἴτε τι ἕτερον Ῥωμαίοις ὠφέλιμον.

⁴⁹¹ Για τις ενέργειες του Χριστιανού στην Ιταλία, τις οποίες μάλιστα θεωρεί κατεξοχήν αντιβυζαντινές, βλ. W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, π. 225-238.

⁴⁹² Θα διαφωνήσουμε με τους R.-J. LILIE, *Handel...*, *ό.π.*, σημ. 294, π. 496 και P. MAGDALINO, *ό.π.*, σημ. 310, π. 92-94, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι οι βυζαντινοί απεσταλμένοι στην Αγκώνα είχαν στόχο να διαπραγματευτούν με τους Γερμανούς τις υποσχέσεις της πρεσβείας του 1172. Ο R.-J. LILIE, *ό.π.*, π. 485-8, υποστηρίζει μάλιστα ότι ήδη από το 1170 διακρίνεται μία μεγάλη αλλαγή στη βυζαντινή πολιτική, η οποία στρέφεται εκ νέου στη γερμανική συμμαχία. Θεωρεί ως αίτιο της αλλαγής την πρεσβεία του Χριστιανού το 1170, ο οποίος, κατά τον ιστορικό, πρέπει να υποσχέθηκε στον Μανουήλ εδαφικές παραχωρήσεις, χωρίς όμως να είναι ειλικρινής. Αντιθέτως, ο W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, π. 245, υποστηρίζει ότι η κίνηση του Μανουήλ στην Αγκώνα οφείλεται στην αποτυχία των βυζαντινογερμανικών διαπραγματεύσεων του 1172.

⁴⁹³ Χωνιάτης, Μανουήλ Ζ', σ. 201: Ὁ δὲ γε ῥῆξι τῶν Ἀλαμανῶν θυμοῦ ὑποπίμπλαται καὶ πέμπει τοὺς τὸν Ἀγκῶνα πορθήσοντας καὶ τισομένους τοὺς ἐκεῖ καὶ κολάσοντας, οἷς σπένδονται Ῥωμαίοις καὶ κατὰ τὴν ἑαυτῶν εἰσδέχονται πρέσβεις οὐδὲν ἕτερον ὅτι μὴ τὰ κατ' αὐτοῦ δηλαδὴ μετιόντας καὶ πόλεις τὰς ἐκεῖ μεθιστώντας τῆς ἐς αὐτὸν εὐνοίας καὶ πίστεως. καὶ τὸ μὲν πεμφθὲν στράτευμα ὡς πολεμῖους τοὺς Ἀγκωνίτας μετῆρχοντο καὶ περιζώσαντες τὴν πόλιν ἀπήτουν ἐκδοῦναι σφίσι Ῥωμαίους. W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, π. 232-236. Δε θα συμφωνήσουμε με τον P. MAGDALINO, *ό.π.*, σημ. 310, π. 93-94, που υποθέτει ότι ο Φρειδερίκος επετέθη στην Αγκώνα, καθώς ύστερα από τη διάλυση του βυζαντινο-σικελικού γάμου έχασε κάθε ενδιαφέρον για μία συμμαχία με τη

πολιορκία με τη βυζαντινή οικονομική βοήθεια και μάλιστα στην αντίσταση εναντίον του αυτοκρατορικού στρατού πρωτοστάτησε μία ευγενής του οίκου των Frangipani, η οποία λόγω συγγένειας, του γάμου δηλαδή του Odo Frangipane με την ανεψιά του βυζαντινού αυτοκράτορα, Ευδοκία, βοήθησε το έργο των βυζαντινών απεσταλμένων⁴⁹⁴.

Από τη γερμανική πλευρά αντλούμε άλλο ένα επιχείρημα για να στηρίξουμε τον ισχυρισμό μας. Όταν το 1172, και μάλιστα ταυτόχρονα με την πρεσβεία του Ερρίκου του Λέοντα, η γερμανική αυλή συζητούσε την ανάληψη της πέμπτης ιταλικής εκστρατείας του Φρειδερίκου, το σημαντικότερο αίτιο που προβλήθηκε, για να πειστούν οι γερμανοί ηγεμόνες να συμμετάσχουν, ήταν η ενδεχόμενη απονομή του στέμματος στον Μανουήλ από τον Αλέξανδρο⁴⁹⁵. Και συμφωνούμε με τον Magdalino που υποστηρίζει ότι το επιχείρημα αυτό δεν ήταν μία απλή προπαγάνδα, αλλά αποτελούσε πραγματικό φόβο του δυτικού αυτοκράτορα⁴⁹⁶. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι την ίδια περίοδο και συγκεκριμένα από τα τέλη του 1171 έως και το 1175 δεν υπήρξε καμία επικοινωνία μεταξύ Δυτικής Αυτοκρατορίας και Αγίας Έδρας. Τον Φρειδερίκο απασχολούσε υπερβολικά η βυζαντινή πολιτική και η πιθανή αναγνώριση του Μανουήλ ως οικουμενικού αυτοκράτορα και γι' αυτό, κατά τη γνώμη μας, προσπάθησε το 1172 να τον προσελκύσει σε μία συμμαχία μέσω οικογενειακών δεσμών. Όσο όμως, επαναλαμβάνουμε, η ιταλική κατάσταση άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο της αναγνώρισής της εξουσίας του, ο Μανουήλ δεν αποφάσιζε να προχωρήσει σε μία τέτοια κίνηση.

Θεωρούμε ότι η πρεσβεία του Ερρίκου του Λέοντα το 1172 δεν προχώρησε σε καμία εδαφική παραχώρηση στο βυζαντινό αυτοκράτορα. Ο

Βυζαντινή Αυτοκρατορία και αποφάσισε να μην ανεχθεί πλέον την παρουσία των Βυζαντινών στην Ιταλία.

⁴⁹⁴ W. GEORGI, *ό.π.*, p. 236. Για το γάμο, βλ. *ό.π.*, σ. 433.

⁴⁹⁵ *Chronica Regia Coloniensis* (ed. G.Waitz), p. 121: Anno Domini 1172. Imperator in media quadragesima (26/3) apud Wormatiam curiam celebrem habuit; ubi conquestus de Italicis et illis qui partibus favebant Ruolandí, quod coronam Romani imperii Greco imponere vellent, iudicio cunctorum principum expeditionem in Italiam iterum indixit, post circulum duorum annorum determinatam.

⁴⁹⁶ P. MAGDALINO, *ό.π.*, σημ. 310, p. 88. Ως προπαγάνδα το αντιμετωπίζουν οι H.-D. KAHL, *ό.π.*, σημ. 310, p. 302 και P. LAMMA, *ό.π.*, σημ. 1, p. 240.

αρχικός της στόχος ήταν κατά πάσα πιθανότητα να αποτρέψει μία ισχυρή βυζαντινοσικελική συμμαχία, αλλά, όταν έφτασε στο Βυζάντιο, ο Μανουήλ είχε ήδη λάβει την απόφασή του. Η παπική πολιτική ήταν αυτή που ώθησε το βυζαντινό αυτοκράτορα να διαλύσει τα σχέδια γάμου της Μαρίας με τον Γουλιέλμο Β' και να αποπειραθεί εκ νέου να επωφεληθεί της ταραγμένης ιταλικής κατάστασης, όπως διαγραφόταν από τις αντιπαπικές ενέργειες του Χριστιανού του Mainz, για να εδραιώσει την πολιτική του στην Ιταλία. Ο Αλέξανδρος του υποσχέθηκε για άλλη μία φορά την αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση και εξέθρεψε έτσι τις πολιτικές του φιλοδοξίες. Γι' αυτόν το λόγο αρνήθηκε τη συμμαχία που του πρότεινε ο Ερρίκος, και τον επόμενο χρόνο έστειλε πρέσβεις στην Αγκώνα, για να προσεταιριστεί τις ιταλικές πόλεις στην πολιτική του. Οι παπικές προτάσεις, κατά τη γνώμη μας, έθεσαν ως όρο τη διάλυση του βυζαντινοσικελικού γάμου, καθώς σε καμία περίπτωση δε συνέφερε την Αγία Έδρα να έχει ο βυζαντινός αυτοκράτορας ένα εφιαλτήριο στη Νότιο Ιταλία.

Η πολιτική κατάσταση όμως διαμορφώθηκε πολύ διαφορετικά απ' ότι ανέμενε ο Μανουήλ. Μπορεί η πολιορκία της Αγκώνα από τους Γερμανούς να απέτυχε, αλλά οι βυζαντινοί αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν οριστικά αυτή τη φορά. Στο σημείο αυτό έλαβε τέλος και η επεκτατική πολιτική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην Ιταλία⁴⁹⁷. Το 1174 ο Φρειδερίκος εξεστράτευσε για πέμπτη φορά στο *regnum italicum* αποφασισμένος να καταφέρει το καιρίο πλήγμα κατά του συνόλου των αντιπάλων του. Όταν τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου ο Μανουήλ απευθύνθηκε στη δυτικοαυτοκρατορική αυλή προτείνοντας αυτή τη φορά εκείνος το γάμο της Μαρίας και του Ερρίκου, ο Βαρβαρόσσα δεν έδωσε καμία απάντηση και οι επαφές των δύο Αυτοκρατοριών διεκόπησαν⁴⁹⁸. Από τον επόμενο χρόνο που τα γεγονότα οδήγησαν, όπως θα δούμε, στις διαπραγματεύσεις για τη συμφιλίωση της

⁴⁹⁷ P. LAMMA, *ό.π.*, σημ. 1, p. 249-250. R.-J. LILIE, *Handel...*, *ό.π.*, σημ. 294, p. 496.

⁴⁹⁸ *Chronica Regia Coloniensis* (ed. G. Waitz), p. 125: Anno Domini 1174. Post haec in nativitate sancti Iohannis [baptiste] (24/6/1174) Ratisponam venit (sc. Φρειδερίκος), ubi nuncii regis Grecorum eum iterum adierunt pro coniunctione filiae eius filio imperatoris.

Δυτικής Αυτοκρατορίας με τις ιταλικές πόλεις και τον Αλέξανδρο, το όνομα του Μανουήλ έπαψε να αναφέρεται στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή, εκτός από κάποια μικρή μνεία στα έγγραφα των συνθηκών⁴⁹⁹.

Συνοψίζοντας τη βυζαντινή παρουσία στη Δύση κατά τη διάρκεια του σχίσματος, επαναλαμβάνουμε τις βασικές μας θέσεις. Η βυζαντινή εξωτερική πολιτική χαρακτηρίζεται από μία σημαντική αυτονομία δράσης και αποφυγή εμπλοκής στην πολιτική άλλων, κοσμικών ή θρησκευτικών, δυνάμεων, καθώς η κινητήριος δύναμή της εδράζεται στην πολιτική ιδεολογία της οικουμενικότητας της Αυτοκρατορίας, αλλά και στην πολιτική θεολογία της ιερής φύσης του προσώπου του αυτοκράτορα. Ο Μανουήλ δεν προσέφερε στον πάπα την ένωση των Εκκλησιών ως αντάλλαγμα του δυτικού στέμματος, γιατί ούτε μπορούσε να γίνει λόγος για αντάλλαγμα σε μία *de iure* θεμελιωμένη απαίτηση, ούτε η ένωση που οραματιζόταν ήταν αυτή που επεδίωκε ο Αλέξανδρος. Για το βυζαντινό αυτοκράτορα η ένωση θα ήταν μία πραγματικότητα, όταν θα αναγνωριζόταν η εξουσία του και στην αποσχισθείσα Δύση, την οποία ψυχή νεμόταν ως κληρονόμος του στέμματος του Μεγάλου Κωνσταντίνου⁵⁰⁰.

Παράλληλα, η εμπλοκή της βυζαντινής πολιτικής στο δυτικό σχίσμα και η αναγνώριση του Αλέξανδρου κατέδειξε τις ιδεολογικές αλληλεπιδράσεις των δύο Αυτοκρατοριών, που προέκυψαν από τις μεταξύ τους τριβές. Το πρόβλημα της διαδοχής, που άπτεται αυτού της επιβίωσης της ίδιας της Αυτοκρατορίας, αντιμετωπίστηκε σχεδόν ταυτόχρονα και από τους δύο αυτοκράτορες με διαφορετικές βέβαια θεσμικές διαδικασίες, αλλά πάντα με γνώμονα την ιερότητα του αυτοκρατορικού αξιώματος, όπως πιστεύουμε ότι καταδείξαμε. Αυτή η ιερή φύση του *imperium* σε Ανατολή και Δύση, που οφείλετο στην κοινή πολιτική και ιδεολογική κληρονομιά, έγινε την ίδια χρονική στιγμή και στις δύο Αυτοκρατορίες επίκαιρη σε ένα πλαίσιο διαδικασιών *reformatio* και,

⁴⁹⁹ DFI³, 658 (Συνθήκη του Anagni, Νοέμβριος 1176), p. 163: *Pacem veram reddet dominus imperator regi Sicilie et imperatori Constantinopolitano...* DFI³, 687 (Συνθήκη της Chioggia, 22/7/1177), p. 204: *Constantinopolitano etiam imperatori ... pacem veram reddit...*

⁵⁰⁰ Ο.π., σ. 418, σημ. 423.

όπως πιστεύουμε, το στοιχείο αυτό έκανε εφικτό το διάλογο και την πολιτική τους προσέγγιση. Ο διάλογος βέβαια απέτυχε, καθώς προσέκρουσε τόσο στις προσωπικές φιλοδοξίες των δύο αυτοκρατόρων και στην ιδεολογία τους περί οικουμενικότητας, όσο και στις νέες ευρωπαϊκές πολιτικές δομές που δεν επέτρεπαν τη σύγκλιση των δύο Αυτοκρατοριών με τα αρνητικά αποτελέσματα για την ελευθερία της Αγίας Έδρας, των ιταλικών πόλεων και των άλλων κρατών, που θα απέρρεαν από αυτήν. Ο Μανουήλ δεν είχε λάβει υπόψη του την αλλαγή του δυτικού προσανατολισμού που δεν άφηνε κανένα περιθώριο για μία βυζαντινή παρουσία στην Ιταλία⁵⁰¹. Ύστερα από τόσους αιώνες *ολιγωρίας*, όπως ισχυρίζεται ο Κίναμος⁵⁰², η αποτυχία ήταν αναμενόμενη και σφραγίστηκε με την απουσία του βυζαντινού αυτοκράτορα από τη Συνθήκη της Βενετίας που έδωσε τέλος τόσο στο σχίσμα και στις διαμάχες της Δυτικής Αυτοκρατορίας με τις ιταλικές πόλεις και το Σικελικό Βασίλειο όσο και στις βυζαντινές φιλοδοξίες που είχε γεννήσει η Συνθήκη της Θεσσαλονίκης.

V. Η Συνθήκη της Βενετίας 1177 και το *sacrum imperium*

A. Η πορεία των διαπραγματεύσεων και το *sacrum imperium*

Τα γεγονότα που οδήγησαν στη σύναψη της Συνθήκης της Βενετίας είναι γνωστά⁵⁰³. Αυτό που θα μας απασχολήσει σ' αυτήν την ερευνητική ενότητα είναι η ιδεολογική τοποθέτηση του Φρειδερίκου απέναντι στη συνθήκη και ο ρόλος της ιδέας του *sacrum imperium* τόσο στην πορεία των διαπραγματεύσεων, όσο και στα γεγονότα που εκτυλιχθήκαν στη Βενετία τον Ιούλιο του 1177. Οι πρώτες απόπειρες συμφιλίωσης του *imperium* και του *sacerdotium* έγιναν από παπικής πλευράς τον Αύγουστο του 1163. Ο

⁵⁰¹ Για μία πολιτική προσέγγιση της αποτυχίας του Μανουήλ στην Ιταλία, βλ. P. MAGDALINO, ό.π., σημ. 310, p. 104-106, όπου επισημαίνεται το ευμετάβολο των πολιτικών του σχεδίων, που χαρακτηριζε άλλωστε και την ιταλική πολιτική κατάσταση, και τα μέσα που χρησιμοποιούσε, δηλαδή παροχή προνομίων και άφθονου χρυσού, που δεν εξασφάλιζαν τη σύναψη σταθερών και ουσιαστικών συμμαχιών.

⁵⁰² Ό.π., σ. 412, σημ. 406.

⁵⁰³ Αναλυτικά για τα γεγονότα των διαπραγματεύσεων έως και την υπογραφή της Συνθήκης της Βενετίας, βλ. το πιο πρόσφατο έργο με αναφορές στην προγενέστερη βιβλιογραφία, K. GÖRICH, ό.π., σημ. 1, p. 141-185. Βλ. επίσης W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 297-320.

Αλέξανδρος έστειλε πρέσβεις στην αυλή του δυτικού αυτοκράτορα στη Νυρεμβέργη, για να ζητήσει τη λύση του σχίσματος υποσχόμενος μάλιστα ότι θα καθάρει το όνομά του από το στίγμα της συνωμοσίας με τον Γουλιέλμο Α' της Σικελίας⁵⁰⁴. Ο Βαρβαρόσσα δε δέχτηκε προσωπικά τους πρέσβεις και έστειλε αξιωματούχους να τους υποδεχτούν. Όταν όμως πληροφορήθηκε την ομολογουμένως ευνοϊκή για την Αυτοκρατορία παπική πρόταση, κράτησε δύο απεσταλμένους, τον επίσκοπο Πέτρο της Παβία και τον κόμη Ερρίκο της Τρογες, για να συζητήσουν το θέμα διεξοδικά. Οι διαπραγματεύσεις κατέρρευσαν, όταν ο αυτοκράτορας δήλωσε ότι επιθυμούσε να λυθεί το σχίσμα με τη σύγκληση μίας συνόδου, η οποία θα έκρινε τους δύο πάπες και θα αναγνώριζε έναν από αυτούς ή θα εγκαθιστούσε κάποιον τρίτο⁵⁰⁵. Την ίδια αποτυχία σημείωσε και η επόμενη παπική πρεσβεία λίγους μήνες αργότερα, το Δεκέμβριο του 1163⁵⁰⁶.

Στις πρώτες αυτές προσπάθειες συμφιλίωσης διακρίνουμε σαφώς εκείνα τα στοιχεία της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, που οδήγησαν στο σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας. Ο Φρειδερίκος δεχόταν να δώσει ένα τέλος στην κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, μόνο με μία σύνοδο. Η στάση του είναι σύμφωνη με την ιδεολογική αρχή του a Deo coronatus αυτοκράτορα και των προσπαθειών του να επιβάλει την ιερή φύση της Αυτοκρατορίας και βεβαίως του δικαιώματός του να συγκαλεί συνόδους. Έχοντας την θεόθεν υποχρέωση να διατηρεί τον επίγειο ordo, όφειλε να συγκαλέσει μία σύνοδο, η οποία θα αποφάσιζε ποιος ήταν ο νόμιμος επίσκοπος Ρώμης. Ο Βαρβαρόσσα ενδιαφερόταν για τον honor της Αυτοκρατορίας, του οποίου η διαφύλαξη απαιτούσε λύση που θα άρμοζε σε ένα θεοστεφή αυτοκράτορα. Εξάλλου, δεν

⁵⁰⁴ Ό.π., σ. 384, σημ. 320.

⁵⁰⁵ Die Salzburger Briefsammlung, 33, p. 195: Displiquerunt haec verba curiae simulque domino imperatori, iussi sunt continuo redire detentis ad amicabile colloquium Papiensi et Trecensi, qui per biduum ibi commorati tale responsum acceperunt, quod si placeat alteri parti se iudicio supponere, eligantur due de tota ecclesia personae, quae adhuc in partem non cesserint, earumque arbitrio septem aliae sive Latini sive Teuthonici, omnesque isti sacramento iurisiurandi constringantur, quatenus audito utrinque negocio et diligenter discusso sententia duorum consilio illorum septem seu pro uno seu pro altero seu pro neutro prolata stare et firmitatem inconvulsam obtinere debeat.

⁵⁰⁶ Ό.π., σ. 384, σημ. 321.

πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας και η σημασία που θα είχε η σύγκλιση μίας συνόδου σε συμβολικό-επικοινωνιακό επίπεδο, θα εντυπωνόταν δηλαδή στη μνήμη όλων ότι το σχίσμα έληξε ύστερα από αυτοκρατορικές ενέργειες. Αυτόματα η αυτοκρατορική εξουσία θα αποκτούσε ισχύ απέναντι στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και αίγλη στα μάτια των *fideles imperii* και όλων των Χριστιανών. Η διαπίστωσή μας ενισχύεται από την κριτική που άσκησε ο ίδιος ο Αλέξανδρος στην πορεία των προηγούμενων διαπραγματεύσεων. Μένοντας πιστός στη θέση ότι ο πάπας δεν κρίνεται από κανέναν, έγραψε το Φεβρουάριο του 1164 στον ηγούμενο Artaudus της Alveria ότι δεν ήθελε να κριθεί, διότι με αυτόν τον τρόπο διακυβεύονταν η ελευθερία της Εκκλησίας⁵⁰⁷.

Εντωμεταξύ ακολούθησε ο θάνατος του Βίκτωρος, στις 20 Απριλίου 1164 και η εκλογή του δεύτερου αντιπάπα, του καρδινάλιου του St. Callisto, Guido της Crema, ο οποίος στις 26 Απριλίου στέφθηκε με το όνομα Πασχάλης Γ' από τον επίσκοπο Ερρίκο της Λιέγης. Ο όρκος του Würzburg (1165)⁵⁰⁸ περιέπλεξε ακόμη περισσότερο την κατάσταση και ώθησε τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές να τηρήσουν ανένδοτη στάση, καθώς αυτό που διακυβεύονταν τώρα περισσότερο από κάθε άλλη φορά, ήταν από τη μία πλευρά ο *honor imperii* και *imperatoris* και από την άλλη η *libertas ecclesiae*.

Το καλοκαίρι του 1166 μία πολύ σημαντική μορφή της γερμανικής θεολογικής σκέψης, ο Gerhoch του Reichersberg⁵⁰⁹, ο οποίος τηρούσε μία ουδέτερη στάση στη διαμάχη της Αυτοκρατορίας με την Αγία Έδρα, ανέλαβε πρωτοβουλία για τη λύση του σχίσματος. Συνέταξε το πόνημα *Opusculum ad cardinales*, στο οποίο πρότεινε τρόπους για την αντιμετώπιση της *discordia* που είχε προκύψει. Η υποδοχή, της οποίας έτυχε το έργο από παπικής πλευράς, παραμένει άγνωστη. Το πόνημα όμως του Gerhoch είναι σημαντικό, καθώς αποκαλύπτει την ιδεολογική τοποθέτηση του Φρειδερίκου. Ο θεολόγος τόνισε κατ' αρχάς την αρνητική απήχηση που είχε η συμμαχία του Αλέξανδρου με το

⁵⁰⁷ J.-L., 11003, p. 178-179: ...Scimus quod vir ille sublimis et potens ad hoc solummodo nititur, ut ecclesiam Dei in ancillationem et in supremam redigat servitutum.

⁵⁰⁸ Ο.π., σ. 351-357.

⁵⁰⁹ Για τον Gerhoch βλ. κεφάλαιο 2^ο, σημ. 374.

Σικελικό Βασίλειο στη γερμανική αυλή⁵¹⁰, και προσπάθησε να πείσει τον πάπα να δεχτεί να κριθεί ενώπιον μίας συνόδου. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποίησε ιστορικά παραδείγματα παπών που είχαν υποστεί κρίση, χωρίς αυτό να σημαίνει την απώλεια της τιμής τους⁵¹¹. Ως ενισχυτικό επιχείρημα των θέσεών του παρουσίασε την άποψη του αυτοκράτορα, την οποία είχε πληροφορηθεί από τον ίδιον σε μία κατ' ιδίαν συνάντηση. Ο Βαρβαρόσσα του είχε εκμυστηρευτεί ότι *iure suo* θα δεχόταν στη διακυβέρνηση της Εκκλησίας έναν πάπα, ο οποίος δε θα προσπαθούσε να μειώσει τα αυτοκρατορικά δικαιώματα. Σε αντίθετη περίπτωση, θα του αντιστεκόταν, γιατί όποιος επιθυμεί, κάτω από το παπικό όνομα, να εξουσιάζει με αλαζονεία όχι μόνο τον κληρο αλλά και την Αυτοκρατορία, δεν είναι αληθινός διάδοχος του Αποστόλου Πέτρου, που έλεγε *τὸν Θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε*, ούτε αληθινός μιμητής του Χριστού, που έλεγε *ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ*⁵¹². Η ιδεολογική τοποθέτηση του Φρειδερίκου είναι σαφής. Ο θεοστεφής αυτοκράτορας δεν μπορούσε σύμφωνα με το Δίκαιό του να ανεχτεί τις εξουσιαστικές απαιτήσεις ενός πάπα, που αντέβαιναν μάλιστα στους θείους κανόνες. Δεν υπήρχε κανένας νόμος, ούτε θείος ούτε ανθρωπίνος, που να μπορούσε να δικαιολογήσει μια τέτοια συμπεριφορά⁵¹³.

Από αυτοκρατορικής πλευράς η πρώτη επίσημη κίνηση για συμφιλίωση εκδηλώθηκε τον Ιούλιο του 1167 και μάλιστα με την πίεση των όπλων, όταν ο γερμανικός στρατός πολιορκούσε τη Ρώμη. Όπως είδαμε προηγουμένως, ο αυτοκράτορας πρέπει να πρότεινε την ειρηνική αποδοχή του Πασχάλη, που

⁵¹⁰ Gerhoch von Reichersberg, *Opusculum ad cardinales* (ed. E. Sackur), p. 401₆₋₁₂, 403₁₋₄.

⁵¹¹ Ό.π., p. 405₃₋₃₃.

⁵¹² Ό.π., p. 408₂₀₋₂₇: *Talia me secretius non semel tractante cum domno imperatore, firmissime contestatus est iure suo libentissime se contentum esse velle atque Romano pontifici hoc sibi non diminuenti humiliter favere ad regimen ecclesiae, suum vero ius diminuenti modis omnibus ac tocius regni viribus obniti velle maxime hac fiducia, quod non, sicut aiebat, sit vere successor Petri dicendis: Deum timeate, regem honorificate* (Α' Πε 2, 17) *vel imitator Christi dicendis: Reddite quae sunt caesaris caesari, et quae sunt Dei, Deo*, (Μτ 22, 21) *quicumque sub nomine papali vellet non solum in clero, sed et in regno dominari questu fastuoso et fastu questuoso.*

⁵¹³ Ο Κ. GÖRICH, ό.π., σημ. 1, p. 151-152 υποστηρίζει ότι στη λέξη *ius* πρέπει να διαβάσουμε *honor imperii*. Νομίζουμε ότι η λέξη αναφέρεται στους ανθρωπίνους και θείους νόμους που διέπουν τη διακυβέρνηση της Αυτοκρατορίας και το ρόλο του αυτοκράτορα.

όμως δεν έγινε δεκτή ούτε από τους καρδινάλιους ούτε από τους κατοίκους⁵¹⁴. Ο Αλέξανδρος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πόλη, αλλά ο Φρειδερίκος κατάφερε να την υποτάξει και να επιβάλλει την εξουσία του έως τον Αύγουστο του 1177, οπότε επήλθε η συμφιλίωση με την παπική πλευρά.

Ο Βαρβαρόσσα προσπάθησε να προσεγγίσει τον Αλέξανδρο το Μάρτιο του 1170. Είχε βέβαια προηγηθεί η πρόταση να αναγνωρίσει τον πάπα ο διάδοχος Ερρίκος, αλλά, όπως δείξαμε, αυτή η διαπραγματέυση εντάσσεται σε μία πολύ διαφορετική δυναμική⁵¹⁵. Εντωμεταξύ στις 20 Σεπτεμβρίου 1168 είχε πεθάνει και ο Πασχάλης και στη θέση του είχε εκλεγεί ο Κάλιξτος Γ', γεγονός που διευκόλυνε τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών, επειδή ο όρκος του Würzburg (1165) δεν ίσχυε για τον νέο αντιπάπα⁵¹⁶. Το Μάρτιο του 1170 ο επίσκοπος του Bamberg, Eberhard, εστάλη στον ποντίφηκα, ο οποίος εκείνη την περίοδο βρισκόταν στο Μπενεβέντο. Σύμφωνα με τον Boso, οι στόχοι του Φρειδερίκου δεν ήταν ειλικρινείς, αφού ήθελε απλώς να ενσπείρει διχόνοια ανάμεσα στον Αλέξανδρο και τη Lega Lombarda⁵¹⁷. Ο πάπας που αντιλήφθηκε τις προθέσεις του, έστειλε αμέσως επιστολές στους εκπροσώπους των πόλεων, για να τους ενημερώσει για την αυτοκρατορική πρεσβεία και για τις δικές του θέσεις και να τους καλέσει να παρευρεθούν στη συνάντηση με τον αυτοκρατορικό απεσταλμένο, που έλαβε χώρα στο Veroli⁵¹⁸. Εξετάζοντας κριτικά τη διήγηση του καρδινάλιου, διαπιστώνουμε ότι περιέχει στοιχεία που ανταποκρίνονται στην επικρατούσα τη στιγμή εκείνη πολιτική πραγματικότητα. Η ενδυνάμωση της Lega Lombarda και η συμμαχία της με τον πάπα είχαν ασφαλώς ανησυχήσει τον αυτοκράτορα που έβλεπε την ιταλική του πολιτική να εισέρχεται σ' ένα επικίνδυνο στάδιο. Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου απίθανο να

⁵¹⁴ Ό.π., σ. 361.

⁵¹⁵ Ό.π., σ. 429-430.

⁵¹⁶ J. HALLER, ό.π., σημ. 23, p. 225-226.

⁵¹⁷ Boso, p. 421: Quippe in tantum se ipsum callide humiliavit quod episcopum Babenbergensem, qui corde catholicus semper extiterat, usque Beneventum ad presentiam pape Alexandri transmitteret; cui dederat potestatem ut cum eo iuxta formam capitulorum que sibi commiserat concordiam et pacem firmaret...Quod quidem, sicut postmodum claruit, hac astutia fecisse dinoscitur ut inter Ecclesiam et Lombardos scandalum poneret et eos ab invicem separaret.

⁵¹⁸ Ό.π.

προσπάθησε με κάποιον τρόπο να προσεταιριστεί τον Αλέξανδρο και να τον στρέψει εναντίον των ιταλικών πόλεων.

Ο Eberhard στο Veroli επέμεινε να συνομιλήσει μόνο με τον ποντίφηγα και, παρά τους ενδοιασμούς του, ο Αλέξανδρος δέχτηκε να τον συναντήσει προσωπικά. Τα επιχειρήματά του όμως δεν τον έπεισαν, καθώς ο επίσκοπος δεν είπε τίποτα συγκεκριμένο για την υπακοή που όφειλε να επιδείξει ο αυτοκράτορας στο πρόσωπό του⁵¹⁹. Τι σημαίνει η μαρτυρία αυτή του Boso και τι πραγματικά διημείφθη μπορεί να διαγνωσθεί από τα όσα ανέφερε στη συνέχεια ο Αλέξανδρος στους αντιπροσώπους των ιταλικών πόλεων. Τόνισε ότι ο Φρειδερίκος δε φαινόταν έτοιμος να υποχωρήσει και να κλίνει την κεφαλή στον πάπα. Γι' αυτό, όσο εκείνος δεν προθυμοποιείται να σεβαστεί την Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία, που τον ύψωσε στην κορυφή της Αυτοκρατορίας, και να διαφυλάξει την ελευθερία της, ο Αλέξανδρος δε θα του απονείμει μεγαλύτερη τιμή απ' όλους τους άλλους ηγεμόνες⁵²⁰. Από την αναφορά αυτή συμπεραίνουμε ότι ο Βαρβαρόσσα δεν έστειλε την πρεσβεία, για να αναγνωρίσει de facto τον Αλέξανδρο. Αντιθέτως, πρότεινε εκ νέου τη σύγκληση μίας συνόδου, η οποία θα αποφάσιζε για την παπική έδρα. Μόνο τότε ο αυτοκράτορας, χωρίς να έχει μειώσει τη δική του τιμή και τον *honor imperii*, θα έκλινε την κεφαλή στον πάπα (*cervicem suam flectere*), όπως ακριβώς είχε κάνει και με τον αντιπάπα Βικτωρα στην Παβία το 1160. Παράλληλα, όπως έχουμε ήδη δει⁵²¹, η τοποθέτηση του Αλέξανδρου, ότι η

⁵¹⁹ Ό.π.: *Episcopus vero post multa et varia que pontifici revelavit firmiter asseruit quod in personam eius nichil ulterius agere imperator volebat, set omnes ipsius ordinationes quas fecerat ratas haberet et ab aliis teneri iuberet. De papatu vero et obedientia sibi tenenda ita implicite loquebatur et velate quod ex verbis eius catholicum sensum capere minime poterat.*

⁵²⁰ Ό.π., p. 422: *Cum enim, sicut asseris, idem imperator factas a nobis ordinationes iam, Deo gratias, velit recipere atque ab aliis ratas haberi et in persona nostra non consentiat, qui, licet indigni, canonice tamen beato Petro in sede apostolica successimus, quid aliud est agere, nisi Deum venerari et colere et ex parte ipsum negare? ...Si ergo inter oves quas Deus beato Petro pascendas commisit vult numerari, cur amplius differt eidem apostolorum principi cervicem suam flectere et catholice unitati se aggregare? Nos vero, si per eum non steterit, parati et prompti sumus pre ceteris mundi principibus honorare ipsum ac diligere, et suam sibi iustitiam integre conservare, dummodo matrem suam sacrosanctam Romanam ecclesiam que ipsum ad imperii culmen evexit, filiali devotione diligat et suam ei libertatem conservet.*

⁵²¹ Ό.π., σ. 436, σημ. 469.

Ρωμαϊκή Εκκλησία ήταν εκείνη που τον ανύψωσε στο αυτοκρατορικό αξίωμα (... Romanam ecclesiam que ipsum ad imperii culmen evexit), εξόργισε τον Φρειδερίκο, τον έστρεψε προς το Βυζάντιο και έκανε τη στάση του απέναντι στην Αγία Έδρα ακόμη πιο σκληρή. Έτσι, γίνεται κατανοητή η δήλωσή του στις 8 Ιουνίου του ίδιου έτους στη Fulda, ότι δεν πρόκειται ποτέ να αναγνωρίσει τον Αλέξανδρο⁵²².

Πέρα από μία γερμανική πρεσβεία προς την παπική πλευρά το 1171, που αναφέρεται περιστασιακά σε δευτερεύουσα πηγή⁵²³, οι σχέσεις των δύο δυνάμεων διεκόπησαν έως το 1175. Η πέμπτη ιταλική εκστρατεία του αυτοκράτορα, που άρχισε στα τέλη Αυγούστου του 1174, δημιούργησε νέες προοπτικές στις σχέσεις imperium και sacerdotium. Ο Φρειδερίκος αντιμετώπισε την ισχυρή αντίσταση των συνασπισμένων πόλεων της Βορείου Ιταλίας, οι οποίες κατάφεραν να κάμψουν την αυτοκρατορική ισχύ. Ύστερα από τη μάταιη πολιορκία της Αλεξάνδρειας, το χειμώνα του 1174-1175 ο Βαρβαρόσσα και οι ιταλικές πόλεις συνήψαν ανακωχή και προχώρησαν σε διαπραγματεύσεις για τον τερματισμό του πολέμου (ανακωχή του Montebello, 16-17/4/1175)⁵²⁴. Κατά τη διάρκεια των συνομιλιών οι λομβαρδικές πόλεις επέμειναν στην κατοχή των regalia και στην αναγνώριση του Αλέξανδρου από τον αυτοκράτορα. Έτσι εκείνος, επιθυμώντας μία λύση, και ύστερα από αίτημα των Λομβαρδών, ζήτησε από τον πάπα να στείλει απεσταλμένους για διαπραγματεύσεις.

Οι παπικοί απεσταλμένοι εμφανίστηκαν το Μάιο του 1175 στην αυτοκρατορική αυλή στην Παβία. Σύμφωνα με τον Bosso, ο Βαρβαρόσσα τους

⁵²² *Chronica Regia Coloniensis* (ed. G.Waitz), p. 120: Anno Domini 1170. Imperator post pentecosten 6. Idus Iunii curiam apud Fuldam habuit pro legatione episcopi Babinbergensis, qui cum supradictis abbatibus in Italiam ierat, set ipse nil fructuosum paci et concordiae attulit, et ideo sine diffinitione pacis et unitatis illa curia terminata est. Imperator vero ibi sicut et superius aiebat, nunquam se pro apostolico Ruolandum habiturum.

⁵²³ *Materials for the history of Thomas Becket* (ed. J.C. Robertson), Vol. 7, n. 756, p. 485 (επιστολή αγνώστου στον επίσκοπο του Λονδίνου το Μάιο του 1171): Abbas Claraevallensis (o Pontius του Clairveaux) fuit Placentiae prima die Dominica post Ascensionem Domini, transiturus ad dominum papam, et modum pacis, sicut et imperator et rex Francorum concordēs effecti sunt, domino papae et curiae representabit.

⁵²⁴ W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 297. Για το κείμενο της ανακωχής, βλ. DF I³, 638, p. 135-138.

υποδέχτηκε με τις μεγαλύτερες τιμές και μάλιστα, όταν εκείνοι παρουσιάστηκαν μπροστά του, έβγαλε σε ένδειξη σεβασμού το pilleum, που φορούσε⁵²⁵. Στη συνέχεια το λόγο πήρε ο επίσκοπος της Ostia, που απαρίθμησε τα δεινά του σχίσματος και ζήτησε την ενότητα της Εκκλησίας. Το εγκώμιο που πλέκει ο Boso στον καρδινάλιο, και γενικά η αίγλη που αποδίδει σ' αυτήν την παπική πρεσβεία⁵²⁶, μας κάνει να είμαστε πολύ προσεκτικοί στην αντιμετώπισή της. Γι' αυτό και η αναφορά στον πύλο του Φρειδερίκου φαίνεται να εντάσσεται περισσότερο στο φιλολογικό είδος του εγκωμίου, παρά να αποτελεί περιγραφή της πραγματικότητας. Οι διαπραγματεύσεις διήρκησαν αρκετές ημέρες, καθώς ετέθη το ζήτημα της συμφιλίωσης του αυτοκράτορα με τον πάπα αλλά και τους συμμάχους του, Λομβαρδούς, Σικελούς και Βυζαντινούς⁵²⁷. Όλα τα σχέδια όμως ναυάγησαν, καθώς ο Βαρβαρόσσα απαίτησε από τον Αλέξανδρο δικαιοδοσίες σε πνευματικά ζητήματα, που δεν είχαν δοθεί ποτέ σε κοσμικό άρχοντα, και από τους Λομβαρδούς περισσότερα δικαιώματα από αυτά τα οποία κατείχαν οι προηγούμενοι αυτοκράτορες⁵²⁸.

Αφήνοντας κατά μέρος τα αυτοκρατορικά δικαιώματα στη Λομβαρδία, που δεν αφορούν άμεσα τη συγκεκριμένη μελέτη, και προσπαθώντας να διακρίνουμε τον ιστορικό πυρήνα μέσα στις υπερβολές του Boso, θα αποπειραθούμε να διερευνήσουμε τις αυτοκρατορικές απαιτήσεις όσον αφορά τα *spiritualia*. Αν λάβουμε υπόψη μας τη διαμορφωθείσα από το 1159

⁵²⁵ Boso, p. 430: Cum igitur ante ipsius conspectum introirent, et prope illum ex opposito in suis faldistoriis consederent, continuo idem imperator, deposito quod gestabat in capite pilleo...

⁵²⁶ Ό.π., p. 430-431.

⁵²⁷ Ό.π., p. 431: Set post modicum spatium, legati eiusdem Frederici curiam frequentantes, de pacis bono qualiter inter ipsum et Romanam ecclesiam eiusque adiutores, Lombardos videlicet, Sicilie regem et imperatorem Constantinopolitanum...

⁵²⁸ Ό.π.: Set cum ea que vicissim petebantur ad imperatoris notitiam referrentur, ipse in cunctis modum nimis excendens, et ab Ecclesia in spiritualibus postulavit quod nulli umquam layco invenitur fuisse concessum, et a Lombardis ultra quod Carolus et Lodovicus atque Octo imperatores contenti fuerunt exegit. Το γεγονός παραδίδει και ο Romualdus II. *Annales* (ed. W. Arndt), MGH SS XIX, p. 441₆₋₈, χωρίς να αναφέρει τα αίτια της αποτυχίας των συνομιλιών. Ο W. GEORGI, ό.π., σημ. 1, p. 297-298, υποστηρίζει ότι οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν, καθώς ο πάπας και οι λομβαρδικές πόλεις πίεζαν τον Φρειδερίκο να συνάψει συνθήκη ειρήνης με το Σικελικό Βασίλειο και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

κατάσταση, οι απαιτήσεις του Βαρβαρόσσα, σύμφωνες με την πολιτική του ιδεολογία, εντοπίζονται σε δύο σημεία. Το πρώτο αφορά την αναγνώριση της ιερής φύσης της εξουσίας του και το δεύτερο που απορρέει στην ουσία από το πρώτο, την αναγνώριση του δικαιώματός του να επεμβαίνει στις εκκλησιαστικές υποθέσεις, όταν το κρίνει απαραίτητο, ακόμη κι αν αυτές αφορούν την εκλογή του ύψιστου ποντίφηκα. Προφανώς ο αυτοκράτορας αρνήθηκε για άλλη μία φορά να αναγνωρίσει τον Αλέξανδρο, χωρίς να έχει προηγηθεί απόφαση συνόδου που θα είχε συγκαλέσει ο ίδιος. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, είναι το περιεχόμενο των *spiritualia* που απαίτησε ο Φρειδερίκος από την Αγία Έδρα.

Οι παπικοί απεσταλμένοι εγκατέλειψαν τις διαπραγματεύσεις, αφού αυτό που επιζητούσε ο Αλέξανδρος ήταν η αναγνώριση της ανωτερότητας της παπικής εξουσίας και η εναρμόνιση του δυτικού αυτοκράτορα με τους υπόλοιπους ευρωπαίους ηγέτες, οι οποίοι αποδέχονταν αυτή την ανωτερότητα⁵²⁹. Η αποτυχία των συνομιλιών σήμανε την επανέναρξη των εχθροπραξιών τον Οκτώβριο του 1175. Το Μάιο του επόμενου χρόνου ο αυτοκράτορας, παρ' όλον ότι δεν είχε στη διάθεσή του το σύνολο των δυνάμεών του⁵³⁰, αποφάσισε να επιτεθεί στο Μιλάνο και ηττήθηκε στην πεδιάδα του Legnano, βορειοδυτικά της πόλης, στις 29 Μαΐου 1176. Αν και οι απώλειες του γερμανικού στρατού δεν ήταν σημαντικές, ο πολιτικός αντίκτυπος της ήττας ήταν τέτοιος, που ο αυτοκράτορας συνειδητοποίησε ότι η διπλωματική οδός ήταν προσφορότερη από τις πολεμικές επιχειρήσεις⁵³¹.

Άρχισε, λοιπόν, μία σειρά διαπραγματεύσεων με τις πόλεις της Lega και τον Αλέξανδρο, στις οποίες είναι, κατά τη γνώμη μας, χαρακτηριστικό, ότι δεν υποχώρησε από τις βασικές ιδεολογικές του θέσεις. Μέχρι και πριν από την υπογραφή της τελικής συνθήκης ειρήνης της Βενετίας ο Φρειδερίκος επέμενε

⁵²⁹ S. WEINFURTER, *Venedig 1177-Wende der Barbarossa-Zeit? Zur Einführung*, in S. WEINFURTER (hrs.), *Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 18.

⁵³⁰ Στη διάρκεια της αναχωχής του Montebello ο Φρειδερίκος είχε στείλει ένα μεγάλο τμήμα του στρατού στη Γερμανία και οι ενισχύσεις που έφτασαν αργότερα, ήταν ελάχιστες. Επιπλέον ο δούκας Σαξωνίας, Ερρίκος ο Λέων, αρνήθηκε τον Ιανουάριο του 1176 στην Chiavenna να συμμετάσχει με στρατιωτική δύναμη, ακόμη και όταν ο Φρειδερίκος έπεσε στα πόδια του, για να τον παρακαλέσει.

⁵³¹ G. MARTINI, *La battaglia di Legnano: la realtà e il mito*, in *Nuova Antologia*, 528(1976), p. 362-367.

στη σύγκληση μίας συνόδου που θα έκρινε την τύχη του παπικού θρόνου. Και δεν ήταν βέβαια μόνο η διατήρηση της τιμής του και η απροθυμία του να ταπεινωθεί στον Αλέξανδρο, που τον ωθούσε σε ένα τέτοιο σχέδιο. Πολύ περισσότερο, ήταν η πεποίθησή του ότι είχε κάθε δικαίωμα να παρεμβαίνει και να διευθετεί τόσο τις κοσμικές υποθέσεις όσο και τις εκκλησιαστικές. Η πεποίθηση ότι το δικαίωμα αυτό, εμπορεύεται από την ίδια την πηγή της εξουσίας του, το Θεό, τον έκανε ανυποχώρητο από τις βασικές του θέσεις, ακόμη και τη στιγμή που οι απεσταλμένοι του διαπραγματεύονταν με την παπική πλευρά. Οι διαβουλεύσεις για την ειρήνη της Εκκλησίας σε καμία περίπτωση δεν μείωναν την τιμή του ιδίου ή της Αυτοκρατορίας, καθώς εντάσσονταν στα πλαίσια του ρόλου του αυτοκράτορα ως *rex pacificus* και γίνονταν υπό τη θεία επίβλεψη. Είναι χαρακτηριστική η φράση που απηύθυνε τον Αύγουστο του 1176 στον ηγούμενο Hugo του Bonnevaux, για να τον προσκαλέσει στις συνομιλίες που διεξάγονταν. Η *divina misericordia*, τόνισε ο Φρειδερίκος, θα του χαρίσει σύντομα το ποθητό δώρο της ειρήνης⁵³².

Οι πρώτες διαπραγματεύσεις μεταξύ του πάπα και του αυτοκράτορα οδήγησαν στην υπογραφή της προκαταρκτικής συνθήκης ειρήνης του Anagni στις αρχές Νοεμβρίου του 1176, με την οποία ο Φρειδερίκος αναγνώρισε τον Αλέξανδρο. Εν συντομία πρέπει να αναφερθεί ότι η συνθήκη αυτή ήταν βαρύ πλήγμα για την αυτοκρατορική πολιτική, αφού κατοχύρωνε στην Αγία Έδρα όλες τις κτήσεις του Αγίου Πέτρου, την εξουσία επί της Ρώμης και την περιουσία της κόμισσας Μαθίλδης⁵³³. Γι' αυτό σε πολιτικό επίπεδο, ο αυτοκράτορας προσπάθησε να αλλάξει προς το δικό του συμφέρον τους όρους στο τελικό κείμενο της συνθήκης, εκμεταλλευόμενος και τη δυσαρέσκεια των λομβαρδικών πόλεων εναντίον του πάπα, καθώς ο τελευταίος δε συμπεριέλαβε

⁵³² DFI³, 655, p. 160: *Credimus, quod optatum pacis bonum divina nobis misericordia in brevi largiatur.*

⁵³³ Για το κείμενο της συνθήκης βλ. DFI³, 658, p. 161-165. Για τα νομικά-πολιτικά ζητήματα της συνθήκης αυτής και της οριστικής στη Βενετία, βλ. J. LAUDAGE, *ό.π.*, σημ. 1, p. 202-221. W. GEORGI, *ό.π.*, σημ. 1, p. 301-302.

τις δικές τους απαιτήσεις στο κείμενο της συνθήκης του Anagni⁵³⁴. Παράλληλα, σε ιδεολογικό επίπεδο ο Βαρβαρόσσα έκανε μία τελευταία προσπάθεια να δώσει μία λύση στο σχίσμα με τη σύγκληση συνόδου. Έτσι, λίγες μέρες μετά την υπογραφή της προκαταρκτικής συνθήκης ο αυτοκράτορας απέστειλε επιστολή στον πατριάρχη Αιυληίας, Ουδάριχο, για να τον καλέσει σε σύνοδο που θα αποφάσιζε μεταξύ του Αλέξανδρου και του αντιπάπα Καλίξτου Γ'⁵³⁵. Όσα γράφει είναι ενδεικτικά της προσήλωσής του στις ιδεολογικές του τοποθετήσεις. Παρά τα όσα υποσχέθηκε στο Anagni, ο Βαρβαρόσσα εξακολουθούσε να θεωρεί ότι υφίσταται σχίσμα και ότι ο μόνος τρόπος να λυθεί και να αποκατασταθεί η ενότητα της Εκκλησίας είναι η απόφαση μίας συνόδου, την οποία ο ίδιος θα συγκαλέσει. Χαρακτηριστική είναι επίσης η έκφραση με την οποία αναφέρθηκε στους δύο πάπες. Θεωρούσε αδιαμφισβήτητη τη νομιμότητα του Καλίξτου *απέναντι σ' εκείνον τον άνδρα, που κάποιοι ονόμαζαν Αλέξανδρο*. Οι ιστορικοί που ισχυρίζονται ότι πρωταρχικό κίνητρο της σύγκλησης συνόδου ήταν η διατήρηση της υπόληψης του αυτοκράτορα⁵³⁶, δεν έχουν δίκαιο. Η αιτία, όπως έχουμε τονίσει, έγκειται κυρίως στην αντίληψη που είχε για τη φύση και το ρόλο της Αυτοκρατορίας.

Παρ' όλον ότι η σύνοδος δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, μόνο η πρόθεση ήταν αρκετή, για να προκαλέσει ταραχή στην παπική πλευρά και τους υποστηρικτές της⁵³⁷. Ακόμη και τον Απρίλιο του 1177 ο Αλέξανδρος

⁵³⁴ J. LAUDAGE, ό.π., σημ. 1, p. 214, ο οποίος χαρακτηρίζει μάλιστα αινιγματική την αλλαγή της παπικής πολιτικής.

⁵³⁵ DFI³, 659, p. 166: Pluribus itaque viis hinc inde pretemptatis hactenus consentientibus tandem nobis utrumque tam domini Calixti pape quam eius, quem Alexandrum nominant, partem foventibus universos imperii ecclesiasticos principes proxime ad concilium evocavimus... Noverit itaque tue fidelitatis dilectio, quoniam eliminato universo scismatis errore pax et unitas ecclesie reformata tam iuramentis quam scriptis hinc inde sigillatis inconvulsa firmitate roborata est, que utique in concilio Ravenne in conversione sancti Pauli celebrando presente utriusque partis principali capite toti ecclesie promulganda est.

⁵³⁶ Αυτό υποστηρίζει ο K. GÖRICH, ό.π., σημ. 1, p. 165.

⁵³⁷ Το πληροφορούμαστε από επιστολή που έστειλε ο Welf Στ στον καρδινάλιο Υάκινθο στα τέλη Οκτωβρίου του 1176: Die Tegernseer Briefsammlung, 29, p. 44: Nuntiatur in partibus nostris futurum esse concilium, cui imperator interesse debeat, ad quod, sicut sonant littere imperatoris, uterque papa veniet, cuius dicti causam animus noster ammirans magno utique nutat incerto. Si in concilio libere discernere debeat ecclesia, molesta et formidolosa erit imperatoris presentia; quo titulo is, quem papam finxerunt, in concilio compareat, non videmus, vel, si respectus ei in aliquo esse debet, quomodo hunc Romanus pontifex pacietur aspicere, de quo tota pars contraria

εξακολουθούσε να ανησυχεί για τις μελλοντικές κινήσεις του Φρειδερίκου. Σε επιστολή που έστειλε στον Πέτρο, πρεσβύτερο καρδινάλιο του Αγ. Χρυσόγονου, τόνισε ότι δεν ήταν βέβαιος για τις προθέσεις του αυτοκράτορα, καθώς ο τελευταίος έσπειρε υποψίες για σύγκληση συνόδου⁵³⁸. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι και το Μάρτιο του 1177, ιταλικές πόλεις των ακτών της Αδριατικής, όπου η αυτοκρατορική επιρροή ήταν ακόμη έντονη, προσδιόριζαν τη χρονολογία των ιδιωτικών εγγράφων σύμφωνα με το έτος εξουσίας του Καλιξτού Γ'⁵³⁹. Οι διαπραγματεύσεις όμως μεταξύ του imperium και του sacerdotium συνεχίζονταν με μεγάλο ζήλο και οι σύμβουλοι του Φρειδερίκου, ο καγκελλάριος Χριστιανός του Mainz, ο αρχιεπίσκοπος Wichmann του Μαγδεμβούργου και ο αρχιεπίσκοπος της Κολωνίας, Φίλιππος, αγωνίζονταν για τη λύση του σχίσματος μέσα στα πλαίσια μίας συνθήκης⁵⁴⁰.

Το τελικό κείμενο της συνθήκης υπεγράφη στην Chiooggia στις 22 Ιουλίου 1177 και απετέλεσε μία αυτοκρατορική νίκη, διότι επετεύχθη να τροποποιηθούν εν μέρει οι όροι της προκαταρκτικής συνθήκης του Anagni⁵⁴¹. Στο κείμενο δεν αναφέρθηκαν παρά αόριστα οι παπικές κτήσεις, ενώ δεν έγινε κανένας λόγος για την παρουσία της κόμισσας Ματθίλδης, η οποία ετέθη για

cogitur erubescere. Longo iam tempore ope vestra, industria atque prudentia apostolice sedis dignitas stetit invicta; nunc in hora discussionis virtus vestra ecclesiastice pacis negotium ita moderetur et ponderet, ut cuncti, qui odio veritatis catholice unitati obluctati sunt, de inpunitate non gloriantur et gaudeant, et qui feda et horrenda pro fidelitate et devotione sacrosancte matris Romane ecclesie perpressi sunt, fructum emensi laboris se invenisse recognoscant.

⁵³⁸ PL, 200, ep. MCCLXXIX, col. 1109: ...quia nullam per nos certitudinem inde habuit, mirati sumus quomodo ille vir potens huiusmodi sparsit rumores per orbem, per litteras suas denotando nos ad vocationem ejus ivisse et pacem firmasse, cum, etsi capitula hinc inde producta fuerint, et spes habeatur quod pax debeat reformari, nullam tamen certitudinem perficiendae pacis habemus...

⁵³⁹ F. OPPL, ό.π., σημ. 1, p. 120.

⁵⁴⁰ Έχουν ειπωθεί πολλά για το ρόλο αυτών των ανδρών και κατά πόσο οδήγησαν τον Φρειδερίκο στη σύναψη μίας συνθήκης με τον πάπα. Η προσωπική μας άποψη είναι ότι ο αυτοκράτορας και οι σύμβουλοί του συνεργάζονταν αρμονικά. Έτσι άλλωστε εξηγείται και το τελικό κείμενο συνθήκης, που αποτέλεσε μία αυτοκρατορική νίκη αντιστρέφοντας τους όρους του Anagni. Για το ρόλο των παραπάνω προσώπων και τις ιστοριογραφικές απόψεις, βλ. το διεξοδικότατο άρθρο του W. GEORGI, *Wichmann, Christian, Philipp und Konrad: Die "Friedensmacher" von Venedig?*, in S. WEINFURTER (hrsg.), *Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 41-84.

⁵⁴¹ Για το κείμενο της συνθήκης, βλ. DFI³, 687, p. 202-205. Να σημειώσουμε στο σημείο αυτό την άποψη του K. BOSL, *Friedrich Barbarossa – Reaktionär oder Staatsmann?*, in ZBLG, 41.1(1978), p. 93-116, ότι ο Φρειδερίκος ήταν ένας ευφυής πολιτικός άνδρας, που λάμβανε υπόψη τις επικρατούσες συνθήκες και μπορούσε να διορθώνει τα πολιτικά του σφάλματα προς όφελος της Αυτοκρατορίας.

τα δεκαπέντε επόμενα έτη υπό αυτοκρατορική διαχείριση. Επιπλέον ο Φρειδερίκος υποχρεώθηκε απλώς να συνάψει μία ανακωχή έξι ετών με τους Λομβαρδούς και δεκαπενταετή ειρήνη με το Σικελικό Βασίλειο. Τα χρονικά αυτά όρια του επέτρεπαν να διαμορφώσει απερίσπαστος την εξωτερική του πολιτική. Βέβαια, από την άλλη πλευρά και ο Αλέξανδρος ωφελήθηκε από την υπογραφή της συνθήκης, αφού κέρδισε την πολυπόθητη αναγνώριση και μπορούσε να εγκατασταθεί πλέον στη Ρώμη και να οργανώσει την πολιτική της Αγίας Έδρας⁵⁴². Όλα, λοιπόν, ήταν έτοιμα για τη συνάντηση των δύο ανδρών, την πρώτη ύστερα από το επεισόδιο της Besançon το 1157.

B. Η συνάντηση αυτοκράτορα-πάπα στη Βενετία και το *sacrum imperium* - Επίλογος;

Καθώς έχουν γραφτεί πολλές μελέτες για την περίφημη συνάντηση των δύο ανδρών στη Βενετία, θα αρκестούμε σε κάποιες επισημάνσεις, για να διακρίνουμε κατά πόσο η συνάντηση αυτή απετέλεσε πλήγμα της αυτοκρατορικής ιδεολογίας όσον αφορά την ιερότητα του *imperium* ή όχι. Μέχρι και το 19^ο αιώνα, η συμφιλίωση Φρειδερίκου και Αλέξανδρου αξιολογούταν ως ήττα της αυτοκρατορικής πολιτικής και μία δημόσια ταπείνωση του αυτοκράτορα⁵⁴³. Η προβληματική των ιστορικών στρεφόταν γύρω από το τελετουργικό της συνάντησης, σύμφωνα με το οποίο την πρώτη μέρα (24 Ιουλίου 1177), και, αφού προηγουμένως είχε λάβει χώρα σε στενό κύκλο η άρση του αφορισμού του αυτοκράτορα στην εκκλησία του Αγίου

⁵⁴² J. LAUDAGE, *Gewinner und Verlierer des Friedens von Venedig*, in S. WEINFURTER (hrsg.), *Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 121-124. Η σύναψη της Συνθήκης της Βενετίας έχει πολύπλευρες πολιτικές διαστάσεις που δεν παρουσιάζονται εδώ, αφού δεν αφορούν το θέμα της μελέτης. Η ενδυνάμωση της θέσης των εκκλησιαστικών και κοσμικών γερμανών ηγεμόνων, το *άνοιγμα* της Αυτοκρατορίας κυρίως προς τη Σικελία, η ανάδειξη του Σικελικού Βασιλείου ως προστάτιδα δύναμη του παπισμού είναι μερικές από τις πολιτικές διαστάσεις του θέματος, για τις οποίες βλ. S. WEINFURTER, *ό.π.*, σημ. 529, p. 19-25.

⁵⁴³ Για το πως η συνάντηση αυτή χρησιμοποιήθηκε από την επίσημη εκκλησιαστική προπαγάνδα, αλλά και την αυτοκρατορική, έως και τον 18-19^ο αιώνα τόσο στα γραπτά κείμενα όσο και στην τέχνη, βλ. το ενδιαφέρον άρθρο του K. SCHREINER, *Vom geschichtlichen Ereignis zum historischen Exempel. Eine denkwürdige Begegnung zwischen Kaiser Friedrich Barbarossa und Papst Alexander III. in Venedig 1177 und ihre Folgen in Geschichtsschreibung, Literatur und Kunst*, in P. WAPNEWSKI (hrsg.), *Mittelalter-Rezeption*, Stuttgart, J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1986, p. 145-176.

Νικολάου στο Lido, ο Φρειδερίκος έπεσε στο έδαφος και φίλησε τα πόδια του πάπα που καθόταν σε θρόνο μπροστά από την είσοδο του Αγίου Μάρκου. Στη συνέχεια ο πάπας τον σήκωσε, του έδωσε το φιλί της ειρήνης και εισήλθαν μαζί στην εκκλησία για τη θεία λειτουργία. Το ίδιο τυπικό επαναλήφθηκε και την επόμενη ημέρα, όπου μετά τη λειτουργία ο Βαρβαρόσσα προσέφερε στον Αλέξανδρο και το officium stratoris⁵⁴⁴. Η ανάλυση της σημασίας μιας τελετουργικής πράξης, γνωστής από τις περιγραφές των αυτοπτών μαρτύρων, ενέχει πολλές δυσκολίες. Όπως έχει παρατηρηθεί, οι αυτόπτες μάρτυρες βλέπουν τις διαδραματιζόμενες πράξεις υπό το πρίσμα μίας συγκεκριμένης προθέσεως που οι ίδιοι αποδίδουν στα δρώντα πρόσωπα, την οποία η πράξη αυτή καθ' εαυτή δεν ενέχει απαραίτητα. Συνεπώς, αυτό που μένει εντυπωμένο στη μνήμη, είναι οι εξωτερικές κινήσεις και το νόημα που τους αποδίδει ο παρατηρητής, σύμφωνα με τους στόχους που ο ίδιος αποδίδει στα πρόσωπα⁵⁴⁵.

Στην πραγματικότητα όλες οι παραπάνω ενέργειες του αυτοκράτορα συμβόλιζαν μόνο τη δημόσια αναγνώριση του πάπα. Στο μεσαιωνικό πολιτισμό συναντάμε μία πολύ μεγάλη ποικιλία στερεότυπων συμβολικών πράξεων, η χρήση των οποίων δημιουργούσε στους θεατές το συναίσθημα ασφάλειας και στερέωσης της ηθικής τάξης, καθώς μέσω του τελετουργικού προσλαμβάνονταν άμεσα τα αποτελέσματα των πράξεων των εμπλεκόμενων προσώπων⁵⁴⁶. Πουθενά στο τελετουργικό της Βενετίας δεν υπήρξε ένδειξη κάποιας ταπείνωσης του αυτοκράτορα και επομένως του θεόθεν δοσμένου αυτοκρατορικού αξιώματος. Ειδικά, όσον αφορά το τυπικό της πρώτης μέρας, έχει παρατηρηθεί ότι συμβολίζει την υποδοχή του μετανοούντος στους κόλπους της εκκλησίας ύστερα από την άρση του αφορισμού, καθώς όλες οι λεπτομέρειες ταιριάζουν με το τυπικό της εκκλησιαστικής αυτής τελετής, όπως

⁵⁴⁴ Για τα γεγονότα βλ. τις αναλυτικές περιγραφές των τριών αυτοπτών μαρτύρων, Boso, p. 439-441, Romoaldi II Annales (ed. W. Ardent), MGH SS XIX, p. 452₂₁-458₁₉, *De pace veneta relatio* (ed. R. M. Thomson), p. 30-32. Επίσης τον Bernardo Maragone, *Annales Pisani* (ed. M.L. Gentile), p. 62₁₂-64₁₂.

⁵⁴⁵ J. ENGELKAMP, *Das menschliche Gedächtnis. Das Erinnern von Sprache, Bildern und Handlungen*, Göttingen, Verlag für Psychologie Hogrefe, 1990, p. 322-323.

⁵⁴⁶ G. ALTHOFF, *Zur Bedeutung symbolischer Kommunikation für das Verständnis des Mittelalters*, in *Frühmittelalterliche Studien*, 31(1997), p. 387.

ηκολουθείτο το 12^ο αιώνα. Η σιγή μπροστά από την εκκλησία του Αγίου Μάρκου χρησίμευσε ως μία τελετουργία, για να εντυπωθεί στη μνήμη των θεατών η άρση του αφορισμού, που είχε λάβει χώρα προηγουμένως σε στενό κύκλο παρευρισκομένων στην εκκλησία του Αγ. Νικολάου στο Lido⁵⁴⁷.

Εξάλλου η προσκύνηση και ο ασπασμός των ποδιών του πάπα αποτελούσαν μέρος του εθιμοτυπικού χαιρετισμού του ποντίφηγα, όπως φανερώνουν και οι ανάλογες περιπτώσεις του Λουδοβίκου Ζ' της Γαλλίας και του Ερρίκου Β' της Αγγλίας κατά τη συνάντησή τους με τον Αλέξανδρο στη Γαλλία το 1162. Ο Λουδοβίκος μάλιστα επανέλαβε το τυπικό ένα χρόνο αργότερα, όταν υποδέχτηκε τον πάπα στο Παρίσι⁵⁴⁸. Όσον αφορά το officium stratoris, αυτό συμβόλιζε την αναγνώριση της νομιμότητας του πάπα⁵⁴⁹ και, όπως έχουμε ήδη δει, ο Φρειδερίκος απέδωσε αυτήν την τιμή και στον Αδριανό το 1155 έξω από τη Ρώμη, αν και μετά από έριδες, και στον Βικτωρα μετά την απόφαση της συνόδου στην Παβία⁵⁵⁰. Εξάλλου, ούτε ο Αλέξανδρος ερμήνευσε τα γεγονότα σαν κάποιο είδος ταπείωσης και απώλειας τιμής του αυτοκράτορα, όπως φαίνεται από τις επιστολές που έστειλε σε διάφορους αποδέκτες, για να κοινοποιήσει τα γεγονότα της Βενετίας⁵⁵¹. Συμπερασματικά, όλο το τελετουργικό εκείνων των ημερών ήταν μία πράξη συμβολικού-

⁵⁴⁷ J. LAUDAGE, *Gewinner...*, ό.π., σημ. 542, p. 119-120. S. SCHOLZ, *Symbolik und Zeremoniell bei den Päpsten in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts*, in S. WEINFURTER (hrsg.), *Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 143-146.

⁵⁴⁸ Για το θέμα βλ. τη μελέτη του A. T. HACK, *Das Empfangszeremoniell bei mittelalterlichen Papst-Kaiser-Treffen*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmers, *Regesta Imperii*, 18], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1999, p. 540-546 για τη Βενετία. Επίσης S. SCHOLZ, ό.π., p. 132-133, 145.

⁵⁴⁹ S. SCHOLZ, ό.π., p. 134-137, 147.

⁵⁵⁰ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 195-197. Για το Βικτωρα, ό.π., σ. 338.

⁵⁵¹ *Constitutiones*, I, 406. Alexandri III. Epistola de tractatu Veneto, p. 582-583: ... Fridericus dei gratia illustris Romanorum imperator ... ad devotionem nostram rediit et ad catholicam unitatem et abrenunciavit scismati cum principibus Theotonici regni, tam ecclesiasticis quam secularibus, proximo die dominico ante festum sancti Iacobi apostoli ... ad presentiam nostram et nobis sicut summo pontifici reverentiam et subiectionem impendit et, recepto pacis osculo, nos in ecclesiam beati Marci usque ad altare humiliter et devote dextravit. Το σύνολο μάλιστα των *Annales* αναφέρει ότι το έτος Κυρίου 1177 τελείωσε το σχίσμα ή ότι ο πάπας με τον αυτοκράτορα έδωσαν το φιλί της ειρήνης (osculum pacis). Υπάρχει μόνο μία εξαίρεση στο *Chronico Montis Sereni* (ed. E. Ehrenfeuchter), in *MGH SS XXIII*, p. 156³⁹⁻⁴³, όπου ένας μαρκίωνας της αυτοκρατορικής ακολουθίας αγανάκτησε βλέποντας τον Φρειδερίκο στο έδαφος και είπε δυνατά «γιατί η αυτοκρατορική τιμή να υπόκειται σε τέτοιες αδικίες» (*cur imperialem dignitatem tante iniurie subiecisset*).

δηλωτικού χαρακτήρα, που ήθελε να δημοσιοποιήσει αφ' ενός μεν τη μεταμέλεια του Φρειδερίκου, την άρση του αφορισμού του και την επανένταξή του στην κοινωνία των χριστιανών, αφ' ετέρου δε την αυτοκρατορική αναγνώριση της νομιμότητας του Αλέξανδρου.

Με αφορμή μία λεπτομέρεια του τυπικού, ότι δηλαδή στις 24 Ιουλίου, καθώς ο Βαρβαρόσσα πλησίαζε τον πάπα, έβγαλε το βασιλικό χιτώνα, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τη συγκεκριμένη στιγμή, ο αυτοκράτορας δεν απεικδύθηκε της αυτοκρατορικής του τιμής, όπως το διατύπωσε ο αρχιεπίσκοπος του Σαλέρνο⁵⁵², αλλά πλησίασε τον πάπα και αναγνώρισε την αμαρτία του ως απλός άνθρωπος⁵⁵³. Αυτόν ακριβώς τον ισχυρισμό θέλουμε να τονίσουμε, για να καταδείξουμε ότι η Βενετία δεν αποτέλεσε τον επίλογο του *sacrum imperium* και ότι ο αυτοκράτορας δεν υποχώρησε από τη βασική ιδεολογική του τοποθέτηση για την ιερότητα του αξιώματός του.

Εγκαταλείποντας τις συμβολικές πράξεις, θα επικεντρωθούμε στο «λόγο» του Φρειδερίκου κατά τη συνάντηση που είχε με τον πάπα, ενώπιον πολλών υψηλών αξιωματούχων, την 1^η Αυγούστου στο παλάτι του πατριάρχη Βενετίας, όπου και δόθηκαν ειατέρωθεν οι όρκοι για την τήρηση της συνθήκης. Η ομιλία παρατίθεται από τον αρχιεπίσκοπο του Σαλέρνο, ο οποίος παρευρισκόταν ως απεσταλμένος του σιελού βασιλιά, για να επικυρώσει τη συνθήκη ειρήνης με τη Δυτική Αυτοκρατορία. Στην αρχή του λόγου του ο Βαρβαρόσσα τόνισε ότι η μεταμέλειά του και η δημόσια αναγνώριση του λάθους του είναι δώρο του παντοδύναμου Θεού, το χέρι του Οποίου κινεί το νου των ηγεμόνων και η κρίση του Οποίου κατευθύνει τη θέλησή τους και τη

⁵⁵² Romoaldi II Annales (ed. W. Arndt), MGH SS XIX, p. 452³⁹⁻⁴⁰: Cumque ad papam appropriasset, ... imperiali dignitate postposita, reiecto pallio, ad pedes pape totum se extenso corpore inclinavit.

⁵⁵³ S. SCHOLZ, ό.π., σημ. 547, p. 145. Ο A. T. HACK, ό.π., σημ. 548, p. 538-539, σημειώνει ότι η έκδυση του μανδύα συνδέεται με την απόδοση τιμής στον πάπα σε συναντήσεις, που είτε λάμβανε χώρα και το *officium stratoris* είτε όχι. Ο Φρειδερίκος έβγαλε το μανδύα και το 1160 στην Παβία πριν προσκυνήσει και φιλήσει τα πόδια του Βίκτωρος. Ο ιστορικός θεωρεί ότι η πράξη αυτή, που αποτελεί πρόσκαιρη παραίτηση από ένα σύμβολο εξουσίας, ανήκει στο σύνολο των πράξεων εθελούσιας ταπεινώσης για την απόδοση τιμής σε κάποιο άλλο πρόσωπο.

σκέψη τους⁵⁵⁴. Σ' αυτή την αποστροφή διακρίνουμε την πάγια ιδεολογική τοποθέτηση του αυτοκράτορα για τη θεόθεν δοσμένη αυτοκρατορική εξουσία. Θα αντέλεγε βέβαια κανείς ότι η ιδέα αυτή δεν είναι σαφώς διατυπωμένη και ότι αυτή η έκφραση αποτελεί έναν κοινό τόπο. Η συνέχεια όμως του λόγου ενισχύει την τοποθέτησή μας. Τόνισε, λοιπόν, ο Φρειδερίκος ότι, «αν και ο ίδιος λάμπει από την αξία και τη δόξα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ούτε η ρωμαϊκή τιμή αφαιρεί από αυτόν την ανθρώπινη κατάσταση, ούτε η αυτοκρατορική μεγαλοπρέπεια αποκλείει το ελάττωμα της άγνοιας»⁵⁵⁵. Ο Βαρβαρόσσα διέκρινε ανάμεσα στην ανθρώπινη κατάσταση (*humana conditio*) και στην αυτοκρατορική μεγαλοπρέπεια (*maiestas imperialis*). Και αυτός βέβαια που έσφαλε και ταπεινώθηκε ήταν ο άνθρωπος και όχι ο αυτοκράτορας. Ποιες είναι όμως οι πηγές της *maiestas imperialis*, η οποία ενδύεται το φυσικό σώμα; Η απάντηση δίνεται εύκολα. Η πηγή είναι ο ίδιος ο Θεός, ο οποίος μέσω του χρίσματος έδωσε στο θνητό άνδρα την αυτοκρατορική εξουσία, για να διοικεί την επίγεια χριστιανοσύνη. Το χρίσμα που λαμβάνει ο αυτοκράτορας, είναι εκείνο που του προσδίδει μία μεγαλοπρέπεια πέρα από τη θνητή του φύση.

Τολμάμε να διακρίνουμε στα λόγια του Φρειδερίκου απόηχους της πολεμικής γύρω από τη διπλή φύση του αυτοκράτορα, που είχε αναφανεί τον 11^ο αιώνα εξαιτίας της έριδος περί της περιβολής και διατυπώθηκε στην έκφραση *gemina persona* του ανώνυμου Νορμανδού⁵⁵⁶. Ο βασιλιάς είναι μία δίδυμη προσωπικότητα, η μία προέρχεται από τη φύση και η άλλη από τη

⁵⁵⁴ Romoaldi II Annales (ed. W. Arndt), MGH SS XIX, p. 453⁴⁹-454: *Maiestati nostre satis gratum residet et acceptum, quod Deus omnipotens, cuius manu principum corda tractantur, cuius arbitrio eorum voluntates et consilia diriguntur, nostre conscientie puritatem attendens, ex diversis mundi partibus viros providos et discretos huic curie voluit interesse, ut ipsi errorem nostrum et conversionem nobis referentibus manifeste cognoscerent, dehinc ad propria redeuntes, devotionem nostram, quam erga Dei ecclesiam gerimus, publice predicarent.*

⁵⁵⁵ Ό.π., p. 454⁴: *Totus igitur mundus evidenter agnoscat, quod licet nos Romani imperii dignitate et gloria fulgeamus, tamen a nobis humane conditionis proprium dignitas Romana non abstulit, nec ignorantie vitium maiestas imperialis exclusit.*

⁵⁵⁶ Κείμενο που γράφτηκε περίπου το 1100 από άγνωστο κληρικό, ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα καταγόταν από τη Νορμανδία και ανήκε στον υψηλό κλήρο του Δουκάτου. Πιο αναλυτικά για την ιδεολογική σκέψη του βλ. την κλασική μελέτη του E.H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, Princeton University Press, 1997³, p. 42-61.

χάρη του χρίσματος. Σύμφωνα με την πρώτη είναι ίδιος με όλους τους ανθρώπους, σύμφωνα όμως με τη δεύτερη και μέσω της θείας χάριτος που παρέχεται με το μυστήριο του χρίσματος, υπερέχει όλων των άλλων. Με την πρώτη είναι άτομο, με τη δεύτερη είναι κατά χάριν (χάριτι) Χριστός, δηλαδή Θεός-άνθρωπος⁵⁵⁷. Δεν ισχυριζόμαστε βεβαίως ότι ο Φρειδερίκος είχε υπόψη του τη θεολογική αυτή συζήτηση, όταν μιλούσε στους παρευρισκομένους στη Βενετία. Τα λόγια του όμως βρίσκονται σε απόλυτη συμφωνία με τις ιδεολογικές του αρχές και τις προσπάθειές του να αναδείξει την ιερή φύση του imperium. Επιπλέον, αυτό που προκαλεί μεγαλύτερη εντύπωση, είναι ότι, σύμφωνα με την ομιλία του στη Βενετία, η ιερή φύση δεν αφορά πλέον την Αυτοκρατορία αλλά το ίδιο το πρόσωπο του αυτοκράτορα. Στο σημείο αυτό εντοπίζουμε την εξέλιξη της σκέψης του αυτοκράτορα ύστερα από το επεισόδιο της Besançon. Αυτό ακριβώς είναι το νόημα του χαρακτηρισμού *christus eius* (sc. Dei) που απέδωσε στο πρόσωπό του στη εγκύκλιο που απέστειλε τότε στους ηγεμόνες του *regnum teutonicum*⁵⁵⁸. Θεωρούμε πολύ σημαντικό ότι είναι η πρώτη φορά μετά από το 1157 που ο Φρειδερίκος έθεσε δημόσια τέτοιου είδους προβληματική και μάλιστα ύστερα από την αναγνώριση της νομιμότητας του Αλέξανδρου⁵⁵⁹.

Αυτά τα λόγια του Βαρβαρόσσα είναι, από ιδεολογική άποψη, η πιο σημαντική στιγμή των γεγονότων της Βενετίας, γιατί αποδεικνύουν ότι ο ιδεολογικός του αγώνας όχι μόνο δεν κατέρρευσε με τη δημόσια αναγνώριση

⁵⁵⁷ *De consecratione pontificum et regum* (ed. H. Boehmer), in MGH Libelli de Lite III, p. 664₂₆₋₃₁: Itaque in unoquoque gemina intelligitur fuisse persona, una ex natura, altera ex gratia, una in hominis proprietate, altera in spiritu et virtute. Una, qua per conditionem nature ceteris hominibus congrueret, altera qua per eminentiam deificationis et vim sacramenti cunctis aliis precelleret. In una quippe erat naturaliter individuus homo, in altera per gratiam Christus, id est Deus-homo.

⁵⁵⁸ Βλ. κεφάλαιο 2^ο, σ. 261-262.

⁵⁵⁹ Το ότι τα λόγια του αυτοκράτορα μεταφέρονται από τον Romualdus, όχι μόνο δεν αποδυναμώνουν την ιστορική τους αξία, αλλά την ενισχύουν, καθώς ο αρχιεπίσκοπος δεν ανήκε στο φιλοαυτοκρατορικό περιβάλλον. Όπως έχει διαπιστώσει η έρευνα, ο Romualdus μετέφερε στο δυνατό αντικειμενικό βαθμό τα λόγια των ιστορικών προσώπων. Πρέπει μάλιστα να αναφερθεί, ότι, παρά την υποστήριξη που προσέφερε στον πάπα Αλέξανδρο, τηρούσε μία κριτική στάση απέναντι στις αξιώσεις της Ρωμαϊκής Εκκλησίας για κοσμική εξουσία. Για το θέμα βλ. H. HOFFMANN, *Hugo Falcardus und Romuald von Salerno*, in *DA*, 23(1976), p. 143-154.

του Αλέξανδρου ως νόμιμη κορυφή της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, αλλά αντίθετα ενδυναμώθηκε. Λίγες εβδομάδες αργότερα ο αυτοκράτορας απευθύνθηκε στον πάπα, για να τον διαβεβαιώσει ότι θα τηρήσει τους όρους της συνθήκης. Ύστερα από μία προσφώνηση γεμάτη σεβασμό προς το πρόσωπο του ποντίφηκα, ο Φρειδερίκος εξήγησε ότι «η αυτοκρατορική εξουσία εγκαθιδρύθηκε στη γη από τον Βασιλέα των βασιλέων, για να χαιρέται όλη η οικουμένη με την αύξηση της ειρήνης, που προέρχεται από τα έργα της αυτοκρατορικής μεγαλοπρέπειας. Επομένως ο ίδιος, τον οποίον ο Θεός τοποθέτησε στο θρόνο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (nos, quos deus in solio Romani imperii constituit), όφειλε και επιθυμούσε να διατηρήσει την ειρήνη»⁵⁶⁰.

Η Βενετία δεν απετέλεσε τον επίλογο του *sacrum imperium*. Ο Φρειδερίκος δεν παραιτήθηκε από τον ιδεολογικό προσανατολισμό, τον οποίο ακολούθησε από τη στιγμή που ανέλαβε την εξουσία του *imperium romanum*. Η δημόσια αναγνώριση του λάθους του, η συμφιλίωση με τον πάπα και η αποκατάσταση της ειρήνης στους κόλπους της χριστιανοσύνης απετέλεσαν ενέργειες του *a Deo coronatus rex pacificus*. Ο Θεός τον ταπείνωσε και τον εξύψωσε⁵⁶¹, δηλαδή νομιμοποίησε την εξουσία του στα μάτια των *fideles imperii* ακόμη περισσότερο. Οι έννοιες της *humiliatio* και της *exaltatio* συλλαμβάνονταν από τους φορείς της μεσαιωνικής εξουσίας σύμφωνα με το παράδειγμα του Χριστού. Η τιμή και η δύναμη επομένως δεν μπορούσαν να κατακτηθούν χωρίς την ταπείνωση⁵⁶². Ενισχυμένος ιδεολογικά από αυτή την περιπέτεια, ο Βαρβαρόσσα μπόρεσε να συνεχίσει την ίδια πολιτική έως το

⁵⁶⁰ DFI³, 707, p. 242 (17/9/1177): Cum imperatoria maiestas a rege regum ad hoc in terris ordinata sit, ut per eius operam totus orbis pacis gaudeat incremento, nos, quos deus in solio Romani imperii constituit, eam diligentius amplecti et ferventius conservare debemus et volumus.

⁵⁶¹ Όπως ο ίδιος ο Φρειδερίκος δήλωσε στην ομιλία του της 1^{ης} Αυγούστου στο πατριαρχικό παλάτι της Βενετίας. Romoaldi II Annales (ed. W. Arndt), MGH SS XIX, p. 454₁₃₋₁₆: Sicque factum est, quod ille, qui humilia respicit et alta a longe agnoscit, potentiam nostram et adverse partis humilitatem considerans, more suo potentes de sede deposuit, et humiles exaltavit. Set quia divina clementia nos ad correctionem nostram ad tempus errare voluit, set deviare in perpetuum non permisit.

⁵⁶² G. ALTHOFF, *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003, p. 106-119, με παραδείγματα κυρίως από το 10^ο και 11^ο αιώνα.

θάνατό του (10/6/1190) στη διάρκεια της Γ' σταυροφορίας που, ως ιερό καθήκον, επωμίστηκε. Η ζωή του τελείωσε ακριβώς κατά την επιτέλεση ενός ιερού καθήκοντος του θεόστεπτου αυτοκράτορα του *sacrum imperium*. Η σύντομη βασιλεία του γιου του, Ερρίκου Στ', και κυρίως η ταραχώδης βασιλεία του εγγονού του, Φρειδερίκου Β', είναι απόδειξη της ιδεολογικής κληρονομιάς που χάρισε στη δυναστεία των Staufer, αλλά και στην αυτοκρατορική ιδέα γενικότερα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

*Σὺ, βασιλεῦ, εἶσαι βασιλεὺς βασιλέων·
διότι ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν εἰς σέ
βασιλείαν, δύναμιν, καὶ ἰσχύν, καὶ δόξαν
(Δν, 2, 37)*

Ο δωδέκατος αἰώνας σημαδέυτηκε, ὅσον αφορά το θέμα μας, ἀπὸ τὴν ιεροποίηση τῆς Δυτικῆς Αυτοκρατορίας. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐριδα περὶ τῆς περιβολῆς καὶ τὴν προσπάθεια τῆς Εκκλησίας νὰ ἀφαιρέσει ἀπὸ τὸν *imperator Romanorum* τὸ στοιχεῖο τῆς ιερῆς φύσης, οἱ πρῶτοι σταουφικοί αυτοκράτορες, Κορράδος Γ' καὶ Φρειδερίκος Α' Βαρβαρόσσα, προσπάθησαν νὰ ανατρέψουν αὐτὴν τὴν κατάσταση σὲ ὄφελος τῆς Αυτοκρατορίας. Ἡ ἀποδέσμευση τοῦ *imperium* ἀπὸ τὸ *sacerdotium* καὶ ἡ ανεξαρτητοποίηση τοῦ αυτοκρατορικοῦ τίτλου ἀπὸ τὴν παπικὴ στέψη ἀπαιτοῦσε τὸν τονισμό τῆς ἰδιαίτερης σχέσης ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ τὸν αυτοκράτορα. Σὲ αὐτές τῆς ιδεολογικὲς διεργασίες τῆς δυτικῆς αυτοκρατορικῆς αὐλῆς συνέβαλε καθοριστικὰ ἡ παρουσία τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας στὸ δυτικὸ χῶρο, ἡ ὁποία ὄχι μόνον παρείχε τὰ ἀνάλογα ιδεολογικὰ πρότυπα, ἀλλὰ, πολὺ περισσότερο, παρενέβη πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ στὴν Ἰταλία καθορίζοντας τῆς σχέσεις τοῦ δυτικοῦ *imperium* καὶ τῆς Ἁγίας Ἐδρας.

Οἱ επαφές τῶν δύο Αυτοκρατοριῶν προσδιορίζονταν κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὴν προβληματικὴ τῶν *Zwei Kaiser*, γεγονός που ἐμπόδιζε τὴν οὐσιαστικὴ τους ἐπικοινωνία. Οἱ ιδεολογικὲς τριβές ἀποκαλύπτονται κυρίως στὴν τίτλωση τῶν ἐπιστολῶν που ἀνταλλάσσουν οἱ δύο αὐλές. Ὁ δυτικὸς αυτοκράτορας παρουσιάζεται ὡς ὁ μοναδικὸς *imperator Romanorum*, ἐνῶ ὁ βυζαντινὸς ἀποκαλεῖται ἢ *imperator Graecorum* ἢ *imperator Constantinopolitanus*, τίτλος που ἀρνείται στὴ Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία ὄχι μόνον τὴν οἰκουμενικὴ τῆς διάσταση ἀλλὰ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ τῆς προσέλευση. Τὸ πολιτικὸ ὅμως ζήτημα τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἡ ὑπαρξὴ δηλαδὴ τοῦ Σικελικοῦ Βασιλείου που εἶχε σφετεριστῆ εἰς αὐτὴν, τὰ ὁποία διεκδικοῦσαν καὶ οἱ δύο Αυτοκρατορίες, ἔφερε τὸ

δυτικό imperium σε στενή επαφή με το ανατολικό, με αποτέλεσμα να λάβει χώρα μεταξύ τους μία γόνιμη διεργασία ιδεολογιών και πολιτικών αλληλεπιδράσεων, η οποία ανέδειξε το ρόλο που μπορούσε να διαδραματίζει στη Δύση η Βυζαντινή Αυτοκρατορία και συνδιαμόρφωσε εν τέλει το ιδεολογικό και πολιτικό σκηνικό του 12^{ου} αιώνα. Ενώπιον των κοινών συμφερόντων των δύο όμοιων πολιτικών μορφωμάτων οι ιδεολογικές διαφορές αποσιωπούνταν έντεχνα, ώστε να βρεθεί ένα κοινό σημείο συνεννόησης. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι σε ορισμένες επιστολές ο βυζαντινός αυτοκρατορικός τίτλος αυτοκράτωρ Ρωμαίων δε μεταφράστηκε, αλλά μετεγράφη στα λατινικά, *imperator Romeon*, για να αποφευχθεί η ανάδειξη των ιδεολογικών τριβών που εμπόδιζαν την επικοινωνία των δύο Αυτοκρατοριών. Με αυτόν τον τρόπο και ο βυζαντινός αυτοκράτορας δε στερείται του τίτλου που, σύμφωνα με την πολιτική του ιδεολογία, του ανήκει δικαιωματικά, και ο οικουμενικός ρόλος του δυτικού δε θίγεται, καθώς παραμένει ο μόνος *imperator Romanorum*.

Το 1135 ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης Κομνηνός προσέφερε στον ηγεμόνα της Δυτικής Αυτοκρατορίας, Λοθάριο Γ', στρατιωτική και οικονομική ενίσχυση, για να αντιμετωπίσει το σικελό βασιλιά, Ρογήρο Β'. Η συμμαχία όμως των δύο Αυτοκρατοριών που ενέμεναν στην οικουμενικότητα της εξουσίας τους, δημιούργησε προβληματισμούς στο δυτικό χώρο, καθώς μία ενδεχόμενη επιτυχημένη εκστρατεία των δύο ηγεμόνων εναντίον του Σικελικού Βασιλείου θα έθετε το ζήτημα του διαμοιρασμού των εδαφών. Στην περίπτωση αυτή η όποια συναινετική λύση θα αποτελούσε αυτόματα άρνηση της οικουμενικής ιδέας. Η ιδεολογική σύγκυση που προκάλεσε στη δυτική σκέψη η συμμαχία των δύο imperii, αποτυπώνεται στις προσπάθειες που κατέβαλαν τόσο δυτικοί χρονιογράφοι όσο και η δυτικοαυτοκρατορική καγκελλαρία, να ερμηνεύσουν και να θέσουν κάτω από συγκεκριμένες ιδεολογικές και πολιτικές αρχές τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών. Έτσι, όσον αφορά τη συμμαχία του Ιωάννη και του Λοθάριου εναντίον του Σικελικού Βασιλείου, τονίστηκε σε δυτικά Χρονικά ότι ο σικελός βασιλιάς είχε

καταπατήσει ελληνικά και αφρικανικά εδάφη που ανήκαν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ενώ είχε αφαιρέσει από τη Δυτική την περιοχή της Νοτίου Ιταλίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο αναιρείτο οποιαδήποτε σχέση των Βυζαντινών με την Ιταλία, κοιτίδα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, και επομένως το δικαίωμά τους στην οικουμενική εξουσία.

Στα χρόνια του Κορράδου, η αυτοκρατορική πολιτική σκέψη, για να μπορέσει να διαμορφώσει ένα πλαίσιο συμμαχίας που δε θα έθιγε την οικουμενικότητα της Δυτικής Αυτοκρατορίας, προέβη στη διατύπωση ενός άνευ προηγουμένου για τη δυτική πολιτειολογία ιδεολογήματος που αρνήθηκε την ίδια την έννοια της *translatio imperii*. Ουδέποτε η *μητέρα* Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μεταφέρθηκε στην Ανατολή. Το κέντρο της βρισκόταν πάντα στη Δύση. Στο Βυζάντιο εγκαταστάθηκε η *κόρη* της, η Νέα Ρώμη, που χάρη σ' αυτόν το συγγενικό δεσμό έχαιρε κυριαρχικών δικαιωμάτων στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, χωρίς όμως να έχει το δικαίωμα να εγείρει καμία οικουμενική αξίωση. Εξάλλου, η προστασία που η *μητέρα* οφείλει στην *κόρη*, τόνισε την πρωτοκαθεδρία της Δυτικής Αυτοκρατορίας, καθώς η έννοια της «προστασίας» βρισκόταν στη μεσαιωνική σκέψη σε άμεση αλληλεξάρτηση με αυτήν της «εξουσίας».

Οι τριβές μεταξύ του δυτικού *imperium* και *sacerdotium* διευκόλυναν τόσο την παρέμβαση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στη δυτική πολιτική σκηνή όσο και την επίδραση, την οποία άσκησε στη δυτική αυτοκρατορική ιδεολογία. Οι παπικές αξιώσεις στα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας, τα οποία η Αγία Έδρα παραχωρούσε ως φέουδο στους σικελούς βασιλείς, παρέκαμπταν τα δικαιώματα του δυτικού αυτοκράτορα στην περιοχή και έκαναν επιτακτική την ανάγκη αποδέσμευσης του *imperium* από την εξουσία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Επιπλέον η απαίτηση του ποντίφηκα να απονέμει τον αυτοκρατορικό τίτλο, καθιστώντας έτσι την αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη συστατική του αυτοκρατορικού αξιώματος, αποδυνάμωνε την πολιτική θέση

του δυτικού imperator, του οποίου η εξουσία παρουσιαζόταν ως αντικείμενο παπικής διαχείρισης.

Η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, περί ιερότητας του αυτοκράτορα και απόλυτης εξουσίας του τόσο στον κοσμικό όσο και στον εκκλησιαστικό τομέα, ήταν αυτή που συνέβαλε αποφασιστικά στην αντίστοιχη ιδεολογική αφύπνιση της αυτοκρατορικής Δύσης και επανέφερε στο προσκήνιο τα δύο βασικά ερωτήματα που σχετίζονται άμεσα με την ιερή φύση του αυτοκράτορα, ποια δηλαδή από τις δύο δυνάμεις, το imperium ή το sacerdotium, έχει την προτεραιότητα στην επίγεια βασιλεία και αν η αυτοκρατορική εξουσία βασίζεται στην εκλογή του γερμανού βασιλιά, του rex Romanorum δηλαδή, από τους ηγεμόνες του regnum teutonicum ή στην παπική στέψη. Την εποχή του Κορράδου το στοιχείο της ιερής φύσης του αυτοκράτορα εμφανίζεται σε εμβρυακή μορφή που δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Ο rex Romanorum οικειοποιήθηκε τον προσδιορισμό augustus ή semper augustus, προνόμιο του αυτοκρατορικού τίτλου, και παρουσιάστηκε σε επιστολές, αλλά όχι σε επίσημα έγγραφα, ως a Deo coronatus. Αυτή ακριβώς η φράση συνοψίζει την ιδεολογία περί ιερής φύσης, καθώς ο Θεός άμεσα επέλεξε και έστεψε τον imperator. Για να γίνει κατανοητό το σημασιολογικό βάρος των επανεμφανιζόμενων αυτών στοιχείων, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γενικότερο κλίμα της εποχής και κυρίως οι πολιτικές τριβές μεταξύ της Δυτικής Αυτοκρατορίας και της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Οι ιδεολογικές αυτές τάσεις γίνονται περισσότερο ορατές στο πρόσωπο του γιου και διαδόχου του Κορράδου, Ερρίκου. Η συγκεκριμένη διαδοχή στο regnum teutonicum ήταν, για το βασιλικό περιβάλλον, απόφαση του Θεού, που επικυρώθηκε με την ελεύθερη εκλογή των ηγεμόνων και προβλήθηκε προς το Βυζάντιο ως διαδοχή, όχι στο γερμανικό, αλλά στο ρωμαϊκό αυτοκρατορικό θρόνο.

Το 1148 απετέλεσε έτος τομή ειδικότερα στις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών και γενικότερα στη διαμόρφωση της δυτικής πολιτικής πραγματικότητας. Ο Κορράδος Γ', επιστρέφοντας από τους Αγίους Τόπους

μετά την αποτυχημένη Β' Σταυροφορία, συναντήθηκε με το βυζαντινό αυτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνό στη Θεσσαλονίκη και επιβεβαίωσε για δεύτερη φορά ενόρως ότι ύστερα από την κοινή εκστρατεία τους εναντίον του σικελού βασιλιά Ρογήρου Β' θα του παραχωρούσε μέρος των νοτιοϊταλικών εδαφών ως προίκα της συζύγου του και θετής κόρης του Κορράδου, Ειρήνης-Bertha. Οι ιστορικοί είχαν, έως ένα σημείο δικαιολογημένα, επικεντρωθεί στο ερώτημα, πώς ο γερμανός βασιλιάς αποδέχτηκε αυτήν την παραχώρηση σε βάρος της οικουμενικότητας της εξουσίας του, και δεν εξέτασαν καθόλου το ζήτημα της βυζαντινής αντιπαροχής. Πολύ περισσότερο, αντιμετώπισαν τη βυζαντινογερμανική συμμαχία αποκομμένη από το ευρύτερο πολιτικό σκηνικό και κενή οποιασδήποτε ιδεολογικής νοηματοδότησης. Η Συνθήκη της Θεσσαλονίκης, για να μπορέσει όμως να μελετηθεί ουσιαστικά, πρέπει να ενταχθεί στην ευρύτερη δυτική πολεμική μεταξύ του *imperium* και *sacerdotium*, που απέρρεε από τις παπικές αξιώσεις τόσο για την κυριαρχία των εδαφών της Νοτίου Ιταλίας και Σικελίας όσο και για το δικαίωμα απονομής του δυτικού αυτοκρατορικού τίτλου. Η απόφαση του Κορράδου να παραχωρήσει στον Μανουήλ εδάφη που διεκδικούνταν από την Αγία Έδρα, δεν αποτελεί τίποτα άλλο από την προσπάθεια του γερμανού βασιλιά, ο οποίος μάλιστα δεν ήταν εστεμμένος αυτοκράτορας, να εμφανιστεί ως ο απόλυτος κύριος του *regnum italicum* και να αφαιρέσει από τον πάπα τα δικαιώματα που οικειοποιούταν.

Ο Μανουήλ εκμεταλλεύτηκε τη διαμάχη των δύο δυτικών δυνάμεων και, με αντάλλαγμα τη βυζαντινή *restauratio* στην Ιταλία, η οποία στην ουσία σήμαινε τη δυτική παραδοχή της οικουμενικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, προσέφερε στον Κορράδο και το διάδοχό του, Ερρίκο, την επίσημη αναγνώριση του δυτικού αυτοκρατορικού τίτλου. Αν αυτή η συμφωνία τελικώς πραγματοποιούταν, θα επέφερε ριζικές θεσμικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, ο οποίος θα έβλεπε την επανασύσταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας των υστερορωμαϊκών χρόνων με

δύο διοικητικά κέντρα στην Ανατολή και τη Δύση. Η Ιταλία θα ήταν το σημείο εδαφικής επαφής των δύο αυτοκρατορικών τμημάτων και η μακροβιότητα του καινούργιου πολιτικού μορφώματος θα εξασφαλιζόταν με το γάμο του διαδόχου στο *regnum teutonicum* Ερρίκου με μία βυζαντινή πριγκίπισσα. Μάλιστα ο γάμος αυτός και η αναγνώριση του Ερρίκου ως μελλοντικού *imperator Romanorum* ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση για τη διεξαγωγή της εκστρατείας εναντίον του Ρογήρου και την υλοποίηση της υπόσχεσης του Κορράδου.

Η Συνθήκη αυτή έδινε τη δυνατότητα στον Μανουήλ να υλοποιήσει τις οικουμενικές του φιλοδοξίες και να εδραιώσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στα παλαιά ιταλικά της εδάφη. Ωφελούσε παράλληλα και τη Δυτική, καθώς με αυτόν τον τρόπο κατοχυρωνόταν η εξουσία της στη Δύση και ταυτόχρονα περιοριζόταν ο πολιτικός ρόλος της Αγίας Έδρας, αφού πλέον η αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη θα είχε έναν επιβεβαιωτικό χαρακτήρα. Γι' αυτό το λόγο ο γερμανός βασιλιάς παρουσιάστηκε έτοιμος να αγωνιστεί, για την «αναμόρφωση της Αυτοκρατορίας, ώστε εκείνη να αποκτήσει την ισχύ της προηγούμενης αξιοπρέπειάς της» (*reformatio imperii in pristinae dignitatis robur*). Η Συνθήκη της Θεσσαλονίκης αναδεικνύει εντυπωσιακά τις πολιτικές και ιδεολογικές διεργασίες του 12^{ου} αιώνα. Παράλληλα με τις αυτονομιστικές τάσεις των εύρωστων οικονομικά πόλεων της Βορείου Ιταλίας και την αφύπνιση της εθνικής και κρατικής συνείδησης των ευρωπαϊκών βασιλείων, και οι δύο Αυτοκρατορίες παρουσιάζονται διατεθειμένες να αποκηρύξουν την ιδέα της απόλυτης οικουμενικότητας και να δημιουργήσουν κρατικά μορφώματα περιορισμένης ισχύος έστω και ως τμήματα της μιας και αδιαίρετης θεωρητικά Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αποδεικνύει εξάλλου ότι η συμβολή της βυζαντινής πολιτικής στη δυτικοαυτοκρατορική σκέψη δεν παρέμεινε στο επίπεδο της παροχής ιδεολογικών προτύπων, αλλά εντάχθηκε σε ουσιαστικό πολιτικό και θεσμικό πλαίσιο.

Η υλοποίηση των βυζαντινογερμανικών αμοιβαίων υποσχέσεων θα διέλυε τις πολιτικές ισορροπίες της Δύσης, αφού ο κοσμικός ρόλος της Αγίας Έδρας θα μειωνόταν αισθητά. Ο ποντίφηκας θα έχανε κάθε δικαίωμα στην απονομή του δυτικού αυτοκρατορικού τίτλου και επομένως κάθε δυνατότητα παρέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, το παπικό κράτος θα περιβαλλόταν εδαφικά από δύο ηγεμόνες που όχι απλώς δεν αναγνώριζαν στην Εκκλησία κανένα ουσιαστικό πολιτικό ρόλο, αλλά απαιτούσαν και την υπακοή της στις κοσμικές ή θρησκευτικές, αποφάσεις του αυτοκράτορα. Γι' αυτό το λόγο ο πάπας Ευγένιος Γ' προσπάθησε και πέτυχε τελικώς να ανατρέψει τον πολιτικό σχεδιασμό της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας. Ο Κορράδος, επηρεαζόμενος από τους συμβούλους του που επεδίωκαν την αρμονική συνεργασία της Αυτοκρατορίας με την Αγία Έδρα, δεν τόλμησε να έρθει σε ανοιχτή σύγκρουση με τον παπισμό. Ύστερα από την υπόσχεση του πάπα να απομακρυνθεί από τη συμμαχία με το Σικελικό Βασίλειο και να του προσφέρει το αυτοκρατορικό στέμμα, ο γερμανός βασιλιάς αποστασιοποιήθηκε από τους όρους της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, χωρίς να διακόψει εντελώς τις σχέσεις του με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η οποία αποδεικνυόταν ένα σημαντικό διπλωματικό όπλο στην αντιπαράθεση του τόσο με την Αγία Έδρα όσο και με το Σικελικό Βασίλειο. Εγκαινίασε, λοιπόν, μία παρεκλυστική πολιτική, της οποίας τα αποτελέσματα, εξαιτίας του θανάτου του το 1152, έγιναν ορατά στην πολιτική του διαδόχου του, Φρειδερίκου Α'.

Ο νέος βασιλιάς, πεπεισμένος τόσο για την οικουμενικότητα του δυτικού *imperium* όσο και για την προτεραιότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας έναντι της παπικής, αμέσως μετά την εκλογή του έκανε γνωστή στον πάπα την πρόθεσή του να αγωνιστεί για τη *reformatio imperii in pristinae dignitatis robur*, η οποία θα εγκαθιστούσε εκ νέου την Αυτοκρατορία στην κορυφή της επίγειας εξουσίας. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται και η πολιτική κληρονομιά του Κορράδου. Και η *reformatio* του Βαρβαρόσσα στόχευε στην επιβολή των

αυτοκρατορικών δικαιωμάτων στο *regnum italicum*, την επαναφορά στην Αυτοκρατορία των εδαφών της Νοτίου Ιταλίας και την ανεξαρτητοποίηση της αυτοκρατορικής στέψης από την εξουσία της Αγίας Έδρας. Τόσο η επιστολή που απηύθυνε στον πάπα Ευγένιο Γ' μετά την εκλογή του όσο και οι παρεμβάσεις του στα εσωτερικά ζητήματα των εκκλησιών του Γερμανικού Βασιλείου αποδεικνύουν τη συγκεκριμένη πολιτική στοχοθεσία. Ο Φρειδερίκος μάλιστα προέβη σε ένα πιο ουσιαστικό βήμα για την επιβολή του ιδεολογικού του προσανατολισμού, αφού αποπειράθηκε να αποδεσμεύσει το *imperium* από το θνητό πρόσωπο που έχει αναλάβει τη διακυβέρνησή του, και να το παρουσιάσει ως θεσμό αυθύπαρκτο και αιώνιο. Παρατηρείται στα έγγραφα της εποχής η τάση να αποδίδεται στο *imperium* ένας υπερατομικός χαρακτήρας, τον οποίο η Αγία Έδρα προσπαθούσε να αμφισβητήσει τονίζοντας ότι διαπραγματευόταν κάθε φορά με το πρόσωπο που κατέχει το αυτοκρατορικό αξίωμα και όχι με την Αυτοκρατορία. Παράλληλα ο Βαρβαρόσσα πίστευε ακράδαντα στον ιερό ρόλο που ο οικουμενικός αυτοκράτορας είχε κληθεί από τον ίδιο το Θεό να επιτελέσει, τη διασφάλιση δηλαδή της επίγειας τάξης και τη σωτηρία της *res publica christiana*. Γι' αυτό άλλωστε παρουσιάστηκε και ο ίδιος ως *a Deo coronatus*. Η συγκεκριμένη ιδεολογία έφερε τον Φρειδερίκο σε σύγκρουση με την Αγία Έδρα, παρά την υπογραφή το 1153 της Συνθήκης της Κωνσταντίας, με την οποία οι δύο δυτικές δυνάμεις έδωσαν νομική ισχύ στις εκατέρωθεν υποσχέσεις τους. Η Συνθήκη αυτή δεν απετέλεσε ουσιαστικό σημείο επικοινωνίας μεταξύ των δύο εξουσιών, ούτε καθόρισε ένα μακροπρόθεσμο πλαίσιο γόνιμης συνεργασίας. Υπαγορεύτηκε πρωτίστως από την επιθυμία του Φρειδερίκου να λάβει το αυτοκρατορικό στέμμα, για να διευθετήσει τις τρέχουσες πολιτικές καταστάσεις, και γι' αυτό το λόγο, όπως αποδείχτηκε και από την εξέλιξη των γεγονότων, δεν κατέχει βαρύνουσα σημασία στη διαμόρφωση της πολιτικής του 12^{ου} αιώνα.

Σε αντίθεση με τον Κορράδο, ο οποίος στηρίχτηκε στην πολιτική βοήθεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, για να αναμορφώσει το *imperium*, ο Φρειδερίκος, απολογητής της οικουμενικότητας στην απόλυτη μορφή της, απέφυγε οποιοδήποτε στοιχείο εξάρτησης από τους Βυζαντινούς. Ακολουθώντας για άλλη μία φορά την πολιτική παρακαταθήκη του προκατόχου του στο θρόνο, άσκησε μία παρελκυστική πολιτική έναντι των ανατολικών του συμμάχων και προσπάθησε να εκμεταλλευτεί όλα τα πλεονεκτήματα που απέρρεαν από τη βυζαντινή συμμαχία, δηλαδή τη χρησιμοποίησή της ως διαπραγματευτικό παράγοντα στις σχέσεις του με την Αγία Έδρα και το Σικελικό Βασίλειο και την πιθανή αναγνώριση του τίτλου του. Έδινε, λοιπόν, αόριστες υποσχέσεις περί εδαφικών παραχωρήσεων στα πλαίσια της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, χωρίς όμως να αναλαμβάνει καμία ουσιαστική δέσμευση. Η πολιτική αυτή τακτική δεν έλαβε υπόψη τη δυναμική του βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος το 1155, συνειδητοποιώντας τους διπλωματικούς ελιγμούς του Φρειδερίκου, αποφάσισε να καταλάβει ιδιοδυνάμως τα εδάφη της Νοτίου Ιταλίας. Η κίνηση αυτή οδήγησε στη ρήξη των σχέσεων των δύο Αυτοκρατοριών. Όταν η οικουμενικότητα παύει να αποτελεί τόπο πολιτικής κληρονομιάς και μετατρέπεται σε επιδιωκόμενη πολιτική αξία, εκδηλώνονται όλες οι απορρέουσες από το *Zweikaiserproblem* τριβές.

Η βυζαντινή πολιτική των ετών 1155-1156 απετέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση του σταουφικού *sacrum imperium*, όχι μόνο παρέχοντας τα αντίστοιχα ιδεολογικά πρότυπα, αλλά επεμβαίνοντας για άλλη μία φορά στις ταραγμένες σχέσεις μεταξύ της Δυτικής Αυτοκρατορίας και της Αγίας Έδρας. Η, έστω και πρόσκαιρη, βυζαντινή κατάκτηση των νοτιοϊταλικών εδαφών και κυρίως οι επαφές μεταξύ του βυζαντινού αυτοκράτορα και του ποντίφηκα ανέδειξαν για τον Βαρβαρόσσα την αναγκαιότητα αποδέσμευσης του *imperium* από το *sacerdotium*. Οι προσπάθειες του Μανουήλ να αποδεχτεί η Αγία Έδρα τη βυζαντινή εγκατάσταση στην Ιταλία, που

προκαλούσαν την υποψία μίας ενδεχόμενης παπικής αναγνώρισης της βυζαντινής αυτοκρατορικής εξουσίας στη Δύση, ώθησαν τον Φρειδερίκο να επαναδιατυπώσει την ιερή φύση του αυτοκράτορα. Ο Θεός επιλέγει και χρίει τον *imperator Romanorum* που ως *christus Dei* έχει απόλυτες δικαιοδοσίες στον κοσμικό και στον εκκλησιαστικό τομέα. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να αντιμετωπίσει τόσο τις οικουμενικές αξιώσεις των Βυζαντινών που δεν αναγνώριζαν στο ρωμαίο ποντίφηνα το δικαίωμα να στέφει αυτοκράτορες, όσο και τις προσπάθειες της Αγίας Έδρας να διαχειρίζεται το δυτικό ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο.

Η αντίληψη ότι ο αυτοκράτορας λαμβάνει την εντολή ανάληψης της εξουσίας άμεσα από το Θεό, σε συνδυασμό με τον επιδιωκόμενο χαρακτήρα του *imperiū* ως οντότητας ανεξάρτητης από τα πρόσωπα που κατέχουν το αυτοκρατορικό αξίωμα, οδήγησαν στη μεταφορά της ιερής φύσης από το πρόσωπο του αυτοκράτορα στη ίδια την Αυτοκρατορία. Το *sacrum imperium* είναι αυθύπαρκτος και αιώνιος θεσμός και κυβερνάται από έναν αυτοκράτορα που χρίεται άμεσα από το Θεό ταυτόχρονα με την εκλογή του. Οι γερμανοί ηγεμόνες που εκλέγουν τον *imperator Romanorum* δρουν στην ουσία ως εντολοδόχοι του Κυρίου και το υλικό χρίσμα κατά τη διάρκεια της βασιλικής ή αυτοκρατορικής στέψης αποτελεί επιβεβαίωση της θείκης απόφασης και υποταγή σ' αυτήν. Η αντίληψη αυτή εκφράστηκε ξεκάθαρα ύστερα από το επεισόδιο της Besançon (Οκτώβριος 1157), το οποίο δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ανεξάρτητα από τις πολιτικές συνθήκες που είχε δημιουργήσει στην Ιταλία η παρέμβαση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η συμμαχία της με την Αγία Έδρα και το Σικελικό Βασίλειο.

Η συγκεκριμένη πολιτική ιδεολογία ενσωματώνεται στον όρο *honor imperii* που απετέλεσε βασική έκφραση της πολιτικής του Βαρβαρόσσα. Η πολυσήμαντη αυτοκρατορική τιμή, πέρα από το όποιο νομικό περιεχόμενο, αφορά και την ίδια την ιερή φύση της Αυτοκρατορίας και του εκλεγμένου από το Θεό αυτοκράτορα. Η προσβολή του *honor* δε γίνεται ανεκτή, όχι μόνο

γιατί παραβιάζονται τα αυτοκρατορικά δίκαια, αλλά κυρίως γιατί θίγεται η ιδεολογική βάση της αυθυπαρξίας του *imperium*, δηλαδή η ιερή του φύση. Δεν είναι τυχαίο ότι ύστερα από το επεισόδιο της Βεσανçon, όπου ο πάπας Αδριανός Δ' τόνισε την εξάρτηση του αυτοκρατορικού τίτλου από την εξουσία της Αγίας Έδρας, ο Φρειδερίκος, αφού, κατά τα πρότυπα των παλαιοδιαθηκικών βασιλέων, παρουσιάστηκε ως *christus Dei*, ζήτησε από τους εκκλησιαστικούς ηγεμόνες του Βασιλείου να μην ανεχτούν την ανήκουστη καινοτομία του πάπα, που προσέβαλλε τον *honor imperii*. Εξάλλου, κατά τη διάρκεια του σχίσματος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (1159-1177), στο οποίο ο Βαρβαρόσσα παρενέβη, για να προσφέρει μία λύση, με το νόμιμο δικαίωμα που του έδινε η θεϊκή εντολή ανάληψης της εξουσίας, η τιμή της αυτοκρατορίας τέθηκε παράλληλα με την τιμή του Θεού, την ηρεμία και την ενότητα της οικουμενικής Εκκλησίας. Οι ίδιες οι ενέργειες που δοξάζουν το Θεό, τιμούν και την Αυτοκρατορία, επειδή ακριβώς η τελευταία μετέχει της φύσης του θείου. Η προάσπιση μάλιστα του *honor imperii* ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαφύλαξη της θεϊκής τιμής και της ενότητας των χριστιανών. Η δύναμη όμως που αποδίδει αυτές τις ιδιότητες στον αυτοκρατορικό *honor*, είναι ο ίδιος ο Θεός που έστεψε και έχρισε τον *imperator Romanorum*. Καθώς ο αυτοκράτορας επεμβαίνει στα *spiritualia* με το δικαίωμα που του δίνει το θεόθεν αξίωμά του, ο *honor imperii* παρουσιάζεται να εμπεριέχει και την ίδια την έννοια της ιερής φύσης της Αυτοκρατορίας.

Η ιεροποίηση της Αυτοκρατορίας είχε δύο βασικές πολιτικές συνέπειες, οι οποίες και την οδήγησαν τελικώς σε ρήξη με την Αγία Έδρα. Η πρώτη ήταν η διατύπωση της προτεραιότητας του *imperium* έναντι του *sacerdotium* και της απόλυτης ελευθερίας του να δρα τόσο στον κοσμικό όσο και στον εκκλησιαστικό τομέα. Η προσωπική ανάμειξη του Φρειδερίκου για την επίλυση του σχίσματος με τη σύγκληση συνόδων, δεν αποτελούσε μία καιροσκόπική προσπάθεια υποταγής της Ρωμαϊκής Εκκλησίας στα συμφέροντα

της Αυτοκρατορίας. Αντιθέτως, ήταν το επακόλουθο της νέας ιδεολογικής σηματοδότησης του imperium. Ο χριστός Κυρίου αυτοκράτορας είναι υπεύθυνος για τη διαφύλαξη της επίγειας τάξης και οφείλει να παρεμβαίνει, όταν εκείνη απειλείται και να προσφέρει την ενδεδειγμένη λύση. Οι προσπάθειες του Βαρβαρόσσα να υψώσει στον παπικό θρόνο ένα πρόσωπο που θα είχε οριστεί από τις συνόδους, οι οποίες είχαν συγκληθεί με αυτοκρατορική πρωτοβουλία, αποδεικνύουν την αντίληψη που είχε για το ρόλο του a Deo coronatus imperator. Μόνο υπό αυτό το ιδεολογικό πρίσμα μπορούν να γίνουν καλύτερα κατανοητές οι πολιτικές ενέργειες αυτής της περιόδου, η οποία στην ουσία αποτελεί ιδεολογικά τη συνέχεια της έριδος περί της περιβολής.

Η δεύτερη συνέπεια ήταν η ενίσχυση των οικουμενικών αξιώσεων της Δυτικής Αυτοκρατορίας που προκάλεσε σημαντικές πολιτικές αναταράξεις στον ευρωπαϊκό χώρο. Η έννοια της οικουμενικότητας είχε μόνο θεωρητική βάση. Η εξουσία της Αυτοκρατορίας περιοριζόταν έμπρακτα στα συγκεκριμένα εδαφικά της όρια, δηλαδή στο Βασίλειο της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Βουργουνδίας. Αυτό που επιζητούσε ο Φρειδερίκος, πέραν των εδαφικών αυτών ορίων, ήταν η αναγνώριση ενός τιμητικού προβαδίσματος, της auctoritas, η οποία δεν έδρευε τόσο στον πολιτικό του ρόλο, όσο στην ίδια την ιδεολογική βάση της εξουσίας του, δηλαδή στην ιερή φύση του imperium που είναι εντεταλμένο από το Θεό να διατηρεί την επίγεια τάξη. Γι' αυτό το λόγο προσπάθησε ο αυτοκράτορας να επιβάλλει στη διάρκεια του σχίσματος τους αντιπάπες που ο ίδιος προέκρινε, και στα υπόλοιπα Βασίλεια. Οι πολιτικές και ιδεολογικές ζυμώσεις όμως αυτής της περιόδου τον εμπόδισαν να πραγματοποιήσει το όραμά του. Ο 12^{ος} αιώνας είναι η εποχή της σταδιακής ανάπτυξης της εθνικής συνείδησης και της επακόλουθης διαμόρφωσης των εθνικών κρατών, που θα κορυφωθεί τον επόμενο αιώνα και μάλιστα με εκκλησιαστική ενίσχυση.

Στο *regnum italicum* όμως η έννοια της οικουμενικότητας ήταν απολύτως συνυφασμένη με τα κυριαρχικά δικαιώματα της Αυτοκρατορίας. Πολύ περισσότερο, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιερή φύση του αυτοκράτορα και την κυριαρχία στη Ρώμη. Γι' αυτό το λόγο ο Βαρβαρόσσα αποπειράθηκε να επιβάλει τον αυτοκρατορικό έλεγχο στις πόλεις της Βορείου Ιταλίας και να ανακτήσει τα νοτιοϊταλικά εδάφη που παράνομα, κατά την άποψή του, οικειοποιούνταν τόσο ο πάπας όσο και οι σικελοί βασιλείς. Η αντίσταση που προέβαλαν οι αντίπαλοί του, συνέβαλε αποφασιστικά στην κορύφωση των ιδεολογικών και πολιτικών διεργασιών της γερμανικής σκέψης, η οποία, βασιζόμενη στην ιερή φύση του *imperium*, στη ρωμαϊκή κληρονομιά και στον *honor* της αυτοκρατορίας, αντιμετώπισε ακόμη και το *patrimonium beati Petri* ως αυτοκρατορικό έδαφος και τον ποντίφηγα ως έναν από τους αυτοκρατορικούς επισκόπους. Η πολιτική του Φρειδερίκου όμως δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί, διότι προσέκρουσε στη σθεναρή αντίσταση του πάπα Αλέξανδρου Γ' και των βορειοϊταλικών πόλεων που αναζητούσαν ενωμένοι την αυτονομία τους από την αυτοκρατορική πολιτική. Δεν μπορούμε, λοιπόν, να γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό ο αυτοκράτορας θα προχωρούσε τα σχέδιά του και με ποιο πολιτικό-νομικό πλαίσιο θα καθόριζε, σε περίπτωση επιτυχίας, τις σχέσεις του με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Όσον αφορά το Σικελικό Βασίλειο, ο Φρειδερίκος αρνήθηκε στην Αγία Έδρα οποιοδήποτε πολιτικό ή εδαφικό δικαίωμα στην περιοχή αλλά, λόγω των ισχυρών συγκρούσεων στη Βόρειο Ιταλία, δεν κατάφερε ποτέ να εκστρατεύσει εναντίον των σικελών βασιλέων, για να ενώσει τα εδάφη αυτά με την Αυτοκρατορία. Η πολυπόθητη αυτή *unio regni ad imperium* απετέλεσε όμως την πολιτική κληρονομιά του Βαρβαρόσσα στους απογόνους και διαδόχους του, οι οποίοι αποπειράθηκαν να την πραγματοποιήσουν, σε διαφορετικό βέβαια πολιτικό και νομικό πλαίσιο, με ανυπολόγιστες συνέπειες τόσο για την Αυτοκρατορία όσο και για την Εκκλησία.

Στο ερώτημα αν οι ιδεολογικές διεργασίες του δυτικοαυτοκρατορικής αυλής έγιναν γνωστές στην Ανατολή, απαντούμε καταφατικά. Ο βυζαντινός ιστορικός Κίνναμος, αναφερόμενος στην πολιτική του Φρειδερίκου, υποστηρίζει ότι ο δυτικός ηγεμόνας σφετερίστηκε, πέρα από τον αυτοκρατορικό τίτλο, το σημαντικότερο γνώρισμα του αυτοκράτορα, το δικαίωμα δηλαδή να ορίζει την κεφαλή της Εκκλησίας. Το δικαίωμα αυτό απορρέει ακριβώς από την ιερή φύση της αυτοκρατορικής εξουσίας. Αν οι βυζαντινοί δεν ασχολήθηκαν περαιτέρω με το δυτικό *sacrum imperium*, αυτό συνέβη, διότι αφ' ενός μεν η ιερή φύση του αυτοκράτορα αποτελούσε στη σκέψη τους αυτονόητο γεγονός, αφ' ετέρου δε τους απασχολούσε πολύ περισσότερο ο σφετερισμός του αυτοκρατορικού τίτλου από το δυτικό ηγεμόνα. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι την ίδια περίοδο και στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία η ιδεολογία περί ιερής φύσης του αυτοκράτορα ετέθη σε διαδικασίες *reformatio*. Ο Μανουήλ προσπάθησε να τονίσει την ιερότητα του *imperator*, η οποία οφείλεται στο θείο χρίσμα, και μπόρεσε να δώσει ισχύ στις απόψεις του με την εισαγωγή τους στο Κανονικό Δίκαιο. Δυστυχώς δεν υπάρχουν πηγές, ικανές να διασαφηνίσουν την επιρροή που άσκησε στο συγκεκριμένο ζήτημα ο ιδεολογικός προσανατολισμός της μίας Αυτοκρατορίας στην άλλη. Η ύπαρξη όμως των ίδιων ιδεολογικών διεργασιών την ίδια χρονική στιγμή σε δύο Αυτοκρατορίες που βρίσκονταν σε στενή επαφή, πρέπει να μας προβληματίσει για την ύπαρξη τυχόν αλληλεπιδράσεων. Δεν αποκλείεται μάλιστα αυτές οι διεργασίες να είχαν γίνει αντικείμενο συζήτησης μεταξύ των δύο αυλών. Το 1170, λίγο πριν ο Μανουήλ αναθέσει στον κανονολόγο Βαλσαμών να εισάγει στο Κανονικό Δίκαιο τις αυτοκρατορικές απόψεις περί χρίσματος και ιερής φύσης του αυτοκράτορα, που και οι δύο συμεριζόνταν, ο καγκελλάριος της δυτικής αυλής, Χριστιανός του Mainz, εστάλη από τον Φρειδερίκο στην Κωνσταντινούπολη, για να διαπραγματευτεί «για την Εκκλησία του Θεού και την Αυτοκρατορία». Σε καμία περίπτωση βεβαίως ο καγκελλάριος δε θα εγκαινίαζε μία συζήτηση

στενού δογματικού περιεχομένου. Στόχος του ήταν να προσελκύσει τον Μανουήλ σε μία συμμαχία στα πρότυπα της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης, η οποία θα ένωνε τα δύο imperii και θα έφερνε αυτόματα την ειρήνη και την ενότητα στους χριστιανούς Ανατολής και Δύσης. Η πρεσβεία αυτή πρέπει να έθιξε και ζητήματα που αφορούσαν την ιερή φύση του αυτοκράτορα και της Αυτοκρατορίας.

Το σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας έφερε τις δύο Αυτοκρατορίες και τον παπισμό, σε στενότερη επαφή. Ο Φρειδερίκος, ακόμη και όταν έβλεπε τον Μανουήλ να προσφέρει την υποστήριξη του στον πάπα Αλέξανδρο, προσπαθούσε επανειλημμένως να προσεταιριστεί τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία που οι κινήσεις της στην Ιταλία αποτελούσαν σοβαρό κίνδυνο για τη γερμανική πολιτική. Δεν ήταν τόσο ο αντιγερμανικός συνασπισμός που κατά καιρούς προωθούσε ο ανατολικός αυτοκράτορας το στοιχείο που απασχολούσε τον Βαρβαρόσσα, όσο οι προσπάθειες του Μανουήλ (1166/1167 και 1169) να αναγνωριστεί επισήμως από την Αγία Έδρα η βυζαντινή αυτοκρατορική εξουσία στη Δύση. Για άλλη μία φορά η Βυζαντινή Αυτοκρατορία επέδρασε ουσιαστικά στην πολιτική, τους θεσμούς και την ιδεολογία της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Η συνθήκη ειρήνης που ο δυτικός αυτοκράτορας επέβαλε στους Ρωμαίους ύστερα από την κατάκτηση της πόλης το 1167, δεν μπορεί να ερμηνευθεί έξω από τα πλαίσια των βυζαντινογερμανικών σχέσεων. Ο Φρειδερίκος, καθιστώντας τους ρωμαίους πολίτες υπεύθυνους για την υπεράσπιση του δυτικού αυτοκρατορικού στέμματος, αναγνώρισε τη νομιμότητα του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος και εμμέσως τις αξιώσεις του στην αναγόρευση των αυτοκρατόρων. Η κίνηση αυτή που ως ένα βαθμό αποτελεί άρνηση της *translatio imperii ad Francos*, που ο Βαρβαρόσσα είχε διακηρύξει το 1155 πριν την αυτοκρατορική του στέψη, οφείλεται ακριβώς στις πολιτικές ενέργειες του Μανουήλ.

Εξάλλου, η απαίτηση του βυζαντινού αυτοκράτορα να λάβει *de iure* το δυτικό στέμμα, ώθησε τον Φρειδερίκο να επιδιώξει το 1169 την εκλογή του

γιου του ως διαδόχου του *regnum teutonicum* και την αναγνώρισή του ως *imperator Romanorum* από τον πάπα Αλέξανδρο Γ', έτσι ώστε αφ' ενός μεν να απομακρύνει τον ενδεχόμενο κίνδυνο επιβολής στο δυτικό χώρο της βυζαντινής αυτοκρατορικής εξουσίας, αφ' ετέρου δε να επιδειξει το εξασφαλισμένο μέλλον του *imperium Romanum*. Η επίδραση όσον αφορά τη διαδοχή στο θρόνο ήταν αμφίδρομη. Το φθινόπωρο του 1170 και ενώπιον της αποτυχίας της ιταλικής του πολιτικής, ο Βαρβαρόσσα, όπως είπαμε προηγουμένως, έστειλε στο Βυζάντιο τον καγκελλάριο Χριστιανό του Mainz, για να διαπραγματευτεί με τον Μανουήλ την ανανέωση της βυζαντινογερμανικής συμμαχίας στα πλαίσια της Συνθήκης της Θεσσαλονίκης. Πρότεινε μάλιστα το γάμο του γιου και διαδόχου του με την κόρη του βυζαντινού αυτοκράτορα. Λίγους μήνες αργότερα, το Μάρτιο του 1171, ο βυζαντινός αυτοκράτορας ζήτησε από εκκλησιαστική σύνοδο, για πρώτη φορά ύστερα από έναν αιώνα, γραπτό όρκο πίστης στο πρόσωπο του ιδιού, του γιου του Αλέξιου και όλων των πιθανών διαδόχων του. Όπως ακριβώς ο δυτικός αυτοκράτορας, έτσι και ο ανατολικός θέλησε να εξασφαλίσει τη μακροβιότητα και σταθερότητα όχι μόνο της δυναστείας των Κομνηνών, αλλά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, για να διαπραγματευτεί κατ' αυτόν τον τρόπο με μεγαλύτερη άνεση με τους δυτικούς του συμμάχους. Το φιλόδοξο σχέδιο της ανασύστασης των δύο αυτοκρατορικών κέντρων Ανατολής και Δύσης απαιτούσε την εξασφαλισμένη διαδοχή στο θρόνο. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι αυτή έγινε πολύ γρήγορα γνωστή στη Δύση. Οι προτάσεις όμως του Φρειδερίκου δεν ήταν ειλικρινείς. Γι' αυτό και ο Μανουήλ συνέχισε τη δική του ανεξάρτητη πολιτική στον ιταλικό χώρο. Η πλήρη ρήξη στις σχέσεις των δύο δυνάμεων επήλθε το 1173, όταν ο γερμανικός στρατός πολιορκήσε την Αγκώνα και απαίτησε να του παραδοθούν οι βυζαντινοί αξιωματούχοι που βρίσκονταν εκεί και είχαν φτάσει στην Ιταλία με σκοπό να αποσπάσουν από τις πόλεις όρκο πίστης στο πρόσωπο του βυζαντινού αυτοκράτορα. Η πολιορκία απέτυχε, αλλά οι Βυζαντινοί εγκατέλειψαν, για πάντα αυτή τη φορά, τη Δύση.

Η εμπλοκή του βυζαντινού παράγοντα στο δυτικό χώρο έφερε στην επιφάνεια το ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών. Παρ' όλον ότι οι ιστορικοί αναγνωρίζουν ότι η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία απέτρεπε τον Μανουήλ να λάβει το δυτικό στέμμα από τα χέρια του πάπα, επιμένουν ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας προσέφερε στον Αλέξανδρο, ως αντάλλαγμα για την αναγνώριση της εξουσίας του στη Δύση, την ένωση των Εκκλησιών, όπως την καθόριζε η Αγία Έδρα, δηλαδή ως ενστερνισμό των λατινικών δογματικών απόψεων και αναγνώριση των πρωτείων της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και του εξουσιαστικού ρόλου του ποντίφηκα. Ο Αλέξανδρος όμως ήταν αυτός που πρώτος προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τις φιλοδοξίες του Μανουήλ, για να λάβει από εκείνον οικονομική και πολιτική υποστήριξη στον αγώνα του εναντίον του Φρειδερίκου. Και αυτός ήταν που εγκαινίασε τις συζητήσεις για την ένωση, ώστε να κερδίσει χρόνο με ατέρμονες διαλόγους και να αποφύγει να δώσει μία οριστική αρνητική απάντηση για την αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση. Ο Μανουήλ κινήθηκε πολύ προσεκτικά και απέφυγε τουλάχιστον για έξι χρόνια να συνδέσει την πολιτική του με αυτήν της Αγίας Έδρας. Ουδέποτε μάλιστα πρότεινε την ένωση των Εκκλησιών, όπως την επιθυμούσε η Δυτική Εκκλησία. Από την προσεκτική εξέταση των πηγών δεν προκύπτει κανένα ανάλογο συμπέρασμα. Η έρευνα έκανε το λάθος να ταυτίσει σημασιολογικά την ένωση που οραματιζόταν ο Μανουήλ με αυτήν που επιθυμούσε ο πάπας. Η βυζαντινή πολιτική ιδεολογία απαγόρευε στο βυζαντινό αυτοκράτορα να διαπραγματευτεί τα δικαιώματα, πολιτικά ή θρησκευτικά, της Αυτοκρατορίας με έναν εκπρόσωπο της Εκκλησίας. Για τον Μανουήλ η ένωση δεν ήταν προϋπόθεση της αναγνώρισης της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση. Αντιθέτως, ήταν το λογικό της αποτέλεσμα. Η christianitas θα ενωνόταν και θα ζούσε ειρηνικά ύστερα από την πολιτική ένωση Ανατολής και Δύσης κάτω από το σκήπτρο του.

Η Αγία Έδρα σε καμία όμως περίπτωση δε θα αναγνώριζε έναν αυτοκράτορα, του οποίου η εξουσία στηρίζεται στην ιερότητα του προσώπου

του και είναι απόλυτη τόσο στα *temporalia* όσο και στα *spiritualia*. Επιπλέον προσπάθησε, και τελικώς επέτυχε, να εξαλείψει κάθε ενδεχόμενο επιβολής της βυζαντινής πολιτικής στη Δύση. Γι' αυτό το λόγο εμπόδισε την προσέγγιση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με το Σικελικό Βασίλειο. Η κατάρρευση των σχεδίων γάμου του βασιλιά της Σικελίας Γουλιέλμου Β' και της κόρης του Μανουήλ, Μαρίας, τόσο το 1166 όσο και το 1172 δεν μπορούν να ερμηνευθούν χωρίς να ληφθεί υπόψη η παπική πολιτική. Ο Αλέξανδρος γνώριζε πολύ καλά ότι η στενή επαφή των δύο ηγεμόνων θα επέβαλλε *de facto* τη βυζαντινή επιρροή στη Νότιο Ιταλία και θα μπορούσε να θίξει τα κυριαρχικά δικαιώματα της Αγίας Έδρας. Αν και οι πηγές δεν προσφέρουν στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την παπική ανάμειξη στις σχέσεις του Μανουήλ με τον Γουλιέλμο, η συνεκτίμηση του διαμορφωμένου πολιτικού σκηνικού και της ιδεολογικής σκέψης των εμπλεκομένων, οδηγεί στο συγκεκριμένο συμπέρασμα. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν μπόρεσε τελικώς να πραγματοποιήσει τα φιλόδοξα πολιτικά του σχέδια, καθώς δεν υπολόγισε σωστά την πολιτική κατάσταση του δυτικού χώρου που δεν άφηνε κανένα περιθώριο για την παρουσία μίας δεύτερης αυτοκρατορικής δύναμης, της οποίας μάλιστα η πολιτική ιδεολογία περί της προτεραιότητας του *imperium* έναντι του *sacerdotium* ήταν συνυφασμένη με την ίδια της τη φύση και η οποία, σύμφωνα με την αντίληψη που έτεινε να εδραιωθεί, ανήκε σε ένα διαφορετικό πολιτιστικό κύκλο. Γι' αυτό το λόγο δεν του ζητήθηκε να συμμετάσχει στη σύναψη της Συνθήκης της Βενετίας (1177) με την οποία έληξε το σχίσμα που ταλαιπώρησε τη Δυτική Εκκλησία δύο σχεδόν δεκαετίες.

Η αποδοχή της συνθήκης της Βενετίας από τον Βαρβαρόσσα και η δημόσια αναγνώριση του Αλέξανδρου ως νόμιμη κεφαλή της Ρωμαϊκής Εκκλησίας δεν απέτέλεσε σε καμία περίπτωση τον επίλογο του *sacrum imperium* και των ιδεολογικών αναζητήσεων του δυτικού αυτοκράτορα. Ενώπιον όλων των υψηλών παρευρισκομένων στη Βενετία ο Φρειδερίκος προχώρησε σε μία, άνευ προηγουμένου για τη σύγχρονή του σκέψη,

διατύπωση του στοιχείου της ιερότητας του αυτοκράτορα. Ισχυρίστηκε ότι ο *imperator* διακρίνεται τόσο από την αυτοκρατορική μεγαλοπρέπεια (*maiestas imperialis*) όσο και από την ανθρώπινη κατάσταση (*humana conditio*). Παρουσίασε κατ' αυτόν τον τρόπο την ιδέα ότι το θνητό σώμα του αυτοκράτορα ενδύεται μία δεύτερη φύση, της οποίας η προέλευση πρέπει να αναζητηθεί στη χάρη του θείου χρίσματος. Ο αυτοκράτορας είναι μία *gemina persona*, μία διπλή προσωπικότητα, δηλαδή ταυτόχρονα θνητός και χριστός Κυρίου. Διαπιστώνεται έτσι η εξέλιξη της σκέψης του, καθώς ήδη από το 1157 στη Βεσανçon είχε τονίσει ότι έλαβε το πνευματικό χρίσμα από το Θεό ταυτόχρονα με την εκλογή του. Ο Βαρβαρόσσα, ως ευφυής πολιτικός, κατανόησε τις πολιτικές συγκυρίες της εποχής και υπέγραψε τη συνθήκη που τον συμφιλίωνε με τους αντιπάλους του, τον ποντίφηγα, τις πόλεις της Βορείου Ιταλίας και το Σικελικό Βασίλειο, με τέτοιον τρόπο, ώστε να εξασφαλίσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη για την Αυτοκρατορία. Παρέμεινε όμως συνεπής στον ιδεολογικό του προσανατολισμό και τόνισε, αμέσως μετά την αναγνώριση του Αλέξανδρου, την προτεραιότητα της Ιερής Αυτοκρατορίας έναντι της Αγίας Έδρας.

Το σταουφικό *sacrum imperium* δεν μπορεί να ερμηνευτεί ανεξάρτητα από τη βυζαντινή πολιτική στη Δύση. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν προσέφερε μόνο τα πρότυπα του *χριστού βασιλέως*, αλλά, πολύ περισσότερο προκάλεσε με την πολιτική της δράση στο δυτικό χώρο την αφύπνιση της δυτικής αυτοκρατορικής ιδεολογίας περί ιερότητας του αυτοκράτορα, η οποία βρισκόταν εν υπνώσει από την περίοδο της έριδος περί της περιβολής. Η συνεξέταση της δράσης των δύο Αυτοκρατοριών δεν μπορεί να ολοκληρωθεί με μία μελέτη που λαμβάνει υπόψη μόνο την πολιτική πρακτική. Τα ιδεολογικά σχήματα της οικουμενικότητας και της ιερής φύσης του αυτοκράτορα προσδιόριζαν και νομιμοποιούσαν την πολιτική των δύο ηγεμόνων. Εκείνα προκάλεσαν τόσο τα σημεία τριβής και αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών, όσο και τα πλαίσια μέσα στα οποία έγινε

εφικτή η συνεργασία τους. Τα ίδια ιδεολογικά σχήματα διαμόρφωσαν εντέλει το πολιτικό σκηνικό στη Δύση κατά το μεγαλύτερο μέρος του 12^{ου} αιώνα και δημιούργησαν για όλα τα εμπλεκόμενα κρατικά μορφώματα, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, τις ευκαιρίες να προβληματιστούν για τη φύση της εξουσίας τους και τη θέση τους στην οικουμένη.

ΠΗΓΕΣ

- Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi (ed. F. Miklosich-J. Müller), V. III, Aalen, Scientia Verlag, 1968 (1856).
- Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας (εκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς), Τ. IV, Bruxelles, Culture et civilisation, 1963.
- Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς* (ed. D. R. Reinsch – A. Kambylis), *Annae Comnenae Alexias* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XL, 1-2], Berlin – New York, 2001.
- Annales Ceccanenses (ed. L. C. Bethmann), in MGH SS XIX, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1989² (1866), p. 275-302.
- Annales Erphesfurdenses (ed. G.H. Pertz), in MGH SS VI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1980² (1844), p. 536-541.
- Annales Herbipolenses (ed. G. H. Pertz), in MGH SS XVI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1994² (1859), p. 1-12.
- Annales Magdeburgenses (ed. G. H. Pertz), in MGH SS XVI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1994² (1859), p. 105-196.
- Annales Palidenses (ed. G. W. Pertz), in MGH SS XVI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1994² (1859), p. 48-98.
- Annales Sancti Petri Erphesfurdenses (ed. G. W. Pertz), in MGH SS XVI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1994² (1859), p. 15-25.
- Annalista Saxo (ed. G. Waitz), in MGH SS VI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1980² (1844), p. 542-777.
- Annales Stadenses (ed. I.M. Lappenberg), in MGH SS XVI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1994² (1859), p. 271-379.
- Arnoldi Chronica Slavorum (ed. I.M. Lappenberg), in MGH SS XXI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1988² (1869), p. 100-250.
- Benzonis episcopi Albensis, Ad Heinricum IV. Imperatorem, (ed. K. Pertz), in MGH SS XI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1994² (1854), p. 591-681.
- Bernardo Maragone, *Annales Pisani* (ed. M.L. Gentile), in Rerum Italicarum Scriptores, T. VI, 2, Bologna, N. Zanichelli, 1936.
- Canonici Wissegradensis continuatio (ed. R. Köpke), in MGH SS IX, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1983² (1851), p. 132-148.

- Carmen de gestis Frederici I. imperatoris in Lombardia (ed. I. Schmalde-Ott), in MGH Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1965.
- Chronica Regia Coloniensis (ed. G. Waitz), in MGH Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1978² (1880).
- Chronicon Montis Sereni (ed. E. Ehrenfeuchter), in MGH SS XXIII, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1986² (1874), p. 130-226.
- Chronicum universale anonymi laudunensis (ed. O. Holder-Egger), in MGH SS XXVI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1975² (1882), p. 442-457.
- Civis Mediolanensibus anonymi Narratio de Longobardie ob pressione et subiectione, in (ed. F.-J. Schmale), Fontes Italici de Rebus a Frederico I. imperatore in Italia gestis et epistola de eiusdem expeditione sacra, [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, 17a], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1986, p. 240-295.
- Constitutiones et Acta publica imperatorum et regum (ed. L. Weiland), T. I, in MGH, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1963² (1893).
- Continuatio Zwetlensis altera (ed. W. Waltenbach), in MGH SS IX, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1983² (1851), p. 541-544.
- Corpus Iuris Civilis (ed. O. Behrends - R. Knütel - B. Kupisch - H.H. Seiler), Band II: Digesten 1-10, Heidelberg, C.F. Müller Juristischer Verlag, 1995.
- DARROUZES J., *Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine*, in *Révue d'études byzantines*, 23(1965), p. 42-88.
- De consecratione pontificum et regum (ed. H. Boehmer), in MGH Libelli de Lite Imperatorum et Pontificum saeculis XI et XII, T. III, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1956² (1897), p. 662-679.
- De pace veneta relatio (ed. R.M. Thomson), in R.M. THOMSON, *An English eyewitness of the Peace of Venice 1177*, in *Speculum*, 50(1975), p. 29-32.
- Die Salzburger Briefsammlung, in Die Admonter Briefsammlung (ed. G. Hödl – P. Classen), in MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit, Band VI, München, MGH, 1983.
- Die Tegernseer Briefsammlung des 12. Jahrhunderts (ed. H. Plechl), in MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit, Band VIII, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 2002.
- Die Urkunden der Karolinger (ed. A. Dopsch, J. Lechner, M. Tangl), in MGH Diplomata Karolinum, Band I, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1906.

- Die Urkunden Friedrichs I. 1152-1158 (ed. H. Appelt), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 10/I, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1975.
- Die Urkunden Friedrichs I. 1158-1167 (ed. H. Appelt), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 10/II, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1979.
- Die Urkunden Friedrichs I. 1168-1180 (ed. H. Appelt), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 10/III, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1985.
- Die Urkunden Friedrichs I. 1180-1190 (ed. H. Appelt), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 10/IV, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1990.
- Die Urkunden Heinrichs II (ed. H. Bresslau – R. Holtzmann), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 3, Berlin, Weidmann, 1957².
- Die Urkunden Heinrichs III (ed. H. Bresslau – P. Kehr), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 5, Berlin, Weidmann, 1957².
- Die Urkunden Heinrichs IV. (ed. D. Gladiss – A. Gawlik), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 6, Teil II, Weimar, H. Böhlau Nachfolger, 1959².
- Die Urkunden Konrands III. und seines Sohnes Heinrich (ed. F. Hausmann), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 9, Wien-Köln-Graz, H. Böhlau Nachfolger, 1969.
- Die Urkunden Otto I (ed. Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 1, Berlin, Weidmann, 1956².
- Die Urkunden Otto II (ed. Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 2/I, Berlin, Weidmann, 1956².
- Die Urkunden Otto III (ed. Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde), in MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, Band 2/III, Berlin, Weidmann, 1957².
- Epistolae Karolini Aevi, T. II (ed. E. Dvemmler), in MGH Epistolae IV, Berlin, Weidmann, 1974² (1895).
- Epistolae Karolini Aevi, T. V (ed. E. Caspar), in MGH Epistolae VII, Berlin Weidmann, 1928.
- Epistolae Romanorum pontificum genuinae et quae ad eos scriptae sunt a S. Hilario usque ad Pelagium II (ed. A. Thiel), Vol. I, Braunsberg, Edward Peter, 1868.
- George et Dèmètrios Tornikès. Lettres et discours (ed. J. Darrouzès), Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1970.

- Georgii Metochitae diaconi, *Historiae dogmaticae* (ed. A. Mai-J. Cozza), in *Novae Patrum Bibliothecae*, T. 8, Pars II, Romam, J. Spithoever, 1871, p. 1-228.
- Gerhoch von Reichersberg, *Opusculum ad Cardinales*, (ed. E. Sackur), in *MGH Libelli de Lite Imperatorum et Pontificum saeculis XI et XII*, T. III, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1956² (1897), p. 399-411.
- Gregorii VII. Registrum (ed. E. Caspar), T. I (Buch I-IV), in *MGH Epistolae Selectae*, T. II Fasciculus I, Berlin, Weidmann, 1967³ (1920).
- GÜTERBOCK F., *Le lettere del notaio imperiale Burcardo intorno alla politica del Barbarossa nello scisma e dalla distruzione di Milano*, in *BISI*, 61(1949), p. 46-65.
- Helmoldi Chronica Slavorum (ed. I.M. Lappenberg), in *MGH SS XXI*, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1988² (1869), p. 1- 99.
- HOFMANN G., *Papst und Patriarch unter Kaiser Manuel I. Komnenos. Ein Briefwechsel*, στο *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 23(1953), σ. 74-82.
- Hugo Eterianus, *De haeresibus Graecorum*, in *PL* 202, col. 227-396.
- Ιωάννης Κίναμος, *Ἐπιτομή* (ed. A. Meineke), *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum* [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 15], Bonn, 1836.
- Italia Pontificia (ed. P.F. Kehr), in *Regesta Pontificum Romanorum*, Vol. VI,2, Berlin, Weidmann, 1914.
- Italia Sacra (ed. F. Ughelli), T. VIII, Nendeln/Liechtenstein, Kraus Reprint, 1970, (1782).
- Leo Tuscus, *De haeresibus et praevaricationibus Graecorum* (ed. A. Dondaine), in DONDAINE A., Hugues Éthérien et Léon Toscan, in *Archives d' Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age*, 27(1952), p. 126-127.
- Liber Pontificalis (ed. L. Duchesne), T. II, Paris, Boccard, 1957.
- MANGO C., *The conciliar edict of 1166*, in *Dumbarton Oaks Paper*, 17(1963), p. 324-330.
- Materials for the History of Thomas Becket, Archbishop of Canterbury (ed. J.C. Robertson), in *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, Vol. 7, London, 1885.
- Monumenta Corbeiensia (ed. Ph. Jaffé), in *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, T. I, Berlin, Weidmann, 1864.
- Monumenta Germaniae Selecta ab anno 768 usque ad annum 1250 (ed. M. Doeberl), Band. IV, München, J. Lindauer'sche Buchhandlung, 1890.
- Νικῆτας Χωνιάτης, *Χρονική Διήγησις* (ed. J.-L. van Dieten), *Nicetae Choniatae Historia* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XI, 1-2], Berlin – New York, 1975.

- Ordines coronationis imperialis (ed. R. Elze), in Monumenta Germaniae Historica Fontes iuris germanici antiqui in usum scholarum, T. IX, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1960.
- Ottonis de Sancto Blasio Chronica (ed. A. Hofmeister), in MGH Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannover-Leipzig, Hahnsche Buchhandlung, 1912.
- Ottonis episcopi Frisingensis *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* (ed. W. Lammers, με γερμανική μετάφραση A. Schmidt), [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, 16], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974³ (1960).
- Ottonis episcopi Frisingensis et Rahewini *Gesta Frederici seu rectius Cronica* (ed. F.J. Schmale, με γερμανική μετάφρ. A. Schmidt), [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, 17], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965.
- Ottonis Morenae eiusdemque continuatorum Libellus de rebus a Frederico imperatore gestis (ed. F. Güterbock), in Fontes Italici de Rebus a Frederico I. imperatore in Italia gestis et epistola de eiusdem expeditione sacra, [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, 17a], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1986, p. 34-239.
- Patrologiae cursus completus ... Series Graeca (ed. J.P. Migne), Band 119, Paris, Brepols, 1864.
- Patrologiae cursus completus ... Series Latina (ed. J.P. Migne), Band 200, Paris, Brepols, 1844.
- Petri Diaconi, *Chronicon* (ed. W. Wattenbach), in MGH SS VII, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1995² (1846), p. 727-844.
- Rahewini Gesta Friderici Appendix (ed. G. Waitz), in MGH Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannover-Leipzig, Hahnsche Buchhandlung, 1912³.
- Recueil des Historiens des Gaules et de la France (ed. M. Bouquet), T. XVI, XVI, Paris, V. Palmés, 1878.
- Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches (ed. F. Dölger-P. Wirth), Teil 2, Regesten von 1025-1204, in Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit (hrsg. von Akademien der Wissenschaften in München und Wien), Reiche A: Regesten, Abteilung I, München, Verlag C.H. Bech, 1995.
- Regesta Imperii, IV.2: Die Regesten des Kaiserreiches unter Friedrich I. 1152(1122)-1190 (ed. F. Böhmer), Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag, 2001.

- Regesta Pontificum Romanorum (ed. P. Jaffé - S. Löwenfeld), T. II, Graz, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1956 (1888).
- Regesten zur Geschichte der Mainzer Erzbischöfe von Bonifatius bis Uriel von Gemmingen (ed. J.F Böhmer – C. Will), Band II: von Konrad I. bis Heinrich II. 1161-1288, Innsbruck, Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1886.
- Romoaldi II. Archiepiscopi Salernitani Annales (ed. W. Arndt), in MGH SS XIX, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1989² (1866), p. 387-461.
- Saxonis Gesta Danorum (ed. J. Olrik-H. Raeder), T. I, Copenhagen, Levin & Munksgaard, 1931.
- Sigebertis Continuatio Aquicinctina (ed. D.L.C. Bethmann), in MGH SS VI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1980² (1844), p. 405-438.
- Sigebertis Continuatio Praemonstratensis (ed. D.L.C. Bethmann), in MGH SS VI, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1980² (1844), p. 447-456.
- Σύνταγμα θείων και ιερών κανόνων (εκδ. Γ. Πάλλης-Μ. Ποτλής), Τόμοι Α-Στ, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ρηγόπουλος, 2002 (1852-1859).
- The Letters of John of Salisbury (ed. W.J. Millor - H. E. Butler - C.N.L. Brooke), Vol. I: The Early Letters (1153-1161), in Oxford Medieval Texts, Oxford, Clarendon Press, 1986. The Letters of John of Salisbury (ed. W.J. Millor – C.N.L. Brooke), Vol. II: The Later Letters (1163-1180), in Oxford Medieval Texts, Oxford, Clarendon Press, 1979.
- Vincentii Pragensis Annales (ed. W. Wattenbach), Monumenta Germaniae Historica Scriptores XVII, Stuttgart, Anton Hiersemamm, 1990² (1861), p. 658-683.
- Willelmi Tyrensis archiepiscopi Chronicon (ed. R.B.C. Huygens), in Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, LXIII A, Turnhout, Brepols, 1986.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ABULAFIA D., *Ancona, Byzantium and the Adriatic, 1155-1173*, in *Papers of the British School at Rome*, 39(1984), p. 195-216.
- ALEXANDER P. J., *The donation of Constantine at Byzantium and its earliest use against the Western Empire*, in *Religious and Political Thought in the Byzantine Empire*, London, Variorum Reprints, 1978, p. IV 11-26a.
- ALTHOFF G., *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003.
- , *Genealogische und andere Fiktionen in mittelalterlicher Historiographie*, in drs. *Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003, p. 25-51.
- , *Zur Bedeutung symbolischer Kommunikation für das Verständnis des Mittelalters*, in *Frühmittelalterliche Studien*, 31(1997), p. 370-389.
- ANGOLD M., *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μια πολιτική ιστορία* [ελλην. μετάφ. Ε. Καργιανιώτη], Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997.
- APPELT H., *Die Kaiseridee Friedrichs Barbarossas*, Wien, Hermann Böhlau Nachf., 1967.
- , *Friedrich Barbarossa und das römische Recht*, in G. WOLF (hrsg.), *Friedrich Barbarossa*, [Wege der Forschung, 390], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970, p. 58-82.
- ΑΡΒΕΛΑΡ-ΓΛΥΚΑΤΖΗ Ε. *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* [ελλην. μετάφ. Τ. Δρακοπούλου], Αθήνα, Εκδόσεις Ψυχογιός, 1988³ (1977).
- BAAKEN G., *Unio Regni ad Imperium. Die Verhandlungen von Verona 1184 und die Eheabredung zwischen König Heinrich VI. und Konstanze von Sizilien*, in *QFLAB*, 52(1972), p. 219-297.
- BEUMANN H., *Zur Entwicklung transpersonaler Staatsvorstellungen*, in του ίδιου, *Wissenschaft vom Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze*, Wien-Köln, Böhlau Verlag, 1972, p. 135-174.
- BAUMGÄRTNER I., *Rombeherrschung und Romerneuerung. Die römische Kommune im 12. Jahrhundert*, in *QFLAB*, 69(1989), p. 27-79.
- BECK H.-G., *Senat und Volk von Konstantinopel. Probleme der byzantinischen Verfassungsgeschichte*, in H. HUNGER (hrsg.), *Das byzantinische Herrscherbild*, [Wege der Forschung, 341], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975, p. 353-378.
- ΒΕΛΛΑΣ Μ., *Αυτοκρατορική οικουμενικότητα και κρατική κυριαρχία. Η Δυτική Αυτοκρατορία και το «Δεσποτάτο» της Ηπείρου στο σύστημα πολιτικών ιδεών του 13^{ου} αιώνα*, Άρτα, 1991.

- BENSON R. L., *Political Renovatio: two models from Roman Antiquity*, in R. L. BENSON – G. CONSTABLE (eds.), *Renaissance and Renewal in the twelfth century*, Oxford, Clarendon Press, 1982, p. 339-386.
- - CONSTABLE G. (eds.), *Renaissance and Renewal in the twelfth century*, Oxford, Clarendon Press, 1982.
- BERRY V.G., *The second crusade*, in K.M. SETTON (ed.), *A history of the crusades*, Vol. I: *The first hundred years*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1955, p. 463-512.
- BLOCH M., *Η φεουδαλική κοινωνία. Η διαμόρφωση των σχέσεων εξάρτησης, οι τάξεις και η διακυβέρνηση των ανθρώπων* [ελλ. μετάφ. Μ. Λυκούδης], Αθήνα, Κάλβος, 1987.
- BOSL K., *Friedrich Barbarossa – Reaktionär oder Staatsmann?*, in *ZBLG*, 41.1(1978), p. 93-116.
- BREZZI P., *Roma e l' impero medioevale (774-1252)*, Bologna, Licinio Cappelli editore, 1947.
- BROEKMANN T., «*Rigor Iustitiae*». *Herrschaft, Recht und Terror im normannisch-staufischen Süden (1050-1250)*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2005.
- CANNING J., *A History of Medieval Political Thought 300-1450*, London, Routledge, 1998² (1996).
- CASPAR E., *Roger II. (1101-1154) und die Gründung der normannisch-sicilischen Monarchie*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968² (1904).
- CHALANDON F., *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, T. II, Paris, Librairie Alphonse Picard et fils, 1907.
- , *Les Comnènes*, T. II: *Jean II Comnène et Manuel Comnène*, Paris, Librairie Alphonse Picard et fils, 1912.
- CLASSEN P., *Corona Imperii. Die Krone als Inbegriff des römisch-deutschen Reiches im 12. Jahrhundert*, in P. CLASSEN – P. SCHESBERT (hrsg.), *Festschrift P.E. Schramm*, Band I, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1964, p. 90-101.
- , *Das Konzil von Konstantinopel 1166 und die Lateiner*, in *Byzantinische Zeitschrift*, 48(1955), p. 339-368.
- , *Die Komnenen und die Kaiserkrone des Westens*, in *Journal of Medieval History*, 3.1(1977), p. 207-224.
- , *Gerhoch von Reichersberg. Eine Biographie mit einem Anhang über die Quellen, ihre handschriftliche Überlieferung und ihre Chronologie*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1960.
- , *La politica di Manuele Comneno tra Federico Barbarossa et le città italiane*, in *Popolo e Stato in Italia nell' età di Federico Barbarossa. Alessandria e la Lega Lombarda*. Relazioni e Comunicazioni al XXXIII Congresso Storico Subalpino per la celebrazione dell' VIII

- centenario della fondazione di Alessandria (Alessandria, 6-9 Ottobre 1968), Torino, Deputazione subalpina di storia patria, 1970, p. 263-279.
- , *Mailands Treueid für Manuel Komnenos*, in J. Fleckenstein (hrsg.), *Ausgewählte Aufsätze von P. Classen*, [Vorträge und Forschungen, 28], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1983, p. 147-153.
- , *Res Gestae, Universal History, Apocalypse*, in R.L. BENSON – G. CONSTABLE (eds.), *Renaissance and Renewal in the twelfth century*, Oxford, Clarendon Press, 1982, p. 387-417.
- COLEMAN J., *A History of Political Thought From the Middle Ages to the Renaissance*, Oxford, Blackwell Publishers, 2000.
- CONSTABLE G., *The Reformation of the twelfth century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- DAGRON G., *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Paris, Éditions Gallimard, 1996.
- , *Le caractère sacerdotal de la royauté d'après les commentaires canoniques du XIIe siècle*, στο Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Το Βυζάντιο κατά τον 12^ο αιώνα. Κανονικό δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, [Εταιρεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών. Διπτύχων-Παράφυλλα 3], Αθήνα, 1991, σ. 165-178.
- DAHAN G., *L' exégèse chrétienne de la Bible en Occident médiéval XIIe-XIVe siècle*, Paris, Les éditions du CERF, 1999.
- DARROUZÈS J., *Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine*, in *Révue d' études byzantines*, 23(1965), p. 42-88.
- DAY G.W., *Genoa's response to Byzantium 1155-1204. Commercial expansion and factionalism in a medieval city*, Urbana and Chicago, University Press of Illinois, 1988.
- DEÉR J., *Papsttum und Normannen. Untersuchungen zu ihren lebensrechtlichen und kirchenpolitischen Beziehungen*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1972.
- DENDORFER J., *Adelige Gruppenbildung und Königsherrschaft. Die Grafen von Sulzbach und ihr Beziehungsgeflecht im 12. Jahrhundert*, [Studien zur bayerischen Verfassungs- und Sozialgeschichte, Band XXIII], München, Kommission für bayerische Landesgeschichte, 2004.
- DENNIS G.T., *Imperial Panegyric: Rhetoric and Reality*, in H. MAGUIRE (ed.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Washington D.C., Dambarton Oaks Research Library and Collection, 1997, p. 131-140.
- DEUTINGER R., *Rabwin von Freising. Ein Gelehrter des 12. Jahrhunderts*, [MGH Schriften, Band 47], Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1999.

- DILCHER G., *Die staufische Renovatio im Spannungsfeld von traditionalem und neuem Denken. Rechtskonzeptionen als Handlungshorizont der Italienpolitik Friedrich Barbarossas*, in *HZ* 276(2003), p. 613-646.
- DÖLGER F., *Byzantinische Diplomatie*, Speyer, Buch-Kunstverlag Ettal, 1957.
- , *Die «Familie der Könige» im Mittelalter*, in drs., *Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ausgewählte Vorträge und Aussätze*, Speyer, Buch-Kunstverlag Ettal, 1953, p. 34-69.
- —KARAYANNOPOULOS J., *Byzantinische Urkundenlehre, Erster Abschnitt: Die Kaiserurkunden*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1968.
- DONDAINE A., *Hugues Éthérien et Léon Toscan*, in *Archives d' Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge*, 27(1952), p. 67-134.
- DRÄSEKE J., *Bischof Anselm von Havelberg und seine Gesandtschaftsreisen nach Byzanz*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 21(1901), p. 160-185.
- DUBY G., *Le chevalier, la femme et le prêtre*, in *Féodalité*, Paris, Quarto Gallimard, 1996, p. 1161-1377.
- EHLERS J., *Heinrich der Löwe. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter*, Zürich-Göttingen, Muster-Schmidt Verlag, 1997.
- ENGELKAMP J., *Das menschliche Gedächtnis. Das Erinnern von Sprache, Bildern und Handlungen*, Göttingen, Verlag für Psychologie Hogrefe, 1990.
- ENGELS O., *Beiträge zur Geschichte der Staufer im 12. Jahrhundert (I)*, in *DA*, 27(1971), p. 373-456.
- , *Beiträge zur Geschichte der Staufer im 12. Jahrhundert (II)*, in F.R. ERKENS-H. WOLFF (hrsg.), *Von Sacerdotium und Regnum. Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 2002, p. 423-459.
- , *Die Staufer*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1998⁷ (1972).
- , *Friedrich Barbarossa und Dänemark*, in A. HAVERKAMP (hrsg.), *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, [Vorträge und Forschungen, 40], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, p. 353-385.
- , *Kardinal Boso als Geschichtsschreiber*, in G. SCHWAIGER (hrsg.), *Konzil und Papst. Festgabe für H. Tüchle*, München-Paderborn-Wien, 1975, p. 147-168.
- , *Zum Konstanzer Vertrag von 1153*, in E.-D. HEHL, H. SEIBERT, F. STAAB (hrsg.), *Deus qui mutat tempora. Menschen und Institutionen im Wandel des Mittelalters*, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1987, p. 235-258.
- FENSTER E., *Laudes Constantinopolitanae*, Diss. München, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie, 1968.

- FERLUGA J., *La ligesse dans l'empire byzantin. Contribution à l'étude de la féodalité byzantine*, in ZRVI, 7(1961), p. 97-123.
- FÖHL W., *Bischof Eberhard II. von Bamberg, ein Staatsmann Friedrichs I. als Verfasser von Briefen und Urkunden*, in MIÖG, 50(1936), p. 73-131.
- FRANZEN A., *Konziliarismus*, in R. BAÜMER (hrsg.), *Die Entwicklung des Konziliarismus. Werden und Nachwirken der konziliaren Idee*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, p. 75-81.
- FRIED J., *Der Regalienbegriff im 11. und 12. Jahrhundert*, in DA, 29(1973), p. 450-528.
- FRUGONI A., «*A pictura cepit*», in BISI, 78(1967), p. 123-135.
- , *Arnaldo da Brescia nelle fonti del secolo XII*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1954.
- GALLAGHER C., *Gratian and Theodore Balsamon. Two twelfth-century canonistic methods compared*, στο Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Το Βυζάντιο κατά τον 12^ο αιώνα. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, [Εταιρεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών. Διπτύχων-Παράφυλλα 3], Αθήνα, 1991, σ. 61-89.
- GANZ P., “*Politics*” and “*Policy*” in the Age of Barbarossa, in *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 116(1994), p. 222-241.
- GATTO L., *Storia di Roma nel Medioevo. Politica, religione, società, cultura, economia e urbanistica della Città Eterna tra l'avvento di Costantino e il saccheggio di Carlo V*, Roma, Newton & Compton editore, 2003⁴ (1999).
- GELDNER F., *Zum Beurteilung König Konrad III.*, in *Bamberger Abhandlungen und Forschungen*, 3(1955), [H. NOTTARP (hrsg.), *Festschrift für B. Kraff*], p. 395-412.
- GEORGI W., *Friedrich Barbarossa und die auswärtigen Mächte. Studien zur Außenpolitik 1159-1180*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1990.
- , *Wichmann, Christian, Philipp und Konrad: Die “Friedensmacher” von Venedig?*, in S. WEINFURTER (hrsg.), *Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 41-84.
- GOETZ H. W., *Das Geschichtsbild Ottos von Freising. Ein Beitrag zur historischen Vorstellungswelt und zur Geschichte des 12. Jahrhunderts*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1984.
- GOEZ W., “*...iuravit in anima regis*”. Hochmittelalterliche Beschränkungen königlicher Eidesleistung, in DA 42(1986), p. 517-554.
- , *Kirchenreform und Investiturstreit 910-1122*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 2000.

- , *Translatio Imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenken und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Tübingen, J.C.B. Mohr (P. Siebeck), 1958.
- GÖRICH K., *Die Ehre Friedrich Barbarossas. Kommunikation, Konflikt und politisches Handeln im 12. Jahrhundert*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001.
- GRUNDMANN H., *Rezension von: Peter Rassin, Honor Imperii*, in G. WOLF (hrsg.), *Friedrich Barbarossa*, [Wege der Forschung, 390], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970, p. 26-32.
- GÜTERBOCK F., *Le lettere del notaio imperiale Burcardo intorno alla politica del Barbarossa nello scisma e dalla distruzione di Milano*, in *BISI*, 61(1949), p. 1-65.
- HACK A. T., *Das Empfangszeremoniell bei mittelalterlichen Papst-Kaiser-Treffen*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, Regesta Imperii, 18], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1999.
- HAGENER O., *Weltherrschaft im Mittelalter*, in *MIÖG*, 93(1985), p. 262-264.
- HALLER, J., *Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit*, Vol. III, Stuttgart, Port Verlag, 1952.
- HARRIS J., *Byzantium and the Crusades*, London and New York, Hambledon and London, 2003.
- HASKINS C.H., *The Renaissance of the twelfth century*, Cambridge, Harvard University Press, 1927.
- HAVERKAMP A., *Die Regalien-, Schutz- und Steuerpolitik in Italien unter Friedrich Barbarossa bis zur Entstehung des Lombardenbundes*, in *ZFBL*, 29(1966), p. 3-156.
- HECHBERGER W., *Staufer und Welfen 1125-1190. Zur Verwendung von Theorien in der Geschichtswissenschaft*, Köln, Böhlau Verlag, 1996.
- HEER F., *Die Tragödie des Heiligen Reiches*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1952.
- HEILER F., *Fortleben und Wandlungen des antiken Gottkönigtums im Christentum*, in *La regalità sacra. Contributi al tema dell' VIII congresso internazionale di storia delle religioni* (Roma, Aprile 1955), Leiden, E.J. Brill, 1959, p. 543-580.
- HEINEMEYER W., *Beneficium-non feudum sed bonum factum. Der Streit auf dem Reichstag zu Besançon 1157*, in *AD*, 15(1969), p. 155-236.
- , *Die Verhandlungen an der Saône im Jahre 1162*, in *DA*, 20(1964), p. 155-189.
- HELBIG H., *Fideles Dei et Regis. Zur Bedeutungsentwicklung von Glaube und Treue im hohen Mittelalter*, in *AfK*, 33(1951), p. 275-306.
- HERDE P., *La catastrofe alle porte di Roma dell' agosto 1167. Uno studio storico-epidemiologico*, in *BISI*, 96(1990), p. 175-200.

- HERKENRATH H. M., *Regnum und Imperium. Das „Reich“ in der frühstaufischen Kanzlei (1136-1155)*, [Sitzungsberichte der österreichische Akademie der Wissenschaften, phil-hist. Klasse, 264,5], Wien, H. Böhlau Nach., 1962.
- , *Reinald von Dassel als Verfasser und Schreiber von Kaiserurkunden*, in *MIÖG*, 72(1964), p. 34-62.
- HIESTAND R., «Kaiser» Konrad III, *der zweite Kreuzzug und ein verlorenes Diplom für den Berg Thabor*, in *DA*, 35(1979), p. 82-126.
- , *Neptis tua und fastus Graecorum. Zu den deutsch-byzantinischen Verhandlungen um 1150*, in *DA*, 49(1993), p. 501-555.
- HILTBAUNNER O., *Die Heiligkeit des Kaisers. Zur Geschichte des Begriffs sacer*, in *Frühmittelalterliche Studien*, 2(1968), p. 1-30.
- HÖING N., *Der angebliche Briefwechsel Papst Hadrians IV und Kaiser Friedrichs I. Ein Werk aus dem Kreis um Bischof Eberhard von Bamberg*, in *AD*, 3(1957), p. 162-206.
- HOFFMANN H., *Die beiden Schwerter im hohen Mittelalter*, in *DA*, 20(1964), p. 78-114.
- , *Hugo Falcandus und Romuald von Salerno*, in *DA*, 23(1976), p. 116-170.
- HOFMANN G., *Papst und Patriarch unter Kaiser Manuel I. Komnenos. Ein Briefwechsel*, στο *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 23(1953), σ. 74-82.
- HORN M., *Studien zur Geschichte Papsts Eugens III. (1145-1153)*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, Peter Lang, 1992.
- HOUBEN H., *Roger II. von Sizilien. Herrscher zwischen Orient und Okzident*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997.
- HUNGERT H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Band I, München, C.H. Beck Verlagsbuchhandlung, 1978.
- JAKOBI F.-J., *Wibald von Stablo und Corvey (1098-1158), benediktinischer Abt in der frühen Stauferzeit*, Münster in Westfalen, Aschendorf Verlagsbuchhandlung, 1979.
- JORDAN K., *Heinrich der Löwe*, München, Verlag C.H. Beck, 1979.
- KAHL H.-D., *Römische Krönungspläne im Komnenenhaus? Ein Beitrag zur Entwicklung des Zweikaiserproblems im 12. Jahrhundert*, in *AJK*, 59(1977), p. 259-320.
- KANTOROWICZ E.H., *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, Princeton University Press, 1997³ (1957).
- KAP-HERR H.von, *Die abendländische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Amsterdam, Verlag Adolf M. Hakkert, 1966² (1881).
- ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΣ Β., *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Τόμος Α'*, Αθήνα, Εκδόσεις Δ. Μαυρομάτη, 1987.

- KΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Ι.Ε., *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1992.
- KELLER H., *Die Investitur. Ein Beitrag zur Problem der Staatssymbolik im Hochmittelalter*, in *Frühmittelalterliche Studien*, 27(1993), p. 65-67.
- KIENAST W., *Deutschland und Frankreich in der Kaiserzeit (900-1270). Weltkaiser und Einzelkönige*, [Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 9 II], Stuttgart, Anton Hiersemann, 1975.
- KIRFEL H. J., *Weltherrschaft und Bündnispolitik. Untersuchung zur auswärtigen Politik der Staufer*, Bonn, Ludwig Röhrscheid Verlag, 1959.
- KOCH G., *Auf dem Wege zum Sacrum Imperium. Studien zur ideologischen Herrschaftsbegründung der deutschen Zentralgewalt im 11. und 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte, 20], Wien-Köln, Graz, 1972.
- , *Sacrum Imperium. Bemerkungen zur Herausbildung der staufischen Herrschaftsideologie*, in M. KERNER (hsg.), *Ideologie und Herrschaft im Mittelalter*, in *Wege der Forschung* 530, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1982, p. 268-302.
- KÖRNTGER L., *Königsherrschaft und Gottes Gnade. Zu Kontext und Funktion sakraler Vorstellungen in Historiographie und Bildzeugnissen der ottonisch-frühalsalischen Zeit*, [Orbis Mediaevalis. Vorstellungswelten des Mittelalters, Band 2], Berlin, Akademie Verlag, 2001.
- ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ Α. *Ο βυζαντινός «ερός πόλεμος». Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος, 1991.
- KRESTEN O., *Der "Anredestreit" zwischen Manuel I. Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach dem Schlacht von Myriokephalon*, in *Römische Historische Mitteilungen*, 34/35(1992-93), p. 65-110.
- , *Zur Rekonstruktion der Protokolle kaiserlich-byzantinischer Auslandsschreiben des 12. Jahrhunderts aus lateinischen Quellen*, in C. SCHOLZ – G. MAKRI (hrsg.), ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΙ ΕΡΓΑ. *Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, Leipzig, K.G. Saur München, 2000, S. 125-163.
- KRIEG H., *Herrscherdarstellung in der Stauferzeit. Friedrich Barbarossa im Spiegel seiner Urkunden und der staufischen Geschichtsschreibung*, Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2003.
- LAMMA P., *Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l' Occidente nel secolo XII*, Roma, Nella sede dell' Istituto Storico Italiano per il medio evo. Palazzo Borromini, V. I - II, 1955-1957.

- LASCARATOS I. – MARKETOS S., *A little-known emperor-physician: Manuel I Comnenus of Byzantium (1143-1180)*, in *Journal of Medical Biography*, 4(1996), p. 187-190.
- ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ Ι., *Νοσήματα Βυζαντινών Αυτοκρατόρων* [διδακτορική διατριβή στο τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου], Αθήνα, 1995.
- LAUDAGE J., *Alexander III. Und Friedrich Barbarossa*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, Regesta imperii, 16], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1997.
- , *Gewinner und Verlierer des Friedens von Venedig*, in S. WEINFURTER (hrsg.), *Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 107-130.
- LE GOFF J., *Ιστορία και μνήμη*, [ελλ. μετάφ. Γ. Κουμπουρλής], Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 1998.
- , *L'Europe est-elle née au Moyen Age?*, Paris, Éditions du Seuil, 2003.
- LILIE R.-J., *Das „Zweikaiserproblem“ und sein Einfluss auf die Außenpolitik der Komnenen*, in *BF*, 9(1985), p. 219-243.
- , *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeleri (1081-1204)*, Amsterdam, Verlag A.M. Hakkert, 1984.
- ΛΟΥΓΓΗΣ Τ. Κ., *Η Βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία από το θάνατο του Μ. Θεοδοσίου ως την άλωση του Μπάρτι 395-1071 μ.Χ.*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1989.
- MACCARRONE M., *Papato e Impero dalla elezione di Federico I alla morte di Adriano IV (1152-1159)*, Roma, Facultas Theologica Pontificiae Universitatis Lateranensis, 1959.
- MacCORMACK S. G., *Art and Ceremony in late Antiquity*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1981.
- McNEILL J.T., *Die Bedeutung des Konziliarismus*, in R. BAÜMER (hrsg.), *Die Entwicklung des Konziliarismus. Werden und Nachwirken der konziliaren Idee*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, p. 82-100.
- MAFFEI D., *La donazione di Constantino nei giuristi medievali*, Milano, Dott. A. Giuffrè editore, 1969²(1964).
- MAGDALINO P., *The Empire of Manuel Comnenos, 1143 – 1180*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- , *The Phenomenon of Manuel I Komnenos*, in J.D. HOWARD-JOHNSTON (ed.), *Byzantium and the West, c. 850-c. 1200*. Proceedings of the XVIII Spring Symposium of Byzantine

- Studies (Oxford, 30th March-1st April 1984), Amsterdam, Verlag A.M. Hakkert, 1988, p. 171-199.
- MAKRIDES R., *Dynastic marriages and political kinship*, in J. SHEPARD – S. FRANKLIN (eds.) *Byzantine Diplomacy. Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies* (Cambridge, March 1980), Aldershot, Variorum Reprints, 1992, p. 263-280.
- MANGO C., *The conciliar edict of 1166*, in *Dumbarton Oaks Paper*, 17(1963), p. 315-330.
— (ed.), *The Oxford History of Byzantium*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- MARTINI G., *La battaglia di Legnano: la realtà e il mito*, in *Nuova Antologia*, 528(1976), p. 357-371.
- MATTHEW D., *The Norman Kingdom of Sicily*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- MAYER H.E., *The Crusades* [transl. by J. Gillingham], Oxford, Oxford University Press, 1972.
- MEDVEDEV I., *Η συνοδική απόφαση της 24^{ης} Μαρτίου 1171 ως νόμος για τη διαδοχή στο θρόνο του Βυζαντίου*, στο Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Το Βυζάντιο κατά το 12^ο αιώνα. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, [Εταιρεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών. Διπτύχων-Παράφυλλα 3], Αθήνα, 1991, σ. 236-237.
- MICHEL A., *Die Kaisermacht in der Ostkirche (843-1204)*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1959.
- MITTEIS H., *Politische Verträge im Mittelalter*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung*, 67(1950), p. 76-140.
- MOMMSEN W. J., *Social conditioning and social relevance of historical judgments*, in *History and Theory in the Philosophy and History*, Beiheft 17(1978), p. 32-33.
- MORRIS C., *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford, Clarendon Press, 1989.
- MUNZ P., *Frederick Barbarossa. A Study in Medieval Politics*, London, Eyre & Spottiswoode, 1969.
—, *Boso's Life of Alexander* (translated by G.M. Ellis), Oxford, Basil Blackwell, 1973, p. 1-39.
- ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ Γ., *Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονές του τον 10^ο αιώνα*, Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλου, 1995.
- NICOL D.M., *Byzantine political thought*, in J.H. BURNS (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997³ (1988), p. 51-79.

- NIEDERKORN J.P., *Die Mitgift der Kaiserin Irene*, in *Römische Historische Mitteilungen*, 28(1986), p. 125-139.
- , *Thessalonike – Konstanz – Ancona. Kontinuität und Wandel in der staufischen Aussenpolitik 1148 bis 1155*, in *Römische Historische Mitteilungen*, 42(2000), p. 213-244.
- OEXLE O.G., *Ordo (Ordines)*, in *Lexikon des Mittelalters*, Band, VI, col. 1436-1437.
- OHNSORGE W., *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, August Lax Verlagsbuchhandlung, 1947.
- , *Die Byzanzpolitik Friedrich Barbarossas und der "Landesverrat" Heinrichs des Löwen*, in drs., *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1958, p. 456-491.
- , *Die Legaten Alexanders III im ersten Jahrzehnt seines Pontifikats (1159-1169)*, Vaduz, Kraus Reprint Ltd, 1965² (1927).
- , «Kaiser» Konrad III. *Zur Geschichte des staufischen Staatsgedankens*, in drs., *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1958, p. 364-386.
- , *Zu den außenpolitischen Anfängen Friedrich Barbarossas*, in drs. *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, Hermann Gentner Verlag, 1958, p. 411-433.
- OPPL F., *Amator ecclesiarum. Studien zur religiösen Haltung Friedrich Barbarossa*, in *MIÖG*, 88(1980), p. 70-93.
- , *Das Itinerar Kaiser Friedrich Barbarossas (1152-1190)*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, *Regesta Imperii*], Wien-Köln-Graz, Hermann Böhlau Nachf., 1978.
- , *Friedrich Barbarossa*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998³ (1990).
- OSTROGORSKY G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* [ελλην. μετάφ. Ι. Παναγόπουλου], Τόμος Γ', Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, 1989.
- OTTO E., *Friedrich Barbarossa in seinen Briefen*, in *Deutsches Archiv*, 5(1941), p. 72-111.
- PACAUT M., *Alexandre III. Étude sur la conception du pouvoir pontifical dans sa pensée et dans son œuvre*, Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1956.
- , *Frédéric Barberousse*, Paris, Fayard, 1990² (1967).
- PARKER J., *The attempted Byzantine alliance with the Sicilian Norman kingdom (1166-7)*, in *Papers of the British School at Rome*, 24(1956), p. 86-93.

- PARTNER P., *The Lands of St. Peter. The papal state in the Middle Ages and the early Renaissance*, London, Eyre Methuen, 1972.
- PERTUSI A., *Il pensiero politico bizantino dalla fine del secolo VI al secolo XIII*, in L. FIRPO (ed.), *Storia delle idee politiche, economiche e sociali*, T. II, Torino, 1983, p. 667-816.
- PETERSOHN J., *Der Vertrag des Römischen Senats mit Papst Clemens III. (1188) und das Pactum Friedrich Barbarossas mit den Römern (1167)*, in *MIÖG*, 82(1974), p. 289-337.
- , *Friedrich und Rom*, in A. HAVERKAMP (hrsg.), *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, [Vorträge und Forschungen, 40], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1992, p. 129-146.
- , *Kaisertum und Kultakt in der Stauferzeit*, in drs. (hrsg.), *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, [Vorträge und Forschungen, 42], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1994, p. 101-146.
- , *Saint-Denis – Westminster – Aachen. Die Karls-Translatio von 1165 und ihre Vorbilder*, in *DA*, 31(1975), p. 420-454.
- RASSOW P., *Honor Imperii. Die neue Politik Friedrich Barbarossas 1152-1159*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974³ (1940).
- ROBINSON I.S., *Henry IV of Germany 1056-1106*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- , *The Papacy 1073-1198. Continuity and Innovation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
- SCHALLER H. M., *Der heilige Tag als Termin der mittelalterlicher Staatsakte*, in *DA*, 30(1974), p. 1-24.
- SCHATZ J., *Imperium, Pax et Iustitia. Das Reich – Friedensstiftung zwischen Ordo, Regnum und Staatlichkeit*, [Beiträge zur Politischen Wissenschaft, Band 114], Berlin, Duncker & Humblot, 2000.
- SCHIMMELPFENNIG B., *Das Papsttum von der Antike bis zur Renaissance*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2005⁵ (1984).
- SCHLICHTE A., *Der „gute“ König. Wilhelm II. von Sizilien (1166-1189)*, [Bibliothek des deutschen historischen Instituts in Rom, Band 110], Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2005.
- SCHLICK J., *König, Fürsten und Reich (1056-1159). Herrschaftsverständnis im Wandel*, [Mittelalter-Forschungen, Band 7], Stuttgart, Jan Thorbecke, 2001.
- SCHMALE F.J., *Friedrich I. und Ludwig VII. im Sommer des Jahres 1162*, in *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 31(1968), p. 315-368.

- SCHMID K., *De regia stirpe Waiblingensium. Bemerkungen zum Selbstverständnis der Staufer*, in *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 124(1976), p. 63-73.
- SCHMIDT U., *Königswahl und Thronfolge im 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii, 7], Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1987.
- SCHOLZ S., *Symbolik und Zeremoniell bei den Päpsten in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts*, in S. WEINFURTER (hrsg.), *Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 131-148.
- SCHRAMM P.E., *Kaiser, Könige und Papste*, Band III-IV, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1969-1970.
- , *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975³ (1929).
- SCHREINER K., *Vom geschichtlichen Ereignis zum historischen Exempel. Eine denkwürdige Begegnung zwischen Kaiser Friedrich Barbarossa und Papst Alexander III. in Venedig 1177 und ihre Folgen in Geschichtsschreibung, Literatur und Kunst*, in P. WAPNEWSKI (hrsg.), *Mittelalter-Rezeption*, Stuttgart, J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1986, p. 145-176.
- SCHWARZ J., *Herrscher- und Reichstitel bei Kaisertum und Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, Regesta Imperii, 22], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 2003.
- SCHWARZMAIER H., *Zur Familie Viktors IV. in der Sabina*, in *QFLAB*, 48(1969), p. 64-79.
- SIEBEN H. J., *Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters (847-1378)*, in W. BRANDMÜLLER (hrsg.), *Konziliengeschichte*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1984.
- STELZER W., *Zum Scholarenprivileg Friedrich Barbarossas (Authentica «Habita»)*, in *DA*, 34(1978), p. 123-165.
- STROTHMANN J., *Kaiser und Senat. Der Herrschaftsanspruch der Stadt Rom zur Zeit der Staufer*, [Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 47], Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1998.
- STRUVE T., *Voraussetzungen politischen Denkens im Mittelalter*, in I. FETSCHER-H. MÜNKLER (HRSG.), *Pipers Handbuch der politischen Ideen*, Band II: *Mittelalter. Von den Anfängen des Islams bis zur Reformation*, München-Zürich, Piper, 1993, p. 189-192.

- SVORONOS N.G., *Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle*, in *REB*, 9(1951), p. 106-142.
- SWANSON R.N., *The twelfth-century Renaissance*, Manchester and New York, Manchester University Press, 1999.
- THOMSON R.M., *An English eyewitness of the Peace of Venice 1177*, in *Speculum*, 50(1975), p. 21-32.
- THUMSER M., *Die Frangipane. Abriß der Geschichte einer Adelsfamilie im hochmittelalterlichen Rom*, in *QFLAB*, 71(1991), p. 106-163.
- , *Die frühe römische Kommune und die staufischen Herrscher in der Briefsammlung Wibalds von Stablo*, in *DA*, 57(2001), p. 111-147.
- , *Rom und der römische Adel in der späten Stauferzeit*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1995.
- TIERNEY B., *Foundations of the Conciliar Theory. The contribution of the Medieval Canonists from Gratian to the Great Schism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968² (1955).
- TÖPFER B., *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiscopeat*, in A. HAVERKAMP (hrsg.), *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, [Vorträge und Forschungen, 40], Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1992, p. 389-443.
- TREITINGER O., *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956² (1938).
- ULLMANN W., *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, London, Methuen & Co Ltd, 1974³ (1961).
- , *The Pontificate of Adrian IV*, in του ιδίου, *The Papacy and Political Ideas in the Middle Ages*, London, Variorum Reprints, 1976, p. III 233-252.
- VIGNATI C., *Storia diplomatica della Lega Lombarda*, Torino, Bottega d' Erasmo, 1966.
- VOLLRATH H., *Konrad III. und Byzanz*, in *Archiv für Kulturgeschichte*, 59(1977), p. 321-365.
- WALLACH L., *Alcuin und Charlemagne: Studies in Carolingian History and Literature*, Ithaca-New York, Cornell University Press, 1959.
- WARREN W.L., *Henry II*, London, Eyre Methuen, 1977² (1973).
- WEINFURTER S., *Papsttum, Reich und kaiserliche Autorität von Rom 1111 bis Venedig 1177*, in E.-D. HEHL – I.H. RINGEL – H. SEIBERT (hrsg.), *Das Papsttum in der Welt des 12. Jahrhunderts*, Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 77-99.

- , *Venedig 1177-Wende der Barbarossa-Zeit? Zur Einführung*, in S. WEINFURTER (hrs.), *Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas*, [Mittelalter-Forschungen, 9], Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2002, p. 9-25.
- , *Wie das Reich heilig wurde*, in του ιδίου, *Gelebte Ordnung - Gedachte Ordnung. Ausgewählte Beiträge zu König, Kirche und Reich* [Aus Anlaß des 60. Geburtstages hrsg. von H. KLUGER, H. SEIBERT, W. BOMM], Ostfildern, J. Thorbecke Verlag, 2005, p. 361-383.
- WIERUSZOWSKI H., *The Norman Kingdom of Sicily and the Crusades*, in K.M. SETTON – R.L. WOLFF – H.W. HAZARD (eds.), *A History of the Crusades*, Vol. II: *The later Crusades 1189-1311*, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 1962, p. 3-42.
- WOLF G., *Der "Honor Imperii" als Spannungsfeld von Lex et Sacramentum im Hochmittelalter*, in G. WOLF (hrsg.), *Friedrich Barbarossa*, [Wege der Forschung, 390], Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970, p. 297-322.
- , *Die byzantinisch-abendländischen Heirats- und Verlobungspläne zwischen 750 und 1250*, in *AD*, 37(1991), p. 15-32.
- , *Imperator und Caesar – Zu den Anfängen des staufischen Erbreichs- gedankens*, in G. WOLF (hrsg.), *Friedrich Barbarossa*, in *Wege der Forschung*, 390(1975), p. 360-374.
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Βυζαντινή Ιστορία*, Τόμος Γ' 1 1081-1204, Αθήνα, 2001.
- ZEILLINGER K., *Friedrich I. Barbarossa, Manuel I. Komnenos und Süditalien in den Jahren 1155/1156*, in *RHM*, 27(1985), p. 53-83.
- , *Friedrich Barbarossa, Wibald von Stablo und Eberhard von Bamberg*, in *MIÖG*, 78(1970), p. 210-223.
- , *Kaiseridee, Rom und Rompolitik bei Friedrich I. Barbarossa*, in *BISI*, 96(1990), p. 367-419.
- , *Zwei Diplome Barbarossas für seine römischen Parteigänger*, in *DA*, 20(1964), p. 568-581.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AD	Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde
AfK	Archiv für Kulturgeschichte
BF	Byzantinische Forschungen
BISI	Bulletino dell' Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratorio
Boso	Liber Pontificalis (ed. L. Duchesne)
Constitutiones	Constitutiones et Acta (ed. L. Weiland)
DA	Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters
DFI ¹	Die Urkunden Friedrichs I (ed. H. Appelt), Band 10/I
DFI ²	Die Urkunden Friedrichs I (ed. H. Appelt), Band 10/II
DFI ³	Die Urkunden Friedrichs I (ed. H. Appelt), Band 10/III
DFI ⁴	Die Urkunden Friedrichs I (ed. H. Appelt), Band 10/IV
DHII	Die Urkunden Heinrichs II (ed. Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde)
DHIII	Die Urkunden Heinrichs II (ed. Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde)
DHIV	Die Urkunden Heinrichs IV (ed. D. Gladiss – A. Gawlik)
DOI	Die Urkunden Otto I (ed. Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde)
DOII	Die Urkunden Otto II (ed. Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde)
DOIII	Die Urkunden Otto II (ed. Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde)
Dölger-Wirth	Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches
ep.	epistula
GF	Ottonis episcopi Frisingensis et Rahewini <i>Gesta Frederici seu rectius Cronica</i> (ed. F. J. Schmale)
HZ	Historische Zeitschrift
J.-L.	Regesta Pontificum Romanorum (ed. P. Jaffé – S. Löwenfeld)
Κίνναμος	Ιωάννης Κίνναμος, <i>Ἐπιτομή</i> (ed. A. Meineke)

MGH SS	Monumenta Germaniae Historica Scriptores
MG Selecta	Monumenta Germaniae Selecta
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
n.	υποσημείωση στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία
ό.π.	όπου παραπάνω
Otto, Chronica	Ottonis episcopi Frisingensis <i>Chronica sive Historia de duabus civitatibus</i> (ed. W. Lammers)
Otto Morena	Ottonis Morenae eiusdem continuatorum <i>Libellus de rebus a Frederico imperatore gestis</i> (ed. F. Güterbock)
Πανδέκτης	Corpus Iuris Civilis (ed. O. Behrends - R. Knütel - B. Kupisch – H.H. Seiler)
PG	Patrologiae cursus ... Series Greca (ed. J.P. Migne)
PL	Patrologiae cursus ... Series Latina (ed. J.P. Migne)
QFIAB	Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken
Ράλλης-Ποτλής	Σύνταγμα θείων και ιερών κανόνων (εκδ. Γ. Ράλλης-Μ. Ποτλής)
REB	Revue des études byzantines
RHG	Recueil des Historiens des Gaules et de la France (ed. M. Bouquet)
RHM	Römische Historische Mitteilungen
σ.	σελίδα
σημ.	υποσημείωση
Wibald	Monumenta Corbeiensa (ed. Ph. Jaffé)
Χωνιάτης	Νικήτας Χωνιάτης Νικήτας Χωνιάτης, <i>Χρονική Διήγησις</i> (ed. J.-L. van Dieten)
ZFBL	Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte
ZRVI	Zbornic radova vizantološkoy instituta

Συνομογραφίες βιβλικών χωρίων

Α' Πε	Επιστολή Α' Πέτρου
Εξ	Έξοδος
Δν	Δανιήλ

Ιω	Κατά Ιωάννην
Λκ	Κατά Λουκάν
Μτ	Κατά Ματθαίον
Πραξ	Πράξεις Αποστόλων
Ρωμ	Προς Ρωμαίους
Ψλ	Ψάλμοι

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΡΕΣΒΕΙΩΝ

Συντομογραφίες/Σύμβολα

Από → Προς

B.A. = Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Δ.Α. = Δυτική Αυτοκρατορία

Απ. = Απεσταλμένοι

Π. = κυριότερες πηγές

1135. B.A. → Δ.Α.

Π.: *Annales Erphesfurdenses*, MGH SS VI, p. 540₂₆₋₃₈. *Annales Magdeburgenses*, MGH SS XVI, p. 185₃₆₋₄₃.

1135. Δ.Α. → B.A.

Απ.: Άνσελμος, επίσκοπος του
Havelberg.

Π.: *Annales Magdeburgenses*, MGH SS XVI, p. 185₃₆₋₄₃.

1137. B.A. → Δ.Α.

Π.: *Petri Diaconi, Chronicon*, MGH SS VII, p. 833₂₋₄.

1140. B.A. → Δ.Α.

Π.: GF, I, 25, p. 168.

Τέλη 1141-αρχές 1142. Δ.Α. → B.A.

Απ.: Ροβέρτος, πρίγκιπας Καπούης –
καπελλάνος Αλβέρτος.

Π.: GF, I, 26, p. 170.

Απριλίου 1142. B.A. → Δ.Α.

Π.: GF, I, 26, p. 174.

1145. B.A. → Δ.Α.

Απ.: Νικηφόρος.

Π.: GF, I, 26, p. 176.

1145. Δ.Α. → B.A.

Απ.: Embricho, επίσκοπος του Würzburg, Ροβέρτος, πρίγκιπας Καπούης, Ρογήρος,
πρίγκιπας του Αρίανο, μοναχός Berno και ο αδελφός του Ricwin.

Π.: GF, I, 26, p. 176.

Φεβρουάριος 1150. Δ.Α. → B.A.

Π.: Wibald, ep. 237.

Απρίλιος 1150. Δ.Α. → B.A.

Απ.: Αλέξανδρος, κόμης της Gravina

Π.: Wibald, ep. 243, 244, 245, 246

Καλοκαίρι 1151. Β.Α. → Δ.Α.
Π.: Wibald, ep. 325.

Σεπτέμβριος 1151. Δ.Α. → Β.Α.
Π.: Wibald, ep. 343.

Μάιος-Ιούλιος 1153. Β.Α. → Δ.Α.
Π.: Wibald, ep. 410, 411.

Σεπτέμβριος 1153. Δ.Α. → Β.Α.
Απ.: Άνσελμος, επίσκοπος του
Havelberg, Αλέξανδρος, κόμης της Gravina.
Π.: Wibald, ep. 410, 411.
GF, II, 11, p. 300.
Κίνναμος, IV, 1, σ. 135

22 Νοεμβρίου 1153. Β.Α. → Δ.Α.
Π.: Wibald, ep. 424.
Κίνναμος, IV, 1, σ. 135.

Άνοιξη 1154. Δ.Α. → Β.Α.
Απ.: Άνσελμος, επίσκοπος του
Havelberg.
Π.: Wibald, ep. 432.
Κίνναμος, IV, 1, σ. 135.

Ιούλιος 1155. Β.Α. → Δ.Α.
Απ.: Μιχαήλ Παλαιολόγος, Ιωάννης Δούκας, Αλέξανδρος, κόμης της Gravina.
Π.: GF, II, 38, p. 360-2.
Κίνναμος, IV, 1, σ. 135-6.

Ιούλιος 1155. Δ.Α. → Β.Α.
Απ.: Wibald, ηγούμενος του Stablo
Π.: GF, II, 38, p. 360-2.

Ιούνιος – Ιούλιος 1156. Β.Α. → Δ.Α.
Π.: GF, II, 51, p. 382-4.

Ιούλιος 1156. Δ.Α. → Β.Α.
Απ.: καπελλάνος Στέφανος
Π.: GF, II, 55, p. 388.

28 Σεπτεμβρίου 1157. Β.Α. → Δ.Α.
Π.: GF, III, 6, p. 404.

Σεπτέμβριος 1157. Δ.Α. → Β.Α.
Απ.: Wibald, ηγούμενος του Stablo
Π.: GF, IV, 24, p. 568.

Αρχές 1159. Β.Α. → Δ.Α.
Π.: GF, IV, 24, p. 568.

Φεβρουάριος 1160. Δ.Α. → Β.Α.

Απ.: Ερρίκος, δούκας Καρινθίας,

Νοτάριος Ερρίκος, Neimerius, γιος του δόγη της Βενετίας.

Π.: GF, IV, 84, p. 704-5.

1164. Β.Α. → Ερρίκος, Δούκας Σαξωνίας.

Π.: Helmoldi Chronica Slavorum, MGH SS XXI, p. 91₃₂₋₃₅.

1166. Δ.Α. → Β.Α.

Απ.: Ερρίκος Jasomirgott, δούκας Αυστρίας, η σύζυγός του Θεοδώρα, παλατινός κόμης Otto του Wittelsbach.

Π.: Κίναμος, VI, 4, σ. 261-262.

Rahewini Gesta Friderici Appendix, MGH SS in usum scholarum, p. 348.

Φθινόπωρο 1170. Δ.Α. → Β.Α.

Απ.: καγκελλάριος Χριστιανός του Mainz

Π.: *Annales Sancti Petri Erphesburdenses*, MGH SS XVI, p. 23₂₂₋₂₄.

Ιούνιος 1171. Β.Α. → Δ.Α.

Π.: *Chronica Regia Coloniensis*, p. 121.

Απρίλιος 1172. Δ.Α. → Β.Α.

Απ.: Κορράδος Β', επίσκοπος Worms,

Ερρίκος, δούκας Σαξωνίας.

Π.: Arnoldi Chronica Slavorum, MGH SS XXI, p. 117_{5,7} και 124₃₄₋₄₂.

Ιούνιος 1174. Β.Α. → Δ.Α.

Π.: *Chronica Regia Coloniensis*, p. 125.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ, ΤΟΠΩΝ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΩΝ

- a Deo coronatus, 7, 65, 206, 248, 251, 263, 450, 467, 472, 476, 480
- Aachen, 67, 69, 146, 263, 301, 358, 360, 427, 428, 429
- acclamatio, 87, 93
- Adalbert αρχιεπίσκοπος Salzburg, 429
- Adam του Ebrach, ηγούμενος, 156
- Adela του Vohburg, α' σύζυγος Φρειδερίκου Α', 181
- Albert του Freising, επίσκοπος, 385
- Anagni, 280, 307, 341, 378, 459
- Aquapendente, 298
- arrenga, 14
- Asti, 192
- auctoritas, 3, 316, 320, 342, 343, 350, 355, 480
- Augsburg, 279, 283, 286, 292
- augustus, 64, 472
- Authentica Habita, 169
- Bamberg, 126, 428
- Bamberg, επισκοπή, 302
- Beauvais, 345
- beneficium, 259, 270, 274
- Benzo της Alba, επίσκοπος, 83
- Bergamo, 306
- Bertha του Sulzbach, 28, 34, 35, 40, 41, 42, 43, *Βλέπε* Ειρήνη, α' σύζυγος Μανουήλ Α' Κομνηνού
- Besançon, 202, 255, 258, 262, 263, 265, 271, 274, 277, 278, 284, 291, 305, 306, 325, 342, 351, 367, 429, 461, 466, 478, 479, 487
- Bonne-Espérance, μοναστήρι, 369
- Braunschweig, 391
- Brescia, 306, 334
- Bruges, 383
- Bulgarus, νομικός, 287, 291
- Burcardus, νοτάριος, 379
- Castellana, 193
- Castello di S. Angelo, 91
- Cencius Fraiapanis, 90
- Ceprano, συνθήκη, 87, 91
- Chiavenna, 457
- Chieri, 192
- Chioggia, 460
- Cîteaux, μοναστήρι, 133
- consilium et auxilium, 70, 319, 320
- Constitutum Constantini, 139, 301, 412, *Βλέπε* Κωνσταντίνιος Δωρεά
- corpus Christi, 16
- corpus iuris civilis, 2, 3, 169, 289
- Cremona, 371
- Dei gratia, 5, 16, 138, 143, 148, 174, 251, 257, 262, 265
- designatio, 428
- Dictatus papae*, 143, 313
- Diepold του Vohburg, μαρκήσιος, 181
- dominium mundi, 46, 122, 321
- Eberhard αρχιεπίσκοπος Salzburg, 296, 297, 304, 314, 336, 368, 372, 385

Eberhard του Bamberg, επίσκοπος, 107,
 149, 153, 156, 271, 297, 304, 306, 368,
 437, 453, 454
 Embrico του Würzburg, επίσκοπος, 33
 Eskil αρχιεπίσκοπος Lund, 256, 257,
 258, 342
 exaltatio, 467
 Ferrara, 298
 feudum, 284
 Figheruolo, 298
 fodrum, 298
 Frangipani, 90
 Fulda, 455
 Gebhard του Würzburg, επίσκοπος, 153
gemina persona, 465, 487
 Gerhoch του Reichersberg, 272, 403,
 451
 Geyza Β', βασιλιάς Ουγγαρίας, 392
 gloria dei, 339
 Gottschalk του Aachen, καπελλάνος, 146
 Gubbio, 368
 Guido της Crema, καρδινάλιος, 281, 352,
 451, *Βλέπε* Πασχάλης Γ', αντιπάπας
 Guido του Biandrate, κόμης, 183, 293
 Guido του Guerra, κόμης, 183
 Guido, γιος του Guido Biandrate, 293
 Guido, καγκελλάριος της Αγίας Έδρας,
 95, 97, 104
 Guido, καρδινάλιος, 104, 108, 111, 113
 Guido, συγκλητικός, 90
 Halberstadt, 337, 338
 Haribertus του Aachen, μάγιστρος, 304
 Hartmann της Brescia, επίσκοπος, 318
 Hermann της Κωνσταντίας, επίσκοπος,
 183
 Hillin της Trier, επίσκοπος, 156
 homagium, 70, 141, 298
 honor imperii, 10, 185, 192, 196, 260,
 265, 269, 270, 277, 286, 297, 315, 317,
 318, 319, 320, 325, 339, 355, 358, 428,
 450, 451, 454, 478, 479, 481
 honor papatus, 185, 192, 296
 Hubaldus της Όστια, επίσκοπος, 403
 Hugo Eterianus, 404, 411, 415, 416
 Hugo αρχιεπίσκοπος Soissons, 347
 Hugo του Bonnevaux, ηγούμενος, 458
 Hugo, νομικός, 287, 291
 Humbert de Romans, 420
 humiliatio, 467
 Iacobus, νομικός, 287, 291
imperator Constantinopolitanus, 116, 206,
 469
 imperator Graecorum, 27, 469
 imperator Romanorum, 3, 4, 6, 36, 61,
 65, 79, 93, 199, 214, 217, 241, 266,
 388, 393, 394, 469, 478, 479
imperator Romeon, 214, 217
 imperium, 4, 5, 10, 12, 16, 55, 61, 64, 68,
 75, 82, 84, 85, 88, 93, 95, 101, 110,
 122, 124, 133, 134, 136, 139, 141, 144,
 145, 147, 157, 166, 168, 173, 175, 201,
 202, 241, 246, 248, 252, 253, 256, 260,
 266, 269, 272, 273, 277, 285, 287, 289,
 291, 292, 293, 294, 299, 305, 306, 308,
 313, 314, 315, 316, 322, 324, 326, 328,
 336, 338, 343, 348, 357, 360, 365, 366,
 367, 369, 371, 372, 373, 374, 380, 388,

401, 406, 428, 430, 448, 449, 455, 460,
 466, 469, 471, 472, 473, 477, 479, 480,
 481, 486
 inscriptio, 14, 387
 intitulatio, 14, 348
 investitura, 141, 349, *Βλέπε περιβολή*
 Kılıç Arslan, 39
 Langheim, *μοναστήρι*, 153
 Langres, *επισιοπή*, 132
 Lega Lombarda, 281, 282, 352, 363, 435,
 453
 Lega Veronese, 281, 352
 Legnano, 282, 457
 Leo Tuscanus, 415, 416, 417, 418, 419,
 420
 lex regia, 164
 libertas ecclesiae, 138, 176, 312, 451
 Lido, 462, 463
 Lodi, 345
 Lucca, 352, 425
 Mainz, *αρχιεπισκοπή*, 435
 Martinus, *νομικός*, 287, 291
 Massa, 298
 mediator dei et hominum, 349
 Merseburg, 23, 161, 168
 Mignano, *συνθήκη*, 26, 70, 71
 Monte Cassino, 63, 365
 Montebello, *ανακωχή*, 455
 Monticelli, 300
 Monza, 130, 427
 Morimund, *μοναστήρι*, 132, 133
 Nicolaus, *συγλητικός*, 90
 Odo Frangipane, 434, 446
 officium stratoris, 196, 197, 247, 339,
 431, 462, 463
 ordo, 287
 Otto Monticelli, *ανεψιός Βίκτωρος Δ'*,
 303
 Otto του Wittelsbach, *κόμης*, 278, 279,
 303, 304, 307, 311, 375, 399
 patrimonium beati Petri, 5, 11, 26, 72,
 80, 139, 160, 232, 241, 296, 299, 300,
 301, 308, 319, 481
 Petrus Damianus, *καρδινάλιος*, 146
 Piacenza, 425
 Pierleoni, 90
 piissimum imperium, 368
 Promulgatio, 369
 Rahewin, 133
 Rainald von Dassel, *καγκελλάριος*, 259,
 262, 271, 276, 278, 279, 281, 299, 303,
 350, 351, 353, 354, 359, 363, 368, 370,
 371, 372, 375, 376
 Rainulf της Alife, *κόμης*, 71
 reformatio, 103, 104, 110, 153, 167, 169,
 174, 340, 375, 448, 474, 475, 482
 regalia, 279, 295, 304, 455
 regalis potestas, 150, 170, 176
 Regensburg, 118
 regnum, 16, 41, 68, 190, 273, 284
 regnum italicum, 3, 4, 20, 54, 70, 79, 84,
 130, 192, 254, 286, 295, 317, 371, 417,
 427, 447, 473, 476, 481
 regnum teutonicum, 4, 57, 67, 69, 70,
 81, 85, 86, 87, 93, 124, 127, 128, 137,
 150, 160, 161, 163, 167, 199, 207, 245,
 248, 260, 262, 264, 266, 272, 294, 317,

325, 338, 391, 427, 432, 466, 472, 474,
 484
 renovatio imperii, 167
 res publica, 85, 88, 184
 restauratio, 79, 84, 473
 rex, 64
 rex Graecorum, 27
 rex non laicus, 6, 62, 138, 264, 365
 rex pacificus, 264, 350, 405, 467
 rex Romae, 115, 215, 244
 rex Romanorum, 4, 31, 61, 79, 126, 149,
 260, 282, 428, 430, 432, 472
 Romagna, 376
 Roman αρχιεπίσκοπος Gurk, 368, 371
 Romualdus αρχιεπίσκοπος Salerno, 393,
 464, 466
 Roncaglia, 289, 297
 Rouen, 354
 sacer, 364
 sacerdotium, 12, 16, 55, 61, 85, 88, 93,
 95, 122, 139, 142, 144, 145, 153, 157,
 170, 173, 175, 201, 202, 241, 246, 248,
 252, 266, 272, 273, 284, 285, 287, 289,
 292, 293, 305, 306, 313, 314, 324, 326,
 338, 340, 349, 365, 374, 380, 388, 401,
 428, 430, 449, 455, 460, 469, 471, 472,
 473, 477, 479, 486
 sacra auctoritas pontificum, 150, 151,
 170, 176, 267
 sacrum imperium, 7, 10, 11, 12, 17, 248,
 252, 253, 254, 262, 307, 325, 340, 364,
 366, 371, 373, 375, 406, 429, 430, 431,
 449, 464, 467, 468, 477, 478, 482, 486,
 487
 Saint Jean-de-Losne, 346, 347, 349
 Salzburg, 224, 229, 429
 sanctissimi imperatores, 6
 Saône, ποταμός, 346
 Sarzana, 368, 371
 semper augustus, 64, 472
 servitium, 7, 70, 115, 294, 372, 398
 Sixtus, συγκλητικός, 90
 spiritualia, 84, 138, 312, 339, 357, 373,
 412, 456, 457, 479, 486
 Spoleto, 298
 St. Aegidium, 383
 St. Jean-de-Losne, 379
 Staufer, 58, 93, 167, 268, 370, 468, 502,
Βλέπε Στάουφερ
 Sutri, 165, 193, 196, 199, 300
 temporalia, 84, 138, 357, 373, 412, 486
 Terni, 300
 Terracina, 346
 Theodewinus της Αγίας Ρουφίνας,
 επίσκοπος, 112
 Thomas Becket, αρχιεπίσκοπος
 Canterbury, 354
 Tortona, 192, 225
 Tour, 280
 translatio imperii, 19, 30, 31, 36, 82, 93,
 134, 142, 166, 169, 199, 300, 380, 388,
 401, 426, 427, 429, 471, 483
 transpersonal, 174, 269
 Ugo, ιερέας, 382
 Ulrich του Lenzburg, κόμης, 183
 Veroli, 436, 453, 454
 vicarius Dei, 141
 Viterbo, 193, 194

- Vulgata, 145
- Walkenried, μοναστήρι, 367
- Welf Στ', δούκας Σπολέτο, 57, 58, 59, 68, 76, 87, 127
- Welfen, 58, *Βλέπε* Γουέλφοι
- Wezel, συγκλητικός, 163, 164, 183, 301
- Wibald του Stablo, ηγούμενος, 46, 51, 56, 63, 75, 78, 81, 95, 96, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 126, 129, 149, 156, 158, 159, 160, 187, 189, 205, 210, 217, 220, 222, 223, 239, 249, 250, 251, 365
- Wichmann αρχιεπίσκοπος
Μαγδεμβούργου, 161, 252, 300, 460
- Wido αρχιεπίσκοπος Μιλάνο, 163
- Würzburg, 113, 116, 117, 118, 120, 186, 223, 239, 243, 246, 251, 254, 255, 353, 354, 355, 356, 358, 407, 431, 451, 453
- Zweikaiserproblem, 9, 82, 115, 386, 423, 477
- Αβελάρδος, 190
- Αγ. Πέτρος, μοναστήρι Perugia, 369
- Αγία Έδρα, 4, 5, 6, 11, 12, 20, 34, 47, 55, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 80, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 110, 112, 114, 120, 123, 124, 125, 138, 149, 155, 156, 157, 158, 160, 167, 176, 177, 178, 180, 182, 184, 188, 190, 192, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 216, 223, 226, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 246, 248, 249, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 265, 266, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 280, 281, 283, 284, 285, 292, 293, 295, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 316, 320, 322, 323, 324, 325, 328, 331, 342, 343, 365, 366, 373, 376, 378, 380, 381, 383, 385, 386, 390, 396, 397, 424, 444, 445, 446, 447, 449, 451, 455, 457, 458, 461, 469, 471, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 483, 485, 486, 487
- Αγία Σοφία, ναός, 60
- Αγκώνα, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 231, 241, 242, 278, 375, 376, 377, 445, 447, 484
- Αγνή, κόρη του Ερρίκου Δ', 132
- Αδριανός Δ', πάπας, 5, 165, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 201, 202, 219, 231, 232, 233, 235, 239, 240, 241, 244, 248, 249, 251, 256, 258, 259, 260, 270, 274, 279, 283, 284, 292, 293, 295, 296, 297, 302, 306, 307, 310, 314, 334, 367, 396, 463, 479
- Αλβέρτος, καπελλάνος, 33
- Αλεξάνδρεια, 282, 455
- Αλέξανδρος Α', πάπας, 83
- Αλέξανδρος Γ', πάπας, 11, 12, 241, 261, 278–373, 328, 369, 374–449, 449–68, 458, 459, 481, 483, 484, 485, 486
- Αλέξανδρος της Gravina, κόμης, 73, 88, 102, 103, 107, 213, 214, 221, 228
- Αλέξιος Α' Κομνηνός, αυτοκράτορας, 22, 44
- Αλέξιος Αζούχ, 241, 242, 278, 375, 376
- Αλέξιος Β' Κομνηνός, αυτοκράτορας, 282, 431, 432, 484

Αλικουίνος, 146, 152, 321
 Αμβούργο-Βρέμη, αρχιεπισκοπή, 257
 Αναγέννηση, 2
 Ανάκλητος Β', αντιπάπας, 5, 20, 21, 26, 70, 90
 Αναστάσιος Α', αυτοκράτορας, 151
 Αναστάσιος Δ', πάπας, 165, 188
 Ανδρόνικος Καματερός, 414
 Ανδρόνικος Κομνηνός, 75, 399
 Άννα Κομνηνή, 44
 Άνσελμος του Havelberg, επίσκοπος, 25, 26, 97, 183, 193, 213, 214, 217, 219, 292, 295, 376
 Αντιόχεια, 22, 26, 34, 37, 38, 51, 411
 Απόστολος Πέτρος, 8, 173, 174, 236, 268, 327, 328, 351, 359, 415
 Απουλία, 5, 24, 33, 48, 71, 72, 114, 186, 212, 220, 221, 223, 225, 226, 227, 231, 233, 240, 252, 335, 376, 377, 399
 Αρμένιοι, 415
 Αρνάλδος της Brescia, μοναχός, 190, 194
 Αρνόλδος αρχιεπίσκοπος Κολωνίας, 118, 126, 159, 193
 Αρνόλδος αρχιεπίσκοπος του Mainz, 66
 Αρνούλφος της Lisieux, επίσκοπος, 342
 Αυγουστίνος, 131
 Αφρική, 24
 Βαβυλωνιακή Αυτοκρατορία, 137
 Βαλσαμών, 409, 410, 482
 Βασιλάκιος, 232, 234
 Βασίλειος Α', αυτοκράτορας, 82
 Βασίλειος Αχριδηγός, αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, 235
 Βασίλειος Ξηρός, 39
 βασσάλος, 7, 70
 Βεατρίκη της Βουργουνδίας, β' σύζυγος Φρειδερίκου Α', 223, 231, 250, 363
 Βέλας, αδελφός Στεφάνου Γ', 392, 393, 395
 Βενετία, 12, 59, 282, 392, 417, 440, 449, 461, 463, 464, 466, 467, 486
 Βερνάρδος του Clairveaux, ηγούμενος, 111, 133
 Βερνάρδος, καρδινάλιος, 256, 284, 403
 Βερόνα, 278
 Βίβλος, 290, 324, *Βλέπε* Καινή Διαθήκη, Παλαιά Διαθήκη
 Βίκτωρ Δ', αντιπάπας, 11, 194, 280, 281, 300, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 327, 329, 332, 334, 335, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 350, 351, 352, 372, 378, 451, 454, 463
 Βλαδισλάβος Β', βασιλιάς Βοημίας, 247
 Βόρειος Ιταλία, 2, 12, 190, 363, 455, 474, 481
 Βουργουνδία, 3, 224, 257, 480
 Γαλλία, 21, 259, 280, 346, 354, 382, 463
 Γελάσιος Α', πάπας, 150, 151
 Γένοβα, 59, 392
 Γεώργιος Μετοχίτης, 418, 419, 420
 Γεώργιος Τορνίκης, μητροπολίτης Εφέσου, 237
 Γουέλφοι, 127, 130, 280, *Βλέπε* Welfen
 Γουλιέλμος Α', βασιλιάς Σικελίας, 5, 53, 114, 191, 213, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 228, 230, 231, 232, 234, 239, 241, 243, 248, 276, 279, 281, 283, 309, 335, 367, 377, 378, 393, 396, 450

- Γουλιέλμος Β', βασιλιάς Σικελίας, 281, 393, 439, 440, 442, 443, 444, 447, 486
- Γουλιέλμος του Ockham, 268
- Γουλιέλμος, καρδινάλιος, 387
- Γρατιανός, 313, 329, 332
- Γρηγόριος Ζ', πάπας, 140, 143, 176, 294, 313, 328, 329, 341, 370
- Δανία, 168, 256, 257
- Δανιήλ, προφήτης, 142
- Δαβίδ, 145, 360
- Διατάγματα του Clarendon, 354
- Δορύλαιο, 47, 52
- Ειρήνη, α' σύζυγος Μανουήλ Α' Κομνηνού, 43, 50, 51, 57, 58, 65, 68, 73, 74, 75, 76, 88, 94, 245, 473, *Βλέπε* Bertha του Sulzbach
- Ειρήνη-Bertha. *Βλέπε* Ειρήνη
- Ειρήνη-Bertha, *προίκα*, 48, 54, 72, 76, 102, 210, 245
- Ελεονόρα, κόρη Ερρίκου Β', βασιλιά Αγγλίας, 354
- ένωση των Εκκλησιών, 11, 235, 237, 238, 383, 384, 387, 400, 402, 403, 405, 408, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 421, 422, 434, 444, 448, 485
- έριδα περί της περιβολής, 6, 62, 69, 129, 140, 141, 144, 162, 166, 170, 173, 176, 252, 253, 263, 264, 294, 313, 328, 332, 341, 365, 370, 373, 465, 469, 480, 487
- Ερρίκος Jasomirgott, δούκας Αυστρίας, 75, 399
- Ερρίκος αρχιεπίσκοπος Reims, 433, 438, 444
- Ερρίκος αρχιεπίσκοπος Μπενεβέντο, 386, 390
- Ερρίκος Β', αυτοκράτορας, 72
- Ερρίκος Β', βασιλιάς Αγγλίας, 320, 342, 345, 354, 463
- Ερρίκος Δ', αυτοκράτορας, 4, 22, 65, 83, 132, 141, 143, 163, 294, 328, 341
- Ερρίκος Ε', αυτοκράτορας, 128, 129
- Ερρίκος ο Λέων, δούκας Σαξωνίας, 354, 391, 441, 442, 443, 446, 457
- Ερρίκος ο Υπερήφανος, δούκας Σαξωνίας, 58, 127, 130
- Ερρίκος Στ', αυτοκράτορας, 258, 282, 428, 429, 430, 432, 436, 437, 438, 447, 453
- Ερρίκος της Troyes, κόμης, 347, 354, 450
- Ερρίκος της Λιέγης, επίσκοπος, 451
- Ερρίκος, γιος του Κορράδου Γ', 42, 58, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 75, 76, 77, 80, 81, 85, 86, 88, 94, 99, 102, 113, 123, 210, 214, 472, 474
- Ερρίκος, καρδινάλιος, 306
- Ερρίκος, νοτάριος, 101, 107, 108, 118, 149
- Ευγένιος Γ', πάπας, 25, 40, 66, 67, 86, 87, 91, 97, 98, 99, 100, 101, 107, 108, 109, 119, 120, 121, 125, 126, 132, 149, 155, 158, 159, 160, 162, 170, 171, 172, 177, 180, 183, 185, 188, 189, 190, 203, 266, 267, 475, 476
- Ευδοκία Κομνηνή, 434, 446
- Ηράκλειος αρχιεπίσκοπος Λυών, 347

- Θεοδόσιος Α', αυτοκράτορας, 139, 144, 330
- Θεοδώρα Κομνηνή, 75, 399
- Θεόδωρος Μετοχίτης, 418
- Θεόδωρος Σκυταριώτης, 419
- Θεσσαλονίκη, 48, 49, 50, 51, 53, 473
- θεωρία των δύο ξιφών, 145, 267, 318
- Ιεροσόλυμα, 48, 49, 51, 57, 59, 66, 95, 112, 441
- Ιερώνυμος, 145
- Ιννοκέντιος Β', πάπας, 5, 20, 21, 25, 26, 28, 70, 71, 86, 190, 198
- Ιορδάνης, "σεβαστός", 398, 414, 417, 425
- Ιουδήθ, 127
- Ιουστινιανός Α', αυτοκράτορας, 3, 89, 167, 169, 330
- Ισαάκιος Κομνηνός, 38, 75, 211
- Ιωάννης Β' Κομνηνός, αυτοκράτορας, 9, 19, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 37, 39, 41, 86, 130, 470
- Ιωάννης Δούκας, 221
- Ιωάννης του Salisbury, 320, 430
- Καινή Διαθήκη, 173, 236, 290, *Βλέπε* Βίβλος
- Καλαβρία, 5, 24, 72, 186, 223, 335
- Κάλιξτος Γ', αντιπάπας, 11, 282, 453, 459, 460
- Καλλίστος Β', πάπας, 129
- Κανονικό Δίκαιο, 310, 333, 359, 409, 482
- Καπιτώλιο, 86
- Καπούη, 240, 335
- Καρολίδες, αυτοκράτορες, 6, 62, 136, 139, 152, 167, 169, 207, 300, 314, 369
- Κάρολος ο Μέγας, αυτοκράτορας, 4, 9, 20, 30, 65, 69, 82, 93, 135, 137, 146, 152, 255, 321, 330, 358, 359, 361, 364, 407, 429
- Κάρολος ο Φαλακρός, αυτοκράτορας, 72
- Κιλικία, 37
- Κίνναμος, 50
- κοινοτικό κίνημα Ρώμης, 65, 85, 86, 88, 92, 110, 119, 123, 140, 163, 164, 165, 167, 169, 170, 177, 184, 190, 199, 241, 300, 301, 302, 303, 305, 426, 483
- Κολωνία, 438, 439
- Κορράδος Β' της Worms, επίσκοπος, 441
- Κορράδος Γ', βασιλιάς, 1, 5, 7, 9, 10, 19, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 43, 45, 46, 48–125, 99, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 163, 168, 170, 171, 179, 191, 194, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 245, 246, 267, 365, 435, 436, 469, 471, 472, 473, 474, 475
- Κορσική, 298
- Κρεμόνα, 278, 368
- Κων/νος Μελιτηνιώτης, 419
- Κωνσταντία του Poitiers, 382
- Κωνσταντίνος Δωρεά, 139, 164, 184, 246, *Βλέπε* Constitutum Constantini
- Κωνσταντίνος Άγγελος, 218
- Κωνσταντίνος Δούκας, 445
- Κωνσταντίνος Γ' Δούκας, αυτοκράτορας, 83

- Κωνσταντινούπολη, 8, 25, 30, 34, 36, 38, 40, 41, 42, 49, 51, 52, 60, 74, 79, 135, 139, 166, 209, 213, 217, 219, 220, 223, 239, 251, 403, 414, 418, 441, 443, 482
- Λαδισλάβος, αδελφός Geyza Β', 392
- Λατερανό, 21, 139, 198, 261, 273
- Λεοπόλδος Γ', μαρκήσιος της Αυστρίας, 132
- Λέων Γ', πάπας, 4
- Λοθάριος Α', αυτοκράτορας, 69
- Λοθάριος Γ', αυτοκράτορας, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 58, 71, 129, 130, 198, 212, 214, 261, 365, 470
- Λομβαρδία, 33, 279, 286
- Λομβαρδικό Βασίλειο, 20
- Λομβαρδοί, 134, 397, 455, 456, 461
- Λονδίνο, 354
- Λουδοβίκος Β' Ιταλικός, αυτοκράτορας, 82
- Λουδοβίκος Ζ', βασιλιάς Γαλλίας, 43, 52, 58, 281, 345, 346, 347, 348, 350, 355, 382, 383, 384, 386, 388, 433, 438, 463
- Λουδοβίκος ο Ευσεβής, αυτοκράτορας, 69
- Λούκιος Β', πάπας, 86
- Λούκιος Γ', πάπας, 431
- Μαγδεμβούργο, αρχιεπισκοπή, 161, 174, 175, 176, 180, 188, 317
- Μανουήλ Α' Κομνηνός, αυτοκράτορας, 9, 10, 12, 19, 28, 33, 34, 35, 37–47, 48–125, 155, 186, 200–277, 204, 279, 281, 282, 365, 374–449, 382, 404, 446, 473, 482, 483, 484, 485, 486
- Μάντοβα, 278
- Μαρία της Αντιόχειας, β' σύζυγος Μανουήλ Α' Κομνηνού, 382
- Μαρία, κόρη Ισαάκιου Κομνηνού, 211
- Μαρία, κόρη Μανουήλ Α' Κομνηνού, 282, 392, 393, 395, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 447, 486
- Μαροδούκας, 220, *Βλέπε* Ιωάννης Δούκας
- Μαρσίλιος της Πάδοβα, 268
- Ματθίλδη κόμισσα, περιουσία, 298, 458, 460
- Ματθίλδη, κόρη Ερρίκου Β', βασιλιά Αγγλίας, 354
- Μέγας Κωνσταντίνος, 8, 83, 89, 135, 139, 144, 167, 302, 330, 412, 415, 448
- Μεροβίγγειοι, βασιλείς, 136
- Μήδοι, 137
- Μιλάνο, 25, 163, 186, 192, 230, 252, 254, 279, 280, 282, 286, 292, 303, 305, 334, 335, 336, 345, 366, 396, 457
- Μιχαήλ Α', αυτοκράτορας, 82
- Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος, αυτοκράτορας, 419
- Μιχαήλ Παλαιολόγος, 220, 221
- Μιχαήλ του Αγκιάλου, πατριάρχης, 421, 444
- Μπάρρι, 25
- Μπενεβέντο, 191, 239, 281, 363, 419, 420, 453
- Μπολώνια, 3, 169, 289, 291, 310
- Μπριντζι, 53, 223, 375
- Ναβουχοδονόσωρ, 142
- Νέα Ρώμη, 29, 30, 47, 471
- Νικήτας της Νικομηδείας, επίσκοπος, 97
- Νικηφόρος, 41, 42, 513

Νικηφόρος Χαλούφης, 392
 Νικόλαος Β', πάπας, 5, 72
 Νικόλαος του Cambrai, επίσκοπος, 358
 Νικόλαος του Siegburg, ηγούμενος, 379
 Νορμανδοί, 21, 26, 71, 83
 Νότιος Ιταλία, 4, 5, 10, 21, 22, 24, 26, 34, 35, 37, 40, 42, 52, 54, 56, 70, 72, 73, 82, 83, 84, 101, 102, 106, 107, 122, 185, 200, 202, 204, 213, 219, 222, 226, 227, 228, 232, 234, 237, 239, 240, 241, 242, 296, 362, 379, 384, 394, 395, 440, 447, 469, 471, 473, 476, 477, 486
 Νυρεμβέργη, 110, 230, 450
 Όθων Α', αυτοκράτορας, 72, 136, 137, 330
 Όθων Γ', αυτοκράτορας, 62, 65, 138, 140, 258
 Όθων του Freising, επίσκοπος, 28, 34, 111, 131, 132, 133, 139, 146, 161, 192, 220, 227, 228, 252, 253, 254, 284, 366
 Όθων του Münster, επίσκοπος, 263
 Όθων του Wittelsbach, κόμης, 261
 Όθωνες, αυτοκράτορες, 167, 169, 207, 300
Οικογένεια των βασιλέων, 31
 Οκταβιανός, καρδινάλιος, 120, 194, 198, 280, 300, 303, 307, 311, 332, 333, 334, 342, 413, *Βλέπε* Βίκτωρ Δ', αντιπάπας
 Ονώριος Β', αντιπάπας, 83
 Ονώριος Β', πάπας, 20
 Ουγγαρία, 59, 224, 379, 391, 399
 Ουδάλριχος Ακυλίας, πατριάρχης, 459
 Παβία, 278, 280, 313, 318, 323, 329, 332, 336, 340, 342, 344, 345, 347, 348, 372, 377, 454, 455, 463
 Παλαιά Διαθήκη, 290, *Βλέπε* Βιβλος
 Παρίσι, 132, 190, 350, 463
 Πασχάλης Γ', αντιπάπας, 11, 281, 282, 352, 353, 354, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 451, 452, 453
 Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, 97, 248
 Πεντάπολη, 377
 περιβολή, 6, 71, 141, 162, 176, 293, 318, 342, 350, 372, *Βλέπε* investitura
 Πέρσες, 137
 Πέτρος της Παβία, επίσκοπος, 450
 Πέτρος, prior, 382
 Πέτρος, καρδινάλιος, 460
 Πίζα, 59, 65, 66, 117, 392, 425
 Πομερανία, 391
 Ραβέννα, 376, 377
 Ραβέννα, αρχιεπισκοπή, 25, 293, 294, 295, 317
 Ραϊμόνδος της Μπαρτσελόνα, κόμης, 352
 Ραϊμόνδος της Προβηγκίας, κόμης, 352
 Ραϊμόνδος της Τουλούζης, κόμης, 389
 Ραϋμόνδος του Poitiers, πρίγκιπας Αντιόχειας, 37, 38
 Ρεϋνάλδος του Chatillon, πρίγκιπας Αντιόχειας, 411
 Ροβέρτος Γυϊσκάρδος, 5, 72
 Ροβέρτος της Cavilla, κόμης, 228
 Ροβέρτος της Καπούης, κόμης, 33, 398
 Ρογήρος Α', δούκας Σικελίας, 21

Ρογήρος Β', βασιλιάς Σικελίας, 5, 10, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 35, 37, 39, 40, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 56, 57, 58, 59, 70, 71, 72, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 100, 103, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 122, 128, 130, 133, 170, 172, 183, 191, 213, 218, 470, 473, 474
 Ρολάνδος, καρδινάλιος, 256, 261, 280, 284, 307, 309, 335, 336, Βλέπε Αλέξανδρος Γ', πάπας
 Ρονάλια, 279, 286, 291, 295, 304, 323, 324
 Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, 3, 8, 29, 30, 36, 84, 90, 95, 116, 122, 148, 167, 208, 389, 436, 471, 473, 474
 Ρωμαϊκή Εκκλησία, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 20, 55, 62, 70, 72, 73, 77, 86, 96, 99, 104, 105, 107, 109, 111, 112, 114, 124, 139, 141, 160, 161, 166, 173, 185, 201, 235, 236, 238, 241, 247, 249, 257, 261, 264, 268, 272, 275, 277, 283, 284, 286, 293, 297, 312, 313, 314, 317, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 328, 332, 335, 340, 343, 344, 351, 356, 364, 366, 374, 378, 383, 384, 385, 388, 394, 398, 415, 417, 418, 421, 422, 425, 451, 466, 467, 471, 472, 479, 481, 485, 486, 488
 ρωμαϊκό Δίκαιο, 2, 3, 5, 63, 169, 289, 368
 Ρώμη, 4, 8, 21, 29, 30, 31, 33, 36, 52, 61, 62, 67, 69, 78, 80, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 96, 98, 104, 107, 110, 114, 116, 120, 124, 125, 132, 134, 135, 139, 149, 154, 158, 168, 169, 178, 180, 184, 190, 192, 199, 215, 219, 232, 237, 241, 244, 253, 256, 261, 272, 281, 299, 303, 304, 307, 315, 334, 361, 363, 367, 371, 373, 398, 401, 412, 414, 415, 418, 425, 426, 427, 434, 452, 461, 463, 471, 474, 481
 σαλική δυναστεία, 364, Βλέπε Σάλιοι, αυτοκράτορες
 Σάλιοι, αυτοκράτορες, 62, 138, 153, 174, 299, 370
 Σάξωνες, 136, 137, 139, 153, 167, 174
 σαξωνική δυναστεία, 364, Βλέπε Όθωνες, αυτοκράτορες
 Σαρακηνοί, 5, 72, 82
 Σαρδηνία, 298
 Σελτζούκοι Τούρκοι, 22
 Σερβία, 59
 Σικελία, 4, 5, 10, 21, 45, 70, 72, 82, 112, 114, 128, 185, 212, 228, 232, 234, 240, 241, 336, 367, 394, 395, 399, 473
 Σικελικό Βασίλειο, 24, 26, 27, 34, 35, 39, 47, 50, 53, 54, 56, 59, 77, 81, 85, 87, 91, 97, 102, 112, 114, 116, 120, 123, 124, 125, 177, 184, 186, 187, 190, 192, 200, 202, 204, 209, 210, 212, 218, 219, 223, 228, 230, 234, 239, 241, 243, 250, 254, 277, 281, 283, 297, 336, 352, 361, 375, 376, 378, 384, 385, 392, 393, 394, 395, 398, 438, 439, 444, 445, 449, 452, 461, 469, 470, 475, 477, 478, 481, 486, 487
 Σίλβεστρος Α', πάπας, 139, 302
 σιμωνία, 176, 333, 336, 337, 416, 418
 Σλάβοι, 161, 391

Σόφια, 399
 Στάουφερ, 4, 18, 130, *Βλέπε* Staufer
 Σταυροφορία, 43, 64, 86, 87, 92, 96, 128, 133
 Στέφανος Γ', βασιλιάς Ουγγαρίας, 392
 Στέφανος Δ', αδελφός Geyza Β', 392
 Στέφανος, καπελλάνος, 231, 250
 Σύγκλητος, 86
 Συμφωνία της Βορματίας, 6, 129, 161, 162, 173, 293
 Συνθήκη της Βενετίας, 12, 356, 417, 449, 486
 Συνθήκη της Θεσσαλονίκης, 47, 48, 52, 56, 70, 73, 97, 102, 114, 116, 119, 122, 124, 128, 154, 200, 202, 203, 204, 208, 211, 215, 222, 245, 250, 400, 437, 439, 449, 473, 474, 475, 477, 483, 484
 Συνθήκη της Κωνσταντίας, 1153, 4, 125, 177, 179, 188, 190, 191, 194, 195, 202, 203, 204, 205, 208, 210, 212, 226, 232, 295, 296, 297, 318, 334, 476
 Συνθήκη του Anagni, 458, 459
 Συνθήκη του Μπενεβέντο, 235, 240, 243, 244, 248, 249, 250, 283, 285, 297, 367, 385, 394, 395
 συνοδισμός, 331
 Σύνοδος Β' Βλαχερνών/1278, 418
 Σύνοδος της Λυών/1245, 4
 Σύνοδος της Λυών/1274, 418, 420
 Σύνοδος της Ρώμης/1076, 4
 Τάραντας, 442, 443
 Τεύτονες, 134, 136, 147, 148
 φεουδαρχικό Δίκαιο, 70, 162, 198, 259, 289, 294, 318, 319, 320, 351, 357, 372, 396
 φέουδο, 5, 26, 70, 71, 72, 112, 114, 123, 185, 240, 259, 269, 270, 300, 308, 357, 471
 Φίλιππος αρχιεπίσκοπος Κολωνίας, 460
 Φίλιππος του Osnabrück, επίσκοπος, 252
 Φιλισταίος, 145
 Φράγκοι, 94, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 147, 148, 153, 166, 174, 388, 389, 426
 Φραγκιφούρτη, 68, 95, 98, 126
 Φρειδερίκος Α' Βαρβαρόσσα, αυτοκράτορας, 1, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 16, 25, 48, 53, 64, 90, 107, 124, 126–76, 162, 177–200, 200–277, 204, 278–373, 374–449, 426, 449–68, 469–88, 476, 477
 Φρειδερίκος Β', αυτοκράτορας, 4, 468
 Φρειδερίκος ο Μονόφθαλμος, δούκας Σουηβίας, 127, 129, 132
 Φρειδερίκος του Rothenburg, γιος Κορράδου Γ', 77, 210, 245, 281
 χρίσμα, 6, 7, 61, 62, 67, 141, 162, 262, 270, 360, 364, 409, 410, 430, 465, 478, 482, 487
 Χριστιανός του Mainz, καγκελλάριος, 407, 408, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 445, 447, 460, 482, 484
 ψευδο-ισιδώρειες διατάξεις, 313, 329